

ХРЕСТОМАТІЯ З ІСТОРІЇ УКРАЇНИ ЛИТОВСЬКО-ПОЛЬСЬКОЇ ДОБИ

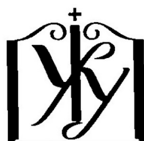
ХРЕСТОМАТІЯ З ІСТОРІЇ УКРАЇНИ ЛИТОВСЬКО-ПОЛЬСЬКОЇ ДОБИ

ХРЕСТОМАТІЯ З ІСТОРІЇ УКРАЇНИ ЛИТОВСЬКО-ПОЛЬСЬКОЇ ДОБИ

Упорядник Тетяна Гошко

Видавництво
Українського Католицького Університету
Львів 2011

УДК 94(477)"13/16"
ББК Т3(4Ук)44
Х - 917

Хрестоматія з історії України литовсько-польської доби / Упоряд. Т. Гошко. Львів: Видавництво Українського Католицького Університету 2011. 688 с.

ISBN 978-966-8197-78-9

Хрестоматія з історії України литовсько-польської доби охоплює період від середини XIV до початку XVII ст. Матеріал поділено на окремі тематичні розділи: держава і політична влада, шляхта, міста, торгівля, селяни, козаки, жінки, Церква, культура. Це дало можливість мовою документів проілюструвати різні аспекти життя тогочасного суспільства. Документи доповнено біограмами, бібліографічними довідками, роз'ясненням незрозумілих термінів, довідками про локалізацію окремих географічних та архітектурних об'єктів, поданими в підрядковому тексті. У посібнику вміщено додатки: нумізматично-метрологічний довідник, довідники про судову систему Великого князівства Литовського та Корони Польської, систему урядів цих держав, адміністративний поділ Речі Посполитої, єпархіальний поділ Київської митрополії. Хрестоматія рекомендована як навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів при вивченні дисципліни «Давня і нова історія України». Також може бути використана в курсі «Історія Польщі», у спецкурсах, пов'язаних із цим періодом, і в курсах «Джерелознавство» та «Історія держави і права України». Адресована студентам історичних і юридичних спеціальностей, учителям історії та права й усім, хто цікавиться історією України.

Науковий редактор *М. Капраль*
Літературний редактор *Н. Кіт*

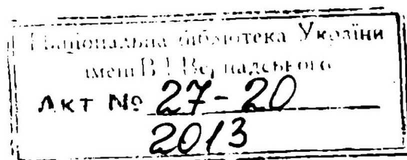
Рекомендовано Міністерством освіти і науки України як навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів (Лист № 1/11-7564 від 09.08.10)

Хрестоматію укладено за підтримки Канадського інституту українських студій Альбертського Університету (Канада).

Український Католицький Університет висловлює вдячність Фондові ім. Володимира і Стефанії Лехів при Українській Католицькій Освітній Фундації в Канаді за доброчинну підтримку, яка уможливила видання цієї книжки.

ISBN 978-966-8197-78-9

ЗМІСТ

СПИСОК СКОРОЧЕНЬ

Акты ЗР – Акты Западной России

Акты ЮЗР – Акты Юго-Западной России

Архив ЮЗР – Архив Юго-Западной России

БСЭ – Большая советская энциклопедия

ВИ – Вопросы истории

в. – вашої

в. й. м. п. – вельможний його милість пан

в. к. м. – ваша королівська милість

в. кн. м. м. м. пана – вашу князівську милість мого милостивого пана

в. кн. м. м. пана – вашу князівську милість мого пана

в. м. – ваша милість

в. р. – власною рукою

ВКЛ – Велике князівство Литовське.

ЕУ – Енциклопедія Українознавства

г. – гори

ґнезн. – ґнезненський

ЗНТШ – Записки Наукового товариства ім. Т. Шевченка

их мл. – їх милість

ї. мм. – її милості

ї. мм. пп. – її милостиві пани

й. і. величності – його імператорської величності

й. в. м. – його вельможної милості

й. к. м. – його королівська милість

й. м. – його милість

й. м. п. – його милість пан

к. м. – королівська милість

кн. – князь

кор. милості (кор. мості) – королівської милості

КС – Київська Старовина

ЛННБУ ім. В. Стефаника – Львівська національна наукова бібліотека України ім. В. Стефаника

м. – милість

м. м. пане – мій милостивий пане

м. п. – милостивий пан

НАНУ – Національна академія наук України

Наукові записки НАУКМА – Наукові записки Національного університету «Києво-Могилянська академія»

ПСРЛ – Полное собрание русских летописей.

п. т. – повний титул

пп. – пани

прим. – примас Польщі

р. – ріка

р. Б. – року Божого

Р. П. – Річ Посполита

с. к. м. – світлий королівський маєстат

с. п. – святої пам'яті

УГО – Український гуманітарний огляд

УІЖ – Український історичний журнал

УСЕ – УСЕ: Універсальний словник-енциклопедія

утв. – утворений

ЦДІАУ у м. Львові – Центральний державний історичний архів України у місті Львові.

ЦНБУ ім. В. Вернадського НАНУ – Центральна національна бібліотека України ім. В. Вернадсь2кого

яв. й. м. – ясновельможний його милість

AGZ – Akta grodzkie i ziemskie

CPH – Czasopismo Prawno-Historyczne

KH – Kwartalnik Historyczny

KHKM – Kwartalnik Historii Kultury Materialnej

MIL – Mały ilustrowany leksykon PWN

PSB – Polski Słownik Biograficzny

PWN – Państwowe Wydawnictwo Naukowe

SHP – Słownik historyków polskich

VC – Volumina Constitutionum

VL – Volumina Legum

ZH – Zapiski Historyczne

ПЕРЕДМОВА

Без джерел немає історії. Саме з них починається кожне історичне дослідження. Без джерел не обходиться ні студентська робота, ні праця іменитих істориків. Справді, джерело – це альфа й омега історії. Виходячи з такої засади й було здійснено задум видання цієї хрестоматії. Необхідність видання пов’язана з потребою зміни акцентів у професійній підготовці істориків – від засвоєння готових, «розфасованих» знань до здобуття знань шляхом самостійної роботи з джерелами, а також з потребою вивчення історії України в контексті Центрально-Східної Європи.

Ідея створення хрестоматії з давньої історії України далеко не нова. Ще Михайло Грушевський, читаючи у Львівському університеті в зимовому семестрі 1894/1895 навчального року курс про джерела давньої руської історії, замислювався над браком навчального посібника з цього предмета. Відтак історик уклав і видав у Львові 1895 р. хрестоматію «Виїмки з жерел до історії України-Руси: до половини XI віку». Обґрунтовуючи ідею такої едиції, М. Грушевський писав: «Виходив я з того переконання, що лише безпосередня знаємість з джерелами, на яких будуються виводи історичної літератури, дає знання ясне, міцне, виводить з-під неминучої без того залежности від суб’єктивізму тієї чи іншої історичної праці й дає можливість орієнтуватися в науці незалежно від ріжниць і перемін в поглядах, які заходять в історіографії. Тим часом в сучасних обставинах така знаємість трудна, майже неможлива навіть при помочі середніх бібліотек – в такій мірі наші джерела розкидані в найріжніших виданнях, часто рідких, мало приступних, збірників же, що зводили б докупи те, що належить до історії Русі, дуже мало.., і ні одного такого, що обіймав всю цілість джерел руської історії. А за браком такого приступного зводу трапляється нерідко, що люди, навіть ближче обізнані з історією, знають те чи інше джерело лише з імені і не відають, як його відомості в дійсності виглядають»[1]. Усе це безпосередньо стосується не тільки найдавнішого періоду української історії, але і її литовсько-польської доби.

Показово, що над подібним проектом «Хрестоматії з історії України XIV–XVIII ст.» у першій половині 60-х рр. XX ст. працював академік Іван Крип’якевич, одночасно збираючи матеріали і для «Хрестоматії політичних документів XV–XVII ст.»[2]. Однак з невідомих причин ці проекти так і не були реалізовані.

---

[1] Грушевський М. Виїмки з жерел до історії України-Руси: до половини XI віку // Його ж. Твори: У 50 т. – Львів, 2004. – Т. 6: Серія «Історичні студії та розвідки (1895-1900)». – С. 3.

[2] ЛННБУ ім. В. Стефаника. Відділ рукописів. – Архів Івана Крип’якевича. – Спр. 298: Хрестоматії з історії України XIV–XVIII ст.

Щоправда, існує кілька хрестоматій з історії України, виданих у попередні часи[3]. Проте жодна з них не відповідає сучасним вимогам до підготовки студентів. Ці посібники надто заідеологізовані, що виявилось як у тенденційному підборі джерельних матеріалів, так і в коментарях до них у дусі офіційної ідеології. Не повністю уникнули цієї вади й деякі посібники, що з'явилися друком вже у незалежній Україні[4]. Усі попередні хрестоматії охоплювали надто великий хронологічний період – переважно від найдавніших часів до XVIII, а часом і до XIX ст., при цьому, період XIV–XVII ст. був представлений здебільшого документами з історії козаччини, тоді як життя інших верств суспільства, а надто шляхти та духовенства, відображене лише фрагментарно, практично не показане минуле інших етнічних груп, що населяли українські землі; багато документів повторювалися у різних хрестоматіях, не розширювався їхній діапазон за рахунок нових матеріалів тощо. Такий стан речей пояснюється передовсім тим, що в радянські часи вивчення литовсько-польської доби не заохочувалося. Нечисленні збірники документів виходили виключно в руслі марксистсько-ленінської ідеології, обмежуючись соціальними проблемами, історією селянства тощо. В незалежній Україні відновлено публікацію джерел без ідеологічних обмежень, однак така робота ще перебуває в початковій стадії. Тому за джерельною інформацією часто доводиться звертатися до видань XIX ст., які стали раритетними і практично недоступними для студентів.

Зрештою, недооцінка історії литовсько-польської доби була характерною не тільки для радянської історіографії. Ще Михайло Грушевський стверджував, що залучати історію Великого князівства Литовського до історії України загалом недоцільно, оскільки більшість українських земель (на відміну від білоруських) була пов'язана з Литвою «механічно»: «Хоч як важна була роля в. кн. Литовського в історії наших земель в XIV–XVI в., але в сформованню його наші землі і наш нарід мали лише другорядну ролю: підставою в. кн. Литовського були племена литовські і землі білоруські: той руський елемент, що зрушив в. кн. Литовське, був не український, а білоруський. Тож як в. кн. Литовське можна (і треба) до певної міри уважати державою слав'янською, спадкоємницею Київської держави, то в усякім разі не українською, а білоруською передовсім, і в цілості її історію так само не можна вводити в українську історію, як і історію в. кн. Московського. З українських земель тільки Берестейсько-дорогичинська (Підляше) й Волинь мали важніше значіннє в історії Литви, але на внутрішнє його житє впливали мало і досить механічно були з нею зв'язані, а ще більше треба се сказати про землі східньої України»[5]. З огляду на це, автор спершу мав намір ввести до своєї «Іс-

[3] Історія України в документах і матеріалах. – К., 1946. – Т. 1; Хрестоматія з історії Української РСР: У 2 т. – К., 1959. – Т. 1: З найдавніших часів до кінця 50-х рр. XIX ст. / Упоряд. О. Бевзо та ін.

[4] Наприклад: Хрестоматія з історії держави і права України / Під ред. В. Гончаренка. – К., 2003; Історія України: Хрестоматія: У 2 ч. – К., 2004. – Ч. 1 / Упоряд. Б. І. Білик та ін.

[5] Грушевський М. Історія України-Руси. – К., 1993. – Т. IV. – С. 8-9.

торії України-Руси» лише кілька важливих епізодів з історії Великого князівства Литовського, але безпосередня робота над цим фундаментальним дослідженням внесла суттєві корективи: тільки політичним епізодам литовсько-руської історії присвячено весь четвертий том «Історії України-Руси», причому опис відповідає основним досягненням тогочасної литуаністики[6]. Як слушно зауважив Віталій Василенко, «"Литовський" період у житті Білорусі та України відокремлює їхнє, до певної міри спільне (разом із Росією), минуле в межах "імперії Рюриковичів" від доби, коли окремішність цих трьох етносів стала вже цілком очевидною та лягла в підґрунтя становлення окремих націй»[7].

Етнічні українські землі в цей час входили не лише до складу Литовської держави, а й до Корони Польської, та якщо перша розглядалась істориками як органічне продовження Давньоруської держави, то друга вважалась організмом чужорідним. А проте, саме польський чинник у багатьох відношеннях був вирішальним, і не тільки в історії України, бо Велике князівство Литовське вже від Кревської унії 1385 р. перебувало у фарватері польської політики. Наскільки значущими були польські впливи на розвиток українських земель, з'ясував ще М. Грушевський, коротко так охарактеризувавши цей відтинок української історії: «В культурній сфері бере перевагу західній вплив над візантійським, в економічній іде все скоршим темпом утвореннє привілеґіованої вищої верстви і повне економічне і правне поневолення нею народної маси; заразом ся привілеґіована верства все сильнійше відриваєть ся від народної маси культурно й національно. Форми суспільного побуту і культурного життя, вироблені століттями самостійного політичного житя, підпадають різким перемінам під впливом польського й перейнятого ним римського і німецького права. Вони почасти витісняють ся, почасти спускають ся в низші верстви, в сферу етноґрафічного селянського побуту, звичаєвого права, уступаючи перед новими понятями і формами, як явищами вищого, привілеґіованого порядку. Антаґонізм мас до правительственної і привілеґіованої меншости, котрого початки істнували вже в попередніх часах, загострюєть ся тепер національною і релігійною ворожнечею. Розбудженнє відпорної енергії національної самоохорони перед небезпекою видимої національної смерти, повної економічної руїни та поневолення, проявляєть ся зпершу культурно-релігійним національним рухом, але він відкриває дорогу конфліктові політичному, оружному, що й розпочинається завдяки колонізаційним обставинам східно-полудневої України, на Подніпровю з кінцем XVI ст.»[8].

Хоч період XIV–XVII ст. не позначений існуванням української державності, але він має важливе значення у формуванні найрозмаїтіших аспектів

---

[6] Детально див.: Василенко В. Східнослов'янська литуаністика: від «практичної історії» до критичних студій // УГО. – К., 2006. – Вип. 12. – С. 21.

[7] Там само. – С. 9.

[8] Грушевський М. Історія України-Руси. – К., 1991. – Т. I. – С. 19-20.

національного життя, бо саме в цей час були закладені підвалини української культури і права. Недаремно добу XIV–XVII ст. М. Грушевський назвав другим перехідним періодом української історії та присвятив йому три томи своєї праці «Історія України-Руси» (т. 4-6)[9].

Виходячи з усього сказаного, а також із потреб навчального процесу на історичних факультетах університетів, вважаємо доцільним укладання окремої хрестоматії з історії України литовсько-польської доби.

Хронологічними рамками хрестоматії обрано середину XIV – першу половину XVII ст. Такий підхід найбільш традиційний, хоч і далеко не однозначний. Нижня хронологічна межа цього періоду охоплює час входження галицько-волинських земель до складу Польської та Литовської держав, щодо чого, проте, у дослідників немає одностайності. Зокрема, Ярослав Ісаєвич зазначав, що литовсько-польську добу в історії України слушно було б починати з 1387 р., розглядаючи період від 1349 до 1387 р. як перехідний: «У Грушевського та багатьох інших популярних істориків з 1340 р. починається "Литовсько-польська доба". Ця дата стала вже традиційною від Стрийковського, від якого її прийняв Софонович. Насправді, слушно б "литовсько-польську добу" починати від 1387 р. На Волині законні права на все Галицько-Волинське князівство мав Любарт-Дмитро, який воював з Казимиром, щоб оволодіти князівством. Все ж він Галичину відвоював не надовго (1341-1349, 1353-1354, 1376-1377), а на Волині до 1387 р. коротко правив його син Федір. Отже, тільки від закріплення Вітовта на Волині можна вважати фактом включення Волині у Велике князівство Литовське (але не "під Литву етнічну"). Натомість в Галичині після панування Казимира встановилося угорське володіння. У ці роки Казимир називав себе не тільки королем Польщі, але одночасно й королем Русі, карбував у Львові монету Руського королівства з галицьким левом як гербом. У 1372-1378 рр. і в 1384-1387 рр. володарем Русі (господарем і дідичем) себе називав князь Володислав Опольський: Грушевський писав про нього, що Володислав був "справжнім сувереном", хоч і васалом угорської Корони. Три грамоти Володислава складено українською мовою, в його оточенні були і впливові руські православні бояри. Усе це вказує, що 1349-1387 рр. – перехідний час від Галицько-Волинського

[9] Найбільш розгорнуто цю частину синтетичної праці М. Грушевського проаналізував польський історик Лешек Колянковський: Kolankowski L. [Рец. на:] Hruszewski M. Istorija Ukrainy-Rusi, t. IV, V, VI // KH. – Lwów, 1913. – R. XXVII. – Z. 3/4. – S. 348-365; Ejusd. Kilka uwag o Prof. M. Hruszewskiego Historyi Ukrainy-Rusi. – Lwów, 1913. Загалом ця частина дослідження українського історика викликала жваву полеміку. Див. докладніше: Тельвак В. Творча спадщина Михайла Грушевського в оцінці сучасників (кінець XIX – 30-ті роки XX століття). – К.; Дрогобич, 2008. – С. 100-103. Про погляди М. Грушевського на історичний процес у цілому та про необхідність висвітлення саме цього періоду української історії див.: Тельвак В. Теоретико-методологічні підстави історичних поглядів Михайла Грушевського (кінець XIX – початок XX століття). – Нью-Йорк; Дрогобич, 2002. – С. 91-93.

князівства до тієї епохи, яку радянська історіографія називала добою іноземного панування. Втім, для Волині не цілком іноземного, оскільки Велике князівство "Литовське" було Литовсько-Руською державою, федерацією земель і правителі деяких походили з руського роду»[10]. Але і це твердження приймають далеко не всі дослідники. Так, Леонтій Войтович виділяє в історії України «удільний період», який він окреслює початком правління Юрія Львовича (1301 р.) та ліквідацією Київського удільного князівства (1470 р.), – згідно з його концепцією, «період XIV–XV ст. був державним періодом нашої історії»[11]. Хоча, як видається, для самого автора це питання все ще залишається відкритим. Зокрема, на шпальтах «Українського історичного журналу» у своїй дискусійній статті з приводу періодизації української історії Л. Войтович подає як окремий «княжий період», який, за словами науковця, «виразно розпадається на два: добу Київської Русі (кінець IX – середина XIII ст.) та добу удільних князівств (середина XIII – початок XVI ст.), що відповідає класичному і пізньому середньовіччю (але не марксистської, а європейської періодизації)»[12]. Далі автор уточнює верхню межу «княжого періоду»: «Формально цей період ("княжа доба") закінчився у 1492 р., коли було видано Віленський привілей, який позбавив удільних князів права зносин з іншими державами та інвеститури, а фактично затягнувся

---

[10] Войтович Л. Видатний дослідник княжої доби // Княжа доба: історія та культура: Зб. наук. праць. – Львів, 2010. – Вип. 3. – С. 7-8. Ці міркування Ярослав Ісаєвич не встиг оформити в окрему статтю, яка мала бути опублікована в черговому номері збірника «Княжа доба», тому їх оприлюднив уже його учень Л. Войтович.

[11] Історія України / Під ред. Ю. Сливки. – Львів, 2005. – С. 95. З цією думкою частково перегукуються слова Михайла Брайчевського, який дуже високо оцінив Київське князівство як державне утворення на території України: «Київське велике князівство (яке можна б назвати Другим українським королівством) протягом XV ст. було втіленням невмирущого потягу нашого народу до державності. Ліквідація того князівства в 1471 році викликала глибокі зрушення в політичному становищі України і неодноразові виступи українських феодалів, спрямовані на відродження феодальної державності, хоча і в складі Литовського великого князівства (змова руських князів 1480 р., повстання Михайла Глинського та ін.). Реальних наслідків вони, однак, не мали. Але українська державність не була знищена; вона лише перейшла в інші форми і здобула нові соціальні підвалини» (Брайчевський М. Народ мій завжди буде // Його ж. Вибрані твори. – К., 2002. – С. 554).

[12] Войтович Л. Середні віки в Україні: хронологія, проблеми, періодизація // УІЖ. – 2003. – № 4. – С. 135. Автор навіть пропонує відмовитися від терміна «литовська» чи «литовсько-польська доба»: «Напевно цей період був таки не "литовським" і не "польсько-литовським" (хоча Польща у XV ст. послідовно анексувала, перетворивши у воєводства, території Руського (Галицького) королівства з Холмським, Подільським, Жидачівським та Белзьким князівствами), а просто періодом чи добою удільних князівств (як у сусідніх російських землях» (Там само. – С. 137-138). Проте в цьому твердженні помітний великий вплив саме російської історіографії, бо для української історії ця теза не беззастережна. Справді, як тоді потрактувати той факт, що вже з кінця XIV ст., й особливо з початку XV ст., на українських землях поступово змінюється й адміністративний поділ, і правова база, поступово зближаючись з реаліями Корони. Та й Литва від кінця XIV ст. поступово, хоч і повільніше, рухається у цьому ж напрямку.

мало не до середини XVI ст. Цікаво, що суто випадково 1492 р. збігся з відкриттям Америки Колумбом, тобто датою, прийнятою більшістю зарубіжних медієвістів. Отож верхню межу середніх віків в Україні можна було б прийняти умовно як 1492 р. або ж продовжити її до кінця XVI ст., враховуючи, що процес ліквідації удільних князівств затягнувся по меншій мірі до кінця першої чверті XVI ст., тобто до початку Реформації в Європі»[13]. Отже, Л. Войтович пізнє середньовіччя в Україні датує 1241-1492 рр.[14] Попри це, певні сумніви щодо верхньої межі удільного періоду української історії сам автор висловив у своїй статті з історії Волині (хоча хронологічно вона була опублікована раніше, але зауваження її цілком слушні): «В наступний період (від 1452 р. – *Т. Г.*) сильно роздроблені волинські землі були інкорпоровані до складу Литовської, а потім Польської держави. Цей процес завершено після 1569 р., хоча і після цього окремі володіння ще зберігали статус удільних князівств, фактично нічим істотним не відрізняючись від інших приватних володінь»[15]. Як бачимо, питання періодизації складне, дискусійне і досі відкрите.

Саме від середини XIV ст. на українських землях почали формуватися нові соціально-економічні зв'язки, нові адміністративні інституції, модифікувалися давньоруські інститути влади і власності, що не могло не вплинути на долю різних соціальних та етнічних груп, окремих станів. Відбулося також зближення правової бази на українських і польських землях. На підставі цього, пам'ятаючи про умовність всякої періодизації, в цій хрестоматії за нижню хронологічну межу прийнято 40-ві рр. XIV ст., що найбільш поширено в українській історіографії.

За верхню межу взято початок Хмельниччини, «коли усталені суспільні структури на згаданому ареалі, передовсім в Центральній Україні, затріщали по всіх швах і сам хід історії висунув на чільне місце нову еліту – козацько-старшинську»[16]. Такий підхід перегукується з традиційною періодизацією, що відповідає народницьким поглядам на історію як на рух до осягнення «національної ідеї», згідно з якими в українському історичному процесі виділено чотири періоди: княжа доба, далі аж до Хмельниччини – польсько-литовська доба; до ліквідації Гетьманату наприкінці XVIII ст. – козацька доба; з XIX ст. – доба національного відродження. Безумовно, методологічні засади, покладені в ос-

---

[13] Войтович Л. Середні віки в Україні… – С. 138.

[14] До речі, в «Історії української культури» як окремий період виділено час політичної роздробленості, який датовано 1132-1470 рр. (див.: Історія української культури. – К., 2001. – Т. 2).

[15] Войтович Л. Етапи політичної історії Волині XIV–XV ст. Державність. Васалітет. Інкорпорація // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. – Львів, 1998. – Вип. 5. – С. 168.

[16] Яковенко Н. Українська шляхта з кінця XIV до середини XVII ст. (Волинь і Центральна Україна). – К., 1993. – С. 5.

нову такої періодизації, сьогодні застаріли, проте виділення періоду від середини XIV до першої половини XVII ст. видається доцільним з різних міркувань. Обмежувати цей період Люблінською унією 1569 р., з огляду на наші завдання, недоцільно. Хоч вона була органічним продовженням усього попереднього розвитку Литовської та Польської держав, ставши завершальним акордом в унійному процесі між Великим князівством Литовським і Короною Польською, що тривав з XIV ст., однак вона мала й інші важливі наслідки, причому як у політичному, так і в соціальному плані. Певною мірою результатом Люблінської унії була й унія Берестейська, котра, своєю чергою, породила низку істотних змін не лише в релігійному, але і в культурному житті країни, тяглість яких простежується аж до Хмельниччини і далі[17]. Ось чому в цій хрестоматії, розглядаючи історію України в контексті загальноєвропейських процесів, ми все ж вважали недоцільним дотримуватися запропонованої Іваном Лисяком-Рудницьким періодизації, за якою українська історія координується з історією світовою, зокрема з великими європейськими епохами – античністю, середньовіччям та модерними часами: середньовіччя бачилося від домонгольської Русі до Люблінської унії, а ранньомодерний час – до кінця XVIII ст.[18]. Як справедливо

---

[17] Дуже привабливою є в цьому контексті концепція «довгого середньовіччя», запропонована Жаком Ле Гоффом (див.: Ле Гофф Жак. За довге середньовіччя // Середньовічна уява / Пер. з фр. Я. Кравця. – Львів, 2007. – С. 25-30). Але вона не дозволяє продемонструвати ті якісні зміни, які відбулися в історії на межі XVI–XVII ст. і які врешті-решт призвели до Хмельниччини.

[18] Лисяк-Рудницький І. Проблеми термінології та періодизації в українській історії // Його ж. Історичні есе. – К., 1984. – Т. 1. – С. 42-43. Принагідно варто зауважити, як стверджував Я. Ісаєвич, що «перехід від середньовіччя до ранньомодерної доби в Україні доцільно віднести до 60-80 рр. XVI ст. Це роки поширення тут реформаційної ідеології (і в формі західних за походженням протестантських течій, і в формі суто українсько-білоруського братського руху), врешті – це час першого українського культурного національного відродження і політичного пожвавлення – спалаху визвольної боротьби, формування в лоні козацтва певних зародків державницьких структур, які оформляться в українську козацьку державу пізніше, в середині XVII ст.». Але, «попри всю важливість середини XVII ст. як істотної цезури в політичній історії України…, переломним моментом історії України стала Полтавська битва 1709 року. Перед нею Україна ще залишалася самостійним суб’єктом політичної історії, культура її розвивалася своїм шляхом, як окрема у чомусь від культури польської і принципово відмінна від тодішньої російської. Після 1709 року, особливо ж після жорстоких репресій щодо української книги в 1720-1721 рр., українська культура набуває колоніального статусу» (Ісаєвич Я. Середньовіччя загальноєвропейське і українське: визначення і періодизація // Княжа доба: історія і культура. – Львів, 2005. – Вип. 1. – С. 10-11). Цю тезу одним з перших оприлюднив Юрій Шевельов, який зазначає, що, укладаючи історію української культури, треба розмежувати її 1709 роком. І тут перший період (до 1709 р.) «віддзеркалює повноцінне життя нації, хай у корчах національних і суспільних конфліктів», а другий (після 1709 р.) – «її смертні конвульсії». (Див.: Шевельов Ю. До питання періодизації історії української мови // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. – Львів, 1998. – Вип. 5. – С. 691-692).

зазначила Наталя Яковенко, «коли жорстко дотримуватись цієї схеми, надто багато локальних особливостей було би втрачено…»[19].

Якщо ж виходити з усвідомлення релятивності наших тверджень і розуміння того, що будь-яка періодизація – це лише інструмент пізнання, а не наближення до істини[20], то запропонована у хрестоматії періодизація, на наш погляд, цілком має право на існування, хоч у жодному разі не є безперечною та єдино можливою.

Увесь матеріал хрестоматії поділено на дев’ять розділів, в яких представлено джерела з таких царин: держава та політичні процеси, шляхта, міста, торгівля, селяни, козаки, жінки, Церква та духовенство, культура. Як писав М. Грушевський, «з середини XIV в. почавши, український народ уже входить в склад иньших, чужих держав, то становлячи пасивний об’єкт чужої управи, чужого, на иньших підставах витвореного права, то стоячи в більш або меньше виразній та гострій опозиції до сієї чужої управи і сього чужого права»[21]. Тож оскільки українські землі перебували у правовому полі тих держав, до складу котрих входили, то й документи загальнодержавного значення, які регулювали відносини на всіх цих теренах, у т.ч. й на українських, ми визнали за потрібне залучити до посібника (чого не знаходимо в жодній з існуючих хрестоматій з історії України). Оскільки попередні подібні видання основну увагу приділяли соціально-економічним процесам, вирішено було надати пріоритет відображенню правового життя суспільства, діяльності деяких церковних, освітніх інституцій, різних станів, міст, національних громад. Таким чином, було використано не тільки соціально-економічний, але й правовий та антропологічний підходи. В окремий розділ виділено проблему соціального, економічного та правового статусу жінок, що пов’язано зі зростаючим у сучасній історіографії інтересом до гендерних студій. Це ще один новий аспект, який відрізняє цю хрестоматію від усіх попередніх. У розділі «Культура», крім низки документів, що стосуються розвитку культурного процесу в Україні, представлені твори українських поетів і письменників XIV–XVII ст., роботи українських полемістів та ін.

Документи подаються повністю або у фрагментах. У підрядкових примітках наведено довідки про авторів публікованих текстів, а також короткі біограми згаданих у них історичних осіб, пояснено незрозумілі слова, нумізматичні, метро-

[19] Яковенко Н. Нарис історії середньовічної та ранньомодерної України. – К., 2005. – С. 16. Сама дослідниця у своєму «Нарисі» виділяє в українській історії окрему литовсько-польську добу, яку теж розпочинає з кінця XIV ст., проте ділить її на дві частини «відмінні не стільки за характером взаємин України з державами, під сюзеренітетом яких вона перебувала, скільки за специфікою внутрішнього життя». І межею між ними є власне Люблінська унія 1569 р., до якої «тривало нагромадження різниць у соціальних укладах та політичній культурі двох уламків колишньої Київської держави – галицького та київсько-волинського» (Там само).

[20] Ісаєвич Я. Середньовіччя загальноєвропейське і українське… – С. 4.

[21] Грушевський М. Історія України-Руси. – Т. I. – С. 16.

логічні, юридичні терміни тощо. В кінці кожного документа зазначено археографічну легенду. Окремі тексти друкуються книжною руською мовою XIV–XVII ст. (причому не лише для того, щоб дати уявлення про мову цього періоду, але й задля можливості застосування диференційованого підходу до студентів – ті, хто бажає пов'язати свою долю з науковими дослідженнями литовсько-польської доби, вже на початкових стадіях професійної підготовки зможуть вчитися читати документи мовою оригіналу). Латиномовні та польськомовні документи подано у перекладі[22]. Завершується хрестоматія додатками, які містять короткі довідки про адміністративний поділ Речі Посполитої, судову систему й уряди Литви та Польщі, а також нумізматично-метрологічний словник.

Більшість документів узято з різноманітних наукових публікацій джерел. Використано, зокрема, давні збірники, що стали бібліографічною рідкістю: «Акты, относящиеся к истории Западной России», «Акты, относящиеся к истории Южной и Западной России», «Архив Юго-Западной России», «Жерела до історії України-Руси», «Грамоты великих князей литовских с 1390 по 1569 годы». Із сучасніших видань залучено: «Селянський рух на Україні в 1569-1647 рр.», «Боротьба Південно-Західної Русі і України проти експансії Ватикану та унії (X – початок XVII ст.)», «Привілеї міста Львова», «Привілеї національних громад міста Львова», «Економічні привілеї міста Львова», «Грамоти XIV ст.», «Торгівля на Україні, XIV – середина XVII ст.: Волинь і Наддніпрянщина», «Акти та документи Галицько-Волинського князівства XIII – першої половини XIV століть. Дослідження. Тексти», «Wiek V–XV w źródłach: Wybór tekstów źródłowych z propozycjami metodycznymi dla nauczycieli historii, studentów i uczniów», «Wiek XVI–XVIII w źródłach: Wybór tekstów źródłowych z propozycjami metodycznymi dla nauczycieli historii, studentów i uczniów», «Українська література XIV–XVI ст.», «Українська література XVII ст.», «Статут Великого князівства Литовського 1566 р.» (саме з цією версією Литовського статуту, за слушною заувагою О. Русиної, «Литва зробила величезний крок до шляхетської демократії польського зразка, чим було усунуто інституційні перешкоди на шляху її інкорпорації до Корони Польської»[23]) тощо. Також у хрестоматії використано хроніки, літописи та історичні праці Яна з Чарнкова, Яна Длуґоша, Михайла (Михалона) Литвина, Еріха Лясоти, Сиґізмунда Герберштейна, Алессандро Ґваньїні, Бартоломея Зимоਰовича, П'єра Шевальє, Ґійома Левасера де Боплана та інших авторів. Окремо згадаємо роботи Бартоломея Ґроїцького з міського права, котрими, за відсутності офіційних кодексів маґдебурзького права, активно послуговувалися у міських судах (О. Кістяківський наводить приклади, коли на ці тексти покликалися у судах міст, які не мали маґдебурзьких привілеїв, і навіть у сотенних судах[24]). Праці Б. Ґроїцького

[22] Перекладали Т. Гошко, О. Зайцев, А. Павлишин.

[23] Русина О. Україна під татарами і Литвою. – К., 1998. – С. 196. – (Україна крізь віки. – Т. 6).

[24] Права по которым судится малороссийский народ / Под ред. А. Кистяковского. – К., 1879. – С. 83.

зберігали практичне значення аж до кінця XVII ст. Їхню важливість для життя міст опосередковано засвідчує й той факт, що саме вони стали одним із джерел укладеного у XVIII ст. кодексу «Права, по которым судится малороссийский народ»[25], та й у Комісії по виучуванню західноруського та вкраїнського права при утвореній у 1919 р. Українській Академії Наук виконання грандіозного наукового проекту з вивчення і публікації джерел українського права почали також з вивчення доробку Ґроїцького (С. Іваницький-Василенко)[26]. Незважаючи на це, витяги з праць Ґроїцького не ввійшли до жодної з існуючих хрестоматій з історії України. У навчальному посібнику вміщено також джерельні матеріали, опубліковані в «Записках НТШ», «Українському історичному збірнику», «Маґістеріумі» та в інших часописах, у книзі Івана Крип'якевича «Львівська Русь в першій половині XVI ст.: дослідження і матеріали», у дослідженні Бориса Ґудзяка «Криза і реформа» тощо. У хрестоматію введено і фрагменти з «Хроніки міста Львова» Дениса Зубрицького, котра – хоч, строго кажучи, не є джерелом (вона завершує перший, хронікально-джерелознавчий етап львівської історіографії[27]) – але містить багато цінного матеріалу: її автор цитує і переказує ті джерела, які здебільшого або ним уперше вводяться в науковий обіг, або не збереглися до наших днів. Деякі тексти з низки об'єктивних причин передруковано з попередніх хрестоматій з історії України (це переважно важливі документи, які вже були перекладені та прокоментовані упорядниками).

Хрестоматія має насамперед слугувати навчальним посібником при вивченні базової дисципліни «Давня і нова історія України» (частина 2: Литовсько-польська доба). Також може бути використана в курсі «Історія Польщі», у спецкурсах, пов'язаних із цим періодом, і в курсах «Джерелознавство» та «Історія держави і права України».

Висловлюю вдячність Канадському інституту українських студій Альбертського університету за дослідчу дотацію, яка уможливила підготовку цієї хрестоматії. Окрім того, хочу подякувати Роксолані Авдикович за технічну допомогу, Ростиславові Параньку за консультації та Олександру Зайцеву за фахові поради й за моральну підтримку.

Тетяна Гошко

[25] Див. ширше: Гошко Т. Нариси з історії магдебурзького права в Україні XIV – поч. XVII ст. – Львів, 2002. – С. 93-96.

[26] Див.: Гошко Т. До історіографії німецького права в Україні (1920-1940-ві рр.) // Маґдебурзькому праву у місті Дубні – 500 років: Матеріали Міжнар. наук.-теор. конф. – Дубно, 2007. – С. 54-64.

[27] Гошко Т. Магдебурзьке право Центрально-Східної Європи XIII–XVIII ст. в українській та польській історіографії: Автореф. дис. … канд. іст. наук. – К., 1999. – С. 13.

Розділ 1

ДЕРЖАВА І ПОЛІТИЧНА ВЛАДА

№ 1

1340 р., після квітня 22. – Ян Длуґош[1] про захоплення Львова польським королем Казимиром ІІІ[2]

[…] Коли король Польщі Казимир довідався про нього [смерть князя Юрія Тройденовича], він нашвидкоруч зібрав із своїх придворних і панів військо [і] після великодного тижня[3] поспішно напав на Русь і обложив місто Львів. Деякий

---

[1] Длуґош Ян (1415-1480) – польський історіограф, письменник. Походив зі шляхетської родини. З 1428 р. навчався у Краківській академії, однак, провчившись три роки, так і не здобув наукового ступеня. 1431 року вступив на службу до тогочасного краківського єпископа Збіґнєва Олесніцького. Був його писарем, з 1438 р. – канцлером, займав інші посади. Виконував дипломатичні місії, подорожував до Рима і Святої Землі. Після висвячення у 1436 р. став каноніком краківської капітули, потім сандомирським каноніком (1456), ґнєзненським каноніком (1471). Засуджений королем Казимиром Ягеллоном на вигнання (1461-1463); після примирення з королем 1467 р. став вихователем його синів. Коли Владислав Яґеллон посів чеський трон, Длуґош отримав пропозицію щодо празького архиєпископства, але відхилив її. 1440 року склав інвентар маєтків Краківського єпископства (втрачений у XIX ст.). Основну свою працю «Annales seu Cronicae includi Regni Poloniae» («Аннали або хроніки славного Польського Королівства») писав аж до своєї смерті. Автор географії Польщі «Chorografie» та опису гербів земель, єпископств, багатьох шляхетських родин Польщі «Insignia seu clenodia Regni Poloniae» («Клейноди Польського Королівства») тощо. Під кінець 1479 р. номінований львівським архиєпископом, проте так і не зайняв цієї посади через смерть (SHP. – Warszawa, 1994. – S. 109-111).

[2] Казимир III Великий (30.04.30.06?).1310–5.11.1370, Краків) – польський король з 1333 р. (коронований 25.04.1333), останній представник династії П'ястів, син Владислава I Локєтка; був одружений з дочкою литовського князя Ґедиміна Анною (Альдоною). Проводив політику зміцнення королівської влади, завершив об'єднання Польщі, у 1340-1366 рр. воював за Галицько-Волинську Русь, а в 1366 р. підписав мирну угоду з Великим князівством Литовським, за якою Західна Волинь з Холмом і Белзом відійшла до Польщі. Вів невдалу війну проти Тевтонського Ордену, яка завершилась укладанням Каліського трактату 1343 р., за умовами якого Польща втратила Східне Помор'я. У тому ж 1343 р. приєднав до Польщі Куявію. У 1348 р. визнав чеську владу в Сілезії; сприяв міській і сільській колонізації, кодифікації права (видав Пьотркувський та Вісліцький статути, що стали першими повними записами звичаєвого права у Польщі), в 1337-1346 рр. провів грошову реформу; у 1364 р. заснував Краківську академію. 1370 року за підтримки Казимира III було відновлено православну Галицьку митрополію. За угодами між Польщею й Угорщиною від 1327, 1338 і 1350 рр. та на засадах Будського привілею 1355 р., наступником Казимира III на польському троні став його племінник, син сестри Ельжбети, Людовик Угорський (УСЕ. – К., 1999. – С. 591; Довідник з історії України / За ред. І. Підкови, Р. Шуста. – К., 2001. – С. 279. Про зовнішню і внутрішню політику Казимира III див.: Зашкільняк Л., Крикун М. Історія Польщі. – Львів, 2002. – С. 68-89; його локаційна політика висвітлена у: Piekarczyk S. Studia z dziejyw miast polskich w XIII–XIV w. Rola miast w walce o zjednoczenie ziem polskich i we wcześniejszym okresie monarchii stanowej do 1370 r. – Warszawa, 1955; Luciński J. Lokacje wsi i miast monarszych w Małopolsce do 1385 r. // Czasopismo Prawno-Historyczne. – 1965. – T. XVII. – Z. 2. – S. 93-122; Berdecka A. Lokacje i zagospodarowanie miast krylewskich w Małopolsce za Kazimierza Wielkiego (1333-1370). – Wrocław, 1982; Kamińska K. Lokacje miast na prawe magdeburskim na ziemiach polskich do 1370 r. (Studium historycznoprawne). – Toruń, 1990).

[3] Після 22 квітня.

час мешканці Львова витримували облогу, але пізніше, придушені голодом, разом з руськими боярами, що обороняли Високий і Низький замки і саме місто, вислали до короля [парламентарів] з повідомленням, що готові йому скоритися, коли король твердо пообіцяє, що не заборонятиме їхньої віри та обрядів. А коли король погодився на такі умови (бо знав, що якби не пристав на це, русини завзято витримали б облогу і боронилися б до останнього), відкрили брами і впустили короля з усім військом; а віддавши обидва замки, урочисто присягнули йому на вірність і послух[4]. Король, зайнявши замки і місто Львів, знайшов там численні і дуже дорогі скарби, що залишилися по давніх князях Русі – золото, срібло, перли, дорогоцінні каміння і клейноди, серед яких були два золоті хрести з великими частками дерева Господнього хреста, дві корони величезної вартості, оздоблені дорогими каміннями і перлами, а також мантію і розкішний трон, всі в золоті і каміннях, – і забрав до своєї скарбниці[5]. Потім відступив під Володимир і як замок, так і місто, а з ними і всю Волинську землю загарбав. Нарешті Львівський і Володимирський замки, на той час дерев'яні, для охорони і оборони яких треба було значну кількість людей і зброї, спалив, щоб після його відходу ніхто не наважився повстати; у столиці Львівської землі посадив свого старосту і залишив частину лицарів, щоб народ, який щойно склав присягу, принаймні страхом у вірності тримали. Сам, збагачений величезними жертвами і дарами русинів, переможно і без перешкод вертав до Польщі, поспішаючи з натхненням, щоб у Кракові скласти здобуті скарби, і ще більшою могутністю засяяв.

Історія Львова в документах і матеріалах: Зб. док. і матеріалів / Упоряд. У. Я. Єдлінська, Я. Д. Ісаєвич та ін. – К., 1986. – С. 12-13[6].

---

[4] Свою розповідь про опір населення Львова і про присягу Казимира III не порушувати віросповідання львів'ян Длуґош датує 1340 р. Проте похід 1340 р. мав характер короткочасного набігу. Після відходу Казимира в Галицькому князівстві правив Дмитро Детько, про що свідчить документ 1341 р. Тільки з 1349 р. Казимирові вдалося укріпитися у Львові. 1341 року король звернувся до папи Бенедикта XII з проханням звільнити його від присяги (текст цього звернення зберігся в переказі в папському листі до краківського єпископа, див. розділ 8, № 1). Упорядники збірника «Історія Львова в документах і матеріалах» вказують, що це звернення Казимира III мало місце в 1350 р. (Історія Львова в документах і матеріалах: Зб. док. і матеріалів / Упоряд. У. Я. Єдлінська, Я. Д. Ісаєвич та ін. – К., 1986. – С. 368), однак це неможливо, оскільки понтифікат Бенедикта XII тривав лише до 1342 р. Датування цього документа 1341 р. переконливо обґрунтував М. Грушевський (див.: Грушевський М. Історія України-Руси. – К., 1993. – Т. IV. – С. 21-30).

[5] Інформацію про пограбування скарбниці галицько-волинських князів Длуґош запозичив з польської хроніки XIV ст. Траски, який був сучасником і почасти учасником тих подій. За словами Мартина Ґруневеґа, ці княжі скарби ще наприкінці XVI ст. зберігалися у Кракові (Історія Львова в документах і матеріалах. – С. 368).

[6] Польською мовою опубл.: Długosz Jan. Roczniki czyli kroniki sławnego Królestwa Polskiego. – Warszawa, 1975. – Ks. 9. – S. 268-270.

№ 2

1340 р. – Ян Длуґош про захоплення Казимиром III усієї Галицько-Волинської Русі

А король польський Казимир недовго перебував у Кракові, та й то лише задля того, щоб підготувати війська до походу влітку на Русь. У день Різдва св. Івана Хрестителя веде військо, зібране по всіх землях, на Русь і здобуває та захоплює під своє панування – тим паче, що деякі добровільно піддавалися, – замки і міста в Перемишлі, Галичі, Луцьку, Володимирі, Сяноку, Любачеві, Теребовлі, Тустані та інші фортеці. А оскільки багато хто із шляхти і бояр руських бажав собі його панування, то в один рік, протягом одного літа й одного походу поширює панування своє і Королівства Польського на цілу Руську землю і як окрему частину включає, об'єднує та приєднує назавжди до Королівства Польського[7]. І від того часу ніколи не відмовила вона в підданстві і послушенстві Королівству Польському. Завжди перебувала в щирій, непорушній і відданій вірності. І хоч деякі з руської шляхти противилися пануванню польського короля Казимира і, зміцнені підтримкою татар, намагалися частими походами чинити опір королю Казимирові, та оскільки, однак, боялися розпочинати вирішальний похід зі страху перед силою короля, по багатьох битвах, зламані, вигинули майже дощенту і були розсіяні, а ціле військо польське після здобуття великої кількості замків і фортець і підкорення Руської землі звитяжно і без втрат повернулося додому.

Długosz Jan. Roczniki czyli kroniki sławnego Królestwa Polskiego. – Warszawa, 1975. – Ks. 9. – S. 270-271.

---

[7] У 1344-1345 рр. Казимир III зумів відторгнути від контрольованих Дмитром Детьком теренів Сяноцьку землю, а в 1349 р. здійснив новий похід на Галичину, захопив Львів, Белз, Холм, Берестя та Володимир. Наступного року волинцям вдалося відбити Володимир, Берестейщину, Белзьку і Холмську землі, але в повторних війнах 1365-1366 та 1376-1377 рр. поляки знову здобули Холм і Белз. Загалом війна за Галичину тривала аж до 1387 р., коли ці руські землі остаточно перейшли до Польського Королівства.

№ 3

Бартоломей Зиморович[8] про захоплення Казимиром III Галичини

1339. *Смерть Болеслава.* У той час нарешті руські бояри покарали подвійну княжу хіть отрутою[9].

Правління Казимира. Смерть Болеслава відкрила Казимирові Великому надійну владу над Руссю, яка залишилася без правителя. Він спішно, а тому зненацька, прилетівши з польськими орлами, схилив на свій бік несподіваним брязканням зброї руських бояр, які радились про наступника та даремно вже шукали володаря чужого. І Львів також після менших володарів охоче вшанував польське берло, пересвідчившись, що велика прихильність Казимира та багато інших королівських чеснот, ніколи не бачених у княжат, є великим щастям, добровільно схилив перед ними боротьби переможену голову. За провідниками народу легко пішли й інші люди […].

Спалення Львова Казимиром. Але коли Казимир довідався, що провінція, щойно здобута, особливо безжалісно та вперто ставилася до поляків із-за чужого обряду і ніколи не потерпить римського панування, і противиться йому, то, аби назавжди утримувати її у послуху, вжив різноманітних засобів для підкорення духу русинів. Верхівку цього народу прийняв до шляхетського стану, військових прибрав під свої хоругви, селян увільнив від панщини, а міщан – від поденної роботи[10], і схизму, якої боялися найбільше, пустив на самотік, а Львів, обидва замки якого побачив, […] відсік безмежним вогнем (аби мешканці не сміли бунтувати). Проте, побачивши, що мешканці не хотіли залишати згарищ замків і цієї гори рідкісної неприступності, яка єдина в Сарматії першому-ліпшому наїзникові була виставлена на здобич, з королівським задумом розпочав королівську справу, надумав на руїнах давнього міста побудувати нове[11].

Зіморович Бартоломей. Потрійний Львів. Leopolis Triplex / Пер. Н. Царьової. – Львів, 2002. – С. 61-62.

---

[8] Зиморович Юзеф-Бартоломей, первісне прізвище Озімек (J. B. Ozimek) (1597, Львів – 1677, там само) – поет, хроніст міста Львова, син майстра будівничого, займався торгівлею. Від 1620 р. – в магістраті: писар, лавник, радник (з 1648), неодноразово був львівським бурмистром. Писав вірші, гімни, панегірики тощо польською й латинською мовами. З 1634 р. готував історію Львова, широко використовуючи архівні матеріали. Опублікував історію львівського монастиря бернардинів «Domus virtutis et honoris» (1672), біографічну працю «Viri illustres civitatis Leopoliensis» (1671) та хроніку Львова від міфологічних часів до 1633 р. «Leopolis Triplex». У 1672 р. боровся з турками, обороняючи Львів. Написав хроніку облоги міста «Leopolis… a turcis… hostiliter obsessa» (1693) (SHP. – Warszawa, 1994. – S. 582).

[9] Бояри отруїли Юрія II 7 квітня 1340 р.

[10] На фантастичність цих тверджень Б. Зиморовича вказував уже Д. Зубрицький (див.: Зубрицький Д. Хроніка міста Львова / Пер. І. Сварника. – Львів, 2002. – С. 27-28).

[11] Жодних документальних даних про будівництво Казимиром III у Львові немає. Відомий лише (в копії XV ст.) його привілей на маґдебурзьке право місту від 17 червня 1356 р.

№ 4

Алессандро Ґваньїні[12] про панування польського короля Казимира Великого

Хто придивиться до знаменитих справ цього короля, знайде в них хвалу, гідну безсмертної слави. Він дав права вітчизні, за його віку воля у Короні дійшла до золотих часів. Він багато міст обніс величезними мурами, котрі й досі придатні для оборони. Трьох королів разом з четвертим, імператором, коли він видавав заміж свою внучку, пригощав за своїм столом. Король потужний, сильний і у війні, і в мирі, даремно його маєш лаяти, побожний. Звати його великим – це кривда полякам немала, бо його можна назвати найвищим, Оскільки у ньому постійна чеснота.

---

[12] Ґваньїні Алессандро (Alexander Guagninus, Aleksander Gwagnin, Alessandro Guagnino; 1534 (1538?), Верона – 1614, Краків) – польський хроніст італійського походження. Народився у Північній Італії, в зубожілій аристократичній родині. 1555 року його батько Амброджо, а в 1557 р. і сам Алессандро Ґваньїні виїхали до Польщі. Під час Лівонської війни 1558-1583 рр. вони служили в королівській армії як фахівці з фортифікації. Алессандро брав участь у походах проти Московії та Молдавії. Протягом 18 років батько і син Ґваньїні були в числі чотирьох ротмістрів, які очолювали гарнізон Вітебська. На Люблінському сеймі 1569 р. Алессандро Ґваньїні було посвячено в рицарі, універсалом короля Стефана Баторія від 16 липня 1571 р. йому надано індигенат (визнання польським шляхтичем) та одночасно затверджено його герб «Gwagnin» (із зображенням їжака, що вказувало на прізвище діда). Ще раніше він одержав диплом на дворянство від імператора Священної Римської імперії. 1574 року Ґваньїні дістав з волі короля Филипівське староство на пруссько-литовському прикордонні, зайнявся там підприємництвом, але зубожів і повернувся на військову службу. Був учасником походу Стефана Баторія на Ґданськ (1577); у 1578 р. виконував дипломатичну місію і, можливо, брав участь у посольстві Павла Уханського до папи Григорія XIII. Отримав у Римі титул графа Латеранського палацу. Після облоги Стефаном Баторієм Пскова (1580) вийшов у відставку. У 1581 р. йому призначено пенсію у 200 злотих зі скарбу ВКЛ. А. Ґваньїні є автором одного твору – «Sarmatiae Europeae descriptio, quae regnum Poloniae, Lituaniam, Samogitiam, Russiam, Masoviam, Prussiam, Pomeraniam, Livoniam et Moschoviae, Tartariaeque partem complectitur», який вийшов друком у латиномовній версії 1578 р. Та вже 1579 р. підлеглий Ґваньїні за службою у Вітебську шляхтич Мацєй Стрийковський звинуватив італійця у плагіаті. 1580 року суд, очолюваний королем, визнав правоту Стрийковського. Однак питання про плагіат досі залишається відкритим (Мицик Ю. Вступ // Гваньїні Олександр. Хроніка Європейської Сарматії / Упоряд. Ю. Мицик. – К., 2007. – С. 9-10). Ця хроніка кілька разів перевидавалась. У 1611 р., за згодою автора, латинська друкована версія була доповнена, перекладена і видана польською мовою. Вона складається з 9 чи 10 книг, кожна з яких присвячена окремій видатній особі Речі Посполитої. Творчість Ґваньїні досліджується українськими, польськими і російськими істориками (див.: Дячок О. «Хроніка Європейської Сарматії» Алессандро Гваньїні як джерело з історії України XV–XVII ст.: Автореф. дис… канд. іст. наук. – Дніпропетровськ, 1992; Його ж. Використання «Хроніки Європейської Сарматії» як джерела українськими авторами XVII–XVIII ст. // Історіографічні та джерелознавчі проблеми історії України. – Дніпропетровськ, 2003. – С. 224-241; SHP. – Warszawa, 1994. – S. 171; та ін.).

Року від Різдва Господнього 1333

Казимир Великий, поховавши батька, зійшов на престол за одностайною згодою всіх. Він насамперед заспокоїв кордони королівства з усіх боків, а порушників закону, які полюбляли злочини, винищив, слушне покарання давши їм і на майбутнє.

Потім, року 1339, він призначив і поставив своїм спадкоємцем у Короні Польській онука Людвіка[13] від сестри угорського короля Карла[14]. Потім же, у 1340 році, Казимир збройно вдерся на Русь і захопив місто Львів, столицю цієї землі, та вивіз звідти незмірні скарби. Потім він рушив до Володимира на Волинь і, сплюндрувавши його, повернувся зі своїм військом до Кракова. Знову ж, зібравши більші війська, він рушив на Русь і підкорив своїй державі ці провінції з містами, як-от: Перемишль, Галич, Ловіч, Сянок, Луков, Володимир, Любачів, Теребовля, Тустань та багато інших, котрі й досі не відлучаються від Корони.

Потім, у 1348 році, Казимир повів свої війська на Русь і ті замки, котрі ще не взяв, підкорив собі. А після того як Казимир виїхав з Русі, перемишльський староста Дашко (Daszko), якого Казимир поставив намісником (sprawcą), і Данило Острозький (z Ostrowa)[15] таємно привели татар до Руських країн; а коли ті прибули з великим військом, воювали проти королівських князівств[16]. Проти них Казимир вирушив з військом. Вони зійшлися біля Сандомира: король став на одному боці Вісли, не даючи їм переправитися, а татари були на другому боці. Вони вели перестрілку через Віслу, одні з луків, інші з арбалетів; так король боронився, що татари ніде не переправилися через Віслу. У цей час був убитий з лука сандомирський воєвода з дому Абданк[17].

---

[13] Людовик (Лайош) Анжуйський Великий (Lajos Nagy, 1326-1382) – син Карла Роберта Анжуйського, король Угорщини з 1342 р. і Польщі з 1370 р. (під іменем Людовика I Великого чи Людовика Угорського). За часів його правління Угорщина сягнула вершин могутності (УСЕ. – К., 1999. – С. 745).

[14] Карл I Роберт – перший угорський король (1301-1342) з Анжуйської (Андиґавенської) династії. Для зміцнення союзу з Польщею одружився з дочкою Владислава I Локєтка Ельжбетою.

[15] Данило Острозький (з Острога) згадується у джерелах, починаючи з 1340 р. Це перший документально засвідчений представник роду Острозьких.

[16] Стисла звістка хроніки Ґваньїні про боротьбу русинів проти поляків збігається головними рисами з даними хроніки Яна з Чарнкова, який був практично сучасником цих подій. Але, як довели дослідники, перші три розділи останньої хроніки, де розповідається про події 1333-1368 рр., не належать перу Яна Чарнковського – вони були створені невідомими авторами, що вели у Вавелі краківську кафедральну хроніку за 1202-1377 рр. (Див.: Kronika Jana z Czarnkowa. – Kraków, 2001. – S. 14-15; Мицик Ю. Відомості про Україну XIV ст. в хроніці Яна з Чарнкова // Маґістеріум: Зб. наук. праць. – К., 2004. – Вип. 17: Історичні студії. – С. 93-94).

[17] У хроніці Яна з Чарнкова цей воєвода згаданий під іменем Челей (Kronika Jana z Czarnkowa. – S. 14).

Потім, у 1349 році, король Казимир зібрав вальний сейм у Віслиці, на якому ухвалив права в Польській землі, за котрими й нині судиться шляхта[18]. Він також ухвалив у Краківському замку німецьке право міста Маґдебурґ[19]; сам король обирає війта, а сімох лавників з певних міст король дозволив обирати через призначену особу.

Наступного року був у Польщі великий голод, але Казимир як хазяйновитий король мав у кожному маєтку стодоли й засіки збіжжя, що зберігав для несподіваних випадків. Ось так за невеликі гроші людям потроху продавали збіжжя, щоб зберегти їхні життя у злий час; а тим, котрі не мали грошей, було позичено, щоб вони могли віддати з нового врожаю або ж відробити. І так ці люди за збіжжя будували замки, мури, греблі, канали, робили й інші різні роботи, все, що наказували. Тоді збудували гідний пам'яті канал біля краківського Казимира[20], у котрий було впущено половину Вісли, а по ньому сплавляли на низ сіль та дерева.

Року 1359 до Казимира втік молдавський воєводич Стефан, вигнаний своїм молодшим братом Петром через конфлікт за Валаське воєводство[21]. Стефан

---

[18] У час правління Казимира III вперше було здійснено кодифікацію польського права – видано Великопольський і Малопольський статути, офіційно представлені королем наприкінці 50-х рр. XIV ст. на вічах знаті та рицарства (у Пйотркуві – для Великопольщі, та у Вісліці – для Малопольщі). У літературі вони іменуються як Пйотркувський і Вісліцький, також часто про них згадується під спільною назвою – Вісліцько-Пйотркувські статути, що пов'язано з їхньою змістовою подібністю. Існує переконлива думка, що Великопольський з'явився дещо раніше від Малопольського (див. розділ 1, № 6).

[19] 1356 року Казимир III створив Вищий суд німецького права, що діяв у Краківському замку. До цього суду дозволялося звертатися за апеляціями та роз'ясненнями містам, якими урядували на основі маґдебурзького права. Так Казимир намагався послабити зв'язок цих міст з Маґдебурґом, який до цього часу мав право видавати ортилі (правові роз'яснення) для польських міст. Вищий суд німецього права на Краківському замку складався з двох інстанцій. До нижньої палати входили війт і сім лавників, обраних з числа війтів і солтисів, причому посада війта була ротаційною – кожен лавник почергово ставав війтом; тут судили війтів і солтисів, виробляли на основі цього судові норми і приймали апеляції на вироки у справах менш важливих. Друга палата була, фактично, окремим судом, до складу якого входили війт і 12 радників шести міст – Кракова, Казімєжа, Нового Сонча, Бохні, Вєлічки, Олькуша. (У літературі часто фігурує як окремий суд шести міст). Ця інстанція виконувала виключно апеляційні функції (Зашкільняк Л., Крикун М. Історія Польщі. – Львів, 2002. – С. 83).

[20] Краківський Казимир – Казімєж – нині район Кракова, а в середні віки – окреме від Кракова місто, розташоване на правому боці Вісли. Маґдебурзьке право отримало 1335 р.

[21] Джерелом цієї інформації є хроніка Яна Длуґоша. Ці відомості викликали жваву полеміку в польській та румунській історіографії, в основному через те, що тоді Валаська держава ще тільки формувалася і серед її перших правителів цих імен не вказано, тобто дані Длуґоша не верифікуються іншими джерелами. У зв'язку з цим, історики нерідко відносять польський похід на Валахію до пізнішого періоду панування молдавського господаря Петра I Мушата (1374-1379). Однак у світлі сучасних досліджень, як зазначає Ю. Мицик, виглядає цілком імовірним похід Казимира III на ці землі у 1349 р. (Див.: Czamańska I. Mołdawia i Wołoszczyzna wobec Polski, Węgier i Turcij w XIV i XV wieku. – Poznań, 1996. –

просив короля про допомогу проти брата Петра, обіцяючи королю підданство і щорічну данину. З цієї причини Казимир відправив до Молдавії рицарство зі своїх земель: Краківської, Сандомирської, Люблінської і з Русі, щоб посадити Стефана на престолі. Вони зав'язали кілька битв з молдаванами й розбили їх. Але коли молдавани заманили їх за собою до лісу, то повалили ліс на польське військо, бо раніше молдавани підрубали кожне дерево більше ніж наполовину; тепер же одне дерево падало на інше, а те тягло інше за собою, дерева падали на людей. Там загинуло багато вояків, а решта потрапила у полон, і їх Казимир повикуповував. Але Навор Тенчинський, який, відбиваючись, утік з поля бою, пішов до Рима, став духовною особою і був краківським деканом.

Року 1363[22] почалася усобиця між Карлом Четвертим, імператором і чеським королем[23], та Людвіком, угорським королем, з котрим був і датський король[24], і польський король Казимир, який їх і помирив. Задля вічної приязні він віддав заміж за імператора Карла свою внучку Ельжбету, дочку стольпенського князя, а на весілля були запрошені такі королі: угорський король Людвік[25], племінник Казимира по сестрі, датський король Сигізмунд[26], кіпрський король Петро[27], також і князі: Оттон Баварський[28], Семовит Мазовецький[29], Болеслав Свидницький[30], що був племінником Казимира по сестрі, Владислав Опольський[31] та чимало інших

S. 24-40; Мицик Ю. Вступ // Гваньїні Олександр. Хроніка Європейської Сарматії / Упоряд. Ю. Мицик. – К., 2007. – С. 849).

[22] Дата є помилковою, оскільки краківський конгрес монархів відбувся 1364 р.

[23] Карл IV Люксембурзький (1316-1378) – німецький і чеський король, з 1347 р. – король Священної Римської імперії, з 1355 р. – імператор; видав Золоту буллу (регулювала право вибору короля); зміцнив чеське панування у Сілезії; особливо дбав про економічний і культурний розвиток Чехії – при ньому 1348 р. було відкрито університет у Празі, який іменують Карловим університетом і який став першим навчальним закладом такого рівня в Центрально-Східній Європі (УСЕ. – С. 614-615).

[24] Датський король – Вальдемар IV Аттердаґ (1320-1375) з династії Естрідсенів, король Данії з 1340 р. Об'єднав державу після внутрішнього безладдя та іноземних інтервенцій; воював зі Швецією та Ганзою, в 1370 р. уклав мирний договір, що надав Ганзі економічні привілеї в Данії (УСЕ. – С. 210).

[25] Людовик (Лайош) Великий (див. розділ 1, прим. 13).

[26] Насправді у Данії тоді правив Вальдемар IV, але в цей час його в Кракові не було.

[27] Петро I – король Кіпрської держави хрестоносців у 1361-1369 рр.

[28] Правителем Баварії був Стефан I (II), який князював у 1363-1375 рр.

[29] Йдеться, очевидно, про Семовита (Земовита) III (IV) Старшого, князя черського (з 1341), равського (з 1345), сохачувського (з 1351), виського і мазовецького (1370-1381).

[30] Болеслав II (Малий) Свидницький (між 1309 і 1312–12.07.1368) – князь свидницький (з 1326), яворський (з 1346), лужицький (з 1364). Останній незалежний князь з роду П'ястів у Сілезії.

[31] Владислав Опольський (між 1326 і 1330-1401), з династії П'ястів, опольський князь (з 1356), пов'язаний з угорською Анжуйською династією (племінник Людовика), намісник

князів, панів і графів. Усі вони радісно виїхали з Кракова назустріч імператорові і всі з великою пошаною привітали його. Назустріч імператорові вийшли також процесії з духовенством і з простолюдом, і все це тривало аж до вечора. Всім королям та князям були дані особливі покої, чисто прибрані, у Краківському замку; також іншим – у господах, де мали достаток у всьому: бочки з вином, овес були поставлені перед домами і вільно було кожному бажаючому брати. На третій день імператор Карл брав шлюб з княгинею Ельжбетою у великому костьолі в замку. Вінчав їх ґнезненський архієпископ Ярослав у присутності всіх королів та князів. Потім на честь королів були показані різні ігри, перегони, боротьба і фокуси, хто що вмів.

Після закінчення чудового весілля король Казимир подарував своїй внучці-імператриці десять тисяч злотих золотом, а також інші клейноди. У цей час краківський житель Вернек, що походив з Ринна, шляхтич герба «Лагода», будучи королівським розпорядником і шафером, запросив усіх цих осіб до себе в дім і по своїй волі саджав гостей за стіл. Насамперед він посадив свого пана короля Казимира, слушно це пояснивши, потім – імператора, після нього – угорського короля Людвіка, потім – кіпрського короля, потім – датського, також князів. Усіх їх він розкішно і щедро пригощав, кожного прекрасно обдарував. Як пишуть, дар самому королю Казимиру коштував понад сто тисяч злотих. Це частування тривало протягом 20 днів. Потім під присягами королі уклали між собою вічний мир, котрий зберігали аж до смерті. А як від'їжджали, кожен отримав усе необхідне для проїзду до кордону.

Року 1370, на другий день після Різдва Діви Марії, король Казимир гнав оленя біля Пшедбожа і впав з коня. Він зламав собі ліву ногу так, що був привезений на возі до Сандомира, потім до Кракова. Почуваючи себе дуже хворим, він покликав до свого покою краківського єпископа Флоріяна[32], свого внука по лінії сестри Ельжбети[33], опольського князя Владислава, й у присутності послів угорського короля Людвіка склав духівницю, дав її ствердити і, прийнявши Святі Дари, помер

Галицької Русі (1372-1378 і 1386-1387), палатин Угорщини (з 1367), намісник Людовика Угорського в Польщі (1377-1378) (Жук М. Характер влади Володислава Опольського у Галичині 1372-1378, 1385-1387 рр.: нумізматико-історіографічний аспект проблеми // Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Історичні науки». – Острог, 2009. – Вип. 14. – С. 210-220; Gilewicz A. Stanowisko i działalność gospodarcza Władysława Opolczyka na Rusi w latach 1372-1378. – Lwów, 1929).

[32] Флоріан з Мокрська герба «Єліта», краківський єпископ у 1367-1380 рр.

[33] Ельжбета Локєткова (1305-1380) – угорська королева (1320-1342), донька польського короля Владислава I Локєтка, сестра польського короля Казимира III, дружина угорського короля Карла I Роберта, мати Людовика Великого (Угорського). Після отримання сином польського трону була регенткою (1370-1375) (MIL. – Warszawa, 1997. – S. 309). Ґваньїні вище згадує іншу Ельжбету (дружину імператора Карла IV), яку називає то внучкою, то донькою Казимира III.

у Краківському замку на третій день перед св. Ленартом[34]. Він був похований у великому костьолі, на південь, на правому боці великого вівтаря, під мармуровим каменем[35].

Цей король перевищував усіх своїх предків, польських королів, хазяйновитістю, пильністю, також тим, що добре ухвалив права, устави, добре займався будівництвом та іншими господарськими справами. Він оточив мурами найголовніші міста, за що слушно був названий Казимиром Великим. Він заснував біля Кракова місто на місці села Бавол і назвав його на свою честь Казимиром. Це місто він наказав оточити ровами з водою. Він наказав обмурувати також інші міста, насамперед Величку, Скавину, Олькуш (Ilkusz), Бендзін, Лелув, Сандомир, Вісліцю, Опочно, Шидлов, Радом, Вавельніце, Люблін, Ставішин, Каліш, Пиздри, Велюнь, Серадзький замок, Ленчицю, Плоцьк, Пйотркув, Іновлодзь, Львів, Сянок, Коросно, замок Тчев; наказав покрити залізом великий краківський костьол у замку. До того ж він заснував кілька кляшторів у Пйотркуві, Ленчиці, Корчині, котрим накупив книг та чаш.

Він наказав також поставити сукенниці на краківському ринку[36], заснувати сад над Віслою, названий Звіжинець. Більша частина з усього мурованого, що має нині Польща, виникла з його ініціативи.

Коли земські кметі скаржилися йому на своїх панів за надмірні податки або роботи, також визиск, то він їм радив мати кожному кресало в калиті, а коли в полі знайде камінь, то, якщо вміє, легко дасть з цим собі раду. Через це кожен пан утримувався від кривди своїм підданим.

Він заснував багато костьолів, насамперед наказав змурувати в Казимирі костьол Божого Тіла, а це з такої причини. Одного разу злодії вкрали Боже Тіло з дароносицею, думаючи, що вона срібна. Їх спіймали і вкинули в озеро біля села Бавол, поблизу Св. Лаврентія. Коли ж уночі побачили велике світло коло нього, то сказали про це старшим, котрі рушили процесіями і, взявши їх [Дари] з дароносицею, принесли до [костьолу] всіх святих. А на цьому місці було засновано костьол Божого Тіла. Цей же Казимир заснував кляштор Св. Катерини і костьол Св. Малґожати на Звіжинці, а під останній сам поклав перший камінь і перстень, що його мав на пальці, на честь і хвалу Божу, на пам'ять про свою фундацію.

---

[34] Казимир III помер 5 листопада 1370 р., був похований у костьолі Св. Станіслава на Вавельському замку в Кракові (нині там спочиває більшість польських королів і президентське подружжя Качинських, що загинуло в авіакатастрофі під Смоленськом у квітні 2010 р.).

[35] Розгорнуту оповідь про смерть Казимира III містить хроніка Яна з Чарнкова (див.: Kronika Jana z Czarnkowa. – S. 23-26).

[36] Сукенниці на краківському ринку – будинки, де розміщувалися товари, склади і контори купців, що торгували сукном. Ці знамениті торгові ряди були засновані за наказом польського князя Болеслава Сором'язливого (1257), збудовані за Казимира III, відновлені після пожежі (1555) у 1556-1559 рр. Сукенниці донині стоять у Кракові на Ринку – головній міській площі.

Цей же король і в Могилі поставив кляштор, який заснував єпископ. Він же й у Львові заснував митрополичий, тобто архієпископський костьол[37].

Цей же король збудував Кшепіцький замок на сілезькому кордоні.

Литовські князі Ольґерд[38] і Любарт[39], також і Кейстут[40], почувши про смерть Казимира, вдерлися до Руських земель, завоювали Володимирський край. Коли вони підступили до замку, Петраш (Piotras) Турський з Ленчицької землі, злякавшись, віддав їм замок, хоч і не було крайньої небезпеки; там вони поруйнували шляхетний замок, який король Казимир ще не домурував. Потім вони воювали у Люблінських краях, дійшли аж до Сандомирської землі, де вчинили велику шкоду вогнем і мечем: пограбували костьол Св. Хреста на Лисій горі, захопили дерево Св. Хреста[41], але з ним ніяк не могли виїхати, возів не могли навіть із місця

---

[37] Дані з різних хронік про заснування Казимиром III у Львові в 1340 р. костьолу, а у 1350 р. – католицької єпископської катедри, частиною істориків ставляться під сумнів (детальніше див.: Грушевський М. Історія України-Руси. – К., 1994. – Т. V. – С. 426-427; Ульяновський В. Історія Церкви і релігійної думки в Україні. – К., 1994. – Кн. 2. – С. 106; Історія релігії в Україні. – К., 2001. – Т. 4: Католицизм. – С. 51).

[38] Ольґерд (1296-1377) – великий князь литовський (1345-1377), син Ґедиміна, брат Кейстута. Вів боротьбу проти Московії, Золотої Орди, Тевтонського Ордену, Польщі. У 1355-1356 рр. відвоював у татар Чернігово-Сіверську землю; 1362 р. після битви на Синіх Водах, розбивши монгольські війська, приєднав до Литви Київщину, Поділля, Переяславщину, а після тривалої війни з Польщею – Берестейський, Володимирський та Луцький повіти. Здійснив три походи на Москву (1368, 1370, 1372). Намагався поширити свою владу на Смоленськ, Новгород і Псков (Довідник з історії України / За ред. І. Підкови, Р. Шуста. – К., 2001. – С. 530).

[39] Любарт (Дмитро) (?-1385) – литовський (1340-1385), галицько-волинський (1340-1349) та волинський (1349-1385) князь; наймолодший син Ґедиміна, брат Ольґерда і Кейстута. Був одружений в 1321/1323 р. з дочкою галицько-волинського князя Юрія II Болеслава – Аґрипиною-Бушею (Войтович Л. Удільні князівства Рюриковичів і Ґедиміновичів у XII–XVI ст. – Львів, 1996. – Ч. 1. – С. 100; Його ж. Князівські династії Східної Європи (кінець IX – початок XVI ст.): склад, суспільна і політична роль. – Львів, 2000. – С. 295). 1340 року обраний боярами князем Галицько-Волинської держави. З допомогою великого литовського князя Кейстута оволодів Волинню, Холмщиною та Белзькою землею; воював з Польщею й Угорщиною за «галицьку спадщину». У Луцьку за його князювання було збудовано фортецю – т. зв. замок Любарта (Довідник з історії України. – С. 432).

[40] Кейстут (1297–15.08.1382) – князь трокський і жемайтійський (1345-1382). Син великого князя литовського Ґедиміна. Володів землями в Західній Литві. 1345 року вигнав з Вільна свого брата Євнута і правив у ВКЛ разом зі старшим братом Ольґердом. У 1352 р. до володінь Кейстута була приєднана Берестейська земля. Воював проти Тевтонського Ордену. Брав участь у захопленні Чернігово-Сіверської землі (1355-1356), Київської (1362), Подільської (1363) і Волинської земель. Після смерті Ольґерда визнав великим князем литовським його сина Яґайла, однак уже 1381 р. усунув його і проголосив себе великим князем. 15 серпня 1382 р. за наказом Ягайла вбитий у Кревському замку (Довідник з історії України. – С. 295-296).

[41] Йдеться про одну з частин святого і животворящого Хреста, на котрому було розіп'ято Ісуса Христа. Зберігалася у Любліні до 1655 р. – тоді козацькі війська Данила Виговського

зрушити, аж поки один русин не сказав: «Доки ви на своє місце не відішлете Св. дерево, доти жоден ваш віз не зрушить з місця». Тоді вони через поляка Караболю, якого взяли у полон, тут же відіслали на своє місце це дерево Св. Хреста. Потім литовці рушили і вийшли цілими зі здобиччю.

У цей час Санток було взято бранденбурзькими маркграфами. Однак поляки послали до Угорщини, до короля Людвіка, просячи, щоб він прибув на Польське Королівство. Цей король дуже радо вчинив це на прохання панів коронних послів і зі своєю матір'ю приїхав до Кракова.

Гваньїні Олександр. Хроніка Європейської Сарматії / Упоряд. Ю. Мицик. – К., 2007. – С. 121-125.

№ 5

Краківська кафедральна хроніка[42] про боротьбу поляків і литвинів за спадщину Галицько-Волинської держави

[…] Року Божого 1339 померла згадана королева пані Анна[43], а наступного року, коли Болеслав[44], син мазовецького князя Тройдена, одностайно обраний ру-

---

оволоділи цим містом і командувач московського корпусу В. Бутурлін взяв цю частину хреста до Москви, де вона перебуває досі (Мицик Ю. Коментарі // Гваньїні Олександр. Хроніка Європейської Сарматії. – К., 2007.– С. 850).

[42] Ця хроніка, яка велась у Вавелі невідомими авторами, охоплює події з 1202 по 1377 р. Вона є частиною великого хронікального зводу, що отримав назву «Długa» або «Wieka kronika Polakyw». Довший час вважалася складовою хроніки Яна з Чарнкова (див. розділ 1, прим. 50). Нині історики переглянули це твердження, проте все ще чітко не з'ясували, що саме належить перу цього хроніста. Одні дослідники переконані, що це лише дані за 1370-1384 рр., інші приписують йому частину Кафедральної хроніки за 1333-1341 рр. (SHP. – Warszawa, 1994. – S. 198. Див. також: Dąbrowski J. Dawne dziejopisarstwo polskie (do roku 1480). – Wrocław, 1964; Bieniak J. Fragment 1333-1341 w twórczości dziejopisarskiej Janka z Czarnkowa // ZH. – 1983. – Z. 4; 1984 – Z. 1).

[43] Анна (?–28.07.1339) – прийняте під час хрещення (30.04.1325) ім'я Альдони – дочка литовського князя Ґедиміна. 16 жовтня 1325 р. (за іншими даними – 28 червня 1325 р.) одружилася з польським королевичем Казимиром (Войтович Л. Удільні князівства Рюриковичів і Ґедиміновичів у XII–XVI ст. – Львів, 1996. – Ч. 1. – С. 100; Його ж. Князівські династії Східної Європи (кінець IX – початок XVI ст.): склад, суспільна і політична роль. – Львів, 2000. – С. 295).

[44] Юрій ІІ Болеслав – син мазовецького князя Тройдена I, який, ставши галицько-волинським князем, отримав після хрещення православне ім'я Юрій ІІ. Мати Юрія ІІ Марія – сестра галицько-волинських князів Андрія та Лева ІІ – була донькою Юрія І Львовича, галицько-волинського князя, який останнім у князівстві вживав королівський титул. Саме це слугувало правовою підставою для закликання Болеслава Тройденовича на престол Галицько-Волинської держави. Юрій ІІ був одружений з дочкою литовського князя Ґедиміна

синами князем і паном, був знищений з допомогою отрути, бо прагнув змінити їхнє право на віру, Любарт, син литовського князя Ґедиміна, зайняв це Руське князівство, до котрого потім року Божого 1349 король Казимир вступив з потужним військом і цілком опанував ним, разом з усіма містами і замками; Любарту ж він з власної доброї волі відступив тільки єдине місто Луцьк з його повітом.

Після повернення [Казимира] з тріумфом до Кракова, де він був прекрасно прийнятий кліром та народом, сталося так, що через підступ диявола якийсь Марцін Баричка, вікарій краківської кафедри, був несправедливо оскаржений перед королем людьми з оточення короля. В день св. Луки його було ув'язнено, а наступної ночі втоплено в річці Віслі без жодної підстави, цілком невинного. З цього моменту всі успіхи покинули короля, котрий раніше щасливо тріумфував над ворогами. З цього моменту литовські князі неодноразово нападали на Руське князівство, на міста Володимир і Львів, гроди і села пустошили, обертаючи в попіл та попелище найукріпленіші замки, особливо Володимир, Белз, Берестя та інші, менші, цілком завоювали, спустошили більшу частину землі луковської, сандомирської, радомської, незлічену кількість християнських людей запровадили до неволі. На жаль! Скільки разів литвини з поляками в якійсь битві сходилися, завжди поляки з допущення Божого були переможені. Після багатьох поразок та спустошень король Казимир, бачачи, що не може опертися литвинам, бо ті постійно уникали генеральної битви з ним і, як жорстокі вовки, по-злодійськи спустошували землю, а потім тікали зі здобиччю, уклав з ними угоду, на підставі якої уступив їм місто і землю володимирські, собі ж залишив правом зверхньої власності Львівську землю з усіма замками, містами і селами.

Нарешті, щиро жаліючи і каючись за цей, такий великий злочин, згаданий король послав послів до Римської курії і добився собі розгрішення[45], а задану покуту покірно виконав. Оскільки у всіх королів він був у великій повазі, то прагнучи виявити хвалу свого королівства, року Божого 1363 дав у місті Кракові великий бенкет[46], на котрому були присутніми Карл, римський цісар і чеський король зі

Офкою Євфимією (?–5.02.1342), а син Ґедиміна Любарт – з донькою Юрія II Аґрипиною-Бушею, що уможливило претензії литовців на галицько-волинські землі (Бєняк Я. Вигасання галицько-волинської княжої династії // Галичина та Волинь у добу Середньовіччя: До 800-річчя з дня народження Данила Галицького. – Львів, 2001. – С. 79-85; Бойко І. Органи влади і право в Галичині у складі Польського Королівства (1349-1569 рр.). – Львів, 2009. – С. 102; Войтович Л. Князівські династії Східної Європи… – С. 295).

[45] Казимир III відправив до папи реляцію, в якій просив підтримки і допомоги, заявивши при тому, що може на завойованих руських землях утворити сім великих католицьких єпархій з окремою митрополією (це було явним перебільшенням, як зазначає М. Грушевський). Реляція польського короля була відправлена до Рима в січні 1351 р., а вже незабаром надійшла папська булла, датована 27 лютим того ж року, в якій Казимирові відступалось десятину з усіх польських дієцезій на чотири роки (Грушевський М. Історія України-Руси. – К., 1993. – Т. IV. – С. 35-36).

[46] Насправді ця подія відбулась у 1364 р.

своїми князями, король Кіпру, король Данії, всі польські князі і рицарство різних земель[47]. Про те, яка була веселість на цьому бенкеті, яка пишнота, слава і багатство, неможливо описати, скажемо тільки, що всім давали більше, ніж вони собі зичили. Прирікши і зміцнивши взаємну між собою приязнь, обдаровані польським королем Казимиром королівськими, дуже цінними, подарунками, ці королі і князі повернулися до себе.

У році 1366 король Казимир, зібравши значну кількість війська, потужно вступив на Русь, де під його владу піддався белзький князь Юрій, але, як пізніше виявилось, нещиро. Король же, завоювавши Володимирську землю, яку тримав Любарт, з усіма її замками, цілком її, за винятком замку Холм, який він віддав князю Юрію, віддав князеві Олександрові[48], племіннику Ольгерда і Кейстута, найвірнішому з усіх князів. Князь Олександр тримав цю землю аж до смерті короля, вірно йому служачи.

Року Божого 1368 литовський князь Кейстут з іншими литвинами пограбував Пултуськ і спалив у ньому замок з великою кількістю людей, котрих не міг взяти до неволі, інших же людей забрав з собою у вічну неволю.

Мицик Ю. Відомості про Україну XIV ст. в хроніці Яна з Чарнкова // Магістеріум. – К., 2004. – Вип. 17: Історичні студії. – С. 94.

№ 6

Вісліцький статут Казимира III Великого

Вступ. Ми, Казимир III, Божою милістю король польський і т. д. Разом з прелатами, баронами, шляхтою та підданими нашими спостерігши і зваживши, що в підлеглих нашій владі землях і державі справи в судах часто розглядаються не однаково, а відповідно до різних поглядів, у різний спосіб, вирішуються й окреслюються, а наслідком цієї розмаїтості є те, що судові справи часто після багатьох страждань, колотнеч і суперечок залишаються нерозглянутими і тягнуться ніби до нескінченності, тому в ім'я Бога Всемогутнього, Пречистої Діви Марії і цілого Небесного Двору і для найвищої користі підданих наших постановляємо розмаїтість судових вироків (особливо в тих справах, які часто трапляються) повністю усунути. Відтак виражаємо нашу волю і постановляємо, щоб в майбутньому на всі часи однакові постанови визнавалися, виконувалися і поширювалися всіма суддями, урядниками та їхніми підлеглими, а також рештою наших підданих і

[47] Пор. розділ 1, № 4.

[48] Олександр Коріатович (?–1380) – син Коріата-Михайла Ґедиміновича (?–1358), князь теребовельський (1341-1380), володимирський (1366-1370), кам'янецький (1370-1374), подільський (1374-1380) (Войтович Л. Князівські династії Східної Європи… – С. 350).

мешканців наших земель. І щоб ніхто не наважувався самочинно порушувати їх під загрозою нашого тяжкого гніву [...].

Обов'язком рицарства і шляхти є військові походи і збройна служба. Оскільки королівська влада і незалежність королівства базується на військовій силі, кожен рицар, відповідно до величини свого маєтку і доходів, зобов'язаний з певною кількістю озброєних людей служити і бути корисним державі, оскільки маєток його є вільним, базованим на рицарському праві, і звільнений від усяких повинностей. Постановляємо також, щоби барони і наша шляхта польських земель зобов'язувались для нас і наших наступників у Польському Королівстві виконувати військову повинність і в озброєнні служити якомога краще й успішніше; однак поза межами королівства не зобов'язані нам служити, хіба що отримають достатню винагороду або будуть нами спеціально запрошені.

Про надання шляхетства. Шляхетські роди завжди виводять свої корені від предків, походження від яких нащадки звикли доводити вірогідним свідченням. Якщо ж хтось визнає себе шляхтичем і вважає себе рівним іншим шляхтичам, а ті не визнають цього, то для доведення свого шляхетського походження мають привести за [свідків] шість поважних мужів, з яких двоє походять з його роду, і ці двоє під присягою визнають, що він походить з їхнього дому і батьківського роду.

Про зем'ян, які перебуваючи на війні, завдають шкоди селянам. Корисно для Речі Посполитої[49], щоб піддані жили в мирі, нікому не завдавали шкоди й утверджувались у чеснотах. Деякі, однак, порушують право тим, що йдучи по власній землі у військові походи, не гребують, як вороги, завдавати великої шкоди бідним (навіть більшої, ніж ворогам), тому землі наші сильно спустошені. Прагнучи цій небезпеці надійно запобігти, постановляємо, аби щоразу, коли відбувається військовий похід, ніхто не ставав на постій у селах, лише в полі, не грабував коней, худобу чи якісь речі, лишень брав для своїх коней пашу помірковано. А якби хто діяв проти цієї постанови, зухвало її порушуючи, має панові того села або тому, кому шкода була заподіяна, її відшкодувати, а призначена для цього кара «п'ятинадесята» перейде до нас за порушення цього указу. Однак не забороняємо, щоб у розумних межах збирали оброк для коней і харчі для себе, бо без цього в час походу обійтися неможливо.

Про монету, що є в обігу в державі. Оскільки той народ, що перебуває під владою одного князя і правителя, не повинен мати різних прав, аби не бути схожим на багатоголову потвору, тому корисно для Речі Посполитої, щоб одне і рівне для всіх право використовували як краків'яни, так і жителі Великопольщі, а також інших земель нашого королівства, і згідно з ним судились. А оскільки є один князь і пан для всіх, то за порадою та згодою наших баронів і достойників постановляємо, що в цілому нашому королівстві має бути одна монета, яка повинна

[49] В українській історіографії термін «Річ Посполита» (Rzechpospolita, від лат. respublica) прийнято вживати щодо Польсько-Литовської держави після Люблінської унії 1569 р. Ця назва вперше з'явилася у хроніці Вінцентія Кадлубека (1150-1223).

бути сталою і доброю щодо вартості і ваги, щоб її бажали і охоче приймали інші [народи].

Wiek V–XV w źródłach: Wybór tekstów źródłowych z propozycjami metodycznymi dla nauczycieli historii, studentów i uczniów / Oprac. M. Sobańska-Bondaruk, S. B. Lenard. – Warszawa, 1999. – S. 181-182.

№ 7

1362 р. – Хроніка Київського Михайлівського монастиря про опанування литовцями руських земель

Народ же цей [литовці] даниною звірів, медів, віників, лика та іншого руським князям служив. Коли ж він відчув, що його господарі [князі руські] розтрощені татарами, він змужнів […] почав залишкам руським чинити насильство і остаточне спустошення; спустошені землі заселяв своїми людьми і на знесилених русів владу свою поширив. І поволі з часом всю [землю руську] перейняв від татар у своє володіння і став володіти широкими її просторами, і баскаків, тобто прикажчиків, що збирали з неї данину для заволзького царя, прогнав […].

Історія України: Хрестоматія: У 2 ч. – К., 2004. – Ч. 1 / Упоряд. Б. І. Білик та ін. – С. 203.

№ 8

1370 р. – Ян з Чарнкова[50] про втрату Володимирського замку на Русі

В цей самий час Кейстут, литовський князь на Троках, наймогутніший погромщик християн, рідний брат литовського князя Ольгерда, коли довідався, що

[50] Янко (Ян) з Чарнкова (бл. 1320 – бл. 1387) – польський хроніст. Син війта з Чарнкова (у Великопольщі) Боґуміла. Мав правничу освіту, хоч і не здобув наукового ступеня. У 1340-х рр. перебував при дворі імператора і папи. Близько 1352 р. отримав канонію в Бютцові і став настоятелем костьолу в мекленбурзькому Тарнові. У 1352 р. переїхав до Вроцлава, де зайняв таку ж посаду. 1356 року став познанським каноніком, а пізніше архидияконом у Ґнєзні. Був послом у справах релігії до Авіньона, до папи Урбана V. У 1366-1370 рр. – королівський підканцлер; згодом як активний противник Анжуйської (угорської) династії і прихильник Казька (див. розділ 1, прим. 56) був позбавлений цього уряду. В 1370-1371 рр. оскаржений у суді за викрадення інсигній і скарбів з гробу Казимира Великого, 1372 р. засуджений до конфіскації майна і до баніції, втратив свій маєток у Великопольщі й переховувався за кордоном. Від 1375 р. перебував у Ґнєзні, де й написав свою знамениту хроніку, яка охоплює події від смерті Казимира 1370 р. до

Казимир, король Польщі, помер, разом з луцьким князем Любартом обложив Володимирський замок, котрий король Казимир, залишив старий дерев'яний замок у попередньому стані, на іншій замковій горі, де був заснований з цегли кафедральний костьол на честь Найсвятішої Діви, за неповних два роки перед своєю смертю, почав підносити з дуже міцного муру. Але, заскочений смертю, він залишив замок незакінченим. Однак цей замок був настільки вже укріплений, що його жителі могли добре боронитися проти нападаючих ворогів. Коли князь Олександр, син Михайла або Коріата, а племінник Ольгерда й згаданих литовських князів, котрий тримав з надання короля Казимира замок і місто володимирські, перебував тоді у Кракові, який ленчицянин Петраш Турський, начальник замку, через страх, хоч він і не зазнав жодної поразки і не був притиснутий якоюсь нестачею, ганебно віддав цей Володимирський замок згаданим князем. Литовські ж князі, задовольняючись старим замком, хоч і дерев'яним, замок мурований, новопоставлений, зрівняли з землею, розкопавши мури, не залишаючи каменя на камені. При будівлі цього замку щоденно триста людей і багато запрягачів волів та коней для звезення вапна, каміння, цегли й дерева, безперервно, протягом, вважай, двох років, працювало. З королівського скарбу на побудову цього замку було видано понад три тисячі гривень, а ще за чотири дні перед смертю король наказав повезти шістсот гривень через Вацлав з Тинчина, пресвітера[51], котрий мав нагляд над роботою. Однак перш ніж цей виїхав з Кракова, благословенний король скінчив життя. Ці гроші було вирішено повернути до королівського скарбу […].

Мицик Ю. Відомості про Україну XIV ст. в хроніці Яна з Чарнкова // Магістеріум. – К., 2004. – Вип. 17: Історичні студії. – С. 94-95.

1384 р. Хроніка має політичний характер і яскраве антиугорське спрямування. Дехто з істориків приписує Янові з Чарнкова частину Краківської кафедральної хроніки (від 1333 до 1341 р.), натомість інші автори вважають хроніста автором Великопольської хроніки (див.: SHP. – Warszawa, 1994. – S. 197-198; Dąbrowski J. Dawne dziejopisarstwo polskie (do roku 1480). – Wrocław, 1964).

[51] Пресвітер – протестантський пастор; у Православній і Католицькій церквах – священик або почесний титул священнослужителя; у кальвіністів Англії, Нідерландів та інших країн – виборний керівник релігійної громади. Проте «терміни *пресвітер* і *священик* не слід уважати абсолютними синонімами, у перекладах слід зберігати таку відповідність: *πρεσβύτερος*, *presbyter* – *пресвітер*, *ἱερεύς*, *sacerdos* – *священик*. *Пресвітер* – термін, який вказує на особу (і посаду) християнського пастиря, який у церковній єрархії нижчий від єпископа і вищий від диякона. Цей термін охоплює всю діяльність цього пастиря супроти християнської громади: провідничу, навчальну й освячувальну. *Священик* – термін, який стосується одночасно, але в різний спосіб, і всіх охрещених у Церкві, і самих священнослужителів» (Термінологічно-правописний порадник // http://www.ucu.edu.ua/poradnyk/theological. comments/clergyman/).

№ 9

1376 р. – Ян з Чарнкова про спустошення литвинами Сандомирської землі

Цього ж року[52] Ельжбета, мати угорського короля Людовіка […], передала панування Королівством Польським в руки свого сина, згаданого угорського короля, і стала наполегливо домагатися повернення.

З великим почтом угорців зарозуміла королева, якій уже було вісімдесят років, вирушила до Кракова, приславши краківській та сандомирській шляхті через послів листи з наказом, щоб вони зі своїми дружинами вийшли зустрічати її до Сонча і далі, щоб вони її приймали з почестями та радістю – що й було вчинено. Коли вона стала в Бохні, деякі з прибулих сандомирян донесли їй, що до них дійшли вісті, що нібито литвини, зібравшись у великій кількості, задумали напасти на Сандомирську землю. Королева, не вірячи цьому і покладаючись на потугу сина, сказала: «що рука її сина є дуже міцна й довга, отже, литвини, боячися його сили й потуги, не насміляться нічого проти нього чинити». Обмануті такою надією, сандомиряни занедбали будь-яку обережність, внаслідок чого князь Кейстут з Трок, брат Ольгерда, великого князя литовського, зі своїм братом Любартом, луцьким князем, і своїм племінником Юрієм, князем белзьким, таємно перейшли ріку Сян поза Завихостом дня – листопада і спустошили несподівано чимало сіл над Віслою аж до міста Тарнова, не милуючи ні віку, ні статі, але вбиваючи тих, котрих не могли взяти до неволі. Після спалення костьолів було забито чимало священиків, а інших забрано до неволі. Заплакав рід лехітський […].

Мицик Ю. Відомості про Україну XIV ст. в хроніці Яна з Чарнкова // Магістеріум. – К., 2004. – Вип. 17: Історичні студії. – С. 95.

№ 10

1376 р. – Ян з Чарнкова про взяття військами Людовика замку в Белзі

Цього ж року[53] найясніший король Людовік зі своїми угорцями обложив замок Белз, а крокуси, сандомиряни й серадзяни, зі свого боку, обложили замок Холм, після взяття якого рушили до короля, пана, до Белза. Незважаючи на те, що Белз був замком потужно укріпленим і важким до здобуття, його гарнізон втратив надію втриматися і белзький князь Юрій, за посередництвом литовського князя

[52] 1376 р.

[53] 1376 р.

Кейстута з Трок, здався на милість короля, пана, і відступив йому замок Белз; від короля ж, з його ласки й щедрот, отримав інший замок Любачев і сто гривень з соляних жуп в Бохні […].

Мицик Ю. Відомості про Україну XIV ст. в хроніці Яна з Чарнкова // Магістеріум. – К., 2004. – Вип. 17: Історичні студії. – С. 95.

№ 11

1376 р.– Ян з Чарнкова про повернення руської землі королю Польщі й Угорщини Людовикові

Цього ж року[54] князь Владислав, син Болеслава з Ополя, володар і пан всієї Русі, прихильник миру і великий його охоронець, бачачи, що через напади литвинів не зможе утримати в спокої непевної руської держави, відступив її польському та угорському королеві Людвіку взамін за землю і князівства Добжинське, Гневковське й Бидгощське. Цього ж року, власне в свято Різдва Господа Христа, він вступив на князівство Гневковське[55], однак Добжинське князівство було заставлене за вісім тисяч гривень удові по князеві Казьку[56], котра не хотіла його покинути, доки не вийде заміж і доки ці вісім тисяч не будуть їй виплачені[57] […].

Мицик Ю. Відомості про Україну XIV ст. в хроніці Яна з Чарнкова // Магістеріум. – К., 2004. – Вип. 17: Історичні студії. – С. 95.

---

[54] 1376 р.

[55] Насправді ж у володіння Гнєвковським князівством Владислав вступив 1378 р.

[56] Казько Слупський (Казимир IV Слупський) (1351–2.01.1377) – князь слупський від 1374 р. з династії Графітів. Син Богуслава V і Ельжбети, дочки Казимира III Великого. Після смерті матері виховувався при королівському дворі, був 1369 р. всиновлений Казимиром III, який планував передати йому трон (на противагу Людовику Угорському). Тоді ж Казько отримав Сєрадзьку і Ленчинську землі. В 1370 р. додатково як лен одержав Добжинську землю, частину Куявії з Бидґощем, каштелянством крушвіцьким, Злоторією, Вальсом і Злотовом. Після смерті Казимира III був змушений відмовитися від претензій на польський трон, йому було залишено у володіння лише Добжинську землю, Крушвіци, Вальс і Злотів. Після смерті батька в 1374 р. зайняв Слупське князівство, а в 1376 р. остаточно утвердився в Добжинській землі, де вів війну з гнєвковським князем Владиславом Бялим. Загинув від удару каменем у голову під час облоги замку в Злоторії, поблизу Торуня. Був двічі одружений: уперше – з Йоаною (від 1360 до 1368), дочкою литовського князя, а вдруге – із Малґожатою (http://www.pl.wikipedia.org/wiki/Kazimierz IV; Rymar E. Rodowód książąt pomorskich. – Szczecin, 2005).

[57] Йдеться про другу дружину (від 1369) слупського князя Казька (Казимира) Малґожату (?–1409), доньку мазовецького князя Семовіта III старшого.

№ 12

1383 р. – Ян з Чарнкова про здобуття Дорогичинського замку

В цей час[58] литовські князі, прибувши з численним військом, оточили і почали облягати замок Дорогичин, котрий недавно перед цим опанували мазовецькі князя. Тоді тримав його певний муж, на ім'я Сасін[59], маршалок мазовецького князя, котрий знаючи, що в замку мало людей, прибув з тридцятьма копійщиками і певною кількістю арбалетників, швидким ударом мужньо пробився крізь центр литовського табору і досягнув аж до замку. Його там впізнали, поспішно відкрили йому браму й впустили. Він протягом кількох днів мужньо боронив замок, аж якісь русини, котрі у ньому знаходилися, розпалили вогонь й підпалили замок, самі ж, стрибнувши з замкових мурів, втекли до литовського війська. Тоді маршалок вийшов із замку з частиною своїх людей і бився проти ворога доти, доки литовські князі не взяли його в полон. Решта людей в чималій кількості загинула, на жаль, від вогню і меча […].

Мицик Ю. Відомості про Україну XIV ст. в хроніці Яна з Чарнкова // Магістеріум. – К., 2004. – Вип. 17: Історичні студії. – С. 96.

№ 13

1385 р. – Польсько-литовська унія у Креві

Ми, Яґайло, з Божої ласки великий князь литовський, пан та дідич Русі, подаємо до відома усім, кого це стосується, [хто] зміст нижческазаного має бажання переглянути; нотатку на згадку про те, що мало нам бути передане від найяснішої княгині, з Божої ласки королеви Угорщини, Польщі, Далмації і т. д., через поштивих і шляхетних мужів – панів Стефана, пробоща ханадієнського; Владислава, сина Какаса де Каза, каштеляна з Поток[60]; Влодка, чашника краківського; Миколая, каштеляна завіхойського, і Кристина, управителя Казімєжа.

А насамперед повідали, що достойний князь Яґайло, великий князь литовський і т. д., відправив урочисте посольство до панів зем'ян, Польщі, а потім – також до її королівської високості. Ті ж бо, хто були вислані до найяснішої королеви, взяли із собою грамоти від найдостойнішого, найбільшого і найславетнішого

[58] 1383 р.

[59] Сасін – маршалок мазовецького князя Януша (1379-1382), вишгородський каштелян (1388-1395).

[60] Угорські достойники.

посла, а саме від його високості князя Скирґайла, князя – брата пана Ягайла, великого князя, який з певних причин не міг прибути особисто до тієї ж найяснішої королеви.

Посли ж бо його, князь Борис і староста віленський Ганко тій же пані королеві Угорщини таким чином справу виклали і казали: «Позаяк численні цісарі, королі та князі розмаїті з тим же великим князем литовським прагнули, зичили собі й раді були б увійти у довічні зв'язки спорідненості, а що Бог Всемогутній, [то] зберіг для особи тієї ж найяснішої королеви. Отож, найясніша пані, нехай високість ваша прийме до такого високо спасенного зв'язку того ж пана Яґайла, великого князя, за сина, а найяснішу княжну Ядвіґу, дочку вашу найдорожчу, королеву Польщі, нехай пошлюбить він законною своєю дружиною. А гадаємо, що з того була б хвала Божа, душ спасіння, людям честь і зміцнення держави».

Коли ж бо те, що обіцяно, дійде до передбачуваного завершення, негайно пан Яґайло, великий князь, із усіма братами своїми ще не хрещеними[61], родичами, шляхтичами, з вищими й найнижчими, які у своїх краях мешкають, віру святої Римської церкви прийняти хоче, прагне і зичить собі. А позаяк клопоталися про те багато королів і різних князів, а не здолали аж досі нічогісінько від нього [Яґайла]з того отримати, направду тоді честь оту Бог Всемогутній зберіг для самої лиш її королівської високості.

Для справи тієї підтвердження, для певності й забезпечення той же Яґайло, великий князь, присягає всі скарби свої скласти і віддати на відшкодування втрат обох держав, як Польщі, так і Литви. І то лише, коли згадана пані королева Угорщини дочку свою Ядвіґу, королевою польською наречену, віддасть йому в дружини. Так само обіцяє той же Яґайло, великий князь, що дасть і готівкою запевнить грошову умову, укладену для запоруки поміж згаданою панею королевою Угорщини – з одного, а князем Австрії – з іншого боку, а саме двісті тисяч флоринів[62]. Також той самий великий князь Яґайло присягається і зобов'язується усілякі загарбані землі та втрати Польського Королівства, відірвані будь-чиїми руками і зайняті, повернути власними зусиллями і коштом. Також той самий Яґайло, великий князь, обіцяє всім християнам, а особливо людям обох статей, спійманим у Польському краї та звичаєм воєнним узятим у полон, повернути їхню первісну свободу – так, щоб кожен із них, без різниці статі, пішов, куди забажає з волі його.

Відтак згаданий тут князь Яґайло присягає також краї свої – Литву і Русь – навік прилучити[63] до корони Польського Королівства.

---

[61] Це не стосується вже охрещених у православ'я членів династії.

[62] Призначалися ерцгерцогу австрійському Вільгельмові – у разі його відмови від одруження з Ядвіґою. Ця справа досі не була однозначно вияснена істориками. Флорен, флорин – золота монета масою бл. 3,5 г, карбована у Флоренції з 1252 р.; з XIV ст. – використовувалася в інших європейських країнах.

[63] У латинському оригіналі фігурує слово *applicare*, яке означає приєднання або прилучення.

А ми, Яґайло, наречений великим князем литовським, посольства, про які тут ішлося, з нашого боку – через згаданого Скирґайла, брата нашого найдорожчого, представлені згаданим баронам Королівства Польського й оголошені у спосіб, який описано, і знову ж таки через послів того ж брата нашого найяснішій княгині, пані Ельжбеті, нареченій королеві Угорщини, так само і вищезгаданим чином викладене, за присутності перелічених посланців, себто послів самої ж пані королеви, як угорців, так і поляків, до нашої високості призначених, разом із братами нашими тут вписаними, а саме з паном Скирґайлом, Корибутом, Вітольдом, Лінґвеном, княжатами литовськими, і від імені інших братів наших – присутніх і відсутніх, що ми [оті посольства] відправили і подавали до відома як згаданої пані королеви, так і згаданим баронам Королівства Польського, [підтверджуємо]. Оці то посольства ми вважали за належне зміцнити і в усьому, що вище згадано, підтвердити печатками нашою і братів наших, перелічених тут. Дано у Креві, у вівторок, напередодні Успенія Пречистої Діви Марії, року Господнього 1385.

Wiek V–XV w źródłach: Wybór tekstów źródłowych z propozycjami metodycznymi dla nauczycieli historii, studentów i uczniów / Oprac. M. Sobańska-Bondaruk, S. B. Lenard. – Warszawa, 1999. – S. 195-197.

№ 14

1394 р. – Литовський літописець про похід литовських військ на Київ

Тієї ж весни пішов князь Вітовт[64] на Поділля, а князь Володимир Ольгердович тоді був у Києві і не хотів покоритися князеві Вітовтові. І великий князь

[64] Вітовт-Олександр (Вітольд, Вітолт, Вітофт; бл. 1352–27.10.1430) – син великого князя Кейстута (Кестутія, Керстуха), князь ґродненський (1370-1382, 1383-1392), великий князь литовський (1392-1430). Очолював литовські війська в битві на р. Ворскла (1399) та під Ґрюнвальдом (1410), розширив кордони Литви до Чорного моря. Спершу був православним, а після Кревської унії 1385 р. перейшов на католицизм. Був одружений тричі. За угодою, укладеною 1392 р. в Острові, його польський король Яґайло визнав довічним правителем Литовського князівства. Вітовт ліквідував на території України найбільші удільні князівства – Волинське, Київське, Новгород-Сіверське та Подільське, створив замість них звичайні литовські провінції, в яких правили великокнязівські намісники, а Західне Поділля змушений був передати Яґайлові. З 1398 р. Литовська держава стала називатися Велике князівство Литовське, Руське і Жемайтійське. У 1401 р. Вітовт уклав з Польщею Радомсько-Віленську унію, а в 1413 р. – Городельську. 15 листопада 1415 р. за його ініціативою собор єпископів у Новгородку висвятив, усупереч волі константинопольського патріарха, митрополитом київським і литовським Григорія Цамблака. Відома спроба Вітовта отримати королівську корону. 1430 року його проголосив королем «Литовського королівства» імператор Священної Римської імперії Сиґізмунд. Але освячена корона, що її Сиґізмунд

Вітовт, пішовши, взяв Житомир, і прийшов до нього князь Володимир, і князь Вітовт відняв у нього Київ і дав йому Копил, а в Київ посадив Скиргайла. А сам Вітовт пішов на Подільську землю, а Скиргайлові велів піти на Черкаси і на Звенигород. І князь Скиргайло, з Божою поміччю і за повелінням князя Вітовта, Черкаси взяв і Звенигород, і повернувся в Київ.

Хрестоматія з історії Української РСР: У 2 т. – К., 1959. – Т. 1: З найдавніших часів до кінця 50-х рр. XIX ст. / Упоряд. О. Бевзо та ін. – С. 99.

№ 15

1399 р., серпня 12. – «Сказання про битву на Ворсклі» за Супрасльським літописом[65].

В лѣто 6906[66] бысть побоище князю великому Витовту з Темир-Куклуем[67] царем. Князь же великий Витовт Кестутевич литовский собра воя много безчисленно, и царь Тахтамиш[68] з ним, своим двором, и литва, и немци, и ляхи, и жемоит, татарове и волохи, и поляне, и с ним бъ князей, и бысты сила ратных многа зѣло. И всими сими полкы вооружився поиде на царя Темир-Куклуя. И похвалися

послав до Вітовта, була перехоплена польською шляхтою (http://uk.wikipedia.org/wiki/Вітовт; Войтович Л. Князівські династії Східної Європи (кінець IX – початок XVI ст.): склад, суспільна і політична роль. – Львів, 2000. – С. 341-342; огляд історіографії щодо політики Вітовта див.: Василенко В. Політична роль Великого князівства Литовського (до 1569 р.) у східнослов'янських історіографіях XIX – першої половини XX ст. – Дніпропетровськ, 2006. – С. 206-215).

[65] Супрасльський літопис – одна із частин групи літописів, які дістали в літературі назву білорусько-литовських. Цей літопис був знайдений у 1822 році в Супрасльському монастирі недалеко від Білостока М.Бобровським та І.Даниловичем (останній опублікував пам'ятку ще в 1823-1824 рр., переставивши окремі частини). В 1827 р. літопис був виданий окремою книгою, в передмові до якої були пояснені обставини відкриття даного джерела. Повністю руським шрифтом літопис був виданий у 1907 р. Він досить детально вивчався не лише І.Даниловичем, але і О.Шахматовим та М.Улащиком. Супрасльський монастир був заснований на землі магнатів Хоткевичів. Відкритий тут літопис був складений за завданням князів Одинцевичів, володіння яких були у Східній Білорусії і Смоленщині, а переписувачем був зазначений у тексті самої пам'ятки Григорій Іванович. В. Антонович помилково називає Супрасльський літопис літописом Даниловича або Попова. (Див: Улащик Н. Предисловие // ПСРЛ – Т. 35: Летописи белорусско-литовские. – М., 1980. – С. 5-7; Его же. Введение в изучение белорусско-литовского летописания. – М., 1985. – С. 29-45; Антонович В. Лекції з джерелознавства. – Острог- Нью-Йорк, 2003. – С. 44-45, 113-114 та ін.).

[66] 1398 р.

[67] Темир-Куклуй (Темір-Тиклуй, Мирклуй) – татарський хан.

[68] Тактамиш (Тохтамиш; ?–1406) – хан Золотої Орди, 1382 р. загарбав і спалив Москву.

на орду Витовт, глаголаше: «Пойдем, попленим землю татарскую, победим царя Темир-Куклуя и возьмем царство его, посадим царя Тахтамиша, и он мя посадит на всю землю руськую, и потом на всем». И поидоша татар воевати. В то же врѣмя приспи Темир-Куклуй, царь, со многими полки ратными и со князми своими ордынскими. И стретошася с Витовтом в поли на рецѣ на Ворсклии. И бысть бой велик месяца августа 12, во второк, и надолзе вельми биющимся им, и попусти Бог татаром. Князь же великий побѣже во мале дружине. И царь Темир-Куклуй тогда приде ко граду ко Киеву, и взя с града окуп 3000 рублев литовских, и силу свою роспусти по Литовской земли, и воеваше татарове даиже и до Великого Луцька, и много сотвориша земли Литовской, и отыде во свою землю.

А се имена избиенных князей литовских: князь Андрѣй, полоцкий Олигирдович[69], брат его Дмитрей брянский[70], князь Иоанн Дмитрович Кындыр, князь Андрѣй, пасынок Дмитреев; князь Иоанн Евлашекович, князь Иоанн Борисович киевский, князь Глеб Святославич смоленский, князь Лев Корятович, брат его князь Семен, князь Михайло Подберезькый и брат его, князь Олександро, князь Михаило Данилович, брат его, князь Дмитрей, князь Феодор Патрыкиевич волыньский, князь Ямонтович, князь Иоанн Юревич бельский, князь Выспытко краковский.

Супрасльская летопись // ПСРЛ – Т. 35: Летописи белорусско-литовские. – М., 1980. – С. 52; Українська література XIV–XVI ст. / Під ред. В. Микитася. – К., 1988. – С. 76.

№ 16

1413 р. – Городельський привілей

1. Насамперед, у той час, коли з допомогою животворного Духа сприйнявши світло католицької віри, поклали ми корону Королівства Польського, то для збільшення християнської віри, доброго становища і користі земель наших Литви, їх самих, з землями і володіннями, їм підпорядкованими і з ними зв'язаними, названому королівству нашому Польському присвоїли, інкорпорували, сполучили, об'єднали, приєднали, союзом зв'язали, за згодою одностайною нашою і інших братів наших і всіх панів, шляхтичів і бояр тієї ж землі Литовської з волі і згоди. Проте, бажаючи названі вище землі литовські, ради ворожих нападів і підступів хрестоносців і тих, що до них приєднуються, і всяких інших ворогів, які прагнуть розорити названі землі литовські і Королівство Польське і руйнування їх замишляють, у певності, безпеці і кращому догляді зберегти і про постійну для

[69] Андрій Ольґердович – син великого князя Ольґерда, полоцький і псковський князь.

[70] Дмитрій Ольґердович – син великого князя Ольґерда, брянський князь.

них користь подбати: ті ж самі землі, як і завжди, в повному пануванні, на праві чистому й мішаному, досі держали і держимо від предків наших по праву народження, як державці законні, з волі, схвалення і згоди панів, шляхтичів і бояр, в назване Королівство Польське знову інкорпоруємо, впроваджуємо, присвоюємо, сполучаємо, приєднуємо, союзом зв'язуємо і назавжди скріплюємо, визначаючи їх самих з усіма їх володіннями, землями, панствами, князівствами, волостями, маєтками, і на всякому праві, чистому і мішаному, завжди бути єдиними безповоротно і непорушно з короною Королівства Польського.

2. Також усі церкви і весь клір названих вище земель Литви, як соборні, монастирські, парафіяльні, общинні, віленські та інші у тих [землях] споруджені і які будуть споруджені, засно-вані, в усіх їх свободах, імунітетах, привілеях, винятках і звичаях загальних зберігають, згідно з звичаєм Королівства Польського.

3. Пани [і] також бояри-шляхта земель наших, названих вище, даренням, привілеями і пожалуваннями, ним нами дарованими, даними, приділеними, тільки католики і Римської церкви підвладні і кому герби пожалувані, господарюють, володіють і користуються, як пани і шляхта Королівства Польського своїми володіють і користуються.

4. Також пани і шляхтичі, названі вище, своїми вотчинами [батьківськими маєтками] на рівному праві володіють, як пани Королівства Польського своїми звичайно [як прийнято] володіють і пожалуваннями нашими, на які мають грамоти, від нас діючі і затверджені твердістю вічної сили, подібним чином будуть володіти і мати вільну змогу їх продавати, міняти, відчужувати, дарувати і на користь свою повертати, однак, з нашої згоди, особливо для кожного випадку даного, як для їх відчуження, обміну або даріння перед нами або нашими урядовцами, за звичаями Королівства Польського, буде визначено.

8 […] Шляхтичі Королівства Польського своїм королям звикли держати і служити, про що пани, бояри і знать земель Литовських, вищеназвані, присягою уже нам поручилися, як ясніше в грамотах їх, у яких вони з панами Королівства Польського взаємно погодилися, міститься. Однаковим чином, під клятвою вірності і під [страхом] позбавлення своїх маєтків, ніяким князям або панам, або іншим, якого б не було стану людям, бажаючим протистояти землям Королівства Польського, ні порадою, ні благоприянням, ні допомогою не будуть служити і допомагати.

9 […] Урядником призначаються тільки католицької віри прихильники і підвладні святій Римській церкві. Також і всі постійні уряди земські, які є посади, каштелянства, жалуються тільки сповідникам християнської [католицької] віри і до ради нашої допускаються і в ній присутні, коли обговорюються питання про благо держави, бо часто різниця у вірах приводить до різниці в умах, і виявляються через це відомими такі рішення, яким належить у таємниці бути збереженими.

11. До цього ще додається, що названі вище пани і шляхтичі Литви після смерті Олександра Вітовта, теперішнього князя, нікого не будуть мати або

обирати великим князем і господарем Литви, як тільки кого король польський і його наступники, порадившись з прелатами і панами Польщі і земель Литви, вважатимуть за необхідне обрати, поставити, помістити. Однаково також прелати, пани і шляхтичі Королівства Польського, коли король польський помре без дітей і законних спадкоємців, не повинні обирати собі короля і державця без відома і ради нашої, тобто великого князя Олександра, панів і шляхтичів названих вище земель Литви, за силою і змістом попередніх грамот.

12. Крім того, названими вище свободами, привілеями і милостями тільки ті пани і шляхтичі землі Литовської можуть володіти і користуватися, яким зброя і герби шляхтичів Королівства Польського даровані, і шанувателі християнської релігії, Римській церкві підвладні, не схизматики або інші невіруючі.

Хрестоматія з історії Української РСР: У 2 т. – К., 1959. – Т. 1: З найдавніших часів до кінця 50-х рр. XIX ст. / Упоряд. О. Бевзо та ін. – С. 119-120.

№ 17

1430 р., березня 4. – Єдлинський привілей

Владислав[71], Божою ласкою король Польщі, землі Краківської, Сандомирської, Сєрадзької, Ленчицької, Куявської, а так само Литви верховний і延 пануючий князь,

[71] Яґайло-Яків-Владислав Ольґердович (1348 (1351?) (1354?) – 1.06.1434) – великий князь литовський (1377-1392) та польський король (1386-1434). Син Ольґерда Ґедиміновича та Юліани Олександрівни Тверської (за версією Ф. Софоновича – її сестри Марії). Засновник династії Яґеллонів. Після смерті батька отримав великокнязівський престол, правив разом зі своїм дядьком Кейстутом. Але цей діархічний режим утримався недовго, між співправителями спалахнула боротьба, яка 1382 р. закінчилась ув'язненням та загибеллю Кейстута. Проти Яґайла виступив Вітовт Кейстутович, який заручився підтримкою Ордену. 1385 року Яґайло уклав з Польщею унію в Креві, одружився з польською королевою Ядвіґою і 4 березня 1386 р. був коронований у Кракові під іменем Владислав II. У 1387 р. до Польщі були фактично приєднані галицькі землі, хоч юридично їхній статус залишався невизначеним аж до 1772 р., чим скористалася монархія Габсбурґів для обґрунтування передачі їй цих земель під час поділу Польщі (Ісаєвич Я., Войтович Л. Перехідний час: 1349-1387 // Історія Львова: У 3 т. / Під ред. Я. Ісаєвича, М. Литвина, Ф. Стеблія. – Львів, 2006. – Т. 1. – С. 71). Яґайло був одружений тричі (за іншими даними – чотири рази). Мав двох дочок (Ельжбету-Боніфацію та Ядвіґу), а від останньої дружини, Софії Гольшанської, трьох синів – Владислава, Казимира (помер немовлям) і Казимира, за право наслідування престолу якими подарував шляхті ряд привілеїв, що розширювали її права і встановлювали судовий імунітет. У 1392 р. за Острівською угодою, змушений частково відродити політичну самостійність Литви, передавши її в управління своєму кузенові Вітовтові, але формально залишився далі великим князем литовським. Під час Ґрюнвальдської битви 1410 р. польсько-литовсько-українсько-білоруські війська Ягайла і Вітовта здобули вирішальну перемогу над Тевтонським орденом. 1413 року підписав з Вітовтом

Помор'я і Русі пан і дідич. Оголошуємо оцим посланням усім загалом, кому про те знати належить, що розваживши уважно вірність статечну й прихильність, яку мешканці нашого Королівства Польського виявили нам у численних походах і війнах, які у власній та королівства обороні й для відсічі нападу неприятелів з ласки Божої ми провадили звитяжно й щасливо; та не менший послух і ревність, із якою повсюди й завжди виконували вони наші вимоги, ризикуючи при тому власним здоров'ям і маєтками; зважаючи на це і з уваги на інші заслуги, гідні нашої королівської ласки й щедрот, прагнучи особливо винагородити велично й по-королівському їхні зичливі та ґречні побажання, які вони висловили синам моїм, достойним княжатам Владиславові та Казимирові, з-поміж яких одному, на видану з нашого боку відозву, який їм для правління буде здаватися придатнішим, присягнуть після моєї загибелі (як то споряджений щодо цього лист посвідчує і стверджує), візьмуть собі за короля, пана і спадкоємця Королівства Польського, а так само країв Литви й Русі (які пресвітлий князь, його милість Олександр, себто Вітольд, великий князь литовський, брат наш наймиліший, як досі тримав, так і до кінця життя має тримати, і які після його смерті до нас і синів наших і Корони Польської законним і дідичним спадком повернутися повинні); а коли до літ зрілих доживе, короною королівською і берлом як законного і дідичного наступника обіцяли прикрасити: визнаємо, поновлюємо і підтверджуємо силою цього привілею всі права і свободи, які їм здавна, при коронації нашій і пізніше, за різних обставин і в різний час, надали або які інші королі й княжата, наші попередники та законні спадкоємці Королівства Польського, від найдавніших часів їм надали; але з такою умовою, що якби щось у згаданих привілеях звучало неясно й незрозуміло, то щоб якнайкраще вияснили і усунули сумніви, з яких зазвичай народжуються помилки і помилкові розуміння суті.

А насамперед хочемо, аби всі доми Божі, себто церкви, зберегли повністю свої права, свободи та привілеї, межі й поділи давні, яких за святої пам'яті попередників наших, королів і княжат польських, уживали. Дозволяємо також усім зберегти й посідати посади як духовні, так і світські, в силу тих самих прав, звичаїв і привілеїв, які їм служили за найясніших попередників наших, Казимира, Людовика й інших королів і княжат, спадкоємців Королівства Польського. Отих же санів і посад, які б вони перестали посідати, не будемо уділяти жодному чужому чоловікові, але тільки шляхтичеві заслуженому, який тішиться доброю славою, мешканцеві тієї землі, в якій ота посада стане вакантною, тобто в землі Краківській – краківському, в Сандомирській – сандомирському, у Великопольщі – великополянинові і так далі в інших землях Королівства Польського. Не будемо також

Городельську унію, прагнучи запевнити своїм дітям спадкоємність трону. Після смерті Вітовта воював зі своїм братом Свидригайлом (1430-1435). За часів Ягайла Литву та Україну було включено в польську політичну та культурну сферу впливу За версією Яна Длуґоша, помер від застуди (http://uk.wikipedia.org/wiki/Владислав_II_Ягайло; Довідник з історії України / За ред. І. Підкови, Р. Шуста. – К., 2001. – С. 1118; Софонович Ф. Хроніка з літописців стародавніх. – К., 1992. – С. 178-179).

згадані посади – як духовні, так і світські, надавати жодній особі майбутнім призначенням, себто так звані експектативи. Не буде нам вільно згаданих посад, як духовних, так і світських, обмежувати, зменшувати, ані скасовувати; оренд, чиншів і доходів, до них належних, без слушного розгляду набутих прав, ліквідовувати. Понад те, часом трапляється, що замки й фортеці, буває, утримують орендарі чужинського роду й походження, з великою для королівства та його провінцій небезпекою; тому жодному з княжат чужинських, ані їхніх земляків і жодному взагалі іноземцеві не будемо переказувати в управління, чи то на певний час, чи то назавжди, ані в будь-який інший спосіб відпускати замку, фортеці чи міста, призначати його старостою, орендарем і зверхником якої-небудь землі або дільниці нашого Королівства Польського.

Присягаємо при тому й запевняємо, що скільки б на поклик наш шляхта Королівства Польського для відсічі нападу неприятельського не виходила поза кордони нашого краю, ми виділятимемо їй відповідну нагороду за перебування в неволі чи інші шкоди. А відтак згадана шляхта зобов'язана буде стерегти кордони королівства від набігів і нападів неприятелів, боронити їх і всіляким способом прикривати, служачи у війську на власний кошт. У разі ж, коли б ворог якийсь на наше королівство напав, а лицарям нашим довелося із ним стати на прю в межах того ж королівства, то отримають від нас нагороду за самий лиш полон; якщо ж війна вийшла б поза кордони країни, тоді й за понесені (боронь Боже) втрати і за страждання відповідну обіцяємо їм нагороду. Полонених же будь-яких, котрих би поза кордонами або в межах нашого королівства лицарі наші спіймали, самі у власних руках бажаємо утримувати, аби у нашому розпорядженні вони перебували. Понад те присягаємо, що коли б ми у разі, якби трапилася негайна потреба, мали намір піти проти неприятелів краю і нападників воєнних військовим походом, краянам нашим за кордони королівства вийти зі зброєю чи відступити наказали, то заплатимо їм по п'ять гривен за кожен спис; але якщо б упродовж двох років від надання такої виплати вони не виступили в похід, тоді згадані лицарі вільні будуть цілком від служби, попри взяту, як було сказано, платню. А коли б через два роки довелося нам виступити з ними у похід і вийти поза кордони королівства, тоді подібно вони будуть звільнені від виконання служби за взяті гроші.

Присягаємо також за гідних синів наших, що коли з ласки Божої один із них, королем обраний, обійме берло держави, не дозволить він карбувати монету із будь-якого металу без поради і виразного дозволу прелатів і панів Королівства Польського; так само як і ми без їхньої поради і дозволу жодної монети не хотіли б карбувати, ані не карбували.

Окрім того, звільняємо назавжди всіх кметів у волостях наших від усіх оплат, податків, поборів, панщини, перевезень підводами званих, обтяжень і послуг розмаїтих, данини збіжжям, званої сеп, окрім двох грошів звичайної монети польської, яка перебуває в обігу в Польському Королівстві. Оті два гроші кожен кметь знатним громадянам [шляхтичам] муситиме виплатити щороку на св. Михайла

до дня св. Миколая, з кожного лану осілого, хоча б і кілька на ньому сиділо, за винятком солтисів та їхніх слуг, яких від оплати отих двох грошів звільняємо, як також мірошників, корчмарів, загродників[72], які не мають ріллі, тобто повних ланів або половини лану. Якщо ж би хтось із згаданих мірошників, корчмарів чи власників дворів повний лан засівав, повинен буде так само сплачувати два гроші монети звичайної; якщо ж пів лану, тоді тільки один грош. До цієї-бо оплати двох грошів вони самі колись добровільно зобов'язалися. А коли б таку оплату яке село спізнилося здійснити у визначений час, тоді збирач податків наш, якого для стягання подібних боргів ми призначимо, матиме право забрати із того села без повернення одну корову за несплачений податок. А якби після вилучення корови те ж саме чи інше село упродовж чотирнадцяти днів згаданих грошей не заплатило, тоді наш збирач податків забере у нього дві корови, так само без повернення. Згаданий тут збирач податків не матиме права нічого вимагати і відбирати за свою офіційну грамоту, викликом звану, а попри це повинен кметям письмово засвідчити внесену оплату.

Що ж до міст давніх і нових, які за нашого панування постали, оголошуємо таке розпорядження: що той громадянин чи міщанин, який у місті разом із дружиною, дітьми й челяддю мешкає, а сам чи через свого загродника або орача на ріллі працює, не буде зобов'язаний до сплати податку від лану. Але якщо поза містом чи містечком мешкає, то повинен платити згаданий податок від лану, так, наче живе у селі, хоча б і стверджував, що верховній владі того міста підлягає або міщанські повинності виконує.

Понад те присягаємо, що ніколи в усьому Королівстві Польському не будемо встановлювати, ані в жоден інший якийсь спосіб запроваджувати своїх королівських суддів [*justitiarii*[73]]. Присягаємо, всі описи й умови, які містяться в привілеях від найясніших попередників наших, Казимира і Людовика, а так само всіх інших королів і княжат, законних спадкоємців Королівства Польського, уділених церквам, громадянам і міщанам, а особливо ті, що мають за мету нашу Королівства Польського і мешканців його користь і благо, аби лиш у фальшуванні не були запідозрені, тривало й незмінно на вічні часи зберегти.

Присягаємо також, що не будемо обтяжувати постоєм, заїздами чи будь-якими іншими послугами міст, сіл, маєтків, дворів і фільварків, які належать церквам, шляхті та громадянам нашого королівства. А якби принагідно, з потреби й конечності, випало нам зупинитися у маєтках, місті, замку чи дворі якому церковному чи шляхетському, тоді не накажемо, ані не дозволимо жодної речі відібрати силою та сваволею, але за власні гроші придбаємо, що нам буде потрібно.

Нарешті присягаємо найурочистіше, що жодного осілого громадянина [осілого шляхтича] за вину його чи вчинений злочин не будемо тримати у в'язниці,

---

[72] Загродники (загородники) – категорія селян, які мали власні будинки та невеликі наділи землі (до ј лану), т. зв. загроду.

[73] *Justitiarii* – судді.

ані ув'язнювати й карати не дозволимо, доки вона не буде у суді чи доказами доведена, і нам чи старості нашому через суддю тієї землі, в якій той громадянин мешкає, не буде виданий – за винятком такого, який би схоплений був на крадіжці або якому іншому явному злочині, як-от підпал, умисне убивство, викрадення дівчат чи жінок, пограбування і спустошення волості; також таких, які за себе не схотіли б дати належної застави, відповідно до міри проступку чи вини. Нікому також маєтку ані оренди не відбиратимемо, хіба що законним шляхом належними суддями чи панами нашими як винуватець буде нам вказаний. І все ж, присягаємо, що кожному громадянинові, який вимагає і просить про розмежування між нашими і його маєтностями, негайно виконаємо цю вимогу.

[…] Присягаємо понад те, що всі землі нашого Королівства Польського, не виключаючи землі руської із застереженням щодо данини вівсом, яку нам до кінця днів наших сама лиш Русь платити зобов'язана, зрівняємо у правах і під одні піддамо закони, спільні для всіх земель; оскільки цим посланням зрівнюємо їх, об'єднуємо. І все ж, зважаючи на те, що громадяни і мешканці нашого королівства, попри свою до нашої величності прихильність, ушкодили деякі надані нами і нашими попередниками привілеї; ми згадані привілеї, як наші, так і попередників наших, королів і княжат законних і дійсних спадкоємців Королівства Польського, цим посланням повертаємо до давнього стану, відновлюємо, підтверджуємо, освячуємо, засвідчуючи, що мають вони тривати у своїй цілковитій силі.

Понад те, якщо хтось із громадян країни або інших мешканців Королівства Польського під час триваючої в суді суперечки захоче примиритися у будь-якій справі, звільняємо їх від грошових стягнень, які належать нам, суддям чи підсудкам, воєводам і каштелянам. І все ж, присягаємо, що для стягування судових коштів із шляхти, визначених для нас судом, нікого призначати не будемо, окрім наших старост і управителів, а стягнуте використаємо згідно із власною волею.

Усі ж бо громадяни землі Куявської та Добжинської, до данини вівсом, яку вони звикли нам сплачувати, тільки до десяти років будуть мати цей обов'язок; коли цей термін минеться, вони мають бути звільнені від нього.

Писарі земські, посаджені на посади писарські, самі завжди особисто, а не через заступників чи писарчуків в управах своїх і в судах засідати повинні; але, де б це було можливо, вільно їм використати заступників, яких, проте, спершу панам і суддям тих земель, у яких вони урядують, повинні представити. А ті повинні тішитися доброю славою, щоб їх панове і судді до такої діяльності визнали придатними. В іншому разі посади згаданих писарів іншим людям, здібнішим і ретельнішим, призначатимемо. Окрім поважних якихось обставин, жодна дрібна причина не зможе виправдати відсутності писаря в суді.

Цього усього свідченням печатка величності нашої на цьому посланні підвішена. Дано в Єдльні, в суботу перед неділею першою посту, року Господнього тисячу чотириста тридцятого. У присутності превелебних у Христі отців вельможних і шляхетних, Войцеха, святої церкви ґнєзненської архиєпископа і при-

маса, Збігнєва краківського, Яна влоцлавського, Станіслава Познанського, Яна холмського.

Wiek V–XV w źródłach: Wybór tekstów źródłowych z propozycjami metodycznymi dla nauczycieli historii, studentów i uczniów / Oprac. M. Sobańska-Bondaruk, S. B. Lenard. – Warszawa, 1999. – S. 188-192.

№ 18

Алессандро Ґваньїні про Сиґізмунда Кейстутовича[74], великого князя литовського

Року Божого 1432. Після вигнання зрадливого Свидриґайла[75], який не сприймав литву, а тільки русь, Сиґізмунд, син литовського князя Кейстута, старо-

---

[74] Сиґізмунд Кейстутович (бл. 1353–20.03.1440) – князь мозирський (1385-1401), новогрудський (1401-1406), стародубський (1406-1432), великий князь литовський (1432-1440). Наймолодший із синів Кейстута Ґедиміновича, брат Вітовта. Вів запеклу боротьбу проти Свидриґайла Ольґердовича, який обстоював незалежність Великого князівства Литовського. У 1432 р. захопив Вільно і був проголошений великим князем. Привілеями 1432 та 1434 рр. на руських князів і бояр поширив права, якими користувалися литовські шляхтичі. У 1432 р. відступив Польщі подільські землі та території на волинському порубіжжі (після його смерті Волинь мала перейти до Польської Корони). 29-30 серпня 1435 р. розбив війська Свидриґайла у битві під Вількомиром, але сили Свидриґайла не були знищені, тож боротьба тривала. Правління Сиґізмунда Кейстутовича зміцнило польські впливи у ВКЛ. Вбитий він був внаслідок змови Івана й Олександра Чарторийських у Тракайському замку неподалік від Вільна (Довідник з історії України. – С. 746; Войтович Л. Етапи політичної історії Волині XIV–XV ст. Державність. Васалітет. Інкорпорація // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. – Львів, 1998. – Вип. 5. – С. 163-166; Його ж. Князівські династії Східної Європи (кінець IX – початок XVI ст.): склад, суспільна і політична роль. – Львів, 2000. – С. 342; Софонович Ф. Хроніка з літописців стародавніх. – К., 1992. – С. 183-184. Огляд історіографії див.: Василенко В. Політична історія Великого князівства Литовського… – С. 215-240).

[75] Свидриґайло (Швидриґайло, православне ім’я – Лев, католицьке – Болеслав) (бл. 1365/1366–10.02.1452, Луцьк) – князь вітебський (1391-1393), подільський (1401-1405), жидачівський (1403-1405), сіверський та чернігівський (1405-1409, 1419-1430), волинський (1434-1452), великий князь литовський (1430-1432), син Ольґерда Ґедиміновича, молодший брат Яґайла. Скинутий з престолу Сиґізмундом Кейстутовичем (за підтримки польської й литовської католицької знаті). У боротьбі за владу спирався на руські землі ВКЛ, але в 1435 р. зазнав поразки від військ Сиґізмунда у битві на р. Свята (Свента) під Вількомиром. З 1442 р. князював на Волині, зберігаючи титул великого князя (Довідник з історії України. – С. 722; Войтович Л. Етапи політичної історії Волині… – С. 162-168; Його ж. Князівські династії Східної Європи (кінець IX – початок XVI ст.): склад, суспільна і політична роль. – Львів, 2000. – С. 311; Русина О. Україна під татарами і Литвою. – К., 1998. – С. 108-118. – (Україна крізь віки. – Т. 6); Софонович Ф. Хроніка з літописців старо-

дубський князь із Русі, двоюрідний брат короля Яґайла, завдяки королівським благодіянням та доброзичливості литовських панів, був прийнятий на Литовську державу. Він склав присягу, щоб бути під послухом польських королів, як Вітовт, нічого без їхньої ж волі не чинити, не мати жодних угод із пруссами, інфляндцями та Свидриґайлом; він погодився на все із сином Михайлом та литовськими панами. Бачачи, що Свидригайло втік, він насамперед схопив його дружину, взяв Вільно, Ґродно й Троки. Потім король їхав до Львова, щоб люди грецької віри перебували в мирі, також щоб їхні церкви не давали нікому ніякого провіанту, за винятком самого короля, коли він приїде. У цей час проти короля повстав Федько, князь Острозький[76], котрий підтримував Свидриґайла. Проти нього король послав військо, поставивши над ним руського старосту Вінцентія з Шамотул та Яна Менжика з Домброви. Коли Федько почув про них, то одразу ж зібрав проти них велике військо – волинців, татар, молдаван, однак ніяк не хотів дати їм битви, а тільки з кутків нападав на поляків, найбільше шкодячи піхоті. Коли наші були на переправі через ріку Мурахву, то русь хотіла їх переслідувати. Тоді Кемлич із сотнею кінних, який для провіанту від'їхав від війська, повертаючись до своїх, вдарив у труби й барабани, стривожив ворога несподівано сильним страхом, напав на необережну русь і мужньо з нею зійшовся. Інші ж наші, повернувшись від переправи, почали гнати русь на погибель, гнали їх вночі при місяці кілька миль, рубаючи і б'ючи. Полягло там русі до кількох тисяч, а наших тільки двоє загинуло. Було взято дванадцять руських прапорів, які висять на замку [у костьолі] Св. Станіслава в Кракові. Ця битва сталася цього ж 1432 року, місяця листопада.

У цей же час Сиґізмунд з Литвою переміг Свидриґайла, який зібрав понад двадцять тисяч війська з Московії, Русі, Татарії, Інфляндії; їх полягло до десяти тисяч на полі бою, а чотири взято в полон, було взято вісім прапорів, які висять в костьолі у Вільні, але Свидриґайло втік. Ця битва була біля Ошьмян в день Зачаття Діви Марії, тому Сиґізмунд заснував там на знак цієї перемоги колеґіум.

Зміцнившись русаками, Сиґізмунд на другий рік, тобто 1433, вдерся до Інфляндії, яку без жодної відсічі воював 12 днів, і взяв там велику здобич. У цей же час Гришко Кердей в Русі, в Холмській землі, біля Грубешова над рікою Бугом, руського князя Носа, який тримав Свидриґайлову сторону, переміг з військом, а самого спіймав.

Свидриґайло, мстячись за свої кривди, зібрався з інфляндцями та руссю, вдерся до Литви й завдав значної шкоди. Князь Сиґізмунд не посмів дати йому

давніх. – К., 1992. – С. 182-183. Огляд історіографії див.: Василенко В. Політична історія Великого князівства Литовського… – С. 215-240).

[76] Федір Острозький (1360-1446), син основоположника відомого роду Острозьких Данила Острозького, який 1341 р. брав активну участь у боротьбі проти Казимира III і збудував замок в Острозі. Федір Данилович був луцьким старостою і боровся проти Вітовта на боці Свидриґайла. Наприкінці життя постригся у ченці Києво-Печерського монастиря. Визнаний святим (Довідник з історії України. – С. 543-544).

битву через те, що тоді віддав на страту деяких панів, як-от: троцького воєводу Монвида й великого маршалка Румбольда, звинувачених у зраді. Цим він налаштував проти себе багатьох людей, тому й не довіряв їм. Не даючи тоді битви, він, де міг, громив його людей, перешкоджав їм здобувати провіант, тому ворог через голод мусив відступити. Однак ворог вчинив велику шкоду, бо спалив Вільно й Троки, винищив та попалив усі села, які тільки є між цими містами. Свидригайло послав також і до татар, просячи, щоб його посадили на Литовське князівство, з якого його Сигізмунд вигнав. Коли ж татари, приїхавши, дізналися, що на це була королівська воля, то вирішили помститися йому за те, що їм цього не повідомив. Вони сплюндрували весь чернігівський та київський край і зі здобиччю пішли геть. Потім Сигізмунд послав до короля у Радом, де він був в цей час на Різдво, прохаючи, щоб з ним зустрівся в Литві.

Наступного 1434 року, невдовзі після Нового року, вони зустрілися в Кринках, де протягом кількох днів розважалися полюванням. Тут король підтвердив [права] Сигізмунда на Литовське князівство; підтвердив і унію цього Великого князівства з Короною Польською, вже втретє це було відсвятковано[77]. Невдовзі король Ягайло помер, а на його місце на польський престол було обрано його сина Владислава[78]. Тим часом інфляндські хрестоносці, вдершись до Жмуді, набрали досить здобичі, але не могли з нею вийти, бо жмудь підпиляла дерева в лісі, яким вони мали йти з полоном. Валячи одне дерево на інше, жмудь передавила все інфляндське військо й перемогла.

У цей же час Свидриґайло, напавши на Поділля, хотів воювати, але йому не пощастило, бо Вінцентій з Шамотул та Михайло Бучацький мужньо дали йому відсіч так, що він мусив тікати. Потім, у 1435 році, Свидриґайло взяв собі на поміч інфляндців, русь і татар, вдерся до Литви й воював без відсічі. Литовський князь Сиґізмунд якнайліпше зібрався проти нього, оскільки ж цього було мало, то він послав по допомогу до короля. Тоді було швидко зібрано чимало війська й послано до Литви з видатним гетьманом Якубом Кобилинським-Ґжимальчиком, який, з'єднавшись з Литвою, підступив до ворога під Вількомиром. Їх розділяла тільки мала річка, яку можна було конем перейти. Тут через три дні вони уклали мир, чекаючи одне на одного, щоб той рушив, хоча для цього й не було слушної пого-

---

[77] Йдеться про литовсько-польські унії: Кревську 1385 р., Радомсько-Віленську 1401 р. та Городельську 1413 р.

[78] Владислав III Варненчик (31.10.1424–10.11.1444) – польський король (1434-1444) і король Угорщини (під іменем Ласла V) з 1440 р. Син Владислава II Яґайла. У часи його правління в 1435 р. на українських землях ВКЛ було обмежено право селян переходити від одного власника до іншого. 1443 року разом з угорським полководцем Янушем Гуняді очолив польсько-угорські війська, які вели боротьбу проти Османської імперії. В серпні 1444 р. уклав у м. Сеґеді 10-річне перемир'я, яке зупинило наступ турків на Балканах. Однак невдовзі його порушив, почавши воєнні дії проти турків. 10 листопада 1444 р. у битві під Варною армію польського короля було розбито. У цей день загинув і Владислав III, увійшовши в історію під прізвиськом Варненчик (Довідник з історії України. – С. 119).

ди. Потім Свидриґайло почав виступати звідти, щоб знайти краще місце. Наші ж, думаючи, що вони тікають, вдарили їм у тил, бажаючи завдати їм хоч якоїсь шкоди. Коли з обох боків послали підкріплення, то дійшло до великої битви, доля якої довго була сумнівною, доки Якуб Кобилинський не порушив кілька своїх кінних рот, які дали підкріплення своїм. Як тільки Свидриґайлова сторона стала відступати, то їх ще сильніше наші почали, доганяючи, бити й сікти. Там багато їх полягло, зокрема з числа інфляндців, чехів, сілезців, які були з Корибутом[79]. Вони були в тяжких обладунках і не знали дороги, через що їм було важко тікати, отже, всі були знищені. Якщо хтось із них і втік до лісу, то й там такого було знайдено. У цій битві полягла вся сила інфляндського магістра, й сам магістр, мужньо б'ючись, загинув, загинув і його маршалок, і всі комтури, тож інфляндські замки довго були пустими, без війська. Наші забрали також всі корогви, пограбували ворожий табір, схопили Корибута, який був поранений. Його запитали поляки про те, чому він не втік. Він сказав, що, тривалий час перебуваючи між нами, не навчився тікати. Невдовзі він помер від ран, інші ж подумали, що Сиґізмунд наказав його отруїти. Там же було схоплено сілезця Сиґізмунда Рота, котрого раніше спіймав Ян Чарнковський, коли Рот їздив з підозрілими листами від імператора до Вітовта. Оскільки король відпустив його під слово честі, а Рот його не дотримав, його вкинули в ріку Свєнту й втопили. Тільки сам Свидриґайло з небагатьма людьми втік, але втратив Смоленськ, Оршу, Полоцьк, Вітебськ і майже всю Русь. На тому місці, де була ця битва, Сиґізмунд збудував прекрасний фарний костьол й назвав його на честь Господа Бога, дякуючи за таку славну перемогу.

Року 1436. Сиґізмунд, володіючи всім вже безпечніше, дещо запишався й суворо судив панів-рад і шляхту. Тоді князь Чорторийський[80], русин, влаштував

[79] Сиґізмунд Корибутович (?–30.08.1435) – син Корибута-Дмитра Ольґердовича, князь-намісник чеський (1422-1423, 1424-1431). Виховувався при королівському дворі, можливо як заручник. У битві під Ґрюнвальдом 1410 р. очолював 51-шу польську хоругву, яка йшла під литовським гербом «Погоня». Відзначився у воєнних діях 1410-1414 рр., мав окремий двір у Кракові (1411-1417) і розглядався як імовірний спадкоємець Владислава Яґайла. У 1418 р. разом з князем Федором Острозьким прибув у Чехію до гуситів, які висунули його претендентом на королівську корону і навіть проголосили королем. Не зумівши переконати Яґайла виступити на боці гуситів, був звинувачений у зв'язках із Свидриґайлом, втік у землі Ордену, навчав орденські війська гуситських методів ведення війни. У 1434 р. перейшов до Свидригайла. У битві біля Вількомира 29-30.08.1435 р. пораненим потрапив у полон до поляків і був убитий (Войтович Л. Князівські династії Східної Європи… – С. 329).

[80] Тобто Олександр Чорторийський. Чорторийські – князівський рід, що бере свій початок від Костянтина Ольґердовича (?–1393), який володів Черніговом і Чорторийськом. Документально простежується з 1440-х рр. Представниками цього роду були Михайло, Іван та Олександр Чарторийські, що підтримували Свидригайла. У 1440 р. Іван та Олександр організували замах на Сиґізмунда Кейстутовича. Пізніше Олександр Чорторийський емігрував до Московії, де взяв участь у війні на боці Дмитра Шем'яки, а потім став великокнязівським намісником у Пскові та Новгороді. 1460 року повернувся до Литви, де отримав маєтності у Віленському та Новгородському повітах. У 1530-х рр. це відгалужен-

змову проти нього з віленським воєводою Довгирдом, з троцьким воєводою та іншими; вони вбили його таким чином: у Сиґізмунда була ведмедиця, яка лягала біля нього, ніби слуга, виходила й заходила до нього тоді, коли хотіла. Її виходу стерегли вночі ці душогуби. Коли ведмедиця вийшла, то вони, вбігши у відчинені двері, вбили князя, забрали великі скарби, які були при ньому там же, в Троках. Його самого поклали на сани і, запрягши пару коней, вигнали їх із замку. Литовські пани знайшли його тіло в полі, з почестями поховали його у Вільні, у склепі Вітовта. Інші пишуть, що його було вбито під час служби Божої, яка проводилася у його покоях у Цвітну неділю. Чорторийський дряпав у двері, як ведмедиця, коли ж його, думаючи, що це ведмедиця, впустили, він, вскочивши із Скобейком[81] та іншими, вбив князя. Скобейко вдарив йому вилами в лоб так, аж кров бризнула на стіну покоїв біля вівтаря. Хай там як, але його було вбито через зраду. На ньому припинився рід литовських князів, держава знову перейшла до нащадків Яґайла, тепер панове поляки з мазовецькими князями привели на Велике князівство Литовське польського дідича, Казимира Яґайловича[82], якому литовські пани, прийнявши з честю, висловили свою покірність. Це діялося у 1440 році.

Гваньїні Олександр. Хроніка Європейської Сарматії / Упоряд. Ю. Мицик. – К., 2007. – С. 334-336.

ня роду вигасло (як раніше – гілка Івана Васильовича). Нащадки Михайла Чарторийського (?–бл. 1498) утворили один з наймогутніших князівських родів на Волині та в Галичині. Серед найбільш визначних його представників був польський державний і політичний діяч Авґуст Чорторийський (Довідник з історії України. – С. 1063).

[81] Скобейко – київський дворянин.

[82] Казимир IV Яґайлович (Яґеллончик) (30.11.1427–7.06.1492) – великий князь литовський (з 1440) та король польський (з 1447). Син Яґайла та руської князівни Марії Гольшанської. Видав Нешавські статути 1454 р. (див. розділ 1, № 20), які розширювали права шляхти та Судебник, відомий в історіографії як Судебник Казимира 1468 р. (див. розділ 1, № 21). 1452 року ліквідував Волинське, а 1470 р. – Київське князівства, перетворивши їх у литовські провінції. За правління Казимира Ягайловича зусиллями київського князя Семена Олельковича та митрополита Григорія II Болгариновича здійснено остаточний поділ Київської митрополії (з осідком у Москві) на Київську (з осідком у Києві, що охоплювала 10 українсько-білоруських єпархій, існувала до 1686 р.) та Московську (від 1589 р. – патріархія). Провадив активну зовнішню політику. 1481 року викрив змову проти своєї політики руських князів М. Олельковича, І. Гольшанського, Ф. Більського (Довідник з історії України. – С. 279-280).

№ 19

1434 р., травня 6, Троки. – Грамота великого князя литовського Сиґізмунда Кейстутовича про підтвердження прав і привілеїв князям і боярам Великого князівства Литовського[83]

В ім’я Бога, амінь! На вічну пам’ять про діяння.

Оскільки ми запобігаємо великим тягарям від помилок і сумнівів, коли справи нашого часу міцно закріплюємо писаними грамотами з підписами свідків, тому ми, Сиґізмунд, Божою милістю великий князь литовський (*титулатура*) оголошуємо всім нинішнім і майбутнім, кому належить знати про це, що бажаємо наші землі Литовські й Руські впорядкувати та справи їх привести в найкращий стан і зробити це з Божою поміччю в міру наших сил. Бажаємо також, щоб між народами цих земель не було ніякого розбрату чи непотрібної шкоди в майбутньому, щоб не погіршувався стан названих земель, але щоб вони користувалися рівними милостями і тим палкіше і наполегливіше прагнули завжди до єднання душ і допомагали збереженню найщасливішого стану цих земель, щоб вони найвірніше служили і були покірні нам.

Тому князям і боярам, як литовським, так і руським, названих земель наших Литви і Русі жалуємо, з ласки нашої щедрості, дозволяємо і надаємо незворотно на віки таке:

§ 1. По-перше, за доносом чи за таємним звинуваченням з боку будь-кого, чи за необґрунтованою підозрою ми не будемо переслідувати чи карати названих

---

[83] 15 жовтня 1432 р. у Ґродні було відновлено унію Великого князівства Литовського з Короною. Одночасно польські посли від імені Ягайла, який тоді перебував у Львові, підписали привілей, котрий не тільки підтвердили надані раніше литовській знаті права, але й поширили їх на руських князів, бояр та шляхту, серед іншого дозволивши русинам вступати до польських гербів. Власне ця рівноправність литвинів і русинів була підтверджена привілеєм Сиґізмунда Кейстутовича від 6 травня 1434 р. В історіографії відкритим залишається питання про географічні межі дії цього документа, як і привілею від 15 жовтня 1432 р. Зокрема, М. Любавський вважав, що ці акти стосувалися лише русинів ВКЛ, хоча мали принципове значення і для всієї Литовсько-Руської держави, бо вони поширювалися на «тих князів і бояр руських областей Великого князівства, яким вдавалося так чи інакше набувати земельні маєтки в межах Великого князівства Литовського у вузькому сенсі слова, тобто в Литві чи в прилеглій до неї Русі» (Любавский М. Очерк истории Литовско-Русского государства до Люблинской унии включительно. – М., 1910. – С. 66; згідно з цим дослідником, тільки привілей Казимира Ягайловича від 2 травня 1447 р. був першим загальноземським). Натомість більшість науковців схиляється до думки, що згадані привілеї 1432 та 1434 рр. діяли на всій території Литовсько-Руської держави (див.: Василенко В. Політична історія Великого князівства Литовського в східнослов’янських історіографіях XIX – першої третини XX ст. – Дніпропетровськ, 2006. – С. 228-229). У подібному руслі оцінює акти 1432 та 1434 рр. і М. Грушевський, зазначаючи, що «сими привілеями зроблено кінець плянови – утворити привілеґіовану шляхетську верству на взір польської з самої лише шляхти литовської, католицької, адоптованої польськими родами» (Грушевський М. Історія України-Руси. – К., 1994. – Т. V. – С. 51).

князів чи бояр, перш ніж вони не будуть звинувачені в публічному суді, відповідно до законів, яких дотримуються в Литовській землі.

§ 2. Далі всі названі князі і бояри та їхні законні діти хай володіють всіма спадковими володіннями на рівних правах, як звичайно володіють у інших краях християнських, і хай вільно їх продають, обмінюють, дарують, відчужують і розпоряджаються ними за своєю доброю волею, як самі вважатимуть вигіднішим, але з тією умовою, щоб перед нами чи нашими посадовими особами здійснювали записи про відчуження, обмін, продаж чи дарування.

§ 3. В тому разі, якщо кому-небудь з названих князів і бояр доведеться покинути цей світ, то його жінка, поки буде вдовою, залишиться в успадкованих володіннях свого чоловіка, без поділу їх нашими посадовими особами і нашими спадкоємцями.

А якщо вона забажає вийти заміж за іншого, то нехай задовольняється майном, яке виділив їй чоловік, а батьківські володіння залишить законним дітям померлого чоловіка. Якщо ж не буде дітей, то спадковими володіннями хай володіють рідні брати також без перешкод з боку наших посадових осіб і наших спадкоємців.

§ 4. Майном і володіннями, пожалуваними світлішим князем Олександром, інакше Вітовтом[84], колишнім великим князем Литви, нашим блаженної пам'яті любим братом, і нашою світлістю, нехай володіють відповідно до привілеїв, які були видані названим родичем і нами.

§ 5. Всі разом і кожен зокрема селяни і піддані названих князів і бояр земель наших вільні і звільнені від усіх податків, всякої данини і податку, який називається дякло[85], що зазвичай сплачували з давніх часів.

§ 6. Однак, за згаданими князями, боярами і їх підданими зберігаємо [обов'язок] при нас і наших спадкоємцях будувати і відбудовувати ті замки і військові дороги, до яких вони прикріплені віддавна, їхнім коштом, без чого не можуть бути в доброму стані наші землі; від інших робіт на наші замки підданих згаданих князів і бояр повністю звільняємо.

§ 7. Окрім того, погоджуємося і дозволяємо, щоб князі і бояри руські носили і користувалися гербами і знаками шляхетства так само, як і литовські, але мають зачислятися вони до названих знаків через посередництво литовців після отримання згоди від братів за генеалогією із Королівства Польського.

---

[84] Вітовт був спершу православним, і в Києво-Печерському пом'янику записаний під православним ім'ям Олександр. Після Кревської унії він перейшов на католицизм під іменем Вігант (Войтович Л. Князівські династії Східної Європи (кінець IX – початок XVI ст.): склад, суспільна і політична роль. – Львів, 2000. – С. 341).

[85] Дякло – данина землевласникові продуктами за користування землею, у XVI ст. – основна форма данини. Віддавалася здебільшого збіжжям (житом, ячменем, вівсом, пшеницею). Селяни також зобов'язані були давати своєму панові інші продукти харчування – яйця, курей, гусей, масло, сир, гриби, ягоди тощо.

§ 8. Нарешті, всі грамоти, привілеї і милості, даровані церквам, князям і боярам земель наших на будь-яких умовах, правилах і винятках вищеназваним нашим братом і дозволені згідно з правом патронату, цим нашим привілеєм ми знову відновлюємо, підтверджуємо, схвалюємо, зміцнюємо, зберігаючи їх силу навіки.

На підтвердження цього ми підвісили печатку нашої величності.

Відбулось і дано в замку нашому в Троках, у день Вознесіння 1434 р.

Присутніми були найясніші вельможі: Каштелян Віленський Остик, Георгій чи Ґедиґолд із Вишнева, Берґал Ходків із Давнельтова, Миколай, писар нашої канцелярії, члени ради, які були на нараді, та інші достойні свідки.

Уния в документах: Сб. / Сост. В. Теплова, З. Зуева. – Минск, 1997. – С. 71-73.

№ 20

1454 р. – Нешавські статути

Насамперед нашим словом королівським присягаємо вповні утримувати всіх мешканців нашого королівства при всіх правах, наданих їм попередниками нашими. Нікого не зволимо позбавити маєтностей, ані ув'язнити, якщо вина його не буде спершу підтверджена судовим вироком[86].

Присягаємо також, що коли випаде нам виступити у похід поза кордони королівства, заплатимо всім зем'янам, які нас супроводжуватимуть, за кожен спис п'ять гривень і винагородимо їх за завдану шкоду й неволю, згідно з правами, які визнали їм наші попередники[87].

Рівно ж присягаємо, що в землях Великопольських не призначатимемо старостою жодного воєводи, ані каштеляна[88].

Рівно ж присягаємо, що у вищезгаданих землях посади, каштелянства й управи розділяти будемо між особами, які вирізняються заслугами й віком; щоб запобігти ремствуванням, посади ті надавати будемо лише особам осілим, які володіють спадковими маєтностями в тій землі, в якій звільниться посада.

---

[86] Ця постанова, звана «*neminem captivabimus, nisi iure victum*», яка гарантувала особисту недоторканність шляхти, вже існувала в польському законодавстві. Владислав Яґайло присягнув у Єдлінському привілеї 1430 р., що жоден осілий шляхтич не може бути ув'язнений без судового вироку, за винятком ґвалтівників, паліїв, убивць і злодіїв (див. розділ 1, № 17).

[87] Згідно з Кошицьким привілеєм Людовика Угорського та Єдлінським привілеєм Владислава Яґайла.

[88] Ця постанова, покликана не допустити до поєднання найважливіших посад, спрямована проти вельмож. Від початку XIV ст. каштелян засідав у Королівській раді, а пізніше у сенаті.

Позаяк маєтності королівські від самого початку призначені не тільки для нас, але й для оборони й захисту королівства, тому присягаємо, що не будемо закладати у заставу городів, ані маєтностей королівських, у яких розташовні староства [гродські]; коли ж би хтось узяв від нас у заставу подібні маєтності чи городи, тим самим утратить він позичені під заставу гроші[89].

Рівно ж присягаємо, що більше ніколи не домагатимемося від зем'ян та їхніх підданих сплати віардунку[90] чи шести грошів, але обмежимося оплатою двох грошів від лану.

Рівно ж присягаємо, що не видамо листів [розпоряджень], які б зупиняли чинність вироків, або таких, які могли б перешкодити чи відтягнути суд зі шкодою для будь-якої зі сторін, позивача чи звинуваченого. А якби трапилося, що подібні листи з канцелярії нашої […] вийшли б, мають бути визнані недійсними, а судді взагалі не будуть зобов'язані через них стримувати дію правосуддя.

Позаяк у закупівлі й продажу товарів повинна бути дотримана рівність, постановляємо також, аби міста наші та інші не оголошували на ринках задля власної користі, а на шкоду іншим, жодних заборон [продажу], але щоб кожному, хто прибуває на торг, вільно було вдосталь купувати чи продавати свій товар. На тих, хто всупереч тому приписові чинити буде, має право староста ґродський накласти кару в три гривні.

Постановляємо рівно ж, аби тенутарії[91] маєтностей і міст наших, а також зем'яни й духовенство видавали втікачів-підданих їхнім власникам, коли ті зажадають їхнього повернення. Той, хто чинить усупереч цій постанові, заплатить на кару три гривні тому, хто вимагає повернення втікачів, і три гривні судові. Сплата цієї кари не звільняє їх від обов'язку повернути втікачів. […]

Присягаємо рівно ж, що ані жодних нових законів не видамо, ані не зажадаємо покликати землевласників на війну без згоди земського сеймику, скликаного до середи.

Wiek V–XV w źródłach: Wybór tekstów źródłowych z propozycjami metodycznymi dla nauczycieli historii, studentów i uczniów / Oprac. M. Sobańska-Bondaruk, S. B. Lenard. – Warszawa, 1999. – S. 192-193.

---

[89] Така постанова, зумовлена надмірною щедрістю та марнотратністю королів, часто повторюватиметься у пізніших правових актах.

[90] Віардунок – чверть гривні.

[91] Тенутарії – орендарі.

№ 21

1468, лютого 29. – Судебник короля Казимира Яґайловича, даний Литві[92]

Казимиръ, Божьею милостью король Полскый, великый князь Литовьскый и Рускій, княжа Пруское, и Жомоитьскый и иныхъ, чинимъ знаменито симъ нашимъ листомъ, кто на нь посмотрить, или чтучи услышить, ижь мы съ князьми и съ паны радою нашею великого князьства Литовьскаго и съ всимъ поспольствомъ согадавши, урядили есмо такъ:

Што съ лицомъ приведуть татя, будеть ли мочи чимъ платити, ино заплатити истину; пакъ ли чего у дому не будеть, а будеть ли то жона вѣдала зъ дѣтми ужо изрослыми, ино жоною и дѣтми заплатити, а самого на шибѣниц; а што будуть малый дѣти, ниже семи годовъ, тыи въ томъ невинни. А пакъ ли злодѣй не имѣти будеть чимъ платити, ино и лица у дворъ не имать, воротити истьцю, у

[92] Судебник Казимира IV був знайдений і вперше опублікований І. Даниловичем, який помилково датував його 1492 р. (дата 29 лютого 1468 р. була встановлена О. Востоковим у виданні Віленської Археографічної комісії 1826 р.). Власне І. Данилович започаткував погляд на право ВКЛ як на литовсько-руське право, що в середині XIX ст. сприяло кристалізації концепції Литовсько-Руської держави. Однак зв'язок Судебника з давньоруським правом ним не підкреслювався. Чимало істориків з того часу вивчали цю важливу юридичну пам'ятку (Огляд історіографії проблеми див.: Ковальова С. Судебник великого князя Казимира Ягайловича 1468 року. – Миколаїв, 2009. – С. 4-9; Старостина И. Судебник Казимира IV // Древнейшие государства на территории СССР. Материалы и исследования, 1988-1989. – М., 1991. – С. 175-188). Серед дослідників Судебника 1468 р. варто згадати М. Владимирського-Буданова, який видав його у «Хрестоматії з історії руського права», поділивши текст на 25 статей (такий підхід підтримали Р. Лащенко та Я. Юхо, натомість М. Чубатий запропонував поділити Судебник на 28 статей). Коментар М. Владимирського-Буданова не втратив наукового значення і донині, хоча окремі аспекти все ще обговорюються в науковій літературі. Саме М. Владимирський-Буданов уперше вказав на подібність багатьох положень Судебника з положеннями «Руської Правди» та обласних привілеїв ВКЛ. Він зробив висновок, що Судебник є пам'яткою саме руського права (див.: Владимирский-Буданов М. Хрестоматия по истории русского права. – СПб., 1901. – Вып. II. – С. 32-41). Тим часом М. Любавський твердив, що цей юридичний документ діяв виключно у литовських землях ВКЛ, його позицію підтримав І. Лаппо, наголосивши у спеціально присвяченій цій проблемі статті, що Судебник 1468 р. не мав загальнодержавного значення, а був призначений для Литви та Чорної Русі (див.: Любавский М. Очерк истории Литовско-Русского государства до Люблинской унии включительно. – М., 1910. – С. 82-83; Лаппо И. Судебник Казимира Ягайловича // Записки руського научного института в Белграде. – Белград, 1939. – Вип. 17. – С. 23-36).

Деякі дослідники, починаючи від С. Борисенка, відносять Судебник Казимира Яґайловича до місцевого звичаєвого права (див.: Правовий звичай як джерело українського права IX–XIX ст. / Під ред. І. Усенка. – К., 2006. – С. 188-189. Джерелознавчий аналіз Судебника Казимира IV здійснено в: Єфремова Н. Розробка Судебника Казимира IV 1468 р. та проблеми визначення його джерельної бази // Вісник Львівського університету. Серія юридична. – Львів, 2007. – Вип. 44. – С. 83-89; Сеньків Ю. Судебник 1468 року, його структура, зміст та значення // Там само. – 2008. – Вип. 46. – С. 59-64).

кого украдѣно, и просокы[93] половину верънути; а злодѣа на обѣшеніе, а просока по старому.

А въ кого будеть украдѣно, а што судьи присудять: ино прво заплатити истьцю, а потомъ осподарь татя того вину свою бери.

А коли выдадуть жону, а любо дѣти татиныи, а у колцѣ судьи скажють, а потомъ возмогутъ ли ся выкупити, а любо осподарь ихъ усхочетъ выкупити: и они могуть ся выкупити. А будетъ ли въ дому статковъ татя того, и онъ домовыми статкы плати: оли жъ бы не было чимъ платити изъ дому, ино жоною и дѣтми платити, какъ у верху писано.

А коли бы злодѣй што у кого укралъ, а и гдѣ украдѣно, а тамъ его ухватятъ съ лицомъ, а онъ у домъ не принеслъ, жона и дѣти того не поживали: злодѣй терпи, а жона и дѣти и домъ ихъ невиненъ.

А коли злодѣй изъ дому вышелъ, а украдеть што и потеряеть, а любо што изьѣсть, а кромѣ жоны и дѣтей: ино домовыми статкы, што того татя влостное, заплатити, а жона и дѣти, и статкы женьни отъ того порожни.

А коли чій человѣкъ у злодѣйство упадеть, а будеть осподарь его тое вѣдалъ, а любо и съ нимъ удѣлъ имѣлъ, а будеть на то доводъ: и тотъ такъ терьпи, какъ который злодѣй.

А который будеть лежъни держати у своемъ дому тайно, а сусѣдемъ околици не оповѣдаеть, а въ томъ часу што у кого изгынеть, а будеть на то доводъ, ижь лежьни дрьжалъ: ино дати тому рокъ[94], и другій, и третій, ижь бы того лежьня поставиль, ли съ себе извелъ; а пакъ ли на рокъ на послѣдній не поставить, заплати жъ, а того ищи; а нашодъ къ праву поставити: не дѣй исправляется, а то уже заплачено.

---

[93] Просока (від сок, сочити, сочіння) – один з видів судової платні, винагорода за сочіння, тобто, за свідчення проти кого-небудь. Соком називалася особа, яка давала потерпілому відомості про того, ким була заподіяна шкода, або допомагала напасти на слід зловмисника. Ф. Леонтович писав, що за староческьким правом сок належав до нижчих урядників, які, крім іншого, займалися поверненням краденого. На думку І. Старостіної, сок не був урядником, а лише поважною людиною, яку наймав потерпілий для відшукування краденого і пред’явлення доказів у суді (див.: Леонтович Ф. Древнее хорвато-далмацкое законодательство. – Одесса, 1868. – С. 86; Старостина И. Судебник Казимира IV // Древнейшие государства на территории СССР. Материалы и исследования, 1988-1989. – М., 1991. – С. 211). Інститут сочіння спеціально досліджував Ю. Бардах, який стверджував, що соком називали в практиці судового процесу особу, котра не просто розшуковувала зникле майно і злочинця, а була особливо важливим свідком у суді (див.: Bardach J. Sok, soczenie, prosoka. – Warszawa; Poznań, 1973. – S. 91-94). Окрему його розглядала у своєму дослідженні й І. Старостіна (див.: Старостина И. Судебник Казимира IV… – С. 312-322). Сам інститут сочіння походив із звичаєвого права і був реципований копними судами (Яковлів А. Про копні суди на Україні. – Прага, 1930. – С. 10).

[94] Рок – тут строк явки до суду. Подібні терміни знає польське та чеське судове право. С. Ковальова вважає вірогідним запозичення цих юридичних термінів (див.: Ковальова С. Судебник великого князя Казимира Ягайловича 1468 року. – Миколаїв, 2009. – С. 74).

А коли бы нашъ человѣкъ вину далъ князьскому или паньскому, или боярьскому человѣку, а въ которомъ повѣтѣ, подъ нашимъ намѣстничьствомъ или тивуньствомъ: ино нашему намѣстнику, а любо тивуну, обослати, ижьбы нашому человѣку стало ся право; а пакъ ли усхочеть на обчій судъ, ино ихъ на обчій судъ пустить и рокъ дати.

А будуть ли на нашомъ человѣцѣ князьскыи или паньскыи, или боярскыи люди чого искати: ино тому судъ и право передъ нашими намѣстьникы и тивуны, который отъ насъ гдѣ што дръжить; а нашимъ урядникомъ дати право на обѣ сторонѣ.

А которому человеку князьскому или паньскому, или боярьскому до князьскыхъ и до паньскыхъ или до бояръскыхъ людей дѣло: ино хто ищеть на комъ, ѣхати ему искати правомъ предъ осподаремъ его; а не удѣлаеть ли права, ино обчій судъ, рокъ положивъ со обу сторонъ, а тогды удѣлати и справедливость. Пакъ ли будеть нѣкоторый отводити, ино намъ дати дѣцького[95]; а не пригодить ся насъ въ великомъ князьствѣ Литовьскомъ, ино воеводамъ нашимъ моцно дати дѣцького.

А коли злодѣя выдадуть исъ права, а чимъ его възвелять, казнити по его дѣломъ. А кому татя выдадуть, а тотъ не въсхочеть его казнити, а усхочеть на немъ заплату побрати, а его пустити, а любо его собѣ вь неволю възяти, а на то будеть доводь: тотъ уже исъ права выступаеть, и намъ и съ паны радою нашою великого князьства Литовьского о томъ погадавъ, какъ его казнити, а и сказнити его, чого будеть достоинъ. А надъ злодѣемъ милости не на добѣ.

А кто украдеть выше полукопья, а любо корову, того узвѣсити.

А который впервое украдеть, а дотоль будеть не крадывалъ: ино за первую татбу виною его казнити; аже будеть ниже полтины домовыи речи кралъ, домовыми жъ речьми платити; а будеть выше полтины кралъ, хотя бъ пакъ первое укралъ, ино его обѣсити.

А который хотя первое укралъ, а коньская татба, коня укралъ, а съ лицомъ приведуть: того узвѣсити.

А коли татя приведуть, а на кого сокъ усочить, а домучатся татбы[96], а будеть перво того крадывалъ и кому плачивалъ, а околица то будеть вѣдала: и безъ лица обѣсити.

---

[95] Децький (діцький) – посада при великокнязівській центральній і місцевій адміністрації, існувала з давньоруських часів. Цей урядник брав участь у судовому процесі, до його функцій входила доставка сторін до суду і здійснення майнових стягнень за судовим рішенням (Ковальова С. Судебник великого князя Казимира Ягайловича 1468 року. – Миколаїв, 2009. – С. 79).

[96] Тобто встановлять факт злодійства шляхом тортур. Тортури, як і ордалії в Київській Русі, були не покаранням, а способом отримання судових доказів. У XV ст. в європейських країнах ордалії вже не застосовувалися. Кримінальне право Європи було знайоме із тортурами через канонічне право. У Судебнику не вказані ні знаряддя, ні різновид тортур, але такі деталі були вироблені самою судовою практикою й добре відомі катам, тому не

А пакъ ли сокъ усочить на кого, а лица не будеть, а перво будеть укралъ, и околица будеть перво злодѣйства на него не вѣдала, а будеть никому не плачивалъ: ино ему платити татбу истьцю и вину; а смертьною раною его не казнити.

А коли тать дасться на муку, а зѣліе знаа, а знатникы будуть добрыи на него, сокъ усочить, а будеть первѣй того крадывалъ, а любо мучиванъ, а и сьвѣдомо то будеть околици: ино того зѣлейника[97] хотя не домучатся, ино его обѣсити.

А коли чіи паробькы[98] украдуть што у кого, а пакъ у семъ листу верху писано, какъ за которую татбу казнити: коли первое украдеть, ино его не вѣшати, а заплатити бондою[99] его; а не будеть бонды, ино осподарь его за него заплатить, а паробка сказнити и пробити; а коли иметь часто красти послѣ того, а выше полукопья, ино паробка узвѣсити.

А тако жъ кому будеть до кого какое дѣло, будеть земное дѣло, ино ѣздокы побрати; а будуть иныи который дѣла, ино судьи побрати, а искати правомъ; а порубовъ и наѣздовъ не надобѣ, никомуже чинити. А который бы сами собою порубы дѣлали, а любо наѣзды чинили: ино, кому сталася кривда, тотъ и маеть ся намъ жаловати; а пакъ ли не пригодиться насъ у великомъ князьствѣ Литовьскомъ, и онъ имаеть паномъ радѣ нашей жаловати; и паномъ воеводамъ нашимъ по того послати и велѣти предъ собою моцно поставити, а и досмотрѣти: будеть ли то такъ чинилъ, а всадити его у казнь и держати до нашего щастного пріѣханіа: бо тотъ исъ права земьского выступилъ[100] а надъ право сягнулъ, какъ у верху писано. Мы, пакъ, снемься съ паны радою нашою великого князьства Литовьского, осмотримъ того, какою казнью того казнити.

А коли бы два мѣли ся правовать, а возмуть собѣ ѣздокы и судьи: ино учинити имъ рокъ, а дати вѣдомо за чотыри недѣли, штобы ся оба-два зготовили къ тому року, передъ тыи судьи; судьамъ же и ѣздокомъ тамъ выѣхати на реченое мѣстьцо. А который бы изъ дву тыхъ сутяжаевъ не выѣхалъ, тотъ безъ суда виноватъ; а который выѣхалъ, того оправити вь томъ, чого будетъ искати: нижь коли

потребували уточнення у законодавчих актах, таких як Статут Казимира (Ковальова С. Судебник великого князя Казимира Ягайловича 1468 року. – Миколаїв, 2009. – С. 86).

[97] Знавець зілля. Серед них були вмілі костоправи, які, поміж іншого, з успіхом лікували від зміїних укусів.

[98] Невільники.

[99] Бонда – особисте рухоме майно невільника. Походить, мабуть, від лат. bona – майно. Руське право такого терміна не знало, не використовується він і в Литовських статутах. С. Ковальова припускає, що це слово побутувало переважно у литовських землях (Ковальова С. Судебник великого князя Казимира Ягайловича 1468 року. – Миколаїв, 2009. – С. 89-90).

[100] Тобто вчинив злочин. У праві XV ст. не було сформульоване поняття злочину, однак для позначення протиправного діяння вживався вислів «виступ з права». Можна припустити, що цей термін склався під впливом римського права, де «exlex» («за межі закону») називали злочинця, оголошеного поза законом (Ковальова С. Судебник великого князя Казимира Ягайловича 1468 року. – Миколаїв, 2009. – С. 93).

бы пригодилася наша, а любо земьскаа служба, а любо болѣсть: тымъ того не истратить.

А коли бы кто коня, а любо клячю знашолъ блудящюю, или иныи который речи изнайдеть, ино оповѣдати околици: не изнайдеть ли ся истець до трехъ дневъ, ино повести на королевскый дворъ, по давному, да переемъ[101] свой возми; а пакъ ли который што утаить, а въсхочеть собѣ покорыстовать, а будеть на то доводъ: тотъ такый злодѣй, какъ который.

А который будеть люди выводити, а любо челядь неволную, а ухватять съ лицомъ: того на шибѣницю, а изнайдеть ли ся сокъ, ино тому право: какъ у семъ листу верху писано, по тому его судити.

А такожъ, гдѣ который мосты мощивали за дядю нашего, за великого князя Витовта, и за великого князя Жикгимонта, тутъ бы й нынѣ каждый свои мостьници замостили и задѣлали, какъ надобѣ; а штобы не мѣшкали, сего жь лѣта удѣлали. А на чіей дѣлници щъкода ся станеть, конь ся образить, ногу изломить: тому платити. А пакъ ли который не задѣлають своихъ дѣлниць сего лѣта, а исплошаться: тотъ исъ права выступилъ, на томъ намъ вины десять рублевъ.

Про тожъ, какъ у семъ нашомъ листу выписано, по тому бы есте рядили, а исъ того не выступали.

Акты ЗР. – СПб., 1846. – Т. 1. – С. 80-83.

№ 22

1471 р. – Ліквідація литовським урядом місцевої князівської влади у Київському князівстві. Виступ киян проти воєводи Гаштовта

(Фрагмент з літопису)

Року 1471. Упокоївся Семен Олелькович, князь київський. Після його смерті Казимир, король польський, бажаючи, щоб перестало існувати князівство Київське, не посадив уже там Симеонового сина Мартина, а посадив воєводу з Литви Мартина Гаштовта, ляха, якого не хотіли кияни прийняти не тільки тому, що він не був князем, а більше тому, що він був ляхом; одначе, будучи примушені, погодилися. І з цього часу в Києві перестали бути князі, а замість князів стали воєводи.

Хрестоматія з історії Української РСР: У 2 т. – К., 1959. – Т. 1: З найдавніших часів до кінця 50-х рр. XIX ст. / Упоряд. О. Бевзо та ін. – С. 116-117.

[101] Винагорода, яка виплачувалася тому, хто знайшов худобу або річ. Подібні норми знаходимо й у «Руській Правді», зокрема в 113 статті Поширеної редакції (див.: Памятники русского права / Под ред. С. Юшкова. – М., 1952. – Вып. 1. – С. 120, 186-187).

№ 23

«Короткий Київський літопис від початку землі Руської до 1516 р.» про боротьбу з татарами і турками

В лѣто 1491 приходиша татарове заволжскыи на Волынскую землю десят тысящ, много зла сотвориша у Волынской земли и в Лядской: Володимери церкви божій пожгли и великую церковь пречистое мурованую и мѣсто, а людей по мѣстам, и по селам, и по дорогам без числа посекли и в полон побрали. И собрашася волынци з ляхи, божією помощію и Пречистое его матере, угониша их недалече от Жеславля и побиша поганых, и полон отполониша, мало нечто втекло их, и тыя от зимы измроша недошедших своих влусов. Над волынци был старостою луцким князь Семеон Юр'євич Голшанский. Тогды невидимо поможе бог христіанам над поганци, мало нечто наших убито, ниже и десяти, а их убитых поганцов восѣм тысящ [...].

В лѣто 1495 приходиша татарове перекопскыи, сын царев Мендли Кгиреев[102], у Волынскую землю и мало не добыта град Корца: и уби их нѣколико князь Семена Юр'евич, староста луцкий, маршалко Волынской земли, з Литвою, а з волынци, а прочии татарове отбегоша от Корца [...].

В лѣто 1496 приходиша в Волынскую землю сынове перекопского царя Мен Кгирея со всею ордою перекопскою, и много зла сотвориша Волынской, земли: и церковь, и монастырь святого Николы в Жидичине сожгоша, и полону безчисленно взяша, а иных посекоша, и обогнаша князя Семена Юр'евича и пана Василия Хрептовича, намѣстника володимерского, и князя Костянтина Острозкого[103], и всѣх волынцов в градѣ Ровном. И начаша татарове невомнозѣ

---

[102] Мендлі Кгірей – Менґлі-Ґірей (?–1515), кримський хан у 1466-1515 рр. (з перервами). 1478 року визнав васальну залежність від Османської імперії, 1482 р. пограбував і спалив Київ, після чого татарські набіги на руські землі стали регулярними. У 1502 р. Менґлі-Ґірей переміг Велику Орду, яка відтоді фактично припинила своє існування. Ґіреї (Гіреї, Гераї, Гереї) – династія кримських ханів XV–XVIII ст., засновником котрої, як і самого Кримського ханства, був Хаджі Ґірей (?–1466), який 1443 р. став ханом і здобув незалежність від Великої Орди. 1461 року видав ярлик Казимирові, з котрим перебував у дружніх стосунках, на всі руські землі Литовського князівства (УСЕ. – К., 1999. – С. 381; Гайворонский О. Повелители двух материков. – К.; Бахчисарай, 2007. – Т. 1: Крымские ханы XV–XVI столетий в борьбе за наследство Великой Орды. – С. 39-117; Русина О. Україна під татарами і Литвою. – К., 1998. – С. 141-152. – (Україна крізь віки. – Т. 6); Василенко В. Політична історія Великого князівства Литовського в східнослов'янських історіографіях XIX – першої третини XX ст. – Дніпропетровськ, 2006. – С. 407-424; Гаворонский А. Созвездие Гераев. – Симферополь, 2003 // http://www.cidct.org.ua/ru/publications/Giray/index.html; Виноградов А. Крымские ханы в XVI в. // Отечественная история. – М., 1999. – № 2. – С. 58-69).

[103] Острозький Костянтин Іванович (бл. 1460-1530) – онук Василя Острозького (воював на боці Свидриґайла проти Польщі), князь острозький (1501-1530), брацлавський і вінницький намісник (1497-1500, 1507-1516, 1518-1530), староста луцький і маршалок

приєзжати к граду, наши же не видѣвше, яко множство их, и рекоща к собѣ: «Сотворим что мяжско». И выєхаша противу их пред мѣсто, и бишас крѣпко с ними, и убиша от них нѣколико. И выступиша множество татар, и видѣв князь Семен, яко невозможно стати противу им, и возвратис в град: и половци же мѣсто сожгоша, и мало ничто из град окупа вземше, и с всѣм пленом возвратишас восвояси […].

В лѣто 1497 мѣсяца марта 2 день приходиша татарове и с турки у Волынскую землю, и воеваша около Кремянца и с четыреста душ плѣна воземши, возвратишас во своя. И собрася князь Михайло Острозкий и с своими людми и угна их за полоным, и изби их всѣх, и плѣн весь возврати и возвратися с похвалою в отечество свое, благодарственный пѣсни богу воспѣвая, яко рукою спасе плѣненныя и изби чада агарянскія. Того ж лѣта пріидоша татарове перекопскыи и поплѣниша множество плѣна у во Олѣвской волости[104] и в Мозырской[105], и вгониша их князь Михайло, а князь Костянтин Острозкий с дворяны князя великого на другой недели у суботу по велице дни у земли Брясловскои[106] на Сороце-реце, на Кошиловских селищах, а других верх Умы-реки у могилы Петуховы избиша их всѣх до конца, а плѣн весь отплиниша: убили царевича Акманлу и влана Мамыщю Биру уланова сына, а всих их убито триста и сорок, а наших один человек и то от простых. Сѣ уже второе знамя господь бог сотвори, победу дарова православным единого лѣта над безбожными агаряны. Аще обратимся к господу богу истинным сердцем, и до конца сокрушить их […].

Того ж лѣта мѣсяца майя, у первый день шестое недели по велице дни, у понеделок, убили безбожны татарове перекопскыи преосвященного митрополита киевского и всея Руси архієпископа Макарія, по реклом, Чорта, у селе Скриголовѣ на Бчичи-реце, за пять миль от Мозыря, ту его нагнаша, невѣдущю о них никомуждо, без вести увоидоша у землю и всѣх еже з ним побита, а иных у плѣн

Волинської землі (1507-1522), каштелян віленський (1511-1522), троцький воєвода (1522-1530), гетьман Великого князівства Литовського (1497-1500, 1507-1530). Здійснив ряд походів проти кримських татар, зокрема в 1501 і 1512 рр. Воював проти Московського царства, брав участь у московсько-литовських війнах 1500-1503 рр. і 1507-1508 рр. 8 вересня 1514 р. розгромив московське військо під Оршею. Був двічі одружений: з княгинею Тетяною Семенівною Гольшанською (згадується в Києво-Печерському пом’янику) та з княгинею Олександрою Семенівною Слуцькою. Похований у Києво-Печерській лаврі, фігурує у Супральському пом’янику (Довідник з історії України. – С. 543-544; Войтович Л. Князівські династії Східної Європи (кінець IX – початок XVI ст.): склад, суспільна і політична роль. – Львів, 2000. – С. 233; Яковенко Н. Українська шляхта з кінця XIV до середини XVII ст. (Волинь і Центральна Україна). – К., 1993. – С. 276-277; Русина О. Україна під татарами і Литвою. – С. 190-192).

[104] Олевська волость на Волині.

[105] Мозирська волость – волость із центром м. Мозир, що на річці Прип’яті у південній Білорусії.

[106] Місцевість на Поділлі.

побрали, и много иных волостѣй воземши и мѣст пожогши и людей безчисленно пленивши, возвратишася восвояси, богу попущающих гртЬх ради наших, согрѣшихом бо от ног и до главы. Но уповаю на господа бога, яко сему архієрею божію сія случися смерть к болшому его мздовозданію, а к нашому наказанію, занеже, был поехал до Киева, хотя помощи церкви божьей Софии, разоренной тыми ж агаряны прежде: ино богу тако попус-тившю о нем, имиж судьбами своими весть, судьбы бо єго бездна многа […].

Того ж лѣта поиде великый князь Александр[107] со всими вои своими литовскими и рускими, жомоисткими и иными противку царя перекопского, и стоя в Жеславли[108] и оттоле поиде до Брясловля, и тамо город заруби и опять возвратися во свою землю со всими вои своими: а царь не смѣ ополчитис противу его.

Того ж лѣта ходи король полскій Ольбрахт[109] в землю Волоскую со всеми вои своими, и многа зла вои его сотвориша церквам и образом божіим, срам и писанію предать, и взя мир с волоским через брата своего послы короля ческого и угорского Владислава[110] и возвратися в свою землю со всими вои своими. И кото-

---

[107] Александр Казимирович (Яґеллон) (5.08.1461–19.08.1506) – син короля Казимира IV Яґеллона (Казимира Яґайловича) і Ельжбети Ракушанки, великий князь литовський з 1492 р., згодом польський король (1501-1506). 15 лютого 1495 р. одружився з дочкою великого князя московського Івана Васильовича Оленою. Вів невдалі війни з Московією, 1499 р уклав Віленську унію між Короною Польською та ВКЛ, підписав конституцію *nihil novi* в 1505 р. (MIL. – Warszawa, 1997. – S. 24; Войтович Л. Князівські династії Східної Європи… – С. 326).

[108] Жеславль – місто Ізяславль.

[109] Ян I Ольбрахт (27.12.1459–17.06.1501) – князь глоговський (1490-1498) та польський король (1492-1501), син польського короля Казимира IV Яґеллона. 1497 року організував похід польського війська у Молдову, який завершився розгромом поляків у Буковині армією молдавського господаря Стефана Великого й спровокував спустошливий турецько-татарський напад на Поділля та Галичину 1498 р. За його ініціативою була укладена Віленська унія 1499 р. з ВКЛ (Довідник з історії України. – С. 1122; Войтович Л. Князівські династії Східної Європи… – С. 326).

[110] Владислав – Владислав II Яґеллон (чес. Vladislav, угор. Ulaslo; 1456, Краків – 13.03.1516) – син польського короля Казимира IV, чеський (1471-1516) та угорський (1490-1516) король. Після смерті чеського монарха Подебради I в 1471 р. обраний королем Чехії під іменем Владислав II, дістав прізвисько Король Добже (добрий). У час його правління в Чехії видано 1500 р. земельний статут «Законник Владислава» (містам у цьому Судебнику не приділено належної уваги). У війнах з угорським королем Матіашем I Корвіном зазнав поразки і втратив велику територію – Моравію, Сілезію, Лужиці. Після смерті Матіаша в 1490 р. обраний угорським королем під іменем Уласло II. За його правління авторитет королівської влади в обох державах впав, і знать зміцнила свої позиції. Владислав II Яґеллон у 1491 і 1515 рр. підписав з імператором Священної Римської імперії Максиміліаном I угоди про передачу Габсбурґам обох – чеської й угорської корон – у разі вигасання правлячої династії. Після смерті Владислава його володіння лише через 10 років перейшли під владу Габсбурґів і залишалися в їхніх руках аж до 1918 р. (http://www.krugosvet.ru/enc/istoriya/VLADISLAV_II_YAGELLON.html; Історія західних і південних слов'ян (з давніх часів до XX ст.) / Під ред. В. Ярового. – К., 2003. – С. 159-163).

рою дорогою повѣле ему поити волоский в свою землю, туда не восхотѣ поити, и поиде просто до Снятина по Буковинью: и преидоша волохове и турkове на него, и много вои его убиша, а сам король в тои час бѣ боля.

Українська література XIV–XVI ст. / Під ред В. Микитася. – К., 1988. – С. 85-87.

№ 24

1496 р. – Пьотркувські статути

Ми, Ян Ольбрахт, з Божою ласкою король Польщі, після спільної та тривалої наради з прелатами, панами, шляхтою й земськими послами […] на цьому вальному пйотркувському сеймі зібраними, які представляють спільноту сього королівства із цілковитими повноваженнями відсутніх, вирішили видати нижче докладені статути і конституцію, на вічні часи триваючу – дещо подаючи зі статутів вищезгаданих (нешаньських)[111] та інших, раніше ухвалених, а дещо наново, відповідно до потреб поточних, вирішивши.

Про вільне судноплавство на річках. Ми вирішили, щоб судноплавство на річках королівства нашого, вгору й униз, з усілякого роду товарами, було вільним для усіх людей будь-якого стану, заборонивши будь-які перешкоди й мита.

Про торунську перешкоду в судноплавстві. Аби також торунці не перешкоджали, не арештовували й не затримували моряків, так, щоб кожен до Ґданська вільний був плавати.

Про синів кметів. Далі, щоб запобігти сваволі плебейської молоді, а також спустошенню маєтностей, ми вирішили, що тільки один син із села міг від батька йти на службу, а зокрема для науки чи ремесла. Коли ж він повернеться, мусить отримати свідоцтво від пана терену, в якому як визволений може йти займатися ремеслом чи служити.

Про борги кметів і міщан. Щоб перекрити шлях кметям у тому, аби робити борги, ми вирішили, що міщани не зможуть кметів за борги у містах позивати, арештовувати та затримувати, лиш кметь повинен у цій справі відповідати перед судом дідича терену. А коли б пан терену відмовився чинити правосуддя, тоді може його міщанин позивати перед відповідним земським судом.

Про те, щоб не приймати плебеїв на вищі церковні посади. Ми вирішили, що до окремих капітул першорядних церков, тобто ґнезненської, краківської, вроцлавської, познанської та плоцької, мають приймати лише уроджених (indigenae) Королівства Польського, роду шляхетського по батькові й по матері.

---

[111] Див. розділ 1, № 20.

Про допустиму кількість плебеїв. Дозволяємо допустити в капітули плебейського роду докторів: одного – з теології, одного – з канонічного права та одного – з медицини, або ж по два – з теології та права й одного – з медицини.

Заборона покидати королівство у пору жнив. Позаяк багато чоловіків і жінок із земель мазовецьких і інших земель Королівства Польського під час жнив звикли працювати у Сілезії та Пруссії, внаслідок чого на землях польських важко знайти робітників і слуг, тому наказуємо, аби всі такі владою були затримувані й передавалися для роботи зем'янам.

Про жебраків. Позаяк у цьому славному королівстві видно таку кількість жебраків, яку годі знайти в іншому королівстві, отож ми вирішили, щоб у містах і селах нашого королівства не більше було жебраків, аніж тих, яким міська влада або плебанія, або зем'яни дадуть відповідні ознаки. А кого б було знайдено без ознак, тих належить схопити і віддати зводити фортифікацію проти турків і татар.

Заборона володіти земельною власністю міщанам і плебеям. Далі ми постановляємо, що міщанам і плебеям не вільно купувати земельної власності, орендувати її чи володіти нею, а все тому, що вони, володіючи такими маєтностями, звикли шукати нагоди звільнятися від воєнних походів. А хто вже увійшов у посідання земельної власності, повинен її до визначеного часу продати, під загрозою кари.

Wiek V–XV w źródłach: Wybór tekstów źródłowych z propozycjami metodycznymi dla nauczycieli historii, studentów i uczniów / Oprac. M. Sobańska-Bondaruk, S. B. Lenard. – Warszawa, 1999. – S. 193-195.

№ 25

1501 р. – Конституція «Nihil novi»[112]

Оскільки загальні права й устави стосуються не окремої людини, але всього народу, тому на цьому вальному сеймі радомському разом зі всіма королівства нашого прелатами, радниками й земськими послами визнали за слушне і справедливе і постановили, що відтепер і на майбутні часи нічого нового (nihil novi[113]) ні нами, ні нашими наступниками не має бути постановлено, без спільного дозволу сенаторів і земських послів, що було би на шкоду і на обтяження

[112] Ухвалено на сеймі в Радомі, після анулювання королем Александром Яґеллоном Мельницького акту на сеймі в Пьотркуві 1504 р.

[113] *Nihil novi* – нічого нового.

Речі Посполитої[114], чи на шкоду і кривду будь-кому, а також привело б до зміни загального права і публічних вольностей […].

Wiek XVI–XVIII w źródłach: Wybór tekstów źródłowych z propozycjami metodycznymi dla nauczycieli historii, studentów i uczniów / Oprac. M. Sobańska-Bondaruk, S. B. Lenard. – Warszawa, 1999. – S. 95.

№ 26

1501 р., лютого 15. – Уставна грамота великого князя литовського Александра мешканцям Волинської землі

Во имя святыя Троица станься. Мы Александръ, Божъю милостью великій князь Литовскій, Рускій, Жомоитскій и иныхъ. Чинимъ знаменито симъ нашимъ листомъ, хто на него посмотрить або чтучи его услышить, кому жъ то потребъ будетъ вѣдати. Били намъ чоломъ духовные, владыка Володимерскій и владыка Луцкій, князи и панове, и земяне, и вся шляхта Волынское земли, абыхмо держали подлѣ права ихъ земли, какъ были за отца нашого короля его милости; и мы на жеданье ихъ то вчинили, тыхъ правъ, которые жъ они маютъ, какъ было за отца нашого, имъ не рушаемъ: што отецъ нашъ далъ имъ листъ свой, ижъ староста и наместники наши не мають на нихъ дѣцкихъ своихъ слати первымъ разомъ коли на кого жалоба прійдеть, нижли перво листомъ идучимъ обослати; а коли на два листы не станеть, тогды маютъ дѣцкого послати; и тежъ коли который слуга або человѣкъ князкій або паньскій, а любо земяньскій убьеть кого, ино старосты и наместники наши на нихъ головщины[115] бирали, и отецъ нашъ то имъ отложилъ и листъ отца нашого на то маютъ. И мы, подлѣ листа нашого отца, такежъ то имъ откладаемъ, не хай они зъ слугъ и людей своихъ, хто въ головщину владеть, сами

[114] Див. розділ 1, прим. 68.

[115] Головщина (головщизна) – штраф за голову вбитого чоловіка, сплачувався родичам убитого. Зафіксована ще «Руською Правдою». Використовувався як основне або додаткове покарання, передбачене Статутами ВКЛ 1529, 1566 і 1588 рр. Розмір головщизни залежав від станової належності вбитого і зростав з плином часу: за Статутом 1588 р. головщизна збільшилася втричі в порівняння з нормами Статуту 1529 р. (http://scholar.su/content/ugolovnoe-pravo-1588?page=0,11). У Литовській державі для жінок цей штраф був удвічі вищим, ніж для чоловіків такого ж соціального статусу. На сеймі 1551 р. шляхта, як і Литвин у своєму творі, вимагала, щоб за вбивство карали «відповідно до Божих законів», і король погодився, щоб убивць, пійманих на місці злочину («на гарячій крові»), карали смертю, але головщизна була збережена, спочатку як покарання для злочинців, які не заслужили, на думку суддів, смертної кари (наприклад, при ненавмисному вбивстві), а потім і як штраф, що сплачується і спадкоємцями страченого убивці (див. прим. 130 у: Литвин Михалон. О нравах татар, литовцев и москвитян / Под ред. М. Дмитриев, И. Старостина, А. Хорошкевич. – М., 1994 // http://litopys.org.ua/mlytvyn/mlyt02.htm).

головщину на слугахъ и на людѣхъ своихъ беруть, а старостѣ и намѣстникомъ нашимъ не надобѣ зъ ихъ слугъ и людей головщины брати. Такежъ князей и пановь, и земянъ старостѣ нашому злыми словы ихъ не соромотити, и въ казнь и въ вежу ихъ не сажати; естли бы который противни, што князь або панъ и земянинъ, ино старостѣ насъ обослати: какъ мы навчимъ листомъ або посломъ нашимъ, штобы мѣль съ тымъ вчинити, ино ему подлѣ науки нашое вчинити. Такежъ били намъ чоломъ и жаловали, ижъ староста и намѣстники наши вины и заруки ихъ берутъ и на ихъ людей, и людей ихъ судять и радять: ино мы имъ и тое отпустили, старостѣ и намѣтникомъ нашимъ винъ и зарукъ на нихъ самыхъ и на ихъ людѣхъ не брати, а людей ихъ не судити и не радити, судити имъ самымъ люди свои и вины брати кождому зъ своего чоловѣка; нижли кому, хто заручить колко копъ на насъ, а тая бы зарука доведена была на кого бы справнымъ доводомъ, ино то естъ въ нашой воли; а далей старостѣ на замку нашомъ судити князскихъ и паньскихъ, и земянскихъ людей. Што ся дотычеть розбою приличного, кгвалтъ и всилство панское и паней, шляхецкая рана, пожога, обыся злодійство не множило; а злодія приличного, гдѣ коли имуть на чіемь имѣнью, тамъ же его мають и судити, тамъ же маеть и каранъ быти, подлугъ давного обычаю; а поличное тому, на чіемъ иміньи его поимаютъ; а приличного злодѣя не пускати, а хто бы его пустилъ або на окупъ далъ, а на его бы доводъ былъ справный вчиненъ, тотъ маетъ вину заплатити по давному, каки и прежъ того бывало. А слугамъ старостинымъ, ѣздячи по лѣсомь, зарукъ не заручати, нижли бы хто хотѣлъ на чіе иміньe моцно наѣхати, а любо кого забити, а онъ будеть заручати и на то доводъ вчинитъ, то есть справная зарука. Такежъ жаловали намъ о ярмарки о Жидичинскіе и о Дорогобужскіе, што староста даеть отъ себѣ тые ярмарки слугамъ своимъ въ жалованье намѣсництва по годомъ держати, и тые дей его намѣстники самыхъ ихь и людей ихъ на тыхъ ярмаркахъ судять и радять, и погварные заруки и вины на ихъ людѣхъ беруть; ино мы тыми разы то вставляемъ подъ тою мѣрою: на ярмарки старостины наместники мають ѣздити по давному, а людей ихъ одинъ намѣстникъ не маеть судити, маеть тотъ, чій человъкъ судьею собѣ зъ своее руки посадити которого земянина обобравши, а потварнымъ зарукамъ и свѣдкомъ не вѣрити; а которого злодѣя имуть на ярмаркохъ або въ городѣ въ мѣстѣ нашомъ, зъ лицомъ заслужилъ шибеницы, ино на шибеницу, а если не заслужилъ шибеницы, ино кому шкода, тому заплатить, а вина тому, чій человѣкъ. Тежъ што есмо подавали княземъ и паномъ Волыньскимъ новые торги, ино дей мыта беруть въ тыхъ торзехъ съ князскихъ и паньскихъ людей брати, нижли мають мыта старые давати, гдѣ и передъ тымъ будуть даивали. Такежъ били намъ челомъ: што которые церковные, князьскіе и паньскіе, и земяньскіе люди хоживали на роботу къ нашимъ замкомъ и дворцомъ орати и жати, и сѣна косити, и мы то имъ отпустили; а далей который князь або панъ, або земянинъ, стоячи у праві передъ старостою або передъ намѣстники нашими, а отзовется до насъ господара наивышшое право, ино старостѣ и иамѣстникомъ нашимъ того имъ не забороняти, а намъ ихъ пускати, рокъ положивши, коли мають передъ нами стати; а князя и пана, и земянина старостѣ и намѣстникомъ нашимъ

одному ихъ не судити, маеть при собѣ посадити князей и пановъ, и земянъ, тоже маеть его зъ ними судити. А то имъ маемъ всѣ держати тые члонки, што въ семъ нашомъ листѣ верху стоить выписаныи, до тыхъ часовъ, покій права статуты въ сей земли отчизнѣ нашой великому князству Литовскому вставимъ; а коли права статута у въ отчизнѣ нашой уставимъ, тогды вси земли наши одного ся права держати маютъ и од нымъ правомь сужоны будуть, подлѣ статуту. […]

Акты ЮЗР. – СПб., 1863. – Т. 1. – С. 27.

№ 27

1517 р. – Мацєй Мєховський[116] про дві Сарматії

[…] Древні розрізняли дві Сарматії, сусідні й суміжні між собою, одну – в Європі, другу в – Азії[117].

В Європейській є області: русів або рутенів, литовців, москів та інші, що прилягають до них, між рікою Віслою на заході й Танаїсом на сході, населення яких колись називалося гетами.

В Азійській же Сарматії, на просторі від ріки Дону, чи Танаїсу, на заході, до Каспійського моря на сході, нині живе багато татарських племен […].

Меховский Матвей. Трактат о двух Сарматиях / Введ. и пер. С. Аннинского. – М.; Л., 1936. – С. 47.

---

[116] Мацєй з Мєхова (пол. Maciej z Miechowa, Miechowita, 1457-1523) – лікар, географ, історик, професор (з 1485) та ректор Краківської академії, автор «Трактату про дві Сарматії» («Traktatus de duabus Sarmatiis Asiana et Europiana», 1517; перевиданий впродовж XVI ст. 14 разів різними мовами), в якому подано опис Європи (від Вісли до Дону), заселеної русинами (або рутенцями), литовцями і московитами («Regiones Russorum seu Ruthenorum, Lituanorum, Moscorum»), й Азійської Сарматії (від Дону на схід), залюдненої татарськими народами. Українську мову XVI ст. Мєховський визначав як рутенську або слов'янську («sermo… Ruthenicus seu Slauonicus») (ЕУ / Під ред. В. Кубійовича. – Львів, 1994. – Т. 4. – С. 1489).

[117] Головний авторитет у формуванні середньовічного світогляду Клавдій Птолемей у своїй «Географії» називає Сарматією Європейською територію, що охоплює приблизно простір нинішньої України до ріки Дону на сході, а землі на схід від Дону – Азіатською Сарматією. Ті ж назви вживаються у Маркіана, у Помпонія Мели та ін. З ближчих до Мєховського авторів Сарматії згадуються, наприклад, в Іакопо з Берґамо та Енея Сільвія Пікколоміні. Останній, однак, справедливо зазначає, що більшість давніх і сучасніших географів визнають за краще називати ці країни Скіфією.

№ 28

Густинський літопис[118] про дві Сарматії

Дві є Сарматії – одна ассирійська, друга – наша, європейська.

Сарматія ассирійська. Ассирійська Сарматія – за рікою московською Доном, званою також Танаїсом[119], на сході. Жителі її понад Доном – народ московський. Інші ж, на схід, – скіфи. Одділяється ассирійська Сарматія од європейської вищепом'янутою рікою Доном. За границі має вона: од заходу – Дон; од півдня – Кавказькі гори, і Колхіду[120], і частину Понтійського[121] та Каспійського морів; од півночі – Окіянське море[122], що його також Скіфським морем називають, як і всю сю Сарматію Великою Скіфією нарікають.

Сарматія європейська. Друга Сарматія – європейська. У ній народи християнські живуть. По-перше, по сей бік Дону, од заходу, москва, русь, литва, прусси[123], ляхи, поморяни[124], готи, тобто Gotty, алани, волохи[125], а також ті татари, що по сей бік Дону живуть. Границі ж має наша європейська Сарматія, за давніми географами, такі: од заходу – ріка Вісла; од півдня – гори Угорські, звані також Татри, чи Бескиди[126]; од півночі – море Венедицьке, тобто океан великий Пів-

---

[118] Густинський літопис – це хронографічна й літописна компіляція, укладена в 1623-1627 рр. (можливо, Захарієм Копистенським). Основний список 1670 р. виготовив ієромонах Густинського монастиря Михаїл Лосицький. У хронографічній частині пам'ятки здійснено короткий огляд всесвітньої історії від «початку світу» до розселення слов'янських народів і виникнення Київської Русі. В літописній частині викладаються відомості про історичні події на українських землях від часу заснування Києва до 1597 р. Тут розповідається про становлення, розквіт і занепад Київської Русі, про становище українських земель після монгольської навали, про їхні зв'язки з Північною Руссю, про експансію литовських князів, Польщі та Туреччини, про напади на Україну турків і татар. Завершується твір нарисами «Про походження козаків», «Про запровадження нового календаря», «Про початок унії». Подається у перекладі В. Крекотня сучасною українською мовою за списком 1670 р.

[119] Танаїс – давньогрецька назва Дону.

[120] Колхіда – давньогрецька назва південно-східного та східного Причорномор'я. У VI ст. до н. е. тут виникли грецькі колонії. З Колхідою пов'язаний давньогрецький міф про аргонавтів.

[121] Понтійське море (Понт) – давньогрецька назва Чорного моря, античні письменники називали його також Скіфським морем.

[122] Йдеться, мабуть, про Балтійське море, яке Птолемей називав Сарматським океаном.

[123] Прусси – балтські племена, які населяли узбережжя Балтійського моря між нижніми течіями Вісли та Німану.

[124] Поморяни – західнослов'янські племена, які жили на узбережжі Балтійського моря між нижніми течіями Одеру і Вісли; предки кашубів.

[125] Волохи – загальна назва середньовічного населення придунайських князівств і Трансільванії; предки румунів і молдаван.

[126] Йдеться про Карпати.

нічний, що його нинішні географи морем Сарматським називають[127]; а од сходу – ріка Дон, звана також Танаїсом […].

Густинський літопис // Українська література XVII ст. / За ред. О. Мишанича. – К., 1987. – С. 153.

№ 29

1517 р. – Мацєй Мєховський про Русь

Далі, від Сарматських гір, живе народ руський (Rutenorum), на чолі якого стоять знатні люди з поляків – у Коломиї, Жидачеві (Zidaczow), Снятині, Рогатині, в Буську та ін. Біля тих же гір розташовані повіти – Галицький (Haliciensis), який колись називали Галіцією (Gallicia), і Перемишльський, а серед гір Сарматських – округ Сяноцький. У напрямку до центру Русі лежить Львівська (Leopoliensis) земля, а в ній – добре укріплене місто того ж імені з двома замками – верхнім і нижнім. Це столиця Русі. На північ ідуть повіти Холмський[128], Луцький[129] і Бельзенський[130]. [Львівська ж] земля – в центрі[131].

---

[127] Балтійське море.

[128] Холмський повіт, разом із Красноставським, входив до складу Холмської землі, що з другої половини XV ст. належала до Руського воєводства. У 1230-1260 рр. Холм був столицею Галицько-Волинського князівства, а потім – одним з найбільших його міст. Боротьбу за «галицьку спадщину», в т. ч. за холмські землі вели литовські, польські й угорські правителі. У 1340-1377 рр. Холм перебував під владою Литви, у 1377-1387 рр. залежав від Угорщини. 1387 року місто остаточно перейшло під владу Польщі, у складі якої перебувало до 1795 р., після чого Холмська земля була поділена між Австрією та Росією (Довідник з історії України. – С. 1021-1022).

[129] Очевидно, тут йдеться про Руське воєводство, центром якого і був Львів. Тимчасом як Луцьк входив до складу Волинської землі, котра перебувала в межах ВКЛ, до 1452 р. зберігаючи статус князівства. По смерті Свидриґайла Волинське князівство було ліквідоване і перетворене на звичайну провінцію Литви. Після Люблінської унії в 1569 р. на цих землях утворено Волинське воєводство, яке складалося з Луцького, Володимирського і Крем'янецького повітів, з адміністративним центром у Луцьку (див. розділ 3, № 57).

[130] Белзьке воєводство – адміністративно-територіальна одиниця у складі Корони Польської (з 1569 р. – Речі Посполитої), створена в 1462 р., коли територію колишнього Белзького князівства було приєднано до Польщі (у 1340-1377 рр. ці землі перебували у володінні литовських князів, а з 1388 р. – у васальній залежності від Мазовії). Адміністративний центр – місто Белз. Покриваючи регіон Середнього Побужжя, воєводство було найменшим за площею (бл. 8900 км2) на українських землях, які опинилися в межах Польського Королівства, і займало передостаннє місце за чисельністю населення. Складалося з Белзького, Бузького, Городельського і Грабовецького повітів. У XVIII ст. існував ще Любачівський повіт (Малий словник історії України / Під ред. В. Смолія, В. Верстюка та ін. – К., 1997. – С. 56; http://uk.wikipedia.org/wiki/Белзьке_воєводство).

[131] Львівська земля була складовою Руського воєводства – адміністративно-територіальної частини Польського Королівства у XV–XVIII ст. Це воєводство утворилося на теренах Гали-

Обмежена Русь з півдня Сарматськими горами та рікою Тірасом, яку жителі називають Дністром (Niestr); зі сходу – Танаїсом, Меотидами і Таврійським островом; з півночі – Литвою, із заходу – Польщею.

Знаменита ріка Борисфен, яку жителі називають Дніпром (Dinepr), тече з Московії, проходить через Литву та Руссію під Смоленськ і Київ. До неї впадає на заході ріка Буг (Boh)[132], яка починається з міста Хмільника. Пройшовши близько трьохсот германських миль[133], Борисфен впадає в Понтійське море.

Руська земля, будучи взагалі родючою, особливо багата медом і медоном, напоєм з меду. Привозять туди і вино з Панонії, а також з прикордонних Молдавії та Валахії, привозять і грецьке міцне вино з Греції; пива у них вдосталь.

Країна багата кіньми, биками, отарами овець, має віск у великій кількості, ряснiє хутрами куниць, білок, лисиць і бичачими шкірами. Вона рясно зрошується ріками, має чимало рибних вод – так, що де тільки є вода, там у ній і риба. Рибу не розводять у русів у ставках і рибних садках, а повсюди там, де є вода, в ній появляється риба, яка посилається, як говорять, з небесною росою, без будь-яких людських турбот і без розведення.

У Львівському повіті є достойні згадки про великі щуки (lucei), які легко розділяються на шматки смугами.

Русь має вдосталь пахучу тростину в місцях ближче до Танаїсу і Меотидських боліт, а також ревінь – там же і в Литві, та ще багато трав та коренів, які не трапляються в інших місцях. Руська земля повсюди ряснiє фарбуючими рослинами, які масово там трапляються, але якщо в минулі часи їх вивозили звідти в італійські міста Ґеную і Флоренцію, то тепер лише невелику частину їх збирають, і майже всі вони гинуть незібраними.

цької Русі, що відійшли до Польщі. Перша згадка про Руське воєводство, юрисдикція якого поширювалося на цю територію, належить до 1432 р., тому, на думку М. Крикуна, воно могло бути утворене не пізніше цієї дати, хоч традиційно історіографія відносить його заснування до 1434 р., коли король Владислав III Варненчик видав привілей, який зрівнював у правах галицьких бояр з польською шляхтою. До утворення воєводства ці терени називалась Руським королівством, або Руською землею. Руське воєводство складалося з Львівської, Галицької, Перемишльської та Сяноцької земель. У другій половині XV ст. до нього було прилучено Холмську землю. Землі ділилися на повіти. Львівська земля включала Львівський та Жидачівський повіт. На чолі адміністрації у воєводстві стояв воєвода, якого призначав король. 1772 року Руське воєводство було ліквідовано і його територія (за винятком Холмської землі) відійшлав до Австрійської імперії (Довідник з історії України. – С. 700; Крикун М. Земські уряди на українських землях у XV–XVIII століттях // ЗНТШ. – Львів, 1994. – Т. CCXXVIII: Праці історико-філософської секції. – С. 65-93).

[132] Герберштейн, повторюючи помилку Мєховського, вважає Буг притокою Дніпра. Цю ж помилку спостерігаємо і на деяких картах XVI ст.

[133] Миля – давня одиниця виміру довжини; у стародавньому світі дорівнювала 1000 пасусам (крокам) і становила 1481,5 м, австрійська поштова миля – 7606 м. Англійська миля – 1,609344 км – тепер використовується в англосаксонських країнах (УСЕ. – К., 1999. – С. 859).

У Холмському повіті, зрубані й лежачі на землі соснові гілки протягом року чи двох перетворюються у кремнисті камені[134]. Там багато крейди, чи білої землі, яку завозять до нас. Є і сіль; її в суху пору року збирають на озері Качибейському, а позаяк недалеко звідти зрозташований татарський замок Очаків, то інколи перевізників солі перехоплюють і беруть у полон татари, разом з двомастами чи трьомастами возами. У Перемишльській землі та Дрогобичі варять сіль, збирають і зберігають її кусками й певними мірами[135].

У Русі багато віросповідань. Є християнська релігія, підпорядкована римському первосвященикові. Вона пануюча і переважаюча, хоча представники її нечисленні. Друга віра, руська, яка зберігає грецький обряд, більш поширена й охоплює всю Русь. Третя віра – іудейська; її прихильники, іудеї – не лихварі, як у християнських землях, а ремісники, землероби або великі купці, які часто тримають в своїх руках суспільні побори й податки.

Четверта віра – вірменська, переважно в містах Кам’янці та Львові. Вірмени – досить досвідчені купці, які доходять зі своїми товарами до Кафи, Константинополя, єгипетської Александрії, Алькаїра і країн Індії.

В одязі та церковній службі русини наслідують греків. У них є своє письмо і алфавіт на зразок грецького, дуже з ним подібний. Євреї користуються єврейським письмом і грамотою; займаються також і науками – астрономією та медициною.

Вірмени мають свій обряд і своє письмо. Зі святих вони найбільше шанують апостола Фадея, стверджуючи, що він навернув вірмен в християнство. Окрім того вони шанують і святого Божого апостола Варфоломея, через якого, як самі говорять, вони сприйняли багато правил віри.

У них прекрасні й надзвичайно гарні речі богослужіння – накидки і орнати, не розрізні, а абсолютно круглі; книги, чаші, та інше прекрасне начиння давніх християн […].

Меховский Матвей. Трактат о двух Сарматиях / Введ. и пер. С. Аннинского. – М.; Л., 1936. – С. 95-97.

№ 30

1517 р. – Мацєй Мєховський про Велике князівство Литовське

Протяжність Великого князівства Литовського така: від Балтійського чи Прусського моря до Вільна, столиці Литви, – 60 миль, від Риги ж до Вільна прямим шляхом – 70 миль, а якщо іти, як ходять звичайно, через Полоцьк (Poloczko), то

[134] Цю звістку взято у Длугоша, але там: «in terra et regione Belzensi et Chelmensi».

[135] На захід від Очакова по Чорноморському побережжі відомі видобутком солі два лимани – Хаджибейський (Качибейський – у Мєховського) та Куяльницький.

від Риги на Вільно буде сто миль. Потім від Вільна до Києва – сто миль. Від Києва до злиття рік Дніпра і Бугу, які у греків називають Великим і Малим Борисфеном, – десять днів, що складає 70 миль. Там колись стояв замок Дзассов, який нині зруйнований, і там тепер кінець володінь литовських, тоді як раніше вони простягалися до Білгорода, який називається у латинян Білим Замком. Його захопили і володіють ним турки, а кругом у степах живуть татари.

Такий розрахунок відстані в напрямку до півдня чи, краще сказати, до південного сходу. Рахуючи ж поперек: від Парчова і кордонів Литви до Вільна – 80 миль, а від Кракова по тій же дорозі до Вільна – сто двадцять миль. Від Вільна до Смоленська – сто миль, від Смоленська до Москви (Moskwam, Moscouiam), міста москів, – сто миль (все маються на увазі великі германські милі).

Перше і головне місто в Литві – Вільно. Величиною воно таке ж, як Краків з Казимирією, Клепардією[136] і всіма передмістями, але будинки тут не стоять підряд, як у наших містах, а часто розділяються садами і городами. У Вільні є два кам'яних замки, верхній – на горі, нижній – у долині. […]

У напрямку на схід лежить замок і велике місто Полоцьк (Poloczko), що належить до Смоленського князівства, а володіє ним великий князь литовський.

За ним на схід – замок і місто Смоленськ, збудований з дуба і захищений глибоким ровом. Земля ж або князівство Смоленське має в довжину шістдесят чи сімдесят германських миль.

Мова литовська має чотири наріччя. Перше наріччя ятвягів (Iaczwingorum), тобто тих, що жили біля Дрогичинського замку, але тепер залишилися лише в невеликій кількості. Друге – наріччя литовське і самагитське[137]. Третє – прусське. Четверте – в Лотві чи Лотиґолі, тобто в Лівонії, в околицях ріки Двіни і міста Риги. Хоч усе це – одна і та ж мова, але люди одного наріччя не зовсім розуміють інших, окрім бувалих людей, які подорожують по цих землях[138].

Цей чотиримовний народ у часи ідолопоклонства мав одного великого жерця, котрого звали Криве. Жив він у місті Ромове (Romouae), названому так за ім'ям Рима, оскільки цей народ пишається своїм походженням з Італії, і справді в його мові є деякі італійські слова. Про цього Криве й місто Ромове можна прочитати в легенді про святого єпископа і мученика Адальберта[139].

---

[136] Йдеться про Казімєж та Клєпаж.

[137] Жмудське.

[138] Повідомлення про литовську мову запозичене Мєховським у Длуґоша – з кн. 2, глави «Про походження литовців і пруссів, про права їхні та ін.». На відміну від Мєховського, Длуґош підкреслює радше подібність мов, ніж їхню відмінність. У цій главі Длуґош не згадує ятвягів і лотви, як Мєховський, але про ятвягів у зближенні з литовцями і самагитами сказано в кн. 10. Мюнстер у «Космографії», говорячи про литовську мову, повторює Мєховського.

[139] Криве Кривейто, тобто суддя суддів, за повідомленням хроніста Петра Дусбурзького (автора праці «Chronicon terrae Prussiae») – верховний жрець литви, який обирався жерцями зі свого середовища. Можливо однак, що це не загальне, а власне ім'я якогось невідомо-

Зауважимо, що в Пруссії тепер лиш деякі говорять прусською: туди проникли польська й німецька мови. Так само і в Литві – місцеву мову вживають небагато селян, тому що туди проникла німецька мова. У Самагитії[140] ж, що має в довжину 50 миль, і в Литві, що має 30 миль, у селах говорять литовською, здебільшого ж уживають польську мову, позаяк у церквах священики проповідують там польською. Крім того, зауважимо, що весь цей чотиримовний народ за вірою підпорядкований Римській церкві, а в інших прилеглих провінціях, у Новгороді, Пскові, Полоцьку, Смоленську, а потім на південь за Київ живуть всі русини, говорять руською або слов'янською, дотримуються грецького обряду і підпорядковуються патріархові константинопольському.

Крім того, у князівстві Литовському біля Вільна є і татари. У них є свої села, вони обробляють поля, як і ми; займаються ремеслами і возять товари; за наказом великого князя Литовського всі йдуть на війну; говорять татарською і шанують Магомета, оскільки належать до сарацинської віри.

Потім, у Литві є євреї, особливо в місті Троки. Вони займаються ремеслами і торгують, завідують громадськими податками, а лихварством не займаються. […]

В Литві та Московії багато […] великих рік і озер, куди у великій кількості впадають малі ріки і струмки.

Всі вони найвищою мірою багаті рибою. В тих країнах скрізь, де є вода, є і риба, при тому смачніша і приємніша для їжі, ніж в інших областях. Рибних садків і ставків з рибою, яку розводять штучно, там не влаштовують через непотрібність.

У князівстві Литовському хліб у селян досить чорний, не просіяний, з жита чи ячменю разом з висівками, а в панів і можновладців печуть смачний, зовсім білий хліб з чистого сорту пшениці.

го нам великого жерця. Словами *Romowe, Romnowe, rumnowe* давні пруссі називали місця жертвоприношень, тобто «місця, де перебувають боги». (Зміст слова – «місце тиші»). Їх було багато, і пошук головного *Romowe* є предметом ряду досліджень. Більшість сучасних учених висловлюють думку, що Криве – це верховний жрець древніх пруссів, який відігравав важливу роль не тільки в релігійному житті громади. Сучасний англійський історик С. Роуелл у монографічному дослідженні з історії Литви пише, що сюжет з Криве введений у Хроніку Петром з Дусбурґа як приклад, щоб показати зрозумілим для християн чином особливості язичництва, а релігію самих язичників зобразити, як контр-церкву. Уривок Хроніки Петра з Дусбурґа про Криве, на думку англійського історика, має ідеологічне звучання, бо через образ Криве у цьому творі подається моральний урок рицарству. Весь фрагмент запозичений у Длуґоша, проте, на відміну від свого джерела, Мєховський відносить до всього «чотиримовного народу» те, що сам Длуґош стверджує тільки про пруссів. Длуґош говорить і про італійське походження пруссів, литовців і жмуді (в 10-й книзі, але замість пруссів там поряд з литовцями і самагитами названі ятвяги). Адальберт (нар. бл. 940) – єпископ празький, проповідник християнства в Пруссії, вбитий пруссами (997) і канонізований як мученик (Петр из Дусбурга. Хроника земли Прусской / Издание подготовила В. Матузова. – М., 1997. – С. 51-53, 276).

[140] Жмуді.

Вина у них немає, крім привізного, переважно рейнського, та є ще подекуди ввезене із західних країн по Германському і Балтійському морю. У них багато меду (medone), густого та рідкого, звареного різними способами. Його п'ють для підкріплення і сп'яніння[141].

Пиво вони варять по-різному і з різного зерна, тобто з пшениці, жита, ячменю, вівса, проса та ін., але воно несмачне. Простий люд завжди п'є воду. Оливи, а також, солодкі й ніжні фрукти там не ростуть, так як країна холодна і морозна.

Худоба у них досить різноманітна, а диких звірів більше, ніж у всьому християнському світі.

Гаї, пустині й ліси в цій країні величезні: вони тягнуться інколи на десять, п'ятнадцять і навіть двадцять п'ять миль. По краях пустинь і лісів трапляються села і жителі. Позаяк ліси там великі, то у великій кількості трапляються і ловляться великі звірі: буйволи й лісові бики, яких вони своєю мовою називають турами або зубрами (zumbrones), дикі віслюки й лісові коні, олені, лані, газелі, кози, кабани, ведмеді, куниці, білки та інші породи звірів.

Крім того там багато птахів і між іншим, хоч виноградників там немає, прилітають дрозди, жиріють і бувають смачні для їжі.

Ще є в Литві та Московії досить прожерлива і некорисна тварина, яка не водиться в інших місцях, що зветься росомаха. […]

Можливо, природа створила в тих країнах таку ненаситну тварину на докір людям, які страждають такою ж ненаситністю.

Річ у тім, що там, коли знатні й багаті починають бенкетувати, то сидять від полудня до півночі, безперервно наповнюючи живіт їжею та питтям; встають з-за столу, коли велить природа, щоб полегшитись, а потім знову і знову жеруть до блювоти, до втрати розуму і почуття, коли вже не можуть відрізнити голову від заду.

Такий згубний звичай у Литві й Московії, а ще безсоромніше існує він в Татарії […].

Меховский Матвей. Трактат о двух Сарматиях / Введ. и пер. С. Аннинского. – М.; Л., 1936. – С. 105-106, 108-112.

[141] Мєховський і його сучасники позначають мед словом *mel*, а пиття з меду – словом *medo*.

№ 31

Барон Сиґізмунд Герберштейн[142] про Литву

[…] Ближче всіх до Москви Литва. Я говорю тепер не про одну тільки область, але і про прилеглі до неї краї, які розуміються під спільним іменем Литви. Вона простягається довгою смугою від міста Черкаси, яке розташоване біля Борисфена, аж до Лівонії. Черкаси, що живуть по Борисфену – русини, і відрізняються від тих, про яких я сказав вище, що вони живуть у горах біля Понта[143]. У наш час над ними верховодив Євстахій Дашкович[144] (який, як я говорив вище, виступав у Московію разом з царем Махмет-Ґіреєм), чоловік вельми досвідчений у військовій справі, який відзначається особливою хитрістю. Хоч він мав неодноразові стосунки з татарами, однак ще частіше розбивав їх, мало того, він часто піддавав сильній небезпеці і самого государя московського, у якого був колись у полоні. В той рік, коли ми були в Москві, він розбив московитів за допомогою дивовижної хитрості. Ця обставина, як мені видається, гідна того, щоб бути тут записаною. Він провів у Московію кількох татар, одягнених у литовський одяг, знаючи, що московити безстрашно кинуться на них, мов на литовців. Сам він, влаштувавши засідку у вигідному місці, чекав помсти московитів. Спустошивши частину Сіверської області, татари ринули в напрямку до литви. Коли московити дізнались, що вони змінили шлях і зайняли Литву, то подумали, що це Литовці, і незабаром, палаючи жадобою помсти, зі стрімким натиском вдираються в Литву. Коли, спустошивши її, вони повертались, обтяжені здобиччю, то Євстахій оточив їх із засідки і перебив всіх до одного. Довідавшись про це, московський владика[145] відправив послів до польського короля поскаржитися на вчинену йому крив-

---

[142] Герберштейн (Herberstein) Сиґізмунд (1486-1566) – німецький дипломат і подорожник, учасник посольства імператорів Священної Римської імперії Максиміліана I та Карла V до Москви з метою укладання союзу проти Туреччини. Автор книги «Rerum Moskoviticarum commentarii» (1549), що була кілька разів перевидана різними мовами. У ній автор подає багато історичних, географічних, господарських відомостей про Московщину, Україну, Литву й Польщу. Ця праця містить перший докладний опис географії України (УСЕ. – К., 1999. – С. 320).

[143] На Кавказі.

[144] Дашкович (Дашкевич) Євстафій (Остап, Остафій; ?–1535) – руський військово-політичний діяч. Походив із шляхетського роду з м. Овруч. Політичну діяльність розпочав у Білорусії. Брав участь у повстанні М. Глинського. Був канівським, з 1514 р. – черкаським старостою. Організовував загони козаків для охорони державних кордонів від нападів татар і турків., неодноразово з козаками ходив у Крим, у 1515-1516 і 1521 рр. здійснив походи на Московщину. 1513 року відбив напад кримського хана Саадат-Ґірея на Черкаси. У 1533 р. подав на розгляд Пйотркувського сейму проект побудови на Дніпрі ряду фортець для оборони від татар. Пропозицію Дашковича сейм схвалив, але проект зреалізовано так і не було (Довідник з історії України. – С. 195).

[145] Термін «владика» в українській історіографії має інше змістове наповнення: архиєрей, єпископ, особа, котра належить до вищих священнослужителів. Тут же мовиться

ду. Король відповів послам, що його піддані не завдавали кривди, а тільки мстилися за кривду. Таким чином московський владика був висміяний з обох сторін і змушений був стерпіти і втрату, і безчестя.

Нижче Черкас немає ніяких християнських поселень. При гирлі Борисфена лежить, за сорок миль від Черкас, фортеця і місто Очаків, якими володів цар Тавриди, відібравши його не так давно у польського короля. Нині володіє ним турецький цар. Від Очакова до Альби[146], давня назва якої була Монкастро, біля гирла Тираса, – чотирнадцят миль, від Очакова до Перекопа чотирнадцять миль. Від Черкас коло Борисфена до Перекопа – сорок миль […].

[…] Справи цього народу завжди процвітали до часів Вітольда[147]. Якщо їм загрожує звідки-небудь війна і вони повинні захищати свої статки проти ворожої сили, то вони з'являються на заклик з великою пишністю, готові більше до вихваляння, ніж до війни, а по закінченні набору швидко розсіюються. Ті ж, які залишаються, відсилають додому кращих коней і одяг, з чим вони записувались, і вирушають за вождем з небагатьма речами, наче з примусу. А магнати, які зобов'язані посилати на війну за свій рахунок певну кількість воїнів, відкуповуються грішми, даними вождю, і залишаються вдома; і це не тільки не вважається безчестям, але начальники і вожді війська примушують всенародно оголошувати в сеймах і таборі, що, якщо хто хоче заплатити грішми, то може звільнитися від служби і повернутися додому. Між ними спостерігається таке безчинство у всіх вчинках, що, очевидно, вони не лише користуються непомірною свободою, але і надуживають нею. Вони володіють закладеним їм майном Государів, так що, приїжджаючи у Литву, Государі не можуть жити на свої доходи, якщо не отримають підтримки від жителів областей. Цей народ носить довгий одяг, вони озброєні луками, як татари, і списом і щитом, як угорці. Коні у них у вжитку хороші і притому вихолощені, без залізних підков, загнуздують вони їх легко […].

У Литовському князівстві три єпископства, підвладні Риму, а саме: Віленське, Самогитське[148] і Київське. Руські ж єпископства у Королівстві Польському і в Литві, з включеними в їх склад князівствами, є такі[149]: Віленське (де нині перебуває архиєпископ), Полоцьке, Володимирське, Луцьке, Пінське, Холмське і Перемишльське. Основний промисел литовців складають мед, віск і зола, які є в них

про Василія III (1479-1533), великого князя московського з 1505 р. (1502 р., за наказом батька Івана III, був вінчаний «великим князем Володимирським і Московським» і відтоді вважався співправителем і законним спадкоємцем Івана III). Приєднав до Московії Псков, Смоленськ і Рязань; зміцнив князівську владу. Вів активну боротьбу з ВКЛ, надавав підтримку М. Глинському (царські регалії отримав лише Іван IV Грозний у січні 1547 р.) (Нариси історії Росії / За ред. О. Чубар'яна. – К., 2007. – С. 273-287).

[146] Білгород.

[147] Вітовт (див. розділ 1, прим. 65).

[148] Жмудське.

[149] Про склад та історію Київської митрополії у XIV–XVI ст. див. Додаток 5.

у достатку. Все це у великій кількості вивозиться від них у Данциґ (Gedanum), а потім до Голландії. В достатку також постачає Литва смолу і ліс для спорудження суден, а також хліб. Солі у неї немає, але вона дістає її купівлею з Британії. Коли Христієрн[150] був вигнаний з Данського королівства, і море було недоступне через розбійників, то сіль завозили не з Британії, а з Русії; і тепер ще у литовців вона у вжитку. В наш час у литовців особливо знамениті були військовою славою два мужі: Костянтин, князь Острозький[151], і князь Михайло Глинський[152] […].

---

[150] Христіан (Крістіан) II (1481-1559) – з династії Ольденбургів, король Данії та Норвегії, а також Швеції (1520-1521). Із шведського престолу усунутий внаслідок бунту, викликаного стратою лідерів опозиції; 1523 р. скинутий і вигнаний з країни бунтівною данською знаттю (УСЕ. – К., 1999. – С. 724).

[151] Острозький Костянтин-Василь Костянтинович (1526-1608, Острог) – князь острозький (1539-1608), староста володимирський, маршалок волинський (1550-1608), воєвода київський (1559-1608). Син острозького князя Костянтина Івановича (1469-1530). У 1553 р. одружився із Софією Тарновською (1534-1571). Мав дітей Януша, Костянтина, Олександра, Єлизавету, Катерину. Від 1569 р. був сенатором Речі Посполитої. Претендував на польський престол після смерті Сиґізмунда II Авґуста (1572) та на московський трон після смерті царя Федора Івановича (1598). Активно виступав за рівність руських земель у новій державі Річ Посполита. Засновник шкіл у Турові (1572), Володимирі-Волинському (1577), академії (1576-1580) і друкарні (1578) в Острозі. У 1596 р. очолив опозицію та виступив проти укладання Берестейської унії. Першим озвучив у листі до Іпатія Потія від 21 червня 1593 р. ідею створення Київського патріархату (Яковенко Н. Українська шляхта з кінця XIV до середини XVII ст. (Волинь і Центральна Україна). – К., 1993. – С. 277; Войтович Л. Князівські династії Східної Європи (кінець IX – початок XVI ст.): склад, суспільна і політична роль. – Львів, 2000. – С. 234; Тимошенко Л. Виняткова роль князя В.-К. Острозького в православній церкві (формування уявлень, східна еклезіальна ідентичність та магнатська протекція в умовах річпосполитівського права патронату) // Дрогобицький краєзнавчий збірник. – Дрогобич, 2009. – Вип. XIII. – С. 53-77; Мицик Ю. Київський патріархат у проектах Петра Могили // УІЖ. – 2007. – № 1. – С. 62; Довідник з історії України. – С. 543-544).

[152] Глинський Михайло Львович (?–1534) – князь, походив з тюркського роду Глинських, який володів містом Глинськ на р. Сула. Виховувався при дворі німецького імператора Максиміліана, згодом служив Альбрехтові Саксонському. Перебуваючи в Італії, прийняв католицизм. У 90-х рр. XV ст. повернувся на батьківщину. В 1499-1507 рр. – маршалок великокнязівського литовського двору. Після смерті свого патрона короля Александра (1506) звинувачений у зраді й усунутий з усіх посад. У 1507-1508 рр. спільно з братами Василем та Іваном очолив повстання шляхти проти Сиґізмунда І Старого. Після поразки разом з братами переїхав до Москви. Перейшов на службу до Василя III Івановича, отримав земельні володіння (Ярославець і Боровськ) і титул боярина. Брав участь у боротьбі з татарами й у смоленських походах московських військ. Намагався перейти на сторону Литви, за що був ув'язнений (1514-1527). Звільнений у зв'язку з одруженням Василя III з його племінницею Оленою Глинською. Отримав у вотчину Стародуб-Ряполовський. Активно включився у придворну боротьбу, за що знову був ув'язнений (1534) і помер у тюрмі (Русина О. Україна під татарами і Литвою. – К., 1998. – С. 167. – (Україна крізь віки. – Т. 6); Довідник з історії України. – С. 163; Кром М. Князь Михаил Львович Глинский: штрихи к портрету авантюриста // КС. – 2003. – № 3. – С. 147-158. Огляд історіографії див.: Василенко В. Політична історія Великого князівства Литовського (до 1569 р.)

Серед інших князівств Литви Волинь має найбільш войовниче населення.

Литва досить лісиста; вона має величезні болота і багато рік; одні з них, як Буг (Bog), Прип'ять, Тур і Березина, впадають у Борисфен зі сходу, інші ж, як Буг (Boh), Кронон і Нарев, течуть на північ. Клімат суворий, тварини всіх порід малорослі; хліба тут удосталь, але посіви рідко досягають зрілості […].

Герберштейн Сигизмунд. Записки о Московских делах. Новокомский Павел Иовий. Книга о московском посольстве / Пер. А. Маленко. – СПб., 1908. – С. 164-165, 166-168, 172.

№ 32

1550 р. – Михалон Литвин[153] про порівняння Литви та Московії в справах внутрішнього управління

[…] У Литві одна особа займає по десять посад, тим самим усуваючи інших від їх виконання; московський же князь зберігає рівність між своїми, не даючи одній особі багатьох посад. Управління одною фортецею і то лише на один, а часто на два роки доручається спільно двом воєводам і двом дякам – робиться це з тією метою, щоб бояри, спонукувані надією на отримання воєводства, більш рев-

---

в східнослов'янських історіографіях XIX – першої третини XX ст. – Дніпропетровськ, 2006. – С. 258-267).

[153] Литвин Михалон (Михайло) – псевдонім Михайла Тишкевича, литовського посла до Криму в середині XVI ст., автора записок про звичаї татар, литовців і московитів (бл. 1550), в яких подано цікаві матеріали про природу і побут України того часу. Записки Литвина частково були опубліковані в Базелі видавцем Ґрассером 1615 р. («Michalonis Lithuani, De moribus Tartarorum, Lithuanorum et Moschorum Fragmenta X»). Саме Ґрассер визначив час написання мемуарів Михайла Литвина 1550 роком, що цілком підтверджується даними, які є в самому тексті. Автор перелічує численні події першої половини XVI ст., покликаючись на них, як на факти з недавнього минулого. Зокрема йдеться про битву під Кльоцком (1506), Лопушною (1512), Сокалем (1519), Могачем (1526), Ольшаницею (1527) і Очаковом (1529). Далі Литвин називає своїм сучасником Івана IV Васильовича (зійшов на престол 1533 р.). Перелічуючи події, які трапилися за панування Сиґізмунда I (?–1548), він завжди згадує ім'я цього короля з епітетом «покійний» (divus). Нарешті, він вказує ім'я сучасного йому кримського хана Сахиб-Гірея, який загинув 1551 р. Отже, час написання записок – між 1548 і 1551 рр., що повністю виправдовує дату, наведену Ґроссером. (Див.: Мемуары, относящиеся к истории Южной Руси. – К., 1890. – Т. 1. – С. 3-4; ЕУ / Під ред. В. Кубійовича. – Львів, 1994. – Т. 4. – С. 1301. Про Михалона Литвина, історію написання та видання його трактату див.: Дмитриев М., Старостина И., Хорошкевич А. Михалон Литвин и его трактат // Литвин Михалон. О нравах татар, литовцев и москвитян / Под ред. М. Дмитриева, И. Старостиной, А. Хорошкевич. – М., 1994. – С. 6-56 // http://litopys.org.ua/mlytvyn/mlyt.htm; Хорошкевич А. Михалон Литвин и Иван Пересветов // Mappa Mundi: Зб. наук. праць на пошану Ярослава Дашкевича з нагоди 70-річчя. – Львів; К.; Нью-Йорк, 1996. – С. 207-211).

но служили своєму князю і щоб воєводи м'якше ставилися до підданих, з огляду на очікуваний звіт і суд. Оскільки чиновник, засуджений за хабарі, має боротися в поєдинку з постраждалим, хоч би той був і простого звання; хоч звинуваченому і дозволяється виставити замість себе іншого на поєдинок, але якщо заступник його буде переможений, то пеню платить сам звинувачений. Унаслідок цього, при дворі не так часто чути скарги на утиски.

Розважливість цього варвара не менше проявляється й у веденні господарства; він до такої міри не гребує нічим, що продає полову, сіно і солому […]. Обережна роздача воєводств приносить ще й ту користь, що ті, кого князь посилає захищати межі своєї держави, вирішувати громадські справи чи здійснювати найбільш дальні посольства, виконують усі ці доручення не на отримані від князя кошти, а за власний рахунок, і якщо виконують усе відповідно до волі й намірів князя, то замість платні отримують у нагороду не гроші, а посади, про які було сказано вище […]. У нас же, навпаки, ті, котрі посилаються куди-небудь, перш ніж виявлять заслуги, отримують багато грошей з казни, хоча в основному повертаються нічого не зробивши, але спричинивши значні утиски тим, через володіння яких пролягав їхній шлях, і розоривши їх вимогою постачання коней; ця повинність у нас називається *підвода*. В Московії тільки гонець, який потребує дуже спішної їзди у державних справах, може таким способом користуватися кіньми. Ці гінці, завдяки швидкій їзді і частій зміні втомлених коней (які утримуються з такою метою швидкі й здорові у багатьох місцях), надзвичайно швидко повідомляють відомості[154]. Навпаки, в Литві канцелярія великокнязівська щедро роздає дипломи на право користуватися такою їздою; і нерідко підводи використовуються для перевезення приватного майна придворних, а потім, внаслідок їхньої недостачі, ми без оповіщення наражаємось на напад ворогів, які своєю появою випереджають звістку про їхній напад, послану з кордону. Не так давно ще звільнені були від цієї повинності особи, які здавна отримали помістя з обов'язком доставляти підводи на всіх шляхах від кордонів московських, татарських і турецьких у нашу столицю Вільно. Цей даний їм привілей варто би відмінити, як шкідливий для державних інтересів […].

Мемуары, относящиеся к истории Южной Руси. – К., 1890. – Т. 1. – С. 45-46.

[154] Надавання підвод для посланців великого князя – повинність населення ВКЛ (і селян, і міщан), яка згодом перетворилась у сеньйоріальну. Для селян у великокнязівських маєтках зводилася до обов'язку по черзі доставляти належне від них зерно й інші продукти до Вільна чи до іншого центру господарської адміністрації та до поїздок у межах маєтку для задоволення поточних потреб двору. Поступово в ряді маєтків цю повинність замінили грошима, що було вигідніше і скарбниці, і селянам. У Московії існувала т. зв. «ямська служба»; «ям» (з північнотюркської мови) – термін, що спершу позначав повинність виконання поштової служби, а пізніше – грошовий збір для цієї мети. (Див. прим. 189 у: Литвин Михалон. О нравах татар, литовцев и москвитян / Под ред. М. Дмитриева, И. Старостиной, А. Хорошкевич. – М., 1994 // http://litopys.org.ua/mlytvyn/mlyt02.htm).

№ 33

1550 р. – Михалон Литвин про Київську землю

[…] Нам належить знаменитий замок і місто Київ, який, як і інші фортеці, утримується недбало, хоч з київських висот видно багато областей, як говорить руська приказка. Він займає перше місце серед інших замків і областей і розташований над рікою на кордоні степу і Полісся[155]. Ґрунт київської області до того родючий і вигідний для обробітку, що нива, зорана лише раз парою биків, дає багатий урожай, навіть необроблені поля родять рослини, які годують людей своїми коренями і стеблами. Тут ростуть дерева, які дають різноманітні ніжні плоди, вирощується винна лоза, яка дає великі грона винограду, і місцями, на схилах, трапляється дикий виноград. Старі дуби і буки, в яких від давності утворилися дупла, кишать роями бджіл і сотами, які відзначаються прекрасним кольором і смаком. Диких звірів: зубрів, диких коней і оленів така велика кількість у лісах і на полях, що на них полюють тільки заради шкіри, а м'ясо, внаслідок великого достатку його, викидають, за винятком філейної частини; ланями і дикими кабанами зовсім гребують. Дикі кози в такій великій кількості перебігають взимку зі степів у ліси і влітку назад у степи, що кожен селянин убиває їх до тисячі в рік. По берегах рік у великій кількості трапляються поселення бобрів. Птахів така дивовижна численність, що навесні хлопчики наповнюють цілі човни яйцями диких качок, гусей, журавлів і лебедів, а потім їхніми пташенятами наповнюють птахівні. Орлят замикають у клітки заради їхнього пір'я, яке прикріплюють до стріл. Собак годують м'ясом диких звірів і рибою, позаяк ріки ряснiють неймовірною кількістю осетрини й іншою великою рибою, яка піднімається з моря вверх по річці в прісну воду. Тому багато рік називаються золотими, особливо Прип'ять, яка в одному місці поблизу Мозиря, при гирлі ріки Тура з накопиченням свіжої води з джерел щорічно, на початку березня, наповнюється такою кількістю риби, що кинутий у неї спис грузне і стоїть прямо, наче встромлений у землю – так густо збивається там риба. Я би не повірив цьому, якби сам не бачив часто, як звідти безперервно черпали рибу і наповнювали нею в один день до 1000 возів, що належали приїжджим купцям, які щорічно з'їжджаються в цей час.

Борисфен – найбільша і найбагатша ріка в цій країні, по ній доставляють у Київ неміряну кількість риби та інших товарів. Зі сходу, вище Києва до неї впада-

[155] Сучасний термін, невдало вжитий перекладачем. Цей уривок точніше перекладений у московському виданні 1994 р.: «Є в нас славна фортеця і град Київ (*Kiovia*). Вона, однак, як інші, запущена: з пагорбів її, як каже народна приказка роксоланів, можна бачити багато інших місць. Головна серед інших фортець і земель, поставлена на ріці, з усіх боків оточена полями і лісами…» (Литвин Михалон. О нравах татар, литовцев и москвитян / Под ред. М. Дмитриева, И. Старостиной, А. Хорошкевич. – М., 1994 // http://litopys.org.ua/mlytvyn/mlyt.htm).

ють: Десна, Сейм та інші ріки, які витікають з Сіверщини і Московії. Окрім того багато інших рік вливаються в Дніпро зверху і знизу, витікаючи з Литви, Русі, Волині й Московії. Всіма цими ріками сплавляють у Київ рибу, м'ясо, хутро, мед, а також сіль з таврійського лиману, який називають Качибеєвим[156], де навантаження сіллю цілого корабля коштує 10 стріл.

Борисфен є зручним для захисту всіх областей вашої величності від набігів татар, тому що плавання по ньому нижче Черкас утруднюється одинадцятьма порогами, які мають особливі імена[157] і залягають поперек ріки у вигляді гострих і нерівних бескидів, так що переправа через них можлива лише на суднах розвантажених; більше того, внаслідок характеру берегів, покритих високими схилястими скелями, утруднений сам доступ до ріки, і переправа через неї можлива нижче Черкас тільки в небагатьох місцях, які називаються: Кременчуг, Упек, Гербедеєв, Ріг, Мішурин, Кічкас, Тавань, Бургун, Тягиня, Очаків. Якби у цих місцях розташувати хоч невеликі флотилії, то вони могли би перегородити переправу найчисленнішим татарським військам, тому що татари зазвичай переправляються без човнів, тримаючись за коней, без зброї і голі, їх легко могли би прогнати озброєні люди, які виїхали б назустріч у човнах із-за острівців, очерету та кущів верболозу.

Наскільки наш Борисфен незручний для перекопців улітку, настільки він вигідний для них узимку, тому що тоді, з припиненням судноплавства, вони з повною безпекою пасуть свої стада за перешийком на островах і серед верболозових заростей на цій ріці; вони називають її такою, що тече медом і молоком[158], тому що ріка ця у верхній своїй течії протікає по лісистих краях, багатих бджолами, а в нижній – по степах, багатих пасовищами, і тому постачає вдосталь меду і молока жителям свого узбережжя; ці міркування спонукають татар зберігати мир і союз із власником Борисфена, великим князем литовським. Ріка ця від верхів'я свого до гирла протікає по давніх литовських володіннях поблизу міст, які я оглядав: Вязьми, Дорогобужа, Смоленська, Дубровна, Орші, Могилева, Рогачева, Бихова, Речиці, Чорнобиля, Києва, Канева, Черкас і Дашева або Очакова, поблизу якого Дніпро впадає в море, розділившись на 12 гирл, які зливаються далі в один лиман. Недалеко звідти розташоване гирло Дністра, яке називають Відовим [озером] – за іменем Овідія, який був засланий, як уважають, на цей берег Понту. Деякі вважають також, що Іліон, чи Троя, лежить на київській землі, серед її родючих полів і прекрасних гаїв[159]. Там видно її сліди в існуючих понині

---

[156] Очевидно, автор мав на увазі Хаджибейський лиман, який лежить поблизу сучасної Одеси.

[157] Литвин не наводить назв Литовських порогів. Уперше вони згадані у Константина Багрянородного.

[158] Земля, в якій течуть молоко і мед, як символ достатку землі обітованої Ханаанської фігурує ще в Біблії (Чис. 13,27; 16,13); Вт. 26,9).

[159] Ця теорія, котра існувала ще у XVII ст., була спростована віленським пастором Ірнаном Гербінієм, який 1675 р. видав книгу «Підземний Київ» (Religiosae Kijovensis crypte sive Kijovia subterranean. – Jenae, 1675).

руїнах – склепіннях, підземеллях, викладених мармуром, підлогах і залишках великих стін. Місце це, ще недавно пустельне, але досить зручне для поселення, називається Торговиця[160] […].

Мемуары, относящиеся к истории Южной Руси. – К., 1890. – Т. 1. – С. 48-51.

№ 34

Постанови екзекуційного сейму 1562-1563 рр.

А. Сеймовий закон у справі екзекуції королівських володінь

Оголошуємо всім і кожному зокрема […], що коронна скарбниця через надмірне роздавання маєтностей нашого столу дуже зменшилася і спорожніла, про що всі землі Корони нашої безперестанно найбільше скаржилися, вважаючи це нам за кривду і шкоду для загалу, що такі надання або застави, дані й записані всупереч коронним статутам, усе ж не були повернуті до коронної скарбниці та прибутку. Отже, бажаючи нарешті покласти край таким скаргам, а надто в цей небезпечний і важкий час, жадаючи і прагнучи того, щоб загальний спокій для всіх і в усьому був збережений, з нашим приїздом сюди і скликанням вального коронного сейму на 22 листопада 1562 року, після довгих і ретельних нарад і угод, які ми чинили і мали з нашими коронними панами-радою, за їхнім одностайним дозволом і з викликом та повідомленням усіх, кого б ця справа стосувалася по всій Короні, визнаючи достатньо слушними й обґрунтованими всі ці справи і ухвали, тут нижче написані, так постановляємо і присуджуємо […].

Статут короля Александра[161], нашого дядька, який так викладати і розуміти належить, як слова цього статуту самі по собі звучать і проголошують, залишаємо в силі. Відтак усі роздані після цього статуту надання, вічні даровизни, феоди або лени, також маєтності, продані нами і нашими предками, а також пожертви й надання, будь-коли записані в заповітах, мають бути, за цим статутом, скасовані й анульовані, як такі, що визнані противними загальному праву й осуджені у всіх державах і князівствах, що належать до Корони, також і в князівстві та землях Прусських, як і в Заторському та Освєнцімському князівствах, оскільки ці князівства перебувають під одною коронною печаткою й ласкою. Усі такі земські маєтності, надані на ленному праві і продані в нижчезазначених землях переходять у руки наші і Речі Посполитої […].

---

[160] Містечко в Київській області на р. Синюха.

[161] Статут короля Александра – конституція Пьотркувського сейму 1504 р., що забороняла королю самовільно роздавати і заставляти коронні маєтності.

В. Закон про розширення заборони поєднання посад (incompatibilitas)

Жоден каштелян не може бути бурграфом Краківського замку, оскільки на війні потрібна присутність кожного каштеляна для підготовки людей, а бурграф має перебувати у Краківському замку […].

Оскільки є слушним, щоб кожен перебував на одній посаді, аби ретельніше виконувати свої посадові обов'язки, постановляємо: щоб ніхто двох судових староств посідати не міг. А якби хтось був знайдений, хто, незважаючи на цей коронний закон, випросив би у нас такі староства, тоді його маєтності мають бути конфісковані […].

Оскільки перші статути досить ясно вимагають, щоб кожен достойник і урядник був осілий у тій землі, де має посаду, – постановляємо: щоб кожен достойник і урядник у своєму воєводстві мав дійсну, а не вигадану посілість, а до того ж таку, в якій міг би мешкати […].

[…] за наполегливою вимогою коронних послів постановляємо, що жоден воєвода чи каштелян ані старостою, ані земським урядником у своєму воєводстві бути не може, крім краківських староства та воєводства і каштелянії, які, згідно з давніми статутами, можуть суміщатися. Але будь-яка інша земська посада із староством, зокрема і краківським, суміщатися не може.

Wiek XVI–XVIII w źródłach: Wybór tekstów źródłowych z propozycjami metodycznymi dla nauczycieli historii, studentów i uczniów / Oprac. M. Sobańska-Bondaruk, S. B. Lenard. – Warszawa, 1999. – S. 96-97.

№ 35

1563 р., червня 8, Вільно. – Привілей Сиґізмунда Авґуста[162] обивателям Великого князівства Литовського

Ім'ям Божим, на вічну пам'ять відбуваються ті речі, коли всі справи з часом з пам'яті людської спливають і в забуття йдуть, для того те є винайдено, аби письмом викладені були відомі для майбутніх поколінь.

---

[162] Сиґізмунд ІІ Авґуст (1.07.1520–7.07.1572, Книш) – польський король (з 1530) і великий князь литовський (з 1548). Син Сиґізмунда І Старого та Бони Сфорци, останній представник династії Яґеллонів. Був тричі одружений (з Єлизаветою Габсбурґ, Барбарою Радзивілл та Катериною Габсбурґ), але жодна із дружин не подарувала йому сина. За правління Сиґізмунда Авґуста проведено волочну поміру (1557), його стараннями 1561 р. укладена Віленська унія. У цей період руську шляхту було зрівняно у правах з католицькою (1563). У Польщі допущено діяльність єзуїтів (1564). За активною участю цього короля був прийнятий Другий Литовський статут (1566) та підписана Люблінська унія (1569), на основі якої Польща і Литва об'єдналась у Річ Посполиту, а більшість руських земель (Підляшшя, Волинь, Поділля, Брацлавщина, Київщина) відійшли від Литви до Польщі.

А про це ми, Жигмонт [Сигізмунд] Август, Божою милістю король польський, великий князь литовський, руський, прусський, жмудський, мазовецький, інфляндський та інших панств дідич чинимо урочисто цим листом підданим нашим нинішнім і майбутнім, у кого буде потреба це відати. Адже коли ми викликали листами нашими на сейм вальний в столичному місті нашому, у Вільні, панів-рад наших, духовних і світських, княжат і панят, врядовців обраних, дозволили і дозволяємо привілеї прав і вольностей земських до статуту, заново написаного, внести і вписати за тим же звичаєм, як і в Короні Польській привілеї і вольності шляхетські в статут вписані.

Про це всі стани, дякуючи з чолобиттям, господарю, пану своєму природному, донесли нам у тому прохання своє про те, що в тих привілеях земських деякі артикули потребують більш широкого пояснення для кращого розуміння. І тому, як це було даровано і надано прадідом нашим, святої пам'яті славним Ягеллом, королем польським, найвищим великим князем литовським, про що записано: під час злуки панств Корони Польської і Великого князівства Литовського було проголошено в Короні Польській у Городні, що пани-шляхта і бояри наші литовські одержують привілеї, якими володіють вірні Римської церкви; мають тих вольностей бути учасниками, радіти їм і користуватися, як пани-шляхта Корони Польської тримаються своїх вольностей і користуються ними.

І другий артикул, в якому говориться про те, що чужоземці не мають привілеїв на зайняття посад і не можуть обиратися, навіть і тоді, коли вони є християнами і підданими Римської церкви. Це стосується і врядів[163] земських.

І до рад наших не мають допускатися і відвідувати їх. Адже цей привілей на вольності підданим, затверджений дідом нашим Казимиром і стриєм Александром і батьком нашим, Жикгимонтом [Сигізмундом] першим, славної пам'яті королів польських і великих князів литовських, а потім і ми тими ж словами написали [їх] підтвердження. Про це всі одностайно били нам чолом, аби ми підтвердили все листом і привілеї достатньо пояснили. Ми з пани-радами нашими зустрілися ще перед тим, як цей привілей в Городні був оприлюднений, стани і народи Речі Посполитої, що у пращурів наших заслужили знатного підвищення, були враховані, як і ті привілеї, що раніше вони [їх] мали. І ці стани на той сейм до Городні з'їхалися. І так, як уже бувало, приїхали не лише вірні Римської церкви, але й Грецької, і взяли участь у раді представників різних станів, що на різних

Під час правління Сиґізмунда II Авґуста відбулася низка війн та прикордонних конфліктів з Московською державою, зокрема Лівонська війна (1558-1583), внаслідок ряду невдач у 1563 р. Польща втратила Полоцьк. За Сиґізмунда II канівський староста Д. Вишневецький збудував на о. Мала Хортиця укріплений замок – першу Запорозьку Січ. 1572 року коронним гетьманом Язловецьким було вперше взято на державну службу 300 козаків, що їх почали з того часу називати реєстровими. Сиґізмунд II був покровителем мистецтв і меценатом (Довідник з історії України / За ред. І. Підкови, Р. Шуста. – К., 2001. – С. 746; Гваньїні Олександр. Хроніка Європейської Сарматії / Упоряд. Ю. Мицик. – К., 2007).

[163] Урядів.

службах наших перебувають і вірно та постійно служили пращурам нашим і нам, як і належить добрим і вірним підданим завжди і постійно. Користуючись тими поважними слугами, і бачачи у тому привілеї повагу навіть до тих, хто не брав гербів, а також до тих, хто віри грецької дотримується, але пращурам нашим і нам, господарю, вірність свою постійно демонструють, хоча не всі на тому сеймі були, особливо стани руських земель, але на останнє ми не зважуємо і ні в чому не порушуємо тих давніх привілеїв, що пращурами нашими і нами, господарем, даровані. Навпаки, ми, якщо змога, все залишаємо і оберігаємо. І тільки ці дві частини і артикули вищеописані пояснюємо, співставляючи з порадою та бажанням панів-рад наших, духовних і світських, ухвалюємо і бажаємо мати. І від цього часу, не тільки шляхетне панство і бояри чи нащадки їхні на всіх землях наших, дарованих нам у цьому панстві, привілеями і вольностями у справах земських користуватися і пишатися маємо. Маємо на увазі як підданих Римської церкви, пращури яких у Короні Польській клейноди і герби прийняли, так і всі стани, лицарські і шляхетські, як литовського, так і руського народів віри християнської, навіть тих, пращури яких клейнодів чи гербів у Короні Польській не брали. Але на вічні часи мають право користуватися і пишатися тими вольностями, як це було здавна для станів лицарських і шляхетських обох народів – як литовського, так і руського[164]. Також на чини і посади всілякі і у раді нашій, і у врядах земських і двірних мають бути не лише піддані Церкви римської, але мають обиратися на рівноправній основі представники лицарського стану з народу шляхетського і віри християнської, як Литва, так і Русь, кожний відповідно до власних заслуг і гідності своєї нами, господарем, на важливі місця і посади, з ласки нашої, призначені мають бути. І жодний із стану лицарського і шляхетського, будучи людиною християнської віри, відповідно до своїх законних прав, не може бути позбавлений чи віддалений від тих привілеїв, які у цих двох артикулах зазначені. Адже всі надані привілеєм короля Ягелла, князя Вітовта вольності і права земські визначені і

[164] На думку Н. Яковенко, цитований уривок опосередковано свідчить, що до Люблінської унії українська і білоруська шляхта до польських гербових братств здебільшого не належала і, відповідно, польськими гербами не користувалася (Яковенко Н. Українська шляхта з кінця XIV до середини XVII ст. (Волинь і Центральна Україна). – К., 1993. – С. 56). Річ у тому, що за привілеєм від 15 жовтня 1432 р., виданим від імені короля Яґайла і за згодою Сиґізмунда Кейстутовича, русини могли користуватися гербами і клейнодами, як і литовці, а ті мали брати русинів до своїх гербових братств за погодженням зі своїми польськими одногербовниками (Там само. – С. 39). Сигізмунд Кейстутович зі свого боку привілеєм від 6 травня 1434 р. дозволив руським князям брати від литвинів герби чи знаки шляхетства (див. розділ 1, № 19). М. Грушевський підкреслював, що ці акти 1432 і 1434 рр говорять «тільки про право руських родів – бути прийнятими до литовсько-польських гербів, але з того не робиться якоїсь умови, і шляхетські права від того, очевидно, зовсім не залежать. З тим і справа гербів взагалі стратила реальне значіннє, і пізніші привілеї, почавши від Казимирового, вже нічого про них не згадують» (Грушевський М. Історія України-Руси. – К., 1994. – Т. V. – С. 51). Отже, пасаж Віленського привілею 1563 р. був лише формальною відміною фактично невживаної норми.

оформлені в Короні Польській так, як цей привілей засвідчує, про це на першому скликаному нами сеймі обом панствам, Короні Польській і Великому князівству Литовському, було сказано. І коли виникне потреба збільшити вольності чи поновити, то в іншому нашому листі, за спільним бажанням обох панств, Корони Польської і Великого князівства Литовського, представників рад усіх станів, не гаючи часу і ні в чому не порушуючи цього листа, підтвердимо ці привілеї на вічні часи. Для підтвердження цих слів печатку нашу державну наказали додати до листа, підписуючи його рукою нашою господарською. При цьому були панирада наші їх милості: князь Валеріан, єпископ віленський; князь Януш Андрушевич, єпископ луцький і берестейський; князь Микола, єпископ київський; пан Микола Радзивіл на Олеську і Несвияжі Княжому, воєвода віленський, маршалок земський, канцлер наш найвищий Великого князівства Литовського, голова староства жмудського, державець кормяловський; пан Григорій Ходкевич, воєвода київський, маршалок землі волинської, староста володимирський; князь Костянтин Костянтинович Острозький, воєвода Новгородський; пан Павло Іванович Сапега, воєвода вітебський; князь Стефан Андрійович Збаразький, воєвода підляський, староста менський, державця лисанівський, межиріцький і вінський; пан Василь Шишкевич, маршалок двірський, підскарбій земський Великого князівства Литовського, староста дорогицький; пан Микола Кішка з Теханівця, кравчий наш Великого князівства Литовського, староста нільський і пан Щасний Олександрович Ходкевич, стольник наш Великого князівства Литовського, староста плогельський, державця тельшовський; пан Ян Ходкевич, староста житомирський; князь Роман Федорович Сангушкович, конюший наш двірний Великого князівства Литовського, староста мельницький, державця кгереновський; пан Ярош Корицький, підскарбій наш двірний Великого князівства Литовського, державця пінський і жижморський; пан Станіслав Захар'яшевич Влошин, мечник наш Великого князівства Литовського; пан Щасний Скрутєвич, хорунжий земський, державця радунський; пан Щасний Герцик, маршалок і писар наш, староста тикотинський; пан Ян Шинкович, писар наш конюший городенський, державця ошменський, вілкейський і красносельський; пан Ян Миколайович Гайко, писар наш, державця марковський і м'ядельський; пан Миколай Нарушевич та інші пани, маршалки, старости, державці та врядники наші земські і двірні. Писаний у Вільні, літа Божого народження тисяча п'ятисот шістдесят третього, місяця червня, восьмого дня.

Підпис рукою господарською, підпис рукою пана канцлера.

Статути Великого князівства Литовського: У 3 т. / За ред. С. Ківалова, П. Музиченка, А. Панькова. – Одеса, 2003. – Т. II: Статут Великого князівства Литовського 1566 р. – С. 225-227.

№ 36

1565 р., грудня 30, Вільно. – Привілей Сиґізмунда Авґуста обивателям Великого князівства Литовського

Чинимо явно цим листом нашим [людям] нинішнім і нащадкам, кому буде потреба про це відати, аби, читаючи листа, чути. Адже, коли ми, господар, були на великому вальному сеймі в столичному місті нашому Вільні з пани-радами нашими духовними і світськими, князями, панами, врядниками земськими і двірними, і з усім лицарством земель всього панства Великого князівства Литовського, де відповідно до потреб держави цього панства нашого донесли прохання свої до нашого відома між іншими справами покірним чолобиттям нам, господарю, всі стани сповна і одностайно, аби для кращого і успішного виконання за справедливістю людською статут новий нами, господарем, на сеймі вальному у Більську року минулого виданий і привілеєм нашим затверджений[165], у повне використання привели. І з тим статутом судовим виконувати наказали, аби встановити великий порядок у державі, обираючи послів на сейм вальний і для інших потреб земських, дозволили і допустили в повітах, тобто там, де є вряди судові, і де потім нами, господарем, будуть створюватися вряди судові за проханням і бажанням їхнім, скликати сейм малий для обрання всіма обивателями у кожному повіті. І на тих сеймах повітових мають бути всі пани-ради наші, князі, пани, врядники земські і двірні та всі верстви народу шляхетського і лицарського, що в тому чи іншому повіті мають осілості, які на той час листами нашими визначені та повітовими законами і звичаями, що не протирічать Короні Польській, визнані. Про це ми, господар, дізнаємося не раз за весь час панування нашого, але в пам'ять і на спогад гідний приводячи, що з давніх віків, за щасливого панування славної пам'яті пращурів наших, королів їх милостей і великих князів литовських, зібрали, як і пращури велебні в Бозі, вельможних панів-рад, їх милостей духовних і світських князів, панів, врядників земських і двірних і всього лицарства уроджених і обивателів земель усіх Великого князівства Литовського, цнотливих і вірних і корисних послугами державі. Вони на цей час і в майбутньому нам, господарю, пану своєму природному, служать і потребам земським, втрачаючи не лише маєтності, але й здоров'я і життя своє мужньо і постійно віддають. Вміють мудро порадити, старанно і могутніми вчинками виступають супроти ворогів наших, господаря, і

---

[165] Більським привілеєм від 1 липня 1564 р. оголошувалося доопрацювання діючого Статуту і запроваджувалися спільні виборні шляхетські суди за зразком земського судочинства в Короні (за винятком суду підкоморського, який був створений пізніше). При цьому князі, пани радні та хоруговці офіційно зрікалися своїх судових прав і привілеїв, затверджених Першим Литовським статутом (Див.: Привілей Більський, прийняття Унії, рік [15]64 // Статути Великого князівства Литовського: У 3 т. / За ред. С. Ківалова, П. Музиченка, А. Панькова. – Одеса, 2003. – Т. II: Статут Великого князівства Литовського 1566 р. – С. 227-232; Яковенко Н. Українська шляхта з кінця XIV до середини XVII ст… – С. 52-53).

держави, чим заслуговують [на] повагу, подобалися і подобатися не перестають. І для таких вірних, цнотливих і милих нам, вдячні за заслуги, намислили ми, не лише їхнім потребам не відмовляти, але як завжди щедро, як звикли чинити і примножувати, бажаємо і обіцяємо, щоб за цим статутом новим судили і користувалися ним всі верстви за однаковим порядком і в повітах, і в головних містах, повітом і судом повітовим визначених, з'їжджатися і збиратися князям, панам-радам нашим, врядникам земським і двірним, і всьому лицарству, хто в якому повіті осілості має, дозволяємо за повідомленнями і листами нашими господарськими з'їжджатися в потребах держави, радитися, обговорювати і обдумувати те, про що їм від нас, господаря, повідомлено буде. І на тому ж зібранні повноважних послів обирати на сейм великий вальний і традиційний у цьому панстві нашому, коли в листі нашому господарському буде вказано місце такого сейму для потреб держави. І від кожного повіту до нас, господаря, приносити свої побажання, у всьому покладаючись на те, як у панстві нашому, Короні Польській, за звичаєм, на таких з'їздах сеймів повітових обираються посли для потреб держави на сейм вальний, що нами, господарем, оберігається. І всі ті справи судові у повіті, як і сейми в тих же повітах, що вище записано, мають нами оберігатися і нащадками нашими великих князів литовських вічно і непорушно дотримуватись. І від цього права і порядку не маємо нікого звільняти і нічим [їх не] відміняти. Для затвердження чинності цього привілею нашого, підписуючи його власною рукою нашою господарською, печатку нашу до нього привісити наказуємо. Дано і здійснено на вальному сеймі у Вільні в присутності панів-рад наших, духовних і світських, а також князів, панів, врядників земських і двірних, літа від Божого народження тисяча п'ятсот шістдесят п'ятого, місяця грудня, тридцятого дня.

Статути Великого князівства Литовського: У 3 т. / За ред. С. Ківалова, П. Музиченка, А. Панькова. – Одеса, 2003. – Т. II: Статут Великого князівства Литовського 1566 р. – С. 232-233.

№ 37

1566 р., червня 27 – липня 21, Люблін. – Інструкції польського короля Сиґізмунда Авґуста Василеві Древинському і Лавринові Войні про те, що вони повинні представити на обговорення литовським панам-раді, які з'їхалися в Бересті на сейм

I. Року 1566 мѣсяца іюня 27 дня. Ачъ колвекъ невонтпи его кролевская милость, же ваша милость панове рада славного панства великого князства зъ вѣры присеги и повинности своее, которую на собѣ носите, завжды о доброе Речи Посполитое того паньства великого князства Литовского зъ наболшимъ усилованьемъ радити и обмышлевати звыкли есте, намнѣйшое речи не упущаючи, што

потребно быти розумѣете, и въ томъ теперешнемъ зьѣханю своемъ того всего, до чого ся ваша милость собрали, отправовати не занехаете; вѣдже съ частокротныхъ слуховъ, такъ отъ его милости пана гетмана, яко и отъ всихъ становъ украинныхъ писанья, бачечи, жеся зъ стороны непріятельское правѣ ничого ку безпечносте не хилить; а кгды ся еще послы, не постановивши ничого, вернуть, то ся само окажеть, же тотъ непріятель, такъ яко и первей, тутъ же за ними прибыти не занехаеть, абы злому умыслу досыть учинилъ, чого ему Боже не помози; тогды его кролевская милость нездрожно быти розумѣти рачить вашу милость пановъ радъ своихъ напомянути, же бы ваша милость звлаща подъ теперешнимъ зьѣханьемъ своимъ Берестя, подлѣ звыклое вѣры своее, радили, намовляли, ижъ бы вси речи потребы земскіе, на тотъ съемъ знесеные, спѣшнѣ ся отправовали и ку скутку приводили, абы за омѣшкиваньемъ справъ соймовыхъ и то, што естъ непослѣднѣйшого, незанехивалося, але што може быть наиборздей вынайдовано, яко бы ся тому за часу забѣчи могло, же бы непріятель потѣхи не взялъ. А ижъ, яко его милость панъ Виленскій пишеть, же на люди служебные, съ которыми еще о службу ихъ не постановлено, бо на томъ жолдѣ переставати не хотятъ огледатися не на што: тогды и о томъ пилнѣ вашой милости обмышлевати потреба, яко бы тымъ служебнымъ заплата заслуженого дошла и впередъ доходила, а тежъ, ижъ бы и тые вси, которые сойму не належать, яко може быти наирыхлей у его милости пана гетмана становилися, же бы его милость часу потребы мѣлъ съ кимъ непріятелю отпоръ, а панству его кролевское милости оборону дѣлати.

Къ тому ижъ за листы его кролевское милости первшими о войну, до всихъ становъ писаными и вжо отъ немалого часу розослаными, лѣниво ся на войну выправують: про то ваша милость рачте межи собою такій обычай найдовати, яко бы тые лѣнивые тымъ спѣшней до повинности своее побужени были, а службы земское звлаща подъ такъ небезпечнымъ часомъ не омѣшкивали.

О небезпечностяхъ земли Ифлянтское, такъ отъ Швета, яко и отъ Московского, кгдыжъ за первшимъ ку собѣ, писаньемъ его кролевскои милости ваша милость вѣдомость маете: тогды обмышлевати вашой милости потреба, яко бы ся имъ въ часъ забѣчи могло, а звлаща подь симъ часомъ, кгды его милость княжа Пруское тисечу коней ѣздныхь люду Нѣмецкого, ку потребѣ его кролевскои милости, до земли Лифлянтское на цѣлую полрока накладомъ своимъ выправилъ, же бы тые люди, такъ тежъ и служебные его кролевской милости, тамъ дармо часу не тратечи, послугу якую учинити могли; а звлаща и его милость панъ староста Жомоитскій, яко рада его кролевское милости, который зъ намовы вашое милости тамъ до тое земли для потребного и пожиточного Речи Посполитой того паньства великого князства Литовского тягнути маеть, жебы для предлуженья сойму тамъ тое потребы неомѣшкалъ, кгдыжъ тые люди ничего безъ его милости тамъ починяти не могуть, а въ омѣшканью того, якобы ся шкода скарбу або, чого Боже уховай, и болѣлого што не стало: то ваша милость лацно обачити можете. А которою бы дорогою тые люди княжати Пруского до Лифлянть тягнути мѣли:

абы ваша милость о томъ, кромъ всякого омѣшканья, зданье свое его кролевскои милости ознаймили.

Немнѣй тежъ его кролевская милость рачитъ видѣти потребу обмышлевати вашой милости, отколь бы ся людемъ служебнымъ въ земли Лифлянтской старая заплата стала и на ново потомъ доходила, же бы ся часу потребы въ службахъ его кролевское милости ни чимъ не вымовляли, а меновите о люди служебные Нѣмецкіе, которые служать на Пернавѣ, иже для незаплаты великій недостатокь пріймують, и для такого недостатку а надзы своее далѣй трвати не могуть, же бы потомъ зъ недостатку яко не свои, але чужоземцы чого ся иншого не домыслили. Не безпотребнѣ тежъ то его кролевскои милости въ листѣхъ соймовыхъ доложити и въ пропозыцыи припоменути росказати рачилъ около поправенья статуту, а то для того, жебы ся для поспѣшного на онъ часъ выданья статуту, чого ся въ немъ потребного не занехало и не опустило, або тежъ непотребного и шкодливого не приложило; кгдыжъ то ваша милость сами вѣдати рачите, якъ короткій часъ быль ку справованью и ревидованью такъ великоважныхъ речей, што ся изъ роздѣлу девятого, около правъ и границъ земляныхъ написаного, значить, ижъ ся первей всякіе справы земленые на врядъ судейскій были вложили, а потомъ за становеньемъ подкоморихъ на врядъ подкоморскій преложоны; а то ся для скороченья часу водлѣ потребы зревидовати и поправити на онъ часъ не могло; также въ роздѣлѣ третемъ и въ иншихъ роздѣлѣхъ въ нѣкоторыхъ артыкулѣхъ и иншихъ бы речей, водлѣ потребы, доложити, а иншихъ уняти потреба.

Про то его кролевская милость напоминати вашу милость рачить, абы ваша милость въ томъ теперешнемъ зъѣханью и собранью своемъ, подлѣ звыклости своее, вси тые речи, для которыхъ ваша милость на съемъ заѣхали и въ которыхъ черезъ его милость пана подканцлерого отъ его кролевской милости ку собѣ всказанье мѣли, у собѣ уважаючи, радили и намавяли, яко бы ся дѣла земскіе, што наборздей быти можетъ зъ добрымъ и пожиточнымъ и славнымъ его кролевскои милости и Речи Посполитое того панства отправовати могли; кгдыжъ его кролевская милость и въ тыхъ справахъ, въ которыхъ быль черезъ пана подканцлерего, ку вашой милости всказати рачилъ черезъ такъ долгій часъ еще жадное ведомости не маеть, яко ваша милость тые потребы земскіе, а правѣ яко кгвалтовные отправили. Писанъ вь Люблинѣ, Sigismundus Augustus rex. – Лавринъ Война, писаръ.

У заголовку зазначено: Наука господара короля его милости, даная писару и секретару его кролевской милости, пану Базиліусу Древинскому, донести и оповѣдати ихъ милости паномъ радамъ великого князства Литовскаго, духовнымъ и свѣтским, которые ся на съѣмъ до Берестья зъѣхали, о потребахъ нижей описаныхъ.

II. Року 1566, мѣсяца іюля 21 дня. Яко ваша милость, милостивые панове рада, ку его кролевской милости и до пановъ радъ корунныхъ съ посродку себе ихъ милость пановъ радъ, пана воеводу Менского, пана кашталяна Берестейского

и пана подскарбего земского на съѣмъ Любелскій присылати рачили, также и отъ пословъ земль и повѣтовъ великого князства Литовского до пословъ корунныхъ черезъ пословъ особливыхъ всказанье было: тогды якъ первей его кролевская милость около того, съ чимъ ваша милость ихъ милость пановъ пословъ на съемъ здѣшній Любельскій слати мѣли, жадное ведомости отъ вашей милости мѣти не рачилъ; такъ и за пріѣханьемъ ихъ милости, кгдыжъ ку его кролевское милости жадного особливого всказанья ихъ милость не мѣли, трудно его кролевской милости было въ речахъ и потребахъ около злученья тыхъ обудву панствъ коруны Польское и великого князства Литовского належачихъ, межи послы вашей милости и ставы корунными ку зношенью намовъ зносити; бо яко панове послове, отъ вашей милости посланые, жадное зуполное моды и для вступку въ речь надъ инструкцыю черезъ ихъ милость посланую до сполныхъ намовъ порученья не мѣли, такъ ся тежъ подобно въ тыхъ речахъ сполнѣ зносити; и яко бы тая фалебная, а здавна для доброго пожиточного и славного земского и Речи Посполитой обоего папства пилнѣ потребная справа ку скуткови сполного зезволенья вашей милости обудвухъ народовъ приведена быти мѣла, намовлятися не могли.

А ижъ тежъ въ томъ таковомъ около вступку въ речь зношенью ничого отъ вашей милости черезъ паны послы до господара доложоно не было, тогды ся его кролевской милости въ то вдавати не годило.

А вѣдь же, яко звыклъ его кролевская милость не только въ такъ великихъ а важныхъ речахъ, але и во всякихъ потребахъ Речи Посполитое и земскихъ при слушномъ зданью и радахъ вашей милости прихиляючися, о всемъ добромъ и пожиточномъ земскомъ обмышлевати часто того не рачитъ опущати, ижъ не одно отъ тыхъ пановъ радь своихъ, которые зъ вашей милостью при боку его кролевское милости съ часомъ потребы бы пати рачите, але и отъ тыхъ, кого бы подъ которымъ часомъ при его кролевской милости не было, зданья ихъ милость потребуючи, ку ихъ милостямъ посылати и писати занехивати не рачить. Тымъ же еще речь пристойнѣйшую его кролевскаа милость обачивать рачить, же ваша милость завжды всякое упреймое въ Речи Посполитой того панства великого князства Литовского съ повинности его кролевское милости досыть чинены, и пильное о добромъ земскомъ усилованье видячи, слушнѣ бы занехивати ваша милость того не могли, ижъ бы были ваша милость первей въ тыхъ речахъ, съ которыми па съемъ корунный Любельскій теперь послове отъ вашое милости были посланы, его кролевской милости ознаймити и тые справы ку ведомости его кролевской милости припустити были рачили, за чимъ бы его кролевская милость и зданье свое господарьское, водлѣ звыклое милости своее, зо всимъ добрымъ, славнымъ и пожиточнымъ а потребнымъ земскимъ вашей милости ознаймити замешкати не рачилъ, и тымъ пильнѣй ку слушной мѣрѣ а згодной и ровной братской милости тые справы приводити могъ.

Але ижъ за такимъ посельствомъ, отъ вашое милости до пановъ радъ и их милости и всихъ становь корунныхъ донесенымъ, ку жадному вступку въ речь зносити зъ обу сторонъ не могли, а тамъ въ Люблинѣ якое вѣдомости отъ вашое

милости ожидаючи и часъ немалый мешкаючи стѣскнили, тогды причитаючи продовженью часу и непослушной въ справахъ зачатыхъ отправѣ вже ся розъѣхати хотѣли; одножъ его кролевская милость, зъ звыклое доброти и милости своее господарьское забѣгаючи тому, абы по такъ частыхъ зъѣздѣхъ и подь тыми часы правѣ; съ поруганьемъ отъ посторонныхъ такъ важные справы въ розорванье не приходили и якого мниманья около сполное межи обоимъ народомъ милости съ себе не вчинили, рачилъ естъ еще правѣ тотъ съемъ Любельскій на собѣ позадержати, съ которого сойму, съ чимъ послы вашей милости отправлены, о томъ отъ ихъ милости самыхъ ваша милость вѣдомость взяти рачите; а ижъ съ стороны пановъ радъ и всихъ становъ корунныхъ тую справу, около Уній зачатую, ку слушному звязкови а ровной и однаковой милости братской а вѣчной и несмертельной славѣ обоее Речи Посполитое приводити суть жадливи, тогды еще для тыхъ ширшихъ намовъ ку вашей милости послали зъ лавицы радъ корунныхъ: бискупа Премыского, князя Валентына Гербурта, воеводу Краковского, старосту Ратынского, пана Станислава Мышковского, а кашталяна Иновлотцлавскаго, старосту Кгостынинского, пана Адама Древицкого и секретари его кролевское милости пана Яна Лешневского, съ которыхъ ваша милость то, съ чимъ ку вашей милости и всимъ становъ сойму належачимъ посланы, вырозумѣете.

Вшако жъ его кролевская милость, чинечи досыть повинности своей, яко о всемъ добромъ и пожиточномъ того панства, великого кназства Литовского, завжды милостивѣ омышливати звыклъ, и теперь о тыхъ панѣхь ихъ милости съ сойму корунного на съемъ Берестѣйскій посланыхъ, вашей милости черезъ мене ведомость даючи нетолко упоминати, але и жедати рачитъ, абы ваша милость панове рада того панства всякіе не съ часомъ идучіе, але на вѣки потребные справы и потребы обачаючи и добрѣ уважаючи, по такъ долгомъ часѣ зъѣханья своего вже ся ку слушному а потребному въ милости братской звязкови и скончеsoučasnю, такъ фалебное а вѣчнѣ пожиточное справы припыхати рачили. А ижъ намовамъ тымъ справъ, такъ небытность его кролевской милости, яко и розная бытность вашей милости съ паны и послы корунными, за немалую заваду и здовженье часу розумѣтися мусить: тогды его кролевская милость сполный а зобополный зъѣздъ вашей милости пановѣ, радъ корунныхъ и великого князства Литовского, также и всихъ становъ зъ обу сторонъ сойму належачихъ, велико потребный быти розумѣючи, радъ бы то видялъ, ижъ бы ваша милость, для доброго земского и Речи Посполитой, въ томъ труженья и працъ своихъ не литуючи, а здѣ до Люблина, гдѣ самъ его кролевская милость парсоною маестату своего господарского мѣшкати рачить, зъѣхатися рачили, и справы Уній належачіе въ сполной згодѣ и братской милости зъ обу сторонъ речи потребные зносячи и уважаючи, тымъ пильнѣй, пружѣй и статечнѣй отправовати могли: бо то его кролевская милость добрѣ бачити рачитъ, ижъ съ стороны пановъ Поляковъ ни на што милости братской противного, а (чого Боже уховай) вольностямъ и свободамъ вашей милости образливого вытягати не будутъ, одно ровного братерства, для вѣчныхъ а потуженѣйшихъ потребъ обоего панства земскихъ и Речи Посполитое, въ спол-

ности вживати жедають. А яко передъ тымъ ваша милость, всякую поспѣшность въ потребахъ Речи Посполитое съ себе оказуючи, ку зъѣздомъ и посыланью тыхъ справъ не были лѣниви, такъ и теперь его кролевская милость того по вашей милости певенъ естъ, ижъ ваша милость до Люблина ку намовамъ сполнымъ тыхъ справъ зъѣхатися вборздѣ занедбати не рачите.

Особливе тежъ его кролевская милость, ведле звыклое милости и повинности своее господарское, обмышлеваючи о потребахъ того панства, великого квязства Литовского, якъ первой сего неоднокроть ку вашей милости писати и черезъ писара его кролевское милости пана Древинского вськазовати рачилъ, такъ и теперь то передъ вашей милостью переложити и припоменути росказати рачилъ, ижъ за тымъ зъѣханьемъ вашей милости на сьемъ теперешній естъ великая а пильная потреба, ижъ бы ваша милость о такъ великихъ а правѣ належлыхъ потребахь и долеглостяхъ того панства радити и обычаи тому вынайдовати рачили, откуль бы поратованье потребамь земскимъ и будованье замковъ Лепля, Диены, также поправа и опатренье замковъ пограничныхъ и оборона земли Ифлянтской быти могла; кгдыжъ его кролевская милость въ томъ вашей милости знати давати рачилъ, такъ и самымъ вашей милости то не естъ тайно, ижъ скарбъ его кролевское милости вже далей тыхъ потребъ поносити и досыть имъ чинити не можеть; о чомъ, яко его кролевской милости панъ подскарбей ведомость далъ, такъ и ваша милость его милости то подобно вѣдати рачите, што ся въ немъ дѣеть; а естлибы ся откуль поратованья надѣвати могло, то ся само зачнѣ оказуеть, въ якъ великихъ сумахъ имѣнья его кролевской милости въ розные руки заведено и заставлено, такъ, ижъ не только абы еще тымъ потребамъ земскимъ скарбу его кролевской милости досыть ся чинити могло, але и выхованье слушное столу его милости господарьскому, за пріѣханьемъ до того панства, съ трудна быти можеть.

То тежъ его кролевская милость бачному уваженью вашей милости пановъ радъ своихъ припускати рачить, якого вставичного зъ набѣганьемъ нареканья его кролевской милости и вашей милости панове рада отъ людей служебныхъ о заплату заслуженого старого вживаете; а якъ великая сума имъ естъ винна, то ся зъ личбы бирчихъ земскихъ при соймѣ прошломъ у Вильни оказало, а вже потомъ третюю чверть служать, а никоторое заплаты не мають, откуль бы имъ заплата мѣла дойти пильного обмышлеванья естъ потреба; кгды жъ его кролевская милость того певенъ быти рачить, ижъ ваша милость братьи своей, которые для милости Речи Посполитое на тыхъ службахъ не по малу ся завели шкоды, а его кролевской милости и собѣ съ фрасункомъ набѣганья зычити не будете.

Не мнѣй тежъ такъ у его кролевской милости, яко и у вашей милости пановъ радъ уважано быти мусить, съ чимъ и яко поспѣшно его милости пана старосту Жомоитского до земли Ифлянтской отправовати потреба, бо ижъ его милость, яко рада его кролевское милости, зъ намовы вашей милости тамъ до тое земли, для потребного и пожиточного Речи Посполитой того панства, великого князства Литовского, тягнути маеть, жебы для продовженья часу и недостатку на заплату служебнымъ тамъ тое потребы не омѣшкалъ; кгды жъ людъ служебный отъ кня-

жати Прускаго ку потребѣ господарьской зведеный, о которомъ его кролевская милость первей вашей милости ознаймити рачилъ, и который вже въ тыхъ часѣхъ въ земли Ифлянтской быти маеть, ничого безъ его милости тамъ почати не могуть; а служебные его милости и иншіе ротмистрове, которые тамъ въ Ифлянтѣхь суть, не маючи певное заплаты заслужоного старого, также и теперъ на службу новую трудно тамъ вытрьвати и служити мають, за чимъ абы ся непотребная шкода, а чого Боже уховай, и што болшого не стало. То ваша милость лацно обачити можете.

Для которыхъ всихъ вышей помененыхъ потребъ а кгвалтовныхъ налогъ земскихъ при иншомъ обмышлеванью вашей милости и то его кролевская милость припоменути росказати рачилъ, ижъ бы не мешкая помочь и ратунокъ зъ речей готовыхъ, а съ сойму уфаленыхъ, быти могъ, то естъ съ серебщизны за два годы прошлые по уфалѣ соймовой вже съ совитостью не выдано естъ; также отъ тыхъ, которые службы земское военное омѣшкивали и которыхь ваша милость, милостивый пане воеводо Виленскій, яко гетманъ великій на онъ часъ будучій, на реистрахъ своихъ на томъ соймѣ Берестейскомъ оказати мѣлъ и къ тому зъ невыданья податку поголовного, которого бы отправа также водлѣ уфалы соймовое за неотданьемъ съ совитостью быти мѣла; бо гдѣ бы таковые речи, съ сойму уфаленые, ку досконалостямъ своимъ приложены не были, тогды бы завжды лѣнивый улегалъ, а послушній и поспѣшный болшіе беремена носити мусялъ.

Здалося тежъ то его кролевской милости запотребно вашей милости ознаймити, ижъ гамьять цара Перекопского Дербишъ Магметъ мурза писалъ до его кролевской милости о невставичномъ а подступномъ умыслѣ цара Перекопского, для чого ся и оттоль не вельми потреба обезпечати, што ваша милость зъ листу его королевское милости писаного вырозумѣти рачите. Писанъ въ Люблинѣ. – Sigismundus Augustus rex.

У заголовку зазначено: Наука господара короля его милости, даная писару его королевское милости, державцы Квасовскому и Красницкому, пану Лаврину Войнѣ, донести и оповѣдѣти ихъ милости паномъ радамъ великого князства Литовского, духовнымъ и свѣтскимь, которые ся на съемъ до Берестья зъѣхали, о потребахъ нижей описаныхъ. *На звороті:* Instrukcyia królewska do Brzescia na syem, anno 1566, dana panu Woynie, pisarzowi swemu, z podpisem ręki.

Акты ЮЗР. – СПб., 1863. – Т. 1. – С. 157-162.

№ 38

Статут Великого князівства Литовського 1566 р.

РОЗДІЛ I

АРТИКУЛ 1

Всі обивателі Великого князівства Литовського єдиним правом писаним і від нас даним мають бути судимі

Наперед ми, господар, обіцяємо і зобов'язуємося під тією ж присягою, яку учинили ми всім обивателям Всіх земель цього панства нашого, Великого князівства Литовського, щоб Всіх княжат, панів-рад духовних і світських, панів хоругвних, шляхту, міста і всіх підданих наших і всіх станів у цім панстві нашому, Великому князівстві Литовському, також і земель Руських: Київської, Жмудської, Волинської, Підляської та інших земель, приналежних до цього панства нашого, починаючи від вищого стану аж і до нижчого, тими єдиними правами писаними, від нас даними, судити.

АРТИКУЛ 2

Ми, господар, обіцяємо і зобов'язуємося нікого не карати за заочним обмовленням, навіть якщо б це стосувалося і образи гідності нашої господарської; і хто теж у чому кого звинувачував, і не довів, тим сам має караний бути

Теж перерахованим прелатам, княжатам, панятам, панам-радам, духовним і світським, панам хоругвним, шляхті і містам земель Великого князівства Литовського, Руської, Київської, Жмудської, Волинської, Підляської, Смоленської, Полоцької, Вітебської, Мстиславської та інших земель Великого князівства Литовського, клянемося словом нашим господарським, що ні за чим явним або таємним оговором чи підозрою тих станів вищезгаданих, ми не будемо карати або звинувачувати будь-яким грошовим штрафом, смертною карою, в'язницею, позбавленням посади чи конфіскацією маєтку, але лише після того, як перед цим почнеться судовий розгляд; коли позивач чи відповідач особисто станнуть перед судом і остаточно буде доведено їхню провину, тільки тоді вони мають бути карані покаранням, в артикулах нижчеописаних, згаданих і призначених.

А якби хто теж, кого-небудь обмовляючи, вчинив це з брехні, а йшлося би про честь або про смертну кару, або про яке інше покарання, – тоді той, хто на кого наговорює і звинувачує, а не доведе, тим покаранням сам має бути покараний.

АРТИКУЛ 3

Про образу величності господарської

Про образу величності господарської так це розуміти: коли б хто змову або заворушення, або бунт учинив проти здоров'я нашого господарського, хоча би Бог утримав від того, щоб змова ця стала злочином, такий за слушним доводом[166],

---

[166] Слушний довод – належний доказ.

як про те нижче описано, честь, життя і майно втрачає. Також, де величність нашу ображають з тієї причини, коли б хто порушував спокій громадський, виступав проти нас, господаря, на шкоду і державі, і монету чеканив без волі нашої, а чого, Боже борони нас від смерті, так теж і потомків наших – Великих князів Литовських, від тих, хто хотів осісти на їх землях, силою опанувати ту державу – Велике князівство і господарем бути на ньому, військовий люд службовий збирав і виводив; хто б теж з ворогами порозуміння мав, листи до них або до послів проти нас, господаря і Речі Посполитої із засторогою посилав, тим неприятелям яку-небудь допомогу надавав, хоча б замок наш ворогові віддав; хто б людей ворожих до держави нашої – Великого князівства Литовського – зрадливо привів, а те б на нього слушно і справедливо було доведено таким же доводом, як нижче описано, – такий, за правом і за розсудом нашим з панами-радами нашими Великого князівства Литовського, честь і життя втрачає, і такого зрадника сини за такий вчинок батька свого негідними будуть, а маєтки того зрадника отчизні вислужені, будь-яким чином набуті, минуючи дітей і близьких, до нас, господаря, переходять.

Проте жінки таких зрадників, які не знали про зраду чоловіків своїх і те доведуть присягами своїми, такі маєтки своїх батьків і материнських і придане перед вчиненням зради тієї, від чоловіків їх відписаних, не втрачають, але до маєтків батьківських не допускаються, хіба після смерті матерів своїх тільки до четвертої частини маєтків материнських допускатися будуть.

АРТИКУЛ 4
Про образу величності господарської

Теж, коли б хто якого-небудь стану підозрювався у тому, що величність нашу господарську образив, такому жодний привілей, ані знатність, ані достоїнство не мають допомогти, ані захистити від притягнення до суду, тільки тоді, коли правом буде доведено, що не має караний бути.

А хто би в час той [перед вчинком], славлячи Бога і господаря свого, і Річ Посполиту, чесно попередив або розповів, підвищення гідний буде. А за обмову світлої персони нашої господарської за доводом слушним починається справа і судом маємо карати в залежності від тяжкості вчинку і слів, проте, з ласки нашої господарської, ані честі, ані життя, ані маєтку відняттям за те карати не будемо; також у тому вчинкові, коли ображають величність нашу господарську, де йдеться про честь і про життя, таких шляхтичів, підданих наших, ніде в іншому місці, лише у тутешньому панстві нашому, Великому князівстві Литовському, на сеймах вальних тутешнього панства, ми, господар, з панами-радами нашими, судити згідно з вчинком їх тим покаранням, як вище описано, карати маємо.

АРТИКУЛ 5
Про образу величності господарської такий довід, а не інакший має бути

Як у кожному вчинку, за який смертю карають, існує потреба доказів явних і ясних, так і в образі величності нашої доносом за обмовою чи вигадкою маємо

це на підданих наших поширювати; але хто кого в образі гідності звинувачує, має довести показаннями свідків, віри гідними і непідозрюваними людьми від шляхти та їх присягою.

А якби хто кого обмовив у тому вчинку і злословив би на нього, і нам, господарю, на шкоду здоров'ю робив або державу зрадити і до швидкого занепаду привести хотів, і на те це зробив і готував, – такий донощик, якщо б таким же ясним свідченням не довів, сам відсудженням поштивості і смертю має бути покараний.

АРТИКУЛ 12
Хто б листа або печатки наші підробляв, чим має бути покараний

Коли б хто листи або печатки наші підробляв або на кшталт руки нашої, а також канцелярських писарів наших цієї держави підписував, або хто б печатки наші збирав і в себе ховав і їх використовував, – такий, за показаннями слушними і наявністю певних доказів, нічим іншим, тільки вогнем караний має бути.

До того ж, якби хто печатки та виписки урядові виправляв, тестаменти[167] на заставу підробляв або, відриваючи печатки від листів, до інших приробляв, на користь свою і на шкоду стороні протилежній, і це правдою було, – той ту річ, про яку в листах йдеться, і всі свої права втрачає і смертю передусім покараний має бути.

А хто б підроблені листи на якусь річ набуту показав, які по чиїсь смерті з майном або чимось іншим до рук його прийшли і якими користувався той ближній, – на тому присягнути, якщо такі листи отримані після смерті тих, від кого вони йому дісталися з майном або якоюсь іншою річчю, про яку йдеться, відтепер має право розпоряджатися і до листа звертатися, який хоча і незаконний, але це не доведено.

АРТИКУЛ 17
Усі у цьому панстві нашому, Великому князівстві Литовському єдиним правом судимі бути мають

Уставуємо теж і вічно і неодмінно мати хочемо, аби всі піддані наші всіх станів, як багатого, так і убогого, починаючи від княжат, панів-рад, духовних і світських, панів хоруговних і шляхти, аж до нижчого стану, єдиним цим правом, від нас даним, були судимі; і всякі справи, починаючи від поштивості, життя, достоїнств, майна, маєтків, всяких справ земельних, рухомих та нерухомих, аж до найменшої справи, і не іншим правом, але цим статутом, від нас даним, мають бути судимі. Також і чужоземці і заграничники Великого князівства приїжджі, і яким іншим чином прибулі люди, тим же правом мають бути судимі і на таких врядах, де злочин здійснять.

[167] Тестамент – заповіт.

РОЗДІЛ II

АРТИКУЛ 1

Про повинності, як [їх] всі обивателі Великого князівства Литовського чинити мають

Уставуємо теж, зі схваленням рад наших загальних і всіх станів підданих панства нашого, Великого князівства, щоб кожний князь і пан духовний, і теж дворянин, боярин, і вдови кожні та інші стани, і татари наші, так і міщани міст наших, маючи земський маєток і літа повні маючи, в разі потреби, з нами і потомками нашими або при гетьманах наших, повинні будуть особисто війну служити і споряджати на службу військову, коли б у тому була потреба, згідно з ухвалою земських сеймів наших Великого князівства, яка на той час буде потреба, тобто і похожих з маєтків людей, якщо буде потреба, отчизних, вислужених і куплених. А вдови і сироти, і діти неповнолітні мають виставляти, згідно з розмірами маєтків своїх, таким чином; має бути виставлений воїн зі всім на доброму коні, щоб кінь коштував не менше восьми кіп грошей литовських, а на нім сукня кольорова, панцир, приблиця[168], меч, щит дерев'яний з прапорцем кольоровим.

А який би боярин або міщанин не мав у своєму маєтку людей так багато, як встановлено буде, той сам має їхати і служити; так теж який не має, пішки іде з рушницею або з рогатиною, і на місці, вказаному у листах наших або гетьмана нашого великого, має особисто кожний становитися і записатися, і дати можливість гетьману нашому великому бути готовим на той день, який через нас або через гетьмана нашого до того перепису буде встановлений і проголошений. А якби було декілька братів невиділених, тоді брати мають, між собою гідного повнолітнього вибравши, послати, який з маєтку неділеного має війну служити тим же звичаєм, як вище описано. А хто б від нас, господаря, держав який маєток наш в заставі, тоді той не повинен буде виставляти на військову службу. Хочемо теж мати і уставуємо, аби піддані наші всі міщани, при загальній потребі, з іншими людьми нашими війну служили або з дозволу нашого, згідно з постановою нашою, на війну виставляли. А якби хто з тих підданих наших, шляхти і лицарства всякого стану, також маючи маєток земський, війни не служив або, приїхавши, в термін установлений не записався, а хоча б і записався, а шикування не чекав, або шикувавшись, без волі нашої або від гетьмана нашого великого геть поїхав, – той маєток свій втрачає як такий, що війни не служив. І до того ж, кожного гетьмана великого, ми, господар, обіцяємо цю посаду (тобто гетьманство) гідним і досвідченим людям народу шляхетського, уродженим стародавнім тутешнього панства, Великого князівства Литовського давати, і те місце засаджувати.

---

168 Приблиця (прилбиця) – шолом, шишак.

РОЗДІЛ III

АРТИКУЛ І

Про примноження Великого князівства Литовського

Ми, господар, обіцяємо теж і зобов'язуємося за себе і за потомків наших, великих князів литовських, під тією ж присягою нашою, яку вчинили всім обивателям всіх земель Великого князівства Литовського і всіх земель, до нього здавна і тепер належачих, у славі, титулах, столиці, благородстві і владі, і багатстві, верховенстві, і в інших всіх належностях і в границях – ні в чому не зменшувати і в усьому примножувати.

І хоча би Господь Бог, з ласки своєї святої, нам, господарю, дозволив здобути [іншу державу], панства Литовського князів і панів-рад, духовних і світських, і всіх врядників земських і двірних, шляхту, лицарство і всіх інших станів ні в чому тому не понижати, але від всякого послаблення і пониження, згідно зі славною пам'яттю предків наших, Великих князів Литовських, за щасливого панування свого чинити, охороняти і захищати будемо, з Божою поміччю, стараючись про примноження і піднесення цього панства і всіх станів, достойності, оздоб і вигод з найбільшою пильністю і старанням нашим.

АРТИКУЛ 5

Про сеймики повітові і про спорядження і посиланням з них послів земських на вальний сейм

Уставуємо, для ліпшого порядку у всіх справах і в потязі до справедливості і захисту, аби за волею всіх на сеймиках потреби земські ставилися і розглянуті були, аби навіки перед сеймом великим вальним, який маємо ми і потомки наші, завжди, коли в тому потреба з'явиться держави, Великого князівства, порадою рад наших цього ж панства, скликати листами нашими сеймики повітові, з назвою тих місць і воєводств, нижче написаних і встановлених, яким сеймики також листами нашими дозволені будуть не на найближчий час і термін, тільки за чотири тижні перед сеймом великим. На ті сеймики мають з'їжджатися і бути ті воєводи і каштеляни, врядники земські, так само ж князі, пани, шляхта того ж повіту і воєводства, і говорити про ті справи і потреби земські, з якими вони на місцях наших ознайомлені будуть, і мати свою думку теж про свої і всі потреби земські і земель, які примикають до даного повіту і воєводства; і погодившись всі, одностайним рішенням мають обирати послів своїх, тобто від кожного вряду земського, скільки їх у тому воєводстві буде, по дві особи, послати їх на сейм, ознайомивши і вручивши те все їм, про що, згідно з листами нашими господарськими і теж у всіх потребах, радити, розповідати і вирішувати мають, даючи їм силу на тому вальному сеймі розглядати і закінчувати ті чи інші справи, згідно з потребами. Але князів, панів, маршалків та інших всяких врядників земських і двірних, згідно зі старим звичаєм, маємо листами нашими на такий вальний сейм викликати; і ті всі в раді посполитій місця і голоси свої будуть мати способом звичаю стародавнього, а посли земські місця і голоси свої мають мати згідно з порядком нижче описаним.

АРТИКУЛ 6
Про сейм вальний

До того, теж уставуємо, з дозволу рад наших духовних і світських і зі всіма станами, сейму належними, на нинішньому сеймі великому Віленському, хотячи те все мати навіки, що маємо ми і потомки наші – великі князі литовські – з потреб держави, за радою рад наших того ж панства або за проханням лицарства, скликати сейми вальні у тому ж панстві, Великому князівстві Литовському, завжди, коли тільки на те буде потреба.

АРТИКУЛ 9
Що посад, врядів у спадок чужоземцям давано бути не має

Так теж ми, господар, обіцяємо і зобов'язуємось під присягою нашою, яку учинили Великому князівству Литовському і всім станам і обивателям його, беручи те із статуту старого, пана отця нашого, короля його милості цьому панству, Великому князівству Литовському, даного[169], і тут викладаючи і на те позволяючи, що в тому панстві, Великому князівстві Литовському і в усіх землях, йому належних, посад, духовних і світських, міст, дворів і ґрунтів, староств в держання і користування і назавжди жодним чужоземцям і заграничникам, ані сусідам цього панства давати не маємо; але те все ми і потомки наші, великі князі литовські, давати будемо повинні тільки Литві і Русі, родичам старожитнім і уродженцям Великого князівства Литовського та інших земель, цьому Великому князівству належних. А хто б з чужоземців, заграничників і сусідів цього панства і всіх земель, йому належних, бажав що з того випросити, взяти і у володіння вступити, і коли йому нагадають про віддачу, того заразом не віддав, – тоді маєтність його вся має бути взята до столу і скарбу нашого Великого князівства Литовського. А хоча б хто чужого народу за свої заслуги у цій державі прийшов до осілості, з ласки і надання нашого або яким іншим чином, – тоді такі тільки осілості того уживати мають, будучи звичайним обивателем Великого князівства і служачи службу земську тому ж панству. Але на посади і всякий вряд, духовний і світський, не має бути обраний, ані від нас, господаря, поставлений, тільки здавна від предків своїх уроджене́ць Великого князівства Литовського, литвин і русин.

А коли б одержав чужого народу чоловік який яку-небудь посаду духовну чи світську, всупереч цьому статуту, і нагаданий про те, віддати не хотів, – тоді такий маєтність свою на нас, великого князя литовського, втрачає, те ж саме і в статуті суддівському польському є описано[170].

---

[169] Йдеться про Перший Литовський статут 1529 р.

[170] Аналогічна норма про зайняття світських і духовних посад лише вихідцями із тих земель, де є відповідна посада, міститься у Єдлинському привілеї Владислава Яґайла від 4 березня 1430 р. (див. розділ 1, № 17). Чи не вперше у Польщі подібна вимога була озвучена в Будському привілеї 1355 р. Людовика Угорського.

АРТИКУЛ 10
Посади й вряди не мають бути порушені

Теж обіцяємо і хочемо навіки мати, аби пани-ради наші, як духовні, так і світські, і всі інші врядники наші, земські і двірні, у цьому панстві нашому, Великому князівстві Литовському, були на всяких посадах і у поштивості збережені, згідно з давнім звичаєм і кожний згідно знатності і місця свого. А що стосується підсудності і справ їх судових – у тому вони мають дотримуватися і виконувати, як нижче в цьому статуті є описано.

Статути Великого князівства Литовського: У 3 т. / За ред. С. Ківалова, П. Музиченка, А. Панькова. – Одеса, 2003. – Т. II: Статут Великого князівства Литовського 1566 р. – С. 253-255, 258, 259-260, 266, 277, 279, 280-281.

№ 39

1569 р., липня 1. – Привілей стосовно унії Великого князівства Литовського з Короною

В ім'я Господа, амінь. Для вічної пам'яті справи нижчеописаної. Ми, прелати і пани-рада, як духовна, так і світська, і земські посли Корони Польської, що перебувають на цьому вальному Люблінському сеймі разом з панами-радою, послами та іншими станами Великого князівства Литовського, а на імення:

Яков Уханський, архієпископ ґнєзненський, папський легат і примас королівства,

Філіп Падневський, єп. краківський,

Станіслав Карнковський, єп. куявський,

Адам Конарський з Кобилина, єп. познанський,

Пйотр Мишковський, єп. плоцький,

Вікторин Вєжбіцький, єп. луцький,

Войтех Старозжебський, єп. холмський – єпископи.

Себастіян Мелецький, каштелян краківський, староста брестський,

Станіслав Мишковський з Мирова, воєвода краківський, староста ратинський,

Пйотр Зборовський, воєвода сандомирський, староста стобницький,

Ольбрахт Ласький, воєвода серадський,

Ян Сєраковський, воєвода ленчицкий, староста пшедецький,

Ян із Служева, воєвода брестський, [куявський], староста межиріцький і конинський,

Князь Костянтин Костянтинович Острозький, воєвода київський, маршалок волинський, староста володимирський [та інші (*перелік сенаторів і послів*)].

Усі ми, обрані на повітових сеймиках воєводств і земель усіма станами, всім рицарством на цей вальний коронний сейм і вислані сюди з належними повноваженнями, від себе і від імені наших колег – жителів усього Королівства Польського, як тих, котрі тут перебувають, так і тих, яких тут немає, але яких думки і згода на нижчевикладені справи нам добре відомі із нарад на повітових сеймиках, що відбулися перед теперішнім вальним Люблінським сеймом, так що все одно, наче тут були підписані їхні власні імена і підвішені були їхні власні печатки, оголошуємо цією нашою грамотою всім людям теперішнього часу і майбутніх часів, кому вона буде відомою, що ми, маючи завжди перед очима наш обов'язок щодо до нашої батьківщини – славної Корони Польської, про честь, велич, користь і перш за все безпеку внутрішню й зовнішню якої ми повинні турбуватися, а також маючи перед очима гідний хвали і корисний обом народам союз і спілку, колись укладену нашими предками з громадянами Великого князівства Литовського на вічні часи за загальною письмовою згодою обох народів, утверджену грамотами, печатками, присягами і честю обох сторін і дотримувану обома сторонами немалий час з охотою і постійністю, але потім у злі й заколотні часи дещо утруднену: завжди, як ми, так і наші предки, про це думали і протягом немалого часу переконували наших панів королів польських – як славної пам'яті Сиґізмунда, так і пана Сиґізмунда Авґуста, що щасливо нині панує над обома народами, польським і литовським, – щоб вони, як найвищі та єдині правителі обох народів, з ласки і зверхності своєї допомогли нам, відповідно до своїх королівських обов'язків, виконати наші взаємні договори, права і привілеї, які ми ще від часів прадіда його королівської милості, а також від часів короля Александра[171] маємо на союз і спілку з панами і землями Великого князівства Литовського, і щоб вони повернули в належну колію все, що з тієї спілки виступило, тобто щоб зібрали нас з панами-радою й іншими станами Великого князівства Литовського разом в одному місці для виконання цієї гідної хвали й корисної обом народам справи, як цю справу унії ясно обумовлюють акти, конституції, декларації і рецеси[172] попередніх сеймів.

---

[171] Після вступу в 1501 р. на польський трон короля Александра (син Казимира IV, правив у ВКЛ з 1492 р.) польські можновладці, скориставшись із труднощів, що їх у війні з Московією переживало Литовське князівство, домоглися від нового короля видання в цьому ж році двох привілеїв. Власне за одним із них, пізніше підтвердженим у м. Мельник (на Підляшші, нині у складі Польщі), Александр проголосив приєднання Литовського князівства до Корони, а по суті – ліквідацію його як держави й утворення унітарної держави під владою спільно обраного правителя. Це б означало відміну дідичного права Яґеллонської династії на ВКЛ. Правда, у привілеї містилося застереження, що унія набере чинності тільки після затвердження її литовським сеймом. Александр зробив усе, щоб це затвердження так і не відбулося (Див.: Sejm elekcyjny Piotrkowski 1501 r. // VC. – T. 1: 1493-1549. – Vol. 1: 1493-1526 / Do druku przygot. S. Grodziski, I. Dwornicka, W. Uruszczak. – Warszawa, 1996. – S. 100-109; Зашкільняк Л., Крикун М. Історія Польщі. – Львів, 2002. – С. 114).

[172] Рецес (від лат. recesus, пол. reces) – у колишній Польщі й Литві це насамперед відкладання якоїсь постанови, здебільшого щодо міст чи приватних осіб, від одного сейму до

З ласки Бога, який любить спілку та єдність і надає покровительство королівствам, державам і республікам по всьому світу, а також з ласки пана нашого, вищезгаданого Сиґізмунда Авґуста, короля польського та ін., що щасливо нині у нас панує, при нашому сильному старанні, ми нарешті досягли того, що, зібравшись із станами Великого князівства Литовського, ведучи між собою переговори й утверджуючи артикули цієї унії, спершу на Варшавському сеймі, який був скликаний 1563 р., а потім у Парчеві 1564 р. поклали значний початок виправленню дещо порушеної унії.

Оскільки ці артикули, через брак часу і при інших нагальних справах Речі Посполитої обох народів, не могли бути тоді утверджені взаємними нашими договорами зі станами Великого князівства Литовського, то маючи тепер вільніший час, ми зібралися 23 грудня минулого 1568 року на вальний сейм, скликаний його королівською милістю за згодою обох рад польських і литовських. Сейм цей до теперішнього часу безперервно продовжувався. На цьому сеймі ми вели нижчеописані переговори, які, з ласки Бога і при згоді обох сторін, ні в чому не порушуючи Варшавського рецесу й інших привілеїв, до цього кінця і цього підсумку довели. Єдиному в Св. Трійці Богу хай буде за це вічна хвала, королю його милості, з ласки Божої пану нашому Сиґізмундові Авґусту – безсмертна вдячність, а славній Короні Польській і Великому князівству Литовському – слава і велич на вічні часи.

Насамперед: хоч уже давно були складені письмові договори про дружбу і союз, в яких визначено засоби для покращення і примноження Речі Посполитої, як Корони, так і Великого князівства Литовського, але оскільки в них є деякі речі, які супротивні доброму і щирому братерству й довірі, то для більшого скріплення спільної й взаємної братерської любові, у вічній обороні обох держав, спільної непохитної братерської віри, на вічні часи для слави Божої і його королівської милості, з вічною вдячністю його гідній поставі, для слави обох цих найшляхетніших народів – польського і литовського, а також для безмежного розширення їх честі, блиску, величі та сили ми на вічні часи оновили й удосконалили ці давні договори так, як нижче викладено.

Королівство Польське і Велике князівство Литовське віднині складають вже одне, неподільне тіло, а також одну, спільну Річ Посполиту, в якій дві держави і два народи поєднались і злились в один народ і в одну державу. Цим подвійним народом віднині на вічні часи має управляти одна голова, один пан і один спільний король, який буде обиратися спільними голосами поляків і литовців, а місце обрання в Польщі, а потім буде помазаний на Королівство Польське і коронований у Кракові. Цьому обранню, згідно з привілеєм Александра, не повинна перешкоджати відсутність будь-якої сторони, тому що для цієї справи мають бути

іншого. Цей термін мав також інші значення: договір про розділ майна; журнал сеймових нарад; судовий запис про відмову позивача від своїх претензій (http://www.wikiznanie.ru/ru-wz/index.php/Рецес).

обов'язково і законним чином покликані ради і всі стани Корони Польської та Великого князівства Литовського.

Обрання і зведення князя на престол Великого князівства Литовського, що відбувалось у Литві до того часу окремо, має припинитися, так щоб надалі не було ніякого знаку чи подоби, яка б показувала, що існує зведення на престол або інавгурація великого князя литовського. А оскільки титул і посада Великого князівства Литовського залишаються, то новий володар при обранні та коронації має бути проголошений королем польським і великим князем литовським, руським, прусським, мазовецьким, жмудським, київським, волинським, підляським та інфлянтським.

Природне, за народженням належне його королівській милості право успадкування престолу у Великому князівстві Литовському, якщо воно належало його королівській милості чи будь-кому і з будь-якої причини, не повинне віднині й на вічні часи перешкоджати цій спілці й об'єднанню обох народів та обранню одного спільного правителя, оскільки король подарував це право на вічні часи Короні, не сумніваючись у тому і це собі обумовлюючи, що ми не повинні залишити без засобів ні особисто короля, ні його потомство, якщо йому Бог дасть його, але що це потомство, в разі, якби не було обране на престол, повинно отримати належне, відповідне його званню забезпечення, яке, однак, не повинно вести ані до найменшого роздроблення держави, як це належним чином викладено й обумовлено в декларації короля і в рецесі вального Варшавського сейму. Під час коронації новий король повинен зараз же утвердити і скріпити присягою на вічні часи в одній грамоті і в одному тексті права, привілеї та вольності всіх своїх підданих, об'єднаних таким чином обох народів і держав.

Цей подвійний народ завжди повинен мати спільні сейми і ради під керівництвом їхнього пана – короля польського. Пани мають особисто засідати між панами, а посли – між послами, і мають разом обговорювати спільні потреби – чи на сеймі, чи без сейму, в Польщі чи в Литві. Щоб одна сторона давала другій пораду й допомогу, його королівська милість має зберігати в цілості непорушно всі права і привілеї, що належать землям і народам Корони Польської та Великого князівства Литовського, в яких би грамотах ці права і привілеї не були дані предками його королівської милості та його королівською милістю, – чи в давні часи, чи від початку унії, – всі права і привілеї, дані всім загалом і приватним особам, а також вольності, почесті, привілеї і службові посади обох народів, суди, особливі звання, князівські стани, шляхетські роди згаданих народів, судові рішення, здавна і до цього часу міцно й непорушно зберігати.

Присяги рад, сановників, чиновників, старост литовського народу і людей знатніших домів, що складалися до теперішнього часу, повинні залишатися у своїй силі, як це ми собі взаємно обумовили привілеями і договорами на спільному Варшавському сеймі, але на майбутнє всі подібні присяги мають складатися коронованому королю і Короні Польській. Це ж стосується і присяг на дотримання звичайних договорів, вони мають бути твердо збережені, відповідно до привілею Александра.

У всіх негараздах ми – прелати, ради, барони й усі стани обох народів – повинні допомагати одні другим всіма силами і засобами, як загальним рішенням визнано буде корисним і потрібним. І щастя і нещастя ми повинні ділити порівну і щиро допомагати одні одним.

Foedera aut pacta, або угоди та союзи з іншими народами, відповідно до спільної Варшавської угоди, не інакше повинні укладатися, і будь-які посольства у важливих справах до чужих країн мають відправлятися не інакше, як з відома і за рішенням представників обох народів, а укладені досі союзи й угоди з будь-яким народом, якщо вони виявляться шкідливими одній із сторін (Польщі чи Литві), не повинні дотримуватись.

Монета як у Польщі так і в Литві має бути, за загальним рішенням, однотипною за виглядом, вагою, пробою, поділом і написом. Постанову цю мають виконувати його королівська милість і нащадки його королівської милості.

Усі мита і побори в Польщі і в Литві, на землі і на воді, як би вони не називалися, королівські, шляхетські, духовні та міські, його королівська милість скасовує, щоб віднині і на вічні часи не збирали ніяких мит з духовних і світських людей шляхетського звання і з їхніх підданих, з будь-яких речей їх власної роботи і утримання, що, однак, не ліквідовує мит купецьких і не має вести до змови з купцями, що призвело б до зменшення і приховування королівських мит, здавна узвичаєних у Польщі та Литві.

Усі статути і постанови, будь-які і з будь-якої причини укладені та схвалені в Литві проти польського народу щодо придбання поляком маєтків у Литві і володіння ними, яким би чином не набувалися такі маєтки – за жінкою чи за вислугу, купівлею, даруванням, заміною чи будь-яким іншим способом, згідним із законом і звичаєм, не повинні мати ніякої сили, як протиправні, суперечні загальній братерській любові та взаємному єднанню й унії. Дозволяється набувати маєтки і володіти ними полякові в Литві, а литовцю в Польщі усяким способом, відповідно до права, під яким перебуває той маєток.

Що ж стосується інших артикулів привілею короля Александра, котрі не проголошені на Варшавському сеймі, ні в декларації його милості короля, ні в спільному рішенні обох сторін, але за спільною згодою перенесені з Варшавського сейму на теперішній спільний Люблінський сейм, то всі ці артикули, в тому вигляді, як вони викладені у давніх привілеях і договорах обох народів, і як вони остаточно роз'яснені у привілеї Александра і в привілеї, даному його милістю королем у справі унії тут, у Любліні, мають залишатися у всій своїй силі на вічні часи. Однак для більшої ясності додаємо, що Велике князівство Литовське при титулі й гідностях, і всіх посадах, і почестях станів, відповідно до привілею короля Александра, цілим і непорушним має бути залишене, оскільки це не приводить до розриву цього єднання та спілки.

Віднині його милість король не буде скликати ніяких окремих сеймів станам коронним і литовським, але завжди буде скликати для обох народів, котрі становлять вже одне тіло, спільні сейми в Польщі, в такому місці, яке, на дум-

ку його королівської милості та польських і литовських рад, визнане буде найвигіднішим.

Почесні та службові посади, котрі у Великому князівстві тепер вакантні або виявляться колись вакантними, його милість король буде надавати не інакше, як тим особам, які складуть присягу польському коронованому королю й неподільному тілу Корони Польської.

Обумовлюємо також і обіцяємо станам і особам Великого князівства Литовського, що екзекуція їх самих і їхніх нащадків не тільки згідно зі статутом короля Александра, але й згідно з будь-якими привілеями, грамотами, конституціями та сеймовими ухвалами, встановленими, наданими й ухваленими в минулому в Короні Польській стосовно маєтків столу його королівської милості, від початку унії у Великому князівстві Литовському розданих кому б то не було, жодного стану не стосується; навпаки, всі права, привілеї, які дані предками його королівської милості і самим його королівською милістю від початку унії й до теперішнього часу у Великому князівстві Литовському народам литовському, руському, жмудському та іншим народам і жителям Великого князівства Литовського, а також землям і повітам, родам і особам, мають залишатися цілими і непорушними. Також вічні надання, феоди[173] (чи ленні володіння), фримарки[174], заміни, довічні володіння, всякі застави, зроблені на сеймі чи без сейму, згідно з привілеями, мають зберігати силу і не повинні піддаватися ніяким сумнівам. Мають також залишатися в силі: забезпечення почесних і службових посад, що здавна їм належать, і всякі застави й суми, і ніяка частина яких би то не було доходів з них не повинна бути використана ні на які інші справи, крім тих, на які вони тепер використовуються за давніми привілеями і грамотами, тобто на потреби нинішнього власника. А якщо виявиться, що будь-хто володіє якоюсь землею і будь-яким маєтком, отриманим від предків, не маючи на це грамот, то такий може вічно володіти своєю власністю і без грамот, як і з грамотами, відповідно до старого і нового Литовських статутів і давніх звичаїв.

---

[173] Феод (або лен) – спадкове земельне володіння, за яке потрібно було нести службу, переважно військову. Алодіальне (не пов'язане із несенням служби) шляхетське землеволодіння в Польщі стало домінуючим уже наприкінці XIV ст., з консолідацією шляхти в замкнутий привілейований стан, що, на думку С. Кутшеби, вперше зафіксовано у Кошицькому привілеї 1374 р. (Kutrzeba S. Historia ustroju Polski w zarysie. – Lwów, 1914. – T. 1. – S. 24). У Галичині та Західному Поділлі феоди, надані до 1504 р., визнано безумовною власністю шляхти на коронаційному сеймі Стефана Баторія в 1576 р. (Volumina Legum. – СПб., 1859. – T. II. – S. 164). До цього часу своєрідним аналогом західноєвропейського феоду тут можна вважати т. зв. вислугу – землеволодіння, що надавалося бояринові від великого князя за умови виконання військової служби та інших повинностей. Рудименти умовного землеволодіння в часи Боплана залишалися у формі боярських ленів (http://uk.wikipedia.org/wiki/Феод).

[174] Фримарк – торговий обмін.

Пани-ради, всі стани і посли всіх земель цією постановою позбавляють себе і своїх нащадків права будь-яким чином відновлювати і вирішувати справу про введення в Литві екзекуції щодо вислужених та інших маєтків, позбавляють себе права навіть ставити питання про цю екзекуцію Хоч із цього часу має припинитися у Великому князівстві Литовському роздавання маєтків королівського столу, але ті маєтки, які в майбутньому будуть переходити в руки його королівської милості з родів князівських, шляхетських і панських, його королівська милість зі своєї королівської волі й ласки має роздавати людям як польського, так і литовського шляхетських народів, щоб не зменшувалася земська військова служба. Також відібрані у московського ворога замки, маєтки і всякі володіння його королівська милість повинен повертати тим, кому вони належали до завоювання ворогом. А якби на відшкодування втраченого комусь щось уже було надано, то має повернутися до столу його милості короля.

Визнаючи всі ці артикули, внесені в дану грамоту з нашого спільного рішення зі станами Великого князівства Литовського, гідними хвали і потрібними як Короні Польській, так і Великому князівству Литовському, що становлять тепер одну, неподільну Річ Посполиту, ми, прелати і пани-рада, земські посли й усі інші стани Корони Польської, з радістю і доброю волею, з братерським почуттям і любов'ю заявляємо прелатам, панам-раді, земським послам і всім іншим станам Великого князівства Литовського, що ці пункти на вічні часи будуть мати силу і так їх печатками, присягами, честю нашою і наших нащадків затверджуємо і скріплюємо таким затвердженням і скріпленням, яке для нас найбільше й найміцніше, як для осіб, так і для місць і посад наших, як особливим, так і загальним звичаєм. Обіцяємо перед Богом, нашим чесним, шляхетським, християнським словом, що ми і нащадки наші вічно будемо дотримувати і зберігати все, що тут написано, без будь-якої хитрості, не піддаючи нічого сумнівам і скасуванню і не відступаючи ні в чому від тієї єдності, в яку ми з народом того славного Великого князівства Литовського зв'язалися на вічні часи, згідно з цією нашою грамотою й артикулами, в цій грамоті записаними і поясненими, які дали нам також пани литовські. Цей спільний наш договір його милість король як верховний правитель наш зволив утвердити своєю королівською владою.

А якби одна сторона не бажала дотримуватися привілеїв і договорів про єдність, укладених між цими народами, або окрема особа не бажала дотримуватись, то проти такої сторони чи окремої особи ми і нащадки наші під владою пана нашого, польського короля повинні повстати як проти ворогів наших і об'єднаних народів. Усе це дотримувати твердо і виконувати, як належить, під нашою присягою себе і нащадків наших зобов'язуємо. Всі ці справи, постанови й ухвали на вічні часи, не можуть бути порушені та скасовані ні його королівською милістю, ні панами-радами, ні всіма іншими станами і земськими послами обох народів, ні за спільною згодою, ні за рішенням однієї сторони, але мають залишатися в цілості й непорушними на вічні часи. Для більшої достовірності та збереження в пам'яті на вічні часи вищевикладених справ ми, вище поіменовані прелати, пани-рада коронна, як духовна,

так і світська, а також земські посли, присутні на цьому спільному Люблінському сеймі, привісили до цієї грамоти наші печатки.

Писано і дано на тому ж спільному Люблінському сеймі першого дня місяця липня, року Божого 1569.

Дневник Люблинского сейма. – СПб., 1869. – С. 718, 723-730.

№ 40

1569 р., серпня 11. – З привілею короля Сиґізмунда Авґуста на затвердження унії Великого князівства Литовського з Короною Польською

Ми, Сигізмунд Август, всім взагалі і кожному зокрема, кому відати належить, людям теперішнього часу і майбутніх часів оголошуємо даною грамотою таке: нам відомо, що всі чини королівства часто нагадували славної пам'яті батькові нашому Сигізмунду, королю польському, і просили його на сеймах і в інших випадках, щоб завершено було те з'єднання, або унія, Великого князівства Литовського з Королівством Польським [...]. Знаючи, що це об'єднання приносило велику славу і користь обом народам, ми спрямували на це діло нашу думку і волю, призначили без дальшого загаяння тут спільний сейм, щоб вирішити і здійснити це діло, щоб уже обов'язково на цьому сеймі було постановлено і закінчено справедливе і грунтовне об'єднання і злиття цих держав, так щоб на майбутній час унія не тільки не могла бути перервана і розладнана, а щоб приносила такі плоди, які б могли дати польському і литовському народові насамперед, можливо, більший і твердий мир і збереження в цілості, а потім славу і окрасу.

На скликаному таким чином цьому сеймі явилися особисто всі пани сенатори, духовні і світські, і всі інші чини польського і литовського народу і, за нашим допущенням і згодою, після взаємних між ними нарад, додержуючи цілком усіх привілеїв, закінчили всю цю справу унії між ними в братерській любові, і ця унія викладена нами, за згодою всіх тих чинів обох народів, в таких пунктах.

Обрання короля

Насамперед: Польське Королівство і Велике князівство Литовське, згідно з попередньою інкорпорацією між ними, складають з обох вищезазначених народів одно, нерозрізнюване, неподільне тіло, одно зібрання, один народ, так що віднині у цього з двох народів одного зібрання, з'єднання, неподільного народу і майже єдиного, однорідного, нерозрізнюваного і неподільного тіла буде на вічні часи одна голова, не окремі государі, а один – король польський, який, згідно з давнім звичаєм і привілеєм, спільними голосами поляків і литви буде обиратися в Польщі, а не в іншому місці [...]. Обраний таким чином на Польське Королівство буде миропомазаний і коронований в Кракові. Що ж до обрання, введення його

на стіл Великого князівства Литовського, то воно повинно припинитися, так щоб уже віднині не було ніякого сліду його і подоби.

Сейми

Головний сейм завжди повинен бути один, а не окремі; крім того, повинен бути один ніколи не роздільний сенат для всіх справ і потреб тих народів і ніколи вже не повинен бути іншим, тобто не повинен складатися лише з сенаторів того або того народу. Сенат повинен бути при нас, крім того часу, коли буде сейм в Литві і в Польщі; він завжди повинен бути запрошений до всіх справ, про все знати і радити, згідно з своїм обов'язком. А якщо трапилися важливі справи, коли б при нас не було сенаторів, то в силу давнього звичаю буде дано звістку про все як у Польщу, так і в Литву, і ніщо ніколи не буде постановлено і вирішено без відома сенаторів обох народів.

Монета

Монета повинна бути одноманітна і однакова по вазі і пробі, поділу і напису, що ми і наші потомки без загаяння зобов'язані будемо здійснити [...].

Торгові мита

Як у Польщі, так і в Литві повинні бути знищені всі торгові мита і побори на землі і на воді, під якою б назвою вони не були, – наші, сенаторські, шляхетські, духовні; віднині і на вічні часи не слід брати ніяких мит з духовних і світських людей шляхетського звання і з їх підданих, з будь-яких речей їх власної роботи і кормління, але з тим, проте, щоб вони цим шляхом не сприяли униканню від купецьких мит, що повело б до зменшення і затаювання давніх наших мит і мит інших чинів у Польщі і в Литві.

Хрестоматія з історії Української РСР: У 2 т. – К., 1959. – Т. 1: З найдавніших часів до кінця 50-х рр. XIX ст. / Упоряд. О. Бевзо та ін. – С. 117-118.

№ 41

Алессандро Ґваньїні про інтеррегнум[175]

У Короні Польській дев'ять разів був інтеррегнум від часів Леха Першого, автора і розмножителя польського роду, тобто, як дехто вважає, від 550 аж до цього, 1572 року, як тут писалось, коли борг природі заплатив вищезгаданий непереможний король Авґуст.

Перший інтеррегнум був тоді, коли припинився рід Леха в Короні Польській, а на його місці сів Вишимир; після Вишимира у Польщі панував Крак.

[175] Інтеррегнум (лат.) – міжкоролів'я.

Другий інтеррегнум був по королівні Ванді, дочці Крака, котра своє дівоцтво присвятила богам, а після трьох перемог і розгрому німецького князя Ритагора стрибнула до Вісли і там віддалася безсмертним богам. Після неї дванадцять воєвод керувало дорученими коронними провінціями.

Третій інтеррегнум був після Пшемислава, котрий помер без нащадків. А там за королівство почали змагатися, і воно дісталось Лешкові, молодику з простого роду.

Четвертий інтеррегнум був після Попеля Другого Крушвіцького, якого з'їли миші, коли той П'яст Крушвіцький, міщанин і простий селюк, але прекрасний у чеснотах, був обраний на королівство за одностайною згодою всіх.

П'ятий інтеррегнум був по Мечиславі, або Мєшку Другому, коли його дружина Рикса, з дозволу сенату, керувала державою протягом кількох років з великої шкодою для Корони; через її злість, вона разом з невинним [сином] дідичем Казимиром слушно була вигнана поляками до Саксонії, до брата римського імператора.

Шостий інтеррегнум був після вбивства Пшемислава Оттоном Лянґом та бранденбурзькими маркграфами; тоді було покликано на Польське Королівство чеського короля Вацлава.

Сьомий інтеррегнум був після Казимира Великого, сина Владислава Локотка, коли Польське Королівство доручили угорському королю Людвіку[176].

Восьмий інтеррегнум був після угорського і польського короля Людвіка, коли поляки покликали литвина Яґайла стати чоловіком королеви Ядвіґи, дочки Людвіка, й офірували йому королівство. Його нащадки щасливо панували у нас близько двохсот років, їхнє панування тривало аж до нинішнього дев'ятого інтеррегнуму. Був інтеррегнум і потім, після Генріка і після Баторія, але про це буде сказано нижче.

[176] Династична проблема виникла в 1327 р. коли Казимир, єдиний син Владислава Локєтка, майбутній король Польщі, важко захворів у 17-річному віці. Владислав запевнив угорського короля Карла Роберта, що у випадку, коли Казимир помре і Владислав не залишить по собі сина, то польський трон перейде до представників Анжуйської династії, яка правила в Угорщині з 1301 р. Підставою для цього було те, що Карл Роберт був одружений з дочкою Владислава Локєтка Ельжбетою і мав від цього шлюбу сина Людовика. Вдруге проблему піднято через відсутність у Казимира потомства чоловічої статі у 1338 р., під час зустрічі Казимира III з Карлом Робертом у Вишеграді. Тут була закріплена попередня угода 1327 р. Під час польсько-угорського походу на Литву 1351 р. Казимир III захворів і рицарство присягнуло на вірність Людовику, за що той погодився з рядом вимог на користь цього стану і видав у Буді 1355 р. «Привілей для рицарства, Церкви і міст Польського Королівства», відомий в історіографії також як «Будський привілей». Невдоволений цим, Казимир III став схилятися до думки про передачу престолу після своєї смерті внукові Казькові – синові дочки Ельжбети та західнопоморського князя Богуслава V. З цією метою 1368 р. король усиновив Казька і передав йому у володіння Куявію, Добжинську, Сєрадзьку і Ленчинську землі та чотири гроди. Однак після смерті Казимира III аристократія підтримала кандидатуру Людовика Угорського (Зашкільняк Л., Крикун М. Історія Польщі. – Львів, 2002. – С. 88-89).

Року 1572, одразу ж по смерті короля Сиґізмунда Авґуста, з'їхалося багато коронних панів і найзначнішої шляхти, також і з Великого князівства Литовського, трактуючи про оборону подільських кордонів від татар, також руських та литовських – від Московії. Вони виробили спільну думку щодо обрання короля. Тут були присутні багато послів та ораторів як від найвищого отця папи, так і римського імператора Максиміліана[177], від французького короля і від його брата Генріха Анжуйського, князя Бурбонського (Borbonskiego)[178]. Прибули також представники від шведського короля[179] та інших іноземних князів та монархів. Однак все, з милості найвищого Господа, відбувалося несподівано мирно.

Року 1573. Була конвокація у Варшаві на свято Трьох королів, на яку з'їхалось багато панів, сенаторів і послів від іноземного рицарства.

Гваньїні Олександр. Хроніка Європейської Сарматії / Упоряд. Ю. Мицик. – К., 2007. – С. 193-194.

№ 42

1573 р. – Генеральна Варшавська конфедерація

CONFOEDERATIO GENERALIS WARSAVIENSIS.
Ми, ради коронні,
духовні і світські, і все рицарство, і інші стани єдиної і неподільної Речі Посполитої з Великої і Малої Польщі, Великого князівства Литовського, Києва, Волині, Підляшшя, із земель Руської, Прусської, Поморської, Жмудської, Інфлянтської, і міста Коронні.

1. Повідомляємо всім, кому належить, *ad perpetuam rei memoriam*[180], що в той небезпечний час, коли живемо без Короля, Пана найвищого, всі ми наполегливо старалися на з'їзді Варшавському, щоб за прикладом своїх предків, ми самі між собою мир, справедливість, порядок і захист Речі Посполитої втримати і зберегти могли. Тому статечним одностайним волевиявленням і святою присягою собі це

[177] Максиміліан II (1527-1576) – з династії Габсбурґів, син Фердинанда I (1503-1564), родоначальника молодшої (австрійської) гілки Габсбурґів; з 1562 р. – німецький і чеський, а з 1563 р. – угорський король, з 1564 р. – імператор Священної Римської імперії. Вів невдалу зовнішню політику.

[178] Йдеться про французького короля Карла IX (1560-1574) та його молодшого брата герцога Анжуйського, у майбутньому короля Речі Посполитої (1573-1574) та короля Франції (1574-1589).

[179] Юхан III Ваза (1568-1592) – шведський король, чоловік Катерини Ягеллонки, дочки Сиґізмунда I Старого, батько Сиґізмунда III Вази, майбутнього польського короля (1587-1632) та короля Швеції (1592-1599).

[180] *Ad perpetuam rei memoriam* – для вічної пам'яті про справу.

всі спільно іменем всієї Речі Посполитої обіцяємо і зобов'язуємося вірою, честю і сумлінням нашим.

2. На майбутнє жодного розбрату між собою не чинити, ані розчленування жодного не допускати, позаяк в єдиній неподільній Речі Посполитій ані одна частина без другої собі Пана обирати, ані *factione privata*[181] з іншими чинити не повинна. Але, відповідно до визначених тут місця і часу, з'їхатися до громади коронної, і спільно та мирно той акт *electionis*[182], відповідно до волі Божої, до належного завершення привести, а інакше на жодного Пана[183] не погоджуватись, тільки як за такої певної й конкретної умови: що найперше всі права, привілеї та вольності наші, які є і які йому подамо *post electionem*[184], має скріпити присягою. А саме те скріпити присягою, що мир посполитий між розірваними і розрізненими у вірі та набожестві людьми зберігатиме і нас за межі Корони ніколи жодним чином не посилатиме, ані своїм королівським проханням, ані *solutione quinque marcarum super hastam*[185], ані рушення посполитого без ухвали сейму не скликатиме.

3. Тому обіцяємо повстати проти кожного такого, хто б або місце і час інший собі до елекції обирав і укладав, або хотів би зчиняти галас на елекції, або люд службовий *privatim*[186] намовляв би, або цій елекції, всіма спільно *conclusae*[187], насмілився б противитись. А оскільки в нашій Речі Посполитій є *dissidium*[188] немала *in causa religionis christianae*[189], то запобігаючи тому, щоб з цієї причини між людьми не почався шкідливий розбрат, який бачимо в інших королівствах, обіцяємо собі спільно *pro nobis, et successoribus nostris, in perpetuum, sub vinculo juramenti, fide, honore, et conscientijs nostris*[190], будучи *dissidentes de religione*[191], мир між собою зберігати та через різну віру і різницю в Церквах крові не проливати, не карати *confiscatione bonorum*[192], позбавленням честі, *carceribus et exilio*[193] і жодній владі чи урядові в таких діях жодним чином не допомагати, а навпаки, якби хтось хотів її

---

[181] *Factione privata* – у окремій спілці.

[182] *Electionis* – виборів.

[183] У сенсі – короля.

[184] *Post electionem* – після виборів.

[185] *Solutione quinque marcarum super hastam* – силою п'яти гривень за спис.

[186] *Privatim* – потаємно.

[187] *Conclusae* – вирішеній.

[188] *Dissidium* – незгода.

[189] *In causa religionis christianae* – у справі релігії християнської.

[190] *Pro nobis, et successoribus nostris, in perpetuum, sub vinculo juramenti, fide, honore, et conscientijs nostris* – для нас, нащадків наших навічно, під путами присяги, віри, честі та сумління нашого.

[191] *Dissidentes de religione* – незгідними у вірі.

[192] *Confiscatione bonorum* – конфіскацією майна.

[193] *Carceribus et exilio* – ув'язненням і вигнанням.

проливати, *ex ista causa*[194] всі ми повинні від цього відмовлятися, хоч би й під претекстом декрету або за якимось судовим рішенням хтось хотів це чинити.

4. Усе ж цією нашою конфедерацією ми жодної зверхності як панів духовних, так і світських над підданими їхніми не обмежуємо і послушенства жодного підданих щодо панів їхніх не скасовуємо, а навпаки, якби така непокора десь була *sub praetextu religionis*[195], тоді, як це завжди було, буде дозволено і тепер кожному панові підданого свого непокірного, *fam in spiritualibus, quam in saecularibus*[196], на свій розсуд покарати. Аби всякі *beneficia iuris patronatus Regij, Praelaturarum ecclesiasticarum*[197], як архиєпископства, єпископства та інші бенефіції, давалися не іншим, а тільки Римської церкви клирикам, *indigenis Polonis, juxta statutum*[198]. А *beneficia*[199] Грецьких церков людям тієї ж грецької віри мають даватися.

5. А оскільки для миру дуже важливо, аби відмінності *inter Status*[200] погамовані були, а між станами духовним і світським є немала відмінність *de rebus politicis temporalibus*[201]: обіцяємо всі їх між собою *componere*[202] на найближчому сеймі *Electionis*[203]. Такий порядок правосуддя в силі зберігаємо, який собі кожне воєводство в себе спільно встановило або ще встановить, зокрема й щодо необхідної оборони прикордонних замків.

6. А хто комусь дав боргову розписку і до гроду *firma inscriptione*[204] пішов добровільно відповідати, будь то перед смертю або вже після смерті короля, такий кожен, відповідно до своєї розписки, нехай *progressum iuris usitatum*[205] терпить. А пани старости повинні будуть *vigore hujus Generalis Confoedertionis, sine omni dilatione, juxta usitatum formam*[206] судити, вирішувати і приводити у виконання присуди у таких справах, крім тих воєводств, які собі *formam*[207] правосуддя і

[194] *Ex ista causa* – з цієї причини.

[195] *Sub praetextu religionis* – під приводом релігійним.

[196] *Fam in spiritualibus, quam in saecularibus* – як у духовному, так і в світському.

[197] *Beneficia iuris patronatus Regij, Praelaturarum ecclesiasticarum* – бенефіції церковних урядів, які належать до права королівського патронату.

[198] *Indigenis Polonis, juxta statutum* – корінним полякам, згідно зі статутом.

[199] *Beneficia* – у Католицькій церкві – посади й пов’язані з певним саном прибутки.

[200] *Inter Status* – між станами.

[201] *De rebus politicis temporalibus* – щодо справ державних дочасних (земних).

[202] *Componere* – примирити.

[203] *Electionis* – елекційному.

[204] *Firma inscriptione* – міцним записом.

[205] *Progressum iuris usitatum* – узвичаєну правову процедуру.

[206] *Vigore hujus Generalis Confoedertionis, sine omni dilatione, juxta usitatum formam* – силою цієї Генеральної конфедерації без жодного зволікання, згідно з узвичаєною формою.

[207] *Formam* – форму.

виконання присудів *specialem*[208] установили *sub interregno*[209] або ще мають установити.

7. *Inscriptiones*[210] всякі, *et resignations bonorum perpetuas, coram authenticis actas factas,et fiendas sub interregno*[211], спільним тієї конфедерації волевиявленням закріплюємо, аби *sub interregno*, почавши від дня смерті Королівської, нікому *in progressibus juris fatalia*[212], або *praescriptio*[213], не шкодили потім його правам.

8. Також ті, хто мав *terminum*[214] отримання грошей на попередні роки, або на новий рік, або на якийсь час, що вже минув, ті всі мають брати свої гроші на перших судах, які дасть Пан Бог після обрання нового короля, або на перший запис до книг.

9. Обіцяємо теж собі, що, з'їжджаючись на призначену елекцію, будучи на місці, і роз'їзджаючись додому, жодного насильства людям і самі між собою чинити не будемо.

10. Ці всі речі обіцяємо собі та для нащадків постійно зберігати й утримувати *sub fide, honore, et conscientijs nostri*s[215]. А хто би тому противитися хотів і мир та порядок громадський збурював, *contra talem omnes consurgemus in ejus destructionem*[216]. А для більшої певності тих всіх описаних речей приклали ми до цього свої печатки і руками власними підписали.

Actum Varsaviae in Conventione Regni Generali, vigesima octava mensis Ianuarij, anno Domini, millesimo quingentesimo, septuagesimo tertio[217].

Volumina Legum. – СПб., 1859. – Т. II. – С. 124-125.

---

[208] *Specialem* – окрему, спеціальну.

[209] *Sub interregno* – в час міжкоролів'я.

[210] *Inscriptiones* – записи.

[211] *Et resignations bonorum perpetuas, coram authenticis actas factas,et fiendas sub interregno* – добровільні зречення майна, здійснені згідно з автентичними актами, які відбулися в час міжкоролів'я.

[212] *In progressibus juris fatalia* – в майбутніх правових призначеннях.

[213] *Praescriptio* – приписах.

[214] *Terminum* – строк, термін.

[215] *Sub fide, honore, et conscientijs nostris* – вірою, честю і сумлінням нашим.

[216] *Contra talem omnes consurgemus in ejus destructionem* – проти такого ми всі виступимо на його знищення.

[217] *Actum Varsaviae in Conventione Regni Generali, vigesima octava mensis Ianuarij, anno Domini, millesimo quingentesimo, septuagesimo tertio* – діялось у Варшаві на вальному сеймі дня 28 місяця січня року Божого 1573.

№ 43

1573 р. – Свентослав Ожельський[218] про обрання Генріха Валуа

День 5 квітня, як було вирішено на конвокації[219], пройшов пристойно на службі Божій, згідно з віросповіданням кожного з присутніх. Кожен закликав Господа Бога, щоб керував помислами і надихав їх спасенною порадою.

Наступного ранку сенатори і шляхта зійшлися до королівського намету за Віслою на захід, під селом Каменем, величезної й гарно розташованої споруди. То був круглий намет, високий, як будинок, що міг умістити в собі силу-силенну людей. З чотирьох боків до нього примикали чотири менші наріжні намети. Всю цю споруду оточував з чотирьох боків паркан на кшталт муру, розтягнутий і поєднаний з чотирма виступаючими наметами. Недалеко від цього пункту були напнуті в різних місцях намети для всіх воєводств, до яких щоденно сходилася шляхта на наради, також безліч різноманітних житлових наметів творила картину широко розставленого табору.

Того дня сейм щасливо відкрився. Шляхта обрала з-поміж себе по десять депутатів від кожного воєводства для слухання і згодом складання їй звіту про посольські промови; всі воєводства налічували величезну кількість людей, тільки Познанське і Каліське заледве могли здобутися на десять осіб, так що з цих двох воєводств усі виконували обов’язки асистентів на засіданнях, а не було нікого, кому б випадало слухати реляції з засідань […].

Wiek XVI–XVIII w źródłach: Wybór tekstów źródłowych z propozycjami metodycznymi dla nauczycieli historii, studentów i uczniów / Oprac. M. Sobańska-Bondaruk, S. B. Lenard. – Warszawa, 1999. – S. 105-106.

---

[218] Свентослав Ожельський – письменник і політик, кальвініст, посол Великопольщі на сейм у часи Стефана Баторія, автор дуже докладного опису подій 1572-1576 рр.

[219] Конвокація (від лат. convocatio) – скликання. Конвокаційні сейми скликалися в XVI–XVIII ст. у часи безкоролів’я ґнєзненським архієпископом (примасом Польщі, котрий виконував у період інтеррегнуму королівські функції, тому його проголосили інтеррексом (міжкоролем)). Питання про інтеррекса вирішив у жовтні 1572 р. з’їзд членів сенату, який і постановив провести у Варшаві сейм для вирішення актуальних питань. Цей сейм конфірмував існування каптурових судів, обраних у воєводствах шляхтою на час безкоролів’я для забезпечення громадського спокою. Перший конвокаційний сейм, який відбувся в січні 1573 р., затвердив примаса інтеррексом, визначив час і місце проведення елекційного сейму, прийняв акт Варшавської конфедерації (на завершення роботи сейм проголосив себе конфедерацією). Сейм постановив провести вибори на засаді *viritim* (з лат. – особисто, роздільно), тобто шляхом подачі голосів за того чи іншого кандидата на престол кожним шляхтичем, який забажає взяти безпосередню участь в елекції. Створена конфедерація, яка виключала використання *liberum veto* (принцип одностайного прийняття рішень) і тим самим зрив сейму (Зашкільняк Л., Крикун М. Історія Польщі. – Львів, 2002. – С. 123; БСЭ. – М., 1973. – Т. 12. – Стб. 1832).

№ 44

1573 р. – Про переваги і недоліки іноземних та місцевих кандидатів на польський трон (з публіцистики першого безкоролів'я в Польщі)

Ернест[220]

Commoda[221]: 1) що благородний цісарський син; 2) що розуміє чеську мову; 3) що вино з Угорщини без мита; 4) що має бути сто шляхтичів у Відні на навчанні; 5) що має бути старання про мир з боку Пруссії, Ліфляндії, про Бар і нарвську навігацію.

Incommoda[222]: 1) що молодий пан, мусів би мати губернаторів; 2) що з німецької нації, нам завжди супротивної; 3) що рідна його нація витіснила б нас від усього; 4) що робиться з іншими, тобто угорцями, сілезцями, чехами, те сталося б і з ляхами; 5) ворожнеча з турками, з татарами, з Москвою, з волохами; 6) море так само недоступне, як і тепер, бо цісар не має ані свого берега, ані порту, а без них флоту бути не може; 7) вже б полякам не було надії на вибори короля, бо вони б [Габсбурґи] з нас собі спадкове володіння зробили […].

Москва[223]

Commoda: 1) довічний мир з ним самим; 2) мову розуміє.

Incommoda: 1) війна з турками, з татарами, з німцями, з волохами, бо він би з миром не сидів; 2) моря б ми все одно не мали, бо нарвський порт – його велика коштовність; 3) вроджені тиранство і *bestialitas*[224]; 4) *voluntatem suam pro lege didicit*[225]; 5) неслава і вічний сором наш над усе […].

П'яст[226]

Commoda: 1) польська мова; 2) знання коронних справ.

Incommoda: 1) погорда з боку іноземних королів, друзів і недругів; 2) велика трудність у його обиранні: легше хвалити, ніж призначати; 3) як сова стане яструбом, схоче літати вище, ніж сокіл; 4) убогість: отже, і так Корона має за свою власність, це видно неозброєнним оком, згинули б ми дощенту від податків; 5) якби ми не оглядалися ні на кого, а тільки на себе самих, тоді б негайно нас почали шматувати, а невдовзі дісталися би ми комусь іншому; 6) фракція королівської родини звела б нас нанівець, не допомогли б жодні присяги і зв'язки; 7) війна звідусіль, а вдома нестача.

---

[220] Син імператора Максиміліана з дому Габсбургів.

[221] *Commoda* – переваги.

[222] *Incommoda* – недоліки.

[223] Іван Грозний, московський цар.

[224] *Bestialitas* – звірство.

[225] *Voluntatem suam pro lege didicit* – свою волю вважає правом.

[226] Так називали польських кандидатів.

Француз[227]

Commoda: 1) благородний королевич, дорослий, навчений, хоробрий; 2) обрання його узаконило б нашу свободу; 3) має бути нам покірним через віддаленість своїх друзів; 4) маючи флот, своїм коштом *dominium maris*[228] нам здобуде і ворожий порт зруйнує; 5) сплата коронних боргів; 6) немалі доходи певно надійдуть до корони; 7) сто шляхтичів щороку в Кракові або в Парижі *in studiis et militia*[229] його коштом будуть навчатися; 8) мир з турком, бо з ним має *foedera*[230], як і ми, з татарами, з волохами, з німцями, бо мусять оглядатися на турка, на француза і на нас; 9) *foedera i commercia*[231] всілякі з Французьким королівством; 10) що французька нація на нашу схожа у всьому, *nemo negat*[232], звідки ще одна, і то немала, *commodum*[233] пана, на нас за звичаями схожого і до всіх наших справ кваплившого.

Incommoda: 1) ворожнеча тільки з Москвою – але її легко можна усунути, коли буде добра голова і буде лад у домі; 2) мова, але латинською й італійською володіє, а польську легко вивчить, коли побачить, що вона йому потрібна.

Wiek XVI–XVIII w źródłach: Wybór tekstów źródłowych z propozycjami metodycznymi dla nauczycieli historii, studentów i uczniów / Oprac. M. Sobańska-Bondaruk, S. B. Lenard. – Warszawa, 1999. – S. 106-107.

№ 45

1574 р. – Бартоломей Зиморович про втечу Генріха Валуа

1574. *Король Валуа тікає до Франції*[234]. Немає нікого більше, хто життям і смертю не виправдав надій, ніж Генріх Валуа. Він, названий королем цілої Польської землі, піднесений на трон руками всіх станів, звів громадське очікування до пустої надії; на четвертий місяць своєю королівською втечею порушив сподівання всіх. Львів, призвичаєний включатися до волі держави, прибуття короля

[227] Генріх (Анрі) Валуа, брат французького короля Карла IX.

[228] *Dominium maris* – панування на морі.

[229] *In studiis et militia* – на студіях та у війську.

[230] *Foedera* – союз.

[231] *Foedera i commercia* – союз і торговельні зв'язки.

[232] *Nemo negat* – ніхто не заперечить.

[233] *Commodum* – перевага.

[234] Французький принц Анрі Валуа був обраний польським королем 11 травня 1573 р. Однак вже в ніч з 18 на 19 червня 1574 р., після отримання звістки про смерть короля Карла IX, він утік до Франції, аби посісти тамтешній королівський престол. У Франції правив як Генріх III з 1574 до 1589 р.

радісними оплесками, а осиротілість спільними риданнями супроводжував, після того отримав нарешті для охорони міста п'ятдесят піхотинців.

Зіморович Бартоломей. Потрійний Львів. Leopolis Triplex / Пер. Н. Царьової. – Львів, 2002. – С. 115-116.

№ 46

Алессандро Ґваньїні про посади найзначніших сенаторів

Ґнєзненський архієпископ по праву є у королівстві перший (Primas) і найперший ксьондз не тільки тому, що має владу над всім духовенством в Короні та найголовніше місце в сенаті, він також має і найвищу в Короні зверхність. Він під час міжкоролів'я (interregni) скл икає панів сенаторів до ухвалення справ Речі Посполитої, вислуховує [донесення] посольств підданих, призначає день і місце обирання нового короля, оголошує цього обраного і потім його сам і коронує.

Єпископи у сенаторському порядку йдуть попереду всіх світських, бо це походить від побожності польського народу, яку він успадкував ще від своїх предків. Їм дано перше місце тому, що їх знали з часів прийняття християнської віри як безпомилкових пастирів і сторожів здоров'я душ.

Воєвода кожен є вищим володарем, він найперший у порядку світських сенаторів, генеральний розпорядник і гетьман рицарства свого воєводства, але за часів воєнних він не виконує гетьманських функцій, хіба що під час посполитого рушення. Але до цього справа не доходить, хіба що виникає нагла й раптова потреба через якогось великого ворога.

Каштелян належить до сенаторського уряду; він гетьманує на місці свого воєводи над рицарством; також інші каштеляни у своїх повітах здійснюють свою зверхність: вони з королівського дозволу судять, збирають прибутки й відсилають до скарбу.

Маршалок, канцлер, підскарбій, які мають уряд в Короні і Великому князівстві Литовському і про яких нема потреби писати, бо ці уряди в усіх державах є досить значними. Додам тільки те, що вони хоч і мають останнє місце в сенаті, однак їхній уряд найбільший і кожному з них відкриває шлях до вищих посад […].

Гваньїні Олександр. Хроніка Європейської Сарматії / Упоряд. Ю. Мицик. – К., 2007. – С. 282.

№ 47

Алессандро Ґваньїні про коронний уряд

Польське Королівство є дуже значним і великим у своїх кордонах та силі, воно суттєво відрізняється від усіх інших королівств і багатьма іншими важливими речами, не менш і в способі урядування. Адже в інших королівствах королі без сенаторської ради і без дозволу шляхетського стану, тільки зі свого власного уподобання надають права будь-кому. І якби вони не мали вроджених чеснот, то вони легко б впали в тиранство. Але в Польщі королями не народжуються (тільки королевич, що від короля походить), королів обирають згідно із загальною думкою сенаторів та шляхти. Тому без їхньої зверхності володарі нічого не можуть вдіяти, навіть якби вони були наймогутніші і мали свої війська – більші за війська найзначніших королів. Тільки самі польські королі є непереможними. Вони можуть вивести проти ворога в разі потреби двісті тисяч досить мужнього війська із самих тільки шляхетських добровольців. Це військо без жодної платні здатне чинити всі рицарські справи, бо шляхта є вільною від будь-яких податків і, згідно з коронними законами, мусить нести військову повинність за рахунок своїх маєтностей. Якщо ж потреба вимагатиме більшої кількості вояків, то король може набрати триста тисяч найманців зі своїх народів. І хоча непереможний польський король є таким могутнім, однак він мусить жити згідно з коронними правами та законами. Так, це королівство не охоплюється королівською владою, королівські влада і маєстат взаємно врівноважуються сенаторськими й шляхетськими вольностями, всі посадові особи перебувають у відповідних відносинах зі своїм володарем – королем. Якщо ж колись король буде ухилятися від своїх повинностей, то тут же його поправить авторитет сенаторів, котрі під присягою мають спостерігати такі справи, унаслідок чого володар кориться поважній раді сенаторів. Сенатори ж з усією шляхтою навзаєм королівський маєстат шанують, поважають і люблять, вони не тільки маєтністю, а й своєю кров'ю готові заплатити за його життя й добро. А у всіх сенаторів є одна постійна воля під присягою: боронити й дотримуватися віри й любові до вітчизни, загальної вольності й примноження добра королівства. Цих сенаторів сам король, у котрого юридично є найвища і найбільша влада, обирає із найзначнішої та найзнаменитішої шляхти з усього королівства, зважаючи на знатність династії і святобливі звичаї. Після виконання присяги він допускає цих осіб до ради і з ними радиться в сенаті про Річ Посполиту. Вони також свої думки вільно, згідно зі своїм уподобанням та розумінням викладають у сенаті. І коли щось вважають потрібним сказати, часом і проти думки самого короля, то викладають свою думку, а рішення приймають одностайно та спільно. Вони, вважай, до крапки дотримуються ухвалених законів та прав старших, задля блага своєї наймилішої вітчизни. Тому шляхетські вольності й права ніскільки не порушуються, завжди вповні зберігаються. Про них один старий польський

поет Мацєй Стрийковський у своїй книзі, котрій дав назву «Сарматська вольность» (Wolność Sarmatcka), написав такими словами:

Не чути тут: я *так хочу, так вирішив,*
Не чути: *все знаходиться під моїм присудом,*
Примха нехай поступиться,
То *розум,* то право, що наказує король.
Був голос Нерона та інших тиранів,
Котрі грізно ламали вольності всіх станів,
Чого тут, в Польщі, нема, ми квітнемо у вольності,
Оберігаючи непорушності своїх прав та свобод.
Тут жоден король не ламає шляхтичу прав,
Хіба що це велить ухвалений закон.
Кожен має свою вільну землю, як великий, так і малий,
Вільний кожному статут і все право.
Як великий пан, кожен вільно тримає свою власність,
Не платить данини *вільний барон* ніколи.
Вільні *бенефіції всім* інфулатам,
Пробощам, канонікам, єпископам, абатам.
А в інших державах міркою всім наділяють,
Згідно із заслугами кожного дар відважують.
Малі переваги шляхтича над простим селянином,
Кращий той, котрий чогось доб’ється.
У Туреччині найбільший пан не має ані міст, ані ґродів.
Кожен живе з прибутків, котрі їм дає султан.
Усі діють згідно із султанською волею,
Якщо він накаже вбити, то вб’ють, зарубають, спалять, отруять.
Якщо скаже далеко виступати, то кожен мусить його одразу ж слухати,
Вдень і вночі, там побачить, роздмухуючи вусами.
Хоч би йшли проти стріли: йди, найбільший пане,
Пішо, кінно, хай збудеться султанська воля.
Таке буває і в інших монархіях,
Що все робиться для послуги одному тиранству.
Але Польща – щаслива мати чесних рицарів,
Яка у святій вольності від предків досі живе.
Вона перевищує всі держави, котрі має світ широкий
І котрі оточив океан глибокий.
Вона не поступиться першістю у своїй щедрій вольності жодній монархії,
Жодному королівству у мужності і т. д.

Про це ширше пише згаданий Мацей Стрийковський у своїй книжці, котру дуже гарно видав у 1572 році польським віршем, про сарматську вольность[235].

Шляхта й коронні обивателі користуються земським та ґродським правом, яке дане їм їхніми панами – королями, вони позиваються до повітових замків, куди були від його імені послані старости, котрі там керують всією провінцією. А в ці часи суди бувають двох родів: одні, які звичайно тривають два тижні, звуться *querelle*[236], а другі – ґродськими рочками, вони тривають шість тижнів, хіба що внаслідок певних причин, котрі обумовлені в статуті, можуть бути подовжені. Треті – це земські рочки, котрі відбуваються чотири рази на рік. Всі ці справи судить уряд, визначений для цього, за винятком криміналів, котрі визначає суд короля його мості.

Гваньїні Олександр. Хроніка Європейської Сарматії / Упоряд. Ю. Мицик. – К., 2007. – С. 283-285.

№ 48

Алессандро Ґваньїні про порядок урядників у кожному повіті

Насамперед старости з юрисдикцією, тобто начальники королівських замків та міст, котрих звичайно називають *Brachia regalia*[237], – ці відправляють *Querelle* і ґродські рочки. Потім йдуть старости без юрисдикції, котрих звичайно називають державцями королівських добр. Ці не чинять жодних судів, однак, з огляду на зверхність, мають право і силу приборкувати сваволю.

Потім земські урядники, як-от: підкоморій, хорунжий, суддя, виночерпій (trukczaszy), ловчий та інші, котрі мають свої земські уряди.

Потім шляхта, пани, графи та інші, котрі там мають свої дідичні маєтності.

А в сенаті такий порядок зберігається: після архиєпископів – єпископи, після єпископів – краківський каштелян, представники рицарства, значні князі, які мають своє місце згідно з давнім привілеєм. Потім ідуть воєводи, між котрими найпершими є такі: краківський, познанський, віленський і сандомирський. Після них йде віденський каштелян, а потім інші воєводи, між якими найважливіші каштеляни мають там своє місце поперемінно, а тоді вже – більші й менші каштеляни. Потім маршалки, підканцлери, підскарбій і т. д., як тут з цієї таблиці краще можна зрозуміти.

---

[235] Очевидно, тут йдеться про поему «Goniec cnoty» (1574), на яку покликається і сам М. Стрийковський у віршованому вступі до своєї хроніки. Цей вступ був перекладений українською мовою: Стрийковський М. Хроніка // Всесвіт. – 2004. – № 9-10. – С. 113.

[236] *Querelle* – скарги.

[237] *Brachia regalia* – королівська рука.

Порядок у сенаті сенаторів коронних і Великого князівства Литовського:

Архиєпископи

Ґнєзненський
Львівський

Єпископи

Краківський
Куявський
Віленський
Познанський
Плоцький
Вармінський
Луцький
Перемишльський
Жмудський
Кульмський
Холмський
Венденський

Воєводи

Краківський каштелян
Воєвода краківський
  Познанський
  Віденський
  Сандомирський
Віденський каштелян
Воєвода каліський
Троцький
Сєрадзький
Каштелян троцький
Воєвода ленчицький
Староста жмудський
Воєвода брестський
  Київський
  Іновроцлавський
  Руський
  Волинський
  Подільський
Смоленський
Люблінський
Полоцький
Белзький
Новогрудський
Плоцький
Вітебський
Мазовецький
Підляський
Равський
Брестський
Кульмський
Мстиславський
Ельблонзький
Брацлавський
Ґданський
Мінський
[Всього]35

Каштеляни більші

Познанський
Сандомирський
Каліський
Войніцький
Ґнєзненський
Сєрадзький
Ленчицький
Жмудський
Брестський
Київський
Іновроцлавський
Львівський
Волинський
Кам’янецький
Смоленський
Люблінський
Полоцький
Белзький
Новогрудський
Плоцький
Вітебський
Червенський
Підляський
Равський
Брестський
Кульмський
Мстиславський
Ельблонзький
Брацлавський
Ґданський
Мінський
[Всього] 31

Каштеляни менші

Сондецький
Медзижецький
Віслицький
Завихостський
Лейденський
Сременський
Зарновський
Малогоський
Велюнський
Перемишльський
Галицький
Сяноцький
Холмський
Добжинський
Поланецький
Пшемецький
Книшинський
Чеховський
Накленський
Розперський
Беховський
Бидгощський
Бжезінський
Крушвіцький
Освенцімський
Каменський
Бецький
Рогозинський
Радомський
Спіцимезький
Іновлодзький
Ковальський
Сантоцький
Сохачувський
Варшавський
Гостинський
Вішненський
Рацьонзький
Сєпрський
Вишеградський
Рипінський
Закрочимський
Цехануфський
Лівський
Слонський
Любачівський
Конарський землі Сєрадзької
Конарський землі Ленчицької
Конарський землі Куявської
Венденський
Дерптський
Перновський

[Всього] 52

Урядники по сенаторському порядку

Маршалок найвищий коронний
Маршалок найвищий Великого князівства Литовського
Канцлер коронний
Канцлер Великого князівства Литовського
Підканцлер коронний
Підканцлер Великого князівства Литовського
Підскарбій коронний великий
Підскарбій Великого князівства Литовського великий
Маршалок надвірний коронний
Маршалок Великого князівства Литовського надвірний

[Всього] 10

Урядники, котрі не належать до сенату
в Короні й у Великому князівстві Литовському

Гетьман рицарства коронного найвищий
Гетьман рицарства Великого князівства Литовського найвищий
Гетьман рицарства коронного польний
Гетьман рицарства Великого князівства Литовського польний
Ротмістр рицарства двору короля його мості
Секретар більший коронний духовний
Референдар коронний духовний
Референдар Великого князівства Литовського духовний
Референдар коронний світський
Референдар Великого князівства Литовського світський
Підчаших обох націй двоє
Крайчих обох націй двоє
Мечників обох націй двоє
Підскарбій надвірний коронний
Підскарбій Великого князівства Литовського надвірний
Підскарбій Прусського князівства
Старости з юрисдикцією
Великі радники
Старости без юрисдикції
Асесори судів задвірних
Писар справ задвірних
Писарі канцелярії Великого князівства Литовського
Регенти обох канцелярій коронних
Інстигатори справ, до скарбу короля його мості належних
Писарі польні
Ротмістр жовнірів кварцяних
Начальники над митницями
Начальники над копальнями з видобутку срібла та свинцю
Начальники соляних копален
Начальники монетного двору
Начальники лісів

Отже, як маршалкам, канцлерам, підканцлерам, підскарбіям у сенаторському порядку є ближчий доступ до більших посад, що випливає з гідності їхнього уряду, так і тим до порядку сенаторського ближче. Особливо ж це стосується великого секретаря, референдарів і старост, оскільки ці вважають, що більше прислужилися королю, своєму пану, й Речі Посполитій; вони ж більшим достатком з маєтностей, і розумом, і кмітливістю, і досвідом в справах сенаторських посад можуть бути кориснішими.

Тому уряд і справа військового рицарства подається завжди з числа сенаторів, котрі б до цього найкраще годилися. Тому не дивуйтеся, що так багато

посад, котрих чи не найбільше в Короні, не йде в число сенату. Бо їх всі подають сенаторам згідно з порядком. Посади [почесті] сенаторські, як вище говорилося, подаються найпридатнішим і найбагатшим із цих приватних осіб.

Повітові урядники

Підкоморії	Земські писарі
Хорунжі	Мечники
Земські судді	Збирачі податків
Стольники	Войські
Чашники	Бурграфи
Ловчі	Підстарости
Земські підсудки	Ґродські судді
Підстолії	Коморники

Урядники королівського двору і челядь

Найвищий коморник	Доктори
Підчаший	Капелани
Крайчий	Писарі
Хорунжий	Музики
Конюший	Придверні
Кухар	Становничі
Обозний	Підобозні
Ложничий	Вівсяні
Виночерпій	Коморники[238]
Підстолій	Пивничий
Підконюший	Шафарі
Найстарший ловчий	Трубачі
Дворяни, котрих велика кількість	Барабанщики
Секретарі	Буфетники
Найманці	Кухарі
Кладовщики	Ремісники різних ремесел
Покоєві пахолята	Стайнева челядь
Старший скарбовий писар	Обозна челядь
Алебардники	Мисливці

А це вже маємо достатньо про Польське Королівство, далі йдуть інші держави.

Гваньїні Олександр. Хроніка Європейської Сарматії / Упоряд. Ю. Мицик. – К., 2007. – С. 288-294.

[238] Точніший переклад – комірники.

№ 49

1588 р., січня 28, Краків. – Привілей польського короля і великого князя литовського Сигізмунда III[239] про введення в дію Литовського статуту[240]

Жикгимонтъ Третий, божъю м[и]л[о]стью король полский, великий князь литовъский, руский, пруский, жомоитъский, мазовецъкий, ифляньтъский, тою жъ божъю м[и]л[о]стью назначоный король шведъский, кготъский, ванъдальский и великое княже финълянъдъское и иныхъ.

Чинимъ явно симъ нашимъ листомъ всим посполите и кождому зособна нынешнимъ и напотомъ будучимъ, ижъ панове рады и врядники наши и послы Великого князьства Литовъского, на сойме вальномъ щасливое коронацыи нашое будучи, именемъ всихъ становъ обывателевъ Великого князьства Литовъского подали намъ ку потверъженью статутъ, то естъ порядокъ отправованья судовъ, черезъ депутаты от стану Великого князьства Литовъского и на соймикохъ поветовыхъ на то обраныхъ и высажоныхъ поправленый, на сойме елекъцеи нашое под Варшевою прогледаный, просечы, абыхмо тотъ статутъ, от нихъ новопоправленый, при иньшихъ правахъ и вольностяхъ ихъ привильемъ нашимъ потвердили и всимъ становъ Великого князьства Литовъского выдати и ку ужыванью привести велели, указуючи намъ с конъстытуций и уфалъ соймовыхъ, жесмы то учинити повиньни.

Мы, г[о]с[по]д[а]ръ, знаючы быти повинъность нашу, ижъ есмо тымъ паньствомъ, на которыхъ насъ панъ Богъ з ласки и воли своее светое за доброволь-

---

[239] Сигізмунд III Ваза (20.06.1566–30.04.1632, Варшава) – польський король і великий князь литовський (з 1587), король Швеції (1592-1599). Син шведського короля Юхана III Вази та Катерини Ягеллонки, дочки Сигізмунда I Старого. Обраний на престол середньою шляхтою на чолі з Яном Замойським. У 1592 р. Сигізмунд III одружився з дочкою австрійського ерцгерцога Карла Анною, внучкою імператора Фердинанда I, яка 1596 р. народила сина Владислава (майбутнього короля Речі Посполитої Владислава IV). Після смерті першої дружини в 1598 р., одружився в 1605 р. з її сестрою Констанцією, котра в 1609 р. народила сина Яна Казимира (наступника Владислава на престолі). Сигізмунд III, будучи шведським королем, прагнув відродити католицизм. У 1599 р. скинутий зі шведського престолу протестантським дворянством (шведським королем став його дядько під іменем Карл IX). За правління Сигізмунда III Польща вела війни зі Швецією (1600-1611, 1617-1620, 1621-1629) та Туреччиною (1617, 1620-1621). У 1609-1618 рр. Сигізмунд III вів боротьбу проти Московського царства, в якій брали участь українські козацькі полки (не менше 30 тисяч осіб) під командуванням Петра Сагайдачного. За Сигізмунда III відбулися повстання під проводом Криштофа Косинського, Северина Наливайка, Марка Жмайла, Тараса Федоровича. За правління цього короля було укладено Берестейську унію в 1596 р. У його каденцію столиця держави перенесена до Варшави (Довідник з історії України. – С. 746; http://ru.wikipedia.org/wiki/Сигизмунд_III).

[240] Див. також артикули проекту третього статуту, представлені Віленським сеймом 1584 р. для обговорення на повітових шляхетських сеймиках (Лаппо И. Великое княжество Литовское во второй половине XVI столетия. Литовско-русский повет и его сеймики. – Юрьев, 1911. – Приложение. – С. 134-139).

нымъ обудвухъ народовъ Короны польское и Великого князьства Литовъского обраньемъ посадити рачилъ, повиньни права, вольности и свободы ихъ не толко цело и непорушно деръжати, але што бы наболей примножати, справедливость и оборону чынити, помнечы тежъ и на то, яко тые обадва славные народы, польскый и литовскый, опустивъши много иньшихъ славъныхъ и зацныхъ пановъ, которые се о тые паньства з великими обетницами не одно примноженья правъ, свободъ и вольностей шляхетъскихъ, але розъширенья тыхъ паньствъ и прибавленья имъ многих пожитъковъ старали, до насъ хуть и волю свою склонивши, насъ, г[о]с[по]д[а]ра, за пана собе зверхнего на Корону польскую и на Великое князьство Литивъское [!] взяти волели, чого мы, вдячни от нихъ будучы и хотечы имъ завжды правъ, волностей и свободъ въшелякихъ прыкладомъ продъковъ нашихъ прибавляти и примножати, на сесь часъ с повиньности нашое, г[о]с[по]д[а]ръское, намовивъшисе в томъ с паны радами нашими и зо въсими станы обоего народу, на сойме вальномъ коронацыи нашое будучими, тот статутъ права Великого князьства Литовъского новопоправленый симъ прывильемъ нашимъ стверъжаемъ и всимъ станомъ Великого князьства Литовъского ку уживанью на вси потомные часы выдаемъ. Водле которого вже якосмы сами, г[о]с[по]д[а]ръ, такъ и вси иные станы, обыватели Великого князьства Литовъского, заховатисе маемъ и подъ тою жъ присегою нашою, которую есмо на вси права и вольности Великого князьства Литовъского учинили, шлюбуемъ и обецуемъ и вжо во всихъ земляхъ и поветехъ, врядех и судехъ вшелякихъ, до Великого князьства Литовъского належачихъ, вси справы судовые порядъкомъ, в томъ статуте новопоправленымъ описанымъ, отправовати почати мають в року пришломъ тисеча пятьсотъ осмъдесятъ девятомъ о трехъ кролехъ, святе рымъскомъ, на рокохъ судовых земъскихъ, але напотомъ завжды, кгды одно того потребовати будеть, вольность поправованья того статуту вцале имъ заховываемъ. А ижъбы тымъ рыхълей всимъ ку ведомости и уживанью прыйти могъ, прото тотъ статутъ новопоправленый и прывильями земъскими писмомъ польскимъ и рускимъ друковати и в поветы розослати велели есмо. Яко жъ для лепшое певности и стверженья того статуту сеси [!] нашъ привилей на сойме коронацыи нашое рукою нашою подъписавъши и печать нашу Великого князьства Литовъского до него прывесити казавши, станомъ Великого князьства Литовъского дали есмо. Ведь же тотъ статутъ новопоправленый звязъкомъ и списомъ унии ни в чомъ противенъ быти и ничого шкодити и уближати не маеть.

Писанъ у Кракове лета бож[ъ]его нароженья 1588 м[е]с[я]ца генвара, 28 дня.

Сиисмунъдусъ рексъ.

Левъ Сапега, подъканъцлерый Великого князьства Литовъского.

Кгабриель Война, писаръ.

История Беларуси IX–XVIII веков. Первоисточники // http://starbel.narod.ru/sapeh1.htm.

Статут Вялікага княства Літоўскага 1588. Тэксты. Даведнік. Каментарыі / Под. ред. І. Шамякіна. – Мінск, 1989. – С. 42-43.

№ 50

1588 р., грудня 1, Берестя. – Звернення підканцлера Великого князівства Литовського Лева Сапєги[241] до польського короля і великого князя литовського Сиґізмунда III Вази з приводу прийняття Литовського статуту

Наяснейшому пану, пану Жикгимонъту Третему, Божъю м[и]л[о]стью королю польскому, великому князю литовъскому, рускому, прускому, жомоитъскому, мазовецъкому, ифлянтъскому и иныхъ. Тою жъ Божъю м[и]л[о]стью г[о]с[по]д[а]рю и королю дедичному шведъскому, кготъскому, ванъдальскому и великому княжати финъляньдъскому, пану а пану, пану моему м[и]л[о]стивому.

Были тые часы, наяснейшый милостивый г[о]с[по]д[а]ру королю, коли в томъ згромаженью а посполитован[ь]ю людскомъ, которое мы речью посполитою называем, не правомъ якимъ описанымъ або статутомъ, але только своимъ зданъемъ и уподобанъемъ владность свою г[о]с[по]д[а]ры и короли того света надъ людми ростегали. Але ижъ частокроть от пристойное своее повинности отступовали, а, на свой толко пожытокъ речы натегаючы, о сполное доброе всихъ мало дбали, оттул[ь] то было уросло, же люди, брыдечысе ихъ popanованьемъ и звирхностю и не господарми, але тыранами оные называючы, на самом только

---

[241] Сапєга Лев (4.03.1557–7.07.1633, Вільно) – державний і військовий діяч Речі Посполитої, дипломат і політичний мислитель. Народився в сім'ї княжни Богдани Друцької-Соколинської-Коноплі (Коноплянки) та дорогичинського старости й оршанського підстарости Івана Сапєги. Навчався у Несвіжі та в університеті у Ляйпціґу, вивчав право, володів п'ятьма мовами. З 1581 р. був писарем при Стефані Баторії, в 1585-1589 рр. – підканцлером, а у 1589-1623 рр. – великим канцлером ВКЛ. З 1621 р. – віленський воєвода, з 1625 р. – великий гетьман ВКЛ. Проявив себе як військовий діяч і дипломат: брав участь у Лівонській війні, зокрема в облозі Пскова, та очолював посольство ВКЛ у переговорах з московськими царями Федором Івановичем і Борисом Годуновим. Підтримував Лжедмитрія I та Лжемитрія II. Був учасником війни Речі Посполитої зі Швецією. Більшість дослідників вказують на велику роль Л. Сапєги у підготовці й виданні Литовського статуту 1588 р. (діяв від 28 січня 1588 р. до 1840 р.). Саме його промова на коронаційному сеймі в січні 1588 р. начебто переконала короля в необхідності запровадження нового статуту. Лев Сапєга відредагував статут і профінансував його видання у віленській друкарні Л. і К. Мамоничів. Його звернення до Сиґізмунда III і до станів ВКЛ було надруковано як передмову до цього видання. Народившись у православній сім'ї, Лев Сапєга перейшов у кальвінізм, а 1588 р. прийняв католицизм. На соборі в Бересті 1596 р. виступав королівським комісаром, захищав справу унії. Двічі був одружений: уперше – з Доротою Фірлей (1586), а після її смерті (1591) – з княжною Гальшкою (Єлизаветою) Радзивілл (з 1599). Від останнього шлюбу мав дочку Анну (1603-1627) та трьох синів – Криштофа-Миколая (1607-1631), Казимира-Лева (1609-1656) і Миколая (помер немовлям). Наприкінці життя Лев Сапєга займався впорядкуванням архіву Литовської Метрики. Похований разом із двома своїми дружинами у костелі Св. Миколая у Вільні (http://www.sapega.org/biography.html; http://ru.wikipedia.org/wiki/Сапега,_Лев_Иванович. Про витоки роду Сапєг див.: Войтович Л. Князівські династії Східної Європи (кінець IX – початок XVI ст.): склад, суспільна і політична роль. – Львів, 2000. – С. 299).

статуте и праве описаномъ все беспеченство и доброе речы посполитое засажали. А прото онъ великий и зацный философъ греческий Арыстотелесъ поведилъ, же тамъ бельлуа, а по-нашому дикое звера, пануеть, где человекъ водлугъ уподобанья своего владность свою ростегаеть, а где опятъ право або статутъ гору маеть, там самъ богъ всимъ владнеть. А тая того естъ причина, же право естъ, яко его другий зацный мудрец выславилъ, онымъ правдивымъ розъсудъкомъ а мудрымъ умыслу человечого баченьемъ, которымъ панъ Богъ натуру человечую обдарыти рачылъ, абы водлугъ того пристойного а мудрого баченья жывотъ человечий такъ справовалъ, яко бы се за тымъ, што естъ почъстивого, завжды удавалъ, а што непочъстивого, абы се того выстерегалъ. Лечъ ижъ не всихъ такъ прироженье справило, абы большей розуму, а нижли маетностей своихъ а бестыяльскихъ попудливостей наследовати мели, тое удило або монъштукъ на зуфальцы панъ богъ и право его светое вложило, абы тые за неу[ч]ъстивые справы свои слушное каранье, а цнотливые пристойную заплату относили. И тотъ то естъ цель и конецъ всихъ правъ на свете, тымъ все панъства и королевъства стоять и в целости своей захованы бывають, где лихие помъсту, а добрые заплату относят, чого ижъ се завжды тые лекають, которымъ своя воля мила, а розумъ имъ неприетелемъ: ради бы тое удило зъ себе скинули, а права все, абы имъ не пановали, ради бы внивечъ обернули. Показало се то на онъ часъ в оныхъ королевичахъ и млоденъчыкахъ рымъскихъ, которые в объмыслеванью сенаторскомъ, абы тяжкий тежар панованья королевъского або тыраньского зъ себе зложили, а правомъ описанымъ абы се редили – всякимъ способомъ тому забегали млоденъцы, абы жадного такого права надъ собою не узнавали, бо поведали право быти глухое и такое, которое се упросити не дасть, естли в чом человекъ выкрочыть, не маеть браку межы убогимъ а богатымъ. А у пана, однакъ, естъ местъце ласки и [з]ахованья, естъ взлядъ на особы. А такъ лепей подъ самою королевъскою звирхностью жыти, а нижли ся в такое небеспеченство вдавать, жебы на самой толко невинъности живота и постереган[ь]ю прав щасте свое человекъ садити мел. Такая, поведаю, дума естъ, и завжды будеть людей свовольныхъ а неукрочоныхъ, которымъ гроза правъ естъ немила а вшетечное их своей воли завъжды противна, што мы все упатруючи, наяснейший милостивый г[о]с[по]д[а]ру, за щасливый народъ себе быти почитаемъ, которымъ панъ богъ такие господары и продки вашое королевъское милости дати рачилъ, же не толко абы водлугъ воли и уподобанья своего надъ нами звирхност[ь] свою г[о]с[по]д[а]ръскую ростегати мели, але и сами намъ поводомъ до того были, абысмы собе права, яко найбольшые сторожы посполитое вольности, творыли и болшей владности звирхности господаръской надъ собою не попущали, одно покол бы имъ певную границу панованья ихъ надъ нами права замерили, за што яко славу несмерътелъную въ паметяхъ нашихъ собе зоставяли. Такъ поготовю ваша королевъская милость, нашъ милостивый панъ, имя свое вельце славное межы нами рачылесь учинити, же статутъ новый, а на многихъ местьцахъ от людей мудрыхъ а въ правахъ беглыхъ, з народу нашого на то обраныхъ, поправленый, на томъ першомъ въступку панованья своего рачилесь

намъ потвердити. А ижъбы вжо вси суды в томъ панъстве вашое королевъское м[и]л[о]сти, славномъ Великомъ князьстве Литовъскомъ, такъ были отправованы, з ласки своее г[о]с[по]д[а]ръское рачилесь нам позволити, тогды я именемъ всее Речи Посполитое вашой королевъской милости, своему милостивому пану, покоръне за такъ милостивую ласку дякую. А ижемъ тую працу передъ себе взялъ, абымъ тотъ статутъ в друкъ подал, он же вашой к[о]р[олевской] милости офярую яко найвышому сторожу всихъ правъ и вольностей нашихъ, пана бога просечи, абы онъ д[у]хомъ мудрости и вшелякою делностю вашу королевъскую милость обдарити рачилъ, жебысь намъ ваша королевъская милость такъ щасливе а долго пановалъ, яко бы и фала пана бога всемогущого черезъ вашу королевъскую милость помножона и вся Речъ Посполитая в целости и в покою была захована, а такъ святобливое надъ нами вашое коро[ле]въское милости пнованье ту на томъ свете зъ славою несмертельною, а по смерти живота вечного заплатою было нагорожоно. С тымъ нанизъшие службы мои з вернымъ подъданьством ласце вашое королевъское милости пилне залецаю.

Писанъ у Берестью лѣта от нароженья сына Божего 1588 месеца декабра, 1 дня.

Вашое королевъское милости пана, пана моего м[и]л[о]стивого, найнизъший слуга и верный подъданый Лѣвъ Сапега, подъканъцлерый Великого князьства Литовъского.

История Беларуси IX–XVIII веков. Первоисточники /// http://starbel.narod.ru/sapeh1.htm.

Статут Вялікага княства Літоўскага 1588. Тэксты. Даведнік. Каментарыі / Под. ред. І. Шамякіна. – Мінск, 1989. – С. 44-45.

№ 51

1588 р. – Звернення підканцлера Великого князівства Литовського Лева Сапєги до всіх станів в державі з приводу прийняття і друку Литовського статуту

Всимъ вобецъ становъ Великого князства Литовъского Левъ Сапега, подъканъцлерый Великого князства Литовъского, староста слонимъский, маръковъский и мядельский, повольные и зычливые службы свои оферую.

Обачывали то усихъ вековъ люди мудрые, же в кождой речы посполитой чоловеку почъстивому ничого не маеть быти дорожшого надъ вольность, а неволею такъ се маеть гыдити, же не только скарбами, але и смертью ее одъ себе отганяти есть повиненъ. А прото люди почъстивые не только маетности, але и горлъ своихъ противъ кождому неприятелю выносити не жалують, абы подъ ихъ окрутное опанованье не приходили, а з волности своее будучи злуплени, водлугъ воли и мысли ихъ яко невольники не мусели жити. Але вже мало бы и на томъ было, ижъбы чоловекъ з неволи от посторонного неприятеля былъ воленъ, кгды

бы домового неприятеля надъ собою терьпети муселъ. Тогды тотъ монъштукъ або удило на погамованье кождого зуфальцу есть вынайдено, абы, се боячы права, от кожъдого кгвальту и збытку погамовалъ, а надъ слабшимъ и худъшимъ не паствилъсе и утискати его не могъ, бо для того права суть постановлены, абы можному и потужному не все было вольно чынити. Яко Цыцеро поведилъ, ижъ естесмо невольниками правъ для того, абысьмы вольности уживати могли. А естли жъ чоловеку почъстивому ничого нетъ мильшого надъ тое, кгды, во отчызне своей безп[е]чне мешкаючы, не боитсе, абы его хто на доброй славе его змазати албо на теле и на здоров[ъ]ю его образити албо теж на власно[й] маетности его укрывдити могъ, тогды то ничому инъшому, одно праву причитати маеть, за которым од кождого в покою седить, а жадного усилства, обелжен[ь]я и укривжен[ь]я на собе не поносить, бо тот цель и скутокъ усих правъ естъ и мает быти на свете, абы кождый добрую славу свою, здоровье и маетност[ь] в целости мелъ, а на том всем жадного ущирбку не терпел. И то ест наша волност[ь], которою се мы межи иншыми народы хрестиянскими хвалимъ, же пана, ижбы водле воли своее, а не водле правъ наших пановал, над собою не маем, а яко славы учтивое, такъ живота и маетности волно уживаем. Бо хто бы колвекъ с тых трох речей в чом насъ укривдити и подлугъ уподобан[ь]я своего, а не водле прав нашых надъ нами паствитисе мел, тот бы вжо не паном нашим, але сказителем прав и волностей наших был, а мы бысмо неволниками его быти мусели. И слушне за правду маемъ, за што пану богу дяковати, же под панованьемъ королей ихъ м[и]л[о]сти и великихъ князей, пановъ наших, тую владзу и вольность у рукахъ своихъ маемъ, а права сами собе творачы, яко найбольшей можем, волности своее во всем постерегаем, бо не толко сусед а сполный нашъ обывател[ь] в отчизне, але и сам г[о]с[по]д[а]ръ, пан нашъ, жадное звирхности над нами заживати не может, одно толко, колко ему право допущает. Прото, маючи таковый скарбъ в руках наших, который жадною сумою преплачон быти не может, пристоит кождому почстивому ч[о]л[о]в[е]ку, абы о нем ведал, а будучи добре ведомый, абы яко самъ себе и попудливости свои гамовалъ и водлугъ права писаного справовалсе, а никого не кривдилъ, такъ, если бы одъ кого былъ укривжонъ, абы ведал, где обороны и лекаръства в кривъде своей искати маеть, бо яко одинъ сенаторъ рымский другого штрофовалъ, же права отъчизны своее не умелъ, такъ кожъдый обыватель годенъ естъ наганенья, который вольностью се фалить и правъ своихъ умети и розумети не хочеть, которым правомъ усю вольность свою обварованую маеть. А если которому народу встыдъ правъ своихъ не умети, поготовю намъ, которые не обчым яким языком, але своимъ власнымъ права списаные маем и кождого часу, чого намъ потреба ку отпору всякое кривды, ведати можемъ. А ижъ тая трудность передъ тым непомалу до того заважала, же не кождый статутъ могъ мети для трудного и долъгого переписованья, тогды и в том, той потребе кождого обывателя фолькгуючы и пожитку речы посполитое служечы, важыломъсе того тую працу на себе подъняти, а кошту и накладу своего не жалуючы, абыхъ то в друкъ подалъ а дорогу лацнейшую и снаднейшую кождому ку ведомости права

показалъ, к[г]ды жъ то вжо в рукахъ своихъ кождый, коли похочеть, мети можеть. Прошу, рачъте жъ, в[аши] м[илости], тую працу от мене вдячне приняти, а, маючы вольности свои, правомъ добре объвarованые, того постерегати, абысте до судовъ и до трибуналовъ не только людей добрыхъ а тыхъ правъ нашихъ добре умеетныхъ обирали, але боящыхъсе пана бога и цнотливыхъ, которые бы не для пожытку своего, а ку шкоде ближнего, для лакомъства своего и для подаръковъ права выкручали, але, простымъ трыбомъ идучы, светое правды и справедливости постерегали, а тую вольность, которою се тешимо, в целости намъ заховали. С тымъ се ласце и милости вашм[о]стей братеръской поручаю.

История Беларуси IX–XVIII веков. Первоисточники // http://starbel.narod.ru/sapeh2.htm. Статут Вялікага княства Літоўскага 1588. Тэксты. Даведнік. Каментарыі / Под. ред. І. Шамякіна. – Мінск, 1989. – С.47-48.

№ 52

П'єр Шевальє[242] про Україну

[…] Країна, де мешкають козаки, зветься Україною, що означає окраїна. Це вся територія, що простяглася поза Волинню та Поділлям і яка входить до складу Київського та Брацлавського воєводств. Останніми роками козаки самі стали господарями цих областей, а також частини Чорної Русі[243], яку вони потім змушені

[242] Шевальє П'єр (дати народження і смерті невідомі) – французький офіцер, дипломат, історик XVII ст. 1646 року командував підрозділом у війні Франції проти Іспанії за Фландрію, зокрема під час облоги французьким військом Дюнкерка (у цих боях брали участь бл. 2500 козаків з України). На початку Хмельниччини працював секретарем французького посольства у Польщі, був добре обізнаний з характером та перебігом війни. Шевальє – автор трьох історичних розвідок: «Розвідки про землі, звичаї, спосіб правління, походження і релігію козаків», «Розвідка про перекопських татар», «Історія війни козаків проти Польщі». Вперше вони були опубліковані окремою книжкою 1663 р. (повторно – у 1668 і 1852 рр.) французькою мовою, 1672 р. – англійською мовою. В Україні твори Шевальє стали відомі наприкінці XVII ст. Відомості, зібрані у цій книзі, використовували історики П. Симоновський, О. Рігельман, Д. Бантиш-Каменський, О. Маркевич, М. Костомаров, І. Крип'якевич та ін. Українською мовою праці Шевальє вперше вийшли друком 1960 р., вдруге – 1993 р. Вони містять цінну інформацію про події на українських теренах, про видатних історичних осіб, побут і звичаї населення України другої половини XVII ст. (Довідник з історії України. – С. 1079).

[243] Чорною Руссю називали в Польщі у XVI–XVII ст. південно-східні землі Білорусі з містами Бобруйськом, Речицею, Несвіжем, Слуцьком, Слонимом та ін. – приблизно сучасну Гомельську область та частину Могильовської області – саме ту білоруську територію, яку найраніше було приєднано до Литви (Примітки // Шевальє П'єр. Історія війни козаків проти Польщі з розвідкою про їхнє походження, країну, звичаї, спосіб правління та релігію і другою розвідкою про перекопських татар. – К., 1993. – С. 192).

були залишити. Цей простір лежить між 51° та 48° північної широти, і поза ним є тільки безлюдні рівнини аж до Чорного моря, які з одного боку прилягають до Дунаю, а з другого – до Лиману, або Палюса Меотидського[244]. Трава тут така висока, що людина на коні може в ній легко сховатися.

Україна є дуже родючою країною, так само як Русь[245] та Поділля, а земля, тільки-но її обробляти, дає силу-силенну всякого збіжжя, і мешканці здебільшого не знають, що з ним робити, оскільки ріки зовсім не судноплавні. Україна дуже багата також на різну худобу, дичину та рибу, тут сила меду та воску, дерева, яке, крім звичайного вжитку, служить для спорудження будинків. Мешканцям України бракує лише вина та солі; перше вони дістають з Угорщини, Трансільванії, Валахії та Молдавії, а до того ж воно в них замінюється пивом, медом і горілкою, яку гонять з зерна і яку тут дуже люблять. Щодо солі, то її вони одержують з соляних шахт Велички, поблизу Кракова, або з Покуття – однієї з польських областей, яка межує з Трансільванією та Молдавією і де більшість криниць має солону воду. Коли цю воду випарити так, як це роблять у Франції для одержання білої солі, з неї утворюються малі пластівці. Ця сіль приємна на смак, але вона не така солона, як сіль з Бруажа[246].

Всі будинки в цій країні дерев’яні, так само як у Московії та в Польщі. Мури міст зроблені тільки з землі, їх підтримують палі з поперечно покладеними дошками, немов загата; такі мури можуть досить легко загорітися, проте вони краще витримують гарматну стрілянину, ніж кам’яні.

Головні ріки – це Дніпро[247], або Борисфен, Буг[248], Дністер[249], або Тірас (що тече вздовж кордону Валахії), Десна, Рось, Горинь, Случ, Стир і багато інших менших річок та проток, велика кількість яких свідчить про добру якість ґрунту.

[…] Мешканці України, які сьогодні всі називаються козаками і які з гордістю носять це ім’я, мають гарну постать, бадьорі, міцні, спритні до всякої роботи, щедрі і мало дбають про нагромадження майна, дуже волелюбні і нездатні терпіти ярма, невтомні, сміливі й хоробрі, але великі п’яниці, підступні та зрадливі, вони полюють і рибалять, знають різні ремесла, потрібні в сільському житті і на війні; їх особливістю є те, що вони чудово уміють виробляти селітру, на яку багата їхня країна та яку вони вивозять до різних країн Європи. Селітру відправляють у великій кількості до Гданська, звідки її забирають голландці та інші народи.

У цій країні дуже докучає мошка. Влітку вона кусає так дошкульно, що від цього напухає обличчя, якщо в людини немає звички спати під наметом, схожим

[244] Тобто Азовського моря.

[245] Йдеться про Руське воєводство.

[246] Приморське містечко у Франції, в області Сентонж, біля Біскайської затоки.

[247] У тексті: «Нєпер».

[248] У тексті: «Бог».

[249] У тексті: «Нєстер».

на солдатський, який накривають простирадлом з натягнутими краями, котрі звисають на півстопи нижче постелі, щоб не залишалося жодної щілини.

Проте значно більше докучає їм сарана, яка у деякі роки налітає сюди, головно, коли дуже сухо. Сарану несе з собою східний або південно-східний вітер з Татарії, Черкесії[250] та Мінгрелії, які майже ніколи її не можуть позбутися. Сарана летить хмарами, завдовжки в п’ять або шість миль і завширшки у три або чотири, які так затемнюють обрій, що найясніший день робиться хмарним. В місцевостях, де осідає сарана, вона винищує менш ніж за дві години навіть ще зелені посіви. Ці комахи живуть тільки шість місяців; там, де вони перебувають восени, вони відкладають яєчка, кожна близько трьохсот. З кожного яєчка наступною весною, якщо сухо, вилуплюється молода комаха. Сильні дощі вбивають їх. Лише таким чином оті землі звільняються від цього лиха, а також коли повіє північний або північно-західний вітер, бо він жене їх до Чорного моря. Якщо вони тільки-но народились і якщо їхні крильця недосить сильні для льоту, то вони вдираються до хат, обсідають ліжка, столи, м’ясні страви так, що неможливо щось з’їсти, не проковтнувши кількох з них. Вночі вони сідають на шлях та лани шаром завтовшки понад чотири дюйми, і коли поверх нього проїхати возом, то звідти нестерпно смердить.

Руським чи козакам дошкуляє властива їм хвороба, мовою лікарів названа *plica*, а мовою даної країни – гостець[251]. Хворим протягом року, наче паралітикам, відбирає руки і ноги, вони відчувають великий біль у нервах. Коли мине цей строк, у хворих якоїсь ночі так сильно пітніють голови, що наступного ранку все їх волосся виявляється склеєним докупи; тоді хворий відчуває велику полегкість і через кілька днів одужує від паралічу; але його волосся залишається сплутаним, і коли б він дав собі його в цей час зрізати, то рідина, яка виділяється через пори на голові, спадала б йому на очі і зробила б сліпим. Цю хворобу, на яку так само слабують коні, як і люди, вважають у цій країні невигойною. Проте пан де Боплан запевняє, що бачив багатьох вилікуваних, якщо їх лікували так, як хворих на віспу; деякі позбулися хвороби непомітно після зміни клімату, переїхавши з однієї місцевості до іншої. Ця хвороба, на загальну думку, походить від тяжкоcтравності чи якоїсь іншої прихованої властивості тамошніх вод, а особливістю цієї хвороби є те, що вона передається так, як і венерична хвороба, через злягання; її особливістю є також і те, що деякі діти вже народжуються хворими; але дивним є не лише те, що вони такими народжуються, а й те, що, виростаючи, вони одужують і на все життя бувають вже від неї гарантовані[252].

---

250 У тексті: «Сіркасії».

251 У тексті: «ревматизм».

252 Крім невеликих фантастичних даних (про шляхи поширення хвороби і т. д.), автор змішує тут ревматизм з хворобою «ковтун» (до речі, в народі і ревматизм і ковтун називаються «гостець») (Примітки // Шевальє П’єр. Історія війни козаків… – С. 192).

Мова козаків – це один з польських діалектів[253], як і польська мова, вона є слов'янською. Вона дуже ніжна і сповнена пестливих виразів та незвичайно витончених зворотів […].

Шевальє П'єр. Історія війни козаків проти Польщі з розвідкою про їхнє походження, країну, звичаї, спосіб правління та релігію і другою розвідкою про перекопських татар. – К., 1993. – С. 38-42, 44-46.

[253] Помилковість цього твердження нині загальновизнана. Українська мова не діалект польської чи будь-якої іншої мови, а самостійна мова (Примітки // Шевальє П'єр. Історія війни козаків… – С. 192).

Розділ 2

ШЛЯХТА

№ 1

1420 р., березня 17, Мєхув. – Польський король Владислав II піддає будинки шляхти у Львові всім міським повинностям та податкам

Владислав, Божою ласкою (*титулатура*). Змістом даної грамоти повідомляємо, як сучасникам, так і прийдешнім, всім, кому необхідно, які читатимуть це. Ґрунтовно обдумавши зі стурбуванням, що не справедливо не компенсувати втрати, збитки і невигоди, які нашому містові Львову завдаються, від [податків] на охоронців, транспорт, підводи зборів, виплат, контрибуцій та будь-яких подібних зборів і звичних міських повинностей хотіли би позбавитися, бути вільними і вилученими, а це непомірну втрату та шкоду для цього нашого міста безсумнівно [приносить], через це більш за все це [місто] зменшувалося і занепадало та не могло передихнути й отримати життєдайне зростання, звідки такі невигоди і шкоди втрат. Таку [ситуацію] ми гідно оцінили, сприяючи суттєвим, корисним можливостям, і вирішуємо, що віднині всі, кожний [власник] будинку і ділянки, але не привілейований і без вольностей, буде зобов'язаний і змушений до виконання кожного роду сплат, податків, зборів, контрибуцій і звичайних міських субсидій. Райцям у цьому на майбутні часи даємо повну і всіляку можливість, дозволяємо збирати і стягувати ці повинності, збори та податки, безповоротно, під покровом нашої ласки. Для засвідчення цієї грамоти наша печатка є підвішена.

Дано у Мєхуві в неділю «Летаре»[1], року Божого 1420.

За свідченням Йоана, краківського декана, віце-канцлера Польського Королівства.

Привілеї міста Львова (XIV–XVIII ст.) / Упоряд. М. Капраль. – Львів, 1998. – С. 65-66.

№ 2

1442 р., грудня 9, Київ. – Грамота великого князя литовського Свидриґайла Андрієві Волотовичу на маєток у Луцькому повіті

Милостью Божьею, мы, великій князь Швитрикгайлъ, Литовьскій и Рускій и иныхъ. Чинимъ знакомите и даемъ вѣдати симъ нашимъ листомъ каждому доброму, нинѣшнимъ и потомъ будущимъ, кто нань возрить или его чтучи услышить, комужъ то коли его будеть потребизна. Иже видѣвъ и знаменавъ службу намъ вѣрную, а никгды неопущеную, нашего вѣрного слуги пана Андрѣя Волотовича, и мы, порадився съ нашими князи и съ паны и съ нашею вѣрною радою, даемъ и дали есмо тому предреченому пану Андрѣю, за его вѣрную службу, село Михлинъ у Луцкомъ

[1] Неділя «Летаре» – четверта неділя Великого посту.

повѣтѣ, противъ его отчизны Загорова, со всимъ съ тымъ, што къ тымь селомъ зъ вѣка здавна слушало и слушаеть, вѣчисто а непорушно, со всими уходы и приходы, ничого на себе не вымѣнивая, съ селищи, и съ нивами, и съ пашнями, и съ лѣсы, и съ дубровами, и зъ бортными землями, и съ пасеками, и зъ гаи, и съ ловы, и съ ловищи, и зъ бобровыми гоны, и съ черемяны, и съ рѣками, и съ озеры, и съ криницами, и съ потоки, и ставы, и ставищи, и со млины, и съ мыты, и съ болоты, и съ рудами, и такѣ што въ тыхъ и имѣньи примыслить собѣ на новомъ корени посадить, и со всѣми платы, што къ тому имѣнью слушаеть и предъ тымъ слушало, и таке съ луги, и сь сѣножатьми, и со всѣми пожитки, можеть собѣ полѣпшивати, и росширивати, и осадити, и примножити. А даемь тому предписаному пану Андрѣю Волотовичу верху меновая мѣста вѣчно и непорушно ему, а по немъ ино его дѣтемъ, и его внучатомъ, и его ближнимъ счадкомъ, волни во всихъ тыхъ имѣньяхь кому отдати и продати и промѣнити панъ Андрѣй Волотовичь и его ближніи и по немъ будучіи. А при томъ были свѣдоки наша вѣрная князи и панове: князь Олеко, Андрѣй Ивановичь Носъ, панъ Ивашко Монивидовичь Паорша, князь Борись Глиньскій, панъ Иванъ Гулевичь, панъ Грицко Кирдеевичь, панъ Иванъ Чорный, панъ Андрѣй Дчюса, маршалокъ нашь панъ Сава Стоянъ. А на потверженье того нашего жалованья и печать нашу велѣли есмо привѣсити къ сему нашему листу.

А писанъ въ Кіевѣ, подъ лѣты Рождества Исусъ Христова 1000 лѣть и 442 лѣта, мѣсяца декабре 9 день, индикта 12. – Приказъ пана Андрѣевъ Дчюсича маршалковъ.

Акты ЮЗР. – СПб., 1863. – Т. 1. – С. 14.

№ 3

1446 р., липня 20, Луцьк. – Грамота Великого князя литовського Свидриґайла Петрашкові Ланевичу на маєтки Михалевичі, Пруси і Межиріччя в Луцькому й Острозькому повітах

Милостью Божьею, мы, великій князь Швитригайло, Литовскій, Рускій, Прускій и иныхъ. Чинимъ знаменито симъ вашимъ листомъ кождому доброму, нинѣшнимъ в потомь будучимъ, хто нань возрить или чтучи его услышить, кому жъ того будеть потребно. Ижъ видимъ къ намъ службу вѣрную и никгды не опущоную нашого вѣрного пана Петрашка Ланевича, и мы, досмотрѣвши зъ нашими князи и паны зъ нашою вѣрною радою, даемъ в дали есьмо у въ Острозскомъ повѣтѣ Межирѣчье, а въ Луцкомъ повѣтѣ Михалковичи а Прусы, со всимъ съ тымъ, што къ нимъ зъ вѣка и здавна слушало и слушаеть, вѣчисто а непорушно со всими входы и приходы, ничого на себѣ не выйменывая, и съ приселки, и зъ селищи, зъ нивами, и съ пашнями, зъ лѣсы, зъ дубровами, и зъ бортными землями, и зъ гаи, и съ пасеками, и зъ ловы, и зъ ловищи, и зъ бобровыми гоны, и зъ черемяны,

и зъ ріками, и съ озеры, и съ криницами, и съ потоки, и ставы, и ставищи, и со млыны, и зъ мыты, и зъ болоты, и зъ рудами, и таки што въ тыхъ имѣньяхъ собѣ примыслить на новомъ корени посадити, и со всими платы, што къ тымъ селомъ слушаеть и передъ тымъ слушало, и таки съ луги, и зъ сѣножатьми, в со всими пожитки, можеть собѣ полѣпшити а розширити и присадити, и примножити; а даемъ тому передъ писаному пану Петрашку Ланевичу верху мевованая мѣста вѣчно в непорушно, ему, в его дѣтемъ, его внучатомъ, и его ближнимъ, и его щадкомъ: вольни они всихъ тыхъ имѣней кому отдати и продати, и промѣняти, панъ Петръ и его ближніе, по немъ будучіе. А при томъ были свѣдки: наша рада вѣрная владыка Луцкій Феодосей, пань Иванъ Гулевичъ, панъ Васюта Тептюковичъ, панъ Гаврило Шило, панъ Иванъ Волотовичь, панъ Дениско Мукосеевичъ, а на потверженье того нашого жалованья, про лѣпшую память и твердость, и печать нашу велѣли есмо привѣсити къ сему нашому листу.

Писанъ у Луцку, подъ лѣты Рожества Ісусъ Христова 1000 лѣтъ и 446 лѣта, мѣсяца іюля 20 дня, индикта 15. Приказанье князя Борисовъ Снаксарь.

Акты ЮЗР. – СПб., 1863. – Т. 1. – С. 18.

№ 4

1458 р., грудня 27, Краків. – Польський король Казимир IV, на прохання шляхетного Федора із с. Шептичі та його братів Глібка, Сенька й ін., підтверджує «привілей на пергаменті, підписаний рукою найяснішого володаря Лева, князя Русі», на володіння селами і землями, що належали до них

Казимир, з ласки Божої король польський, великий князь литовський, пан і спадковий володар Русі і Пруссії.

Цим повідомляємо всім, кому слід, що шляхетний Федір із Шептичів від себе і шляхетних братів Глібка і Сенька, онуків вельможного Яцька або Гіацинта з Шептичів, пред'явив нашому маєстату привілей на пергаменті, підписаний рукою найяснішого володаря Лева, князя Русі, і скріплений вислою печаткою руської князівської канцелярії. Зміст його такий […][2].

---

[2] Грамота галицького князя Лева Даниловича бояринові Ярославові Юліановичу Шептиці з датою 1284 р., якою князь дарує село Кальнофости й Онуфріївський монастир, а також підтверджує спадкове право на землі, що належали його батькові, дідові та прадідові, для заснування сіл Шептичі та Вощаниця (Вощанці) у Самбірській землі (Купчинський О. Акти та документи Галицько-Волинського князівства XIII – першої половини XIV століть. Дослідження. Тексти. – Львів, 2004. – С. 496-497). 12 квітня 1469 р. у Городку, на прохання того ж шляхетного Федора із Шептичів та його родичів, король Казимир IV вдруге під-

А тому ми, доброзичливо схиляючись на уклінні прохання до нашої величності, дозволяємо їм залишитись у володінні згаданими маєтками і надаємо цим листом повне право на названі села з усіма їх вигодами, данинами, гаями, полями, луками, садами, борами, пасіками, озерами, болотами, річками і з усіма повністю належностями на вічні часи, щоб віднині мирно і спокійно тримали, вживали і володіли.

На доказ того, що відбулося, підвішено тут нашу печатку.

Дано у Кракові, дня 27 грудня, року Божого 1458. Реляція велебного Альберта з Жихліна, коронного підканцлера.

Купчинський О. Акти та документи Галицько-Волинського князівства XIII – першої половини XIV століть. Дослідження. Тексти. – Львів, 2004. – С. 828-829.

№ 5

1469 р., квітня 12, Городок. – Польський король Казимир IV, на прохання шляхетних Федора із Шептичів та його братів і племінників Федора, Гліба та Сенька, «згідно з листом найяснішого володаря і пана Русі князя Лева», підтверджує право власності на сс. Шептичі, Кальнофости з Онуфріївським монастирем у Самбірському повіті та с. Вощаниця у Перемишльському повіті разом з усіма належними до них землями та повинностями

Казимир, з ласки Божої король польський, великий князь литовський, пан і спадковий володар Русі і Пруссії.

Повідомляємо цим листом усім, кому слід, що шляхетний Федір із Шептичів від себе і своїх шляхетних братів і племінників Федора, Гліба і Сенька подав прохання нашому маєстату, щоб ми удостоїли затвердити їх у володінні маєтками у згаданих Шептичах і Кальнофостах з Онуфріївським монастирем, розташованих у Самбірському повіті, та у Вощаниці Перемишльського повіту, які були надані їх попередникам, згідно з листом найяснішого володаря і пана Русі князя Лева.

А тому ми, доброзичливо схиляючись до цього уклінного клопотання, поданного нашому маєстату, дозволяємо їм залишатись у володінні згаданими маєтками і силою цього листа зберігаємо за ними право на часто згадані села з усіма

тверджує права власності на ці землі (див. розділ 2, № 5). Однак друге надання не містить тексту грамоти Лева Даниловича.

У XVI ст. обидва документи короля Казимира IV окремо конфірмував король Сигізмунд Август: перший – 24 травня 1572 р. у Кракові, другий – 13 лютого 1552 р. у Пйотркуві. Привілей короля Казимира IV від 1469 р. у додатку доповнено текстом грамоти князя Лева Даниловича й облятовано між 31 серпня і 3 вересня 1552 р. у книзі Перемишльського суду (Там само. – С. 491).

їх податками, прибутками, користю, вигодами, данинами, зиском, ґрунтами, луками, полями, садами, лісами, борами, гаями, пущами, пасіками, озерами, болотами, ставками, млинами, ріками та їх допливами і з усіма зокрема і повністю належностями, прилеглостями й угіддями даних сіл, які здавна до них належать, щоб і надалі мирно й спокійно тримали, володіли, вживали й посідали, як і багато років досі.

На доказ того, що відбулося, підвішено тут нашу печатку.

Дано у Городку, в середу після Провідної неділі, року Божого 1469.

Реляція велебного Альберта з Жихліна, коронного підканцлера.

Купчинський О. Акти та документи Галицько-Волинського князівства XIII – першої половини XIV століть. Дослідження. Тексти. – Львів, 2004. – С. 830-831.

№ 6

1524 р., листопада 21, Краків. – Підтвердна грамота польської королеви Бони[3] боярину Клецькому Горяїну на маєтки у Клецькому повіті

Бона, зъ Божіей милости королевая Полская, великая кнегини Литовская, Руская, Пруская, Жомоитьская и иныхъ. Чинимъ знаменито симъ листомъ нинѣйшимь и напотомъ будучимъ, кому того потребъ будеть вѣдати, або чтучи слышати. Билъ намъ чоломъ бояринъ нашь Клецкій, на имя Горяинъ, и новѣдилъ передъ нами, штожъ маеть имѣнье свое въ повѣтѣ Клецкомъ, двѣ земли, на имя Ревятевщина а Дудовщина, которые жъ земли далъ ему предокъ нашъ, небожчикъ князь Иванъ Ярославичъ передъ пятминадцать годы, и былъ въ державы и во впокою тыхъ земль за князя Ивана и за сына его князя Федора; на штожъ онь, съ полецанья нашого, передъ старостою нашимъ Пинскимъ и Клецкимъ врожонымъ Ивановъ Михайловичомъ и бояры нашими Клецкими доводъ слушный учинилъ, ижъ тое имѣнье далъ отцу его князь Иванъ; и билъ намъ чоломъ, абыхмо ему на то дали нашь листъ и то ему потвердили листомъ нашимъ на вѣчности. И мы зъ особливое ласки нашое на его чоломбитье то вчинили, на то дали ему нашь листъ, и то

[3] Бона (Сфорца) (1494-1557) – дочка міланського герцога Галеаццо, польська королева з 1518 р., друга дружина короля Сиґізмунда I Старого, мати Анни Яґеллонки і Сиґізмунда II Авґуста. Брала участь у державних справах, виступала проти Габсбурґів, протегувала вплив італійської культури в Польщі. Різними способами нагромаджувала у своїх руках землеволодіння, намагалася створити власний приватний маєток, щоб почуватися матеріально незалежною і з часом перетворити його на підпору для Сиґізмунда Авґуста, що викликало незадоволення екзекуціоністів. Через спробу впливати на державну політику свого сина, втручання у його особисті справи, змушена 1556 р. повернутися на батьківщину, в італійське князівство з центром у місті Барі, де наступного року її отруїли (MIL. – Warszawa, 1997. – S. 149; Зашкільняк Л., Крикун М. Історія Польщі. – Львів, 2002. – С. 116-117; Bogucka M. Bona Sforza. – Wrocław, 2009).

ему потвержаемъ тымъ нашимъ листомъ на вечность, ему самому и его жонѣ, и ихъ дѣтемъ, и напотомъ будучимъ ихъ счадкомъ, вѣчно и непорушно, со всимъ съ тымъ, што къ тымъ землямъ здавна прислухаеть и какъ ся въ собѣ маюіть, а то кромъ ображенья правь нашихъ и потомковъ нашихъ и звычаевъ старыхъ князьства нашого Литовского, которые заховываемъ въ цѣлости; а маеть онъ намъ и нашимъ потомкомь, и его дѣти, и щадкове ихъ служити службою воєнною, часу войны, такъ какъ и передъ тымъ служивалъ; и тежъ маетъ въ ловы наши ѣздити, какъ того часъ; а люди его маютъ замокъ нашъ Клецкій оправляти водлѣ давного обычая. А што ся дотычетъ звѣру въ его имѣньи, то люди его маютъ осочити и дати вѣдомо на замокъ старостѣ нашому, а не маетъ онъ у своихъ ловѣхъ, а ни люди его звѣру ловити до того часу, нижли староста нашь будеть у его имѣньи ловити, принамнѣй разъ у году; и тежъ у въ озерехъ своихъ не маетъ онъ духовъ рибныхъ ловити, олижъ на замокъ маетъ вѣдомо дати. А на што былъ передъ тымъ повиненъ, мы и теперъ его съ того не выймуемъ, А надъ то и печать нашу казали есмо привѣсити къ сему нашому листу. При томъ были: велможный Миколай Вольскій, охмистръ нашь; а князь Янъ Левицкій, канторі, Плоцкій, писарь нашь Латыньскій.

Писанъ у Краковѣ, подъ лѣты Божьего Нароженья 1524, мѣсяца ноября 21, индиктъ 13.

Акты ЮЗР. – СПб., 1863. – Т. 1. – С. 65-66.

№ 7

1551 р., листопада 24, Краків. – Підтвердна грамота Сиґізмунда Авґуста мстиславським і радомським панам, боярам і всій шляхті на різні права і привілеї

Жикгимонтъ Августъ, Божъею милостью король Польскій, великій князь Литовскій, Рускій, Пruскій, Жомоитскій, Мазовецкій и иныхъ. Чинимъ явно симъ нашимъ листомъ, хто на него посмотрить або чтучи его услышить, нинѣшнимь и напотомъ будучимъ, кому будеть потребъ того вѣдати. Били намъ чоломъ князи, панове и хоружіе, и вси бояре шляхта замку Мстиславского и Радомского и покладали передъ нами листъ короля его милости Жикгимонта, славное памяти пана отца нашого, на вызволенье отъ мыта людемъ ихъ у Мстиславли и о городничое Мстиславское имъ даный, яко то ширей а достаточнѣй на томъ листѣ его кролевской милости естъ описано, и били намъ чоломъ, абыхмо при томъ ихъ зоставили и то имъ листомъ вашимъ потвердили, которого мы огледавши, казали его слово отъ слова въ сесь вашъ листъ вписати, который жо такъ ся въ собѣ маеть: Жикгимонтъ, Божъею милостью король Польскій, великій князь Литовскій, Рускій, Прускій, Жомоитскій, Мазовецкій и иныхъ. Били намъ чоломъ князи и панове, и хоружіе, и бояре повѣту Мстиславского, и повѣдили передъ нами, ижъ

коли люди ихъ въ имѣньяхъ ихъ по селомъ продають кони або быдло, яловицы, волы, вепры, бараны, и тежъ соль, и медъ пресный, и иншіе дробные речи, што въ кого будеть, ино дей мытники Мстиславскіе и Радомскіе отъ таковыхъ речей, што люди ихъ по селомъ продають, мыто въ нихъ беруть и тяжкость великую имъ въ томъ чинять, для чого многіе люди зъ имѣней ихъ прочъ ся росходять, и били намъ чоломъ, абыхмо ласку нашу въ томъ имъ вчинили и для послугъ ихъ тое подводное Мстиславское и Радомское людемъ ихъ отпустили; а къ тому особливѣ просили насъ, абыхмо городничое Мстиславское и Радомское имъ дали, а иншого обчого неродича тамошнего городничимъ тамъ не вставляли, же бы ихъ братья земяне тамошніе на тыхъ замкохъ нашихъ городничими были, в речи бронные замковые завѣідали, которые бы для часу потребы отъ непріятеля вашого опатрнѣ въ целости черезъ нихъ были хованы; ино, бачачи князей и пановъ и бояръ Мстиславскихъ вѣрные а пильные послуги, которые они частокроть не лютуючи горла и статку своего намъ, пану своему, и Речи Посполитой земской чинять, зъ ласки нашое на ихъ чоломбитье то вчинили, тое подводное людемъ ихъ отпускаемъ подъ тымъ обычаемъ: ижъ кгды оные люди въ селѣхъ ихъ будуть кони, або якое быдло, и тежъ медъ пресный и соль продавати, тогды жадного мыта мытникомъ Мстиславскимъ оттоль не повини давати, а мытники тежъ никоторое обтяжливости черезъ то не мають въ томъ чинити, лечъ кгды у мѣстѣ Мстиславскомъ або въ Радомскомъ кони и быдло и иншіе речи будутъ продавати, тогды вжо отъ того мыто звычайное повинни давати, а съ того за тымъ листомъ нашимъ не мають ся ничимъ выламовати. Тежъ городничое въ тыхъ замкохъ нашихъ Мстиславскомъ и Радомскомъ имъ держати даемъ, ижъ мають земяне тамошніе, люди добрые а вѣры годные, въ тыхъ замкохъ нашихъ городничими быти и всякіе речи бровные завѣдати, и въ цѣлости ихъ ховати, и слушнѣ а ряднѣ ся справовати. И на то даемъ имъ сесь нашъ листъ зъ нашою печатью. Писанъ у Вильни, подъ лѣты Божъего Нароженья тисеча пять сотъ сорокъ первого, мѣсяца генвара четвертогонадцать дня, индиктъ четвертынадцать. При томъ были: панъ Матей, воевода Виленьскій, а самъ князь Василей Полубенскій, староста Мстиславскій; подпись руки пана Горностая, подскарбего земского, маршалка и писаря. Къ тому особливѣ били намъ чоломъ бояре Мстиславскіе и Радомскіе, абыхмо ласки нашое господарское въ томъ имъ взычили и старостѣ нашому Мстиславскому теперешнему и потомъ будучимъ старостамъ тамошнимъ, бояръ, шляхты, братьи ихъ, и людей ихъ властныхъ безъ нихъ самыхъ судити в рядити не казали, и абы тежъ въ пущахъ ихъ, которые они добровольнѣ ку имѣньямъ держать, звѣрь бити и по рѣкамъ ихъ бобры ловити было вольно, а старостове наши абы въ пущи ихъ для ловенья звѣру не въѣздчали, и винъ незвычайныхъ абы тежъ на нихъ не брали, бо дей и передъ тымъ завжды за предковъ нашихъ славное памети королей и великихъ князей ихъ милости, и за короля его милости Жикгимонта, пана отца нашого, тотъ ся обычай заховывалъ и того они добровольнѣ уживали, а ни отъ кого въ томъ не были не рушаны, въ чомъ дей ачъ кольвекъ они и теперь отъ старосты нашого тамошнего кривды собѣ не мають и того всего добровольнѣ вживають, нижли абы еще за лис-

томъ нашимъ тымъ безпечней тое вольности въ имѣньяхъ своихъ уживати могли, просили насъ, абыхмо листъ нашъ господарскій на то имъ дали и то на листѣ нашомъ имъ выписати велѣли; о штожъ воевода Виленьскій, маршалокъ земскій, канцлеръ великого князства Литовского, староста Берестейскій, державца Борисовскій и Шовленьскій, панъ Миколай Радивилъ у причинѣ за ними насъ жедалъ. А такъ мы, паметаючи на вѣрные а пильные послуги князей, пановъ и всихъ бояръ шляхты повѣту Мстиславского, которые они, не лютуючи горлъ и маетностей своихъ, намъ господару и Речи Посполитой чинили, и впередъ хотечи ихъ ку послугамъ нашимъ поспѣшнѣйшихь и охотнѣйшихь учинити, зъ ласки нашое господарское и на причину пана воеводы его милости Виленьского, на чоломбитье ихъ то вдѣлали, и при томъ листѣ короля его милости, пана отца нашого, ихъ зоставили и тые вси речи вышеймененые, на томъ листѣ описаные, потвердили имъ на вѣчность. А што ся дотычеть судовъ старостиныхъ и лововъ звѣринныхъ въ нущахъ и гоновъ бобровыхъ и тыхъ винъ вышейменеными, кгдыжъ то передъ тымъ завжды такъ ся заховывало, яко того они справу намъ дали, же имъ того взывати было вольно, мы и теперъ, водлугъ давного обычая, то заставуемъ и то тымъ листомъ нашимъ установляемъ: ижъ коли которые справы передъ старостою нашимъ Мстиславскимъ теперешнимъ, княземъ Иваномъ Васильевичемъ Полубенскимъ, и по немъ будучими старостами тамошними отъ бояръ шляхты притачатися будуть, тогды старостове наши мають завжды зъ бояръ шляхты повѣту тамошнего двухъ альбо трехь бояръ старшихъ при той справѣ съ собою мѣти и посполъ зъ ними ихъ судити, а меншъ двухъ особъ шляхты старшое при собѣ не маючи, не маеть никоторыхъ судовъ самъ одинъ справовати, и конца не чинити, и людей ихъ безъ нихъ самыхъ не судити и не рядити, и въ пущахъ ихъ кривды имъ не чинити, одно они во всемъ, водлѣ давного обычая, захованы быти мають, но тому, яко то и передъ тымъ будеть бывало, и вольно будеть завжды въ имѣньяхь ихъ имъ самымъ и потомкомъ ихъ бояромъ шляхтѣ, кромъ слугъ путныхъ, которые особливую повинность ку службамъ нашимъ мають, всякихъ вольностей шляхетскихъ уживати по тому, яко и въ иншихъ повѣтѣхъ все рыцерство шляхта, обыватели тутошного панства нашого великого князства Литовского, въ имѣньяхъ и во всихъ маетностяхъ своихъ вольность мають, и подлѣ права и статуту земского, подь которымъ вси подданные наши у здѣшнемь панствѣ нашомъ великомъ князьствѣ сѣдять и имъ ся справують; а староста нашъ тамошній, который кольвекъ тотъ замокъ нашъ отъ насъ держати будеть, маеть ся къ нимъ водлѣ обычаю посполитого заховати, а черезь тотъ теперешній лист нашъ не мають имъ никоторого втисненья и кривды въ томъ чинити, але въ часъ потребы мають они намъ господару и Речи Посполитой служити, водлѣ повинностей своихъ, яко и иншіе подданные наши бояре шляхта. А на твердость того дали есьмо всей шляхтѣ повѣту Мстиславского сесь нашъ листъ, до которого и печать нашу привѣсити казали. Писанъ у Вильни, подь лѣты Божъего Нароженья 1551, мѣсяца ноября 24 дня, индикта 10.

Акты ЮЗР. – СПб., 1863. – Т. 1. – С. 130-132.

№ 8

Статут Великого князівства Литовського 1566 р. про шляхту

РОЗДІЛ I

АРТИКУЛ 16

Про спори земельні між маєтками нашими князівськими, панськими, шляхетськими, ми, господар, єдиним тим правом судити маємо

Те ж ми, господар, обіцяємо і хочемо аби те через нас і потомків наших земельні спори завжди нами вирішувалися, навіть якби ці спори стосувалися земель маєтків наших і маєтків, які вийшли з володінь наших, що їх у власності маємо ми і потомки наші, великі князі литовські, тим же єдиним правом, як і піддані наші Великого князівства судитися, і не інакше, чиї докази будуть переконливішими згідно з правом, той до доказування має бути допущений.

АРТИКУЛ 26

Про надання мита шляхті

Теж з ласки або доброти нашої господарської, князям, панам-радам, духовним і світським, шляхті в цьому панстві нашому ту вольність на водах, на дорогах, тобто суходолом і водним шляхом на торгах, на мостах, так і в маєтках наших, спускати і продавати з їх власних гумен, кожному ним вирощене збіжжя, а не куплене, від того мито не має бути даване; так теж і від підвод шляхетських, які з їх речами, власним збіжжям і стаціями ходять, від того всього мито і мостове братися не має.

А якби що з купленого збіжжя та інших речей при тому мав, від того мито має платити. А платити особисто, а де б їх самих при тому не було, тоді слуги їх або справці, від них для того послані, віри гідні, на митах наших головних мають присягнути, що [з того] є дійсно роботою його домашньою, а що теж прикуплене, а підводи мають без присяги бути пропущені тільки за листами і печатками їх, таким же чином і лісні товари, і від всього господарства домашньою роботою мають вважатися і безмитно пропущені бути. А на мостах старожитніх, де перед тим що буде давано, тільки від підвод таких, які збіжжя на продаж везуть, також, згідно з стародавнім звичаєм мають [мито] давати.

РОЗДІЛ II

АРТИКУЛ 2

Про постанову оборони земської тільки на сеймі

Обіцяємо і уставуємо, навіки бути, що коли буде потреба проти якого неприятеля нашого в обороні земській в цьому панстві нашому, Великому князівству Литовському, або війну вести, тоді ми самі, господар, або і з пани-радами нашими не маємо і не можемо того учинити, ані серебщизни і виплат ніяких установлювати, доти перший сейм великий вальний, скликаний у цьому панстві нашому,

Великому князівстві Литовському, на який за вказівкою і листами нашими будуть повинні всі княжата і пани-рада, духовні і світські, маршалки й інші врядники земські і двірні, пани хоруговні, посли земські повітові з'їхатися; теж на той час, на сеймі великому вальному зі всіма радами нашими і зі всіма княжатами і панятами, і зі всім лицарством порадою і з дозволу їх маємо такі справи вирішувати, а не інакше. А якби де б від якого неприятеля нашого яке раптове вторгнення було в це панство наше, Велике князівство, тоді і без сейму, тільки за листами нашими, а за відсутності нашої – за листами панів-рад наших, гетьмана нашого великого, мають всі князі і піддані наші, військовозобов'язані, на час і місце призначене їхати, як на напад, і те з милості Речі Посполитої, обороняючи себе, своїх жон і дітей, маєтності батьківщини своєї.

АРТИКУЛ 4
Про маєтки заставні, хто з них службу земську служити має

Теж уставуємо, якби який шляхтич або пан, хто закупить [маєток] і в держанні буде [мати], службу земську з того виставляти має. Але якби той собі у записі заставному утаїв; а той, хто заставить тим описом своїм, те б подав, що сам з того маєтку службу земську служити має; і той, хто закупив, у тому вільний буде.

А якщо хто за таким звичаєм, якби той, хто закуповує, мав осілість, і може службу земську сам служити, а якби осілості якої і господарства не міг мати, – тоді насамперед той, хто закуповує і вживає, сам з тієї купівлі має службу земську служити.

АРТИКУЛ 6
Про зібрання і тягнення шляхти на війну

Теж ми, господар, для впорядкованого тягнення на війну, аби у тому шкоди не було людям, так уставуємо, що де за потребою земською буде від нас і панів-рад або гетьмана всієї землі наказано на військову службу їхати, – і тоді хорунжий, повідомивши про те шляхту, кожний у своєму повіті, має виїхати сам у поле і наказати до себе всім повітникам своїм, за три дні перед тягненням, з повіту з'їхатися; а вони будуть повинні і до війська до нього не відмовляючись їхати, на той час і на те місце, яке їм від нас дане і призначене буде, з поштами своїми, як на війну служити, повинні з'їхатися. І там же хорунжому, зібравшись з ними і маючи про кожного з них добру відомість, і всі разом мають вирушити з ними до каштеляна, давши про себе наперед знати, де б повинні до нього приєднатися; і там, з каштеляном з'їхавшись, хорунжий цього повіту шляхту віддати і доповісти каштеляну, і ознайомити має, про всіх сповна і хто є.

А де, в якому повіті, каштеляна нема – іти до маршалка, який в тому таку ж силу мати буде, як і каштелян. І коли вже з каштеляном зберуться хорунжі зі шляхтою, тоді всі разом під каштеляновою або маршалковою рукою тягнутися мають до воєводи того воєводства; і там каштелян або маршалок з хорунжим мають здати і описати шляхту воєводі, кого нема і з якої причини. Вже всі ті, як панове-воєводи, і каштеляни, і маршалки з хорунжими мають тягнутися на місце, нами і панами-

радами нашими призначене, або гетьману, де вказано буде, і в одному місці завжди при воєводі становитися, а не порізно, будучи в слухнянстві і під рукою панів-воєвод своїх. А в тому тягненні воєвода має те з пильністю стерегти і боронити повинен, аби повітники його нікому ніякої шкоди, у дорозі і на постої стоячи, ні в чому не чинили, але собі і коням своїм, за гроші торгом, а не уставою харчі купували; а який би, всупереч наказу, смів кому яку шкоду вчинити, тоді воєвода або каштелян, доки до пана гетьмана не дійдуть, мають їм з такими правосуддя вчинити і стягнення з винного і з маєтності його заразом, не зволікаючи, робити, а повітники, шляхта, буде у нього повинні у всьому тому, як вище описано, слухняними бути, а проти неслухняних і впертих так само повинні робити і карати їх мають, застосувавши до нього право, і що за правом заслужить, те стерпить.

АРТИКУЛ 8

Про шляхту, яка у різних повітах маєтки має

Уставуємо, яка шляхта, піддані наші мають в різних повітах маєтки свої, такі мають у тому повіті, у якому будуть найголовніший маєток свій мати, з усіх маєтків своїх батьківських, вислужених, куплених і жінчиних самі стати, і пошт свій ставити.

РОЗДІЛ III

АРТИКУЛ 7

Аби шляхтич безправно не був затриманий, ані посаджений

Теж обіцяємо і навіки мати хочемо ми, господар, і потомки наші, що все лицарство, шляхту Великого князівства, при вольностях звиклих, які від нас, господаря і від предків наших, їм дані, будемо повинні зберігати і дотримуватися. Теж кожний шляхтич осілий, згідно з правом не притягнутий і не звинувачений судом, нами, господарем, і кожним врядом, затриманий і до в'язниці посаджений бути не має.

АРТИКУЛ 8

Аби пани шляхту про поштивість їх самі не судили

Так уставуємо, що княжата і пани-рада наша, шляхту і кожного з лицарства нашого, яку теж шляхту нашу в служінні у себе тримають, не мають самі про поштивість судити, крім нас; бо той суд нікому іншому не належить, тільки господарю. А що стосується злодійства, вбивства та інших справ злочинних – те вільні будуть панове їх над ними, посадивши при собі шляхту, людей добрих, правосуддя чинити, і в чому би був хто судом поконаний, тоді той за проступок свій терпіти і покараний має бути, навіть і смертю.

АРТИКУЛ 12

Про дотримання старих устав,
а нових без сейму вального не встановлювати

Теж вказуємо: всі привілеї земські стародавні і нові, від нас надані, вольності і звичай добрий стародавній, цим статутом нашим, зберігати і ні в чому не

порушувати, а нового нічого не встановлювати. А якби була б до того потреба що нового додати на користь державі, тоді того не маємо чинити, ані устав жодних приймати, а тільки на вальному сеймі цього панства нашого і в тутешньому панстві нашому, Великому князівстві Литовському, з відома і згоди рад наших і схвалення всіх земель цього панства нашого.

АРТИКУЛ 15
Людей простих над шляхтою не підвищувати

Теж простих людей над шляхтою не підвищувати, на посади їх призначати і врядів наших простим людям давати не маємо, а шляхті, кожному лицарському чоловіку, уродженому тутешнього панства нашого, Великого князівства Литовського, ми, господар, з ласки нашої господарської за службою, за корисністю їх, нам, господарю, обіцяємо їх, згідно з придатністю, посадами і врядами забезпечувати і в службах наших зберігати, як вірних наших підданих.

АРТИКУЛ 16
Про доведення шляхетства

Уставуємо теж, якби хто кому сказав, що той не шляхтич, тоді той, хто це доводить, має поставити з батька і матері двох шляхтичів спадкових, і на те їм присягнути, що він є спадковим і справжнім шляхтичем. А якщо буде, що рід перевівся, а він би тутешнього панства нашого тубільцем був, тоді від бояр, шляхти околичної має поставити двох шляхтичів, які мають при ньому присягнути, що він є з роду шляхтичів. Якби теж який шляхтич нешляхтянку, жону собі мав, тоді жону і дітей своїх, з нею набутих, собою і шляхетством своїм ошляхтить, І такі жони і діти їх за справжніх шляхтичів бути мають. А коли б така жона була за шляхтичем, а потім пішла за просту людину, а не за шляхтича; тоді та поштивість свою шляхетську втрачає, і в такому стані бути має, як і муж її, за ким в той час буде, а дітям тим, яких з першим мужом своїм, шляхтичем, набула, те шкодити не буде, тільки б не ремеслом, і не шинком жили і локтями не міряли, проте, і такий, який би шинок і ремесло міське, холопське покинув і залишив, і поступків шляхетських і лицарських наслідував, тоді такий за шляхтича визнаний бути має.

АРТИКУЛ 20
Про шляхту, яка у місті осілість прийняла

Теж уставуємо, що коли б шляхтич, занехаявши маєтки шляхетські, і шукаючи користі, пішов би собі до міста і мешкаючи там, торг міський ведучи або шинок у домі маючи, або ремеслом займаючись, занехаявши на той час шляхетство своє, згідно з уставою, нижче в артикулі описаною, – тоді сини такого, коли б потім шинком і ремеслом міським обходитись не хотіли і локтем не міряли, а наслідували вчинків лицарських предків своїх, такі мають бути за справжню шляхту визнані.

АРТИКУЛ 21
Про простих людей, які підвищення честі і стану за здібностями і заслугами можуть мати

[Підвищення честі і стану] кожного, власне, рукам і розпорядженню верховенства нашого господарського належить, і теж оберігаючи від всякого заповнення стану шляхетського людьми простого стану, окрім особливої ласки і дарування від зверхності нашої господарської, вольності, привілеїв, стану шляхетського, сам собі привласнювати і ніяким чином їх вживати не може.

АРТИКУЛ 36
Хто що за короля Казимира, і за Александра, і за батька нашого, короля його милості Сиґізмунда4, мав в державні, той вічно має держати

Хочемо теж мати і уставуємо, аби всі піддані наші, як духовні, так і світські, княжата і пани, і вся шляхта, які маєтки свої отчизні, вислужені і куплені, і які яким іншим чином набуті, за предків наших, славної пам'яті короля Казимира або дядька нашого – короля Александра, так теж і за батька нашого, короля його милості Сиґізмунда I, за нашого щасливого панування, спокійно держали, – ті мають такі маєтки вічно спокійно держати, від цих часів і на майбутні часи вживати вони самі і потомки їхні, якби навіть на те належних листів не мали.

РОЗДІЛ XI

АРТИКУЛ 13

Про звади шляхетські

Хто б кому руку або ногу утяв, або око, губу, зуби, вухо відтяв, за кожний такий член по п'ятдесят кіп грошей належить платити і двадцять і чотири тижні у замку у в'язниці сидіти. А хто б обидві руки чи обидві ноги, чи обидва вуха відтяв, або обидва ока, тоді має заплатити головщизну, як за вбивство людини: сто кіп грошей, а рік і шість тижнів має у в'язниці сидіти. А якби заподіяв людині таке поранення, через яке б з рани кістки довелося виймати, тоді має за-

[4] Сиґізмунд I Старий (1.01.1467–1.04.1548, Краків) – великий князь литовський з 20 жовтня 1506 р. і польський король з 8 грудня 1506 р. (коронований у Кракові 24 січня 1507 р.). Син польського короля Казимира IV та Єлизавети Габсбург. У 1507-1537 рр. з перервами вів війну проти Московії, результатом якої була втрата в 1514 р. Смоленська. 1508 року Сигізмунд I розправився з прихильниками М. Глинського. У 1519-1521 рр. воював проти Тевтонського Ордену. У 1526 р. приєднав до Польщі Мазовію. За його правління було прийнято Перший Литовський статут (1529). Вів не дуже успішну боротьбу з екзекуційним рухом шляхти. Намагання провести військові та економічні реформи не мали успіху. За цього короля були здійснені перші спроби створення реєстрового козацтва. Сиґізмунд I був видатним меценатом, сприяв проникненню мистецтва Ренесансу в Польщу, в час його правління було перебудовано замок у Кракові. Похований у кафедральному соборі в Кракові (Довідник з історії України / За ред. І. Підкови, Р. Шуста. – К., 2001. – С. 746; Wojciechowski Z. Zygmunt Stary (1506-1548). – Warszawa, 1979; http://ru.wikipedia.org/wiki/Сигизмунд_I).

платити тридцять кіп грошей. А якби заподіяв поранення, через яке той онімів, хоча б вигоївся, тоді має сто кіп грошей, як головизну, платити і рік та шість тижнів відсидіти у в'язниці. А якщо рана буде на обличчі – сорок кіп грошей належить. А коли б по щоці когось вдарив, бороду рвав, тоді за те все по дванадцять рублів грошей належить платити. А коли би бив києм шляхтича – сорок кіп грошей має заплатити. А за білі голови[5] шляхетські, як головщизну, так і відшкодування, має виплачувати у подвійному розмірі. Таким же чином належить відшкодування шляхетське виплачувати за жон і дітей шляхетських, якщо вінчаних жон мають.

АРТИКУЛ 18
Якби слуга вбив або поранив свого пана

Теж уставуємо, якби який слуга, взявши перед себе злий умисел, пана свого вбив або поранив, такий зрадник має бути жорстоко страчений. А якби не вбив і не поранив, але зброю проти пана свого дістав, такий руку втрачає.

АРТИКУЛ 23
Якби шляхтич по дорозі скоїв розбійний напад на шляхтича

Уставуємо, що якби шляхтич скоїв по дорозі розбійний напад на шляхтича і той, кого було пограбовано, пізнав того, хто напав, в обличчя, і перед врядом того ж часу, рани свої показавши, вказав на особу нападника, а потім, притягнувши його до суду, після показу ран своїх, повинен сам перший із шістьма шляхтичами присягнути, що то він напад скоїв. А коли присягне, [то] того має бути страчено як розбійника. А якби скаржник із шістьма свідками присягнути не міг, тоді той звинувачений також сам із шістьма шляхтичами має присягнутися, що то не він той напад вчинив. А якщо не матиме з ким у тому присягнути, то скаржник має із двома свідками сам третій присягнутися у тому, що то саме цей йому рани і шкоду заподіяв.

А якби по дорозі між ними сварка здійснилася, а грабунку жодного не було і скаржник звинуватив іншого у розбійному нападі, тоді той тільки за рани за доказами повинен заплатити, а через такий напад страченим бути не має.

РОЗДІЛ XIV

АРТИКУЛ 8

Про шляхтича неповнолітнього

Якби трапилось, що шляхтич років чотирнадцяти і не більше звинувачувався у злодійстві або приведений був за злодійство з поличним до вряду, тоді такому,

[5] У XIV–XVI ст. в Короні «білими головами» (*białogłową*) часто називали жінок, оскільки вони носили на головах спеціальний головний убір білого кольору «подвіко» (podwiko) (Charewiczowa Ł. Kobieta w dawnej Polsce. Do okresu rozbiorów. – Poznań, 2002. – S. 6; Bogucka M. Women in Early Modern Polish Society, Against the European Background. – Birkenhead, 2003).

за молодістю років його не має бути поличено[6] як за злодійство, і [він] не має бути до ката в руки і на тортури виданий, однак ту шкоду батько його або мати, або родичі, з його частини маєтку повинні з нав'язкою[7] платити, і як заплатять, то те поштивості його шкодити не має; а як не буде чим платити, то дати його на вислугу, поки б те заслужив, що зашкодив. Так само треба це розуміти і щодо простих людей, дітей неповнолітніх. Проте якщо і такий хлопець неповнолітній кілька разів на злодійстві і з поличним був впійманий, таких вряд має карати на свій розсуд.

АРТИКУЛ 18

Про неповоланого шляхтича

Також уставуємо, коли б якого шляхтича не безпідставно, але за причиною слушною у злодійстві звинуватили, тоді той звинувачений від того має відвестися присягою своєю тілесною. Також повторно, коли б того шляхтича в тому ж і таким же чином звинуватили, тоді підозрюваний має сам особисто і з двома шляхтичами, йому рівними, це присягою відвести. Третій раз коли б того шляхтича таким же чином звинуватили б, тоді підозрюваний сам особисто і з шістьма шляхтичами має присягнути і бути виправданим. Проте коли б вчетверте того ж шляхтича у тому ж звинуватили, тоді підозрюваний вже не має ухилятися від суду, але проти нього докази дати під присягою має потерпілий з двома шляхтичами, йому рівними, і судом за слушним доводом [звинувачений] має бути покараний згідно з виною і злочином своїм.

Статути Великого князівства Литовського: У 3 т. / За ред. С. Ківалова, П. Музиченка, А. Панькова. – Одеса, 2003. – Т. II: Статут Великого князівства Литовського 1566 р. – С. 259, 264, 269-270, 280, 282-285, 291, 377-379, 380-381, 399-400, 403.

---

6 Поличено – визнано, пораховано.

7 Нав'язка – штраф за рани й побої, зневагу честі і обмеження волі, а подеколи навіть за пошкодження майна. У правничій літературі існує твердження, що нав'язка є грошовим штрафом, який міг накладатися навіть за незначну крадіжку, вчинену вперше. На думку Т. Довнара, У.Сатоліна та Я. Юхо, цей штраф призначався судом і як основне і як додаткове покарання (див.: Статут Вялікага князства Літоўскага 1566 года / Под ред. Т. Доўнара, У. Сатоліна, Я. Юхо. – Мінск, 2003. – С. 335). Український історик права Ярослав Падох вважав, що термін «нав'язка» виник від терміна «перев'язка», тобто повернення коштів за перев'язування ран, за ліки та послуги лікарів (див.: Падох Я. Нариси з історії українського карного права. – Мюнхен, 1951. – С. 46). Згідно з К. Марисюк, нав'язка була одним з найбільш поширених майнових покарань за Литовськими статутами (докладніше див.: Марисюк К. Нав'язка як вид майнового покарання за Литовськими Статутами // Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. – Львів, 2010. – № 3. – С. 30-36).

№ 9

1570 р., лютого 4, Варшава. – Грамота Сиґізмунда Авґуста зем'янам зауським з Київського воєводства на різні права і вольності шляхетські

Жикгимонтъ Августъ, Божьею милостью король Польскій, великій князь Литовскій, Рускій, Прускій, Мазовецкій, Жомоитскій, Кіевскій, Волынскій, Подляскій, Ифлянтскій. Чинимъ знаменито тымъ нашимъ привилеемъ, нинѣшнимъ и напотомъ будучимъ. Пріѣздили до насъ земяне наши земли Кіевское Заушскіе, съ Ходаковъ, шляхетные: Василей Меленевичъ Тупоголовскій, Богданъ Есковичъ Каленскій, Василей Малковичъ Ходаковскій, Иванъ Юрьевичъ Багриновскій, Василей Климовичъ а Григорей Стефановичъ Бѣлошицкіе, съ братьею своею земяны Кіевскими зъ Заушъя, бьючи намъ чоломъ о томъ: ижъ яко зъ давныхъ часовъ, за славное а светое памети продковъ нашихъ, королей Польскихъ и великихь князей Литовскихъ, всякихъ правъ, свободъ и вольностей шляхетскихъ уживали и службу нашу земскую военную, за потребою припалою, заровно зъ иншими земяны Кіевскими намъ, господару, и Речи Посполитой служивали, и покладали передъ нами листы наши, съ канцляреи нашое великого князства Литовского до воеводы Кіевского и такожъ и до кашталяна Кіевского писаные, росказуючи, абы ни въ чомъ не нарушиваючи стародавныхъ правъ, вольностей и свободъ шляхетскихъ, ни до якихь иныхь повинностей и послугь замковыхъ имъ незвыклыхъ, такъ тежъ и ку послушенству и присуду замковому не притягали, и мѣшканьемъ уставичнымъ при собѣ въ Кіевѣ, кгды якое потребы и послуги нашое военное не вказываетъ, трудности имъ не чинили, але кебы ся во всемъ ку нимъ спокойнѣ и пристойнѣ, яко противъ шляхтѣ належи, заховали, абыхмо въ томъ ласку нашу королевскую имъ показали, а при таковыхъ всихъ правахъ, свободахъ и вольностяхъ шляхетскихъ, которыхь они здавна заровно зъ иншою шляхтою земли Кіевское уживали, ихъ зоставивши и заховавши, листомъ привплеемъ нашимъ имъ то утвердити велѣли, за которымъ бы они сами и потомкове ихъ, водлугъ стародавнего обычаю уживаючи волности, свободъ и правь шляхетскихъ посполитыхъ, въ покою мѣшкати могли. Мы, взявши о томъ певную ведомость, ижъ они зъ давныхъ часовъ правъ, свободъ и вольности шляхетскихъ уживаючи заровно зъ иною шляхтою земяны Кіевскими, кгды того потреба указывала, службу нашу земскую военную намъ, господару, и Речи Посполитой служивали; звлаща, ижъ за теперешнимъ доистьемъ Уній, албо зъедноченьемъ Короны з Великимъ князствомъ Литовским, и за приверненьемъ до короны земли Кіевское, всихъ пановъ-радъ, земянъ, шляхту и обывателовъ земли Кіевское при всякихъ правахъ, свободахъ и волностяхъ ихъ шляхетскихъ, которыхъ они здавна звыкли уживати, зоставивши и заховавши, а особливѣ вольностями в свободами коронными обдаровавшы, особливымъ привильемъ нашимъ то все земли Кіевской утвердили; и для преслуханья присеги земянъ и всихъ обывателовъ земли Кіевское ку корунѣ посылали есьмо дворанина нашого урожоного Яна Быстриковскаго, который

намъ далъ справу, ижъ и тые земяне наши вышемененые заровно зъ иными земяны и обывателми земли Кіевское, водлугъ повинности своее, присегу ку коронѣ учинили и въ реестръ межи иными земяны и обывателми земли Кіевское заровно суть описаны и передь насъ, господара, принесены, – на чоломбитье ихъ, яко вѣрныхъ подданныхъ нашихъ, учинили, а ихъ при всякихъ правахъ, свободахъ и вольностяхъ шляхетскахъ, водлугъ стародавнего обычая, зоставили и заховали, яко жъ и тымъ привилеемъ нашимъ заховывамы, зоставуемы и утвержамы вшелякіе права и вольности ихъ шляхетскіе потому, яко того зъ давныхъ часовъ за славное а светое намети продковъ нашихъ, королей Польскихъ и великихъ князей Литовскихъ, звыкли уживати; которыхъ всихъ вольностей своихъ шляхетскихъ мають они сами, жоны, дѣти, потомкове и щадки ихъ обоего поколѣнья уживати и въ нихъ ся ховать, множити и веселити вѣчными часы, служачи намъ, господару, и Речи Посполитой службу нашу земскую, военную, заровно зъ иными земяны и обывателми земли Кіевское, водлугъ потребы припалое военное, албо рушенья посполитого; а иныхъ никоторыхъ повинностей и послугъ замковыхъ, которые на бояръ путныхъ належатъ, и тежъ уставичного мішканья при замку нашомъ Шевскомъ, кгды того потреба военная не припадеть, полнити и чинити не повинни; въ чомъ воеводове в кашталянове Кіевскіе теперешніе и напотомъ будучіе, такъ за щастливого панованья нашого, яко и потомковъ нашихъ, королей Польскихъ и великихъ князей Литовскихъ, ніякое трудности и утисненья надъ право посполитое и надъ тотъ привилей нашъ, отъ насъ имъ даный, ніякимь обычаемъ чинити не мають и не будуть мочи. И на то есьмо имъ дали тот нашъ привилей и съ подписаньемъ руки нашое королевское, до которого и печать нашу коронную привѣсити есьмо росказали.

Данъ въ Варшавѣ, дня четвертого Февраля, року Божьего Нароженья тисеча пять сотъ семдесятого, а панованья нашого чтырдестого першого. – Реляцыя велможного Валентого Дебинского, зъ Дебянъ, канцлера коронного.

Акты ЮЗР. – СПб., 1863. – Т. 1. – С. 169-170.

№ 10

1572 р., травня 30, Варшава. – Підтвердна грамота Сиґізмунда Авґуста королівському дворянинові Філіпу Водичці на сс. Ставок і Невжин, подаровані йому луцьким та острозьким єпископом Іоною

Жикгимонтъ Августъ, Божъею милостью король Полскій, великій князь Литовскій, Рускій, Прускій, Жомоитскій, Мазовецкій и иныхъ. Ознаймуемы тымъ листомъ нашимъ всимъ вобецъ и кождому зособна, кому того вѣдати належи. Постановившее обличнѣ передъ нами, господаремъ, въ Варшавѣ, велебный Іона Борзобогатый Красевскій, владыка Луцкій и Острозскій, архимандритъ Жиди-

чинскій, самъ особою своею явнѣ и добровольна созналъ: ижъ знаючи ку собѣ учтивое захованье шляхетного Филипа Водички, дворанина нашого, зятя своего, который дей презъ немалый часъ ку нему и ку вшелякимъ потребамъ и справамъ его оказовалъ, далъ и записалъ ему двѣ селѣ: одно владыцства Луцкого, а другое архимандритства Жидичииского, лежачіе въ повѣтѣ Луцкомъ, то ѣсть село Ставокъ, ку владыцству Луцкому прислухаючее, а село Невжинъ, ку архимандритству Жидичинскому прислухаючее, зо всимъ навсе, яко зъ людми оселыми, и зъ ихъ всякими належностями и пожитки, яко се въ собѣ и въ пожиткохъ своихъ здавна маютъ, до его живота; на што жъ и листъ, записъ свой, ему подъ печатью своею и съ подписомъ руки своее далъ, въ которомъ то все ширей а достаточней описано естъ; яко жъ тотъ записъ свой владыка Луцкій передъ нами покладалъ, просечи насъ за то, абыхмо для вшелякого безпеченства и на пришлые часы тую речъ умоцнивши, водлугъ права, до книгъ нашихъ канцлярейскихъ коронныхъ вписати веліли. А такъ мы того доброволного сознанья владыки Луцкого выслухавши и листу записного огледавши, а за слушный принявши, и то все ку ведомости нашой припустивши, росказали есьмо слово отъ слова до книгъ нашихъ канцлерейскихъ коронныхъ вписати, который такъ ся въ собѣ маетъ. Я, Іона Борзобогатый, Красеньскій, владыка Луцкій и Острозскій, архимандритъ Жидичинскій, ознаймую симъ моимъ листомъ, кому будетъ того потреба вѣдати: ижъ я знаючи ку собѣ учтивое захованье зятя моего, дворанина его кролевское милости пана Филипа Водички, которое онъ презъ немалый часъ ку мнѣ и ку вшелякимъ потребамъ и справамъ моимъ оказовалъ, и хотечи его и напродъ ку собѣ и справамъ моимъ охотиѣишимъ учинити, даю, дарую и симъ листомъ моимъ записую двѣ селѣ: одно владыцства Луцкого, а другое архимандритства Жидичинского, въ повѣтѣ Луцкомъ лежачіе, то естъ село Ставокъ, ку владыцству Луцкому прислухаючее, а село Невжинъ, ку архимандритству Жидичинскому прислухаючее, зо всимъ на все, яко зъ людми оселыми и зъ ихъ всякими належностями и пожитки, такъ, яко ся тые двѣ селѣ здавна сами въ собѣ и въ пожиткохъ своихъ маютъ, до его живота, которые села, то естъ село Невжинъ, скоро пріѣхавши мнѣ отсель зъ Варшавы на Волынь, маю и буду повиненъ пану Филипу Водичкѣ, зятю своему, поступити и въ держанье ему зо всимъ подати; а другое село Ставокъ, которое на тотъ часъ панъ Александро Семашко взявши безправнѣ держитъ, скоро отыскавши и взявши зъ держанья пана Семашкова, ему поступити и въ держанье подати маю и буду повиненъ; которые села вышейпомененые зять мой панъ Филипъ Водичка маетъ держати и всякихъ пожитковъ, съ тыхъ дву селъ приходячихъ, уживати до живота своего, а я самъ, а ни потомкове мои, которые бы по смерти моей, зъ ласки его кролевское милости, тое владыцство Луцкое и архимандритство Жидичинское держали, въ томъ ему жадное трудности и переказы чинити и тыхъ селъ зъ держанья его брати и выймовати не маютъ, и не будутъ мочи, ажъ до его живота; якожемъ я, будучи теперъ въ Варшавѣ, то все водлугъ сего листу моего, ставши обличнѣ передъ его кролевскою милостью, созналъ и то ознаймилъ, и на то есми далъ зятю моему пану Филипу Водичці сесь мой листъ зъ моею печатью и съ под-

писомъ руки моее властное. Писанъ въ Варшавѣ, року Божъего Нароженья тисеча пять сотъ семдесятъ второго, мѣсяца мая тридцатого дня. Ино, кгдыжь владыка Луцкій, знаючи учтивое захованье ку дворанина нашого Филипа Водички, помененые двѣ селѣ ему далъ, листомъ и записомъ своимъ до живота его записалъ, и то добровольна, водлугъ обычаю права заховуючисе, передъ нами господаремъ, яко на вряд зверхнемъ, вызвалъ: про то мы, яко тое добровольное сознанье и слушнѣ на то учиневый записъ ни въ чомъ намнѣй не нарушиваючи, але вцалѣ заховуючи, при моцы зоставуемъ, а моцъю зверхности нашое господарское потвержаемъ и умоцняемъ тымъ пашимъ листомъ; маеть Филипъ Водичка, дворанинъ нашь, водлугъ запису владыки Луцкого и того нашого потверженья, тые две селѣ вышейпомененые держати, и всякихъ пожитковъ и доходовъ съ нихъ уживати до живота своего, а владыка теперешній Луцкій, архимандригъЖидичинскій, и потомки его по немъ будучіе, хто бы кольвекъ зъ ласки нашое тое владыцство Луцкое и архимандритство Жидичинское державъ, въ томъ ему жадное трудности и переказы чинить, и зъ держанья и уживанья его тыхъ двохъ селъ помененыхъ брати и выймовати не мають, и не будуть мочи, ажъ до живота своего, але во всемъ ся ку нему заховати, водлугъ листу запису владыки Луцкого и архимандрита Жидичинского, и водлугъ того нашого потверженья, до которого есьмо на твердость того всего вышейписаного и печать вашу коронную притиснути велѣли.

Данъ въ Варшавѣ, дня тридцатого мѣсяца мая, року отъ Нароженья Сына Божого тисеча пять сотъ семдесятъ второго, а панованья нашого року сорокъ третего.

Акты ЮЗР. – СПб., 1863. – Т. 1. – С. 188-190.

№ 11

1590 р. – Постанова польського сейму про роздачу руських земель шляхті

Вказали нам коронні чини, що від значних у наших державах просторів пустих земель, розташованих на кордоні за Білою Церквою, ніякої користі нема ні громадської, ні приватної, отже, як ці землі можна було б перетворити у корисні, аби не лежали пусті. Тому, внаслідок даного нам від усіх чинів дозволу, встановлюємо, що будемо вважати себе вільними в роздачі в цьому розумінні тих пустирів на вічність особам шляхетського стану, вислуженим перед нами і Річчю Посполитою, на розсуд і волю нашу, а саме: Церехчемеровський[8] монастир над Дніпром, Боришпільський з селищем Іванківським, городище Владерецьке[9] і до

[8] Трахтемирівський.

[9] Володарське.

нього селище Зволожжя, зване Велика Слобода, над рікою Россю, Рокитне над тою ж рікою і з Рокитнею – трьом особам, як їх привілеї свідчать. Також Гороша і Сліпорід над рікою, Нущею званою, при кордоні московському.

Хрестоматія з історії Української РСР: У 2 т. – К., 1959. – Т. 1: З найдавніших часів до кінця 50-х рр. XIX ст. / Упоряд. О. Бевзо та ін. – С. 126.

№ 12

Ґійом Левассер де Боплан[10] про руську шляхту

[…] Шляхта поміж ними дуже небагаточислена, наслідує польській і, схоже, соромиться того, що належить до іншої, аніж римська, віри, щоденно переходячи до неї, хоча вся знать і всі ті, що титулуються князями, вийшли з грецької віри […].

Боплан Гійом Левассер де. Опис України, кількох провінцій Королівства Польського, що тягнуться від кордонів Московії до границь Трансільванії, разом з їхніми звичаями, способом життя і ведення воєн. – К., 1990. – С. 32.

---

[10] Ґійом Левассер де Боплан (бл. 1600–6.12.1673) – французький військовий інженер і картограф. Народився у Нормандії. В 1630-1648 рр. перебував на службі у польських королів Сиґізмунда III, Владислава IV, Яна II Казимира в чині старшого капітана артилерії та королівського інженера, переважно в Україні. Керував будівництвом фортець і замків у Бродах (1630-1635), Підгірцях (1635-1640, у співпраці з італійським інженером Андреа дель Аквою), Барі (1638), Кременчуці. В липні 1635 р. за проектом Боплана на правому березі Дніпра біля Кодацького порогу польський уряд наказав спорудити фортецю Кодак, яка мала повністю ізолювати Запорозьку Січ від решти України. 1639 року Боплан вибудував зруйновану козаками на чолі з гетьманом І. Сулимою фортецю Кодак. У 1650 р. видав «Опис України…», що містить цінні дані з історії, географії, культури України, докладний опис звичаїв та побуту українського народу. В 1648-1650 рр. склав карту України, для якої використав власні виміри (Довідник з історії України / За ред. І. Підкови, Р. Шуста. – К., 2001. – С. 81; докладніше див.: Дашкевич Я. Ґійом Ле Вассер де Боплан. Перспективи досліджень // Боплан і Україна: Зб. наук. праць. – Львів, 1998. – С. 7-14; Його ж. Боплан в українській та російській історіографії (до 1990 р.) // Там само. – С. 46-77; Перналь А., Ессар Д. Ґійом Ле Вассер де Боплан – військовий інженер, картограф, автор // Там само. – С. 14-45).

№ 13

Боплан про шляхетські вольності

[…] Польські шляхтичі рівні у правах, поміж ними немає вищих[11], як у Франції, Німеччині, Італії, Іспанії та інших землях, де існують герцоги, маркізи, графи і барони. У них немає іншого титулу, окрім [титулу] старости [Ta-rosta][12], в руках якого знаходиться адміністрація і землі королівського домену. Шляхетські землеволодіння тут не є ф'єфами чи ар'єр-ф'єфами[13], тому убогий шляхтич важить не менше, ніж той, хто багатший за нього, але особливою повагою користуються ті, що займають коронні уряди.

---

[11] На польських етнічних землях, де в період зрілого середньовіччя не було феодальної ієрархії західноєвропейського зразка, шляхта справді не знала розподілу на сюзеренів, васалів, ар'єр-васалів і т. д., що складало основу титулярної системи в Західній Європі. Аналогічна, формально рівноправна структура шляхти, за нормами польського права, існувала і на західноукраїнських теренах. Натомість на Волині, Наддніпрянщині та Східному Поділлі, що входили до складу Великого князівства Литовського, осібну групу серед вищих феодальних верст творили князі – нащадки Рюриковичів і Ґедиміновичів, які в першій половині XVII ст. налічували понад 30 родів місцевих феодалів-землевласників. Хоча Люблінська унія 1569 р. де-юре зрівняла права рядової шляхти з князями, однак уживання князівських титулів, як і особливе значення князів у суспільному житті зберігалося. (Тут і далі, крім окремо зазначених випадків, примітки до тексту Боплана подано за: Коментарі // Боплан Гійом Левассер де. Опис України, кількох провінцій Королівства Польського, що тягнуться від кордонів Московії до границь Трансільванії, разом з їхніми звичаями, способом життя і ведення воєн. – К., 1990. – С. 203-207).

[12] Як пише Н. Яковенко, формально Боплан помиляється, розглядаючи звання старости як титул. Згідно з буквою закону, старости були урядниками, королівськими намісниками в судово-адміністративних округах на королівщинах, де здійснювали оборонну, судову, фіскальну та міліцейську владу. Однак на практиці більшість старостинських урядів, які надавалися пожиттєво, зосередилися в руках вузького кола магнатів, нерідко переходячи у спадок до представників однієї і тієї ж родини. Так, на Правобережній Україні Білоцерківське староство належало князю Костянтинові Острозькому, а згодом його синові Янушу, Корсунське староство з кінця XVI ст. перебувало в руках Даниловичів, Житомирським тривалий час володіли князі Заславські і т. д. Широко практикувалася пожиттєва передача права на старостинський уряд синам. Скажімо, 1638 р. князь Костянтин Вишневецький відступив право на Черкаське староство своєму синові Олександру. В Україні, де опір середньої шляхти магнатам не був таким організованим і послідовним, як в інших регіонах Речі Посполитої, процвітала практика зосередження в одних руках багатьох державних урядів і староств. Наприклад, уже згаданий кн. Януш Острозький (1554-1620), крім уряду волинського воєводи (з 1585) і краківського каштеляна (з 1593), виконував функції богуславського, білоцерківського, черкаського, канівського і володимирського старости. Зрозуміло що за таких умов реальну владу на місцях здійснювали старостинські слуги – підстарости і бурграбії, тоді як для самих старост вказаний уряд був почесним додатком до імені і, звичайно, джерелом прибутків, а не реальним обов'язком служби. Ця тенденція до зростання титулярності старостинських звань і відображена у начебто помилковому, на перший погляд, твердженні Боплана (Коментарі // Боплан Гійом Левассер де. Опис України… – С. 203).

[13] Ар'єр-ф'єф – те саме, що феод.

Кожен шляхтич, яким би незнатним він не був, сподівається, що колись зможе стати сенатором, якщо на це буде королівська ласка. Задля цього вони з юних літ вивчають латину, бо усі їхні закони написані цією мовою[14]. Крім того, усі вони хотіли б одержати якісь бенефіції з королівського домену, що підштовхує їх до змагання у доброчесності, у служінні у війську, а при нагоді – до здійснення великодушних і благородних вчинків, за які можуть бути поміченими своїм командиром і рекомендованими королю, який їх за це винагородить якимнебудь незайнятим бенефіцієм. Поза тим шляхта, як ми вже сказали, вільна у виборі свого короля, а король не владен ув'язнити жодного шляхтича за будь-який вчинений злочин, якщо після його скоєння минуло 24 години, за винятком злочину з образою маєстату. Жоден із них також не може бути ув'язненим, доки не розглянуто і не вирішено його справу [у суді] з оголошенням вироку; до суду ж треба позивати тричі[15]. Таким чином, [оскаржений] шляхтич зберігає право лишатися на свободі, клопотатися перед суддями [у власній справі] і навіть бути присутнім на опитуванні свідків, що свідчать проти нього, не боячись ув'язнення до завершення процесу. [Навіть] після оголошення вироку він може кваплива вступити до якогось монастиря, котрі досить часто служать притулком для злочинців, що не мають змоги рятуватися власними силами. Велика знать насміхається над правосуддям і висилає чимале військо проти тих, хто розпочинає з нею процеси. У вироку, звичайно оголошується смертна кара і конфіскація маєтку. (Так карають за вбивство шляхтичем іншого шляхтича. – *Прим. авт.)*. Потім це проголошують голосно, закликаючи тричі [злочинця] з'явитися і протягом години стати перед судом (та вони не настільки наївні, щоб здатися в руки ката, знаючи, що їх засуджено на смерть)[16]. Коли ті не з'являються, до вироку

---

[14] Боплан дещо перебільшує. Латиномовність публічного життя в Польщі була порушена вже 1543 р. із запровадженням закону про дозвіл використовувати в судово-адміністративних актах польську мову нарівні з латиною. Щоправда, у судочинстві цей закон не прижився, і судові книги коронних і руських воєводств і надалі велися латинською. Проте в урядових документах із середини XVI ст. вживалася польська мова. Натомість на правобережних українських землях, відповідно до місцевого кодексу права – Литовського статуту 1566 р., діловою мовою визнавалася виключно «руська». Водночас поступове залучення українського населення у соціально-економічні відносини польської держави сприяло активнішому застосуванню польської та латинської мов у різних сферах суспільного життя (див. також: Яковенко Н. О языковом составе гродских и земских книг Правобережной Украины на протяжении XVII ст. // Исторические и историковедческие проблемы отечественной истории: Сб. науч. трудов. – Днепропетровск, 1983. – С. 64-72).

[15] Насправді до суду не треба, як пише Боплан, а можна було позиватися тричі, якщо не йшлося про т. зв. завиті справи, де практика судочинства допускала лише один позов. Не з'явившись на судове засідання, відповідач автоматично програвав справу.

[16] Змальована Бопланом тут і далі картина судочинства досить приблизна і не позбавлена ряду неточностей. Обсяг компетенцій різних судів і перебіг судової процедури в судах різних інстанцій за часи Боплана був регламентований Статутом 1611 р. «Скорочена судова процедура» (Volumina Legum. – СПб., 1859. – Т. III. – S. 35-43).

додають інфамію[17]. Це означає, що кожен може убити його [злочинця] там, де зустріне; за цим же вироком той, хто з ним питиме чи їстиме, вважається причетним до злочину. Якщо протилежна сторона, не відчуваючи себе достатньо сильною, доходить згоди із засудженим і, одержавши певну суму грошей, відмовляється від усіх своїх претензій[18], то злочинець може взяти від короля лист про помилування, який обійдеться йому у дві або три тисячі ліврів[19]. Завдяки цьому його злочин прощається, інфамію відмінено і він знову вступає у володіння своїм маєтком. Але якщо злочинець не такий могутній, як протилежна сторона, він повинен, рятуючи своє життя, покинути край, а його майно конфіскується на користь Корони. Це якраз і є [ті землі], що звуться бенефіціями; король сам ними володіти не може, а роздає шляхті у пожиттєве користування. Але, як то кажуть, і злочини старіються; уже через кілька років приятелі [засудженого] починають клопотатися про примирення; а ще до того помре протилежна сторона чи пом'якшиться її серце з жалості, чи ще щось інше. А тоді вже можна легко повернути назад свій маєток, якщо він хоч трохи чогось вартий.

Але серед військових – усе інакше, оскільки при найменшій провині їх негайно арештовують, вважаючи не шляхтичами, а солдатами; вони підлягають воєнному суду, і вирок виконується одразу ж після його оголошення.

Шляхта може брати, не втрачаючи гідності, землю в оренду та продавати усе, що на ній родить, однак торгівля, так само, як і у Франції, їй не дозволена[20].

---

[17] Інфамія (від лат. infamia – безчестя) – позбавлення шляхетської честі, яким супроводжувався вирок про баніцію – позбавлення громадянських прав і державного захисту за скоєння особливо тяжких злочинів.

[18] Боплан має на увазі головщину – визначену законом суму грошей, яку вбивця сплачував на користь родичів убитого. Під різними назвами відома у звичаєвому праві стародавніх слов'ян і германців як еквівалент кровної помсти; зафіксована в «Руській Правді».

[19] Лівр – грошово-лічильна одиниця Франції та золота монета, карбування якої почалося в IX ст. і тривало до 1795 р. (до запровадження метричної системи, коли грошовою одиницею Франції став франк). Лівр ділився на 20 су. Спершу грошово-лічильний лівр за вартістю дорівнював ваговому фунтові. Пізніше вартість його зменшувалась, але поділ на 20 су зберігався, без огляду на те, чи карбувалася повноцінна монета, чи низькопробна. У 1364 р. (за іншими даними – 1360 р.) до обігу запровадили відповідник лівра – золотий франк, який функціонував паралельно з лівром (до 1380 р., а 1575-1641 рр. випуск франка відновили, але як срібної монети, котра також мала вартість 20 су). Срібний лівр чеканили лише в 1656 р. (див. також: Нумізматичний словник / Автор-упоряд. В. Зварич. – Львів, 1972. – С. 85, 127; Ададуров В. Історія Франції. Королівська держава та створення нації (від початків до кінця XVIII століття). – Львів, 2002. – С. 356).

[20] Заняття торгівлею та ремеслами вважалося несумісним із шляхетською честю, тому шляхтич, який оселився в місті й почав «руками робити» чи «ліктем міряти», втрачав шляхетське звання. У перший період перебування Боплана в Україні тривала чергова хвиля очищення шляхетського стану від осіб сумнівного походження, що знайшло відображення в законі від 1633 р. про ускладнення процедури доведення шляхетства і про те, що шляхетські права втрачав не тільки той, хто займається торгівлею, але і його

Під час особистих сварок у них не треба вимагати відразу через поєдинок сатисфакції за образу, завдану наодинці[21]. Але коли вони вважають, що їх образили, то збирають усіх своїх приятелів з найхоробрішими підданими і виїздять з якомога більшою силою у похід, щоб зустрівши ворога, вдарити на нього і, якщо вдасться, розбити. Зброї ж не складають до тих пір, доки не закінчать бій або доки не втрутяться спільні друзі і не помирять їх, а замість шаблі вкладуть їм до рук великий келих, наповнений токайським вином[22], щоб випити за здоров'я один одного.

Шляхта, що є ніби малим сувереном[23], має право носити корону на своїх гербах і відливати стільки гармат, скільки схоче, та будувати фортеці настільки могутні, наскільки дозволяють статки, і ні король, ні держава не можуть їй у цьому перешкоджати. Їм [шляхтичам] бракує хіба [права] карбувати монету, щоб стати [повними] суверенами. Раніше вона карбувалася від імені держави, тепер же її вибивають лише від імені короля[24]. Нарешті, [...] вони мають суверенну і цілковиту владу над підданими-селянами, тобто своїми васалами у спадкових маєтках. Але над селянами, що живуть у маєтках Корони, якими шляхтичі користуються лише пожиттєво, вони не мають стільки влади, бо не можуть ні скарати жодного селянина, не подавши [на нього] в суд, ні забрати без причини його маєтність. Селяни, піддані Корони, зазнаючи утисків, можуть поскаржитися королю, який їх захищає і оберігає їхні права[25].

нащадки (Volumina Legum. – T. III. – S. 382). Законоположення про несумісність належності до привілейованого стану із заняттям ремеслом і торгівлею було і в Литовському статуті 1566 р. (розділ III, артикули 16, 20), що слугував кодексом законів для земель Правобережної України.

[21] Такі двобої відомі на польських і русько-литовських землях у формі власне поєдинків честі, а не «судів Божих», з початку XV ст. Відбувалися у традиційних формах дуелі із застосуванням холодної зброї, причому законними вважалися лише тоді, коли проходили за королівським дозволом і публічно. Наслідком активної боротьби Церкви з дуелями, розпочатої буллою папи Юлія II 1509 р., стала проголошена конституцією 1588 р. заборона поєдинків у Польщі під загрозою піврічного ув'язнення і значного грошового штрафу (Volumina Legum. – T. II. – S. 255). Негативне ставлення громадської думки до дуелей позначилося на зменшенні їх кількості, що зауважує і Боплан (Kutrzeba S. Pojedynki w Polsce // Przegląd Polski. – Krakyw Kraków, 1909. – T. 171. – S. 403-430).

[22] Токайське вино – знаменитий ґатунок солодкого білого вина, виготовленого за особливою технологією з сортів винограду «гарс-левелю» і «фурмінт» (назва походить від м. Токай в Угорщині).

[23] Боплан проводить паралель із західноєвропейською моделлю структури панівних станів.

[24] Коронні монетні двори діяли в Кракові і Ґданську під наглядом коронних підскарбіїв, які підлягали сеймиковому контролю. Прибутки від них надходили в королівську скарбницю, з якої покривалися як двірські, так і державні видатки.

[25] Боплан говорить про референдарський суд, утворений у 80-х рр. XVI ст. для розгляду конфліктів селян, котрі жили на королівщинах, зі старостами і державцями. Належав до

Окрім того, не можна засудити на смерть шляхтича за вбивство селянина, який належить іншому шляхтичу. Відповідно до закону, досить за вироком сплатити 40 гривен [grivene] спадкоємцям покійного, щоб очиститися від злочину (гривна дорівнює тридцяти двом су). Щоб звинуватити шляхтича у злочині, треба свідчення 14 селян, тоді як для засудження селянина вистачає свідчення двох шляхтичів.

Чужоземці не можуть тут купувати землю, як і тутешні селяни, які ніколи не володіють нею безумовно. З того, що вони і їхні діти мають у пожиттєвій власності, надходять великі прибутки їхнім панам, а самі вони не мають права ні продати, ні заставити свій наділ, який власник може відібрати, коли йому заманеться. Але городяни у містах можуть вільно купувати і володіти будинками і садами довкола міст, що належать до міських привілеїв і вольностей. З цього можна побачити, що всіма землями у цій державі володіє шляхта, яка завдяки цьому є дуже багатою. Виняток становлять землі, належні Короні (не спадкові, як ті, що про них згадувалося вище), де є окремі села, що належать королю і надаються ним боярам [boyarts][26]. Це особливий стан, нижчий за шляхту, але вищий за городян, якому маєтки надає король. Нащадки бояр успадковують їх при умові виконання військової служби за власний кошт. Усякий раз на вимогу великого гетьмана вони повинні виконувати все, що їм накажуть, на користь держави. Серед цих людей, хоча й заможних, більшість є досить бідною.

Загалом польська шляхта досить багата, як було сказано вище, але в Мазовії, де її дуже багато і де шляхтичі становлять шосту частину тутешнього населення, вони живуть не в такому вже й достатку. З цієї причини значна її частина займається землеробством і не вважає ганьбою ходити за плугом або йти на службу

особистої (надвірної) юрисдикції короля як безпосереднього власника цих земель і здійснювався через його уповноважених – референдарів. Слідство і виконання вироків на місцях покладалося на спеціальних комісарів, посланих від двору (див. також: Rafacz J. Sąd referendarski koronny: z dziejyw obrony prawnej chlopyw w dawnej Polsce. – Poznań, 1948).

[26] Бояри за часів Боплана складали напівпривілейовану верству дрібних землевласників, які володіли землями на королівщинах Правобережної України з умовою виконання визначених старостою повинностей військового чи напіввійськового характеру. Про кількість бояр орієнтовне уявлення дають ревізії староств. Так, за даними 1622 р., при Канівському старостві існувало чотири боярські служби, при Житомирському – 10, Остерському – 44 і т. д. (Архив ЮЗР. – К., 1886. – Ч. 7. – Т. I. – С. 328). Сліди найраніших документів, якими тоді українські бояри підтверджували свої власницькі права, сягають доби правління великого князя Вітовта (1392-1430). У середині – другій третині XVI ст., коли проходили активні процеси кристалізації панівного стану, певній частині рицарства-бояр вдалося закріпитися у шляхетських правах і, зокрема, добитися алодіальності маєтків. Решта, про яку тут йдеться, володіла власне феодами (або ленами) з правом успадкування їх тільки по чоловічій лінії за умови виконання згаданих служб. В Україні існувала ще одна, не вказана Бопланом, група бояр, до якої належали ті, що сиділи на землях князів і магнатів на тих самих умовах. Боярству як суспільній верстві присвячена значна література, підсумована у кн.: Грушевський М. Історія України-Руси. – К., 1994. – Т. V. – С. 100-106. Див. також: Яковенко Н. Українська шляхта з кінця XIV до середини XVII ст. (Волинь і Центральна Україна). – К., 1993).

в дворяни[27] – почет найбільших вельмож. Це заняття більш почесне, ніж служити візником, що змушені робити найтупіші з-поміж них. Двоє таких служили у мене візниками протягом ряду років, коли я перебував у цьому краї на посаді першого капітана артилерії і королівського інженера, хоча вони й були шляхтичами з доброго роду.

Родові маєтки шляхти звільнені від обов'язку надання зимових квартир і військових постоїв, підлягаючи їм лише під час переходів армії. Військо може квартирувати тільки на землях королівського домену.

Якщо спадкоємцями є декілька братів, розподіл здійснює старший брат, а наймолодший вибирає [першим свою частину]. Вдова, одружуючись вдруге, може при бажанні віддати усе своє майно тому, за кого виходить заміж, позбавляючи таким чином [спадку] своїх дітей[28]. Цей закон тримає дітей у шанобливій покорі до своїх батьків і матерів.

Боплан Гійом Левассер де. Опис України, кількох провінцій Королівства Польського, що тягнуться від кордонів Московії до границь Трансільванії, разом з їхніми звичаями, способом життя і ведення воєн. – К., 1990. – С. 100-104.

---

[27] Так називалися дрібні шляхтичі, котрі перебували на службі при магнатських дворах, виконуючи найрізноманітніші обов'язки, які нерідко дублювали службу королівського двору: маршалки, підскарбії, коморники, секретарі, стольники, чашники, конюші, ловчі і т. д. На одних дворян покладалися судово-адміністративні функції в магнатських замках і волостях; інші несли військову службу в складі надвірних корогв своїх панів та в їхніх особистих почтах. Нерідко з дворянської служби починали свою кар'єру представники незаможної шляхетської молоді та діти васальної шляхти, яка володіла наділами у магнатських латифундіях на ленному праві, зі спадковим обов'язком певної служби своїм сюзеренам. Як приклад, можна згадати двір князів Острозьких, при якому наприкінці XVI – на початку XVII ст. служило до 2 тис. молодих шляхтичів.

[28] Боплан припустився неточності: вдови, вдруге виходячи заміж, могли без обмежень розпоряджатися тільки особистим нерухомим майном, тобто тим, яке їм належало з власного посагу. Решта ж успадкованого по чоловікові майна, у т. ч. і записаного їй ним на оправу віна, тобто відшкодування грошової суми посагу, переходила дітям і відчуженню не підлягала.

Розділ 3

МІСТА

№ 1

Бартоломей Зиморович про Львів доби Казимира III

1340. Отже, Лев […] збудував першу оселю у місті Львові, яку Казимир, з вигляду величний, а у вчинках великий, знищив вогнем і в короткий час на тих же згарищах збудував новий Львів, зміцнений подвійним муром, замком і стражею. Вчинив численнішим через новоприбулих, залюдненим через шлюби, заможним через ґрунти, і за 30 років, скільки жив від захоплення Русі, королівською ласкою зробив з містечка місто, про що вельми слушно написав поет:

Не той творить міста, хто потужні вежі та кам'яні мури зводить,

А той, хто сприяє [їх добробутові], той творить.

1346. Відомо також, що 45 замків, 26 міст, а між ними Львів, визнають одного й того ж засновника, однак між усіма ними Львів займав у душі Казимира найкраще місце, подібно до єдиної дочки, якій призначено більший, ніж іншим, посаг або задля доброти до молодших дітей, відомої рідним, або тому, що заслужила цього. Крім цього, найшляхетнішу частину, ніби чоло Русі, назвав львівським іменем, взятим від міста, і хотів, щоб одне славетне ім'я було у країни та міста, у провінції і столиці.

1356. *Німці, наставники війни та міста*. Німці є жадібні до хвали і королівською прихильністю як сигналом підбадьорені, достатньо виконуючи скрізь веління Казимира, винахідливі у мирі, суворі на війні, але і тут і там вірні, заохотили надзвичайно короля до надзвичайної прихильності. Він оселив їх, ще не ветеранів, але вже заслужених, на родючих полях, наділив батьківськими законами, звільненням від земельних податків, міськими посадами, зробивши з воєнних наставників вчителів громадян, так що Львів заслужено міг би іменуватися Казимирівською колонією (colonia Casimiritana), якщо б сам король, милостивий навіть до ворогів, не залишив би йому [Львову] древнього імені.

Зіморович Бартоломей. Потрійний Львів. Leopolis Triplex / Пер. Н. Царьової. – Львів, 2002. – С. 65-66.

№ 2

1354 р., травня 11, Краків. – Польський король Казимир III дарує за хоробрість у походах проти татар і відданість королівству й Руській землі Івану Пакославові, дідичу с. Стожища, та його нащадкам м. Ряшів з округою у Руській землі, разом з усіма належними до нього землями, данинами й повинностями, та дозволяє перевести місто та села у цій окрузі на маґдебурзьке право

В ім’я Господа, амінь!

Шляхетній голові личить спиратися на шляхетне тіло. Годиться також, щоб королівський маєстат мав заможних підданих, підтримка і опора яких стануть захистом від ворогів у лихоліття. А тому нехай знають сучасники і нащадки, до відома і непорушної пам’яті яких слід донести цей лист.

Ми, Казимир, з ласки Божої король польський, а також пан і спадковий володар Краківської, Сандомирської, Серадзької, Ланцутської, Куявської, Поморанської і Руської земель, оцінили достойність і гідні хвали і слави заслуги та шанобливі вчинки нашого вірного Івана Пакослава, дідича із Стожищ, який віддавна свідомо служить спільному благу нашого Польського Королівства і Руської землі, котрою ми, утверджуючи мир і спокій, милостиво правимо і володіємо, і не побоявся виступити походом проти татарських племен, зберігаючи вірність і не змінивши свого життя заради почестей і вигод наданої нами влади. Оскільки ж личить розуму й визнається доброчесним заслужено нагороджувати доблесних за їх доблесть, щоб і інші, нам вірні, прагнули відзначитися подібними достойними трудами, то ми даємо, призначаємо, передаємо на вічні часи і даруємо згаданому панові Івану Пакославу і його нащадкам як чоловічої, так і жіночої статей місто Ряшів з усім його повітом, розташоване в Руській землі і здавна щасливо усталене у своїх межах найяснішими князями Русі, законним спадкоємцем яких за божественним провидінням ми є. А тому, як верховний володар Руської землі з повним правом необмеженого володіння, здобутого і закріпленого нами за собою, [ми затверджуємо це надання] з усіма взагалі і кожним зокрема селами і слободами – як заселеними, так і тими, що будуть заселені, а також з їх вигодами, данинами, податками, користю, належним до них зиском і всіма прилеглостями, а саме: ґрунтами, лісами, пасовищами, ріками, потоками, озерами і ставами, лісами, борами, пущами, хащами, дібровами та будь-якими звіриними та пташиними ловами, які існують сьогодні над землею і можуть, породжені природою, виявитися колись під землею. Межі цього [повіту] відділені своїм власним обводом від навколишніх і починаються біля прикордоння Сандомирської землі, а саме від села Діброви, котре, як відомо, прилягає до Сандомирської землі, і тягнуться, межуючи з одного боку з кордонами Ярославської землі і закінчуючись аж біля села Лежайська, а з другого боку простягаються вглиб Русі до границь Чудецького замку.

Крім того, ми, маючи намір, як зазначено раніше, щедріше відзначити самого пана Івана і його потомство, визнаємо і закріплюємо за ним самим і його нащадками або спадкоємцями повне право і необмежену владу у згаданому володінні вершити суд і карати за власним присудом будь-яких злодіїв і злочинців. Також ласкаво дозволяємо йому осаджувати, будувати, відновлювати і зміцнювати в цій самій Ряшівській околиці різні замки й укріплення, у яких можна знайти порятунок і зберегти життя й майно під час нападу будь-яких ворогів. Що стосується здавна встановленого мита, то нехай цей сам пан Іван і його спадкоємці повноправно вибирають і стягають його і від піших і від [кінних ?].

Що ж до всього іншого, то ми дозволяємо, з нашої королівської ласки, для користі і втіхи названого міста Ряшева надати йому і всій окрузі зі селами та слободами – як заселеними, так і тими, що будуть заселені, німецьке право, зване магдебурзьким. А крім того, для швидшого відновлення і заселення не раз уже згадуваного міста з усіма прилеглими до нього селами і слободами ми навічно вилучаємо і звільняємо кожного і всякого тутешнього жителя від підсудності воєводським, каштелянським, суддівським, підсудківським та вознівським судами, щоб ніхто і ніколи не міг бути притягнутий до відповідальності ні перед ними самими, ні перед їх уповноваженими, за винятком тих випадків, коли війт або солтиси згаданих сіл будуть позвані до нас чи нашого суду листом, обов'язково засвідченим нашою печаткою. Самі ж вони нехай судяться на основі німецького права на власних судових засіданнях. А селяни, якщо їх солтиси несумлінно вершитимуть правосуддя, можуть шукати пересуду у своїх панів, згідно з приписами і вимогами німецького права.

У числі іншого, бажаючи виявити особливу ласку названому панові Івану, ми хочемо обдарувати всіх загалом і кожного зокрема жителів згаданої Ряшівської округи такими самими пільгами, які дістали від нас на вічні часи солтиси новозаселених сіл тоді, коли ми привернули цей край під свою владу.

На доказ і безсумнівну очевидність того, що відбулося, ми дозволили скріпити цю підтвердну грамоту нашою печаткою.

Діялось у Кракові у четверту неділю після Пасхи, року 1354.

Присутніми були такі свідки: Ян, [сандомирський] воєвода; Вільк, сандомирський каштелян; Євстафій, люблінський, Станіслав, малогоський – каштеляни; Андрій, краківський підкоморій; Петро, краківський войський, і багато інших, віри гідних.

Дано рукою пана Збігнєва, краківського канцлера.

Купчинський О. Акти та документи Галицько-Волинського князівства XIII – першої половини XIV століть. Дослідження. Тексти. – Львів, 2004. – С. 776-780.

№ 3

1356 р., червня 17, Сандомир. – Казимир III надає Львову маґдебурзьке право та 70 франконських ланів, десять з яких призначає на пасовище, водночас забороняючи землевласникам, духівництву, міщанам будувати корчми на відстані однієї милі від міста

В ім'я Господа, амінь. Що королівська повага постановить [зробити] для зручності підданих, повинно залишатися тривким і навіки непорушним. Тому ми, Казимир, Божою ласкою (*титулатура*). Доводимо до відома усім, що за благочестивою згодою королівського маєстату, дбаючи про численні клопоти та незручності, що наше місто Львів зазнало від усіляких немилосердних ворогів, прагнемо, щоб це місто процвітало і збільшувало свої вигоди, прибутки, користі та добробут. Для втіхи згаданого міста та збільшення кількості його вірних жителів даємо і встановлюємо вищезгаданому містові на вічні часи німецьке право, яке по-простому називається маґдебурзьким, усуваючи там всі руські права та руські звичаї, від будь-якого імені встановлені, які цьому німецькому праву так чи інакше мали звичай перешкоджати або заважати[1]. Нарешті, звільняємо дане місто та його жителів від усіх юрисдикцій каштелянів, воєвод, суддів, підсудків, возних і від влади будь-кого, яким би іменем не називався; так, щоб перед ним або перед будь-ким з них у великих і малих справах міщани[2] не відповідали[3], а тільки перед своїм війтом, а війт – перед нами або нашим старостою, якому ми доручимо тільки при умові, що [війт] буде запрошений або викликаний нашою або нашого старости грамотою та відповідатиме тільки згідно зі своїм німецьким правом. А в кримінальних справах чи будь-яких, які виникають, війтові згаданого міста надається повне і цілковите право судити, виносити вироки, карати та вирішувати так, як передбачає та вимагає німецьке право. Усьому згаданому містові і всім, що мешкають та знаходяться в ньому, надаємо вищезгадане маґдебурзьке право, однак зі спеціальної нашої прихильності іншим народам, що живуть в тому місті, а саме: вірменам, євреям, сарацинам, українцям та іншим народам будь-якого походження та статусу, надаючи виняткову ласку, хочемо зберегти їх згідно з їхніми незмінними обрядами та

---

[1] *«Iura Ruthenicalia et consuetudines Ruthenicales universas, quocumtque nomine conseantur, que ipsum ius Thetonicum turbare seu impedire quomodolibet consueverunt».* Переклад у 5-му томі «Історії України-Руси» М. Грушевського звучить так: «всі руські закони.., що звичайно входять в суперечність і заваджають німецькому праву» (С. 232), в «Історії Львова в документах і матеріалах» перекладено таким чином: «руські права і всі руські звичаї, будь-ким ухвалені, які можуть якимось чином стояти на перешкоді цьому німецькому праву» (С. 16). В останньому варіанті підрядне речення помилково перекладено теперішнім часом. (*Прим. М. Капраля*).

[2] У трансумпті додано: «як крадіж, підпал, пролив крові, вбивство, каліцтво та інші такі злочини». (*Прим. М. Капраля*).

[3] У трансумпті додано: «ні покарання сплачувати». (*Прим. М. Капраля*).

правами, даючи їм можливість будь-які [справи], в тому числі і кримінальні справи, які виникають між ними самими або між ними та іншими[4], вирішувати за маґдебурзьким правом і при війті відповідно до їхнього поданого та внесеного прохання. А якщо відмовляться судитися за маґдебурзьким правом, яким вищезгадане місто повинно користуватися, тоді згадані нації: вірмени, євреї, сарацини, татари[5], українці та інші нації, які там в місті будуть знаходитися, можуть поставити і вирішити будь-яке питання відповідно до права своєї нації, але при головуванні війта міста на тому суді. Нарешті, бажаючи наділити особливою ласкою вищезгадане місто Львів, встановлюємо згаданому містові для його поліпшення 70 франконських ланів у лісах і виноградниках, луках і пасовищах, відповідно до чого зможуть їх відрахувати або відміряти. Хочемо, щоб з них 60 ланів підлягали оплаті чиншу на день св. Мартина, щоб з кожного лану платився чинш 24 руські гроші. А після того, як будуть викорчувані решта 10 ланів по сусідству з вищезгаданим містом у місцевості, що зветься Білогоща[6], визначаємо їх на пасовища без будь-якої грошової сплати. Для більшого покращення часто згаданого міста зі спеціальної нашої ласки та прихильності даємо тому місту [право], щоб жоден із зем'ян[7], духовних, міських та будь-яких інших осіб не розміщував, не встановлював і не будував шинків у межах однієї милі від міста. Для кращого засвідчення і повнішої ясності цього всього ми бажали підвісити нашу печатку на підкріплення вічної чинності.

Діялось у Сандомирі у п'ятницю, в октаву[8] свята П'ятидесятниці, року Божого 1356, у присутності (*список свідків*). Дано та надано через руки пана Йоана, вищезгаданого нашого канцлера Русі[9].

Привілеї міста Львова (XIV–XVIII ст.) / Упоряд. М. Капраль. – Львів, 1998. – С. 27-30.

---

[4] «Aut inter eos vel alias». Польський дослідник Освальд Бальцер висловив припущення, що після «alias» мало би бути в тексті «personas» (див.: Balzer O. Sądownictwo ormiańńskie w średniowicznim Lwowie. – Lwów, 1909. – S. 5). На основі цього він зробив висновок про те, що текст зіпсутий. Але у латинській середньовічній діловій мові часто можна зустріти випадки опущення іменників при займенниках та прикметниках, при цьому зміст документів, як і в цьому разі, є зрозумілим. (*Прим. М. Капраля*).

[5] «Сарацини, татари» – О. Бальцер пропонував зняти кому між цими назвами народів, вважаючи, що «сарацини» пояснюють «татари» та є тотожними термінами. Під назвою «сарацини» ховаються різні нехристиянські народи, тому в сучасній науці до кінця не з'ясовано питання стосовно значення цього терміна (Дашкевич Я. Русь і Сирія: взаємозв'язки XIII–XIV ст. // ЗНТШ. – Львів, 1994. – Т. CCXXVIII: Праці Історико-філософської секції. – С. 10). (*Прим. М. Капраля*).

[6] Білогоща – пізніше стало міським селом, тепер – район міста Львова. (*Прим. М. Капраля*).

[7] Зем'янин – повноправний шляхтич, земельний власник. (*Прим. М. Капраля*).

[8] Октава – у католицькій традиції восьмий день церковного свята. (*Прим. М. Капраля*).

[9] Привілей Казимира III не зберігся до наших днів у формі оригіналу, тому Денис Зубрицький висловив сумнів щодо автентичності цього документа. Його основні закиди зводилися до кількох моментів: немає згадки про оригінал до 1460 р., тобто часу підтвердження привілею; немає архівних записів про існування оригіналу; в документі 1356 р. не повинні

№ 4

1360 р., грудня 28, Краків. – Казимир III підтверджує та повторює ухвалений львівськими райцями та лавниками статут[10]

Ми, Казимир, Божою ласкою (*титулатура*). Повідомляємо усім, які дану [грамоту] читатимуть, що райці[11] та присяжні [лавники][12] нашого міста Львова за нашою волею та спеціальною нашою згодою вирішили триматися та дотри-

фігурувати воєвода та каштелян, яких тоді на Русі не було; вже у 1352 р., за чотири роки до надання маґдебурзького права, джерельно зафіксовано наявність у Львові магістрату, що діяв на підставі німецького права. Д. Зубрицький висловив ще кілька дрібніших зауважень з приводу автентичності, які виникли через неправильну інтерпретацію привілею (наприклад, він хибно зрозумів клаузулу про війта – нібито його уряд вже у 1356 р. належав місту; неточно витлумачив і згадку про Білогощу: на його думку, вона вже тоді була селом, хоча у джерелі йдеться про місцевість з такою назвою, тощо). Твердження Д. Зубрицького цілком слушно відкинув як безпідставні І. Вагилевич, відповідаючи почергово на кожний його закид (див.: AGZ. – Lwów, 1872. – Т. III. – S. 15-17). Насамперед він послався на знайдений ним відпис від привілею 1356 р. у книзі копій архівних документів з початку XV ст., а також на регести архівних матеріалів, що вказують на наявність оригіналу привілею в Львівському архіві до 1757 р. І. Вагилевич також виявив покликання на цей привілей і згадки про нього у кількох оригінальних документах другої половини XIV та XV ст. Щодо воєвод та каштелянів у Галицькій Русі до запровадження польського права у 1434 р., І. Вагилевич навів документальні докази про їхню присутність у грамотах того часу як свідків. Ці докази про автентичність грамоти Казимира III є досить аргументованими і заслуговують на увагу. З іншого боку, І. Вагилевич та багато інших, особливо польських, дослідників уважали привілей на маґдебурзьке право 1356 р. першим та єдиним наданням, попри наявність грамот попередніх часів. Тому критикуючи Д. Зубрицького, який наводить факт існування війта та райців до 1356 р., І. Вагилевич обстоює думку про відокремленого від маґдебурзького права війта, з'єднаного з німецькою громадою. Сучасні історико-джерелознавчі дослідження дають змогу заперечити такі твердження, адже привілей Казимира III є релокаційним (Привілеї міста Львова (XIV–XVIII ст.) / Упоряд. М. Капраль. – Львів, 1998. – С. 14-16, 30-31).

[10] За Д. Зубрицьким: «Місто надало собі вількир *(Plebiscitum),* встановлюючи право щодо вбивства, поранення, відшкодування за зруйнування будинків у випадку пожежі, а також щодо способу успадкування між подружжям. Король Казимир підтвердив цю ухвалу в Кракові *die S. S. Inoceniium* [28 грудня] того року, і вона стала правом для Львова» (Зубрицький Д. Хроніка міста Львова / Пер. І. Сварника. – Львів, 2002. – С. 35). Інституційні декрети чи загальні ухвали, прийняті радою з бурмистром, називалися *Senatus Consultum*. Рішення, які приймала не тільки рада з бурмистром, а й інші колегії разом з поспільством, тобто все місто, означалися як *Plebiscitum* (вількир, вількеж – від нім. Willkühr), коли ж щось ухвалювала сама рада з лавниками і 40 мужами, така постанова звалася *Laudum*. Форми й номенклатури запозичувалися з римського права (Зубрицький Д. Хроніка міста Львова. – С. 20).

[11] Райці – члени міської ради, що була адміністративною частиною магістрату міст на німецькому праві.

[12] Присяжні (лавники, *iurati*) – члени лави, судової частини магістрату міст. У документі 1376 р. вони зазначені як «*iurati seu scabini*». Натомість «*fideles iurati*» – члени колегії присяжних, яка з'явилася у міському уряді у XVI ст. (Привілеї міста Львова (XIV–XVIII ст.) / Упоряд. М. Капраль. – Львів, 1998. – С. 33).

муватися [такої] ухвали. Якщо будь-хто після складання угоди вчинить злочин, то протягом одного року та одного дня від вступу або в'їзду до міста, в якому він цей злочин вчинив, повинен бути вигнаний. Також, якщо хтось підступно витягне меча або ножа чи легковажно вихопиться [з мечем або ножем], хай буде покараний карою у половину фертона[13]. Якщо ж це трапиться в присутності двох чи одного присяжного [лавника] або іншого поважного чоловіка, навіть не присяжного [лавника], тоді хай буде покараний карою одним фертоном. Крім того, якщо хтось із присяжних [лавників], прийшовши до тих, що сваряться, наказав і доручив їм помиритися, а ті не схотіли цього зробити, тоді таку саму кару в один фертон хай стягнуть. Також, якщо під час пожежі або коли несподівано спалахне вогонь і будинок якогось міщанина вищезгаданого міста буде зруйнований або пошкоджений, міщани-сусіди, що живуть в цій частині [міста] і кварталі, куди також вогонь може сягнути, повинні помогти та надати підтримку при відновленні та відбудові цього пошкодженого будинку. Також, якщо хтось списом, рогатиною, балістою, луком або якоюсь іншою зброєю в захисті когось доведе справу до суду та незгоди, хай буде покараний попередньою карою, а саме – одним фертоном, для відновлення і покращення міста. І якщо хтось буде просити війта або райців, або будь-яку особу про [зменшення] кари, накладеної на порушників цього статуту, то має бути покараний тією ж карою, якою карають порушників. Нарешті, кожна пані та жінка після смерті свого чоловіка повинна і зобов'язана поділити все рухоме та нерухоме майно порівну з родичами і близькими [кревними] свого чоловіка, незалежно від статі. Для засвідчення і повної ясності вважали нашу печатку до даної [грамоти] підвісити.

Дано в Кракові в день св. Інокентія, року Божого 1360.

Привілеї міста Львова (XIV–XVIII ст.) / Упоряд. М. Капраль. – Львів, 1998. – С. 32-33.

№ 5

1378 р, листопада 7, Львів. – Владислав Опольський, вєлюнський і руський князь, надає львівським міщанам війтівство у Львові на маґдебурзькому праві, зберігаючи за собою дві частини з прибутків від кримінальних справ, а одну частину залишаючи райцям, і встановлює порядок обрання райців і війта

В ім'я Господа, амінь. Для вічної пам'яті справи. Ми, Владислав, Божою ласкою (*титулатура*). Робимо зміст цієї грамоти відомим всім, кому буде потреба ознайомитися. Зі звичайної нашої добросердечності, ласки, враховуючи

[13] Фертон – грошово-лічильна одиниця, що дорівнювала одній четвертій лічильної гривні.

заслуги, вірність і порядність наших львівських міщан, що, виявляючи доброчинність нам, прагнуть нам будь-яким чином служити, за порадою наших вірних магнатів даємо, передаємо і даруємо дарунком вічно та непорушно уряд війта маґдебурзького права у Львові[14] й оплати до цього уряду належні, для тримання, володіння та у користування згаданому нашому містові Львову. З тим винятком, що коли будь-якій людині у тяжких справах відповідно до права буде винесено вирок і вона буде засуджена, так що майна і життя позбавиться, чи будь-яке вбивство коли-небудь здійсниться, звідси від цього може бути прибуток, то одну частину цього надаємо [місту], а залишені дві частини для нас зберігаємо. Хочемо також, щоб згадані міщани з нашого відома вибрали своїх райців, і вищезгадані райці нами мають бути затвердженими. Потім обрані райці повинні вибрати зі свого грона війта, якого хочуть, коли і скільки разів – як їхній волі сподобається. Для засвідчення цієї грамоти наша печатка є підвішена.

Діялося і дано у Львові в неділю, на октаву Всіх святих, під рік Божий 1378, у присутності таких панів і вірних (*список свідків*). Ці присутні були в зборі і багато інших мужів, гідних довір'я.

Привілеї міста Львова (XIV–XVIII ст.) / Упоряд. М. Капраль. – Львів, 1998. – С. 41-42.

№ 6

1387 р., березня 8, Львів. – Ядвіґа підтверджує права, вольності, привілеї Львова з часів Казимира III та Людовика, знімає нововведені мита та податки, відновлює у місті склад солі й інших товарів і застерігає збереження прав українців, вірменів, сарацинів, євреїв та всіх мешканців загалом

В ім'я Господа, амінь. Годиться законні й особливо вічні дії будь-якого панування письмово доручати пам'яті, бо через забуття вони можуть залишитися у непам'яті. Тому ми, Ядвіґа, Божою ласкою (*титулатура*). Хочемо, щоб потрапило до відома кожного, як сучасника, так і прийдешнього. Взявши до уваги постійну вірність і ретельну службу, яку зважені мужі райці, міщани і вся громада нашого міста Львова виявили нашим родоначальникам і нам та в майбутньому готові служити ще краще, бажаючи з нашої прихильності обдарувати їх спеціальною ласкою, підтверджуємо, ратифікуємо і змістом даної [грамоти] схвалюємо у всіх пунктах та статтях, що матимуть силу навічно, нашим милим [міщанам] всі і кожне з їхніх прав, вольностей, привілеїв, що спочатку мали з часів найясніших

[14] До цього часу у Львові посада війта була спадковою.

панів Казимира, діда, і Людовика, батька, короля Угорщини та Польщі. Також додаємо, що жодній людині у місті чи поза згаданим містом Львовом жодного насильства будь-хто будь-яким чином не повинен завдавати. Хочемо також, щоб згадане наше місто Львів у своїх кордонах та межах згідно з грамотами або привілеями, де повністю містяться описаними [межі], непорушно повинно залишатися, і якщо хтось згадане місто чи міщан насильно відділяє чи забирає, хочемо ці дії відмінити, бо в наших руках [місто і міщан] посідаємо. Крім того, бажаємо, щоб всі і кожне мито чи податок, несправедливо і безправно ким-небудь встановлені після смерті найяснішого володаря пана Казимира, благочестивої пам'яті покійного короля Польщі, нашого дорогого діда, цілком і повністю хай будуть відмінені. Нарешті встановлюємо, що склад солі та товарів у нашому вищезгаданому місті Львові хай буде необхідним, як був від давніх часів. Обіцяємо змістом даної [грамоти] всім українцям, вірменам, сарацинам, євреям і кожного з них у його правах зберігати. Для очевидного свідчення всього вищезгаданого, сьогодні записаного, робимо скріплення нашим підвішенням печатки.

Діялось у Львові в п'ятницю після найближчої неділі «Ремінісцере»[15], року Божого 1387.

Дано через руки превелебного мужа Кельча, намісника костелу Св. Марії в Кракові і канцлера нашого двору.

Привілеї міста Львова (XIV–XVIII ст.) / Упоряд. М. Капраль. – Львів, 1998. – С. 46-47.

№ 7

1401 р. – Бартоломей Зиморович про парубоцький податок

[…] Наскільки наші предки дбали про примноження громадян, видно з того, що всіх неодружених і тих, що не бажали мати потомство, списали до одної черги і ухвалили стягати з них податок, названий по-простому «биковим», чотири копи щорічно з голови […].

Зіморович Бартоломей. Потрійний Львів. Leopolis Triplex / Пер. Н. Царьової. – Львів, 2002. – С. 73.

[15] Неділя «Ремінісцере» – друга неділя Великого посту.

№ 8

1411 р. – Денис Зубрицький[16] про парубоцький податок

1401. Під цим роком Зиморович згадує, що склали перелік усіх нежонатих громадян і наклали на них податок […]. Про те, що це сталось цього року, я не знайшов згадок, щойно 1411 року розписали податок, званий «арбітріум», на нежонатих і неосілих громадян по чотири гривні […].

1411. Цього року або ж щойно ухвалено, або поновлено давнішу постанову, що нежонаті міщани, які не мають нерухомості, мусять щорічно платити в міську касу «арбітріум» по чотири копи грошів. Того року таких виявилось 28. Згодом їх не допускали до міського права, а отже, до заробітчанства й торгівлі, хіба що за порукою двох гідних співгромадян, що вони протягом року одружаться і набудуть нерухомість.

Зубрицький Д. Хроніка міста Львова / Пер. І. Сварника. – Львів, 2002. – С. 58, 70-71.

---

[16] Зубрицький Денис (1777-1862) – український історик, етнограф, архівіст. Народився у с. Батятичі на Галичині. Здобув гімназійну освіту у Львові (1795), працював службовцем магістрату в Березові біля Сянока, з 1809 р. – секретарем повітового управління в Перемишлі, перекладачем з російської при крайовому апеляційному суді, юстиціарієм у Перемишльському повіті. У 1820-х рр. переїхав до Львова, а 1829 р. став співробітником Ставропігійського інституту, де керував друкарнею, архівом і бібліотекою. Під час роботи в архіві Ставропігії склав перший інвентарний опис, а згодом використав свої нотатки для кількох наукових праць. У 1838 р. Зубрицького запросили впорядкувати архів міста Львова. Він описав документи в межах фасцикул, склав латинський інвентар, а самі документи використав для своїх досліджень, у т.ч. для «Хроніки міста Львова» (1844). Зубрицький підтримував схему давньоруської історії московського історика М. Погодіна, стояв біля витоків москвофільства в Галичині. На замовлення Погодіна (і на його кошти) історик купував у Львові і пересилав у Росію стародруки й давні церковні писемні пам’ятки. Під час «весни народів» 1848-1849 рр. учений став членом Головної Руської Ради у Львові. Зубрицький готував до публікації й пересилав Археографічній комісії Петербурзької АН копії історичних документів для видань «Акты Западной России», «Памятники, издаваемые временной Комиссией для разбора древних актов». Підготував «Дипломатичний кодекс Галичини» (не виданий через брак коштів). Член-кореспондент Санкт-Петербурзької археографічної комісії (з 1842) і Петербурзької АН (з 1855), почесний член Київської археографічної комісії (з 1844), Московського товариства історії і старожитностей (1846) (Довідник з історії України / За ред. І. Підкови, Р. Шуста. – К., 2001. – С. 264).

№ 9

1444 р., липня 16, Буда. – Владислав III, бажаючи піднести добробут Львова та нормалізувати права і звичаї купців, які прибувають до міста, постановляє: 1) всі купці різних націй: греки, вірмени, сарацини, євреї, бусурмани та інші, що прибувають з товарами до Львова, можуть бути покликані лише у львівський міський суд; 2) купці повинні продавати заморські товари у Львові; 3) всі львів'яни, котрі підлягають міському праву, повинні зробити заповіти у присутності війта, двох лавників, священика і писаря, і якщо спадкоємцем будинку або якогось іншого нерухомого майна буде костел чи духовна особа, то цей будинок або інше нерухоме майно має бути проданим протягом року, щоб нерухоме майно не перейшло з маґдебурзького права на церковне

В ім'я Господа, амінь. Для вічної пам'яті справи. Ми, Владислав III, Божою ласкою (*титулатура*). Змістом даної [грамоти] повідомляємо всім, кому необхідно, як сучасникам, так і прийдешнім, хто це читатиме. З любові до добра ми піднесли становище наших володінь, завжди наше спостережливе око до цього повертаємо, де вигоди і користі можуть нашими підданими збільшуватися. Отже, розумно обдумавши і узгодивши за порадами наших прелатів, магнатів, що наше місто Львів між іншими містами нашого Польського Королівства є і вважається щитом та муром від поган, щоб [воно] могло отримати поліпшення, схвалюємо закони і звичаї у його [міста] потребах і запобіжних заходах при максимальному [напливі] чужинецьких та місцевих купців, крамарів, продавців, які до нашого міста Львова [прибувають], тому обираємо досконалу постанову згідно з довготривалим звичаєм, що в цьому місті дотримується, щоб був більше ухвалений законами, і змістом даної [грамоти] дозволяємо використовувати і вживати на свою користь вічними часами, в щедрості королівської високості.

Перше, що всі люди, як-от купці, крамарі, продавці або також греки, вірмени, сарацини, євреї, мусульмани та інші будь-якого походження, становища чи соціального статусу, хто б не були, християни чи погани, з нашого Польського Королівства чи зовнішніх королівств, земель, володінь, князівств та інших будь-яких країв, які до міста Львова з їхніми речами, товарами, чи без товарів, приїжджатимуть, щоб такі у львівському міському суді маґдебурзького права у будь-яких справах, великих і малих, на вимогу будь-яких осіб, щоб присуджували, судили і оберігали та зберігали і від будь-яких оскаржень захищали, як даним нашим королівським дозволом даровано, що ті райці, будуть мати силу, можуть і матимуть повну можливість. Чужинецькі і місцеві купці до земського права хай не скеровуються, але, коли сперечаються між собою, у міському маґдебурзькому праві нехай відповідають, а не перед воєводами, каштелянами, старостами, урядовцями, бурграбіями чи їх заступниками нашого Польського Королівства і ніяких штрафів хай не платять у земських судах.

Друге, що італійські купці чи будь-які інші, погани або християни, з приморських країв, які з будь-якими товарами до Львова приїжджають, з цими това-

рами чи будь-якими речами поза львівський склад нехай не прагнуть і не наважуються [їхати], але все там повинні складати і продавати. І згадані для продажу та інші куплені товари у Львові, їх у Волощині нехай не наважуються [продавати], але переправивши через море, повинні там продавати, щоб шкоди ні жителям, ні купцям, ні складу міста Львова не спричинити чи будь-яким чином не завдати. Якщо проти нашої нинішньої заборони італійські чи будь-які інші купці, погани чи християни, з приморських країв, у Волощині ті товари чи будь-які речі продаватимуть, порушуючи наш даний королівський декрет, тоді присутнім львівським міщанам райцям даємо повну можливість із таких порушників і переступників цього королівського декрету штрафи згідно зі стягненим і оціненим товаром порушника чи порушників із помірністю прихильності брати і забирати. З тих штрафів половина [суми] на покращення міста і для користування їхньої громади нехай використають, а половину [суми], що залишиться, нам, а не старості чи будь-яким достойникам чи урядовцям, нехай видадуть для [сплати] наших грамот, доручень і квитів, яку [суму] комусь доручимо дати за нашими квитанціями або у них самих [заберемо] зі зберігання.

Третє, коли жителі чи міщани нашого міста Львова чи будь-які інші, що мають міське право, помирають і через невпорядковане і нерегулярне надання заповітів більша частина як спадкових, так і інших рухомих і нерухомих маєтків некорисно, ніби з вітром, пропадає. Через що і місто у немалій своїй частині пустіє і зі шкодою продовжує зменшуватися. Бажаючи тому шляху і іншим шкідливим втратам [міста] запобігти, регулюємо при складанні заповітів із застереженням і дотриманням, щоб будь-хто, який має львівське міське право, постановив би чи хотів би шляхом духівниці щось заповісти, нехай покличе до себе війта з двома лавниками, священика з громадським писарем, біля яких, як прийнято, складе умови чи розпорядження, і якщо заповіт так буде складено, за [таким] порядком нехай відбудеться, тоді такі [заповіти] як підозрілі скасовуємо, вирішуючи, що вони не мають жодної сили і міці. І якщо хто-небудь якусь спадщину, будинки чи інше таке церкві чи духовній особі заповість, таку спадщину і нерухомі маєтки нехай продасть протягом року і вартість цього [майна] нехай перейде [в ті руки] згідно з волею того, хто заповідав, так, щоб та спадщина чи нерухомі маєтки до міського права вічно належали і знаходилися [в ньому]. Звідси висловивши таке застереження до прав, хочемо, щоб ті львівські міщани вічно використовували і на свою користь заживали, як справжні, законні і схвалені статті, для покращення їх [міщан] і міста статусу і кориснішого управління. Для засвідчення цієї грамоти наша печатка є підвішена.

Діялось у Буді у четвер, напередодні [свята] Розділення апостолів, року Божого 1444. У присутності (*список свідків*). Дано через руки велебного Йоана Рея, намісника костелу Св. Михаїла на Краківському замку, тепер нашого хранителя печатки, щиро нам милого. За свідченням того велебного Йоана Рея, намісника костелу Св. Михаїла на Краківському замку.

Привілеї міста Львова (XIV–XVIII ст.) / Упоряд. М. Капраль. – Львів, 1998. – С. 90-94.

№ 10

1444 р., липня 16, Буда. – Владислав III, на вимогу райців та міщан Львова, дозволяє побудувати нову школу при шпиталі біля костелу Св. Духа з умовою, що вона підлягатиме міській раді, яка матиме право обирати ректора цієї школи

В ім'я Господа, амінь. Для вічної пам'яті справи. Як ми помічаємо, з усіх королівських і володарських [надань] максимально благочестивим і розсудливим є надання, що рівномірно несе, як зручність, так і честь, це [надання] вічності необхідно доручати через написану очевидність, щоб нащадки побачили і дізналися, що прихильна ласка королів звичайно не буде замикатися на благо тих, хто бажає працювати. Тому ми, Владислав III, Божою ласкою (*титулатура*). Змістом даної [грамоти] повідомляємо всім, кому необхідно, як сучасникам, так і прийдешнім. Прохання, подане нашому маєстату з боку наших славетних і вірних райців, міщан і громади нашого міста Львова, містило, щоб ми вважали за гідне надати можливість будинок чи школу для навчання дітей науки при шпиталі звести і наново побудувати в межах мурів згаданого міста Львова, біля костелу Св. Духа; причому вихователем школярів чи учителем може стати за їх згодою, скільки разів виникає необхідність і як вони вважатимуть за необхідне, щоб поставити, найняти, призначити, визначити і зняти. Таким чином, нам справедливим бачиться те, що просили ці наші львівські міщани, мало того, кожного разу з цього Божа служба, яку понад усе любимо, помножується і честь нашого міста й зручності прирощуються; згаданим райцям, міщанам і громаді міста Львова при нараді з нашими досвідченими [дорадниками] такий будинок чи школу при шпиталі звести і наново побудувати в межах мурів згаданого міста Львова, біля костелу Св. Духа, вічно існуючу можливість дали, надали, передали і змістом даної [грамоти] даємо, надаємо й обдаровуємо та милостиво дозволяємо, щоб цей будинок чи школу тільки одні райці, які на той час будуть, і ніхто інший, вихователя або учителя школярів могли і мали силу призначати, поставляти, наймати, визначати і знімати, як вимагає необхідність, і щоб синів шляхтичів і зем'ян та нешляхтичів до тієї [школи] вільно могли [приймати] вічними часами. І як в інших школах є звичай, щоб міста нашого Польського Королівства [можна було] відвідувати, приходити, в них залишатися, зупинятися і ретельно займатися [навчанням]. Ту школу, що збудована і будується, ті райці хай покращують, управляють [нею] і підтримують вічними часами, як справжні фундатори і перші ректори. Для засвідчення цієї грамоти наша печатка є підвішена. Діялось у Буді у четвер, на другий день після [свята] Розділення апостолів, року Божого 1444. У присутності (*список свідків*). Дано через руки велебного Йоана Рея, намісника костелу Св. Михаїла на Краківському замку, тепер нашого хранителя печатки, щиро нам милого.

За свідченням того велебного Йоана Рея, намісника костелу Св. Михаїла на Краківському замку.

Привілеї міста Львова (XIV–XVIII ст.) / Упоряд. М. Капраль. – Львів, 1998. – С. 94-96.

№ 11

1444 р., липня 17, Буда. – Владислав III, бажаючи виявити свою вдячність Львову і львівським громадянам за їхню повсякчасну вірність, постановляє: а) воєводи чи інші достойники, або їхні заступники не мають права порушувати міського лавничого судівництва; б) усі руські міста, містечка і села повинні звертатись у своїх справах до Львівської апеляції і звідти одержувати відповідні судові статті, так звані ортилі[17]; в) Львів має право ловити по всій Руській землі злочинців, убивць та злодіїв і тут їх судити і карати[18]

В ім'я Господа амінь. Для вічної пам'яті справи. Ми, Владислав III, Божою ласкою (*титулатура*). Змістом даної [грамоти] повідомляємо всім, кому необхідно, як сучасникам, так і прийдешнім. Поліпшуємо [стан] всіх наших міст, для чого напружуємо благочестиві зусилля, але наше місто Львів, яке маємо за щит і мур проти ворогів-поган, бажаємо виділити окремою королівською прихильністю з великої щедрості, щоб вірність міщан щодо нашого маєстату, виявлену очевидними стараннями, винагородити і інші ним [містом], зроблені благодіяння дуже заохотити. Тому цим міщанам і всьому нашому місту Львову, за досвідченою порадою наших прелатів і магнатів, дозволяючи навічно триматись цих нижченаведених приписів як справедливих та розумних, схвалюємо, щоб жоден з наших воєвод Польського Королівства та інших достойників, урядовців чи будь-яких інших заступників, не наважувався порушувати чи протидіяти деяким чином їхнім [міщан] судам, які відбуваються згідно з присягами тих міщан чи лавників у гайних судах. Також надаємо [право] згаданому місту Львову та його міщанам і жителям, щоб всі і кожне наше місто, містечко чи село, які знаходяться у нашій Руській землі, та їхні мешканці зверталися у згадане наше місто Львів у

[17] Ортиль (від нім. Urteil – вирок) – у давній Польщі правне повчання, що стосувалося складних справ і видавалося судами більших міст для судів менших міст. Спершу такі повчання виходили від Маґдебурґа, а згодом від Хелма, Торуння, Вроцлава, Кракова, Познані. Для зменшення кількості випадків звертання до чужоземних судів з боку міських судів Польського Королівства Казимиром III у 1356 р. був створений Вищий суд маґдебурзького права у Кракові. Видані ортилі були зразком для подальшого вирішення аналогічних справ (http://encyklopedia.pwn.pl/haslo.php?id=3952020; http://portalwiedzy.onet.pl/56341,,,,ortyle,haslo. html).

[18] Подібний привілей з правом ловити злочинців (щоправда, на всій території Корони, але тільки у час відсутності короля) отримав Краків 3 червня 1444 р. Ці унікальні для Польського Королівства акти мали аналоги в Європі. Такі документи були видані Реґенсбурґові (1310), Любеку (1374), Дінкельсбілеві (1435) тощо (Гошко Т. Нариси з історії магдебурзького права в Україні XIV – поч. XVII ст. – Львів, 2002. – С. 145-147). Ці привілеї були добре знані в угорських містах і, як вважає польський історик К. Корані, саме звідти, за посередництвом угорських радників Владислава Варненчика, поширилися в Короні (див.: Koranyi K. Przywileje dla miasta Krakowa i miasta Lwowa z r. 1444 (z dziejów wikariatu karnego miasta w średniowieczu). – Lwów, 1936. – S. 11).

справі прав і вироків, де правила-статті для присудження і винесення вироків, по-іншому «ортилі», нехай від них [львівських міщан] отримають і викуплять, щоб користуватися і вживати на свою користь, згідно з тим, як наше місто Львів звично користується, вживає на свою користь і тішиться. Крім того, тому нашому місту Львову даємо назавжди таку можливість, щоб усюди, у всій Руській землі, злочинців, осквернителів могил, злодіїв, розбійників, після того, як вони дізнаються, де [злочинці] залишаються, тоді їх конфіденційно буде дозволено забрати, захопити і захоплених та зв'язаних у місто Львів привести і ввезти, і приведеним у судовому порядку винести вирок, засудити і тільки тоді за розпусту та провини [злочинці] цілком достойні, щоб [їх] карати і брати на тортури. Для засвідчення цієї нашої грамоти наша печатка є підвішена.

Діялось у Буді у п'ятницю, після свята Розділення апостолів, року Божого 1444. У присутності (*список свідків*). Дано через руки велебного Йоана Рея, намісника костелу Св. Михаїла на Краківському замку, тепер нашого хранителя печатки, щиро нам милого.

За свідченням того велебного Йоана Рея, намісника костелу Св. Михаїла на Краківському замку, тепер хранителя печатки.

Привілеї міста Львова (XIV–XVIII ст.) / Упоряд. М. Капраль. – Львів, 1998. – С. 96-98.

№ 12

1444 р., липня 18, Буда. – Владислав III зобов'язує всіх духовних і світських осіб шляхетського походження продавати свої будинки й нерухоме майно, одержані в спадщину у Львові, особам, підлеглим міському праву, щоб ці маєтки не вийшли з-під міської юрисдикції

В ім'я Господа, амінь. Для вічної пам'яті справи. Ми, Владислав III, Божою ласкою (*титулатура*). Змістом даної [грамоти] повідомляємо, кому необхідно, як сучасникам, так і прийдешнім, хто це читатиме. Направляючи очі нашої королівської прихильності на наше місто Львів, яке з ворогами, багатьма поганами є по сусідству, таким чином встановлюємо, маючи над ним опіку, щоб у жодній своїй якійсь ділянці [місто] не терпіло утиску, через який пустіє; оскільки часто зустрічаємо, що після смерті і загибелі жителів міста спадщина, будинки та інші нерухомі маєтки шляхом права близькості чи яким завгодно [правом] успадкування шляхетним зем'янам чи також духовним особам відходять і [вони] в їх користування входять. Звідси в таких випадках цілковито хочемо, щоб шляхетні зем'яни чи духовні особи таку спадщину, будинки та інші нерухомі маєтки, що у міському праві знаходяться, які до них шляхом будь-якого успадкування – або правом близькості успадкування чи надання через заповіт

– потрапили чи потраплять, ті [маєтки] протягом одного року під міське право нехай будуть зобов'язані продати і цілковито будуть зобов'язані. І щоб таку спадщину чи нерухомі маєтки, які до шляхетних зем'ян і духовних осіб потрапили, що в місті чи міському праві знаходилися, не псувалися, нищилися чи будь-яким чином руйнувалися, через що і місто спустошувалося і змінювалося у своїй досконалості. Однак вартість за ті нерухомі маєтки, ними куплені або куповані, тим шляхетним зем'янам чи духовним особам буде дозволено, згідно з їхнім рішенням, повернути, залежно, як їм краще буде бачитися. І хочемо, щоб такого дотримання ці міщани і наше місто Львів вічними часами трималися, і наші спадкоємці дотримувалися міцно і недоторкано. Для засвідчення цієї грамоти наша печатка є підвішена.

Діялось у Буді у суботу, після свята Розділення апостолів, року Божого 1444. У присутності (*список свідків*). Дано через руки велебного Йоана Рея, намісника костелу Св. Михаїла на Краківському замку, тепер нашого хранителя печатки, щиро нам милого.

За свідченням велебного Йоана Рея, вищезгаданого намісника костелу Св. Михаїла на Краківському замку.

Привілеї міста Львова (XIV–XVIII ст.) / Упоряд. М. Капраль. – Львів, 1998. – С. 99-100.

№ 13

1444 р., липня 19, Буда. – Владислав ІІІ звільняє міщан до свого прибуття до Львова від обов'язку пред'являти свої привілеї воєводі, старості, каштелянові чи будь-якому іншому сановникові і дозволяє пред'являти їх лише самому королеві

Владислав ІІІ, Божою ласкою (*титулатура*). Змістом даної [грамоти] повідомляємо, кому необхідно. Взявши належно до уваги, що міста нашого Польського Королівства через нашу довгу затримку в Угорському Королівстві різним небезпекам піддаються, а особливо місто Львів, що ніби знаходиться у пащі ворогів-поган і найбільшого страху з усіх небезпек зазнає. У зв'язку з цим, їхні права, звільнення, привілеї і грамоти вони не наважуються виставляти і показувати достойникам і нашим урядовцям у Польському Королівстві. Тому тим міщанам, райцям, громаді міста Львова цю ласку за посередництвом даної [грамоти] даємо і надаємо, щоб жодному згаданому у Польському Королівстві достойнику, воєводі, каштеляну, старості чи будь-якому іншому нашому урядовцю чи його заступнику їхні [міщан] грамоти, права, звільнення, привілеї та підтвердження не виставляли, не показували і не пред'являли, але тільки нашій королівській особі. Даною ласкою їм [міщанам] і нашому місту Львову хочемо міцно послужити аж

до нашого королівського особистого прибуття до Львова. Для засвідчення даної грамоти наша печатка є підвішена.

Діялось у Буді у неділю перед св. Марії Магдалени, року Божого 1444.

За свідченням велебного Йоана Рея, намісника костелу Св. Михаїла на Краківському замку, тепер хранителя печатки.

Привілеї міста Львова (XIV–XVIII ст.) / Упоряд. М. Капраль. – Львів, 1998. – С. 101-102.

№ 14

Денис Зубрицький про будівництво та назви оборонних веж у місті та передачу їх у відання ремісничих цехів

1428. […] Видатки на будівництво мурів і веж, а також інших укріплень від 1423 до цього року склали 4118 кіп[19]. […]

1445. Після того, як цього року закінчили вежі навколо міста, їх роздали ремісничим цехам, від яких вони згодом мали свої назви, з обов'язком, щоб кожен цех утримував свою вежу, забезпечував її потрібною зброєю і амуніцією, при потребі збирався для оборони міста до своєї вежі і з неї воював на мурах. Ці вежі, яких було 17, ішли в такому порядку: 1. Краківська брама належала кушнірам. 2. В напрямку до Д[іви] Марії [Сніжної] – хутровиків, миловарів, бляхарів, яку звали також Струмиловою. 3. Мечників. 4. Ткачів. 5. Шапкарів і сідлярів. 6. За вірменами – пиво- і медоварів. 7. На розі Домініканів – лимарська. 8. Мулярів, поворозників і токарів – мабуть, її згодом звали Королівською. 9. Шевська, звана Бернардинською. 10. Гончарів і котлярів, вона була між Бернардинами і Галицькою брамою. 11. Галицька брама належала кравцям. 12. Золотарська, де тепер будинки 301 і 362. 13. Різників. 14. Столярів, бондарів і стельмахів. 15. Ковалів, слюсарів і голкарів. 16. Крамарів. 17. Пекарів, рештки якої розвалили 1836 року для театру Скарбка.

Зубрицький Д. Хроніка міста Львова / Пер. І. Сварника. – Львів, 2002. – С. 83, 95.

---

[19] Копа грошей – в Україні XIV–XVIII ст. – грошово-лічильна одиниця. Використовувалася при лічбі празьких грошей, 60 шт. яких дорівнювали празькій ваговій гривні срібла (253 г). Згодом це поняття стало лише лічильним. На західноукраїнських землях, що входили до складу Польщі, рахунок монет на копи вівся дуже рідко. Натомість на українських теренах у межах Великого князівства Литовського облік монет протягом XV–XVII здійснювався переважно на копи. Литовська копа дорівнювала 60 литовським грошам або 600 пенязям (динаріям) (Довідник з історії України / За ред. І. Підкови, Р. Шуста. – К., 2001. – С. 349).

№ 15

1447 р., серпня 29, Пйотркув. – Казимир IV визначає Львову на утримання у кращому стані міських фортифікацій 20 гривень річно з львівських королівських мит

Казимир, Божою ласкою (*титулатура*). Змістом даної [грамоти] повідомляємо, кому необхідно. Бажаючи, щоб наше місто Львів, що майже у пащі поган знаходиться, краще фортифікувалося, вважаємо виділити райцям того міста і виділяємо даною [грамотою] з [прибутків] нашого львівського мита 20 гривень загальноприйнятої монети і звичного рахунку, які є в обігу в нашому королівстві, тільки на один рік до нашої доброї волі. Тому тобі, ясновельможний Петре зі Спрови, руський генеральний воєводо і старосто, і теперішні митники львівської митниці, даємо наші королівські накази: згаданим львівським райцям з вищезгаданих ви повинні віддавати 20 гривень річних, як вище зазначалося, за рахунком вищезгаданих наших митниць, за їх зізнанням, врахованих вами у рахунках для нас, інше задля нашої ласки не робіть. Для вірності справи до даної [грамоти] наша печатка є підвішена.

Дано у Пйотркуві у вівторок, у день [свята] Усікновення [глави] св. Йоана, року Божого 1447.

За свідченням ясновельможного Петра з Щекоцина, віце-канцлера Польського Королівства.

Привілеї міста Львова (XIV–XVIII ст.) / Упоряд. М. Капраль. – Львів, 1998. – С. 104-105.

№ 16

Денис Зубрицький про нових посадовців у Львові та зростання добробуту міста

1452. У місті щораз більше зростали лад та заможність. Ринок та головні вулиці вже були забруковані, для чого місто щороку наймало брукарів і рурників [водогінників] для утримання водогонів і підземних каналів, якими з міста відводилися надлишок води і нечистоти. Міський кат, крім помешкання і щотижневої платні по одному грошеві, отримував за кожну екзекуцію, які траплялися щораз частіше, по 30 грошів. Закладено оселі в урочищі Білогорща […]. Цього року двоє осадників після років свободи почали сплачувати чинш з обійстя по 25 грошів. Вихрест жид Йорґе першим як такий отримав міське право […].

1467. Для громадських потреб у великий піст міським лікарем прийняли на один рік доктора Сиґізмунда, і пани райці пообіцяли від себе дати йому

10 кіп грошів (Doctor Sigismundus in medicum Civitatis est assumptus in Capite Quadragessimae, et Domini Consules promiserant sibi dare 10 Sexagenas: ut staret hic in Civitate per unum annum pro communi necessitate…). Цього року рада міста надала собі право призначити альтариста в Пикуловичах до вівтаря св. Барнаби […].

1468. Король прибув до Львова Dominica Reminiscere [13 березня] і привіз з собою досвідчених гармашів, які почали вчити львівських громадян стріляти з гармат. Одного з них, Валентина, який мав досвід відливання гармат, призначили міським ливарником і збудували для нього ливарню.

До цього часу керівники міста жили згідно й спокійно, але цього року виникла суперечка щодо вибору райців, яку розглядав сам король, але він підтвердив на цей рік попередніх […].

Зубрицький Д. Хроніка міста Львова / Пер. І. Сварника. – Львів, 2002. – С. 97, 107.

№ 17

1474 р., не раніше травня 1. – Витяг із щоденника подорожі посла Венеціанської республіки Контаріні до Персії з описом прибуття до Києва й оцінкою ролі цього міста як центру транзитної торгівлі

[…] Першого травня 1474 р. ми приїхали до Києва чи Маграмана, розташованого за межами Нижньої Русі[20], яким управляє один поляк-католик, на ймення «Пан-Мартін»[21]. Дізнавшись від королівських провідників про моє прибуття, він надав мені помешкання, втім, жалюгідне, як і все там, і прислав чимало продовольства.

Саме місто знаходиться на кордоні з Татарією і сюди з'їжджається чимало купців з хутрами, що везуться з Верхньої Русі; об'єднавшись в каравани, вони прямують до Кафи, але часто, немов вівці, бувають захоплені по дорозі татарами […].

Торгівля на Україні, XIV – середина XVII століття: Волинь і Наддніпрянщина / Упоряд. В. Кравченко, Н. Яковенко. – К., 1990. – С. 28-29.

---

[20] На території, яку Контаріні називає Нижньою Руссю, він згадує два населених пункти – Луцьк і Житомир. «Нижня Русь» протиставляється «Верхній Русі», яка відповідає приблизно північно-східному регіону Великого Московського князівства (Торгівля на Україні, XIV – середина XVII століття: Волинь і Наддніпрянщина / Упоряд. В. Кравченко, Н. Яковенко. – К., 1990. – С. 343).

[21] Йдеться про першого київського воєводу 1471-1480 рр. Мартіна Гаштольда, призначеного сюди великокнязівським урядом після ліквідації Київського удільного князівства.

№ 18

1499 р., вересня 11, Краків. – Ян Ольбрахт, враховуючи старанність, досвід, спритність львівських райців, віддає їм в оренду на один рік львівське мито на суму 340 гривень[22] на тих же умовах, на яких збирають його королівські збирачі, причому з цієї суми вони повинні сплатити всі духовні та світські чинші, а решту вкласти до королівського скарбу

Ян Ольбрахт, Божою ласкою (*титулатура*). Змістом даної [грамоти] повідомляємо всім, кому необхідно. Враховуючи старанність, досвід і підприємливість у веденні справ наших львівських райців, їм всім наше львівське мито ми в оренду віддали, продали і надали та даємо в оренду, продаємо і погоджуємося за посередництвом змісту даної [грамоти] з усіма його користями, належностями і прибутками, а також вільностями, правами, правилами та звичаями, якими попередні митники користувалися і володіли, за 340 гривень грошей монети, що є в обігу в королівстві, в кожній гривні нараховується 48 грошей на даний рік, починаючи від найближчого свята св. Матвія наступного року. З такою умовою, що вищезгадані райці, наші митники, з тих 340 гривень грошей всі духовні та світські чинші у призначений час повинні сплатити, а про залишену згадану суму перед нами повинні відповідати. Цим львівським райцям [даємо] наше львівське мито так, як попередньо названо, для тримання, вживання і володіння; у всіх призвичаєних давніх місцях згадане мито стягувати, знімати і утримувати прийнятим звичаєм від всіх, хто є зобов'язаний до сплати даного мита; даємо сучасним райцям повну і всю можливість арештовувати і забирати речі, товари, воли та інше добро будь-кого, хто згадане наше мито переїжджає або через незвичні місця і неприйнятими і бічними шляхами минає проти давнього дотримуваного звичаю. Те забране, по-іншому «премити»[23], згадані райці, наші митники, мають віддати і зафіксувати одну половину для нас і нашої скарбниці, а іншу половину утримувати для себе і свого користування. Тому вам, всі і кожний, воєводи, каштеляни, старости, державці, бургграбії, достойники, урядовці і будь-які наші піддані, вимагаючи даною [грамотою], наказуємо, бажаючи у всьому мати [волю], до того часу згаданих райців, наших львівських митників, у володінні нашим митом

[22] Гривня (польська) – марка – вагово-грошова і лічильно-грошова одиниця. У Польщі назва «гривня» з'явилась у XIV ст., замінивши термін «марка». Як грошово-вагова одиниця виникла приблизно в 1070 р. і дорівнювала 210 г, що відповідало 240 денаріям. Поряд з тим існували інші локальні гривні. Вже в XIII ст. польська гривня була рівна гривні краківській. Польська гривня ділилася на вярдунки (фестони), шкойці, кварти. 1 гривня = 4 вярдунки = 24 шкойці = 96 кварти. Коли в XIV ст. вага польської гривні стала дорівнювати приблизно 200 г і панівне місце в обігу зайняли празькі гроші, виникло поняття польської лічильної гривні в 48 грошів (Нумізматичний словник / Автор-упоряд. В. Зварич. – Львів, 1972. – С. 32).

[23] Премити – штраф, пеня за несплату мита.

згідно з суттю даної нашої оренди та, щоб зберігалися звичаї у стягуванні даного мита, зберігаючи їх, відповідно до даної вимоги, при арешті і відбиранні речей і майна у порушників того мита; скільки б разів це не сталося, пораду, допомогу і прихильність виявляйте без будь-якого спротиву, протидії і недбалості, під покровом нашої ласки інше не робіть. Для засвідчення цієї справи наша перстенева печатка при відсутності нашої великої печатки, що дотепер використовуємо, до даної [грамоти] є підвішена.

Дано в Кракові у найближчу середу після свята Різдва Пречистої Діви Марії, року Божого 1499.

Власне скріплення королівського маєстату під печаткою.

Привілеї міста Львова (XIV–XVIII ст.) / Упоряд. М. Капраль. – Львів, 1998. – С. 145-147.

№ 19

1511 р., червня 24, Берестя. – Вирок Сиґізмунда I бурмистрам, радцям і міщанам Луцька у суперечці з луцьким війтом Яном Сіґнатором про стягнення податків

Жикгимонт Божю м[и]л[о]стю корол и великий кнѧз

Смотрели єсьмо того дела с паны радами нашими. Стоѧли перед нами ѡчевисто, жаловали нам бурмистрове и радцы и месщане места Луцкого на войта луцкого Ꙗна Сикгнатора, штожъ дей ѡн платы и доходы нашы местские вси на себе береть, а нам с того помочы жадное нетъ. И воит положилъ перед нами привилей брата нашого Александра, королѧ его м[и]л[о]сти, на тыи платы и доходы, ино видело сѧ намъ и паномъ радамъ нашимъ, штож намъ негодитьсѧ привильѧ брата нашого рꙋхати, и того досмотревшы, войту казали єсмо тыи доходы вси заведати и брати на себе, што въ привили брата нашого выписано, а мещаном єстли то видитсѧ кривда, ино им волно, хто въсхочеть, ѡпꙋстившы право немецкое доброволно, нехай входить з немецкого права в право городовое подъ присꙋдъ старостинъ. При томъ были кнѧз Войгехь; бискупъ виленский, воевода виленьский, канцлер панъ Миколай Миколаевичъ; воевода троцкий, марьшалокъ дворный панъ Григорей Станиславовичъ Ѡстиковичъ, панъ троцкий, староста жомоитский панъ Станислав Ꙗновичъ; воевода полоцкий панъ Станиславъ Глебовичъ и иные панове рада.

П[и]сан в Берести июн 24 ден инъдикъ 14.

Ващук Д. Документ з історії міста Луцька та Луцького повіту початку XVI ст. // Український історичний збірник. – К., 2007. – Вип. 10. – С. 390.

№ 20

1514 р., березня 29. – З привілею короля Сиґізмунда I про підтвердження маґдебурзького права Києву і надання його в повному обсязі, нарівні з містом Вільно

[…] Били нам чолом войт і мѣщанє мѣста Києвського, и поведили перєд нами, што брат ншъ славноє памяти Алєксандръ, корол і великий княз єго млсть, для полєпшєння мѣста Києвського, з ласки своєє дал им право нѣмєцкоє, то єсть майтбарскоє, как мѣщаном римскоє вѣри, так и грєчєскоє и тєж армєнскоє, ажбы они и напотом будучии мѣщанє в том правѣ во всяких члонках справовали ся так, как єсть суполны обычай и устава тых справ, на што ж єго млсть и привилєй свій под завєсистою пєчатю им дал […]. И они тыми разы били нам чолом, абыхмо им ласку ншу вчинили, и тоє право нѣмєцкоє имъ, мѣсту ншому дали, и подлє того брата ншго зоставили […]. Мают они тоє право суполно дръжати и так ся в нєм справовати, как и мѣсто нше Вилєнскоє право майтборъскоє маєт и вживаєт […].

Білоус Н. Київ наприкінці XV – у першій половині XVII століття: Міська влада і самоврядування. – К., 2008. – С. 55.

№ 21

1516 р., січня 12. – Підтвердна грамота Сиґізмунда I Києву на маґдебурзьке право[24], надане цьому місту королем Александром; в якій міщанам додаються нові права і пільги

1545 р., квітня 24. – Підтвердження цієї ж грамоти Сиґізмундом Авґустом[25]

Жикгимонтъ Августъ, милостію Божіею король Полскій, великій князь Литовскій, Рускій, Прускій, Жмудскій, Мазовецкій и протчая панъ и дѣдичъ.

Ку вѣчной тоей речи памяти, всѣмь и кождому зособно, кому о томь ведати надлежатиметъ, иж перед нашимъ величествомъ привилей найяснѣйшого и

[24] Історію вивчення початків київської маґдебурґії див.: Круглова Т. Магдебургское право в Киеве: поиск точки отсчета. – К., 1999, а також: Русина О. До проблеми початків київської магдебургії // Самоврядування в Києві: історія та сучасність. – К., 2000. – С. 97-98; Білоус Н. Київ наприкінці XV – у першій половині XVII століття: Міська влада і самоврядування. – К., 2008. – С. 54-59.

[25] Ця грамота була, на прохання київських міщан, підтверджена повторно Сиґізмундом Авґустом у 1562 р. та на Люблінському сеймі 21 липня 1569 р., пізніше її конфірмували король Стефан Баторій 7 липня 1570 р. і Сиґізмунд III Ваза 10 травня 1588 р. (Грамоты Великих князей Литовских с 1390 по 1569 год / Под ред. В. Антоновича и К. Козловского. – К., 1868. – С. 52).

премилостивѣйшого родителя нашего, найхвалебнѣйшого господаря, Жикгмунта, тоеюжь милостію Божіею короля Полского и найвишшого князя Литовского и иннихъ, его величества града Киева войтъ и зъ мещаны закона вѣри римской, кгрецкой и ормянской, – покладал привилей на волности и цѣлости, в немъ выраженіе, и на уживаніе права Майдебурского, которимъ зуполна повелено имъ мещаномъ судитися, обходитися, и справоватися, и проступныхъ карати и вини з нихъ брати; а яко всякая вещь отминѣ и злымъ припадкомъ подлеглая биваетъ, такъ и тотъ привилей нещастливимъ припадкомъ от поганства, татаръ – которіе частокротне в державу и в граници наши нападають – у нихъ, мещанъ, отбито и печать от оного, на воску витеснену и привѣшонную на шнурку едвабномъ, оторвано, що досконале знать было: только подпись руки его королевского величества и подпись руки секретарской цѣлие и ненарушніи зостали. Що мы, достовѣрно видячи, веру няли, которій привилей такся в собѣ мѣеть: Во имя Господне, аминь. Ку вѣчной тоей рѣчи памяти: поневаж все рѣчи, которіе въ часѣ исправляются, купно з часомъ в забвеніе приходять и з памяти людской вибиваются, и наступующимъ вѣкомь невѣдоми биваютъ, аще для вѣка потомной памяти писанни не обрѣтаются, того ради мы, Жикгмунтъ, Божіею милостію король Полскій, великій Князь Литовскій, Рускій, Прускій, Жмудскій, Мазовецкій и инних господарь и дѣдичь, ознаймуемъ всѣмь обще и кождому зособна, нинѣ и потомъ будучимъ, кому о томъ вѣдати надлежить: яко войтъ и мещане наши Кіевскіе перед маестатомъ нашимъ доносили; что наяснѣйшій негдись король Александеръ, продокъ и наймилшій, брать нашъ, желаючи опустилому краю, земли Руской, лучшого поведенія и даби место Киевь ширилося и множилося в люде и во всѣ достатки и приходи, самому мѣсту Киеву, и мещаномъ Киевскимь, з ласки и щодробливости своей королевской, право немецкое, названное Майдебурское, закону и вѣри Римской, Кгрецкой и Арменской, – надалъ и уфундовальи опредѣлиль, дабы мещане и всѣ жителѣ Кіевскіе, теперь и на потомъ будучіе, и ихъ потомъки и наслѣдники во всѣхь рѣчахь обходилися и справовалися такь, якь полномошная установа и звичай права, именуемого Майдебурское, означаетъ; и на такое наданъе привилѣй его королевского величества, при завѣсистой печати имъ наданній, передъ нами покладали и доносили, что его королевское величество по тому привилею, в самомъ правѣ Майдебурскомь и на нѣкоторія артикула и пункта не соизволялъ и не повелѣлъ потому быти; но они, помянутіе мещане, на сей часъ покорне намъ были челомъ, дабисьмо имъ в томъ милость нашу королевскую явили, имъ, мещаномъ, и мѣсту ихъ право преждереченное, подлугъ привилѣя наяснѣйшого пана брата нашего, негдисъ короля Полского Александра, зуполно и нивчомъ ненарушимо содержати повелѣли и утвердили. Мы прето, маючи ласковїй взглядъ на нихъ, мещанъ, яко на пограничи живучихъ и частокротне от непріятелей нашихъ поносящихъ и терпящихъ разореніе и неволю, а хотячи мѣсту нашему, в люде и во всѣ достатки, разширенія и помноженія, – прозбу ихъ ласкове принявши, право театоницкое, названное Майдебурское, мѣсту нашому Киеву и всѣмь его обивателемъ, тепер в немъ зостаючимъ, и на потомъ будучимъ, Римского,

Кгрецкого и Арменского исповѣданія, з особливой и щодробливой ласки нашой королевской, надаемъ, позволяемъ, утверждаемъ и змоцняемъ во вѣчніе времена; и тое право Майдебурское зуполне, во всѣхь пунктахъ и артикулахъ содержати позволяемъ и подлога оного установи – обходитися, справоватися и боронитися таковым же способомъ и порядкомъ, якъ мѣсто наше Вѣлно тое право содержитъ и оного уживаетъ, а от правъ Полскихъ, Литовскихъ и Рускихъ и от всѣхъ звичаевъ, к тому праву неслушнихъ и противнихъ, предреченнихъ мещанъ виключаемъ и волними чинимъ; такожъ помянутихъ мещанъ от послушенства и власти воеводъ, судей и иннихъ урядниковь нашихъ и ихь намѣстниковь свободними чинимъ: которіе мещане перед ними в якихъ колвекъ рѣчахь и справахъ криминалнихъ, в великихъ и поточнихъ, то есть – о злодѣйствѣ, о кровопролитей, о убійствѣ, о усѣченіи члонковъ якихъ, о пожогахъ и в иннихъ всихъ проступкахъ, с якой колвекъ причини позванные, – не мѣють отвѣтствовать и не повини ихъ ко отвѣту передъ себя потягати и ни до якихъ винъ и до заплачена онихъ недолжни насиловати; толко они передъ своимъ войтомъ, на тотъ часъ будучимъ, а войтъ з урадовими своими передъ маестатомъ нашимь, когда чрез позви наши призвани будутъ о якіе колвекъ справи, тимже власне, а не иншимъ правомъ Майдебурскимъ, на нихъ скаржачимся отвѣтствовати мѣють, опрочже еслиби справа якая приключилася з шляхтичомъ или з иннимъ кимъ, сему праву неподлеглимъ и неподручнимъ. Томуж войтовѣ мѣста нашего Киева всѣ справи криминалные, головніе, горловіе, о пожогахъ и инніе всѣ вишеозначенніе даємо моцъ а власть зуполную судити, проступнихъ карати, подлугъ заслуги кождого – мечемъ стинати, топити, огнемъ палити, акъ право Майдебурское во всѣхь своихъ артикулахъ, пунктахъ и параграфахъ описуетъ. Кравцевъ, квовалевъ, цирулниковъ, золотарей, лучниковъ, стрелниковъ, кушнеровъ, шевцовъ и иннихъ всѣхъ ремесниковъ, в Києвѣ теперъ живучихъ и впредь будучихъ, под власт и послушенство мѣское поддаемъ и привлащаемъ, а от власти и послушенства воеводъ и иннихъ урадниковъ нашихъ и ихъ намѣсниковь вилучаемъ и уволняемъ: имѣти то хощемъ, жеби отнюдъ ихъ до замку на работизну войсковую не потягано, а жаднихъ бы имъ обидъ и налогь не чинили, опрочъ що з кождого ремесла по два человѣка на услугу и на работизну войсковую и замковую опредѣляемь, которіе прислушати маютъ до замку. Позволяемъ теж помянутимъ мещаномъ вшелякій складъ в мѣстѣ ихъ имѣти; пивомь, медомъ, виномъ и горѣлкою шинковати и с того приходи на потреби мѣскіе оборочати; также помѣрное медовое, то есть ведерно, которимъ медъ мѣрится, ятки всѣ резницкіе, полки и лавки, в которихъ живность и всякая мѣлочь продается, воскобойню, где воскъ забивается, зо всѣми приходами до мѣста надаемъ, – толкожъ з кождой корчми кождого году по две копи грошей повинна намъ платити; тавожъ тихъ, прежде реченныхъ, мещанъ з некоторого звичаю, в мѣсте Києвѣ изстари будучого, яки они називають *осмныцство,* уволняемъ иваруемъ то, абы обывателемъ киевскимъ никто из урадниковъ замку Киевского, а особливѣ названный *осмничій* за тую установу жадной трудности и турбаціи, хочай бы и приличилися в таковомъ учинку, не дерзалъ затѣват и от нихъ жаднихъ податей вимо-

гати. Гостей також и прихожихъ, подлугъ старого звичаю, заховуемъ; от мита нашего, надлежащего на насъ от рибъ, мещанъ киевскихъ заховуемъ и уволняемъ. Онижъ, мещане, многовротне уже преждемененіи, привилѣй наяснѣйшого короля и великого князя Александра, вишепомененного брата нашого наймильшого, также и нашъ передъ маестатомъ подлинни презентовали и освѣдчали, что его королевское величество и мы по всѣхь панствахъ нашихъ дѣдизнихь, коронныхъ и в великомъ князтвѣ Литовскомъ от мытъ и целъ всякихъ сухимъ путемъ и водою мещанъ Киевскихъ уволнили; и позволили купецкимъ людемъ, мещаномъ Киевскимъ, с товарами и гандлями явими колвекь ити, ихати и судами водою плисти без платежу жодного на цлахъ королевскихъ, князкихъ, панскихъ, духовного и свѣцкого стану; в томъ же привилию виражено, что братъ и продокъ нашъ и мы ихъ, мещанъ киевскихъ, волними учинили от всѣхъ пословъ нашихъ, такожъ московскихъ, молдавскихъ, турецкихъ, перекопскихъ и иннихъ всякихъ посланниковъ, гонцовъ, куриеровъ и от даваня тимъ посламъ подводъ, кормовъ, и питя, и иннихъ видатковъ на привѣть ихъ, и от сторожи скарбовъ и лошадей ихъ, и от походу з после до орди; такожъ и воеводскимъ посланникомъ лошадей подводы у нихъ имати заказали. И от судовъ всякой власти замковой уволняемъ иноземцевъ и пришелцовъ всякихъ, будучихъ тамъ в Києвѣ и гандлюючихъ купеческимъ промисломъ, зо всѣми ихъ послугами, податками и приходами – тимже мещанамъ во владѣніе подаемъ и привращаемъ. Да в томже привилѣи написано, что воєводи Киевскіе, з вымислного нѣкоторого звичаю, по двинадцат грошей бѣрали вини от тихъ мещанъ Киевскихъ, которіе часу лѣтнего в домахъ своихъ огонь держали; яковій поступокъ и звичай мы ганимъ, искореняемъ и ихъ, мещанъ, от таковаго звичаю уволняемъ; и позволяемъ всѣмъ мещаномъ, купецкимъ и ремеслнимъ людемъ, огонь в домахъ своихъ в ночи, албо кождого колвекъ времени, держати и имѣти безь жадной вини и турбаціи от ураду замкового; толко в домахъ шинковнихъ, в лѣтѣ, когда ночи маліе бывают, при свѣтлѣ пити заказуемъ. И притомъ, всемъ, яко выше помянулося, ихъ мещанъ, многократне вишепомянутихъ, заховуемъ, имѣти то хощемъ непремѣнно. А духовнимъ, то есть: архиепископови закону и вѣри светой римской, метрополиту кгреческому Киевскому и всѣмъ духовнимъ, в Києвѣ обикліе свои приходи и подати имѣючимъ, повинни, подлугъ стародавняго звичаю, належите и сполна отдавати, в якіе приходи его королевское величество в то время вступатся не схотѣлъ. Ониж, мещане наши, от ваги – вагове до ратуши повинни давати; заровно теж важницу со всѣми вагами при ратуши заховуемъ, подлугъ давняго звичаю, контрибуціи, то ест – поборъ они, мещане наши, в казну нашу повинни платити заровно, якъ и з иннихъ мѣстъ мещане наши жъ платятъ. Такожъ кождого часу оные мещане наши, заровно з инними мещанами нашими и подданними, подлугъ звичаю давняго, оборону и сторожу отбувати повинни на томъ мѣстцу, где здавна сторожа стоявал и когда килкакротне з нами самими, албо з нашими урядниками, за татарами в погоню потреба бы была; ониж мещане, кождій за себе, подлугъ можности своей збройной конно, якъ до войни надлежать, за указомъ нашимъ албо урядника нашого, безоткладно, без жадной

отмовки з инними подданними нашими війздить должни; такожъ въ замку нашемь, подлугъ обыкновенія давного, ониж, мещане наши, в ночи обходити и окликати повинни. Зверхъ еще, для прибили приходовъ имъ, мещаномъ нашимъ, два ярмарки установляемъ мѣти въ Києвѣ: первій ярмарокъ – о праздницѣ Богоявленія Господня, чрез цѣлій тиждень, другій – о праздницѣ Рождества Пресвятія Богородиця, також през цѣлій тиждень. И щоколвекъ мѣсту и мещанамъ нашимъ Киевскимъ, яко вишей вспомянело, надалисмо, змоцнили, от чогож теж и уволнилисмо, – тое накрѣпко, неподвижимо и ни от кого ненарушимо во вѣчніе годы утверждаемъ и заховуемъ, и к сему писанію нашему для свидѣтельетва и увѣренія лутчого, печать нашу королевскую привѣсить повелѣли. Данно в Вилнѣ, в середу передъ праздникомъ близко святого Антонія, року Господня **АФSI** (1516), при бытности тамъ: в Бозѣ превелебного отца велможного Войтеха бѣскупа Виленского; Николая Николаевича Радивила, воєводи Виленского и великого князства вашого Литовского канцлѣра; Юрія Станиславовича Остека, воєводи Троцкого, двору нашого ротмистра; Станислава Яновича, каштеляна Троцкого, а земли Жмутской старости; Юрія Николаевича Радивила, подчашего нашего и старости Кгродинского; Неміра Грималича, старости мелницкого и дрогицкого, маршалка нашего; Юрія Илѣнича, маршалка нашего и старости Берестейского, и при битности нашихъ пановъ радъ и дворанъ нашихъ, зичливе и вѣрне намъ милихъ, – на чомъ во свидѣтельство подпись руки королевской таковій: Жикгмунтъ король. Подпись руки секретарской – Николай маршалокъ подписалъ. А за тимъ нашиму королевскому и княжескому величеству, именемъ войта, бурмистровъ, райцовъ и всего посполства мѣста нашего Киева, мещанеж Киевскіе: Тарасъ Алексѣевь, Прокопій Андрѣевичъ, Васко Ходкевичъ, при инстанціи супликовали, абысмо той помянутый привилей повагою нашею королевскою и княжескою утвердили; которыхъ прошеніе ласкове принявши, помянутій привилей симъ писаніемъ нашимъ утверждаемъ, укрепляемъ и змоцняемъ: которій привилей, где бы колвекъ въ публичнихъ, головнихъ и в поточныхъ судахъ презентованъ будетъ, абы была вѣра везде, яко самому подлинному была дана. Чего ради сіє писаніе во свѣдительство рукою нашею подписали и печать нашего князства Литовского, на воску притиснувши, привѣсить повелѣли.

Дѣялося и дано въ Вилнѣ, въ пятницу, в двадцатъ четвертій день мѣсяца априля, лѣто отъ Рождества Христова **АФМЕ** (1545). При томъ притомніє были: велебній и вельможній Юрій, бискупъ Луцкій; Янъ Глебовичь, воевода Виленскій, державця Бобруйскій и Бориссовскій; Григорій Григоровичь Осчиковичь, Виленскій; Геронимъ, Троцкій каштелянъ; Николай Яновичъ Радивилъ, маршалокъ земскій; Станиславь Довойна, воевода Полоцкій; Иванъ Горностай, маршалокь надворній великого князства Литовского, подскарбій земскій, Слонимскій, Едвенскій, Добшунскій староста, и иншіе пани рада, дворане и урядники наши, верне и вдячне намь миліе. У тото подлинного привилію подпись рукъ таковій:

Жикгимонтъ Августъ, король Полскій.

Валеріянь, Секретерь его королевского и княжеского величества и писарь княжества Литовского.

С подлинной привилегіи латинского писма на руское переводили: сотникъ Срѣбрянскій, Антонъ Троцина и Михайло Янгелнѣцкій, сотникъ Журавскій.

Грамоты Великих князей Литовских с 1390 по 1569 год / Под ред. В. Антоновича и К. Козловского. – К., 1868. – С. 46-52.

№ 22

1516 р., лютого 25, Вільно.– Рішення Сиґізмунда I у спірній справі городенського війта і міщан із городенським старостою Юрієм Радивилом

Самъ Жикгимонтъ, Божою милостью король Полскій, великій князь Литовскій, Рускій, княжа Пруское, Жомоитскій и иныхъ. Смотрѣли есмо того дѣла съ паны радами нашими: жаловали намъ войтъ мѣста Городенского, и бурмистры и радци, и вси мѣщане на подчашого нашого, старосту Городеньского, пана Юрья Миколаевича Радивиловича, о томъ, што перво сего братъ нашь Александръ, король его милость, далъ имъ къ мѣсту пущу въ Городенскомъ повѣтѣ, и привиліемъ своимъ то его милость имъ потвердилъ на вѣчность, и то имъ завель и ограничилъ, зъ росказанья брата нашого короля его милости, маршалокъ земскій, староста Городенскій небожчикъ панъ Янъ Юрьевичь Заберезынскій, а потомъ и мы имъ тую пущу нашимъ привиліемъ потвердили тежъ на вѣчность: ино дей тыми разы панъ староста Городеньскій тую пущу въ нихъ отнялъ. И панъ староста передъ нами мовилъ, ижъ они дерево на будованье и на дрова въ пущи нашой беруть тамъ, гдѣ ловомъ и оступомъ нашимъ шкода ся великая дѣеть. Притомъ жаловали намъ войтъ и міщане Городенскіи, ижъ служебники пана Старостины беруть въ нихъ мыто на рѣцѣ на Мѣтѣ, до Прусъ ідучи, гдѣжъ дей они здавна николи мыта не даивали; и въ привиліи брата нашого и нашомъ выписано, ижъ они на рѣцѣ на Мѣтѣ не мають мыта давати. И нашъ староста передъ нами повѣдилъ, ижъ за предковъ его, первыхъ старостовъ Городенскихъ, тамъ на нихъ мыто бирано. И войтъ и мѣщане тыи привилія брата нашого и наши на пущу и на тое мыто передъ нами вказывали. Мы съ паны радами нашими, о томъ межи ними досмотрѣвши, и тыхъ привиліевь брата нашого Александра, короля его милости, и нашихъ выслухавши, и врозумѣли есмо тому, ижъ братъ нашъ король его милость тую пущу имъ далъ и границу, которую завелъ небожчикъ нашъ Янъ Юрьевичь Заберезынскій, привиліемъ своимъ потвердилъ; въ тыхъ же привиліяхъ стоитъ, ижъ на Мѣтѣ мыта не мають давати, – мы при томъ ихъ и зоставили, в тую пущу казали есмо имъ завѣдати со всимъ по тому, какъ въ тыхъ привиліяхъ выписано; и приказали есмо пану старостѣ, абы ся онъ въ тую пущу не вступалъ и того мыта на рѣцѣ на Мѣтѣ зъ нихъ брати не казалъ: мають мѣщане Городен-

скіи тою дорогою доброволнѣ до Прусъ ѣздити, безъ всякого гамованья, водлугъ данины и привиліевъ брата нашого и нашого. Такожъ били намъ чоломъ войтъ и мѣщане Городенскіи, абыхмо при тыхъ всихъ члонкахъ, которыи въ привиліяхъ брата нашого короля его милости и нашомъ имъ къ мѣсту […]. Ино мы на ихъ чоломбитье то вчинили: который члонки король его милость и мы въ привиліяхъ нашихъ имъ къ місту […], при тыхъ всихъ члонкахъ ихъ зоставуемъ и потвержаемъ то симъ нашимъ листомъ; маетъ имъ то држано быти, водлѣ данины и тыхъ привиліевъ брата нашого Александра, короля его милости, и нашого. А на твердость того и печать нашу казали есмо приложити къ сему нашому листу. При томъ были: воевода Троцкій, маршалокъ дворный панъ Григорей Станиславовичь Остиковича; маршалокъ и секретарь, державца Шовленскій панъ Миколай […] вичь […]; конюшій дворный и Троцкій, намѣстникъ Волкиницкій и Лепунскій, лѣсничій Городенскій панъ Якубъ Кунцевичь, а подскарбей дворный, намѣстникъ Велюнскій панъ Иванъ Андрѣевичь.

Писанъ у Вилни, лѣта Божего 1516, мѣсяца февраля въ 25 день, индикта четвертого.

Акты ЮЗР. – СПб., 1863. – Т. 1. – С. 53.

№ 23

1518 р., січня 9, Київ. – Уставна грамота київського воєводи Андрія Немировича про те, щоб ремісничі цехи у Києві перебували у віданні ратуші

Я, Андрей Немировичь, воевода Кіевскій, вызнаваемъ симъ нашимъ листомъ войту и бурмистромъ, и радцамъ, и всимъ мѣщаномъ мѣста Кіевского. Мовили намъ о тые врады мѣстскіе, которые жъ перво сего ихъ къ замку вжывали а на мѣсто къ ратуши, и на то они покладали передъ нами данину прывилья и листы господара нашого, короля его милости Жыкгимонта, и въ тыхъ ихъ прывильяхъ выписано стоить: ижъ его милость господаръ нашъ, тые вси врады городовые отдаливши отъ замку своего, и далъ ихъ мѣщаномъ къ ратушу мѣсту своему вжывати и въ нихъ се справовати, немнѣй, яко у ихъ прывильяхъ имъ выписано и какъ ихъ право Майдеборское несеть, кравцы, кушнеры, шевцы, постригачи, золотари, стрѣлники, винники, лучники, ковали и радовницы, мыто рыбное, повѣчщыны, грошъ варовый, мыто соляное; а съ тыхъ всихъ ремесниковъ его милость господаръ нашъ на замокъ свой выняль по два ремесники мѣти къ замку; естли бы тежъ которая потреба господарская и земская вказывала, а не наша, тыхъ всихъ ремесниковъ, тогды они вси маютъ робити, которыхъ кольве будеть потреба, безъ всякое мѣстское выловы. А што се тежъ ткнеть плотниковъ, его милость господаръ мѣщаномъ того не поступилъ и въ прывильяхъ своихъ имъ не выписалъ, маютъ они таки къ замку служити и городового присуда вживати, водлугъ давного обычая; и тежъ што се дотычеть кап-

щизны зъ мѣста Кіевского, мають они давати съ кождое корчмы на кождый годъ по двѣ копѣ грошей въ монетѣ Литовской; а которому коли слузѣ своему роскажемъ капщызну брати, тому они мають давати съ корчмы по чотыры гроши, подлѣ обычая; а до шинкарокъ никоторого дѣла не маеть, нижли мають шинкарки къ ратушу права ихъ Маитборского зъ мѣстомъ вжывати. И тежъ которые кольве мешкають вь мѣстѣ Кіевскомь оные, которые торгомъ се обыходять, и въ безменъ важать, и въ локоть мѣрять, и на ряду стоять: тые вси люди и тежъ наши мають къ ратушу мѣста Кіевского они платъ давати и во всѣхъ мѣстскихь платѣхъ помоцни быти, яко ихъ право Маитборское въ собѣ се маеть. И били намъ чоломъ, абыхмо тыхъ всихъ врадовъ къ ратушу имъ поступили. И я, водлѣ привилья и росказанья господара нашого и на нихъ чоломбитье тыхъ всихъ врадовъ вышейписаныхъ, имъ къ ратушѣ поступилъ; въ нихъ они мають справовати и радити, какъ сами налѣпѣй розумѣючи, а мнѣ, воєводѣ и моимъ врадникомъ вже се въ тые врады ни въ которые не вступати. И на то есьмо имъ сесь нашъ листъ дали, подъ нашою печатью.

Писанъ у Кіевѣ, генваря 9 день, индиктъ 6.

Акты ЮЗР. – СПб., 1863. – Т. 1. – С. 57-58.

№ 24

1518 р., жовтня 13, Львів. – Заява Матія, уповноваженого пана Косьми, про отримання від львівських міщан Андрія та Микулки русинів, поручителів за Шанька єврея, 104 флоринів

[…] Матій, уповноважений […] пана Косьми, заявляє, що отримав 104 флорини від обачних русинів Андрія кравця та Микулки, львівських міщан, які поручилися за Шанька єврея […]. Дано в середу перед святом св. Галла 1518 року […].

Крип'якевич І. Львівська Русь в першій половині XVI ст.: дослідження і матеріали. – Львів, 1994. – С. 145-146.

№ 25

1518 р., грудня 28, Львів. – Згадка про руського писаря раєцького уряду Станіслава Русека

[…] Станіслав Русек, писар руським письмом у панів радників […]. Дано […] в самий день свята святих невинних [немовлят Вифлеємських 1518 року].

Крип'якевич І. Львівська Русь в першій половині XVI ст.: дослідження і матеріали. – Львів, 1994. – С. 146.

№ 26

1523 р., червня 18, Київ. – З грамоти короля Сиґізмунда І київському воєводі Андрію Немировичу про заборону захоплювати міські ґрунти і порушувати маґдебурзькі права київських міщан

[…] Воєводі київському […] скаржились на тебе війт міста Київського, бурмистри і райці і всі міщани, що мають право маґдебурзьке, від тебе кривди і тяжкості мають […], що ти новини[26] вводиш […], коней віднімаєш і слугам своїм даєш […], мито від дров і сіна з коліс і саней береш […]. А тому наказуємо тобі […], щоб ти їх привілеїв не чіпав, вони мають право маґдебурзьке, і щоб від них більше скарг не надходило […].

Історія України: Хрестоматія: У 2 ч. – К., 2004. – Ч. 1 / Упоряд. Б. І. Білик та ін. – С. 276.

№ 27

1526 р., січня 26, Пйотркув. – Сиґізмунд І виносить рішення, згідно з яким райці Львова щорічно перед вибором міських властей мають звітувати про використання міських прибутків, причому результати цих звітів повинні зберігатися у таємниці

Сиґізмунд, Божою ласкою (*титулатура*). Змістом даної [грамоти] повідомляємо всім. Напередодні громада нашого міста Львова скаржилася нам, що їм відмовилися зробити обрахунок з міських прибутків, користування яких вони [хотіли] оцінити. Ми постановили, щоб ці райці, якщо громада схоче дізнатися про ті міські прибутки і яким чином вони витрачалися, повинні цей обрахунок зробити перед вибраними [особами] з громади і цехів. Однак, тому що може з’явитися сумнів, які особи і в якій кількості до такого обрахунку мають бути делеговані, бо численність у наміченому [обрахунку] здебільшого безладдя звичайно зробить, будь-яке велике утруднення і рух незгоди в те місто з приводу обрахунку введе. Такий наш декрет вважали оголосити і визначити за змістом даної [грамоти], визначаємо і оголошуємо, що урядуючі райці при старих райцях і чотирьох лавниках, яких вони [лавники] виберуть між собою, та шести чоловіків з громади, нею вибраних, цей обрахунок щороку перед вибором нових райців повинні зробити і будь-хто з них хай дізнається. Цей [обрахунок], як урядуючі райці, так й інші старі [райці][27] та обрані з громади, повинні в секреті тримати і нікому не відкривати під присягою вірності та кари,

---

[26] Новини – нові податки.

[27] Кожного року урядуючі та старі (попередньо урядуючі) райці мінялися місцями в управлінні містом.

яку нам і нашим спадкоємцям хай будуть зобов'язані [сплатити]. Для засвідчення цієї грамоти наша печатка є підвішена.

Дано у Пйотркуві на вальному сеймі, у найближчу п'ятницю після свята Навернення св. апостола Павла, року Божого 1526, нашого панування – 20.

Петро, єпископ і віце-канцлер, підписав.

За свідченням велебного у Христі пана отця Петра, краківського єпископа і віце-канцлера Польського Королівства.

Привілеї міста Львова (XIV–XVIII ст.) / Упоряд. М. Капраль. – Львів, 1998. – С. 196-198.

№ 28

1526 р., січня 26, Пйотркув. – Сиґізмунд І надає Львову право користуватися гербом із зображенням лева, що вільно стоїть у відкритій брамі, над якою височать три вежі, та право користуватися червоним воском

В ім'я Господа, амінь. Для вічної пам'яті справи. Щоб те, що володарями своїм підданим для їх прикраси і честі дозволяється, залишалося міцним і бездоганним і не знищилося при відновлені змісту по скрупулах, потрібно [його] захистом і обов'язком грамот зміцнити. Тому ми, Сиґізмунд, Божою ласкою (*титулатура*). Змістом даної [грамоти] оголошуємо всім, сучасникам і прийдешнім, хто це читатиме. Ми, хто плоди нашої вдячності маємо звичай розподіляти для тих, які вірність або службу, чи старанність доблестей нам та іншим виявили; з тієї причини ми звернули увагу, взяли під увагу виняткову віру, очевидне бажання служити та ставлення щодо нас і наших попередників та держави нашого королівства, в мирний і воєнний час, славетних бурмистра, райців та всієї громади нашого міста Львова, що цілком справедливо заслуговують отримати відповідний вінок своїх доблестей і заслуг, а також обміркувавши, що часто і переважно купці, торговці та інші люди з різноманітних країн та народів прибувають до того міста Львова, що на кордонах нашого королівства знаходиться. І там вони з райцями, при міському уряді, численні свої справи і угоди з нашими підданими вчиняють і мають звичай для скорочення напису уряду, що в грамотах передається під печаткою того міста повідомляти. Бажаючи потурбуватися, щоб ці львівські райці, які від первісного заснування того міста, від своїх попередників отримали шляхом вічного успадкування початок доблесті і доброго управління тим містом, свій раєцький обов'язок гідніше на користь усіх несли; завдяки тому, що перевищують інші міста в руських землях прикрашенням життєвих звичаїв, гостинністю та культурою, за власною ініціативою та нашою королівською повагою і з певного нашого відома та вдумливого розважання, за порадою та схваленням усіх наших дорадників і послів земель нашого королівства, зібраних тут на вальному сеймі, ратифікували і схвалили, ратифікуємо і схвалюємо змістом цієї грамоти герб того міста Львова а саме: відкрита

велика брама чи ворота, над якою підносяться три вежі, у тій же брамі – вільний і стоячий лев, не пійманий у жодні решітки чи кайдани. Цей герб від незапам'ятних часів те місто Львів до цього часу само по собі використовувало. Їм наново за згаданою ініціативою та повагою дали, надали і обдарували, даємо, надаємо та обдаровуємо даною [грамотою]; бажаючи і вирішуючи згаданою нашою королівською повагою, щоб ці сучасні, і що в майбутньому будуть, райці того міста Львова, яке наші попередники урочисто наділили ім'ям лева, у всіх почесних актах, а також на своїх прапорах, картинах і пам'ятках згаданий герб вільно вживали і цей [герб] наносили та вносили відтепер і на майбутні часи. При користуванні цим гербом і опечатуванні будь-яких своїх грамот можуть вживати червоний віск без заперечення, недоброзичливості та перешкоди будь-кого. Таким чином будь-яка слава і нова справа від них до нащадків передається, і вони згаданий [герб] у помітніших місцях хай помістять, як-от на вежах і баштах; хай мужньо наслідують доблесть невтомного Лева, відвагу, постійність, охорону і міць проти всіх близьких ворогів. І щоб щодня з великою ретельністю і запалом, як властиво тому червоному воску, до правильного розвитку і доброго керування, належного порядку спільноти того міста свої зусилля в службі вони [міщани] в сто разів збільшили. Бажаючи це все, і кожне зокрема, вищезгадане засвідчене всім передати, дану грамоту нашою королівською печаткою наказали скріпити.

Діялось і дано на вальному сеймі у Пйотркуві, у найближчу п'ятницю після свята навернення св. апостола Павла, року Божого 1526, нашого панування – 20, у присутності (*список свідків*).

Дано через руки згаданого велебного у Христі пана отця Петра, краківського єпископа і віце-канцлера нашого королівства, щиро нам милого.

Петро, єпископ і віце-канцлер, підписав.

За свідченням велебного у Христі пана отця Петра Томицького, краківського єпископа і віце-канцлера Польського Королівства.

Привілеї міста Львова (XIV–XVIII ст.) / Упоряд. М. Капраль. – Львів, 1998. – С. 198-201.

№ 29

1527 р., червня 3, Львів. – Невідомий автор про пожежу у Львові[28]

Описую сумну та злощасну подію нашого прекрасного славнозвісного міста, жалюгідну і навіть довговічну із-за болю руїну, яку треба оплакувати через без-

[28] У документах ЦДІАУ у м. Львові є згадки про численні пожежі міста. За підрахунками хроністів та істориків, від 1381 до 1734 рр. сталося 14 великих пожеж (Łoziński W. Patrycyat i mieszczaństwo lwowskie w XVI i XVII wieku. – Lwów, 1892. – S. 7). В архіві зберігається окрема справа під назвою «Пожежі від 1340 до 1772 року» (ЦДІАУ у м. Львові. – Ф. 52 (Магістрат міста Львова). – Оп. 1. – Спр. 41). Однак найдетальнішим виявився опис пожежі

пощадність цієї пожежі. Адже тисяча п'ятсот двадцять сьомого року, в понеділок після свята Вознесення Господнього, о двадцять третій годині, несподівано з броваря дому якогось-то Григорія Шолтиса з Клепарова, що стояв напроти монастиря францисканів, на вулиці Пекарів[29], яка лежала поруч, вибухла величезна і раптова пожежа. Вистрибуючи неначе навальний вихор, розділений у двох напрямах, той [вогонь] негайно охопив усі доми, які були в його сусідстві й саму [вулицю] Пекарів і Краківську, Шевців і Вірменську вулиці, а також ту, яка називається другою частиною кварталу, в одному ряді, а в другому напрямку, починаючи від монастирського будинку тих самих францисканів, за винятком костьолу Святого Хреста, послідовно знищив доми, які були посередині, громадську лазню, костьол Святого Духа разом[30] з лікарнею, ятками м'ясників, з іншими будинками, які були ззаду, аж до міського муру, а відтіля від дому шановних панів каноніків капітульних разом з іншими мешканцями костьольних священнослужителів і далі всі інші доми довкола і Галицьку, Зарванську, Руську та Єврейську вулиці разом з церквою Святої Марії грецького обряду[31], з єврейською синагогою та міською стайнею і довкола всі, які тільки були будинки, від брами до брами розпалювався все жахливіше і багато домів знищив дощенту. Нарешті від того полум'я з м'ясних яток, що їх деякі власники не відмовилися розібрати, щоб тільки спинити навальну силу пожежі, завалилася дзвіниця з усіма дзвонами разом, з справжнім скарбом славнозвісного і прекрасного столичного костьолу[32] – святковим дзвоном, названим Зузанною, і з усім черепичним дахом і будинком та будівлями згаданого столичного вищого костьолу, і були знищені вогнем. А тоді ще склепіння і хори, зрушені в основі і розхитані частково, в багатьох місцях розвалилися і попадали. Також вежа Галицької брами, майстерно і коштовно збудована, завалилася разом з іншими вежами і двома міськими мурами, за винятком трьох [веж], які височіли довкола Низького замку, з усіма їхніми гарматами, мортирами, метальним порохом і зброєю, що там була, в той час як одна тільки Краківська [вежа], позбавлена лише даху, в цілому залишалась неушкодженою разом з цінностями, які в ній

1527 р., яка дощенту знищила пам'ятки готичної архітектури і стала межею двох епох у будівництві Львова – готичної та ренесансної (Вуйцик В. Львівський державний історико-архітектурний заповідник. – Львів, 1979. – С. 11; Історія Львова в документах і матеріалах: Зб. док. і матеріалів / Упоряд. У. Я. Єдлінська, Я. Д. Ісаєвич та ін. – К., 1986. – С. 371).

[29] Частина сучасної Вірменської вулиці.

[30] Сьогодні не існує. Стояв там, де сучасна площа Івана Підкови.

[31] Йдеться про Успенську церкву на Руській вулиці. На місці давнього храму в кінці XVI – першій половині XVII ст. споруджено новий ансамбль: вежу Корнякта (1578), каплицю Трьох Святителів (1590), Успенську церкву (1591-1630). Цей ансамбль – визначна пам'ятка української ренесансної культури (Історія Львова в документах і матеріалах. – С. 371).

[32] Мовиться про латинський кафедральний собор, збудований у 1360-1481 рр., – єдину пам'ятку готичного Львова, яка збереглася до наших днів. Під час реставрації 1760-1778 рр. деякі готичні форми поступилися місцем модним тоді бароковим (Історія Львова в документах і матеріалах. – С. 371).

містилися. Від даху цієї Краківської вежі загорілася головна сторожова вежа на Високому замку, до того ж декілька домів в селі Знесіння від верткого і щораз дужчого вогню; крім того, також всі будинки, які були серед міських мурів, разом з укріпленням, званим Струмиловою вежею, а також усі в центрі міста, так само і крамнички бідні і багаті з будинком міської ваги й постригальнею та іншими житловими будинками, за винятком дерев'яної ратушної вежі та головної будівлі ратуші, врятованих волею Божою і пильною сторожею, – все було перетворене в пожарище. Саме цей вогонь, шаленіючи в той спосіб, задавив багатьох людей і жорстоко винищив в'ючних тварин та дрібну худобу, зганяючи її звідусіль в одне місце на вулицю Єврейську. Власне через навальність цієї пожежі, в зв'язку з тим, що вона майже все місто затьмарила чорною кіптявою, сам вогонь розповсюдився раптово і несподівано на всі частини міста, так що жодна не змогла врятуватися, і, що найважливіше, якщо б міські брами, зачинені в той час для того, щоб затримати народ для оборони, не були своєчасно відчинені, то, без сумніву, велика кількість [людей] загинула б від самого вогню; коли ця пожежа так шаленіла і усе більше і більше посилювалася, військові метальні знаряддя і гармати чи вогнестрільна зброя, що переховувалися були у міських вежах, заряджені порохом і кулями, вибухли, на великий пострах народу та з небезпекою [для нього], і видали страшний гук та подобу грому. Ось так усе це місто, як передвіщалося, за винятком одного дому Івана, колись Бороди, критого черепицею [і через те] названого вежею, дощенту з усіма своїми будовами повністю було зруйноване і залишилося неначе безлюдним, а нещасні громадяни були доведені до великого відчаю. А щоб їх місто перейшло колись знову до своєї величі та краси після такого гіркого і страшного нещастя і щоб ніколи більше не випала на його долю така або подібна нещасна подія, треба гаряче благати найвищого, найласкавішого Бога.

Історія Львова в документах і матеріалах: Зб. док. і матеріалів / Упоряд. У. Я. Єдлінська, Я. Д. Ісаєвич та ін. – К., 1986. – С. 32-33.

№ 30

1531 р., липня 26, Краків. – Привілей Сиґізмунда I мешканцям міста Воїні на маґдебурзьке право

Жикгимонтъ, Божьею милостью король Польскій, великій князь Литовскій, Рускій, Прускій, Жомоитскій, Мазовецкій и иныхъ. Чинимъ знаменито симъ нашимъ листомъ, хто на него посмотрить або чтучи его услышить, нинѣшнимъ и напотомъ будучимъ, кому будеть потреба того вѣдати. Били намъ чоломъ войтъ и мѣщане вси мѣста нашого Воинского о томъ, што есмо казали ихъ тамъ у Воинѣ на волокахъ осадити, и листъ нашъ на то имъ дати, и велѣли есмо зъ нихъ платъ на насъ выбирати отъ трохъ полуволочковъ по двадцати грошей, а по курети, а по десети яецъ, а по

полкорца овса, а съ дву полуволочковъ четырнадцать грошей, а сь одного полуволока семь грошей; а хто полуволочковъ не маеть а на малыхъ огородѣх мѣшкаеть, съ таковыхъ домовъ по шести грошей, якожъ есмо имъ обѣцали право Майдебурское дать, чимъ бы се они мѣли радити и справовати; и они тыми разы повѣдили передъ нами, ижъ тамъ у Воинѣ ужо мѣсто осѣло, нижли они не мають у себе права, чимъ бы се мѣли радити и справовати, и били намъ чоломъ, абыхмо тое право Маитборское имъ дали. Ино мы зъ ласки нашое на ихъ чоломбитье то вчинили, тое право Нѣмецкое Маитборское имъ дали, и вжо отъ того часу мають они тымъ правомъ Маитборскимъ радитисе и справовати потому, какъ и въ мѣстѣ нашомъ Берестейскомъ мѣщане се справують, и всихъ тыхъ члонкахъ и артыкулѣхь мають быти захованы, яко на тое право Маитборское прислушить; и маеть войтъ, бурмистры, радцы всихъ мѣщанъ судити и сказывати тымъ правомъ Маитборскимъ, а нихто не маеть съ того ихъ права нигдѣ ся отзывати; а врядники наши Воинскіе не мають мѣщанъ сь права ихъ передъ собою становити и ихъ судити, а ни пересудовъ и винъ жадныхъ зъ нихъ брати. А што дотычеть платовъ нашихъ, мають они намъ въ кождый годъ давати съ трехъ полуволочковъ по двадцати грошей а по курети, и по десети яецъ, а по пол корца овса, а съ дву полуволочковъ по четырнадцати грошей, а зъ одного полуволочка семъ грошей; а хто полуволочковъ не маеть, лечъ на малыхъ огородѣхъ мѣшкаеть, съ таковыхъ домовъ по шести грошей, а большей того ничого не мають давати. А бровары мають мѣщане по мѣсту волные мѣти, и отъ чотырехъ солянокъ солоду мають намъ давати по три гроши, а войтъ зъ радцы маеть солодъ выбирати; а со зхачокъ платъ маеть тежъ въ кождый годъ на дворъ нашь даванъ быти; а имъ къ мѣсту придали есьмо ятки помѣрное; а съ корчомъ своихъ капщизны не мають давати. А къ тому имъ тамъ въ томъ мѣстѣ нашомъ торговати добровольнѣ безъ жадного мыта. А дерево на будованье и на потребы свои домовые мають съ пусчы нашые, и яко лубье и лыка и дрова брати добровольнѣ, гдѣ бы было безъ шкоды лововъ нашихъ, и паству на быдла свои по дубровамъ мѣти, и сѣно косити, и рыбу за млыномъ нашимъ у рѣцѣ маеть кождый зъ нихъ на себе ловити, и быдло свое у ставѣ поити; а ѣздечи черезъ греблю, они сами, мѣщане, которые будуть въ томъ мѣстѣ мѣшкати, не мають мыта платити; а помѣрное съ корцовъ и солянокъ имъ есмо и мѣсту придали; а ремесники вси, которые будуть вь томъ мѣстѣ мѣшкати, и пенары, тые мають войту и радцомъ на сухи дни по полугрошу давати, какъ и въ иншихъ мѣстахь нашихъ того обычай естъ; и вжо тые мѣщане наши Воиньскіе мають во всихъ тыхъ пошлинахь супокойнѣ а непорушнѣ на вѣчные часы захованы быти, а врядники наши Воинскіе черезъ тотъ привилей нашь никоторыхъ тяжкостей имъ чинити а ни платовъ повышшати не мають. А на твердость того и печать нашу казали есьмо привѣсити къ сему нашому листу.

Писанъ у Краковѣ, подъ лѣты Божъего Нароженья тисеча пять сотъ тридцать первого, мѣсяца іюля двадцать шостый день, индикта четвертый. У того привилею печать его королевское милости великого князства Литовского подканцлерская привѣсистая и подписъ руки писарское тыми словы: Михайло писаръ, намѣстникъ Мѣдницкій.

Акты ЮЗР. – СПб., 1863. – Т. 1. – С. 80-81.

№ 31

1538 р., квітня 4, Краків. – Сиґізмунд I вирішує суперечки між львівським старостою Миколою Одновським та райцями Львова щодо права і порядку обрання райців

Сиґізмунд, Божою ласкою (*титулатура*). Змістом даної [грамоти] повідомляємо всім, кому необхідно, хто це читатиме. Виникла розбіжність між шляхтичем Миколою Одновським з Фульштина, перемиським каштеляном і львівським старостою, з одного боку, та славетними бурмистром і райцями того нашого міста Львова, з другого боку, у нашій присутності у справі вибору одного райці. Сучасний львівський староста [вважає], що від нас [короля] мав би вибрати [райцю] з числа і середовища шести райців, які в той рік повинні би засідати; що в численних словах посланець з боку того старости нам оголосив. А посланці того міста, вислані сюди, ставши перед нами, всупереч цьому розповіли, що ці вибори згаданого райці, від нас [короля], з числа трьох, а не шести звичайно проводилися і цей звичай з давніх часів тривав та львівськими старостами дотримувався та дотримується. Таким чином, ми, вислухавши викладені посилання та відповіді згаданих сторін, нами оцінені і зважені, бажаючи, щоб надалі не виникало розбіжностей або двозначностей при цих виборах, які внесли би суперництво та ненависть між згаданими сторонами, вважаємо встановити і вирішити та встановлюємо і вирішуємо даною [грамотою], щоб завжди дотримувались такого: якщо трапляться за таким звичаєм вибори львівських райців, наш львівський староста, сучасний і що у майбутньому буде, хай прийде до ратуші або когось для цієї справи від свого імені дасть, з числа шести райців, які вже в біжучому році повинні би засідати, в першу чергу одного райці з них, якого схоче, від нас [короля] вибрати і назвати буде зобов'язаний. Згодом ті райці виберуть іншого райцю, а третього райцю – громада. Після закінчення виборів цей наш староста, що буде тоді від тих вибраних райців, буде зобов'язаний прийняти і вислухати звичну ними складену присягу. Це розпорядження, щоб було в силі навічно, ми вирішуємо і оголошуємо змістом цієї грамоти. Для засвідчення справи до даної [грамоти] наша печатка є підвішена.

Дано у Кракові у найближчий четвер перед неділею «Юдіка», року Божого 1538, нашого панування – 32.

Павло з Волі, віце-канцлер.

За свідченням вельможного Павла з Волі, віце-канцлера Польського Королівства, краківського бурграбія і гостинінського старости.

Привілеї міста Львова (XIV–XVIII ст.) / Упоряд. М. Капраль. – Львів, 1998. – С. 229-231.

№ 32

1538 р. – Конституція польського сейму, що наказує примусово позбавляти міщан земельних володінь

[…] Постановляємо, що міщани і плебс надалі, відповідно до давнішої заборони, не мають купувати спадкових земельних маєтків […].

[…] Маєтки ж, якими міщани до того часу володіли і володіють, вони можуть зберігати протягом чотирьох років, після чого повинні на власний розсуд продати їх будь-кому зі шляхетського стану, під загрозою їх втрати […].

Wiek XVI–XVIII w źródłach: Wybór tekstów źródłowych z propozycjami metodycznymi dla nauczycieli historii, studentów i uczniów / Oprac. M. Sobańska-Bondaruk, S. B. Lenard. – Warszawa, 1999. – S. 86.

№ 33

1540 р., Вільно. – Грамота Сиґізмунда I про виправдання литовських євреїв у зведеному на них польським євреєм наклепі, нібито вони навертають у свою віру християнських дітей і таємно виїжджають з ними і своїм майном у Туреччину та ін.

Жикгимонтъ, Божъею милостью король Польскій, великій князь Литовскій, Рускій, Прускій, Жомоитскій, Мазовецкій и иныхъ. Чинимъ явно тымъ нашимъ листомъ. Што тыми разы, будучи намъ у панствѣ нашомъ великомъ князьствѣ Литовскомъ, справено было насъ черезъ жида коруны Польское на имя […], яко вси жидовє, которые оселости свои у панствѣ нашомъ великомъ князствѣ Литовскомъ маютъ, наши господарскіе, князьскіе и панскіе, мѣли таковый выступъ учинити: напервей напротивку закону и вѣры хрестіянское, такъ тежъ напротивку насъ господара и всякое Речи Посполитое доброе, якобы они мѣли то чинити, со всими маетностями своими мѣли вывозитися съ панства нашого до земли Турецкое, надто дѣтей малыхъ, у вѣрѣ хрестіянской нароженыхъ, потаємнѣ беручи и тежъ купуючи, въ законъ свой жидовскій обрѣзати мѣли, и о то ихъ съ панства нашого до Турокъ за границу выслали; а о петдесятъ въ Тыкотинѣ и по иншимъ мѣстцомъ на смерть побили, а тыхъ обрѣзанцовь высылали нѣкоторыми фурманы, которыхъ они на то наймовали, якожъ оный жидь и имена ихъ пети особъ на списку намъ подалъ. Мы, хотячи на то достаточную ведомость мѣти и тую речъ справедливымъ розсудкомъ нашимъ розознати, посылали есьмо дворянъ нашихъ: Матвея Орлыньца а […], и росказали тыхъ хурмановъ поймати и къ намъ привести, а иныхъ жидовъ за поруки дати. Гдѣ въ тотъ же часъ многіе жидова, слышачи тую помову на нихъ того справити, яко: Городенскіи, Берестейскіе, Володимер-

скіе и Луцкіе, Остроскіе, Ковельскіе, и панскіе до насъ пріѣхали и за то намъ чоломъ били и повѣдили передъ нами, ижъ оный жидъ несправедливѣ на нихъ то оповѣдалъ, маючи на нихъ некоторую вазнь, або тежъ зъ подущенья непріятелей ихъ, або пакъ чинячи въ томъ собѣ которые пожитки; а они въ жадной таковой речи не есть винни, и хрестіанъ николи не обрѣзали у свой законъ, а ни о томъ слыхали, а ни до Турокъ зъ своими маетностями не вывозилися, а ни хотять се вывозити, кромъ нѣкоторыхъ жидовъ, меновали, ижъ за нашимъ же дозволеньемъ и за листы до Ерусалима мѣли выйти для обѣцанья своего, а иньшіи того чинити не хотять; и просили насъ, абыхмо дали то имъ на очевистую росправу и при розсудку нашомъ господарскомъ ихъ заховали. И такъ мы, хотячи таковую речь съ суду справедливого поконану мѣти, росказали есьмо паномъ радамъ нашимъ ихъ милости великого князьства Литовского, абы певностей и доводу оного жида коруны Польское и справы тежъ жыдовъ тутошнего панства нашого великого князьства выслухали и о томъ межи ними смотрѣли. Ино тотъ жидъ доводу никоторого на то не вчинилъ, одно повѣстями словными то на нихъ вывялъ, а жадное речи слушное, которая бы прислухала на таковую справу обычаемъ статутъ земскихъ не мѣлъ; а жидове съ того се выводили и подъ великіе окрутные каранье поддавалися, ижъ таковыхъ людей, которые бы зъ въры хрестіянское на законъ жидовскій отдалося и съ панства нашого великого князьства Литовского вышли, або выведены были, або естли бы здѣшніе обыватели великого князьства оть вѣры хрестіянское на законъ жидовскій обрѣзать мѣли, межи собою не мають и въ себе не переховывають, и ничого о нихъ не вѣдають; которую жъ справу ихъ панове рада наши намъ оповѣдили. Тые тежъ жидове замковъ, мѣсть и дворовъ нашихъ плачливѣ били намъ челомъ, абыхмо тяжкостей и безправье не казали въ томъ имъ чинити, и ихъ имати, и домовъ ихъ спустошити ни вшкоживати не велѣли, и въ справедливости ихъ заховали, и того жида, яко таковогo неправдивого повѣдача, скарати велѣли: бо дей они за тою справою не только сами трудности и утраты великіе приняли, але и въ товарѣхъ своихъ, за омѣшканьемъ торговли, не малый упадъ приняли, и зъ домовъ своихъ съ куплеми нигдѣ не смѣли ѣздити, и за тымъ вартованьемъ ихъ у мытѣхъ нашихъ шкода великая намъ ся стала. А такъ мы, выслухавши тое ихъ справы отъ пановъ радъ нашихъ, вырозумѣли есьмо тому, ижъ тая повѣсть оного жида неистотнѣ напротивку ихъ вышла, а то для того, што онъ доводу слушного никоторого на то не вчинилъ, одно словы голыми то мовилъ, што могъ чинити зъ непріязни своее къ нимъ, або съ подущенья которого, або для своего пожитку, и зрозумѣли есмо тежъ тому: естли бы то мѣло быти такъ, яко насъ справено, не молчали бы о томъ отцы оныхъ дѣтей, кождый бы о своемъ сынѣ мовилъ, и подобнѣйшая бы речь отъ родичовъ таковыхъ обрѣзанцовъ обыску и помовенью быти, нижли отъ того жида обчого человѣка; и то тежъ не естъ речъ подобная, абы въ Тыкотинѣ и на иншихъ которыхъ мѣстцахъ люду хрестіянского отъ жидовъ такъ много, якъ онъ насъ справилъ, побито быть мѣло: бо Тыкотинъ естъ мѣсто пана а рады нашое знаменитое, и не могла бы се таковая речь укрыти отъ небощика пана Олбрыхта Гаштолта, воеводы Виленского; который жъ

вси вышейописаные речи добрѣ въ собѣ розваживши и не обмовивши то съ паны радами нашими, въ той есмо теперешней помовѣ жидовъ не нашли винныхъ, и тую речь при таковомъ концы заставуемъ: што ся дотычеть тое теперешнее помовы на тыхъ жидовъ отъ оного жида корунного, то вже имъ нинѣ и напотомъ не маеть шкодити, и трудностей и шкодъ и накладовъ никоторыхъ уперед не маетъ имъ для тое помовы теперешнее быти; такъ тежъ и впередъ естли бы отъ кого съ хрестьянъ або съ жидовъ таковая жъ помова на нихъ або иншая которая мѣла походити, мы маемъ первей съ таковыми повѣдачи слушный а справедливый розсудокъ нашь господарскій вчинити и на явномъ суду таковыхъ ставити, а на таковые повѣсти заочные и безправные не маемъ жидовъ имати, а ни карати, ажъ поставивши, на кого помовять на явномъ суду хрестіянскомъ, и кого съ права и съ доводу слушного обвинять, таковый маеть каранъ быти горломъ и маетностью своею; а правый за винного не маеть терпѣти, одно кождый за свой выступъ маеть каранъ быти зъ розсудку справедливого и доводъ слушныхъ, подлѣ права земского; нижли жидове не мають люду хрестіянского въ законъ ихъ жидовскій пріймовати, а ни обрѣзати, а ни таковыхъ вѣры хрестіянское въ домѣхъ своихъ переховывати; а хто бы то вчинилъ а съ права и съ доводу то бы было на кого переведено, таковый безъ кождого милосердья горломъ и всею маетностью маеть каранъ быти. Тежъ невѣсть закону хрестіянского, для покормленья дѣтей своихъ, не мають до себе брати, нижли мають мамки закону ихъ жидовского къ дѣтемъ своимъ припускати; а хто бы тежъ въ наемъ до себе бралъ людей хрестіянскихъ, таковымъ наймитомъ не мають они никоторыхъ речей таковыхъ шкодныхъ, што бы мяло быть напротивку Богу віры хрестіянское росказывать, чинити; роботъ тежъ тяжкихъ а звлаща дней святъ хрестіянскихь не мають на нихъ накладати; а въ неволю собѣ жадного хрестіянина брати и куповати не мають; и кгды который року умовеного дослужить, таковымъ учинивши сполную заплату за службу ихъ, мають доброволнѣ отъ собе отпускати, державши закупа або закупку одинъ годъ, а черезъ годъ не мають у пенязѣхъ у наймѣхъ хрестіянъ ховати. И што ся дотычеть тыхъ жидовъ родичовъ здѣшнихъ и прихожихъ у великомъ князьствѣ, впередъ невиннѣ и на заочное помовенье безъ права николи не мають быти иманы, а ни по дорогомъ и въ домѣхъ ихъ гамованы, нижли мають доброволно мѣшкати и по куплемъ ѣздячи торговати безъ всякого гамованья, кромѣ земли Турецкое: тамъ не мають безъ вѣдома нашого выѣжчати; а мы тежъ во всемъ маемъ ихъ заховати водлѣ привилья нашого, которій они на то въ себе мають. На штожъ даемь имъ сесь нашь листъ зъ нашою печатью. Писанъ у Вильни.

Акты ЮЗР. – СПб., 1863. – Т. 1. – С. 107-109.

№ 34

1542 р., лютого 1, Вільно. – Сиґізмунд I зберігає та затверджує за бурмистром та райцями Львова право обирати перекладачів відповідно до давнього звичаю без жодних перешкод з боку королівських урядовців та сановників

В ім'я Господа, амінь. Для вічної пам'яті справи. Ми, Сиґізмунд, Божою ласкою (*титулатура*) всім і кожному, хто тепер і в майбутньому будуть, робимо зрозумілим і очевидним. Повідомили і сповістили нас славетні бурмистер і райці нашого міста Львова, що мали вільне право і можливість обирати і встановлювати в нашому місті Львові, за давнім дотримуваним звичаєм, перекладачів, що по-простому називаються матлєри[33], або тлумачі. І з боку тих райців було прохання нам, щоб у такому стані їх та їхніх спадкоємців доцільно залишити, і щоб у майбутньому не виникли турботи, що може трапитись з часом у встановленні та виборі тих перекладачів ними та їхніми нащадками, ми вважали за гідне забезпечити нашою повагою, милістю та нашим королівським привілеєм, даним у цій справі. Ми на таке прохання, подане з боку згаданих львівських райців, ласкаво погоджуючись як на справедливе і доцільне, а також одне те, що ми ставимося до того нашого міста і його міщан з ласкою і милістю, доцільно залишити їм та їхнім нащадкам право у виборах та встановленні перекладачів, яке і при їхніх попередниках спокійно і без всякої перешкоди здійснювалося і прислуговувалося, а також тепер ними здійснюється, і що [це право] до жодного уряду не може належати більш відповідно, а тільки – до їх міського. Бажаючи нашою королівською повагою наперед забезпечити і потурбуватися про будь-яку складність, клопіт чи перешкоду, які в майбутньому трапляться чи виявляться їм та їхнім нащадкам з боку урядовців, достойників та інших будь-яких наших людей, тому львівському бурмистру і райцям, сучасним і що в майбутньому будуть, та їхнім нащадкам це право вибору і встановлення перекладачів, що їхні попередники і вони до цього часу мали, вважаємо зберегти і залишити та зберігаємо і залишаємо даною нашою грамотою назавжди і на віки. Вирішуємо та оголошуємо, що тим та іншим львівським райцям, що в майбутньому будуть, і нікому іншому те право встановлення і вибору перекладачів або ліцитаторів[34] за давнім звичаєм та правом повинно вічно утриматися, прислуговуватися та здійснюватися без будь-якої перешкоди та протидії, як урядників та достойників, так і інших людей і підданих будь-якого становища, походження, високого рангу. Власне львівському бурмистру і райцям, сучасним і майбутнім, даємо ту можливість і право вибору і встановлення перекладачів згідно зі старим звичаєм і давнім правом тримати, мати, здійснювати, прислуговуватися, користуватися мирно і тихо, володіти вічно і назавжди. Для довір'я і засвідчення всім і кожному це наказали написати і нашою печаткою зміцнити.

---

[33] Матлєр – від нім. Mäkler – помічник купця.

[34] Ліцитатор – той, хто продає з публічних торгів.

Дано у Вільні напередодні Введення в храм Пречистої Діви Марії, року Божого 1542, нашого панування – 36, у присутності (*список свідків*). Дано через руки згаданого велебного у Христі пана отця Самуеля Мацєйовського, плоцького єпископа і віце-канцлера Польського Королівства, щиро нам милого.

Самуель, плоцький єпископ і віце-канцлер, підписав.

За свідченням велебного у Христі пана отця Самуеля Мацєйовського, плоцького єпископа і віце-канцлера Польського Королівства.

Привілеї міста Львова (XIV–XVIII ст.) / Упоряд. М. Капраль. – Львів, 1998. – С. 251-253.

№ 35

1543 р. – Постанова краківського сейму

[…] У справі заборони посідання міщанами і плебсом земельних маєтків, запроваджуємо екзекуцію, особливо щодо статуту, виданого чотири роки тому, і вже деякі особи з того стану притягнуті до судової відповідальності нашими листами […].

Wiek XVI–XVIII w źródłach: Wybór tekstów źródłowych z propozycjami metodycznymi dla nauczycieli historii, studentów i uczniów / Oprac. M. Sobańska-Bondaruk, S. B. Lenard. – Warszawa, 1999. – S. 86.

№ 36

1543 р., червня 4, Краків. – Сиґізмунд І повідомляє збирачам податків, що надав львівським євреям такі ж пільги щодо сплати мит, користування пасовищами, як і львівським міщанам

Сиґізмунд, Божою ласкою (*титулатура*). Всім та кожному, будь-якого стану та походження нашим підданим, а головно митникам, писарям та охоронцям митниць, щиро та вірно милим, наша королівська ласка, щиро та вірно милі. Робимо відомим та оголошуємо всім, що ми дали львівським євреям такий імунітет та вільність від сплати мит, якою тішаться інші львівські міщани у всіх місцях, у яких львівські міщани-християни є звільнені від сплати мита; також хочемо, щоб було вільно їм користуватися пасовищами так, як роблять міщани, хай їх допускають всюди. Таким чином, вам усім, кому є доручено догляд над митами та є власним [обов'язок] і т. д., наказуємо, щоб згаданих євреїв ви залишали при користуванні тією вільністю та імунітетом зі сплати мит та у вжитку пасовищами,

якими львівські міщани користуються; і задля нашої ласки іншого не наважуються чинити.

Дано у Кракові 4 червня, року Божого 1543, нашого панування 37 року.

Самуель, плоцький єпископ та віце-канцлер, підписав.

Свідчення велебного у Христі пана отця Самуеля, плоцького єпископа та віце-канцлера.

Привілеї національних громад міста Львова (XIV–XVIII ст.) / Упоряд. М. Капраль. – Львів, 2000. – С. 422.

№ 37

1545 р., квітня 15. – З грамоти короля Сиґізмунда Авґуста про підтвердження привілею князя Александра на звільнення київських міщан від мита

Сиґізмунд Авґуст […], надсилали до нас війт, бурмистри і райці, і всі міщани міста нашого Київського […], що вони щорічно мають втрати від набігів татар […], і що ще предок наш Александр відпустив їм всі мита князівські, панські, боярські, духовні і світські […] по всій вітчизні нашій. Ми […] поряд з привілеєм Александра й батьків наших […] наказуємо тих міщан київських, в яких будуть листи з їх міською печаткою […], всюди безмитно пропускати, кривд, тяжкості і шкод їм не чинити.

Історія України: Хрестоматія: У 2 ч. – К., 2004. – Ч. 1 / Упоряд. Б. І. Білик та ін. – С. 277.

№ 38

1546 р., червня 23, Краків. – Сиґізмунд I надає львівським громадянам право пред’являти всі свої привілеї, надані ним, а також попередніми та наступними королями, лише йому та його наступникам і нікому іншому

В ім’я Господа, амінь. Для вічної пам’яті справи. Ніщо з людських справ не є міцним і тривким, що не гинуло б з плином часу, якщо не буде збережене за допомогою пам’яток грамот від забуття. Тому ми, Сиґізмунд, Божою ласкою (*титулатура*). Змістом даної грамоти повідомляємо всім, кому необхідно. Наші львівські міщани представили нам привілей найяснішого пана Владислава, короля Угорщини та Польщі, дорогого нашого дядька, за яким їм була надана прерогатива, що нікому іншому, а тільки йому привілей міста вони повинні показувати.

Просили нас, щоб ми вважали за гідне цю [грамоту] схвалити і підтвердити. Ми, вищезгаданий привілей добре оглянувши, і хоча звернули увагу, що не назавжди, але тільки до прибуття вищезгаданого пана короля Владислава до Львова був наданий місту цей [привілей], однак маючи на увазі вірну службу нам міста Львова і зміцнення того міста та добрий і тривалий порядок, що зберігається [в місті], невтомне старання, і знаючи такі привілеї і прерогативи інших міст нашого королівства і особливо нашого [міста] Кракова, який ніде інде, тільки нам у Кракові свої привілеї представляє; вважали місто Львів цією прерогативою прикрасити і дарувати [йому], так що за порадою і згодою сенаторів нашого королівства, що тепер присутні, прикрашаємо і даруємо нашою грамотою. А саме, щоб у жодних справах, якими би великими або також малими не були, не показували і не представляли будь-які свої підтвердження, привілеї і грамоти, що має [місто] від нас і наших попередників і від наших спадкоємців матиме; жодним іншим особам будь-якого походження, гідності або уряду, навіть якщо будуть від нас визначені комісари, тільки повинне місто показувати нам і нашим спадкоємцям у час присутності в Польському Королівстві або наших спадкоємців, і ні ми і ні наші спадкоємці чи будь-які урядовці і достойники нашого королівства не можуть примусити [до іншого] на вічні часи. Для довір'я і засвідчення цієї справи до даної грамоти наша печатка є підвішена.

Дано у Кракові в переддень свята Тіла Господнього, року Божого 1546, нашого панування – 40, у присутності (*список свідків*). Дано через руки згаданого велебного у Христі пана отця Самуеля Мацєйовського, польського єпископа і віце-канцлера нашого королівства, щиро нам милого.

Самуель, плоцький єпископ і віце-канцлер, підписав.

За свідченням того ж велебного у Христі пана отця Самуеля Мацєйовського, плоцького єпископа і віце-канцлера нашого королівства.

Привілеї міста Львова (XIV–XVIII ст.) / Упоряд. М. Капраль. – Львів, 1998. – С. 274-276.

№ 39

1550 р., серпня 9, Краків. – Сиґізмунд Авґуст встановлює, що всі справи про нерухомість під міською юрисдикцією мають розглядатися в міському суді, а не земському чи гродському

В ім'я Господа, амінь. Для вічної пам'яті справи. Мають звичку королі і володарі те, що хочуть вічній пам'яті [залишити], писемним пам'яткам доручати. З цієї причини ми, Сиґізмунд Авґуст, Божою ласкою (*титулатура*). Змістом даної нашої грамоти повідомляємо всім, кому необхідно, які тепер є і в майбутньому будуть. Ми, заохочені гідними проханнями міста Львова, йому [місту] таку пре-

рогативу вважаємо дати і надати, даємо і надаємо даною грамотою, щоб із міського загального права, наданого [місту], нікому не дозволено міські маєтки, що юрисдикції цього міста підлягають, хто б вони [власники] не були, без жодних винятків, які знаходяться, як власне у місті Львові, так і на передмістях, записувати, зобов'язувати і відступати у якому-небудь уряді – земському чи гродському. Але, хто схоче будь-які записи робити про спадкові маєтки у тому місті Львові чи у передмістях, нехай робить у львівському уряді чи міському суді. Декларуємо, що всі і кожний такий запис в інших судах чи актах, крім зроблених у львівському суді чи уряді, жодної сили не повинен і в жодному місці не може мати. У цій справі для довіри і засвідчення даної [грамоти] нашу печатку є притиснуто.

Дано у Кракові в суботу, в переддень свята св. мученика Лаврентія, року Божого 1550, нашого панування – 21, у присутності (*список свідків*). Дано через руки велебного у Христі отця Самуеля Мацєйовського, краківського єпископа і канцлера нашого королівства, щиро нам милого.

Самуель Мацєйовський, краківський єпископ і канцлер Польського Королівства.

За свідченням вищезгаданого Самуеля Мацєйовського, краківського єпископа і канцлера Польського Королівства[35].

Привілеї міста Львова (XIV–XVIII ст.) / Упоряд. М. Капраль. – Львів, 1998. – С. 310-312.

№ 40

1556 р., січня 10, Варшава. – Грамота королеви Бони з дозволом ремісникам міста Ковель організовувати ремісничі цехи

Бона, з Божої ласки королева польська, велика княжна литовська, руська, прусська, жмудська, мазовецька etc.

Старості нашому ковельському, пану Францішку Фалчевському. Позаяк у час перебування твого при нашому дворі просили нас деякі міщани ковельські, іменем цілого поспільства міста Ковельського, щоб ми дозволили цехи ремесел їхніх різних у місті Ковелі, між тамтешніми ремісниками з-поміж себе, за дозволом і з відома твого, як старшого нашого урядника, собі цехмістра поставити і в тих цехах собі всілякі порядки й артикули, як в інших містах, так і собі встановити і зберігати. І так ми, бажаючи доброго порядку, такого, як і в інших містах з установленням та-

[35] На думку Д. Зубрицького, цю грамоту львівські міщани випросили у короля після того, як львівський міщанин Зебальд Ворцель відступив шляхтичеві перед гродським судом село Замарстинів, належне до міської юрисдикції. (*Прим. М. Капраля*). Див.: Зубрицький Д. Хроніка міста Львова / Пер. І. Сварника. – Львів, 2002. – С. 156.

ких цехів зберігається, так і в місті Ковелі між всіма ремісниками дозволяємо і тим нашим листом наказуємо, аби твоя вельможність з тамтешнім міським урядом ковельським, усім ремісникам такі цехи і звичаї, які збережені в інших містах Волинського повіту, встановив і з урядом тамтешнім спільно всякі порядки між різними ремеслами встановити дозволив; відповідно до цієї постанови, ці ремісники, кожен у цеху свого ремесла, мають урядувати й артикулів своїх побожних і слушних пильнувати так, як прийнято в інших містах тамтешніх, нічого не оминаючи.

Писано у Варшаві, року 1556, місяця січня 10 дня. Ян Маковецький.

Архив ЮЗР. – К., 1869. – Ч. 5. – Т. I. – С. 58.

№ 41

Сигізмунд Герберштейн про Київ

[…] Якщо піднятися по Борисфену на сім миль вище Черкас, то натрапимо на місто Канів (Cainovu), за вісімнадцять миль від якого є Київ, стародавня столиця Русі. Велич і справді царствена велич цього міста доводиться самими його руїнами і пам'ятниками, які проглядаються в уламках. І донині ще на сусідніх горах помітні сліди розорених церков і монастирів; окрім того, там можна побачити багато печер, в яких видно досить древні гробниці і в них тіла, які ще не зітліли. Від людей, гідних довіри, я дізнався, що дівчата там рідко зберігають цноту після семилітнього віку. Причини цього я чув різні, але жодна з них мене не задовольняє; купцям дозволяється зловживати дівчатами, але аж ніяк не можна вивозити їх. Якщо хтось буде звинувачений у вивезенні дівчини, то позбавляється і життя, і майна, якщо його не врятує милосердя государя. Там також існує закон, за яким майно іноземних купців (котрі там випадково помруть) переходить або до государя, або до його намісника; того ж дотримуються у татар і турків щодо померлих у них киян. У Києві є одна гірка, через яку купцям доводиться переправлятися по шляху дещо складному. Якщо при підйомі на неї випадково зламається яканебудь частина підводи, то майно, яке було на підводі, привласнюється Казною. Все це розповів мені г. Альберт Гастоль[36], палатин віленський, намісник короля в Литві […].

Герберштейн Сигизмунд. Записки о Московских делах. Новокомский Павел Иовий. Книга о московском посольстве / Пер. А. Маленко. – СПб., 1908. – С. 165.

---

[36] Гаштольд Альберт (1480-1539) – литовський магнат з родини Гаштольдів, воєвода новогрудський (з 1508), полоцький (з 1514), троцький (з 1519), віленський (з 1522). У 1522 р. став великим канцлером у ВКЛ. Був ініціатором створення і редактором Литовського статуту 1529 р. Похований у Вільні (http://en.wikipedia.org/wiki/Albrecht_Goљtautas).

№ 42

Бл. 1550 р. – Михалон Литвин про Київ

[…] Київ славиться скупченням народонаселення на його землі: на Борисфені та його притоках розташовані багатолюдні міста і села, жителі яких з дитинства звичні до плавання, судноплавства, риболовлі й полювання; багато хто з них, утікаючи від влади, праці, рабства, покарань, боргових та інших неприємностей або ж просто шукаючи вигідніший заробіток і кращі місця, збираються в Київщину, особливо навесні. Пізнавши вигоди життя в низових містах, вони вже ніколи не повертаються до своїх, швидко набувають досвіду і хоробрості і знайомляться з небезпеками, полюючи на ведмедів і зубрів. Тому в цій країні досить легко набрати хороших воїнів.

Київ був колись столицею руських та московських князів; тут вони прийняли християнство, і тепер ще в Києві збереглися стародавні церкви, прекрасно вибудувані з полірованого мармуру й інших іноземних матеріалів і вкриті свинцем та міддю, інші – з позолоченими куполами; є також багатющі монастирі. Особливо славиться монастир, присвячений Пресвятій Діві Марії; в його підземних галереях і печерах є численні гробниці, в яких зберігаються сухі й нетлінні мощі; вони у великій пошані в руського народу, який визнає їх святими. Позаяк утвердилася думка, що душі похованих тут осіб удостоюються спасіння, то всі значніші дворяни, навіть з віддалених місцевостей, клопочуться про те, щоб бути тут похованими, витрачаючи з цією метою великі кошти на пожертвування і вклади[37]. Московський князь збирає щороку значні доходи з тих маєтків цього монастиря, які відійшли у його володіння; але він не поспішає повернути їх монастирю, тому що сам пристрасно бажає оволодіти цим містом, стверджуючи, що він нащадок спадкового київського князя Володимира[38]; не менш жалкують і його піддані про

---

[37] Києво-Печерська лавра – один з найбільших і найдавніших чоловічих монастирів на руських землях. Створений бл. 1051 р. у с. Берестове, неподалік від Києва, на правому березі Дніпра. Засновником обителі вважається св. Антоній Печерський. Першим відомим ігуменом Печерського монастиря був чернець Варлаам, після нього братію очолив св. Феодосій Печерський. Під час нападу на Київ татар 1482 р. обитель була зруйнована, але її швидко відбудували; 1598 р. офіційно отримала від константинопольського патріарха статус лаври (об'єднувала 6 монастирів) та права ставропігії. Після Берестейського церковного собору 1596 р. тривалий час між православними та уніатами велися суперечки за володіння лаврою, які завершились 1613 р. її переходом у власність православних. Ще в давнину тут були штучно утворені печери, яким монастир зобов'язаний своєю назвою і в яких спершу жили ченці, згодом печери перетворили у місце поховань (до XVI ст.). Лавра володіла чималою кількістю землі. Литвин іменує її монастирем Св. Марії – за назвою головного храму, спорудженого 1073-1078 рр. собору Успення Богородиці (Довідник з історії України. – С. 298-299).

[38] Литвин слушно бере під сумнів факт походження московських князів від київського князя Володимира Святославича. У середині XV ст. Московське князівство стало могутньою державою, об'єднавши більшість великоруських земель. Нові амбіції виразно

те, що не володіють цією стародавньою столицею своїх вінценосців та осередком своєї святині.

При всіх вказаних вигодах цього міста є і деякі незручності: жителі не захищені від татар, які здійснюють набіги на кордони, хоч і не намагаються завоювати місто[39]. Приїжджі наражаються на небезпечні лихоманки, які спричиняє денний сон і надмірне споживання риби і плодів, а коні хворіють від трави, зараженої розливами рибного Борисфена. Посіви часто знищуються сараною, яка прилітає з приморських країн. У лісах і на берегах рік зароджуються, в основному на початку червня, подібні до бджолиних рої різних комах, яки живляться кров'ю: ґедзів, комарів і мух […].

Мемуары, относящиеся к истории Южной Руси. – К., 1890. – Т. 1. – С. 53-54.

відобразились у титулатурі: вже у 80-х рр. XV ст. московський князь починає іменувати себе «государем і великим князем всія Русі». Саме у переговорах литовського князя Александра і послів московського князя Івана III в січні 1493 р. останній вперше у практиці московсько-литовських відносин був названий росіянами «государем всія Русі». Експліцитно ці загальноруські претензії Івана III сформульовано в 1503-1504 рр., коли послам Александра було заявлено, що вічний мир з ВКЛ неможливий, доки московський правитель не поверне собі отчину його предків Рюриковичів – «всю Руську землю, Київ і Смоленськ, і всі міста руські». Як наслідок, після тривалої війни, 28 березня 1503 р. Литва, як і Лівонія, уклала з Московською державою лише піврічне перемир'я (Русина О. Україна під татарами і Литвою. – К., 1998. – С. 154-176. – (Україна крізь віки. – Т. 6)).

39 Одним з найбільших і найвідоміших погромів Києва татарами є напад на місто орди Менґлі-Ґірея 1 вересня 1482 р. Тоді згорів Київ і навколишні села, татари пограбували Софіївський собор і Печерський монастир, літургічну утвар передали московському князеві Івану III, на догоду котрому й було здійснено цей похід на Київ. Багато киян потрапили у полон, у т. ч. і печерський ігумен і київський воєвода Іван Ходкевич та його родина (сам він і дочка так і померли у неволі, а його дружину й сина згодом викупили). Татари залишили місто, але їхні грабіжницькі походи продовжувалися. Спустошливими для Київщини виявилися набіги татар 1489, 1493, 1501, 1506 рр. Суголосно з Михалоном Литвином пише німецький хроніст із Ґданська Каспар Вейнріх: «… влітку вийшли татари і турки з жінками і дітьми, трьома метальними машинами і 100 тисячами людей.., сплюндрували місто Київ і вирушили далі» (цит. за: Білоус Н. Київ наприкінці XV – у першій половині XVII століття: Міська влада і самоврядування. – К., 2008. – С. 44). І хоч Київ був стратегічно важливим для Литовської держави («ворота всього панства», як зазначалось у матеріалах Люблінського сейму), та попри все це, відносини Литовської й Польської держави з татарами були далеко не однозначними (Русина О. Україна під татарами і Литвою. – С. 141-152).

№ 43

1551 р., листопада 27, Вільно.– Список міст і містечок Великого князівства Литовського, із зазначенням накладеної на них суми податків

Лѣта Божъего Нароженья 1551, мѣсяца ноября 27 дня, индикта 10. Будучи его милости господару на теперешнемъ великомъ вальномъ соймѣ у Вильни, рачилъ его милость росказати расписати зъ мѣсть своихъ господарскихъ платъ, кромъ людей волостныхъ и жидовъ:

зъ мѣста Виленьского 500 копъ грошей;
зъ мѣста Ковеньского 100 копъ грошей;
зъ мѣста Городеньска, кромъ Жидовъ, 51 копа грошей;
зъ мѣста Троцкого съ хрестьянъ, кромъ Жидовъ, 20 копъ грошей;
зъ мѣста Бѣлского сто копъ грошей;
зъ мѣста Наровского 15 копъ грошей;
зъ мѣста Саражского 30 копъ грошей;
зъ мѣста Клещелегъ 20 копъ грошей;
зъ мѣста Мѣльницкого 30 копъ грошей;
зъ мѣста Высокого 20 копъ грошей;
зъ мѣста Милейчичь 20 копъ грошей;
зъ мѣста Тыкотинского, кромъ Жидовъ, 30 копъ грошей;
зъ мѣста Каменца 50 копъ грошей;
зъ мѣста Новгородского, кромъ Жидовъ, 60 копъ грошей;
зъ мѣста Менского 50 копъ грошей;
зъ мѣста Слонимского, кромъ Жидовъ, 30 копъ грошей;
зъ мѣста Мстибоговского, кромъ Жидовъ, 20 копъ грошей;
зъ мѣста Молчадского 5 копъ грошей;
зъ мѣста Рожаное 5 копъ грошей.
На Волыни зъ мѣсть, кромъ волости и Жидовъ:
зъ мѣста Луцкого, кромъ Жидовъ, 60 копъ грошей;
зъ мѣста Володимерского, кромъ Жидовъ, 50 копъ грошей;
зъ мѣста Кремянца, кромь Жидовъ, 40 копъ грошей;
зь мѣста Полоцка, кромъ Жидовъ, 100 копъ грошей;
зъ мѣста Витебского, кромъ Жидовъ, 100 копъ грошей;
зъ мѣста Бранскаго 50 копъ грошей;
зъ мѣста Дорогицкого 60 копъ грошей;
зъ мѣста Лосичъ 20 копъ грошей;
зъ мѣста Городка 20 копъ грошей;
зъ мѣста Берестейского съ хрестьянъ, кромъ Жидовъ, 100 копъ грошей;
зъ мѣста Кнышинского, кромъ волости, 30 копъ грошей;
зъ мѣста Порозовского 20 копъ грошей;
зъ мѣста Пинского, кромъ Жидовъ, 100 копъ грошей;
зъ мѣста съ Кобрыня, кромъ волости, 40 копъ грошей;

зъ мѣста съ Сельца, кромъ волости, 20 копъ грошей;
зъ мѣста Пружаное, кромъ волости, 15 копъ грошей;
зъ мѣста Кглецка, кромъ волости и Жидовъ, 30 копъ грошей;
зъ мѣста Пенянъ 10 копъ грошей;
зъ мѣста зъ Обели 5 копъ грошей;
зъ мѣста Ожского 5 копъ грошей;
зъ мѣста Пунского 15 копъ грошей;
зъ мѣста Олитского 15 копъ грошей;
зъ мѣста Довкговского 5 копъ грошей;
зъ мѣста Мостовъ 10 копъ грошей;
зъ мѣста съ Крынокъ 10 копъ грошей;
зъ мѣста съ Одельска 5 копъ грошей;
зъ мѣста зъ Лиды 20 копъ грошей;
зъ мѣста зъ Бѣлицы 15 копъ грошей;
зъ мѣста Кіевского 100 копъ грошей.

А то мѣстечка при дворѣхъ господарскихъ Литовскихъ, кромъ волости:
зъ мѣста Ейшиского 15 копъ грошей;
зъ мѣста Радуни 10 копъ грошей;
зъ мѣста Василишокъ 10 копъ грошей;
зъ мѣста Волкиникъ 5 копъ грошей;
зъ мѣста Отмены 5 копъ грошей;
зъ мѣста Меречи, кромъ Жидовъ, 20 копъ грошей;
зъ мѣста съ Крева 5 копъ грошей;
зъ мѣста зъ Мелникъ 5 копъ грошей;
зъ мѣста Мойшокголъ 5 копъ грошей;
зъ мѣста Кернова 5 копъ грошей;
зъ мѣста Ушполъ 10 копъ грошей;
зъ мѣста зъ Орши 20 копъ грошей;

зъ мѣста зъ Бобруйска зъ обѣихъ половинъ, кромъ волости, 30 копъ грошей, а зъ волости 50 копъ грошей;

зъ мѣста Борисова, кромъ волости, 30 копъ грошей, а зъ волости 50 копъ грошей;

зъ мѣста зъ Мозыра, кромъ волости, 50 копъ грошей, а зъ волости 50 копъ грошей;

зъ волости со Бчича 20 копъ грошей;
зъ мѣста Крычова и зъ волости 50 копъ грошей;
зъ мѣста Чечерскаго и зъ волости 40 копъ грошей;
зъ мѣста зъ Велены 10 копъ грошей;
зъ мѣста Вилкей 10 копъ грошей;
зъ мѣста Оникштъ 10 копъ грошей;
зъ мѣста Вилкомиря 10 копъ грошей;
зъ мѣста Браславля 20 копъ грошей;

зъ мѣста Утеня 10 копъ грошей;
зъ мѣста Невежи 10 копъ грошей;
зъ мѣста Плотели 10 копъ грошей;
зъ мѣста Росейни 5 копъ грошей;
зъ мѣста съ Керстомонъ 5 копъ грошей.
А то мѣста волостей Рускихъ отъ людей волостныхъ:
зъ мѣста Могилевского, кромъ волости, 100 копъ грошей;
зъ мѣста со Мстиславля, кромъ волости, 50 копъ грошей;
зъ мѣста Пропойского и зъ волости 40 копъ грошей;
зъ мѣста Рѣчицы и зъ волости 50 копъ грошей;
зъ мѣста Любошанъ и зъ волости 50 копъ грошей;
зъ мѣста Свислоцкого и зъ волости 60 копъ грошей;
зъ Мѣста Озерища и Усвятъ 40 копъ грошей;
на Жосли 10 копъ грошей;
на Трабы 10 копъ грошей;
на Воложиво 10 копъ грошей;
на Болники 10 копъ грошей.

Водлугъ тое уставы и росписанья, року 52 брана зо всихъ мѣстъ и волостей тая серебщизна черезъ самыхъ войтовъ и мѣщанъ, а отношона и отдавана до скарбу господаревого на рокъ на Громницы, а на другій остаточный рокъ вступивши въ постъ великій у двухъ недѣляхъ.

Акты ЮЗР. – СПб., 1863. – Т. 1. – С. 133-134.

№ 44

1555 р., червня 14, Пйотркув. – Сиґізмунд Авґуст надає право райцям Львова використовувати на відбудову міських укріплень спадщини львівських міщан, що померли без спадкоємців

В ім’я Господа, амінь. Для вічної пам’яті справи. Сиґізмунд Авґуст, Божою ласкою (*титулатура*). Даною нашою грамотою повідомляємо всім і кожному, кому необхідно. Ми, пильно зваживши, що наше місто Львів у такому місці знаходиться, що постійно турбується частими нападами ворогів під іменем християн, унаслідок цього його жителі мають потребу у видатках, щоб вибудувати нові укріплення міста і ті, що за старістю є зношені, відновити і поновити. Ми уважно розглянули, що їм слід під постійною опікою мати [цю відбудову], щоб місто оборонними укріпленнями та іншим військовим обладнанням було облаштоване, щоб до ще більшого старання для слави і укріплення міста ми їх заохотили, з певного нашого відома й обдумування та за радою наших дорадників, що зібрались разом з нами на цьому вальному сеймі нашого королівства, все рухоме і нерухоме

майно, яке б не було і якими б іменами не визначалося, не тільки міське, а також земське, яке будь-коли нами і нашими найяснішими спадкоємцями правом горла[40] було успадковане, після смерті тих львівських міщан, які жодних спадкоємців і наступників після себе не залишили, у розпорядження й управління бурмистра і райців того міста, що тепер є і в майбутньому будуть, вважали дати, дарувати і надати, даємо, даруємо і надаємо на вічні часи і назавжди, нічого не зберігаючи для себе і своїх спадкоємців у тому залишеному майні. При такому праві та умові, що скільки б львівських міщан не померло, не залишивши жодних законних спадкоємців та наступників, тоді бурмистер і райці вищезгаданого міста, сучасні і що в майбутньому будуть, ті залишені маєтки, як вищезгадано є, прийнявши у розпорядження і управління, повинні і зобов'язані використати відчутно та помітно до будь-якого роду укріплень міста. Ті львівські бурмистер і райці, сучасні і що в майбутньому будуть, такі маєтки за правом горла відповідно до даної нашої донації, що вони успадкують і успадкували, з усім правом, володінням і власністю [можуть] тримати, мати, володіти, користуватися, вживати, а також міняти, відступати, використовувати для укріплення міста Львова на вічні часи. Для довіри справи до даної [грамоти] наша печатка є підвішена.

Дано у Пйотркуві у п'ятницю, в октаву [свята] Тіла Господнього, року Божого 1555, нашого панування – 26.

Йоан Оцєський, канцлер Польського Королівства, підписав.

За свідченням вельможного Йоана з Оцєшино, канцлера нашого королівства, краківського генерального старости, підкоморія, сандецького та ольштинського старости.

Привілеї міста Львова (XIV–XVIII ст.) / Упоряд. М. Капраль. – Львів, 1998. – С. 344-345.

№ 45

1562 р., грудня 19, Пйотркув. – Сиґізмунд Авґуст оголошує, що надалі рішення судів Львова, доставлені спеціальним посланцем, будуть розглядатися без відтермінуваня у всякому місці, де перебуватиме у той час король зі своїм двором

Сиґізмунд Авґуст, Божою ласкою (*титулатура*). Даною нашою грамотою повідомляємо всім і кожному, кому необхідно, сучасникам і прийдешнім, хто це читатиме. Хоча славетні бурмистри і райці, війт і лавники нашого міста Львова, відповідно до привілею, наданого нашим божественним батьком, і нашого

[40] Кадук (право горла) – право, за яким земля та інше майно без власника (спадкоємців) переходило у власність держави.

варшавського підтвердного декрету, таку спеціальну прерогативу мають, що в усіх апеляційних справах, як від раєцького уряду, так і від лавничого суду, які до нашого трибуналу від будь-яких людей потраплять, жодній зі сторін судових процесів, що якісь дії у тих судах зробила і в раєцьких книгах або до міського суду була записана, не можна доручати перенесення [документів] до нас або до якогось іншого місця вищого суду, але тільки слід пересилати до нас із закритою ротулою спеціальним посланцем, обдумано визначеним [у цих справах]. Тим не менше, оскільки згадані львівські бурмистр, райці, війт і лавники скаржилися, що викликаються до нас за нашими позовами зі шкодою і збитком тому місту, через те, що такі ротули судових справ у певний час до нас слід пересилати і навіть, коли в справах маґдебурзького міського суду загальні відтермінування нами надаються, подібно наші відтермінування в справах судочинства судів міста Львова, що до нас з будь-якої причини потрапляють, вони повинні відсилати назад, а привілей нашого божественного батька щодо інших підданих не поширюється, а тільки – щодо міщан і людей міської юрисдикції. Тому ми, бажаючи, щоб це місто в майбутньому не понесло збитків, згаданий привілей нашого божественного батька[41] так оголошуємо, що жодне наше відтермінування не може відсилатися і поширюватися до справ, що будуть потрапляти до нашого трибуналу від вищезгаданих судів бурмистра, райців, війта і лавників міста Львова, як через апеляції та ремісії, так і будь-яким іншим чином. Але скільки б тих справ не було від міста Львова, що пересилатимуться до нас у закритій ротулі спеціальним посланцем, обдумано [до цього] визначеним, їхні справи ми розглянемо без будь-яких наших відтермінувань, у будь-якому місці, де ми з нашим двором будемо щасливо знаходитися. А згаданий привілей нашого божественного батька хочемо поширити не тільки на людей львівської юрисдикції, але й на інших людей будь-якого походження, становища та юрисдикції. Для довіри до справи до даної [грамоти] наша печатка є підвішена.

Дано на вальному сеймі у Пйотркуві, у найближчу суботу перед святом св. апостола Томи, року Божого 1562, нашого панування – 33.

Йоан Оцєський, канцлер Польського Королівства, підписав.

За свідченням вельможного Йоана з Оцєшино, канцлера нашого королівства, краківського генерального, освенцимського, заторського, самбірського та ольштинського і т. д. старости.

Привілеї міста Львова (XIV–XVIII ст.) / Упоряд. М. Капраль. – Львів, 1998. – С. 354-356.

---

[41] Див. привілей Сиґізмунда І від 2 жовтня 1535 р., де він скасовує практику подавання апеляції особисто самими апелянтами та наказує, щоб пакети з рішенням райців та міського суду передавалися королівському судові спеціально призначеним для цього посланцем, та привілей Сиґізмунда Августа від 15 квітня 1552 р., яким підтверджується і розширюється згаданий щойно привілей від 1535 р. (Привілеї міста Львова (XIV–XVIII ст.) / Упоряд. М. Капраль. – Львів, 1998. – С. 224-226, 320-322).

№ 46

1565 р. – Папський нунцій Фульвіус Руджієрі[42] про головні міста Корони

[…] Головними містами в Малій Польщі є: Краків, найбільше і найгарніше серед усіх польських міст, бо має більшість будинків, мурованих з цегли, і дуже гарний королівський замок, у той час, як усі інші міста дерев'яні. Після Кракова найпершими є Люблін, Львів і Кам'янець на Русі.

У Великій Польщі: Познань, Варшава, в Пруссії – Ґданськ, дуже гарне, людне і добре збудоване місто, оскільки є одним з найголовніших портів Північного і Балтійського морів, Торунь і Ґнєзно, найдавніше польське місто, засноване Лєхом понад тисячу років тому, яке ще й дотепер залишається метрополією[43] цілої держави, та хоч обширне, але за забудовою більше схоже на село, ніж на місто […].

Wiek XVI–XVIII w źródłach: Wybór tekstów źródłowych z propozycjami metodycznymi dla nauczycieli historii, studentów i uczniów / Oprac. M. Sobańska-Bondaruk, S. B. Lenard. – Warszawa, 1999. – S. 80.

№ 47

1566 р. – Другий Литовський статут про міщан

РОЗДІЛ III

АРТИКУЛ 27

Про міщан міста нашого Віленського, яким правом шляхту з міщанами судити мають

Теж уставуємо, що коли б трапилось скаржитись якому шляхтичу на підданих наших міщан віленських про рани, про головщизни; тоді те судити вряд міський має своїм судом, магдебурзьким правом, згідно з привілеями, наданними їм від нас, господаря, і від предків наших. Коли б теж трапився який ґвалт міщанину від шляхтича, хоча б у тому місті нашому Віленському; тоді у таких справах вряд замковий земський правосуддя чинити буде правом земським і статутом прав посполитих цього панства, Великого князівства Литовського, і карати згідно з правом і статутом земським. А міщани інших міст шляхту судити мають про рани, про головщизни їх шляхетські земським правом, згідно з стародавнім статутом короля його милості Сиґізмунда, пана і отця нашого.

---

[42] Фульвіус Руджієрі (Fulwiusz Ruggieri) – папський нунцій у Польщі 1565 р. Описав своє посольство в реляції до папи.

[43] Тобто церковною столицею, де була резиденція ґнєзненського архієпископа та польського примаса.

АРТИКУЛ 28
Про міщан, що селян не мають на торгу грабувати

Теж уставуємо, що міщани, піддані наші, про борги свої які-небудь, не мають селян наших, ані теж духовних і світських, ані чиїх інших на торгу затримувати і грабувати, ані тим собі справедливість на них доводити; але про ті борги з тими винуватими у панів їх, а з нашими підданими у врядників наших, будуть повинні справедливості добиватися, а наші врядники і панські мають їм правосуддя чинити. А якби хто пограбував, не доводячи до суду, тоді має дати штрафу нам, господарю, три рублі[44] грошей, і стороні три рублі грошей, а грабіж подвійно нав'язати і шкоду також подвійно відшкодувати.

АРТИКУЛ 29
Про слуг і про людей шляхетських, челядь невільну, які до міст подаються

Уставуємо, які б слуги і люди отчизні, або челядь невільна, втекли від княжат, панів або від якого шляхтича і прийшли до столичного міста нашого Віленського або до інших міст наших князівських, панських і духовних в землях панства нашого – Великого князівства Литовського, то тих людей, слуг мають війти, бурмістри, райці наші, з міст наших, вислухавши слушні доводи від панів їх, судячи земським правом, крім тих слуг шляхетських, які прийшовши до міст наших і прийнявши право, в якому-небудь з міст наших, таких войти і врядники наші видати не мають. А що стосовно челяді невільної, яка б прийшла до міст наших, тим ані прийняття права магдебурзького, ані осілість, ані теж проживання протягом десяти років допомогти не мають, і повинні будуть войти, і державці, і врядники наші їх видати. Так теж старостам, і державцям, і врядникам нашим, де права магдебурзького немає, у врядах наших тим же чином проти з такими втікачами поводитися мають […].

РОЗДІЛ IV

АРТИКУЛ 46
Про міщан і про людей наших і про кривди їм від шляхти

Уставуємо, якби хто з княжат, панів, шляхти всякого стану або з їхніх підданих вчинив кривду яку міщанам нашим міст наших, де права магдебурзького

[44] Термін «рубль» виник у XIII ст. у Новгороді як назва новгородської гривні вагою 204,7 г. До початку XVI ст. був лічильною грошовою одиницею, що дорівнювала 200 деньгам. Після грошової реформи Олени Глинської (1534) та уніфікації грошової системи Московської держави рубль став лічильною одиницею, що складалася зі 100 монет – копійок. У XVI–XVII ст. його реальна вартість постійно знижувалася. 1534 року маса 100 копійок становила 68 г срібла, на початку XVII ст. вона зменшилася до 48 г, а на початку XVIII ст. – до 28 г. У 1654 р., за царя Олексія Михайловича, були випущені перші срібні рублі, перекарбовані з талерів (на монеті вперше з'явився напис «рубль»). Проте тоді він був неповноцінною монетою, бо вміщував менше срібла, ніж 100 срібних копійок. Фактично його вартість дорівнювала 64 копійкам. У 1655 р. уряд відмовився від випуску неповноцінного рубля і продовжував карбувати срібні копійки попередньої ваги (Нумізматичний словник / Автор-упоряд. В. Зварич. – Львів, 1972. – С. 109-112).

не мають, також і людям маєтків наших господарських; до таких про вчинення правосуддя воєводи, старости і державці наші мають самі або врядники їх відразу ж обіслати листом своїм, а де б його в маєтку не було, тоді возний має лист у маєтку його покласти, щоб сам собі і підданим своїм правосуддя вчинив. А якщо за тим першим обсиланням правосуддя не вчинить, вряд наш має в суді земському позови взяти і таких позвати на роки судові, які у тому повіті будуть, і він на перші роки, як на завиті, під страхом втратити право має стати і підданих своїх поставити; а суд має, як з тим паном, так і з підданими його, від котрих би міщанам або людям нашим кривда діялася, як на завитому року, правосуддя вчинити; і в справі, у якій би проти міщан і людей наших були винними, кожний грабіж слушним доводом доведений з нав'язкою наказати заплатити.

АРТИКУЛ 47
Про міщан права магдебурзького

Теж уставуємо, якби якому з міщан наших права магдебурзького яка кривда діялася від князів, панів, зем'ян, а вони б самі добровільно усправедливитися не хотіли, – тоді такого кожного міщанин має до суду земського повітового позвати і далі вести проти нього справу згідно з вчинком, правом і статутом земським.

Статути Великого князівства Литовського: У 3 т. / За ред. С. Ківалова, П. Музиченка, А. Панькова. – Одеса, 2003. – Т. ІІ: Статут Великого князівства Литовського 1566 р. – С. 288-289, 317.

№ 48

1570, травня 28, Варшава. – Привілей Сиґізмунда Авґуста київським міщанам на право обрання війта

Жикгимонть-Августъ, Божьею милостью король Польскій, великій князь Литовскій, Рускій, Прускій, Жомоитскій, Мазовецкій и иныхъ. Ознаймуемъ тымъ листомъ нашимь, нинѣшнимъ и напотомъ будучимъ, кому того вѣдати або слышати належи. Ижъ мѣщане мѣста нашого Кіевского, постановившися обличнѣ передъ нами, господаремь, преложили передъ нами: ижъ што водлугъ стародавного звычаю за продковъ нашихъ, славное памети светое, королей Польскихъ и великихъ князей Литовскихъ, и тежъ за щастливого панованья нашого таковую вольность мѣли, сами межи собою съ посродку себе мѣщанъ Кіевскихъ войта собѣ обирали, который за обираньемть ихъ, а потверженьемъ нашимъ завжды въ томъ мѣстѣ нашомъ Кіевскомь будучи, водлугъ права ихъ Майдеборского, наданого имъ съ продковъ нашихъ и зъ ласки нашое имъ потвержоного, ими мѣщаны Кіевскими справовалъ, судилъ и рядилъ; на што показывали передъ нами листы наши господарскіе съ подписаньемъ руки нашое господарское, которыми листы нашими, за обираньемъ и ознайменьемъ а прозбою ихъ, войтове имъ отъ насъ были потверживаны; и

хотечи они зостати при таковой волности своей и на потомные часы, просили насъ покорнѣ, абыхмо имъ въ томъ ласку и прихилность нашу господарскую показали, а при той вольности, которое они зъ давныхъ часовъ за продковъ нашихъ и тежъ за щастливого панованья нашого уживали, зъ ласки нашое королевское, зоставили и заховали. Мы тогды видечи быть того речъ слушную, звлаща бачачи то, ижъ они тое вольности такъ за продковъ нашихъ, яко за щастливого панованья нашого, во вживанью были, прозбѣ ихъ ласкавѣ ся прихиливши, тое мѣсто наше Кіевское и всихъ мѣщань тамошнихъ Кіевскихъ, на тотъ часъ будучихъ и напотомъ пришлыхъ, способу вѣры Латинское, Греческое и Ормяньское наслѣдовцомъ, зъ особливое ласки и щодробливости нашое королевское, при той пречечоной вольности ихъ зоставуемы, заховываемы, позволямы, привлащамы и даемы на вѣки, такъ, ижъ тые мѣщане наши Кіевскіе, водлугъ стародавного звычаю и вольности своей, маютъ и будутъ мѣти таковую моцъ и вольность нинѣйшого часу и напотомъ пришлого сами межи собою съ посродку себе мѣщань Кіевскихъ, которые подъ правомъ Майдеборскимъ сѣдять, водлугъ воли и подобанья своего, войта собѣ обрати маютъ; вшакъ же подъ тымъ способомъ, ижъ они, обравши людей добрыхъ, годныхъ, чотырохъ особъ на тотъ урадъ войтовскій, намъ, господару, ихъ оповѣдати и зъ нихъ одного годность черезъ листъ свой залецыть маютъ, а мы, зъ ласки нашое господарское, зъ оныхъ чотырохъ одного чоловѣка того, которого они намъ черезъ листъ свой годность залецатъ и за нимъ просити будутъ, того имъ за войта листомъ нашимъ потвердити маемъ; што все тымъ нинѣйшимь привильемъ нашимъ тому мѣсту нашому Кіевскому и всимъ мѣщаномь тамошнимъ Кіевскимъ права ихъ Майдеборского, яко вышей описано, умоцняемъ и потвержаемъ на вѣчные часы, до которого на свѣдецство и добрую вѣдомость печать нашу коронную привѣсити есьмо росказали.

Данъ у Варшавѣ, на соймѣ великомь корунномъ Варшавскомъ, дня двадцать осмого мая, року Божого Нароженья тисячного пятьсотного семдесятого. Данъ черезъ руки и справу велможного Валентого Дебинского, зъ Дебянь, канцлера великого короны Польское. – Sigismundus Augustus rex.

Акты ЮЗР. – СПб., 1863. – Т. 1. – С. 172.

№ 49

1570 р. – Денис Зубрицький про побудову Руської вежі у Львові

1570. Досі загальноприйнятою була думка, що Руська вежа, яка стоїть досі – перша біля цієї церкви, однак тепер з’явилися інші твердження. У Львові жив бездітний старець Давид Русин, який колись провадив велику торгівлю й зібрав чималий маєток. Бажаючи зробити своє ім’я безсмертним, він взявся за мурування вежі біля церкви, збудованої від 1556 до 1559 р., а в 1566 р. частково вкритої мультянським господарем Олександром мідною бляхою, і, посвятивши на це свій

маєток, найняв майстра Петра Красовського, закупив матеріалів і біля 1567 року розпочав будівництво. Роботи, на які фундатор витратив до 3500 злотих, тривали два роки, вежа досягла вже значної висоти, але цього року з причини неправильно закладеного фундаменту розвалилася вщент. Майстра Красовського судили й покарали, а дідусь Давид, вражений цим нещастям, захворів і помер. Не менш засмутилось і церковне братство, згодом назване Ставропігійським, позбавлене не лише оздоби храму, а й можливості відновити таку коштовну будову, однак Господь надихнув іншого богобоязного мужа, який на засіданні братства заявив, що коли Пан Панів благословив його на такий великий маєток, то він піде на всі видатки, щоб побудувати ще міцнішу і гарнішу вежу. Ще того ж року він наказав розібрати руїни, а наступного заклав фундаменти й за кілька років закінчив своє творіння. Цим мужем був Костянтин Корнякт […].

Зубрицький Д. Хроніка міста Львова / Пер. І. Сварника. – Львів, 2002. – С. 173-174.

№ 50

1573 р. – Бартоломей Зиморович про перебудови у Львові

1573. *Низький замок зводиться з цегли*. Заздрісник римського щастя сльозами навіть пожежу Вічного міста не вагався згасити, бо ж тільки з праху Рим повстав ще прекрасніший; Львів же, обпалений пожежею, перед двома засоромлений і розлючений, не менш прекрасного набув вигляду. Бо ж Анджей Барзи[45] Низький замок, збудований перед тим прусським муруванням з паленої цегли в тому вигляді, як ми його тепер бачимо, звів[46], верхній фасад якого, замість пірамід і рубців, увінчав скіфськими вазами з вушками. Звідси жартики свавільного люду, який сходився до якогось місця, присвяченого Бахусові, і заявляв, що це відзнака не судочинства, але корчмаря, закликаючи вихилити келихи задля рівного становища.

Закладаються підвалини Руської вежі. У ті ж дні Костянтин Корнякт, недавно записаний до [числа] громадян, заклав підвалини Руської вежі, щоб при вході до неї збудувати каплицю для своїх співвітчизників[47].

---

[45] Львівський староста.

[46] Д. Зубрицький подає цю подію під 1572 р. (див.: Зубрицький Д. Хроніка міста Львова / Пер. І. Сварника. – Львів, 2002. – С. 176).

[47] Д. Зубрицький датує закладення фундаментів 1570 р. (див.: Зубрицький Д. Хроніка міста Львова. – С. 173-174). Помиляються, однак, обоє. За даними В. Вуйцика, вежа-дзвіниця будувалася впродовж 1572-1578 рр. (Вуйцик В. Львівський державний історико-архітектурний заповідник. – Львів, 1979. – С. 20). Після того як згоріла Успенська церква в 1571 р., на першому поверсі вежі був облаштований храм. Згодом його перемістили до прибудованої до західного боку дзвіниці Трьохсвятительської каплиці (1578-1590), а звідти – до зведеної в 1629 р. нової Святоуспенської церкви.

Зводиться міський арсенал. Міські урядовці-будівничі, що завжди турбувалися про збільшення міста, випросили частину загальної складки сумою 2 тисячі золотих[48] від згромадження шляхти, яке утворилося під час безкоролів'я, і використавши фундамент старого арсеналу, нижче вибудували святиню Беллони[49] та її блискавковий арсенал, а вище поставили високий шпихлір Церері.

1578. […] *Зведено Руську вежу.* Костянтин Корнякт довів дзвіниці Руську вежу, подібну до піраміди, в іонічному стилі, немалим коштом, бо під час будівництва завалилася[50]; покрив сріблястим свинцем, крім того, величезним мідним дзвоном, на зразок кафедрального; зробив голосною, проте неприємною для вух тих, чия думка є найвищою. Бо ж чути, як реве хрипко, щоб не сказати, зовсім грубо[51] […].

1603. […] *Ставропігійська вежа.* Костянтин Корнякт, критянин, спочатку старший збирач мита в Молдавії, потім прийнятий до шляхетського стану Речі Посполитої, був довго славний своїми справами, якими собі розкішну кам'яницю на Ринку, а одновірцям вежу з тесаного каменя з дзвонами у найбільш шановано-

---

[48] Злотий польський (*złoty, złotówka*) – польська грошова одиниця, назва золотої, пізніше срібної монети, а також грошово-лічильний термін. У середньовічній Польщі еквівалентом дуката в срібних монетах була сума 12-14 грошів. Із погіршенням якості гроша ця сума збільшувалась і близько середини XV ст. досягла 30 грошів за 1 дукат. І хоч девальвація дуката тривала (вже на початку XVI ст. він відповідав 32, далі 34, а в середині того ж століття – 50 грошам), за сумою 30 срібних грошів закріпилася назва «польський злотий». Це поняття стало означати грошово-лічильну одиницю і поступово витіснило з цієї ролі гривню. На відміну від польського злотого (30 грошів), золотий дукат названо червоним злотим (актовою латиною *florenus rubeus, florenus in auro*). У результаті грошової реформи 1526-1528 рр. у Польщі була введена злотова грошова система, хоча номінали, виражені в польських злотих, ще не карбувалися. Монетами з цієї системи були шостак, трояк, грош, півгрош, шеляг і денар: злотий польський = 5 шостаків = 10 трояків = 30 грошів; грош = 2 півгроші = 3 шеляги = 6 тернарів = 18 денарів. Реальною срібною монетою злотий став 1564 р. у вигляді «півкопи» з цифрою XXX (грошів), випущеної монетним двором у м. Вільно, пізніше 30-грошового, т. зв. «легкого таляра» Сигізмунда III у 1620-1666 р. (Нумізматичний словник / Автор-укладач В. Зварич. – Львів, 1972. – С. 67-69).

[49] Беллона – богиня війни. У Римі, за межами міста, на Марсовому полі була її святиня. У ній приймали переможців-полководців, послів, оголошували війну. Міський арсенал реконструювали в 1574-1575 рр. (Вуйцик В. Львівський державний історико-архітектурний заповідник. – С. 23).

[50] Йдеться про Руську вежу, яка спершу споруджувалася за кошти Давида Русина. Див. розділ 3, № 49.

[51] Висловлюючись негативно про звук дзвона єдиної міської церкви, Б. Зиморович у такій завуальованій формі намагався виправдати спробу католиків заборонити українцям мати у користуванні власний сильний дзвін. Д. Зубрицький з цього приводу пише: «Закінчили вежу Корнякта, на неї витягли дзвони, і почалися турботи щодо будівництва нової церкви. Поляки забороняли русинам вішати дзвони на їхній вежі, і Корнякт був змушений подати скаргу королеві, який 20 травня у Вільні видав рескрипт, щоб міська рада не важилася чинити будь-яких перешкод як у муруванні, так і в піднятті дзвонів». (Зубрицький Д. Хроніка міста Львова. – С. 185).

му місці руської [дільниці] поставив, а потім на 80-му році свого життя слідом за човном Петра розбив човен життя свого[52].

Зіморович Бартоломей. Потрійний Львів. Leopolis Triplex / Пер. Н. Царьової. – Львів, 2002. – С. 115, 119, 136.

№ 51

1576 р., вересня 5, Львів. – Запис про надання міського права І. Красовському

Іван Красовський русин, покійного славного Дем'яна Красовського, львівського міщанина, син, за втручанням славних Стецька Мороховського і Грицька Дуди, торговець із львівських міщан, отримав міське право. Дано в останню середу перед святом Різдва Пресвятої Богородиці. Року як вище […].

Капраль М. Актові матеріали до біографії Івана Красовського за 1574-1619 рр. // Україна в минулому. – К.; Львів, 1993. – Вип. 4. – С. 97.

№ 52

1576 р., листопада 17. – З листа короля Стефана Баторія до київського воєводи Костянтина Острозького про непорушення стародавніх прав, дарованих київським міщанам

Княжому воєводі київському і майбутнім воєводам київським, і справцям, і їх намісникам […] наказуємо […], щоб міщанам нашим київським, які службу […] військову проти ворогів наших конем служать […], по п'ять кіп грошей судили; а старшим, що на посади міські обрані […], і тим, хто раніше обирався […], від податку такого звільнити; купців […] під суд замковий не підбивати; на користування державними і приватними лісами довкола міста Києва право мати; щоб ніхто в своїх правах і вольностях кривд і шкоди не знав […].

Історія України: Хрестоматія: У 2 ч. – К., 2004. – Ч. 1 / Упоряд. Б. І. Білик та ін. – С. 280.

---

[52] Перед смертю Костянтин Корнякт записав міській церкві 4000 злотих на Збоїщах, половина з яких призначалася на монастир Св. Онуфрія (Зубрицький Д. Хроніка міста Львова. – С. 209).

№ 53

1577 р., травня 25, Мальборк. – Стефан виносить рішення у справі скарги громади і цехів Львова на міську раду за самовільне накладання податків та інші надуживання і наказує обрати колегію «сорока мужів», що представлятиме громаду

Стефан, Божою ласкою (*титулатура*). Змістом даної грамоти повідомляємо всім, кому необхідно. З прохання, що подали нам від імені громади нашого міста Львова, ми дізналися про те, що між громадою, з одного боку, і райцями, війтом та лавниками цього ж міста, з другого боку, виникло багато суперечок, незгод і сварок з приводу різних кривд і гноблення; ми видали мандат, яким викликали обидві згадані сторони у призначений термін до нас та до нашого трибуналу, щоб вони з'явилися перед нами з усіма своїми суперечками, правами та виправдовуваннями, щоб вони краще перед нами судово вирішували всі свої кривди, спори та незгоди, ніж мали тривати у цьому місті часті, взаємні суперечки, незгоди і неспокій. У той термін, призначений нами їм у порядку виклику, з'явилися ті ж сторони: від стану райців – визначні та славетні райці Симон Магістер, Микола Геласин, доктор обох прав, Йоан Залеський, лавники Вольфганг Щольц, Бартоломей Гадовський, писар Альберт Бакалавр з Ходеля – уповноважені від цілого стану райців, війта і лавників з відповідними уповноваженнями, яке нам подали; від імені громади – міщани славетні Йоан Зайдліч, Яків Сошка, кушнір; Йоан Шольчик, кравець; Йоан Гансгерн, кушнір, а також передміщанин Йоан Недзвеч, чинбар, та Йоан Ожешек.

Коли вони з'явилися перед нами і нашим судом з повноваженням від громади і цехів цього міста, домагалися рішення в терміні, який ми їм визначили. Тоді виступили насамперед уповноважені від громади з поданням пунктів про кривди і тягарі. Вони скаржилися в них на те, що раєцький та війтівський уряди гноблять і обтяжують цю громаду, навіть спільноту цього міста. Після того вищевказані уповноважені від раєцького та війтівського урядів подавали також свідчення своєї невинності, як усно, так і письмово, та наводили привілеї, права і захисні грамоти відповідно до кожного пункту зокрема. Ми зі своїми дорадниками і досвідченими правознавцями нашого двору, які тоді з ними засідали, вислухавши уважно предмет суперечки, докази, аргументи і підтвердження, які обидві сторони виклали перед нами стосовно окремих пунктів [скарги], і відповідно перевіривши, розглянувши та обміркувавши права, привілеї та інші захисні грамоти, які вони нам пред'явили, [вирішили]:

1. Спочатку, стосовно скарги від імені громади, оголошеної проти міського магістрату, про прибутки з маєтків Зубря і Сихів, що магістрат ці прибутки у своє приватне користування привертає, а з них рівно ж, як і з інших міських прибутків, громаді звіт не складає, то оскільки від імені міського магістрату нам були наведені записи про продажу та вічні відступлення цього майна, що особами райців, на той час існуючих, вічним правом продажу було придбане від певних шляхтичів у їхнє приватне користування і в утримання гідності та уряду тих рай-

ців. Також відомо з привілею включення цих маєтків до міського права: наскільки [села] [міській] юрисдикції були підпорядковані, настільки [підпорядковані] до використання і володіння особами райців, у той час існуючих. Таким чином, райців, що тепер є і в майбутньому будуть, зберігаємо і залишаємо у вільному користуванні і володінні згаданими маєтками згідно з правом, згаданим вище.

2. Про міське майно, а саме дві кам'яниці, розпродані міським магістратом, на що уповноважені громади скаржилися. Оскільки райці повідомляли, що деякі міські кам'яниці, куплені за міські гроші, тоді [вони] продали за невідкладною потребою міста і за згодою всієї громади, й отримані гроші за продані [кам'яниці] тільки лише на громадський вжиток міста використали; і з надлишком, замість цих проданих будинків, інші маєтки з міських прибутків у користування і вигоду міста у кращі часи купили, відсилаючи у цьому до записів і реєстрів звітів. Ми також, звертаючи увагу на управління цим містом, відсилаємо [до] пункту про складання звіту, [що] нашими попередниками раєцькому уряду з довір'ям їм було доручене, щоб із звіту [міщани] відкрили [правду]. Так само про відчуження села Брюховичі. То, оскільки райці посилалися, що [вони] представили свій привілей на колись безлюдне і пусте місце, давніше надане місту, що це майно не є відчужене [від міста], і дехто міщан у справі локації і витрат, зроблених на локацію, до певного часу на загосподарювання [села] не зробив, але тими останніми часами певний великий чинш з цих маєтків вже має, щоб також це із складеного звіту нехай [міщани] відкриють, і відсилаємо [їх] до складання звіту.

3. Що ж стосується звітності магістрату про міські прибутки, то оскільки в справі складання того звіту пред'явили нам від імені райців привілей або декларацію, видану найяснішим покійним королем Сиґізмундом I, як декрет між громадою і райцями, [де сказано], щоб для складання звіту обирати з-поміж громади шість відповідних людей і неурядуючих райців, які б перед новими виборами складали звіт у присутності райців – урядуючих [райців] і чотирьох лавників – і під присягою підписували його, залишаємо їх при цьому звичаї згідно із згаданою декларацією короля Сиґізмунда I, з тим, одначе, [застереженням], щоб вільно нам було, коли схочемо, якщо це необхідно, відрядити для заслуховування цього звіту наших депутатів з нашим старостою для того, щоб через це не порушити конституцій королівства, ухвалених відносно звітування.

4. Що ж до справи вибору райців, то оскільки уповноважені від громади наполягали, щоб за звичаєм інших міст і загальним правом [цей вибір] належав до громади, а райці дотримувалися привілею, виданого відносно того ж вибору найяснішим покійним королем Сиґізмундом I, в якому застережено, щоб самі райці на місце померлого або померлих райців обирали іншого з-поміж лавників, ми зберігаємо і залишаємо назавжди цих райців при тому привілеї короля Сиґізмунда I.

5. Про апеляції у закритих звичайних ротулах, посланих до нас, стосовно яких уповноважені громади наполягали, що ці закриті ротули можуть підмінюватися й апеляції без права голосу допускатися. А райці дотримувалися наданих привілеїв і декретів наших попередників про використання такого роду закритих

ротул, що нам показали. Ми тих райців згідно з тими привілеями і декретами про користування пересильних закритих ротул зберегли і зберігаємо вічними [часами]. Таким чином, щоб надалі, у майбутньому, скільки разів ті ротули до нас повинні посилати закритими для обох сторін, як для позивача, так і для відповідача, [стільки разів] і в присутності цих двох сторін ці ротули мають закриватися. Весь процес справи, від якої до нас апелюють, у присутності [сторін] перш ніж закривати, мають прочитати. І так само ці ротули при поверненні від нас до тих приведених сторін, у їх присутності мають відкриватися і до належного виконання приводитися.

6. Про відчужений будинок, колись званий писарським, про що уповноважені громади скаржилися, то оскільки райці доводили, що [будинок] був обтяжений, і вже з міських прибутків вилучений і є виділений на місцеперебування міських писарів, таким чином, ми райців від такого звинувачення вільними проголошуємо, залишаючи розпорядження тим будинком у довір'ї та керуванні того раєцького [уряду].

7. Про львівський склад, спустошений недбалістю райців, згідно з тим, як іменем громади до нас подано скаргу, то оскільки райці приводили [свідчення], що той склад [вони] скільки могли завжди оберігали, і в справі порушення складу багато разів до суду і нашого трибуналу викликали, не з [їх вини] сталося, що цей склад багато разів порушений, як гродським урядом, так і більшістю шляхти, настільки, що багато людей цей склад насмілюються минати. Мало того, повертаючись назад, наважуються [виступити] проти тих прав і привілеїв, наданих нашими попередниками щодо цього складу у місті Львові. Просили нас ці райці, щоб нашою повагою потурбуватися, тому ми вирішили так і вирішуємо даною [грамотою], щоб цей склад згідно з їх правами і привілеями у всьому точно оберігався і дотримувався, і гродський уряд чи будь-яка особа має міцно і непорушно дотримуватися, під жодним видом чи приводом перешкоджати не повинна.

8. Про оцінку будинків, поданих до продажу, на що уповноважені громади скаржилися, що є обтяжені, то оскільки перед нами уповноважені райців погодилися, що така оцінка не поширюватиметься на людей суспільного становища, віровизнання і міської юрисдикції, в цьому згідно з їх згодою зберігаємо й залишаємо, і ту згоду нашою повагою та силою даного нашого декрету схвалюємо і підтримуємо.

9. Так само, у справі збирання міських податків також за згодою їх [райців] ми вирішуємо і постановляємо, щоб магістрат не накладав їх [міські податки] на міщан, без громадської та загальної згоди усього міста, як цього дотримуються в інших містах.

10. Так само у справі вибору [колегії] сорока мужів[53], яка репрезентує громаду, ми вирішуємо та постановляємо, за згодою тих же сторін, їх [членів колегії

[53] Король ввів «колегію сорока мужів» як орган міського управління не шляхом видання привілею, а через цей декрет (Ptaśnik J. Walki o demokratyzacja Lwowa od XVI do XVIII w. //

сорока мужів], обирати за звичаєм інших міст, зокрема міста Кракова, тільки щоб члени колегії сорока мужів були людьми осілими, довіреними та чесними.

11. У справі повинностей передміщан, на які вони скаржаться через згаданих уповноважених, ніби ними [повинностями] їх обтяжують, – зокрема доводять, що не є їхнім обов'язком вивозити сміття з міста, – то, оскільки [уповноважені] від імені раєцького уряду довели та привілеями покійного короля Казимира Великого підтвердили, що вони [передміщани] оселились на міських ґрунтах з-поміж ста ланів, дарованих цьому місту, так є їхнім обов'язком виконувати всі міські повинності, які їм магістрат доручає, незважаючи на характер тих повинностей. А оскільки не тільки самі передміщани, але й міщани цього міста, навіть з-поміж райців, нарівні віддають та виконують усі повинності, якщо лише мають якусь частину тих ґрунтів, ми залишили їх [передміщан] при їхньому згаданому вище привілеї, вирішили та вирішуємо цим [декретом], що згадані передміщани зобов'язані виконувати від ґрунтів, зданих їм в оренду, всі повинності, які визначить їм магістрат.

12. Що ж стосується скарги цехів про поборювання привілеїв, то оскільки райці наводили [в доказ], що не поборюють [привілеї], а більше того зберігають такого роду привілеї цехів, що до впорядкування добра у місті дотримуються, і були наділені з відома і за згодою міського магістрату, без прецеденту й обмеження міського магістрату. Ми хотіли таким чином потурбуватися, щоб унаслідок цього міський порядок не заплутати, декларуємо, що ті цехові привілеї, які видані з відома і за згодою міського магістрату, повинні мати силу і зберігатися, і нехай печаткою того магістрату на прохання від нас для підтвердження зміцнені будуть.

Kwartalnik Historyczny. – Lwów, 1925. – R. XXXIX. – S. 228-257; Ejusd. Dokumenty objaśniające quadragintavirat w Krakowie i Lwowie // Kwartalnik Historyczny. – Lwów, 1925. – R. XXXIX. – S. 315-317). Подібні контрольні органи створювались і в інших містах: у Ґданську (1517), у Кракові (1521) та ін. Міську громаду в них репрезентували у Кракові – 40 мужів, у Ґданську – 48, в Кам'янці-Подільському – 24, у Жовкві – 12, у Самборі – 24, у Вільні – 60 (Гошко Т. Нариси з історії магдебурзького права в Україні XIV – поч. XVII ст. – Львів, 2002. – С. 162-163). Причому, з часом міг змінитися як порядок обрання членів даної колегії, так і її чисельність (Ptaśnik J. Dokumenty objaśniające quadragintavirat w Krakowie i Lwowie // Kwartalnik Historyczny. – Lwów, 1925. – R. XXXIX. – S. 315-316). Я. Ісаєвич, аналізуючи процеси олігархізації в Дрогобичі, заперечив демократичний характер цих колегій: «Створення таких органів зовсім не означало якоїсь принципової "демократизації міського управління", як це пишуть деякі історики (мовиться про Яна Птасьніка. – *Т. Г.*). Включення до складу міських властей "органу поспільства", по суті, найчастіше означало лише поповнення патриціату за рахунок верхівки поспільства. В таких містах, як Дрогобич (також і в багатьох малих містах. – *Т. Г.*), взагалі не було чіткої межі між патриціатом і верхівкою поспільства. Найзаможніші представники поспільства досить часто входили до старих магістратських органів і тим самим до складу патриціату, і тому не було потреби в формальній боротьбі за створення нового магістратського органу як "представництва поспільства"» (Ісаєвич Я. Чисельність, соціальна структура і національний склад населення Дрогобича в XVI–XVIII ст. // Дрогобицький краєзнавчий збірник. – Дрогобич, 2006. – № X. – С. 246).

13. Про опустілий другий ярмарок на свято св. Маргарити, який до цього часу звично відбувався, на що уповноважені від громади скаржилися, то оскільки уповноважені райців просили, щоб це було віднесено до загальної згоди всіх міщан, наскільки цей ярмарок на той час [є потрібним], як [міщани] захочуть, до цієї [згоди] відносимо і відсилаємо.

14. Про таємні ухвали міста, то оскільки райці представили, що якщо будуть продовжуватися ухвали міста, то щоб всі мали [можливість] і щоб більшість [міщан] ухвалювали без перешкод, хай [збори] відбудуться зі згоди магістрату і всієї громади та нашого благополучного королівського схвалення.

15. Так само про громадське каміння, приготовлене для спорудження [міських] веж, що райцями було забране у приватне користування, як рішуче стверджують [міщани], то оскільки райці представили, що якщо відповідатимуть про це громаді, то покажуть, що нічого з цього [каміння] у приватне користування не брали.

16. Також про міські не зменшені міри, але згідно з давньою громадською мірою грошей, яка на ратуші знаходиться, [щоб були] зрівняні у всіх відношеннях, відсилаємо до спільних і всього міста зборів, щоб [міру] показували і демонстрували у місті, загальноприйнятому для громади, і так, щоб [міщани] у громадських постановах і [постановах міського] уряду частково не відміняли воєводських [постанов].

17. Усі інші скарги і приватні справи приватних осіб відсилаємо до відповідного для них львівського міського суду, на території якого вони [згадані приватні особи] мають маєтки, щоб ці справи розглядалися легально перед судом із збереженням можливості звертатися до нас із апеляцією. При цьому серйозно доручаємо і наказуємо тим вищезгаданим сторонам під нашим суворим попередженням, щоб у майбутньому не чинили між собою жодного заколоту, незгоди, непорозуміння або міських і міжусобних бунтів, але жили мирно, спокійно, в братерській любові і задовольнялися загальним правом. Громада повинна ставитися до магістрату з належним послухом, повагою та пошаною. Магістрат також повинен приділяти громаді гідну увагу і відкласти всякі спори, зневаги, ворожнечу та ненависть, що досі були між обома сторонами, і назавжди про них забути та не згадувати. Також не вільно мстити під будь-яким виглядом чи з будь-якого приводу одному над іншими, разом чи окремо, під загрозою сплати в наш скарб 1000 гривен кари в грошах загального обігу стороною, яка провиниться і не буде додержуватися вищезгаданого. Постановляємо нашим рішенням, що всякі подібні непорозуміння, спори та обвинувачення ніколи взагалі і зокрема не можуть і не повинні шкодити ні добрій славі, ні репутації жодної з сторін, а також [їх] спадкоємцям. Для засвідчення справи до цієї [грамоти] наша печатка є підвішена.

Дано в Марієнбурзі у найближчу суботу перед [святом] П’ятидесятниці, року Божого 1577, нашого панування 2 року.

Стефан, король.

Привілеї міста Львова (XIV–XVIII ст.) / Упоряд. М. Капраль. – Львів, 1998. – С. 387-396.

№ 54

1577, серпня 10. – З указу короля Стефана Баторія про звільнення київських міщан від мита, при перевезенні ними товарів через литовські міста сухопутними і водними шляхами

Стефан, милістю Божою король польський і великий князь литовський […]. Надсилали до нас війт, бурмистри і райці, і всі міщани міста […] київського […], що вони […] за предків наших […] від мита визволені, як люди українні (на що листи є). І били нам чолом тії наші піддані, щоб їх при вольностях залишити […] і від мита, як старого, так і нового, від всяких товарів, живності, воску, солі звільнити […]. Наказуємо всім, щоб підданих наших, міщан київських […], у яких листи з печаттю міською, мита не брати […], торгівлю їм не забороняти, труднощів та шкоди їм не чинити.

Історія України: Хрестоматія: У 2 ч. – К., 2004. – Ч. 1 / Упоряд. Б. І. Білик та ін. – С. 281.

№ 55

1579 р., Львів. – Інвентарний опис оборонної вежі лавників Львова

Інвентар вежі панів присяжних

[…] Гаківниці спочатку – 7 штук; рушниці короткі […] – 11 штук; фляшки для гаківниць, великі, повні пороху – 7 штук; миски – 2 пари; блютерази червоні, облямовані білим – 12 штук; також рукави – 12 штук; мечі – 11 штук; блютерази чорного сукна – 16 штук; рукави – 14 пар; сефеліни довгі – 4 штуки; алебарди[54] – 2 штуки; сефелінок малий – 1 штука; порохівниці малі – 5 штук; фаска з порохом – 1 штука; форми для гаківниць – 2 штуки; рушниць – 8 штук […].

Історія Львова в документах і матеріалах: Зб. док. і матеріалів / Упоряд. У. Я. Єдлінська, Я. Д. Ісаєвич та ін. – К., 1986. – С. 43.

№ 56

Алессандро Ґваньїні про окремі міста Берестейського воєводства

Берестя – велике дерев’яне місто, яке розташоване на литовському кордоні з Підляшшям. Воно має при собі широкий дерев’яний замок, укріплений природою та вигідним місцем, його вигідно омивають дві ріки: одна – Буг, друга – Мухавець.

---

[54] Алебарда – зброя із насадженим на довгий (2,5 м) держак наконечником, яка складається з сокири, піки і гака. Використовувалася піхотою, переважно у XIV–XV ст., пізніше стала зброєю замкової й міської варти (УСЕ. – К., 1999. – С. 35).

Використовує прапор Великого князівства Литовського, лазурового кольору, з двома кінцями: у червоному полі вершник в обладунку і т. д. У ньому один повіт, але великий і прекрасний, це – Пінський.

Пінськ – досить велике дерев'яне місто над рікою Прип'яттю. Ця ріка, пробігши через багато руських містечок, впадає у Дніпро – річку, славну в усій Сарматії.

Це місто зі своїми волостями колись шанувалося як князівство, але було захоплене великим князем литовським Ґедиміном і дане удільним князям литовським. Тепер воно перетворене на провінцію. Шляхетський прапор цього повіту лазурового кольору, має такий вигляд, як і прапор Великого князівства Литовського: чоловік в обладунку і т. д.

Прип'ять (*Perepet*) – замок і місто над однойменною рікою, розташовані на зручному місці.

Інші руські воєводства та повіти, котрі належать до Литви: Волинь, Київ, Мстислав, Вітебськ, Полоцьк і т. д., будуть подані у третій книзі при описі Русі […].

Гваньїні Олександр. Хроніка Європейської Сарматії / Упоряд. Ю. Мицик. – К., 2007. – С. 390.

№ 57

Алессандро Ґваньїні про міста Волинської землі

Волинська земля лежить серед інших руських князівств, а її людність не поступається своєю мужністю. Це велика країна, родюча і багата на різне збіжжя та різноманітні овочі. Волинь багата на ліси з дичиною та рибними озерами. Вона здавна належала до Великого князівства Литовського, а тепер входить до складу Корони, і тут діє звичайне коронне право. Цей народ прийшов до тутешніх руських країв від ріки Волги, котра відділяє московитів від татар, про що детальніше говорилося в описі поляків та їх походження. Вони звалися спочатку болгарами, а потім були прозвані волгинцями. Чоловіки чисті, мужні й розсудливі. Вони мають руські мову, письмо, звичаї; руську віру. Є між ними й громадяни римської релігії. Ця країна поділяється на три провінції, або повіти: Луцький, Володимирський і Кременецький.

Земська корогва цієї країни має два червоні кути у білому полі, а на ній герб Великого князівства Литовського. Повітові корогви мають ці ж герб та кольори, але є однокутними.

Луцьк. Дерев'яне провінційне місто, славне тим, що є столицею римської релігії і резиденцією грецького владики. Воно має два замки, що стоять на високих пагорбах.

Володимир. Дерев'яне місто, яке має довкола дерев'яний паркан, обмазаний глиною. Воно лежить між болотистими озерами, було колись центром князівства.

Кременець. Велике дерев'яне місто, яке має замок, що стоїть, оточений муром, на високій горі.

А оці провінційні міста мають замки, до них належать містечка:

Хабне. Замок і місто лежать над рікою Уссою.

Овруч. Місто і великий замок на горі.

Олесько. Місто і замок над рікою Губертою.

Житомир. Місто і дерев'яний замок на горі.

Корець. Дерев'яні замок і місто. Колись воно зі своїми повітами вважалося князівством.

Кам'янець. Високий замок на пагорбі.

Збараж. Колись місто із замком було зі своїми волостями вільним. Тепер воно є князівством. Чимало шляхти і панів з цієї країни уживають князівських титулів, що походять від назв їхніх міст.

Гваньїні Олександр. Хроніка Європейської Сарматії / Упоряд. Ю. Мицик. – К., 2007. – С. 418.

№ 58

1592 р., жовтня 20, Варшава. – Привілей на маґдебурзьке право місту Лубни (Олександрів) короля Сиґізмунда III

Право Майдоборское мещанам Алексанъдровскимъ.

Prawo Magdeburskie miastu Alexandrowu.

Жикгимонт третий.

Ознаймуемъ там листом нашымъ всем вобец и каждому зособна, которым того ведати належыт, нинешним и напотом будучымъ. Далъ намъ справу урожоный князь Александер Вишневецкий, староста нашъ Черкаский, Каневъский, Любецъкий и Корсунский, ижъ на врочыщу Любне, а тепер ново названомъ Александрово, на властъной маетности своей вечыстой, в земли Киевъской, над рекою Сулою лежачом, для убезпеченя и заслоны панствъ коронныхъ подлугъ правь посполитыхъ твержу замокъ потребне будуетъ и место садит и закладаеть. И просилъ нас, абыхмо тому месту его на врочыще Любне названому Алексанъдрову право Майдеборское надали и всякие свободы, пожитки и порядок в нем, прикладом иншых упривильеваных головных мест в панствах нашыхъ, спорядити и постановити дозволили, такъже ярмаръки, торги и корчмы подали, купецтвъ, гандлевъ и инъших всяких объходов допустили. Про то мы, уважывъшы в том быти слушную прозбу князя Алексанъдра Вишневецкого, з ласки нашое кролевъское, пречоному местечку его Алексанъдрову и подданымъ его мещаномъ

тамошнымъ, людемъ волнымъ, которые там суть и которые потом приходити и оседати там будуть, право Майдоборское и вольность местъскую надаем, што через войта, бурмистра и радец, и инъшихъ врядниковъ местскихъ, которыхъ они межъ себе людей годных и в праве беглых, цнотливых и неподозраных, волное обиранье от нас имь и тым листом нашымъ наданое маючы, становити мают, с потверъженемъ пана своего зверхного, через которых всякие справы порядне и справне йти мают, и вжо оттоль мещане Алексанъдровъские права Майдебурского во всих члонкахъ и артыкулехъ его ужывати и оным в речах великихъ и малых завжды ся радити и судити будуть сами меж собою, гостми и людми приежчими, так в ярмаръки и торги, яко под кождымъ часом перед врядом своимъ местскимъ, в том моц и владность суполъную теперешнему и напотом будучим войтомъ, бурмистром, раде и всему врядови местскому даемъ во всих справахъ судовыхь и в речах крвавых, што подлугъ бегу права Майдеборского им належати будет, судити сказывати и винныхъ водле артыкуловъ того права Майдебуръского карати; также и апеляцыи правъное до зверхного пана их, князя Алексанъдра Вишневенького, старосты Черкасского, боронити укривъжонымъ не мают во всем прикладомъ, яко ся около того порядокъ водле помененого права Майдеборского в местахъ нашыхъ головныхъ Кракове, ве Лвове и инде захowуеть. И тому допущаем в месте пречоном ратуш збудувати, крамы, вагу, постригальню, ятки всякие, лазню посполитую, и што колвекъ до порядку объходовъ и пожытковъ местскихъ належати мает, збудовати, и ремесла цеховые спорядивъшы, яко в ыншыхъ местех есть, во всем справоватися мають. Также дозволили есмо и тым листомъ нашым дозволяемъ, князю, старосте нашому Черкасскому, в оном месте его уставити ярмаръки два в кождый год, то есть одинъ на денъ […], а другий на денъ […], а торги в кождый тый денъ […], даючы водность в том месте его купецтва гандли всякие вести и карчмы волные держати, питьемъ и речьми вшелякими шынковати, до которого места Алексанъдрова, подлугъ звычаю волности посполитое, на ярмаръки и торги тамошные и купъцом и всим людем обывателемъ панствъ нашыхъ и чужоземцом волно с товары всякими и приеждчати, торговати, продавати, куповати, товары за товары меняти, плятечы на старосту Черкасского, вышъ помененного, и потомки его, чыя што повинность нести бздеть, мыто торговое по обычаю таковых мест, окромъ переказы мыта нашого головъного и иншихъ пожытковъ наших. А тое волности и пожытковъ помененый князь Александер Вишневецкий и потомки его, водле права, яко и инъшые обыватели, рыцерство оного краю, слушне ужываючы, место свое Алексанъдрово и мещанъ тамошних в праве Майдеборскомъ и во всяких волностях и порядкахъ местскихъ, водлугъ сего месту нашого, заховати мають; до того тежъ тому жъ месту Александрову сим же листом нашимъ до права их надаем печать местскую, гербъ […], которою печатью в том месте Александрове вряд местский, вси справы права Майдеборского тою печатью печатуючы и отправуючы, вечне ужывати оное мають, варуемъ; тежъ то абы в томъ месте, пречономъ Алекъсандрове, люди такие не были, которыхъ в местехъ и в местечкахъ нашыхъ переховывати и справ яких мети права

и привилея коронные забороняють. А для лепшои веры и умоцненя беречы сес лист рукою нашою подписавшы, печать нашу коронную до него привесити есмо росказали.

Писан у Варшаве, лета божого нароженя тисеча пятьсот деветдесятъ второго, месяца октебра двадцатого дня, а кролеванья нашого року пятого.

«Sigismundus Rex»

Florian Oliessko.

Корпус магдебурзьких грамот українським містам: два проекти видань 20-х – 40-х років XX століття / Автори-упоряд. В. Андрейцев, В. Ульяновський, В. Короткий. – К., 2000. – С. 48-49.

№ 59

1594 р. – Уставна королівська грамота Сиґізмунда III про повинності міщан Оршанських

Жикгимонтъ третій, Божью милостью король Польскій, великій князь Литовскій, Рускій, Прускій и пр. Ознаймуемъ симъ листомъ нашимъ всимъ вобецъ и кождому зособна, кому то вѣдати належить: ижъ што староста нашъ Оршаньскій, державца Ораньскій, урожоный Андрей Сапега, приводечи къ лѣпшому порадку мѣсто нашо Оршаньское, кгрунты того мѣста черезъ ревизоровъ нашихь, урожоныхъ Андрея Воропая а Александра Раковского, на волоки помѣрити росказалъ, въ року прошломъ тисеча пять сотъ деветьдесятъ третемь, якожъ ревизорове наши, помѣрявши тые кгрунты того мѣста нашого Оршаньского, Михайло Петровичъ а Семенъ Тишковичъ, сами отъ себе и именемъ всихъ мѣщанъ мѣста Оршаньского передъ нами, господаремъ покладаномъ, били намъ чоломъ, абыхмо тое ку ведомости нашой господарской припустивши, зъ ласки нашое господарское, на то листъ нашъ потвержоный имъ дали. А такъ мы, господаръ, тое уставы огледавши, вси речы въ ней описаные зрозумѣвши, казали есьмо ее въ сесь нашъ листъ уписати, и слово отъ слова такъ се въ собѣ маетъ. Устава мѣщаномъ господарскимъ Оршаньскимъ, въ року тисеча пять сотъ деветьдесятъ третемъ, мѣсяца ноябра второго дня, презъ мене, Андрея Воропая, судью земского Оршаньского, и презъ мене, Александра Раковского, ревизоровъ отъ его королевское милости, помененымъ мѣщаномъ Оршаньскимъ естъ дана. Мѣсто Оршаньское: цыншу зъ волоки каждое по грошей сороку Литовскихъ, отъ пригону грошей дванадцать, на подводы зъ волоки грошей три; тые пенези подводные сами мѣщане его королевское милости отдавати маютъ. Стацей, а ни подводъ даремныхъ на послы и гонцы жадныхъ не давать, але то зъ скарбу его королевское милости опатровано быти маетъ, але подводы за пенези наймованы быти маютъ, водлугъ уставы его королевское милости; а бирчого и пищого зъ волоки по пенезей

дванадцать; зъ домовъ, зъ пляцовъ и зъ городовъ съ прута каждого, такъ ринковыхъ, уличныхъ, и на всихъ посадѣхъ по пенезей пети зъ морктy кождого; полного и сѣножатного по грошей три; зъ лавки хлебной и зъ иншого отъ локтя по пенезей два на недѣлю; бланки на стѣнѣ замковой отъ принты оправять повинни и знову заробити, кгды опадуть; потайникъ замковый оправять и робить повинни; господарскій мостъ за замкомъ, што до острога, робить повинни; заспу за замкомь на перекопье сыпать повинни до млына; на сыпанье гребли ходить повинни; солому, гной, хворостъ звозити, одно и спустовъ робити неповинни; сторожовъ, которые волають, двухъ до замку повинни давать, а воротного меркуля водлугъ старого звычаю; яму узводную повинни мѣщане скопать и оправять, и ланьцуги, пищого съ пляцу кождого зъ огорода, по пенезей два, пищого зъ морктy кождого по пенезей два. А ижъ въ томъ мѣстѣ Оршаньскомъ естъ рѣзники, або месники, тые будуть повинни давать до замку въ кождый рокъ кождый зъ нихъ лою камень, то естъ безменовъ чотыри, або грошей петнадцать; а особливе тые жъ рѣзьники будуть повинни давать отъ кождого быдляти битого на замокъ полгрудины мяса, такъ отъ вола, яко и отъ яловицы, отъ барана и отъ козы, водлугъ старого звычаю; а которые месники зъ селъ до мѣста, до торгу на насъ возятъ, тые потомужъ такій же доходъ повинни давать, водлугъ старого звычаю. А которые мѣщане того мѣста пляцы новые розобрали, нѣкоторые люди прихожіе на будованье и на осѣлость, такъ тежъ которые ся выносити маютъ зъ ринку и въ улицахъ переселиватысе будуть, таковымъ людемъ дали есьмо слободы на три лѣта, такъ отъ цыншу съ пляцовъ и огородовъ и отъ розметовъ мѣтскихъ, застѣнковь мѣстскихь хто ихъ принялъ, маютъ платить до скарбу господарского по тому, яко въ реєстрѣ врадовомъ естъ описано и водле уставы имъ даное; а окромъ того платовъ никоторыхъ и иншихъ пожитковъ, заровно зъ мѣщаны полнити маютъ. Вольности тыхъ мѣщанъ до ловенья рибъ по рѣцѣ Днѣпрѣ, водлугъ обычаю стародавного; але до озеръ сельскихъ никоторого уступу не мѣти; ѣзы тежъ на мѣстцахъ звыклыхъ, не на рѣцѣ Днѣпрѣ, вольно мѣщаномъ мѣти и забивати перевѣсъ на старыхъ ловищахъ; одно ловечи рибу межы зеремены бобровыми на берегу не становитисе, гонъ бобровыхъ не мѣти и шкодъ никоторыхъ не чинить. По дерево и на будованье и на дрова и на иншіе потребы свое мѣщаномъ до лѣсовое пущи подданыхъ господарскихъ Бабыньскихъ и Зозерскихь, у лѣсь у Дивиньскій вольно уѣждчать и брать; одножъ дерева бортного псовать не маютъ. Тежъ вольно мѣщаномь, ѣздечи по волости, скуповать вшелякіе речи торговые и везти на торгъ свой Оршаньскій; а гдѣ бы на торгу своемъ чого не продали, ино имъ и на обчій торгъ везти и продавать. Сѣножатей тежъ мѣстскихъ урадъ замковый коньми своими не маютъ травить, а ни тежъ сѣна брать; такъ тежъ и гость кождый, чого маетъ урадъ дойзрѣть, абы мѣщаномъ отъ гостя пріѣждчого, яко у потравенью збожъя, сѣножатей, шкоды ніякое не было. Тежъ мѣщане мѣста здѣшнего повинни вси и кождый зособна, для обороны въ часъ небезпечности замковой отъ непріятеля господарского, стрѣльбу вшелякую, то есть гаковницы, ручницы и сагайдаки и иную оборону, то естъ рогатину, и што иного ку той оборонѣ належить,

у домѣхъ своихъ мѣти, а безъ обороны въ дому своимъ не мѣшкать. Тыежъ мѣщане Оршаньскіе повинни вси острогъ и перекопъ около острога на посадѣ острогскомъ, водлугъ звычаю стародавнего [...]. Вины на его королевскую милость и врадника, вина битая судомъ осужоная полтина грошей; а если только обжаловавшисе зъеднаються, грошей дванадцать, и на томъ, хто еднаетъ, вина злодѣйская три рубли грошей, а иншая всякая вина отъ рубля грошей десять; таковыхъ винъ до скарбу его королевское милости двѣ части, а на врадъ третюю часть вины, которыхъ врадъ на мѣщанехъ господарскихъ слугамъ своимъ выдавати не маетъ; пересуду на врадъ отъ рубля пять грошей, то есть отъ десети грошей полгроша; а хто оттяжеться, то одно паметного грошей чотыри дати повиненъ. А дѣцкованья отъ мили грошъ одинъ; вижованого, если зъ мѣстца не поѣдетъ, ино помильное; такъ тежъ отъ пригледанья присеги платити по грошей два, дьяку врадничому отъ суда записного грошъ одинъ, а кому выписъ надобе, другій грошъ за выписъ. Отъ выданья святости до присяги грошъ одинъ, а естли не присягнеть, ино только полгроша виненъ дать. Тежъ и межу на волокахъ къ мѣсту помѣраныхъ, и застѣнковъ, и на сѣножатехъ мѣстскихъ, и о испашу, и о страву войтъ мѣстскій осудить и отъ правававья межи собою чотыри гроши возьметь, а другую чотыри гроши на врадъ отдасть. Мѣщане въ мѣстѣ мають вжо отъ того часу перестати розрубовъ и розметовъ класти на мѣщанъ господарскихъ, бо вжо мѣщане отъ того вызволены и вынеты суть; а вѣдже, еслибы того розмету пильная потреба указывала, теды мѣщане Оршаньскіе тотъ розметъ за вѣдомостью враду замкового будуть повинни скинути, а личбу поспольству за вѣдомостью врадовою чинити мають. Люди князьскіе, паньскіе и боярскіе, пріѣждчаючіе до мѣста у будъдень, окромъ торгового дня въ недѣлю, товару своего на розно продавати и шинковать имъ не мають, одно [...] момъ спродавать; а купцы пріѣждчіе не мають товары своими межы крамы мѣстскими въ ринку стоять, але каждый нехай въ домъ гостинный ідеть и подлѣ давного звычаю товариство ими торгуеть. Торговое на врадъ маеть быти брано зъ людей пріѣждчихъ на торгохъ, то естъ отъ мѣрки всякого збожья, а отъ солодовъ отъ бочки новое, въ мѣру чотырехъ корцовъ постановеное, по пенезей чотыри, а отъ корца одного по пенязю, а меньшое всякое торговое водлугъ обычаю звыклого на врадъ брано быти маетъ; тежъ жита, овса, сѣна и дровъ на врадъ замковый мѣщаномъ не давати, и въ подводу по потребѣ врадовой, тежъ въ ловы не ходити, и коней своихъ подъ слуги и посланцы врадовые не давати. А къ тому для лѣпшое вольности мѣщанъ господарскихъ, врадъ надъ мѣщаны жадныхъ поборовъ не чинить; а вѣдже злочинцовъ и лихихъ людей водлѣ заслуги ихъ карати, а впорныхъ и неповстягливыхъ до везенья сажати; а иншихъ людей, которые одно коли у вину господарскую упадуть, ино винами небольшими, только водле теперешнее уставы господарское, карати. А ижъ въ мѣстѣ здѣшнемъ войта и лавниковъ никоторого враду мѣстского первей не было, для того великій непорадокъ въ мѣстѣ отъ дворанъ господарскихъ и отъ иныхъ становъ въ бранью стацый, и въ иншихъ речахъ обтяжливость немалая дѣлаласе: ино съ теперешнего постановенья поручено и дано естъ войтовство мѣщанину госпо-

дарскому мѣста Оршаньского Василью Михайловичу. А особливе, для лѣпшого порадку и справы, въ мѣстѣ межи поддаными мѣщаны Оршаньскими, установено естъ сотниковъ чотырехъ, поручивши кождому на часть подъ справою его милости; прото войтъ маеть во всемъ порадку мѣстского догледати, в слушне а радне справоватисе во всихъ речахъ и потребы мѣстскіе ку враду господарскому мѣстскому доносити, а тые сотники, вмѣсто лавниковъ, всякихъ справь войту допомагать, а ку нему во всемъ послушеньство чинити маютъ; ведже и войтъ никоторыхъ справъ мѣстскихъ безъ спольное намовы зъ сотниками и зъ иншими мѣщаны готовнѣйшими въ речи посполитой того мѣста становити и отправовати не маетъ; а за працу войту, водле уставы его королевское милости, волока одна, и домъ у мѣстѣ отъ плату вольный наданый естъ. А особливе войтъ повиненъ будетъ пожитковъ господарскихъ при врадѣ жъ завжды пріймовати маетъ; а што ся дотычеть сотниковъ, ино ижъ они меньшую працу, нижь войтъ, маеть, тогды до воли и ласки его королевское милости, вольность кождый зъ нихъ отъ плаченья съ одное полволоки податку господарского зъ волокъ мѣстскихь описаного, одножъ зъ другое половины волоки, водле уставы господарское, до скарбу его королевское милости тотъ податокъ давати будуть повинни; а дли того маютъ они тыхъ людей у справѣ, дойзрѣнью своемъ мѣти, и потребы ихъ враду доносити, и завжды за росказаньемъ врадовымъ въ часъ небеспечности отъ непріятеля господарского и ку кождой потребѣ, такъ ку роботѣ вышеописаной, съ тыми людьми поготову быти. Домъ гостинный въ томъ мѣстѣ Оршаньскомъ мѣщане за листомъ короля его милости зъ вагою и воскобойнею на потребу мѣстскую держати, оборочати, который домъ гостинный и вага зъ воскобойнею чинить на рокъ копъ сорокъ Литовскихъ. Вольно тежъ мѣщаномъ пива, меды, горѣлки на свои потребы варити, и медъ сытити, и горѣлку курити; ведже на продажу, одно на веселье дѣвки або сына своего, на хрестьбини и на богомолье; вшакже маетъ таковый кождый арендаромъ, або хто аренду корчомную держать будетъ, оповѣдати; и хто горѣлку курить будеть, абы въ томъ скарбу короля его милости ніякое шкоды не было, и на таковые свадьбы, хрестьбины и на богомолья мѣщаньскія нихто съ козаковъ альбо драбовъ до мѣщанъ, своволньe, не будучи прошоными, ходити не маеть. А тые вси цынши и доходы пеняжные будуть повинни мѣщане Оршаньскіе отдавати до скарбу короля его милости въ кождый годъ о светомъ Михалѣ свята Римского, такъ зъ волокъ, яко и съ пляцовъ и огородовъ и иншіе повинности; а хто бы не отдалъ того дѣцкованого гроша одного съ корчомъ мѣстцкихъ Оршаньскихъ, въ которыхъ медъ и пиво шинкують, и отъ горѣлки, которую теперь держить Жидъ Шиманъ Шлиничъ, платитъ зъ нее въ кождый годъ аренды по копъ триста пятьдесятъ. Повинность того мѣста на подводы вси мѣщане мѣста Оршаньского будуть повинни платить, водлугъ уставы его королевское милости, на подводы съ кождого дому або воротъ по гроши два, а хто волоку держить […].

Акты ЮЗР. – СПб., 1863. – Т. 1. – С. 251-254.

№ 60

Бл. 1601-1606 рр. – Записки Мартина Ґруневеґа[55] про заснування, розташування та забудову Львова

(Фрагменти)

[…] Львів […] лежить у такому місці, неначе це альтана посеред раю. Дуже гарні околиці […]. Як тільки трохи перейти через поріг, натрапиш на стільки дивовижних речей, що деінде треба було б подорожувати сто миль, щоб таке побачити. Тут широкі поля, гори і долини, пагорби і верхи, чагарники й ліс. Відразу за міською брамою все це не тільки можна оглядати, але й досягти руками. Не знаю міста у всьому королівстві, яке було б багатше на садки. Тут ростуть горіхи і сливи, розміром з куряче яйце, їх пакують у великі бочки і вивозять аж до Москви. Виноград з тутешніх садів не тільки носять кошиками на ринок, але й роблять вино до погребів, по 50–60 бочок з одного преса. Завдяки умінню і пильності виноробів, їхнє вино міцніє з року в рік, так що деякі вина приймають за при-

---

[55] Ґруневеґ Мартин (20.04.1562, Ґданськ – не раніше 1606) – мандрівник, автор спогадів. У 1582-1588 рр. був на службі у львівських вірменських купців. Ставши ченцем домініканського ордену, до 1602 р. жив у Львові, згодом – у різних містах Південної Польщі та Сілезії. У Ґданській науковій бібліотеці збереглися написані ним німецькою мовою автобіографічні матеріали, основну частину яких становлять щоденникові записи про життя у Львові та подорожі з купецькими караванами: один раз (1584-1585) – до Києва і Москви, шість разів – до Стамбула. Тут знаходимо докладний опис Львова і Києва, а також короткі відомості про Ярослав (нині місто в Польщі), Константинів (тепер м. Старокостянтинів), Тернопіль та інші відвідані автором міста. За словами Ґруневеґа, він використовував праці істориків і документи з архіву Львівського домініканського монастиря. На полях тексту автор подав схематичні плани міст та їхніх кварталів, малюнки будівель. Зокрема, цінним джерелом є схематичні плани Львова і його кварталів, Старокиївської гори, Києво-Печерської лаври, а також малюнки архітектурно-мистецьких пам'яток Львова (Високий замок, Успенська церква, дерев'яна синагога, костьол Анни), Києва (Михайлівський собор, вхід до печер), Перемишля (нині м. Пшемисль, Польща; фрагмент ринку), Хотина (житловий будинок і церква) тощо. Це найстарші документальні зображення цих будівель (Ісаєвич Я. Груневег Мартин // http://www.history.org.ua. Див також: Ісаєвич Я. Найдавніший історичний опис Львова // Жовтень. – 1980. – № 10. – С. 105-114; Його ж. Мартин Груневег і його опис Києва // Всесвіт. – 1981. – № 5. – С. 204-211; Його ж. «Альтана посеред раю»: Львів у 1582-1602 рр. // Львів: Історичні нариси. – Львів, 1996. – С. 29-44).

Розповідаючи про минуле, наприклад, Львова, Ґруневеґ спирався не лише на власні спостереження та відомості, отримані від знайомих львів'ян, але й на різні документи. Його твір, серед іншого, показує, в якому обсязі тогочасні львів'яни знали історію свого міста, як вони пов'язували локальні події із загальноісторичними. Автор спогадів більш об'єктивний, ніж пізніші хроністи, він докладніше пише про давньоруські традиції Львова, про автохтонність його українського населення, неодноразово називаючи місто «руським Львовом», «головним містом Русі» (тобто Галицької Русі, Галичини). Прикметно, що тогочасні львів'яни всі найдавніші пам'ятки відносять до епохи Київської Русі. На думку Ґруневеґа, «давньоруською» була також зброя, що зберігалася у Високому замку (насправді ця зброя пізнішого часу, хоч частина її могла бути виготовлена за давньоруськими зразками). Автор цілком слушно підкреслює східнослов'янський характер ряду пам'яток мистецтва Львова – храму в Низькому замку, образів на брамах міста (Історія Львова в документах і матеріалах: Зб. док. і матеріалів / Упоряд. У. Я. Єдлінська, Я. Д. Ісаєвич та ін. – К., 1986. – С. 373).

везені, а не місцеві […]. Кипариси і розмарин тут побачиш не тільки в вазонах, але й на ділянках. Гарні каштани, дині, артишоки та деякі інші іноземні рослини тут не дивина. І вони не лише квітують, але й дають плоди […]. Запашні нагідки, найкращі фіалки та інші свіжі квіти можна знайти тут в будь-який час цілий рік. І городи вони мають не тільки для пожитку, але й для забави – у городах є гарні альтанки, ставки, навіть майданчики для кеглів.

[…] Вся худоба, що її женуть з Поділля і Молдавії до Італії, проходить через це місто. А тутешніх щупаків їдять і у Відні, хоч там і протікає під семи мостами багатий на рибу Дунай.

Я об'їхав пів-Європи, побував у найславніших містах світу, але в жодному не бачив стільки хліба, як тут щодня приносять на ринок, і майже кожний чужинець знайде таке печиво, як у своїй країні, хліб, струцлі, тістечка, чи як ще їх назвати. Тут величезна кількість пива і меду, не тільки місцевого, але й привезеного. А вино їм привозять також з Молдавії, Угорщини, Греції. Інколи на ринку можна побачити в стосах більше тисячі бочок вина – там його склад.

У цьому місті, як і у Венеції, стало звичним зустрічати на ринку людей з усіх країн світу в своїх одягах: угорців – у їхніх малих магерках, козаків – у великих кучмах, росіян – у білих шапках, турків – у білих чалмах. Ці всі у довгому одягу, а німці, італійці, іспанці – у короткому. Кожен, якою б мовою він не говорив, знайде тут і свою мову. Місто віддалене понад сто миль від моря. Але коли побачиш, як на ринку при бочках малмазії вирує натовп критян, турків, греків, італійців, зодягнених ще по-корабельному, видається неначе тут порт відразу за брамою міста.

Щотижня буває три торговельних дні – по середах, п'ятницях, неділях […]. Але торг тут щодня, бо щоденно прибувають крамарі з усієї Русі, Поділля, з Молдавії і Волощини. Отже, щодня знайдеш тут різні товари, які тільки можна придумати. Є також різноманітні добрі ремісники, навіть друкарня. І хіба не кожному відомо, як багато крамниць у Пруссії, Сілезії, не кажучи про всю Польщу, тутешні вірмени заповнюють своїми товарами […].

[…] Свою назву місто має від гори, під якою воно лежить […]. Недалеко від левової яскині[56], на віддалі пострілу, є ще одна гарна гора. На цій горі князь Лев надумав спорудити замок і там встановити своє владарювання. І справді, це не тільки гарна гора, але й чудо світу. А у той час вона була ще більшим чудом, поки їй не зняли вершину. Гора височить посеред вільного простору, її з усіх боків далеко видно. З сторони Любліна вона помітна ще перед Белзом, віддаленим понад 10 миль. Поки не було збудовано замок на горі, вона мала вигляд зрізаної піраміди, і здіймалася наче гора Сінай посеред пустелі. А тепер вона виглядає, як ніби їй зняли капелюх і замінили короною, як це видно на малюнку поруч […]. Хоч тепер замок виглядає зле, все ж видно, що князь Лев спорудив його з великою пильністю і великим накладом коштів. Він мав свій двір лише там.

---

[56] Йдеться про печеру, біля якої, за словами Ґруневеґа, князь цього краю, вбивши хижого звіра, прийняв його ім'я. Ця розповідь відображає поширені на той час серед львів'ян легенди про походження імені князя Льва Даниловича.

Замок займає весь верх гори […]. Дорога туди, викувана в скелі […], входить з південного боку на довгу і досить широку рівнину […]. Там нема жодної будови, лише замкові мури. Тільки ліворуч, з заходу, стоїть на краю дерев'яний цейхгауз. А праворуч від брами глибокий рів у твердому камені. Понад ним – зведений міст до княжого палацу, який стоїть, покритий гонтами, неначе великий будинок посеред замку і з'єднується з обох сторін з мурами. У цьому будинку є чудові зали, кімнати та інші приміщення усякого виду. Зверху велика каплиця, прикрашена на руський спосіб, у якій молився князь. Лише за нею, з сторони міста, є капличка з католицьким вівтарем. Обидві зараз пусті.

Всі двері, брами, дорога, вікна прикрашені різьбленим каменем. Коли перейти згаданий міст, то під палацом веде прохід з брамою поза будинок. Тут опиняєшся на гарній і великій чотирикутній площі, в кінці якої замок завершується двома великими півкруглими вежами […]. Ця площа, чи двір, має навколо по мурі хід, вид з якого дає очам більшу насолоду, ніж можна було б уявити […]. У замку є велика маса староруської зброї – різних арбалетів, щитів, списів, шоломів тощо. Коли князь закінчив замок і там став перебувати як на недоступному місці, люди стали називати за іменем володаря цей замок Львовом.

Що ж стосується знаменитого міста, яке виникло під цією горою, я чув від старих людей таке. Якраз тоді, коли Лев готував для замку місце недалеко від гори Льва, його слуги з іншої гори напроти замку помітили ще одну високу гарну гору. Коли вони з нею знайомилися, натрапили на страшного дракона. Як тільки князь про нього довідався, учинив раду і погубив цього жахливого змія. Наказав також негайно на горі, де змій мав лігво, змурувати церкву на честь св. Юра (оскільки той також знищив подібного змія). Цю церкву надав він своїм руським священикам як парафіяльну. Вона віддалена від замку приблизно настільки, як гданська Висока брама від Мотлавської брами […]. Недалеко від церкви показують у скелі печеру згаданого дракона, яку називають тепер Змієвою ямою. Церква разом з будівлями духівництва займає весь верх гори. Там і тепер має резиденцію руський єпископ; називають церкву «столичною», що означає «кафедральна церква», або «собор» (хоч у місті є більша і краща руська церква). Церква Св. Юра приблизно дорівнює гданській церкві Св. Варвари, але побудована на руський спосіб. За моїх часів вона була повністю перемурована[57] і прикрашена деякими

[57] Як засвідчує дзвін 1349 р. з церкви Св. Юра, цей храм раніше був монастирським (монастир заснував князь Лев Данилович, який у 1282 р. до вже існуючої обителі переніс з Холма тіло свого батька Данила Романовича). Ймовірно, спершу церква була дерев'яною й лише у XIV ст. змуровано кам'яний храм, який наприкінці XVI ст. було перебудовано і тоді ж споруджено єпископську резиденцію (після відновлення Галицької єпископії в 1539 р., першим галицьким єпископом став ігумен Святоюрської обителі Макарій Тучапський) (Ісаєвич Я. Невідома пам'ятка української історіографії другої половини XVII ст. // УІЖ. – 1970. – № 2. – С. 69; Александрович В., Ричков П. Собор Святого Юра у Львові. – К., 2008. – С. 11-22; Диба Ю. Невикористані писемні свідчення про початки церкви Св. Юра у Львові // Вісник Львівського університету. Серія: Мистецтвознавство. – Львів, 2005. – Вип. 5. – С. 151-159).

новими образами, що їх намалював дуже старанно український митець Федько[58]. Якщо хочеш побачити гарний, добре прикрашений храм, зайди всередину до цієї церкви. Назовні вона не така, хоч вже має бляшану покрівлю.

Під час будови цієї церкви почали збиратися люди […], аж поки не виросло велике село, яке ще й нині є на передмісті. А князь побачив, що було б неважко спорудити місто. Йому сподобалася долина під замком – рівне місце, оточене горами.

Як видно, церква Юра була першою будовою міста після замку […]. Оскільки в ті часи Полтва блукала по долині і утворювала в лісі під узгір'ям велике болото, князь розпорядився збирати воду в рів і відпроваджувати її, осушувати землю, викорчовувати ліс. А тоді князь Лев почав під своїм замком вимірювати місто, проголосив для нього вольності і подбав також, щоб місто навічно користувалося його ім'ям і гербом […]. Побачивши, що це місто ростиме великим, що воно багате на воду і дерево, люди почали туди сходитися […]. Від того часу дотепер місто так поширилося, що його передмістя тягнеться аж до [церкви] Св. Юра. І з усіх сторін міста є такі передмістя, а в них є чудові вулички. За моїх часів місто зросло настільки, що коли я від'їжджав звідтіля, то супроти того міста, до якого я прибув, неначе виникло друге таке саме місто.

Під цією церквою гора кінчається і далі йде в іншому напрямі. На північ простяглося велике передмістя, початок якого на плані позначено хрестиком. На цій вулиці справа, біля підніжжя гори мурований храм Св. Івана[59]. А далі гарна мурована руська церква, названа Монастирем[60], бо там є гарний мурований будинок для їхніх ченців. Дотепер їх живе там один чи два. Кілька років тому почали вести чернече життя також руські монахині. І ця церква за моїх часів була цілком перемурована і прикрашена гарними мальовидлами. Далі на цій вулиці мали українці стару церкву, яка недавно була розібрана, а на її місці споруджена нова, дуже гарна, з дерева. За українським монастирем трохи далі є вірменський монастир. Це також великий мурований будинок, при якому є і дерев'яна будівля. У монастирі стоять одна за одною дві муровані церкви – Св. Марії і Св. Якова. Ще, крім того, у садку одного вірменина вони мають гарну дерев'яну церковцю. Її називають «при Св. Хресті», бо у тому садку знайшли яблуко з розп'яттям.

Місто Львів (середмістя) збудовано чотирикутником […]. Розміром дорівнює Торуневі. Воно має навколо два міцні мури. Перший високий і з усіх боків на ньому багато високих веж. Муром під гонтовим дашком можна дійти аж до замку.

---

[58] Йдеться, мабуть, про видатного українського маляра Федора Сеньковича, який походив з м. Щирець.

[59] Костел Йоана Хрестителя, за переказами, споруджений Львом Даниловичем для його дружини Констанції – дочки угорського короля Бели IV. Під час археологічних досліджень пам'ятки виявлено елементи готичної архітектури.

[60] Це, напевно, церква Онуфріївського монастиря. В її приміщенні 1972 р. відкрито музей Івана Федорова.

Цей Нижній замок служить королівським палацом, або двором, бо він підготований лише для житла, а не для оборони міста […]. [На дворі замку] стоїть церква Св. Катерини. Вона була раніше руською, як ще й тепер свідчить вся її будова. Всередині, починаючи з підлоги, прикрашена мальовидлами євангельських історій і святих, все на руський лад […]. Змурована вона дуже старанно, з особливо міцної цегли.

Цей [високий] мур оточено ще другим муром, від замку (починаючи з великої бастеї), північною стороною до Галицької брами на ньому багато високих веж. Вони напівкруглі і відкриті ззаду, але мають високі дахи з гонтовою покрівлею. Недалеко від Краківської брами між обома мурами мають міщани стрілецький город з приємною альтаною. А зі сходу мають великий гарний цейхгауз [арсенал], сповнений доброї зброї та іншого військового обладунку, – і все це зберігається в порядку і чистоті. Далі доходимо при Галицькій брамі до майстерні ливарника гармат, яка рідко буває бездіяльною.

Хоч місто з сходу лежить на підвищенні, навколо цих двох мурів викопано широкий рів. А за ровом іде ще вал від одної до другої брами, східною стороною. На валах палісад, або бруствер, зроблений з дерева і покритий глиною. На ньому густо стоять восьмикутні дерев'яні вежі, а також три міцні муровані бастеї. Цей палісад тягнувся ще за моїх часів далі, від Галицької брами до замку, і включав там також дві муровані бастеї. Бастеї ще стоять, але палісад розкидано і на його місці насипано великий і широкий вал, який вже тепер висотою дорівнює міському мурові. Зростає він тільки за рахунок сміття і будівельного лому, що їх викидають з міста. За цим валом йде ще один широкий рів. Цим новонасипаним валом можна дійти до міської хвіртки, при якій відразу справа є платна лазня. Ще одна [є] на передмісті, під церквою Марії […]. Обидві брами стоять напроти одна одної, проте від однієї брами іншої не видно. На обох ще й тепер є образи святих у священицькому одягу, намальовані на руський або грецький вигляд.

В цілому Львів – гарно муроване місто, на усіх вулицях багато мурованих кам'яниць, прикрашених різьбою і малюванням. Проте всі будинки вкриті тільки гонтою. Найкраща забудова на ринку і Вірменській вулиці […]. Навколо ринку перед будинками йде тротуар, гладко викладений тесаним камінням. Він такий широкий, що можуть йти чотири особи разом або дві пари назустріч одна одній. З Ринку ведуть східці під цим тротуаром в погреби будинків. Над дверима погребів утворюється ніби уступ, з якого видно весь ринок. Якщо хочеш посидіти, знайдеш в багатьох місцях, на цьому уступі і перед будинками, вмуровані лавочки. Тротуар на кілька ступенів піднято, і це не допускає туди возів і коней.

Посередині ринку гарна велика ратуша […], покрита жовтою та зеленою полив'яною черепицею. Над його сходами чи то сінями за моїх часів замість дашка вимурувано гарну велику кімнату. А на високо піднятому наріжному камені вміщено кам'яного лева з короною і з королівським гербом у лапах. Перед сінями

за моїх часів влаштовано стовп ганьби […]. При ратуші з заходу стоїть гарна висока вежа, знизу чотирикутна, а зверху восьмикутна, яка ще не готова […]. Звідти вранці, опівдні і увечері грають на трубі. До ратуші прибудована постригальня сукна, далі є вага, за нею корита для рибного торгу […]. Далі хлібні рундуки, шевські ятки, будинок гончарів. Тоді вуличка з будинками шинкарів, за ними бідні крамниці з дерева і муровані багаті крамниці. За моїх часів вуличка багатих крамів була підмурована склепінням.

[…] Крім фарського найкращий храм Божого Тіла[61] (перша з його каплиць має вівтар), у якому був тоді образ Марії, з головою, загорнутою плащем, і з дитям на руках. Хоч цей образ і тепер гарний, він, я думаю, пам'ятає початки храму: раніше він, без сумніву, був у пошані в русинів і греків. Образ намальовано на руський спосіб, є на ньому і їхні літери.

Українці мають храм Богородиці, яку вони називають Пречистою. Він має високу дзвіницю[62] з суцільного квадратного каменю, покриту свинцем […], її дав спорудити з власних коштів Костянтин Корнякт […]. Українська церква не набагато більша від гданської Св. Варвари. Тепер її будують від підстав[63], з гарного і суцільного квадратного каменю. При мені була виведена вже до склепіння.

[…] Вірменська церква[64] теж має назву Богородиці, вона більша від української. Верх хрестовидний, критий свинцем, і має посередині надбудований ліхтарик […], друга частина церкви покрита такою полив'яною дахівкою, як ратуша. За моїх часів Бернатовичка замовила вірменському митцеві Богушу вималювати церкву гарними зображеннями євангельських історій. Ця церква має гарну дзвіницю, криту свинцем. Недалеко від неї вірмени мають свій шпиталь. А шкіл у Львові тільки три[65]: при фарному костьолі – католицька, при українській та вірменській церквах – їхні школи […].

Історія Львова в документах і матеріалах: Зб. док. і матеріалів / Упоряд. У. Я. Єдлінська, Я. Д. Ісаєвич та ін. – К., 1986. – С. 61-64.

---

[61] Мовиться про костели парафіяльний (кафедральний) і домініканський. Перший з них зведений у кінці XIV – XV ст. у готичному стилі, під час реставрації 1760-1778 рр. перебудований у стилі бароко. Готичний домініканський костел, який згадує Ґруневеґ, розібрано у 1745 р. і на його місці споруджено нині існуючий храм (у його приміщенні 1972 р. відкрито Музей релігії та атеїзму) (Історія Львова в документах і матеріалах. – С. 373).

[62] Це вежа Корнякта, збудована в 1572-1578 рр. – визначна пам'ятка ренесансної архітектури.

[63] Будівництво нової Успенської церкви на місці попередньої було розпочате 1591 р.

[64] Йдеться про вірменський собор. Найдавніша його частина споруджена у XIV ст.

[65] Автор має на увазі лише школи вищого рівня (типу гімназій). Крім них діяли ще початкові школи. Так, українці, крім школи при Успенському ставропігійському братстві, здавна мали початкову школу при Богоявленській церкві у Галицькому передмісті (Історія Львова в документах і матеріалах. – С. 373).

№ 61

1603-1605 рр., Львів. – «Опис міста Львова» Йоана Альнпеха[66] про природні багатства, розташування і забудову міста, людей та їх основні заняття

[…] Це місто має найкращі каменоломні, в порівнянні з іншими містами Польщі, чотири цегельні, багато печей для виробництва вапна, а також велику кількість дерева, придатного для будівництва. У навколишніх горах є також поклади гіпсу і гарного прозорого алебастру, якого мало де можна знайти. Місто має архітекторів і найдосвідченіших будівничих – поляків, німців, італійців, і в кожній професії настільки чудових майстрів, що ніде в Польщі не можна б краще озброїти військо, як тут […][67].

Ринок служить як для справ громадських, де вирішуються адміністративні питання і спори, так і для купецьких, де виставляються на продаж всі потрібні товари. Він становить обширну квадратну площу, оточену чудовими високими мурованими кам'яницями; у східній стороні ринку височить вишуканий будинок архієпископа. Можна побачити натовп купців усіх народів, які напливають до цього міста майже з цілої Європи і Азії, найбільше греків, турків, вірмен, татарів, волохів, угорців, німців та італійців. Тут розбещений натовп празних євреїв – вигнанців цілого світу, – тут – майже їх «земля обітована». Саме вони, спокійно дрімаючи на міських бруках, заробляють своєю запобігливістю більше, ніж інші купці […][68]. Хоч внаслідок сусідніх воєн Львів як торговельний центр дуже підупав, однак сюди продовжують приїжджати купці з Туреччини, переважно греки, які перебувають під пильним наглядом присяжного міського товмача, щоб запобігти обдурюванням. Щороку вони продають 500 приблизно бочок малмазії. Це місто в достатній кількості постачає цілому Польському Королівству різні шовкові тканини, килими і пахуче коріння[69].

---

[66] Альнпех (Альнпек, Алембек) Йоан – львівський аптекар і громадський діяч (?–1633). У 1603-1607 рр. був одним з керівників виступів міського населення проти патриціату. В архіві збереглися його нотатки про виступ в 1603 р. львів'ян проти ради міста, а також різні виписки із джерел. На прохання Гедеона Брауна (Брюйна), географа з м. Дортмунд, склав опис Львова під назвою «Topographia civitatis Leopolitanae», який у скороченому вигляді опублікований у шостому томі другого видання шеститомника «Міста світу» (книга (том) 6 вийшла у Кельні 1618 р. латинською мовою під назвою «Civitates orbis terrarum»). Опис Львова було ілюстровано гравюрою Гоґенберґера, виконаною, ймовірно, на підставі малюнка інженера Ауреліо Пассаротті) (Історія Львова в документах і матеріалах. – С. 373).

[67] Пропущено розповідь про осілу в околицях Львова шляхту.

[68] Пропущено інформацію про ратушу, культові споруди та про особливості церковної обрядовості українців та вірмен.

[69] Йдеться про те, що місто мало привілей на «право складу», яке полягало в тому, що кожен купець із країн Сходу був зобов'язаний зупинятися у Львові і тут виставляти свій товар на продаж. Щойно через два тижні той товар, який ще залишився, купець міг везти далі. Внаслідок цього, всі найцінніші товари Сходу Польща та сусідні західні країни отримували через Львів. Право складу – один із засобів регламентації торгівлі в епоху

У Львові також є воскобійні, які зайвий віск постачають німцям, італійцям та Іспанії. Восени солять тут також варті похвали щупаки, які можна порівняти з тими, які колись ловили між двома мостами у Тибрі і дуже їх цінили римляни. Навколо є багато великих ставків, де ловлять коропів, піскурів та окунів; вони смачні і дешеві. Привозять сюди угорські і молдавські вина, але вони дуже дорогі, тому населення п'є переважно солодкий мед, заправлений хмелем, і пиво – напої не тільки смачні, але й корисні для здоров'я. Є у Львові також міделиварня, де відливають військову зброю. Є великий арсенал, заповнений всякого роду військовою зброєю. У громадському шпихлірі зберігається такий великий запас зерна, що його вистачить на довгі роки. Місто це має друкарню і папірню[70] і все, що тільки потрібно для людського упожитку; до того ж тут незрівняно низькі ціни на продукти, що притягає до міста велику кількість людей різних національностей і професій, а одночасно запроваджує також різноманітніші пустощі і розваги.

Місто має дві брами: краківську, звернену на північ, і галицьку – на південь; стільки ж є передмість, де збудовано приблизно 1500 будинків, які магістрат наказав будувати з цегли, щоб у випадку нападу неприятелів могли бути легко знесені. На тих передмістях височить багато римо-католицьких і грецьких[71] храмів. Місто огинає річка, яку звичайно називають «Полтва» і яка випливає з малого джерела біля цегельні Гольдберга (на Кульпаркові). Вона перепливає попід мури міста, від півдня до півночі, далі тече між горами, через гаї і долини і, круто повертаючи, широким розливом впадає до ріки Буг під містом Буськом. У місті є сади, повні різних і розкішних фруктових дерев, декілька виноградників, які постачають ледве 100 бочок терпкого вина, багато пасік і родючі поля […] [72].

Історія Львова в документах і матеріалах: Зб. док. і матеріалів / Упоряд. У. Я. Єдлінська, Я. Д. Ісаєвич та ін. – К., 1986. – С. 64-65.

розвинутого середньовіччя. Для кожного міста воно діяло протягом різного часу – 3, 7, 10 і більше днів. З правом складу пов'язаний дорожній примус – зобов'язання купців транспортувати товари певними шляхами, що вели через складські міста. Це полегшувало контроль над торгівлею й забезпечувало збирання державних торговельних мит. Право складу поширювалось не тільки на іноземців, але й на купців міст Корони (сеймова конституція 1565 р. «Про склади і старі дороги») (Торгівля на Україні, XIV – середина XVII століття: Волинь і Наддніпрянщина / Упоряд. В. Кравченко, Н. Яковенко. – К., 1990. – С. 342).

[70] У той час, коли Альнпех писав свою працю, у Львові діяли друкарня Львівського братства (створена 1591 р. на базі друкарні Івана Федорова, заснованої 1573 р.) і невелика польська друкарня (постала в 1592 р., у 1600 р. її власником був Ян Желязко, у 1601-1603 рр. – Андрій Мондрович) (Ісаєвич Я. Українське книговидання: витоки, розвиток, проблеми. – Львів, 2002. – С. 204-222, 263-276, 286-299). Папірня, що належала раді міста Львова, функціонувала у Брюховичах у 1599-1609 рр., її орендарем і технічним керівником був В. Кмеллер. Папірня стала одним з перших у Львові підприємств мануфактурного типу (Мацюк О. Папір та філіграні на українських землях (XVI – початок XX ст.). – К., 1974).

[71] «Грецькою» тоді називали Православну церкву, на відміну від «латинської» – Римо-католицької.

[72] Далі подана розповідь про герб міста.

№ 62

1605 р., грудня 19, Львів. – Ухвала уряду ради міста Львова про позбавлення міського права міщанина Йоана Альнпеха за образи та підбурювання до боротьби проти магістрату міського поспільства

Львівський магістрат, розглядаючи провину славетного Іоанна Альнпеха, львівського міщанина, яка полягає в тому, що вищезгаданий Іоанн Альнпех, незважаючи на свою присягу, складену урядові, посмів самовільно показати цьому урядові відчинені двері та проголосити міський уряд позбавленим влади, а крім того, в давніших часах його впіймали на розголошенні таємниць, застережених для міста, а уряд чекав протягом чималого часу, що він опам'ятається, але він не хотів ні покаятися, ні просити в магістрату пробачення, хоч багато чесних громадян радили йому, а навіть показав себе бунтівником супроти магістрату, тому, щоб утримати інших міщан у послуху, магістрат позбавив і тепер своїм декретом позбавляє згаданого Іоанна Альнпеха міського права аж до часу, поки він опам'ятається[73].

Історія Львова в документах і матеріалах: Зб. док. і матеріалів / Упоряд. У. Я. Єдлінська, Я. Д. Ісаєвич та ін. – К., 1986. – С. 67.

№ 63

1606 р., березня 31, Варшава. – Мандат короля Сиґізмунда III міській раді Львова про заборону ліквідації колегії сорока мужів і переслідування міщан

Облята мандата с. к. м. Колегією сорока мужів

Особисто з'явившись перед Львівською міською радою, славетний Андрій Мосціцький, львівський міщанин, пред'явив від імені Колегії сорока мужів, в присутності декількох міщан, при допомозі возного королівства, обачного Симона Решка, мандат с. к. м. і просив його прочитати та вписати в ці актові книги.

Зміст мандата с. к. м.

Сигізмунд III (*п. т.*). Визначним та славетним, завжди нам милим, бурмистрові і радникам міста Львова нашу королівську ласку.

---

[73] Документ відображає один з епізодів боротьби міського населення проти засилля патриціату, який захопив у свої руки раду міста. Громада скаржилася на кривди з боку міського патриціату, відмовляючись від незаконних податків і повинностей; Й. Альнпех був одним з керівників виступів поспільства проти патриціату, однак пізніше перейшов на бік патриціїв, які надали йому місце в міській раді.

Знамениті та славетні, вірні і милі нам, дуже скаржились висланці нашого міста Львова, що ви, вірні нам, без усякої справедливої причини зовсім ліквідували стан сорока мужів, який репрезентує всю міську громаду, був запроваджений в цьому місті на підставі декрету найдостойнішого колишнього короля Стефана, нашого попередника, і до цього часу завжди в спокою залишався, та навіть, що ви позбавили міського права деяких з них, міщан, власників майна, не позваних, не оскаржених і зовсім не присуджених. Якщо так є, цього ми не можемо спокійно терпіти. А оскільки нам і Речі Посполитій дуже залежить на тому, щоб тепер, у час особливо небезпечний, домашні незгоди не руйнували цього пограничного міста, серйозно наказуємо вам, вірним нам, щоб ви нічого нового не запроваджували проти декретів наших найсвітліших попередників і не непокоїли і не касували цього стану сорока мужів, запровадженого так урочисто в цьому місті, але щоб ви його залишили, зберігали, як створений згідно із звичаєм та навиком. Також окремих міщан, як з числа [Колегії] сорока мужів, так і всіх інших, щоб ви не виганяли з міста, не виганяли з уряду без розглянення справи, а якщо ви, не додержуючись правового порядку, деяких вигнали і позбавили міського права або уряду, щоб ви їх знову відновили. А коли б деякі видавалися порушниками закону, щоб ви, вірні нам, позвали їх у відповідний суд і таким чином карали осуджених згідно з правовим порядком, залишаючи кожному, хто буде невдоволений [рішенням суду], можливість до нас апелювати. А оскільки ці ж посланці громади скаржилися, що ви, вірні нам, відмовляєте їм у доступі до міських актових книг та до їх відписів, чого на підставі закону, спільного для всіх, не вільно нікому відмовляти, тому також того хочемо і це наказуємо вам, вірним нам, щоб ви для [нашої] ласки та під загрозою нашої суворої кари нікому не боронили вільного доступу до будь-яких міських актів, а навпаки, щоб ви, вірні нам, виготовляли для громади їх копії і відписи, і які хто-небудь вважав би за потрібні для себе, щоб ви видавали йому автентичні та щоб ви у майбутньому не подавали жодної причини до заворушень у цьому місті.

Дано у Варшаві, дня 31 місяця березня, року Божого 1606, нашого панування в Польщі – 19-го року, в Швеції – 13-го. Сигізмунд, король. П. Щербич в. р.

Для підтвердження цього притиснута до даного [листа] печатка нашого уряду.

Соціальна боротьба в місті Львові в XVI–XVIII ст.: Зб. док. / Під ред. Я. Кіся. – Львів, 1961. – С. 131-133.

№ 64

1611 р., листопада 9, Варшава. – Конституція вального коронного сейму про звільнення київських міщан від побудови замку

(Фрагмент)

В ім'я Бога, амінь.

Сиґізмунд III, з Божої ласки король польський, великий князь литовський, руський, прусський, мазовецький, жмудський, інфлятський, etc. і шведський, готський, вандальський дідичний король.

[…]

Звільнення київських міщан від будування замку

61. Конституцією 1607 р. на київських міщан було покладено обов'язок будування Київського замку. Однак, згідно з виданим привілеєм, який звільняє їх від будування даного замку, ми повноваженнями даного сейму з них цю повинність знімаємо, звільняємо їх і залишаємо при їхніх правах та інших наданих їм привілеях, і це нинішньою конституцією утверджуємо навіки.

Volumina Legum. – СПб., 1859. – Т. III. – С. 5, 15.

№ 65

Денис Зубрицький про Львів

1616 – […] Дня 26 березня в місті вибухнула велика пожежа. Як це трапляється найчастіше зараз, так і тоді, вона почалася серед жидів. Вся їх дільниця, Руська вулиця, дах міського арсеналу і вежі Корнякта, будівлі руського братства й частина Вірменської Поперечної вулиці стали жертвою полум'я. Руська вежа була вкрита оловом, воно розплавилось, і вигоріло все дерево всередині (*Kron. Staurop., С. 108*).

На Глинянській вулиці вже був костел Св. Лаврентія.

1617 – Райця Мартин Кампіан (Campianus) зайнявся підвищенням ратушної вежі. Досі вона була чотиригранна. З дозволу ради він розібрав її частину, натомість почав мурувати вище восьмигранну у тому пропорційному вигляді, як її бачили сучасники перед зруйнуванням 1826 року. […].

Зубрицький Д. Хроніка міста Львова / Пер. І. Сварника. – Львів, 2002. – С. 226-227.

№ 66

1619 р., лютого 25, Варшава. – Сиґізмунд III дарує навічно львівським міщанам дві третини надходжень від великих судових справ, що відбуваються у львівському війтівському суді

Сиґізмунд III, Божою ласкою (*титулатура*). Даною нашою грамотою повідомляємо всім і кожному, кому необхідно. Ми, зважаючи на відданість міщан нашого міста Львова, вірно нам підданих, прагнучи, щоб згадане нам місто як прикордонне, виставлене під напади ворогів, більше зростання щоденно [мало]; [щоб] усю ретельність та зусилля збільшувало, до кращого становища прийшло; на прохання сенаторів, дорадників та земських послів, які зібралися на цьому вальному сеймі королівства, передане нам від імені і з боку згаданого нашого міста, щоб дві частини відокремлених і для нас вилучених та збережених грошових кар за великі справи, що в певному привілеї, наданому найяснішим покійним Владиславом, нашим попередником, у році 1378 згаданому нашому місту Львову щодо війтівства[74], ми вважали дати, надати і на користь міста використати. Тому, бажаючи щойно згаданому тому місту Львову виняткову нашу ласку подарувати, з найпалкіших прагнень нашої душі, дві частини кар у згаданому привілеї Владислава, божественної пам'яті нашого попередника, що від будь-яких злочинів та провин з [уряду] війтівства нам припадають чи будь-якій нашій людині, уповноваженій нами будь-яким способом та чином, з будь-якого випадку і згідно вищезгаданого привілею нам і нашим спадкоємцям залишаються, згаданому нашому місту Львову у вічне користування міста разом зі всім і цілковитим війтівством з усіма до нього належними додатками і придатками даємо, надаємо і на вічні часи інкорпоруємо, нічого нам, нащадкам, або будь-якій нашій людині зі згаданих двох частин кар не залишаючи або вилучаючи, але цілковите і повне наше право і наших спадкоємців, відповідно до даного привілею, згаданому місту, давши, дарувавши, надавши і назавжди інкорпорувавши. Ми і наші спадкоємці обіцяємо, що наше місто Львів і тих міщан та жителів, які є тепер і в майбутньому будуть, при тому війтівстві і двох частинах кар та всіх придатків [до війтівства], дарованих місту вищенаведеним чином, хочемо зберегти при мирному і здавна постійному користуванні без будь-якого спротиву і будь-якої перешкоди на вічні часи. Для довіри до цієї справи дану [грамоту] нашою рукою підписали і наказали королівською печаткою засвідчити.

---

[74] Привілеєм від 7 листопада 1378 р. Владислав Опольський надає львівським міщанам війтівство у Львові на маґдебурзькому праві (див. розділ 3, док. № 5), зберігаючи за собою дві частини з прибутків від кримінальних справ, а одну частину залишаючи райцям, обумовивши при цьому, що, коли, за відома князя, львівські міщани оберуть, а він затвердить райців, то останні серед себе повинні обрати війта. До 1378 р. війтівство у Львові було спадковим.

Дано на вальному сеймі у Варшаві 25 лютого, року Божого 1619, нашого панування у Польщі – 31, у Швеції – 25 року.

Сиґізмунд, король.

Якоб Задзік, секретар.

Привілеї міста Львова (XIV–XVIII ст.) / Упоряд. М. Капраль. – Львів, 1998. – С. 414-416.

№ 67

1625 р., лютого 26, Варшава. – Привілей Сиґізмунда III місту Гоголів на маґдебурґію

Prawo Magdeburske Miastu Hoholewiu dziedicznemu w Kiowczyzne.

Право Майдебурское в местечку Гоголеве в земъли Киевской.

Жикмонт третий, Божию милостю король Польский etc. Ознаймуемо тымъ листомъ нашимъ всимъ посполите и каждому зособна, кому то ведати належит, нинешнимъ и напотомъ будучимъ. Дал намъ справу уроженый Стефанъ Немиричъ подкоморий Киевский, староста нашъ Овруцький, же умыслилъ местечьку своему дедичъному, Гоголеву названому, въ воеводстве Киевъскомъ лежачому, право Майдебурское надати, и теж яръмарокъ и торги тыдневые заповити; и просил насъ, абысмо ему того позволили. А такъ мы, король, бачечи въ том прозьбу его быти слушную, з ласки нашое тымъ листом нашимъ в томъ местечъку его Гоголове мещаномъ гоголевскимъ, подданымъ его, которые тамъ суть, и тым што тамъ осядать будут, право Майдебурское, вольность местскую надаемъ, што через войта, бурмистровъ, радецъ и иншихъ урядниковъ местскихъ от преречоного урожоного Степана Немирича, подкоморого Киевъского, и потомковъ его уставленыхъ и поданыхъ, во всем порядне справовано и држано быти мает; и вже оттоль местчанове гоголевские права Майдебурского во всих члонках и артикулах его уживати и водле него в речах великих и малых завжды се радити и судити будуть сами межь собою и з гостьми, людми приииждчими, такъ в ярмарокъ и торги, яко и кождым часомъ перед урядом местскимъ. А мы в томъ моцъ и въладзу зуполную войтомъ, бурмистромъ, раде и всему вряду местскому Гоголевскому даємо и во всих справах судовых и в речахъ кривавых, што ведлугъ бегу права Майдебурского им належит, судити и въсказовати и въ инныхъ водле артыкуловъ того права карати; также апелляцией правное до пана своего зверхнего, урожоного Степана Немирича, подкоморого Киевского и потомковъ его не боронити, во всем том прикладомъ; якося около того порядокъ, водле помененого права Майдебурского, в местах головных Кракове, Лвове и индей заховует, к тому допусчаемо в месте Гоголеве ратушъ збудовати, крамы, вагу, постригальню, ятки всякие, лазню посполитую; и што кольвекъ до порядковъ и обходовъ, и пожиткови местскому

належаних мети; и ремесла цеховые порядкомъ иншихъ таковых месть спорядивъши, во всем справовати. Также мети дозволили есмо, и тымъ листомъ нашимъ дозволяемо урожоному Стефанови Немиричову, подкоморому Киевскому, званом месте его Гоголеве уставити ярмарокъ в каждый годъ одинъ, на Светого Петра, свято руское; а торгь кождого тыдня въ второкъ, даючи вольность в том месте гандли купецства всякие вести, корчъми вольные держати, питьемъ шинковати и речами всякими торговати; до которого то места Гоголева, подлугъ звычаю вольности посполитое, на ярмарокъ къ торгу купцомъ и всим людем, обывателем панствъ наших и чужоземцомъ, вольно с товарами всякими и приеждчати, торговати, продовати и куповати и всякими речами гонъдлевати, платечи урожоному подкоморому Киевскому и потомкамъ его што повинность несет мыто торговое по обычаю таковых мест; окромъ перевазы мыта нашого головного и инъшихъ пожитьковъ наших; въ которыхъ то вольностях и пожиткахъ урожоный Стефанъ Немиричъ и потомъки его, пречоныхъ месчанъ в праве Майдебурскомъ и всихъ вольностяхъ и порядкахъ местскихъ заховати маеть вечъными часы, не уближаючи, одънакъ, правомъ и привилеем месть и местечокъ прилеглыхъ. Тежъ в томъ месте людей такихъ, которыхъ права и привилья коронъные преховывати забороняють, приймовати не мають и не будуть. И на то дали есмо тоть лисгь нашъ съ подъписомъ руки нашое, до которого, на большую тверъдость, и печать нашу коронъную притиснути есмо казали.

Писанъ в Варъшаве на сейме вальномъ коронъмомъ, року Божого нароженя тисеча шестьсоть двадьцать пятого, месяца Февраля 26-го дня. Пановання королевствъ нашихъ – Польского XXXVIII-го а Шведъского – XXXI-го року.

Sigismundus Rex

Christophorus Bakowiecki.

Корпус магдебурзьких грамот українським містам: два проекти видань 20-х – 40-х років XX століття / Автори-упоряд. В. Андрейцев, В. Ульяновський, В. Короткий. – К., 2000. – С. 55-56.

№ 68

1625 р., березня 5, Варшава. – Привілей Сиґізмунда III на маґдебурґію містечку Липове Городище

Prawo Magdeburskie miasteczku Lipowemu-Horodyszczu w uiezdie Xięstwa Czerniochowskiego, Ostafieiowi Mokoseiowi Bakowieckiemu daneniu.

Право Майдебурское торги и ярмарки местечку Липову урожоного Остафея Баковецкого, войского Володимерского.

Жикгимонт третий, Божию милостю король Польский etc. Ознаймуемо тым листомъ нашым, всимъ посполите и кождому зособна, кому то ведати належит,

нинешнимъ и напотом будучмъ. Даль намъ справу урожоный Остафей Мокосей Баковецкий, войский Володимерский, же умыслил местечку своему, Липовому Горидисчу названому, з ласки нашое собе правомъ леннымъ даному, в у[ѣ]зде княжства Черниговского лежачому, – право Майдебурское надати, и теж ярмарки и торги тыдневые уставити, и просиль нас, абысмо ему того позволили. А так мы, король, бачечи в томъ прозьбу его быти слушную, з ласки нашое тымъ листомъ нашимъ, в томъ местечъку его Липовимъ Горидисчу, месчанамъ, подданымъ его, которие тамъ суть и тымъ, што тамъ оседати будуть, право Майдебурское, вольность местскую надаемъ; што через войта, бурмистровъ, радецъ и иншихъ урядниковъ местских, от пречечоного, урожоного Остафея Мокосея Баковецького, войского Володимерского, и потомковъ его уставленых, и поданыхъ, во всемъ порядне съпрововано и держано быти мает; и вже оттоль месчане Липовъские права Майдебурского во всих члонъкахъ и артикулах его уживати, и водле него в речах великих и малых завжды се судити и рядити будут сами межи собою и з гостьми, людьми приеждчими, так в ярмарки, торги, яко и над кождымъ часомъ перед урядомъ местским. А мы в томъ моцъ и владзу зуполную войтамъ, бурмистромъ, раде и всему вряду местскому Липовскому даємо во всих справах судовых и в речах кривавих, што ведлугъ бегу права Майдебурского имъ належить, судити, всказовати и винныхъ водле артикуловъ того пърава карати; также и апеляцие правъные до пана своего зверхнего, урожоного Остафея Мокосея Баковецкого, войского Володимерского и потомковъ его не боронити, во всем томъ прикладомъ, яко ся около того порядокъ водле помененого права Майдебурского в местах головных Кракове, Лвове й индей заховует. К тому дополучаемо въ месте Липовомъ Городисчу ратушъ збудовати, крамы, вагу, постригальню, ятки всякие, лазню посполитую, и што кольвекъ до порядковъ и обходовъ и пожиткови местскому належачихъ мети, и ремесла цеховые, порядкомъ иншихъ таковых мест спородивши, во всем справовати; также мети дозволили есмо, и тымъ листомъ нашим дозволяемъ урожоному Остафееви Мокосееви Баковецкому, войскому Володимерскому, в ономъ мъсте его, Липовом Городисъчу уставити яръмарковъ в кождый год два – одинъ на светого Петра, свято руское, другий на соборъ светого Иоанна Крестителя, таковое ж свято руское; а торгъ каждого тыдъня въ пятницу, – даючи вольность в томъ месте гандли купецтва въсякие вести, корчъмы вольные держати, питьемъ шинковати и речами всякими торговати; до которого места, названого Липова Городисча, подълугъ зъвычаю водности посполитое на ярмарки и торги купцомъ и въсимъ людемъ обывателемъ панствъ нашихъ и чужоземцомъ вольно с товарами всякими приеждчати, торговати, продавати и куповати и всякими речами гандлевати, платечи урожоному Остафееви Мокосееви Баковецкому, войскому Володимеръскому и потомкомъ его, што повинность несеть мыто торговое по обычаю таковых месть, окромъ переказы мыта нашего головного и иншихъ пожитковъ нашихъ, в которыхъ то вольностяхъ и пожитках урожоный Остафей Мокосей Баковецъкий и потомъки его пречечоныхъ месчань, в праве Майдебурскомъ и всихъ вольностяхъ и порядкахъ местъскихъ заховати мает, не

уближаючи однакъ правомъ и привильемъ месть и местечокъ прилегълых. Тежъ в томъ местечъку людей таковыхъ, которых права и привилья коронные переховывати забороняют, приймовати не мають и не будуть. И на то дали есмо тоть нашъ листь съ подъписомъ руки нашое, до которого на большую тверъдость и печать нашу коронъную притиснути есмо казали.

Писані въ Варъшаве на сейме вальномъ коронъномъ, року панского 1625, месяца марца 3 дня; панованъя королевъствъ наших польского – 38-го, а Шведского – 32-го року.

Sigismundus Rex.

Christophorz Bakowiecki.

Корпус магдебурзьких грамот українським містам: два проекти видань 20-х – 40-х років XX століття / Автори-упоряд. В. Андрейцев, В. Ульяновський, В. Короткий. – К., 2000. – С. 56-57.

№ 69

Бартоломей Ґроїцький75 про присяги

Коли б хто мав, звинувачений у якійсь справі, присягнути, щоб присягою виправдатися, тоді може, якщо хоче, дарувати присягу позивачеві, який на нього скаржиться, а позивач же її відкинути не може, коли її прийме, лише присягнути, якщо хоче. Хоч це про запоруки написано на початку, але так само має розумітися і щодо позивача та звинуваченого (*Speculo Saxonum, libro 3, articulo 11*).

Коли б хто хотів заперечити власну руку, що не писав листа, ані розписки, ані якого-небудь [іншого] фальшу, який би йому доведено було, тоді позивач, сам присягнувши, більше віри матиме, що то його [звинуваченого] рукою написано, аніж він [звинувачений] би міг виправдатися (*Iure Municipali, articulo 109*).

Якби комусь наказали присягати за законом, який би підлягав іншій юрисдикції, тобто іншому праву, а час би був, як у законі названо *ligatus,* тобто зв'язаний

[75] Ґроїцький Бартоломей (1519 (1534?) – 1605) – син жешувського міщанина, міщанин краківський, випускник Краківської академії, в 1550 р. – вчитель дітей краківського радника Еразма Банка, польський правник, у 1567-1573 рр. – писар Вищого суду німецького права на Краківському замку, періодично виконував функції підвійта. Автор ряду правничих досліджень про норми німецького права, які були написані під впливом ідей Ренесансу не латинською, а зрозумілою загалу читачів польською мовою. Твори Ґроїцького широко використовувалися в судовій практиці українських міст і стали одним із джерел кодексу «Права, по которым судится малороссийский народ» 1743 р. (Koranyi K., Patkaniowski M. Groicki Bartolomiej // PSB. – Wrocław; Kraków; Warszawa, 1959. – T. VIII. – S. 628-629; Гошко Т. Нариси з історії магдебурзького права в Україні XIV – поч. XVII ст. – Львів, 2002. – С. 91-93; Яковлів А. Український кодекс 1743 року «Права, по которым судится малороссийский народ», його історія, джерела та систематичний виклад змісту. – Мюнхен, 1949. – С. 40-42; http://pl.wikipedia.org/wiki/Bartłomiej_Groicki).

(у який-то час жодних присяг не чинять), тоді суддя не має відкладати такої присяги, хіба що за дозволом [позиваючої] сторони. А кожен, принісши присягу, виправданий буде, коли немає проти нього явних доказів (*Iure Municipali,. artic. 117; Speculo Saxonum, libro 1, artic. 7, 15, 18; libro 2, artic[ulo] 10; Iure Municipali, artic[ulo] 47*).

Коли хтось вимагає залишений від покійного борг, тоді повинен сім разів присягнути (*Ut de hoc*[76] *Speculo Saxonum, libro 1, articulo 6*). А якщо також хтось від когось повернення боргу домагається зі свідками, то [відповідач] повинен із такою ж кількістю свідків очиститися (*Iure Municipali, articulo 103; articulo* 67).

Звичай також існує, що коли когось у чомусь звинувачують, а особливо у боргах, а він виправдовується присягою, і чинить це вже не раз, багатократно на людську шкоду, то такий уже буває підозрілим і не дозволяють йому самому присягати, а лише зі свідками. То звичаєм регулюється, а звичай так само добрий, як закон. Бо хто часто на чужу шкоду присягає, непристойна річ, аби йому самому вірили.

Якщо присягнути комусь накажуть або сам на це згодиться, також і перед примиренням, тоді коли тому не відшкодує шкоду, річ свою втрачає. А примирення може кожен довести не інакше, як коли б це діялося у суді (*Speculo Saxomun, libro 1, articulo 8*; *et libro 2, articulo 11*).

Коли б хто присягати мав і був би готовий це вчинити у визначений час, а позивач би присяги вислухати не схотів, будучи присутнім особисто, або теж упродовж року не прибув, щоб присягу вислухати, тоді той уже від присяги звільнений і має це так само важити, якби він присягнув, окрім випадку, коли б і той, хто мав присягу вислухати, представив *legale impedimentum*[77]*,* чому у визначений термін не зміг прибути (*Speculo Saxonum, libro 2, articulo 11*).

Groicki B. Artykuły prawa majdeburskiego które zowią Speculum Saxonum z łacińskiego języka na polski przełożone i znowu drukowane roku pańskiego 1629. – Warszawa, 1954. – S. 32-33.

№ 70

Присяга нового міщанина, який приймає міське право

Я, N, присягаю Богу Всемогутньому, що хочу бути вірним і послушним раді того міста і нині, і на майбутнє, вдень і вночі. Таємниць суспільних, а найбільше тих, які місту корисні, нікому не повідаю. А хто б противився панам радним і суспільному добру і справедливості, такому не хочу допомагати, тільки його пони-

[76] *Ut de hoc* – як про це.

[77] *Legale impedimentum* – законну перешкоду.

жувати і того не таїти, а те все чинити і виконувати, що належить до добра міста і його зростання. А якщо хто щось погане про раду міста казатиме, тому буду противитися відповідно до моєї можливості; а якщо не зможу сперечатись і боронити, тоді заявивши обіцяю те їм розповісти. Так мені, Пане Боже, допомагай.

Groicki B. Porządek sądyw i spraw miejskich prawa majdeburskiego w Koronie Polskiej. – Warszawa, 1953. – S. 52-53.

№ 71

Присяга міських слуг

Я, N, присягаю Господу Богу Всемогутньому, як і панам радним міста цього, що хочу бути вірним і послушним у службі моїй, на яку мене прийнято; все те ретельно виконувати і забезпечувати, що мені їх милостями наказано буде. А якби я довідався про якісь міські таємниці, то їх нікому не розкрию. Але що вважатиму корисним для міста, тому завжди старанням моїм, скільки зможу, сприятиму, а того не перестану робити через любов, ненависть, дружбу чи дари. У цьому мені, Господи Боже, допомагай.

Groicki B. Porządek sądyw i spraw miejskich prawa majdeburskiego w Koronie Polskiej. – Warszawa, 1953. – S. 53.

№ 72

Про опікунів

Опікунів влада, від пана зверхника чи міська, повинна визначити; щоб опікуни визначилися, аби дитячих речей не втратити. Окрім тих опікунів, яких батько визначить, – ті не мусять того чинити (*Speculo Saxonum, libro 1, articulo 23;Iure Municipali, articulis 26, 49*).

Опікунів може кожен визначити дітям своїм, попри інших родичів, тільки лиш аби це вчинив перед судом та сказав про причини, чому так чинить. Опікун-родич також повинен інвентар спорядити та уточнити сиротам їхнє майно, аби їм того не втратив. І не може опікун спотворити, знищити майна дитячого ані продати, заставити, ані з власності своєї випустити. А коли б сироти, якими він опікувався, померли, тоді й тим, кому їхній спадок по них перейде, повинен дати розрахунок. (Як сказано про це у: *Speculo Saxonum, libro 1, articulo 23. Et ad idem de tutoribus libro 1 articulo 42*). Але ті опікуни, яких батько визначить, попри родичів, дітям своїм, ті не мусять такого інвентарю споряджати, а то з тієї причини,

що не самі до того беруться, але їх батько визначив і повірив їм у цьому, тоді вся справа опіки вже на довіру до них покладається. А яке майно опікун візьме під свою опіку, таке ж повернути повинен. А якщо має з дітьми своє спільне майно, неподільне, тоді, коли діти стануть повнолітніми, майно з ними поділивши, повинен їм розрахунок учинити, а майно їм переказати. Також опікун, коли б явні борги записані або з судового рішення, а справедливі, їхнього батька сплачував, а вони б з цим не хотіли погодитися, тоді може радше опікун довести це згідно з законом, аніж вони б від цього відмовитися мали (*Iure Municipali, articulo 26*).

Опікун-родич, коли б інвентарю не спорядив, тоді повинен усі борги сплатити, хоча б і маєтностей дитячих так багато не було (*Speculo Saxonum, libro 1, articulis 6; 23*). Позаяк то кожен собі на шкоду чинить, хто згідно з законом не поводиться.

Опікун не може дитячого майна продати, ані заставити, окрім однієї з таких причин: насамперед, коли б довелося посаг сплатити, якби жінка його не схотіла чекати, а було звідкіля заплатити; коли б готових грошей не було, лише з майна дитячого був би змушений заплатити.

Друга причина – коли б такий голод настав, що по-іншому не могли прогодуватися ті діти, які під опікою перебувають, позаяк і церковні речі слушно в такий час на таку нагоду можуть бути продані.

Третя – щоб боронити інтересів дитячих, покликаючись на закон або захищаючи їх від насильства, коли б опікун інакше захистити їх не міг через убозтво їхнє; або коли б також речі сиріт у євреїв були в заставі, і коли б набігали на них лихварські відсотки чи інша шкода через це чинилася; або були явні борги, на які були б або записи, або власноручні розписки, які за законом сплачувати мусять. Поза тими причинами, які тут записані, з жодної іншої причини не може опікун майна дитячого продати або заставити, а рівно ж кожну з цих причин опікун повинен довести. А якби їхнє майно опікун попродав, можуть його законно повернути, окрім [тих випадків], коли б опікун вказав, що це відбулося задля їхньої користі. Тоді, якщо хочуть майном володіти [знову], мусять для покупця гроші відкласти. А коли стануть повнолітніми, тоді таке майно не можуть повертати собі довше, аніж поки рік і день не минеться […].

Сироти без опікунів своїх нічого не чинити не можуть. Опікуна ж бо некорисного, а шкідливого перед законом може мати або бабуся дитини оскаржити, а опікуни такі повинні сім свідків подолати. Хоча в законі написано, що жінки не можуть нічого ні чинити, ні позивати нікого, лише за свою особисту кривду, але позаяк для сиріт існує окреме право, то злі опікуни можуть бути позвані жінками (*Speculo Saxonum, libro 1, articulo 4;Iute Municipal,i articulo 26*).

Опікун, коли діти стануть повнолітніми, повинен майно передати, а коли б не хотів передати, тоді має той, хто майно своє хоче отримати, привести до суду двох родичів по батьківській лінії та двох – по материній лінії, які повинні підтвердити його повноліття; тоді суд має визнати йому майно, а опікун його повинен переказати. А повноліття для дітей: хлопцям – у чотирнадцять літ, а дівчаткам – у тринадцять (*Iure Municipali, articulo* 26).

Опікун опіку втрачає, коли неправильно в опіці поводиться або якщо був у чварі з батьком тих сиріт, якими б опікуватися мав; або коли б дитячі речі зле утримував, продав чи загубив; або якщо дітям їсти не дає; або якщо не спорядив інвентарю дитячих речей; або коли б гроші, які б надходили, не відкладав сиротам, або майно їхнє неправильно примножував. Тоді такого опікуна можуть позивати: мати, бабуся, тітка тих дітей, яка б лише віддано й для добра дитячого чинила; або коли б той же опікун їхнього батька борги від них, будучи сам їхнім опікуном, повертав, не чекаючи на їхнє повноліття (*Spec[ulo]. Sax[onum]. lib. 1, art. 41; et Iure Mu[unicipali], artic. 26*).

Коли б опікуна не було, тоді пан начальник або управа райців у місті мають визначити опікунів, яких латинники називають *curatores (Spec[ulo]. Sax[onum], lib. 1, art. 41, 47; et Iure Mu[unicipali], art. 26*).

Опікун не може майна дитячого придбати – ані сам собою, ані таким чином, щоб іншому продав, а потім від нього відкупив; цього не може він чинити, щоб не було підозр і ошуканства (*Speculo Saxonum, libro 1, articulo 44*).

Мати повинна просити про [визначення] опікунів у влади для дітей своїх, якби опікунів не було; коли б вона того не вчинила, то коли б діти померли, спадку не може після них домагатися за законом імператорським, на який повинні покликатися, коли маґдебурзького не вистачає (*Ut de hoc Speculo Saxonum, libro 1, articulo 23*).

Написано доволі в законі, щоб сиріт ні в чому не ошукувати, і дано зразок, як повинні поводитися опікуни. Та, позаяк мало тих, хто цього дотримується, приятелі про це не дбають, влада того не догляне, тоді по усій Короні Польській великі шкоди й кривди сиротам діються, отож діти, досягнувши повноліття, рідко своє набувають, щоб їм то сповна повернулося, що їм по справедливості належить, а зокрема гроші готівкою та інше рухоме майно. А тому треба боятися гніву Божого і кари за це тим, від кого це залежить.

Groicki B. Artykuły prawa majdeburskiego które zowią Speculum Saxonum z łacińskiego języka na polski przełożone i znowu drukowane roku pańskiego 1629. – Warszawa, 1954. – S. 50-53.

№ 73

Про вількежі

Plebiscitum, вількеж, який собі міста творять, на тих поширюється, хто добровільно на нього погоджується або його собі за право встановлює. А якщо виявиться, що так перед тим уже суджено, або його зверхній володар підтвердить, тоді його повинні дотримуватися ті, хто на нього погоджується і хто під тим правом перебуває. Бо якби воно мало поширюватися на інших, то був би це

не вількеж, а право, а особи, які не репрезентують *publicam personam*[78], права встановлювати не можуть *(Speculo Saxonum, libro 2, articulo 47; Iure Municipali, articulis 1, 22, 14, 44*).

Groicki B. Artykuły prawa majdeburskiego które zowią Speculum Saxonum z łacińskiego języka na polski przełożone i znowu drukowane roku pańskiego 1629. – Warszawa, 1954. – S. 81.

№ 74

1633 р., березня 15, Краків. – Владислав IV надає магістрату Львова право знімати чинш з яткових крамів, а також звільняє від податків удів райців

Владислав IV, Божою ласкою (*титулатура*). Даною нашою грамотою повідомляємо всім і кожному, кому необхідно. Постійна, непорушна і виняткова вірність знаменитого магістрату нашого міста Львова, метрополії руських земель, щодо нашого батька і держави неодноразово підтверджена, мужність і вміння у відбитті та відсічі нападів варварів легко нас спонукали, щоб ми із задоволенням сприяли зростанню їхніх зручностей, одночасно вважаючи, що слід обдумати причини слабкості та малозахищеності, добиваючись громадських користей для того міста чи що найбільше [йому] потрібно. Тому бажаючи [нагородити] між першими тих, які нам милі божественною волею верховної влади, підтвердити згаданому знаменитому львівському раєцькому магістрату свідчення нашої королівської ласки, тому магістрату, що є тепер і в майбутньому буде, загалом всі ярмаркові крамниці, які чужинці і прибульці, міщани і жителі – купці на загальні ярмарки у нашому місті Львові на громадському ґрунті мають звичай зводити і будувати та доживотним правом володіють, ми вважали, що слід правом вічної і незворотної донації дати і надати, та й [зберігаючи і не порушуючи право сучасних власників] даємо і надаємо ті крамниці згаданому знаменитому раєцькому магістратові, що є тепер і в майбутньому буде, змістом цієї [грамоти] додаємо та інкорпоруємо назавжди. З таким, однак, правом та умовою, щоб звичний чинш тих крамниць у казну того міста (що називається по-простому лонгерією[79]) щороку повинні сплачувати і на громадську користь використовувати. Крім того, як нам повідомили, часто трапляється так, що деякі райці з того магістрату, виснажені громадською працею та обов'язками, залишають своїх дружин після своєї смерті у майже старечому віці; тому [вдови] не можуть справно нести наші та міські тягарі, а також потурбуватися про [власне] проживання, і ніяким чином не є достатньо забезпечені. З виняткової нашої королівської ласки проголошуємо

[78] *Publicam personam* – офіційну особу.

[79] Лонгерія (люнарія) – комісія міського господарства, запроваджена у Львові 1519 р.

і декларуємо цією нашою грамотою, що згадані вдови, якщо не вийшли вдруге заміж, не мають своїх теперішніх чоловіків, ведуть чесне і бездоганне життя, тими вільностями і імунітетами, якими теперішні райці [наділені] та звільнені від всіх інших міських податків, [вдови] повинні користуватися і тішитися, поки своє життя не закінчать. А щоб те місто легше з часом могло досягнути більшого зростання в маєтках, даним нашим привілеєм застерігаємо і забороняємо, щоб ніхто з-поза міста Львова тканину з льону, коноплі, паклі, крім тільки міщан обох статей міської юрисдикції, на локті продавати та розпродавати та перехоплювати ту комерцію у жителів того міста не наважувався і не смів би, задля нашої королівської ласки і свого належного обов'язку. Але цілком і непорушно залишаємо і підтверджуємо вільну і абсолютну можливість продавати і виставляти цю тканину цілими штуками і перепродавати. Для довір'я до цієї справи дану [грамоту] нашою рукою підписали і наказали королівською печаткою засвідчити.

Дано на сеймі нашої щасливої коронації у Кракові 15 березня, року Божого 1633, нашого панування у Польщі та Швеції – 1 року.

Владислав, король.

Альберт Кадзідловський, секретар королівського маєстату.

Привілеї міста Львова (XIV–XVIII ст.) / Упоряд. М. Капраль. – Львів, 1998. – С. 433-435.

№ 75

П'єр Шевальє про міста

[…] Найвидатніші міста та фортеці, які займають козаки, – це Київ, центр воєводства і митрополії Грецької церкви, Біла Церква, Корсунь, Костянтинів, Бар, Черкаси, Чигирин[80], Кодак, Ямполь над Дністром, Брацлав над Бугом – центр воєводства, Вінниця, Умань, Чернігів, Переяслав, Лубни, Паволоч, Фастів. Усі ці міста укріплено кілька років тому, і пан де Боплан, французький інженер, що був на службі у покійного великого [коронного] гетьмана Конєцпольського, якому громадськість завдячує двома зробленими ним дуже докладними картами України, позначив на картах укріплення більшої частини цих місцевостей. Крім них, немає жодного містечка чи селища, не обведеного стіною і не забезпеченого принаймні ровом для охорони від нападів татар, які часто навідуються в ці краї […].

Шевальє П'єр. Історія війни козаків проти Польщі з розвідкою про їхнє походження, країну, звичаї, спосіб правління та релігію і другою розвідкою про перекопських татар. – К., 1993. – С. 43.

[80] У тексті: «Чегрин».

№ 76

Ґійом Левассер де Боплан про Київ

[…] Київ [Kiow], званий колись Кізовією [Kisovie][81], був раніше одним з найдавніших міст Європи, про що свідчать залишки старовини, а саме: висота і ширина укріплень, глибина ровів, руїни його храмів, стародавні поховання кількох королів, що в них знаходяться. З цих храмів лише два збереглись в цілості: Святої Софії[82] і

---

[81] Можливо, це друкарська помилка і йдеться про литовську назву Києва – *Kiiovia*; термін «Кізовія» в інших джерелах не засвідчений (Коментарі // Боплан Гійом Левассер де. Опис України, кількох провінцій Королівства Польського, що тягнуться від кордонів Московії до границь Трансільванії, разом з їхніми звичаями, способом життя і ведення воєн. – К., 1990. – С. 122).

[82] Час заснування Софійського собору, головного митрополичого храму Русі, дискусійний. Софіївський, Воскресенський та Никонівський списки «Повісті временних літ» відносять закладання храму (за зразком Святої Софії у Константинополі) до 1017 р.; Лаврентіївський, Кеніґсберзький, Іпатіївський та Архангельський списки датують вказану подію 1037 р., пов'язуючи її з перемогою Ярослава Мудрого у 1036 р. над печенігами; Йоакимівський список ототожнює цю церкву з дерев'яним храмом Св. Софії, збудованим княгинею Ольгою бл. 966 р. Відомий слов'янознавець А. Поппе висунув гіпотезу, що фундатором цієї святині був князь Володимир (див.: Poppe A. Państwo i kościol w XI wieku. – Warszawa, 1968. – S. 40). Надія Нікітенко «висунула і аргументувала гіпотезу про його (Софіївського собору. – *Т. Г.*) виникнення на зламі правління Володимира і Ярослава (1011-1018). За цими висновками, засновниками Св. Софії були хрестителі Русі Володимир і його дружина Анна; Ярослав Мудрий, кого традиційно вважають фундатором собору, насправді завершив справу батька» (Нікітенко Н. Свята Софія Київська: історія в мистецтві. – К., 2003. – С. 26). Справді, думка про те, що Ярослав Мудрий, зводячи Софію Київську, щонайменше був виконавцем задуманої батьком ідеї Храму («Дому Мудрості»), бере свій початок від «Слова про закон і благодать» митрополита Іларіона (Ричка В. Хрещення Русі 988 р.: ідейний зміст літописного сюжету // Ruthenica. – К., 2004. – Вип. 3. – С. 101). З цього, на думку Н.Нікітенко, «виходить, що Софійський собор є найдавнішим храмом, який зберігся на східнослов'янських землях; він має значення унікального джерела з історії та культури Русі та Візантії» (Нікітенко Н. Свята Софія Київська… – С. 26). Н. Нікітенко за головний доказ такого датування початків Софії Київської бере напис на арках центральної бані собору, виконаний у час т. зв. «могилянської реставрації» у 1634 р. (Там само. – С. 235). Але цю тезу аргументовано заперечує Олексій Толочко, вважаючи, що дати 1011 р. в оригінальному варіанті напису не було – вона з'явилася лише під час чергової реставрації храму в 1843-1853 рр., натомість початковий варіант напису стверджував, що Софіївський собор звів Ярослав Мудрий у 1037 р. Дата ж 1011 р. уперше виникає у записах з історії Софії Київської протягом другої половини XVIII ст., а в часи Петра Могили таких даних просто не існувало (див.: Толочко О. Так званий «напис Петра Могили» у Софії Київській та дата заснування собору // УІЖ. – 2010. – № 5. – С. 4-25). Крім того, сам напис XVII ст. був знищений під час реставраційних робіт 1953 р. і відомий нині за публікаціями XIX ст. (Рясная Т. З історії поповнення втрат на мозаїчних композиціях Софії Київської // Софіївські читання: Матеріали IV Міжнар. наук.-практ. конф. «Пам'ятки Національного заповідника "Софія Київська": культурний діалог поколінь» (Київ, 25-26 жовтня 2007 р.). – К., 2009. – Вип. 4. – С. 509). Див. також розгорнутий огляд історіографії проблеми датування Софіївського собору в Києві: Нікітенко Н. Свята Софія Київська… – С. 23-26).

Св. Михаїла[83], а від решти лишились тільки руїни, як від [церкви] Св. Василія[84], стіни якої від 5 до 6 стіп[85] зберігають грецькі написи на алебастрі, яким понад 1400 років, але вони майже стерлися від древності. Серед руїн цих храмів донині знаходяться поховання кількох князів Русі [Russie][86].

Храми Святої Софії і Св. Михайла відбудовані в їх давньому вигляді. Храм Святої Софії має гарний фасад і чудовий вигляд[87], з якого б боку на нього не

---

[83] Михайлівський собор був зведений коштом князя Святополка Ізяславича (1093-1113) у 1108-1113 рр. на території заснованого ним же монастиря. Стіни собору прикрашали мозаїки та фрески на зразок софійських, частково пошкоджені вогнищем, розведеним біля вівтаря монголо-татарськими завойовниками 1240 р. Реставрований на початку XVI ст. 1934 року підірваний, під приводом реконструкції центру міста. Частина фресок і мозаїк збереглася й експонується у Софійському соборі, Третяковській галереї у Москві та Російському музеї в Санкт-Петербурзі (Ісаєвич Я. Нове джерело про історичну топографію та архітектурні пам'ятники стародавнього Києва // Київська Русь: культура, традиції. – К., 1982. – С. 126; Коментарі // Боплан Гійом Левассер де. Опис України… – С. 122-123).

[84] Йдеться про храм Св. Василія, споруджений первісно з дерева князем Володимиром 988 р. після повернення з Корсуня, де він прийняв християнство під іменем Василія, на тому місці, де стояли ідоли Перуна та інших язичницьких богів. 1184 (1183?) року князь Святослав Всеволодович збудував на цьому місці кам'яну церкву, розорену в часи монголо-татарської навали 1240 р. Її руїни, за які протягом багатьох років (1596-1638) точилися суперечки між православними та уніатами, і бачив Боплан. З 1638 р. святиню передано Братському монастиреві. Відновлена у середині XVII ст. й освячена під назвою Трисвятительської, знищена пожежею 1660 р., повторно відбудована у 1695-1697 рр. Розташовувалася на початку Десятинної вулиці. Зруйнована 1934 р., під час реконструкції міста разом з Михайлівським монастирем (Коментарі // Боплан Гійом Левассер де. Опис України… – С. 123-124).

85 Стопа – міра довжини антропометричного походження, що дорівнювала половині ліктя. Лікоть – міра довжини антропометричного походження; дорівнювала 38-50 см. Лікоть львівський мав довжину 73,2 см (Торгівля на Україні, XIV – середина XVII століття: Волинь і Наддніпрянщина / Упоряд. В. Кравченко, Н. Яковенко. – К., 1990. – С. 369; Економічні привілеї міста Львова XV–XVIII ст.: привілеї та статути ремісничих цехів і купецьких корпорацій / Упоряд. М. Капраль. – Львів, 2007 – С. 757). В оригіналі – п'є.

[86] Храми Св. Софії, Св. Михайла, як і Десятинна церква, яка в часи Боплана лежала в руїнах, а також Успенський собор Києво-Печерського монастиря, були традиційними усипальницями представників князівського дому Рюриковичів. Так, у Софійському соборі поховано київських князів Ярослава Мудрого (його саркофаг зберігся до наших днів), Всеволода Ярославича, Ростислава Всеволодовича, Володимира Мономаха та інших: у Михайлівському храмі – Святослава Ізяславича і турівського князя Гліба Юрійовича; у Десятинній церкві – князя Володимира Святославича і т. д. (Коментарі // Боплан Гійом Левассер де. Опис України… – С. 124).

[87] Софійський собор зазнавав пошкодження тричі: під час захоплення Києва ордами Батия 1240 р. і при татарських набігах 1416 і 1482 рр. Часткова відбудова в середині XVI ст. не повернула храмові його колишньої величі. На думку української дослідниці Н. Нікітенко, відновлювальні роботи в соборі проводилися як до 1610 р., коли його перебрали уніати, так і протягом XVII ст. Реконструкція храму здійснювалась за ініціативою київського митрополита Петра Могили, реставраційна програма якого була досить обширна. Над відбудовою Софії Київської працювали відомий італійський зодчий Октавіан Манчігі, українські художники – брати Тиміш, Степан та Іван Зинов'єви, до

глянути; її стіни прикрашені кількома мозаїчними фігурами та історичними сценами. Ця робота виконувалась з малесеньких різнобарвних камінців, що блищать мов скло і підібрані так добре, що не можна розпізнати, чи це живопис, чи ткання. Склепіння зроблене з самих глиняних глечиків, з усіх боків наповнених і покритих гіпсом. У цьому храмі є гробниці кількох королів; тут же резиденція архимандрита. Собор Св. Михаїла називають Золотоверхим, оскільки він вкритий позолоченими листами. В ньому показують мощі святої Варвари [Barbe], які, як кажуть, були перенесені сюди під час воєн у Нікомедії [Nicomedie][88].

Це стародавнє місто розмістилося на плато, на вершині гори, яка панує з одного боку над усією місцевістю, а з іншого – над Борисфеном, який протікає біля підніжжя цієї гори. Поміж нею і згаданою річкою знаходиться новий Київ[89] – місто, яке тепер досить малозаселене і має не більше 5-6 тис. жителів[90], вздовж Бо-

---

оздоби храму були залучені виписані з Москви «сусальник» (золотих справ майстер) Яким Євтихієв, іконописець Йоаким, а також різьбярі, теслярі, муляри. П. Могила вимагав від реставраторів збереження давніх форм і стінопису. Проте митрополит не обмежився реставраційно-консерваційними заходами. Про вигляд Софії після цих відновлювальних робіт свідчать малюнки голландського художника Абрагама ван Вестерфельда, виконані 1651 р., а також опис собору архидияконом Павлом Алеппським, який відвідав храм 1652 р. (перебував у почті польсько-литовського гетьмана Януша Радзивілла, котрий тимчасово захопив Київ). Саме цей варіант споруди бачив Боплан. У 1685-1707 рр. собор був перебудований у формах українського бароко (яке часом називають мазепинським або ж козацьким), що збереглися в основних рисах до нашого часу. Однак, якщо сучасний зовнішній вигляд Св. Софії – це збережені майже в незмінному вигляді барокові шати Мазепиної доби, то від стінопису кінця XVII – XVIII ст. залишилися тільки окремі фрагменти, що не розглядалися як частини якоїсь єдиної програми (Нікітенко Н. Свята Софія Київська: історія в мистецтві… – К., 2003. – С. 229-284).

Михайлівський Золотоверхий храм, як і Св. Софія, був пошкоджений 1240 р. Відновлений на початку XVI ст. (з поліпшенням економічного становища Михайлівського монастиря, соборною церквою якого він був). За ігумена Іова Борецького (з 1618), згодом київського митрополита (1620-1631), тут споруджено дзвіницю. У заповіті Борецького засвідчено, що будував її «муляр Петро Німець, обиватель київський» (Коментарі // Боплан Гійом Левассер де. Опис України… – С. 124-125).

[88] Мощі св. Варвари-великомучениці, котра загинула в Нікомедії бл. 306 р., під час гонінь на християн, були перевезені з Царгорода до Києва на початку XII ст. дочкою візантійського імператора Олексія Комніна Варварою, дружиною київського князя Святополка II Ізяславича (1093-1113). Мощі зберігалися у Михайлівському монастирі до 1934 р.; напередодні зруйнування храму перенесені до Андріївської церкви, згодом до Володимирського собору, де залишаються й досі. Культ св. Варвари був розповсюдженим на українських землях. Згадуючи про війни у Нікомедії, Боплан, очевидно, припустився неточності. Якщо мовиться про завоювання турками-сельджукми Віфінії, столицею якої була Нікомедія, то воно сталося у XIV ст., тобто вже після вивезення мощей з Царгорода (Коментарі // Боплан Гійом Левассер де. Опис України… – С. 125).

[89] Йдеться про Поділ, який називали Новим або Нижнім Києвом, на відміну від Верхнього Києва, тобто давньоруського князівського міста.

[90] Боплан подає занижену чисельність населення цієї найбільшої частини Києва (Подолу), яка в XVII–XVIII ст. була досить стабільною: бл. 10-11 тис. осіб. Загальна кількість киян у XVII–XVIII ст. коливалась у межах 15-20 тис. осіб. Відносна стабільність цього числа

рисфена воно тягнеться на 4 тис. кроків, а вшир від Борисфена до гори – на 3 тис. кроків. Його обнесено поганеньким ровом завширшки 25 стіп; воно має форму трикутника і обгороджене дерев'яною стіною з вежами з такого ж матеріалу[91]. Замок знаходиться на узвишші гори, що височіє над нижнім містом[92], але над нею [самою] височіє стародавній Київ.

Римські католики мають в цьому місті чотири костьоли, а саме: кафедральний собор[93], храм домініканців на ринку[94], бернардини – попід

пояснюється тією обставиною, що в той час великі міста Європи відрізнялися високим рівнем смертності, що часто урівноважувало наплив мігрантів. Такі деструктивні фактори, як військові напади, великі пожежі, епідемії, підтримували негативні акценти цієї демографічної рівноваги (Коментарі // Боплан Гійом Левассер де. Опис України… – С. 125).

[91] Тут і далі укріплення українських замків оцінюються автором як «поганенькі», «злиденні», бо вони не відповідали тій французькій фортифікаційній доктрині, згідно з якою будував фортеці в Україні сам Боплан. Що ж до фортифікацій Києва, то у 30–40-х рр. XVII ст. вони складали систему, котра відокремлювала три міські райони: Поділ, Старе місто, Печерськ. Печерський монастир був обнесений дерев'яним парканом, який з боку Дніпра розміщувався над високим природним урвищем, а в іншій частині стояв на штучно насипаних валах. Старе місто частково охороняли укріплення давньоруських часів, зокрема рови, що розділяли місто Ярослава, Володимира й Ізяслава. Рештки цих укріплень, які збереглися до кінця XVII ст., зображені на плані Києва І. Ушакова. Поділ був найменш укріпленим, його оточувала дерев'яна стіна з кількома хвіртками-брамами, що виходили до Дніпра. Зображення цих фортифікацій передає малюнок А. Вестерфельда бл. 1651 р. (Коментарі // Боплан Гійом Левассер де. Опис України... – С. 125-126).

[92] Київський замок споруджений у XIV ст., в часи київського князя Володимира Ольґердовича, на горі, піднесеній на 70 м над Подолом, яка з того часу стала називатися Замковою (у середині XVII ст. за іменем останнього польського воєводи Адама Киселя гора отримала назву Киселівки; ще пізніше, з переходом у власність Флорівського монастиря – Флорівська). Замок неодноразово горів і відбудовувався. Найпізніша пожежа перед тим, як його бачив Боплан, сталася 1605 р. від удару блискавки; відновлювальні роботи почалися лише 1616 р. (коштом київських міщан). Збереглося декілька урядових описів Київського замку, в т. ч. таких детальних, як ревізії 1552 і 1571 рр. Згідно з цими описами, замок був дерев'яний, мав 15 триярусних оборонних веж, 133 городні та двоє воріт: Воєводські – з боку Щекавиці, та Драбські, повернуті на сучасний Андріївський узвіз. Зберігся інвентар замку 1619 р., котрий востаннє зафіксував замкові будівлі, оглянуті Бопланом, – 1651 р. вони були спалені козаками і більше не відновлювалися (Коментарі // Боплан Гійом Левассер де. Опис України… – С. 126-127).

[93] Католицьке єпископство з кафедрою запроваджене в Києві Владиславом Яґайлом 1412 р., хоча римо-католицька місія існувала тут раніше, ймовірно з другого десятиріччя XI ст. У першій чверті XIII ст. у Києві з'являються ченці домініканського і францисканського орденів. Будівля кафедрального собору вперше згадується (як дерев'яна) лише в часи київського єпископа Юзефа Верещинського (1595-1599), хоч, безперечно, існувала й раніше. Кам'яний храм, описаний Бопланом, почав будуватися за єпископату Кріштофа Казимирського (1599-1618), вірогідно, 1614 р.; завершений при наступникові Казимирського Богуславові Окші-Радошевському (1618-1633). Стояв на Подолі в районі сучасної вул. Щекавицької. Після Визвольної війни 1648-1654 рр. був розібраний на відбудову пошкоджених пожежею 1651 р. православних церков (Коментарі // Боплан Гійом Левассер де. Опис України… – С. 127).

[94] Ченці домініканського ордену з'явилися у Києві як місіонери 1216 р. Закладання домініканського костелу і монастиря в ім'я Діви Марії (над Дніпром на Оболоні) датується

горою[95], а з недавнього часу – єзуїти, які розмістились між бернардинами і річкою[96]; греко-русини мають близько десяти храмів[97], які вони називають церквами [cerkvils]. Одна з них, при якій є університет або академія, яку вони називають Братською церквою [Bracha cerkuils], знаходиться біля ратуші. Інша, збудована біля підніжжя замку, називається, якщо пам'ять мені не зраджує, Св. Миколая, решта розміщені по різних дільницях міста, але зокрема я їх не пригадую.

У місті є лише три гарні вулиці[98], всі ж інші, не будучи ні прямими, ні правильно дугоподібними, звивисті на зразок лабіринта. Вважається, що місто не-

---

1288 р. і пов'язується з іменем місіонера Яцька Одровонжа. Цей храм спалений під час татарського набігу 1482 р., незабаром швидко відновлений як дерев'яний, але не на старому місці, а поблизу Житнього торгу під замком (сучасна вул. Лівера), і посвячений в ім'я св. Миколая. Як діючий фіксується вже 1495 р. Кам'яна будівля, згадана Бопланом, споруджена на цьому ж місці між 1618 і 1640 рр. на кошти київського земського судді Стефана Аксака, першого католика в старовинному роді київських зем'ян Аксаків. Після Хмельниччини припинив діяти; наприкінці XVII ст. перетворений на православну церкву Свв. Петра і Павла. Знищений між 1934 і 1938 рр., під час розташування військової частини на місці Петропавлівського монастиря, заснованого у кінці XVII ст. (Коментарі // Боплан Гійом Левассер де. Опис України… – С. 127).

[95] Йдеться про монастир бернардинського ордену, який з'явився у Києві за єпископату Богуслава Окші-Радошевського. Костел під Андріївською горою споруджено 1623 р. на ґрунті і коштом Криштофа Сулимирського. Згорів під час Хмельниччини 1651 р. (Коментарі // Боплан Гійом Левассер де. Опис України… – С. 127-128).

[96] Єзуїтська резиденція була створена у Києві 1620 р. з ініціативи єпископа Богуслава Окші-Радошевського; 1623 р. переміщена до єпископського містечка Фастова, де 1625 р. почала діяти також колегія середнього типу зі школами граматики, поетики і риторики. Після 1633 р. єзуїти знову повертаються до Києва, розмістившись у будинку, купленому для них Янушем Тишкевичем, тодішнім київським воєводою. Де конкретно розташовувався двір і костел єзуїтів, згаданий Бопланом, невідомо. Незважаючи на те, що 1646 р. Адам Кисіль і Петро Могила, тодішній київський митрополит, порушували на сеймі клопотання про заборону відкриття у Києві єзуїтських навчальних закладів, тут у вересні 1647 р. була відкрита колегія, аналогічна фастівській. На подвір'ї єзуїтів 1646 р. відбувся знаменитий триденний публічний диспут католицьких теологів С. Смялковича і М. Ціхоцького з ректором Києво-Могилянської колегії І. Ґізелем. Єзуїти покинули Київ на початку Хмельничини, подальша доля будівель, які належали їм, невідома (Коментарі // Боплан Гійом Левассер де. Опис України… – С. 128-129).

[97] Греко-русини – православні. На Подолі в часи Боплана дійсно існувало 10 церков, враховуючи Братську. Київський літопис першої чверті XVII ст., наприклад, згадує 8 священиків, які в серпні 1614 р. почергово правили богослужіння в нововідбудованій соборній церкві Успіння Богородиці на Ринку (Київський літопис першої чверті XVII ст. // УІЖ. – 1989. – № 5. – С. 108; Коментарі // Боплан Гійом Левассер де. Опис України… – С. 129).

[98] Можливо, першою з названих Бопланом була вулиця вздовж р. Глибочиця, що текла між Замковою горою та Щекавицею, впадаючи в гирло Почайни. Друга вела від церкви Різдва до Ринку, третя – від Ринку в напрямі Кирилівського монастиря. Моделюючи топографію давньоруського Києва, М. Гупало припускає, що формування його планувальної структури відбувалося на ландшафтній основі і що на створення вуличної мережі міста впливав напрямок потоків Глибочиці, Киянки, Борисоглібського ручая та ін., які пере-

мовби розділене на два міста, одне з яких, де кафедральний собор, називається містом єпископа, а друге – городян[99], де знаходяться три інші костьоли та грецькі церкви. Як на той край, то це місто – досить купецьке; його торгівля охоплює зерно, хутра, віск, мед, сало, солену рибу тощо. Воно має свого єпископа, воєводу, каштеляна, старосту [tarosta] і грод[100]; а [також] чотири юрисдикції – юрисдикція єпископа, юрисдикція воєводи або старости, що одне і те саме, третя – війта [woьyt] і остання – юрисдикція шефенів і консулів[101].

Житла тут побудовані на зразок московських, одноповерхові, досить низькі, рідко вище одного поверху[102]. Використовуються свічки, зроблені з дерев’яних скалок, такі дешеві, що за два динари[103] їх іде більше, ніж треба для освітлення

тинали Поділ. Запропонована ним реконструкція розташування садиб X–XIII ст. уздовж водотоків збігається з описаними щойно напрямами вулиць, а саме: вздовж суч. вул. Петра Сагайдачного і Волоської та біля Житнього торгу, тобто вздовж Глибочиці. Давня структура Подолу частково відображена на плані Києва 1695 р. І. Ушакова (Алферова Г., Харламов В. Киев во второй половине XVII в. – К., 1982; Коментарі // Боплан Гійом Левассер де. Опис України… – С. 131-132).

[99] Під містом єпископа Боплан має на увазі юридику католицького владики, або т. зв. Біскупщину – північну частину Подолу в районі Щекавиці за р. Глибочиця, котра почала заселятися підданими єпископа і католицької капітули, вірогідно, з середини XVI ст. В офіційних міських документах ці піддані, протиставлені міщанам магістратського підпорядкування, вперше фіксуються 1555 р. (Каталог документів з історії Києва XV–XIX ст. / Упоряд. Г. Боряк, Н. Яковенко. – К., 1982. – № 39). «Місто городян» уживається тут як узагальнене поняття, що охоплює міщан і магістратського, і замкового присуду, які живуть по правий бік Глибочиці (до сучасної вул. Верхній і Нижній Вал) (Коментарі // Боплан Гійом Левассер де. Опис України… – С. 132).

[100] Боплан не зовсім точний. Київ, як центр Київського воєводства, справді мав воєводу; з 1566 р., як і в кожному великому державному замку, тут був каштелян, тобто заступник воєводи, котрий наглядав за станом укріплень і постачанням фортеці. Натомість Київського староства, а відтак і старости не існувало, а грод – замковий судово-адміністративний орган – підлягав безпосередньо воєводі. Боплан міг прийняти за київського старосту підвоєводу, тобто намісника воєводи, який здійснював судово-адміністративну владу в межах юрисдикції Київського гроду, проте, на відміну від старости, призначався не королем, а воєводою, та підпорядковувався йому як безпосередній слуга. У 1630-1649 рр., тобто саме тоді, коли у місті міг бути Боплан, посаду київського воєводи обіймав Януш Тишкевич. Підвоєводами при ньому виступали в різний час Ян Ліплянський, Ян Вітвинський, Максиміліан Бжозовський і Олександр Ленкевич-Іпогорський (Коментарі // Боплан Гійом Левассер де. Опис України… – С. 132).

[101] Лавників і райців.

[102] Московський тип житла (за Бопланом) – це, очевидно, тип одноповерхових дерев’яних двокамерних житлових будівель, спільний для всіх східнослов’янських народів (Коментарі // Боплан Гійом Левассер де. Опис України… – С. 134).

[103] Динар (денарій) – дрібна монета, у Польщі її карбували, починаючи з X ст. Протягом століть вартість денарія змінювалася. Вага монети бл. 1,5 г знизилася наприкінці XIII ст. до 0,15 г. Далі випуск денарія продовжувався з перервами до початку XVII ст. Останній денарій – це вже майже мідна монета (0,03 г чистого срібла при вазі 0,36 г; 18

найдовшими зимовими ночами. Димарі продаються на базарі[104], що викликало б [у нас] сміх, як і їхній спосіб приготування м'ясних страв, весільні обряди та інші церемонії, про що ми будемо говорити далі. Однак саме звідти пішов той благородний люд, який нині зветься запорозькими козаками [cosaques zaporousky]. Протягом багатьох літ вони заселяють різні місця по Борисфену і довкола; ще й тепер їх кількість сягає до 120 тис. чоловік[105], призвичаєних до війни і готових менш як за тиждень, до виконання будь-якого наказу, що йде від імені короля[106]. Це люди, які часто, майже щороку роблять набіги[107] на Понт Евксінський [Pont

---

денаріїв = 1 гріш). У ВКЛ денарій чеканили з другої половини XIV ст. і тут їх називали «пенязі» (10 пенязів = 1 литовський грош). За якістю вони були на $^1/_5$ кращі від польських денаріїв (на польський грош ішло 8 пенязів). У 70-х рр. XVI ст. їх випуск припинили. Мідні денарії карбували у Львові з 1350 до 1382 р., а за іншими даними – до 1414 р. (Нумізматичний словник / Автор-упоряд. В. Зварич. – Львів, 1972. – С. 51-52; Голиш Г. Основи нумізматики. – Черкаси, 2006. – С. 64-65).

[104] Димарі (бовдури, виводи), виготовлені з обпаленої глини – кераміки, нерідко навіть полив'яні – для міцності та краси, виліплювалися гончарами і продавалися на базарах. За допомогою глиняної обмазки вони з'єднувалися потім з димоходом хати і служили не одному поколінню її мешканців. Звичайно, бідні селяни не витрачалися на куповані димарі, а самі плели їх з лози чи вистругували з дерева, згодом обмазуючи глиною з обох боків. Проте ці димарі були більш пожеженебезпечні й менш довговічні, ніж згадані Бопланом керамічні (Коментарі // Боплан Гійом Левассер де. Опис України… – С. 134).

[105] Число, подане Бопланом, документально не підтверджується. За підрахунками О. Яблонського, населення Київщини і Брацлавщини, тобто території локалізації козацтва, на 1625 р. становило 545 280 осіб, враховуючи людей усіх станів обох статей і різного віку. Навіть якщо Боплан мав на увазі не лише запорозьких і реєстрових козаків, але й усе чоловіче населення, що визнавало себе козаками і могло носити зброю, ці дані видаються перебільшеними. Для порівняння можна зазначити, що загальна кількість козацького війська під час Хотинської битви 1621 р. сягала 41 520 осіб (Жерела до історії України-Руси. – Львів, 1908. – Т. VIII: Матеріали до історії козаччини по 1631 р. / Зібрав і видав І. Крип'якевич. – № 151. – С. 250; Коментарі // Боплан Гійом Левассер де. Опис України… – С. 134).

[106] Боплан говорить про реєстрове козацтво, яке, користуючись певними економічними і судово-адміністративними привілеями, мусило відбувати власним коштом королівську військову службу. Боротьба реєстрових козаків (найбільш заможної та професійно сталої частини українського козацтва) за збереження своїх станових привілеїв (особливо військового самоврядування) і розширення реєстру була найрепрезентованішим проявом соціальної кризи, яка 1648 р. розрядилася Хмельниччиною (Коментарі // Боплан Гійом Левассер де. Опис України… – С. 134).

[107] Хронологія чорноморських козацьких походів першої половини XVII ст. ще остаточно не з'ясована. Так, за свідченням Львівського літопису, тільки 1635 р. було здійснено п'ять таких походів «на море». Однак, на думку М. Грушевського, ця цифра завищена, оскільки на той час польський уряд вживав суворих заходів для припинення козацьких нападів на чорноморське узбережжя; цій же меті, зокрема, було підпорядковане і спорудження фортеці Кодак (Бевзо О. Львівський літопис і Острозький літописець. – К., 1971. – С. 115; Грушевський М. Історія України-Руси. – К., 1995. – Т. VIII. – Ч. 1. – С. 214-215).

Evxin][108] з великою шкодою для турків. Вони неодноразово грабували Крим, який належить Татарії [Tartarie], спустошували Анатолію [la Natolie][109], розорювали Трапезунд [Trebisonde][110] і досягали навіть гирла Чорного моря за три льє від Константинополя[111], де винищували все вогнем і мечем, повертаючись звідти з великою здобиччю і рабами, звичайно малими дітьми, яких вони залишають для послуг у себе або дарують вельможам свого краю. Літніх людей вони ніколи не залишають, хіба що тоді, коли вважають їх досить багатими, аби заплатили за свій викуп і відкупились. Кількість [козаків], які йдуть у походи, ніколи не перевищують 6-10 тис. чоловік. Вони чудом перепливають море на поганеньких човнах, виготовлених власними руками […].

Боплан Гійом Левассер де. Опис України, кількох провінцій Королівства Польського, що тягнуться від кордонів Московії до границь Трансільванії, разом з їхніми звичаями, способом життя і ведення воєн. – К., 1990. – С. 27-29.

№ 77

Боплан про міста

[…] На відстані одного льє звідси [від Трахтемирова] на протилежному березі ви бачите Переяслав [Pereaslaw] – місто, яке видається не настільки древнім, бо воно лежить у низині[112]. Однак завдяки своєму місцеположенню, укріпленому самою природою, воно є одним з найбільш значних [тутешніх] міст, де можна було б легко збудувати дуже вигідну фортецю, яка служила б арсеналом проти московитів і козаків. Місто може мати 6 тис. димів, тут же стоїть один козацький полк[113].

---

[108] Понт Евксінський – давньогрецька назва Чорного моря.

[109] Анатолія – одна з провінцій Османської імперії, розташована на заході Малої Азії; переносно – Мала Азія.

[110] Трапезунд (суч. Трабзон) – місто і порт на чорноморському узбережжі Малої Азії; 1461 р. завойоване турками-османами і включене до складу Османської імперії.

[111] Мовиться про Босфорську протоку.

[112] Перша літописна згадка про Переяслав датується 907 р.; 1239 р. місто було зруйноване монголо-татарами. Локаційно-маґдебурзький привілей Переяслава виданий київському воєводі кн. Костянтинові Острозькому 1585 р. В останні десятиліття XVI ст. – один з центрів активної козацької колонізації. Із запровадженням військово-адміністративного поділу реєстрового козацтва – центр Переяславського полку (Коментарі // Боплан Гійом Левассер де. Опис України… – С. 147).

[113] Йдеться про Переяславський полк реєстрових козаків. За Куруківською угодою 1625 р., реєстрове козацьке військо ділилося на шість полків, що іменувалися за назвами полкових міст: Білоцерківський, Канівський, Корсунський, Переяславський, Черкаський, Чигиринський (Коментарі // Боплан Гійом Левассер де. Опис України… – С. 146).

Ще нижче на руському боці[114] лежить Канів [Kaniow] – стародавнє місто і замок, де завжди як гарнізон стоїть один козацький полк[115], тут також є пором для переправи через річку[116].

На протилежному березі нижче бачимо Бубнівку [Bobunnska][117], а далі Домонтів [Domontow][118], місця мало примітні. Ще нижче і знову на руському боці розміщені Черкаси [Cirkacze][119], дуже старе місто, добре розміщене і придатне для

[114] Руським (тобто українським) Боплан називає правий берег Дніпра, на відміну від лівого, що в «Описі України» зветься «московським», тобто належним Російській державі. Насправді у першій половині XVII ст. Лівобережне Подніпров'я (від Дніпра до середини течії рік Сули, Псла, Ворскли, Орелі, а також Муравського шляху на сході та басейну Самари на півдні) входило до Київського воєводства і належало Речі Посполитій (за Полянським мирним договором 1634 р., до цієї території приєдналася Чернігово-Сіверщина, що з початку XVI ст. перебувала у складі Російської держави, південний кордон якої (згодом – Чернігівського воєводства) проходив по лінії Любеч-Остер-Прилуки-Варва-Ромни). Цілком очевидно, що означення на кшталт «московський берег», «московська сторона» стосовно території лівобережної частини Київського воєводства за часів Боплана мали не політико-адміністративне, а територіальне смислове навантаження; йшлося не про адміністративну належність, а про перебування у сфері впливу Російської держави (Коментарі // Боплан Гійом Левассер де. Опис України… – С. 146).

[115] Канів уперше фігурує в Києво-Печерському патерику під 80-ми рр. XI ст. За свідченням Евлія Челебі (1657), Канів – «це чудова, міцна фортеця. Всього за її стінами 5 тис. будинків, 5 церков із дзвонами, торгові ряди, базари, сади. Правителем її є гетьман Дорошенко, підвладний польському королеві. Всього війська у фортеці 3 тис. козаків з рушницями». Після усталення військово-адміністративного поділу реєстрового козацтва місто стало центром Канівського полку, згаданого Бопланом. За ординацією 1638 р. у ньому мала бути 1 тис. реєстрових козаків. Згодом воно стає повітовим містом Київської губернії (Коментарі // Боплан Гійом Левассер де. Опис України… – С. 146-148).

[116] Пором з'єднував правобережні подніпровські шляхи (передусім з Києва на південь) з лівобережним подніпровським шляхом, що йшов від Черкас до Києва через Золотоношу, Гельмязів, Переяслав, Бориспіль. Подібно до інших поромних переправ, канівська не показана на картах Боплана (Коментарі // Боплан Гійом Левассер де. Опис України… – С. 148).

[117] Поселення Бубнівка (Бубнів) нотується у джерелах початку XVII ст. Входило до складу Переяславського староства. За даними на 1618 р., містечко належало Федорові Богушу. 1960 року затоплене водами Кременчуцького водосховища. Сліди назви містечка збереглися в найменуванні с. Бубнівська Слобідка Золотоніського району Черкаської області (Коментарі // Боплан Гійом Левассер де. Опис України… – С. 148).

[118] Домонтів – містечко, засноване, вірогідно, в середині XVI ст. У джерелах фіксується з другої половини XVI ст. Належало князеві Василеві Домонту. На картах Боплана – укріплене містечко. Нині – с. Домонтове Золотоніського району Черкаської області (Коментарі // Боплан Гійом Левассер де. Опис України… – С. 148).

[119] Черкаси виникли в другій половині XIII ст. Вперше задокументовані під 1282 р. З першої третини XIV ст. входять до складу ВКЛ як «пригородок киевский». З кінця XV ст. – центр староства. Один з основних центрів формування козацтва, одне з перших козацьких міст: «черкаси», або «черкаські козаки», постійно беруть участь у війнах і сутичках з кримськими татарами, виступають захисниками порубіжних теренів держави. 1532 року

укріплення. Я бачив його у час розквіту, коли сюди звідусіль сходилися козаки і навіть мав резиденцію їхній отаман[120]. Але ми спалили його 1637 р. 18 грудня, через два дні після того, як здобули перемогу над згаданими козаками[121]. У той час, як ми з ними воювали, вони теж тримали тут козацький полк. Є також пором для переправи через річку[122].

Нижче знаходиться Боровиця [Borowicze][123], Бужин [Bougin][124], Воронівка [Woronowka][125], а з протилежного боку десь за чверть милі – Чигирин-Діброва

Черкаський замок витримав облогу кримського хана Саадат-Ґірея, військо якого налічувало кілька тисяч яничарів і 50 гармат. Згідно з люстрацією 1622 р., у місті було 120 дворів «послушних» міщан, зобов'язаних до кінної служби при старості, і понад 1000 козацьких «непослушних» дворів (разом з хуторами), тобто, рахуючи пересічно по 6 осіб на двір, понад 6700 жителів. Черкаський полк, утворений 1625 р. як військово-адміністративна одиниця, бере активну участь у польсько-козацьких війнах другої половини XVII ст. Після Прутського миру 1711 р. Правобережжя перейшло до Речі Посполитої, а Черкаси знову стали центром однойменного старости; після 1795 р. – у складі Росії – це вже невелике повітове місто Київської губернії (1797) (Коментарі // Боплан Гійом Левассер де. Опис України… – С. 148-150).

[120] Старший Війська Запорозького, тобто гетьман реєстрових козаків. Кого саме має на увазі Боплан, сказати важко, оскільки він не окреслює точніше часу свого перебування в Черкасах. У 30-х рр. XVII ст., про які, найімовірніше, пише тут автор «Опису», реєстровими гетьманами були Григорій Савич Чорний, Тиміш Михайлович Орендаренко, Іван Петражицький-Кулага, Сава Кононович, Василь Томиленко, Ілляш Караїмович (Коментарі // Боплан Гійом Левассер де. Опис України… – С. 150).

[121] Йдеться про битву під Кумейками (15 км нижче Канева), в якій козацькі загони під проводом Павла Михновича Бута (Павлюка) 6 грудня 1637 р. зазнали поразки від польсько-шляхетського війська: із значними втратами козаки відступили під містечко Боровиця, а Черкаси, як військово-адміністративний центр Черкаського полку, були спалені (Коментарі // Боплан Гійом Левассер де. Опис України… – С. 150).

[122] До поромної переправи під Черкаси вів важливий шлях з Поділля і Брацлавщини на Подніпров'я і Лівобережжя; під Звенигородом він перетинав Чорний шлях. Зручність переправи відзначив 1656 р. Павло Алеппський (Коментарі // Боплан Гійом Левассер де. Опис України… – С. 150).

[123] Боровиця – укріплене поселення, своєрідний передовий форт, який захищав Черкаси з півдня. За люстрацією Черкаського староства 1616 р., слобода і містечко Боровиця засноване бл. 1613 р., налічувало «послушних» міщанських і 100 «непослушних» козацьких дворів, загалом бл. 3600 мешканців (Архив ЮЗР. – К., 1886. – Ч. 7. – Т. I. – С. 314).

[124] Бужин – поселення, засноване (ймовірно, повторно) бл. 1639 р. підданими Київського Пустинно-Микитівського монастиря і запорозькими козаками на ґрунті, належному до м. Крилів, на місці уходу й урочища Бужин. Після виділення Чигирина з Корсунського в окреме староство відійшло до останнього. На картах Боплана – укріплене містечко на березі Дніпра. 1960 року затоплене водами Кременчуцького водосховища (Коментарі // Боплан Гійом Левассер де. Опис України… – С. 151).

[125] Поселення Воронівка виникло, очевидно, не раніше 30-х рр. XVII ст. На картах Боплана – укріплене містечко. Подібно до Боровиці та Бужина – один із південних форпостів Київського воєводства. Містечко входило до складу Чигиринського староства. З 1960 р. не існує (Коментарі // Боплан Гійом Левассер де. Опис України… – С. 151).

[Czerehin d'Ambrowa][126], а також Крилів [Krilow][127], але вже з руського боку, розташований на річці Тясмин [Ytazemine] на віддалі одного льє від Борисфена.

Ще нижче, але на московському боці видно Кременчук [Kremierczow][128], де є зруйнована древня будівля і де я 1635 р. накреслив план замку[129]. Це місце дуже гарне і зручне для проживання. Крім того, це останнє місто [на Дніпрі], оскільки далі за ним тягнеться безлюдний степ.

[…] Усть-Саврань [oucze Sauran], або Новий Конєцполь [Konespol Nowe][130] – останнє поселення поляків з боку Очакова, яке я заклав 1634 р., а 1635 р. збудував тут королівську фортецю; гадаю, що в цьому місці можна було б звести добрий арсенал проти турка.

Та повернемось до Очакова[131] і скажемо, що це місто, яке належить турку, знаходиться у гирлі Ніпра і по-турецькому називається Джанкерман [Dziancrimenda]. Це місто є стоянкою для галер, які охороняють гирло Борисфена, щоб перешко-

---

[126] Чигирин-Діброва – укріплене містечко на лівому березі Дніпра, в гирлі р. Сула (час заснування не встановлений). Із кінця XVI ст. належало Вишневецьким. 20 березня 1636 р. отримало від Яреми Вишневецького привілей на маґдебурзьке право (Коментарі // Боплан Гійом Левассер де. Опис України… – С. 151).

[127] Містечко Кирилів, за свідченням люстрації 1616 р., засноване 1615 р. в Корсунському старостві. Люстрація фіксує тут 200 дворів, відповідно, населення становило не менше 1200 осіб. 1616 року місту було надано маґдебурзьке право (Коментарі // Боплан Гійом Левассер де. Опис України… – С. 151).

[128] Мовиться про Кременчуцький перевіз на шляху з Дикого поля на Лівобережжя до Путивля. Під зазначеними руїнами слід розуміти рештки фортеці, спорудженої за часів Вітовта для охорони переправи через Дніпро (саме цю фортецю, під назвою Вітовтової, згадує Михалон Литвин). Традиційна версія про спорудження, згідно з королівським універсалом від 25 липня 1591 р., ротмістром Свірчовським фортеці в Кременчуці не відповідає дійсності. За люстрацією 1636 р., Кременчук «раніше колись був містечком, зараз лежить пустим полем з іншими прилеглими до нього урочищами». Очевидно, фортеця постала тут між 1636 і 1638 рр. Вперше вона описана в щоденнику Евлія Челебі (1657). Після Зборівської угоди 1649 р. – сотенне містечко Чигиринського полку (Коментарі // Боплан Гійом Левассер де. Опис України… – С. 151-152).

[129] План укріплень Кременчука, складений Бопланом, не виявлено.

[130] Усть-Саврань, або Новий Конєцполь – місто при усті р. Саврань, де Боплан збудував замок та мешкав у 1634-1635 рр. Тепер – м. Саврань, районний центр Одеської обл. У літературі неправомірно ототожнюється з відомим за джерелами XVI ст. поселенням Саврань, яке було розташоване на р. Саврань вище (Коментарі // Боплан Гійом Левассер де. Опис України… – С. 164).

[131] Очаків – місто, переправа. Давнє українське місто Дашів на території Київського воєводства ВКЛ. Кримський хан Менґлі-Ґірей I збудував тут 1491 р. замок Езі, що фігурує в українських джерелах як Очаків. 1538 року був захоплений турками й увійшов до складу Аккерманського санджака. Відомий також під назвою Джанкерман.

Боплан перелічив п'ять переправ через Дніпро, охарактеризував чотири із них та згадав найпівденнішу – Очаків. Опису Очаківської переправи Боплан не дав, хоча від неї, за авторами кінця XVI ст., наприклад С. Сарніцьким, 1585 р. починалися татарські Чорний і Кучманський шляхи (Коментарі // Боплан Гійом Левассер де. Опис України… – С. 166).

дити виходу козаків у Чорне море. Порту тут немає, є лише добра якірна стоянка. Під замком лежить два міста, розташованих поруч на одному із схилів гори, а другий – урвище. Вони добре захищені з південного до північного заходу. Стіни замку можуть мати до 25 футів у висоту, але міські стіни набагато нижчі. У місті може бути до 2 тис. жителів […].

Боплан Гійом Левассер де. Опис України, кількох провінцій Королівства Польського, що тягнуться від кордонів Московії до границь Трансільванії, разом з їхніми звичаями, способом життя і ведення воєн. – К., 1990. – С. 36-37, 47.

Розділ 4.

ТОРГІВЛЯ

№ 1

1341 р., березень – не пізніше червня 27[1], Львів. – Лист «правителя або старости землі» Дмитра Детька до магістрату і купців міста Торунь із запрошенням приїжджати з товарами до Львова, як це було за попередніх князів

Славним мужам і гідним віри намісникам, радникам, купцям усієї громади в Торуні – Дмитро Детько, правитель або староста Руської землі, [бажає] постійного здоров'я в Богові.

Пам'ятаючи велику таємницю цього святого вислову: «блаженні, хто перебуває в мирі, бо їм належатиме земля», ми усунули суперечку, посіяну з намови диявола між польським королем Казимиром і нами, й, натхненні животворним духом, подолавши спокусника людського роду, уклали союз згоди. Тому бажаємо, щоб усі, хто хоче їхати в Руську землю, знали, що, згідно з правами наших попередників, [кожен], нікого не лякаючись, може безпечно приїздити з товарами до Львова. А тих, хто вирішив приїхати сюди на стале перебування, звільняємо і даруємо вільну спадщину і ці лише мали б сплачувати річний податок, як то було раніше, а також повинні зважати на інші права. А шкоди, заподіяні львів'янам після смерті нашого володаря[2], блаженної пам'яті руського князя, беремо цим листом, як і іншими, на себе.

А на доказ обіцяного та щоб було до нас довір'я, ми веліли скріпити цю сторінку нашою печаткою.

Дано у Львові цього року[3].

Купчинський О. Акти та документи Галицько-Волинського князівства XIII – першої половини XIV століть. Дослідження. Тексти. – Львів, 2004. – С. 194-200.

---

[1] Грамота писалася після укладення миру старостою Руської землі Дмитром Детьком з польським королем Казимиром III, що відбулося, на думку А. Куника, «ніяк не пізніше весни 1341 р. або навіть кінця попереднього 1340 р.» (Болеслав-Юрий II, князь всей Малой Руси. Сборник материалов и исследований, собранных О. Гонсиоровским, А. Куником, А. Лаппо-Данилевским, И. Линниченком, С. Пташицким, И. Режабком. – СПб., 1907. – С. 120). Зважаючи на це, нижною межею дати може бути кінець зими і початок весни, тобто лютий-березень 1341 р., верхня межа – не пізніше червня того ж року (Історія Львова в документах і матеріалах: Зб. док. і матеріалів / Упоряд. У. Я. Єдлінська, Я. Д. Ісаєвич та ін. – К., 1986. – С. 13).

[2] Йдеться про повстання міського населення Львова після смерті в 1340 р. останнього галицько-волинського князя Юрія II Тройденовича. Під час заворушення було розгромлено двори багатих іноземних купців (Історія Львова в документах і матеріалах. – С. 368).

[3] Цю грамоту Л. Войтович наводить як доказ цілковитої безпідставності поширених серед польських авторів, починаючи з Длуґоша, уявлень, начебто в 1340 р. і Львів, і його околиці, і староста Руської землі опинилися в залежності від Польського Королівства. На переконання історика, Дмитро Детько був цілком самостійним правителим, адже з грамоти випливає, що він вів дипломатичне листування від власного імені. Отже, і влада Любарта тут була номінальною. Однак юридично Руське королівство зі столичним Львовом залишалося складовою Галицько-Волинської держави, останнім сувереном якої був православний князь литовсько-руського роду Дмитро-Любарт Ґедимінович (Войтович Л. Часи старости Дмитра Детька і князя Любарта // Історія Львова: У 3 т. / Під ред. Я. Ісаєвича, М. Литвина, Ф. Стеблія. – Львів, 2006. – Т. 1: 1256-1772. – С. 60-62).

№ 2

1349 р., грудня 5, Сандомир. – Універсал Казимира III на право вільного проїзду купців з Пруссії та Торуня до Володимира через землі Галицької Русі

Хай стане відомо всім, хто виявить бажання про це знати, що ми, Казимир, з ласки Божої король Польщі і володар Руської землі, надаємо і підтверджуємо повну і всіляку безпеку усім і кожному зокрема купцям з Прусської землі, з наших земель, а особливо з Торуня, дозволяючи переходити через нашу Руську землю, прибувати до нашого міста Володимира, там вести справи, торгувати і затримуватись під гарантією безпеки майна й особи; також дозволяємо, щоб усякий збиток згаданим купцям, який би трапився від кого-небудь у Руській землі (чого нехай не станеться), відшкодовувався з нашої скарбниці.

Діялось в Сандомирі, під роком Божим 1349, у суботу після октави св. Андрія.

На підтвердження чого ми наказали привісити нашу печатку.

Торгівля на Україні, XIV – середина XVII століття: Волинь і Наддніпрянщина / Упоряд. В. Кравченко, Н. Яковенко. – К., 1990. – С. 20.

№ 3

1373 р. – Денис Зубрицький про торгові справи

1373. Князь Владислав не лише сам виявляв ласку до міста, а й клопотався за нього, де цього вимагала потреба. Від незапам'ятних часів Львів, Володимир і Луцьк були важливими містами складу [товарів] у цій частині Європи, за посередництвом яких південна і західна Європа провадила торгівлю з північчю і сходом. Львівські купці зазвичай возили за малу платню товари в Угорщину і Польщу. Тепер, коли Руське князівство стало мовби окремою удільною країною, угорські і польські митники почали накладати на львівських купців більші оплати. Отож вони звернулися до свого володаря, а той домігся у короля привілею, виданого в Пресбурзі (Posonii), в силу якого містові Львову було дозволено вільну торгівлю у всіх його угорських і польських володіннях за звичайне мито.

Зубрицький Д. Хроніка міста Львова / Пер. І. Сварника. – Львів, 2002. – С. 39.

№ 4

1379 р., листопада 18, Луцьк. – Лист володимирського й луцького князя Дмитрія (Любарта) до львівської міської громади з визнанням складського права, як і раніше, за Львовом, Володимиром і Луцьком та з пропозицією повідомляти про випадки його порушення при транзитній торгівлі через землі Галицької Русі

В ім'я Господнє, амінь.

Ми, великий князь Димитрій, з ласки Божої князь Володимира і Луцька.

Обіцяємо вельможним членам ради і простим міщанам та усьому місту Львову, що ми не маємо наміру дозволяти жодному купцеві ані з Польщі, ані з Німецьких земель переїжджати зі своїми товарами через нашу землю в напрямку Поганського краю, обминаючи склади у Володимирі, Луцьку і Львові, які існують там з давніх часів[4]. А якби наш пан король, скориставшися своєю владою, дозволив гостеві, що прямує до Поганського краю, подорожувати через вашу землю на тих же умовах, як і ми дозволяємо йому прямувати через нашу землю до Поганського краю, ви повинні в листах, якими ми обмінюємося, тобто ви – в своїх листах нам, ми – у своїх листах вам, повідомляти про всілякі порушення, хитрощі та всі збитки.

На скріплення сказаного в цьому листі ми підвісили нашу печатку. Дано цей лист в Луцьку на восьмий день свята святого Мартина, велебного єпископа, року від Різдва Господа нашого 1379.

Торгівля на Україні, XIV – середина XVII століття: Волинь і Наддніпрянщина / Упоряд. В. Кравченко, Н. Яковенко. – К., 1990. – С. 22.

---

[4] Це перша відома згадка про право складу на Волині. Згодом у джерелах зазначається, що за Казимира IV (1440-1492) на території України, яка входила до Великого князівства Литовського, було два складських міста для «заморських» купців – Київ і Великий Луцьк. Володимир як складське місто тут не називається. У пізніших регламентаційних актах право складу для Луцька підтверджується листом Сиґізмунда Авґуста від 28 березня 1558 р. як здавна надане (Архив ЮЗР. – К., 1969. – Ч. 5. – Т. I. – С. 24), хоча у перших маґдебурзьких привілеях 1497 і 1498 рр. згадки про нього немає. Щодо Києва, то найраніша пряма вказівка на існування київських складів датується аж 1618 р., хоча сам купецький двір на міському ринку, де відбувалися торгові операції, пов'язані з правом складу, фігурує в урядових листах, починаючи з 1555 р. (Каталог документів з історії Києва XV–XIX ст. / Упоряд. Г. Боряк, Н. Яковенко. – К., 1982. – С. 125).

№ 5

1380 р., листопада 11, Вишеград. – Людовик встановлює у Львові склад товарів для купців, які їдуть до Татарії та повертаються звідти

В ім'я Господа, амінь. Ми, Людовик, Божою ласкою (*титулатура*). Хочемо щоб залишилася для вічної пам'яті справа, як сучасним, так і прийдешнім. Розглянувши з нашою королівською прихильністю і милостиво заопікувавшись різними та численними шкодами, незручностями та зубожіннями, які [мають] наші вірні наших Королівств Угорщини і Польщі, підпорядковані святій короні міщани і жителі, з причини купецьких перешкод і заборон доріг до татарської дороги[5]. Наші міщани у Львові перед згаданими нашими купцями виправдовують [ці заборони], що були встановлені і започатковані безповоротно добре зваженим і обдуманим нашим рішенням разом з найяснішою володаркою, пані Єлизаветою, нашою дорогою матір'ю, а також нашими магнатами. Та вирішуємо з певного нашого відома, хочемо цілковито [мати у волі], визначаємо і встановлюємо навічно і незворотньо, що всі і кожний із згаданих Королівств Угорщини та Польщі, наші міщани і жителі – купці будь-якого походження, статусу і роду, які приходять зі своїми речами і товарами у згадане наше місто, повинні показати міщани і жителі наших Королівств Угорщини і Польщі торгове свідчення, гідне довір'я, що до повних 14 днів зі згаданими своїми товарами у згаданому місті Львові залишалися, спеціально для заспокоєння, а також задоволення і продажу [товарів] львівським жителям. Ті ж згадані товари, якщо продати там не змогли, тоді єдине, належне, гідне і звичайне мито з цих товарів [сплативши], вільно і без перешкоди будь-якої людини, якого б стану чи походження не були, до Татарії і будь-якої її частини татарського краю стільки разів при їхній добрій волі повинні і можуть транспортувати і повертатися у вищезазначене місто Львів і кожного разу можливість і торгове звільнення нехай мають. І при поверненні знову в згадане наше місто Львів зі своїми відвезеними чи привезеними товарами з татарського краю, до повних 14 днів ці товари стільки можуть тримати, поки зручно і корисно не продадуть у зв'язаному вигляді. Коли мине 14 днів після згаданого повернення, єдине, належне цьому і співмірне мито [сплативши], для власного переїзду можуть бути вільними, до такої міри, наскільки наші купці матимуть бажання. Нарешті, хочемо і вирішуємо, що всі наші грамоти чи [грамоти] згаданої нашої матері, отримані згаданими львів'янами раніше даного привілею, що якимось чином суперечить даній грамоті, хай будуть у той же час цілком недієвими і неміцними. Для пам'яті справи вирішили даній [грамоті] надати чинність.

Дано у Вишеграді на свято блаженного Мартина сповідника, року Божого 1380.

Привілеї міста Львова (XIV–XVIII ст.) / Упоряд. М. Капраль. – Львів, 1998. – С. 44-45.

---

[5] Суперечка про торгові дороги та право складу між Львовом і Краковом велася довгі роки (Kutrzeba S. Handel Polski ze Wschodem w wiekach średnich. – Kraków, 1903. – S. 113-117).

№ 6

1402 р., жовтня 3, Львів. – Владислав II надає львівським вірменам право торгувати у будь-якій частині його королівства

Владислав, Божою ласкою король (*титулатура*). Повідомляємо змістом даної [грамоти] всім, кому потрібно. Що ми, з діяльного співчуття приглядаючись до недоліків та кривд вірменів, що мешкають у нашому місті Львові, які приходять їм, тому, що [вони] не можуть виїхати до татарських країв та проводити свою торгівлю[6], яких [вірменів] бажаючи з нашої спеціальної ласки прерогативою обдарувати та їх від таких кривд та недоліків звільнити, надаємо повну та цілковиту можливість змістом даної [грамоти], щоб в наші землі, як Русь, так і Литву та інші землі, які наше королівство має в собі, могли приїжджати з своїми товарами та здійснювати свою торгівлю, як інші купці, що в нашому королівстві мешкають та здійснюють, та проводять таку торгівлю. Таким чином, вам, всім та кожному, старостам, бургграбіям, воєводам, підбургграбіям, райцям міст та їхнім урядникам, а також іншим урядникам нашого королівства, від яких даною [грамотою] вимагаємо, нашим міцним королівським декретом-мандатом наказуємо, щоб тим нашим вірменам з міста Львова з їхніми товарами будь-якого виду чи роду без всілякої перешкоди дозволяли їхати та здійснювати їхню торгівлю та купецтво відповідно до їхньої волі та уподобання.

Дано у Львові у найближчий вівторок перед святом св. Франциска сповідника, року Божого 1402.

Привілеї національних громад міста Львова (XIV–XVIII ст.) / Упоряд. М. Капраль. – Львів, 2000. – С. 125-126.

№ 7

1409 р., Аргишів. – Волоський воєвода, князь Омлаша і Фогараша Мірча, дозволяє купцям зі Львова, Польщі та Литви вільно торгувати всіма товарами, крім срібла, після сплати торгового мита в Торговиці

Ми, Мірча, трансільванський воєвода, князь Омлаша і Фогараша, райцям і лавникам і всім купцям міста Львова, сучасникам і прийдешнім, привітання і для всіх постійне зростання благополуччя. Оскільки для кращого становища королівств, провінцій та купців ми постановили розвинути та зміцнити союзну приязнь, яка б вічними часами тривала, тому ваші купці і пана короля Польщі та князя Витовта, найясніших володарів, наших братів, нашу землю зі своїми товарами часто і за звичним правом можуть і будуть у змозі відвідати, при недоторканості їх речей та

[6] Цей документ засвідчує пріоритетність східного напрямку торгівлі вірменів.

осіб. Однак при умові, що коли ваші львівські купці або інші вищезгадані купці згаданих володарів, наших братів, зі своїми сукнами та іншими товарами до нашого міста Торговиці приїдуть або прибудуть, тоді нам або нашій людині зі своїх речей, сукон та інших товарів одну тридцяту частину раз і назавжди сплатити зобов'язані і повинні. І після цього у нашій землі тим купцям надаємо вільну можливість свої сукна або інші товари продавати без стягнення жодного мита, купувати або обмінювати всі речі, за винятком срібла. Хочемо, щоб усе, що вам і до вас належатиме або вам заборгують наші [люди], ми негайно і без затримки вам усім і тільки вам накажемо розсудити за всіма правами. Нарешті, коли схочете повернутися, тоді не стягуючи жодного податку, при недоторканості ваших речей та осіб і без якоїсь перешкоди ми дозволяємо вам від'їхати й обіцяємо за посередництвом доброї запоруки. Для засвідчення справи дану [грамоту] вважали виготовити і нашу велику печатку доручили підвісити.

Діялося і дано в Аргишеві[7], року Божого 1409.

Привілеї міста Львова (XIV–XVIII ст.) / Упоряд. М. Капраль. – Львів, 1998. – С. 522-523.

№ 8

1415 р., квітня 18, Сянок. – Владислав II дозволяє львів'янам закласти вагу[8] у своєму місті

Владислав, Божою ласкою (*титулатура*). Змістом даної [грамоти] визнаємо всім, кому необхідно. Бажаючи нашому місту Львову кращі умови надати та потреби, вигоди і прибуток щасливо збільшити, ґрунтовно оглянувши і побачивши вірні послуги і заслуги, що згадані міщани міста Львова багаторазово і ласкаво у нашого маєстату заслужили, і в майбутньому з більшим бажанням вірність зможуть виявляти, з огляду на це, бажаючи щедрішими ласками їх наділити, щоб вони були задоволені від наших спеціальних прерогатив, наші благодіяння їм допомогли і під нашим щасливим управлінням мали бажання краще дихати, у нашого творця милість для нас безперервно просити; цим міщанам і цьому згаданому місту зі щедрістю нашою королівською милостю надаємо можливість таким змістом даної [грамоти], щоб вагу, або будинок, у якому всі речі для продажу на фунти[9] за звичаєм зважувалися, могли зводити, будувати і фундувати в місці, що його виберуть. У тому [будинку] всі речі, що мають міру, належно та рівно [можуть] зважувати і за мірками зважуватимуть. Отже, вам, старости, воєводи, прокуратори, орендарі та інші будь-які наші урядовці, що тепер є і в майбутньому

[7] Аргишів – місто в Румунії, лежить над рікою з такою ж назвою.

[8] Вага – будинок, де зважували товари перед сплатою мита.

[9] Фунт (львівський) – міра ваги; дорівнював 405,2 г.

будуть, які перебувають у наших руських землях, вірним, милим, віддаємо розпорядження і наказуємо серйозно, щоб ви тих міщан непорушно зберігали згідно з тією вільністю, що ми їм надали, під покровом нашої королівської ласки інше не робіть.

Дано в Сяноку у четвер після неділі «Милосердя», року Божого 1415, у присутності при доброму бажанні нашої волі [тих], хто буде у хорошому здоров'ї.

Привілеї міста Львова (XIV–XVIII ст.) / Упоряд. М. Капраль. – Львів, 1998. – С. 60-61.

№ 9

1441 р., червня 16, Буда. – Владислав III дозволяє райцям Львова закладати і збільшувати крами, ятки і підтверджує право вибирати перекладачів[10] згідно зі своєю волею і за порозумінням із львівським старостою

В ім'я Господа, амінь. Для вічної пам'яті справи. Непевним є становище людських дій внаслідок ворожого бігу нестабільності, якщо [вони] не зміцнюються правдивим свідченням грамот. Тому ми, Владислав III, Божою ласкою (*титулатура*). Змістом даної [грамоти] повідомляємо всім, кому необхідно, як сучасникам, так і прийдешнім, хто це читатиме. Бажаючи наше місто Львів кращими умовами наділити, щоб у час нашого щасливого панування, отримавши щасливе зростання, змогло би себе обновити, всі і кожні малі або бідні крами, по-простому «арме кремхен», а також ятки, по-простому «гокен» названі, можуть райці згаданого міста так багато, як трапиться, закладати зі зручністю і користю для нашого міста Львова. На майбутній час для закладання, зведення, будівництва і збільшення та кращого для них [райців] розміщення [крамів та яток] повну і всю можливість дали, дарували і даємо та даруємо, записуємо й обдаровуємо змістом даної [грамоти]. Тим райцям ті бідні крами та ятки зі всіма їхніми чиншами, користуваннями, прибутками, користями, зручностями, повинностями, податками і всіма доходами, [є наданими] для тримання і володіння вічно і на віки, мирно і спокійно, для посідання. Чинші і всі згадані прибутки від них, що мають і виникнуть, [райці] повинні з них стягувати, отримувати, забирати і в необхідне користування нашому згаданому містові Львову, як краще і зручніше бачиться, вкладати і застосовувати. Крім того, за гідним звичаєм, що був від давніх часів, райці і міщани згаданого міста, за їх волею, вибирають і розміщають перекладачів будь-якої мови, до цієї справи вмілих, для їхньої [міщан] і міста вигоди,

[10] Перекладачі – міські урядовці, котрі, крім основних перекладацьких, виконували посередницькі та контрольні функції щодо приїжджих до Львова східних купців. Обиралися вони переважно з вірмен та греків, які знали східні мови (Czołowski A. Pogląd na organizacyę i dzialalność władz miejskich do 1849 r. // Miasto Lwów w okresie samorządu (1870-1895). – Lwów, 1896. – S. LI).

зручності і необхідності. Просили наш маєстат згадані райці, міщани і жителі вищезгаданого міста, щоб ми вважали за гідне підтвердити цей звичай виборів згаданих перекладачів, дотримуваний ними завжди і віддавна. Таким чином ми, взявши до уваги, що не можна заперечувати справедливої думки прохачів, такі вибори перекладачів райцями і міщанами згаданого нашого міста вічно залишаємо, надаємо й обдаровуємо повною та цілковитою можливістю вибори перекладачів у звичайні часи та доки їм бачиться корисним за посередництвом змісту даної [грамоти]. Однак, коли будь-які вибори, що трапляться, будуть робити, тоді згоду старости чи його бурграбія, що в той час буде запрошеним до таких виборів та замість нашого маєстату до цього буде обраним, до такого дозволу і ласки мають звертатися і честь виявляти. Якщо ж староста чи бурграбій у своїй затятості не схоче дозволити тих виборів, усе ж згадані райці і міщани до таких виборів і їх проведення нехай просуваються і понад це ніби мають повну згоду старости чи бурграбія. Для сили нашої грамоти і для засвідчення наша печатка є підвішена.

Діялось у Буді у п’ятницю, напередодні свята Божого Тіла, року Божого 1441. У присутності (*список свідків*). Дано ж через руки ясновельможного Йоана з Конецполя, канцлера нашого Польського Королівства, щиро нам милого.

За свідченням ясновельможного Предборія з Конецполя, розпшенського каштеляна.

Привілеї міста Львова (XIV–XVIII ст.) / Упоряд. М. Капраль. – Львів, 1998. – С. 86-88.

№ 10

1442 р., вересня 1, Львів. – Із книги записів лавничого суду Львова про торговельні зв’язки з смоленськими купцями

Ігнатко русин[11].

Русин[12] Данило з Смоленська оскаржив Ігнатка русина з Вільна, говорячи, що він дав йому на віру в Данцигу товарів на п’ятдесят кіп чеських грошей[13] і що

[11] В оригіналі: «Ruthenus».

[12] В оригіналі: «Rewsse». В «Історії Львова в документах і матеріалах…» переклали цей етнонім як «росіянин», однак це, мабуть, неправильно, оскільки на 1442 р. (від 1404 до 1514 р.) Смоленськ належав Великому князівству Литовському і на XV ст. в документах спостерігається змішування термінів «Ruthenus» і «Rewsse». Більше того, в цьому тексті згадуваний Ігнатко означається і як «Ruthenus», і як «Rewsse». Проте, як слушно зазначили укладачі цитованого збірника, висновуючи із контексту запису, йдеться, очевидно, про того самого купця – Ігнатка русина, який був пов’язаний з Вільном і мав дотичність до Львова, через що його справа розглядалась у львівському лавничому суді.

[13] Гріш (празький) – срібна монета, яка карбувалась в Чехії у 1300-1547 рр. (за іншими даними – до 1544 р.), поширена на українських землях у XIV–XV ст.

призначив йому доглядачем Матвія русина з Смоленська. Тепер Данило говорить, що Ігнатко не віддав йому ні його товару, ні грошей за товар, ні не відповів йому. Це Ігнатко заперечив і виправдався своєю присягою, пояснивши судові. Суд виправдав його і [визнав] його вільним від оскаржень вищеназваного Данила […].

Історія Львова в документах і матеріалах: Зб. док. і матеріалів / Упоряд. У. Я. Єдлінська, Я. Д. Ісаєвич та ін. – К., 1986. – С. 22.

№ 11

1493 р., лютого 9, Пйотркув. – Ян Ольбрахт, вирішуючи суперечку між міською радою Львова і євреями, встановлює останнім певні обмеження в торгівлі сукном та волами

Ян Ольбрахт і т. д. Повідомляємо і т. д., що недавно виникла суперечка між славетними бурмистрами і райцями, з одного боку, та львівськими євреями, з другого боку, відносно вільної торгівлі євреїв, яку ті міщани забороняють. Ми, цим разом зайняті державними справами, не маючи змоги зайнятися вирішенням їхніх суперечок, вирішили цю справу продовжити і відкласти до нашого щасливого прибуття у Львів. Однак тим часом, дозволено згаданим євреям міняти кожного року на сукно тисячу волів, по які вільно їм іти купувати на щорічні ярмарки всюди, особливо там, де ведуть торгівлю ті міщани, яких справа зі собою привезти сукно на ярмарок у поставах чи сукупно; які [постави] цілі, однак не покраяні поміняють на куплених там [волів], і поміняних ніде інде, тільки як 500 у Ярославлі та інші 500 у Перемишлі повинні купити раз у році, а окрім цього, не наважуйтеся виконувати жодну іншу торгівлю аж до нашого щасливого прибуття у Львів, де між інших [справ] видано рішення у цій справі. Цей же наш декрет та продовження цієї справи ви всі та кожен, воєводи, каштеляни, старости, орендарі, бурграбії та інші наші достойники та урядовці, і особливо, встановлені у Львові та Перемишлі, щирі та вірні нам милі, даною [грамотою] вимагаючи, наказуємо, бажаючи мати у всьому [порядок], щоб згадані обидві сторони, зберігали при даному нашому декреті; оберігаючи одну з тих сторін, піклуйтеся і захищайте від сторони, що неправильно чинить, противлячись цьому нашому декрету, і змушуйте нашою владою дотримуватися того нашого декрету, і робіть, щоб [інші] змушували; задля нашої ласки іншого хай не чиниться.

Дано на вальному сеймі у Пйотркуві у п’ятницю, в октаву Благовіщення Пречистої Діви Марії, року 1493.

Привілеї національних громад міста Львова (XIV–XVIII ст.) / Упоряд. М. Капраль. – Львів, 2000. – С. 392-393.

№ 12

1497 р., червня 17, Львів. – Ян Ольбрахт надає у власність львівським райцям королівську вагу до часу, поки Кафа, Кілія та Білгород не перейдуть знову в руки християн

В ім'я Господа, амінь. Для вічної пам'яті справи. Зверхність володарів звичайно полягає в тому, щоб своїм підданим надавати вільності, і тим більше зобов'язані ласку пропонувати тим, хто вірністю і піклуванням у державних справах серед інших виділяється. Тому ми, Ян Ольбрахт, Божою ласкою (*титулатура*). Змістом даної [грамоти] повідомляємо всім, кому необхідно. Беручи до уваги вірність і добрі заслуги теперішніх славних райців нашого міста Львова, котрі нам служать, завжди нам віддані, і сприятливе для нашої держави піклування і турботу виявляють при відбудові і укріпленні того згаданого міста; і бажаючи за таке виявлення [турботи], повернути більше щедро, стільки, наскільки нашою щедрістю обновляться, зміцняться і втішаться, нашу вагу у згаданому місті дали, подарували і передали та даємо, даруємо і передаємо за посередництвом змісту даної [грамоти] для тих райців, що є на той час, згадану вагу за звичаєм і правилом, які тепер [вага] має, з усім правом, володінням і власністю, а також чиншами, прибутками, доходами та всіма іншими належностями, як їм буде бачитися, для будь-якого тримання, володіння, користування, мирного і спокійного, вічними часами керування. І з умовою, що після того як за Божим сприянням Кафа, Кілія і Білгород повернуться до підданства і влади християн[14], відтоді ті райці від згаданої ваги, відповідно до рахунку річного чиншу 20 гривень грошей монети і рахунку, що є в обігу у нашому королівстві, у кожній гривні 48 грошів нараховується, кожного року нам і нашим спадкоємцями дати і сплатити будуть зобов'язані. Залишок, що після сплати згаданих 20 гривень залишиться, ці згадані теперішні райці, і що в майбутньому будуть, повинні отримати і вільно забирати для згаданого міста без спротиву і перешкоди з боку будь-яких урядовців. Воскову комору, встановлену нами у тому місті, залишаємо у повній свободі; так що з нашого воску, який на даній вазі буде зважуватися для нас, нехай не сплачується [податок] на згаданій вазі. Для засвідчення даної грамоти нашу печатку є підвішено. Дано у Львові в суботу після свята св. Віта, року Божого 1497, у присутності (*перелік свідків*).

Дано через руки велебного Вінцента з Пшерамб, віце-канцлера нашого королівства, щиро нам милого.

---

[14] Протягом 1475-1482 рр. Кафа, Кілія та Білгород потрапили під турецьке панування. Внаслідок цього львівська торгівля зі східними країнами зазнала великих утрат (Kutrzeba S. Handel Polski ze Wschodem w wiekach średnich. – Kraków, 1903. – S. 126-130). Про важливість східного напрямку торгівлі для Львова див.: Кривонос В. Участь купецького дому Бернатовичів у торгівлі Львова зі Сходом наприкінці XVI – початку XVII ст. // Вісник Львівського університету. Серія історична. – Львів, 1988. – Вип. 24: З історії стародавності і середньовіччя. – С. 91-98.

Він же, Вінцент з Пшерамб, віце-канцлер Польського Королівства, рукою власною підписав. За свідченням того ж велебного Вінцента з Пшерамб, віце-канцлера Польського Королівства.

Привілеї міста Львова (XIV–XVIII ст.) / Упоряд. М. Капраль. – Львів, 1998. – С. 137-139.

№ 13

1497 р., грудня 8, Львів. – Ян Ольбрахт виносить рішення у справі між міською радою Львова, з одного боку, і українцями та євреями з Підзамча, з іншого боку, в якому забороняє останнім торгувати на шкоду міста

Ян Ольбрахт, Божою ласкою король Польщі і т. д. Повідомляємо і т. д. Оскільки ми бачили привілеї та вольності райців та всієї громади Львова, котрі [вони] нам показали, уклінно скаржачись, що євреї та українці[15], які знаходяться на передмісті того міста Львова, під замком, заважають їм у їхній торгівлі та купецтві для зруйнування їх та того міста. Отож ми, оглянувши привілеї та вольності згаданого міста, за одностайною порадою та волею наших радників, вирішили, що райців та всю громаду згаданого міста Львова необхідно зберігати і слід зберегти відповідно до їхніх привілеїв та вільностей; а вищезгаданих передміщан-українців та євреїв жодним чином не допускати і не слід допускати до виконання вищезгаданих торгів та купецтва, що було б на збитки згаданого міста. Однак передбачивши, що інші передміщани, піддані міської юрисдикції, згадане купецтво не виконують, а навпаки, не мають таких привілеїв, наданих нашими попередниками, які міські привілеї повинні чи можуть заслужено відкидати; тим самим, що накладалися би кари, викладені в привілеях тих львівських міщан; не чинячи інше на спротив і т. д. Дано у Львові у п’ятницю, на свято Непорочного зачаття Пречистої Діви Марії, року, що вище [1497].

За свідченням вельможного Вінцента з Пшерамб, віце-канцлера Польського Королівства.

Привілеї національних громад міста Львова (XIV–XVIII ст.) / Упоряд. М. Капраль. – Львів, 2000. – С. 394-395.

[15] В оригіналі: «Iudei et Ruteni».

№ 14

1503 р., травня 10, Вільно. – Польський король Александр ухвалює, щоб протягом двох років ніхто з тих, хто не має міського права, не купував товарів у приїжджих купців, а тільки у львівських купців

Олександр, Божою ласкою (*титулатура*). Змістом даної [грамоти] повідомляємо всім, кому необхідно. Дізнавшись про те, що купці-прибульці та інші чужинці будь-якого статусу та походження, що не мають міського права Львова, які товари будь-якого виду і сировини так само, як інші купці-чужинці, для продажу у Львові привозять, заради прибутку зазвичай вільно купляти від тих прибулих купців, а не від львівських міщан; знаючи, що внаслідок цього львівським жителям і міщанам значною мірою є завдані несправедливість і обтяження і те місто у своїх прибутках є у шкоді і в неволю привертається. Ми, щоб зробити кращими умови того нашого міста Львова, його мешканців бажаючи обдарувати ласкою більшої свободи, вирішили і даною [грамотою] вирішуємо відтепер до двох років тимчасово припинити ту свободу, яку [мали] купці-чужинці у місті Львові, коли вільно від інших чужинців товар і речі купували, [і] згідно зі змістом даної [грамоти], припиняємо. Вирішуючи у всьому мати [волю], щоб в іншому жоден з купців, який не має права міста Львова, і задля продажу до Львова приїхав, не наважувався купляти речі та товари будь-якого виду і сировини у купців-прибульців у Львові, але найперше товари викупляв би у місцевих львівських купців; від тих місцевих львівських купців купці-прибульці речі і товари викупити прагнули би, з тими місцевими львівськими купцями торгівлею займалися би чи речі за речі давали, обмінювали без продажу чи будь-якого виду торгових угод. Цей декрет і припинення нашою даною грамотою надаємо, вирішуючи, щоб воно [припинення] протягом двох років було в силі. Для засвідчення грамоти наша перстенева печатка є підвішена.

Діялось у Вільні, у найближчу середу після свята Станіслава в травні, року Божого 1503, а нашого панування 2 року.

Олександр, Божою ласкою король, рукою власною підписав. За свідченням велебного Йоана з Ласко, першого секретаря королівського маєстату.

Привілеї міста Львова (XIV–XVIII ст.) / Упоряд. М. Капраль. – Львів, 1998. – С. 154-155.

№ 15

1503 р., листопада 12, Люблін. – Польський король Александр наказує своїм урядникам, щоб львівським євреям не чинили перешкод у торгівлі, ярмарках та торгах

Олександр, Божою ласкою король Польщі і т. д. Усім і кожному, підданим будь-якого стану і походження, нашим вірним милим, королівська ласка. Вірні

нам милі, ми дізналися від наших львівських євреїв, що є перешкоди від будь-яких наших підданих у їхній [євреїв] торгівлі, забираються від них безправно їхні речі, які вони купують на щорічних торгах, і це чинять без усякого справедливого порядку, тому ми, бажаючи тих євреїв так оберігати, як покійні наші попередники звикли оберігати, наказуємо достеменно, [як] наказував покійний маєстат брата, вам усім і кожному, маєстатичні достойники і урядовці, як би вони не називалися і яку б владу не мали, щоб дозволяли згаданим нашим львівським євреям вільно виконувати їхню торгівлю на річних та вільних торгах. Якщо ж хтось мав би намір їм якусь шкоду вчинити, докладемо праці, щоб дізнатися, хто вчинив проти нашої волі; задля нашої ласки іншого хай не чиниться.

Дано у Любліні у недільний день після свята блаженного Мартина, року Божого 1503, а нашого панування 2 року.

За наказом пана короля.

Привілеї національних громад міста Львова (XIV–XVIII ст.) / Упоряд. М. Капраль. – Львів, 2000. – С. 397-398.

№ 16

1506 р., лютого 15, Люблін. – Польський король Александр надає львівським євреям звільнення від сухопутних, водних та мостових податків і мит, як це було зроблено роком раніше для львівських міщан

Олександр, Божою ласкою (*титулатура*). Усім і кожному, воєводам, каштелянам, старостам, орендарям, бургграбіям, зем'янам, митникам, райцям міст і містечок та іншим нашим підданим будь-якого стану і походження, де б не були встановлені в нашому королівстві, даною [грамотою] вимагаючи, щиро і вірно нам милі, королівська ласка. Вельможні, уроджені, шляхетні та обачні, щиро і вірно нам милі. Оскільки на минулому вальному сеймі, що відбувся найближчого року в Радомі, всі і кожні міщани та жителі нашого міста Львова, внаслідок того, що, перебуваючи на ворожих кордонах, споруджують фортифікацію для кориснішої охорони держави нашого королівства і їм подарована сплата наших королівських мит: перевізних, гребельних і мостових, котрі від їхніх речей і товарів нам і нашим спадкоємцям виплачували б, за наполяганням прелатів і баронів, радників нашого королівства, що з нами перебували, назавжди звільнили та вилучили, як і повідомили нашою грамотою, даною згаданому вашому всьому місту, але коли львівські євреї разом з християнами та особами інших обрядів, що там живуть, несуть однаково міські тягарі та рівні витрати на міську перебудову видають та сплачують, тому тією заслуженою вільністю мають володіти разом з [іншими] мешканцями. Таким чином, щоб вільність надана нами, до ефективного виконання щодо тих євреїв накладалася, наказуємо вам, щоб відтепер і далі в майбутні часи завжди згаданих львівських євреїв у тій вільності від сплати мит – гребель-

них, перевізних і мостових, наданих нами, цілком зберігали і мита перевізні, гребельні і мостові, від будь-яких возів, волів, їхніх товарів і речей будь-якого роду, виду та породи не утримуйте і не стягайте так, як звикли чинити з тими міщанами та іншими, що живуть у місті [Львові].

Дано на вальному сеймі у Любліні, в неділю, на другий день св. Валентина, року Божого 1506.

Привілеї національних громад міста Львова (XIV–XVIII ст.) / Упоряд. М. Капраль. – Львів, 2000. – С. 400-401.

№ 17

1509 р., листопада 13, Львів. – Сиґізмунд I встановлює у Львові щотижневий торг м'ясом по суботах з правом вільного продажу для міщан, мешканців та селян

Сиґізмунд, Божою ласкою (*титулатура*). Змістом даної [грамоти] повідомляємо всім. Перебуваючи на даний момент щасливо в цьому нашому місті, дізналися ми, що прості люди, які це місто замешкують, недостачею м'яса у місті є обтяжені, і не менш стурбовані спільним проханням наших підданих, як тих, що в самому місті живуть, так і за межами його навколо мешкають і просять, щоб про недостачу м'яса, точніше про зняття тієї самої недостачі, ми лагідно і добросердечно потурбувалися, встановили би загальний і необмежений ринок м'яса у цьому нашому місті. Однак ми остерігаємося будь-якої втрати у наших королівських прибутках, належних до Львівського замку від львівського міського ремесла різників, відповідно до давнього звичаю, що може статися. Однак погоджуємося на ті побажання прохачів і ніби для всієї суспільності міста та її територій, через недостачу м'яса, знімемо цю обмеженість і повернемо втіху. Зі спеціальної нашої ласки і прихильності ми вважали загальний необмежений ринок м'яса у цьому нашому місті Львові кожної суботи щотижня утримувати, мати, встановлювати та встановлюємо даною [грамотою], надаючи можливість всім і кожному з наших підданих, будь-якого походження, обряду і віри міщанам, жителям містечок і селянам, звідки б не прибули, за винятком євреїв, сарацинів та татар, м'ясо будь-якого виду тварин у час будь-якого вищезгаданого ринку в місцях і ятках, визначених для цього продажу бурмистром і райцями Львова, порізаним і непорізаним або частинами поділеним, однак зі здорових і неінфікованих тварин, що були вбиті, хай відкрито чи публічно виставляють і продають. І на тому загальному ринку з ласки всім нашим підданим і будь-кому з людей будь-якого статусу і походження в цей самий день загального ринку вільно, безпечно і мирно у Львові прийти і те м'ясо купувати та обміняти, тільки хай не будуть такі, що спільні закони нашого королівства не підтримують або їх спільнота гідних

довір'я цурається. Однак, надаючи цю ласку для народу, щоб ми також не мали втрат, встановлюємо таке: ті різники, міщани, жителі містечок, селяни і будь-які люди, звідки б не прийшли, що м'ясо на тому спільному місці ринку продаватимуть, нам та нашим спадкоємцям, по-іншому – до нашого Львівського замку, в кожен день загального ринку від кожного вола або корови по одному грошу, далі від кожного окремого мула, барана і телиці по шість денаріїв, потім від кожної свині, після її забиття – половину гроша загальноприйнятої монети і рахунку повинні сплатити, оскільки [вони] річний чинш нам віддавна звично дають, вільними і звільненими хочемо зробити, але, щоб ніхто це встановлення загального ринку не вважав остаточно вирішеним, внаслідок цього хочемо і встановлюємо, щоб цей загальний ринок м'яса тільки до нашої доброї волі та наших спадкоємців тривав за посередництвом даної [грамоти]. Для засвідчення цієї грамоти наша печатка є підвішена. Дано у Львові в найближчий вівторок після свята св. Мартина, року Божого 1509, нашого панування – 3.

Йоан з Ласко, який вище, гнезненський вічний коадютор і канцлер Польського Королівства підписав.

Привілеї міста Львова (XIV–XVIII ст.) / Упоряд. М. Капраль. – Львів, 1998. – С. 172-174.

№ 18

1515 р., жовтня 5, Краків. – Сиґізмунд I виносить рішення щодо торговельних прерогатив львівських євреїв у їхній суперечці з міщанами Львова, за яким львівські євреї отримували ті самі прерогативи в торгівлі, що й інші євреї в королівстві

Сиґізмунд, Божою ласкою (*титулатура*). Повідомляємо змістом даної [грамоти] всім. Що між славетними райцями нашого міста Львова, з одного боку, і євреями, жителями того міста, з іншого боку, була давня суперечка щодо ведення торгівлі. Бо міщани скаржилися на євреїв, які таку торгівлю ведуть, що ті євреї не можуть мати, як львівські купці, такої можливості ведення торговельних справ і показати перед нами грамоти і надання наших попередників, королів Польщі, видані вищезгаданим сторонам. Ми з нашими радниками, що тут біля нас є присутні, ту суперечку уважно вивчили та, прочитавши уважно грамоти сторін, так постановили і даним змістом грамоти постановляємо щодо дотримання інших [речей]. Щоб так само євреї, що живуть у місті Львові, могли вільно виконувати будь-якого роду торгівлю та купецтво будь-де в нашому королівстві за звичаєм інших купців, однак обмежуючись тільки двома товарами. Що можуть сукно краяти і міряти на лікті ніде інде, тільки на ярмарках, на які прибуватимуть торгувати до будь-якого містечка та міст. І матимуть можливість купувати воли у кількості 2 тисяч в один рік, яких [волів] можуть переганяти і продавати, звідки схочуть,

зберігаючи сплату нових мит. Однак можливість ведення тієї торгівлі вищеописаним способом буде в їхніх руках до прихильності нашої волі. Для засвідчення грамоти, наша печатка є підвішена.

Дано у Кракові у п'ятницю, на свято св. Венцеслава, року Божого 1515, панування [нашого] – 9.

Свідчення велебного у Христі отця Петра, перемишльського єпископа та віце-канцлера Польського Королівства.

Привілеї національних громад міста Львова (XIV–XVIII ст.) / Упоряд. М. Капраль. – Львів, 2000. – С. 405-406.

№ 19

1519 р., березня 14, Пйотркув. – Сиґізмунд I надає привілей для братства купців багатих крамів у Львові, за яким тільки вони мають право торгувати вроздріб у місті

В ім'я Господа, амінь. Для вічної пам'яті справи. Ми, Сиґізмунд [III], Божою ласкою король (*титулатура*). Повідомляємо змістом даної [грамоти] всім, кому потрібно, сучасникам і прийдешнім, які читатимуть це. Що ми одержали від усіх і кожного окремо львівських купців, нам вірних, важку скаргу на те, що, хоч вони користуються ринком, тобто місцем, де ведеться торгівля, в так званих багатих крамах, і де вони, а не деінде, звикли виставляти і продавати всякі речі будь-якого роду, кольору, матеріалу, якості, кількості та виробу, проте є деякі [люди], котрі торгують у Львові, але не мають таких крамниць, званих багатими крамами, і не належать ні до братства, ні до цеху разом з цими купцями, одначе [вони] продають предмети і товари, які можна виставляти і продавати тільки в згаданих багатих крамницях [або] в багатих крамах, потайки на локті і на вагу та в іншій роздрібній торгівлі, і звикли так продавати, на превелику шкоду львівським купцям. Тому згадані купці просили нас, щоб ми вважали за гідне їм допомогти у відповідний спосіб у цій справі, тим паче, що від тих крамниць вони зобов'язані платити нам річний податок. Тому ми, бажаючи подбати про вигоду для згаданих львівських купців, за спільною згодою наших радників постановляємо і наказуємо даною [грамотою], що відтепер і на вічні часи в майбутньому треба дотримуватися, щоб ніхто з людей будь-якого стану, статі, звання, віри, обряду, хто не має в місті Львові на Ринку такої крамниці, що її звуть багатими крамами, і не належить до братства купців, не наважувався продавати, зважувати і краяти деякі товари, [зокрема] пурпур, полотно – на локті, а інший товар – на вагу, під загрозою втрати і повної конфіскації тих товарів. Таку конфіскацію повинен провести наш львівський староста, який у той час буде, разом з львівською міською радою. Половина тих конфіскованих речей призначається для нас, а половину треба приділити братству купців, які мають купецькі крамниці і належать до братства. Ці речі, як сказано вище, належать нашому

скарбові, їх треба точно описувати і передавати в руки гродського уряду, а цей уряд повинен їх переховувати аж до нашого розпорядження. Але тільки купцям, котрі мають і тримають купецькі крамниці, якого б вони не були стану, віри й обряду, надаємо цим нашим привілеєм навіки повне та цілковите право всі і кожен будь-який товар, якого б він не був роду, кольору, матеріалу та виробу, за давнім звичаєм, що його в цьому місті завжди визнають і зберігають, у крамницях багатих крамів, краяти або не краяти, продавати в цілості або частинами на локті, на вагу і на фунти в торгові і звичайні неторгові дні. Тому щодо цього доручаємо вам, вельможному Станіславові з Ходеча, маршалку королівства і сучасному львівському старості, й іншим майбутнім старостам, а також бурмистрові та райцям нашого міста Львова, щоб залишити купців при цій ординації, виданій, як вище згадано, і як зайшла б потреба, візьміть їх під свою опіку і захист, задля нашої ласки. Для засвідчення цієї справи підвішується до даної [грамоти] наша печатка.

Діялось в Пйотркуві на вальному сеймі, у найближчий понеділок після неділі «Інвокавіт», року Божого 1519, а нашого панування 13 року, за присутності (*список свідків*).

Христофор із Шидловця, краківський воєвода і староста та канцлер Польського Королівства підписав.

За свідченням Христофора із Шидловця, краківського воєводи та старости, канцлера Польського Королівства.

Економічні привілеї міста Львова (XV–XVIII ст.): привілеї та статути ремісничих цехів і купецьких корпорацій / Упоряд. М. Капраль. – Львів, 2007. – С. 496-498.

№ 20

1524 р., жовтня 20, Львів. – Сиґізмунд I, зважаючи на права львівських купців, забороняє придворним купцям під час перебування короля у Львові продавати товари на площі Ринок та на сусідніх вулицях

В ім'я Господа, амінь. Для вічної пам'яті справи. Оскільки через постійну зміну часів і людських справ легко забуваються вчинені дії, тому необхідно, щоби були доручені вічним пам'яткам письма. Тому ми, Сиґізмунд [I], Божою ласкою король (*титулатура*). Повідомляємо змістом даної [грамоти] всім, кому потрібно, сучасникам і прийдешнім, хто це читатиме. Оскільки найбільше королям випадає, щоб примножувати і оберігати користі для своїх підданих без шкоди для інших, тим часом з нашим двором звикли їхати багаті купці і перекупні для свого зиску та звикли немало перешкоджати мешканцям наших міст та містечок через те, що викладають на загальному торзі свої речі та товари. Побачивши це, наші львівські міщани та купці, просили нас, щоб таким купцям і перекупням, які подорожують з нашим двором, не було дозволено на загальному торзі міста Львова розбивати та ставити своїх палаток чи «ташів», ані в будинках чи на вулицях

викладати свої речі та товари, на шкоду та збиток тим нашим львівським міщанам та купцям. Тоді ми, прихилившись милостиво до їхнього прохання, вважаючи за слушне, за посередництвом змісту даного нашого привілею назавжди вважали [за гідне] наказати та заборонити, як і наказуємо та забороняємо даною [грамотою] вічно й назавжди всім та кожному з купців і перекупнів, котрі їздитимуть з нашим двором і [дворами] наших спадкоємців, якого б вони стану та статі не були, без певного нашого відома й окремого королівського дозволу, будувати, розбивати і ставити на загальному торзі на Ринку і прилинкових вулицях міста Львова та в будинках своїх палатки та ятки, викладати і продавати речі та товари. Але мають ті купці і перекупні у Львові або при наших возах, як цього звично дотримуються в Кракові, під втратою свого добра у товарах, з яких половина припаде нашій скарбниці, а половина – братству львівських купців. Цей наш наказ і заборона, скільки б разів ми та наші спадкоємці не приїжджали до Львова, львівський магістрат повинен через возного повідомити і оголосити всім та кожному з купців, котрі їдуть з нашим двором, з вищезгаданим [змістом] і карами, що звідси виходять, щоб ніхто не вважав себе обтяженим через невідомість. Для довіри до справи та засвідчення до даної [грамоти] наша печатка є підвішена.

Діялось в нашому місті Львові в найближчий четвер після свята св. Луки євангеліста, року Божого 1524, а нашого панування 18 року. За присутності (*список свідків*). Дано через руки вельможного Христофора із Шидловця, краківського воєводи та старости, канцлера Польського Королівства.

Христофор із Шидловця, краківський воєвода та староста і канцлер Польського Королівства.

Свідчення згаданого вельможного Христофора із Шидловця, краківського воєводи та старости, канцлера нашого королівства.

Економічні привілеї міста Львова (XV–XVIII ст.): привілеї та статути ремісничих цехів і купецьких корпорацій / Упоряд. М. Капраль. – Львів, 2007. – С. 498-500.

№ 21

1525 р. – Денис Зубрицький про ухвалу міської ради Львова щодо порядку торгівлі соленою рибою

[…] В ті часи Львів провадив велику торгівлю соленою рибою. На бочках з цим товаром бурмистр наказував випалювати знак лева для позначення львівської риби. Оскільки ж траплялося, що під міською маркою продавали фальшиву рибу, рада постановила, щоб жоден міщанин не таврував бочок з рибою, якщо сам не займається солінням або не наймає людини, яка добре знається на цій роботі, щоб місто не мало ганьби […].

Зубрицький Д. Хроніка міста Львова / Пер. І. Сварника. – Львів, 2002. – С. 135.

№ 22

1525 р., вересня 13, Краків. – Сиґізмунд I надає Львову право арештовувати товари молдавських купців, які перебувають у місті

Сиґізмунд і т. д. Повідомляємо і т. д. Хоча ми багато писали вельможному воєводі Молдавської землі та викладали письмово йому, щоб майно та товари наших львівських міщан там у своїй землі, які внаслідок їхньої провини у законній справі були арештовані, вільно тим міщанам відпустив і з арешту наказав віддати. Однак із скарг тих наших міщан, тепер нам повторених, ми дізналися, що той воєвода Молдавії нашими грамотами і вимогами мало турбується[16], майно і товар тих наших львівських купців, які у його землі знаходяться, в арешті до цього часу затримані. Ми, бажаючи знайти спосіб повернути збитки тим нашим львівським міщанам, вважали, що слід присудити даною грамотою арешт і вирішуємо, даємо, їм [міщанам] повну можливість арештовувати підданих того воєводи Молдавії разом з їх речами і товарами у місті Львові так довго, поки вони не матимуть належної сатисфакції та сплати за їхні збитки, завдані у Молдавській землі. Про що до відома всім і кожному, кому потрібно, доводимо і хочемо довести даною [грамотою]. Дано у Кракові у середу перед святом Воздвиження Чесного Хреста, року Божого 1525, нашого панування – 19.

Привілеї міста Львова (XIV–XVIII ст.) / Упоряд. М. Капраль. – Львів, 1998. – С. 193-194.

№ 23

1527 р., грудня 30, Львів. – Львівські райці регулюють порядок продажу крамарям як привізних, так і місцевих товарів, виготовлених у Львові ремісниками

Райці королівського міста Львова. Повідомляємо змістом даної [грамоти], що вже багато років звичайні ремісники та цехи того міста, а саме кушнарі, римарі, сідлярі, мечники, слюсарі, ковалі та шевці скаржаться на цех наших купців, що на їхнє розорення привозять звичайні речі їхньої праці та ремесла звідусіль і такі вироби на їхню шкоду виставляють і продають у своїх ятках проти їхніх привілеїв і проти давнього схваленого звичаю. А тим часом старші і цех купців відповідали, що вони мають такий привілей, за яким їм вільно речі будь-якого ремесла продавати та виставляти у своїх крамах і який перед нами показали. А згадані

[16] Відомо про лист Сиґізмунда I до молдавського воєводи від 17 лютого 1513 р., написаний у справі арешту товарів львівських купців (Привілеї міста Львова (XIV–XVIII ст.) / Упоряд. М. Капраль. – Львів, 1998. – С. 194).

ремісники, навпаки, звертались до оригінальних привілеїв міста, дехто – до їхніх цехових привілеїв, відповідно до яких вони були завжди захищені та віддавна не допускалося привозити звідкілясь речі їхніх ремесел згаданими купцями, а також виставляти або продавати.

Ми, опираючись на міські оригінальні [привілеї] і прив’язуючись до [привілеїв] деяких окремих цехів, а також до привілею купців, що стосується до давнього звичаю, однак особливо взяли до уваги, що багато ремісників не можуть мати пожитку [з ремесла], тому відходять і все більше і більше залишають місто. І тому невідповідним чином буде, коли тільки купці [зможуть] зруйнувати численні цехи ремісників, що готові до оборони зі зброєю та своїми особами в час ворожого нападу та в будь-якій потребі. Відповідно до давнього звичаю, за яким нікому іншому, тільки раєцькому урядові, випадає краще знати та вирішувати, встановлюємо таку ординацію між ними щодо продажу та купівлі речей.

[1.] Перше, що стосується кушнірів. Ті купці не повинні в їхніх крамницях продавати шапки, або «мицки», потім – блями на локоть, далі – подібні до горностаєвих хутра та комірці, тільки можуть [продавати] лисячі [хутра] на десятки. Однак можуть продавати також лисячі та куничі шкіри, але не вичинені, за винятком соболиних хутер, які можуть продавати вичиненими. І особливо не повинні мати серед своїх товарів будь-які прості шуби: овечі, заячі та будь-які інші прості хутра та «болтухи», відповідно до їхніх привілеїв; і не тільки не продавати, але й нізвідки не привозити.

[2.] Далі, що стосується римарів, то не повинні ці купці у своїх крамницях ані продавати, ані звідкись привозити вуздечки будь-якої роботи, також піхви та паси для мечів, якщо не купили їх у наших римарів, і подібно паси, звані попругами, тільки [можуть продавати] «кружки без перетинок» (?).

[3.] Далі, що стосується сідлярів. Не повинні [купці] продавати в їхніх крамницях будь-які сідла, за винятком турецьких, подібних до яких наші сідлярі не можуть виготовляти, але такі вироби, які знають як роботи також турецькі, не повинні згадані купці на їхню шкоду продавати і нізвідки привозити.

[4.] Далі, що стосується мечників. Хай [купці] не продають у своїх крамницях мечі, шаблі та ножі будь-якої роботи.

[5.] Далі, що стосується слюсарів і ковалів. Дозволено тим купцям, як і іншим міщанам, продавати лати всіх видів та обладунки, також залізні інструменти та приладдя без будь-яких перешкод з боку тих міських ковалів і слюсарів, за винятком простих [виробів]: сокир, підків, лопат, мотик, борон, «подосків», острог, стремен, серпів, пил та інших виробів цього роду ремесла.

[6.] Далі, що стосується шевців. Не повинні ці купці, зневажаючи [права] тих шевців, привозити звідкись або виставляти для продажу взуття простої литовської або московської чи будь-якої іншої роботи, за винятком сап’янового взуття.

[7.] І все ж дозволено у тих ремісників речі їхнього ремесла будь-де викуповувати і в їхній владі мати та продавати. А щоб ця наша ординація отримала свій ефект, повинні та мусять мати кожну річ свого ремесла у своїх майстернях, так

щоб могли задовольнити загальну потребу. До наповнення майстерень такими речами їхньої праці визначаємо [період] від цього часу до найближчих Зелених свят. У цей час можуть згадані купці розпродавати без будь-якої шкоди ті заборонені до продажу речі, а ті ремісники – такими виробами заповнити свої склади.

Цю нашу вищевнесену ординацію ті згадані ремісники приймають від нас твердо й охоче, а купці цю нашу ординацію не хочуть прийняти, твердячи, що вони поза привілеєм священного королівського маєстату не можуть чути про жодні вироки без окремої королівської комісії, особливо, що нікому іншому не належить влада, тільки королівському маєстату, розпізнавати права чи привілеї та про них приймати вироки, або вирішувати. Натомість відповідаємо, що ми так постановили не за способом якогось декрету чи в судовому порядку, але, з огляду на добре управління в тому місті, відповідно до нашого уряду, ми вчинили таку нашу ординацію для збереження взаємного миру в місті з причин, вище висловлених, відповідно до вищезгаданих умов. Діялося у Львові у понеділок після свята Різдва Господа, року Божого 1527. Для довіри до цієї справи печатка нашого раєцького уряду до даної [грамоти] є підвішена.

Альберт Зимницький, писар міста Львова, рукою власною.

Витяг з актів львівського раєцького уряду.

Економічні привілеї міста Львова (XV–XVIII ст.): привілеї та статути ремісничих цехів і купецьких корпорацій / Упоряд. М. Капраль. – Львів, 2007. – С. 500-503.

№ 24

1529 р., листопада 30, Радомль. – Уставна королівська грамота про стягнення мита з товарів, які провозять через замок Городецький, що належить королеві Боні

Жыкгимонтъ, Божью милостью король Польски, великій князь Литовскій, Рускій, Прускій, Жомоитскій, Мазовецкій и иныхъ. Чынимъ явно симъ нашимъ листом: жедали насъ королевая наша и великая княгиня ее милости Бона, абыхмо дали и дозволили ее милости установити мыто великое головное, для пожытку ее милости въ замку ее милости Городецкомъ: ино мы зъ ласки нашое на жеданье ее милости то вчынили, тое мыто великое головное и тому замку Городецкому ее милости есмо дали; маеть ее милость тамъ мытниковъ своихъ зъ моцы своее установити, который жъ мытники мають мыто брати тымъ обычаемъ: вси купцы Турецкіи и Волоскіи и всякій иныи нашихъ и чужыхъ которыхъ кольвекъ земль, который бы мѣли съ товары своими ходити во паньствѣхъ нашихъ, а шли бы черезъ Городокъ и черезъ повѣтъ Городецкій сухимъ путемъ и воденымъ, то есть рѣкою Прыпетью, Ветлицою и Горынею, тыи вси мають отъ товаровъ своихъ ошацовавъшы отъ каждое копы по два гроши дати; такъ тежъ вси наши купцы

великого князьства Литовского, князскіи и паньскіи и духовный Рымского и Греческого закону, который кольвекъ черезъ тотъ замокъ Городокъ и черезъ повѣтъ Городецкій сухимъ и воденымъ путемъ пойдуть, тыи вси потомужъ мають давати отъ товаровъ своихъ отъ кождое копы ошацовавши по два грошы; а который купець будеть провадити соли телегами або камягами[17] тымъ жо вышописанымъ сухимъ и водянымъ путемъ до Кіева, або на иншыи который кольвекъ мѣстца, то маеть давати отъ кождое телеги, колко ихъ будеть зложоно въ которой комязѣ, по двадцати грошей, и надъ то старого цла по двенадцати грошей отъ кождое комяги; а который бы тежъ купцы хотѣли йти до Литвы возы або комягами, хотячы проѣжчати мыто нашо Луцкое, тыи вси мають дати цло у Городку або въ Пиньску, подлугъ тоежъ уставы нашое. А тыи мытники королевое ее милости, который будуть уставлены въ замку ее милости Городку, ото всихъ купцовъ, никого не выймуючы, со всихъ ихъ товаровъ мають брати мыто отъ кождое копы, подлугъ обычая, иншыхъ нашихъ мытъ головныхъ, какъ жо тыи мытники ее милости мають на ее милость тое мыто брати и въ немъ ся справовати и радити, подлугъ тое уставы нашое господарское. На тожъ есмо ее милости королевой нашой и великой кнегини Бонѣ далъ сесь нашъ листъ зъ нашою прывѣсистою печатью.

Писанъ въ Радомли, подъ лѣтъ Божьяго Нароженья 1529, мѣсяца ноября 30 день, индыктъ 3.

Акты ЮЗР. – СПб., 1863. – Т. 1. – С. 77.

№ 25

1530 р., квітня 9, Краків. – Сиґізмунд I дозволяє перенести щорічний ярмарок, який відбувався у Львові в день Св. Трійці, на день св. Марґарити і залишити ярмарок у день св. Агнети

В ім'я Господа, амінь. Для вічної пам'яті справи. Ми, Сиґізмунд, Божою ласкою (*титулатура*). Змістом даної [грамоти] повідомляємо всім, кому необхідно, сучасникам і прийдешнім, хто це читатиме. Ставши перед нами особисто, славетні райці від себе і від всієї громади нашого міста Львова пред'явили оригінальний привілей наших попередників, ними підтверджений про річні ярмарки, тому нашому місту надані. І просили нас, щоб для зростання того нашого міста і покращення умов для жителів, що в ньому мешкають, річний ярмарок, який перед цим у згаданому місті

[17] Камяга (комяга) (давньорус. комей, комляга, комель, татар. кэмэ) – у середньовічній Східній Європі дерев'яна довбанка, функції котрої залежали від її розмірів. Так називали колоду, обрубану у вигляді корита; кряж, що служить човном; човен-довбанку або пару таких човнів, зв'язаних під пором; довбанку замість ясел для годування і водопою худоби (http://uk.wikipedia.org/wiki/Комяга). У цьому тексті йдеться про човен. Комяжниками називали лісових мешканців, які займалися виробництвом комяг і подібних дерев'яних виробів.

щороку був встановлений на свято Трійці, ми вважали [його] перенести на свято св. діви Маргарити, щоб також відбувався щороку. На ці прохання прихильно погоджуючись і бажаючи подбати про вигоди згаданих міщан і нашого міста Львова, цей річний ярмарок, встановлений на вищезгадане свято Св. Трійці, на вищезгадане свято св. діви Маргарити, щоб щороку був і відбувався за звичаєм інших міст і містечок нашого королівства без шкоди і втрати тим сусіднім містам та містечкам вищезгаданого міста, щоб проходив з певного нашого відома і виняткової королівської ласки і за порадою наших дорадників вважали перенести і пересунути, переносимо і пересуваємо даною грамотою, щоб завжди тривав. Хай буде збережене [місто] з його прерогативами і звільненнями, яке мало на згадане свято Св. Трійці за спеціальним нашим наданням і наших попередників, згідно з вищезгаданими грамотами наших попередників, нами підтвердженими, і клаузулою, висловлених в них в такий спосіб, а саме: «щоб всі і кожен купець, хто на ярмарок св. Маргарити сам прибуде, був вільний від сплати всіх львівських мит», згідно з тим, як це ширше подано в оригінальних грамотах, наданих щодо таких ярмарків. А коли ж на ярмарок на свято Агнети приїдуть до Львова, будуть зобов'язані і змушені сплатити мито за прийнятим звичаєм митнику, який на той час буде у Львові, зі всіх і кожної людини, будь-якого становища і статі. На вищезгаданому щорічному ярмарку на свято св. діви Маргарити, який щороку має відбуватися і проходити, даємо і надаємо всім і кожному з купців, перевізників і будь-яких людей і прибульців, що приходять до вищезгаданого міста на ярмарок і торг, повну і всю безпеку та можливість прийти, стати, розкладати [товари], залишатися, будь-які речі купувати, продавати, виставляти, річ за річ міняти та обмінювати, будь-якого роду торгові справи та переговори згідно з оригінальними грамотами тих міщан проводити і відбувати; і коли захочуть повернутися, зі збереженням їх речей та осіб, якщо не будуть такими, які прав не дотримуються або спільнотою гідних довір'я заслужено цураються. Отже, вам воєводи, каштеляни, старости, державці, бургграбії, митники та їх заступники, наказуємо даною [грамотою] і хочемо, щоб ви дозволяли всім і кожному з жителів того міста, людям і прибульцям відвідувати згаданий ярмарок, проводити торгівлю та мати інші прерогативи та вільності, надані їм нами, залишаючи наші права недоторканими. Для засвідчення справи даної [грамоти] наша печатка є підвішена. Діялося в Кракові у найближчу суботу перед Вербною неділею, року Божого 1530, нашого панування – 24, у присутності (*список свідків*). Дано через руки згаданого вельможного Христофора з Шидловець, краківського каштеляна і генерального старости і канцлера нашого королівства, а також серадзького, новокорчинського, гостинінського, сохачевського, луковецького і т. д. старости, щиро нам милого.

Христофор з Шидловець, краківський каштелян і генеральний староста і т. д. та канцлер нашого королівства.

За свідченням вельможного Христофора з Шидловець, краківського каштеляна і генерального старости і канцлера Польського Королівства і т. д.

Привілеї міста Львова (XIV–XVIII ст.) / Упоряд. М. Капраль. – Львів, 1998. – С. 213-216.

№ 26

1534 р., травня 1, Вільно. – Уставна грамота польської королеви Бони сенівським міщанам з призначенням грошового збору до державної скарбниці з тих із них, які триматимуть медові й пивні корчми

Бона, Божьею милостью королевая Полская, великая княгиня Литовская, Руская, Пруская, Жомоитская, Мазовецкая и иныхъ. Били намь чоломъ войтъ и вси мѣщане мѣстечка нашого Сеневскіи и покладали передъ нами листъ нашъ, которымъ листомъ допустили есмо тамъ на Сеневці садитися мѣстечку, и воли есмо была тымъ, которые тамъ осѣли, дали на десеть лѣтъ; ино они повѣдили намъ, ижь вже тое мѣстечко людми осѣло и воля оная десеть лѣтъ вжо имъ вышла; а такъ, кгдыжъ вже оная воля вышла, били намъ чоломъ, абыхмо имъ листомъ нашимъ назнаменовали, штобы они намъ съ того своего мѣстечка мѣли давати за поплаты. Ино мы, вчинивши о томъ обмову съ старостою нашимъ Пиньскимъ, Кобриньскимъ, Клецкимъ, Городецкимъ и Рогачовскимъ паномь Ивановь Михайловичомъ, и вырозумѣвши тому, ижь тамъ естъ мѣстечко малое и убогое, постановили есмо на тое мѣстечко таковый платъ: который мѣщанинъ держати въ себе будеть корчму медовую и пивную, тоть маеть дати на насъ плату у годъ копу грошей; а который держати будеть едно корчму пивную, тотъ маеть давати двадцать грошей; а хто корчму медовую безъ пива будеть держати, тотъ маетъ давати у годъ полкопы грошей; а которые мѣщане корчомъ въ себѣ мѣти не будуть и жаднымъ шинкомъ не будуть ся обходити, тыи повинни будуть давати въ годъ отъ дому по шесть грошей; а иншихъ имъ, окромъ того, никоторыхъ на насъ дачокъ не давати, нижли если бы коли положена была на все паньство нашо великое князство Литовское серебщизна для потребы Речи Посполитое земское, тогды они серебщизну будуть повинни тежъ платити. И на то дали есмо тымъ мѣщаномъ Сеневскимъ сесь нашъ листъ и зъ нашою печатью.

Писанъ у Вилни, подъ лѣты Божьего Нароженья 1534, мѣсяца мая 1 день, индиктъ 7.

Акты ЮЗР. – СПб., 1863. – Т. 1. – С. 84.

№ 27

Михалон Литвин про торгівлю

[…] Київ багатий іноземними товарами, оскільки немає шляху більш звичного, як давня, давно прокладена і добре відома дорога, яка веде з чорноморського порту, міста Кафи, через ворота Таврики, на таванський перевіз на Дніпрі, а звідти – степом на Київ; цією дорогою відправляють з Азії, Персії,

Індії, Аравії та Сирії на північ у Московію, Псков, Новгород, Швецію й Данію всі східні товари, такі як: коштовне каміння, шовк, шовкові тканини, ладан, пахощі, шафран, перець та інші прянощі. По цьому шляху часто відправляються іноземні купці; вони складають загони, іноді в тисячу осіб, які називаються караванами і супроводжують валки, що складаються з численних навантажених возів і нав'ючених верблюдів. Раніше ці каравани платили значні податки предкам вашої величності при переправі через Борисфен біля Тавані[18]; там і нині збереглася цілою кам'яна будівля зі склепіннями, яку і наші, і татари, і греки називають Вітовтовою банею[19] і розповідають, що в ній жив колись митник Великого князівства Литовського, який збирав данину; якщо ж хтось не сплачував данини або захоплений був у перелюбі, того карали в Києві конфіскацією всього майна; закон цей, який називався осьмничеством[20], був установлений для обмеження сарацинської похітливості і зберігався протягом багатьох століть, але останнім часом став забуватись.

Якщо ж купці оминають дві переправи через Борисфен і не бажають платити податок вашій величності, залишають стару дорогу, яка пролягає через володіння вашої величності, і від таврійських воріт звертають униз, а потім рушають непрохідними степами в Московію, через Путивль, або повертаються цим шляхом, то часто трапляється, що їх грабують розбійники, які бурлакують у тих місцях.

При проході каравану значні прибутки отримують київські жителі: воєводи, митники, купці, міняйли, човнярі, візники, трактирники і шинкарі, і обставина ця не викликала донині ні в кого ніяких скарг, ні з боку московитів, ні турків, ні татар. Кияни користуються вигодами від караванів і від тих випадків, коли ті, проходячи взимку через степи, збиваються зі шляху і гинуть під сніговими заметами.

У непоказних київських хатах трапляється не лише достаток, але навіть рясно та плодів, овочів, меду, м'яса, риби, окрім того, внаслідок вказаних причин, вони

---

[18] Таванню називали один з дніпровських островів, який лежав навпроти містечка Тягинка.

[19] В оригіналі «Vitordinum balneum». Литвин, очевидно, мав на увазі Вітовтові бані, які позначені на Радзивіллівській карті 1613 р. нижньої течії Дніпра у двох місцях – на лівому березі ріки приблизно за 40 км до устя і на березі лиману між устями Дніпра і Бугу (Комментарии // Литвин Михалон. О нравах татар, литовцев и москвитян / Под ред. М. Дмитриева, И. Старостиной, А. Хорошкевич. – М., 1994 // http//litopys.org.ua/mlytvyn/mlyt02.htm).

[20] Осменик – чиновник, якого призначав воєвода для збирання мита з привезених до Києва товарів; у його обов'язки також входило спостереження за громадським порядком. В уставній грамоті, виданій Києву великим князем Олександром Казимировичем від 14 травня 1499 р., точно визначені обов'язки осмеників і розміри мит, які вони збирали. Зокрема, вона містить постанову, що підтверджує дані Михалона Литвина: «Коли осмъникъ воеводинъ застанетъ которого мѣщанина, або купца, а любо козака христіанина зъ бѣлыми головами непочестныи рѣчи дѣлаючи, ино намѣстнику митрополичому съ того вины копа грошей; а коли застанетъ осмъникъ въ таковых речахъ гостя: турчина, або татарина, а любо армянина, тогда воеводѣ съ такого вины дванадцать копъ грошей» (Акты ЗР. – СПб., 1846. – Т. 1. – С. 194).

до такої міри переповнені дорогим шовковим одягом, коштовними каменями, соболями та іншим хутром і прянощами, що мені самому випадало бачити шовк, який обходився дешевше, ніж у Вільні льон, і перець дешевший від солі […].

Мемуары, относящиеся к истории Южной Руси. – К., 1890. – Т. 1. – С. 51-53.

№ 28

1543 р., (без місяця) 3, Краків. – Сиґізмунд І звільняє львівських євреїв від сплати мит від товарів на дорозі зі Львова до Любліна, як раніше були звільнені львівські міщани

В ім'я Господа, амінь. Для вічної пам'яті справи. Ми, Сиґізмунд, Божою ласкою (*титулатура*). Повідомляємо змістом даної [грамоти] всім, кому потрібно. Що за посередництвом деяких наших радників ми даємо львівським євреям таку вільність та імунітет від сплати мит на Люблінському шляху та в інших місцях, звичних до сплати [мита], як незадовго до цього дали львівським міщанам, і вилучаємо їх [євреїв] від стягнення красноставських, белзьких та інших мит, від яких звільнені львівські міщани тоді, коли роблять шлях зі Львова до Любліна чи будь-де до інших місць з будь-яким видом товарів. Тому вам, митникам і всім охоронцям [?] митних камер, які знаходяться на Люблінському шляху та будь-де в іншому місці, що є тепер і в майбутньому будуть, даною [грамотою] вимагаємо, щоб імунітети згаданих львівських євреїв [про несплату] згаданих мит дотримувалися та їх у всьому при вільності […] вчиніть, як львівські міщани від нас знову таке ось [звільнення] від сплати мит […], і хочемо ви, їм спокійним без будь-яких затримань дозволяти їхати через свої камери [… і без] переписування товарів будь-яких назв, щоб [… вільність] несплати будь-де мит, дана львівським [міщанам], також у всьому щодо євреїв допускалася (?) […]. Для [засвідчення грамоти] наша печатка є підвішена. Дано у Кракові у вівторок [… року] Божого 1543, а нашого панування – року […], у присутності (*список свідків*). Дано через руки згаданого велебного у Христі [пана] отця Самуеля, плоцького єпископа та віце-канцлера нашого королівства.

Сиґізмунд, [король, підписав].

Привілеї національних громад міста Львова (XIV–XVIII ст.) / Упоряд. М. Капраль. – Львів, 2000. – С. 425-426.

№ 29

1545 р., квітня 15. – Привілей польського короля Сигізмунда Августа Києву на безмитну торгівлю у Великому князівстві Литовському

Жикгимонтъ Августъ, Божью милостью король Полскій, великій князь Литовскій, Рускій, Прускій, Жомоитцкій, Мазовецкій и иныхъ, княземъ и паномъ, воеводамъ, старостамъ, державцамъ, намъстникомъ, бояромъ и дворяномъ нашимъ, духовнымъ и свѣтскимъ, и всимъ мытникомъ по отчизнѣ нашой великому князству Литовскому. Тыхъ часовъ присылали до насъ войтъ, бурмистры и рядцы, и вси мѣщане мѣста нашого Кіевского, жалуючи и велико собѣ обтяжаючи о томъ, ижъ што предокъ нашъ славной памяти, Александръ король его милость, для ихъ великого впаду, который они мають на кождый годъ отъ непріятелей нашихъ поганства Татаръ, отпустилъ имъ мыта наши и тежъ вси мыта князскіи, панскіи и боярскіи, духовныхъ и свѣтскихъ, сухимъ путемъ и водою по всей отчизнѣ нашой великому князству Литовскому вѣчно, въ которыхъ-колвекъ мѣщанъ Шевскихъ будеть листъ подъ ихъ печатю мѣстцкою. О чомъ же первей того наяснѣйшій король его милость, панъ а отець нашъ, до васъ писати рачилъ подъ зарукою его милости тисячью копами грошей, приказуючи вамъ, аже бы есте вездѣ отъ нихъ мыта не брали и заховываючи ихъ во всемъ подле привилья Александра короля его милости, то пакъ лей вы, не дбаючи о листы и росказанье его кролевскіи милости, предел уво имъньяхъ своихъ мыта на нихъ вездѣ берете и товары ихъ гамуєте, въ чомъ же ся имъ великая кривда и тяжкость отъ васъ дѣеть. Чого бы есте надъ привилея и листы короля его милости чинити имъ не мѣли. Который жъ листы короля его милости они тыхъ часовъ передъ нами покладали, мы ихъ огледавши, въ томъ ихъ заховываемъ подле привилья Александра и тежъ листа отца нашого, королей ихъ милости, и приказуемъ вамъ подъ закладомъ нашимъ тисячью копами грошей, а жебы есте отъ тыхъ мѣщанъ нашихъ Кіевскихъ, въ которыхъ будеть листъ подъ ихъ мѣстцкою печатью, отъ товаровъ ихъ мыта на нихъ вездѣ по нашимъ мытамъ, по князскимъ и панскимь, и боярскимъ, духовнымъ и свѣтскимъ, сухимъ путемъ и водою, не брали и вездѣ ихъ добровольне а безмытне пропускали, и въ томъ имъ никоторое кривды и тяжкости и шкоды не дѣлали конечно, абы то инакъ не было; пакли жъ бы есте о росказанье нашо ничого не дбаючи, предся въ томъ имъ кривды и шкоды дѣлали, тогды вѣдайте певне, ижъ кажемъ на таковыхъ противныхъ вси шкоды, ижъ который ся въ томъ имъ станугь, и тежъ тую заруку нашу на имѣньяхъ вашихъ моцно отправити. Писанъ у Вильни, подъ лѣтъ Божого Нароженя 1545, мѣсяца апреля 15 дня, индикта 10. – «Иванъ Горностай».

Войтъ, бурмистры, радцы, лавнице и присеж. мѣста господаря короля его милости Кіевского, списавши тую копею зъ листу господарьского, дали есмо мѣщанину его кролевское милости мѣста Кіевского Василью Федоровичу Кобызевича, подъ печатью мѣстскою ратушною.

Акты ЮЗР. – СПб., 1863. – Т. 1. – С. 299.

№ 30

1554 р., квітня 20, Люблін. – Сиґізмунд Авґуст, з метою уникнення дорожнечі, зобов'язує купців, які привозять вино з Греції до Львова, продавати його протягом чотирьох тижнів з возів на ринку

Сиґізмунд Авґуст, Божою ласкою (*титулатура*). Змістом даної грамоти повідомляємо всім, кому необхідно. Нам повідомили про часті скарги наших львівських міщан та інших наших підданих, що вино мальмазія[21] та мускателя[22], яке з Греції в наше королівство перевозиться, щодня з більшою ціною продається, внаслідок того, що чужинці-купці, супроти давнього звичаю, привозячи бочки мальмазії та мускателі, складають у будинку міщан і де своїм розпорядникам залишають, які, з якою хочуть ціною, те [вино] нашим підданим продають. Тому, бажаючи потурбуватися про вигоди наших львівських міщан та інших наших підданих, встановлюємо, щоб надалі будь-хто, чи з Греції, чи будь-який інший чужинець-купець, що привезе мальмазію та мускателю у місто Львів, на громадському місці [площі] Ринок вино мальмазію та мускателю має залишати чотири повних тижні на возах. У той час вільно йому продавати [вино] як львівським міщанам, так і будь-яким нашим підданим. Якщо ж протягом чотирьох тижнів мальмазію і мускателю не продасть, тоді лише буде вільно чужинцю-купцю вино мальмазію та мускателю складати з возів у будинки і підвали львівських міщан, і не інших наших підданих, тільки львівських міщан і жителів. Однак, щоб ті мальмазія і мускателя, що попередньо складуються в будинках, печаткою раєцького уряду були засвідчені. Це встановлення хочемо [залишити] до доброї нашої волі або так довго [воно] триватиме, доки ми для вигоди міста Львова в цій справі зручніше розпорядження не зробимо. Для засвідчення цієї грамоти наша печатка є підвішена.

Дано на вальному сеймі у Любліні, у найближчу п'ятницю після неділі «Юбіляте», року Божого 1554, нашого панування – 25.

Йоан Оцєський, канцлер Польського Королівства, підписав.

За свідченням вельможного Йоана з Оцєшино, канцлера Польського Королівства, краківського генерального старости, підкоморія та бурграбія, сандецького та ольштинського старости.

Привілеї міста Львова (XIV–XVIII ст.) / Упоряд. М. Капраль. – Львів, 1998. – С. 337-338.

---

[21] Мальмазія (мальвазія) – вид солодкого вина, яке імпортували в основному з Константинополя. Воно було популярне не лише у львів'ян, але і в інших мешканців Речі Посполитої. Торгівля грецькими винами належала до монополії львівських купців (Шиян Р. Торгівля міст Руського і Белзького воєводств у XVI – першій половині XVII століття // ЗНТШ. – Львів, 1994. – Т. CCXXVIII: Праці історико-філософської секції. – С. 142-143).

[22] Мускателя – вид солодкого вина, з ароматичним додатком мускатного горіха. Про торгівлю вином у Львові див.: Кривонос В. Торгівля левантійським вином у Львові в середині XVI – першій половині XVII ст. // Львів: місто – суспільство – культура: Зб. наук. праць. – Львів, 1999. – С. 126-136.

№ 31

1557 р., березня 21, Альба-Юлія. – Угорська королева Ізабелла дозволяє львів'янам вільно ввозити різні товари і торгувати ними на території всієї Угорщини та Трансільванії без сплати жодного мита

Ми, Ізабелла[23], Божою ласкою королева Угорщини, Далмації, Хорватії і т. д. Доручаємо пам'яті, повідомляючи змістом даної [грамоти] всім, кому необхідно. Ми і найясніший наш син [приваблені] доброзичливістю, гостинністю, станом душі та готовністю до послуг, яку [виявили] розсудливі, зважені міщани, мужі раєцького стану і весь консулат міста Львова, коли ми, наш син, найясніший король-елект Королівства Угорщини і т. д., зі слугами нашого двору при поверненні у наше Королівство Угорщину, тоді небагато місяців перебували там [у Львові], де багатьма доказами благодіянь та готовністю до послуг нас привабили. Зберігаючи це у пам'яті і у зв'язку з цим, ми, бажаючи приємно віддячити таку їхню готовність до послуг цією нагородою, цим ласкавим львівським міщанам, крамарям та купцям вважаємо виявити згоду і погодитися, щоб вони товари, якою б назвою не називалися, у наше Королівство Угорщину і Трансільванію з цього міста Львова вільно ввозили, у будь-якому місті їх могли продавати і були в змозі. Прихильно виявляємо згоду, щоб [вони] були вільні і вилучені з будь-якої сплати мита та податку з цих товарів. Мало того, виявляємо згоду і погоджуємо міццю привілею, внаслідок цього ви, вірні двору, всі і кожний зокрема, пани прелати, магнати, старости і підстарости, бургграбії, будь-якого місця префекти й урядовці, далі міські магістри, судді, керівники міст, містечок, сіл у повному складі, а також інші будь-якого статусу чи походження люди у нашому Королівстві Угорщині і Трансільванії, кому ці грамоти доручаємо переглянути і наказуємо твердо, коли б і скільки б разів згадані львівські міщани і купці до ваших земель, володінь, чесних урядів чи до наших [урядів] не приходили, дозволяйте їх речі і товари будь-якого виду виставляти чи розпродувати без жодної перешкоди. У митних місцях чи [місцях] для сплати податків до жодної сплати податків примушувати не повинні, і щоб хтось [іншим] способом не наважувався [чинити]. Для свідчення і на міць цієї [грамоти] наказуємо підвісити нашу автентичну печатку, що користуємося як королева Угорщини для скріплення привілеїв.

Дано в місті Альба-Юлії 20 березня, року Божого 1557.

Ізабелла, королева, Йоан Сиґізмунд[24].

Привілеї міста Львова (XIV–XVIII ст.) / Упоряд. М. Капраль. – Львів, 1998. – С. 538-540.

---

[23] Ізабелла Яґеллонка (18.01.1519–15.09.1572) – з 1539 р. дружина Йоана Заполі, угорського короля; дочка польського короля Сиґізмунда I і Бони Сфорци, сестра Сиґізмунда Авґуста (Войтович Л. Князівські династії Східної Європи (кінець IX – початок XVI ст.): склад, суспільна і політична роль. – Львів, 2000. – С. 327).

[24] Йоан Сиґізмунд (1540-1571) – син Йоана Заполі та Ізабелли Яґеллонки; претендент на угорський трон, семигородський князь. *(Прим. М. Капраля).*

№ 32

1558 р., травня 5, Вільно. – З привілею короля Сиґізмунда Авґуста міщанам Києва на виняткове право володіння корчмами і шинками, за умови щорічної плати в державну скарбницю 800 кіп грошей

Ми, Сиґізмунд Авґуст, милістю Божою король польський, великий князь литовський, руський і etc. Приїздили до нас війт, бурмистри і райці міста нашого Київського, самі від себе і від міщан, […] мовили, що від предків наших, славної пам'яті королів і великих князів, всі корчми в Києві належать до вжитку міського. А потім з користування й власності міської поступили до справи воєводи київського, пана Григорія Хоткевича. Тому вони б'ють чолом і покладають листи предків наших, щоб їм шкод таких не чинили […]. Ми, чинячи ласку, яко людям окраїнним […] з літа 1558 року, вересня 1 дня, на день св. Семіона, має наш воєвода тії корчми київським міщанам пустити […], а міщани будуть віддавати 800 кіп грошей до скарбу щорічно. Пани воєвода теперішній і майбутній, чинити й забирати їх не мають права, а також панове ротмістри, десятники і біскупи, архимандрити і кляштори митрополії як в місті за замком, так і в замку, в кляшторі і монастирях жодного шинку на продаж тримати не мають права, крім міщан київських […].

Писано в Вільні, 1558 року, 5 травня.

Історія України: Хрестоматія: У 2 ч. – К., 2004. – Ч. 1 / Упоряд. Б. І. Білик та ін. – С. 277-278.

№ 33

1560 р., липня 19, Альба-Юлія. – Угорський король Йоан дозволяє львів'янам вільно ввозити різні товари та торгувати ними на території Угорщини і Трансільванії без сплати жодного мита

Ми, Йоан, Божою ласкою король Угорщини, Далмації, Хорватії і т. д. Доручаємо пам'яті, повідомляючи змістом даної [грамоти] всім, кому необхідно. Ми володіємо пам'яттю про гостинність, добру волю, готовністю до послуг, яку [виявили] розсудливі і зважені міщани, мужі раєцького стану і весь консулат міста Львова, коли ми і найясніша покійна наша дорога мати королівського маєстату та наші придворні в наше королівство поверталися. Тоді небагато місяців там [у Львові] залишалися, [міщани] багато доказів [готовності до послуг] виявили. Щоб віддячити їм нашою королівською прихильністю, хочемо тим львівським міщанам, крамарям і купцям, милостиво виявити згоду і погодитися, точно так, як ми і найясніша покійна мати короля були милостиві, щоб було дозволено ввозити будь-які товари будь-якої назви у наше Королівство Угорщину та Трансільванію з цього міс-

та Львова і їх у будь-якому місті продавати. Прихильно виявляємо згоду, щоб від кожної сплати мита чи податку з цих їхніх товарів були вільні і вилучені. Мало того, виявляємо згоду і погоджуємо міццю даної [грамоти], таким чином: наші вірні, всі і кожен, пани прелати, магнати, старости і підстарости, каштеляни і урядовці будь-якого місця, інші будь-якого статусу чи походження люди у нашому Королівстві Угорщині і Трансільванії, ці наші грамоти доручаємо переглянути і наказуємо, що тоді, коли вищезгадані львівські міщани і жителі до ваших земель, володінь, чесних урядів або до нашого суду приходитимуть, їхні речі і товари будь-якого виду дозвольте виставляти і розпродувати без будь-якої перешкоди і ні в якому місці для сплати мита чи податків будь-які сплати від них не вимагайте і не стягуйте. Але цього нашого ласкавого погодження повсюдно міцно дотримуйтеся, особливо тим, кому необхідно, щоб дотримувалися. Дану [грамоту] після цього читання зрозумівши, нічого [з нього] не відміняйте та інакше робити не наважуйтеся.

Дано в Альба-Юлії 19 січня, року Божого 1560.

Йоан король-елект, власною рукою.

Привілеї міста Львова (XIV–XVIII ст.) / Упоряд. М. Капраль. – Львів, 1998. – С. 540-542.

№ 34

1562 р., серпень 5, Вільно. – Привілей Сиґізмунда Авґуста, який звільняє міщан Любеча від сплати торгових мит у всьому Великому князівстві Литовському

Року 1670, февраля 15-го дня.

Пришедши на врядъ королевское милости, вь замокъ Луцкій, до мене, Петра Хомека, подстаростегo Луцкого, мещане господарские Любечские, на йме – Гришко Гридковичъ, а Митко Мартиновичъ, покладали передо мною на вряде копию зъ листу его королевское милости, подъ печатю его милости пана Павла Ивановича Сопиги, кашталяна Киевскаго, старосты Любечского, съ подписомъ властное руки господарское и тежъ съ подписомъ руки писара его королевское милости, дана Остафья Воловича, на вольность имъ даное, и просили сами отъ себе, именемъ товаришовь своихъ, всихъ мещанъ Любечскихь, абы была вычитана и вь книги кгродские вписана, которая копия такъ ся въ собе маетъ: «Жикгимонтъ Августъ, Божю милостю король Полский, а великий князь Литовский, Руский, Пруский, Жомоитъский, Мазовецкий, Инфлянский и иныхъ, княземъ, паномъ, воеводамъ, кашталяномъ, старостамъ, державцамъ, кнегинямъ, паниямъ, вдовамъ, бояромъ и дворяномъ нашимъ, войтомъ, бурмистромъ, радцамъ и всимъ врядникомъ и мытникомъ нашимъ господарскимъ и тежъ князьскимъ, панскимъ и духовнымъ въ великомъ князьстве Литовскомъ, а особливе дворяномъ нашимъ господарскимъ, на вибране

поборовъ уставленнимъ: кгды бояре и мещане замку нашого Любецкого, съ которыми колвекъ товары, набираючи занижъ живности на потребу свою, сухимъ путемъ або воденнымъ поедутъ, приказуемъ вамъ, ижъ бы есте отъ тыхъ то-варовъ ихъ и живностей, што на свою потребу до места тамошнего Любечского попровадять, мыта звыклого и побору новоустановленного на мытахъ нашихъ господарскихъ, князьскихъ, панскихъ и духовныхъ не брали, и везде доброволне, нигде ничимъ не гамуючи, ихъ пропускали, конечно абы то инакъ не было. Писань у Вилни лета Божого нароженя тисяча пятъсотъ шестъдесятъ второго, месеца августа пятого дня. Подпись руки господарское и тежъ подпись писара его королевское милости Остафя Воловича. А такъ я, тую копию зь листу господарского, слово отъ слова, с початку ажъ до конца, до книгь кгродскихъ записати казалъ.

Грамоты Великих князей Литовских с 1390 по 1569 год / Под ред. В. Антоновича и К. Козловского. – К., 1868. – С. 92-93.

№ 35

1565 р. – Конституція польського сейму про заборону вивезення за кордон товарів польськими купцями

[…] Жодних товарів, малих і великих, не має бути дозволено нашим коронним купцям будь-якого стану за межі Корони в інші краї вивозити, самим тільки чужоземцям буде дозволено зі всякими покупками, малими і великими, на місця складу приїздити і там всілякі товари брати, вантажити і возити туди, де їм буде потрібно, сплативши при цьому всі належні та звичайні мита і податки […].

Wiek XVI–XVIII w źródłach: Wybór tekstów źródłowych z propozycjami metodycznymi dla nauczycieli historii, studentów i uczniów / Oprac. M. Sobańska-Bondaruk, S. B. Lenard. – Warszawa, 1999. – S. 86-87.

№ 36

Статут Великого князівства Литовського 1566 р. про торговельні справи

РОЗДІЛ I

АРТИКУЛ 13

Про фальшування монет, про монетників і про золотарів

Теж, хто б монету нашу фальшував і без волі нашої перепродував і обрізав, також і монетники наші, які золото і срібло і інші речі і матеріали приналежні,

монети фальшували і плавили для прибутків своїх і на шкоду державі, і те б на них засвідчувалося, – ті мають бути вогнем покарані без милосердя.

Так само і золотарі, які золото та срібло фальшують і з ними змішують мідь, цинк або олово, і про те б стало відомо; тоді самі вогнем мають бути карані, а їх майно тому, кому вони шкоду вчинили, має бути сплачене. Проте робота та і матеріал, без яких би те ремесло їх здійснене бути не могло, те підробкою вважатися не має. […]

РОЗДІЛ III

АРТИКУЛ 30

Про міри, аби були рівні

Уставуємо, аби в місті нашому столичному Віленському і в кожному місті нашому панства нашого – Великого князівства Литовського, так теж в містах князівських, панських, духовних і світських на торгах мірою однаково рівною збіжжя всяке продавати: тобто, аби була діжка, в якій має бути чотири корці міри нашої двірної, рівних без верху і утрясіння, але під стріху; та міра в чотири корці має бути виміряна у Вільні у вряді пана воєводи віленського, і при собі мають мати вряд міський в тих містах, де магдебурзьке право є. А у інших воєводствах, і староствах, і державствах, і тивунствах наших, також воєводи, старости, і державці, і тивуни наші ті ж міри встановити мають, аби не втрясені і без верхів були і постановою ті міри затвердити. Аби діжка була в чотири корці, а чверть діжки – один корець[25], у тій мірі всяке збіжжя мірятися має під стріху; та ж міра збіжжя має бути у містах і на торгах князівських, панських і зем'янських, і по стодолах і в корчмах, і на дорогах. А хто б коли-небудь посмів те зважувати й інші міри встановлював і їх вживав, такий має заплатити нам, господарю, штрафу три рублі грошей. Таким же чином пани, воєводи, старости у врядах своїх з такими врядами міськими, згідно з мірою і оціночною вартістю питва привозного, мушкателю, малмазеї і меду, пива, також згідно з вагою і локтем, через врядників своїх постанову чинити мають. […]

РОЗДІЛ IX

АРТИКУЛ 21

Про водні порти і товари, що затонули у водах

Якби трапилось, що судно, везучи водним шляхом якісь товари, потрапило в пригоду і розбилося або затонуло біля чийого завгодно берега, тоді крамар чи хто інший той крам затонулий має добровільно з води вибирати і на берег виносити. А врядники наші, князі і пани і їх врядники, землевласники і люди прості, і будь-хто інший, чий то берег є, не мають від того нічого брати. А хто б хотів тим

[25] Корець – міра об'єму сипких тіл; дорівнює 20-32 гарнцям, або ж j бочки. Гарнець – міра об'єму сипких тіл і рідин місткістю бл. 4 л; поділявся на 4 кварти. Кварта – міра об'єму сипких тіл і рідин, бл. 1 л.

постраждалим у цьому перешкоджати, тоді той буде повинен всю шкоду, яка була заподіяна постраждалому, відшкодувати у подвійному розмірі.

АРТИКУЛ 22

Про дороги старовічні

Уставуємо, що дороги давні мають бути, згідно зі стародавнім звичаєм, настільки широкі, щоб два вози фурманські розминулися. А якби дорога була тісною місцями, то віз порожній має поступитися возу завантаженому, піший – їздцю, возу – їздець. Або якщо б хто від ворога втікав, тоді віз зупинений має бути, аж поки не обмине. А як зустрінуться часу зимового, коли випаде великий сніг, мають дорогу навпіл ділити, а один одного не повинні спихати з дороги […].

Статути Великого князівства Литовського: У 3 т. / За ред. С. Ківалова, П. Музиченка, А. Панькова. – Одеса, 2003. – Т. II: Статут Великого князівства Литовського 1566 р. – С. 258, 289-290, 363-364.

№ 37

1567 р. – З листа Сиґізмунда Авґуста київським міщанам із запитом про нелегальну торгівлю з Московською державою

Війтові, бурмистрові, радникам і всім міщанам міста нашого Києва. Маємо відомість, що перед цим, минулого шістдесят шостого року, для миру безпечного, купці московські для міста нашого тамошнього Києва з товарами своїми, з шкурами лосиними приїхавши, час немалий мешкали, коли в Києві урядовцем від воєводи київського, маршалка землі Волинської, старости володимирського, князя Костянтина Костянтиновича Острозького був його службовець Федір Тиша, і продали вони шкури службовцеві князя Раєві і міщанинові нашому київському Черевчеєнкові, а з Києва, мовляв, ви також з товарами своїми, незважаючи на нашу заборону, до Путивля і до інших замків московських їздили. А тепер, мовляв, міщанин київський, людина в місті тому знана і могутня – Булига, немало маєтності з собою взявши, до землі неприятеля нашого московського втік, що з немалим повидінням[26] нашим господарським сприйняли б, якби ця справа була справді такою, як вона нам представлена. Бажаючи про все це достатню і певну обізнаність мати, ми послали туди до Києва дворянина нашого Миколая Коризну і наказали йому взяти у вас справу і вчинити вивідання певне і вистачальне, як про тих купців московських, чи приїжджали вони із шкурами з Путивля до Києва, так і про те, чи будете ви до Путивля і до інших замків московських їздити і хто на ім'я, і яким способом, і з чийого відома та дозволу будете то чинити, а особливо, чи й тепер ви за кордон їздите і чи

[26] Здивуванням.

той Булига справді до землі неприятельської втік, і про всю маєтність того Булиги, чи залишилася там у Києві яка-небудь, ми, докладно про все це дворянинові нашому написавши, до нас привезти [відповідь] веліли […].

Хрестоматія з історії Української РСР: У 2 т. – К., 1959. – Т. 1: З найдавніших часів до кінця 50-х рр. XIX ст. / Упоряд. О. Бевзо та ін. – С. 150.

№ 38

1571 р., лютого 10, Варшава. – Привілей Сиґізмунда Авґуста мінським міщанам на заснування двох ярмарків і на стягнення мита з товарів, які провозять через мости, збудовані на ріці Свислоч

Жикгимонтъ Августъ, Божью милостью король Полскій, великій князь Литовскій, Рускій, Прускій, Жомоитскій, Мазовецкій, Лифлянтскій и иныхъ. Ознаймуемъ симъ нашимъ листомъ, нинѣшнимъ и напотомъ будучимъ, всимъ посполите и кождому зособна. Били намъ чоломъ бурмистры, радцы и вси мѣщане мѣста нашого Меньского и повѣдили передъ нами, ижъ отъ немалого часу яко зъ непріятелемъ нашимъ княземъ великимъ Московскимъ валка почалася, гетмани и войска наши и послы великіе черезь мѣсто тамошное Менское частокроть хоживали, и людъ нашъ служебный немалый часъ уставичнѣ тамъ у нихъ мѣшкаючы, великіе трудности имъ задавалъ, для чего на маетностяхъ своихъ знищенье немалое приняли; а къ тому теперъ зъ росказанья нашого порядокъ въ мѣстѣ тамошнемъ чинечи, до мы свои знову на иншіе мѣстца переносять и будують, звлаща отъ Пана Бога великимъ неврожаемъ отъ колька лѣтъ, скарани будучи, просили, абыхмо ласку нашу господарскую учинили, а для запоможенья того мѣста Меньского и ихъ подданныхъ нашихъ два ярмарки въ мѣстѣ Менскомъ, въ кождый годъ на часы певные, то естъ одинъ на день светого Ильи пророка, а другій на три кроли свято Рымское звычаемъ иншыхъ мѣстъ нашихъ постановили; а къ тому особливѣ, на двохъ мостѣхъ, которые она на рѣцѣ Свислочы на передмѣстью Менскомъ власнымъ своимъ накладомъ збудовали, мостовое отъ людей купецкихъ, по певной уставѣ; имъ на себе брати дозволили, и то все листомъ нашимъ имъ упевнили и утвердили. А такъ мы, зъ ласки нашое господарское, на чоломбитье ихъ мѣщанъ нашихъ Менскихъ, съ причинъ верху описаныхъ, то есьмо учинили, и у мѣстѣ Менскомъ два ярмарки въ кождый годъ, одинъ на день светого пророка Ильи, а другій на три кроли свято Рымское постановили есьмо, и симъ листомъ натимъ постановляем на вечные часы, которые отъ дня першого святъ помененыхъ почынатися, а черезъ двѣ недели зуполные стояти маютъ. А на тые ярмарки люди купецкіе всякого стану, такъ съ панствъ нашихъ, яко и чужоземскіе, зо всякими товары своими до мѣста Менского ѣздити, гандлевъ купецства и товаровъ вшелякихъ уживати маютъ, не платечы на коморѣ

мытной Менской и на прикоморкахъ, ку ней належачихъ, мытъ нашихъ старыхъ и новыхъ, торгового и иншихъ никоторыхъ поборовъ и податковъ, отъ речей нижей описаныхъ, то естъ отъ жита и отъ иного всякого збожъя, отъ хмѣлю, и отъ быдла живого, и отъ мяса свѣжого и солоного, бидлячого и свинного и от рыбъ свѣжих, солоныхъ, вялыхъ и мерзлыхъ, отъ белужины, осетрины, и отъ икры осетриное, и отъ вьюновъ, и отъ иныхъ всякихъ рыбъ великихъ и малыхъ, отъ меду пресного, отъ соли и селедцовъ, и отъ иныхъ всякихъ речей ку живности належачихъ, яко кольвекъ названыхъ, черезъ цалые двѣ недѣли, поколь ярмарокъ стояти будеть, такъ, ижъ хто кольвекъ тыми вышейменоваными речми въ тые ярмарки торговати и ихъ продавати у мѣстѣ Менскомъ будеть, в тые хто то купить, на коморѣ Менской и на прикоморкахъ ку ней прислухаючихъ, мытъ нашихъ старыхъ и новыхъ, также поборовъ торгового и иншихъ платовъ мытникомъ и арендаромъ нашимъ, и тежъ старостамъ Менскимъ, врядникомъ ихъ, и вряду мѣстскому и никому иншому ничего давать и платити не мають и не будуть повинни, вѣчнѣ. А къ тому дозволили есмо и симъ листомъ нашимъ позволяема мещаномъ нашимъ Меньскимъ, вѣчными часы, брати на мостѣхъ тыхъ, которые на рѣцѣ Свислочы накладомъ своимъ збудовали, мостового зъ людей купецкихъ отъ кождого коня по полугрошку, а отъ людей сельскихъ, которые збожъе до торгу на продажу возять, отъ воза по пенязю одному; але отъ шляхты и людей переѣждчыхъ и отъ подводъ шляхетскихъ, которые бы збожъе або иншіе якіе речи ихъ власные не на продажу везли, мостового брати не мають. А тые мосты на Свислочы мѣщане наши завжды знову будовати и направовати будуть повинни. И на то дали есьмо мѣщаномъ нашимъ мѣста Меньского сесь нашъ привилей, который на твердость всихъ речей въ немъ описаныхъ подписавшы рукою нашою господарскою, в печать нашу къ нему привѣсити есьмо росказали.

Писанъ у Варшавѣ, лѣта Божъего Нароженья тисеча пять сотъ семдесятъ первого, мѣсяца Февраля десятого дня. У того привилею, на паркгаменѣ писаного, подписъ руки властное его королевское милости, по Латинѣ, тыми словы: Sigismundus Augustus rex., и печать привѣсистая подканцлерская великого князства Литовского; а подписъ писарская въ тые слова: Матей Савицкій, писаръ, староста Мельницкій, войскій Дорогицкій.

Акты ЮЗР. – СПб., 1863. – Т. 1. – С. 180-181.

№ 39

1576 р., листопада 30, Торунь. – Привілей короля Стефана Баторія мешканцям Ґродна на склад солі

Стефанъ, Божъю милостью король Полскій, великій князь Литовскій, Рускій, Прускій, Жомоитскій, Мазовецкій, Ифлянтский, княжа Седмикгродское и иныхъ.

Ознаймуемъ симъ листомъ вашимъ. Повѣдили передъ нами войтъ, бурмистры и вси мѣщане мѣста нашого Городеньского, ижъ зъ давныхъ часовъ, еще за панованья королей ихъ милости и великихъ князей Литовскихъ, продковъ нашихъ, заховывалося то, ижъ соль крупястая, которая рѣкою Нѣмномъ, водою и сухимъ путемъ, черезъ купцовъ и торговцовъ нашихъ господарскихъ, князскихъ, паньскихь, духовныхъ и свѣтскихъ, зъ Кгданьска, съ Кролевца, на коморѣ Ковеньской отмычована, и съ Ковна витинами рѣкою Нѣмномь, альбо сухимъ путемъ, не складаючи ее въ иншихъ мѣстѣхь, только до Городна вроважона и кождому вольно продавана бывала, и южъ далѣй Городна, на гору, рѣкою Нѣмномъ и сухимъ путемъ къ Подляшью никгды проважона не бывала; и били вамъ чоломъ, абыхмо зъ ласки нашое господарское, при таковомъ порадномъ складанью сольюмъ, который зъ давныхъ часовъ въ мѣстѣ Городеньскомъ бывалъ, ихъ зоставили и листомъ нашимъ господарскимь то имь потвердити веліли. А такъ мы, господаръ, на чоломбитье тыхъ подданыхъ нашихъ, мѣщанъ Городеньскихъ, ласку нашу господарскую чинячи, а къ тому постерегаючи того, абы за непораднымъ соли провожаньемъ и складаньемъ, подданые наши мѣщане Городеньскіе ко убозству и знищенью не пришли, тотъ складъ сольный, который здавна звыклый въ мѣстѣ Городеньскомъ бывалъ, заховываемъ и листомъ нашимъ тому мѣсту нашому Городеньскому и подданымъ нашимъ, тамошнимъ мѣщаномъ Городеньскимъ, потвержаемъ, такъ, ижъ кгды которые купцы наши господарскіе и мѣщане оного мѣста Городеньского соль съ Кролевца, съ Ковна на витинахъ рѣкою Нѣмномъ, або сухимъ путемъ до Городна повезуть, тогды ее въ Городнѣ складати, а оттоль кождому таковую соль продавати мають, заховываючися по тому, яко ся около таковоѣ соли и до сихъ часовъ въ ономъ мѣстѣ заковывало; и на то дали есмо подданымъ нашимъ, мѣщаномъ Городеньскимъ, сесь нашъ листъ зъ нашою печатью. Писанъ у Торуни, лѣта Божого Нароженья 1576, мѣсяца ноябра 30 дня.

Акты ЮЗР. – СПб., 1863. – Т. 1. – С. 206-207.

№ 40

1577 р., квітня 14, Вроцлавек. – Уставна королівська грамота про стягування нових мит у Литві

Стефанъ, Божъею милостью король Полскій, великій князь Литовскій. Ознаймуемъ симъ листомъ нашимъ. Што которые мыта новые у великомъ князствѣ Литовскомъ черезъ продка нашого, славное памети Жикгимонта Августа короля, его милости, до лѣтъ шести были постановлены, а панове рада короны Польское и великого князства Литовского, по смерти его королевское милости, зъѣждчаючыся посполу на мѣстцахъ певныхъ, мытникомъ ихъ брати позволили, а потомъ въ Рудникахъ зъѣхавшися, нѣкоторые панове рады и рыцерства часть не-

малая великого князства Литовского одны сами оные мыта поднесли и давати не велѣли: нижли вжо за щастливого панованья нашого, будучы намъ у Кнышинѣ, гдѣ панове рады ихъ милость великого князства Литовского мало не вси до насъ прыѣздили, а обмышлеваючы о потребахъ замковъ украинныхъ и о посылку ихъ, тотъ пожытокъ зъ мытъ новыхъ розумѣючы быти прудшы ку поратованью таковое потребы, намъ раду свою на то подали, абы тые новые мыта были браны, на што съ канцлереи нашое листы выдати казали есьмо; за чымъ люди купецкіе утекалися, звлаща мѣсто Виленьское, указуючи права и вольности свое и утяженье великое прекладаючы, што мы, господаръ, добрѣ и достаточнѣ уважывши, а яко права и волности свое всякіе отъ королей ихъ милости и великихъ князей Литовскихъ, становъ духовныхъ и свѣтскихъ, также и мѣстомъ нашимъ наданые и отъ насъ попрысяжоные въ зуполной цѣлости на всемъ ховати хотечи, и жадного нарушенья чинити, але во всей цѣлости ихъ заховываючы; вѣдь же съ потребъ кгвалтовныхъ Речы Посполитое ужывали есьмо въ томъ, яко становъ духовныхъ и свѣтскихъ, а меновите людей купецкихъ въ мѣстѣ нашомъ Виленьскомъ, и у иншихъ мѣстѣхь нашихъ великого князства Литовского прыкладомъ того, яко то зъ вѣрного подданства и продкомъ нашимъ оказовали, ижъ бы не жадное повинности, але зъ доброе воли своее учинили, а для поратованья пильныхъ а кгвалтовныхъ потребъ земскихъ того панства великого князства Литовского плаченья тыхъ мытъ до якого певного часу позволили; гдѣ мѣщане и купцы мѣста Виленьского и иныхъ мѣстъ нашихъ, не будучы до того якою повинностью прыведены, але чынечы. то для пилныхъ а кгвалтовныхъ потребъ земскихъ, мыта новые, почавшы отъ нового лѣта въ початку року семдесятъ семого прошлого, до чотырохъ годовъ зуполныхъ, по собѣ идучыхъ, платити зезволили, о чомъ и съ пановь радъ ихъ милости особы певные, которые въ томъ зъ ними ся намовляли и становили до насъ писали; а ижъ въ мѣстѣ Виленьскомъ не мало мѣщанъ и купцовъ князя бискупа и капитулы Виленьское естъ, которые яко нашому въ томъ постановенью такъ и подданныхъ нашихъ межи собою зезволеньемъ не суть поддави, бо особливыми правами всякіе добра и подданые костельные суть упрывильеваныи; тогды въ томъ ужывали есьмо велебного вь Бозѣ князя Валерыяна, бискупа Виленьского, ижъ бы его милость съ капитулою своею о томъ ся намовившы, таковые жъ мыта съ подданныхъ своихъ зъ доброе воли своее постановилъ; што его милость ни въ чомъ не уближаючы, правомъ своимъ духовнымь, отъ королей ихъ милости и великихъ князей Литовскихь, продковъ нашихъ, наданыхъ и отъ насъ поприсяжоныхъ, безъ жадное повинности, одно съ доброе воли своее, для пильныхъ потребъ земскихъ, учынилъ, а тое мыто новое съ подданныхъ своихъ потомужъ, яко и съ подданныхъ нашихъ естъ постановлено, брати позволилъ, на которые мыта новые ачъ кольвекъ устава въ Торуню, по чому отъ чого мѣло быти брано, естъ съ канцлереи нашое выдана и на коморы мытные розослана; а вѣдже, ижъ подданные наши люди купецкіе плаченье тыхъ мытъ новыхъ зъ утяженьемъ своимъ быти розумѣючи, о ульженье ихъ просили, тогды мы и въ томъ фолкгу дѣлаючы, съ тое уставы, которая была выдана, мыта скопного [пробіл]

частью, а отъ иншихъ товаровъ всякихъ, яко есьмо теперешнею уставою тое мыто зъ меньшыми брати постановившы [пробіл], часть мыта скопного, первей постановленого, отпущаемъ, а отъ иншыхъ речей, водлѣ теперешнее уставы нашое, до скарбу земского великого князства Литовского даное, плаченье мытъ новыхъ маеть быти давано такъ, ижъ на выстью чотырохъ годовъ вышейменеыхъ всякихъ мытъ новыхъ скопныхъ [пробіл] частью нижъ першой уставѣ, съ того дня выданой, описано, а отъ иншыхъ речей водлѣ уставы теперешнее платити мають; а по выстью тыхъ чотырохъ годовъ, въ семъ листѣ нашомъ описаныхъ, вси обыватели великого князства Литовского отъ плаченья тыхъ мытъ новыхъ волни будуть, такъ ижъ на вси прышлые потомные часы отъ насъ, господара, и отъ потомковъ нашихъ николи жадные мыта и поборы, або якимъ кольвекъ именемъ новоназваные пожитки становлены быти не мають, окромъ того, што бы ся на соймѣхъ великихъ вальныхъ, за зезволеньемъ всихъ становъ, уфалило и постановило, яко жъ и тое теперешнее, для потребы Речи Посполитое, постановенье мыта нового ничого правамъ, вольностямъ и свободамъ становъ духовныхъ, свѣтскихь и мѣсткихъ ничымъ шкодити, и намнѣйшого уближенья правамъ и вольностямъ духовнымъ, земскимъ и свѣтскимъ, мѣстскимъ прыносити не можеть и не будеть, вѣчными часы. Што все упевняючи, дали есьмо становъ духовнымъ, свѣтскимь и мѣстскимъ, мѣста нашого Виленьского и иныхъ всихъ мѣстъ нашихъ великого князства Литовского сесь нашъ листь съ подписомъ руки властное нашое, до которого на твердость и печать нашу прыложити есьмо росказали.

Писанъ у Вроцлавку, лѣта Божъего Нароженья 1577, мѣсяца апреля 14 дня. – Подпись руки господарское.

Акты ЮЗР. – СПб., 1863. – Т. 1. – С. 210-211.

№ 41

1580 р., січня 31, Варшава. – Стефан встановлює у Львові податок з лимонів та вина, що привозяться до міста, з умовою використання прибутків на відновлення та укріплення міських укріплень

Стефан, Божою ласкою (*титулатура*). Даною нашою грамотою повідомляємо всім і кожному, кому необхідно, хто це читатиме. Ми, дізнавшись, що наше місто Львів немалих видатків потребує для відновлення, ремонту і відбудови мурів та укріплень того міста, а має незначні громадські чинші і прибутки, які їхніх видатків не можуть покрити, і трапляється через це, що багато з тих міщан змушені витрачати дуже багато в тій справі своїх власних грошей. А коли вже настільки залежить для всієї держави, що місто є по сусідству з кордонами поган (з якими завжди мир є непевним, хоча й угодами скріплений) і майже у їхніх пащах знаходиться, тому якнайдоглянутішого і найдостойнішого забезпеченого оз-

броєння [місту] слід дати і виробити. При нашому старанні для держави, і йдучи за прикладом наших божественних попередників, що найбільшу турботу в тому місті, як ми помітили, мали про численні укріплення, і ми зробили висновок, що з цих причин нам слід розпочати із збільшення громадських прибутків цього міста. Оскільки ми знаємо, що всі товари, що з Туреччини, Скіфії[27], Волощини, Молдавії та інших східних регіонів у значній кількості до нашого королівства імпортуються, тут [у Львові] є найбагатолюдніший склад; постійно багато чужоземних купців [полагоджують справи] зі своїми товарами, не тільки на ярмарках або громадських торгах, що там само відбуваються, також звертаються до магістрату того міста, щоб безпечно свої справи погоджували. Для захисту їх, як чужоземних людей, заховання громадської безпеки і спокою багато клопоту завдають, та з цієї причини також деяких громадських службовців затруднюють. Не цураючись справедливості, ми судили, якщо ці чужоземні купці, які зі складу цього міста багато користі отримують і над якими опіку здійснює магістрат того міста, оберігаючи їх безпеку, зі своєї ласки мають понести певні видатки; ми б наказали, що їм слід якийсь податок до громадської економії того міста внести. І повідомляючи про цю справу, за порадою наших дорадників, нам хочеться такий податок встановити, а саме, щоб всі купці, як католики, так і погани, євреї, також греки, вірмени і т. д., також [люди] будь-якого обряду і нації, що привозять звідусіль на львівський склад вино мальмазію і таке [вино], що по-простому мускательою називається, а також бочки[28] лимонів, зобов'язані від кожної бочки того вина і лимонів з огляду на склад [міста] в громадську економію того міста Львова 15 польських грошів відрахувати і сплатити. А ті, хто будь-де куплене угорське і волоське вино привезуть [до Львова], від кожної бочки такого вина 7,5 польських грошів до тієї-таки економії нехай відрахують і передадуть. І вже від цього часу нашою королівською повагою таку сплату встановлюємо для сплачення таким вищеописаним способом. Будь-які купці, що якось у будь-який час у наше місто Львів з тим вином і лимонами прибудуть, мають бути зобов'язані; хочемо, щоб такі сплати від цих торговців стягувалися і утримувалися магістратом того міста, на що бурмистру і звичайно з райцями даємо вільну і абсолютну можливість. Та щоб ця сплата не для будь-яких інших [цілей], але на громадське використання тому місту, як-от: мури, укріплення, вежі, башти, рови та інші громадські будівлі або відновлення, або відбудову, або на останню зведену і побудовану [споруду], по-іншому, для зручності того міста повинна використовуватись. І це дане наше встановлення і вічне розпорядження міцним і стабільним без жодного, будь-якого приводу і зачіпки, ніколи не змінюючи, вирішуємо, видаємо і встановлюємо. І щоб довіра до цієї справи була безсумнівна, даний диплом нашою рукою підписали і нашою маєстатичною печаткою наказали засвідчити. Діялося і дано у

[27] Кримське ханство.

[28] Бочка – тара місткістю від 36 до 122 гарнців; дорівнювала половині куфи. Куфа – одиниця виміру рідин, головним чином напоїв; бочка місткістю бл. 40 відер.

Варшаві в останній день січня, року Божого 1580, нашого панування – 4; [дано] через руки ясновельможного Йоана Замойського із Замостя, канцлера Польського Королівства, белзького, книшевського та замехського старости.

Стефан, король, підписав.

Матій Бех, [секретар].

Привілеї міста Львова (XIV–XVIII ст.) / Упоряд. М. Капраль. – Львів, 1998. – С. 398-401.

№ 42

1612 р., березня 11, Володимир. – Устава цін на Володимирському ринку, оголошена волинським підвоєводою[29] Яном Заблоцьким разом із членами магістрату

Ян Заблоцький, волинський підвоєвода, війт міста Володимира, а також бурмистр і райці міста Володимира.

Сповіщаємо і доводимо до відома кожного, людям усіх станів.

Ми, зібравшись на ратуші міста Володимира у присутності бурмистра, райців, лавників і всієї громади, погодившись між собою і спираючись на посполите право і на давні і теперішні конституції стосовно устав, оголошених паном воєводою[30] щодо ухвалених на сеймах поіменованих нижче товарів, прагнучи їх виконати як слушні і вчасні, поміркували і прийняли таку уставу щодо нижчеперерахованого.

---

[29] Підвоєвода (подвоєвода) – намісник воєводи, тобто правителя воєводства – найбільшої адміністративно-територіальної одиниці у Великому князівстві Литовському та Польському Королівстві.

[30] Юридичною підставою для таксації цін на ринках були універсали воєвод, які мали узгоджуватися з діючими митними уставами та поборовими універсалами. На землях Польського Королівства практика встановлення воєводами цін на всі товари, крім збіжжя, підтверджувалася рядом конституцій, починаючи з XV ст. 1565 року законодавчі приписи з цього питання були підсумовані конституцією «Устава на ваги і міри», прийнятою на Пійотркувському сеймі. Зокрема, у розділі «Обов'язки воєвод щодо устав на товари» зазначається: «[…] усім воєводам слід принаймні двічі на рік, згідно з Нешавською конституцією (1454 р.), складати устави цін на товари, викликавши до себе старост тих міст, у яких діятимуть згадані устави цін, а також земських достойників і урядників […]. Вони повинні складати вказані устави на всі сукна й інші звичні товари, крім збіжжя […] і не тільки написати уставу для товарів, але й виміряти, встановити й оповісти міри» (Volumina Legum. – СПб., 1859. – Т. II. – С. 50, 51). З інкорпорацією українських земель до Польського Королівства ця ж практика, яка, принаймні законодавчо, не простежується у Великому князівстві Литовському, розповсюджується на Волині й Наддніпрянщині. Поборовим універсалом, який став поштовхом до чергової таксації, був універсал Варшавського вального сейму 1611 р. (Торгівля на Україні, XIV – середина XVII століття: Волинь і Наддніпрянщина / Упоряд. В. Кравченко, Н. Яковенко. – К., 1990. – С. 351).

Перш за все повинна бути однаковою вага, починаючи від лота[31] і скойца[32], а саме: в одному фунті[33] – 32 лоти чи 48 скойців, в одному камені[34] – 32 фунти, в одному центнері – 5 таких каменів.

Що стосується ліктів[35] для виміру різних тканин, то у всьому Волинському воєводстві такий лікоть має бути однаковий з еталоном підвоєводи.

Що стосується продажу питва і вина, то, згідно з теперішньою новоухваленою на Варшавському вальному сеймі конституцією 1611 р., кварта старого угорського вина доброї міри мусить продаватися по 6 польських грошів, кварта молодого угорського вина, – по 5, кварта ердебурзького вина, як і угорського – по 6 польських грошів, кварта французького вина – по 3 гроші польських, кварта волоського вина – по 2, кварта мальвазії – по 7 польських грошів. Усі привозні вина і мальвазія не можуть бути виставлені до крамниць раніше, ніж їх огляне підвоєвода або той, хто знаходитиметься на його місці. Гарнець меду в чотири добрих кварти [мусить коштувати] по 4 польських гроші, гарнець диптану – по 5 польських грошів, добрий гарнець привозного острівського пива – по 2 польських гроша, гарнець пшеничного пива місцевого виготовлення – по 1,5 польських гроша. Кварта настояної оковитої горілки чи татарської водки [мусить коштувати] по 6 грошів польських, кварта доброї оковитої горілки, крім настояної – по 4 польських гроші. А якби хтось наважився змішувати їх з простою горілкою і продавати змішану, і це було б доведено, кожний шинкар чи така шинкарка підлягають штрафу у 3 гривни. Повна кварта простої горілки – по 2 польських гроші.

Ні міські перекупні, ні євреї не повинні скуповувати [товарів] за містом, лише на ринку; перекупні не можуть випереджати міщан і гостей, що купують на свої потреби, а повинні скуповувати тільки згодом, після них.

Золотарі не повинні брати від роботи з гривни обробленого срібла більше, ніж по гривні грошей польської монети; якщо ж вони наважаться фальшувати це срібло, і це про них буде доведено, такі каратимуться смертю.

Пекарі, що випікають і продають хліб, мусять пекти і продавати як житній, так і пшеничний хліб тією міркою, що встановлена для них урядом. Медівникарі повинні виробляти і продавати медівники так, як їх зобов'яже уряд, не ошукуючи людей.

---

[31] Лот – міра ваги, що застосовувалася до зважування коштовностей; становила $^{1}/_{32}$ фунта.

[32] Скойц (шкойц) – міра ваги, $^{1}/_{48}$ фунта.

[33] Фунт (пол. funt, нім. Pfund, від лат. pondus – вага) – одиниця маси, яка в Росії була скасована аж в 1918 р. У торгівлі 1 фунт = $^{1}/_{40}$ пуда = 32 лоти = 96 золотники = 9216 долі = 0,409512 кг. Фунт (львівський) – міра маси, яка дорівнювала 405 г.

[34] Камінь – одиниця ваги; дорівнювала 32-50 фунтам, відповідала пуду; для зважування коштовних товарів, зокрема прянощів, використовувався камінь меншої ваги, що дорівнював 11 фунтам.

[35] Лікоть – міра довжини антропометричного походження; дорівнює 38-50 см.

Устава для торгівлі шевцям, які повинні дотримуватись таких правил: чоботи з короткими халявами, козацькі козлові чорні, як червоні, так і жовті, повинні продаватися по 20 польських грошів, а особливо добрі – по золотому; боти менші, добрі чорні високі, для куховарок – по 12 грошів; боти ялові широкі селянські, чорні великі, з довгими халявами – по золотому польському; боти менші для парубків, чорні добрі – по 20 польських грошів; боти козацькі, чорні ялові добрі – по 20 польських грошів, боти менші, для виростків – по 15 польських грошів; черевики ялові чоловічі – по 8 польських грошів; більші жовті чижми[36] – по 15 польських грошів, а менші, для виростка – по 10 польських грошів; черевики козлові, як чорні, так і жовті, для жінок і менших дітей – по 6 грошів.

Це ж саме і ми доводимо до відома усіх інших ремісників, які повинні дотримуватися правил продажу предметів свого ремесла, хоча вони й не згадані в цій уставі, і залишаємо за собою право скласти уставу і для них, а зокрема про люнські сукна, що повинні мати 30 ліктів у довжину, а 2 лікті у ширину без кайми, а також про всілякі інші речі, що підлягають контролю з боку воєводи чи його уряду.

А хто б наважувався порушувати уставу чи не дотримуватися її, такого можна позивати завитим роком[37] через возного[38] до гроду[39] або до бурмистра міста чи містечка, де мешкає особа, що не виконує устав воєводи та його підвоєводи і гродського уряду або порушує ці устави. І тоді бурмистр може карати такого порушника без усякого зволікання штрафом у 14 гривен, із якого половина йде на воєводу, а половина – на скривджену сторону. А якби хтось заперечував [свою провину], і на нього не знайшлося б достатніх свідчень, – така особа присуджується до виконання тілесної присяги. Бурмистрів же наших міст і містечок, які не дбатимуть, нехтуючи своїм урядом і обов'язком, про вчинення правосуддя, можна позивати через воєводу та його підвоєводу завитим роком на ратушу головного міста і карати штрафом у 100 гривен грошів польської монети стільки разів, скільки знехтували обов'язком свого уряду. Із цього штрафу дві частини йдуть на наш скарб, а третя – на воєводу, однак залишається право апеляції з наших міст і містечок до нас від сторони, що почуває себе скривдженою. Коли ж апеляцію не заявляли, то справа з таким бурмистром відсилається на екзикуцію нашому старості, котрий мусить виконати згаданий вище декрет під загрозою штрафу у 100 гривен таких же грошів, як згадано вище. А якби бурмистр походив [із міста] якогось церковного чи світського власника, його слід позивати до власного пана чи урядника [цього міста] і карати штрафом у 14 гривен стільки разів, скільки знехтував обов'язками свого уряду. Із цього штрафу

[36] Чижми – угорські чоботи, частіше червоні або чорні.

[37] Рок завитий – остаточний судовий термін, що не підлягає відтермінуванню

[38] Возний – дрібний судовий урядник, судовий виконавець.

[39] Грод – державний замок, центр повіту; судово-адміністративний уряд, юрисдикції якого підпорядковувався повіт.

половина належить власнику [міста], а половина – скривдженій стороні. Того ж, хто опирається праву й не виконує його, можна позивати до ближчого відповідного гроду.

Написавши цю нашу уставу так, як викладено вище, і підписавши її своїми власними руками та притиснувши володимирською гродською печаткою, ми наказали возному генералу Волинського воєводства Янові Григорійовичу публічно розголосити її.

Писано у Володимирі, дня 11 березня, року Божого 1612.

Торгівля на Україні, XIV – середина XVII століття: Волинь і Наддніпрянщина / Упоряд. В. Кравченко, Н. Яковенко. – К., 1990. – С. 248-251.

№ 43

1615 р., липня 6, Варшава. – Універсал Сигізмунда III про боротьбу з безмитним прогоном худоби, провозом солі «незвичними дорогами» в обхід митних комор і прикоморків Київського, Волинського і Брацлавського воєводств

Сигізмунд Третій, з ласки Божої король польський, великий князь литовський, руський, прусський, мазовецький, жемайтський і шведський, готський, вандальський дідичний король.

Усім взагалі і кожному зокрема, кому слід про це відати, а особливо уповноваженим на митницях і коморах старостам та їхнім підстаростам, намісникам і державцям наших королівських маєтностей і державцям шляхетських міст.

Сповіщаємо, що адміністратор наших мит у Київському, Волинському і Брацлавському воєводствах, краківський каштелян ясновельможний кн. Януш Острозький повідомив нам, що багато купців і фурманів, які привозять товари і женуть воли з Київського, Волинського і Брацлавського воєводств до наших королівських і до шляхетських міст і містечок, користуються різними незвичними дорогами, обминаючи зі своїми товарами митні комори й прикоморки і ухиляючись від сплати наших мит по згаданих воєводствах, що призводить до великого зменшення наших прибутків.

А тому нагадуємо і суворо наказуємо усім без винятку, щоб не тільки не перешкоджали слугам і митникам згаданого адміністратора наших мит, але й надавали їм допомогу при зупинці і конфіскації товарів або волів, не оплачених на митницях, у таких купців і фурманів, які прибуватимуть на ярмарки до наших чи шляхетських міст та містечок без митної розписки писарів вищезгаданого державці наших київських, волинських і брацлавських мит не тільки у Київському, Волинському чи Брацлавському воєводствах, але й скрізь на території королівс-

тва, де про них буде доведено, що вони уникли сплати мита, дякуючи незвичним дорогам чи якійсь іншій махінації.

Так само прасоли з Руського воєводства, а також ті особи, що їздять за сіллю до руських жуп з Київського, Волинського і Брацлавського воєводств, возять сіль незвичними дорогами і гостинцями з метою уникнути сплати мит у згаданих воєводствах на шкоду і зменшення нашого скарбу. А тому ми зволили встановити такий порядок, щоб вони віддавали звичний податок прямо на місці, в жупах або в Руському воєводстві, адміністраторові вищезгаданих мит чи його намісникам, і, взявши від них розписку, вільно продавали свою сіль.

Деякі [особи] закриваються від сплати мита з солі і воску своїми привілеями. Оскільки це суперечить звичаям, волимо встановити, щоб вони платили від солі, згідно зі своїм обов'язком, возове, а з товарів, захищених вольностями – по 4 литовських грошів мита, відповідно до звичаю.

Так само і ті, що купують або продають збіжжя на торгах і ярмарках, мусять сплачувати мито згідно з обов'язком і нашою уставою, чинячи так, а не інакше з огляду на нашу ласку і свої повинності.

Дано у Варшаві, 6 дня місяця липня, року 1615, на 28 рік нашого польського, а на 22 рік шведського панування.

Сигізмунд, король.

Ян Марцинкевич.

Торгівля на Україні, XIV – середина XVII століття: Волинь і Наддніпрянщина / Упоряд. В. Кравченко, Н. Яковенко. – К., 1990. – С. 256-257.

№ 44

1617 р. – Денис Зубрицький про торговий символ у Львові

1617 – Райця Мартин Кампіан (Campianus) зайнявся підвищенням ратушної вежі. Досі вона була чотиригранна. З дозволу ради він розібрав її частину, натомість почав мурувати вище восьмигранну, у тому пропорційному вигляді, як її бачили сучасники перед зруйнуванням 1826 року. Крім звичайних робітників, він використав нероб, волоцюг та інших людей без заробітку, які шукали в місті притулку […]. Оскільки ж Львів мав великі торговельні права – право складу товарів (Jus emporii, jus depositoriia) тому він [Мартин Кампіан] наказав у західній частині цієї вежі вмістити – як символ великої торгівлі кам'яне зображення корабля зі щоглами. Зиморович, не розуміючи цього символу, вважав, що його вмістили на пам'ять про те, що кількадесят волоцюг використали для перенесення цегли й вапна, тим часом як задум Кампіана був вищим і містив піднесену алегорію.

Зубрицький Д. Хроніка міста Львова / Пер. І. Сварника. – Львів, 2002. – С. 226-227.

№ 45

1634 р., жовтня 25, Львів. – Владислав IV дозволяє львівським євреям продавати петлиці, ґудзики, стрічки власного виробництва, при цьому забороняє торгувати привезеним аналогічним крамом

Владислав IV, Божою ласкою (*титулатура*). Повідомляємо змістом даної [грамоти] всім та кожному, кому потрібно знати. Що ми на прохання, подане до нас за невірними євреями, які живуть у нашому місті Львові, їх, з милостивої нашої ласки, для легшого проживання вважали зберегти при вільності виготовлення та продажу петлиць, ґудзиків, шнурків та стрічок, як і зберігаємо відповідно до давнього звичаю, яким дотепер користувалися, та дозволяємо вищезгадану шовкову роботу продавати у своїх будинках та на ринку, однак таким способом, щоб під приводом своєї роботи нізвідки інакше не привозили на продаж шнурків, петлиць, ґудзиків та стрічок, ані не купляли, але продавали власну домашню роботу. Що доводимо до відома кожного, кому це потрібно знати, а саме урядам, як замковому, так і львівському міському, наказуємо, щоб згаданих євреїв при тій вищеописаній вільності зберігали та їм жодних труднощів та перешкод у роботі та продажу не чинили та інших чинити не допускали, не чинячи інакше, задля нашої ласки. Дано у Львові 25 жовтня, року Божого 1634, нашого панування польського [– 2, шведського – 3 року].

Владислав, король.

Петро Гембіцький, старший секретар [королівства].

Привілеї національних громад міста Львова (XIV–XVIII ст.) / Упоряд. М. Капраль. – Львів, 2000. – С. 454-455.

№ 46

1647 р., серпня 26, Конотоп. – Заява бродського купця Костянтина перед Конотопським замковим урядом про заподіяння йому збитків у торгових справах від купців-греків під час їхнього спільного перебування в Москві

Випис із замкових книг у Конотопі, року 1647, 26 серпня.

Прийшов до Конотопського замку і ставши особисто переді мною, теперішнім адміністратором Сіверських маєтків ясновельможного його милості пана великого коронного канцлера[40] Станіславом Сосновським, славетний пан Костян-

[40] Єжи Оссолінського.

тин, бродський міщанин, який приїхав до Москви, скаржився на Дмитра Кувиду та його товариша Федора Бирю[41], що: він зазнав через них великих збитків у Московській столиці, втративши на тому, що вони вигнали його з дому, в якому зупинявся, 1500 твердих талерів.

Доводячи це, показав свідчення, дане йому там же, у Москві, королівським дворянином і тодішнім послом до Персії паном Єжи Ничем, пред'явивши його для запису в Конотопському замку.

Діялось в Конотопі тоді ж, як вище.

Станіслав Сосновський, адміністратор Сіверських маєтків ясновельможного його милості пана великого коронного канцлера.

Місце печатки.

Торгівля на Україні, XIV – середина XVII століття: Волинь і Наддніпрянщина / Упоряд. В. Кравченко, Н. Яковенко. – К., 1990. – С. 339.

[41] Як видно з розширеного запису скарги, повтореної Костянтином у Києві, а згодом у Львові, Биря і Кувида були греками, підданими Османської імперії. Характерно, що сам Костянтин теж підписаний як «Грек» (Торгівля на Україні, XIV – середина XVII століття: Волинь і Наддніпрянщина / Упоряд. В. Кравченко, Н. Яковенко. – К., 1990. – С. 352).

Розділ 5.

СЕЛЯНИ

№ 1

Після 1444 р. – Свідчення королівського слуги Василя Микулинича королеві Казимиру Яґеллончику про повинності, які відбувало колись с. Брушани

Господину господару, великому королю слуга твой Василей Микулиничъ твоее милости, господару своему, низко чоломъ бьетъ. Што твоя милость пишешь, господаръ мой, до мене о тыхъ людѣхъ о Брушанѣхъ, о пошлинахъ, ино я, господару, Олькирда не помню, помню князя великого Витовта, дядю твоего; и то, господару, помню: давывали пятдесятъ куницъ княгини великой Витовтовой, съ дыма по куницы, а по тры гроши житщины, а въ кухню по курети и по десети яецъ и по полгроша; а бобровникъ одинъ съ конемъ и со псомъ, а дохода ему грошъ; а къ жниву три дни, и на яръ трижъ дни, а сѣна четыры стырты ставать, и на Усоячи ѣзъ забивають старына жъ, а варейнинахъ не бывало, то имъ, господару, новина жъ, а подъ наместники у подводахъ не хоживали; хоживали подъ княземъ великимъ Витовтомъ дяди твоего отъ Вытебска до Смоленска, а отъ Смоленска до Полоцка; а о суды межа, головщина, о сокольее гнѣздо, о бобры, зъ еремя; а то суживали на городѣ намѣстники твои.

Акты ЮЗР. – СПб., 1863. – Т. 1. – С. 17.

№ 2

1532 р., Пйотркув. – Постанова вального сейму проти селян-утікачів

[…] Порадившись про користь приватних справ загалу [шляхти] нашого королівства, які мають найбільшу шкоду від злочинних дій селян-утікачів, чи кметів або їхніх синів, так що багато з наших підданих потерпають від нестачі слуг чи робітників, а відтак занедбання термінових робіт, ухвалюємо і постановляємо:

Старости та їхні заступники, а також міські уряди гродів і міст мають ловити всіх, що перебувають там, селян чи кметів, чи загородників, чи яких-небудь інших підданих, чи їхніх синів, які без відома і волі свого пана втекли і переселилися до інших місць. Затриманих мають використовувати на громадських роботах доти, доки пан, затриманого чи затриманих відшукавши, не вимагатиме їх. На вимогу пана за наявності доказів, що це саме його піддані, старости та їхні заступники, а також міські уряди гродів і міст зобов’язані видати його [підданого] негайно, зі стягненням з його господаря дванадцяти грошів, які, згідно з нашою постановою, мають належати їм за працю і старанність, виявлені при затриманні підданого […].

Wiek XVI–XVIII w źródłach: Wybór tekstów źródłowych z propozycjami metodycznymi dla nauczycieli historii, studentów i uczniów / Oprac. M. Sobańska-Bondaruk, S. B. Lenard. – Warszawa, 1999. – S. 83.

№ 3

Мацєй Мєховський про торгівлю людьми

[…] Є ще в тих країнах – в Литві, Московії й Татарії – споконвічний звичай продавати людей: раби продаються панами, як худоба, і діти їхні і жінки; мало того, бідні люди, народившись вільними, не маючи харчів, продають своїх синів і дочок, а іноді й самі себе, щоб знайти у господарів яку-небудь, хоч просту їжу […].

Меховский Матвей. Трактат о двух Сарматиях / Введ. и пер. С. Аннинского. – М.; Л., 1936. – С. 112.

№ 4

1557 р., квітня 1. – Устава про управління королівських волостей (Устава на волоки)[1]

1. *О боярахъ путныхъ* и *о служкахъ*. Бояре путные, стародавные, а не въкупные хочемъ мѣти, абы были на двухъ волокахъ постановлены, съ которыхъ бы за вси повинности, пѣнязми ошацовавши водлѣ кгрунту, яко люди осадные платили, а на службу тяглую и въ подводы ходити неповинни; а коли зъ росказанья нашого на дорогу поѣдуть, того году ничого платити не мають, а безъ воли и росказанья нашого, вряду нашому ихъ на дорогу и нигдѣ не посылати; а будучи на дорозѣ,

[1] «Устава на волоки» – правовий документ, затверджений 1 квітня 1557 р. польським королем, великим князем литовським Сиґізмундом II Авґустом, про проведення аграрної та фінансово-податкової реформи на території Великого князівства Литовського. Містив 49 артикулів. 20 жовтня 1557 р., 20 травня, 20 червня, 20 жовтня 1558 р., за розпорядженням короля, до деяких артикулів були внесені зміни та доповнення. Реформу провели у великокнязівських володіннях у Литві, Білорусі й частково в Україні – у Кременецькому повіті, Ратненському і Ковельському староствах на Волині. Волока – земельна ділянка, приблизно від 16,8 до 21,8 га (залежно від місцевості), що була покладена в основу єдиної системи оподаткування, відповідно до «Устави на волоки». На білоруських та литовських землях волока переважно становила 33 морги, тобто в кожному полі, за впровадженою трипільною системою, по 10 моргів і 3 морги землі на садибу, або ж господарство отримувало 11 моргів землі в кожному із трьох полів. У Жематії, де волочна поміра була запроваджена до «Устави» 1557 р., волока дорівнювала здебільшого 30 моргам. У Кременецькому старостві, де у володіннях королеви Бони волочна поміра також діяла задовго до видання «Устави», волока зазвичай становила 36 моргів землі, тобто в кожному із трьох полів селянське господарство мало по 12 моргів, хоч були і винятки (Див.: Довідник з історії України / За ред. І. Підкови, Р. Шуста. – К., 2001. – С. 981-982; Гурбик А. Волочна поміра на українських землях у складі Великого князівства Литовського в XVI ст. // УІЖ. – 1996. – № 4. – С. 55-56; Його ж. Аграрна реформа в Україні XVI ст. – К., 1997; Його ж. Економічне життя українських земель у XIII–XVI ст. // Економічна історія України. Історико-економічне дослідження: У 2 т. / За ред. В. Смолія. – К., 2011. – Т. 1. – С. 337-342).

служити имъ по старому: навязка имъ, яко и передъ тымъ, водлѣ статуту. Служокъ съ такихъ же бояръ ревизоры обирати, и не болшъ, только съ потребу, при кождомъ замку и дворѣ нашомъ зоставити мають; которыхъ служба будетъ ѣздити зъ листы нашими до дворовъ тому врядови прилеглыхъ, и съ пънязми платовъ нашихъ до Вильни, до скарбу, и за кривдами подданыхъ колеею зъ росказанья врядового ѣздити; а за то имъ на одинъ конь двѣ волоки вольныхъ отъ всихъ платовъ мѣти, и на потребу вряду ѣздити не повинни [...].

5. *О слугахъ дворнѣхъ.* Одверные и иньшые слуги дворные, мъшкаючи на послугахъ нашихъ, мають мѣти по двѣ волоки вольныхъ отъ всихъ платовъ и повинностей; а которые на службахъ нашихъ не будуть, абы платили съ кождоѣ волоки пѣнязми водлѣ кгрунту, ошацовавши вси повинности; а естли бы зъстарѣвшися на службахъ нашихъ, дома мѣшкали, таковымъ обѣ – двѣ волоки вольныхъ мѣти, вѣдьже олижъ за листомъ нашимъ господарьскимъ.

6. *О осочникахъ*[2]. Ревизоръ зъ лѣсничимъ маетъ осочниковъ обирати, а не болшъ, одно съ потребу при пущахъ и ловѣхъ нашихъ становити, и то намъ господарю ознаймити, а на службу имъ по двѣ волоки давати вольныхъ отъ цыншу и всякихъ потяглей.

7. *О войтахъ.* На селахъ войтове маютъ мѣти по одной волоцѣ вольной; а похочетъ ли, маетъ ему и другая быти придана на цыншу, ошацовавши вси повинности и доходы водлѣ кгрунту. А служба ихъ то: зъ росказанья врядового, людей на роботу, тежъ съ цыншы и съ платы нашими выгоняти, и при отдаванью платовъ быти; подданыхъ нашихъ къ праву вмѣсто дѣцкого[3] передъ урядомъ ставити; при роботахъ всякихъ вмѣсто пристава надъ людми войтовства своего стояти; при отвоженью овсовъ и сѣнъ до Вильни и индѣ, зъ людьми войтовства своего ѣздити и ихъ отдавати; переоры волокъ пустыхъ и нанятыхъ, стѣны границы и копцы на кождый рокъ межи поддаными нашими поправовати и поновляти, подъ виною, копою грошей; а гдѣ бы отъ которого сусѣда видѣлъ копцы альбо границы покажоны, маетъ то врядови оповѣдати, подъ тоюжъ виною. А судити вряду подданыхъ о всемъ дня торгового, кромѣ причины кровавоѣ и кгвалтовноѣ: о такой винѣ коли жъ кольвекъ повелитъ урядъ ставити къ праву подданого, войтъ повиненъ; а который бы съ подданыхъ войта послушенъ не былъ, а запозваньемъ его передъ урядомъ не сталъ: по такового своевольного врядъ дѣцкого послати маетъ, и отъ непослушного дѣцкованья на милю въ обѣ стороны грошъ. А при судѣ войту быти, и справедливости подданому допомогати. Винъ нашихъ вѣдомость мѣти и ревизоромъ оповѣдати, и того стеречи, абы врядъ винъ и пересудовъ надъ уставу не бралъ; а естли бы за мовеньемъ его, врядъ того не пересталъ, маетъ то войтъ ревизору оповѣдати. А войта вряду о всякую вину судити, только войтовства у него не отнимати, ажъ посполу зъ ревизоромъ дознавши вину и неслуш-

---

[2] Осочник – слуга, який і охороняв пущі, і брав участь у панських ловах (виконував функції облавника, заганяв звірину на мисливців).

[3] Децький – службова особа, яка затримувала і доправляла обвинуваченого в суд.

ную справу его, и, того скинувши войта, иньшого уставити, мужа тоѣжъ волости, неподозрѣного, на которого подданые зволятъ. Которые войтове и тежъ лавники по селамъ судовь, жадныхъ судити, поклоновъ вымогати и вымысловъ надь поддаными чинити не маютъ, подъ виною до скарбу нашого, рублемъ грошей: одно, обачивши гдѣ – кольве шкоду вашу господарьскую, урядови або ревизору оповѣдати, никого не закриваючи, подъ тоюжъ виною. А коли войтовство кому даютъ, присѣгати ему ненадобѣ, кгдыжъ вже вина на войта описана. А откуповъ урядъ съ подданыхъ за роботу брати не маетъ, а гдѣ жъ бы бралъ, войть маетъ то ревизору оповѣдати, подъ виною, копою грошей. А естли бы войтъ волоку пустую кому нанялъ, альбо отъ уряду нанятую передъ ревизоромъ утаилъ, тогды за то скарати его, яко злодѣя, горломъ. А у войтовство кождому маетъ быти придано волокъ сто, альбо большъ, водлѣ прилеглости, хотя два и три села и большъ злучити. А для розознанья межи подданыхъ, войтъ маетъ мѣти шнуръ однакоѣ мѣры, справлевый и досвѣтченый, и часу мокрого, альбо сухого, завжды его лихтовати и досвѣтчати; и, естли подданый одинъ другому межу переоретъ и сказитъ, ино вряднику на копу не ѣздити и проѣзду не брати, але войтъ межу направить и возметъ на томъ, хто ее сказилъ, на врядъ дванадцать грошей, а собѣ за працу чотыри грошы. А вина битая, правомъ переведеная, дванадцать грошей, а хотябъ не переведена и за обжалованьемъ поеднана, таковая жъ вина. А естли бой станется, а не жалуючи вряду поеднаются: тая вина шесть грошей, хто еднаетъ, и объявити того врядови войтъ и лавники повинне, подъ виною, копою грошей.

8. *Лавники*[4] въ селахъ по два и по три, альбо в большъ, подлѣ великости села, маютъ быти становлены, люди неподозрѣные, вѣры годные, которыхъ повинность шкодъ межи подданыхъ въ испасехъ и въ иньшихъ рѣчехъ оглѣдати, а за працу лавнику оглядного отъ шкоды грошъ; за тымъ же грошомъ, то што ему оказывано, справедливѣ, подъ присѣгою передъ урядомъ сознавати повиненъ; а посвѣтчить ли несправедливѣ, ино карати его, за слушнымъ доводомъ, яко кривоприсяжна, горломъ. А безчестья лавнику рубль грошей. Нижьли отъ потяглей и всякихъ повинностей съ поддаными зъ волокъ своихъ вызволены быти не маютъ.

9. *О мѣстѣхъ* и *ихъ повинностехъ.* Мѣста упривильеваные привильевъ своихъ уживати будутъ; а которые не вызволены отъ платовъ, маютъ платити: зъ волоки кгрунту преднего цыншу 50 грошей, а зъ среднего кгрунту 40 грошей, а зъ подлого 30 грошей, а со всякого кгрунту за толоки по 12 грошей; а зъ домовъ въ рынку, отъ прута по пол – 8 пѣнязя, а въ улицахъ отъ прута 5 пѣзнязей, зъ огородовъ въ мѣстѣ отъ прута пол – 3 пѣнязя, а зъ гуменныхъ пляцовъ на предмѣстью отъ прута одинъ пенязь, а отъ моркгу[5] 3 грошы, а иньшихъ повин-

[4] Лавник – засідатель суду.

[5] Морг – одиниця вимірювання поверхні ґрунту, що застосовувалася з XIII ст., здебільшого неофіційно: у Польщі в XVI ст. використовувався морг хелмінський (0,56 га), в Королівстві Польському – морг новопольський (0,559 га); морг великий прусський (0,5673 га) та морг малий прусський (0,2553 га) (MIL. – Warszawa, 1997. – S. 783).

ностей полнити, и стацыи[6] давати, и зъ листы нашими и врядниковъ нашихъ ѣздити неповинни. А войту мѣстскому при болшомъ мѣстѣ по волоцѣ, а при меншомъ по полволоки ревизорове наши давати маютъ, за што они повинни будутъ порядку въ мѣстѣхъ и пожитковъ нашихъ примножати и доглѣдати, на подводы складатися и платити всимъ по тому, яко въ особливой уставѣ нашой описано.

10. *Капцизна*[7] однакова по всему великому князьству Литовскому маетъ быти брана, то есть: отъ меду – копа грошей, отъ пива – копа грошей, отъ горѣлки – 30 грошей; а при отбиранью кашцизны и вписыванию въ реистръ, хто ново прійметъ врядъ, не большъ брати маетъ, только отъ меду и отъ пива – по чотыри пѣнязи, отъ горилки – 2 пѣнязи, отъ волоки – 12 пѣнязей; а хто шинку и волоки не маетъ, тотъ отъ воротъ маетъ дати 2 пѣнязи; а обачивши лѣпшый пожитокъ зь наймованья шинку, вольно будетъ кому хотя наняти, або тымъ же мѣщаномъ, за вѣдомостью подскарбія нашого.

13. *Корчмы* покутные конечнѣ по селамъ абы не были, для злодѣйства и иньшыхъ збытковъ, што врядъ забороняти маетъ водлѣ статуту; также пива абы нихто съ подданыхъ нашихъ на селахъ варити не смѣлъ, подъ виною копы грошей на насъ: бо съ того многіе зъ нихъ въ роспустность и въ убожьство приходять. Вѣдьже въ кождомъ войтовствѣ, въ слушномъ селѣ, звлаща при гостинцу, можетъ быти корчма за вѣдомостью вряду альбо ревизора постановлена, одно такъ, яко бы капщизна наша не гинула, съ котороѣ подданымъ нашимъ кгрунтовъ шинковныхъ уживати незаборонно […].

14. *Торги* нигдѣ новые подлѣ *мѣстъ* нашихъ ближе трехъ миль, къ переказѣ мѣстомъ и торгомъ нашимъ абы не были, окромъ торговъ старыхъ: тыи по давному быти маютъ.

15. *Цыншу* зъ волоки сельскоѣ кгрунту доброго 21 грошь, зъ середнего – 12 грошей, съ подлого – 8 грошей, а зъ вельми подлого песковатого альбо болотистого – 6 грошей; овса зъ волоки доброго и середнего кгрунту по двѣ бочки, а съ подлого – одна бочка; а естли пѣнязми за овесъ казано будеть давати, ино за кождую бочку 5 грошей, а за отвозъ бочки кождоѣ 5 же грошей; съ тыхъ же менованыхъ кгрунтовъ, съ кождоѣ волоки сѣна возъ одинъ, альбо 3 гроши за сѣно и за отвозъ 2 грошы; а зъ вельми подлого кгрунту сѣна и овса давати неповинни, нижли сь кождоѣ волоки всякого кгрунту маютъ давати: гусь, альбо полтора гроша, куръ двое, або пѣнязей 16, яиць двадцать, або пѣнязей 4, на неводы грошей два, за стацью грошеи полтретья; а коли стацыю кажемъ брати, ино одинь разъ, въ годъ,

[6] Стації – повинність селян і міщан на утримання великого князя чи послів і гінців у час їхнього переїзду по державі або на утримання тимчасово розміщеного тут війська.

[7] Капщизна – збір з власників корчем за право продажу в них спиртних напоїв. Виготовлення пива, меду і горілки не обкладалося податком до 1557 р. (Жеребцова Л. Структура таможенной системы Великого княжества Литовского в конце XV – середине XVI вв. // Ukraina Lithuanica. – К., 2009. – Т. 1. – С. 144-162).

за тые пѣнязи, мають давати съ тридцати волокъ яловицу одну, бараны два, и съ кождоѣ волоки по куряти и по десяти яицъ, а пѣнязей вже того году за стацыю не мають давати.

16. *Робота тяглымъ людемъ* съ кождоѣ волоки по два дни на недѣлю, а толоки чотыри лѣтѣ, съ чимъ скажутъ, за што маетъ быти отпущона имъ робота о Божьемъ Нароженьи тыждень, о мясопустѣхъ тыждень, о Великодни – тыждень. А которыхъ на роботу не надобѣ, ино ихъ на осадѣ посадити, и будутъ давати съ кождого кгрунту осады грошей 30, толокъ – 12, або за толоки грошей 12, а за кгвалты первоуставленые жыта бочка, альбо грошей 10; и вже такіе осадники робити ничого неповинни, кромъ сѣна, роздѣливши на войтовства тяглые и осадные сѣножати ровно, и то имъ зробити и въ часъ спрятати. А зъ застѣнковъ тая повинность: гдѣ, волока полная быти не можетъ, ино отъ моркгу кгрунту доброго грошей 3 и пѣнязи 4, а зъ среднего моркгу грошей 3, а съ подлого грошей – 2, а зъ велми подлого пол – 2 гроша; а зъ волоки сѣножатноѣ, гдѣ могутъ быти дрова и проробки, зъ сѣножати добрые – 50 грошей, а зъ середніе – 30 грошей, а съ подлые – 20 грошей, а зъ велми подлые болотливые або песковатые – 15 грошей. А ижъ вже подданые наши на тыхъ платѣхъ и повинностехъ волочныхъ суть осажены и постановлены, про то жадныхъ стацый давати, а ни подниманья чинити на послы паши и чужоземскіе неповинни.

17. *Огородники*[8] при дворахъ нашихъ маютъ быти, даючи кождому по три моркги земли, а имъ съ того служити по одному дню въ тыждень пѣшо, а жоны ихъ, лѣтѣ, не болшь, одно шесть дней до жнива, альбо до полотья будутъ повинни [...].

19. *Серебщизна*[9] на подданыхъ нашихъ абы николи отъ воловъ и клячь не брана, одно зъ волокъ, ино съ кождоѣ волоки, не уживаючи розности кгрунту, доброго и подлого; а зъ Рускихъ волостей серебщизна по старому, и тамъ, гдѣ помѣры нѣтъ.

20. *Робота* подданымъ черезъ войта маетъ быти заказана дня недѣлного, съ чимъ и на который день люди до роботы прійти мають, и войтъ тогожъ дня людемъ закажетъ роботу: и который чоловѣкъ не выйдетъ на роботу, ино за первый день огурного заплатитъ грошъ, а за другій день – барана; а коли и въ третій разъ огурится, або за пьянствомъ не выйдетъ, ино бичемъ на лавцѣ скарати, а дни повинные велѣти заробити. А вѣдьже, гдѣ бы зъ якоѣ пригоды не могъ подданый выйти на роботу, онъ маетъ черезъ сусѣда, альбо лавника вряду[10] оповѣдати, а врядъ, порозумѣвши слушную причину, не маетъ его никоторою съ тыхъ виною казнити, а иньшого дня заробити ему повинное, што змѣшкалъ; а не откупатися отъ роботы никому.

---

[8] Огородники (городники) – селяни, які поселялися на невеликих ділянках землі (3 морги поля) і виконували визначені повинності.

[9] Серебщина – надзвичайний державний грошовий податок на військові потреби.

[10] Вряд (уряд) – управління, управитель фільварком.

21. Пустыхъ волокъ подданымъ не пахати, а который, не вписавшися въ реистръ, смѣетъ то вчинити, збожье до гумна нашого тратитъ, в вины рубль грошей до скарбу нашого заплатитъ.

22. А становитися къ роботѣ подданымъ, якъ слонце всходитъ, а сойти зъ роботы, якъ слонцу заходити. А отпочивку тымъ, што съ быдломъ робятъ, передъ обѣдомъ година, въ полудню година, надъ вечеромъ година; а которые пѣшо робятъ, тымъ отпочивку въ тые-жъ часы, одно по полгодины маетъ быти, а то лѣтѣ на великомъ дни отпочиненье. А хто рано на роботу не выйдетъ за огурствомъ, таковый другого дня только часовъ, колько омѣшкалъ, заробити маетъ.

23. *Фолварки* хочемъ мѣти, абы вездѣ становлены были, а наболши быти могуть при каждыхъ замкахъ и дворѣхъ нашихъ, окромъ, гдѣ бы кгрунты злые и непожиточные были, в таковые казати людьми осажати, оставивши на врядъ въ каждомъ поли по одной волоцѣ, а то врядъ огородники и своимъ быдломъ заробити маетъ, а къ тому моргъ земли на огородъ, съ чого личьбы чинити и платити неповиненъ […].

Акты ЗР. – СПб., 1848. – Т. 3. – С. 72-95.

№ 5

1558 р., липня 20. – Королівська грамота Сиґізмунда Авґуста про повернення князеві Валеріану[11], єпископові Віленському, селян-утікачів

Жикгимонтъ Августъ, Божою милостью король Полскій, великій князь Литовскій, Рускій, Прускій, Жомоитскій, Мазовецкій, Лифлянтскій и иныхъ, князем, паномь воеводамъ, кашталяномъ, старостамъ, княгинямъ, панямъ, вдовамъ, земяномъ и, дворяномъ нашимъ, и тежъ врядникомъ нашимъ господарьскимъ, и князьскимъ, панскимъ, и духовныхъ, въ панствѣ нашомъ великомъ князьвствѣ Литовскомъ. Мовилъ намъ князь Валеріянь, бискупъ Виленскій, о томъ, штожь

[11] Валеріан Протасевич-Шушковський (1505–1579 (1580?)) – релігійний діяч у ВКЛ та Речі Посполитій. Був писарем канцелярії, що управляла володіннями королеви Бони Сфорци. У 1533 р. став каноніком жмудським, а в 1537 р. – віленським. З 1544 р. – писар у ВКЛ і секретар Сиґізмунда II Августа. 1547 року номінований єпископом луцьким, 1556 р. – віленським. 11 років очолював комісію з підготовки Литовського статуту. Брав участь у Люблінському сеймі 1569 р. Для боротьби з ідеями Реформації та її прихильниками в 1570 р. запросив до Вільна єзуїтів і заснував єзуїтську колегію, якій 1578 р. король Стефан Баторій надав права університету. Після смерті єпископа його бібліотека, згідно із заповітом, була передана колегії й нині є частиною бібліотеки Вільнюського університету. Похований Валеріан Протасович у вільнюському кафедральному соборі (Protasevičius-Šuškovskis Valerijonas // Lietuviř dvasinikai kűrëjai. Kűriniai. Gyvenimai / Sudarytojas Ričardas Jakutis, vyr. red. kun. Vaclovas Aliulis. – Vilnius, 2000. – С. 678).

дей подданные его милости отчизные, костелные, имѣнья его милости Видского, прочъ ся розышли и мѣшкають дей въ мѣстехъ и волостехъ нашихъ господарьскихъ, и тежъ въ имѣньяхъ и селахъ вашихъ; а вы ихъ его милости выдати и справедливости зъ ними учинити не хочете, къ немалой кривьдѣ и шкодѣ его милости: и просилъ насъ, абыхмо листъ в дворянина нашого на то его милости дати велѣли. А такъ мы для того послали тамъ дворянина нашого, и гдѣ бы колвекъ оные люди его милости костелные, отчизные, за симъ листомъ и дворяниномъ нашимъ найдены были, а зналибыся они властными отчизными его милости, приказуемъ вамъ, абы есте тыхъ людей зъ жонами и зъ дѣтьми и со всими статки и маетностями ихъ, съ чимъколвекъ будутъ до мѣстъ и волостей нашихъ и до имѣней вашихъ зашли, предъ тымъ дворяниномъ нашимъ его милости выдавали; а естли бы ся они отчизными его милости быти не знали, вы бы на нихъ право дали и справедливость зъ ними учинили передъ тымъ же дворяниномъ нашимъ, безъ кождое отволоки, и съ права за виннымъ ничимъ не стояли конечьно. Писанъ у Городнѣ, лѣта Божьего 1568, месяца іюня 20 дня.

Акты ЮЗР. – СПб., 1863. – Т. 1. – С. 162-163.

№ 6

Статут Великого князівства Литовського 1566 р. про селян

РОЗДІЛ IX

АРТИКУЛ 18

У чужої людини не має ніхто землі купувати без волі пана її

Теж уставуємо, що не повинен жоден боярин чи інша людина у чужої людини землю купувати без волі пана її. А якби хто у чужої людини землю без волі пана її купив і що-небудь на ній посіяв, тоді те посіяне і гроші втрачає. А та людина, чия земля, має без виплати грошей всю землю до рук прибрати; а він [хто купив] і з тієї людини, в якої землю купив, і з посередника, через чиї руки гроші давав, грошей стягнути не може, оскільки він те вчинив всупереч закону нашому. Також і чужу людину не має ніхто купувати без волі пана.

АРТИКУЛ 19

Якщо люди приходять на волю і, відсидівши волю, тікають геть

Уставуємо, якби людина вільна прийшла до якогось князя або пана, чи зем’янина і сіла на волю, і, відсидівши, волю хотіла податися геть, тоді має спершу відслужити тому панові своєму стільки, скільки на волі сиділа, а після цього може йти геть. А якщо б не хотіла стільки відслужити, тоді має грошима заплатити: за кожний тиждень по шість грошей.

А якщо вона, відсидівши волю, втекла до будь-кого іншого, тоді той, до кого втече, має її йому видати не інакше як отчича. А якби на повідомлення цього пана тієї людини видати не хотів, і та людина потім від нього втекла геть, а це буде доведено судом, тоді за неї має платити: за кожний тиждень, скільки на волі сиділа і не працювала, – по шість грошей.

РОЗДІЛ XII

АРТИКУЛ 1

Про головщизну[12] і нав'язки людей простого стану

Головщизна панцирному слузі – п'ятдесят кіп грошей, путному слузі – тридцять кіп грошей, бортнику – двадцять п'ять кіп грошей, тяглому – двадцять кіп грошей, паробку – десять кіп грошей, а жона їх – подвійно. А нав'язка панцирному слузі – шість рублів грошей, бортнику – два рублі грошей, тяглому – рубль грошей, паробку – полтина грошей, а жонам їх – подвійно; а жінці, яка мужа не має і не мала – полтина грошей.

АРТИКУЛ 2

Головщизна і нав'язки тивунам, ключникам, війтам, старцям, лавникам сільським

Тивуну, ключнику, війту, старцю головщизна – сорок кіп грошей, а якби невільник у якомусь з тих врядів був, тоді йому у вряді головщизни двадцять кіп грошей і нав'язки – рубль грошей. А якби у ключництві або у війтівстві який шляхтич був, такому головщизна має бути згідно зі станом шляхетським. А нав'язка тивуну, ключнику, війту, старцю – по три рублі грошей, а лавнику – два рублі грошей.

АРТИКУЛ 13

Невільники мають бути з трьох причин

Теж уставуємо, що невільники мають бути з трьох причин: по-перше, які здавна у неволі або з невільних народяться; по-друге, які в полон взяті у землях неприятельських, по-третє, які самі у неволю піддалися; і хто б, знаючи, що жінка невільна, її за дружину взяв, хоча б і чоловік вільний, тоді такий сам і діти їхні у неволі бути мають. А якби, не знавши, одружилися, і один з них, бувши вільним, не схотів би у тому [у неволі] бути, тоді того ж часу мають звернутися до суду духовного, згідно з яким їх мають розлучити, а по розлученні такий вільний має зостатися вільним, а невільний – невільним.

Статути Великого князівства Литовського: У 3 т. / За ред. С. Ківалова, П. Музиченка, А. Панькова. – Одеса, 2003. – Т. II: Статут Великого князівства Литовського 1566 р. – С. 362-363, 386, 389-390.

---

[12] Див. розділ 1, прим. 114.

№ 7

1569 р., лютого 1, Люблін. – Грамота Сиґізмунда Авґуста старості луцькому, брацлавському і вінницькому, князеві Богушу Федоровичу Корецькому, яка наказує йому видати селян-утікачів і відшкодувати збитки, завдані володимирському підкоморію Олександрові Семашку

Жикгимонтѣ-Августѣ, Божою милостю король Полский, великий князь Литовский, Руский, Пруский, Жомоитский, Мазовецкий, Лифлянский и иныхъ. Старосте Луцкому, Браславскому и Вѣницкому, князю Богушу Федоровичу Корецкому. Жаловалъ намъ подкоморий Володимерский, панъ Александро Семашко, о томъ, штожъ дей людей его не мало, отчичовъ именія его Голышевского, зъ жонами зъ дѣтми и зо всими статками и маетностями своими от него втекши, до именья твоего […] зашли; а ты дей, не толко за напоминаніемь его тыхъ подданыхъ его ему не выдаешь и справедливости зъ нихъ не чинишъ, але дей ще тымъ людемъ его, которые за тебе зашли, земли и грунты того именія, Голышевского, черезь границы забирати и в иныхъ поточньхь речахъ многіе кривды, звлаща въ бои и грабежахъ, ему и людемъ его, Голышевскимъ, чиниты кажешъ; вь чомъ онъ кривду и шкоду собе менуючи быти, а тыхъ людей своихъ позыскати хотечи, билъ намъ чоломъ, абыхмо листъ и дворанина нашого о томъ ему, до тебе дати и кгрунтовъ его властныхъ забирати и никоторыхъ кривдъ делати не допустили. А такъ мы придаемъ ему на то дворанина нашого […], жеби зъ тымъ листом и двораниномъ нашимъ людей своихъ вь именяхъ твоихъ знашолъ; а будуть ли ся знати властными поддаными ихъ – приказуемъ тобе, ажъ бы жесь тыхь людей его зо всѣми статками и маетности ми ихъ, сь чимъ буде до тебе зашли, передь тымъ двораниномъ нашимъ, ничимъ не чикуючи (sic.), выдалъ. А пакъ ли бы ся людьми его быти не знали, ты бы ему зъ ними справедливость не отволочную, водле обычаю права посполитого и статуту земского, при томъ же дворанине нашомъ вчинилъ, а особливе жебы сесь грунтовъ и землю его властныхъ забирати и никоторыхъ кривдъ людемъ его делати не велелъ, же бы онъ въ томъ собе не шкодовалъ и намъ не жаловалъ.

Писанъ у Люблине, лета Божого нароженя I569 года, месеца февраля 1 дня. (I. S.) Михайло Гарабурда.

Грамоты Великих князей Литовских с 1390 по 1569 год / Под ред. В. Антоновича и К. Козловского. – К., 1868. – С. 148-149.

№ 8

1571 р., вересня 23. – Витяг з поборового реєстру сіл київського земського судді Єсифа Немирича в Олевській волості Овруцького повіту Київського воєводства про масові втечі зубожілих селян[13]

Село Сновидовичи

[…] С того ж села проч пошли: Фронем дым пустыи, Ониско дым пустыи, Олизарец дым пустыи, Гринец дым пустыи, Малошь дым пустыи, Иван дым пустьи, Костюк дым пустыи, Болобан дым пустыи, Федор дым пустыи.

Село Кисоричи

С того села проч пошли: Шинко дым пустыи, Дьмян дым пустыи, Игнат дым пустыи, Макар дьм пустыи, Евхим дым пустыи, Лаврин дым пустыи, Гарасим дым пустыи, Дерчах дым пустыи, Антип дым пустыи.

Село Долгоселе

[…] С того села проч пошли: Онанка дым пустыи, Еско дым пустыи, Симон дым пустыи, Кузма дым пустыи, Роман дым пустыи, Гринец, дым пустыи, Мирим дым пустыи, Трохим дым пустыи.

Село Кобаны

[…] С того ж села проч пошли: Жданец, дым пустыи, Петрок дым пустыи, Иваненко дым пустыи, Малошь дым пустыи.

Село Лопатичи

[…] С того ж села проч пошли: Евдоким дым пустыи, Трухон дьм пустыи, Иван дым пустыи, Улас дым пустьи, Степанец дым пустыи, Сушко дым пустыи.

Село Кузмичи

[…] С того ж села проч пошли: Петрок; дым пустыи, Самко дым пустыи, Марко дым пустыи, Ковал дым пустыи, Оношута дым пустыи, Хилимон дым пустыи, Лопаток дым пустыи. Федюшко дым пустыи, Охрем дым пустыи, Моклек дым пустыи.

Село Скородное

[…] С того ж села проч пошли: Бухало дым пустыи.

Село Фосница

[…] С того ж села проч пошли: Першко дым пустыи, Андреец дым пустыи, Лукашевичи дым пустыи, Пилиповичи дым пустыи.

Шершневичи

[…] С того ж села проч пошли: Яков дым пустыи, сын Яковов дым пустыи, Мартин дым пустыи, Иван дым пустыи, Гаврило дым пустыи, сын Гаврилов дым пустыи, Сак дым пустыи, Иван дым пустыи, Гришко дым пустыи, Булгак дым пустыи, Федко дым пустыи, Санко дым пустыи.

---

[13] Опущено відомості про 74 селянські родини (тяглих і городників), які сплатили податок.

Село Пнзевичи

[…] С того села Курило – дым пустыи. У **Запрудич** дымы три пустых.

Село Приборскии

[…] С того ж села проч пошли: Харко дым пустыи, Тит дым пустыи, Семен дым пустыи, Мишко дым проч пошол, Каленик дым пустыи.

Село Лодыжичи

[…] С того ж села проч пош[ли]: Пархом дым пустыи, Денис дым пустыи

Село Церемцы

[…] С того ж села проч пошли: Гурин дым проч пошол, Мишко дым пустыи […].

Селянський рух на Україні 1569-1647 рр.: Зб. док. і матеріалів / Упоряд. Г. Боряк, К. Віслобоков, Т. Гирич та ін. – К., 1993. – С. 43-44.

№ 9

1576 р., січня 15. Перемишль. – Скарга Нестора Піщака та Федька Пилиповича, підданих Станіслава і Мартина Балицьких із с. Баличі Перемишльського повіту Руського воєводства, до Перемишльського гродського уряду на орендаря Томаша Жолтовського про примушення їх ув'язненням і тортурами виконувати незвичні панщинні повинності

У неділю перед святом св. Діви Пріски, р. Б. 1576.

Працьовиті Нестор Пішак і Федько Пилипович з села Баличі, дідичні піддані шляхетних Станіслава і Мартина Балицьких, рідних братів, з'явившись особисто до уряду і цих перемишльських гродських книг, згідно з правом і звичаєм протестували проти орендаря того села шляхетного Томаша Жолтовського з того приводу, що той Томаш Жолтовський, маючи їх спільно з іншими в своїй державі і посесії, разом з іншими підданими, яких він тримає, притягає і примушує їх незвичним і неналежним ув'язненням до незвиклих і незвичних робіт і підвід. Якот, вчорашнього дня, ще за дві години до сходу сонця, казав [вийти] до двору на роботу тим підданим, котрі в п'ятницю перед сходом сонця не вийшли до роботи, яку він призначив кожному з них з одного дворища, тобто прясти, їхати по дрова і молотити, що вони над повинність і стародавній звичай зробили. Незважаючи на це, він тих підданих, наклавши їм на шиї ланцюги, підвісив до крокви, так що ногами не могли доставати до землі, аж їм підставлено під ноги колоди. До того, ще примусив їхніх жінок прясти, а їх наймити мусіли молотити. Інші несли нічну сторожу. Тоді вони, бачачи таке велике і незвичайне ув'язнення [і] карання, яке чинив над ними, а також боючись, аби не покарав їх на смерть, вирвалися з того ув'язнення і з цих причин мусять просити від імені всіх, в чому освідчилися урядові. А для засвідчення цього показали перед нинішнім урядом ланцюг,

яким були підвішені, і дві колодки, якими були зачинені, і які вони тут до уряду віддали. І на підтвердження всього вищесказаного згаданий Нестор показав перед нинішнім урядом синю рану вище правого вуха, втрату шкіри, аж до виливу крові, на носі, дві сині рани вище ліктя лівої руки, які, як засвідчив, були завдані вчора його паном, згаданим Томашем Жолтовським. Про це все знову і знову урочисто протестували і закріпили для пам'яті [цим записом].

Селянський рух на Україні 1569-1647 рр.: Зб. док. і матеріалів / Упоряд. Г. Боряк, К. Віслобоков, Т. Гирич та ін. – К., 1993. – С. 53-54.

№ 10

Сиґізмунд Герберштейн про руських селян

[…] Народ жалюгідний і пригнічений тяжким рабством. Адже якщо хтось у супроводі натовпу слуг входить у житло якого-небудь селянина, тому можна безкарно творити що завгодно, грабувати і забирати необхідні для побутового вжитку речі, і навіть жорстоко побити селянина. Селянам же, без подарунків, перекритий доступ до панів, яку б вони не мали до них справу. А якщо їх і допустять, то все ж відсилають до чиновників і начальників. І якщо ті не отримають дарів, то не вирішать і не постановлять нічого хорошого. Цей порядок існує не лише для людей нижчого стану, але й для дворян, якщо вони хочуть добитися чого-небудь від вельмож. Я сам чув від одного першорядного чиновника при молодому королі такий вислів: «Всяке слово в Литві – золото». Вони платять королю щорічно певний грошовий податок за охорону меж королівства. Крім сплати чиншу, вони працюють на панів шість днів на тиждень, нарешті, при одруженні, при смерті дружини, рівно ж як і при народженні і смерті дітей, і під час сповіді, вони зобов'язані заплатити певну суму грошей парафіяльному священикові. З часів Вітовта аж до наших днів вони перебувають у настільки суворому рабстві, що якщо хтось із них буде випадком засуджений на смерть, то він зобов'язаний, за наказом пана, стратити сам себе і власноручно себе повісити. Якщо ж він випадком відмовиться виконати це, то його жорстоко висічуть, нелюдяно мордуватимуть і все одно повісять. Унаслідок такої суворості, якщо суддя або призначений для вирішення цієї справи начальник пригрозить винному, в разі його зволікання, або тільки скаже йому: «Поспішай, пан гнівається», нещасний, боячись найжорстокіших ударів, закінчує життя зашморгом […].

Герберштейн Сигизмунд. Записки о Московских делах. Новокомский Павел Иовий. Книга о московском посольстве / Пер. А. Маленко. – СПб., 1908. – С. 172-173.

№ 11

1596 р., січня 8, Варшава. – Витяг з листа канцлера Великого князівства Литовського Льва Сапєги до великого гетьмана литовського Криштофа Радзивілла про розвиток селянського руху в Речі Посполитій та Німеччині

Ясновельможний князю, а м. м. пане!

Тії сумні новини про козацьке свавілля дійшли до мене перед листом в. кн. м. з інших джерел, але менш докладні. Якась кара Божа над нами, що наші ж піддані хлопи нас наїжджають, плюндрують, беруть, воюють і панують над нами, а нам наче руки зв'язано, бо від них не лише відняти, але й боронитись не можна. Я давно передбачав, що дійде до того, і радив тому запобігти, але *surdis auribus*[14] те слухано. І тепер годилося б проти них рішучіше виступити […]. А не дай Боже якої невдачі для наших, ті свавільники ще більше осміліли б, а ми були б виставлені на посміховисько […]. І яка ж то констеляція[15] на християн, бо й тут, на Мазовші, громадиться якесь свавільство – вже їх зібралося до двохсот. Починають наїжджати на домівки дрібнішої шляхти, а старшим погрожують Низом. Якщо тому не перешкодити, кількість тих лотрів збільшиться. В Німеччині, біля Ніштадта, також зібралося до кільканадцяти тисяч селян, наїжджають на маєтки інших, а найбільше грабують, пустошать і нівечать костели й католицькі монастирі […].

Соромлюся в. кн. м. так часто набридати, але жаль і кривда змушують мене до того. Піддані борисовські ще за пана Хамця, зібравшись, сільце моє дідичне все знесли, розібрали і там, де були хати, поорали. Як відомо в. кн. м. комісію, призначену від с. п. короля й. м. Стефана, кілька разів мені неслушно зривали. Ледве за третім чи четвертим разом одержав комісарський декрет про повернення власних ґрунтів за моїми доводами. Присягало на те тридцять і кілька осіб моїх підданих та сторонніх свідків, після чого вже був *pacifica possessione*[16], як своєї власної дідизни. Тепер знову борисовські піддані з с. Заберці, границі попсувавши, ґрунти мої захоплюють і відривають, бджоли видирають, та інших кривд багато мені чинять.

Покірно прошу в. кн. м. м. пана мене від них боронити й рекомендувати їм залишити мою власність у спокої. Втекло від мене кілька отчичів, підданих моїх засиділих, до волості й міст борисовських; прошу, щоб в. кн. м. зволив мені їх видати, як моїх власних втікачів. Певний, що те все, з ласки в. кн. м. м. м. пана отримаю, за що, як за інші добродійства, повинен буду служити в. кн. м. […].

[…] По чому здаюся на ласку в. кн. м.

Дано у Варшаві 8 січня.

Селянський рух на Україні 1569-1647 рр.: Зб. док. і матеріалів / Упоряд. Г. Боряк, К. Віслобоков, Т. Гирич та ін. – К., 1993. – С. 106-107.

[14] *Surdis auribus* – закритими вухами.

[15] Ситуація, стан речей.

[16] *Pacifica possessione* – у спокійному володінні.

№ 12

1635 р., липня 19, Львів. – Свідчення возного у справі протесту селян міських сіл Замарстинів, Волиця і Поріччя проти міської ради Львова й орендаря Ґідельчика за примушування їх побоями виконувати повинності

Реляція обачного Могильського

До уряду і цих львівських гродських старостинських книг прийшов особисто генеральний возний, обачний Альберт Могильський, відомий урядові, який силою своєї вірної реляції публічно і вільно зізнав такими словами:

«Я був присутній при цьому і чув, коли на ратуші в суботу, на другий день після св. Мартина (15.VII), пп. міські радні наказали міським селянам і підданим Замарстинова, Волиці, Поріччя, на вимогу орендаря цих сіл – лікаря п. Якова Гідельчика, а також колегії сорока мужів, щоб згідно з правами і звичаями вони виконували повинності і всілякі роботи й у всьому були покірні п. орендарю, під карою побиття посторонками, на що селяни відповіли: “Заявляємо, що робити не будемо і не боїмося жодної кари, бо ж ми, як і інші – передміщани, а не якісь піддані”.

Пп. радні сказали: “Але вам наказали відбувати роботи ї. м. пп. комісари”. Вони на це відповіли: “Ми цього не слухаємо і робити не будемо”.

Після цього радні наказали міській челяді простягти тих на землі і грозили биттям, якщо будуть чинити опір. На це вони крикнули: “Що хочете, з нами робіть, ми працювати не будемо”.

Тоді їм дали по дванадцять пляг, однак вони від своєї впертості не відступили».

Про це його реляція.

Соціальна боротьба в місті Львові в XVI–XVIII ст.: Зб. док. / Під ред. Я. Кіся. – Львів, 1961. – С. 228-229.

№ 13

1635 р., серпня 20, Львів. – Протест селян міського села Брюховиця проти міської ради Львова за змушування їх арештами і побоями виконувати збільшені повинності

Протестація проти львівських міщан

До уряду і львівських гродських старостинських книг особисто прийшли славетні Микола Литвинів і Процик Головачів, жителі села Брюховиця, львівського передмістя, і протестували перед тим же урядом від свого імені і від усього поспільства згаданого села, названого Брюховиця, проти шановних і славетних

бурмистра, радних, війта, лавників, також проти Колегії сорока мужів міста Львова за те, що вони зовсім не зважають на права, ні на мандат й. м. короля, забувають, що є підданими й. м. короля, але як абсолютні володарі сьогодні вночі наслали на село Брюховиця ціпаків і гайдуків, які насильно забрали там з власних хат чесних Андрія Білогорського і Андрія Росу та посадили їх у тяжку в'язницю, де їх морили голодом, били, брали пені, силою примушували відробляти панщину 4 дні на тиждень, сторожили при їх дворах, давали чинші й інші повинності, яких не було ніколи від заснування передмістя, і не випускають їх з в'язниці, доки на це все не погодяться. Проти всього того знов і знов протестують.

А далі в цій справі поставили генерального возного, шляхетного Мартина Кожньовського, добре відомого цьому урядові, разом із шляхтичами Іваном Заборовським і Іваном Борніковським, приданими йому для кращого свідоцтва, який силою своєї вірної реляції прилюдно і явно зізнав такими словами: «Нинішнього дня я був із згаданою шляхтою на ратуші, де бачив Андрія Білогорського в тюрмі, названій "Геляжин", а Андрія Анастового – в темній в'язниці, яка була за ціпарнею. Проти такого ув'язнення протестували і скаржилися і мені, і возному, і шляхті на пп. радних і на Колегію сорока мужів».

Про те дана реляція возного і згаданої шляхти.

Соціальна боротьба в місті Львові в XVI–XVIII ст.: Зб. док. / Під ред. Я. Кіся. – Львів, 1961. – С. 229-230.

№ 14

1636 р., лютого 26, Львів. – Рішення міської ради і комісарського суду в справі виступів селян львівських підміських сіл у зв'язку із збільшенням панщини

Уряд Львівської ради в присутності я. в. й. м. ксьондза Станіслава Гроховського з Гроховиць, львівського архієпископа і сецехівського абата, в. й. м. п. Ремігіана Залеського з Отока, коронного референдаря, а також шляхетного й. м. п. Петра Ожги з Осси, львівського земського писаря, – комісарів, призначених й. м. королем для вирішення деяких публічних справ, які стосуються міста Львова, а також для [примусового] виконання декрету й. м. короля, виданого тільки минулого року, в справі підданих з усіх міських сіл, [уряд міської ради], взявши до уваги декрет й. м. короля, оголошений всім сільським громадам і датований – Львів, понеділок, наступного дня після неділі великого посту «Ремінісцере» [17.II] того ж року, – і точно розглянувши проведене слідство, наочне зведення та часті нагадування з часу оголошення [декрету] аж до цієї пори – про виконання та відбування панщини, до якої обов'язує декрет й. м. короля, обміркував спочатку справу, щоб її вирішити, і видав таке рішення про примусове виконання.

Виявилося із слідства, проведеного самим урядом міської ради перед цим актом комісії (це підтверджують документи), з того, що [селяни] під час наочного зведення при теперішньому акті комісії признались, а також з самих фактів виходить, що всі піддані міських сіл не хочуть в жоден спосіб відробляти [панщину] по 4 дні на тиждень від лану згідно з декретом й. м. короля, ні місту, ні міським пп. орендарям, піднімають явні бунти, заворушення та повстання серед громад, одні відвертають інших від робіт, від послуху та повинностей, які до них належать, не звертають ніякої уваги на часті урядові нагадування. Нижче подані призвідці і ватажки доводять підданих усіх сіл до значних складок для підтримки своїх бунтів. Внаслідок згаданого підбурювання, громади вперто не з'являються навіть до нинішнього акту виконання декрету й. м. короля, хоч були декілька разів покликані та повідомлені возним, орендарями, а також лендвійтами. Доходять навіть до такого ступеня зухвалості та свавілля, що коли уряд міської ради нагадує їм через міських сторожів та слуг про належні роботи, вони на них у бурхливому заворушенні вороже наступають, дзвонять на тривогу і биттям у дзвін подають собі сигнал, щоб скоріше зійтися та згромадитися. З слідства та наочного зведення ясно виходить, що найголовнішими проводирями та призвідниками того непослуху, бунтів, заколоту та змови є Гресько Слимак, колодій, […] Дроб'яг і […] Шкурлят, а також [їхні] помічники Матвій Мацістий, Іван Облесний, Іван Пекар, Кисіль з Головська Великого, Андрій Білогорський, Іван, син Дроб'ягів […], Зборовчик, Іван Мазур, Воронка, Грицько Худий, Гаврилко Максимович, інакше Коперняк, Процик Гаврилів, з-поміж яких одні особисто з'явилися, інші зухвальці та бунтівники не прийшли, ще інші – відсутні. Отже, що стосується насамперед відсутніх або тих, що є в дорозі, а саме Греська Слимака і […] Дроб'яга, оскільки зараз тяжко визначити їм кару, відповідну до їх злочинів, [міська рада] залишає проведення судової справи проти них міському урядовому обвинувачеві і назначає та встановляє цим відсутнім обвинуваченим термін для виправдання себе на восьмий тиждень, рахуючи від сьогодні.

Що ж до тих, хто, незважаючи на часті повідомлення, позови та нагадування, вперто не з'являється, а саме – Шкурлят, Андрій Білогорський, Зборовчик, Іван Мазур, Воронка, Грицько Худий, Гаврилко Максимович, інакше Коперняк, Процик Гаврилів, то уряд міської ради наказує їх ув'язнити, щоб вони понесли кару, що на них, як на бунтівників та порушників спокою, повинна бути накладена і визначена урядом згідно з його присудом.

Відносно ж присутніх, а саме – Матвія Мацисти, Івана Облесного, Івана Пекаря, Івана, сина Дроб'яги, Кіселя, всіх п'ятьох, то хоч вони заслуговують на смертний вирок, уряд, зм'ягшуючи суворість кар, на які заслужили, наказує кожного з них покарати насамперед посторонками на сходах в ратуші, а пізніше – в'язницею на такий строк, поки не зобов'яжеться відробляти панщину під загрозою смерті та конфіскації всього майна. Ті [кари] невідкладно треба застосувати відносно кожного з них у випадку невиконання зобов'язання.

А оскільки з проводирями-бунтівниками зв'язано багато спільників і товаришів, усіх головніших, яких перелічать орендарі, уряд наказує насамперед спій-

мати і одних ув'язнити, інших [дати] до колоди, третіх на орчик, а ще інших збити посторонками в ратуші.

Крім того, оскільки ясно випливає із слідства та з добровільного признання Яцка з Малого Головська, зятя Івана, що він свідомо наказав Грицькові Щербі, сторожеві, вдарити в дзвін на тривогу проти міських сторожів та слуг, яких вислали урядово у міське село Головсько, і деякі громади, на цей удар дзвону зібравшись, наступили на них великим штурмом, [чим] викликав замішання та гвалт, підніс руку на уряд як на керівну владу і на своїх панів, а також чинив опір декретові та волі й. м. короля, тому наказує його за такий великий злочин покарати смертю.

А далі, з огляду на те, що нагодою та приводом до тих бунтів і непослуху були у них привілеї, здобуті нечесним шляхом і навічно скасовані декретом й. м. короля, уряд наказує під загрозою смертної кари, щоб заступники війтів разом з старшими заприсяженими всіх міських сіл склали в цьому уряді протягом восьми тижнів назначеного терміну ті вже скасовані привілеї та все інше, що мали б, незгідне з декретом й. м. короля, виданим у зв'язку з дійсно спірними справами між сторонами.

Вкінці [міська рада], щоб сумлінно виконати декрет й. м. короля згідно з мандатами й. м. короля, наказує громадам всіх сіл віддати та відробити панщину, якої не виконували з часу оголошення декрету й. м. короля, тобто від понеділка, наступного дня після неділі «Ремінісцере» [17.II] цього ж року, рахуючи щотижня по 4 дні від лану, від півлану 2 дні і від чверті лану один [день]. А надалі щоб раз назавжди відмовилися від бунтів, заворушень та всякого непослуху і щоб в цілому виконували декрет й. м. короля, щоб кожний особисто сам або з тяглом, залежно від потреби, відробляв повинності 4 дні на тиждень від лану, 2 дні від півлану, а один [день] щотижня від чверті [лану], починаючи від сходу аж до заходу сонця, та щоб відбували належну сторожу.

Ось так магістрат продуманими карами карає в силу цього декрету, виданого в цій справі.

Коли згадані ї. мм. пп. комісари, керуючись декретом й. м. короля і мандатами комісії, взяли під увагу судові допити, наочні зведення, нагадування підданим як своєї, так і уряду міської ради, коли розглянули бунти і заворушення, викликані між громадами, а також великі непослухи, і бачили ясно, шо це було б тяжко і неможливо привести їх лагідністю та переконуванням до стриманості і до послуху, вони визнали та визнають декрет уряду міської ради як декрет пана над підданими усіх міських сіл правильним та справедливим і не бачать у ньому ніякої кривди для підданих, а навпаки, залишають його в своїй силі, щоб був у присутності ї. мм. дійсно виконаний, а на майбутнє за владою й. м. короля, згідно з правами та декретами й. м. короля, залишають цим же пп. радним як безпосереднім панам абсолютну владу, юрисдикцію і [право на] екзекуцію цього рішення відносно тих же підданих усіх сіл з тим поясненням, що коли б двоє хотіли спрягатися на відробіток від чверті [лану], тоді ці два спряжені відроблятимуть повинності два дні від чверті [лану], і в такий же спосіб далі.

А також коли б котрийсь з підданих відробляв один день на тиждень від чверті [лану], не спрягаючись, а лише своїм власним тяглом, тоді, згідно з декретом й. м. короля, повинен мати інші дні в тижні вільні від тягла та робіт. Для кращої вірогідності того ї. мм. пп. комісари власноручно підписали та підтвердили печатками цей комісарський акт.

Діялося і списано, як вище.

Станіслав Гроховський, львівський архієпископ, в. р., Ремігій Залеський з Отока, референдарій королівства, в. р., Петро Ожга з Осси, земський писар, в. р.

Соціальна боротьба в місті Львові в XVI–XVIII ст.: Зб. док. / Під ред. Я. Кіся. – Львів, 1961. – С. 240-246.

№ 15

1636 р., серпня 27, Вільно. – Декрет короля Владислава IV про порядок виконання селянами львівських підміських сіл збільшених панщизняних робіт

Славним бурмистрові, радним, війтові, присяжним і всьому урядові нашого міста Львова, нам вірно милим, – нашу королівську ласку.

Славетні, нам вірні і милі. Від імені міських господарів і станів поспільства нашого міста Львова повідомили нас про те, що піддані міських сіл, а саме – Замарстинова, Поріччя, Волиці, Головська Великого і Малого, Брюховиць, Білогощі, Клепарова і Кульпаркова, поселені предками ваших вірностей на ланах, наданих нашому місту Львову богоугодними польськими королями, нашими предками, всупереч давнім декретам, особливо нашому останньому [декретові], наданому недавно, в минулому 1635 р., не тільки не хочуть виконувати для міста робіт, назначених згаданим декретом – 4 дні на тиждень від лану, – але ще підняли бунт, заколот і змову та в нічному збіговищі і нападі збройною рукою напали на міських слуг і на свій уряд, які застерігали і по-батьківськи радили їм виконувати належні повинності. Той бунт та затримання звичайних робіт, належних містові, потрібних для укріплення і направи доріг, принесе велику шкоду та втрату у прибутках і орендах міста. Тому щоб завчасно запобігти таким заколотам, бунтам, повстанню і, борони Боже, дальшим виступам підданих проти уряду і зверхності та не допускати до зменшення міських прибутків та до втрат, наказуємо і конче у ваших вірностей хочемо мати, щоб ви, ваші вірності, згідно з нашими декретами, виданими недавно, минулого року [у справі] між цими міськими підданими та містом у присутності шляхетного Єремії з Отока Залеського, коронного референдаря, комісара, призначеного нами для ведення укріплень тамошнього міста Львова, примусили [виконуючи сумлінно наш декрет] підданих усіх вищезгаданих міських сіл, як людей, прив'язаних до робіт на ріллі, виконувати всілякі роботи, які їм

накаже хто-небудь з міських господарів або орендарів, згідно з вказівками нашого декрету, точно по 4 дні в кожному тижні від одного лану, відбувати сторожі, і щоб ви, згідно з постановою права, карали і наказували карати бунтарів і проводирів, які виступають проти наших декретів і проти свого уряду. Крім того, [наказуємо], що той же шляхетний наш референдар відібрав від тих міських підданих усі привілеї, які піддані міських сіл одержали на підставі своїх інформацій під час двох минулих років зі шкодою для міста, як знесені і скасовані виданими вже пізніше нашими декретами. Це повинно бути виконане при шляхетному нашому референдареві під загрозою кар, які будуть за нашим рішенням накладені на ваші вірності: інакше, вірності ваші, не зробіть для нашої ласки.

Дано у Вільні, дня 27 місяця серпня, р. Б. 1636, панування наших королівств: польського – 4-го, шведського – 5-го. Владислав, король. Йоан Гембіцький, секретар королівського маєстату.

Соціальна боротьба в місті Львові в XVI–XVIII ст.: Зб. док. / Під ред. Я. Кіся. – Львів, 1961. – С. 249-252.

№ 16

П'єр Шевальє про селян

Селяни України та сусідніх провінцій неначе – раби, так само, як і в більшості інших частин Польщі: вони зобов'язані працювати кінно або пішо три-чотири дні щотижня для панів. До того ж вони обтяжені різними орендними платами збіжжям та свійською птицею за землі, якими користуються; зобов'язані платити десятину від баранів, поросят і всяких земних плодів, а також возити дрова і виконувати інші важкі роботи; а до того – погана поведінка з боку євреїв, орендарів шляхетських земель, які до описуваної війни вимагали виконання всіх тих повинностей з великою суворістю, і, нарешті, дістали оренду на право варити пиво та гнати горілку. Отож не треба дивуватись, якщо селянські заворушення були такими частими і що в останніх війнах селяни відстоювали й обороняли свою свободу з такою завзятістю. Проте це тяжке рабство було причиною розквіту всього хороброго Запорозького Війська, чисельність якого дуже зросла за останні роки внаслідок відчаю, до якого довела народ прикордонної землі жорстокість шляхти і євреїв. Цей відчай примусив їх іти шукати свободи та кінця своїх бід деінде […].

Шевальє П'єр. Історія війни козаків проти Польщі з розвідкою про їхнє походження, країну, звичаї, спосіб правління та релігію і другою розвідкою про перекопських татар. – К., 1993. – С. 43-44.

№ 17

Ґійом Левассер де Боплан про повинності селян щодо панів

[…] Тутешні селяни заслуговують на співчуття. Вони мусять працювати власноручно і зі своїми кіньми три дні на тиждень на користь свого пана, а також сплачувати йому, залежно від наділу, який тримають, певну кількість буассо[17] зерна, багато каплунів, курей, гусей і курчат перед Великоднем, Тройцею і Різдвом. Крім того [повинні] возити дрова для потреб свого пана та виконувати тисячі інших повинностей, яких би і не повинні були робити, не кажучи про гроші, яких пани від них вимагають, а також [забирають] десятину з баранів, свиней, меду, всіляких плодів, а кожного третього року – третього вола. Одним словом, селяни змушені віддавати своїм панам все, чого ті захочуть, так що немає нічого дивного, коли ці нещасні ніколи нічого не відкладають для себе, перебуваючи у таких тяжких умовах залежності. Але і це ще не найважливіше, оскільки пани мають необмежену владу не тільки над їхнім майном, але і над їхнім життям; ось яка велика свобода польської шляхти (яка живе неначе в раю, а селяни – ніби перебувають у чистилищі). Тому як трапляється, що ці бідні селяни потрапляють у повну залежність до злих панів, то опиняються у ще жалюгіднішому стані, ніж каторжани на галерах. Таке рабство і призводить до того, що багато хто тікає, а найвідважніші з них подаються на Запорожжя (Zaporoüys), яке є місцем притулку козаків на Борисфені. Проживши там певний час і взявши участь у морському поході, вони вважаються запорозькими козаками. Завдяки таким втечам їх загони постійно і непомірно зростають, що з достатньою очевидністю підтверджується і нинішнім повстанням. Після поразки поляків ці козаки повстали у кількості 200 тис., які, завершивши кампанію, стали господарями території понад 120 льє завдовжки і 60 – завширшки[18]. Ми забули додати, що в мирний час звичним заняттям козаків є полювання і рибальство. Ось що ми хотіли оповісти побіжно в загальних рисах про звичаї і заняття цього народу […].

Боплан Гійом Левассер де. Опис України, кількох провінцій Королівства Польського, що тягнуться від кордонів Московії до границь Трансільванії, разом з їхніми звичаями, способом життя і ведення воєн. – К., 1990. – С. 32-33.

---

[17] Буасо (boisseau) – старовинна французька і бельгійська міра збіжжя; дорівнює 13 л (Коментарі // Боплан Гійом Левассер де. Опис України… – С. 137).

[18] Територія, яка в розпалі Хмельниччини перебувала під контролем Війська Запорозького, займала бл. 200 тис. км^2. Щодо чисельності повсталого люду, то такі цифри справді подавалися в різних джерелах, однак, на думку І. Крип’якевича, їх не можна вважати підставою для визначення справжньої кількості боєздатного війська (див.: Крип’якевич І. Богдан Хмельницький. – К., 1954. – С. 207; Коментарі // Боплан Гійом Левассер де. Опис України… – С. 138).

Розділ 6.

КОЗАКИ

№ 1

1492 р., 19 грудня. – Лист великого князя литовського Олександра до кримського хана Менглі-Ґірея

[…] Також писал єсъ нам в ярлыку своємъ, ижбы наши люди Кіяне и Черкасцы, пришедши Днѣпромъ, подъ Тягинею корабль твой розбили и человека одного иняли и много статковъ и денегъ побрали, и потомъ иного твоего человека иняли и колькость воловъ съ нимъ взяли, а после того подъ Тягинею Черкасцы ж десять коней взяли, а три человеки иняли и зъ собою повели. Ино нам то несведомо будете, ли ся стало – ино ся то стало бзъ нашоє воли. Про то послали єсмо до нашихъ врадниковъ украинныхъ, абы того обыскали межи козакы, а чого доискавши ся – дали в руки слузе твоєму Мусаце, и люди, которыи будут пойманы, статки што будут побраны. А тыхъ лихихъ людей, которыи то будутъ вчинили, велели єсмо сказнити […].

Грушевський М. Історія України-Руси. – К., 1995. – Т. VII: Козацькі часи – до року 1625. – С. 82-83.

№ 2

1516 р. – Густинський літопис про початок козаків

У рік 7024 [1516]. *Король хоче миру з Москвою*. Мартин Бєльський, 933. Жигмонт[1], король польський, прагнучи до миру з Москвою, просив кесаря німецького[2], аби той помирив його з князем московським[3]. Та чи помиришся із гордим і впертим?

---

[1] Жиґмонт (Сиґізмунд I Старий, 1467-1548) – король польський і великий князь литовський з 1506 р. (див. розділ 2, прим. 280).

[2] Йдеться про Максиміліана I Габсбурґа (1493-1519).

[3] Мовиться про Василія III Івановича (25.03.1479–3.12.1533), великого князя московського (1505-1533), сина Івана III Великого і Софії Палеолог, батька Івана IV Грозного. Першою дружиною Василія III з 1500 р. була Соломія Юріївна Сабурова, яка походила з роду татарського мурзи Чета, але цей шлюб, влаштований Іваном III, був невдалим і бездітним. Василій III у 1525 р. добився розлучення і вже в наступному 1526 р. одружився з Оленою Глинською, дочкою литовського князя Василія Львовича Глинського, племінницею Михайла Львовича (див. розділ 1, прим. 164). Від цього шлюбу народився син Іван (15.08.1530), у майбутньому цар Іван IV Грозний, та син Юрій, у майбутньому – князь звенигородський. Василій III вів війну проти ВКЛ. Загалом литовсько-польсько-московські війни за сіверські землі тривали з 1487 по 1537 р. Помер від зараження крові (http://ru.wikipedia.org/wiki/Василий_III; Нариси історії Росії / За ред. О. Чубар’яна. – К., 2007. – С. 273-283; Русина О. Україна під татарами і Литвою. – К., 1998. – С. 154-184. – (Україна крізь віки. – Т. 6); та ін.).

Отож король почав готуватися до війни і послав до Миндикерея[4], царя татарського, аби той пішов із ним на Москву; та той, лукавий бувши, і од короля, і од князя дари брав і обом помагати обіцяв. Король же, не покладаючи віри на сього пса, помислив, що коли той схоче шкодити своїми загонами в нашій землі, то треба буде нашим одстрашити їх із неї; тож сповістив своїх, аби стереглися татарів: усією-бо силою міг татарин піти в його землю.

Огнем і мечем плінив землю. Так ото і сотворив окаянний Миндикерей: послав чотирьох цариків із сорока тисячами татарів; і положилися при Бузську[5], а загони по Волині і Поділлю розпустили, скрізь огнем і мечем пустошачи землю; самих тільки людей одвів у полон до п'ятдесяти тисяч; що вже казати про товар та все інше. Зібралися на них наші, але не важилися проти такого множества виступити.

Про початок козаків. У той-то лихий рік і почалися на Україні козаки, що про них – про те, звідки і як початок свій мають – дещо скажемо.

Наш народ брані любить. Вже од самого початку свого народ наш руський війн не минав, і з первовіку доводилося йому знати се художество – зброєю та брані. Про се вже докладніше оповідалося в главі про те, звідки взявся народ словенський.

Князі в Русі перевелися. По тому, як почали князі бути, настав ліпший лад і звичаї кращі завелися в землі нашій, та, одначе, народ наш войовничий не переставав вести війни якщо не з окольними народами – греками, а потім половцями, печенігами, – то самі межи собою, як і з сього літопису можна бачити, допоки од Батия[6], татарського царя, що землю нашу руську спустошив, а народ наш умалив і смирив, до того ж ще і од ляхів, і литви, і москви, та й од міжусобних воєн зіло озлоблені й умалені ми стали; а там і князі у нас перевелися; тоді тільки наш народ трохи заспокоївся.

---

[4] Тобто Менґлі-Ґірея (?–1515), кримського хана з 1468 р. У 1482 р. очолювана ним орда напала на Україну, захопила і зруйнувала Київ (див. розділ 1, прим. 120).

[5] Бузськ (Бузьк, Буськ) – місто на Львівщині на річці Буг; у літописах вперше згадується під 1097 р. як центр Волинської землі; з 1100 р. – столиця Бузського князівства; з XIII ст. – у складі Галицько-Волинського князівства; у XIV ст. захоплений Польщею.

[6] Батий (Бату, Саїнхан; 1208-1255) – монгольський хан, полководець, онук Чинґісхана. У 1236-1243 рр. очолив похід монголо-татарських військ у Східну та Центральну Європу. Перший похід здійснив на північноруські князівства, захопив Рязань, Торжок, Коломну, Козельськ (після двох місяців облоги) та інші міста. У 1239 р. орди Батия, напавши на південні руські князівства, здобули Чернігів та Переяслав, а в 1240 р. – Київ, Галич, Володимир та інші південноруські міста. Наприкінці 1240 р. сили монголо-татар увійшли в Польщу, Далмацію, Угорщину. Зазнавши ряду поразок у Чехії та Угорщині, Батий 1242 р. повернув свої війська на Нижню Волгу, де заснував монгольську державу – Золота Орда зі столицею Сарай-Бату (місто Бату). 1251 року Батий брав участь у державному перевороті в Монгольській імперії, після якого великим ханом став Мунке (Довідник з історії України / За ред. І. Підкови, Р. Шуста. – К., 2001. – С. 53. Див. також: Скрынников Р. Г. История Российская IX–XVII вв. – М., 1997; Нариси історії Росії / За ред. О. Чубар'яна. – К., 2007. – С. 165-181; Насонов А. Монголы и Русь. История татарской политики на Руси. – СПб., 2002; та ін.).

Гвагнін про Русь і про Литву, 31. У рік же вищесказаний, коли король мірявся силою з Москвою, а Миндикирей полонив землю нашу, як про те вище мовилося, послав Жигмонт-король посла до Миндикирея, кажучи:

– Нащо, мир маючи зо мною, полонив мою землю?

Миндикирей же одповів:

– Не з моєї волі се безчинці сотворили, не зміг я їх утримати.

Початок козаків. Жигмонт-король, хотячи сміхом за сміх оддячити, послав Прецлава Лянцькорунського[7] на Україну[8] збирати люд і так само татарам пакостити.

Козаки побили турків і татарів. Той же, зібравши охотників кілька сот, пішов із ними аж під Білгород[9] і там забрав множество товару, і коней, і овець татарських і турецьких, та й повернувся назад. Татари ж бо і турки, зібравшись, гналися за ними і настигли їх аж під Очаковом[10], біля Овидового озера[11], і билися з ними; та наші поразили їх і з великим добитком та в доброму здоров'ї повернулися.

По тім козаками нареклися. І по тім війнолюбивий наш народ, засмакувавши собі із добичі, наставив собі старійшину з-посеред себе, на ймення Козака; од нього ж бо і самі по тім козаками нареклися; і почали самі часто в Татарську землю ходити і звідти багаті добитки приносити. День же одо дня примножалося їх, так що з часом намножилося. І навіть досі не перестають вони пакості творити татарам і туркам. А старійшину собі обирають з-посеред себе, мужа хороброго і смисленного, за своїм давнім обичаєм; живуть же повсігди на Запорожжі. Рибу ловлять, її без солі на сонці сушать. А на зиму розходяться кождий у свій город. Тільки кілька сот зоставляють на курені стерегти стрільби і човнів. А на літо знову збираються.

Отак-то початок свій прийняли. […]

Густинський літопис // Українська література XVII ст. / За ред. О. Мишанича. – К., 1987. – С. 164-166.

---

[7] Лянцькорунський Прецлав (?–1531) – хмільницький староста. Очолював походи українських козаків 1516 р. на Акерман і 1528 р. на Очаків.

[8] Україна – тут: Подніпров'я.

[9] Тобто Білгород-Дністровський – місто на Дніпровському лимані, відоме з VI ст. до н. е. як грецький поліс Тіра; у IX ст. – давньоруське місто Білгород; у XVI ст. – турецька фортеця Акерман (Білий Камінь).

[10] Очаків – місто на березі Дніпровського лиману, біля виходу його в Чорне море. Тут наприкінці XIV ст. – на початку XV ст. литовський князь Вітовт заснував фортецю Дашків. На її місці 1492 р. кримський хан Менґлі-Ґірей, захопивши ці землі, спорудив фортецю Кара-Кермен (Чорна фортеця), яка невдовзі перейшла туркам і отримала назву Ачі-Кале (Очаків). У 1523, 1669, 1688, 1692 і 1694 рр. Очаків штурмували українські козаки.

[11] Овидове озеро – Дністровський лиман. Очевидно, назва пов'язана з легендою, за якою тут відбував заслання, помер і похований римський поет Публій Овідій Назон (43 до н. е. – 18 н. е.).

№ 3

1524 р. – Пам'ятна записка Сиґізмунда I, яка була надіслана з єпископом Миколою Вежкґайлом на розгляд Литовській раді панів на Берестейський литовський сейм 10 грудня 1524 р. – про прагнення литовського уряду використати козаків на своїй службі для охорони південних кордонів

[…] Господар король і великий князь Жигмонт велів вашій милості мовити: що перед цим ми писали до вашої милості, щоб ваша милість наказала Семенові Полозичу, державцеві річицькому, і панові Криштофові Кмитичу, щоб вони, зібравши козаків, на низ Дніпра на службу нашу пішли, і ми наказували дати на справу їм самим і на козаків декілька десятків кіп грошей і сукно.

Тільки того разу писали до нас пан Семен і пан Криштоф, сповіщаючи, що вони немало, мовляв, козаків набрали були і що вони [козаки] жили з ними довший час в Києві, ждучи того датку нашого, але, мовляв, не тільки на тих козаків, але і їм самим ні одного пенязя не послано було, чому, мовляв, козаки геть від них розійшлися; а вони як слуги наші добрі і вірні за наказом нашим і вашої милості – панів рад наших, зібравши невелике число козаків, на чолі їх Дніпром до Києва і далі до Тавані на службу нашу ходили і, там будучи, послуги своєї нам немало вчинили, і тих людей неприятельських татар усіх, які в державу нашу ввійшли були, тиждень через Дніпро не пропускали, і кожного, мовляв, дня бій з ними не раз мали, і багатьох з них, мовляв, повбивали, а інші, мовляв, самі тонули, яка послуга їх нам добре вдячна є.

А тому його милість господар наказав сказати вашій милості: якщо вони з таким малим числом людей такі послуги нам, господареві, чинили, то ми з цього бачимо, що якби там тисяча або дві [тисячі] людей наших козаків на Дніпрі жило, то, мабуть би, без сумніву, була від них велика і знаменита послуга і оборона державам нашим[12]. Отже, і про це бажаємо [просити] вашої милості – рад наших: благоволіть про це радитись і обдумати, щоб видно стало вашим милостям там по Дніпру козаків мати на наступний рік для оборони державам нашим, і щоб ваша милість благоволили обрати з дворян наших якого-небудь гідного доброго чоловіка і завчасно наказали йому невдовзі по Великодні до Києва їхати і козаків збирати, і щоб ваша милість наказали до того часу сукон і пенязів на них декілька сот послати, а тих козаків по Дніпру на переправах порозміщувати, щоб нам і Речі Посполитій земській служили і тих переправ [через Дніпро] стерегли і боронили […].

Хрестоматія з історії Української РСР: У 2 т. – К., 1959. – Т. 1: З найдавніших часів до кінця 50-х рр. XIX ст. / Упоряд. О. Бевзо та ін. – С. 151-152.

[12] Литві і Польщі.

№ 4

1559 р. – З листа кримського хана Давлет-Ґірея[13] до Сиґізмунда Авґуста зі скаргою на шкоди, завдані його підданим козаками

[…] Однак перша наша угода і докінчення не ким іншим розірвалися, як тільки українними козаками вашими, які безперервно шкоди великі державі нашій чинять; з тих овець, які [вівці] на полі ходили, нам велика десятина приходила, а ті вівці козаки ваші українні відібрали; коні, кобили й худобу, стада великі безперестанно беруть і на Україну вашу до Черкас і до Канева пригонять; також і каравани Хаджі Абдурахліна і Каябули на Дніпрі, коли вони переправлялися на Тавані, козаки ваші українні погромили і скарби чималі забрали, а цим нам шкода велика причинилася, а в докінчення все те було обумовлене, щоб такі шкоди поміж нас не мали бути, а докінчення ні від кого іншого порушилося, як тільки від вас, брата нашого. А тепер, коли ти, наш брат, хочеш з нами братерську приязнь мати, то ти нам всі ці шкоди накажи винагородити і тим караванщикам Ходжі Абдурахлінові і Каябулі шкоди їх сплатити накажи; а до того, що той службовець ваш, Михайло Гарабурда, сказав нам, що від козаків білгородських і очаківських державі вашій шкода чимала чиниться, щоб ми їх від цього стримували і шкоди державі вашій чинити не дозволяли, зважаючи на наше докінчення, то, якщо ви, брат наш, нам, братові своєму, упоминки, царю Магомет-Гіреєві давані, пришлете, я білгородських і очаківських козаків приборкаю, приятелеві буду приязнь виявляти, а неприятелеві кожного часу неприязнь доводити […].

Хрестоматія з історії Української РСР: У 2 т. – К., 1959. – Т. 1: З найдавніших часів до кінця 50-х рр. XIX ст. / Упоряд. О. Бевзо та ін. – С. 153-154.

---

[13] Давлет-Ґірей I (1512–1577) – хан Криму (1551-1577), представник роду Ґіреїв (див. розділ 1, прим. 109), син Мубарека, внук Менґлі-Ґірея I. Відомий численними війнами з Московією. Добився відновлення незалежності Астраханського та Казанського ханств, захоплених Іваном IV Грозним. 1571 року 40-тисячна армія Давлет-Ґірея I, при підтримці Османської імперії та Речі Посполитої, здійснила похід на Москву і спалила її дотла. Але незабаром війська кримського хана були розгромлені в битві при Молодях 60-тисячним військом росіян. Помер Давлет-Ґірей I від чуми. Похований у Бахчисараї (http://ru.wikipedia.org/wiki/Девлет_I_Герай; Гайворонский А. Созвездие Гераев. – Симферополь, 2003 // http://www.cidct.org.ua/ru/publications/Giray/index.html; Гайворонский А. Повелители двух материков. – К.; Бахчисарай, 2007. – Т. 1: Крымские ханы XV–XVI столетий в борьбе за наследство Великой Орды. – С. 231-275; Виноградов А. Крымские ханы в XVI в. // Отечественная история. – М., 1999. – № 2. – С. 58-69).

№ 5

1592 р., січня 16, Вісліца. – Універсал Сигізмунда III до шляхти Волинського воєводства про призначення спеціальних комісарів для розлідування причин козацького повстання під проводом Криштофа Косинського

Сигізмунд III, з Божої ласки король польський, литовський, руський, прусський, мазовецький, жмудський, інфлянтський etc., шведського короля найближчий дідич і король.

Всім взагалі і кожному окремо, кому про те належить знати, а саме: старостам і державцям наших королівських маєтностей у Волинському воєводстві, також урядам і всьому поспільству у містах, містечках і селах, вірно нам милим.

Дійшло до нас, що на Україні – у воєводствах Волинському, Київському, Брацлавському, – як у селах, так у містечках і містах – люди свавільні, не зважаючи на зверхність нашу і право посполите, вчинили великі й нечувані шкоди, кривди, грабунки та вбивства. Тиї люди вторгаються ще й до сусідніх держав, через що не лише вірності ваші, але й уся Річ Посполита буває в небезпеці, що тягне за собою знищення пожитків і підданих наших, а що найгірше – порушення спокою.

Щоб тому запобігти та стримати й заспокоїти свавільників, ми призначили комісарів, котрим доручили розслідувати, звідки такі кривди і вбивства, Богові й людям противні, взяли свій початок. А довідавшись, щоб з тими злочинцями чинили згідно з правом. Тому наказуємо вірним нам, щоб з уряду, повинності й послушенства свого, тих свавільних людей, нам і праву непослушних, перед нами до справи й розсудку ставили. А якби кого на той час в домівках не застали, подали на списку й поступили так, щоб потім на вірностях ваших не було вини в охороні злих людей, оскільки йдеться ні про що інше, лише щоб у добрі й спокої користуватися своїми свободами, а Річ Посполита так часто не терпіла через їх сваволю. Що неможливо, поки не будуть каратися свавільники, котрі звикли турбувати спокійних людей, а їх маєтності для власної користі патрати. Вчиніть теє, вірності ваші, з повинності своєї і для нашої ласки.

Дано у Вісліці дня XVI-го місяця січня, року Божого MDXCII, а панування нашого року п’ятого.

Селянський рух на Україні 1569-1647 рр.: Зб. док. і матеріалів / Упоряд. Г. Боряк, К. Віслобоков, Т. Гирич та ін. – К., 1993. – С. 86.

№ 6

1592 р., липня 6. – Витяг із королівської інструкції сеймикам про необхідність об’єднати зусилля для придушення козацького повстання під проводом Криштофа Косинського

[…] Однак після цього вдома у маєтностях й. к. м. та інших значних осіб, козацтво почало чинити такі великі грабунки, насильства і наїзди на шляхетські садиби, що й. к. м. довелося посилати на Україну комісарів з чималим військом для того, щоб покарати свавільців і привести їх сваволю хоч до якоїсь покори і порядку. Але свавільні мало зважають на повагу до влади. Укріпившись, вони чинили опір королівським комісарам доти, доки їх силою не примусили підкоритися і прийняти призначеного їм старшого. Однак і зараз, як видно, за підбуренням своїх же, вони знову повертаються до попередніх звичаїв. Наїхавши на містечка й. к. м. Переяслав і Трипілля, вони перебили жителів 13 і самі там осіли. Крім того, до й. к. м. постійно доходять чутки, що свавільці знову беруться до сусідніх держав, з якими ухвалено угоди про перемир’я, що можуть порушитися від вторгнення цих свавільних людей, про що вашим милостям уже відомо. Його к. м. запобігає цьому, як може, стримуючи цей відчайдушний люд. Але завзяту сваволю подолати важко. Тому треба, щоб усі стани прийняли постанову, за допомогою якої можна було б знищити цю небезпеку для Речі Посполитої. І вже далі цього відкладати не слід, бо така сваволя і в домі самих вашмосців може стати завеликою, і колинебудь обернеться тим, чим, бувало оберталася в інших державах […].

Селянський рух на Україні 1569-1647 рр.: Зб. док. і матеріалів / Упоряд. Г. Боряк, К. Віслобоков, Т. Гирич та ін. – К., 1993. – С. 86-87.

№ 7

1592 р., між вересня 7 і жовтня 19, Варшава. – Проект конституції вального сейму про заходи для придушення козацького повстання під проводом Криштофа Косинського

Про погамування низових козаків

Оскільки козаки у зв’язку з певними державними клопотами, досі не приведені до послуху й покори, ухваленої конституцією 1590 р., і тому, як люди свавільн,і не бояться чинити ще більші, ніж раніше, злочини, вторгатися через кордони до сусідніх держав, з якими ухвалено мирні договори, збиратися нарешті у самій нашій державі у військові різноплемінні ватаги, силою наїжджаючи на замки, міста і наші та шляхетські маєтки, вбиваючи невинний люд і завдаючи

багато інших кривд, про що неодноразово й жалісно скаржилися нам наші піддані з тамтешніх країв, ми, бажаючи мати про все це точні відомості, щоб припинить їхню сваволю і здійснити правосуддя на користь укривджених, посилали в ті краї з нашої руки наших комісарів, а саме: шляхетних теребовельського старосту Якуба Претвича, черкаського старосту Олександра Вишневецького, брацлавського і вінницького старосту Єжи Струса, брацлавського войського Яна Тульського і барського старосту Станіслава Тульського. Повернувшися звідти, комісари донесли нам, що згадані козаки, по-ворожому захопивши наші і Речі Посполитої володіння, тобто замки й міста Богуслав і Білу Церкву, побрали рушниці, гармати, гаківниці, порох, кулі і майно у нашого тамтешнього підстарости й підданих, пограбували і по-тиранському, мов якийсь неприятель, побили невинних людей, а, до того, ще й усе спалили. А коли наші комісари за нашими листами й мандатами, неодноразово оповістивши, позвали їх як наших слуг до права й суду, вони не лише не з'явилися на судовий термін, але й, зібравши чимале військо, виступили проти них з вогнепальною зброєю і погрожували силою. Ті ж, засідаючи разом із шляхетним снятинським старостою Миколаєм Язловецьким, бачачи їхню впертість і настільки шкідливі для держави вчинки, визнали їх на призначеному судовому терміні, на який ті не з'явилися, за винних і проголосили бунтівниками і ворогами батьківщини, про що ширше сказано у декреті [комісарського] суду.

Цей декрет через інші державні справи досі ще не виконаний, а тим часом козацтво далі більше простує до сваволі, про що й зараз на цей сейм прийшли численні скарги до нас і панів-рад у Посольське Коло від київських, волинських і брацлавських послів; нині ж ці лотри пішли походом через кордони нашої держави, порушуючи мирні угоди з сусідами. А в нашій державі зовсім недавно здобули силою наше прикордонне місто і замок Переяслав, вибили дощенту багато шляхти і місцевого люду разом з тамтешнім намісником, захопили майно, рушниці, гармати, гаківниці і все, що там було, а замок і місто повністю спалили.

А тому ми, вбачаючи велику небезпеку для Речі Посполитої в тому, що порушуються мирні угоди з сусідніми державами, а також зважаючи на неоплатні шкоди, насильства, вбивства невинних людей, спустошення наших і шляхетських володінь, з чого може втішатися ворог Корони, нарешті, приймаючи до уваги зневагу до нашої влади й непокору посполитому праву, владою цього сейму за згодою усіх станів і земських послів апробуємо й у всьому затверджуємо на вічні часи і направляємо на екзекуцію декрет вищезгаданих комісарів, виданий і проголошений щодо свавільців 14 березня цього року у Трипільському замку, а потім записаний до летичівських гродських книг.

Отже, проголошуємо позбавленими честі на батьківщині, банітованими з королівства і власних маєтків Криштофа Косинського і все його товариство: як тих, що [поіменно] названі у згаданому декреті, так і всіх інших, котрі допомагали йому в його злих вчинках радою і поміччю і перебувають при ньому донині, а також усе низове козацтво. У зв'язку з їхніми аж надто явними провинами, оголошуємо їх навічно бунтівниками і ворогами батьківщини і наказуємо публічно

розголосити про це через загальне оповіщення. Крім того, силою рішення цього сейму за згодою усіх станів королівства і земських послів ми конфіскуємо на користь держави усі їхні нерухомі маєтки, надані на вічність або будь-яким іншим правом сеймовими ухвалами від нас і Речі Посполитої як усьому низовому війську, так і декому з козаків особисто; також віднині відміняємо і касуємо на вічні часи усі їх права і привілеї, затверджені конституціями.

Запобігаючи тому, щоб ці свавільні люди, Косинський із своїм товариством, не ховалися від кари по наших і шляхетських маєтках, уникаючи виконання цього декрету і теперішньої конституції, ми наказуємо ухвалою цього сейму, щоб кожний староста і наш державця, а також кожний шляхтич і людина будь-якого стану не смів і не важився переховувати в своєму домі чи маєтку нашому чи шляхетському будь-кого з цих осуджених людей. І хто лиш про них довідається у своїй чи в нашій маєтності, мусить негайно без жодної затримки хапати таку особу чи таких осіб, як шляхетського, так і простого стану, передавати до київського гродського уряду під загрозою нижчевказаного покарання, а саме: для старост і наших державців – під втратою старостинського уряду чи держання, для шляхти – під втратою всього нерухомого майна, для простолюдинів – під страхом смертної кари і втрати всього рухомого і нерухомого майна. А якби староста, державця чи шляхтич або будь-хто інший не міг їх схопити, в зв’язку з чисельною перевагою і силою, тоді йому слід дати знати одночасно і шляхті, й найближчому старості, а староста мусить повідомити нашим прикордонним старостам та іншим державцям, котрі зобов’язані після обіслання під загрозою вищезазначених покарань надати допомогу вказаній особі і, піймавши [злочинців], передати їх до згаданого уряду.

Судовий розгляд має проводитися на Київському гродському уряді за вимогою прокурора цього уряду і за будь-чиїм звинуваченням; і там же відразу перед урядом, на першому ж рокові як на завитому, справу слід вирішувати без права апеляції, звільняючи, однак, відповідача у тому випадку, коли він не знав про перебування злочинця у своєму маєтку, не переховував його і не сприяв ні радою, ні допомогою його втечі. А київський уряд має право чинити за слушними доказами екзекуцію над такою особою чи такими особами, караючи і їх смертю без усякого звертання до нас і без права на апеляцію, як для шляхтичів, так і для осіб простого стану.

Селянський рух на Україні 1569-1647 рр.: Зб. док. і матеріалів / Упоряд. Г. Боряк, К. Віслобоков, Т. Гирич та ін. – К., 1993. – С. 87-89.

№ 8

1592 р. – З конституцій сейму про скасовуння уряду козацького старшого та створення комісії для судів у справах козацьких злочинів

[…] Старшинство над низовими козаками, встановлене під зверхністю гетьманства коронного, цією конституцією скасовуємо. Нових гетьманств з вашої милості або воєнного старшинства жодного на майбутнє встановлювати і давати не будемо, і нащадки наші не будуть.

[…] За згодою обох народів, для судів у справах насильств і кривд, вчинених низовиками та іншими людьми україннми як своїм, так і чужим людям, і для приведення в порядок тих людей з України, аби через них угоди із чужинцями та спокій посполитий порушений не був, ухвалюємо і призначаємо комісарів NN, яким повноваження ухвалою сейму того даємо, аби так у тій справі діяти могли, нам доповідаючи, як час і потреба Р. П. покаже […].

Жерела до історії України-Руси. – Львів, 1908. – Т. VIII: Матеріали до історії козаччини по 1631 р. / Зібрав і видав І. Крип'якевич. – С. 71-72.

№ 9

1593 р., липень. – З постанови Віленського з'їзду про козацьку сваволю

[…] На тому ж з'їзді нашому віленському доповіли нам посли повіту Мозирського про небезпеку від козаків, які, як у попередні часи велику шкоду і утиски людям народу шляхетського і їх підданим чинили, так і тепер, чим далі, тим більше зміцнюються. Чому запобігаючи, ухвалу проти них, на з'їзді попередньому Віленському в році 1591 прийняту проти тієї сваволі козацької, будемо старатися привести у виконнання з тим доповненням, щоб панове воєводи, старости і державці маєтків короля його милості, а також їх намісники повинні будуть таких людей, які з міст і сіл на Низ ідуть, гамувати і до в'язниці садити. Також і тих, які там, на Низу, свавіллям забавлялися, зі здобиччю назад приходять і в маєтках короля його милості оселяються, аби до в'язниці брали і людям, яким від них раніше кривди були, справедливість учиняли […].

Жерела до історії України-Руси. – Львів, 1908. – Т. VIII: Матеріали до історії козаччини по 1631 р. / Зібрав і видав І. Крип'якевич. – С. 74.

№ 10

1593 р., листопада 25, Кам'янець. – Лист гетьмана польного коронного Станіслава Жолкевського[14] до гетьмана великого коронного Яна Замойського[15] з міркуваннями щодо способів придушення повстання під проводом Криштофа Косинського

Ясновельможний! Його м. пан староста брацлавський стурбований свавіллям і бунтами тих злих хлопів. До того часу я був недостатньо обізнаний з тією справою, а тепер його м. пан староста наказав мені декрети як покійного св. пам'яті короля Стефана, так і нинішнього короля його м., котрі мають однаковий сенс, а ще й комісію і мандат проти тих хлопів. Маю також відомість від його м. пана старости, що післав універсал короля його милості до в. м. мого милостивого пана. Пильно потребую доброзичливості, ради й порятунку в. м., тому що через впертість і збунтування тих хлопів важко мені дотримуватись святої справедливості. Якщо ж туди їхати, завжди мушу збирати чимало людей, остерігаючись їхнього зухвальства і свавілля. Я раджу його милості панові старості і сприятиму йому в тому, щоб їх *bonis mediis*[16] привести *ad obseqium*[17]. А якби продовжували стояти на своєму, навчи в. м. мій милостивий пане, що робити. Мені відомо, що присягнули не допустити лежі королівського війська, а їх посли бувають у кримського царя[18]. Настільки великі їхня впертість і сваволя, що вже ні на Бога, ні на короля,

---

[14] Жолкевський Станіслав (1547–7.10.1620) – польський діяч, коронний гетьман з 1588 р., великий коронний гетьман з 1613 р., канцлер з 1617 р. У 1594-1596 рр. очолював польські війська у боротьбі проти загонів С. Наливайка. У травні 1596 р. жорстоко розправився з козаками в урочищі Солониця біля Лубен. У 1601-1602 рр. командував польськими військами у Лівонії в протистоянні зі шведами. 1607 року переміг заколотників на чолі із М. Зебжидовським, які виступили проти Сиґізмунда III Вази. У 1608-1618 рр. був київським воєводою. Воював у Московії, 24 червня 1610 р. розбив війська В. Шуйського та зайняв Москву. В 1611-1620 рр. керував воєнними діями польсько-українських військ у боротьбі проти турків на Поділлі. Під час Хотинської війни під Цецорою війська, якими командував Жолкевський, були розгромлені. У цій битві загинув і сам великий коронний гетьман (Довідник з історії України / За ред. І. Підкови, Р. Шуста. – К., 2001. – С. 243-244).

[15] Замойський Ян (1541-1605), представник магнатського роду Замойських, канцлер і коронний гетьман, прихильник короля Стефана Баторія, батько Томаша Замойського (ЕУ / Під ред. В. Кубійовича. – Львів, 1993. – Т. 2. – С. 743).

[16] *Bonis mediis* – маєтки.

[17] *Ad obseqium* – до покори.

[18] Йдеться про Ґазі-Ґірея II (1551–11.1607 (03.1608?)) – кримського хана (травень 1588 р. – кінець 1596 р., середина 1597 р. – листопад 1607 р. або 14 березня 1607 р.), сина Давлет-Ґірея. У 1578 р. Ґазі-Ґірей відзначився у поході на Ширван (історична область в Азербайджані). 1581 року потрапив у полон до персів. У 1585-1588 рр. жив при дворі турецького султана Мурада III. У 1588 р. з допомогою султана здобув кримський престол, після чого запровадив звання 2-го спадкоємця нурредин-султана. Посилив військово-політичну активність Кримського ханства й організував кілька великих походів на Річ Посполиту та

ні на що не зважають. А щоб до якої ще більшої шкоди не спричинилися, ліпше зло попередити. Чекаю в усьому поради в. м. мого м. пана. Як відомо від його м. пана старости, сила їх мала, лише впертість велика. Однак буду намагатися заспокоїти їх якимись добрими способами.

З тим віддаю свої служби до милостивої ласки в. м. мого милостивого пана.

З Кам'янця. 25 листопада 1593 р.

Селянський рух на Україні 1569-1647 рр.: Зб. док. і матеріалів / Упоряд. Г. Боряк, К. Віслобоков, Т. Гирич та ін. – К., 1993. – С. 101.

№ 11

1593 р. – Витяг з «Історії Польщі» Рейнгольда Гейденштейна про бій повстанців з коронним військом під П'яткою, похід на Черкаси і смерть Криштофа Косинського

[…] Тим часом Косинський з Підляшшя, гетьман козацький, зібравши до 5000 людей, плюндрував Поділля, а найбільше плюндрував маєтності київського воєводи князя Острозького. Здавалося, небезпека загрожує всій Речі Посполитій. Син князя Януш[19] на Поділлі, а він сам в Польщі, біля Тернополя та в Угорщині збирали військо. Косинський, не довіряючи Тернополю, де сам мешкав, подався назад, до П'ятки. Впевнений у своїх силах, вирішив розпочати бій. Спочатку йому щастило, але пізніше, коли до бою вступив князь Януш важкою кіннотою,

---

Московію. В 1592-1606 рр. на чолі своїх військ брав участь в австрійсько-турецькій війні (її наслідком стало звільнення Австрії від сплати данини султанові). За свій пристрасний характер дістав прізвисько «Бора» (буря). Ґазі-Ґірей II був прекрасним каліграфом, уславленим поетом (відомим під псевдонімом Газайї), майстром гри на саазі. Поетичні й музичні твори Газайї вважаються етапною віхою в історії кримськотатарського мистецтва. Основні літературні твори: «Троянда і Соловей», «Кава і вино», «Долаб», безліч віршованих мініатюр. Помер від чуми (http://histans.com/index.php?termin=Gazi_Girej_II; http://uk.wikipedia.org/wiki/Гази_II_Ґерай; Гаворонский А. Созвездие Гераев. – Симферополь, 2003 // http://www.cidct.org.ua/ru/publications/Giray/index.html; Виноградов А. Крымские ханы в XVI в. // Отечественная история. – М., 1999. – № 2. – С. 58-69).

[19] Острозький Януш Костянтинович (Васильович) (1554-1620) – князь острозький (1608-1620), староста білоцерківський, богуславський, черкаський, канівський, переяславський, воєвода волинський (1585-1593), каштелян краківський (1593-1620). Тричі був одружений: у 1582 р. – із Сюзанною Середі, у 1597 р. – з Катериною Любомирською, у 1612 р. – з Теофілою Тарло (1595-1635). Януш був останнім представником роду Острозьких, після його смерті родові маєтки перейшли до князів Заславських, а згодом до князів Сангушків (Яковенко Н. Українська шляхта з кінця XIV до середини XVII ст. (Волинь і Центральна Україна). – К., 1993. – С. 277; Войтович Л. Князівські династії Східної Європи (кінець IX – початок XVI ст.): склад, суспільна і політична роль. – Львів, 2000. – С. 234; Довідник з історії України / За ред. І. Підкови, Р. Шуста. – К., 2001. – С. 543-544).

був побитий, мусив рятуватись втечею. Полягло до 3000 козаків, захоплено 26 польових гармат і всі хоругви. Косинський здався князю Острозькому і був звільнений на певних умовах, з котрих найважливішою була відмова верховодити над козаками. Однак порушив присягу і, зібравши нове військо, кинувся на Черкаси, щоб помститися Олександрові Вишневецькому, за допомогою князеві Острозькому. Прибувши до Черкас, був забитий в господі домочадцями Вишневецьких, сп'янілий від трунків. Разом з ним загинуло 4000 козаків […].

Косинський перший розпочав заворушення, котрі пізніше вибухнули під керівництвом Лободи і Наливайка й були придушені Станіславом Жолкевським.

Селянський рух на Україні 1569-1647 рр.: Зб. док. і матеріалів / Упоряд. Г. Боряк, К. Віслобоков, Т. Гирич та ін. – К., 1993. – С. 102.

№ 12

1594 р. – Еріх Лясота про Запорозьку Січ

[…] 9 червня. Прибули на острів, званий Базавлук, що лежить при одному з дніпровських рукавів – Чортомлику, або, як вони називають, при Чортомлицькому Дніприщі, близько 2 милі. Тут була тоді козацька Січ. Вони [козаки] вислали назустріч нам кілька знатніших осіб, щоб привітати нас від імені їхнього товариства, і, коли ми наблизилися, салютували багатьма гарматними пострілами. Ледве вийшли ми на берег, як вони зараз же провели нас у коло. Лише кілька днів перед тим, а саме 31 травня, гетьман їхній Богдан Микошинський вирушив у море на 50 галерах з 1300 козаками; ми просили доповісти колу, що ми дуже раді, що знайшли все лицарське товариство в доброму здоров'ї. Потім, через те, що гетьман був відсутній і не все військо було в зборі, ми вважали, що не личить нам цим разом справляти своє посольство, і залишили це до щасливого повернення гетьмана та всіх інших. Вони охоче на це згодились. Потім пішли ми в свої курені (які вони звуть кошами), знизу плетені, а зверху вкриті конячими шкірами для захисту від дощу.

Лише 18 червня гетьман з іншим військом, що був, як вище згадано, в морському поході, повернувся до табору. Він зустрів татар при Очаківській переправі, мав з ними дві сутички: одну – на воді, другу – на суші, причому взяли в полон пораненого в коліно знатного татарина на ім'я Белек, з панських придворних служителів. Але тому, що турецькі сили, які оберігали татар від небезпеки, були надто значні, а саме складалися з 8 галер, 15 каравел і 150 сандалів, козаки примушені були відступити і не могли перешкодити переправі […].

20 червня мали ми аудієнцію і подали в колі на письмі наше доручення вербувати військо. Після цього козаки, запросивши нас вийти з кола, прочитали прилюдно подану нашу грамоту і вимагали, щоб кожний висловив про неї свою думку. Коли ж після дворазового заклику гетьмана всі продовжували мовчати,

присутні розділилися, як це в них водиться при обговоренні важливих справ, і утворили два кола: одно, де були старшини, і друге, в якому був простолюд, що зветься в них черню. Кілька разів порадившись, чернь кінець кінцем звичайними своїми вигуками висловила згоду стати на службу й. і. величності, на знак чого кидали вгору шапки. Після того юрба кинулась до другого кола – до старшини, загрожуючи покидати в воду і потопити кожного, хто буде проти цієї ухвали. Тому старшини зараз же згодилися на все, не сміючи суперечити черні, такій сильній, могутній і звичайно нетерпимій до заперечень, коли вона розлютується, і лише вимагали обговорити з нами умови. Обрано було 20 депутатів, і нас знову запросили в коло […].

[…] Коли ж посланці ці повернулися в коло з моєю відповіддю, а чернь настоювала на своїй ухвалі, то гетьман і деякі старшини, особливо ж Лобода, попередній гетьман, при якому був зруйнований Білгород, просили і умовляли їх добре подумати, що вони роблять, і не відкидати ласкавої пропозиції й обіцянки імператора, а вважати їх за велике щастя. В противному разі вони щонайменше зазнають вселюдного глуму, якщо відмовляться тепер від участі в такій похвальній справі, відмовляться вирушити в похід проти спадкового ворога християнства і від ласкавої прихильності такого можного монарха. Але вони й далі обстоювали свою попередню думку. Тому гетьман тут-таки серед кола відмовився від своєї достойності і зложив своє урядування, заявивши, що він не може й не хоче лишатися гетьманом людей, які так мало шанують свою славу і добре ім’я. Після цього коло розійшлося.

По обіді осавули знову скликали весь народ у коло, деяких навіть заганяли туди киями. Передусім збори просили Микошинського прийняти знову урядування, що він і зробив. Потім чути було різні дивні слова про Хлопицького; казали, між іншим, що він своїми неправдивими пропозиціями увів в оману не лише й. і. величність, а самих нас. Інші навіть одверто висловлювали намір кинути його в воду, від чого було йому дуже ніяково […].

В наступні дні вони збирались у коло дуже старанно і кінець кінцем прийшли до іншої ухвали, а саме: відрядити Хлопицького не до й. і. величності, а до великого князя московського, а замість нього обрали депутатами Саська Хведоровича і Ничипора, які мали разом зі мною виїхати до й. і. величності і умовитися з ним про їх службу й утримання. Тим часом Яків Генкель мав залишитись у них, щоб мати змогу своєчасно повідомляти й. і. величність про все, що за той час вони зроблять у службу йому. Похід у Татарію до Перекопу теж відкладений до слушного часу.

1 липня попрощався я прилюдно в колі з гетьманом і всім запорозьким лицарством; вони з свого боку подякували за труди, що я мав, і обдарували мене кунячою шубою й шапкою з чорних лисиць; потім вручили своїм послам листа до імператора і повноваження […].

Хрестоматія з історії Української РСР: У 2 т. – К., 1959. – Т. 1: З найдавніших часів до кінця 50-х рр. XIX ст. / Упоряд. О. Бевзо та ін. – С. 155-156.

№ 13

1594 р., листопада 1, Краків. – Універсал короля Сиґізмунда III до шляхти Брацлавського воєводства про хід повстання під проводом Северина Наливайка на Брацлавщині та необхідність боротьби з повсталими

Сигізмунд Третій

Вельмишановним шляхетним ласка наша королівська. Вельможні шляхетні нам милі! Вже не раз перед тим, як маємо відомість, піддані свавільні з міста Брацлава, війт з міщанами, проти шляхетного Єжи Струся з Коморова, брацлавського і вінницького старости нашого, великі бунти й *siditiae*[20] чинити звикли, за що предком нашим королем Стефаном, а потім комісарами й декретами нашими на горло каралися. А тепер знову, коли тая їхня сваволя чим більшої сили набирає і набрала, про що скарга нам представлена від рицарства – мешканців того воєводства і всіх земель руських, що вони, приєднавши до себе ще інших свавільних людей, на домівки шляхетські наїжджають, плюндрують, маєтності їх пустошать, права та їх самих забирають і забивають. Навіть замки й міста наші беруть в облогу, з послушності нашої виламуючись.

Чому ми не раз запобігаючи й побоюючись, щоб теє зло пожежею не поширювалось, прихиляючися до прохання мешканців про відновлення і компенсацію прав, шкод і маєтностей, побиття й проливання крові їхньої, ласкаво і вірно вам радимо: про чиє сумління, розум і вправність добре знаєте, щоб їм перед собою стати і того Наливайка та інших свавільників ставити казали і з будь-ким з них пильною інквізицією про керівників та, якщо яке-небудь полегшення й допомогу від когось мали, з ними як слід учинили. А тих бунтівників, свавільників відповідно до їх «заслуг» карали й карати казали, зважаючи на відсутність інших вищеназваних, котрі прибути не змогли. Дотримуючись права й справедливості, щоб про все гідне й потрібне нам сповіщати. А інакше щоб не чинили під ласкою нашою.

Дано в Кракові, дня першого місяця листопада, року Божого MDXC четвертого, панування королівств наших: польського – сьомого, шведського – першого.

Селянський рух на Україні 1569-1647 рр.: Зб. док. і матеріалів / Упоряд. Г. Боряк, К. Віслобоков, Т. Гирич та ін. – К., 1993. – С. 104.

---

[20] *Siditiae* – засідки.

№ 14

1595 р., січня 1, Кам'янець-Подільський. – Лист подільської шляхти до канцлера і великого коронного гетьмана Яна Замойського про необхідність негайної військової допомоги для придушення повстання під проводом Северина Наливайка

Ясновельможний милостивий пане гетьмане!

Старанні служби наші покірно віддаємо милостивій ласці в. м. нашого і милостивого пана і т. д.

Ми вже писали двічі до в. м. нашого милостивого пана, викладаючи в. м. нашому м. пану великі кривди та муки, які ми терпимо від козаків. До цього часу не тільки ради й рятунку від нашого м. пана, про що ми просили і зараз пильно прохаємо, але й жодного листа від в. м. нашого м. пана ми й досі не маємо. Тепер, коли та пожежа чим далі, тим більше поширюється, ми послали до в. м. нашого в. м. пана [вибраних] серед нас – пана Мартина Лубенецького та пана Станіслава Лебедя, – котрі про ці муки наші зуміють розповісти в. м. нашому м. пану. Просимо, щоб в. м. дав віру цим [особам] в усьому, а нас у цьому тяжкому становищі не зволив покинути, бо вже й до Кам'янця через незносні стації [повстанці] послали з суворими погрозами. [Як] не даси нам, в. м. наш м. пан, швидкого порятунку і те зло не зупиниш, то боїмося, що згодом Речі Посполитій з більшим клопотом доведеться зносити це свавілля, бо щогодини, то тим більше прибуває цих лотрів. Чимало шляхтичів, котрі ними вщерть пограбовані, не маючи підтримки ні від кого, погрожують тим, що мусять з крайності тікати і, з'єднавшися з тими лотрами, компенсувати свої збитки будь-яким способом. Про що знову і знову прохаємо, щоб в. м. не зволив нас покидати, а служби наші покірні до ласки в. м. нашого м. пана знову віддаємо.

Дано в Кам'янці. 1 січня 1595 року.

В. м. нашого м. пана зичливі слуги, урядники та лицарство Подільського воєводства.

Адреса: «Ясновельможному пану Яну Замойському з Замостя, канцлерові і гетьманові коронному, в. м. нашому милостивому пану належить».

Помітка (XVII ст.): «Першого січня. Подільська шляхта скаржиться на велике свавілля козаків і просить про порятунок».

Селянський рух на Україні 1569-1647 рр.: Зб. док. і матеріалів / Упоряд. Г. Боряк, К. Віслобоков, Т. Гирич та ін. – К., 1993. – С. 105.

№ 15

1595-1596 рр. – Із записки шляхтича Ф. Євлашевського про похід повсталих козаків під проводом Северина Наливайка в Білорусь

[…] У тому 1595 році козак Наливайко, зібравши військо козаків, перш за все об'явився був на Поділлі, у Волохах, вдерся був і в Турецькі землі, потім, повертаючись до Польщі, сплюндрував маєтки пана Калиновського, мстячись за те, що колись, ще, здається, батьком Калиновського, повішано було його, Наливайкового, батька. Цим уже розлючений ішов він до Луцька, в час ярмарку, де біскуп, із знатнішою шляхтою виїхавши, благав його і мирив його з містом, а також купці, зібравши кілька тисяч злотих, і все ж не обійшлося без збитків і шкод; звідти ще більш розлючений подався він на Полісся, аж до Петриковичів, так уже свавільно все чинячи і навколо посилаючи, подарунки йому давали наказуючи, і давали; тільки із Слуцька затримано було, і швидко ж він ускочив у Слуцьк листопада 6 дня і був там немало. Для того послав був Наливайко полковника Мартинка [котрим дуже дорожив, бо був він чоловік серця великого] до Копиля з п'ятистами козаків, який випадково там натрапив на гайдуків пана воєводи віленського, які, вскочивши до млина і до спуску під мостом, обороняли прохід до міста і так справно козаків постріляли і Мартинка вбили, що сила їх [козаків] на плацу [загинула], а взявши, назад відступивши, по дорозі в хворостах залишилися, а інші, будучи пораненими, в огонь скакали і згоріли, бо стайню дворову, що коло того млинка була, були запалили, так що дуже мало їх до Слуцька вернулося. Наливайко, стривожений цим нещастям і розуміючи, що зібрані з Клецька панове мали напасти на нього у Слуцьку, зараз після того, як тих у Копилі було 25 листопада розбито, він на третій день, листопада 27, вечері вибравшись із Слуцька, до Омговичів знову на Полісся вибрався і потім грудня 13 здобув силою Могилів, місто і замок, спустошив, зруйнував, спалив.

Пани виправили вслід за ним Буйвида, чоловіка, гідного пам'яті, давши слуг своїх, а пан віленський із свого двору двісті коней, з якими [військами], як різних панів слугами, я це сам розумію, виявляється, так було трудно Бувидові, що він, з причини їх неслухняності, нічого гідного почати не міг, тільки простудившись, багато втратив і в необачних людей на славі втрати зазнати мусив; там же загинув Оникій Униховський, людина серця доброго і великої витримки. Наливайко ходив потім понад річкою Дніпром униз, але потім, кинувшись із Рогачова за якимись справами, заскакував знову до Петрикевичів; повіти збігалися докупи, і швидко потім з'їхалися новгородські в Копилі, де був його князівська милість пан Микола Криштоф Радивил – воєвода троцький, що раніше від усіх інших приїхав з кількомастами чоловік і цим домігся того, що інші поспішалися до його милості; після цього приїхав пан воєвода новгородський і інші пани і шикувалися в полі року 1596 дня 15 лютого; було людей близько трьох тисяч готових.

Аж любо було; давно вже війська не бачивши, пан воєвода троцький від керування людьми відмовлявся і передавав його панові воєводі новгородському; але,

ні за кого не заступаючись, визнаю, що відбувалося це все в досить пристойному порядку; пан воєвода віленський з повітом Мінським приїхав до Шацька, і туди ж і наші з Копиля їхали, а Наливайко з Петриковичів, бувши в Турові і в Городку більше, подався до Висоцька і на Волинь. Лобода також, повернувшись від Шацька, йшов туди ж Київщиною до Наливайка […].

Історія України: Хрестоматія: У 2 ч. – К., 2004. – Ч. 1 / Упоряд. Б. І. Білик та ін. – С. 299-301.

№ 16

1596 р., лютого 2, Краків. – Королівський декрет про звільнення київського воєводи князя Костянтина Острозького від сплати податків з маєтків Костянтинівської волості у Кременецькому повіті Волинського воєводства, спустошених татарами й козацькими повстанськими загонами

Жикгимонт третий

Ознаймуем тым листомъ нашим всихъ посполите и каждому зособна, нинешнимъ и напотомъ будучим, иж з декрету нашого судового, в Кракове в року теп[ер] минуломъ деветдесят пятомъ месеца октебра третегонадцать дня учиненою, кгды дня второго месеца февраля в пятницу в року нинешнем деветдесятъ шостом припал рокъ перед нас и суд наш господарский ясневелможному Костентину княжати Острозкому, воеводе киевскому, маршалку земли Волынское, старосте володимерскому, до указаня и выведеня се перед нами и судом нашым, учинилъ ли досыть тому декретови нашому з стороны ставеня войтов и атаманов ку присязе на рочках в Кремянцу зъ мест своих, то ест: Костентинова, Любартова, Острополя, Кузмина, Красилова и з селъ, до тыхъ мест прислухаючих, въ воеводстве Волынскомъ лежачих, яко от Татаров тые маетности попалены и от Козаков попустошоны, для чого побор в року деветдесят третем не ест з них выдан, так засе до плаченя побору и чопового з маетностей непопустошонных, и с которых бы атаманов прислати не хотели, яко о тож ширей и достаточней в декрете том нашом описано и доложоно было. Теды на року нинешнем, з выроку нашого припалом, умоцованый княжати его мл. шляхтный Мартинъ Грабковичъ у суду нашого постановившысе, а выводечи досыт учинене декретови нашому, показал квит скарбу нашого коронного под печатю скарбовою и с подписом руки подскарбего нашого надворного, в котором ясне и достаточне описано было, иж с помененых мест Костентинова, Любартова, Острополя, Кузмина и Красилова бурмистров, людей присяглых, а з селъ семдесят атаманов в Кремянцу на рочках ку присязе ставил и присяги их на попаленю тыхъ маетности от Татарына и спустошеню от Козаков сознане вряду кгродского кремянецкого в скарбе нашом коронномъ указовалъ. [За] которимъ таковымъ досыть учиненемъ декретови на-

шому скарбъ нашъ [зв]ышъ пречечоные мѣста княжати его мл. от даваня побору и чопового волным учинил. Якож и мы задосыт учинене то принемши, с того даваня побору и чопового, в року деветдесят третем уфаленого, и з вин в декрете описаных, под которые вже затым подпадати не может, также зо всего переводу права кгродского кремянецкого от вын з заруками сказаных вельможного воеводу киевского волным чинимо на вечные часы. А што се дотычет з ынших мест княжати его мл. непопустошоных и з ласки Божое от Татарына непопаленых, въ воеводстве Киевскомъ, а не у Волынскомъ лежачих, то ест з места Киева, з Белогородки и Вилска, яко то в деклярацыи соймовой […] Витовский поборца и киевский далъ знать, и сам княжа его милость через умоцованого своего на оном же сойме прошломъ краковском перед депутатми, личбы с поборов слухаючими, призналъ, а на сес час ведле декрету нашого с тых местъ побору и чопового до скарбу нашого не прислалъ и квитов, отдал ли з них до належного поборцы воеводства Киевского, яко в скарбе нашом справу давалъ, же отдал, умоцованый его не указал, и для того о узыченье часу далшого на показане тых квитовъ насъ просилъ. А такъ мы господарь, теды, за тою прозбою до нас учиненую и абы тымъ порядне се то показало и отправило, дозволили есмо дыляцыи на показане таковых квитовъ по зачатю сойму близко пришлого у Варшаве ве две недели: на он час велможный воевода киевский повинен будет без жадное вымовки певную речь в скарбе нашом показати и досыт той дыляцьш, яко на року завитом у суду нашого за квитом скарбовым учинити, наказуемы тым декретом нашымъ, до которого и печать наша коронная ест прытиснена.

Писан в Кракове року тисеча пятсот деветдесят шостого месеца февраля второго дня, а панованя королевствъ наших Полского девятого, а Шведского второго року. *Joan Tarnowski, vicecancell.*

Справа велебного Яна Тарновского, краковского, влоцавского и ленчицкого пробоща, подканцлерого коронного.

Грушевський М. Матеріали до історії козацьких рухів в 1590-х рр. // ЗНТШ. – Львів, 1899. – Т. XXXI–XXXII. – С. 8-9.

№ 17

1596 р., березня 24, Пиків. – Лист польного коронного гетьмана Станіслава Жолкєвського до великого коронного гетьмана Яна Замойського про переслідування розгромленого війська Северина Наливайка та необхідність покарання керівників повстання

Ясновельможний! Наливайка з рештками його товариства, котрого лишилося при ньому дуже мало, голод прогнав з поля до Корсуня. Посланець пана старости брацлавського, котрого разом з іншими посилав для перепросин, ще не

повернувся, але скоріш за все, як писав раніше, що з ними дійдуть згоди. Козаки перемістилися тепер до Києва. Туди ж на минулу середу повинен був прибути з Остра Шавула[21]. Сасько[22] з полком вийшов з Києва, маючи намір пустошити маєтності князя Ружинськото, і в минулу п'ятницю став на Кам'яниці, за чотири милі від Паволочі, не відаючи, що до Паволочі надійшли жовніри. Якщо підступить ближче, сподіваюся, що буде розгромлений князем Ружинським, котрий має при собі значну військову силу, бо я послав його туди на чолі 5000 вершників і з королівською піхотою. Не дозволивши переляканим козакам перевести дух, несподівано налетівши наловив силу того гультяйства і понад 50 віддав на страту[23]. До цього часу, крім тих, що забив у бою, маю руки чисті від їхньої крові. Волів би, ясна річ, наскільки це можливо, *putrida membra*[24] лікувати, ніж відтинати. Але не можна дивуватись князеві Ружинському та іншим на тій землі, котрим допекли особливо. Треба було б трохи довше дати спочити коням і кульгавих полікувати, та оскільки *res non patitur moram*[25], завтра виступаю до Києва. Князеві Ружинському наказав мене чекати у своїй маєтності, де почуває себе безпечно. Знявшись з усім, піду до них, якщо десь затримаються, а якщо не матиму такої нагоди – буду вживати силу. Якби військо пішло по тій землі за Пороги, а зокрема, по королівських маєтках, слід керуватися думкою його королівської милості, спираючись на комісарську юрисдикцію (для чого потрібна комісія). З міст, містечок і сіл, як королівських, так і шляхетських, буду довідуватись про керівників повстання і нагадаю кому слід про їх покарання. Бо якщо підуть на Низ, то багато з них іти не можуть і сила тієї українної наволочі залишиться.

Про все буду його королівській милості та вашій милості, моєму милостивому панові, повідомляти. Не пишу до його королівської милості, оскільки немає чогось, гідного уваги.

Про те, що є, його королівська милість довідається від вашої милості.

З тим доручаю свої служби милостивій ласці вашої милості мого милостивого пана.

З Пикова, 24 бер[езня] 1569 р.

Селянський рух на Україні 1569-1647 рр.: Зб. док. і матеріалів / Упоряд. Г. Боряк, К. Віслобоков, Т. Гирич та ін. – К., 1993. – С. 110.

---

[21] Матвій Шавула йшов через Остер, повертаючись у Подніпров'я з Прип'яті.

[22] Сашко (Сасько Федорович) – запорозький полковник, пізніше загинув у бою під Острим Каменем.

[23] Йдеться про захоплення кн. Романом Ружинським Білої Церкви та про його розправу з місцевими повстанцями.

[24] *Putrida membra* – хворі частини тіла.

[25] *Res non patitur moram* – справи невідкладні.

№ 18

1596 р., квітня 4, Біла Церква. – Лист польного коронного гетьмана Станіслава Жолкєвського до великого коронного гетьмана Яна Замойського про бій з повстанцями під Білою Церквою, поранення гетьмана Матвія Шавули та обрання гетьманом Северина Наливайка

Про події останнього часу писав до в. м. з Ходоркова. А про нинішній стан речей довідаєшся з усної розповіді його милості пана галицького[26]. Однак хотів би й сам в. м. моєму милостивому панові дещо коротко повідомити.

Князь Ружинський, як в. м. зволиш знати, став тут, під Білою Церквою, маючи при собі 5000 вершників і королівську піхоту[27]. Я намагався якнайшвидше з ними з'єднатися. Але, коли вирушили з Ходоркова, вже й на без того розкислу дорогу пішов жахливий сніг, найбільший за всю зиму, так що поспішати було важко. Ми були в 4-х милях від Білої Церкви, коли Шавула, з'єднавшись з Наливайком, опівночі, з минулого вівторка на середу, маючи з собою біля 7 тисяч людей, також сюди підійшли. Князь Ружинський знає про мою близьку присутність, а у вівторок, майже опівдні, знав, що козаки прямують до Білої Церкви, і навіть коли їх вже було видно, мене не попередив. Тому я, довідавшись про це зі сторони, в середу рано поспішив під Білу Церкву. Опівночі наші люди мали сутичку з козаками. Могли собі спокійно дочекатись дня в замку, який тут не найгірший, і з таким гарнізоном, як у князя Ружинського, неприступний для козаків. Однак, злегковаживши небезпеку і не маючи готового рішення, вийшов поночі проти них у поле, а вони іншою брамою увійшли до міста. Ми громили й били козаків так, що загинуло їх майже тисяча. Потім наші повернулися до міста, також зазнавши чималих втрат, а особливо в піхоті, де полягло понад 50 людей і чимало поранено. Козаки, почувши про наступ війська, повернули назад до Трипілля. Вже були за доброї півмилі, коли ми прийшли під Білу Церкву, і відразу ж вирішено йти за ними. За милю від Білої Церкви їх наздогнали. Йшли, спішившись в таборі, пустивши вози і коляси в 5 рядів. Мали понад 20 гармат. Години зо три ми їх так спостерігали, повільно посуваючись і чекаючи людей, котрі були ззаду. Потім, коли звечоріло, втекли від них двоє, один з яких ще з дитинства служив панові підкоморію, і повідомили про тривогу між козаками. Не випадало інакше, як спробувати щастя. Вишикувавши військо, вдарив до них з усіх боків[28]. Не було нікого, хто б не сподівався на успіх, бо й місце вибрано добре, і люди до бою кинулися охоче. Стрілянина, з Божої ласки, майже не завдала шкоди. Рукопашний бій відбувся в таборі, котрий розірвати не судилося, хоч для цього були всі можливості. Козаків

---

[26] галицького каштеляна.

[27] Станіслав Жолкєвський у листі, написаному до поразки кн. Ружинського, теж зазначає про 5000 вершників, які, крім королівської піхоти, були під командуванням князя.

[28] Мовиться про бій під Гострим Каменем.

побито до смерті і, за їх власними свідченнями, ще ніколи не мали таких втрат, як у цих боях. Шавулу поранено з гармати в лікоть, Саська забито та й інших, серед них відомих, немало побито. Але й нам ця битва не обійшлася без крові. Вбито пана ротмістра Вєрнека: в таборі кінь під ним спіткнувся через колясу; в деяких ротах товаришів і пахолків наших полягло 32. Козаки, обравши собі гетьманом замість Шавули Наливайка, котрого теж поранено, пішли ночувати до Трипілля; ми лишилися там, де застала нас ніч. А сьогодні прийшли сюди з Білої Церкви. Ночі дуже морозні, через що люди і коні терплять значні труднощі, що є великим *ad rem gerendam impedimentem*[29]. Якби Бог дав тепло, а потім надійде допомога. Я писав до пана кам'янецького[30], щоб якби у Волощині були *res secures*[31] (як пише до мене господар, і тепер з тим же приїхав сюди від нього пан Філюповський), щоб з тими людьми, а особливо з піхотою, вирушали сюди. Буду *intentus*[32] на різні оказії. Просячи Пана Бога, маю надію, що невдовзі їх подолаємо, чи десь у пустині поздихають з голоду, або, як ходять чутки, повтікають до Москви. То правда, що справа складна, бо вся Україна покозачилася; повно зрадників і шпигунів. Щодо України, то слід ґрунтовно порадитись. Можливо зараз досить було б якоїсь суворої сеймової ухвали, хоч присутність тут війська не забезпечить спокою: знову та гадина оживе.

Пишу до короля його милості, реферуючись на усну оповідь його милості пана галицького. Була мені тут від нього велика допомога й підтримка. Але, якщо Речі Посполитій залежить на тому, щоб його королівська милість знав, звідки береться тая сваволя, не слід було його посилати одного, щоб їхав як свідомий і особистий свідок, і його королівській милості та вищим станам пояснив, чого можуть чекати від тієї сваволі, якщо не буде припинена. Якби в чому потребував ласки, в. м. прошу в. м. мого милостивого пана про прихильне й милостиве ставлення до нього.

На цей час нічого іншого не маю, лише служби свої доручаю до милостивої ласки в. м. мого милостивого пана.

З Білої Церкви, 4 квітня 1596.

Селянський рух на Україні 1569-1647 рр.: Зб. док. і матеріалів / Упоряд. Г. Боряк, К. Віслобоков, Т. Гирич та ін. – К., 1993. – С. 111-112.

---

[29] *Ad rem gerendam impedimentem* – перешкодою для бою.

[30] Кам'янецького каштеляна.

[31] *Res secures* – надійні сили.

[32] *Intentus* – уважним.

№ 19

1596 р. травня 7, Варшава. – Із конституції вального сейму про заходи для боротьби з козацькими виступами

[…] ***Про козаків і свавільних людей.***

Оскільки на Україні козацька сваволя шириться з шкодою для Речі Посполитої чим далі, тим дужче, ми доручили гетьманові нашого війська, виконуючи рішення конституції 1593 р., яка визнала їх за зрадників і ворогів батьківщини, винищити цих свавільників дощенту. Відмінюючи данини у Трахтемирові і Борисполі з належними до них ґрунтами, повертаємо їх у власність нашого столу[33]. А для погамування на майбутнє згаданої сваволі залишаємо в силі рішення конституції 1590 р., відповідно до якої має поводитися наш гетьман і жителі тих країв, з яких виходять згадані свавільні люди […].

Селянський рух на Україні 1569-1647 рр.: Зб. док. і матеріалів / Упоряд. Г. Боряк, К. Віслобоков, Т. Гирич та ін. – К., 1993. – С. 112.

№ 20

1596 р., червня 10, табір під Солоницею. – Лист польного коронного гетьмана Станіслава Жолкєвського до короля Сигізмунда III з повідомленням про бої з козацьким військом над р. Солониця та про умови здачі повстанців у полон

Найясніший королю, мій милостивий пане!

Зовсім недавно я повідомляв мого милостивого пана, в. к. м., яких заходів я вжив, щоб за наказом в. к. м. належно затиснути й приборкати козацьку сваволю. На щастя в. к. м., Господь Бог сприяв тому, щоб люди, котрих я послав обійти козаків, зразу ж наздогнали їх у диких полях за милю від Олександрова, куди і я того ж самого дня, тобто 20 травня, підійшов з усім військом, дякуючи підтриманню зв'язків із тими, передніми людьми. Козаки стали над р. Солоницею в непогано укріпленому місці, з якого відкривався огляд на всі боки. Свій табір, оточений довкола дев'ятьма рядами возів, вони, крім того, ще й обкопали ровами, з чого стало ясно, що здобути його буде нелегко, бо й кількість їхня була чималою: як пізніше стало відомо, у таборі замкнулося близько 6000 чоловік, придатних до бою, добре озброєних рушницями та іншим військовим спорядженням. Найбільше ж терпіло

[33] Йдеться про конфіскацію в околицях Трахтемирова і Борисполя належних учасникам повстань земель. За королівським привілеєм від 20 лютого 1597 р., ці маєтки були передані Станіславові Жолкєвському.

військо в. к. м. від нестачі харчів, з якими, як буває в пустелі, було важко, а козаки тим часом заготували їх заздалегідь, коли ще місяць тому їм довелося виходити в пустелю. Військо ж в. к. м. гналося за ними, з'єднавшися непередбачено.

Спочатку вони трималися доволі гордовито, часто влаштовуючи обстріли з гармат і вилазки до табору в. к. м. Однак господь Бог розсудив так, що весь час жовніри в. к. м. завдавали їм значної шкоди, збитків і поразок. Лише в одній із вилазок, коли прагнення служити в. к. м. опанувало декількома молодими шляхтичами настільки, що не дали себе стримати і погналися за свавільниками аж під рів їхнього табору, полягло від куль п'ятеро чоловік. Пан житомирський староста, охоплений такою ж пристрастю, сам-один без мого відома напав на їхній табір і наклав головою від кулі. Від інших втрат у цих сутичках, не рахуючи кількох поранених людей і забитих коней, Господь Бог уберіг. А коли підійшли інші [наші] люди з військовими припасами, я подбав про те, щоб їх нікуди не випускали з табору. Завдяки зусиллям жовнірів в. к. м., вдалося досягти того, що їм важко було виступити з табору і на п'ядь, тому коні й худоба, якої мали до кільканадцяти тисяч, почали слабнути. Коли ж вони пробували потроху виганяти худобу на пашу, її віднімали на їхніх очах.

Тим часом, дякуючи певним заходам, знялися незгоди між Лободою, котрий був за старшого, і Наливайком та його прибічниками. Внаслідок недовір'я, що виникло між ними, вони скинули Лободу, а на його місце обрали Криштофа Кремпського. Зверталися до мене щодо переговорів не раз, але запропоновані ними умови не відповідали, на мою думку, належній гідності в. к. м. і інтересам держави. Коли підійшла артилерія, я відразу ж наказав виставити її там, де їхній табір був відкритий; як стало відомо потім, від наших обстрілів вони зазнали великих втрат. Жодної надії виморити їх голодом не було, швидше ми б самі перемерли. Крім того, я довідався, що їхні товариші, що знаходилися на човнах, обмірковували, як би надати допомогу, а тим часом ті, що перебували внизу за порогами, піднімалися вгору по Дніпру і були вже недалеко, наміряючись їх рятувати. І тоді мені довелося вирішувати, як можна розправитися з ними швидше. Як і завжди, у цей момент рицарство виявило ревне прагнення до служби в. к. м. і Речі Посполитій. Оскільки кіннота могла приступитися [до табору], усі були готові йти на піший штурм і навіть уже наготували трохи заслонів, щоб котити їх перед собою на колесах, прикриваючись від пострілів. Помітивши це, свавільні люди нарешті згодилися на повну покору.

За рішенням їх милостей Панів-рад, тобто підляського воєводи і й. м. п. кам'янецького каштеляна, котрі перебували на той час при війську і зволили сприяти мені добрими порадами й допомогою, а також за рішенням панів ротмістрів, бажаючи припинити пролиття крові, невинних душ (з жінками й дітьми у таборі було до 12 тисяч людей), а також зважаючи на те, що хоч ми з Божою поміччю і завдяки щасливій долі в. к. м. перемогли, як і слід було чекати, але мали справу з відважними людьми, які відстоювали своє на смерть, і не обійшлося б без великих втрат для нас самих, я погодився на певні умови, які ми з ними виро-

били на переговорах, а саме: щоб вони негайно розійшлися і щоб видали з-поміж себе кількох старших на ласку і неласку в. к. м. Також вони мали віддати корогви іноземних володарів, срібну трубу й булаву, даровані їм від й. к. м. імператора, «Василів регімент» і 20 неушкоджених гармат, бо декілька було пошкоджено. Також були повернуті і деякі речі, захоплені у жовнірів в. к. м. у Білій Церкві, коли ті виходили до них на битву на поле. Під час повернення речей сталися чималі безпорядки. Жовніри, перш за все угорська піхота й українці, кинувшись за цими речами, повидирали в них не лише своє, але і їхнє власне, і декілька чоловік побили. Розлючених людей ніяким чином не можна було втримати, хоча я з панами ротмістрами і доклав багато зусиль, щоб цьому запобігти.

Так було покінчено з цими [бунтівниками]. Гадаю, що й інші, котрі знаходилися на човнах та піднімалися [Дніпром] угору, здадуться, і швидше, ніж можна сподіватися, будуть приведені до послуху. Що буде далі – я обов'язково доповім в. к. м., бо відразу після покарання вони, як бачу, зрікаються своєї сваволі, але згасне вона не так легко – нам відомий норов, тих людей, що звикли жити з грабунків. Тому мені здається, що треба пильно стежити, щоб вони знову не громадилися в купи. А запобігти цьому можна єдиним способом: якщо ти, в. к. м., накажеш стратити їхніх ватажків, як вони того й заслужили, щоб надалі інші, оглядаючись на цей приклад, не ставали зачинщиками скликання злочинних ватаг. Адже, найясніший милостивий королю, справи обстоять так, що доки все не заспокоїться, треба, щоб у цих краях для остраху стояв жовнір. Не менш потрібно і те, щоб в. к. м. зволив нагадати їх милостям панам старостам і державцям своїх маєтків, щоб або особисто, або через своїх намісників запобігали початкам бунтів і не допускали, щоб таке зло закріплювалося.

Я знаю, що мій обов'язок – відзначити працю, труди, стійкість і відвагу, виявлені як коронним військом в. к. м., так і військом Великого князівства Литовського, що прибуло якраз вчасно і не шкодувало здоров'я і крові для служби в. к. м., проте мені бракує слів, котрі повною мірою виразили б суть справи. Мені добре відомо й без цього, що ти, в. к. м., на власний розсуд зважиш заслуги свого рицарства і зволиш їх прийняти з вдячністю. Вичерпніші відомості про все, що тут відбувалося, подадуть ті декілька осіб з мого оточення, яких посилаю до в. к. м. Усно про все може донести в. к. м. і пан Куропатва, котрого посилаю до в. к. м. з цим листом, оскільки він був свідком вищеописаного і завжди, як і тепер в останніх подіях служив в. к. м., не шкодуючи здоров'я й крові.

Отже, не затримуючи в. к. м. довшим посланням, передаю на ласку в. к. м. свою покірну і вірну службу.

Даний з табору над річкою Солоницею дня 10 червня, року 1596.

Станіслав Жолкєвський, польний гетьман.

Селянський рух на Україні 1569-1647 рр.: Зб. док. і матеріалів / Упоряд. Г. Боряк, К. Віслобоков, Т. Гирич та ін. – К., 1993. – С. 113-115.

№ 21

1600 р., липня 1, Запоріжжя. – З листа гетьмана Самійла Кішки до Сиґізмунда III про умови, за яких козаки готові йти на (волоську) війну

[…] Всіляку вірність підданства нашого вашій королівській милості, нашому милостивому панові, уклінно віддаємо. Дійшло до нас послання від вашої королівської милості, нашого милостивого пана, в якому-то посланні вашої королівської милості було доручено усне звернення до нас, вірних підданих і слуг своїх, Війська Запорозького, через коморника вашої королівської милості, уродженого пана Станіслава Сераковського, з якого-то послання вашої королівської милості, як і з усного звернення вашої королівської милості, до нас надісланого, зрозуміли ми, що ваша королівська милість, пан милостивий наш, нас, вірних підданих і слуг своїх, на потреби і послуги вашої королівської милості зволиш потребувати, на що ми відповідно до першого листа вашої королівської милості, були готові, зовсім не відмовляючись, і на наказ вашої королівської милості на звичному місці очікували аж до того часу, поки до нас дійшло друге послання вашої королівської милості, нашого милостивого пана. Зовсім не будучи проти волі вашої королівської милості, але, навпаки, всяким способом і взаємною зичливістю нашою, відповідно до волі вашої королівської милості, охоче до служби готові, з певністю знаючи знак ласки вашої королівської милості, ми, слуги і вірні піддані вашої королівської милості, уклінно просимо […], тобто найперше, аби та баніція, яка за волею вашої королівської милості і Речі Посполитої на нас, невинних, накладена, з милостивої ласки вашої королівської милості ліквідована була, оскільки це перше джерело честі нашої в землі вашої королівської милості. Далі, милостивий наш королю, вольності наші, які предки наші, живучи тут, на тому звичному місці, і шануючи ті надання святої пам'яті покійного короля Стефана, спокійно використовували, аби теж нам, що по них зосталися, тим же способом, нічого не порушуючи, з милостивою конфірмацією ласки вашої королівської милості були повернуті. Третє, в державах вашої королівської милості від їх милостей урядовців маєтків вашої королівської милості і панів старост українних великі пригноблення терпимо без жодної нашої провини, але майже в невинності нашій зазнаємо нестерпних кривд, і навіть здобичі наші, які кривавим потом, життя свого не шкодуючи, у ворога святого хреста здобуваємо, і ті нам спокійно і вільно зужити не дають. Тому уклінно просимо вашу королівську милість, нашого милостивого пана, аби і то було від вашої королівської милості заборонено, щоб більше таких кривд не терпіли. А особливо про платню з милостивої ласки вашої королівської милості, нашого милостивого пана, просимо тепер як люди, позбавлені достатків наших, щоб ми з цією платнею тим краще і достатньо вашій королівській милості, як пану нашому природженому, охоче служити могли. Також просимо вашу королівську милість, нашого милостивого пана, про знак, тобто про хоругву, під яким то знаком вашої королівської милості, нашого милостивого пана, тим краще ми могли б бути знані як вірні піддані і слуги вашої

королівської милості. А на наказ, куди буде воля вашої королівської милості, нас, слуг підданих своїх, до служби послати, із звичних місць своїх ми йти готові. Повторно вірність всіляку, підданство наше вашій королівській милості, нашому милостивому пану, віддаємо.

Дано в Запоріжжі, *anno domini millesimo sexgentesimo die prima mensis iulii.*

Вашої королівської милості всього підданства вірні слуги, Самуїл Кішка гетьман, полковники, сотники, отамани і все рицарство вашої королівської милості Війська Запорозького.

Жерела до історії України-Руси. – Львів, 1908. – Т. VIII: Матеріали до історії козаччини по 1631 р. / Зібрав і видав І. Крип'якевич. – С. 98-99.

№ 22

1605 р., між січня 20 і березня 3. Варшава. – З промови Януша Острозького на вальному сеймі 1605 р. про козацькі універсали з вимогою сплати грошей

[…] Низових козаків дуже легко можна приборкати, коли їх милості панове прикордонні старости хотітимуть рушити проти цього супротивника; треба їх швидко вгамувати, бо вже взяли над нами велику гору. Їде сюди й[ого] милість ксьондз єпископ київський, він краще доповість в[ашій] к[оролівській] м[илості], що там діється; але, як мені відомо, вже до того дійшло, що ті козаки універсали розіслали в тих краях, наказуючи собі гроші складати; через це побоюємось, щоб селяни наші за такого свавілля, коли кари немає, до козаків не приставали і не приєдналися.

Жерела до історії України-Руси. – Львів, 1908. – Т. VIII: Матеріали до історії козаччини по 1631 р. / Зібрав і видав І. Крип'якевич. – С. 110.

№ 23

1605 р., 20 серпня. – Зі щоденника сейму: королівська пропозиція щодо турків, татар і козацької сваволі

[…] Після цього вітання й[ого] м[илість] к[нязь] Підканцлер вніс пропозицію від й[ого] милості короля такого змісту:

Перше: про турецьку небезпеку, бо хоч молодий володар на престол турецький вступив, однак паші часу не марнують, жодної оказії з *genus consultationum*[34], хоч володаря молодого мають, не пропускають. Наш заслон, шляхетне і багате

---

[34] *Genus consultationum* – з роду консультацій (для консультацій).

Королівство Угорське, за яким ворог не так легко міг нас дістати, тепер ослаблений. Зухвальство козацьке тим часом три міста турецькі сплюндрувало, чого турки забути не схочуть, чекаючи лише слушного часу.

Друге. Татарин упоминків допоминається і не завжди ними задовольняється, жорстокість, запальність, пожарища, захоплення жінок, дітей, здобичі пригадав […].

Жерела до історії України-Руси. – Львів, 1908. – Т. VIII: Матеріали до історії козаччини по 1631 р. / Зібрав і видав І. Крип'якевич. – С. 111.

№ 24

1606 р., листопада 30. – З грамоти ростовського, ярославського й устюзького митрополита Філарета устюзькому протопопові Успенського собору про участь українських козаків у повстанні під проводом Івана Болотнікова

[…] А ныне, по своим грехом, забыв страх божий, воста плевел, хощет поглотити пшеницевосные класы: окопясь, разбойники и тати, и бояр, и детей боярских беглые холопи, в той же прежепогибшей оскверненной Северской Украине, и сговорясь с воры и с казаки, которые отступили от Бога и от православныя веры, и повинуясь сатане и дьявольским четам, и оскверня всякими злыми делы Северские городы, и пришли в Рязанскую землю и в прочая городы и тамо тако ж святыя иконы обесчестиша, церкви святыя конечно обругаша, и жены и девы бесстыдно блудом осрамиша и домы их разграбиша, и многих смерти предаша […].

Селянський рух на Україні 1569-1647 рр.: Зб. док. і матеріалів / Упоряд. Г. Боряк, К. Вислобоков, Т. Гирич та ін. – К., 1993. – С. 139.

№ 25

1609 р., вересня 6, Острог. – Лист краківського каштеляна князя Януша Острозького до короля Сигізмунда III про неможливість придушення козацького свавілля в Україні невеликими загонами, що є в його розпорядженні

Найясніший милостивий королю, наш милостивий пане!

Коморник в. к. м. пан Мошинський передав мені сьогодні, 6 вересня, лист в. к. м., нашого милостивого пана, у якому в. к. м. зволиш наказати мені, щоб я втихомирив козацьке свавілля на Україні і щоб козаки не збиралися купами і не порушували угод з прикордонними сусідами. Але я сам не маю таких сил, щоб міг виправити те, що надто шкодить. Бо і зараз по Україні розійшлися корогви, які діють від імені в.

к. м. і називають себе слугами в. к. м., хоча насправді ними не є. Я ж бачу, що в цій ситуації ні я, ані хто інший не зможе їх приборкати. Шляхта нарікає на великі грабунки, так що не лише Волоська земля, але й наші краї набирають великого страху, перед власними дверима. Як сенатор, я мушу правдиво повідомити про це в. к. м., нашого милостивого пана. Передаю при цьому милостивій ласці в. к. м., нашого милостивого пана, свої покірні служби і вірне підданство, прохаючи Бога, щоб в. к. м. довго і щасливо зволив панувати над нами у доброму здоров'ї.

Даний з Острога, дня 6 вересня, року 1609.

В. к. м., нашого милостивого пана, найнижчий слуга і вірний радник кн. Януш Острозький, краківський каштелян, рукою своєю.

Селянський рух на Україні 1569-1647 рр.: Зб. док. і матеріалів / Упоряд. Г. Боряк, К. Віслобоков, Т. Гирич та ін. – К., 1993. – С. 146-147.

№ 26

1610 р., 29 травня. – З листа козацького гетьмана Григорія Тискіневича до київського підвоєводи М. Холоневського з проханням усунути унійного намісника у Києві

Милостивий пане підвоєвода київський! Зичливості і приязні наші лицарські якнайщиріше віддаємо в ласку вашої милості, нашому милостивому панові, що там дана нам справа, що там якийсь, на ім'я Антоній Грекович[35], розстрига і відступник від віри нашої, іменується якимсь офіціалом, тобто протопопом тамошнім київським, який забороняє і не дозволяє собору в церкві Божій у святої Софії збирати і монорації за стародавнім звичаєм відправляти; що нам і слухати сумно, і ми й самі не знаємо, що в тому діється: чи то з боку короля його милості, чи ні; отже, ми уклінно і покірно просимо, щоб ваша милість як наш милостивий пан не благоволив того допускати тому розстризі і злочинцеві і подав нам свою допомогу, тому що ми хочемо відстоювати те [право] навіть і […] своїх наставляти і жаліти до кінця хочемо, і за Церкву нашу східну і за віру грецьку голови свої мали б всі зложити, наперед Богові милостивому признаємося і вашій милості, нашому милостивому панові; і якби умислу свого той розстрига відмінити не схотів, а схотів би забороняти, то ми дозволили його, де-небудь здибавши, вбити, як пса; а ми такого [вбивцю] […] і боронити словом нашим лицарським обіцяємо […]. Писаний за порогами, року шістсот десятого, мая двадцять дев'ятого дня вашій милості, нашому милостивому панові, у всьому послушний.

Хрестоматія з історії Української РСР: У 2 т. – К., 1959. – Т. 1: З найдавніших часів до кінця 50-х рр. XIX ст. / Упоряд. О. Бевзо та ін. – С. 195-196.

---

[35] Унійний намісник у Києві.

№ 27

1618 р. Варшава. – Із записки, поданої на вальний сейм невстановленою особою, про становище в Україні та способи стримання козацької сваволі

Способи стримання козацької сваволі.

[…] Перш за все, оскільки така сваволя купчиться у королівських містах і маєтках, у шляхетських та церковних володіннях, а особливо на слободах, котрі так багато намножилися, треба видати певну постанову, щоб урядники маєтків й. к. м., духівництва і панів шляхти оголосили у своїх володіннях накази, аби ніхто із згаданих маєтків не смів приєднуватись до тих, що виступають зачинщиками такої сваволі й нечестивості, під загрозою суворого покарання: страти, а крім того, втрати всього майна, яке б згадані свавільники мали будь-де і під яким завгодно паном. А оскільки деякі з них не мають жодного майна, крім награбованого, здобуваючи його на землях короля й. м. і приносячи в дім своїх батьків, братів чи інших свояків та родичів, влаштовуючи, як правило, у деяких місцях у своїх побратимів схованки, то на останніх слід накласти таке покарання, щоб і їхнє майно повністю конфіскувалося або забиралося, а крім того, застосовувалися і інші кари. Це стало б надійним заходом, бо згадані свавільники, що недбало ставляться до власного життя і майна, якого мають мало, принаймні оглядалися б на своїх батьків, братів, родичів чи на тих людей, від яких зазнали добродійства, і стримувалися б від цієї сваволі, не бажаючи згаданим особам шкоди або покарання. А згадані особи відмовляли б їх від такої сваволі і розбишацтва.

Одна біда, один клопіт – хто стане наглядати за цим і хто це виконуватиме. Мусив би цим займатися уряд, тобто воєвода з українними старостами, які б могли, маючи офіційних обвинувачувачів, притягти до суду і шляхту, вимагаючи видачі згаданих свавільників, і зуміли б провести розумне слідство над такими розбишаками. Бо цього досить легко досягти, маючи в руках одного або двох: решту б відшукали, як клубок по нитці. Але для цього потрібно, щоб й. м. п. київський воєвода[36] частіше бував на Україні. Ми ж, як бачимо, мало від нього маємо допомоги, бо в Києві був лише двічі: їдучи до Москви і заїжджаючи на воєводство. Крім того і урядники його там не дуже хвалять, бо, по-простому кажучи, кожен шукає, що його [власне], а що – не Богове. Українні панове старости, особливо магнати, теж не думають про те, щоб навести порядок, який сприяв би державному благу, бо ніколи самі у своїх староствах не бувають і таких слуг, які б за цим стежили, там не тримають. Говорять так: кому хочеш вільно, давши підстарості червоний золотий, вийти на козацтво, а як козак-розбишака повернувся з розбою, тоді з підстаростою розділить те награбоване, що повидирав у вбогих людей[37] […].

---

[36] На той час ним був Станіслав Жолкєвський.

[37] «Убогі люди» – типовий фразеологічний зворот у мові тогочасної шляхти. Насправді

А якщо я написав тут щось нерозумне, то ще раз прошу ваших милостей, мої милостиві панове, пробачити мою глупоту, бо мене мучить палке співчуття кривдам убогих людей і така велика несправедливість, що діється тут, у нас на батьківщині […].

Селянський рух на Україні 1569-1647 рр.: Зб. док. і матеріалів / Упоряд. Г. Боряк, К. Віслобоков, Т. Гирич та ін. – К., 1993. – С. 167-168.

№ 28

1621 р. – Список козацьких полків і полковників, що брали участь у Хотинській кампанії

Реєстр полковників Війська Запорозького в турецькій кампанії під Хотином 1621 р.

Полк Петра Конашевича-Сагайдачного, гетьмана Війська Запорозького – три тисячі коней.

Полк Івана Зишкаря – дві тисячі триста двадцять коней.

Полк Куроши Богдана – тисячу шістсот коней.

Полк Тимоша Федоровича – чотири тисячі.

Полк Мойсиха Писарка – дві тисячі п’ятсот.

Полк Федора Білогородька – три тисячі двісті.

Полк Данила Дорокола – три тисячі.

Полк Адама Подгорського – три тисячі сімсот.

Полк Сидора Сємаковича – три тисячі п’ятсот.

Полк Василя Луцкевича – чотири тисячі сто.

Полк Яцка Горденка – дві тисячі сімсот.

Полк Цєцюри Семрока – три тисячі двісті.

Полк Івана Гардзея – дві тисячі.

Полк Івана Ґардзеля – дві тисячі.

Разом всього Війська Запорозького – сорок одна тисяча п’ятсот двадцять.

Артилерія козацька.

Гармат мідних – двадцять, залізних – три.

Сумок з ядрами і з порохом – дванадцять.

Жерела до історії України-Руси. – Львів, 1908. – Т. VIII: Матеріали до історії козаччини по 1631 р. / Зібрав і видав І. Крип’якевич. – С. 250.

ж йдеться про середню і дрібну шляхту, чиї інтереси відображає цей документ.

№ 29

1622 р., березень, Київ. – Передсмертний лист гетьмана Війська Запорозького Петра Конашевича-Сагайдачного до польського короля Сиґізмунда III і його сина Владислава

Найяснѣйшій королю Полскій и наймилостивѣйшій мой пане. Поворочаючи зъ подъ Хотѣня до дому, любо свѣтлѣйшій ксіонже принцъ Владиславъ, наймилшій вашого королевского величества сынъ, а мой найласкавѣйшій добродѣй, для улѣченія смертельныхъ ранъ и болѣзній моихъ придалъ мнѣ лѣкаря своего; однакъ изнемогають тамъ всѣ того лѣкаря лѣкарственныи медикамента и довцѣны, гдѣ ядовитыи пострѣлы бѣсурманскіи, въ тѣло мое потрафивши, всѣ майстерства лѣкарственныи упередили, и смертотворный ядъ свой внутрними дѣйствіями во всѣ составы и жилы мои розливши, латвую и уже видимую не ко животу, но ко гробу устрояють мнѣ дорогу; бо чимъ далѣй, тымъ барзѣй изнемогаю и до кончины приближаюся. Для чого не смѣючи болшей и доктора вашого найяснѣйшого королевского величества при собѣ удержовати, зъ достодолжнымъ служебничимъ за него благодареніемъ отпускаю его до двору вашого найяснѣйшого королевского величества. Самь тежъ приближаючися ко дверемъ гробнымъ, отдаю подъ ноги вашого найяснѣйшого королевского величества найнижайшій остатній уклонъ мой; и уже не надѣючися болшей видѣти въ жизни сей найяснѣйшого лица и ласкавыхъ ку собѣ очесъ вашого королевского величества, послѣднимъ листовнымъ пожегнанемъ жегнаю превысокіе вашого найяснѣйшого королевского величества, наймилшого сына вашого, моего же директора и найласкавшого добродѣя, свѣтлѣйшого ксіонженца принца Владислава, персони. Гдѣ яко упрейме зычу, абы Господь Богъ всемогущею силою сохранилъ вашого найяснѣйшого королевского величества и наймилшого сына вашого принца Владислава здоровье, при щасливыхъ всегда вашихъ и державы вашея, короны Полскія сукцесахъ; такъ и прошу покорне вашого найяснѣйшого королевского величества прощенія, въ чемъ бы колвекъ згрубилъ и погрѣшилъ, яко человѣкъ, предъ найяснѣйшимъ вашого величества маестатомъ. Панъ докторъ вашого найяснѣйшого королевского величества, будучи при мнѣ въ Кіевѣ чрезъ часъ немалый, яко присмотрѣлся добре безпрестаннымъ многихъ козаковъ, отъ пановъ Полскихъ и ихъ старостокъ, разными способами оскорбленныхъ и бѣдствуемыхъ, сквирскамъ, плачамъ и опеляціямъ, до мене заношеннымъ, такъ о всемъ томъ можеть ретелне словесно донести вашому величеству, если ваше найяснѣйшее величество рачить его о томъ спытати и милостиво послухати. А я, монаршіе вашого королевского величества нозѣ смиренно обнявши, покорне и слезне прошу, дабы тое козакамъ творимое бѣдствіе и озлобленіе превысокимъ и грознымъ вашого найяснѣйшого величества мандатомъ было запрещено и ускромлено. Особливо Унѣя, за милостивымъ вашого найяснѣйшого королевского величества позволенемъ, теперъ зъ Русѣ чрезъ святѣйшого Феофана, патріарху Іерусалимского, знесенная, абы впредъ въ той

же Русѣ никогда не отновлялася и своихъ роговъ не возносила. Мають абовѣмъ отци езуити и все духовенство костела Римского (и безъ насъ православныхъ) кого до Унѣи своей наворочати и присвояти, – тыхъ народовъ, которыи отнюдъ не вѣдають и не вѣрять Христа Господа, плотію въ міръ пришедшаго. А мы православныи, древнихъ Святыхъ Апостолскихъ и Отческихъ преданій и догматовъ безъ жадной Унѣи и схизмы придержащися, не отчаваемся нашого спасенія и блаженного живота вѣчного. Сіи двѣ мои, вѣрного вашого королевского величества слуги, желанія, ежели рачить и наймилшимъ дѣтемъ своимъ по собѣ милостивно прикажешъ учинити и непремѣнно всегда заховати, то и панованіе ихъ и цѣлой короны въ тишинѣ и благовременномъ отъ всѣхъ непріятелскихъ навѣтовъ покой завше будеть и преизбудеть. Чего я и повторе всеусердно желаю. Зъ Кіева, марта числъ послѣднихъ, року 1622. Вашому найяснѣйшому королевскому величеству вѣрный и найнижайшій слуга Петро Конашевичъ Сагайдачный, гетманъ Войска Запорозского.

Акты ЮЗР. – СПб., 1865. – Т. 2. – С. 72-73.

№ 30

1625 р., жовтня 27. – Куруківська угода[38] між представниками польського уряду і запорозькими козаками

[…] Найбільше і найсерйозніше непокоїли Річ Посполиту морські походи козаків, які вони робили всупереч забороні уряду, а також їх свавільства, які вони чинили в містах. Злочини ці зазнали належної кари від зброї коронного війська. Тим, які через щастя і з волі Божої уникнули страти і зберегли життя, обіцяючи надалі віддати його на службу Речі Посполитій, ми іменем його королівської милості і Речі Посполитої оголошуємо прощення; всі вони, як ті, що лишаться на службі його королівської милості, так і ті, які по волі й. к. м. повернуться в свої домівки, не мусять нести ніякої відповідальності з умовою, що вони виявлятимуть до начальників належну пошану і покору, не будуть втручатися в розпорядження судової і адміністративної влади і захоплювати доходи.

Ми вважаємо справедливим, щоб Військо Запорозьке, яке складається з підданих й. к. м., мало голову або старшого, за прикладом давніх років, призначеного королем або гетьманами коронними з відома й. к. м. Тому на основі повноваження,

[38] Куруківську угоду укладено в урочищі Медвежі Лозки біля Курукового озера (поблизу сучасного Кременчука) між польським польним коронним гетьманом Станіславом Конєцпольським та гетьманом Війська Запорозького Михайлом Дорошенком під час повстання Марка Жмайла 1625 р. Нереєстрові козаки не визнавали Куруківської угоди і продовжували боротьбу.

даного від й. к. м. і Речі Посполитої, й. м. пан воєвода сандомирський, гетьман польний коронний, з відома всіх нас, затвердив старшим обраного козаками пана Михайла Дорошенка.

І надалі козаки повинні будуть коритися виключно тому старшому, якого самі вони оберуть, але який буде затверджений королем його милістю або його наслідниками, польськими королями, на подання коронних гетьманів […].

Через те, що король його милість бажає для кращого порядку знати число козаків, щоб мати змогу заохотити більш заслужених до успішної служби Речі Посполитій, то він доручив скласти правильний список Війська Запорозького з зазначенням числа козаків, які проживають у кожному місті й. к. м. А що перепис цей зручніше зробити на місці, ніж тут, то ми призначаємо строк з 6 листопада по 18 грудня нового стилю поточного року. Протягом цих 6 тижнів козаки мусять скласти правильні реєстри, які не перевищують 6 тисяч з зазначенням, скільки їх живе в кожному старостві. Реєстри ці мусять бути подані або й. м. коронному гетьманові, або панам комісарам, для цього призначеним. Далі списки будуть передані в коронний скарб, а звідти копії будуть повідомлені цим старостам […].

Для Війська Запорозького ми призначаємо платню на рік 60 000 злотих польських, які вони будуть одержувати в місті й. к. м. Києві в день св. Іллі за руським календарем. Крім того, бажаючи, щоб урядові особи ретельніше виконували свої обов’язки на службі й. к. м. і Речі Посполитої, ми призначаємо такі оклади для старшини: старшому над усім військом – 500 злотих на рік, обозному – 100 злотих, двом осавулам – по 150 злотих, 6 полковим осавулам – по 50 злотих, шести полковникам – по 100 злотих, шістдесяти сотникам – по 50 злотих, судді військовому – по 100 злотих.

З числа 6000 козаків 1000 або більше, на розсуд коронного гетьмана і з відома їхнього старшого, залежно від умов часу, мусять перебувати на Низу за порогами і там виконувати свою службу: подавати відомості про дії ворогів, не допускати їх до переправ і взагалі захищати ті місця. Решта, живучи по волостях, мусили йти в похід з наказу коронних гетьманів на допомогу регулярному війську або туди, куди треба буде, утримуючись у дорозі від утискання жителів.

Історія України: Хрестоматія: У 2 ч. – К., 2004. – Ч. 1 / Упоряд. Б. І. Білик та ін. – С. 109-110.

№ 31

1630 р. – Промова ґнєзненського архієпископа Венжика[39] на Шредському сеймику про необхідність впорядкувати козаків, згідно з постановами Куруківської комісії, та зберегти вольності тим, котрі перебуватимуть на королівській службі

[…] Як сваволя козаків запорозьких і непослушенство Речі Посполитій гідні кари, так і втримання їх *in obsequio reipublicae*[40] дуже потрібне, що попередні експедиції показали; для обох цілей вважаю корисним, щоб куруківська комісія, авторитетом сейму апробована, залишилася в силі, і ті, хто є і будуть на утриманні Речі Посполитої, залишилися при своїх вольностях, так як їхні здібності Річ Посполита *in omnem casum*[41] ужити може.

Жерела до історії України-Руси. – Львів, 1908. – Т. VIII: Матеріали до історії козаччини по 1631 р. / Зібрав і видав І. Крип'якевич. – С. 355.

№ 32

1638 р., не пізніше липня 10, табір на гирлі р. Старець. – Лист гетьмана Війська Запорозького Дмитра Гуні до коронного великого гетьмана Станіслава Конєцпольського з вимогою зберегти козацькі права

Найнижчі й в усьому добровільні наші рицарські служби найпильніше доручаємо милостивій ласці вашої вельможності, нашого милостивого пана etc.

З великою радістю чекали ми на милостиву ласку в. м. нашого м. п., втішені перед тим універсалом в. м., сподіваючись, що змилосердившись, як християнський пан, зволиш покласти кінець тій смуті і невпинному проливанню християнської крові. Тому й Війська нашого Запорозького не розпускали, не бажаючи

---

[39] Ян IX Венжик (1575-1638) – архієпископ ґнєзненський. Навчався в Калуші та Кракові, потім у Римі. Після повернення до Польщі зробив духовну кар'єру. 1619 року став єпископом перемишльським, 1624 р. – познанським, а в 1626 р. – ґнєзненським архієпископом, або ж примасом Польщі (цей почесний титул голови церковної ієрархії країни був уведений рішенням Констанцького собору в 1417 р.). Венжик брав активну участь у політичному житті країни, був активним опонентом Сиґізмунда III у справі посадження на московський трон його сина Владислава. Відомий не лише як церковний діяч, але і як письменник. Його твори: «Synodus provincialis Gnesnensis A. D. 1628 die 22 Mai celebrata» (1629), «Sinodus Provincialis Gnesnensis» (1634), «Constitutiones Synodorum Metropolitanae Ecciesiae Gnesnensis Provincialium» (1637) (http://bie.slovarnik.ru/html/v/venjik.html).

[40] *In obsequio reipublicae* – в покорі державі.

[41] *In omnem casum* – в будь-якому разі.

більше спостерігати, як ллється невинна кров. Не можемо інакше розуміти того, що в. м. не для згоди й поміркованості привів усе своє військо сюди, в плавні, перед Військо Запорозьке, а напевно для того, щоб остаточно знищити нас. Чати свої розпустили, котрі над невинною християнською кров'ю знущаються гірше, ніж супротивники святої віри, як слуги жорстоких тиранів. Очевидно, немає тут ні правди, ні Божого страху. Нехай би точили війну з нами, з Військом Запорозьким, котре життя свого не шкодує й за наші криваві заслуги та невинно пролиту кров здалося на милість найвищого Бога, давши спокій невинним, бідним і пригніченим людям, голос котрих і невинно пролита кров волають до Бога про помсту, закликаючи й нас до того. Через зрадників наших втрачаємо права і вольності, надані від св. пам'яті королів польських за наші криваві заслуги, втрачаємо все, що з давніх часів набуте виключно шаблею. Тому ліпше померти і один за другим покласти голови, ніж погодитись на таке перемир'я, як під Кумейками, бодай ніколи не вернулося б. Однак, як і раніше писали до й. в. м., так і тепер, здаючись на ваш мудрий розсуд, просимо в. м., нашого м. п., припинити проливання невинної християнської крові й не залишати нас без своєї панської ласки, щоб ми більше не терпіли таких бід і гноблення, а лишалися при давніх правах і вольностях, набутих колись нашими кривавими заслугами. Певно, що ми не бажали б довше дивитись на проливання невинної крові, але нас стримує те, що в. м., наш милостивий пан, прийшовши сюди, ні перемир'я, ані справжньої війни не починаєш. Взяти ж нас буде нелегко. Щоб не звинувачувати нас, коли ми, як слуги і підніжки в. м., з в. м., нашим м. п., битись не хочемо, але якщо хтось нападе на нас – будемо боронитися. Тому просимо в. м., нашого милостивого пана, повестися з нами так, щоб це було славою для в. м. та без обтяження як нас самих, так і убогих людей, без кровопролиття. І як на батька покладаємось, щоб своєю мудрою увагою той наш вчинок покривши і до милостивої ласки наш прийнявши, зволив бути нашим захисником перед й. к. м. й Річчю Посполитою. А ми, поки будемо живі, за щасливе панування в. м., нашого милостивого пана, Бога просити і всяким добром винагороджувати будемо. Віддаючи до милостивої ласки в., нашого милостивого пана й добродія пана бога просити і всяким добром винагороджувати будемо. Віддаючись до милостивої ласки в., нашого милостивого пана, з приниженими службами нашими, просимо про швидку відповідь, чи з добром, чи на що буде воля й милостиве рішення в. м., нашого милостивого пана, і те все на мудрий розсуд в. м. віддаємо. Просимо сьогодні нас повідомити.

В. м., нашого милостивого пана, у всьому покірні слуги.

Дмитро Тимошевич Гуня, старший над Військом Запорозьким й. к. м.

Селянський рух на Україні 1569-1647 рр.: Зб. док. і матеріалів / Упоряд. Г. Боряк, К. Віслобоков, Т. Гирич та ін. – К., 1993. – С. 301-302.

№ 33

П'єр Шевальє. – Розвідка про землі, звичаї, спосіб правління, походження та релігію козаків

Козаки завдячують своєю назвою вправності та спритності, з якими вони досягають найнебезпечніших і найнеприступніших місць, таких як гирло Борисфена, щоб звідти йти війною на турків та малих татар[42]; польське слово «коза»[43] означає те саме, що французьке *une chevre*.

Колись, а також за часів Сигізмунда Першого[44] це були добровольці з окраїн Русі, Волині, Поділля та інших провінцій Польщі, які гуртувалися так, як це вони роблять і тепер, щоб піратствувати на Чорному морі, де вони звичайно захоплювали величезні цінності й багату здобич, як на турецьких галерах[45], що зустрічалися на цьому морі, так і під час нападів на Анатолію[46]; там вони часто грабували і плюндрували такі міста, як Трапезунд[47] і Сіноп, кілька разів навіть насмілившись підійти на дві милі під Константинополь і взяти там бранців та здобич. Коли надходила осінь, кожний з цих сміливців вертався додому, умовившись зустрітися весною на островах і порогах Борисфена, щоб звідти знову робити свої походи.

---

[42] Тобто кримських татар.

[43] Таке пояснення назви «козак», носії якої своєю вправністю та спритністю начебто нагадували диких кіз і яка була співзвучна зі словом «коза», дуже поширене в польській історіографії XVII ст. Так, П. Пясецький, старший сучасник Шевальє, ще раніше виклав це тлумачення у своєму творі «Chronica gestorum in Europa singulariorum recentiorum» («Хроніка деяких новіших подвигів, що відбулися в Європі»), що вийшов з друку в Кракові першим виданням 1645 р., другим – у 1648 р. Історична думка вже у XVIII ст. відмовилася від цього поверхово-натуралістичного і формально-лінгвістичного трактування назви «козак» (Примітки // Шевальє П'єр. Історія війни козаків проти Польщі з розвідкою про їхнє походження, країну, звичаї, спосіб правління та релігію і другою розвідкою про перекопських татар. – К., 1993. – С. 189).

[44] Сиґізмунд І Старий був королем Польщі і великим князем литовським протягом 1506-1548 рр. Звістка Шевальє про те, що козацтво існувало і до королювання Сиґізмунда І, відповідає історичній дійсності. Так, М. Бєльський у своїй «Хроніці» вперше згадує про козаків під 1481 р.: у тогочасній польсько-татарській війні козаки були провідниками для поляків. У привілеї великого князя Олександра Києву від 1499 р. визначене мито, яке київським міщанам дозволялося брати від козаків за рибальський промисел на київських уходах. За Сиґізмунда І українське козацтво вже відігравало помітну роль у воєнній і політичній історії Польщі та Литви (Примітки // Шевальє П'єр. Історія війни козаків… – С. 190).

[45] Галера – дерев'яне гребне військове судно бл. 40-50 м у довжину, 4,5–7,5 м ширини. Була на озброєнні флотів до кінця XVIII ст. (Примітки // Шевальє П'єр. Історія війни козаків … – С. 190).

[46] У тексті: «Натолі».

[47] У тексті: «Требізонд».

Король Стефан Баторій[48], якому Польща завдячує багатьма хорошими законами, розуміючи, наскільки ці волоцюги можуть прислужитися йому щодо охорони кордонів Русі та Поділля, яким завжди загрожували напади татар, створив з козаків військо. Він віддав їм місто Трахтемирів над Борисфеном разом з його околицями, яке мало служити для козаків військовим центром, призначив їм гетьмана й уповноважив його добирати підлеглих офіцерів, потрібних для командування козаками, надавши першим, крім плати, привілеї та вільності[49]. Король додав до цієї козацької піхоти дві тисячі кінноти, на утримання якої він призначив четверту частину прибутків зі своїх маєтків, а тому названо їх квартани, або перекручено – кварцяни.

Створене таким чином військо для охорони кордону так його забезпечило від татарських нападів, що всі безлюдні землі за лінією міст Брацлав, Бар та Київ почали заселюватися, і там побудовано велику кількість міст та фортець, оскільки

---

[48] Стефан Баторій (27.09.1533–12.12.1586, Ґродно) – польський король (з 1576). Син семигородського (трансільванського) князя Стефана IV, чоловік Анни Яґеллонки, дочки Сигізмунда I. Навчався в Падуанському університеті. У 1571-1576 рр. – семигородський князь. Вибраний польським королем при підтримці середньої шляхти. За правління Баторія польський уряд зробив спробу знищити Запорозьку Січ. У квітні 1578 р. було видано королівський універсал, яким заборонялося пускати запорожців «на волость» і торгувати з Січчю зброєю і порохом. У вересні-грудні 1578 р., готуючись до війни з Московською державою і намагаючись використати в ній козацтво, Баторій збільшив кількість реєстрових козаків до 500 осіб, а в 1583 р. – до 600 осіб. У 1579-1582 рр. Річ Посполита брала участь у Лівонський війні (1558-1583), за активної участі українських козаків. У січні 1582 р. Стефан Баторій, після шестимісячної облоги Пскова, уклав в Ямі Запольському перемир'я з Московським царством. Намагаючись зміцнити королівську владу, вів боротьбу з польськими магнатами. Підтримував освіту, зокрема 1 квітня 1579 р. Стефан Баторій видав привілей, який поклав початок Віленському університетові, за його каденції були відкриті єзуїтські колегії в Любліні (1581), Полоцьку (1582), Ризі (1582), Калуші (1583), Несвіжі (1584), Дерпті (1586) тощо (http://ru.wikipedia.org/wiki/Стефан_Баторий; Довідник з історії України. – С. 54).

[49] У червні 1572 р., за наказом короля Сигізмунда II Августа, було утворено наймане козацьке військо чисельністю 300 осіб. Ці козаки мали охороняти південні та східні кордони держави, а також забезпечували внутрішню злагоду в суспільстві. Першим їхнім старшим (згодом гетьманом) було призначено Я. Бадовського. За короля Стефана Баторія реєстр збільшено до 600 осіб. Реєстрові козаки здобули право власної військової, адміністративної та судової юрисдикції, звільнялися від податків і повинностей, мали право на землеволодіння, на промисел і торгівлю, отримували державну платню за службу. Резиденцією новоствореного війська стало місто Трахтемирів під Каневом з давнім Зарубським монастирем, де планувалося розмістити козацький шпиталь і зберігалися надані королем регалії – малинова корогва, військова печатка, бунчук, булава, бубни і труби. Козацький загін очолив Михайло Вишневецький. Козаки зобов'язувалися не нападати на Крим і Молдавію, не здійснювати походи на Білгород, Очаків, Тягині (суч. Бендери). За угодою сейму, в 1590 р. реєстр збільшився до 1000 осіб, а вже за Куруківською угодою він становив 6000 осіб (Яковенко Н. Нарис історії середньовічної та ранньомодерної України. – К., 2005. – С. 262-263; Зашкільняк Л., Крикун М. Історія Польщі. – Львів, 2002. – С. 129-130).

кожний приводив туди людей з усіх сусідніх провінцій. Організоване так військо продовжувало існувати і робило Польщі значні послуги, незрівнянно більші, ніж перед тим, коли, розпорошене та блукаюче, воно не могло діяти одностайно. Проте наскільки його об'єднання було корисним для того, щоб чинити опір татарам і оберігати кордони, настільки воно незабаром виявилося руйнівним та шкідливим для Речі Посполитої, проти якої ця вояччина піднімала заколоти багато разів. Козаки дійсно, відчувши себе такими необхідними, майже не хотіли слухати наказів своїх начальників, ані визнавати польських магнатів, яким вони підлягали. Перше козацьке повстання вибухло 1587 р. під проводом Івана Підкови, їхнього отамана, який зазнав поразки і якому кінець кінцем відтяли голову[50]. 1596 р. король Сигізмунд Третій після скарги султана заборонив козакам провадити свої звичні походи на Чорне море, і вони справді припинили їх; але натомість козаки кинулися тоді на Русь та Литву, де вони заподіяли нечуваних спустошень під проводом свого отамана Наливайка. Даремно їм надіслано наказ скласти зброю і повернутися додому, вони знехтували той наказ і ще тісніше об'єдналися під проводом свого вождя для того, щоб чинити опір польському війську, яке гетьман Жолкевський змушений був вести проти них, щоб примусити їх скоритися. Козаки очікували його з великою упертістю під Білою Церквою і навіть вели супроти поляків успішний бій; але Жолкевський, який був видатним воїном, навально атакував козаків у наступному бою і, відкинувши їх у невигідні для них місця, примусив їх видати йому Наливайка, який і загинув подібно до свого попередника.

1637 р. козаки знову повстали, але з такими ж поганими наслідками, як і до того. Причиною їхнього повстання було те, що багато польських магнатів, – які здобули або одержали в дар прикордонні землі в місцях, призначених для перебування козацького війська, і які хотіли заради збільшення прибутків змусити своїх нових підданих до тієї самої панщини, до якої були зобов'язані мешканці інших провінцій Польщі, – переконало короля Владислава і Річ Посполиту, що слід покарати зухвалих козаків, які справді могли цілком зруйнувати їхні плани: адже вони були розгнузданими людьми і за їхнім прикладом і селяни почали менш терпляче зносити своє ярмо. Отож і вирішено побудувати фортецю в місцевості Кодак, над Борисфеном, дуже зручній для стримування козаків, оскільки Кодак близько порогів, тобто підводних скель цієї ріки, які є для козаків найнадійнішим пристановищем. У зв'язку з тим, що козаки одразу розгромили французького полковника Маріона, якого гетьман Конєцпольський залишив там з двомастами чоловік для спорудження фортеці, гетьман відрядив туди на зимування частину своїх військ, аж доки фортеця не стала обороноздатною. Козаки, добре розуміючи, з якою метою так швидко будують цю фортецю, стривожилися і зібрались у якнайбільшій кількості; проте, відчувши в хвилину, коли їм найбільше потрібна

---

[50] Насправді виступ козаків під проводом Івана Підкови (він же Серпяга, Волошин) відбувся в 1577 р., але не як повстання, а як похід у Молдавію, де Підкова мав намір стати господарем (Примітки // Шевальє П'єр. Історія війни козаків… – С. 190-191).

була єдність, недовір'я до свого отамана Саваконовича[51], вони вбили його і в збудженні обрали на його місце якогось Павлюка[52], людину неотесану і з малим досвідом. Отож невдовзі вони дорого поплатилися за це обрання, бо доки вони стали табором, їх зустрів в околицях Корсуня[53] польний гетьман Потоцький, а оскільки в козаків було мало кінноти, то їх досить легко розгромлено. Коли втікачі кинулися в Боровицю, Потоцький негайно поспішив, щоб їх там обложити; але, тому що тамтешня місцевість була цілком позбавлена припасів, козаки змушені були видати Потоцькому свого отамана Павлюка разом з чотирма іншими головними офіцерами, яким у Варшаві під час сесії сейму, що відбулася там наступного року, відрубано голови, незважаючи на те, що козакам було дане слово зберегти їм життя, Річ Посполита не захотіла дотримати цього.

Після загибелі офіцерів втрачено й привілеї та територію Трахтемирова, яка колись була надана козакам королем Стефаном, і, нарешті, ліквідовано козацьке військо, яке польський король наказав своїм офіцерам перетворити на інше військо з відмінним устроєм, щоб воно було слухнянішим.

Козаки, однак, не втратили бойового духу після цих проявів неласки і зробили одчайдушні зусилля, щоб зберегти свою свободу.

Спробувавши ще раз щастя у війні проти гетьмана Потоцького, козаки значно ослабли в багатьох боях; тоді вони укріпилися по той бік Борисфена, на річці Старча[54], де витримували понад два місяці численні наскоки поляків[55], які, втративши при цьому багато своїх, змушені були поступитися перед цими одчайдухами та пообіцяти їм, що козаки будуть поновлені у своїх привілеях і що їхнє військо, як і раніше, складатиметься з шести тисяч під командуванням гетьмана, призначеного королем. Проте і цього разу обіцянку дотримано не краще, ніж попередню, і більшість козаків, яка залишила військо, була вбита або пограбована солдатами польського війська. Козацьке військо теж було вже не таким, як колись;

---

[51] Саваконович – це гетьман реєстровців Сава Кононович, обраний 1637 р. на противагу Томиленкові й Павлюкові. Кононович вів лінію на угоду зі шляхтою і польським урядом. Павлюк і Томиленко очолили повстанський рух козацтва й селянства, спрямований проти польської шляхти. Вони закликали козаків і селян громити не тільки шляхтичів, а й зрадницьку частину старшини. Кононовича вбили повсталі козаки в тому ж 1637 р. (Примітки // Шевальє П'єр. Історія війни козаків… – С. 191).

[52] У тексті: «Павлюкус».

[53] Після страти Кононовича повстання набрало широкого розмаху, охопивши Київщину, Полтавщину, Чернігівщину. Але в грудні 1637 р. польське військо під командуванням Потоцького розбило повстанців під селом Кумейки, недалеко від Корсуня (Примітки // Шевальє П'єр. Історія війни козаків… – С. 191).

[54] Тобто Старець.

[55] З-під Кумейків уцілілі частини повстанців на чолі з Дмитром Гунею відступили до Боровиці, де були змушені припинити нерівний бій. Павлюка і ще кількох козацьких керівників польська шляхта схопила і стратила. Незважаючи на це, в 1638 р. повстання нереєстрових козаків спалахнуло з новою силою, охопивши ще більшу територію (Примітки // Шевальє П'єр. Історія війни козаків… – С. 191).

замість нього утворено інше, майже зовсім нове, в якому часто змінювали коміcара[56], обминаючи при тому справжніх козаків[57].

Надто швидко після цього відчуто, яку шкоду заподіяли ці зміни. Через два роки татари рушили походом, зайшовши дуже далеко в глибину України і пограбувавши Переяславщину, Корсуньщину та околиці Вишнівця[58], до яких вони перед реформою козацького війська звичайно не наближалися. Через деякий час козаки знову набралися сили, а король Владислав, який надавав великого значення козацтву у війні, яку він мав намір розпочати проти турків і татар, чимало сприяв цілковитому поновленню козацького війська. Він бажав збільшити кількість козацького війська і призначив їм за гетьмана одного з козаків, Богдана Хмельницького.

Тепер на основі цього викладеного про козаків можна зробити висновок, що козаки – це тільки військо, а не народ, як багато дехто думав. Їх найбільше можна порівняти з вільними стрільцями, організованими колись у Франції Карлом VII[59], набраними з усіх місцевостей Французького королівства, здатними носити зброю, які повинні були на перший заклик короля з'являтися на призначене їм місце та були зобов'язані воювати, а за це їх звільняли від усіх повинностей і податків. Козаки теж набрані і завербовані з Русі, Волині та Подолії, вони мають багато вольностей та привілеїв, вони так само зобов'язані вирушати туди, куди їм скомандують. Колись, як про це вже була мова, вони своїм пристановищем мали лише одне місто, де була резиденція їхнього гетьмана, а також пороги Борисфена, звідки походить їхня назва запорозьких козаків, на одміну від козаків з Московії і з-над Дону, або Танаїсу.

Пороги – це руський термін, який означає кам'яні скелі. Цю ріку за п'ятдесят миль[60] від її гирла перетинають скелі, що, сполучаючись одна з одною, творять наче греблю посередині її річища. Ось причина, яка заважає судноплавству і позбавляє Україну можливості збагачуватися, коли б не було такої перешкоди, вивозом до Константинополя збіжжя та інших продуктів, на які вона багатша, ніж будь-яка інша країна світу. Деякі з цих скель розташовані врівень з водою, інші виступають на шість, вісім і десять стоп над її поверхнею; внаслідок цієї нерів-

[56] У тексті: «генерала».

[57] За ординацією 1638 р., польський король призначав від сейму до сейму комісарів і полковників для командування козацьким військом тільки з польської шляхти (Примітки // Шевальє П'єр. Історія війни козаків… – С. 191).

[58] Буквально: «Переяславську, Корсунську та Вишнівецьку території».

[59] З 1337 по 1453 р. між Англією та Францією тривала війна, названа Столітньою. В останнє 25-річчя цієї війни розгортається великий патріотичний рух, спрямований проти нашестя англійців і пов'язаний з іменем Жанни Д'Арк. Складовою цього руху було утворення загонів добровольців, переважно із селян, під назвою «вільні стрільці». Шевальє плутає «вільних стрільців» з регулярним військом, яке вперше було організоване у Франції також за часів Карла VII (Примітки // Шевальє П'єр. Історія війни козаків… – С. 191-192).

[60] Французька миля дорівнює 4452 м.

ності утворюються каскади, або водоспади, що їх лише з великою небезпекою проходять козаки на своїх маленьких суденцях. Таких каскадів є тринадцять, деякі з них мають дванадцять – п'ятнадцять стоп при низькому рівні води. Треба переплисти їх, а потім зробити подорож по Чорному морю, щоб називатися справжнім запорозьким козаком, – так само, як мальтійські рицарі, щоб удостоїтись честі стати членом їхнього ордену, зобов'язані відбути паломництво.

За порогами Борисфена є багато островів. Серед них нижче гирла річки Чортомлик височить один, оточений понад десятьма тисячами інших малих острівців; на деяких з них сухий ґрунт, а на інших – болотяний; всі вони заросли очеретом – ось чому не можна виразно розпізнати протоків, які їх поділяють. Саме в цьому лабіринті[61] козаки мають пристановище, яке вони називають військовою скарбницею, тобто по-французькому *tresor de l'armée,* де вони ховають усю здобич, що привозять зі своїх походів на Чорне море; доступ до цього місця такий утруднений і небезпечний, що численні турецькі галери, які гналися туди за козаками, там і загинули.

Саме на цьому місці збираються козаки, щоб іти в похід. Після того як вони зберуться і виберуть з-поміж себе отамана, який поведе їх у похід і командуватиме ними, козаки починають будувати свої судна завдовжки в шістдесят і завширшки в десять або дванадцять стоп. Вони без кіля, а побудовані як човен з липи або з верби, обшитий на бортах високо дошками, які козаки прикріплюють одну до одної за допомогою шипів. Козаки ставлять два весла, щоб краще повертати човен, коли вони змушені тікати; для більшої стійкості човна на хвилях прикріплюють до бортів в'язки очерету завтовшки з бочечку. Звичайно судна мають десять – дванадцять або п'ятнадцять весел на кожному борту і більше швидкохідні, ніж турецькі галери; у козаків погані вітрила, але вони користуються ними тільки під час хорошої погоди і волять веслувати, коли дме сильний вітер. З харчів козаки в дорогу беруть лише сухарі, які вони тримають у бочці і в міру потреби виймають через отвір для чопа. Крім цього вони мають ще барило вареного пшона та барило хліба, змоченого водою, який вони споживають разом з пшоном. Це служить їм одночасно і їжею, і питвом і здається їм надзвичайно смачним. Вони не везуть з собою ні горілки, ні якихось інших міцних напоїв, бо хоч цей народ любить напиватися більше, ніж будь-який інший народ Півночі, все ж він напрочуд стриманий під час війни. Збираються звичайно п'ять або шість тисяч козаків, приблизно чоловік з шістдесят будують човен; протягом трьох тижнів вони виготовляють вісімдесят або сто човнів. Сідають вони по п'ятдесят або шістдесят чоловік у кожне судно, в якому є п'ять або шість фальконетів[62]. Кожен козак озброєний двома аркебузами[63] з необхідною кількістю пороху та куль. Старший[64] має на своїй щоглі прапорець, який відрізняє його човен від інших. Козаки пливуть разом і так щільно, що їх весла торкаються

[61] Буквально: «в цих місцях і заворотах».

[62] Фальконети – малокаліберні гармати, з яких стріляли свинцевими ядрами.

[63] Аркебузи – старовинні ґнотові рушниці, що увійшли до вжитку у XV ст.

[64] У тексті: «адмірал».

одне одного. Для виходу з Борисфена вони очікують останньої фази місяця, щоб у темряві безмісячної ночі залишитися непоміченими з галер, які пильнують козаків біля Очакова, турецького міста при гирлі Борисфена. Як тільки турки запримітять козаків, тривога поширюється відразу по всій країні і доходить до Константинополя, звідки розсилають гінців повсюди: в Анатолію, Румелію та Болгарію, щоб кожний був насторожі. Проте швидкість козаків така велика, що звичайно вони переганяють усіх гінців з повідомленнями про їх прибуття і так уміло використовують час і пору року, що через сорок годин приходять в Анатолію.

Інколи вони зустрічають декілька галер або суден, які помічають значно легше і з більшої відстані, ніж ті можуть їх помітити, оскільки козацькі човни височать лише на дві з половиною стопи над водою. Козаки наближаються до цих галер і протягом усього вечора залишаються приблизно за одну милю; потім, добре запам'ятавши місце, на якому було помічено судно, вони починають десь коло півночі знову веслувати з усіх сил і за кілька хвилин оточують корабель та захоплюють його відразу, бо неможливо судну, оточеному безліччю човнів, які всі одночасно його атакують, уникнути їх чи оборонитися. Козаки забирають з галери гроші, гармати і весь товар, який можна легко перевезти, потім пускають галеру на дно, бо їм не вистачає вправності, щоб забрати її з собою.

Якщо козаки мають перевагу вночі, то галери та інші судна добре відплачують їм вдень: зустрівши їх, вони розкидають їх сильним гарматним вогнем та вбивають багато їхніх людей, головно, коли козаки запаляться до бою, з якого часто назад повертається лише половина екіпажів. Правда, їх ніколи не можна наздогнати, якщо вони, переслідувані, відступають в очерети і в сторону берегів, куди галери не можуть доплисти. Султан часто скаржився на їхні піратські наскоки королю Польщі, який так само не задовольняв його скарг на козаків, як і султан не задовольняв скарг польського короля на татар, проти яких Бог не міг наслати більш відповідніших* ворогів, ніж козаки.

Щодо способу ведення війни на суходолі, то козаки ліпші піхотинці, ніж кіннотники; вони витривалі й невтомні, підкоряються своїм керівникам, з надзвичайною вправністю виконують земляні роботи та укріплюються не лише за допомогою шанців, а також використовують свої вози на марші. Вони такі сильні за цими пересувними укріпленнями[65], конче потрібними на безлюдних степах, де раз у раз наскакують татари, що тисяча козаків, захищена так, чинить опір шести тисячам невірних, які зовсім не злазять з коней і яких затримує будь-який рів чи найменша перепона. Було б важко десь в іншій, ніж Польща, країні так вести військо серед возів, бо в цілому світі немає таких плоских і рівних просторів.

Шевальє П'єр. Історія війни козаків проти Польщі з розвідкою про їхнє походження, країну, звичаї, спосіб правління та релігію і другою розвідкою про перекопських татар. – К., 1993. – С. 23-38.

* Має бути "більш відповідних" – *Ред.*

[65] Саме це і називається табором.

№ 34

Ґійом Левассер де Боплан про козаків

Нам ще залишається розповісти, як ми й обіцяли раніше, про те, як козаки обирають свого старшого[66], а також як вони, пересікаючи Чорне море, здійснюють свої походи аж до Анатолії *[Natolie]*, щоб воювати з турком. Ось як вони вибирають свого старшого: коли зберуться усі старі полковники і старі козаки, що користуються серед них пошаною, кожен з них віддає свій голос за того, кого вважає за найздібнішого, і той визначається більшістю голосів. Якщо обраний не хоче приймати посади, відмовляючись невмінням, малими заслугами, браком досвіду чи похилим віком, це йому не допомагає. Відповідають лишень, що він дійсно не заслужив такої честі і тут же, не гаючись, одразу ж убивають його, як якогось зрадника[67]. Хоча самі при цьому чинять по-зрадницьки, та ви і пригадуєте, напевно, що я оповідав раніше, говорячи про їхні звичаї і звичні зради. Якщо обраний козак приймає на себе обов'язки старшого, то дякує зібранню за виявлену честь, хоча [додає, що] недостойний і для такої посади нездатний, далі ж, однак, урочисто запевняє, що докладе зусиль і старання, аби гідно послужити як всім взагалі, так і кожному зокрема, і що завжди готовий покласти своє життя за своїх братів (так вони називають між собою один одного). На ці його слова кожен плеще в долоні, вигукуючи: «Слава! Слава!» і т. д. Потім усі один за одним відповідно до свого рангу йдуть вклонитися йому, а старший подає їм руку, що у них служить за форму вітання. Ось так вони вибирають свого старшого, що часто відбувається серед Дикого Поля. Вони йому дуже підкоряються. Цей старший їхньою мовою називається гетьманом [*hettman*], його влада необмежена аж до права стинати голови і садити на палю тих[68], хто провинився. Гетьмани дуже суворі, однак нічого не починають без військової наради, яку називають радою [*Ruds*]. Немилість, якої може зазнати старший, змушує його бути дуже обачним у своїх діях, зокрема, щоб не трапилось жодної невдачі, коли веде їх у похід, і щоб він проявив себе хитрим і відважним під час непередбачених зіткнень [з ворогом], оскільки за виявлену малодушність його вбивають як зрадника. Негайно обирається новий отаман так само, як я розповідав вище. Керувати ними і вести

---

[66] В оригіналі: «le General». Йдеться про кошового отамана.

[67] Інформація Боплана про вбивство за відмову прийняти виборну посаду є перебільшенням. Автор гіперболізує звичай, за яким обраний на козацький уряд мусив двічі відмовлятися від виявленої честі, приймаючи знаки влади тільки після третього запрошення, супроводжуваного тривалими умовляннями, ритуальною лайкою і погрозами. Церемонія виборів закінчувалася тим, що старші козаки клали жменю землі на голову новообраного. Цей символічний жест означав, що обранець – лише слуга товариства, яке поставило його своїм володарем (Коментарі // Боплан Гійом Левассер де. Опис України… – С. 185).

[68] Боплан помиляється: звичаєве право Запорозької Січі знало смертну кару, але не через посадження на кіл.

їх у похід – нелегка справа, і нещасний той, кому це випадає. За сімнадцять літ, доки я служив у цьому краї, усі, хто обіймав цей уряд, скінчили погано[69].

Коли у них виникає намір піти в море, то, не маючи дозволу короля, вони беруть його у свого старшого, скликають *Ruds*, тобто раду, і проводять вибори отамана[70], котрий очолить їх у цьому поході, дотримуючись такого ж звичаю, про який ми розповідали стосовно виборів старшого, хоча отаман цей потрібен тільки на певний час. Далі вони вирушають до Військової Скарбниці [*Sczabenisza Worskowa*], місця свого збору, і будують тут судно близько 60 стіп завдовжки, 10-12 стіп завширшки і 12 – завглибшки. Таке судно не має кіля; його основа – це човен з верби або липи, довжиною до 45 стіп. Збоку він обшивається і вивершується дошками від 10 до 12 стіп завдовжки і до однієї стопи завширшки, які прибиті [дерев'яними] цвяхами, причому кожен ряд унапуск на наступний, як і в звичайних річкових судах, і так доти, доки [човен] не досягне 12 стіп у висоту і 60 – у довжину, розширюючись у міру підвищення. Та це зрозуміліше на рисунку, який я в загальних рисах накидав. На ньому можна бачити товсті, як бочки, в'язанки очерету, що щільно кріпляться одна до одної по всій довжині човна від одного краю до другого і міцно прикріплюються [до бортів] ликом із липи або дикої вишні. Будуються вони так, як звикли і наші теслі, з перегородками і поперечними лавами, а потім просмолюються. Користуються двома стернами по краях човна, […] оскільки човни дуже довгі і треба було б забагато часу, щоб розвернутись, коли виникає потреба у розворотах під час втечі. Звичайно, з кожного боку від 10 до 15 весел, і швидкість більша, ніж у турецьких веслових галер. Є також і щогла, на якій вони [козаки] напинають досить невправно зроблене вітрило; використовують його лише в тиху погоду, а при сильному вітрі воліють веслувати. Їхні човни не мають верхньої палуби, і коли наповнюються водою, очерет, прив'язаний довкола човна, не дає йому затонути.

Сухарі знаходяться у великій бочці заввишки 10 стіп, на 4 стопи в діаметрі, яку міцно прив'язують. Сухарі витягають через втулку. Беруть із собою також барильце з вареним пшоном і діжечку з борошном, розведеним на воді, яке їдять, змішуючи з пшоном, всі разом, що вони дуже цінують; цей наїдок служить їм і їжею, і питвом, він має кислуватий смак і називається «саламаха» [*salamake*], тобто пречудова страва. Щодо мене, то я не знайшов у ньому вишуканого смаку, а коли й вживав його під час своїх мандрів, то лише тому, що не знайшлось нічого кращого. Під час походу ці люди дотримуються тверезості, і якщо між ними трапиться п'яниця, отаман наказує викинути його в море. Окрім того, жодної горілки везти з собою не дозволяється, оскільки під час походів і експедицій вони високо цінують тверезість.

---

[69] Спостереження Боплана відповідає дійсності, однак причину загибелі козацьких ватажків він тлумачить однобічно. З 1630 по 1638 р. за рішенням козацької ради були страчені як зрадники інтересів козацтва реєстрові гетьмани Григорій Чорний (1630), Іван Петражицький-Кулага (1632), Сава Кононович (1637). У ці ж роки загинули ватажки народних повстань, нереєстрові гетьмани Іван Сулима (1635) та Павлюк (1638) (Коментарі // Боплан Гійом Левассер де. Опис України… – С. 185-186).

[70] Мовиться про наказного отамана.

Коли вони вирішують йти війною на татар, щоб помститися за кривду і заподіяні грабунки, то вибирають осінню пору. Для цього відправляють на Запорожжя [*Zaporouysj*] усе, що необхідне для походу чи експедиції, для будівництва човнів і взагалі усе, що, на їх думку, буде потрібним. Потім 5-6 тис. відчайдушних, добре озброєних козаків вирушає на Запорожжя будувати човни. До будівництва одного човна приступає 60 чоловік, закінчуючи його через два тижні, оскільки вони, як я вже казав, майстри на всі руки. Таким чином, за два-три тижні у них готово 80 або 100 човнів такої форми, яку я описав. У кожен човен сідає від 50 до 70 чоловік, кожен з яких має дві рушниці і шаблю; на човні є також 4-6 фальконетів і запас харчів, щоб вистачило на всіх. Одягнені козаки в сорочку і шаровари, мають ще одні змінні, благеньку свиту і шапку[71], 6 ліврів пороху, достатню кількість свинцю, запас ядер для фальконетів; у кожного є годинник. Так ось виглядає летючий козацький табір на Чорному морі, який безстрашно нападає на найзначніші міста Анатолії.

Спорядившися ось так, вони спускаються по Борисфену. Отаман має на щоглі відзнаку[72] і, звичайно, йде на третину корпусу попереду. Їхні човни тримаються так близько один біля одного, що майже торкаються веслами. Турки, звичайно, бувають попереджені про похід і тримають у гирлі Борисфена напоготові кілька галер, щоб не дати їм вийти [з лиману]. Але козаки хитріші: вони виходять темної ночі незадовго перед молодиком і переховуються в очеретах, які тягнуться на 3-4 льє [вгору] по Борисфену, куди галери заходити не наважуються, бо колись там зазнали лиха. Отож задовольняючись чеканням на них [козаків] у гирлі, татари завжди опиняються перед несподіванкою. А оскільки козаки не можуть пройти так швидко, щоб їх не помітили [взагалі], то по всій країні здіймається тривога, досягаючи [самого] Константинополя. Великий Пан розсилає гінців по всьому анатолійському узбережжю, в Болгарію і Румелію [*Romanie*][73], аби там кожен пильнував і був готовий до появи козаків з моря. Та все надарма, бо ті часу не гають і так доречно використовують пору року[74], що уже через 36

---

[71] У походах козаки відзначалися суворим аскетизмом. А. Скальковський, на підставі документів XVIII ст., теж називає каптан, а також черкеску «з вильотами», суконні шаровари й шапку-кабардинку, а з їжі – круто зварену пшоняну кашу і сухарі (Скальковський А. История Новой Сечи или последнего коша запорожского. – Одесса, 1885. – Ч. 1. – С. 225; Коментарі // Боплан Гійом Левассер де. Опис України… – С. 186).

[72] Документальні свідчення про особливий знак на флагманських чайках не збереглися. Можна припустити, що ним служило зооморфне зображення за аналогією із зображеннями на стягах, відомими з давньоруських часів (Коментарі // Боплан Гійом Левассер де. Опис України… – С. 186).

[73] Румелія – провінція Османської імперії, яка охоплювала завойовані протягом XIV–XVI ст. балканські землі, крім Боснії й узбережжя Егейського моря. Включала сучасну Болгарію, Сербію, Герцоговину, Албанію, Македонію, Епір і Фесалію. Столицею Румелії після 1385 р. була Софія. Тепер Румелією називають європейську частину Туреччини (Коментарі // Боплан Гійом Левассер де. Опис України… – С. 186).

[74] Зауважте, що вони вирушають лише після св. Йоана (після 7 липня) з тим, щоб повернутися щонайпізніше на початку серпня. *(Прим. авт.).*

чи 40 годин з'являються біля Анатолії. Прибувши туди, висаджуються на берег, кожен з рушницею в руці, залишаючи у кожному човні для охорони тільки двох чоловіків і двох хлопців, потім зненацька нападають на міста, захоплюють їх, грабують, палять їх, заглиблюючись іноді на ціле льє в глиб краю, але одразу ж повертаються, знову вантажаться зі здобиччю і вирушають в інше місце, щоб не раз спробувати щастя. Якщо випадково натраплять [на щось підходяще], то атакують його, а якщо ні – то повертаються зі здобиччю додому. А коли вони наткнуться на якісь турецькі галери чи інші судна, то переслідують їх, нападають на них і беруть штурмом. Ось як це відбувається: їхні судна виступають з води не більше як на 2,5 стопи, тому вони [козаки] помічають судно або галеру раніше, ніж можуть бути помічені самі. Далі вони опускають на своєму човні щоглу і визначають напрям вітру, намагаючись плисти так, щоб сонце до вечора було у них за спиною. За годину перед заходом сонця вони з силою гребуть до судна чи галери, доки не опиняться на відстані 1 льє, і звідти стережуть їх, боячись втратити з поля зору. Потім десь біля півночі (подавши сигнал) вони щосили веслують до судна, [причому] половина команди готова до бою, тільки й чекає, коли судно настільки наблизиться, щоб стрибнути на нього. Ті, що на судні, дуже дивуються, побачивши, що на них напало 80 чи 100 човнів, з яких сиплються люди, одразу ж захоплюючи корабель[75]. Зробивши це, козаки грабують усі знайдені гроші й товари малих розмірів, які не псуватимуться у воді, а також гармати й усе те, що, на їх думку, може знадобитися; потім пускають судно разом з людьми на дно. Ось яку користь мають з цього козаки. Якби вони вміли правити судном чи галерою, забрали б їх теж, але у них немає цього вміння.

Тепер слід повернутися у свій край. [Тим часом] варта у гирлі Борисфена подвоєна, щоб належно покарати їх за грабунки. Вони, одначе, кепкують з цього, хоча й ослабли. Адже не буває так, щоб у проведених битвах вони не втратили багатьох зі своїх, чи щоб море не поглинуло кількох човнів, бо не всі вони такі міцні, аби витримати. Козаки причалюють у затоці, яка знаходиться за 3-4 льє на схід від Очакова[76]. В цьому місці за чверть льє від Великого моря [Grande Mer] у напрямку до Борисфена тягнеться майже на 3 льє дуже низька долина, яка інколи заливається на півстопи водою[77]. Звідси козаки по 200-300 чоловік починають перетягати волоком один за одним свої човни, і [в такий спосіб] протягом двох-трьох днів дістаються до Борисфена з усією здобиччю. Ось так вони рятуються

[75] Про надзвичайну козацьку спритність на морі збереглося чимало документальних свідчень. Зокрема, французький посол у Константинополі, захоплено описуючи битву козаків з турками 1625 р., пропонував своєму урядові платити козакам по 50 тис. екю щорічно, щоб вони стримували турецький флот і охороняли Босфор (Грушевський М. Історія України-Руси. – К., 1995. – Т. VII. – С. 302-303; Коментарі // Боплан Гійом Левассер де. Опис України… – С. 186).

[76] Місце розташування затоки, про яку мовиться, встановити не вдається.

[77] Згадана Бопланом долина у гирлі Дніпра не локалізована.

і уникають бою з галерами, що стережуть гирло навпроти Очакова. Наприкінці повертаються до своєї Скарбниці [*Karbenicza*], де ділять здобич, про що я вже розповідав.

Є у них ще один шлях повернення – повертаються вони через Донський лиман [*le Limen du Don*][78], перепливаючи протоку між Таманню і Керчю [Kercy] і піднімаючись по лиману аж до річки Міусу [*Mius*][79] доти, доки вона сплавна для човнів. Від її верхів'я до верхів'я Тачаводи [*Taczawoda*][80] лише 1 льє, а Тачавода тече у Самару [*Samarę*], котра в свою чергу впадає у Дніпро на відстані 1 льє вище Кодака [*Kudak*], […]. Але козаки цим шляхом повертаються рідко, бо це задовга дорога до Запорожжя. Іноді вони використовують цей шлях, вибираючись у морський похід, коли вихід із Борисфена стережуть, щоб не дати їм вийти, великі сили, або ж у них є не більше 20-25 човнів.

Коли галери натрапляють на них у [відкритому] морі посеред дня, то завдають їм великої шкоди своїми гарматами, розполохуючи, немов шпаків, і немало човнів іде на дно. Приголомшені козаки, кому вдалося врятуватись, швидко утікають навсібіч, куди лиш можуть. Але коли вони самі йдуть на бій з галерами, то лишаються на своїх лавах, прикріпивши весла до кочетів перев'яззю з лози. Поки одні стріляють з рушниць, їхні товариші набивають і подають їм інші, уже набиті, щоб знову стріляти, і таким чином ведуть вогонь безперервно і дуже влучно. Галера може зав'язати бій лише з одним човном, однак їхні гармати завдають козакам великої шкоди. У таких сутичках вони завжди втрачають до двох третин своїх людей. Рідко коли трапляється, щоб повернулася половина команди, зате привозять багату здобич, як-от: іспанські реали[81], арабські цехини[82], килими, парчу, бавовняні і шовкові тканини, інші цінні товари. Ось з чого живуть козаки і такі, [власне], у них прибутки, бо якщо йдеться про працю, то вони не знають іншого, як тільки пити та гуляти зі своїми товаришами після повернення[83].

Боплан Гійом Левассер де. Опис України, кількох провінцій Королівства Польського, що тягнуться від кордонів Московії до границь Трансільванії, разом з їхніми звичаями, способом життя і ведення воєн. – К., 1990. – С. 69-74.

---

[78] Донський лиман – Азовське море.

[79] На думку В. Антоновича та К. Мельник, Боплан плутає р. Міус з р. Кальміус, яка впадає в Азовське море (Коментарі // Боплан Гійом Левассер де. Опис України… – С. 186).

[80] Тачавода – р. Вовча Вода (тепер р. Вовча), ліва притока Сіверського Донця.

[81] Реал – португальська й іспанська монета XIV–XIX ст., спочатку срібна, з XVI ст. також мідна.

[82] Цехин – венеційська золота монета високої проби; протягом кількох століть була в обігу в Європі, на Близькому Сході й навіть в Індії.

[83] Боплан суперечить тут власному описові ремесла і промислів, якими займаються козаки (див.: Коментарі // Боплан Гійом Левассер де. Опис України… – С. 29-31).

№ 35

Ґійом Левассер де Боплан про козацьку медицину

Оскільки ми ведемо мову про наших русинів, або козаків, розповімо, що нам відомо про те, як вони чинять за деяких обставин та оказій. Я бачив козаків, хворих на лихоманку, які, щоб одужати, не вживали нічого іншого, окрім півзаряду гарматного пороху: розвівши його навпіл з горілкою, усе добре розмішували і випивали, а потім лягали спати, щоб уранці прокинутися цілком здоровими. У мене був візник, який не раз це робив і одужував завдяки цим лікам, про які не здогадуються ні лікарі, ні аптекарі. Я бачив також, як інші брали попіл і змішували його з горілкою, як говорилося вище, і випивали з таким же результатом. Теж неодноразово я бачив, як вони, поранені стрілою, перебуваючи далеко від хірургів, перев'язували себе жменею землі, замішаною в долоні з дещицею власної слини, і це заліковувало так добре, як найкращий бальзам[84]. Це свідчить, що у цій землі, як і будь-де, побутує дотепна винахідливість. Пригадую, як одного разу я зустрів на річці Самарі козака, котрий варив рибу у дерев'яному цеберку (яке поляки і козаки чіпляють позад луки до сідла, щоб напувати коней). Для цього він розпікав на вогні гальку, а потім кидав її на дно [цеберка], повторюючи це доти, доки вода не закипіла і риба не зварилася[85]. На перший погляд така вигадка здається примітивною, однак вона не позбавлена глузду.

Я нагадав, що перед цим говорив про одну хворобу, яку вони називають гостець [*goschest*][86] і на яку хворіють. Тут буде доречним сказати про неї кіль-

---

[84] Використання землі та слини було поширеним засобом народної медицини. З лікувальною метою землю прикладають також до опіків, опухів, місця укусу бджіл. Земля наділялася здатністю «витягання грому» – людину, вражену блискавкою, закопували в землю. У народній медицині були відомі й дезінфекційні властивості слини. Так, шматок гадючої сухої шкіри рекомендувалося добре зволожити «слиною чловечею» і прикладати «на всякіє рани, которіє рихло гоить», а також при укусах змії або скаженої собаки; слину змішували з попелом і застосовували для лікування лишаю (Болтарович З. Народне лікування українців Карпат кінця XIX – початку XX ст. – К., 1980. – С. 88; Лікарські та господарські порадники XVIII ст. / Підг. В. Передрієнко. – К., 1984. – С. 58-60; Коментарі // Боплан Гійом Левассер де. Опис України… – С. 190).

[85] Спосіб кип'ятити воду за допомогою розпеченого каміння є одним з найархаїчніших. В Україні цим способом на початку XX ст. звичайно виварювали білизну і полотно; у жлукті й донині пропарюють діжки з-під квашеної капусти й т. ін. (Артюх Л. Ф. Українська народна кулінарія. – К., 1977. – С. 31; Коментарі // Боплан Гійом Левассер де. Опис України… – С. 190).

[86] Гостець (ковтун) – запалення сальних залоз на голові, яке виникає внаслідок порушення гігієнічних умов, вошивості тощо. Згадка про гостець у Боплана досить закономірна, оскільки ця хвороба була загальнопоширеною. Так, вона відома у поляків, французів, німців, осетинів. Автор зафіксував лише одне з багатьох свідчень про її причину, перебіг та спосіб лікування. У народному уявленні походження гостця пов'язувалося також із спадковістю або частіше – з чарами, злим духом, який здатний увійти в людину. Вважали,

ка слів. Хворі на цю недугу (яку французи називають «ковтун») протягом року не володіють жодним членом, немов паралітики, відчуваючи такі сильні болі в усіх нервах, що безперервно кричать. Коли мине рік, якоїсь ночі у них так сильно пітніє голова, що вранці усе волосся виявляється склеєним в одне широке пасмо, схоже на хвіст тріски. З цієї миті хворий відчуває велике полегшення, а через кілька днів одужує і почуває себе здоровішим, ніж будь-коли, якби не гидке на вигляд волосся, яке не можна розчесати. А якби хотів його зрізати, то рідина, що виділяється через пори волосся, через два дні потрапила б на очі і [хворий] осліп би.

Вони вважають цю хворобу невиліковною, я ж кількох з успіхом вилікував, доглядаючи їх так, як у Франції лікують сифілітиків. Дехто, відчувши, що вражений цією недугою, проводить певний час у чужих землях, щоб змінити повітря, що дійсно сприяє повільному одужанню. А взагалі ця хвороба не передається, якщо пити з цієї ж посудини, але є заразною, коли мужчина спить із жінкою, що нею вражена; чоловік передає її своїй дружині, дружина чоловікові. Лікарі розрізняють чоловічу і жіночу хвороби. Кажуть також що старі баби *[baba*], як вони називають [літніх жінок], отруюють людей і передають їм цю недугу, даючи їсти якісь короваї хліба, а інші – через запах гарячої води. Мозок того, хто вдихнув таку пару, вражається, і незабаром він захворює. Трапляються і діти, які народжуються із зліпленим волоссям, але це сприятливий знак, бо коли вони підростають, волосся розклеюється, а діти пізніше уже не піддатливі на захворювання цією недугою.

Боплан Гійом Левассер де. Опис України, кількох провінцій Королівства Польського, що тягнуться від кордонів Московії до границь Трансільванії, разом з їхніми звичаями, способом життя і ведення воєн. – К., 1990. – С. 83-84.

що гостець може бути як чоловічої, так і жіночої статі: «заклинаю тя, гостець, самця і самицю». Він міг вражати, тобто «розміщуватися» в різних частинах людського тіла, про що свідчать замовлення від гостця (Лікарські та господарські порадники XVIII ст. – С. 63; Сумцов Н. Культурные переживания // Киевская старина. – 1889. – Т. 27. – № 11. – С. 303-305; Коментарі // Боплан Гійом Левассер де. Опис України… – С. 190-191).

Розділ 7.

ЖІНКИ

№ 1

1359 р. – Пан Петро Радціовський купує майно у Ганни Радивонкової

Въ лѣто шести тисѧщноѥ шистьдєсѧтъ семоѥ. купилъ панъ петрашь дѣдицтво в анъны радивонъковоѣ дѣднину ѥѥ и вотнину што по нюй ѡ͡ць далъ. ана продала петрашкови радъцѣовьскому свою дѣднину и вотнину оу вѣки и дѣтемъ ѥго. полъ става и со млиномъ и сь коръчмою и землею и сь з дворищи и со всѣмъ што коли ѡ͡ца ѥѣ прислушало. а в то не надобѣ оуступатисѧ ни оунукумъ ѥѣ. ни племеню ѥѣ. а купилъ панъ петрашь за сорокъ гривенъ. А на то послуси панъ староста рускоѣ земли ѡта пилецкий. воѥвода цтиборъ писарь ꙗшко. а се землѧне панъ ходько быбельский. кадолъфовичь друздъ. иванъко полъпричичь богданъ тивунъ. щепанъ волошинъ риботицкий олефѣрько судья панъ войтъ перемышльскии канътуръ из угоръ гость. панъ гутарътъ. кость соковичь. гань кѣраховичь. А пить могоричь оу быбицкого оу дому за копу гроший а писалъ грамоту писарь пана старостынъ дьꙗкъ изъ болестрашичь именемь дьꙗчковичь а при томь былъ попо печѣрский петръ. а коръчмитъ олехновичь семенъ оу вѣки вѣкомъ. Аминь.

Грамоти XIV ст. / Упоряд. М. Пещак. – К., 1974. – С. 34.

№ 2

Бартоломей Зиморович про ухвалу львівських райців щодо жінок

1383. Після того як розкіш, що проникла у міста, почала зачіпати наших предків, у той же момент за спартанським звичаєм проти розбещеності і розпусти жінок не уряд моральності, але закони про витрати та розкіш проголосили, зміст яких словами, що ними починається, наведу: «Пани радні разом із цілою громадою ухвалили, що якщо би хтось захотів влаштувати чи святкувати весілля, то повинен мати шістнадцять осіб (гостей) і чотири страви, а не більше, і може мати двох жартівників, а не більше під загрозою штрафу чотирьох гривен. Жінки-породіллі або після родів взагалі не повинні влаштовувати жодних бенкетів під загрозою чотирьох гривен»[1].

[1] За Д. Зубрицьким, така постанова походить не з 1383 р., а з 1406 р.: «За Зиморовичем і Ходинецьким цього року міська рада видала закон про споживання (*legem sumptuariam*), що приписував скромність у застіллі, прийняттях, весіллях, з забороною бенкетів при народженні дитини. Історик помилився щодо часу. Таке право, або постанову магістрату (*Senatus Consultum*), прийняли пізніше, а саме в 1406 році» (Зубрицький Д. Хроніка міста Львова / Пер. І. Сварника. – Львів, 2002. – С. 48). Що ж до кари жінкам-породіллям за влаштування бенкетів, то згідно з Д. Зубрицьким, вона становила не чотири, а одну гривню, також жінки мали право сходитись, але без влаштування учт. Окрім наведених

1422. *Встановлення родинного права.* Того ж року правило загальне, а конкретно для міста щодо родинної спадковості між чоловіком і жінкою, було затверджено королівським рішенням.

1473. *Блудниць викидають з міста.* У той же час якийсь нікчема, прибувши до львівського купецтва з Пергама, за звичаєм свого народу тривожачи цноту жінок дарунками Венери, намовляючи до непорядку, оскаржений був у сенаті і суворим вироком був вигнаний з міста; щоб не осквернити місто нечистим духом безстидниць, усіх безсоромних і розпусних просто викинуто. Любовні ж подаруночки міська сторожа знищила благочестивим вогнем[2].

Зіморович Бартоломей. Потрійний Львів. Leopolis Triplex / Пер. Н. Царьової. – Львів, 2002. – С. 72-73, 78.

№ 3

1509 р., лютого 18. – Дві жалувані грамоти короля Сигізмунда I княгині Настасії Слуцькій: на маєток Кокоричі і на двір Лишків

I. Жикгимонтъ, Божъею милостью король Польскій, великій князь Литовскій, Рускій, Прускій, Жомоитскій, Мазовецкій и иныхъ. Чинимъ знаменито симъ нашимъ листомъ, хто на него посмотритъ, або чтучи его вслышить, нинъшнимъ и напотомъ будучимъ, кому будетъ потребѣ того вѣдати. Били намъ чоломъ кнегини Семеновая Михайловича кнегини Настасья Слуцкая и просила въ насъ людей нашихъ подъ Слуцкомъ, подлѣ Копыля, имѣнья на имя Кокоричь и къ тому тежъ дворца того жъ имѣнья Воробьевичь, который жъ держалъ зрадца нашъ Якубъ Ивашенцовичь. Ино мы зъ ласки нашое то вчинили, тое именье Кокоричи и съ тымъ дворцомъ Воробьевичи кнегини Семеновой Михайловича кнегини Настасьи дали, вѣчно, ей и ее дътемъ и ихъ ближнимъ, и потомъ будучимъ ихъ щадкомъ, со всеми людьми путными и тяглыми того имѣнья, и со всими землями, пашными и бортными, и зъ сѣножатьми, и зъ боры, и лесы, и зъ дубровами, и зъ

Б. Зиморовичем пунктів цього міського вількежу, Д. Зубрицький згадує ще один: «3) під тою ж карою (1 гривня. – *Т. Г.*) їм (жінкам. – *Т. Г.*) при пологах не можна використовувати коштовних тканин, особливо камки (по-руськи – адамашк) на покриття ліжок» (Там само. – С. 64).

[2] «Якийсь купець з Пергама, приїхавши до Львова і пробувши тут певний час, заснував дім розпусти і, підкупивши подарунками, спровадив до нього жінок. Оскаржений за це, він разом із спільниками був засуджений і вигнаний з міста, а подарунки і майно, зібрані ними, були прилюдно спалені міськими слугами. Цей дім був на вулиці біля жидівської школи, довгий час він був незаселеним через цю неприємну подію, аж доки рада міста в 1580 році не продала жидові Нахманові “дерев’яний дім розпусти”» (Зубрицький Д. Хроніка міста Львова. – С. 109).

гаи, и съ озеры, и зъ рѣками, и зъ рѣчками, и зъ бобровыми гоны, и даньми грошовыми и медовыми, и куничными, и зъ дяклы, и службами тыхъ людей, и со всимъ правомъ и панствомъ, такъ долго и широко, какъ ся тое имѣнье Кокоричи и тотъ дворецъ Воробьевичи съ стародавне въ своихъ ся границахъ мають, и какъ тотъ зрадца нашъ Якубъ держалъ, ничого на васъ и на ваши наслѣдки не оставляючи; вольна кнегини Семеновая Михайловича кнегини Настасья Слуцкая и ее дѣти и ихъ ближніи, и напотомъ будучіи ихъ щадки тое верху писаное имѣнье Кокоричи и тотъ дворецъ Воробьевичи отдати, и продати, и замѣнити, и розширити, и къ своему вжиточному и лѣпшому обернути, какъ сами налѣпей розумѣючи. А на твердость того и печать нашу казала есьмо привѣсити къ сему нашому листу. При томъ были панове рада ваша: воевода Троцкій, панъ Миколай Миколаевичь Радивиловича, а староста Городеньскій панъ Станиславъ Петровичъ, и воевода Полоцкій панъ Станиславъ Глъбовичъ и иные панове рада наша. Писанъ въ Городнѣ, въ лѣто 7017, мѣсяца Февраля 18 дня, индикта 12.

У заголовку акта зазначено: Привилей кнегини Семеновой Михайловича кнегини Настасьи Слуцкой на имѣнье подъ Слуцкомъ подлѣ Копыля, названое Кокоричи, и дворецъ Воробьевичи, по зрадцы Якубу Ивашенцовичу, на вѣчность.

II. Жикгимонтъ, Божъею милостью король Польскій, великій князь Литовскій, Рускій, Прускій, Жомоитскій, і Мазовецкій а иныхъ. Била намъ чоломъ кнегини Семеновая Михайловича кнегини Настасья Слуцкая о томъ, што перво сего дали есьмо ей дворъ нашъ Лишковъ зъ дворцомъ того жъ двора Лишковского Вейсеями, который же дворъ держалъ зрадца нашъ Михайло Глинскій, и просила насъ, абыхмо ей тотъ дворъ дали держати до ее живота. Ино мы зъ ласки нашое, на причину пановъ радъ нашихъ, тотъ дворъ Лишковъ и съ тымъ верху писанымъ дворцомъ Вейсеями, и со всими людьми служебными и тяглыми, зъ землями пашными и бортными и съ сѣножатьми, и зъ лѣсы, и ловы, и съ озеры, и челедью неволною того двора, и зъ данью грошовою и медовою, и куничною, и со всими иными поплатки, и со всимъ потому, какъ тотъ зрадза нашъ Михайло Глинський держалъ, дали ее милости держати до ее живота; и на то есьмо ее милости дали сесь вашъ листъ зъ нашою печатью.

Писанъ въ Городнѣ, Февраля 18 дня, индикта 12. – Правилъ воевода Троцкій панъ Миколай Миколаевичъ Радивиловича, а воевода Полоцкій панъ Станиславъ Глѣбовичъ.

У заголовку акта зазначено: Привилей той же кнегини Семеновой Михайловича на дворъ Лишковъ зъ дворцомъ Вейсеями, до ее живота.

Акты ЮЗР. – СПб., 1863. – Т. 1. – С. 37.

№ 4

1514 р., вересня 2, Львів. – Заява Софії Федькович про відступлення всіх прав на рибний став у с. Уріван (?) Костеві русину і про отримання від нього 35 гривен

[…] Софія Федькова через уповноваженого Курила […] заявляє, що вона відступила всі права на став у селі Уріван Костьові русинові і отримала [від нього] […] тридцять п'ять марок, але з тим [застереженням], що Кость зобов'язався заплатити дев'ять бочок зі щуками [вартістю] шість марок […]. Дано в суботу по Егідію 1514 року.

Крип'якевич І. Львівська Русь в першій половині XVI ст.: дослідження і матеріали. – Львів, 1994. – С. 141-142.

№ 5

1515 р., лютого 15, Львів. – Заява Марусі, вдови Андрія Бонарковича, про передачу Еразмові Крупеку двох виписів з актових книг чи боргових листів латинською та руською мовами Іваська та Юрка Голубковичів з Луцька на суму 50 флоринів за куплені 300 шкір і відступлення Еразмові всіх прав на цей борг

Поставши особисто перед нашою радницькою резиденцією, Маруся, вдова Андрія Бонарковича русина, через уповноваженого Вайнка кушніра заявляє, що вона передала у розпорядження славному панові Еразму Крупеку зобов'язувальні листи, один – латинською […], інший – руською мовою, Іваська та Юрка Голубковичів […] з Луцька, про [їхній] борг на суму 50 флоринів, і латинською, і руською мовою, про борг за 300 шкір, як ширше говориться в їхньому листі, даючи йому […] владу вищезгадані борги оголошувати, вимагати, оскаржувати, скасовувати і робити все, на що має право. Дано в переддень св. Валентина, в понеділок 1515 р.

Крип'якевич І. Львівська Русь в першій половині XVI ст.: дослідження і матеріали. – Львів, 1994. – С. 142.

№ 6

1515 р., жовтня 13, Львів. – Заява Зінькової русинки про сплату за город, званий Бретшуховським, 2 гривен

[…] Зінькова русинка дала дві гривни за город, званий Бретшуховським, що знаходиться біля городу пана писаря […], і винна ще дві гривни. Дано в суботу перед св. Галлом – 1515.

Крип'якевич І. Львівська Русь в першій половині XVI ст.: дослідження і матеріали. – Львів, 1994. – С. 142.

№ 7

1516 р., грудня 2, Львів. – Визнання Вівді Шамлинської своїм уповноваженим Костя русина у справі про будинок на Руській вулиці

[…] Вівдя Шамлинська призначає русина Костя своїм уповноваженим у справі свого будинку на вулиці Руській, що знаходиться в межах міста. Дано в вівторок після свята святого апостола Андрія – 1516 р.

Крип'якевич І. Львівська Русь в першій половині XVI ст.: дослідження і матеріали. – Львів, 1994. – С. 144.

№ 8

1518 р., січня 9, Львів. – Заява Хоми з сестрою Анною про продаж будинку та городу Кузьмі литвину за 10 гривень

[…] Брат Хома і сестра Анна […] через Яцька, свого уповноваженого […] заявляють, що продали за 10 гривен Кузьмі литвину будинок і город, що знаходиться між [обійстям] Соболя з одного, і Матія лазника, з іншого боку, передані їм після смерті Хоми за правом природної спорідненості і спадщини […]. Дано в понеділок після св. Олексія 1518 року.

Крип'якевич І. Львівська Русь в першій половині XVI ст.: дослідження і матеріали. – Львів, 1994. – С. 145.

№ 9

1518 р., грудня 15. Львів. – Поручення Яцька русина за Анну, бабусю Стецька – сина покійного золотаря Микулина русина, що вона збереже для онука 2,5 гривни

[…] Яцько русин поручається, що Анна, бабуся хлопця Стецька, сина покійного золотаря Микулина русина, збереже для Стецька гроші [в сумі] 2,5 гривни […]. Дано в середу після св. Лукії 1518 року.

Крип'якевич І. Львівська Русь в першій половині XVI ст.: дослідження і матеріали. – Львів, 1994. – С. 146.

№ 10

1519 р., травня 28, Львів. – Декрет раєцького уряду про звільнення Ігнаткової від складання присяги

[…] Пани постановили, що Ігнаткова повинна бути звільнена від присяги, що колись мусила дати проти купців, до того часу, поки вона не звільниться від тягаря вагітності. Дано в суботу після св. Урбана 1519 року.

Крип'якевич І. Львівська Русь в першій половині XVI ст.: дослідження і матеріали. – Львів, 1994. – С. 147.

№ 11

1522 р., грудня 1, Львів. – Заява Анусі русинки про продаж городу позаду Галицької брами на Глинській вулиці Гриневі з Волині

Ануся русинка через свого чоловіка Прокопія, [свого] уповноваженого, заявляє, що продала обачному Гриню з Волині свій город, розташований за Галицькою брамою на вулиці Глинській між [обійстям] Смудзина, з одного боку, і Стецька русина, з іншого […]. Дано в понеділок перед св. Варварою 1522 року.

Крип'якевич І. Львівська Русь в першій половині XVI ст.: дослідження і матеріали. – Львів, 1994. – С. 156.

№ 12

1523 р., березня 9, Львів. – Заява Ганусі Іванової про продаж городу на Калічій горі Іванові Білому

Гануся Іванова через […] уповноваженого нашого передміщанина Наума русина заявляє, що продала свій город, розташований на Калічій горі між будинками Кніеса (?), з одного боку, і Станіслава ремісника, з іншого, обачному Івану Білому […]. Дано в понеділок перед четвертою неділею Великого посту 1523 року.

Крип'якевич І. Львівська Русь в першій половині XVI ст.: дослідження і матеріали. – Львів, 1994. – С. 157.

№ 13

1524 р., січня 22, Львів. – Заява кравця Андрія русина з жінкою Марґаретою про борг краківському міщанинові Косьмі на суму 67 флоринів

[…] Обачний […] кравець Андрій русин зі своєю жінкою Маргаретою […] заявляють, що […] заборгували славному панові Косьмі, міщанину краківському […], 67 флоринів, […] повернення цієї суми […] вони запевнили своїм будинком, в якому живуть […]. Дано в суботу в переддень св. Анети 1524 року.

Крип'якевич І. Львівська Русь в першій половині XVI ст.: дослідження і матеріали. – Львів, 1994. – С. 160.

№ 14

1550 р., травня 17, Львів. – Заява дочки покійного Андрія з Голоско і жінки передміщанина Лазаря про продаж частини в будинку і половини лану поля братові Івану Верениці

[…] Анна, дочка покійного Андрія з Голоско і жінка […] Лазаря, […] з передмістя Кракова, заявляє, що продала свою частку в домі […] в Голоско […] і половину лану поля, [що знаходиться] між будинками Мишка […] і Івана, [своєму] братові Івану Верениці […]. Дано в останню суботу перед неділею «Рогатіонум» 1550 року[3].

Крип'якевич І. Львівська Русь в першій половині XVI ст.: дослідження і матеріали. – Львів, 1994. – С. 345.

3 Неділя «Рогатіонум» – п'ята неділя після Пасхи.

№ 15

1550 р., травня 17, Львів. – Заява передміщанки Анни Лазурової про дарування городу в Голоско Іванові Верениці

[…] Анна Лазурова, наша передміщанка, дочка покійного Андрія з Голоско […] заявляє […], що подарувала Іванові Верениці […] свій город, що простягається від панської ради в Голоско аж до поля […]. Дано в суботу перед неділею «Рогатіонум» 1550 року.

Крип'якевич І. Львівська Русь в першій половині XVI ст.: дослідження і матеріали. – Львів, 1994. – С. 345.

№ 16

1550 р., червня 14, Львів. – Заява Марусі Матвійової про поквитування Вівді, жінки Дем'яна Красовського, на суму 50 флоринів

Маруся Матвієва через […] ключника Георгія […] заявляє […], що Вівдя, жінка […] Дем'яна Красовського русина, […] повернула їй особисто в руки 50 флоринів […]. Дано в суботу перед св. Віттом 1550 року.

Крип'якевич І. Львівська Русь в першій половині XVI ст.: дослідження і матеріали. – Львів, 1994. – С. 345.

№ 17

1550 р., вересня 17, Львів. – Заява Протаса русина з жінкою Анастасією про борг Леонардові Павелу з Чишок на суму 33 гривни 12 грошів, забезпечених на будинку та городі на Глинській вулиці

[…] Русин Протас з жінкою Анастасією […] заявляють, […] що винні Леонарду Павелу […] з Чишок, […] згідно з угодою про купівлю, за їхній дім і город, [що знаходяться] на вулиці Глинській біля посілості шпиталю, […] 33 марки […] 12 грошів. Дано в середу перед святом св. Матея 1550 року.

Крип'якевич І. Львівська Русь в першій половині XVI ст.: дослідження і матеріали. – Львів, 1994. – С. 347.

№ 18

1555 р. – Запис магнатом князем Олександром Чорторийським[4] з Волині майна дружині[5]

Олександр Федорович Чорторийський. Сповіщаю цим моїм листом, що з волі Божої взяв собі в дружину княгиню Іванову Вишневецьку, княжну Магдалину Деспотівну; взяв я за нею [в придане] немало речей: золота і срібла, перлів, дорогоцінностей, шат і інших речей так багато, як півтора тисячі кіп грошів; а так я, бачачи її, дружини моєї, ласкаву, добру і чеснотливу поведінку і послушність мені, мужеві своєму, даю, дарую і записую їй, дружині моїй, княгині Магдаліні Деспотівні, третю частку маєтків своїх, тобто замок Літовеж з війтівством його і монастир святого Миколи з селами: Монастирською, Лешнею і Осмиловичами, маєток Мовнаків і Ждчарки, двір і сільце, і Ждчари, Житани, монастир Чесного Хреста, дворець Бубнів і села боярські, які до цього замка належать: Заболотці, Ракулин, Сердятичі, Наврятин, і в маєтку моєму Горках три тисячі кіп грошів литовської лічби з усіма платежами і дяклами[6], з слугами путними[7] і людьми тяглими з їх службами, землями і ставами, з ріками і озерами, з данинами грошовими і медовими, з ловами звіриними і пташиними, і з бобровими гонами і всякими пожитками, які будь-яким ім’ям уже названі чи можуть бути названі як той замок Літвеж і ті всі вищеописані маєтки в платежах своїх перебувають; а борони боже часу смертного на мене [а як я помру], то дружина моя має сидіти на тій третій частині, її держати і вживати за своєю волею […].

[…] До того ж, з особливої ласки своєї даю, дарую і записую дружині моїй всі мої рухомі речі: золото, срібло, перла, дорогоцінності, шати і всі рухомі речі, що вже будь-яким ім’ям названі чи можуть ще бути названі; має моя дружина на тій третій частині маєтків моїх, як вище написано, жити до кінця свого життя, і має вона право тих три тисячі кіп грошів, які я їй відписав, і ті рухомі речі, які я її милості з особливої ласки моєї подарував, віддати, подарувати і по душі своїй записати, кому буде її воля, як вона найліпше хотіти буде […].

Хрестоматія з історії Української РСР: У 2 т. – К., 1959. – Т. 1: З найдавніших часів до кінця 50-х рр. XIX ст. / Упоряд. О. Бевзо та ін. – С. 122-123.

---

[4] Чорторийський Олександр Федорович (?-1571) – князь чорторийський (1542-1571), воєвода волинський (1566-1571). Один з кращих полководців у війні з ординцями (з 1527 р. або навіть раніше). Починаючи від нього, старша гілка роду титулувалася князями на Чорторийську і Літовежу (Войтович Л. Князівські династії Східної Європи (кінець IX – початок XVI ст.): склад, суспільна і політична роль. – Львів, 2000. – С. 319).

[5] Магдалина Деспотівна – дочка князя Івана Михайловича Вишневецького (1517-1542).

[6] Дякла – данина натурою.

[7] Слуги путні – озброєні бояри, які охороняли шляхи від татар.

№ 19

Статут Великого князівства Литовського 1566 р. про жінок

РОЗДІЛ I

АРТИКУЛ 3

Про образу величності господарської

[…] Проте жінки таких зрадників, які не знали про зраду чоловіків своїх і те доведуть присягами своїми, такі маєтки своїх батьків і материнських і придане перед вчиненням зради тієї, від чоловіків їм відписаних не втрачають, але до маєтків батьківських не допускаються, хіба після смерті матерів своїх тільки до четвертої частини маєтків материнських допускатися будуть […].

АРТИКУЛ 6

Якби хто-небудь з держави нашої до землі неприятельської втік

Теж уставуємо, якби хто з підданих наших з держави нашої втік до землі неприятельської зі злим умислом зради і шкоди нам, господарю, і Речі Посполитій, такий честь втрачає; а якщо пійманим буде, тоді і смертю має бути покараний. А діти, за той злочин батька свого, поштивості своєї не втрачають, але майно все батьківське втратять, хіба що мали своє власне набуте або перед тим злочином батька свого виділені були, тоді при тому зостатися мають. Таким же чином і жони, якщо будуть невідати про таку зраду чоловіків своїх, такі в тому будуть захищені, як в третьому артикулі цього розділу про таких є описано.

РОЗДІЛ III

АРТИКУЛ 31

Княгинь, пань, дівок, вдів не мають ні за кого силою видавати

Теж обіцяємо і наказуємо княгинь, пань, вдів, княжних, панянок, дівок-шляхтянок і всякого іншого стану походження земського, як людей вільних, під вільним пануванням нашим господарським, зберігати їх при вольностях їх і силою ні за кого їх давати не маємо без волі їх, за кого захочуть, за того вільно піти.

РОЗДІЛ V

АРТИКУЛ 1

Яким чином батько, видаючи дівку свою заміж, має обваровати[8] і впевнитись про запис віна від зятя

Теж уставуємо, що кожний обиватель цього панства будь-якого стану, видаючи дочку свою заміж і даючи за нею посаг або виправу згідно з доброю волею своєю, перш ніж дівку видати, має від зятя взяти запис під печаткою його і під

[8] Обваровати – забезпечити.

печаткою людей добрих, яким він від третьої частки майна свого нерухомого цей посаг або виправу подвійно описати має, так само, як нижче описано; а потім цей запис, той же зять на перших сесіях судових земських перед судом земським того повіту, в якому нерухомість має, заявити і в книги земські записати має, такий порядок має бути в кожному разі дотриманий. А якби батько, видаючи дівку заміж, перед виданням її, віна і отправи від зятя свого не одержав, така дівка після смерті мужа свого внесення втрачає, хоча б і велику суму за собою внесла. Проте як шляхтянці, діти або родичі повинні будуть за вінець дати тридцять кіп грошей, якби заміж пішла; а коли б заміж іти не хотіла, тоді між дітьми і родичами в маєтках чоловіка буде рівну частку майна держати аж до смерті своєї; а якби того шляхтича майно тридцять кіп грошей не вартувало, тоді теж, згідно з тим, з цього майна має виділена бути четверта частка, яку буде держати тільки за життя свого, навіть якщо за іншого мужа піде.

АРТИКУЛ 2
Як має муж жоні віно записати

Теж уставуємо, хто б хотів записати віно жоні своїй, тоді має, оцінивши все майно своє, від третьої частки, чого вартує, має подвійно проти того внесення записати віно жоні своїй, так, щоб сума відписана становила суму від третьої частки. І коли буде жона його від третьої частки майна чоловіка віно записане від нього мати, а він би потім помер і дітей після себе зоставив, а та жона піде за другого мужа, і якщо діти захочуть або родичі її з тієї третьої частки майна за життя її вивінувати, тоді мають всю суму грошей, яка буде в листі записана, заплатити, до того як майно те до рук своїх візьмуть. А якщо діти будуть ждати смерті матері своєї, не захочуть викупити, тоді повинні будуть те внесення, що в дім їх внесла, після смерті її заплатити тому, кому вона відпише, а привінка, що запише батько їх проти того внесення, подвійно платити не повинні, а вона теж не має нікому того привінка записувати, а тільки вільна буде відписати внесення своє, а якби нікому не відписала і дітей не мала, тоді повинно те внесення повернене бути в дім той, з якого вийшла. Вільно теж кожному жоні своїй відписати речі свої рухомі так, як і кожному взагалі, тобто: золото, срібло, вбрання та інші речі, крім зброї, стада і челяді невільної, скота двірного, а також і крім того всього, і майна нерухомого третю частку жоні відписати вільно, аби сидячи на майні, мала чим службу нашу господарську і земську з третьої частки майна відслуговувати. А діти і родичі, якщо будуть з тієї третьої частки скуповувати, тоді ті всі речі, як зброю, челядь, стадо і скотину, мають при маєтку зоставити, а коли б ті речі втратила, тоді з віна її мають за те, оцінивши, витратити частку відкладених грошей. А так згідно з уставою нашою мають поступати всі піддані наші і на майбутні часи, а хто б всупереч тієї устави нашої вчинив і, що недозволене є, жоні своїй записав, таких записів не хочемо мати законними ми самі і потомки наші, великі князі литовські. А для того ж батько, ще не видавши дівки заміж, має перш за все дивитись, якби того зятя свого третя частка майна подвійно стояти могла проти внесення дочки його, на чому б її проти того

вінувати мав. А коли б та частка не стояла проти внесення, тоді має батько за ту суму грошей, що за нею мав дати, купити майно і дочці своїй за те дати, а зять жоні своїй за те, що особисто взяв суму яку, має отправу вчинити з третьої частки майна свого власного, а тим майном, яке батько, купивши дочці своїй, дасть, має користуватися аж до смерті мужа свого, а після смерті мужа, вона, як своє власне, має одержати повністю з віном своїм.

АРТИКУЛ 3
Після смерті батьківської, як дівки мають з маєтку виправовані бути

Уставуємо, якби батько за життя свого видав одну дівку свою заміж і в тому помер, а після себе зоставив ще кілька дівок, тоді і ті дівки згідно з описом або тестаментом його мають бути виправовані, як їм буде описано або з готівки зоставлено. А коли б суми описаної чи призначеної не було в наявності і не міг би брат такої великої суми за ними дати, як за першою було дано, тоді, оцінивши четверту частку маєтку свого отчизного, нічого з того маєтку не виключивши, і тим сестрам своїм виправу рівну всім дати, скільки їх буде, окрім, якби брат їх розумів, що четверта частка маєтку їх отчизного більшої вартості, ніж би їм [при розділі] на рівні частки, скільки ж, як і першій сестрі, виправи прийшлося, те буде у волі його. А коли би брат або стрий суму, їм зоставлену, втратили, тоді згідно з описом будуть повинні як власний борг віддати і заплатити.

АРТИКУЛ 4
Про вдову віновану, як мають з нею діти повнолітні обходитися

Вдова, яка сидить на вдовиному стольці, а буде вінованою від мужа свого, а сини будуть повнолітніми, тоді вона має нерухомість на віні своєму, а сини мають допущені бути до всіх маєтків і скарбів батьківських, з яких має служба земська відбуватися, а якби була не вінована, тоді має поводитись, як вище є описано.

АРТИКУЛ 5
Вдови безплідні, які дітей не мають

Зважаючи на те, що які вдови безплідні сидять на вдовиному стольці, багато шкоди від них діється державі, і від того служби земські від них не бувають відслужені, так як мали би бути, і теж рідні багато майна втрачають, уставуємо так, що яка вдова безплідна і буде вінована від мужа свого, тоді має осісти тільки на віні своєму, а маєтки мають до родичів перейти, а якби не була вінована від мужа свого, тоді має на третій частці майна сидіти, доки заміж піде, тоді рідні мають вінець їй сплатити, як є вище, коли, будучи не вдовою, заміж пішла.

АРТИКУЛ 7
Про дівок, які без волі батьків заміж ідуть або мали б піти

Коли б яка дівка без волі батьківської і материнської йшла заміж, така втрачає право на посаг і на маєтки батьківські і материнські, а якби одна була у батька, тоді отчизна до родичів переходить мимо такої дівки.

АРТИКУЛ 11
Про дівок і вдів, які за простих людей заміж ідуть

Уставуємо, яка б дівка або вдова, будучи стану шляхетського, маючи маєтки батьківські або материнські, пішла заміж за простого стану чоловіка, не шляхтича, така від всіх маєтків своїх, як батьківських, так і материнських, назавжди відлучається, але ті маєтки до родичів мають перейти, а після вдови – до дітей і теж до родичів її, а такі діти, як і родичі, будуть повинні такій дівці або вдові за ті маєтки її відкласти суму грошей згідно з рахунком статутовим, або пополовині, тобто даючи за кожну службу людей п’ять кіп грошей, а за інші ґрунти – суми пополовині, як у тому статуті про те ширше описано, а віно описане все втрачає, і не повинні будуть діти і родичі такій віна відкладати.

АРТИКУЛ 12
Про вдову, яка б після смерті мужа свого за другого хотіла піти

Хочемо мати, аби заміжжя в поштивості було збережене і для відомостей про походження дитини, аби кожна вдова шляхтянка після смерті мужа свого до шести місяців за другого мужа не сміла піти, а яка піде, тоді віно від мужа свого описане втрачає, а якби віна описаного не мала, тоді заплату до скарбу нашого дванадцять рублів грошей заплатити має.

АРТИКУЛ 13
Про спадки, які порівну на сина і на дочку переходять,
і про внесення материне, якби кому не відписала

Теж уставуємо, що всякі материнські, як нерухомі, так і інші речі рухомі, теж внесення материне, яке нікому б не було відписане, те все має в рівний поділ піти між всіх дітей, як синів, так і [їх] сестер, тільки спадки батьківські до синів, до близьких по мечу переходять так, як у іншому місці ширше про те написано.

АРТИКУЛ 14
Про урівняння внесення різних жон перед розподілом маєтку дітей

Теж уставуємо, коли б один шляхтич мав декілька жон, а ті жони мали б різні внесення свої в сумах грошових, тоді сини, скільки їх буде від різних жон, всі маєтки отчизні мають між собою на різні частки поділити, а якби якої жони внесення було більшим, ніж інших жон, спершу треба перед розподілом маєтків своїх урівняти те більше внесення матері братів своїх, урівняне внесення поділивши, заплатити, тоді тільки маєтки батьківські на рівні частки між собою поділити.

АРТИКУЛ 15
Якби яка вдова заміж пішла

Уставуємо, якби яка вдова заміж пішла, а до того, будучи за першим мужем своїм, віно оправлене від мужа свого мала, тоді від другого мужа віна записаного мати не може, крім випадку, коли той другий муж її помре і дітей після себе зоставить, тоді вона між дітьми своїми рівну частку в маєтку взяти має і на тому до смерті мешкати має. Тоді від родичів має на вдовиному стольці на третій частці

зостатися, а після смерті її і та третя частка має перейти до родичів, оберігатися так, як вище про те написано.

АРТИКУЛ 16

Про маєток, з якого муж жоні отправу чинить

Уставуємо теж, що хто, коли-небудь відписавши отправу жоні своїй, з якогось маєтку свого, того маєтку свого нікому іншому ніяким правом і ніяким способом записувати і в чужі руки віддавати не може, хоча б і згоду від жони показував, без особистого перед врядом волевиявлення її, а вряд теж кожний з такого вінованого маєтку нікому отправи ніякої чинити не має, окрім добровільної і особистої перед врядом самої пані вінованої згоди.

АРТИКУЛ 17

Про безплідну жону

Коли б яка жона, будучи заміжньою, безплідною померла, маючи певне внесення за виправою від батьків своїх, а того б маєтку нікому не відписала, таке внесення назад, у той же дім, з якого вийшло, повернутися має батькам її. А яка б жона, бездітною померши, мала внесення і виправу певну від братів з четвертої частки і нікому б того не відписала, а ще б сестра її була невипосаженою і заміж не відданою, тоді таке внесення не повертається назад до братів, а до сестри, яка ще заміж не виданою була, або якби те внесення від сестри своєї брати собі взяти хотіли, тоді замість того сестрі не виданій з усієї четвертої частки, чого вартувати буде, посаг і виправу дати повинні. Четверта частка згідно з давнім правом, особливо для виправи дівок заміж, відкладається без всякої різниці, скільки їх було – одна чи більше.

РОЗДІЛ XI

АРТИКУЛ 9

Про насильне взяття заміж дівчини, вдови і будь-якої жінки

Уставуємо, що хто б без волі батька і матері, дядьків або інших родичів насильно забрав з будь-якого місця когось із перелічених вище жінок, схиляючи її у такий спосіб до шлюбу, а це дійшло б до нас, господаря, або до панів-рад наших чи до будь-якого вряду, така особа має спершу взятою бути до секвестру. І коли у суді буде доведено, що на те не було дозволу ні близьких родичів, ані її самої, тоді той, хто на це зважився, має бути страчений. А у якості відшкодування третина його маєтку має бути передана тій особі, що була насильно взятою, а вся шкода, яка тим ґвалтом заподіяна була, підтверджена доказами, з решти двох третин того ж маєтку має бути відшкодована за рішенням суду.

Проте, якби дівчина, приховавши те перед родичами своїми, дала згоду вийти заміж за такого і забрати себе, і визнала це перед судом, тоді така дівчина відпадає від посагу і від усіх маєтків своїх батьківських і материнських […].

Статути Великого князівства Литовського: У 3 т. / За ред. С. Ківалова, П. Музиченка, А. Панькова. – Одеса, 2003. – Т. ІІ: Статут Великого князівства Литовського 1566 р. – С. 254, 290, 328-334, 375.

№ 20

1585 р., жовтня 15. – Дарування князем Костянтином Острозьким[9] міста Чуднів, містечка П'ятки та 45 сіл у володіння своїй невістці Сюзанні Острозькій[10]

[…] Тисяча п'ятсот вісімдесят п'ятого [року] місяця жовтня п'ятнадцятого дня його милість князь Костянтин Костянтинович Острозький, воєвода київський, маршалок землі Волинської, люблячи невістку свою, княжну її милість Янушеву, Острозьку пані воєводину волинську княжну Сусану […] з доброї волі і ласки своєї дав, подарував і листом своїм записав його княжа милість пан воєвода київський певну суму пенязів, вісім тисяч кіп грошей литовських на маєтках своїх батьківських, яких ще був його милості княжаті, панові воєводі волинському не передавав, лежачих в землі воєводства Київського на замку і двох містах Чудновських, на місті П'ятки і всіх селах, що до того належать, а тільки тепер, через мене, возного, а при мені в цей час була шляхта: Ян Вардевський і пан Іван Мшанецький, у власність і володіння спокійне, відповідно до цього свого запису, його княжа милість пан воєвода київський всі ці маєтки і села з замком і двома містами Чудновськими їх фільварками, а також і новоосаджене місто П'ятки її милості пані воєводиній волинській, невістці своїй передав і відпустив […].

[…] Всі ці села і міста, що зараз у власність і володіння її милості пані воєводиній через мене, возного, передано, чудновський намісник її милості княжни пан Северин Лончинський слухняність і всяку повинність міщанам, землянам, боярам і всім людям названих сіл чинити наказав і зараз же при мені вони чинили, а тому я, возний, [будучи свідком] того вступу у володіння її милості княжни, через мене, возного, і названу тут шляхту, і замок міста і всі села Чудновські, перед цим описані, на то це мій лист під печаттю і з підписом руки моєї […].

Хрестоматія з історії Української РСР: У 2 т. – К., 1959. – Т. 1: З найдавніших часів до кінця 50-х рр. XIX ст. / Упоряд. О. Бевзо та ін. – С. 124-125.

№ 21

1600 р. – Дарування козаком Тишком Волевачем за заповітом свого майна дружині та дітям

[…] Я, раб Божий Тишко Федорович Волевач, громадянин і козак чигиринський, будучи від Господа Бога покараний хворобою і лежачи на постелі смертній,

---

[9] Див. Розділ 1, прим. 150.

[10] Сюзанна Середі (1566-1596) – перша дружина Януша Костянтиновича Острозького.

при кінці життя мого пишу цей мій тестамент за доброї пам'яті і повного розуму мого, і, будучи не намовлений ніким і не примушений, тільки по добрій волі своїй, наперед доручаю душу мою грішну Господові Богові, а тіло моє для погребення в землі віддаю на піклування – амінь – синові моєму Антонові, він має після моєї смерті тіло моє поховати і душу мою грішну пом'янути за законом християнським.

Перш за все відписую двір свій власний, що в Чигирині знаходиться, в якому я і живу, жоні моїй Марії із найменшим сином Іванцем з усім господарським майном; пасіку, що знаходиться на Чутці, з бджолами і дванадцятьма байрачками, з полем орним і сінокосами, почавши від гирла Чутки, від Ірклії аж до розташування лісу Чуті, де Германівські байраки в річку Чутку впадають, і хутір, що там же є, з худобою і вівцями; коней два табуни з двома жеребцями, вороним і гнідим; грошей тисяча кіп; казанів шість – жоні моїй Марії із сином Іванцем; пасіка в Мотринині, понад Єничем, ліс з підліссям з сінокосами і орним полем; з якої пасіки і Суботівка річка вийшла; бджіл у ній сто двадцять [вуликів] – то синові моєму Антонові; а той ґрунт куплений дідом моїм Яковом Волевачем у Івана Безмовного, на який і запис маєм; цьому ж синові моєму – п'ятсот кіп грошів доброї монети; хутір на Березівці – наполовину з Андрієм; Антонові – рогата худоба і вівці наполовину; коней – по табуну і по жеребцю, половому і рижому – синам Антонові і Андрієві; волевачівські байраки, яких маємо вісім, з полем орним понад Цибульником і з сіножатями, що лежать по обидва боки річки Цибульника, з нижчої голови вийшовши від Жбира, де могила, і від Грузької балки, і від малого круглого озерця мало не до скель, ті сіножаті і орне поле, в тих волевачівських байраках пасіка з бджолами – то все синові моєму Андрієві і п'ятсот кіп грошів; і ті всі Волевачівські сінокосні і орні заходи і байраки, за гроші здавна предком моїм набуті, поля орні і сіножаті як у Калантаєві, так і на Чуті, – синам моїм Антонові і Андрієві; п'ятдесят діжок меду – то тридцять жоні моїй із сином малим, а по десять – більшим [синам]: Антонові і Андрієві; янчарок[11] добрих під сріблом – по дві і по п'ять рушниць кожному синові; одежею і срібними чарками рівно мають поділитися; невісткам двом Вотці і Гапці – по ярмаку хвалендишовому[12] із золотистими потребами[13] і по адамашку[14] [...] та по позолоченому поясу, одній – із червоними, а другій – з зеленими [...]. Попам церков Свято-Спаської і Пречиської і Петровської – на поминання по двадцять кіп грошів та на церкви по сорока кіп на всіх трьох; а ті гроші, які я відписав своїй жоні, то при кінці своїм [...] по волі [своїй] має по рівній частині дітям відписати, а також на поминання за душі і на церкви роздати по волі своїй; а також хто мені [винен], має жона моя собі виправити [витребувати]: перш за все Кузьма Кривець – кіп сто грошів, Іван Соленик – півтораста дві копи; Яким Довгополий – п'ятсот кіп винен грошів;

[11] Вид рушниці.

[12] Верхній одяг з сукна із східних країн.

[13] Прикраси.

[14] Сорт шовкової матерії.

Супрун, що Безноску держить, винен сорок кіп грошів; Жук Білий винен тридцять п'ять кіп грошів, заставка його – жупан оксамитовий, червоний; Пшенична Кирилова винна сімнадцять кіп грошів; Павло Свитка винен дванадцять кіп грошів, Яким Чернишенко винен тридцять кіп грошів; Іван Момот винен сорок кіп грошів; Семен Турчинець – десять кіп грошів; Харко Гущенко винен чотиридесят [сорок] золотих, міщани винні шістдесят кіп грошів, брав Коваленко Юско та Бондаренко; Скрипчишині дочки винні десять кіп грошів, а більше того ні мені, ні я нікому нічого не винен, тільки Господові Богові душу мою грішну; а хто б мав після моєї смерті в убогу мою маєтність [втручатися], в опікунів моїх відбирати, позивати і мою духівницю[15] касувати, судитися, – той зі мною на тому світі розсудиться, на страшному суді Христовому, перед суддею нелицемірним […].

Хрестоматія з історії Української РСР: У 2 т. – К., 1959. – Т. 1: З найдавніших часів до кінця 50-х рр. XIX ст. / Упоряд. О. Бевзо та ін. – С. 128-129.

№ 22

1606 р., листопада 27, Кам'янець-Подільський. – Заява Софії Флоріанової Зброжкової із зобов'язанням платити володимирському купцеві Івашку Кононовичу суму, витрачену ним на викуп Зброжкової та її дочки з татарського полону в Білгороді, а також відшкодувати збитки, яких він зазнав, викуповуючи їх

Діялось у Кам'янці-Подільському замкові на п'ятий день напередодні Всіх Святих, року Божого 1606.

Прийшовши особисто до уряду і гродських книг Кам'янецького замку Кам'янця-Подільського, шляхетна Софія Флоріанова Зброжкова разом із своєю донькою панною Анною, які під час раптового татарського наїзду на Волинську землю були захоплені у селі Рублівці і разом з багатьма іншими людьми завезені у неволю до турецького міста Білгорода, будучи здорова і тілесно і розумово, без примусу і жодного наполягання цілком явно заявила через виданого їй для цієї справи опікуна, шляхетного Яна Гжеського, що вона з волі Господа Бога під час несподіваного татарського наїзду була силоміць захоплена у згадану неволю і відірвана від своїх родичів і статків із села Рублівки князя Курцевича-Булиги, а згодом завезена татарами до вказаного панського міста. Але там, у цім турецькім місті Білгороді, вона з ласки Божої побачила міщанина і купця з міста його кор. милості Володимира, славетного Івашка Кононовича, який приїхав туди з метою закупівлі певних товарів для заробітку і на потреби власного господарства, і просила його, падаючи йому в ноги з великим плачем, щоб він, як чоловік христи-

[15] Заповіт.

янський, а до того ж іще і сусід по повітові Корони Польської, відклавши свою закупівлю, визволив її з дитиною з неволі і злигоднів. При цьому вона обіцяла, коли він довезе їх звідси здоровими до Польщі чи до Волині, до міста Кременця, відшкодувати йому не лише ту суму, яку він дасть ворогові за викуп, але й усі інші видатки, пов'язані з їх викупом, визволенням, харчуванням та іншими потребами. Вона також зобов'язувалася під закладом власного майна протягом двох тижнів після приїзду до Кременця відшкодувати йому втрачений заробіток на суму 642 злотих обліку й монети польської, визнаючи його на віру, але так, нібито вони уклали угоду з дотриманням усіх приписів права. Вчинити ж це вона має, нікуди не від'їжджаючи і не передаючи себе під захист поважного шляхетського зібрання, і не застосовуючи на свою користь жодних хитрощів і законних та незаконних вивертів. А якби хтось із свояків чи родичів вищезгаданої Софії, матері, і Анни, дочки, захотів би і наважився завдати панові Івашкові Кононовичеві якихось утруднень, вона обіцяє повністю взяти на себе обов'язок його оборонити, не відмовляючись жодною фіктивною причиною. І так само якби щось подібне на свою користь вчинили Софія чи її донька Анна, то це все мусить рахуватися за цілком безпідставне під закладом у 2 тис. гривен на випадок того, якби пан Івашко Кононович мав зазнати у цій справі якихось утруднень. Це, втім, не закриває дороги до ласки і милосердя.

Уряд, підтверджуючи згадане зізнання Софії, прийняв його до своїх книг і дозволив видати з них випис під урядовою печаткою.

Мартін Цеклінський, підстароста і гродський суддя Кам'янецького гродського суду.

Торгівля на Україні, XIV – середина XVII століття: Волинь і Наддніпрянщина / Упоряд. В. Кравченко, Н. Яковенко. – К., 1990. – С. 239-241.

№ 23

1614 р., січня 2, Корець. – Безмитний лист княжни Анни Ходкевичівни Корецької[16] на перевезення риби з її торговицького маєтку на продаж до Любліна

Усім взагалі і кожному зокрема, кому слід про це знати.

[16] Ганна Іванівна (Янівна) Ходкевич – дружина корецького князя Юхима Богушовича (1576-1612), невістка Богуша Федоровича Корецького (1510-1576), житомирського старости (1539-1548), брацлавського і вінницького старости (1548-1576), волинського воєводи (1572-1576), луцького старости (1560-1576) (Яковенко Н. Українська шляхта з кінця XIV до середини XVII ст. (Волинь і Центральна Україна). – К., 1993. – С. 284-285; Войтович Л. Князівські династії Східної Європи (кінець IX – початок XVI ст.): склад, суспільна і політична роль. – Львів, 2000. – С. 306).

Будучи готовою до послуг вашим милостям, повідомляю, що луцькі купці і міщани не хотіли у встановлений час сплатити мені гроші за мої торговицькі рибні стави, які я здала їм в оренду на вилов за певну суму. Отже, відшкодовуючи своє і взявши від них з того ж рибного ставу 24 бочки риби, відсилаю цю рибу на продаж до Любліна, а при ній – свого слугу Станіслава Пляцковського. Ласкаво прошу, щоб скрізь [мої вози] були пропущені добровільно й безмитно і не затримувалися ні в дорозі, ні в Любліні під час продажу. Зостаюся у боргу перед вашими милостями, сподіваючись взаємно прислужитися за таку ласку у своїх власних маєтках і повторно доручаючи себе ласці ваших милостей.

Даний з Корця, дня 2 січня, року 1614.

Ваших милостей, моїх милостивих і ласкавих панів доброзичлива приятелька і рада до послуг

Анна Ходкевичівна, княжна Корецька, рукою.

Торгівля на Україні, XIV – середина XVII століття: Волинь і Наддніпрянщина / Упоряд. В. Кравченко, Н. Яковенко. – К., 1990. – С. 254-255.

№ 24

1630 р., серпня 4, [Галичина]. – Атестація Марти з Войнаровських Стефанової Немиричової своєму слузі Яну Покривницькому на перегін худоби до Пруссії для продажу

Сповіщаю усім, кому слід знати, а зокрема їх милостям [службовцям] на цлах, митах, коморах й прикоморках короля й. м., що:

посилаю 330 волів і 800 голів дрібної худоби, тобто баранів і овець, на продаж до Пруссії або деінде, де можна вигідніше їх продати, відсилаючи при них свого слугу, шляхетного Яна Покривницького. Оскільки ці воли і дроб’язок – з моїх власних маєтків, зібрані у поголовщині з моїх підданих, прошу їх всюди без будь-якої затримки і уповільнення в дорозі пропускати, відповідно до наших прав і шляхетських вольностей, залишаючись готова кожному до взаємних послуг і подяки.

Для ліпшої певності і віри підписуюсь власною рукою і наказую притиснути печатку.

Діялось в Галичині, дня 4 серпня, року 1630.

Марта з Войнарової Немиричова, київська підкоморина[17], рукою власною.

Торгівля на Україні, XIV – середина XVII століття: Волинь і Наддніпрянщина / Упоряд. В. Кравченко, Н. Яковенко. – К., 1990. – С. 294.

[17] Підкоморій (подкоморій) – межовий суддя; підкоморина – дружина підкоморія.

№ 25

Бартоломей Ґроїцький про жінок і дівчат, і про ґераду[18]

Чоловік після смерті дружини отримує все рухоме майно, окрім ґеради, яку бере ближча в роді померлої жінка; оминаючи її власних синів, ближча в роді ґеради отримує, і не може їх нікому, навіть чоловікові, віддати заповітом і віддалити від ближчих родичів, інше ж рухоме майно тоді бере по жінці чоловік (*Specu[lo] Saxon[um] libro 3, artic[ulo] 76 et articu[lo]. 80. Speculo Saxonum, lib[ro] 1, artic[ulo] 31 et artic[ulo] 20*).

Ґерада – це гардероб її [жінки]: її вбрання, відріз чи вже розкроєне сукно чи полотно і ті речі, які належали до жінчиного вбрання, або те, що за чоловіка використовувала. А якщо чоловік торгував сукном або полотном, хоч би і почате було, то все ж не відходить дружині, а лише нащадкам або ближчим родичам померлого; тільки те тут розуміємо під відрізами, що призначалося не на продаж, а лише до вбрання та домашнього вжитку. Також до ґеради належать робочі коні, корови, свині й інше майно, як гуси, кури, скрині, малі скриньки, золото на нитках, узголів'я, подушки, простирадла, банні речі, льон, персні, які носила замужем, вінки, книги, по яких жінка молилася, дзеркала (*Iure Municip[ali] artic[ulo] 23 et artic[ulo] 57. Et Speculo Saxonum, libro 1, articulo 24*).

Дівчина, яка залишилась у батьківському домі, не видана від батьків, по матері бере ґераду; а та, що вже видана, не має з нею ґеради ділити, бо та, що видана, взяла вже свій посаг, а друга чекала, чи то для шкоди, чи для користі, навіть якби ніяких речей по матері не лишилося. А як що-небудь з таких речей візьме, не повинна їх з сестрою ділити (*Spec[ulo] Saxon[um], lib[ro] 1, art[iculo] 5 et Speculo Sax[onum], lib[ro] 2, art[iculo] 19 et lib[ro] 1, art[iculo] 13*).

Якщо чоловік вбрання своєї дружини задля її здоров'я і життя при потребі заставив, жінка ж все ж померла, а ближча [родичка] вимагає для себе ґеради, чоловік же говорить, що на потреби своєї дружини та її здоров'я заставив одяг, а гроші на її лікування витратив, а родичка би попри те таки наполягала, оскільки знає, що заставу здійснив чоловік, а не його жінка, якщо має на те достатньо доказів. Чоловік все ж говорить, що найперше на потребу своєї дружини і задля її здоров'я здійснив заставу і тим її підтримував; якщо чоловік може це довести свідченням того, в кого одяг заставлено, що за оздоровлення жінки одяг заставив, тоді та, що ґераду вимагала, має сама собі викупити, а чоловік в тім не має чинити перешкод (*Ut de hoc Speculo Saxo[um], lib[ro] 1, artic[ulo] 24*). А як на потреби жінки заставив і втратив, та йому не вірять, має достовірність цього підтвердити присягою (*Iure Municipali articulo 23*) […].

---

[18] Ґерада (ґеред) – жіноча частина спільного рухомого майна подружжя, що включала жіночий одяг, посуд, постіль, прикраси тощо. Успадковувалася дочками і синами, які обрали духовний сан. Противага ґеґевету – чоловічої частини спільного рухомого майна подружжя, до якої входили чоловічий одяг, коні зі збруєю, зброя тощо і яка могла бути успадкована тільки близькими родичами чоловічої статі.

Якщо б хтось брав шлюб з жінкою, з якою перед тим не жив, і якби брав її вагітною, тоді дитина, що народиться, коли шлюб відбувся, з часом, як і та, що народиться по смерті батька, пізніше не матиме повного права на успадкування нарівні з іншими, добре народженими (*Spec[ulo] Sax[onum], lib[ro] 1, art[iculo] 36. Et Iure Mun[unicipale], arti[ulo] 96*).

Жінка, з якою шлюбує чоловік, що нічого за нею не бере і сам нічого не має, а потім спільно дороблятьcя, після смерті чоловіка бере собі четверту частину маєтків і ґераду, а три інші частини переходять нащадкам чоловіка (*Ut de hoc Iure Mun[icipale], art[iculo] 22 et Speculo Saxonum lib[ro] 1, artic[ulo] 21 et articulo 24*).

Жінка, поки чоловік живий, не має влади ані в посагу, ані в грошових справах, а все залишається за чоловіком, і лише по чоловіковій смерті бере свою частину (*Iure Municipali, articulo 24*).

Жінки повинні мати опікунів для здійснення різних справ. […] Друге, що сама не може нічого записати або подарувати, а лише через опікуна, а також не може бути притягнута до відповідальності […].

Жінка не може сама в суді речей проголошувати, ані в судових справах виступати [в будь-якій якості], лише через опікуна (*Speculo Saxonum, libro 2, articulo 63*).

Groicki B. Artykuły prawa majdeburskiego które zowią Speculum Saxonum z łacińskiego języka na polski przełożone i znowu drukowane roku pańskiego 1629. – Warszawa, 1954. – S. 10-17.

№ 26

Бартоломей Ґроїцький про заповіти

Заповітом ані чоловік, ані жінка майна свого нікому передати, лежачи хворим, не можуть без дозволу спадкоємців і нащадків. Оскільки в духовному праві сказано, що остання воля має бути кожному виконана, то треба це розуміти про тих, хто вільні [розпоряджатися] своїм майном, коли те чинять при здоров'ї та будучи при повній свідомості. Тоді такого заповіту, коли б сім свідків його засвідчили або коли б перед управою такий заповіт було вчинено, спадкоємець повинен дотримуватися. Що ж до рухомого майна, то може віддати з власної волі кожен. А так само розуміється про ті речі, які можна заповітом узаконити, що й про рухоме майно йдеться (*Jure Municipali, articulo 65*).

Заповітом теж дружина, як і будь-хто інший, не може нічого віддати без чоловікового дозволу, в тім і рухомого майна. А ґеради тієї не може віддати, навіть коли б і чоловік дозволив (*Speculo Saxonum, libro 1, artic[ulo] 31 et art[iculo] 52. Et Iure Municipali, art[iculo] 65*).

Заповіт сім свідків посвідчують, коли б він не був офіційно укладений, а віри йому б не було (*Speculo Saxonum, libro 1, artlculo* 8. *Et Iure Municipali, articulo 65*).

Заповітом тому не може ніхто нічого віддати без дозволу спадкоємців; а через те це вчинено, що батьки необачні або немилосердні залишали дітей своїх в убозтві, обділивши заповітом потомство своє так, що нічого або мало що дітям залишали, що було проти добрих звичаїв. А так тому той закон учинений, аби дітям маєтність їхня залишилася, до того ж той, хто що має віддати, переказати, повинен це робити вчасно, поки сам того уживати може. Адже хто що віддає після смерті, то вже не йому належить, а його спадкоємцям. Дружина також чиясь не може бути в тому звинувачена, коли б із таких речей щось пропало (*Speculo Saxonum, libro 1, articulo 52*).

Groicki B. Artykuły prawa majdeburskiego które zowią Speculum Saxonum z łacińskiego języka na polski przełożone i znowu drukowane roku pańskiego 1629. – Warszawa, 1954. – S. 56-57.

№ 27

Ґійом Левассер де Боплан «Як дівчата залицяються до парубків»[19]

[…] Отже, на відміну від загальноприйнятого звичаю усіх народів, тут можна побачити, як дівчата залицяються до молодих людей, котрі їм сподобалися. Поширений між ними забобон, якого вони ревно дотримуються, призводить до того, що дівчата ніколи не зазнають невдачі і більше упевнені в успіхові, аніж чоловіки, коли б ті самі робили вибір. Ось як вони діють[20]: закохана дівчина заходить до хати батьків парубка [якого любить], коли сподівається застати вдома батька, матір і самого обранця. Зайшовши до покою, вона каже: «Помагай Біг» [*Pomagabog*], що [по-нашому] означає: «Нехай благословить вас Господь». Це є звичайним вітанням, яке промовляють, заходячи до чиєїсь господи. Сівши, вона вихваляє того, хто вразив її серце, і звертається до нього так: «Іване [*Ivan*], Федоре [*Fedur*], Дмитре [*Demitre*], Войтку [*Woitek*], Микито [*Mitika*]» і т. д., тобто називає його одним із згаданих вище імен, які тут найбільш поширені. «Я помітила, дивлячись на твоє обличчя, певну доброзичливість [до мене], яка свідчить, що ти зможеш дбайливо опікувати і любити свою жінку; твої чесноти дозволяють сподіватися, що ти станеш добрим господарем [*gospodorge*]. Ці твої хороші риси схилили мене уклінно просити, аби ти взяв мене за жінку». Далі вона каже те саме

[19] Заголовок поданий Бопланом у вигляді авторської примітки на полі.

[20] Про побутування описаного звичаю сватання дівки до парубка не було одностайної думки серед учених-народознавців XIX–XX ст. В. Антонович вважав, що Боплан прийняв поодинокий випадок за типову ситуацію, а Ф. Вовк, проводячи паралелі зі звичаями інших слов'янських народів, дотримувався погляду, що французький автор мав рацію, оцінюючи цей звичай як поширене явище. Переконливо виступає на захист цієї версії й український етнограф О. Курочкін (Курочкін О. До історії сватання на Україні // Народна творчість та етнографія. – 1971. – № 4. – С. 76-81; Коментарі // Боплан Гійом Левассер де. Опис України… – С. 187).

батькові та матері, покірно просячи їхньої згоди на шлюб. А якщо дістає відмову або якусь одговірку, що він надто молодий і не готовий женитися, то відповідає їм, що нікуди не піде звідси доти, доки він її не пошлюбить і вони не стануть жити разом. Промовивши це, дівчина наполягає на своєму і вперто відмовляється йти з хати, бо не одержала того, що їй належить по праву.

Через декілька тижнів батько і мати бувають змушені не тільки погодитись, але намовляти сина поставитись до неї прихильно, як до дівчини, котра має стати його жінкою. Так само і юнак, бачачи, що дівчина так наполегливо бажає йому добра, починає дивитися на неї, як на ту, що колись стане володаркою його бажань. А тому починає наполегливо просити батьків, щоб дозволили йому покохати дівчину. Ось як закохані дівчата [у цім краї] можуть швидко досягти мети, змушуючи [своєю наполегливістю] батька, матір та обранця виконувати те, чого хочуть. Бо, як я вже казав, [батьки] бояться накликати на себе гнів Господній, щоб з ними не трапилося якогось страхітливого нещастя. Адже прогнати дівчину значило б зневажити весь її рід, який затаїв би глибоку образу. Окрім цього, у цій справі не можна вдаватися до насильства, не накликавши на себе гніву і церковної кари, що буває при цьому дуже суворою, накладаючи, коли подібне трапляється єпітимію[21] і великий штраф, а це вкриває дім ганьбою. Із страху перед марними забобонами, вони уникають, наскільки можуть, тих нещасть, котрі – а в це вони вірять, мов у догмат віри – повинні трапитися з ними через відмову їхніх синів дівчатам, що просили їх за чоловіків. Звичай, який я щойно описав, водиться тільки між людьми рівного стану, бо в цьому краї усі селяни однаково заможні і немає великої різниці у їхніх статках. Але трапляються і почуття [людей] нерівного стану, між селянами і панночками, котрі підлягають іншому звичаю і привілею, що тут теж зустрічається […].

Боплан Гійом Левассер де. Опис України, кількох провінцій Королівства Польського, що тягнуться від кордонів Московії до границь Трансільванії, разом з їхніми звичаями, способом життя і ведення воєн. – К., 1990. – С. 75-76.

[21] Єпітимія – церковна покута у вигляді посиленого посту, тривалих молитов тощо, накладених духовними особами на віруючих за порушення правил поведінки і норм моралі, встановлених Церквою (Коментарі // Боплан Гійом Левассер де. Опис України… – С. 187).

Розділ 8.

ЦЕРКВА ТА ДУХОВЕНСТВО

№ 1

1341 р., червня 29, Авіньон. – З листа папи Бенедикта XII[1] краківському римо-католицькому єпископові з дорученням звільнити короля Польщі Казимира ІІІ від присяги шанувати права і звичаї населення Галицько-Волинського князівства

Надзвичайна відданість Апостольській столиці, що її проявив найдорожчий син во Христі славний король Польщі Казимир, заслуговує того, щоб і ми були прихильні і ласкаві до нього і до всього, що стосується спасіння його душі. З поданого до нас прохання цього короля ми недавно довідались, що, коли схизматицький народ русинів за допомогою отрути вбив Болеслава, князя Русі[2], сина віруючих батьків і двоюрідного родича згаданого короля, а також деяких інших християн, які були слухняними цьому князеві за його життя, тоді король, вражений цим злочином і прагнучи помститися за кривду християнської віри, напав своїм військом на Руську землю, щоб завоювати цей народ, який і йому самому завдав багато шкоди […].

Староста[3] цього народу звернувся до татарського імператора Узбека[4], що йому, як стало відомо, цей народ давав данину, і добився, що той послав дуже велике татарське військо для завоювання і знищення Польського Королівства. Зважаючи на те, що він не отримав би від навколишніх католицьких монархів необхідної допомоги, якщо б навіть просив її, враховуючи наслідки цього і знаючи про готовність старости і згаданого народу виконати його доручення, король уклав договір з цим старостою і народом, які засвідчили йому послуги і підданство. За цим договором король під присягою обіцяв, що збереже за старостою і народом всі їх обряди, права і звичаї. Проте король висловлює сумнів, чи діятиме він цим самим згідно з волею бога. Тому він просив, щоб ми ласкаво звільнили його від цієї присяги.

---

[1] Бенедикт XII (лат. Benedictus PP. XII, у миру – Жак Фурньє, фр. Jacques Fournier; 1280-ті (1285?) – 25.04.1342) – папа римський з 20 грудня 1334 р. (інтронізований 8.01.1335) до 25 квітня 1342 р. Третій з авіньйонських пап (Kelly J. N. D. The Oxford Dictionary of Popes. – Oxford; New York, 1986. – S. 217-219; http://www. newadvent.org/cathen/02430a.htm).

[2] Юрій ІІ Тройденович.

[3] Дмитро Детько.

[4] Узбеік, ісламський титул – Султан Гійас ад-Дин Мухаммед (бл. 1283-1341) – хан Улусу Джучі (Золотої Орди) (1313-1341). Скасував систему баскацтва, передав право стягувати данину васальним князям. Йому вдалося ліквідувати феодальні міжусобиці в Орді й добитися її зростання. За правління Узбека було побудовано місто Сарай аль-Джедид («Новий Сарай»). Вів активну зовнішню політику. Так, у 1337 р., ще за часів правління Юрія ІІ, об’єднане русько-ординське військо здійснило похід на Люблін. А в 1340 р., на прохання Дмитра Детька, хан Узбек вислав проти Казимира ІІІ 40-тисячне військо, яке було безславно розбите на Віслі (http://ru.wikipedia.org/wiki/Султан_Мухаммед_Узбек_хан).

Дбаючи про спасіння душі згаданого короля і маючи до тебе особливе довір'я в бозі, ми доручаємо апостольською грамотою, щоб ти нашою владою звільнив короля від присяги дотримуватися хибного договору, призначивши йому відповідну спасенну покуту.

Дано в Авіньйоні третього дня червневих календ[5] у третій рік нашого понтифікату[6].

Історія Львова в документах і матеріалах: Зб. док. і матеріалів / Упоряд. У. Я. Єдлінська, Я. Д. Ісаєвич та ін. – К., 1986. – С. 14.

№ 2

Бартоломей Зиморович про церкви Львова

1363. *Церква вірменська і Св. Юрія*[7]. У той же час вірмени зводили свій храм, [подібний] до гермафродита, частково цегляний, використавши одного і того ж

[5] У збірниках «Історія Львова в документах і матеріалах», «Правда про унію» та інших публікаціях документ датується 29 квітня, а в «Історії України-Руси» М. Грушевського – 29 червня (Див.: Грушевський М. Історія України-Руси. – К., 1993. – Т. IV. – С. 22). Ця дата видається нам вірогіднішою. Припускаємо, що українському текстові «третього дня червневих календ» у латинському оригіналі мало б відповідати «ante diem tertium Kalendas Iunias», тобто «за три дні до червневих календ» (у римському календарі дати завжди позначаються до «опорних» днів, а не після них, тож тут не мав би був виняток). За три дні до червневих календ – це 30 травня (рахуючи дні, включали також перший і останній день). З іншого боку, якщо перекладач хибно прочитав «Iunias» замість «Iulias» (тобто насправді йшлося про липневі, а не червневі календи), то виходить дата 29 червня. Саме ця версія виглядає ймовірнішою.

[6] Тут, мабуть, сталася помилка при перекладі чи одній з перших публікацій документа. Річ у тім, що Бенедикт XII був обраний папою 20 грудня 1334 р., а інтронізований 8 січня 1335 р. (http://www.newadvent.org/cathen/02430a.htm), тобто 1341 р. аж ніяк не був третім роком його понтифікату. Про неточності в публікаціях цього листа згадував ще М. Грушевський, щоправда не конкретизуючи їх (Грушевський М. Історія України-Руси. – К., 1993. – Т. IV. – С. 23).

[7] Зведення вірменського храму Богородиці у 1363 р. підтверджує факт його передачі тамтешніми криторами громаді (Про давню муровану Святоюріївську церкву див.: Диба Ю. Про результати археологічних досліджень 1933 року в соборі Св. Юра у Львові // Давні обителі України. Архітектура: Темат. зб. Святопокровського монастиря Студійського уставу. – Львів, 2002. – Вип. 13. – С. 38-43; Його ж. Невикористані писемні свідчення про початки церкви Св. Юра у Львові // Вісник Львівського університету. Серія: Мистецтвознавство. – Львів, 2005. – Вип. 5. – С. 151-159; Александрович В., Ричков П. Собор Святого Юра у Львові. – К., 2008. – С. 10-22). Ця звістка у списках творів Б. Зимовича помилково була продубльована під 1437 р. (Див.: Зіморович Бартоломей. Потрійний Львів. Leopolis Triplex / Пер. Н. Царьової. – Львів, 2002. – С. 80).

архітектора Доре, який, можливо, будував для русинів Святоюрський храм на горбі, що височить над містом, і обидві будівлі, очевидно, зробив подібними за планом і оздобленням.

1453. […] *Руські церкви*. Поскільки рознеслася звістка, що Константинополь був виданий туркам греками, а багато з них, вигнаних з осель, утікали до Львова, то було впроваджено рішення, щоб втікачів пускали до міста тільки після складання присяги. Накінець пораховано руські церкви, і на той час їх було вісім, а саме: міська, Св. Юра, Св. Онуфрія, Св. Миколая, Св. Федора, Богоявленська, Воскресенська і Благовіщенська[8].

Зіморович Бартоломей. Потрійний Львів. Leopolis Triplex / Пер. Н. Царьової. – Львів, 2002. – С. 68, 83.

№ 3

Бартоломей Зиморович про відновлення Галицької митрополії

1375. *Відновлюється Галицька митрополія*[9]. Не менше Людовік[10] сам докладався до здобуття прихильності душ руських. Їх, щоб міцним ланцюгом спочатку до Бога, потім до себе прикувати, митрополичий престол у Галичі, знищений воєнною несправедливістю, знову звів. Для його управління впровадив Антонія, мужа італійського, від [папи] Григорія XI наполегливо випрошеного[11], правителя надзвичайно лагідної вдачі, який переконував своїх овець більше святістю звичаїв, ніж багатослів'ям, бо ж усвідомлював, що приймає від церковних осіб недоліки та чесноти, і компенсував незнання місцевої мови благочестям життя.

Зіморович Бартоломей. Потрійний Львів. Leopolis Triplex / Пер. Н. Царьової. – Львів, 2002. – С. 71.

---

[8] Крім названих Зиморовичем церков, тоді ще існували принаймні храми Св. Трійці та Св. П'ятниці (Крип'якевич І. Львівська Русь в першій половині XVI ст.: дослідження і матеріали. – Львів, 1994. – С. 99, 100).

[9] У 1375 р. була заснована Галицька римо-католицька митрополія. Цю подію Б. Зиморович сплутав із відновленням православної Галицької митрополії. Див. додаток 5.

[10] Людовик Великий – король Угорщини та Польщі.

[11] Насправді від 1371 р. Антоній був православним галицьким митрополитом. Малоймовірним видається твердження про його італійське (волоське) походження. Можливо, Б. Зиморович мав якийсь документ, де про Антонія говорилося як про волоха, тобто переселенця з Молдавії чи Угорського Королівства. Принаймні після смерті митрополита в 1391 р. константинопольський патріарх призначив екзархами на терені Галицької митрополії волоського воєводу Балицю та його брата Драґоша (Грушевський М. Історія України-Руси. – К., 1994. – Т. V. – С. 392-395).

№ 4

1375 р. – Ян з Чарнкова про утворення римо-католицьких єпархій на Русі

[…] Близько року Божого тисяча триста сімдесят п'ятого або шостого, при співучасті польського та угорського короля Людвіка папа Григорій XI[12] заснував і створив три біскупства на Русі, а саме: перемиське, холмське і володимирське або лодомерійське, також арцибіскупство галицьке[13] […].

Мицик Ю. Відомості про Україну XIV ст. в хроніці Яна з Чарнкова // Магістеріум. – К., 2004. – Вип. 17: Історичні студії. – С. 95.

№ 5

1443 р., березня 22, Буда. – Жалувана грамота польського й угорського короля Владислава III Ягайловича православному духовенству про зрівняння його у свободі віри і правах з духовенством римо-католицьким і про передачу йому в управу духовних судів і колишніх церковних отчин[14]

[…] а про то, кгды жъ за ласкою и справою Духа Светого, церковъ Восточная набоженства Греческого и Руского, которая (ахъ!) нѣкгдысь, черезъ часъ

[12] Григорій XI (у миру – П'єр Роже де Бофор; 1329 (1331?) (1336?), Франція – 27.03.1378) – 201-й папа римський (30.12.1370–27.03.1378), наступник Урбана V, попередник Урбана VI. Під впливом домініканської монахині Катерини Бечинказа із Сієни Григорій XI в оточенні 15 кардиналів повернувся до Рима з Авіньйона, чим завершив 70-річний період авіньйонського полону пап. За виступи проти себе флорентійців, після кривавої різні Григорій XI наклав на Флоренцію інтердикт (тимчасову заборону всіх церковних дій і треб, як, наприклад, шлюб, сповідь, миропомазання і т. ін.). Він був першим з пап, який базував папську резиденцію у Ватикані (до Авіньона резиденція пап розташовувалась у Латерані) (Kelly J. N. D. The Oxford Dictionary of Popes. – Oxford; New York, 1986. – S. 225-227; http://dic.academic.ru/dic.nsf/ruwiki/880655).

[13] 1375 року в Галичі засноване латинське архиєпископство з наданням католицькому архиєпископові прав митрополита. До його складу входили єпископства в Перемишлі, Володимирі та Холмі. У 80-х рр. XIV ст. до їх числа додалось владицтво в Кам'янці-Подільському на землях Коріатовичів (Флоря Б. Православный мир Восточной Европы перед историческим выбором (XIV–XV вв.) // Его же. Исследования по истории Церкви. Древнерусское и славянское средневековье. – М., 2007. – С. 311-312). Згодом католики перебрали православний кафедральний собор у Галичі, і православним довелося будувати новий храм за містом, де була кафедра останнього галицького митрополита Антонія (1371-1389). Як припускає І. Скочиляс, тоді ж у православних було конфісковано давній храм Св. Пантелеймона, а відгук цих подій бачимо у листі-супліці місцевого духовенства та шляхти до київського митрополита Макарія від 13 грудня 1539 р. (див.: Скочиляс І. Галицька (Львівська) єпархія XII–XVIII ст.: організаційна структура та правовий статус. – Львів, 2010. – С. 212-213). У 1412 р. центр Галицького римо-католицького архиєпископства було перенесено до Львова. (Про обставини заснування у Галичі католицького архиєпископства див.: Грушевський М. Історія України-Руси. – К., 1994. – Т. V. – С. 428-430).

долгій, въ неякой разности и въ расколѣ вѣры светоѣ и светыхъ сакраментовъ, не безъ утраты и згубы многихъ спасенію, отъ единости светоѣ Римскоѣ церкви хвѣялася, – котороѣ единости отцеве наши и овшемъ увесь людъ католическій за часовъ нашихъ видѣти желали, – теперь вже, за милосердъємъ Божимъ и сузнаньемъ светѣйшого пана, Евгенія папы четвертого, и иныхъ многихъ отецъ вѣры светоѣ горливыхъ, зъ оною светою Римскою и Вселинскою церковью приведена єсть до единости давно пожеданоѣ […]. А для того жъ, а бы тая церковъ Восточная и еѣ преложеные и все духовенство набоженства Греческого и Руского, въ шырокости панствъ нашихъ и панованью нашему подлеглыхъ кгдѣ-колвекь мешкаючіи, которыи и первѣй, за тою разностью и розорваньемъ, нѣяко утисненье поносили, – абы за приверненьемъ имъ волности, хвалѣ Божой служити и ласки Збавителя нашого о спасеніе вѣрныхъ душъ и светоѣ вѣры утвержденіе, въ сладости покоя, обфитей просити могли: на честь и на память Бога Вседержителя, который насъ откупилъ дорогою своею кровію, всимъ церквамъ и ихъ епископомъ албо владыкамъ, преложенымь духовнымъ и инымъ особамъ церковнымъ тогожъ набоженства Греческого и Руского, тые вси права, волности, способы, звычаи и всякіе свободы вѣчными часы дати позволили есмо, и тымъ листомъ нашимъ позволяемъ, такыи жъ, яковыхъ въ королевствахъ нашихъ Полскомъ и въ Венгерскомъ вси костелы и ихъ арцибискупове, бискупове, преложеные и иные особы костелные, звычаю Римскоѣ церкви, заживають и зъ нихъ веселятся. А надъ то хочемъ мѣти, и симъ листомъ нашимъ сказуемъ, абы отъ сего часу, жаденъ зъ дикгнитаровъ, старостъ, врядниковъ и обывателевъ панствъ и зъ подданныхъ нашихъ, якого-колвекъ стану и достоенства быти мѣли, а звлаща королевства нашого Полского верхуписаные, а особливе земль нашихъ Рускихъ и Подолскихъ и иныхъ прилеглыѣ, владзы пререченыхъ епископовъ, владыкъ и иныхъ преложоныхъ тогожь набоженства Греческого и Руского, а ни судовъ ихъ поповскихъ, а звлаща въ справѣ разводовъ малженскихъ, отъ сего часу, ниякимъ способомъ не прекажали: хотя бы тежъ и не вѣсть якіе звычаѣ, въ земляхъ помененыхъ, противные досѣля заховалися, ино тому противни быти не мають. А надъ то, абы тые жъ епископове албо владыкове и иные преложеные особы церковные помененого набоженства Греческого и Руского, маючи слушное поживенье, ко отправленью хвалы Божое тымъ способнѣйшіе быти могли: имъ самымъ и ихъ церквамъ всимъ, кгдѣ-колвекъ въ панствахъ нашихъ будучымъ, вси села и державы,

---

[14] Цей привілей неодноразово інтерпретувався в літературі. Так, М. Грушевський вважав, що грамота Владислава III була вмотивована актом Флорентійської унії (1439) і що нею визнавалася рівноправність з латинським духовенством лише духовенства унійного (див.: Грушевський М. Історія України-Руси. – К., 1994. – Т. V. – С. 447-448, 452-453). Проте сучасні дослідники критикують такий підхід, хоч і підкреслюють можливість участі митрополита Ісидора в підготовці цього документа (див.: Флоря Б. Православный мир Восточной Европы перед историческим выбором (XIV–XV вв.) // Его же. Исследования по истории Церкви. Древнерусское и славянское средневековье. – М., 2007. – С. 399). Грамота Владислава III була згодом підтверджена польським королем Александром 15 березня 1504 р. (Архив ЮЗР. – К., 1859. – Ч. 1. – Т. I. – С. 440-446).

якіежъ-колвекъ и якими-колвекъ имены названые, которы зъ стародавна до оныхъ церквей належали, и черезъ якіежъ-колвекъ особы и кгдѣ-колвекъ въ панствахъ и повѣтѣхъ нашихъ ажъ досѣля держаны суть, зо всими ихъ правами, побожною тихостью умыслили есмо привернути, якожъ и приворочаемъ симъ нашимъ листомъ на часы вѣчные и потомные. А на свѣдечьство тыхъ рѣчей, и печать наша до сего листу нашего есть привѣшена.

Дѣяло се и дано въ Будымѣ, въ пятницу, близкую передъ недѣлею третею великого посту, року Божого 1443-го.

Акты ЗР. – СПб., 1846. – Т. 1. – С. 56-57.

№ 6

1499 р., березня 20, Вільно. – Жалувана грамота великого князя литовського Александра київському митрополиту Йосифові та православним єпископам литовських і руських земель про непорушність духовного суду і недоторканість церковного майна, на основі т. зв. «Свитку Ярославля»

І. – Самъ Александръ. Во имя Божее, аминь. Чинимъ знаменито симъ нашимъ листомъ, хто на него посмотритъ або чтучи его услышитъ, нынѣшнимъ и потомъ будучимъ, кому будетъ потреба того вѣдати. Клалъ передъ нами нареченый митрополитъ Кіевскій и всея Руси, епископъ Смоленскій Іосифь списокъ, то есть свитокъ правъ великого князя Ярослава Володимеровича, которые жъ онъ правд духовные выложилъ съ правъ духовныхъ Греческихъ, то есть зъ Номоканону Восточноѣ церкви, и тые права въ свитку выписалъ, и заказалъ, абы тыхъ дѣль и доходовъ церковныхъ и судовъ духовныхъ нихто отъ свѣтскихъ не смѣлъ судити и рядити, и полѣтилъ вси тые дѣла духовные въ моцъ митрополита Кіевского и всея Руси, хто коли будетъ митрополитомъ, и тежъ въ моць епископовъ тыхъ, которые суть подъ митропольею вышереченною Кіевскою: ино дей нѣкоторыи князи и панове, воеводы, старосты, намѣстники и тивунове наши, державцы городовъ, мѣстъ и волостей нашихъ, Церкви Божьей и митрополиту и епископомъ кривду чинивали, въ доходы ихъ церковные и суды духовные вступывалися, тые справы ихъ митропольи и епископскіе сами справливали. И билъ намъ чоломъ митрополитъ Іосифь, абыхмо тую уставу великого князя Ярослава, то есть свитокъ, выписъ съ правъ духовныхъ Греческихъ, ухвалу духовенства обычая Восточноѣ церкви, нашимъ листомъ потвердили. И мы, посмотрѣвши у тотъ свитокъ Ярославль, обачили есмо, ижъ онъ вси справы духовные полѣтилъ въ моцъ и справу митрополиту и епископомъ надъ поддаными тыми всими, которые суть Греческого закону, на вѣчные часы, – зъ ласки нашое, тое право, которое жъ выписано въ свитку Ярославли, потвержаемъ симъ нашимъ листомъ нареченному митрополиту, епископу Смоленскому Іосифу, и всимъ епископомъ въ отчинѣ нашой, великомъ князѣствѣ Литовскомъ и въ панствахъ нашихъ Рускихъ. Маетъ митрополитъ Іосифь и по немъ

будучыи митрополиты и вси епископы, которые жъ подъ митропольею Кіевскою, судити и рядити, и вси дѣла духовные справовати, хрестіянство Греческого закону, подлѣ тыхъ правъ, выпису того свитка Ярославля, на вѣчные часы. И приказуемъ, абы князи и панове нашого Римского закону, такъ духовные, какъ и свѣтскіе, и тежъ воеводы, старосты и намѣстники, такъ Римского закону, какъ Греческого, и тивуны, и вси заказники, державцы по городомъ нашимъ, и тежъ по мѣстомь нашимъ войтове, бурмистрове и радцы, тые, которые здавна отъ продковъ нашихъ права маютъ Майтборскіе, и тежъ вже которымъ мы тые права Нѣмецкіе подавали и напередъ еще которымъ инымъ мѣстомъ нашимъ тое право зъ ласки нашое дадимъ, – кривды церкви Божьей и митрополиту и епископомъ не чинили, въ доходы церковные и во вси справы и суды ихъ духовные не вступалися: вже тые вышей писанные державцы наши не маютъ въ тые дѣла духовные вступаться; бо есмо приказали митрополиту и епископомъ судити и рядити, и дѣла духовные справовати, и люди церковныи завѣдати, подлугъ давного обычая, по городомъ и по мѣстомъ нашимъ. Тежъ которые люди митропольи або владычнины сѣдять по мѣстомъ нашимъ, а въсхотятъ торгомъ ся обыходити, тые поплатки наши маютъ намъ платити, посполъ зъ мѣстомъ нашимъ, по давному. И тежъ которые князи и панове наши Римского закону маютъ по своимъ имѣньямъ церкви закону Греческого, и здавна будетъ которая церковъ поданье митрополье або владычне, тая и теперъ нехай будетъ церковъ ихъ поданья; естлибы жъ которая церковъ была въ поданьи здавна державцы того имѣнья, ино и теперъ нехай тотъ державца подаетъ, зъ благословеньемъ митропольимъ: нижьли вже не маетъ моцы того свещенника отъ тоѣ церкви рушити безъ осмотрѣнья и воли митрополичоѣ оный державца. Тежъ свещенника Руского если бы хто соромотилъ або збилъ, такъ отъ Римскоѣ веры, какъ отъ Греческоѣ, маетъ того дѣла смотрѣти митрополитъ або епископъ, бо то есть судъ духовный. И иныи вси члонки, которые выписаны у свитку Ярославли и въ семъ нашомъ листу, потвержаемъ на вѣчность митрополиту Іосифу и потомъ будучимъ митрополитомъ, и всимъ подъ его митропольею епископомъ, симъ нашимъ листомь: маютъ они тые духовные дѣла справовати, подлѣ обычая своее церкви, по давному. А на лѣпшую твердость, и печать нашу казали есмо привѣсити къ сему нашому листу.

Писанъ у Вилни, Лѣта Божьего тысеча чотыриста деветьдесятъ девятого, Марта двадцатого дня, индикта 2. – При томъ былъ охмистръ[15], намѣстникь Ковенскій, панъ Войтко Яновичъ[16].

---

[15] Охмістр – маршалок, очільник двору королеви, завжди сенатор; його обов'язки були подібними до тих, які при королівському дворі виконував маршалок і підкоморій, крім того він виступав посередником між королевою і державними чиновниками, здійснював керівництво всіма чоловіками, які служили при королеві. Уряд цей був доволі почесним, однак у народі охмістра часто глузливо називали «ахмістром». Охмістриня – придворна дама, яка керувала жіночою службою при королеві; це єдиний уряд в державі, який могла зайняти жінка (як правило, це була дружина одного із сенаторів). У найважливіших справах підпорядковувалась охмістрові.

[16] Грамота підтверджена Владиславом IV 8 листопада 1639 р. та Станіславом Авґустом 3 червня 1766 р.

II. – Свитокъ Ярославль[17]. Се азъ князь Ярославъ, нареченный во святомъ крещеніи Георгій Владимеровичъ, съ совѣтомъ преосвещеннаго митрополита Кіевского Иларіона и всѣхъ боголюбивыхъ епископовъ Русійскихъ княженія нашего, судихъ написати сія Номоканоны и свитокъ, соблюденія ради опасного правилъ святыхъ Апостолъ и святыхъ богоносныхъ Отецъ, да не попираемы будутъ отъ неискусныхъ. Прежде убо всѣхъ, всѣ епископы княженія нашего, его же намъ, Господь, покори, да повинуются преосвещенному митрополиту Кіевскому во всемъ, подъ изверженіемъ отъ сана и отринутіемъ отъ престолъ ихъ, чесому властелемъ, сѣричь[18] княземъ, боляромъ и судіямъ нашимъ, не супротивлятися, но пособляти, подъ залогомъ на церковъ соборную Кіевскую двохъ тысячей рублей грошей широкихъ. Такожде митрополья и епископская власть цѣла и нерушима да пребудетъ надъ всѣми презвитеры, во предѣлѣхъ ихъ сущими, и не имать никто зъ мірскихъ князей и боляръ заступати ни единаго пресвитера въ каковомъ-любо дѣлѣ отъ єпископа, во его же предѣлѣ церковъ имать, подъ залогомъ тысячи рублей грошей широкихъ на церковъ соборную, въ ней же пребываетъ епископъ, и погубленіемъ ктиторства. Браку всякого чина людей да не дерзнетъ никто судити, ниже розводити, отъ мірскихъ властелей, подъ залогомъ на церковъ соборную епископскую пяти сотъ рублей грошей широкихъ: сій бо судъ есть епископскій. Аще кто отъ честнѣйшихъ нашихъ боляръ, во брацѣ блудномъ живущи, обращется, сѣричь, аще мужъ, имый жену живую, ину пойметъ, жена же видущи[19] о женѣ его прежней, яко жива есть, за него пойдетъ: сія обоя, давши залога на церковъ соборную тысящу рублей грошей широкихъ, розвестися имуть и жити во покаяніи; аще ли же не восхощутъ, ино ихъ мірская власть судити и казнити имать по

[17] На думку І. Скочиляса, «Свиток Ярослава» – цілком оригінальна пам'ятка руського часу, яка була створена в останні роки життя Ярослава Мудрого за митрополитства Іларіона й орієнтувалася не на норми візантійського Номоканона, а на вже сформовану місцеву практику, в т. ч. еклезіальну, та узгоджувалася зі статтями «Руської Правди» (див.: Скочиляс І. Галицька (Львівська) єпархія XII–XVIII ст.: організаційна структура та правовий статус. – Львів, 2010. – С. 320-324). В основу «Свитку Ярославля», на думку Б. Флорі, було покладено «Устав Ярослава», який визначав традиційний обсяг церковної юрисдикції у світському суспільстві. Однак у ході укладання «Свитку» він був перероблений з урахуванням інтересів західноруської Церкви на межі XV–XVI ст., зокрема доповнений рядом статей, які накладали високі грошові штрафи на світських вельмож за здійснення суду у справах, що належать до компетенції Церкви, або втручання у відносини між єпископами та підлеглими їм духовними особами (див.: Флоря Б. Попытка осуществления церковной унии в Великом княжестве Литовском (последняя четверть XV – XVI в.) // Исследования по истории Церкви. Древнерусское и славянское средневековье. – М., 2007. – С. 260). У 1511 р. митрополит і єпископи за підтримки князя Костянтина Острозького отримали грамоту подібного змісту із підтвердженням «Свитку Ярославля» від нового короля Сигізмунда І Старого (Грушевський М. Історія України-Руси. – К., 1994. – Т. V. – С. 458-459; Акты ЗР. – СПб., 1848. – Т. 2. – С. 81-83).

[18] Замість «сирѣчь».

[19] Замість «вѣдающе».

своему суду, повелѣвши имъ воздати залогъ онъ на церковъ соборную. Аще ли же кто отъ людей простыхъ обрящется, живя во брацѣ беззаконномъ, сихъ епископъ по суду своєму да казнитъ залогомъ, елико возможно, или иною казнію, и отъ общаго сожитія ихъ розвести и ко первому браку ихъ причитати, поучивши ихъ, да живутъ во покаяніи. Аще ли же кто отъ сановитыхъ во блудѣ явѣ живетъ, да престанетъ отъ блуда и на церковъ соборную да дастъ вины пятьсотъ рублей грошей широкихъ. Аще ли же простъ человѣкъ, мужъ или жена обрящется явѣ тожъ творя, да разведется и залога на церковъ соборную да дастъ два рубля грошей широкихъ. Бо всемъ княженіи нашемъ да искоренится всякъ беззаконенъ бракъ и блудъ: тѣмъже преосвѣщенный митрополитъ и боголюбивыи епископы да посылаютъ, кійждо во предѣлѣ своемъ, смотрити сего; и аще гдѣ, таково беззаконіе обрящется, исправляти, якоже преднаписашеся. Сія вся суды церковъ да судитъ, такожде и еретичество; княземъ же, бояромъ и судіямъ въ тые суды не вступатися, и во иныя вся, яже суть написана во правилѣхъ святыхъ Апостолъ и святыхъ богоносныхъ Отецъ, и въ сихъ Номоканонѣхъ нашихъ, подъ залогами пяти сотъ рублей грошей широкихъ.

Написань же бысть свитокъ сей Номокановъ въ лѣто отъ созданія міра 6540-е.

Акты ЗР. – СПб., 1846. – Т. 1. – С. 189-192.

№ 7

Мацєй Мєховський про Церкву

[…] Що стосується духовних властей і пастирів християнських, то на чолі їх стоїть у Львові руський і литовський митрополит. Йому підпорядковані єпископи – київський, кам’янецький, перемишльський, холмський, луцький і медницький[20]. У русинів глава – київський митрополит (Київ колись був столицею Русі). Йому підпорядковані владики (wladicas) і єпископи грецького обряду в Молдавії та Валахії[21], аж до ріки Гістра чи Дунаю, а в Русі – єпископи: по-перше,

---

[20] Йдеться про католицькі єпископства. У Києві перший єпископ – з 1320 р., у Кам’янці – з 1375 р., у Перемишлі – в 1353 р. вже другий єпископ (роки єпископства першого невідомі); у Холмі – з 1359 р., у Медниках – з 1416 р., у Луцьку – з 1412 р. (за іншими даними – з 1404 р.) існує єпископія, яка 1425 р. була об’єднана з володимирською, а перший єпископ луцький згадується з 1375 р. (http://pl.wikipedia.org/wiki/Diecezja_łucka). У коментарі до цитованого видання (Меховский Матвей. Трактат о двух Сарматиях / Введ. и пер. С. Аннинского. – М.; Л., 1936) помилково вказана дата заснування Луцької єпископії 1257 р. Див. додаток 5.

[21] Це твердження помилкове. Валахія – частина сучасної Румунії, яка в XIV ст. підпорядковувалась Угорщині. Що ж до Молдавії, котра в офіційних документах Корони іменувалась Волощиною, то, на думку більшості дослідників, уся її територія аж до Білгорода-

холмський, потім у володіннях литовських – володимирський або брестський; третій – пінський або турівський (Mrowski), четвертий – полоцький, п'ятий – луцький, шостий – смоленський, і всі взагалі інші владики і єпископи в землях москів і північних землях, їм підвладних[22]. Ісидор, колишній київський митрополит, за мовою й освітою найученіший грек, у часи папи Євгенія IV прибув поїздом зі ста коней на Флорентійський собор і, домігшись унії з Римською церквою, повернувся в Русь, але коли він став там проповідувати підкорення Римові, московити позбавили його сану і стратили[23].

Дністровського входила до Галицької митрополії (це питання залишається дискусійним) і саме галицький митрополит Антоній номінував 1371 р. (за іншими даними – 1373 чи 1376 р.) молдавського єпископа Йосифа на престол у Білгороді (місто потрапило у залежність від Молдавії в останній чверті XIV ст. і, згідно з деякими свідченнями, за господаря Стефана Великого у 1457 р. стало столицею Молдавського князівства; Білгородська єпископія створена між 1303 і 1328 рр., проіснувала, ймовірно, до 1484 р., коли місто захопили османи). Відокремлення молдавських парафій від Галицького престолу відбулося на межі 1387-1388 рр. У 1387 р. молдавського владику Йосифа хіротонізував митрополит Антоній (1395 р. також висвятив на кафедру Радівців єпископа Мелетія). Така залежність Молдавської церкви від Галича викликала спротив Константинополя. Лише в 1401 р. патріарх Матвій I (1397-1410), після затяжного конфлікту з молдавськими господарями, зняв анафему з двох молдавських владик (Йосифа та Мелетія), усунув з Сочавського престолу призначеного його попередником Єремію та підвищив Йосифа до гідності митрополита. Так 1401 р. Сочавська митрополія була узаконена у складі Сочавської архиєпархії та єпархій у Романі та Радоуцах (Радівцях), а в 1597-1598 рр. в її межах засновано ще одне – Гушське – владицтво. Молдавська автокефальна православна церква зі столицею в Сочаві стала 78-ю церковною провінцією Константинополя. Плутанина щодо залежності цих єпископій від київського митрополита могла виникнути у зв'язку з тим, що, по-перше, поблизу Києва було інше місто під назвою Білгород, і тут єпархія виникла ще в 988 р., проте вже в 1240-1241 рр. припинила своє існування, бо разом з Юріївською єпархією була приєднана до митрополичої архиєпархії (саме це місто в літературі часто плутають з Білгородом на Дністрі); по-друге, київський митрополит Кипріан активно виступав не тільки за підпорядкування собі молдавських владицтв, але і проти окремої Галицької митрополії. Та отримавши негативну відповідь з Константинополя з приводу можливого об'єднання Київської й Галицької митрополій, змушений був змиритися з її існуванням (Грушевський М. Історія України-Руси. – К., 1994. – Т. V. – С. 394-400). Однак 1387 р. саме Кипріан брав участь у церемонії складання молдавським господарем Петром I Мушатом (1375-1391) ленної присяги польському королю Владиславові II Ягайлу та королеві Ядвізі, і він давав згоду на функціонування окремих православних ієрархічних структур у Молдавії. Проте хіротонію молдавського владики Йосифа у вересні 1387 р. здійснив уже галицький митрополит Антоній. Імовірно, це можна пояснити позицією Константинополя, де вважали, що легше звільнити молдавські єпископії від залежності перед галицьким митрополитом, ніж перед київським. Те, що константинопольський патріарх мав такі плани, засвідчують подальші події. (Докладніше див.: Скочиляс І. Аспрокастрон-Білгород – кафедра Галицької митрополії у XIV ст. // Ruthenica. – К., 2009. – Вип. 8. – С. 120-137).

[22] Йдеться про православні єпископства (див. розділ 1, № 31).

[23] Ісидор (кінець XIV ст., Константинополь – 1463, Рим) – останній руський митрополит грецького походження. Гуманіст за освітою та поглядами, ігумен монастиря Св. Димитрія, в 1436 р. висвячений царгородським патріархом Йосифом II (1416-1439) на митрополи-

Русини є послідовниками вчення грецьких докторів і богословів, переважно Василія Великого, Григорія Назіанзина та Йоана Златоуста. Григорія Назіанзина вони називають своєю мовою *богословом* (bogoslow), що латиною означає *той, хто славить Бога*. Вони визнають і нашого святого Григорія, папу римського, особливо його книги Моралі, читають його в перекладі і своєю мовою називають *бесідником* (biesiednik), що означає *оратор, проповідник або радник*.

У руських церквах при богослужінні читають і співають сербською, тобто слов'янською мовою; у вірменських церквах – вірменською мовою; в іудейських синагогах моляться єврейською мовою. Християни ж римського обряду співають, моляться і читають латинською мовою.

Меховский Матвей. Трактат о двух Сарматиях / Введ. и пер. С. Аннинского. – М.; Л., 1936. – С. 97-98.

та київського та руського. Був представником Київської митрополії й антіохійського патріарха на Ферраро-Флорентійському соборі 1438-1439 рр. і підписав соборну буллу про возз'єднання Церков. Після повернення в Москву позбавлений сану, ув'язнений в Чудовому монастирі, але до суду втік. Близько року прожив у руських землях ВКЛ, тоді виїхав до Італії, де був іменований «руським кардиналом» (титулу руського митрополита зрікся в 1458 р.). Згодом папа Євгеній IV (1431-1447) послав його легатом до столиці Візантії. У 1453 р. Ісидор брав участь в останній обороні Царгорода від турків, за що мало не поплатився життям. Доживав віку в Італії у сані унійного патріарха царгородського під іменем Ісидора II Ксантопула (1456-1462). Похований у Ватиканській базиліці (Ґудзяк Б. Криза і реформа: Київська митрополія, Царгородський патріархат і генеза Берестейської унії. – Львів, 2000. – С. 61-6; Його ж. Грецький Схід, Київська митрополія і Флорентійська унія // ЗНТШ. – Львів, 1994. – Т. CCXXVIII: Праці Історико-філософської секції. – С. 48-64; Грушевський М. Історія України-Руси. – К., 1994. – Т. V. – С. 405-409; ЕУ / Під ред. В. Кубійовича. – Львів, 1994. – Т. 3. – С. 885. Про Ферраро-Флорентійський собор і про участь Ісидора у його роботі див.: Сильвестр Сиропул. Воспоминание о Ферраро-Флорентийском соборе (1438-1439): В 12 ч. – СПб., 2010; Gill J. The Council of Florence. – Cambridge, 1959; Флоря Б. Православный мир Восточной Европы перед историческим выбором (XIV–XV вв.) // Его же. Исследования по истории Церкви. Древнерусское и славянское средневековье. – М., 2007. – С. 301-434). Про сприйняття унії православними див.: Ранние русские источники по истории Ферраро-Флорентийской унии и ее восприятие в православним мире / Сост. А. Турилов // Флоря Б. Исследования по истории Церкви. Древнерусское и славянское средневековье. – М., 2007. – С. 443-468; Турилов А. К истории древнерусской летописной традиции сочинений, связанных с Ферраро-Флорентийской унией // Там же. – С. 437-442).

Версія, згідно з якою Ісидор був страчений за свою екуменічну діяльність, уперше зафіксована саме в М. Мєховського, і важко сказати, звідки ці дані. Версія про трагічну загибель Ісидора була доволі популярна на зламі XVI–XVII ст. Так, у творі італійського гуманіста Джовані Ботеро «Універсальні реляції» (1591-1592) повідомляється, що «Ісидор митрополит з Києва, був на Флорентійському соборі й дуже допоміг у справі з'єднання з греками. Тоді ж зробили Ісидора кардиналом, і він повернувся додому з піднесенням і запалом, щоб людей до істини привертати, але був скинутий з митрополитства й убитий русинами». Мартин Ґруневеґ, описуючи Софійський собор, називає Ісидора святим мучеником (Русина О. Україна під татарами і Литвою. – К., 1998. – С. 220. – (Україна крізь віки. – Т. 6)).

№ 8

1515 р., вересня 23, Краків. – Сиґізмунд I надає одну мансіонарію[24] при костелі Св. Катерини на Низьому замку у Львові[25] німецькому проповідникові з умовою, щоб львівські райці подавали в майбутньому кандидата на проповідника йому і його наступникам

В ім'я Господа, амінь. Для вічної пам'яті справи. Ми, Сиґізмунд, Божою ласкою (*титулатура*) повідомляємо всім, сучасникам і прийдешнім. Райці нашого міста Львова, що управляють з користю для оздоби того міста, просили нас, щоб одну будь-яку мансіонарію у костелі Св. Катерини у нашому львівському Низькому замку, що буде найперше вільною після відступлення чи смерті, ми вважали за гідне виділити для включення для майбутнього німецького проповідника. Ми, обдумавши справу, про яку вони просять, як справедливу та почесну, а також корисну для спільноти того міста, хочемо їх прохання виконати, щоб не ігнорувалася німецька нація, яка сюди стікалася для оселення і навряд чи маленьким додатком для [населення] міста буде вважатися. Таким чином, одну з вищезгаданих мансіонарій, що спочатку буде вільною, для того німецького проповідника ми вважали виділити, включити і для вічного користування тому проповіднику записати та включаємо, виділяємо і навічно записуємо за посередництвом змісту [даної] грамоти. З таким правом і умовою, щоб той проповідник райцям вищезгаданого міста нам і нашим спадкоємцям був рекомендований, завжди нами і нашими спадкоємцями, королями, пану сучасному львівському архиєпископу і майбутнім архиєпископам був поданий, і той проповідник сам або через іншого вченого священика свій обов'язок проповідувати у вищезгаданому костелі завжди повинен виконувати, від того обов'язку проповідування через це виключення аж ніяк не хочемо звільнити. Для засвідчення справи наша печатка є підвішена.

Діялось у Кракові у найближчу неділю перед святом св. Станіслава, року Божого 1515, нашого панування – 9, у присутності (*список свідків*). Дано через руки велебного у Христі пана отця Петра, перемиського єпископа і віце-канцлера, щиро нам милого.

Петро, єпископ і віце-канцлер, підписав.

За свідченням велебного у Христі пана отця Петра, перемиського єпископа і віце-канцлера Польського Королівства.

Привілеї міста Львова (XIV–XVIII ст.) / Упоряд. М. Капраль. – Львів, 1998. – С. 175-177.

---

[24] Мансіонарія – посада священика, звільненого від усіх обов'язків, крім богослужіння, який отримує відповідну плату і живе при костелі. *(Прим. М. Капраля).*

[25] Цей храм, очевидно, виник у XIV ст. на місці давньоруської церкви, про що згадує німецький подорожник кінця XVI ст. Мартин Ґруневеґ (Ісаєвич Я. Найдавніший історичний опис Львова // Його ж. Україна давня і нова: народ, релігія, культура. – Львів, 1996. – С. 149). *(Прим. М. Капраля).*

№ 9

1516 р., жовтня 13, Львів. – Поручення передміщанина священика Федора з Богоявленської церкви та Івана Бродайка за ченця Марка з Холма у справі про отримання ним 11 злотих 14 грошів після смерті дяка Оначка з Тисовця

Федір, священик богоявленський, та Іван Бродайко, передміщани, поручаються за Марка, ченця з Холма, який отримав […] гроші після смерті дяка Оначка з Тисовця [в сумі] 11 злотих 14 грошів.

Дано в понеділок перед св. Галла 1516 року.

Крип'якевич І. Львівська Русь в першій половині XVI ст.: дослідження і матеріали. – Львів, 1994. – С. 144.

№ 10

1517 р., травня 5, Львів. – Декрет раєцького уряду про відведення частини землі на широкій вулиці (16 ліктів ширини і 26 ліктів довжини) священикові Богоявленської церкви з чиншем 10 грошів

[…] Пани радники, власники Богоявленської церкви, дали в оренду священику їхнього обряду ділянку землі перед Галицькою брамою шириною 16 ліктів з одного боку в бік вулиці Широкої й довжиною 26 ліктів аж до брами, з орендною платнею 10 грошів, половина з яких має бути виплачена перед святом св. Михаїла, половина – перед святом Пасхи.

Дано в суботу після Филипа 1517 року.

Крип'якевич І. Львівська Русь в першій половині XVI ст.: дослідження і матеріали. – Львів, 1994. – С. 144-145.

№ 11

1523 р., березня 16. – З грамоти великого князя Сиґізмунда I про відновлення Золотоверхого Михайлівського монастиря

Сам Сиґізмунд Божією милістю великий князь литовський, руський, прусський і etc., etc. Воєводі київському пану Андрію Немиричу і всім воєводам, хто потім буде Київ від нас тримати […]. Били чолом ігумен Макарій і просив нас, щоб […] при церкві в Києві Святого Архистратига Золотоверхого монастир спра-

вити і обитель встановити […] віри грецької, як і раніше було. Повеліли ми, з ласки Божої, ту церкву Святого Михаїла Золотоверхого з землями передати і монастир відбудувати, і общину там тримати, по вірі грецькій, як і раніше було.

Писано літа 1523, березня 16 дня.

Історія України: Хрестоматія: У 2 ч. – К., 2004. – Ч. 1 / Упоряд. Б. І. Білик та ін. – С. 293-294.

№ 12

1545 р., січня 22, Краків. – Сиґізмунд І надає бурмистрам і райцям Львова одноразове право представлення мансіонара в костелі Св. Катерини на Низькому замку у Львові

Сиґізмунд, Божою ласкою (*титулатура*). Змістом даної грамоти повідомляємо всім, кому необхідно. Ми, за посередництвом деяких наших дорадників, наше право патронату до мансіонарії в костелі Св. Катерини в меншому Львівському замку при найближчій першій нагоді або при якій [нагоді] схочуть, на один раз славетним бурмистру і райцям нашого міста Львова, що є тепер і в майбутньому будуть, вважали дати і надати, так даємо і надаємо даною грамотою, коли пустуватиме будь-яка мансіонарія через смерть, приватне повідомлення чи якимось іншим чином у вищезгаданому костелі, хай буде дозволено їм, до якої [мансіонарії] захочуть, так як вище описано, представити гідну особу велебному у Христі отцю пану львівському архиєпископу або хто матиме владу визначення та введення до цих мансіонарій. І цю донацію нашого права патронату настійливо оголошуємо велебному у Христі отцю пану Петру, львівському архиєпископу тепер і що в майбутньому будуть, і всім, кому потрібно, коли цей львівський бурмистер і райці гідну особу до вищезгаданої мансіонарії тим вищеописаним способом представлять, його до тієї [мансіонарії]своїм обов'язком визнач, не чекаючи іншої грамоти від нас. Якщо ж від нас з часом [хтось] випросить [право презенти], хочемо, щоб мав силу з того часу, як відбудеться презентація бурмистром і райцями до вищезгаданої мансіонарії. Цю нашу донацію права патронату хочемо [дати] тільки для однієї наступної мансіонарії. Для довір'я і засвідчення цього до даної [грамоти] наша печатка є підвішена.

Дано у Кракові у середу напередодні свята св. Агнети, року Божого 1545, нашого панування – 38.

Самуель, плоцький єпископ і віце-канцлер нашого королівства.

Привілеї міста Львова (XIV–XVIII ст.) / Упоряд. М. Капраль. – Львів, 1998. – С. 268-270.

№ 13

1546 р., вересня 21, Краків. – Сиґізмунд I надає бурмистрові та райцям Львова право патронату і презентації кандидата на пароха в костелі при шпиталю Св. Духа у Львові

В ім'я Господа, амінь. Для вічної пам'яті справи. Прийнято королями і володарями, якщо будь-яке благодіяння надають, публічно грамотами засвідчувати, щоб їхня щедрість існувала у вічній пам'яті, і ніхто не наважувався [її] порушити, щоб благодіяння володаря було постійним. З цієї причини ми, Сиґізмунд, Божою ласкою (*титулатура*). Змістом даної грамоти повідомляємо всім, кому необхідно. Зауважуємо старання львівського бурмистра і райців у служінні Богу і турботу та ретельність щодо бідних, які в шпиталі Св. Духа[26] в місті Львові живуть; тому місту Львову, його бурмистрам і райцям, що тепер є і в майбутньому будуть, наше право патронату і презентації намісництва або пребенди[27] згаданого шпиталю, погодивши це з присутніми нашими радниками, вважали [за потрібне] дати і дарувати та даємо і даруємо даною грамотою назавжди і на віки. Не залишаємо більше жодного права нам, найяснішому нашому сину і нашим спадкоємцям до того намісництва чи пребенди, щоб вони, бурмистер і райці, що тепер є, та їх спадкоємці, змогли і мали можливість відтепер і на вічні часи до вакантного вищезгаданого намісництва і пребенди в костелі Св. Духа, сучасному і що в майбутньому будуть, львівським архиєпископам чи тим, хто на це владу матиме, представляти вчену особу і відповідну до духовного звання стільки разів, скільки буде потреба. І коли вищезгадане намісництво через відхід чи смерть, скільки разів буде вільним, як справжні законні та єдині вічні колятори[28] й опікуни згаданого намісництва чи пребенди [можуть представляти] без будь-якої перешкоди від нашого найяснішого сина і наших спадкоємців, королів Польщі, чи будь-яких інших осіб. До цього подання, як справжніх, законних, вічних і єдиних опікунів та коляторів архиєпископ або розпорядник [духовного] місця, що буде в той час, подану особу до згаданого намісництва або пребенди у вищезгаданому костелі Св. Духа в місті Львові поставити і повинен буде, і зобов'язаний ввести за своїм пастирським обов'язком. Цієї вищезгаданої донації згаданого намісництва або пребенди цим львівському бурмистру і райцям ми разом з нашими спадкоємцями, найяснішими королями Польщі, повинні дотримуватися непорушно, відповідно до змісту, й обіцяємо, що не вишукуючи будь-якого способу чи приводу, не змінимо, не зламаємо, не порушимо загалом або в якійсь частині [привілею] у будь-якому випадку. До цього додаючи і спеціально висловлюючи, що якщо львівський

---

[26] Шпиталь – тут будинок для старих і хворих. Перша згадка про шпиталь Св. Духа датується 1375 р.; розміщувався на сучасній площі Івана Підкови. *(Прим. М. Капраля)*.

[27] Пребенда – костельна маєтність, надана духовній особі для виконання уряду при костелі. *(Прим. М. Капраля)*.

[28] Колятор – опікун храму.

бурмистер з райцями, що тепер є і в майбутньому будуть, коли після відходу чи смерті сучасного намісника того костелу або шпиталю Св. Духа цією нашою вічною донацією з будь-якої причини не будуть у змозі послідовно скористатися, цей їм даний привілей і [його] вічність у нічому не відмінимо, але цей їх привілей і право розпорядження тим намісництвом у своїй силі і чинності хочемо назавжди зберегти. Якщо ми чи наші спадкоємці, королі Польщі, через забуття цієї донації і права, даного львівським райцям, якусь особу подамо або наші спадкоємці подаватимуть, тоді таке подання ні в чому не може і не повинно відмінити право патронату, надане львівському бурмистру і райцям назавжди. Так що за нашим і наших спадкоємців поданням, але [за поданням] львівського бурмистра і райців, згідно з даною нашою донацією, львівський архиєпископ або розпорядник [духовного] місця презентовану особу бурмистром і райцями повинен поставити та ввести. Для довір'я і засвідчення справи до даної [грамоти] наша печатка є підвішена.

Дано у Кракові у день свята св. апостола і євангеліста Матея, року Божого 1546, нашого панування – 40, у присутності (*список свідків*). Дано через руки згаданого велебного у Христі пана отця Самуеля Мацєйовського, краківського єпископа і віце-канцлера нашого королівства, щиро нам милого.

Самуель, краківський єпископ і віце-канцлер нашого королівства.

Привілеї міста Львова (XIV–XVIII ст.) / Упоряд. М. Капраль. – Львів, 1998. – С. 277-280.

№ 14

1548 р., березня 22, Краків. – Сиґізмунд I надає бурмистрові та райцям Львова право пропонувати кандидата на німецького проповідника при мансіонарії в костелі Низького замку Львова

Сиґізмунд, Божою ласкою (*титулатура*). Даною грамотою повідомляємо всім, кому необхідно. Хоча ми надали наше право патронату до мансіонарії у Львівському замку славетним бурмистру і райцям нашого міста Львова для проповідника німецькою мовою, однак вони, стурбовані, щоб через різноманітність та хаос нових, вже повсюдно поширених догматів, вони когось не представили би [до мансіонарії], який би цю шкідливу інфекцію не розсіяв між людьми. І просили нас, щоб ми вважали за гідне дати їм владу подання будь-якої духовної особи, відповідної до цієї мансіонарії, коли би вони не схотіли. Заохочені цими проханнями, ми вже раз надали їм владу, коли б вони не схотіли, подавати відповідну особу до цієї мансіонарії, так що даємо [цю владу] даною грамотою, на віки вічні та назавжди. Однак з додатком, поки різноманітність цих догматів не буде відмінена зсередини, хай буде дозволено їм подавати до цієї мансіонарії, якщо захочуть, проповідника німецькою мовою. Тим не менше, якщо вони не захочуть презентувати будь-яку особу [або] захочуть, коли відповідну особу знайдуть, рівно

ж хочемо, щоб це мало силу, якби від нас [особа] була подана. Про що превелебному у Христі пану отцю Петру, львівському архиєпископу, щиро нам милому, та львівським архиєпископам, що будуть у майбутньому, або ж поставленим вашим патернітатом з відповідною владою духовним [особам] вікаріям та іншим, повідомляємо і звертаємося: коли славетні бурмистер і райці нашого міста Львова подадуть відповідну особу до загальної мансіонарії вашому патернітату, тоді, не чекаючи від нас інших грамот, становіть, введіть, доручаючи йому духовне адміністрування і тимчасове управління, що до пасторського обов'язку вашого патернітату належить. Якщо ж випадково з нашої канцелярії вийдуть якісь грамоти або через наше забуття, чи наших спадкоємців, або через якийсь невідповідний вирок [суду] супротивно цієї [грамоти], їх скасовуємо і відміняємо, вирішуючи даною [грамотою], що вони не матимуть жодної сили. Для довіри і засвідчення справи до даної [грамоти] наша печатка є підвішена.

Дано у Кракові у середу перед Вербною неділею, року Божого 1548, а нашого панування – 42.

Самуель, краківський єпископ і канцлер Польського Королівства, підписав.

За засвідченням велебного у Христі пана отця Самуеля Мацєйовського, краківського єпископа і канцлера Польського Королівства.

Привілеї міста Львова (XIV–XVIII ст.) / Упоряд. М. Капраль. – Львів, 1998. – С. 297-299.

№ 15

Статут Великого князівства Литовського 1566 р. про духовенство

РОЗДІЛ II

АРТИКУЛ 9

Про духовенство, як мають службу земську служити

Уставуємо теж і духовенство з маєтків своїх світських і костельних наданих, з яких служба земська військова була до цього часу, також з маєтків своїх батьківських, куплених і заставлених, шляхетських, військовозобов'язаних, службу земську служити мають тим же чином, виставляючи з тих маєтків своїх почет, повинні при ньому посилати за себе чоловіка, доброго шляхтича, згідно з ухвалою земською, сеймовою.

РОЗДІЛ III

АРТИКУЛ 26

Про виклик світських до духовного суду

Теж уставуємо, що єпископи і всі прелати стану духовного і їх посередники: княжат, панів і всієї шляхти, лицарства, міщан і всіх підданих наших як шляхет-

ських, не мають нікого у своїх справах до духовного суду про світські справи позивати; так і сама шляхта, міщани і всі піддані наші і теж піддані шляхетські будь-якого стану не мають до духовного суду звертатись і позивати про справи світські, під закладом стороні, позваній двадцятьма рублями грошей і з відшкодуванням витрат всіх у подвійному розмірі, а що до духовного суду належати і відноситись буде, те у духовному суді розглянуто і суджено бути має.

Статути Великого князівства Литовського: У 3 т. / За ред. С. Ківалова, П. Музиченка, А. Панькова. – Одеса, 2003. – Т. II: Статут Великого князівства Литовського 1566 р. – С. 270.

№ 16

1572 р., травня 20, Варшава. – Сиґізмунд Авґуст зрівнює українську громаду Львова в політичних та економічних правах з католицькою громадою міста

В ім'я Господа, амінь. Для вічної пам'яті справи. Оскільки людські справи, хоч вони були й гідні пам'яті, легко пішли б у небуття, якщо не вчинили їх безсмертними. Ми, Сиґізмунд Авґуст, Божою ласкою (*титулатура*). Повідомляємо даною нашою грамотою кому потрібно, всім і кожному, сучасникам і прийдешнім, хто це читатиме. Що у присутності нас та наших радників, які засідають на нашому боці та послів земель, зібраних на цьому вальному сеймі королівства, славетні Васько Тинович та Хома Бабич, наші львівські міщани грецького та руського обряду та віри, від свого імені та як посланці й уповноважені цілої громади українців – львівських міщан та передміщан, наших підданих, скаржилися, що українці терплять від славетних бурмистрів, райців, війта і лавників та від усієї польської громади римської віри міста Львова, адже вони не хочуть допустити їх до користування привілеями та вольностями, якими користуються інші львівські міщани, хоч вони [українці], як рівні члени однієї республіки нашого міста Львова, несуть однакові тягарі, повинності та податки, як наші королівські та Речі Посполитої нашого королівства, так і на користь цього міста та всі інші, нарівні з іншими польськими міщанами римської віри. Також від священика їхньої Церкви грецького обряду, що є у цьому місті, бурмистри та райці звикли вимагати податки хлібом, каплунами, яйцями та іншими речами під час урочистих свят, а саме Господнього Різдва та Воскресіння, проти прийнятого звичаю та вільностей духовних осіб, які допускають складати присягу при вступі до львівського міського права з тієї причини та під приводом, щоб їх [українців] не допустити до таких вільностей, з приводу якихось несправедливих причин забороняють виставляти на продаж речі та товари, продавати на лікті сукно, виготовляти різні напої та шинкувати [ними] на велику шкоду, зневагу та несправедливість для тих же українців. Ці ж наші радники, що засідають при нашому боці на вальному сеймі

королівства, просять нас, щоб ми вважали обміркувати цю справу та подбали про їх захист. Ми, милостиво прихиляючись до такого прохання, як справедливого, та, маючи на увазі гідний похвали акт унії Польського Королівства з Великим князівством Литовським, вже завершений на недавно відбутому Люблінському вальному сеймі королівства, після закінчення якого ми включили та зрівняли всіх достойників, сенаторів та урядовців, духовних та світських Великого князівства Литовського та Волині і Підляшшя земель також грецького обряду та руської віри з достойниками Польського Королівства; і якщо між достойниками Польського Королівства і достойниками Великого князівства Литовського та наших володінь вже проведене та довершене зрівняння, то тим більше потрібно, щоб подібна рівність дотримувалась серед людей меншого та нижчого стану. Тому через ці та багато інших слушних і дуже важливих причин, які зворушують наше серце, вважаємо, що тих же львівських українців [без винятку всіх взагалі та зокрема, які живуть у нашому місті Львові та поза ним], сучасним та тим, які потім, у майбутньому будуть, на підставі одностайної постанови та згоди радників нашого королівства та Великого князівства Литовського та земських послів, які зібралися на даному вальному сеймі нашого королівства, вважали дати, надати та наділити нижченаведені вільності та привілеї, які і даємо, надаємо і наділяємо та ласкаво обдаровуємо та призначаємо за посередництвом даного нашого привілею. Найперше хочемо та постановляємо, щоб українці нарівні з іншими міщанами та передміщанами поляками римської віри вживали всіх прав, привілеїв, вільностей, прерогатив та імунітетів, наданих місту Львову з різних нагод і різними способами найяснішими нашими попередниками, найдорожчими королями Польщі, князями Русі та всіма іншими володарями і достойниками, і користувалися ними без будь-яких винятків, щоб і вони [українці] тішилися ними так само, як тішаться польські міщани римської віри. Священики їх церкви грецького обряду, які тепер живуть і будуть у майбутньому, повинні бути вільними та звільнені від будь-яких податків, якої б назви вони не були, – як від грошових, так і від будь-яких інших, належних львівській раєцькій [колегії]. Ці ж священики грецького обряду не будуть зобов'язані підлягати та підкорятися іншій юрисдикції та зверхності, тільки львівському владиці. Всім згаданим українцям грецького обряду надається львівське міське право, та вони можуть і повинні скласти за прикладом інших львівських міщан-поляків. Також на уряди бурмистрів, лавників та інші префектури у цьому місті можна та треба нашому теперішньому і майбутньому старості обирати та призначати українців, скільки разів би відбувалися вибори райців; своїх синів [українці] можуть та мають право давати та посилати для навчання вільних мистецтв до початкових шкіл, гімназій та [вищих] шкіл, які існують як у нашому місті, так і будь-де у королівстві та в наших володіннях; вони можуть вивчати будь-які, без винятку, цехові ремесла та у них працювати, навчати товаришів та учнів будь-якого ремесла, засновувати цехи та ремісничі братства і, згідно із звичаєм, бути у них старшими і сеньйорами, а майстри будь-яких польських ремесел зобов'язані приймати та допускати українців до цього роду ремесла та

цехів. Вільно також їм [українцям] будь-якого роду товарами, як би вони не називалися, у всьому Польському Королівстві, Великому князівстві Литовському та на Волині, в Києві, на Підляшші та в інших наших володіннях продавати на лікті сукно та будь-які інші купецькі та крамарські товари; вільно їм у приватних будинках, так і на будь-яких публічних місцях завжди та у будь-яку пору виставляти на продаж вина, мальмазію, мускателю, угорське, волоське, виготовляти мед, пиво та будь-які напої іншого роду та шинкувати ними в такий спосіб та таким чином, як це роблять польські міщани. Це їм буде вільно робити постійно та навіки, хоч би існували які-небудь суперечні з даною [грамотою], випрошені чи які можуть бути випрошеними в будь-який спосіб та з будь-якої нагоди урядовими та приватними особами грамоти та привілеї; після довершення знаменитого акту унії та зрівняння станів та обрядів не можуть зашкодити в жодний спосіб тим українцям та людям грецького обряду, які [грамоти] ми скасовуємо та хочемо, щоб вони були скасовані на вічні часи. Подаємо до відома всіх та кожного різного стану, гідності та походження, зокрема Миколая Гербурта з Фульштина, нашого королівського старости та славетних бурмистра, райців, війта і лавників міста Львова, якщо є тепер і в майбутньому будуть, наказуємо дозволити вищезгаданим українцям, львівським міщанам, всім загалом та кожному зокрема, без жодного винятку користуватися постановами цього нашого привілею в усіх умовах, клаузулах і статтях та ні в який спосіб, під будь-яким видом і будь-яким вигаданим приводом не наважуйтеся заперечувати прерогативи, вільності та привілеї, надані нами у вищеописаний спосіб владою Варшавського вального сейму, щоб нам з тієї та інших причин не закидали скарги ті львівські міщани, люди грецького обряду, які на підставі згаданої нашої влади та [влади] теперішнього вального сейму є зрівняні та з'єднані в згаданий спосіб з іншими львівськими польськими міщанами римської віри. А оскільки нас повідомили, що райці та інші польські міщани забороняють тим українцям купувати та займати в межах міста землю та будинки, ми, опираючись на згадану вище унію та зрівняння, даємо українцям грецької віри, сучасним та прийдешнім, раз назавжди та навіки право, можливість та дозвіл купувати землю та будинки, орендувати їх у будь-яких осіб, вести в них різну торгівлю та продавати будь-які товари за зразком інших міщан-поляків. Хочемо, щоб до тієї постанови разом з іншими вищеописаними вольностями вільно та непорушно дотримувалися щодо українських міщан як сучасна львівська раєцька [колегія], так і майбутня, а також всі інші особи. Не робіть інакше задля нашої ласки та на ваш обов'язок, під карою обов'язкової сплати 20 тисяч угорських золотих – половина нашій скарбниці, а другу половину – скривдженій стороні, у кожному випадку, якщо хтось буде чинити опір або порушувати цей привілей, виданий нашим львівським міщанам грецького обряду за повною нашою згодою, наших радників та земських послів, що зібралися на згаданому вальному сеймі нашого королівства. Для міщанського довір'я та певнішого засвідчення цього всього і взагалі та кожного зокрема, ми підписали цю грамоту нашою рукою та наказали скріпити нашою великою підвішеною печаткою.

Дано у Варшаві на вальному сеймі королівства 20 травня, року Божого 1572, нашого панування 43 року, у присутності (*список свідків*).

Сиґізмунд Авґуст, король. Печатка великої канцелярії королівства, підвішена на шовковому шнурку.

Привілеї національних громад міста Львова (XIV–XVIII ст.) / Упоряд. М. Капраль. – Львів, 2000. – С. 45-51.

№ 17

1585 р. – Денис Зубрицький про перебування патріарха Йоакима у Львові

[…] 1585 року до Львова прибув патріарх Великої Антіохії Йоаким, збираючи милостиню в руських краях і шукаючи підтримки для підпалих святинь і пригнобленого духовенства в Сирії, та осів на якийсь час при міській церкві. Він зайнявся порадами, наукою і відновленням розхитаного церковного ладу, впорядкував міське братство, 1 січня 1586 р. переписав [його] статут, заохотив до заснування школи грецької і слов'янської мов, до відновлення занепалої друкарні й до будівництва великої церкви, видав відозву до руських панів і народу, закликаючи підтримати братство у таких важливих справах. Про всі свої кроки він доповідав царгородському патріархові, духовній владі якого підлягала на той час Русь. В цей час, а, може, і з ним прибув також демонтійський і еласонський митрополит Арсеній[29] і розпочав у братській школі навчання грецької і слов'янської мов, чим школа дуже прославилася і дала багато знавців грецької мови […].

Зубрицький Д. Хроніка міста Львова / Пер. І. Сварника. – Львів, 2002. – С. 190.

---

[29] «Щасливий випадок прислав і дуже доброго професора для мови грецької, в особі архиєпископа еласонського Арсенія, що заїхав до Львова в червні 1586 р. і щиро привитаний православними, послухав їх намов і лишився в ролі управителя і учителя братської школи. При його участи були вироблені правила для нової школи, звісні в двох редакціях – грецькій і українській» (Грушевський М. Історія України-Руси. – К., 1995. – Т. VI. – С. 516). Прибувши до українських земель, Арсеній не міг знати слов'янської мови, братство цікавив його організаційний і педагогічний досвід, зокрема у викладанні грецької мови. «Що до сил, то ними школа була обставлена дуже добре від початку... Науку слов'янсько-українську вів Стеф. Зизаній, чоловік, безперечно, талановитий, енергічний, експансивний, з літературними здібностями і з даром впливати на людей. Науку грецьку вів архиеп. Арсеній, чоловік, як на свій час, учений і авторитетний, хоч би вже завдяки своїй високій гідности. Результатом грецько-слов'янської науки перших літ братської школи була грецько-слов'янська граматика, уложена «спудеями» школи по вказівкам Арсенія й инших дідаскалів школи «от различныхъ грамматикъ». Їх основою послужила головно граматика Конст. Ляскаріса, але укладчики користали і з инших підручників і взагалі показали певну самостійність в орудуванню граматичним матеріалом – як грецьким, так і слов'янським» (Там само. – С. 520).

№ 18

1592 р., жовтня 18, Варшава. – Сиґізмунд III надає бурмистрові та райцям Львова право пропонувати кандидата на посаду каноніка при львівському кафедральному костелі

Сиґізмунд III, Божою ласкою (*титулатура*). Даною нашою грамотою повідомляємо всім і кожному, кому необхідно. Ми, стверджуючи згоду або угоду велебного капітулу[30] львівського митрополичого костелу зі знаменитими бурмистром і райцями того міста про презентацію до канонікату[31] львівського митрополичого костелу каноніка, а саме особи з докторським або також магістерським ступенем зі священної теології, або в обох чи також в одному праві, окрім іншої [особи], яку ті райці віддавна, згідно з договорами з цим величним капітулом, за звичаєм пропонували на ректора школи, після відходу чи смерті якогось із їх грона, ініціюючи і встановлюючи каноніка. Маючи цю угоду в обох вищезгаданих випадках дійсною і непорушною, те саме право патронату, що нам зі сили нашої королівської вищості до презентації [каноніка] належить, ми вважали перенести і передати бурмистру і райцям нашого міста Львова для збільшення божественної слави і [для] доброго управління цим костелом, що вічним і незворотнім правом переносимо і передаємо даною нашою грамотою, так, щоб скільки разів чи через відхід, чи через смерть якогось з числа вищезгаданих каноніків не виявився канонікат, вищеназвані бурмистер і райці, тепер і на майбутній час, повинні презентувати на те місце таку особу, як є вищеописано, відповідно до переданого від нас права цілковитої і вічної можливості [презентувати каноніка]. Внаслідок чого вам, найдостойнішим у Христі, пане отче Йоан Деметрій Соліковський, львівський архієпископе, та інші, що в майбутньому будуть, або їх вікарії, що в духовних [справах] до цього мають чи матимуть владу, про це наше перенесення права патронату презентації до канонікату вищезгаданого костелу розголошуємо, повідомляємо і до відома доводимо, закликаючи ваш патернітат; тоді як вищезгадані знамениті бурмистер і райці нашого міста Львова, скільки б разів, у випадку вакантного вищезгаданого канонікату при відході або смерті [каноніка], вищезазначену особу, обрану за одностайною згодою, вашому патернітату[32] не представляли, її до того канонікату впровадьте та встановіть за обов'язком свого пастирського уряду. Для довіри до цієї справи дану [грамоту] нашою рукою підписали і наказали нашою королівською печаткою засвідчити.

Дано у Варшаві 18 жовтня, року Божого 1592, нашого панування – 5.

Сиґізмунд, король, підписав.

Привілеї міста Львова (XIV–XVIII ст.) / Упоряд. М. Капраль. – Львів, 1998. – С. 403-405.

---

[30] Капітула – рада духовних осіб при митрополиті, єпископові, в монастирях.

[31] Канонікат – посада каноніка, члена капітули.

[32] Патернітат – почесна назва вищих духовних осіб у Католицькій церкві, що вживалася у XVI ст.

№ 19

1593 р., не раніше січня 7. – Зі скарги Львівського Успенського братства львівському гродському судові на уряд ради міста Львова за знущання над українським населенням

[…] Насамперед змушувала [рада м. Львова] великим насильством нас, осілих міщан, наших дітей і нашу челядь, до послуху папського костьолу, до свят нового календаря, мордуючи в'язницями і караючи штрафами. Вранці, в день св. Маргарити[33], пославши своїх міських слуг, насильно виволокли і вкинули до темної в'язниці у вежі під ратушею Василя, учня сідляра Юрія Рогатинця, а також челядників, кушніра Юська, кушнірчика Івана та учня Іванка. Майстри і челядники прийшли до пана бурмистра, питаючи, з якої причини їх слуг з дому похапали під час їхньої відсутності. На це пан бурмистр відповів: «Причина та, що ви не святкуєте наших свят, не буваєте на казаннях в нашому костьолі і не слухаєте, коли ксьондзи заповідають свята. Отже, ідіть і ви сидіти». Потім, на прохання і вимогу наших братів та своїх сусідів, [арештовані] були випущені. Однак вони [члени ради] обіцяли самі зберегти мир лише при тій умові, якщо ті [звільнені з-під арешту], під страхом суворої урядової кари, не протестуватимуть і не почнуть судової справи. А такого навіть у поганській державі не терпить християнський народ. Не дотримавши обіцянки про мир, назавжди після свята трьох королів[34] посадили до в'язниці Дмитра Красовського і Лукаша [Губу] […][35].

Історія Львова в документах і матеріалах: Зб. док. і матеріалів / Упоряд. У. Я. Єдлінська, Я. Д. Ісаєвич та ін. – К., 1986. – С. 53-54.

№ 20

1595 р., червня 1 (11). – «Артикули, що належать до з'єдинення з Римською церквою», підготовлені єпископатом Київської митрополії для римського папи і короля Речі Посполитої

Артикули, на які ми потребуємо запоруки від панів римлян перед тим, як приступимо до єдності з Римською церквою.

1. Тому, що між римлянами і греками існує суперечка про походження С[вятого] Духа, яка неабияк перешкоджає з'єднанню, і, правдоподібно, триває

---

[33] 13 липня.

[34] 7 січня.

[35] Пропущено зізнання про захоплення й ув'язнення слугами бурмистра колядників-русинів.

не через що інше, як через те, що ми не хочемо одні одних зрозуміти, – просимо, аби нас до іншого віровизнання не примушували, а щоб ми залишалися в тому, яке знаходимо викладеним у С[вятому] Письмі, в Євангелії, а також у писаннях с[вятих] грецьких докторів [отців]; а саме, що С[вятий] Дух не має двох начал, ані подвійного походження, а походить з одного начала, як з джерела, – від Отця через Сина.

2. Щоби Божа хвала і всі молитви – ранні, вечірні та нічні – нам залишилися незмінними, згідно зі стародавнім звичаєм Східної церкви, а саме: С[вяті] Літургії, яких є три – Василія, Золотоустого і Епіфанія, яка буває на Великий піст з наперед освяченими Дарами, – а також усі інші церемонії та обряди нашої Церкви, які ми мали дотепер, оскільки це зберігається і в Римі під послухом найвищого архиєрея; і щоб усе це в нас було нашою мовою.

3. Щоб Найсвятіші Тайни Тіла і Крові Господа нашого Ісуса Христа нам були збережені цілковито такими, якими ми їх уживали дотепер під обидвома видами – хліба і вина; щоб нам це було збережено на вічні часи, цілком і непорушно.

4. Щоб Тайна С[вятого] Хрещення та її форма була збережена цілковито, без жодних додатків, – так, як ми її уживали дотепер.

5. Про Чистилище не вдаємося в суперечку, але ми є готові до того, щоб С[вята] Церква нас навчила.

6. Новий календар, якщо не можна вживати старого, ми приймемо, однак не порушуючи Пасхалії і наших свят, тобто так, як це бувало за часів згоди, бо ми маємо деякі свої особливі свята, яких панове римляни не мають: це, наприклад, у день 6 січня, коли вшановуємо охрещення Господа Христа, і на перше об’явлення Бога, в Тройці єдиного, яке в нас зветься Богоявленням; того дня ми маємо особливу церемонію освячення води.

7. Щоб нас не примушували відбувати процесії на день свята Тіла Христового, а щоб ми могли ходити з процесіями зі своїми Святими Тайнами, бо в нас є інша [практика щодо] Святих Тайн.

8. Щоб [нас теж не примушували] перед Великоднем посвячувати вогонь, уживати калатал [замість дзвонів], а також відбувати інші церемонії, яких ми в нашій Церкві дотепер не мали, а щоб ми зберeглися – згідно з порядком і уставом нашої Церкви – без змін у наших церемоніях.

9. Щоб подружжя священиків залишилися незмінними, за винятком двоєженців.

10. Щоб митрополичих, єпископських та інших високих духовних санів нашого обряду не давали нікому іншому, крім людей народу руського або грецького і нашої релігії. А оскільки в наших канонах зазначено, що такі особи, як митрополит чи владики, які спершу обираються духовенством, повинні бути людьми гідними, просимо його к[оролівську] м[илість] дати нам свободу таких виборів; з тим, аби при цьому не порушувалася воля його к[оролівської] м[илості] призначати обранця за власним бажанням. Це означає, щоб ми невдовзі після смерті достойника обрали чотирьох кандидатів, а його к[оролівська] м[илість] призначив

з-посеред них того, кого їй буде завгодно. Це [необхідно] передусім тому, щоб на такі високі посади обирали людей гідних і вчених, оскільки його к[оролівська] м[илість], будучи іншої релігії, не може знати, хто саме є до того гідний. Бо раніше траплялися такі неуки, з-поміж яких декотрі заледве вміли читати. Якщо ж його к[оролівська] м[илість] з ласки своєї забажає віддати такий духовний уряд якійсь світській людині, то вона повинна буде протягом не довше як трьох місяців прийняти свячення, під загрозою (в разі зволікання) втратити цей уряд, відповідно до ухвали Гродненського сейму й артикулів світлої пам'яті короля Жиґимонта Авґуста, що їх підтвердив нинішній король. Бо тепер є деякі, що по кільканадцять років духовні уряди обіймають, а в духовний сан не висвячуються, захищаючи себе якимись винятками, наданими корол[ем]. Просимо, щоб на майбутнє такого не було.

11. Щоб наших владик не посилали до Рима за сакрою [тобто, грамотою на свячення], але якщо його к[оролівська] м[илість] зволить надати якесь владицтво, то архиєпископ-митрополит кожного такого [достойника] за давнім звичаєм повинен висвятити. Однак сам митрополит, перед тим як обійняти митрополичий уряд, повинен звернутися до отця папи за сакрою, і лише після того, як така сакра надійде з Рима, щоб владики (щонайменше двоє) висвятили його за нашим звичаєм. А якщо б когось із єпископів обрали на митрополита, то він уже не мусить звертатися за сакрою, адже його вже раніше висвячували на єпископа; а лише скласти свій послух найвищому архиєреєві перед о[тцем] архиєпископом ґнезненським, але не як перед архиєпископом, а як перед примасом.

12. Щоб ми мали більшу владу і щоб наші овечки нас більше поважали та шанували, просимо надати нашим митрополитові і єпископам місця в сенаті його к[оролівської] м[илості], і це з багатьох слушних причин: адже ми маємо той самий єпископський уряд і гідність, що і їх м[илості] панове римляни. А насамперед через те, що коли б хтось із нас складав сенатську присягу, то одночасно міг би скласти присягу й на послух найвищому архиєреєві, щоб не трапилося якогось такого розриву, який стався після смерті київського митрополита Ісидора, коли владики, яких не зобов'язувала жодна присяга і які проживали віддалено, легко відступили від єдності, ухваленої на Флорентійському соборі. Якщо ж [єпископ] буде зв'язаний сенатською присягою, то йому буде важко й подумати про роз'єднання. Тому нехай до нас теж надсилають листи про скликання сейму і сеймиків.

13. Якщо б з часом, з Божої волі, і решта братії нашої народу і релігії грецької прилучилася до цієї ж святої єдності, то щоб вони нам не чинили закидів за те, що ми їх випередили у цій єдності. Бо ми мусили це вчинити з певних і слушних причин задля згоди в християнській Р[ечі] П[осполитій] і щоб уникнути подальшого неладу і незгод.

14. Щоб не допускати до того, аби посланці з Греції чинили якісь підбурливі дії, в'їжджали в державу з листами про відлучення від Церкви і ламали цю згоду, породжуючи заворушення в народі. Адже між людьми зосталося ще немало

таких затятих, які ладні при найменшій нагоді привести людей до заворушення. І взагалі того, хто сіяв би неспокій і приїздив у державу з листами про відлучення від Церкви, належить карати, бо ті його дії могли б перерости в міжусобну війну. А передусім треба дбати про те, щоби в наших єпархіях священики нашої релігії – архимандрити, ігумени, пресвітери та інші духовні особи, які не хочуть нам підкоритися, – ніде не сміли виконувати духовних чинностей. А особливо щоб не насмілювалися виконувати духовні чинності в наших єпархіях чужинці – владики і ченці, – які приїздять з Греції. Бо якщо таке дозволити, то від нашої згоди не залишиться й сліду.

15. Якщо б у майбутньому люди нашої релігії, гордуючи своєю релігією і церемоніями, захотіли прийняти римські церемонії, – то щоб їх не приймали як таких, що нехтують церемоніями однієї Божої Церкви; адже перебуваючи в одній Церкві, будемо мати одного папу.

16. Нехай будуть дозволені подружжя між римлянами і руссю, без примушування до релігії [одного з подругів], бо вони [перебувають] в одній Церкві.

17. Через те, що чимала кількість наших церковних маєтків виявилася протиправно заставленою з вини наших попередників, які, будучи тимчасовими господарями, могли заставляти їх лише на час власного життя, – ми уклінно просимо, щоб ці маєтки було повернено церквам; бо через зубожіння наших престолів, ми не те що не можемо задовольнити потреби Божої Церкви, а й самі не маємо необхідного забезпечення. А якщо би хтось мав право пожиттєвого володіння церковними маєтками, то нехай би з них платив церкві принаймні якусь оренду, а після його смерті ці [маєтки] нехай би поверталися церкві; і щоб ніхто не міг їх домогтися без згоди єпископів та крилосу. Ті ж усі надання, якими церква зараз володіє і які вписані до Євангелій, – навіть якщо на них не було привілеїв, але які є її маєтками віддавна, – щоб надалі належали [церкві], і щоб церква мала право повернути собі також ті, які були давно відібрані.

18. Щоб після смерті митрополита і єпископів ані старости, ані підскарбії не втручалися до справ церковних маєтків, а щоб ними, як це заведено в Римській церкві, до часу виборів нового єпископа розпоряджався крилос. Стосовно ж приватних маєтків самого єпископа, то щоб підданим і рідним померлого не завдавали кривди, але щоби все відбувалося так, як після смерті панів духовних Римської церкви. На це ми вже маємо привілей, але [просимо] його внести до конституції.

19. Архимандрити, ігумени, ченці та їх монастирі нехай і надалі, як давніше, перебувають під послухом у єпископів своєї єпархії, бо в нас є тільки один чернечий устав, яким керуються й владики. А провінціалів не маємо.

20. Щоб ми в трибуналі поміж панами духовними римськими могли мати двох [духовних осіб] нашого обряду, які відстоювали б права наших церков.

21. Щоб архимандритам, ігуменам, священикам, архидияконам та дияконам й іншому нашому духовенству надавалася така ж шаноба, що й панам духовним римським; і щоб вони користувалися тими давніми вольностями, які їм надав король Володислав; і щоб вони були звільнені від сплати податків з особи і з цер-

ковного обійстя, які на них досі накладалися, хіба що хтось із них мав би власні маєтки; тоді він повинен сплачувати податки так само, як і інші, але не з особи і не з церкви. А ті духовні [особи] і священики, які тримають надання в посілостях панів і шляхти, повинні визнавати своє підданство і проявляти послух своїм панам, передусім з огляду на їх ґрунти і надання, не вдаючись до іншої інстанції і не позиваючи своїх панів до суду, а цілковито зберігаючи за своїми панами право патронату. Але з огляду на особу й духовний уряд, який вони обіймають, їх ніхто не має права карати, окрім власного єпископа на подання їх панів. Особливо це стосується тих [духовних осіб], які є власними підданими і достойними синами своїх панів. І так не будуть порушені ані духовне, ні світське право, ані шляхетські вольності з двох боків.

22. Щоб пани римляни не забороняли нам у наших церквах по містах і всюди дзвонити у Велику п'ятницю.

23. Щоб нам не забороняли публічно, при свічках і в ризах, згідно з нашим звичаєм, нести до недужих Святі Тайни.

24. Нехай нам буде дозволено у святкові дні, якщо виникне потреба, без жодних перешкод ходити з процесіями за нашим звичаєм.

25. Щоб монастирі й церкви наші руські не перетворювали на костели. А взагалі, якщо б католик у своєму маєтку завдав шкоди церквам, то він повинен їх для своїх підданих народу руського направити або нові побудувати, або старі відновити.

26. Якщо церковні братства – новопоставлені патріархами і потверджені його к[оролівською] м[илістю], як, наприклад, у Львові, Бересті, Вільні та деінде, – з яких Божа Церква має велику користь і завдяки яким примножується Божа хвала, хочуть перебувати у цій єдності, то нехай залишаються непорушними під послухом єпископів [митрополита] тієї єпархії, в якій вони є і до якої належать.

27. Щоб нам було дозволено засновувати школи, семінарії грецької і слов'янської мови в тих місцях, де це буде найдоречніше, а також відкривати друкарні, але під наглядом митрополита і єпископів та з їх відома; і нехай у них нічого не друкується без відома й дозволу єпископів, щоб запобігти поширенню якихось єресей.

28. А оскільки – як в королівщинах, так і в [маєтках] панів та зем'ян – мають місце великі збитки і непослух нам від священиків наших, які іноді під захистом своїх урядників і панів чинять великі збитки і розпусту, [даючи] розлучення подружжям; а деколи й самі пани старости та деякі їх урядники задля тих мізерних прибутків, що звичайно надходять за такі розлучення, своїх священиків захищають, на собори до єпископів не пускають, а нам, єпископам, карати свавільних не дозволяють, наших візитаторів оббріхують, ганьблять і б'ють, – просимо покласти цьому край, щоб ми мали право карати свавільних і наглядати за порядком. А якщо б єпископ когось за непослух чи якесь зловживання відлучив від Церкви, то щоб уряд і пани, довідавшись про це від єпископів і візитаторів, таким [свяще-

никам] не дозволяли відправляти духовні чинності, ані служити в церквах, доки вони не оправдаються перед своїм пастирем. Це стосується і архимандритів, і ігуменів, і інших духовних осіб, які підлягають єпископам і їх владі.

29. Щоб у великих містах і всюди в державі його к[оролівської] м[илості] собори та парафіяльні церкви, незалежно від їх влади і підданства – королівської, міської чи шляхетської дотації – перебували під юрисдикцією і владою своїх єпископів, а світські люди щоб ними не управляли. Бо є такі, що виявляють непослух своїм єпископам і самі на свій розсуд рядять ними [церквами], а своїм єпископам не хочуть підпорядковуватися. Отож щоб на майбутнє такого не було.

29. Якщо когось за якусь провину свої єпископи відлучили від Церкви, то того нехай не приймають у Римській церкві; більше того: нехай його оголосять виклятим; тоді й ми чинитимемо так само з тими, кого відлучили від Римської церкви, адже це наша спільна справа.

30. Коли б Пан Бог зі своєї С[вятої] волі й ласки зволив дочекати того, щоб і решта нашої братії Східної церкви грецького обряду прилучилася до святої єдності із Західною церквою, і після спільного з'єднання та дозволу всієї Церкви було впроваджено виправлення до обрядів і правопорядку Грецької церкви, – то щоб і ми в усьому цьому брали участь, як люди однієї релігії.

31. Знаючи, що дехто поїхав до Греції, щоб виклопотати собі певні церковні повноваження та згодом, повернувшись сюди, урядувати і підпорядкувати собі духовенство та поширити на нас свою юрисдикцію, – то аби між людьми не було великого заворушення, просимо, щоб його к[оролівська] м[илість] зволив дати панам старостам розпорядження стежити на кордонах за тим, щоби нікого з такими юрисдикціями чи екскомуніками до держави його к[оролівської] м[илості] не пропускати, бо тоді постало б немале заворушення між пастирями і овечками Божої Церкви.

32. Ми, нижче поіменовані особи, бажаючи цієї святої згоди на хвалу Божого імені та задля миру святої християнської Церкви, всі ці артикули, які вважаємо потрібними нашій Церкві, й умови, на які спершу потребуємо запевнень від с[вятішого] отця папи і від нашого милостивого пана його к[оролівської] м[илості], – задля кращої достовірності виклали в цій нашій інструкції для наших превелебних братів у Бозі отця Іпатія Потія, прототронія, єпископа володимирського і берестейського, та отця Кирила Терлецького, екзарха і єпископа луцького й острозького, щоб вони від нашого і свого імені просили найсвятішого отця папу і нашого милостивого пана його к[оролівську] м[илість] наперед підтвердити і запевнити ці всі артикули, що їх ми подали на письмі. Щоб отак ми, будучи впевнені в [збереженні] нашої віри, Святих Тайн і наших церемоній без порушення сумління нашого і доручених нам овечок Христових, – приступали до цієї святої згоди зі святою Римською церквою; щоб опісля й інші, які ще вагаються, побачивши, що нам усе наше збережено непорушним, – тим швидше слідом за нами до цієї с[вятої] єдності прийшли.

Дано року Божого 1595 червня, 1 дня, за старим календарем.

Михайло, митрополит київський і галицький, рукою власною.

Іпатій, єпископ володимирський і берестейський, власною рукою.

Кирило Терлецький[36], Божою ласкою екзарх, єпископ луцький і острозький, власною рукою.

Леонтій Пельчицький, з ласки Божої єпископ пінський і турівський, рука власна.

(Під оригінальним польським текстом вміщено 8 печаток, серед яких – єпископа львівського Гедеона (Балабана) і холмського Діонісія Збируйського; на звороті 7 аркуша є підпис Йони (Гоголя): «Іона, архимандрит кобринський церкви Святого Спаса, власною рукою підписав». *Усі підписи кирилицею).*

Ґудзяк Б. Криза і реформа: Київська митрополія, Царгородський патріархат і генеза Берестейської унії. – Львів, 2000. – С. 331-336.

№ 21

1596 р., жовтня 8 (18), Берестя. – Офіційне проголошення унії Руської церкви з Апостольським престолом, укладене на Берестейському соборі

В ім'я Бога, в Тройці єдиного. На честь і святу хвалу Його і для людського спасіння, а для святої християнської католицької віри вивищення і утвердження, – всім, кому про це відати належало б.

Року Божого 1596-го, восьмого дня місяця жовтня, за старим календарем, Ми, в Бозі зібрані на черговім соборі в Берესті, в соборній церкві Св. Миколая, митрополит і єпископи грецького обряду, нижче підписані, на вічну пам'ять проголошуємо:

---

[36] Терлецький Кирило (1540-ві–05.1607) – церковний і політичний діяч. Походив зі шляхетського білоруського роду. Був протопопом у Пінську. У 1575-1585 рр. – турово-пінський православний єпископ. Вимагав дотримання прав і привілеїв духовенства, збирав документи з історії єпископства, уклав єпархіальний архів. У 1575-1585 рр. був православним єпископом Луцько-Острозької єпархії, а в 1596–1607 рр. – луцько-острозьким унійним єпископом. У 1589 р. константинопольський патріарх Єремія призначив Кирила Терлецького своїм екзархом – першим з українських владик. У червні 1590 р. на з'їзді єпископів у Белзі Терлецький разом з іншими ієрархами вперше порушив питання про необхідність об'єднання Православної та Католицької церков. З того часу брав активну участь у підготовці унії та у проведенні Берестейського собору. 1598 року отримав від короля Жидичинську архимандрію. Похований у Луцьку в кафедральному соборі (Довідник з історії України / За ред. І. Підкови, Р. Шуста. – К., 2001. – С. 849; Тимошенко Л. Кирило Терлецький: родовід і початок кар'єри // Дрогобицький краєзнавчий збірник. – Дрогобич, 2005. – Вип. IX. – С. 202-213; Його ж. Діяльність єпископа Кирила Терлецького на уряді Луцько-Острозької кафедри // Studia z dziejów i tradycji metropolii Kijowskiej XII–XIX wieku / Red. A. Gil. – Lublin, 2009. – S. 193-211).

Ми, бачачи як одновлада Божої Церкви в Євангелії й устами Господа нашого Ісуса Христа є заснована та утверджена, щоб Христова Церква на одному Петрі, немов на камені, стояла твердо та була розпоряджувана одним і ним ведена, щоб в одному тілі була одна голова і в одному домі був один господар і розподілювач Божих ласк, поставлений над Божою челяддю, і щоб дбав про лад і роздумував про благо всіх; і цей-то лад Божої Церкви, який почався від апостольських часів, тривав завжди. Тому-то всі патріархи зверталися завжди у справах навчання віри і в прийманні духовної влади, в єпископських судах й у відкликах, до одного наслідника Петра святого, римського папи, як це видно з соборів і з Правил святих отців та й наші слов'янські писання, перекладені в давнині з грецької мови, це задовільно показують, а давні святі отці Східної церкви засвідчують. Всі вони визнають цей святий престол Петра, його першенство і його владу над єпископами всього світу. Не менше також і царгородські Патріярхи, від яких ця руська країна перейняла святу віру, немалий час визнавали цю зверхність Римського престолу св. Петра та йому підлягали, і від нього брали благословення. Й хоча від цього престолу вони багато разів відступали, але щоразу з ним з'єднувалися і поверталися до послуху йому. А останньо це сталося на Флорентійському соборі, року Божого тисяча чотириста тридцять осьмого[37], за патріарха Йосифа і царгородського імператора Івана Палеолога, які цілковито повернулися до цього послуху, визнаючи, що римський папа є батьком, учителем і завідувачем усього християнства і правним наступником святого Петра. А на тому-то Флорентійському соборі був і наш київський архиєпископ і митрополит всієї Русі – Ісидор, який приніс це з'єдинення царгородського патріарха і всіх Церков східного обряду, які до нього належали, у ці руські країни і у цім послусі й зверхності Римської церкви їх утвердив. Тому-то і польські королі, і великі князі литовські, а особливо король польський і угорський Володислав та інші володарі, дали духовенству грецького й руського обряду привілеї і всі сеймові вольності, що їх уживають римські католицькі Церкви, – такі і їм були дані.

А коли царгородські патріархи знову відступили від того церковного об'єднання, то за той свій гріх відступства й розірвання церковної єдності попали під турецьку поганську владу, з чого постало багато фальшів і лихих учинків та й занедбання правного нагляду над цими руськими країнами, а звідси – і багато закралося огидного святокупства і поширились єресі, які майже всю Русь опанували, знищуючи Божі церкви й пошкоджуючи Божу славу.

Тому ми, не бажаючи бути учасниками такого великого гріха і поганської неволі, яка за тим прийшла на царгородських патріархів, і не хотячи їм помагати в розколі й розірванні святої церковної єдності, і запобігаючи спустошенню церков і спасінню людських душ, через ті єресі, що зараз постали, маючи все те на совісті, а й небезпеку власного спасіння та всього духовного стада, від Бога собі дорученого, – ми вислали минулого року послів до святішого отця Климентія

---

[37] Має бути: 1439 р.

Восьмого, наших братів – велебних у Христі єпископів Іпатія Потія, прототронія, володимирського і берестейського єпископа, і Кирила Терлецького, екзарха, єпископа луцького і острозького, за відома, згодою і спонукою нашого найяснішого володаря, його милости польського короля і великого князя литовського Жигмонта Третього, володаря побожного – якому дай Боже щасливе панування – просячи, щоб – як найвищий пастир вселенської католицької Церкви прийняв нас під свій послух та визволив від зверхності царгородських патріархів і розрішив нас, зберігаючи за нами обряди і звичаї східних Церков, грецьких і руських, не роблячи жодних змін у наших церквах; але щоб залишив їх за переданням святих грецьких отців навіки. Що він і вчинив, і дав на це свої письма і привілеї, розказуючи, щоб ми, з'їхавшись на синод, вчинили ісповідь святої віри і віддали послух Римському престолові св. Петра, Климентові Восьмому та його наступникам. Це ми сьогодні на цьому синоді вчинили, як це посвідчують наші письма і власноручні підписи, і прикладені печаті, які ми передали на руки послів святішого отця Климента папи, які були вислані на цей синод, а то велебного Яна Димитрія Соліковського, архиєпископа львівського, його милості отця Бернарда Мацєйовського, єпископа луцького, і його милості Станіслава Ґомолінського, єпископа холмського, і в присутності послів його королівської милості, ясновельможного Миколая Христофора Радивила, князя на Олиці і Несвіжу, воєводи троцького, і його милості вельможного пана Льва Сапіги, канцлера Великого князівства Литовського, і його милості, пана Дмитра Халецького, земського підскарбника Великого князівства Литовського, старости берестейського і багатьох інших духовних і світських, які були зібрані на тому синоді. Дано, як сказано вище, за підписом рук наших власних:

Михаїл Рагоза, Божою волею архиєпископ і митрополит київський, Галича і всієї Русі, власною рукою.

Іпатій Потій, Божою милістю єпископ володимирський і берестейський, рукою власною.

Кирило Терлецький, Божою милістю екзарх, єпископ-владика луцький і острозький, власною рукою.

Григорій Герман, милістю Божою архиєпископ полоцький, владика витебський і мстиславський, рукою власною.

Діонисій Збируйський, Божою милістю єпископ-владика холмський і белзький, рукою власною.

Йона Гоголь, Божою милістю єпископ пинський і турівський, архимандрит кобринський, власною рукою.

Богдан Ліщинський – архимандрит брацлавський, власною рукою.

Гедеон Брольницький, архимандрит лавришівський, рукою вл[асною]

Паїсій, архимандрит мінський, рукою власною.

Ґудзяк Б. Криза і реформа: Київська митрополія, Царгородський патріархат і генеза Берестейської унії. – Львів, 2000. – С. 347-349.

№ 22

1596 р., Берестя. – Осудження Берестейської церковної унії на православному соборі[38]

[…] Тому що до інших виступів той апостат[39], митрополит київський, галицький і всієї Русі, на ім'я Михайло[40], з єпископами своїми, які в його злому умислові помічені були, як Іпатій – володимирський, Кирило – луцький, Герман – полоцький, Денис – холмський, Йона – пінський, нарешті, і того не хотіли вчинити, щоб заклику нашого канонічного послухатися, а за ним перед нами на синод ставилися і справу про себе дали в тих безбожних вчинках своїх, на які осмілилися були завзятися, тому ми тоді, гвалтовній потребі догоджаючи, вчинили те, що ми на пробування і на випитування всіх тих схизматичних[41] кляуз, які самовільно через них виявились і справили такі великі заворушення [хвилювання] між людом, що ім'ям державним називається, у тім богом береженій єпархії […][42] що з них явно визначили: тому що всі, що однаково з нами мислять і в звичаях, а також у догмах нашої Східної Апостольської Католицької церкви непохитно перебувають, вони засвідчені як явні апостати і зазнайки легковажні […]. А зневажена ними свята Божа Східна церква дозволяє на те і через нас обов'язково наказує на нинішньому соборі, щоб вищезгаданий митрополит Михайло був скинутий, а також і згадані єпископи і вже […] усіх шат архієрейських були позбавлені і відсуджені від усякого управління і порядкування, навіть від самого імені свого єпископського, і постановити на тому соборі церковному, щоб були геть викинуті і виписані.

Хрестоматія з історії Української РСР: У 2 т. – К., 1959. – Т. 1: З найдавніших часів до кінця 50-х рр. XIX ст. / Упоряд. О. Бевзо та ін. – С. 180.

---

[38] Див.: Тимошенко Л. Берестейські церковні собори у жовтні 1596 р.: підготовка, склад учасників та провідники // Україна в Центрально-Східній Європі (з найдавніших часів до кінця XVIII ст.). – К., 2007. – Вип. 7. – С. 141-166. Автор також подає перелік найзначніших історіографічних оглядів проблеми Берестейської унії.

[39] Апостат – відступник від православної віри.

[40] Михайло Рогоза.

[41] Тобто розкольницьких.

[42] Пропуск у тексті самого документа.

№ 23

1597 р., серпня 24. – Послання александрійського патріарха Мелетія Піґаса[43] до західноруських братств з поясненням значення братств, з похвалою їм за вірність православ'ю і з порадою надрукувати його послання трьома мовами

Мелетій, милостію Божіею, папа и патріархъ великого града Александріи и судіа вселенскій, блюститель вселенского престола Константинополя.

Православнымъ і благочестивымъ братствамъ, иже въ Россіи[44] обрѣтающимся православныхъ Росій, о Господи възлюбленымъ сыномъ нашего смиреніа, благодать, милость и миръ, отъ Господа и Бога и Спаса нашего Іисуса Христа.

Смиреніе наше молитъ и благословляетъ всѣхъ васъ о Дусѣ Святѣ, молящи

---

[43] Мелетій Піґас (грец. Μελέτιος Πηγάς; 1549, Крит – 13.09.1601) – патріарх александрійський (1590-1601). Народився 1549 р. в Кандії на острові Крит. Навчався у Венеції та Падуї. Прийняв постриг на батьківщині, відкрив при монастирі досить відому згодом школу давньогрецької мови, був настоятелем цього чернечого осередку, митрополитом у Кірені. Став протосинкелом і епітроном (місцеблюстителем) Александрійського патріархату (1582-1584, 1588-1590), пізніше – александрійським патріархом (1590-1601). Деякий час – від грудня 1596 р. по квітень 1597 р. – виконував також обов'язки адміністратора Царгородського патріархату. Брав участь у Константинопольському соборі 1593 р., сприяв встановленню патріархії у Москві, вів активну боротьбу з католицизмом, з уніатами, підтримував боротьбу православних у Речі Посполитій. Написав ряд листів до князів Острозького, Вишневецького, Четвертинського, до короля Сиґізмунда ІІІ, православних братств тощо. Як цілком слушно зауважив у своєму дослідженні Б. Ґудзяк: «Кар'єра патріарха Мелетія та його роль у справах Руської Церкви заслуговують на окрему монографію, позаяк написана в досить полемічному тоні праця: Иван И. Малышевский, Александрийский патриарх Мелетий Пигас и его участие в делах Русской Церкви: у 2-х т., К., 1872, вже давно застаріла» (Ґудзяк Б. Криза і реформа: Київська митрополія, Царгородський патріархат і генеза Берестейської унії. – Львів, 2000. – С. 189; http://ru.wikipedia.org/wiki/Мелетий_Пигас).

[44] Мовиться про руські землі Речі Посполитої. У писемності південних слов'ян ще в останній чверті XIV ст., а в Московії в другій половині XV ст. актуалізується найменування Русі «Росією» (від грец. назви цих територій – Ρωσία). Цей неовізантійський синдром до русинів Польсько-Литовської держави докотився значно пізніше – у 80-х рр. XVI ст. На думку Н. Яковенко, не виникає сумніву, що новонароджена «Росія» мала львівський міщанський родовід, і тлом для її появи стали, з одного боку, перші за всю історію Руської церкви візити східних патріархів до Львова, що відбулися саме в цей час і оживили відчуття конфесійної спорідненості з Константинополем, а з іншого – «грецький акцент» у спалахові освітньої активності новозаснованого Львівського православного братства (див.: Яковенко Н. Вибір імені versus вибір шляху (назви української території між кінцем XVI – кінцем XVII ст.) // Міжкультурний діалог. – К., 2009. – Т. 1: Ідентичність. – С. 75-81). Іншу версію реанімації назви «Росія» висловив П. Толочко, який вважає, що вона є виявом усвідомлення «нероздільної спільної спадщини» Київської Русі (Див.: Толочко П. Русь – Мала Русь – руський народ у другій половині XIII – XVII ст. // КС. – 1993. – № 3. – С. 3-14). Ця думка виглядає малодоказовою, оскільки нав'язує людям XVI ст. те мислення, яке проявиться значно пізніше, не раніше другої половини XVII ст.

Господа нашего Іисуса Христа единороднаго Сына и Слово Божіе и Отчее, единосущнаго Отцу, да съблюдетъ всѣхъ васъ и покрыетъ, и съхранитъ, и умножитъ, въ подааніе Духомъ Святымъ, исходящимъ отъ Отца присносушнымъ исхожденіемъ и спокланяемымъ Отцу, отнюдуже исходитъ, и Сыну, имъже подается созданію. Вѣмы бо, яко утверженіе Церкве Христовы суть, яже по мѣстехъ священыи братства, и яко щитъ нѣкий въ помощъ самой Церкви. Вси бо сущее мы братіа, елици въ Христа крестіхомся, Его приобщающеся сыноположеніа дару, не въ работы, но въ сыноположеніа дусѣ, въ немъже зовемъ авва Отецъ. Сущій убо вси братіа о Христѣ Іисусѣ въ сохраненіе і соблюденіе таковоя благодати и таковаго дарованіа, составленіе начинаютъ священое боящейся Бога, и сътавляютъ братъства: овій убо іноческіи, иніижъ і скитническіи, многіи же, имже неудобно есть иже въ градехъ съжительства удалитися и пустынныа наслѣдовати труды и скитничество, или иное житіє възимати, братство умыслившо христианского братъства дщери, благаго корени благіа отрасли. Страхъ Божій, і юже къ ближнему любовъ предложеную имуще, обѣтованіаже слагающе преподобныя, еже стекатися нуждамъ церковнымъ и полагати требующимъ, страннымъ, убогымъ, недужнымъ, иже въ темницахъ, священыхъ храмовъ и священаго чину въ прилежаніи, подвиги, труды, промысломъ, коштомъ, и яко бы нѣціи велікаго Божіаго градз поборници въ стражу, помощъ въ скорби своимъ, въ отгнаніе же противныхъ, въстающе. Се естъ еже и глаголются братіа, съставленіи въ съблюденіе поданнаго благочестіа, основани на основаній Апостолъ, сущу краеугольному самому Христу, отъ Него же і чаютъ небесныхъ вьспріатій въ день възданіа, за иже о тѣлѣ Христовѣмъ, еже есть Церковъ, главу имущіа яко плоть Христа, бдятъ, подвизаются, тружаются, иждиваютъ, сторицею вмѣсто единаго вьспріати имуще, и животъ вѣчний наслѣдствующе. Добріи раби благіи, добріи дѣлителіе винограда Христова иже съ Христомъ погребшеся, и животъ съ Нимъ съкровенъ имуще, егда Христосъ явится въ славѣ, тогда и вы съ Німъ въ славѣ явитеся, вѣнцы одѣвающеся правды. Токмо не обленяйтеся въ трудѣхъ и подвизѣхъ и милостыняхъ, грѣюще тѣло Христово, Церковъ, требующихъ доблѣ защищайте, въ востающей бури, еже на Православную церковь, отъ иже никогда митрополита кіевского і съ отступниковъ его, иже взлюбивше нынѣшній вѣкъ, послѣдоваша инославнымъ, отеческихъ догматъ и преданій отступивши, яже вся мы отъ седми Вселенскихъ съборовъ держимъ, пріавше утверъженаа и запечатлѣннаа многыхъ лѣтъ періоды, отъ нихже намъ Божіимь человѣколюбіемь и благодатію православнымъ, нелѣпо естъ отторгшеся послѣдовати повымъ вымысломъ: но и велми бѣдно: отци бо, анаѳеме приложеніа отдали и приобщеніа быти чюждимъ повелѣли священныхъ Христовы истинноа Церкви, радующихся приложеніомъ, і новымъ вымысломъ. Якожъ иногда и древле Богъ Моѵсеомъ повелѣ ниже прилатати, ниже отъимати, что отъ освященыхъ отъ Бога отцы. И Павелъ вошетъ яснѣ, анаѳема быти аще и аггелъ бы былъ съ небеси, (еже есть немощно), аще ино что паче еже предашя апостоли, дерзнетъ ново пресѣкати. О сихъ много многажды посилахомъ укрѣпляюще ваше благоговѣніе нашими посланій, яже типарному художеству подайте, и греческы

и руски, (аще благо быти и латинскы), да будетъ мало нѣкое утѣшеніе, въ іже отъ съпротивныхъ обурованій православнымъ, ихже вы есте изрядныя і избранныя части исъставы. И васъ Господь Богъ да съхранитъ невредны душею же і тѣломъ въспоминающихъ и насъ, иже за Христа плѣнниковъ. 24 августа 7105 – отъ созданіа миру.

Въ Цариградѣ.

Малышевский И. Александрийский патриарх Мелетий Пигас и его участие в делах русской церкви. – К., 1872. – Т. II. – С. 70-72.

№ 24

1600 р., квітня 5, Львів. – Скарга львівського православного єпископа Балабана[45] на католицьку громаду Львова за озброєний напад на собор Св. Юра під час Великодніх богослужінь

До уряду і львівських гродських книг прийшов всечесний Гедеон Балабан, львівський владика, і з жалем скаржився в такий спосіб: «У святковий день, великодній понеділок, коли ми обходили як треба, по-християнськи, побожно і статечно ті великі і світлі свята, зібрані в церкві, відправляли богослужіння, майже в середині Служби Божої раптово напала велика юрба людей з міста Львова, що в мурах, і з обох передмість, – ремісники золотарського, лимарського, замшевого цехів та інші ремісники, з міського поспільства римської віри – до двохсот чоловік. Вони підготувалися до цього, як до бою, зі зброєю: шаблями, кордами і півгаками, набравши каміння. З тим задумом вдерлися насильно на кладовище столичної церкви Св. Юра і пробивалися гвалтовно до церкви. Несучи з собою кості тварин і чимало інших обридливих речей, намагалися збезчестити та зневажити святе місце і Божу хвалу. Але в цей час на богослужіння зібралося чимало людей, які зауважили те, замкнули церкву та у великій тривозі відправили богослужіння.

Оскільки їх [напасників] у церкву не пустили, вони з грюкотом ломилися в двері, потім ходили кругом церкви з гуркотом і гармидером, з безсоромними та розпусними словами, били і гримали в церкву.

---

[45] Балабан Гедеон (у миру – Григорій; 1530–10.02.1607, Унів на Львівщині) – руський церковний діяч, львівський єпископ (1569-1607). З 1590-х рр. брав участь у всіх переговорах із Ватиканом про церковну унію. 1590 року став ініціатором наради єпископів (холмського і белзького – Діонісія Збоpуйського, луцького – Кирила Терлецького, пінського і турівського – Леонтія Пелчинського), яка проходила у Белзі й на якій вперше було порушено питання про унію Православної та Католицької церков. У 1596 р. Балабан став на бік К. Острозького, виступивши проти унії. Вів боротьбу із Львівським братством. Заснував школу і друкарню у Снятині, видавав церковні книги («Служебник», 1604, «Требник», 1606), піклувався про шкільництво (Довідник з історії України / За ред. І. Підкови, Р. Шуста. – К., 2001. – С. 47).

Відтак добивалися до службового будинку, відбили двері, поламали і повіддирали гонти на будинках і парканах, напали на школу, і коли б не те, що [це діялось] під час того, як християнські люди слухали богослужіння, мусило дійти до дуже великого кровопролиття; незважаючи на це, було і так декілька поранено і закривавлено.

За це насильство і напад на Божий дім скаржуся і прошу, щоб у мене цю скаргу прийняли і записали у львівських гродських книгах».

Для підтвердження вищезгаданого представив цьому урядові шляхетного Іванка Розбосицького, який живе біля церкви Св. Юра. Він показав урядові, що йому під час заколоту здерли шкіру з лівого вуха. Також представив чесного Петра Тесельчика, який показав розтяту криваву рану на долоні лівої руки. Теж чесного Кузьму, який показав на вказівному пальці правої руки розрив шкіри від удару каменем. Вони твердили, що ті рани завдали їм внаслідок нагального нападу у згаданому заколоті. Уряд оглянув ці рани, і спираючись на загальне право, що і реєстратор, підтвердив.

Згаданий позивач ще і ще раз скаржився проти насильства і зневаги святощів, що з приводу вищезгаданого буде судитися з тими, з ким належить.

Історія Львова в документах і матеріалах: Зб. док. і матеріалів / Упоряд. У. Я. Єдлінська, Я. Д. Ісаєвич та ін. – К., 1986. – С. 57-58.

№ 25

1600 р., листопада 23. – Лист Мелетія Пігаса до протестанта Мартина Броневського[46] з висловленням батьківської любові, попри різну віру, і надії, що це коли-небудь зміниться

Мелетій, з ласки Божої, папа і патріарх Александрії і т. ін.

Ясновельможному і найвченішому мужу Броневському, в Господі возлюбленішому.

Благодать, милість і мир від Господа Бога і Спасителя нашого, Ісуса Христа.

Любов не є сліпою силою, як уявляють люди, які завжди дозволяли собі зважуватись на будь-що; але любов є силою найпроникливішою *σξοδερχέστατος*. Бо вона ніколи не споглядає здалеку і пронизує найсокровенніше. Ми досвідом

[46] Броневський Марцін – польський дипломат і письменник. У 1578-1579 рр. здійснив місійну поїздку до Криму з метою переспрямувати походи татар з Польщі на Москву. Автор опису Кримського ханства («Опис Татарії», 1595, з 4 картами). Деякі вчені ототожнюють його з протестантським теологом, членом Острозького гуртка, котрий під іменем Христофор Філалет (Христоносець Правдолюб) видав у 1597-1598 рр. полемічний трактат «Апокрисис, албо Одповедь на кніжки о соборє Бєрєстейском» польською та староукраїнською мовами, де виклав основні аргументи українських опонентів унії (УСЕ. – К., 1999. – С. 190).

пізнали, що пишемо. Бо коли улюблений син Кирило[47], архимандрит і екзарх наш, з незвичайною похвалою говорив про мудрість, людяність і ученість вашу, то таку викликав у нас любов до найславніших якостей душі вашої, що ми ринули думкою з цього спекотного клімату до вашого суворішого, до красот душі вашої, не всередині прихованих, а наче виставлених напоказ, які можна споглядати відкрито. Тому ми журимося і повинні журитися, що ми розділені не стільки такими віддаленостями країн, скільки тими справами, де варто бути єдиними тим, які носять ім'я Христа Бога і Спасителя нашого. Але ми сподіваємося, що буде колись час, коли і їм [суперечкам] покладе кінець Всевишній Промислитель і Отець, який примирить нас з Собою жертвоприношенням Сина свого. Між тим, я вважаю потрібним сприяти любові і постійній приязні. Якщо, заради нашої любові, ти і нашому Кирилу, якого вже перед тим полюбив, виявиш тепер ще більшу приязнь, то і ми ще з більш вдячною душею і ще сильніше полюбимо твою чистосердну душу. *Optime vales*[48].

В Єгипті, 8 календ грудня, в році Спасіння 1600.

Малышевский И. Александрийский патриарх Мелетий Пигас и его участие в делах русской церкви. – К., 1872. – Т. ІІ. – С. 145-146.

№ 26

1604 р., липня 1, Буськ. – Протест православних кравців міста Буськ проти майстрів цеху, що як умову перебування в цеху ставили підкорення холмському унійному єпископові Діонисію Збируйському[49]

Чесні Яцко Некрасик, Андрій Дахнович, Миколай Білка, Гринь Яремкович, Стефан Іванович, Миколай Витрикус і Грицько, буські міщани, майстри кравецького ремесла грецької релігії, особисто прийшовши до уряду і тутешніх буських гродських книг, від свого і всіх своїх товаришів цього ремесла і цієї релігії імені урочисто свідчилися на чесних Войцеха Гібалу і Яна Коберського, цехмістрів

---

[47] Кирило Лукаріс (1572–28.06.1638) – православний церковний діяч, патріарх александрійський (1602-1621) і константинопольський (з 1621). 1596 року був посланий александрійським патріархом Мелетієм Піґасом для участі в Берестейському соборі 1596 р. Деякий час викладав в Острозькій академії. Ставши патріархом, підтримував міцні зв'язки з Україною, затвердив статути братських шкіл у Луцьку і Києві. 1627 року заснував друкарню у Константинополі. 28 червня 1638 р. за наказом султана Мурада IV задушений, а тіло кинуте в море (Довідник з історії України / За ред. І. Підкови, Р. Шуста. – К., 2001. – С. 423-424).

[48] *Optime vales* – Бувай здоровий.

[49] Збіруйський Діонісій (у миру – Дмитро Грицькович; ?–1603) – церковний діяч, прихильник унії з Римом, єпископ холмський (1585-1603), учасник єпископських з'їздів 1590-1595 рр. у справі унії та собору в Бересті 1596 р. (ЕУ / Під ред. В. Кубійовича. – Львів, 1993. – Т. 2. – С. 764).

свого ремесла, і на інших майстрів свого цеху католицької релігії за те, що ці згадані цехмістри минулої неділі, згідно зі збереженим давнім звичаєм, вислали кравецьку емблему, щоб зійшлися до цеху, і лише до поляків цю ознаку казали нести, щоб поляк до поляка її відносив, і заборонили нести її до кого-небудь з нас, всупереч праву і свободам, наданим нам спільно з ними їх милостями королями, панами нашими, відмовили нам у місці поміж собою в цеху, всупереч праву і вольностям від їх милостей панів королів, панів наших. На доказ цього поставили коронного генерального возного шляхетного Симона Собєщанського з тутешнього буського підзамча і двох шляхтичів – Станіслава Місьовського і Станіслава Гутовського, які, особисто стоячи перед урядом, зізнали, що минулої неділі були на реквізиції майстрів кравецького ремесла руської релігії, питаючи у кравецьких цехмістрів, через що їм відмовили у місці поміж себе в цеху і емблеми до них не носили і заборонили посилати. А ті відповіли: «Не посилали до них емблеми і не пошлемо, аж поки з братією не порадимося, бо маємо наказ від своїх костельних старших». І тут одразу відповідачі, славетні цехмістри Альберт Гібала та Ян Коберський та кравці Шимон Заблоцький і Ян Коломика від свого імені та інших членів свого цеху кравців, репротестували такими словами: «Панове, знайте про те, що у нас є наказ від старших нашого костьолу – його мості ксьондза Лукаша Калінського, львівського каноніка, і від нашого буського пароха, щоб ми з вами не їли, ані не пили, ані жодної розмови не мали до того часу, поки ви не виявите покори холмському владиці і не присягнете; аж тоді ці емблеми до вас пошлемо». Так перед урядом, возним і згаданою вище шляхтою репротестувалися, чинили це не з впертості, ані з жодного свого умислу, лише за наказом церковним. Не забороняємо вам займатися ремеслом і тримати челядь, лише дотримуємось того, що ми чули у своєму костьолі, щоб ми не підпали під таке ж прокляття, яке вийшло на вас від його милості отця митрополита київського, і просили, щоб ця їхня репротестація була вписана в книги, що уряд їм дозволив.

Боротьба Південно-Західної Русі і України проти експансії Ватікану та унії (X – початок XVII ст.): Зб. док. і матеріалів / Упоряд. Є. А. Гринів та ін. – К., 1988. – С. 185.

№ 27

1604 р. – Із щоденника Ян Велевицького[50] про розширення Луцької дієцезії та про сприяння луцького католицького єпископа Мартина Шишковського приходові єзуїтів до Луцька

[…] В цьому році була заснована перша луцька місія, яку в наступні роки робили то резиденцією, то колегією. Коли ж Мартин Шишковський (який, як ми

[50] Велевицький Ян (1566–24.07.1639) – польський історик, хроніст. Єзуїт з 1584 р., шляхтич. Вивчав філософію в Познані та теологію у Віленській академії; з 1598 р. –

сказали, в травні залишив Краків), вступив на свою Луцьку кафедру, то, маючи при собі двох наших братів, навернув свою дуже обширну Луцьку дієцезію, яка з одного боку простягається за Каневом до Черкас, сусідніх з московитами і татарами, а з іншого – включає Брестське староство, що прилягає до князівства Литовського, а третя частина сягає до Підляшшя. Коли ж цей новий єпископ навернув такий обшир своєї дієцезії і водночас дізнався, що в ній немає найвищого священнослужителя, а є величезна кількість єретиків і схизматиків, то серйозно запропонував шановному луцькому капітулові заснувати наше братство у Луцьку. Ця справа була прийнята прелатами з сердечною вдячністю, і вони самі вказали єпископові на потребу і спосіб заснування і побудови колегії чи то з коштів, які були виділені вже раніше на будівництво семінарії, чи з якихось інших. Крім цього представили, яка вигода буде кафедральній церкві і єпископському осідку, коли буде збудована наша колегія. Про що в наступні роки, після того як це буде здійснено, легко буде дізнатися з історії колегії.

Боротьба Південно-Західної Русі і України проти експансії Ватікану та унії (X – початок XVII ст.): Зб. док. і матеріалів / Упоряд. Є. А. Гринів та ін. – К., 1988. – С. 208.

№ 28

1608 р., Львів. – Окружне послання Львівського Ставропігійського братства до всього православного люду з повідомленням про гоніння від поляків і з проханням про матеріальну допомогу

Преосвященнымъ ихъ милости господиномъ отцем архиепископом и епископом, и достойно почестным архимандритом, игуменом, о Христѣ честным протопопом и попом, о Святѣм Дусѣ возлюбленным архидіаконом и діаконом, и всему причту святыхъ Божіих церквей. Ясневелможным их мл. княжатом, паном воеводам, кашталяном и их мл. паном старостам, урожоным паном земяном, шляхетним паном войтом дѣдицким, славетним паном мещаном, и опатрънным паном радцам, и всѣм въсточнаго православіа христіаном сыном Стонским. Благодати, мира, милости, здравія и всяких помыслных потѣх от всемогущаго въ Троици славимаго Бога брацтво Ставропигіон Успеніе Пресвятыя Б[огородиц]а Лвовское в. м. уприйме мѣти зычитъ.

Розуміемо тому, иж не без вѣсти есте сут в. м. о том, як отдавныхъ лѣтъ утяжени естесмо суть зде въ Лвовѣ ярмомъ египетъское неволі невыповедимых бѣдъ, сповлочанемъ задворных и сеймовых уставичных правъ и утисковъ вшеляких а

каплан. Професор і ректор колегій у Калуші, Львові, Ярославі, Познані. Автор щоденника «Historici diarii domus professae SJ Cracoviensis…» (1629-1639), в якому описано події 1579-1639 рр. (опублікований у Кракові в 1881-1899 рр.) (Яковенко Н. Теорія уявлень і стереотипів // Паралельний світ. Дослідження з історії уявлень та ідей в Україні XVI–XVII ст. – К., 2002. – С. 14-33; SHP. – Warszawa, 1994. – S. 553).

праве знищеня и выгнаня от вшелякихъ обходовъ и до самое наменъшое иглы и шилця, чим бы толко человѣкъ живъ бити моглъ, забороняютъ намъ панове народа Полскаго люде уживати. А то набарзѣй за отступлением старших наших бывших духовных: митрополита и владыков, а лекгуючи и нас за ними в той же отступленiа образ к послушенству их притягаючи. Которыми то бѣдами южесмы сут змучени и знищени. А иж мы, хотячи тому то злому промысла их пожарови не допустити и на нас бідам таковым найти, на собѣ есмы с покорою и над можность нашу по сей час зносили: промышляючи добрая пред Богом и человѣки, не хотячи всенародное славы и утѣхи христiанское зде угасити за приводом и праве примусом святѣйших натрiархов, и на он час еще всѣх купно будучих, митрополита и епископовъ наших землей сих Російских, кгдыж они, мѣсто и мѣсце способнеишое на то Львовъ усмотривши и сеимовыми привилеими умоцнивши, усиловали нас на то и над силу нашу двигнути росказали то есть церковнаго мурованя прекрасным ділом церковным, яко Цару всѣх Христу Богу дом хвалѣ его уробити. Ку тому школу наукъ христiанских кгрецких и словенских, дѣтемъ вашимъ въсѣмъ посполите фундовати, иж бы, пiючи въ чужих студницах воды наук иноязыческих, виры своей не отпадали, зачим праве и всенародное згиненiе барзо близко ходит.

Тутеж и друкарню писма греческаго и словенскаго, выкупивши за немалую суму грошей, двигнулисмы за ласкою Божiею, на которые той потребы, иле на он час у початку обетниц для ратунку на то было много, от предних звлаща началнейших в роде нашом Російском; але ку скуткови про завист а ненавист от вселукаваго дiавола прiити, тѣсенъ и жесток барзо. Хоцаи так речем, иж не подано нам руки помощи на все тое праве нічого, але иѣеще зазленя и прешкодъ и от мнящихся быти нашихъ: бѣдъ, гоненiа, удаваня нас зле утръпѣли есмо барзо много, аж мусѣлисмо до обцых людей с тым ся удавати иною и там датковъ мало, а присловя и вымовов много: чого юж тыж и сам встыд не допущает писати нам. Што за примовки и што за посмовиска относим за то, о Боже?! Нужда и нам съ пророком Исаiемь рещи: «слыши небо и внуши земле», що тръпим зде в том то Львовѣ! Умыслъ теды и способъ для остатнего поратованя тых всенародных бід и потреб с порады и волѣ их м. преложоных духовных наших ест такій. На што и листы с печатми и подписы рукъ ихъ м. самых далы сут на то, абы внести просбы до всѣхъ посполите людей ихъ м. пановъ шляхтъ мѣстъ и містечок, и селъ навет, просити всенародное поратованiе на так великiе всего посполитого добра ясные потребы. Поневаж сеимъ близко надходитъ, до котораго неотрочне становитися на суд мусимо, кгдьж справа тая нашя на декреті его к. м. до сейму станула. Лечъ в стыду и жалости полным будучи с писанiем сим удатисмыся до всіхъ, в. м. мусѣли прикладомъ невърныхъ жидовъ въ Львовѣ, невѣрний и каменосердечный твердошиины народ, будучи отверъженыи от лица Божiа, ратунок своим отвсюду подали, и вскурали противно отцом езуитомъ, не дали взяти школы собѣ, албо божницѣ своей жидовской; въ Львовѣ. Нам теды бовѣм не божницу жидовскую берут, але всенародное христiанское набоженство и волности вышпотити усілують. Кто тое одно бачити хочет, що то ест? и що за собою поносит той затягъ справы тоеи, и што

за вѣкъ живемо? и с ким пря и о што? и прошто албо про кого? до скутку справы пріити не могут, през так многій вѣкъ звлока. А претож мы, уповаючи на Бога и на ваше христіанское поратованіе, послали есмо до ваших милостей достоверных мужей, избравши с посродку нас братію наш, на имя пана. Просячи унижоне о милостивое баченя и поратованя на такъ важные потребы всѣхъ вас, посполитые: подайте руку помощи з милостивое ласки вашое, или вмѣсто милостині, или у способ позычаный. Їмо Богъ подасть до сердецъ в. м. и тое приймем за певным рукописаніем нашим и постановеніемь на певный часъ отдати. Толко абы на нас в чом не сходило, о том то всѣмъ в. м. знати даємо. За що и сам Богъ з высокого маєстату Своего заплатою будет, и тая посполитая потреба вѣчное памяти вас сподобит, и Богъ ласки, покоя и въсякои утѣхи да будетъ съ вами. Аминь.

Дан въ Львовѣ __ дня, року ____[51] Ваших милостей упріиме зычливые брацтво Леополите.

Архив ЮЗР. – К., 1904. – Ч. 1. – Т. XII. – С. 526-529.

№ 29

1618 р.[52] – Список настанов київського унійного митрополита Велямина Рутського[53] щодо поширення унії в Києві

Підтримуючи зв'язок з ксьондзом-єпископом і паном воєводою, про все з ними радитися.

Тому, що сам митрополит не може жити в Києві, не маючи там доходу більше тисячі золотих і жодного фільварку, він хоче посвятити суфрагана, яким і він сам

[51] У документі – пропуски.

[52] Дата приблизна, встановлена на основі згадки в документі про час заснування Київського братства.

[53] Автор настанов не названий. Проте у тексті він згадує свого попередника І. Потія, який був митрополитом у 1599-1613 рр. Після цього митрополитом київським, галицьким і всієї Русі став Йосип (Велямин) Рутський (1613–5.02.1637, Дермань на Волині), який ще в 1592 р. прийняв католицтво латинського обряду, а в 1596 р., за рішенням папи Климента VIII, перейшов на східний (греко-католицький) обряд. 1603 року переїхав до Вільна, де заснував школу. В 1605-1606 рр., супроводжуючи папського легата о. Павла Симеона, побував у Москві. У вересні 1607 р. прийняв чернечий постриг у монастирі Св. Трійці у Вільні, а в 1609 р. став архимандритом цього монастиря. У червні 1611 р. призначений помічником галицького єпископа, а в 1612 р. – адміністратором Галицької митрополії. На митрополичий престол вступив 1614 р. Провів реформу Василіанського чину, уклав нові правила чернечого життя (1621), дбав про піднесення рівня освіти сільського духовенства. Автор трактату «Подвійна вина» як відповіді на книгу М. Смотрицького «Виправдання невинності», в якій той виправдовує факт відновлення православної ієрархії в Києві єрусалимським патріархом Феофаном. Папа Урбан VII називав Рутського стовпом Католицької церкви. Був похований у Вільні, однак 1655 р. прах Рутського було перенесено у невідоме місце (Довідник з історії України / За ред. І. Підкови, Р. Шуста. – К., 2001. – С. 701-702).

був за свого попередника Потія. Його обов'язком було б мешкати в Києві та правити попами-уніатами, які є на території єпископських маєтків та маєтків інших панів-католиків.

Щоб дохід цей суфраган отримував сам, щоб спілкувався з тамтешніми людьми, знаходив нагоди для поширення унії, запобігав всьому шкідливому і, будучи на місці, виконував все, що належить до обов'язків пастиря.

Для його духовної допомоги з половини того ж доходу мати при монастирі Св. Софії добрих уніатів, людей побожних і вчених, яких з ласки Божої знайти вже не так важко, і чим далі, тим, надіємося, їх буде більше; вони ж повинні мати у себе і школу.

Крім головного монастиря, званого Печерським, в Києві є ще три: Миколаївський, Кирилівський і Золотоверхий, які знаходяться у віданні й. м. короля. Ті монастирі без труднощів можуть зайняти згадані ченці-уніати, не турбуючи тамтешніх людей: одні – після смерті тамтешніх ігуменів, інші – зараз, а саме Золотоверхий, на який має право митрополит; інші монастирі, хто б не мав на них привілеїв, крім Печерського, повинні бути підпорядковані унії. Деякі [ігумени] і без привілею утримують їх тільки владою печерського архімандрита, який на це не має жодного права, а тільки й. м. король. Є два способи отримання цих монастирів, якщо б пан воєвода хотів приступити до цього:

Щоб й. м. п. воєвода або його чиновники спитали кожного ігумена, на основі якого права він тримає той монастир, і коли хто не має привілею – то забрати в нього.

Скласти позов до й. м. короля, що володіють вони монастирем без жодних прав.

Розуміємо, що поки воєводою буде в Києві єретик або схизматик, нічого доброго для слави Божої статися не може. Бо що б йому в тій справі не говорив п. воєвода, він, виказавши показну готовність, потайки робитиме протилежне, як ми вже достатньо пересвідчилися.

Великою перешкодою унії в Києві є нове братство, засноване схизматиками три роки тому в Києві без привілею й. м. к., де вони збираються і радяться. Наслідком цього з самого початку було те, що втопили митрополичого офіціала, а потім викрали слугу з грошима, який збирав подвійний побір, вивели його в дике поле й прикули до гармати; також тепер викрали і невідомо куди діли попа-уніата, який був один на Київ. Якщо те братство не буде зліквідоване, то важко думати про щось добре: зліквідувати його можна як владою й. м. п. воєводи, так і судовим шляхом.

Не меншою перешкодою святій єдності і славі Божій в цьому королівстві є чужоземні владики – греки і серби, які, нікого не повідомивши, коли хочуть, приїжджають […], нікому не показують своїх охоронних листів, висвячують попів і в наших дієцезіях[54] виконують всі єпископські обов'язки […].

Боротьба Південно-Західної Русі і України проти експансії Ватікану та унії (X – початок XVII ст.): Зб. док. і матеріалів / Упоряд. Є. А. Гринів та ін. – К., 1988. – С. 209-210.

[54] Дієцезія – церковно-територіальна одиниця під управлінням єпископа.

№ 30

1619 р., грудня 5 (листопада 25), Холм. – Скарга католиків міста Холм на українців – членів православного братства, які не корилися міській юрисдикції

Діялося в Холмському замку у четвер перед святом святого Миколи сповідника, року Божого 1619. Протест холмських міщан. З копії.

Прийшовши особисто до уряду і цих гродських старостинських холмських актів, славетні райці Арнольф Пажипєський, Валер'ян Щигєльський, Войцех Лебодка, ландвійт Ян Гершель, лавники Валентин Грот і Мацей Пачоса, Станіслав Рошковський, Ян Гарлінський, від свого імені та від імені інших міщан правовірної католицької релігії урочисто, офіційно і з важким жалем протестують і скаржаться на славетних і шановних Панаса Чепеля, Івана Полікарповича, Кіндрата Забировича, Романа Забировича – керівників і головних заколотників, а також на їх спільників Семена Буса, Івана Занчика, Захара, Гриця Залужного і на інших холмських міщан української релігії – їхніх співучасників.

В тому, що вони, не пам'ятаючи про існуючий спокій і укладені в минулому, а тепер доповнені угоди між їхніми предками – українськими і польськими холмськими міщанами, які дотепер непорушно виконувалися, після смерті своїх предків, керуючись зухвалим прагненням панувати, півтора року тому утворили поміж собою якесь братство, супротивне божественному, публічному і політичному праву, більше того, гідне анафеми[55]. Після заснування цього братства спершу поводилися стримано, щойно тепер відкрито приступили до свого задуму, точніше до бунту. Не приходять на публічні наради обговорювати міські справи, а влаштовують у власних приватних своїх будинках свої зібрання для опору міському

[55] Перші десятиліття XVII ст. були періодом активної організації братств. До цього часу належать відомості про діяльність братств у Дрогобичі, Самборі, Сяноку, Бережанах, Кам'янці Струмиловій, Холмі, Замості та в багатьох інших містах. Братства виникали навіть у селах. Зокрема, з 1607 р. є дані про існування братства в с. Біла – маєтку Белзецьких. Були братства і в інших селах (Ісаєвич Я. Братства та їх роль в розвитку української культури XVI–XVIII ст. – К., 1966. – С. 37). Огляд історіографії діяльності братств див.: Капраль М. Історіографія Львівського Успенського братства // Україна в минулому. – К.; Львів, 1992. – Вип. 1. – С. 54-71; Тимошенко Л. Ставропігія церковних братств в контексті Берестейської унії. Історіографічний аспект // Confraternitas: Ювіл. зб. на пошану Ярослава Ісаєвича. – Львів, 2006-2007. – С. 250-267. – (Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність: Зб. наук. праць. – Вип. 15). Якщо історики XIX ст. основний наголос робили переважно на релігійно-церковній діяльності братств, говорили про їх антиунійну позицію і боротьбу за православ'я, то дослідники XX ст. здебільшого акцентували на міщанському характері конфратерній і їхній просвітницькій ролі. Л. Тимошенко в ряді публікацій намагається знову привернути увагу до релігійного аспекту діяльності братств: Тимошенко Л. Ставропігія церковних братств і ґенеза Берестейської унії // Kościoły wschodnie w Rzeczypospolitej XVI–XVII wieku: Zbiór studiów. – Lublin, 2005. – S. 237-250).

магістратові. Коли трапиться полякові мати справу у міському уряді з українцем з їх числа, багато хто відповідає так: «Не станемо, не казали нам старші». Але якщо доведеться українцеві відповідати перед судом, інші українці збираються великим натовпом, заповнюють будинок суду так, що не залишається вільного місця, численними вигуками ображають суд, чинять натиск на уряд, на повний голос безперервно вигукують на крайню зневагу урядові: «Пане уряде, будеш тиє своє декрета покликати». Лавникам, коли заходять в їхні будинки вибирати застави і інші повинності, відмовляються давати застави, кидаючи такі слова: «Ще побачимо, хто нас буде фантувати». Вчинивши змову проти декого, часто погрожують і заявляють, що через деяких своїх співтоваришів готові побити чи вбити певних поляків. Роблять все наперекір, щоб зруйнувати мир і згоду, розпочати заколоти, викликати нові розколи і здійснити свої попередні задуми. І для того, щоб на майбутнє не виникли якісь заколоти, згадані вище особи здійснили свою протестацію.

Боротьба Південно-Західної Русі і України проти експансії Ватікану та унії (X – початок XVII ст.): Зб. док. і матеріалів / Упоряд. Є. А. Гринів та ін. – К., 1988. – С. 209-210.

№ 31

1620 р., Варшава. – Із промови волинського шляхтича Лаврентія Деревинського на Варшавському сеймі про релігійні утиски руського народу

У великих містах церкви запечатані, церковні маєтки зруйновані, у монастирях замість монахів тримають худобу. Перейдемо до князівства Литовського: там у прикордонних з боку Москви містах робиться те саме. У Могильові й Орші церкви запечатані, попи розігнані. У Пінську зроблено те саме. З монастиря Лещинського зробили корчму […].

Придивись ще до образ і нечуваного гноблення – хіба не гноблення народу нашого руського те, що, крім інших міст, робиться у Львові? Хто додержує грецької віри і не перейшов в унію, той не може проживати в місті, міряти ліктем і квартою і бути прийнятим у цех; не дозволяє проводжати за церковним обрядом тіло померлого жителям міста і відкрито приходити до хворого з Тайнами Божими. Знову ж – хіба не гноблення у Вільні, при тому нечуване: коли хочуть тіло померлого поза замком проводжати через замкову браму […], то вони цю браму зачиняють, і тіло доводиться проносити через іншу браму, яка служить для вивозу міських нечистот; бідняки не можуть добути чистої води, через те виникають великі позови […], бо всякій халупі дозволяють мати трубу для води, а велика площа [частина міста] і багато будинків не мають і жодної труби, хоч відомо, що вона була і сліди її є.

Крім того, монахів, які не пристали до унії, уніати хапають по Новогрудку і по інших містах, роздягають на вільному шляху і заарештовують […].

З невинних людей незаконно стягують грошові суми. Коротко сказати: давно вже великі і нечувані утиски терпить наш руський народ як у Короні, так і у Великому князівстві Литовському.

Історія України: Хрестоматія: У 2 ч. – К., 2004. – Ч. 1 / Упоряд. Б. І. Білик та ін. – С. 218-219.

№ 32

1621 р., травня 8 (квітня 28), Київ. – Лист київського митрополита Йова Борецького[56] до князя Криштофа ІІ Радзивілла[57] із інформацією про висвячення руської ієрархії єрусалимським патріархом та висунуті, у зв'язку з цим, звинувачення у державній зраді

Найясніший м. князю, пане мій милостивий!

Всемогутній Господь завжди хоче мати свою святу Церкву в своїм порядку, провидінні своїм і зволив визначити її мету, аби Церква, як і він сам, і терпіти і вічно радіти могла. Ось чому він нікого іншого в ній, при собі, по собі і на вічні часи, не хоче мати найвищим правителем, опікуном, пастирем і оборонцем, тільки самого себе. Він обдарував найвищою мудрістю дозор, зверхність і оберігання таїн, порядно йдучими слова його святого ключника, підготувавши до послушенства і статечності серця вірних. Ось ці провидіння і порядок Всемогут-

---

[56] Борецький Йов (Іван Матвійович, ?–12.03.1631) – церковний, політичний та освітній діяч. Народився в Галичині, освіту здобував за кордоном Речі Посполитої. Викладав у Львівській братській школі, у 1604-1605 рр. – її ректор. 1615 року виступив одним із засновників Київської братської школи, в якій згодом став ректором. У 1620-1631 рр. – київський православний митрополит. Автор полемічних творів, спрямованих на захист православ'я: «Протестація» (1621), «Юстифікація» (1622). Разом з В. Рутським у 1628-1629 рр. здійснював спроби примирити Православну і Греко-католицьку церкви в Україні (Довідник з історії України / За ред. І. Підкови, Р. Шуста. – К., 2001. – С. 81).

[57] Криштоф ІІ Радзивілл (1585-1640) – представник роду Радзивіллів (про рід та його найбільш визначних діячів див.: Довідник з історії України… – С. 636-637). Онук засновника кальвінської лінії Радзивіллів на Біржах та Дубинках Миколи Рудого і син Криштофа І Перуна (1547-1603).Протягом тривалого часу – польний гетьман литовський, а з 1635 р. – великий гетьман литовський. З 1633 р. став віленським воєводою. Разом з братом Янушем Радзивіллом (1579-1620) та белзьким воєводою Рафалом Лещинським (1579-1636) керував протестантською опозицією в Речі Посполитій. Пізніше, у 1626-1628 рр. навіть очолив змову проти Сигізмунда ІІІ, у разі успіху якої на престол мав бути посаджений Гаскон Орлеанський. Намагався послабити реакційну політику короля щодо Православної церкви (Мицик Ю. Із листування українських письменників-полемістів 1621-1624 років // ЗНТШ. – Львів, 1993. – Т. CCXXV: Праці історико-філософської секції. – С. 311-313).

нього Господа для просвітління очей – святий, прийнятий нами, дарований Богом від грецьких пастирів зі Сходу, ніколи не були зраджені бідним народом нашим руським, який був у різних небезпеках, але, навпаки, глибоко відчуті і збережені були і є у нас всім народом при постійному прославлянні і висловлюванні покірної нашої вдячності Господньому маєстату. Однак папські хитрощі й підступи, невпинне лакомство свавільне деяких з-поміж нас злочинних пастирів, невпинне панування підхопили і провели понад двадцять років пастирську владу до двору Римського костьолу, в усьому супротивного нашій побожності; дозволили цим відступникам там, звідки вони прийшли, чинити тяжкі прикрості і зраду. Тоді Всемогутній Господь своїм чудодійним судом посилає нам нашого пастиря, єрусалимського патріарха, діючи через раду і помисел інших патріархів, співбратів його, сюди, до землі Руської, держави його к. м., пана нашого милостивого. Патріарх підтримує нас і в статечності віри і в [релігійних] почуттях, хвалить нас у завжди вірному віддаванні зверхнього послушенства великому Королівству Польському і суворо наказує помножувати в ньому [королівстві] благословення. Він же відновлює ієрархію, ошукану римськими дворянами, і висвятивши на митрополію і владицтва осіб, обраних усією Руссю і йому рекомендованих. Після того він щасливо від'їхав від нас на своє місце, до святої столиці єрусалимської. Ці почуття народу руського високо підняли невпинну заздрість злих і фальшивих людей, наших противників, псевдомитрополита і його прихильників. Ця заздрість збудила проти нас безсоромну злість, охрестила нас зрадниками вітчизни і в такому хибному світлі показала нас королю його м., а потім вдалася й до тиранства. І вже, мабуть, сталося б так, що ми б не змогли отримати і відомості з тієї сторони Литви, якби Господь, добрий і найласкавіший утішитель змучених сердець своєї пастви, не зволив спонукати вашу кн. м. заступитися за нас. А тепер смиренності нашій перед світом ваша кн. м., пан наш милостивий, зволиш виявляти нам велику зичливість, ревне старання з мудрою порадою убогому народові руському і спонукати нас. З несказанної своєї доброти зволив дарувати допомогу і дозвіл наймилішому синові і брату нашому, отцю Андрієві Мужиловському[58], і донести до нас відомості. Прийнявши це від в. кн. м., весь наш убогий руський народ разом із Військом Запорізьким дякує принижено і покірно. Доки ми живі на цьому світі, просити повинні вдячно, щирим серцем і палкою душею Господа Бога за щасливе панування в. кн. м. Приступивши до заспокоєння цих неспокоїв і баламутів, насамперед стверджуємо, що в тому, в чому вони нас намагаються

[58] Мужиловський Андрій (? – після 1631) – діяч Православної церкви, сподвижник Йова Борецького, письменник-полеміст. Був священиком церкви Св. Спаса у Слуцьку, а з 1621 р. – слуцьким протопопом. 1631 року став ієромонахом Печерської лаври. По смерті Йова Борецького – один з претендентів на Київську митрополію. Автор полемічного твору «Антидот» (1629), спрямованого проти М. Смотрицького. Батько відомого дипломата часів Хмельниччини Силуяна Мужиловського (Мицик Ю. Із листування українських письменників-полемістів 1621-1624 років // ЗНТШ. – Львів, 1993. – Т. CCXXV: Праці історико-філософської секції. – С. 311).

оббрехати, ми не винні і цього навіть не було в нашому серці, отже, ми ні в чому не винні. Друге те, що цьому не ми поклали початок, а вони. Тепер ми, не полишаючи прав і вольності нашої, чинимо ці чотири протестації і, згідно з великою порадою в. кн. м., розсилаємо їх. Ми готові показати і королеві його м., що ми не зрадники; і повідомляли різних сусідів, людей релігії нашої, хоч уже почасти це стало відомо. Більше й далі ознайомити певне важко, тому маємо полишити це. А цей універсал, ксьондзом Руцьким у Вільні виданий, розсилаємо до всіх повітів з додатком і оголошенням до ув'язнених і зневажених наших братів. Тепер уже нам йдеться не про їх сльози і плач, а про те, як віддячитися за підступ і хитрощі неприятелю. Коли ж відносно цього син і брат покори нашої, отець Андрій, розмовляв із деякими керівниками Війська Запорізького, легко міг зрозуміти їхню готовність і запопадливість до виправлення цієї кривди. Однак вони послали поки що своїх послів до його к. м., що я посилаю вашій кн. м. на окремій картці. В зв'язку з чим вони не можуть тепер наступати, ухвалили чекати відправи і результатів посольства. А потім про це і про все не перестанемо порозумiватися з вашою кн. м. у кожній справі, і обіцяємо разом із вашмосцями просити й домагатися вольності та прав на сповідання релігії, не ув'язуючи і не вміщуючи між нами артикулів віри. Однак, аби без кривавих якихось заходів, яких ці безбожники, сини старого мужовбивці, отця свого, сатани, уніати, як бачимо, виразно почали вживати, могло обійтися, вносимо смиренне прохання до вашої кн. м. про клопотання перед королем його м. Що далі в цій справі потрібно, те отець Андрій занотував для пам'яті собі в особливому реєстрику, бажаючи це з Божою поміччю до відома вашої кн. м. донести і показати. Усе це довіряємо найвищому провидінню Господа, Пана миру і згоди, батька пресвітлої любові і, віддаючи себе самого під пильну християнську опіку вашої кн. м., що мудро прагне такого ж миру, з покірними молитвами і найвірнішим послухом як себе самого і всю свою духовну братію, так і всю багатостраждальну в Речі Посполитій Східну церкву народу руського доручаємо милостивій ласці, знанню і зичливій та незабутній пам'яті вашої кн. м., нашого м. пана.

З Києва квітня 28 дня, по-старому, 1621 року.

Найнижчий підніжок і богомолець в. кн. м. Йов Борецький, з ласки Божої архиєпископ митрополит київський, галицький і всієї Русі, рукою власною.

Адреса: «Найяснішому князю п. Криштофові Радзивіллові, князю на Біржах і Дубинках, гетьманові польному […] жижморському, бистрицькому і т. д., і т. д. старості, пану моєму милостивому м[ану] п[ропря][59]».

Мицик Ю. Із листування українських письменників-полемістів 1621-1624 років // ЗНТШ. – Львів, 1993. – Т. CCXXV: Праці історично-філософської секції. – С. 316-319.

[59] Manu propria (з лат., дослівно – власною рукою, сутнісно – (підписано) власною рукою) – латинська фраза, якою особа засвідчувала підписання документа власноруч. Абревіатура фрази (m. p.) часом використовується в друкованих або офіційних документах

№ 33

1621 р., Київ. – Скарга київського митрополита Йова Борецького до київського гродського суду на ієрархів Унійної церкви із звинуваченнями тих у переслідуванні віленських православних міщан

На уряді його кор. мості гродським у замку Київському переді мною, Олександром Солтаном, київським намісником, що був на той час на урядовому місці від його м. пана Федора Єльця, київського підвоєводи, поставився особисто преподобний у Христі отець Йов Борецький, архиєпископ, митрополит усієї Русі, котрий, не прийнявши унії з Костьолом римським, при своїй власній релігії вищих духовних залишається у Києві, у монастирі святого архангела Михаїла маючи свою резиденцію.

Він стоїть за християнську природжену свободу, за право загальне і контрибуції, встановлені на генеральних сеймах, а саме: за постанову унії Київського князівства з Короною [Польською] року 1569, а також постанови 1607 і 1609 років, прийняті щодо релігії грецької, і свіжу [постанову] 1620 про забезпечення цієї релігії та за привілей, [ухвалений] на сеймі того ж 1607 року, наданий його кор[олівською] м[илос]тю і пояснений постановою.

І потім, дбаючи про найчистішу справедливість, іменем своїм і іменем усіх осіб, які є при ньому; на всі єпископства нововисвячених патріархом єпископів: володимирського і брестського – превелебного отцяІєзекіїля Йосифа Кунцевича, полоцького, мстиславського і вітебського архієпископа – преподобного отця Мелетія Смотрицького, луцького й острозького – отця Ісаака Чернечицького, перемиського і самбірського – отця Ісаака Межигорського, хоминського і белзького – отця Паїсія Іполітовича, пінського і туровського А […], а також побожних і преподобних архімандритів, ігуменів, протопопів, пресвітерів митрополії і єпископств руських та всього великого і славного народу руського Корони Польської і Великого князівства Литовського, який ніколи від отця й пастиря свого, від найсвятішого константинопольського патріарха, не відступав і унії у релігії і побожності своїй з Римським костьолом не чинив, тобто ясновельможних їх мосць князів, зацно уроджених і шляхетних панів та всього рицарства Війська його кор. м. Запорізького, урочисто розповідав, свідчив і протестував проти преподобних ксьондзів Йосифа Велямина Рутського, Йосафата Кунцевича, Анастазія Крупецького, Анастазія Пакоста, Паїсія Шаховського, як вони самі називаються через те,

---

одразу після імені особи, яка підписується під текстом, особливо у випадках, коли передбачається відсутність авторського підпису (автографа).

Фраза часто вживалася в античних документах: після основного тексту документа, як до, так і після рукописного автографа. Середньовічні сановники та письменні використовували багато декоровані *Manu propria* для верифікації автентичності рукописних документів. У XVIII ст. підпис *propria* став загальновживаним не тільки в латиномовних документах (http://uk.wikipedia.org/wiki/Manu_propria).

що вони зваблені своїми приватними інтересами, відступивши від власної стародавньої релігії грецької і своїх пастирів, прийнятих і дарованих Господом Богом зацному народові руському споконвіку найсвятіших патріархів вселенських константинопольських, і підкоривши самих себе та прийнявши незаконно унію з Костьолом римським проти волі й без відома всього народу руського, отже, не будучи ніякими законними пастирями і зверхниками народу руському, котрий ніколи не дозволяв на цю їхню унію, насмілилися вдатися до маєстату його кор. мості від імені і законних митрополитів і владик, зверхників духовних цього зацного народу і, коли отримали незаконно привілеї кор. його мосці, робили великі й нечувані кривди і безправ'я не лише в отих правах і привілеях, а й у самій нашій вольності християнській, врешті в совісті, котра людиною присвячена самому Богові, значно так видатним особам народу руського, як-от: ґвалтовним загарбанням церков, монастирів і добр їм належних, мовленням духовних і світських осіб, убивством, запроторенням у в'язниці, побоями, утисками, речами, прикрими Богу і людям, без лічби чинили, робили і не переставали це чинити і робити. Коли того зазнавав весь зацний і славний у вірі благочестивій совісті народ, найсвятіший отець Теофан, єрусалимський патріарх, один із всесвітніх пастирів і вчителів цієї Русі, котрий зі своїми колегами, трьома патріархами, від давніх часів духовну зверхність і владу над цим народом, як своїми овечками, мав і має, який минулого року був у руських краях і волею і повіреною йому силою і владою, як Богом, згідно з його достойним сповідуванням, так і найсвятішим вселенським константинопольським патріархом, пастирем усієї Русі, у справі канонічного єпарха, спираючись на свободу християнську, своє духовне право законне щодо народу руського і на право, раніше згадане в цій державі його кор. мосці, що служить цьому народові, насамперед на недавній конституції минулого сейму, втихомирюючи і заспокоюючи ці сварки і злий та шкідливий розкол, поставив і висвятив, помазав, дав і проголосив належних духовних зверхників народу руського тобто архієпископа, митрополита і єпископів владик нинішніх, що протестують [цим документом], пастирями і вчителями цієї усієї Русі, котра не приймала унії з Костьолом римським. Мав [Теофан] при собі спеціально для відновлення святості від найсвятішого східного константинопольського вселенського патріарха присланого екзарха, преподобного отця Арсенія, архимандрита Великої церкви. Залишилося після того лише з поклоном просити, щоб згідно з правом і постановами давніми та нинішньою свіжою, була конфірмація його кор. мосці і повернення церков, монастирів і майна їхнього, що належало тим пастирям за життя нинішніх незаконних орендарів чи по їхній смерті. Однак уже згадані особи, відступники і відщепенці від Східної церкви і свого пастиря найсвятішого константинопольського патріарха, знову цю благочестиву справу, ліпше якої ніщо не могло звеселити і заспокоїти цей зацний народ руський, турбуючи і знищуючи, чинячи великий розкол і суперечності в цьому зацному народі, неправдиво й неправильно виклали цю річ королю його мосці, пану нашому милостивому. Внаслідок свого неправильного звернення вони дістали з канцелярії його кор. мосці універсали,

дошкульні і шкідливі вольності християнській, праву, постановам і привілеям, що служать народові руському, а також релігії грецькій і нинішнім протестуючим [особам], щоб їм було вільно тих, що нині протестують, хапати, арештовувати й карати. На основі цих універсалів вони почали, як дійшла чутка, у деяких місцях діяти і ще намагаються верховодити. А це у Великому князівстві Литовському, в місті Віленському, насамперед міщан, а саме: одних усунули з ради, а інших: Богдана Турецького, Семена Красовського, Семена Новогрудця, Яся Котовича, Василя, його зятя, Ісаака Волковича, Федора Кушевича, Богдана Борисовича, Абрама Кушелича та багатьох інших, на основі свого фальшивого звернення до його кор. мосці, оббрехавши, наказали схопити і віддали до ратушного уряду, всадили до смердючої підземної в'язниці для злодіїв і розбійників. Трьох із них, а саме Богдана Турецького, Семена Красовського і Ісаака Волковича наказано допитати. Це було в той час, коли це дійшло до відома тих, що протестували, а нині, Бог зна, чи вже не замучено цих невинних людей. Цим самим вони хотіли й хочуть відрадити й відіпхнути тих, що протестували, від смиренного прохання конфірмації своїх духовних достоїнств у маєстату його кор. мосці. Отже, нинішні протестуючі урочисто свідчать і протестують і проти отих універсалів з отриманих з канцелярії його кор. мосці, і також проти беззаконного і тяжкого вчинку тих там універсалів. Якби ще через цей їхній вчинок, боронь Боже, народ руський, внаслідок такої значної і очевидної кривди та безправ'я, не мусив і не прийшов до якогось бунту. Заявляють при цьому нинішні обвинувачі, що то сталося не через кого іншого, не через них, лише через самих згаданих уже уніатів, через їхній навальний наступ на свободу, релігію, особи і добра. Крім того, нинішні протестуючі пропонують, щоб, коли б до цього заколоту дійшло, поводитися зі згаданими особами згідно з законом. А при цьому просив уже згаданий у Бозі преподобний його м. отець архиєпископ, митрополит усієї Русі, аби ця протестація і його заява були прийняті й записані до книг гродських київських, що й записано року 1621.

Йов Борецький, з ласки Божої архиєпископ, митрополит київський, галицький і всієї Русі, рукою власною.

У кожного суду і права, де виявиться потреба, просимо наших милостивих панів, аби цей наш усього народу жаль і образа до книг і актів наказами внести. В нагороду милосердя до змучених від Господа Бога просимо, просимо і іменем Христовим просимо, і молитви наші до милостивої ласки наших милостивих панів спішно-спішно віддаю.

Мицик Ю. Із листування українських письменників-полемістів 1621-1624 років // ЗНТШ. – Львів, 1993. – Т. CCXXV: Праці історично-філософської секції. – С. 325-329.

№ 34

1622 р., січня 22 (12), Київ. – Лист київського митрополита Йова Борецького до Криштофа ІІ Радзивілла із клопотанням сприяння посольству Війська Запорізького до короля Сиґізмунда ІІІ, а також із проханням презентувати священика церкви Св. Спаса у Слуцьку на вакансію слуцького протопопа

Найясніший милостивий князю!

Пане, пане мій милостивий!

Послушенство моє постійними молитвами в милостиву ласку в. кн. м., пана мого милостивого віддавши, покірно і смиренно подяку склавши за милостиву і ласкаву звістку і панський християнський помисл в. кн. м. про нас, богомольців і про заспокоєння в. кн. м. й убогого народу нашого руського, зобов'язуємо себе самих і весь народ наш в. кн. м. і надалі ми жадаємо милостивого ласкавого клопотання перед його кн. м., паном нашим милостивим, аби він із милостивої панської батьківської ласки і своєї доброти зволив задовольнити наш народ у релігії стародавній, а нас, убогих духовних своїх вірних богомольців, в урядах наших Церкви і східної залежности [?] зволив наказати скасувати універсали, в яких містилися брехливі наклепи [на нас] у турецькій зраді. Спеціально для того і Військо його королівської мосці Запорозьке посилає своїх послів до й. к. м., пана свого милостивого, а при нагоді просять покірно про посередництво в. кн. м. у цьому питанні. Котрого [посередництва] вони разом із нами [і] добродійства свого м. пана зазнавши, самих себе і нащадків наших віддаємо [вашій князівській милості] з належним богомольством і своїм найнижчим послухом, щоб постійно віддячувати.

Для церковного порядку в місті в. кн. м. Слуцьку ми владою, даною нам від Господа Бога, поставили для догляду за всіма церемоніями в церкві Божій протопопа (в дієцезії слуцькій), мужа богобоязкого, зацного отця Андрія Мужиловського, пресвітера церкви Святого Спаса у Слуцьку (адже суперечить канонам та звичаям святої Церкви, коли священиками управляють архимандрити чи ігумени або ченці). За цього [Мужиловського] прошу в. кн. м., свого милостивого пана, аби він був конфірмований листом від в. кн. м. Віддаючи при цьому милостивій ласці в. кн. м., нашого милостивого пана.

З Києва, з монастиря церкви Золотоверхої, січня 12 року 1622.

В. кн. м. найнижчий слуга й богомолець Йов Борецький, київський митрополит православний рукою власною.

Мицик Ю. Із листування українських письменників-полемістів 1621-1624 років // ЗНТШ. – Львів, 1993. – Т. CCXXV: Праці історико-філософської секції. – С. 329-331.

№ 35

1622 р., жовтня 4 (вересня 24), Київ. – Лист київського митрополита Йова Борецького до Криштофа II Радзивілла з подякою за номінацію слуцьким протопопом Андрія Мужиловського і проханням від імені Війська Запорізького надалі йому сприяти

Найясніший вельможний милостивий князю.

Моє покірне послушенство з постійними молитвами якнайпокірніше милостивій ласці вашої кн. м. віддаю. Високогідна людяність в. кн. м., на відміну від нашої смиренності, вимагає від нас максимально великої подяки, якої наші уста не в силі висловити. Тому просимо нагороди [для в. кн. м.] в найвищого Господа, яку в. кн. м. [сподіваємося] зволиш отримати і в земному бутті, і вічності, а при цьому думаємо звернутися з нашими покірними проханнями. Причина смиренності моєї за співбратом, отцем Андрієм Мужиловським. Оскільки вона була задовільнена вашою кн. м., то якнайвдячніше милостивій доброчинності в. кн. м. віддаємо величезну в молитвах сатисфакцію, котра належить яко мужу, а з цим і повинності свої віддаємо.

У задуманому в цей час приїзді до нас отця Мужиловського безвідмовно всі послуги смиренності моєї віддаю.

Нинішній гетьман Війська Запорізького Олифер Остафійович Голуб з усім товариством, наслідуючи своїх предків, освідчують і віддають свої найнижчі рицарські послуги милостивій ласці в. кн. м. А щоб в. кн. м. зволив зберегти про них пам’ять свою панську, посилено жадають і покірно просять цього. І моя смиренність сама себе з постійними молитвами і найнижчими послугами найсумлінніше і якнайпокірніше віддається милостивій панській ласці в. кн. м.

Дано над Києвом, у монастирі святого Михайла церкви Золотоверхої, дня 24 вересня 1622.

Вашої кн. м. найнижчий слуга і богомолець покірно зичливий Йов Борецький, київський митрополит, рукою власною.

Адреса: «Найяснішому пану його мосці, пану, пану Криштофові Радзивіллові, князю на Біржах і Дубинках, гетьманові Великого князівства Литовського і т. д., і т. д., моєму вельмимилостивому пану і добродію».

Мицик Ю. Із листування українських письменників-полемістів 1621-1624 років // ЗНТШ. – Львів, 1993. – Т. CCXXV: Праці історико-філософської секції. – С. 331-332.

№ 36

1623 р., листопада 30 (20), Київ. – Лист київського митрополита Йова Борецького до слуцького протопопа Андрія Мужиловського з проханням про інформацію та пораду у справі місії ченця Івана Дубовича

Йов Борецький, з ласки Божої архієпископ, митрополит київський і т. д., і т. д.

Найчеснійшому пресвітерові пану Андрієві Мужиловському, протопопу нашому слуцькому, – ласки, миру й милосердя від Всемогутнього Бога.

Отримавши листа вашої милості через пана Івана Дубовича і діставши відомості про нього, ми виявили йому звичну християнську людяність і вислухали те, з чим він був посланий до нас від своїх відступників. Коли ж він не міг отримати від нас жодної відповіді, бо їхня сторона ніколи і найменшої [доброї] речі не вчинила з нашим народом за кількадесят років свого відступництва, за винятком шкідливих та заразних справ, то мусив знову їхати до них по інструкції щодо подальших дій [?]. Він обіцяв знову прибути до нас, до Києва, до дня Різдва Христового. Якщо він дотримає свого слова і їхатиме до нас, то якнайпокірніше просимо вашої милості, щоб зволили дати пораду в цій справі. Йдеться ж бо не лише про наші маленькі особи, а й про велике добро всієї Церкви, а й про князівську з нами всіма раду, щоб [в. м.] не каявся у вчиненій праці [?], а не припиняв зусиль у сприянні нашим намірам, як Бог ласкаво дозволить, на сеймиках, на сеймі, чи як так підуть справи, з радою усієї Церкви треба готуватися, якщо нам їхні добродійства зволять відвертати від спілкування з нашими відступниками. Дав Бог розум, дав літа, дав свою ласку величезну та сильну, а що більше дав у Церкві правду, при якій стоячи при Христі, який зміцнюється (не зможуть поглинути), не поглинуть так легко побожності Східної Русі. Що все доручивши його Божому провидінню, надаємо ласці Божій і благословення покірності нашої як найулюбленішому братові.

З монастиря Межигірського над Києвом листопада 20 дня.

Богомолець братолюбія всечесності твоєї Йов Борецький, митрополит київський, рукою власною.

Мицик Ю. Із листування українських письменників-полемістів 1621-1624 років // ЗНТШ. – Львів, 1993. – Т. CCXXV: Праці історично-філософської секції. – С. 339-340.

№ 37

1623 р., грудня 6 (листопада 26), Київ. – Лист полоцького архимандрита Мелетія Смотрицького[60] до Андрія Мужиловського з інформацією про прибуття представника уніатів Івана Дубовича нібито з пропозицією об'єднання Православної церкви з Унійною[61]

Чесному пресвітерові, пану отцю Андрієві, моєму наймилішому товаришу і брату во Христі.

Мелетій, з ласки Божої архиєпископ полоцький і т. д., м. пану поклін. Милостиве милості твоєї писання з милостю прийняв. Втішився я здоров'ям твоїм

---

[60] Смотрицький Мелетій (до прийняття чернецтва – Максим; бл. 1578 (1572?) – 17(27).12.1633 (1634?)) – визначний український церковний і культурний діяч, письменник-полеміст. Походив із с. Смотрич на Поділлі (тепер Дунаєвецького р-ну Хмельницької обл.). Син Г. Смотрицького – українського письменника, педагога, культурно-освітнього діяча. Навчався в Острозькій академії, з 1601 р. – у Віленській єзуїтській колегії. Пізніше слухав лекції у Ляйпцизькому, Нюрнберзькому та Віттенберзькому університетах. Здобув учений ступінь доктора медицини. Бл. 1608 р. оселився у Вільні. 1616 року прийняв чернечий постриг. Виступав спільно з членами Віленського братства на захист православної віри. Згодом перебрався до Києва. У 1618-1620 рр. – викладач і ректор Київської братської школи. З 1620 р. – архиєпископ полоцький. Разом з київським митрополитом Й. Борецьким протистояв Берестейській унії 1596 р., вів боротьбу з унійним полоцьким архиєпископом Й. Кунцевичем. Написав низку полемічних трактатів, спрямованих на оборону православ'я, – «Антіграфі» (1608), «Тренос, або Плач східної церкви…» (польською мовою під псевдонімом Теофіл Орфолог, 1610), «Obrona Verificaciey…» (1621), «Elenchus …» (1622), «Suplikacja…» (1623) та ін. Після подорожі 1623-1625 рр. до Константинополя, Сирії та Палестини 1627 р. перейшов на унію. З цього часу до кінця життя перебував у Дерманському монастирі на Волині. У 1628-1629 рр. видав твори «Апологія подорожі до східних країн…», «Паранезіс, або нагадування народу руського…», «Екзетісіс…», в яких відмовився від своїх колишніх антиунійних виступів та ідей. Саме у цих роботах М. Смотрицький висував ідею створення окремого Київського патріархату (незалежного від Константинополя і пов'язаного з Римом), першим патріархом котрого мав би стати Й. Рутський. Однак цей план не був втілений у життя. Найвизначніший же твір цього автора – «Грамматіки словенскія правильное синтагма…» (1619), в якому він упорядкував церковнослов'янську мову. Ця праця перевидавалася у Москві (1648, 1721) та Румунії (1697, 1755) (Довідник з історії України / За ред. І. Підкови, Р. Шуста. – К., 2001. – С. 789-790; Бабич С. Мелетій Смотрицький у контексті раннього українського бароко. – Львів, 2008; Мицик Ю. Київський патріархат у проектах Петра Могили // УІЖ. – 2007. – № 1. – С. 62-63).

[61] Про початок нового діалогу між Церквами див.: Флоря Б. Брестская уния и некоторые вопросы конфессиональных отношений на Украине и в Белоруссии в 1-й половине XVII в. // Его же. Исследования по истории Церкви. Древнерусское и славянское средневековье. – М., 2007. – С. 483-499; Мисак Н., Адамчук М. Становище уніатської церкви у 20-х роках XVII століття // Історія релігій в Україні. Науковий щорічник. 2009. – Львів, 2009. – Кн. 1. – С. 497-503; Мицик Ю. Київський патріархат у проектах Петра Могили // УІЖ. – 2007. – № 1. – С. 61-69; Kempa T. Ku jedności między unitami a prawosławnymi w Rzeczypospolitej – rozmowy w Kijowie w 1623 roku // Studia z dziejów i tradycji metropolii Kijowskiej XII–XIX wieku / Red. A. Gil. – Lublin, 2009. – S. 105-119; та ін.

і твоїх [близьких], вославив за це Бога, просячи Його ласки і на прийдешні літа, аби чесність твоя і здоров'я була при спасенному і благословенному жительстві, зберігаючи [себе] на великі потреби святої Церкви.

Мій Георгій з моїм наймилішим мені братом, а з батьком своїм, паном отцем Степаном з Острога там мене провідавши, знову до порога шкільного повертається. Йому я наказав, віддаючи цього мого листа, аби він і від мене і від себе віддав поклон твоїй величності. І пан Іван Дубович сам від нас небагато втіхи вимагав, бо нас своїм посольством утішив, якщо воно є правдиве і його послали від чистого серця. Дав би то Господь Бог, аби це до своєї первісної слави [?] прийшло. Що за тим проклятим, Богу і людям бридким відступництвом, їм би було вийшло, якщо нещиро йдуть, самі побачать; якщо ж щиро, то поможи йому і нам, Господи Боже; ми раді були йому самому, але з ним і всім його старшим незрівняно більш раді; котрих [приязнь] він нам обіцяв словом і серцем. Що я, Господу Богу доручивши, як подателю усього доброго, прошу, аби він [Бог] не дозволив засипати моїх очей землею матері моєї раніше, ніж успішно натішаться почутим нині, дивлячись на те, як наді мною, грішним, одними устами і єдиним серцем, далекі тепер, а на той час близькі, ставши, і два, як один, руські митрополити заспівали: «Останні привітання віддаємо брату померлому». І я [своєю] душею у Бога мого в тому нужденному гробі моїм порадувався б. Однак, хто легко вірить, той легко обманюється. Але я благословенним апостолом у просторі [свого] серця оспівую милість, маючи у всьому, віру, котру вкорінену в моєму серці до всякого мого ближнього, прийми, пане мій, виключаючи і мене, блюзніра, пана мого, для котрого я не є ніяким тягарем.

Бувай здоровий, наймиліший, і мене, люблячого тебе, милуй.

З Києва листопада 26 дня року 1623.

Милості твоєї усього добра зичливий товариш, брат і слуга Мелетій Смотрицький, архиєпископ полоцький, рукою своєю.

Мицик Ю. Із листування українських письменників-полемістів 1621-1624 років // ЗНТШ. – Львів, 1993. – Т. CCXXV: Праці історично-філософської секції. – С. 340-342.

№ 38

1623 р., грудня 16 (6), Слуцьк. – Лист слуцького протопопа Андрія Мужиловського до Криштофа II Радзивілла у справі місії ченця Івана Дубовича

Найясніший князю, пане, пане мій милостивий.

Бачив річ дуже потрібну, щоб повідомити вашій кн. м., вчинок того уніата ченця Дубовича. Про нього сповістив вашу кн. м., коли [він] до Києва їхав і що там робив. Він був висланий Рутським і Йосафатом полоцьким та іншими наши-

ми архівідступниками до наших убогих пастирів, просячи, аби їх прийняли до послушенства константинопольського патріарха, так же і до догматів віри. Але оскільки я у нього перед тим, ще у Слуцьку, довідався про це велебне посольство, то поштиво попередив своїх, де і як він був прийнятий і яка йому була дана віра, і з чим відправлений з тих записів, котрі посилаю вашій кн. м. (власне писане рукою старших моїх до мене, переписавши слово у слово), з чого легко зволиш зрозуміти, кн. м., пан мій милостивий. А вже неодмінно, побачивши велику покуту, розумію і вірити не смію, хоч, може, то починають вони із щирим серцем. А оскільки повернення цієї людини до Києва мене трохи турбує, то покірно і покірно питаю поради у вашої кн. м., пана мого милостивого, обіцяючи ні в чому від неї не відступати. Вчинок же необережний, від чого хай нас Бог боронить, мусив би засмутити весь світ. А вашої кн. м. порада і розвага у справах відомі в нас як мудрі і здорові, завдяки якій ці роки в мирі минули [?]. Як бачу, справи пішли до доброго кінця, а все це милостивій волі вашої кн. м. подавши, самого себе милостивій ласці вашої кн. м., пана мого милостивого, якнайпокірніше віддаю.

Зі Слуцька грудня 6 дня, за старим [календарем], р[оку] 1623.

Вашої кн. м., пана мого милостивого найпокірніший богомолець і слуга Андрій Мужиловський, протопоп слуцький, рукою своєю.

Адреса: «Найяснішому пану пану Криштофові Радзивіллу на Біржах і Дубинках, гетьманові Великого князівства Литовського, пану моєму милостивому».

Мицик Ю. Із листування українських письменників-полемістів 1621-1624 років // ЗНТШ. – Львів, 1993. – Т. CCXXV: Праці історично-філософської секції. – С. 342-343.

№ 39

1630 р., лютого 16, Дубно. – Грамота князя Домініка Заславського[62] до руських священиків у його володіннях про послух владі унійних митрополита та єпископів

Владислав Домінік, князь з Острога Заславський, граф на Тарнові. Відомо що всі в світі речі тримаються порядком, який мудрі люди називають душею речей, що без нього [порядку] ніяка держава і республіка існувати не може, і що основою цього порядку є послух, де молодші – старших, сини – батьків, вівці

[62] Заславський Владислав-Домінік (?–1656) – князь, другий острозький ординат (1622-1656), коронний конюший (з 1636), луцький староста (1636-1656), сандомирський воєвода (1645-1649), краківський воєвода (1649-1656). Перша дружина – Софія Лігензянка, друга – Катажина Собеська (Яковенко Н. Українська шляхта з кінця XIV до середини XVII ст. (Волинь і Центральна Україна). – К., 1993. – С. 279).

– своїх пастирів повинні слухатись, а коли так, то й у духовній організації такий порядок потрібний.

Цього порядку, як бачу, дуже бракує руським духовним, що в схизмі живуть, бо їх пресвітери, наче блудні вівці, без законного пастиря ходять. Тому, виконуючи свої католицькі обов'язки, бажаючи бачити порядок замість безладдя серед руських духовних, що живуть у моїх володіннях, всіх священиків під владу тих законних пастирів, митрополита, єпископів або владик, що є в єдності з святою Римо-католицькою церквою, віддаю і хочу, щоб було так: щоб у моїх володіннях усі миряни своїм священикам, а священики своєму митрополитові і мирянам, у святій єдності перебуваючим, корилися під загрозою суду і кари неслухняним, які наказую виконувати старостам і урядникам у володіннях моїх.

Додаю, що якби хто з шляхти, слуг моїх, які держать мій маєток, схотів би чинити перешкоди в духовному нагляді уніатських владик, то цим він втратить маєток, якщо буде приписувати собі право патронату, яке власне належить спадковим панам.

Цим же листом моїм звільняю священиків, що живуть у святій єдності, від усіх повинностей і контрибуцій.

Дано у Дубні 16 лютого, року Божого 1630.

Хрестоматія з історії Української РСР: У 2 т. – К., 1959. – Т. 1: З найдавніших часів до кінця 50-х рр. XIX ст. / Упоряд. О. Бевзо та ін. – С. 198-199.

№ 40

1631 р., березня 12, Варшава. – З конституції вального коронного сейму

В ім'я Бога, амінь.

Сиґізмунд III, з Божої ласки король польський, великий князь литовський, руський, прусський, мазовецький, жмудський, інфлянтський, etc. і шведський, готський, вандальський, etc. дідичний король[63].

[63] Після смерті у 1592 р. шведського короля Юхана III Вази, королем Швеції став його син Сиґізмунд, котрий як Сиґізмунд III у цей час уже був польським королем (обраний на елекційному сеймі у серпні 1587 р., як син Катажини Яґеллонки, дочки Сиґізмунда I Старого). 1594 року відбулася його коронація в Швеції, але, оскільки за ухвалою польського сейму 1593 р. Сиґізмунд зобов'язаний був повернутися до Речі Посполитої, він виїхав зі Швеції, доручивши управління в ній своєму дядькові – герцогові судерманському Карлу. Той, знаючи про непопулярність Сиґізмунда у цій країні, використав ситуацію в своїх інтересах. Довідавшись про претензії Карла Судерманського на шведський престол, Сиґізмунд III 1598 р. висадився з військом у Швеції, але зазнав поразки і був полонений Карлом. Невдовзі той відпустив короля і Сиґізмунд III ні з чим повернувся до Польщі, а вже в 1599 р. шведський ріксдаґ його детронізував. Спустілий трон шведи планували передати

[…]

Релігія Грецька

10. Як завжди того бажаємо, аби люди відмінної релігії грецької коли-небудь заспокоїтись могли: оскільки, однак, на цьому сеймі, через загальні справи Речі Посполитої, прийти до цього не могло, на наступний сейм, дасть Бог, відкладаємо. А нині, підсумовуючи попередні конституції, мир *ab utrinque*[64] як духовним, так і світським людям, як у Короні, так у Великому князівстві Литовському *cujuscunque status et conditionis*[65] теперішньою конституцією гарантуємо […].

Volumina Legum. – СПб., 1859. – Т. III. – С. 320.

№41

1632 р., Варшава. – З акту вального сейму елекції нового короля[66]

38. […] А що стосується людей релігії грецької розділених, то їх заспокоїти, відповідно до поданих на теперішній елекції, на вимогу Речі Посполитої через нас, при депутатах *ex utroque Ordine*[67] пунктів, будемо повинні невідкладно […].

Volumina Legum. – СПб., 1859. – Т. III. – С. 363.

синові Сиґізмунда – Янові Казимиру (йому тоді було лише чотири роки), за умови прийняття ним лютеранства і постійного перебування у Швеції. Це викликало спротив Сигізмунда III, який не визнавав акту детронізації та продовжував титулувати себе шведським королем (так титулувалися і його сини Владислав IV і до 1660 р. Ян Казимир). Урешті-решт у 1604 р. Карл Судерманський був проголошений шведським королем під іменем Карла IX (Зашкільняк Л., Крикун М. Історія Польщі. – Львів, 2002. – С. 125, 144).

[64] *Ab utrinque* – з різних сторін.

[65] *Cujuscunque status et conditionis* – будь-якого статусу і становища.

[66] Про розгляд релігійних питань на елекційному сеймі 1632 р. див.: Жуковський А. Петро Могила й питання єдности церков. – Париж, 1969. – С. 87-90; Нагаєвський І. Об’єднання Церкви й ідея патріархату в Києві. – Торонто, 1961. – С. 39-42; Даневич О. Протестантське питання на елекційному сеймі у Варшаві 1632 р. // Наукові записки НАУКМА. – К., 2003. – Т. 22. – Ч. 1: Гуманітарні науки. – С. 164-170. Про релігійне протистояння на початку XVII ст., про полеміку й обґрунтування ідеї заспокоєння «релігії грецької» у документах, які розглядалися на сеймах 1632-1633 рр., див.: Михед О. Два твори, представлені на захист православних на сеймах 1632-1633 рр.: основні ідеї та проблематика // Kościoły wschodnie w Rzeczypospolitej XVI–XVII wieku: Zbiyr studiów / Red. A. Gil. – Lublin, 2005. – S. 123-139.

[67] *Ex utroque Ordine* – з обох сторін виставлених.

№ 42

1633 р., Варшава. – З конституції вального коронаційного сейму його милості короля

В ім'я Господа, амінь.

Владислав IV, з Божої ласки король польський, Великий князь литовський, руський, прусський, мазовецький, жмудський, київський, волинський, подільський, інфлянтський, сіверський і чернігівський, etc., шведський, готський, вандальський дідичний король.

Обраний великий цар московський[68].

[…]

Assekuracya[69] **заспокоєння релігії грецької**[70].

12. За згодою всіх станів, надана нами *diploma*[71] обивателям коронним і великого князівства Литовського релігії грецької, які не є в унії, з підписом нашим і панів депутатів, як із сенату, так і з Кола Посольського, з печатками коронними і Великого князівства Литовського.

Volumina Legum. – СПб., 1859. – Т. III. – С. 373.

---

[68] У 1609 р. Річ Посполита почала війну з Московією. Приводом до цього став договір, укладений між Василієм Шуйським і Карлом IX, що був спрямований насамперед проти Польсько-Литовської держави. Уже восени 1609 р. війська Сигізмунда III взяли в облогу Смоленськ. У липні 1610 р. польний коронний гетьман Станіслав Жулкевський розгромив під с. Клушино (біля Вязьми) московські війська, що йшли на допомогу обложеному Смоленську. Це посприяло скиненню в тому ж 1610 р. з престолу Василя Шуйського. Його змінив уряд із семи бояр (т. зв. Семибоярщина, 1610-1612). У серпні 1610 р. цей уряд уклав з С. Жулкевським договір, за яким московським царем визнавався син Сигізмунда III Владислав (майбутній король Речі Посполитої Владислав IV), котрий мав особисто прибути до Москви, прийнявши перед тим православ'я у Смоленську, облогу якого поляки зобов'язувалися зняти. Однак через виступ народного ополчення К. Мініна і Д. Пожарського в жовтні 1612 р. польський гарнізон змушений був капітулювати. У 1613 р. на Земському соборі московським царем був обраний син боярина Федора Романова (з 1619 р. – московський патріарх Філарет) – Михаїл, від якого веде свій родовід династія російських монархів Романових. Новий похід Владислава на Москву 1617-1618 рр. закінчився невдало. Проте його претензії на московський трон були актуальними аж до того часу, коли після чергової московської кампанії в червні 1634 р. Річ Посполита та Московія було уклали Вічний мир, за яким Смоленська і Чернігово-Сіверська землі залишались у володінні першої, натомість Владислав IV відмовлявся від претензій на московський трон, отримавши компенсацію у 20 тис. рублів (Зашкільняк Л., Крикун М. Історія Польщі. – Львів, 2002. – С. 143-144; Нариси історії Росії / За ред. О. Чубар'яна. – К., 2007. – С. 319-334; Флоря Б. Польско-литовская интервенция в России и русское общество. – М., 2005. – С. 200-226).

[69] *Assekuracya* – запевнення.

[70] Див.: Грушевський М. Історія України-Руси. – К., 1995. – Т. VIII. – Ч. 1. – С. 139-199; Сеник С. Українська церква в XVII столітті // Ковчег: Зб. ст. з церковної історії. – Львів, 1993. – Ч. 1. – С. 25-71; Плохій С. Наливайкова віра: Козацтво та релігія в ранньомодерній Україні. – К., 2005. – С. 119-135; та ін.

[71] *Diploma* – диплом, грамота.

№ 43

1647 р., січня 1.– Межигірський літопис[72] про похорон Петра Могили[73]

Року 1647 месеца Іануарія 1 дня въ нощи преставися преосвященний архіепископъ, митрополитъ Кіевский, Галицкий и всея Россіи, ексарха святого апостолского ѳрону Константинопольского Петръ Могила; и проважено тѣло его съ

[72] Межигірський літопис – видатна пам'ятка української історіографії XVII ст. Зберігся у Київському Межигірському Спасо-Преображенському монастирі у складі збірника Іллі Кощаківського й охоплює події за 1608-1700 рр. На думку В. Антоновича, який першим опублікував цей твір у 1888 р., літопис був написаний у самому монастирі безпосередньо І. Кощаківським (?–1720) – настоятелем (уставником) цієї обителі (Збірник Кощаківського нині зберігається у відділі рукописів ЛННБУ ім. В. Стефаника (ф. Оссол., 2168), копія кінця XIX ст. кількох фрагментів рукопису є у відділі рукописів ЦНБУ ім. В. Вернадського НАНУ (І. 7963)). Однак Я. Дзира вважає, що автором пам'ятки є хтось із освічених козаків. Літопис складається з 41 оповідання, 13 з яких висвітлюють факти із життя самого монастиря (смерть ігумена Варнави Лебедовича в 1663 р., пожежу 1665 р. тощо). Багато уваги приділено місцевим подіям. Але є тут і цікаві дані про православних ієрархів та відомих історичних осіб (Й. Борецького, П. Могилу, С. Косова, І. Ґізеля та ін.). Межигірський літопис став джерелом ряду літописних праць XVIII ст.

Межигірський Спасо-Преображенський монастир – старовинна українська обитель, заснована грецькими купцями у X ст. Був тісно пов'язаний із Запорозькою Січчю: його монахи відбували церковні відправи на Січі, старі козаки часто тут приймали чернечий постриг, дехто заповідав обителі своє рухоме і нерухоме майно. У другій половині XVII ст. запорожці вважали Вольності Війська Запорозького низовою «парафією» цього монастиря (Антонович В. Предисловие // Сборник летописей, относящихся к истории Южной и Западной Руси, изданный Комиссиею для разбора древних актов, состоящей при Киевском, Подольском и Волынском Генерал-Губернаторе. – К., 1888. – С. XVII–XVIII; Його ж. Лекції з джерелознавства. – Острог; Нью-Йорк, 2003. – С. 128; Дзира Я. Межигірський козацький літопис // Енциклопедія історії України / Під ред. В. Литвина. – К., 2009. – Т. 6. – С. 585; Мыцык Ю. А. Украинские летописи XVII века. – Днепропетровск, 1978).

[73] Могила Петро Симеонович (31.12.1596 (10.01.1597) – 1(11).01.1647, Київ) – український культурний і церковний діяч XVII ст. 1625 року прийняв чернецтво. У 1627 р. був обраний архимандритом Києво-Печерської лаври, а з 1632 (за іншими даними 1633) р. – митрополитом київським. Обстоював права Української православної церкви. У 1631 р. відкрив Лаврську школу, яка 1632 р. була об'єднана з Київською братською школою й 1633 р. отримала назву «Києво-Могилянська академія». Відкрив друкарні в Довгому Полі (1635), чим відновив румунське книгодрукування, та в Яссах (1641). Автор ряду богословських творів: «Служебник» (1629, 1639), «Хрест Христа Спасителя» (1632), «Євлогіон» (1646) та ін. Похований у Києво-Печерській лаврі (Довідник з історії України / За ред. І. Підкови, Р. Шуста. – К., 2001. – С. 478-479; Шевченко І. Багатоликий світ Петра Могили // Його ж. Україна між Сходом і Заходом. Нариси з історії культури до початку XVIII століття. – Львів, 2001. – С. 175-198; про діяльність П. Могили див. також: Голубев С. Киевский митрополит Петр Могила и его сподвижники: Опыт церковно-исторического исследования: У 2 т. – К., 1883-1898; Нагаєвський І. Об'єднання Церкви й ідея патріархату в Києві. – Торонто, 1961. – С. 20-63; творчість митрополита висвітлено у: Возняк М. Історія української літератури: У 2 кн. – Львів, 1992. – Кн. 1. – С. 377-383; Жуковський А. Петро Могила й питання єдности церков. – Париж, 1969. – С. 169-201, подано також детальну бібліографію питання життя і діяльності Петра Могили: Там само. – С. 267- 277).

Печерского монастыра до святой Софіи, до церкви катедралной митрополитанской Кіевской для небезпеченства отъ новыхъ іеретиковъ, то есть отъ лжехристіянъ, мерзеныхъ унѣятовъ, жебы столечнои церкви святой Софіи не отрымали, за росказанемъ и порадою ясневельможного пана Киселя, каштеляна и воеводы Кіевского; и стояло тѣло его преосвященное у святой Софіи часъ немалый, зачимъ епископове, архимандритове и игуменове, такъ тежъ и священници благочестивии на той презацный погребъ зобралися; и былъ тотъ погребъ ажъ на 40 мученикъ, марта 9 дня у великий постъ, на другий недели святого поста во второкъ; и проважоно тѣло его изъ святой Софіи до монастыра Печерского на службу Божую зъ великимъ соборомъ народу христіянского, и, отправивши звычайную церемонію и велце знатную надъ тѣломъ, положили въ церкви великой Успенія пресвятои Богородицы Печерской, на лѣвой сторонѣ, за лѣвымъ крилосомъ, въ склепѣ, въ землѣ.

Сборник летописей, относящихся к истории Южной и Западной Руси, изданный Комиссиею для разбора древних актов, состоящей при Киевском, Подольском и Волынском Генерал-Губернаторе. – К., 1888. – С. 97.

Жуковський А. Петро Могила й питання єдности церков. – Париж, 1969. – С. 247.

№ 44

П'єр Шевальє про релігію в Україні

Щодо релігії, то мешканці України є грецького схизматичного віросповідання, прийнятого в цій країні 942 р. Володимиром, князем Русі[74]. Краща частина шляхти додержується католицизму або реформи Лютера чи Кальвіна.

---

[74] Дата помилкова. Літопис про хрещення Русі князем Володимиром повідомляє під 988 р.: «Володимир послав посланців своїх по всьому городу, говорячи: «Якщо не з'явиться хто завтра на ріці – багатий чи убогий, чи старець, чи раб, – то мені той противником буде». І, це почувши, люди з радістю йшли, радуючись, і говорили: «Якби се не добре було, князь і бояри сього б не прийняли». А назавтра вийшов Володимир з попами цесарициними і корсунськими на Дніпро. І зійшлося людей без ліку, і влізли вони у воду, і стояли – ті до шиї, а другі – до грудей. Діти ж [не відходили] од берега, а інші немовлят держали. Дорослі ж бродили [у воді], а попи, стоячи, молитви творили» (Повість минулих літ // Літопис Руський за Іпатським списком / Пер. Л. Махновця. – К., 1989. – С. 66. Аналіз цього літописного сюжету див.: Ричка В. Хрещення Русі 988 р.: ідейний зміст літописного сюжету // Ruthenica. – К., 2004. – Вип. 3. – С. 93-102; Подскальски Г. Христианство и богословская литература в Киевской Руси (988-1237 гг.). – СПб., 1996. – С. 29-41). Однак питання часу і місця прийняття князем християнства залишається відкритим (Рапов О. Русская Церковь в IX – первой трети XII в. Принятие христианства. – М., 1988. – С. 208-254, 397; Его ж. О дате принятия христианства князем Владимиром и киевлянами //

Головною хибною думкою грецької релігії є те, що вона зовсім не визнає походження Святого Духа від Отця і від Сина, а тільки від Отця, вважаючи, що коли б він походив від обох, то можна б припустити, що в нього є подвійна думка та подвійна воля.

Ті, які сповідують грецьку релігію, заперечують також чистилище, кажучи, що після смерті кожний, відповідно до своїх вчинків, очікує Страшного суду – добрі у приємній і прекрасній місцевості серед добрих духів, а злі – в огидній і страшній, разом з демонами. Це вірування вони обґрунтовують таким текстом з Святого Письма: «Прийдіть, благословенні Отцем моїм володіти царством небесним […], ідіть прокляті в огонь вічний», який, на їхню думку, доводить, що нема ніякого іншого суду, крім страшного, який буде тоді, коли прийде кінець світу, бо проти тих, хто вже засуджений, вироку не виносять.

Вони відкидають безшлюбність священиків і не приймають нікого з нежонатих, вважаючи, що католицькі римські священики анафемовані собором у Гангрі[75], в четвертому каноні якого сказано: «Тому, хто ганить священика за те, що має другу законну дружину, кажучи, що не личить з його рук приймати Святих Тайн, хай буде тому анафема». А в іншому місці сказано: «Кожний священик і диякон, який втрачає власну дружину, втрачає право на священство». Отже, на їхню думку, подружжя настільки істотне для духівництва, що священик, який овдовів, не може виконувати ніяких релігійних відправ[76]. Ці священики походять звичайно з монастирів, звідки добирають найздібніших, таких, які найдовше служили в Церкві.

ВИ. – 1984. – № 6. – С. 44-45; Толочко О., Толочко П. Київська Русь. – К., 1998. – С. 110-124. – (Україна крізь віки. – Т. 4); та ін.; про християн на Русі до 80-х рр. X ст. див.: Подскальски Г. Христианство и богословская литература в Киевской Руси… – С. 17-28; Котляр М. Шляхи християнства на Русь (легендарні і реальні) // УІЖ. – 2008. – № 5. – С. 4-15; Шевченко І. Хрещення Київської Русі // Його ж. Україна між Сходом і Заходом. Нариси з історії культури до початку XVIII століття. – Львів, 2001. – С. 50-60; Древняя Русь в свете зарубежных источников / Под ред. Е. Мельниковой. – М., 1999. – С. 102-111).

[75] Гангрський помісний або спеціальний собор відбувся у 340 р. Попри обмежений склад собору (на ньому були присутні тільки єпископи Ближнього Сходу), його ухвали протягом століть високо шанувалися Православною церквою (Примітки // Шевальє П'єр. Історія війни козаків проти Польщі з розвідкою про їхнє походження, країну, звичаї, спосіб правління та релігію і другою розвідкою про перекопських татар. – К., 1993. – С. 192).

[76] Дискусія про можливість повторного одруження овдовілого священика була досить болючою для Східної церкви, оскільки воно за церковними канонами могло розглядатись як двоє-, а деколи й троєженство. Стосовно Руської церкви це питання намагався врегулювати у своїх приписах «Правила для священиків» св. Йосафат Кунцевич – архиєпископ Полоцької єпархії. (Хоч і немає відомостей про поширення цього твору по всій Київській митрополії, та він і не вносить особливих новин, оскільки лише нагадує ієреям про існуючі в Церкві канони, які не завжди виконувались, і віддзеркалює тогочасну дійсність). Св. Йосафат, зокрема, зазначав, що священик або диякон, який після смерті жінки відважиться одружитися вдруге, буде відлучений від Церкви та позбавлений чину, тобто вважатиметься мирянином. Однак на практиці все виявлялося значно складніше, бо часто треба було брати до уваги не тільки церковні приписи, але й реалії життя – священики-вдівці

Вони рішуче відкидають усі вселенські собори, які відбулися після сьомого, скликаного за папи Адріана, бо на ньому, як вони кажуть, було ухвалено, що все прийняте і вирішене під час попередніх вселенських соборів – аж до того, про який іде мова, залишається непохитним і незмінним назавжди, і коли б хтось у майбутньому скликав інші вселенські собори або брав у них участь, той підлягає анафемі. Таким чином, усе, що з того часу діялося в Церкві, вважається єретичним і порочним. Отці Церкви, яких визнають послідовники грецької релігії, – це святий Василій Великий[77], святий Григорій Назіанський і святий Йоан Златоуст. Вони вивчають також проповіді святого Григорія Великого і шанують та вважають святими всіх пап, які були до Сьомого вселенського собору[78].

У Греції та в Анатолії православні правлять свої богослужіння старогрецькою мовою, але московити та русини правлять їх своєю мовою, додаючи, однак, кілька грецьких гімнів. Вони освячують хліб на розчині і вважають дивним, що

часто залишалися з малими дітьми на руках (смертність була висока і рання), які потребували жіночої опіки. Зваживши на це, архиєпископ Йосафат у своїй єпархії постановив, щоб ієреї, які овдовіли і вдруге одружилися, подбали про помічників для служіння Літургії та слухання сповідей; самі вони могли хрестити, вінчати, відправляти вечірню, утреню, часи та інші богослужіння, крім Літургії. Проте ця проблема існувала на рівні всієї митрополії, що видно з листів митрополита Рутського до Рима (Сеник С. Берестейська унія і світське духовенство: наслідки унії у перших десятиліттях // Берестейська унія та внутрішнє життя Церкви в XVII столітті: Матеріали Четвертих «Берестейських читань» (Львів, Луцьк, Київ, 2-6 жовтня 1995 р.). – Львів, 1997. – С. 65-66; також див.: Дискусія // Там само. – С. 67-77).

Проблема повторного одруження була важливою не тільки для священиків, а й для мирян. І хоч у цьому ракурсі дискусія в Церкві завершилася назагал позитивно, але єпископам та ієреям спершу заборонялося брати участь у такому вінчанні. Пізніше виник простіший обряд для одруження овдовілих осіб, який відобразив приписаний Церквою покаянний характер таких подружжів. Ця відмінність у літургійному обряді зберігається у стислій формі у багатьох Східних церквах і до сьогодні (Поспішіл В. Д. Східне католицьке церковне право: згідно з Кодексом Канонів Східних Церков. – Львів, 2006. – С. 400-401).

[77] Василій Великий (бл. 329-379) – християнський богослов, проповідник, єпископ Кесарії Каппадокійської, один з отців Церкви. Автор «Шестиднева», де викладено основи християнської космології, що трактує Всесвіт як досконале творіння Бога (про значення цього твору для Русі див.: Возняк М. Історія української літератури: У 2 кн. – Львів, 1992. – Кн. 1. – С. 110-112). Розробив один із варіантів Літургії, два статути монастирського життя, які актуальні й сьогодні. Проповідник аскетизму. Противник аріанства (Шевченко В. Словник-довідник з релігієзнавства. – К., 2004. – С. 72; див. також: Творения иже во святых отца нашего Василия Великаго, Архиепископа Кесарии Каппадокийския. – М., 1891. – Ч. 1. – С. 5-149 // http://www.orthlib.ru/ Basil/sixday.html).

[78] Православна церква вважає обов'язковими ухвали таких семи вселенських соборів: І Нікейського (325), І Константинопольського (381), Ефеського (431), Халкедонського (451), ІІ Константинопольського (553), ІІІ Константинопольського (680-681) і ІІ Нікейського (783-787). Католицька церква не визнає вселенським Халкедонського собору, але називає такими ще чотирнадцять соборів, останній з яких – Ватиканський – відбувся у 1869-1870 рр. (на ньому було оголошено догмат «непогрішності» папи) (Примітки // Шевальє П'єр. Історія війни козаків… – С. 192-193).

римські священики вживають прісний хліб і що католицька релігія наслідує в цьому євреїв, не перейнявши в них ні свята суботи, ні обряду обрізання. Крім цього, твердять вони, в Євангелії виразно сказано, що Ісус Христос під час Тайної вечері взяв хліб, а це зовсім не означає хліб без розчину, бо євреї їли опрісноки тільки на Пасху, і до того ж навстоячки, а наш Господь, навпаки, під час тайної вечері возлежав разом з дванадцятьма апостолами, з чого прибічники грецької релігії роблять висновок, що це була зовсім не Пасха, а якась інша трапеза[79].

---

[79] Не зовсім точне відображення суперечки між православними та католиками стосовно питань обрядовості, а саме – який хліб треба використовувати для здійснення Євхаристії – прісний чи заквашений (про суть Євхаристії див.: о. д-р. Юрій Федорів. Пояснення церковних богослужінь і святих тайн. – Львів, 2004. – С. 140-142). Ця суперечка пов'язана з питанням про те, який характер мала вечеря Христа з учнями – була це традиційна єврейська пасхальна трапеза чи ні? На користь першого висновку свідчать синоптичні Євангелія, на користь другого – Євангеліє від Йоана. Досить довго на Заході співіснували дві традиції, і різні громади без особливих проблем вживали для звершення Євхаристії як заквашений хліб, так і опрісноки. Тільки в VII ст. Євхаристія на прісному хлібі вкорінилася в іспанській Церкві, а в XI столітті – в інших країнах Європи. На Сході, зокрема в Сирії та Єгипті, майже відразу утвердилася традиція використання для цього таїнства саме заквашеного хліба. Проте особливих дискусій із Заходом з цього приводу не виникало аж до XI ст. До слова, засудження латинських обрядів у цей час патріархом Михаїлом Керуларієм почалося саме з критики використання Заходом опрісноків. Але категоричної підтримки на Сході така думка тоді ще не мала. Суперечки періодично поновлювалися аж до XV ст., і лише на Флорентійському соборі було ухвалено рішення про дозвіл вживання для Євхаристії як прісного хліба, так і заквашеного. Західна Церква виявила толерантність, натомість позиція православних залишилася незмінною (Див.: Табак Ю. Православ'я і католицтво: Основні догматичні та обрядові розбіжності (Короткі нариси). – Львів, 2007. – С. 55-56). Протистояння загострилося у кінці XVI ст. Тут же, вочевидь йдеться, про один з найбільш яскравих виявів обрядової нетерпимості православних у ранньому поберестейському періоді – ненависть до латинських опрісноків, що було пов'язано з антисемітськими настроями опозиції. Так, у своєму посланні від 30 серпня 1596 р. із закликом протидіяти унії александрійський патріарх Мелетій Піґас твердив, що доказом того, що папа нібито відкидає Христову силу і владу, є вживання «жидівських опрісноків» замість «євангельського хліба». Піґас наголошував, що православні не святкують Пасху «із жидами», як це роблять латинники (о. Ґаладза П. Літургічне питання і розвиток богослужінь напередодні Берестейської унії аж до кінця XVII ст. // Берестейська унія та внутрішнє життя Церкви в XVII столітті: Матеріали Четвертих «Берестейських читань» (Львів, Луцьк, Київ, 2-6 жовтня 1995 р.). – Львів, 1997. – С. 7-8). Порівняно розлого про цю суперечку між православними і католиками пише 1608 р. у своєму полемічному трактаті печерський ієродиякон Леонтій, який називає «34 основні єресі, які відступники митрополит Рогоза і владики внесли у Східну Церкву». Одна із цих єресей – це власне вживання опрісноків: «7. Ересь, еже подъ одною особою, то есть в опрісноку тѣло и кровь Христову, а не в хлѣбѣ и у винѣ, як самъ Христосъ подалъ вѣрити и примати на отпущеніе грѣховъ и жизнь вѣчную. А за то не новая ли ересь нынѣ въ церкви унеслася такъ вазнавати и примати такъ позволяти? О душегубители, Христа продатели и лжеучители, покайтеся да спасетеся! И вы, людіе, не прелщайтеся лживымъ благословеніемъ еретическимъ, кгдыж отступниковъ благословеніе не есть благословенне…» (Сочиненіе іеродіакона Печерского монастыря Леонтія о ересях в Юго-Западной Руси и

Вони так само, як і католики, моляться святим, Пречистій Діві та апостолам, свята яких урочисто відзначають. Але понад усе, принаймні руські, шанують святого Миколая, єпископа мірлікійського, якого оточують особливим культом.

Їхнє хрещення, сповідь, вінчання, висвячення священиків та єлеєпомазання трохи відрізняються від наших. Різниця Євхаристії полягає в тому, що вони причащаються під обома видами і що в них дітей причащають з трьох років. Для хворих вони мають окрему проскурку, яку освячують під час Страсного тижня.

Їхні пости частіші та суворіші від наших, оскільки сповідуючі грецьку релігію утримуються не лише від м'яса, але також від масла, молока, сиру, яєць та навіть від риби і живляться тільки капустою, буряками, грибами та іншими овочами. Серед них є такі побожні, що споживають лише хліб та воду, за винятком все ж субот і неділь.

Усе це не означає, що московити не напиваються часто у піст, бо вірять, так само як і поляки, що пиття, яке б надмірне воно не було, посту не ламає. У них чотири пости на рік: перший відповідає нашому Великому посту й триває сім тижнів, другий починається через вісім днів після Трійці і кінчається на свято Петра і Павла, третій – зі серпня до Успіння Богородиці, останній же – перед Різдвом, яке починається за п'ятнадцять днів до нашого[80]. Вони так само протягом року утримуються від скоромного щосереди та щоп'ятниці.

Зрештою, крім відмінності в способі причащатися і вимоги, щоб священики та диякони були одруженими, немає різниці, принаймні щодо основних релігійних принципів, поміж ними і греками, з якими їх в'яже спільність поглядів, а до того ще вісімдесят років тому всі руські визнавали константинопольського патріарха. Відтоді великому князеві Московії спало на думку іменувати та призначати московського архієпископа[81], якого після цього призначення висвячують два чи три церковні сановники. Єпископи Чорної та[82] Південної Русі створили відтоді немовби окрему Церкву. Нарешті, побачивши, що в їхній країні поширюються лютеранська та кальвіністська секти, і шукаючи способу, щоб зміцнитися, вони вирішили під час одного з соборів відновити зв'язок своєї Церкви з Католицькою. З цією метою вони відрядили 1595 р. до Рима двох з-поміж себе, які від імені Церкви Чорної Русі прочитали декларацію про свій Символ віри перед папою та кардиналами, у відповідності з догмами правовір'я та Тридентського собору[83],

---

в Православіи, по поводу явленія Уніи, или соединенія Православія с Римской церковію (1608 года) // Акты ЮЗР. – СПб., 1865. – Т. 2. – С. 277).

[80] Автор помилився: різниця між григоріанським та юліанським стилями у XVII ст. була не 15, а 10 днів.

[81] Тобто патріарха.

[82] У тексті помилково: «або».

[83] Тридентський церковний собор відбувся в 1545-1563 рр. (з великими перервами). Він підвів підсумки тривалої боротьби Католицької церкви проти спроб її реформувати, встановив і затвердив догмати католицької релігії. Православні не визнали і не визнають

при єдиній лише умові, що буде збережено обряд Грецької церкви, якого вони й дотримуються від часу унії з Католицькою церквою на вселенському соборі у Флоренції[84]; проте згодом вони знову повернулися до схизми.

Шевальє П'єр. Історія війни козаків проти Польщі з розвідкою про їхнє походження, країну, звичаї, спосіб правління та релігію і другою розвідкою про перекопських татар. – К., 1993. – С. 46-52.

рішень Тридентського собору, не вважаючи його вселенським (Примітки // Шевальє П'єр. Історія війни козаків… – С. 192-193).

[84] Флорентійський церковний собор 1428-1439 рр. формально проголосив об'єднання Східної (православної) та Західної (католицької) церков. Релігійною основою цього об'єднання мало стати загальне визнання католицьких догматів про походження Святого Духа і від Отця і від Сина та про зверхність папи римського, а також оголошення допустимими як католицьких, так і православних релігійних обрядів. Флорентійська унія була продиктована, з одного боку, намаганням Візантійської імперії, існуванню якої загрожувала смертельна небезпека від османських турків, ціною унії добитися збройної допомоги західноєвропейських держав і, з іншого боку, прагненням Ватикану підкорити своїй зверхності Православну церкву. Більшість православного духовенства була проти унії й відразу ж після Флорентійського собору розгорнула боротьбу проти неї. Європейські католицькі держави не надали допомоги Візантії, і та в 1453 р. була остаточно підкорена турками. Всі ці події звели Флорентійську унію нанівець (Сильвестр Сиропул. Воспоминание о Ферраро-Флорентийском соборе (1438-1439): В 12 ч. – СПб., 2010; Gill J. The Council of Florence. – Cambridge, 1959; Ґудзяк Б. Криза і реформа: Київська митрополія, Царгородський патріархат і генеза Берестейської унії. – Львів, 2000. – С. 59-81; Його ж. Історія відокремлення: Київська митрополія, царгородський патріарх і ґенеза Берестейської унії // Ковчег: Зб. ст. з церковної історії. – Львів, 1993. – Ч. 1. – С. 4-6; Його ж. Грецький Схід, Київська митрополія і Флорентійська унія // ЗНТШ. – Львів, 1994. – Т. CCXXVIII: Праці Історико-філософської секції. – С. 48-64; Лінч Дж. Середньовічна Церква. Коротка історія. – К., 1994. – С. 430-434; Зема В. Флорентійська унія та автокефалія церкви // УІЖ. – 2003. – № 1. – С. 53-67; Флоря Б. Православный мир Восточной Европы перед историческим выбором (XIV–XV вв.) // Его же. Исследования по истории Церкви. Древнерусское и славянское средневековье. – М., 2007. – С. 301-434; та ін.).

Розділ 9.

КУЛЬТУРА

№ 1

Хождєніє Богородиці по мукам[1].

О муках пекельних повість альбо історія о людєх грішних, которіє в тих муках зостають

1. Єдиного часу молилася Пречистая Богородиця Сину своєму і Богу нашему, просячи: «Господи Боже мой, зошли до мене святого архангела Михаїла, аби мені отворив пекло і показав всі муки преісподніє, в которих людіє за гріхи мучаться». Тогда снійде архістратиг Михаїл і з ним множество ангелов і поклонилися всі до землі Пресвятой Богородиці. І рече Михаїл: «Радуйся, благодатная Богородице, Отчеє сіяніє рождеши всей вселенній Святого Духа ісполненна благодатію свишше».

Рече Пресвятая Богородиця: «Радуйся, архангеле Михаїле, воєводо і начальниче всіх превишших сил пресвятого Божія престола невидимого Отца», – і паки похвалила всі святії.

2. Потом Михаїлу рече: «Рци мі, святий архангеле Михаїле, все, що єсть на небесі і на землі, і во преісподніх землі». І рече Михаїл: «Что мні розказав, о благодатная, Син твой Господь, тоє тобі повім». Рече Пресвятая Богородиця: «Нині покажи всі муки пекельніє, где мучаться душі грішних».

3. Тогда Михаїл казав отворитися пеклу, а гди отворилося пекло, виділа Пресвятая Богородиця множество мужей і жен, а они плачуть і кричать веліїм гласом. Рече Пресвятая Богородиця до Михаїла: «Что сії душі согрішили?» І рече Михаїл святий: «Тії то суть, іж не вірили в твоего Сина і Святого Духа і не визнавали Пресвятої Богородиці і Тройці Святої, і для того так мучаться».

4. Увиділа Богородиця на інном місці тьму великую зіло, рече до Михаїла: «Кто в той тьмі сидить?»

Рече Михаїл: «Много в ней єсть душ».

Рече Пресвятая Богородиця: «Нехай тьма сія подойметься, штоби я обачила тії душі».

Рекл Михаїл і ангели: «Заказ маємо великий, аби тії душі нікогда світу не виділи, дондеже возсіяєт Син твой благословенний». І фрасовалася Пресвятая Богородиця, воздхнула, і возріла на небо, і рекла: «Во ім'я Отца, і Сина, і Святого Духа, амінь. Нехай обачу муку сію». І заразом поднялася тьма над мучащими к горі, і узріла Пресвятая Богородиця там многих мужей і жон, і от них ісходить великий крик і плач. Видівши тое, Пресвятая Богородиця заплакала.

І рече Михаїл: «Чему, окаяннії, не глаголете до Пресвятої Богородиці?» І рекли грішнії мучащиїся: «Як глаголаніє наше приняла єси, Богородице? Ми світу нігди не виділи і муки великії терпимо. Син твой благословенний зойшов з

---

[1] «Хождєніє Богородиці по мукам» – розповсюджений серед народних мас України, Білорусії, Росії XIV–XVIII ст. есхатологічний апокриф, відомий у грецьких і слов'янських рукописах ще в XII ст. Протягом віків він часто переробляся. Зміст його змінювався і доповнювався побутовими подробицями, характерними для того чи іншого історичного часу.

неба на землю і не йшов к нам; ні Іоанн Креститель, ні Авраам, ні апостол Павел, но ти, Пресвятая Богородице, скорая заступнице, молящихся за християни».

Рече Пресвятая Богородиця до Михаїла: «Што сії душі согрішили?» І рече Михаїл святий: «Тії то суть невірнії поганці, некрещенії, коториї не признавали Сина твоего і тебе, Пресвятая Богородице, не іcповідали, же з тебе Христос Господь вийшов. І за тоє тії душі муки терплять». Рече Пресвятая Богородиця: «Для чого так, окаяннії, прельстилися? Не слишали єсьте, же вся племена ім'я моє славлять?» І покри їх оная темность.

5. І рече Михаїл: «Гряди, Пресвятая Богородице, где течет ріка огненая».

Прийшла Пресвятая Богородиця до огнистої ріки і обачила в той ріці множество мужей і жен, єдині по пояс стоять в огні, другії – по перси, а иниї – до шиї і до верху. Рече Пресвятая Богородиця: «Што сії душі согрішили, що по пояс стоять в огні?» Рече Михаїл святий: «Госпоже, тії суть душі, іж отчую і матерськую клятву преступають, за тое так мучаться». Рече Пресвятая Богородиця: «А сії што согрішили, що до персій стоять в огні?» І рече Михаїл: «Тії суть, що кумом доганяли, сварилися з ними, отца і матір розгнівали, во прелюбодійстві осквернилися, і за тоє так мучаться». Рече Пресвятая Богородиця: «А сії што согрішили, коториї до шиї стоять во огні?» Рече Михаїл: «Тії то суть, іж чужое добро шарповали, коториї і пили, і грабили, і розбивали, і невинного до утрати приводили, і за тоє так мучаться».

Рече Пресвятая Богородиця: «А тії, коториї стоять до верху во огні, что согрішили?»

Рече святий Михаїл: «Тії то суть душі, іж діти свої породивши, отдавали псом і свиніям поїдати, і за тоє так мучаться. А другіє, що стоять, кресту святому безпрестанне кланялися, а потом єго зреклися і приступили до болвана. Также і третії присязці, ябедниці, кривосудці, потварці, і за тоє так мучаться».

6. Виділа Пресвятая Богородиця: людії стремглав висять, вельми кричать, і звіри дивнії їдять їх. Рече Пресвятая Богородиця до Михаїла: «Што сії душі согрішили?» І рече Михаїл: «Тії то суть, коториї слухають под чужими домами і зводять сосіда із сосідом, обмовляють злими словами, і за тоє так мучаться».

7. Потом приступили ангели і повели Пресвятую Богородицю ко западу і там указали облак великий огнений і посреді пламень огнистий, а в нем лежать множество людей і горять зіло. Виділа тоє Пресвятая Богородиця, воздхнула і рече до Михаїла: «Что сії согрішили душі?» І рече Михаїл: «Тії то суть оспалії, лінивії встати до церкви на молитви і на празники урочистиє, яко то на воскресеніе Христово, і на рождество Христово, і на крещеніе, яко мертвії лежали, а до церкви вставати не хотіли, і за тоє так мучаться».

Рече Пресвятая Богородиця: «А когди, коли хто хорий не может встати?» Рече Михаїл: «Єсли би дом горів, а он не могл вилізти, аж би згорів, тому отпущений той гріх будет».

8. Виділа Пресвятая Богородиця струї огнениї, а на них сидять множество людей. Рече Пресвятая Богородиця до Михаїла: «Што сії душі согрішили?»

Рече Михаїл: «Тії то суть, іж не вставали противку священиков, когда он іде з тілом Христовим сакраментовати хорого; также, когда іде Літургію отправовати святую, а они пошанованія ему пристойного не давали, і за то так мучаться».

9. Виділа Пресвятая Богородиця дерева много, на тих деревах висять ланцюгов много желізних, а тими ланцюгами множество людей за язики побрано. Видівши тих людей муку, рече Пресвятая Богородиця до Михаїла: «Што сії душі согрішили?»

Рече Михаїл: «Тії то суть, котриї дармо кому кленуть, ненавидять, хульниці, клеветниці, кривоприсязці і лихварі, Що лихву брали, за тоє так мучаться і за язики висять, бо через язики все злоє от чоловіка походить перед людьми і перед панами, неслушноє вдаяніє, що і смерть часом страждет».

10. На іном місці виділа Пресвятая Богородиця людей, а они висять за руки і за ноги, а от них течет кров, із уст їх виходить пламень, аж не могут одотхнути. Тоє видівши, Пресвятая Богородиця вжалілася і рече: «Господи, помилуй їх!» І рече: «Што сії согрішили?»

Рече Михаїл: «Тії то суть душі, же церкви Божия за свідетельством своїм держать, а волі Божей не сотворяють, церковноє добро на свої пожитки обертають, їдять і пиють, мовячи: "Работаем о церкві і живими будем". І за тоє так мучаться».

11. І рече Михаїл: «Пойди, Пресвятая Богородице, покажу ті, где мучаться попи». І виділа Пресвятая Богородиця попи, а они висять за ноги, а огонь от глави аж до ніг палить їх. Рече Пресвятая Богородиця: «Што душі сії согрішили?»

Рече Михаїл: «Тії то суть попи, бо когда службу Божию служать, тогда всі сили небесния устрашаються, і земля трясеться, а они не бояться і не страшаться, і за тоє так мучаться».

12. Виділа Пресвятая Богородиця чоловіки, а в них звіри троєглавніє їдять до очей, а другіє і третіє – до уст, і гризуть їх немилостиве. Рече Пресвятая Богородиця: «Што сії согрішили, же не ждуть ізбавитися от звірей тих?» І рече Михаїл: «Тії то суть дяки, що, читаючи, лжуть і несправедливе читають, як єсть написано, і за теє так мучаться». Также і иниє чоловєці висять, і звіри троєглавніє їдять їх.

Рече Пресвятая Богородиця: «Што сії согрішили душі?» Рече Михаїл: «То єсть [чернці, котриї закону Божого учать, а самі зле чинять, і за тоє так мучаться»].

13. Рече Михаїл: «Пойди, Пресвятая Богородице, огляди, где мучаться патріярси, єпископи і всі духовнії».

І прийшла Пресвятая Богородиця на оноє місто, видить множество лежащих народу во огні горять і черви неусипающиї їдять їх. Рече Пресвятая Богородиця: «Што сії согрішили душі?» Рече Михаїл: «Тії то суть душі патріархове, єпископи, ігуменове і вся старшина, котриї оболокшеся во святительський чин, а волі Божой не творили, і за тоє так мучаться».

14. Виділа Пресвятая Богородиця жони, а они висять за ноги, а пламень великий палить їх, огонь аж до глави. І звіри торгають і їдять їх, і они кричаще: «Змилуйся над нами, Господи Боже, бо тяжко страждаєм во пламені сем». Рече Пресвятая Богородиця: «Што сії согрішили душі?» Рече Михаїл: «Тії то суть попаді, котриї по смерті мужей своїх блуд творять, і за тоє так мучаться».

15. Виділа Пресвятая Богородиця иниє жони, висящії во огні, і звіріє їдять їх. Рече пресвятая Богородиця: «Што сії согрішили душі?» Рече Михаїл: «Тії то суть черниці, котриї постригалися во іночеський образ і в нем осквернилися блудодіянія, і за тоє так мучаться».

16. Там же і на іншом місці виділа Пресвятая Богородиця озеро огнистое, великое, а в нем множество народу, а они плачуть і кричать. Тоє видівши, Пресвятая Богородиця рече Михаїлу: «Што сії сотворили душі?»

Рече Михаїл: «Тії то суть царі, королі, князі, потентатове, гетьманове і всі преложоніє, котриї не чинили волі Божой і над убогими не мали змилованія, през тоє так мучаться».

17. Рече Михаїл: «Пойди, Пресвятая Богородице, і покажу ті, где мучаться всі християне». Прийдеть Пресвятая Богородиця і виділа ріку огнистую, текущую, а в ній множество мужей і жон плачуть і кричать вельми. Тих видівши, святая Богородиця рече до Михаїла: «Што сії согрішили душі?»

Рече Михаїл: «Тії то суть п'яниці, лихварі, сребролюбці, котриї несправедливе добро чужое поживали і котриї справедливе не постили во вся пости, і розлучали мужа із жоною, а в том не каявшися, і не покутовали; за тоє вмерли, і за тоє так мучаться».

Тоє слишавши, Пресвятая Богородиця рече: «О горе вам, грішниці! Чемусьте ся не каяли на землі і не покутовали за гріхи свої, то бисьте не були тут мучені».

18. По тим пойде далій Пресвятая Богородиця і там узріла ріку огненную, клекотущую, страшную, а она пожирает всі грішнії в себе, же не могут промовити: «Судіє справедливий, помилуй нас!», а їх їдять черви неусипающії і звіри ненаситнії. Видівши тії Пресвятую Богородицю, крикнули до неї гласом великим: «Радуйся, Пресвятая Діво, світе незаходимий! Радуйся, архістратиже Михаїле Божий і небеснії сили, также і всі святиї Божиї, молітеся непрестанно за ввесь мир християнський, котриї навіжати пришли нас, грішних, а нині през тебе, Пресвятая Богородице, видимо світ незаходимий».

Видівши тоє, Пресвятая Діва рече до Михаїла: «Што сії согрішили?» Рече Михаїл: «Тії то суть християне, котриї на крещенії обіщалися істині Богу, а потом диявольськиє діла чинили і крещеніє погубили, не кохаючи заповідей церковних і поученія, і за тоє так мучаться».

19. Рече Пресвятая Богородиця: «Подвигни чини, святий архангеле Михаїле, і всі святиї ангели, аби молилися за грішники сії». Тогда всі ангели мовили: «Господи, змилуйся над грішними сими!» Рече Михаїл: «Великий єсть Бог наш на небесі і на землі, і велико ім'я Єго, услишит нас». Рече Пресвятая Богородиця ко Михаїлу: «Нехай мя поставять ангели пред Господом Богом».

20. І взяли ангели Пресвятую Богородицю і поставили у престола Божия. Она же, ставши, воздхнула і, зняв руки свої пречистиї, воздівши ко престолу Божию, рече: «Помилуй, Господи, християне сії, бо виділа їх в муках великих, же не могуть утерпіти».

Рече к ней Господь: «Яко ж їх помиловати маю, они братій моїх убогих не миловали. Ність там чоловіка, штоби імені моєго призивали, і так самі в муку

отдалися. А я хощу платити ведлуг заслуги їх». Услишавши тоє, Пресвятая Богородиця рече ко Михаїлу святому: «Непрестанне молися, небесний воєводо, ко Господу Богу, аж змилується над грішними сими».

Тогда Михаїл пад на землю і всі ангели з ним. Видів Господь Бог моленіє їх і, умилосердися о оних грішних, рече Михаїлу: «Іди і яви лице своє, і мов їм: "Нині змилосердися Бог всемогущий і за молитвами Пресвятой Богородиці, і безплотних сил, і всіх святих Божиїх, же умолили за вас Отца небесного, для того вам дает мучащимся покой во дні і в нощі, радость і веселіє [от воскресенія моего до сошествія Святаго Духа]"». Услишавши тоє, Пресвятая Богородиця і всі ангели рекли великим гласом: «Слава милосердію твоєму, Владико! Слава царствію твоєму! Слава милосердію твоєму, Боже Отче! Слава благодаті твоїй со безначальним ми Отцем і со пресвятим Духом, нині і прісно, і во віки віков!» Амінь.

Українська література XIV–XVI ст. / Під ред. В. Микитася. – К., 1988. – С. 37-42.

№ 2

1363 р. – Денис Зубрицький про побудову вірменського собору у Львові

1363 – За Зимовичем, цього року вірмени збудували свій собор, той самий, що існує й досі, частково з цегли, а частково з дерева. Будівничим був італієць Доре[2], який у той же час вимурував і церкву Св. Юра. Не слід, однак, думати, що вірмени, які оселилися у Львові понад сто років тому, доти не мали жодної святині. Вірмени – народ побожний і заможний, завдяки торгівлі й ремеслу.

Зубрицький Д. Хроніка міста Львова / Пер. І. Сварника. – Львів, 2002. – С. 36.

№ 3

1382 р. – Бартоломей Зимович про заснування школи у Львові

1382. *Школа засновується*[3]. Щоб не здавалося, що члени товариства[4] лише номінально носять гарний титул учених, не розкриваючи наук своїм нащадкам, засну-

[2] В оригіналі: «Даре».

[3] Точна дата заснування школи невідома. Вважається, що це сталося перед 1399 р. (Мицько І. Коментарі // Зіморович Бартоломей. Потрійний Львів. Leopolis Triplex / Пер. Н. Царьової. – Львів, 2002. – С. 196).

[4] Йдеться про т. зв. Товариство освічених, або ж Братство Богородиці, створене, за даними Б. Зимовича, 1344 р. «при костелі під мурами», ймовірно – при храмі Марії Сніжної. Братство проіснувало до 1544 р., було у 1405 (чи 1406) р. перенесене до міського, згодом

вали на ґрунті біля шпиталю школу тривіальну, там, де потім опинилися стародавня частина костелу товариства[5], призначили до неї звичайного вчителя, який втлумачував тиронам[6] першоелементи [знань], а оплачували з соляного податку […].

Зіморович Бартоломей. Потрійний Львів. Leopolis Triplex / Пер. Н. Царьової. – Львів, 2002. – С. 67.

№ 4

1444 р., липня 16, Буда. – Владислав III на вимогу райців та міщан Львова дозволяє побудувати нову школу при шпиталю біля костелу Св. Духа з умовою, що вона підпорядковуватиметься раді Львова, яка відповідно матиме право обирати ректора цієї школи

В ім'я Господа, амінь. Для вічної пам'яті справи. Як ми помічаємо, з усіх королівських і володарських [надань] максимально благочестивим і розсудливим є надання, що рівномірно несе як зручність, так і честь, це [надання] вічності необхідно доручати через написану очевидність, щоб нащадки побачили і дізналися, що прихильна ласка королів звичайно не буде замикатися на благо тих, хто бажає працювати. Тому ми, Владислав III, Божою ласкою (*титулатура*). Змістом даної [грамоти] повідомляємо всім, кому необхідно, як сучасникам, так і прийдешнім. Прохання, подане нашому маєстату з боку наших славетних і вірних райців, міщан і громади нашого міста Львова, містило, щоб ми вважали за гідне надати можливість, будинок чи школу для навчання дітей науки, при шпиталі звести і наново побудувати в межах мурів згаданого міста Львова, біля костелу Св. Духа; причому вихователем школярів чи учителем може стати за їх згодою, скільки разів виникає необхідність і як вони вважатимуть за необхідне, щоб поставити і найняти, призначити, визначити і зняти. Таким чином нам справедливим бачиться те, що просили ці наші львівські міщани, мало того, кожного разу з цього Божа служба, яку понад усе любимо, помножується і честь нашого міста і зручності прирощуються; згаданим райцям, міщанам і громаді міста Львова при нараді з нашими досвідченими [дорадниками] такий будинок чи школу при шпиталі звести і наново побудувати в межах мурів згаданого міста Львова, біля костелу Св. Духа, вічноіснуючу можливість дали, надали, передали і змістом даної [грамоти] даємо, надаємо й обдаровуємо та милостиво дозволяємо, щоб цей будинок чи школу тільки одні райці, які

кафедрального костелу (Зіморович Бартоломей. Потрійний Львів. Leopolis Triplex / Пер. Н. Царьової. – Львів, 2002. – С. 66-67).

5 Можливо, мовиться про єзуїтський костел.

6 Тобто школярам. Термін походить від імені Марка Тулія Тирона, секретаря Цицерона, винахідника латинської стенографії (відомої від середини XVI ст. як «тиронські знаки») (Мицько І. Коментарі… – С. 196).

на той час будуть, і ніхто інший вихователя або учителя школярів могли і мали силу призначати, поставляти, наймати, визначати і знімати, як вимагає необхідність, і щоб синів шляхтичів і зем'ян та нешляхтичів до тієї [школи] вільно могли [приймати] вічними часами. І як в інших школах є звичай, щоб міста нашого Польського Королівства [можна було] відвідувати, приходити, в них залишатися, зупинятися і ретельно займатися [навчанням]. Ту школу, що збудована і будується, ті райці хай покращують, управляють [нею], підтримують вічними часами, як справжні фундатори і перші ректори. Для засвідчення цієї грамоти наша печатка є підвішена.

Діялося у Буді у четвер, на другий день після [свята] Розділення апостолів, року Божого 1444. У присутності (*список свідків*). Дано через руки велебного Йоана Рея, намісника костелу Св. Михаїла на Краківському замку, тепер нашого хранителя печатки, щиро нам милого.

За свідченням того велебного Йоана Рея, намісника костелу Св. Михаїла на Краківському замку.

Привілеї міста Львова (XIV–XVIII ст.) / Упоряд. М. Капраль. – Львів, 1998. – С. 94-96.

№ 5

З напучення польському королеві Сиґізмунду Авґусту Станіслава Оріховського-Роксолана[7]

Вступ до напучень польському королеві Авґусту Яґеллону[8]

Нещодавно, коли Скіфія[9] вторглася скопом на Русь і все тут в нас тремтіло з ляку перед ворогом, я, спонуканий самою справою, відверто послав до тебе

[7] Оріховський Станіслав (11.11.1513, с. Оріховці Перемишлянської землі Руського воєводства – кінець 1566) – письменник, політик та історик, релігійний полеміст. Походив зі шляхетської польсько-руської родини. Початкову освіту здобув у Перемишлі. Вчився в університетах: Краківському (1526), Віденському (1527), Віттенберзькому (1529), Падуанському (1532), Болонському (1540), удосконалював знання у Венеції, Римі, Лейпцигу. 1543 року після сімнадцятирічного перебування за кордоном, повернувся додому, де розпочав активну гуманістичну діяльність. Свій багатогранний талант Оріховський виявив у багатьох сферах духовної культури. У галузі філософії його найбільше цікавили питання, пов'язані з етикою та політикою. Найвизначніші твори С. Оріховського латинською мовою – дві промови «Про турецьку загрозу», видані краківським друкарем Гієронімом Вієтором 1543 і 1544 р., «Про целібат» (1547), «Відступництво Рима», «Напучення королеві польському Сиґізмунду II Авґусту» (1543, 1548), «Промова на похоронах Сиґізмунда I» та ін. (SHP. – Warszawa, 1994. – S. 383-384; Українська література XIV–XVI ст. / Під ред. В. Микитася. – К., 1988. – С. 534).

[8] Авґуст Яґеллон – Сиґізмунд II Авґуст (1520-1572), король Польщі (з 1530). Походив з династії Яґеллонів. (Див. розділ 1, прим. 161).

[9] Так автор називає територію, де постійно жили татари (Крим, південні степи України), яких він помилково ототожнює зі скіфами.

свою книжечку, яку раніше видав під прихованим іменем. А тому що на Русі ми щороку зазнаємо ворожих нападів, я змушений був кілька літ тому, почасти із-за моєї вірності до тебе, а частково із-за любові до батьківщини, запропонувати тобі, королеві щойно обраному, ці поради, які ти міг би за прикладом батька на благо наше використати. Я не повинен був зухвало втручався до цих справ. (Хоч не можна звинувачувати автора в зухвалості, якщо від цього він не має зиску). Але, зважаючи на постійний страх перед полоном і користуючись нагодою, що ти став захисником Сарматії[10], я вирішив за прикладом найвизначніших філософів напучити тебе, сховавшись під загальним іменем «зразковий підданий». Якби ти захотів Русь від рабства звільнити і спільну твоїй державі свободу зберегти, мусив би показати вже від дитинства, що ти за король. А я ж ніякої особливої ласки від тебе не чекаю, крім тої, що від доброго короля зразковому підданому належиться. Однак страх перед теперішнім лихом примусив мене, щоб те саме напучення я знову до тебе послав, але вже не під прихованим, а під власним іменем, щоб саме воно нагадувало, в якому місці і в якій небезпеці ми живемо нині.

Отож ти король Сарматії з діда-прадіда. Зважаючи на велич роду й імені свого, ти жодної іншої ласки (як не більшої взагалі, так і не гідної короля) від своїх не сподіваєшся, аби лиш упевнитись, що хочуть тебе королем мати і чекають на твою прихильність, а також довідатись про їхні бажання і уподобання, Тут не все тобі дозволено, бо обирали тебе королем поляки, а тому від їхнього імені правиш і їхня справа для тебе є найвищою.

Але одне – доброзичливість твоїх підданих, а інше – королівська доблесть і відзнаки, які набагато визначніші від усіх інших справ, і їх здобути легше тим, що дух мають шляхетний, вільний від гріхів.

Бо як збереже королівське ім'я той, хто сповнений всіляких пороків і ступив туди немов до якоїсь прірви, коли до справ, сповнених сум'яття, тут додасться ще й страх? Хіба зможе розглядати на сеймі заплутані і безнадійні справи розтринькувач і гультяй? Раніше все зруйнують і спустошать вкрай, перш ніж король, який цінує королівське ім'я за діадемою, а не за доблестю, принесе їм достаток. Якщо ж треба сюди доказів, – а саме вони і переконують, – то наше нинішнє сумне становище є достатнім свідченням у всіх подібних випадках.

Нині ми, нещасні, вогнем і залізом цілком знищені, просимо тебе всім гуртом: допоможи нам, прийми біду нашу близько до серця, і хай уславиться у цій справі не лише твоє ім'я, а й відвага королівська.

В тобі найвища і найславніша гідність, в тобі незламний і непереможний рід Ягеллона; ще живі недавні подвиги батька! Вчини ж, прошу, так, щоб з'явився в тобі дух гідний і батька, і роду, і цього місця. Та якщо в цій справі од них відступишся, чи не буде це для нас значним доказом того, що кепсько з тими поводяться, які королів обирають, і долею чи випадком він стає першим у державі?

---

[10] Так у добу середньовіччя і Відродження називалася у західноєвропейській літературі територія, що охоплювала польські та українські землі.

Ми тому з таким запалом до тебе пишемо, що дуже хвилюємося за полонених, яких наступного дня мають вести до Скіфії. Отож якщо це трапиться, чи легшою буде неволя наша від того, що й ти, син короля і сам король, теж поніс збитки, нас утративши? По правді кажучи, нам не полегшає. Наша воля (хай їй здоровиться!) потребує для свого захисту лицаря, а не титулу.

Запитай у полонених, щойно з Русі до Скіфії поведених, кого вони звинувачують, на чию допомогу сподіваються, кого вдень і вночі слізно просять і благають. Тебе, о королю!

Та доки ти живеш у Краківському замку, люд на Русі нещасливо гине. Та ще й як гине! Цього без сліз і розповісти неможливо: ніхто людей не захищає, ніхто не боронить, міста попалено, фортеці зруйновано, багатьох славних лицарів посічено або забрано до полону, немовлят порубано, літніх повбивано, дівчат згвалтовано прилюдно, жінок збезчещено на очах у чоловіків, молодь пов'язано і забрано разом з реманентом і худобою, без чого жодна сільська праця неможлива.

Жах і смуток всюди на полях і в оселях наших. І якби дивовижна і неймовірна доблесть полководця Яна Тарновського не протистала шаліючій Скіфії, якби залізом і вогнем її не було стримано, то побачив би тепер вельми просторий і благодатну Русь у згарищах всю і в попелі. Лише Ян Тарновський, призначений для оборони цього краю полководець, доклав усіх сил і в короткий строк зумів утікаюче військо докупи зібрати і ворогові шлях заступив. Таким чином, майже у безнадійному становищі нам приніс порятунок і Русь із пащеки смерті вихоплену, згорьовану вкрай, тобі врятував, щоб ти мав її, про неї турбувався і полікував її рани.

З цих справ ти вже зрозумів, як важливо для республіки і загального добра не забувати про Краків – місто батьківської і дідівської слави, звабу юності твоєї, яке ти спочатку залишити мусиш і на Русь податися, щоб відбудувати її і врятувати громадян, що уникли ворожого меча.

Не знаю, чи легко буде зробити це, якщо не матимеш перед собою зразків і філософських настанов, які наповнюють і вдосконалюють розум великого короля. Бо якщо цими прикладами наставлений не уявиш себе міцним дубом і якщо не усвідомиш, що ти, король, немов філософ якийсь (що не під дахом, а під небом мешкає), ніколи не зможеш осушити сліз в очах наших.

А оскільки тобі, найповажнішими справами зайнятому, не вистачає часу на дослідження того, що в глибинах самої філософії міститься (але керувати республікою вельми допомогло б), ми беремося знайти ці настанови чи напучення і послати до тебе, якщо не всі, то бодай значніші з них. Таким чином, написане «зразковим підданим» шість років тому в нашому домі, далеко багатшому тоді, ніж нині, прилюдно до тебе посилаємо з цими настановами.

А щоб це виглядало більш довершенішим, я додаю вступ, ніби попереджаючого і майже рідного йому суперника, якого вже після похорону твого батька я недавно склав. У них обох приписом самої філософії, немов якимось циркулем, окреслене і все твоє королівське життя, особливо ж справи і постанови, що не суперечать нашим звичаям.

Та я знаю, не забракне придворних гнатів-ненажер, які, ніби ловці птахів, облудним голосом вас, королів, ловлять та ще й кажуть: «Чого йому треба, цьому непроханому радникові королів? Хто він такий і звідки взявся?» Цим я відповідаю зразу ж, щоб у втіхах тим часом дотримувалися помірності і вас, королів, наслідували у харчуванні і здобуванні прихильності. А нам хай не заважають тебе, короля нашого, правдами і вірними порадами напучувати до збереження загального достатку.

Далі. Хай знають нарешті, що ніхто з королів, хоч який розумний, не зможе добре правити іншими, якщо сам раніше не навчився слухатись належним чином наставників. Коротше кажучи, ти цим ледачим придворним поясни, що королі не повинні уподібнюватись бджолам, які жалять своїх опікунів, особливо ж тоді, коли самі з державою в скрутному становищі. Не зважай також і на моє ім'я, бо хто він, той син Оріховського, щоб повчати короля? Але те, що дбайливо вибране з надр самої королеви філософії і до тебе надіслане (без чого ніхто не зможе стати добрим лицарем і мудрим королем) з приємністю і ласкавим серцем від мене, твого зразкового підданого, прийми! Не тому, що моє, а тому, що справді преславне і майже королівським здається; воно вельми гідне того, щоб його спізнав король. І то так читай і до блага нашого спрямовуй, щоб ми сказали: «Ти золоте дитя своєї матері», і щоби вважали тебе з волі Божої призначеним для нашої батьківщини в такий важкий час. Одне з них веде до вічної слави твого імені, а інше – до усунення скорботи і горя нашого нинішнього. Та послухаймо вже зразкового підданого, що бажає говорити з тобою.

Зразкового підданого про напучення короля

Книжка 1

Чи ти знаєш, хто ти? Король. Отож ти правитель, а я – підданий, а тому ти мудріший за мене. Якщо ти мудрий, тоді і я вільний, багатий, щасливий. Ну, а якщо ти не мудрий? Тоді я раб, бурлака, вигнанець. Отже, я один лиш нещасний від твого прогріху. Внаслідок цього ти вже бачиш, певно, настільки я переконаний, що твоє сумління благає, щоб ти по змозі вчився. Лише таким чином ти збережеш мені, перебуваючому в небезпеці, вітчизну, права і свободу.

Ти ще дуже молодий. А щоб хтось не зміг використати це на шкоду, я змушений (якщо ти чогось не знав би!) в простій і щирій промові порадити, чого тобі слід остерігатися, чим нехтувати. Всякий дорадник є вісником Бога, а його треба слухатись. Бо якщо знехтуєш, бійся, аби замість дорадника не послав тобі Бог нахлібника зі зрадливою душею, який тебе обманить. Чим більшої держави ти король, тим пильніше турбуйся, щоб вже тепер одержав правильні настанови, як захистити всіх людей.

В цьому тебе можуть підтримати лише ті, які люблять тебе і переконані, що в твоєму порядку захований і їхній добробут. До цього гурту належу і я, про що свідчить писання, яке тобі пропоную. Вся світська влада розділяється передусім на короля і сенат, і цим двом сторожам (обом, кажу!) вручається. Проте раніше треба піклуватись про тебе як про голову, а вже потім про сенат.

Частина I

Про короля

Передусім знай, що не всяка людина здатна бути при владі, а лише та, що за природою своєю прагне до правди і справедливості. Але й цього недостатньо. Треба, щоб вона запалала наукою, яка цю саму людину зробить і правдивою, і справедливою. Людина, що знехтує наукою, нічого не дасть, гідного похвали.

Але чому не треба тих слухати, що відраджують вивчати мистецтва, без яких життя є варварським і нікчемним? Це стосується всякого правління, а найбільше світської влади. А тому, що ніхто не зробить нічого корисного навіть у найнезначнішому мистецтві, якщо не буде вчитися.

Найважче у світі керувати державою. Та що корисного і гідного короля зробиш ти людям, якщо не будеш вчитися? Яким чином стануть твої громадяни справедливими, чесними, сумирними, якщо ніколи не пізнають принципів справедливості, чесності і миру? А вони ж, повір, не приходять туди, де лиш сміх та жарти. Їх знаходять, зокрема там, де твій найсвятіший батько черпав, – у вченого і святого лицаря Длугоша, якому ще хлопцем був переданий. І не раніше він перестав учитися, як навчився стримувати свої бажання, – немов коня вуздечкою. Від учителя батько навчився шанувати Бога, любити рідних, керувати державою, гуртувати громадян, а в час війни і миру захищати кордони. Завдяки наукам, праці, а то й остраху, міцно вкорінилися на батьківському і дідівському троні доблесть найвищого мужа.

Це домашній приклад, сторонитися якого було б для тебе вельми ганебно. А ось не менш давній, ніж згадувано, чужинський і гідності твоїй достойний приклад. Александр Великий[11] в такому, як ти, віці вже Фіви[12] здобув, бо вчився наукам у школі Аристотеля[13]. І якщо велике з малим дозволено порівнювати, однаковий спосіб життя було раджено всім тим, вічна пам’ять про яких ніколи не згасне.

[11] Александр III Великий (Македонський) (356-323 до н. е.), син Філіппа II та Олімпіади, вихованець Аристотеля, з 336 р. до н. е. правитель Македонії. Видатний полководець, політик та адміністратор, засновник держави, що охоплювала Македонію, Грецію, завойовану Перську імперію та Єгипет. Його походи мали особливе значення для розвитку науки (географії) та культури (еллінізм). Після смерті Александра його державу поділили між собою воєначальники (діадохи) (УСЕ. – К., 1999. – С. 36).

[12] Давньогрецьке місто-держава, головне місто в Беотії (Центральна Греція). 338 року до н. е. Фіви завоював Александр Македонський.

[13] Аристотель (384-322 до н. е.) – грецький філософ, вчений-енциклопедист. Наголошував, що кожна річ складається з форми (активного первня) та матерії (пасивної маси); відрізняв самостійне буття (субстанцію) від несамостійного; окреслив людину як буття розумне, істоту, яка має тіло і душу. Пізнання ділив на теоретичне та практичне, в етиці проголошував евдемонізм, сформулював теорію доброчесності; розвинув науку про державу (політику); вважається творцем логіки; розробив основи фізики, астрономії, зоології, фізіології, ембріології, ботаніки; вплинув на подальший розвиток європейської науки й філософії, зокрема середньовічної (УСЕ. – К., 1999. – С. 77).

Так, у Гомера[14] призначений Ахіллові[15] наставник Фенікс[16] заявив, що посланий батьком Пелеєм[17] для навчання юнака спочатку мудрості, а потім військового мистецтва. Хто ж від цього способу відступив, став згубним королем у своїй державі. Бо яка ще інша сила, якщо не розум, позбавлений добрих настанов, спородила сицилійського тирана Діонісія[18], Болеслава у Польщі, Клавдія[19] і Нерона[20] в Римі, коротше, всіх тиранів, як грецьких, так і латинських, та й варварських.

Навпаки, ті, які одержували задоволення від жорстокості (як Сарданапал[21] той ассирійський, Геліогабал[22] римський, Алківіад[23] грецький) були навчені ганебними науками і вчителями. Вони жили з брудним натовпом паразитів і нашіптувачів, які починали готуватися до бенкету ще вдень, приводили з собою потайки розпусниць, вміли співати, грати на цитрі, заходитись невчасним реготом, теревенити, підлещуватись, брехати, вихваляти нікчем і зводити наклеп на добрих.

У таких королів доблесть вважалася хибою, сором'язливість – дивацтвом, цнотливість – глупотою, ощадливість – жадібністю. Всю велику купу доблестей в душах тих (яких згадав) я перевіряю ніби й далекими, але вірними сторожами нашої душі – розумом і знанням. Любощі, розкіш, гуляння, а також оспаліcть прийшла на місце доблестей, і цим ще посилили їхнє шаленство. Отож Сарданапал жив зі служницями, Геліогабал влаштував військо із розпусниць, Алківіад прилюдно виставляв напоказ свої соромощі.

І ось так незвичайно живучи, вони подобались паразитам, які завзято їм аплодували. В пихатості своїх хлібодавців вони вбачали мудрість, у невгамов-

---

[14] Гомер (VIII ст. до н. е.) – грецький поет, уважається автором «Іліади» та «Одіссеї», епосів, які започаткували європейську літературу.

[15] Ахілл – міфічний герой Троянської війни, один з головних персонаж «Іліади» Гомера.

[16] Фенікс – син Амінтора, вождя племені долотів, вихователь Ахілла і його супутник у Троянській війні.

[17] Пелей – цар племені мірмідонян, один з аргонавтів, батько Ахілла.

[18] Діонісій (431-367 до н. е.) – тиран у м. Сиракузи (з 405 р. до н. е.).

[19] Клавдій – народний трибун у Римі (з 58 р. до н. е.). За підтримки тріумвірів Цезаря, Помпея і Красса домігся вигнання Цицерона. Зі своїми братами тримав у страху весь Рим, доки у 52 р. до н. е. не був убитий Мілоном.

[20] Нерон Клавдій Цезар (37-68) – римський імператор. З винятковою жорстокістю вів боротьбу проти опозиції сенаторів. Позбавлений сенатом влади, покінчив життя самогубством.

[21] Сарданапал (? – бл. 880 до н. е.) – останній давньоассирійський цар, відомий схильністю до розкоші. Спалив себе разом зі своїм двором під час облоги ворогами столиці Ніневії.

[22] Галіогабал (Марк Аврелій Антонін; 201-222) – римський імператор (218-222). Особисте життя імператора було суцільною розпустою. Був убитий разом з матір'ю повсталими солдатами.

[23] Алківіад (бл. 450-404 до н. е.) – афінський політичний діяч і полководець, вихованець Перікла, учень Сократа. Був дуже популярним у громадян, вороги звинувачували його у прагненні до тиранії та у святотатстві. Був вигнаний з країни. Вбитий у Фрігії.

ності – розкутість, у непомірності – щедрість і, нарешті, у бездіяльності – саму відвагу.

Ти вже побачив, королю найкращий (до тебе нарешті, до тебе повертаюсь!), що і жорстокі, і розбещені правителі бували-таки в державах, бо такими їх зробило виховання. Зрештою, тобі вже відомо (закарбуй це собі в пам'яті!), що без добрих настанов і чесних порад не може бути хорошого мужа, тим більше короля.

Крім того, чую ще (і то від твоїх наближених), що ти повинен бути королем, а не ченцем, а тому, мовляв, повинен щонайменше вдаватись до наук. Гай-гай! Святий Юпітере[24], виходить чернець повинен бути мудрішим за короля! Невже у твоєму королівстві якийсь нероба, що сидить разом з іншими ченцями в якомусь закутні і вигадує та без кінця переказує силогізми, мудріший, ніж ти, якому стільки і таких важливих справ вирішувати доводиться.

Кажуть, досить коли сенат буде розсудливий. Але ж це так само, якби хтось сказав, що стерничий на судні може шаліти, якщо матроси розумні. Але так не буває, не буває, о королю! Не слухай таких, стережись їх і знай: це спів сирен.

Кажуть ще, що коли хоч одна з отари кіз вхопить трави синеголовника, то спершу сама ціпеніє, а далі й решта отари стає нерухомою, і зрушаться не раніше, як козопас траву з рота в кози вийме. З цього випливає, що і правитель повинен мати право остаточного рішення на сеймах.

Ти скажеш: але ж де у нас в Польщі Аристотель? Де Фенікси? – Маєш, о королю, у своїй державі мужів (чи не кожного другого), гідних для всіх своїх потреб. От, не знаю тільки, чому їм більше до вподоби неробство, ніж діло. Якщо ти з ними познайомишся, потоваришуєш і їхніх порад дослухатимешся, не буде тобі чого заздрити ні Александрові із-за Аристотеля, ні Діонові[25] із-за Платона[26].

Користуючись тими самими настановами, що й ті колись за допомогою своїх громадян, ти легко і швидко у всякій науці возвисишся. А щоб доповнити науку цю не тільки настановами, а й приписами, пропоную коротко дещо потрібне у вихованні і житті.

Про почет короля

Передусім треба дивитися, з ким живеш, бо це дуже важливо. Тому, якщо б хтось запитав, якою мені здається твоя родина, я б відповів: найпочеснішою

---

[24] Юпітер – у римській міфології верховний бог. Його ототожнювали з давньогрецьким Зевсом.

[25] Діон (409-353 до н. е.) – знатний сиракузець, друг Платона. У 357 р. до н. е. звільнив рідне місто від тиранії Діонісія Молодшого, але сам загинув під час змови.

[26] Платон (бл. 427-347 до н. е.) – грецький філософ, учень Сократа, засновник філософської школи Академії. Проголошував, що дійсний світ становить собою недосконалий відбиток реально існуючого світу досконалих ідей, прототипів речей; пізнання є пригадування душею (анамнезіс) вродженого знання про ідеї. Запропонував концепцію ідеальної держави; значно вплинув на розвиток філософії. Праці Платона написані переважно у формі діалогів, до найбільш відомих належить «Апологія Сократа», «Федон», «Бенкет» (УСЕ. – К., 1999. – С. 1072).

здається і цілком королівською. Та коли б якийсь причіпливий теолог запитав:

– Гей, ти! А чи ти знаєш приятелів королівських?

– Знаю,– відповів би,– то й що?

– А чи всі вони гідні жити поруч короля?

Я б засумнівався і, якби наполягав, то сказав би:

– Ні, не всі.

– Хто ж вони, ті, що не гідні короля?

Відповідаю:

– Ті, що завжди хвалять його.

– А які гідні його?

– Ті, які часом засуджують вчинки короля.

– Чому?

– Тому, що король молодий і може легко помилитися чи бути введеним в оману. Коли з такими доведеться жити королеві, хто виправить його несхваленням, хто не утверджуватиме в помилці короля похвалою.

Отак я відповів би цьому теологові, не боячись його гніву, показав би на прикладах багатьох королів, як вони, улесливим, хитрим і підступним людям довірившись, найганебнішими ставали. Бо що змусило короля Птолемея II[27] виходити на сцену й грати на флейті? Що приневолило правителя всього світу Нерона одягати розкішні театральні шати, машкару і котурни. А ніщо інше, як похвала підлабузників. Тому що спів його ці підлабузники називали гідним Аполлона[28], бенкети – Вакха[29], а палестру – Геракла.

Ось чому нічого іншого в житті так не уникай, як підлабузника. Цей бо один зводить з розуму королів і, мов чарівним напоєм, як захоче, змінює їхній характер. Цього він прагне досягнути, засуджуючи передусім доблесті. Якщо побачить, наприклад, що ти стриманий, негайно починає кричати, що таке життя селюцьке; якщо в короля бенкети без дівчат, без хору й музики, – такий король, на його думку, незнатний.

Переконує підлабузник завжди прикладами. Всюди буцімто, де він тільки побував, ніколи королі не обідають без співу, флейти і танців. Так само понавигадує тобі нарядів, нашукає мазей, позаводить лазні, підкаже, хто з сенаторів і коли влаштовує для тебе бенкети, похвалить ходу й біг твоїх коней, поклянеться навіть, що кращих немає і в конюшнях турецького султана.

---

[27] Птоломей II Філадельф – цар Єгипту (285-246 до н. е.). Отримав блискучу освіту. При його дворі жило багато відомих вчених і поетів того часу (Калімах, Теокріт та ін.). Був великим бібліофілом, побудував чимало міст з розкішними спорудами, влаштовував пишні свята, на яких іноді виступав як актор.

[28] Аполлон – у грецькій міфології бог сонця і світла. Пізніше вважався покровителем мистецтва і муз, богом лікування тощо.

[29] Вакх (Бахус) – імена, якими у Давньому Римі називали Діоніса – бога родючості, виноградарства і виноробства у грецькій міфології.

А якщо хтось доповість про недавню поразку і спустошені ворогом прикордонні землі, підлабузник не надасть цьому значення, а тебе заспокоїть: для такого королівства, як у тебе, то дрібниці.

Далі. Якщо сам будеш піклуватися про все у державі, будеш не королем, а дуже нещасним підданим. Хто добрий муж і любить батьківщину, хай застерігає короля від подібного, бо такі його дії суперечать праву і будуть незаконними Підлабузник цього королеві не скаже. А для дорадника винесе швидше відому вірьовку тиранів – вирок про образу величності. Короля ж заспокоїть тим, що справедливості дотримано, бо король таки не повинен буцімто підлягати жодному такому праву. А той, хто відступає від цього, чинить злочин проти величності короля.

Такими ото майстерними доказами підлабузник доведе до безчестя, а нещирими похвалами ще й пришпилить, немов якимись цвяхами, до найпорожніших, а то й найзгубніших речей, зробить непомітно з тебе або жорстокого Болеслава, або зманіженого Сарданапала.

Та це тебе не стосується. Ти з ними не житимеш і їх від себе відганятимеш, базік цих, кажу, донощиків, пліткарів і одночасно хвалителів твоїх. Це ворони і навіть багато гірші. Бо ті лише на мертвих сідають, а ці на тебе живого.

Де повинен мешкати король

Доречно визначити також місце, де слід тобі жити. Це не важко зробити, бо всім зрозуміло, що для кожного ремесла є своє відповідне місце. Лихвар шукає місто, адвокат – майдан, рільник – поле. Тобі ми також визначили: ти найвищий майстер у республіці. Тому за змістом свого мистецтва треба вибирати й місце.

Ти – сторож королівства, так ми раніше вирішили. Місце ж сторожа, природно, не всередині, а поза тими речами, які стереже. Так, породистий собака ніколи не ховається всередину вівчарні, а лягає на ніч за ворітьми, щоб швидше почути вовків, відганяти їх і переслідувати. Навпаки, ледачий і непородистий собака ховається серед овець і часом ганебно шукає захисту у чабана.

Живи ж заради спільного добра в тому місці, яке, всім серцем відчуваю, ніби само волає до тебе. Ти в Кракові юність марнуєш, у преславнім, зізнаюсь, і знатнім місті. Але в цьому немає твоєї заслуги. Місто розташоване у внутрішніх спокійних місцях країни, де немає можливості для вияву твоєї доблесті. Зручно там живеш, не гірше, ніж колись Людовик[30] у Буді[31], але й не більший також авторитет у своїх матимеш, ніж колись той Людовик у Буді. Своїми тими машкарами він згасив усю надію, яку на нього покладали. Машкара-бо викликає лише сміх і хіба не є, питаю, такою ж смішною, як мім, що вдає короля?

[30] Людовик II (1506-1526) – угорський король. Загинув разом зі своїм військом у битві з турками під Мохачем (1526).

[31] Буда – історична місцевість в Угорщині. З 1350 р. – постійна резиденція угорських королів, пізніше частина Будапешта.

Отож будь мужем сильним, твердим, сарматом непереможним і, полишивши машкари або галлам, або зманіженим італійцям, їдь до гімназії справжньої доблесті – на Русь. Там ти матимеш усі зручності і житимеш, по-перше, серед труднощів і страху, з двома найкращими вчителями юності, які спочатку різними способами тебе виховуватимуть, а пізніше навчать розсудливості і дадуть належну пораду.

Все це поєднає тебе з підданими і зробить улюбленцем всіх, Побачать-бо, що ти, їхній король, не серед натовпу дівчат ховаєшся і не вдома біля материнської спідниці, а у ворожій землі за свій добробут дбаєш.

Уяви собі, що оживуть тоді твій прадід Ягелло[32], дід Казимир, а також Сигізмунд, твій батько. Помолодіють вони, коли побачать, що в твоєму характері найправдивіша виявилася їхня доблесть. Подумай про це, о королю, збирай оцих, наслідуй тих!

Якщо це зробиш, легко уникнеш всіляких пліток і побрехеньок міщан. І стануть вихваляти тебе не тільки шляхетна молодь чи безсоромна череда паразитів, а й чужі народи, передусім громадяни твоєї держави.

Як король повинен добувати прихильність у підлеглих?

Ти вже знаєш, з ким слід жити і в якому місці. А тепер, – оскільки все твоє життя не є ні одиничним, ні приватним, а спільним і громадським, – треба тобі від початку найпильніше подбати, щоб привернути прихильність тих людей, серед яких правиш. Вона єдина є захистом королів. Без прихильності підданих неміцною і непевною буває влада королів.

І коли вже підпорою твого королівства є шляхта, прихиляй її до себе всіма способами. А цього ти досягнеш найкраще двома речами. По-перше, якщо нічого не називатимеш у державі своїм, а лиш одній республіці все приналежним вважатимеш і покажеш, що ти, король, є ніби сторожем держави.

Бо сторож жодну річ з тих, які стереже, не може назвати своєю (хоч насправді він буде не сторожем цих речей, а господарем). Так само не давай підстав запідозрити тебе у пожадливості, навпаки, вселяй у них надію на свою щедрість.

Друга ж річ, яка викликає велику доброзичливість у підданих, коли тих, яких ті правителі зараховують до свого почету, ласкавістю своєю оточиш. Ця порада є вельми справедлива.

Що ж до найприкрішого падіння найхоробрішого і найдосвідченішого лицаря Мартина Зборовського[33], ми повинні нагадати: його нещастя стало для твого батька найбільшим звинуваченням. Про цю людину багато, повір мені, говоритимуть нащадки, і буде час, коли вірність його твоєму батькові при постійній обороні рес-

---

[32] Йдеться про Владислава II Ягайла (1348-1434), великого князя литовського і короля польського. Очолював об'єднані сили Польщі та Литви у Ґрюнвальдській битві 1410 р. (див. розділ 1, прим. 70).

[33] Зборовський Мартин (?–1565) – краківський каштелян.

публіки і любов до батьківщини найславніше виявиться. Але цього не трапиться, якщо спершу не згине ненависть, а справжня мужність не перейде до нащадків, які правдиво і безпристрасно про нас судитимуть. Та це вже не стосується суті нашої справи. Уникай підданих, що дуже дбають про прибутки короля, інакше станеш неприємним як тим, що нехтують багатством, так і відважним лицарям.

Про те, як треба захищати державу

Не тільки про те знати мусиш, як здобути прихильність у своїх, але й як їх захистити, коли Бог дав тобі до рук «берло рівності, берло держави твоєї», звичний спосіб захисту якої завжди був важким.

Декому не до вподоби збирання грошей для оборони, частково тому, що податки щорічні державу виснажують, а частково тому, що молодь звикає до розкішного і безтурботного життя і нелегко тоді її виховувати і змушувати робити щось на благо держави. Тому треба змінити всю систему оборони.

І якщо б ти захотів знати, який спосіб мені подобається, я б відповів: «Той, який завжди подобається мудрим». Вся наша республіка, якщо не помиляюся, поділена на 13 воєводств. Зроби так, щоб певний час по черзі воювало кілька воєводств: одного року, наприклад, певні якісь три воєводства, а іншого року – інші три. Таким способом найкраще державу захистиш. Супроти ж особливо великої ворожої сили готував би посполите рушення.

Така військова служба, дивися, й принесла б нам блага. По-перше, посполиті спочили б від податку. Далі. Молодь утримувалася б від розкоші потребою військової служби і поволі призвичаїлася б до праці, звикла б до труднощів.

Крім того, їхні батьки, ніби змагаючись між собою, уважніше б добирали для своїх дітей коней, зброю, слуг. Та й іншу військову амуніцію завжди вдома готовою матимуть, якщо певні будуть, що через три чи там чотири роки згідно черги повернеться до них служба.

Наскільки тепер все у них перебуває у занедбанні, мовчу, щоб ненароком не зачепити і моїх русинів. Більш мудро це помітили ще давні греки, які саме завдяки цьому позбулися і розкоші юнаків, і ворога тримали на відстані від дому.

Я сказав, що знав. А якщо моє не до вподоби, наслідуй кращих за мене і поїхньому в час миру і в час війни державою прав.

Що в державі більше: закон чи король?

А оскільки все в твоїй державі підпорядковано потребам або миру, або війни і республіка обмежена їхніми обов'язками, тому здається недоречним ставити запитання: чому в твоєму королівстві є такі дві гідності, як «закон» і «король», або хто з них більший? Після того, як переборю всякий сумнів, скажу: «Найсправедливіше, щоб ти перебував у межах свого обов'язку».

Бо якби ми стали слухати римських законників, тобто улесників тиранів, всю зверхність у державі, без сумніву, приписали б королеві і таким чином підпоряд-

кували б йому саму юстицію, а його власні закони вихваляли б. Ніколи не ставили б королеві запитання «чому?». Ніколи б не нагадували йому про присягання. Показували б лише, що сам він є паном нашого життя і смерті. А ті дармоїди тим більше нашіптували б з усіх боків королеві про «злочинців», які непоштиво ставляться до короля.

З другого боку, ми виросли не в королівстві Нерона, а в славній батьківщині Сигізмунда. І нас так наші предки виховували, щоб ми знали, що король вибирається задля держави, а не держава заради короля існує. На цій підставі гадаємо, що держава набагато шляхетніша і достойніша за короля. Закон же, коли він є душею і розумом держави, є тому далеко кращим за непевну державу і більшим за короля. Отож закон дорівнює королеві і навіть кращий і далеко знатніший для короля.

А тепер поясню тобі, що таке закон. Він, як я вже показував, сам є правителем вільної держави, але мовчазним, сліпим і глухим. Завдяки йому обирається одна людина, яку ми звемо королем. Вона є вустами, очима й вухами закону. Якби закон міг вислуховувати, вести бесіди, ніхто не обирав би короля; бо закон сам навчає, що слід робити. А тому, що всього цього робити не може, прибирає собі посередника – короля.

Коли ж якийсь требоніанець – один з римських рабів, наприклад, Ульпіан[34], влещуючись до тебе, скаже, що ти наймогутніший у своїй державі, не погоджуйся. Скажи, що у твоїй батьківщині править не людина, а закон. Отже, коли тебе запитають: «Хто ти?» – відповідай побожно і правдиво так: «Я король –уста, очі й вуха закону, а точніше, інтерпретатор закону, який присягнувся віру в королівстві зміцнювати і нічого іншого не робити, як тільки те, що закон скаже».

Така відповідь буде не лише правдивою, а й преславною, величною і гідною спадкоємця Казимира Великого. Цей-бо нам перший дав найсвятіші і найсправедливіші закони, які ти так само шанувати мусиш і від них не відступати навіть на кінчик нігтя. Бо якщо закон є даром Божим, помщається Бог на порушниках його подарунку вбивством, чварами, вигнанням, ворогуванням, руйнуванням, рабством; веде, нарешті, державу з покоління в покоління до ганебних законів.

Багато міг би я прикладів тобі навести як нових, так і давніх, які достеменно свідчать, що тирани завжди нещасливо закінчували життя. Про це ось і дистих засвідчує:

Дві є фортеці міцні в короля: справедливість і віра.
Влада тиранів ніде довгою ще не була.

Та оскільки я поспішаю до іншого і не хочу тобі набридати, додам небагато. Закінчу хіба що цим: якщо ти сам собі вирішиш, що в королівстві закон є немов другим королем, хай зробить тоді Бог тебе і королівство твоє щасливим, бо ти добровільно підкориш, всього себе волі його. Та якщо зміниш цей порядок і ска-

---

[34] Ульпіан Доміцій (170-228) – відомий римський юрист. Мав великий вплив на молодого імператора Александра Севера.

жеш, що ти є паном закону, змінить тоді Господь королівство твоє і віддасть його або ворогові, або рабові твоєму.

Коли ж побачиш, що перевага законів і держави є такою незначною, що ти повсякчас стаєш попереду них і вище обох, знай тоді: добре і належним чином керувати державою – труд не для одної людини (а ти його один нести збираєшся!). Більший тягар і зусиль вимагає більших, ніж ті, яких ти докласти сам можеш. Помічників тобі для цієї справи треба вірних, які в певному відношенні приймуть на себе разом з тобою цей тягар і підтримають тебе працею і порадами спільними.

Ми вже сказали, яким у республіці правителем ти повинен бути, а тепер скажемо коротко, яких подобає мати сенаторів, тобто союзників, при управлінні державою (і пристойних, і однодумців), щоб цим своїм прибічникам і слугам ти здавався і хранителем держави і, власне, королем, а не тираном.

Частина II

Про сенат

Треба передусім знати, що добрий король нічим іншим не відрізняється від тирана, як тільки ставленням до сенату. Бо і тиран своїх підданих захищає так само, як і король: часом справедливо вирішує справи, а то й вибачає. Проте його сенат ніколи не подібний до королівського.

Тиран переважно не має сенату, а якщо має, то це нікчемний гурт людей. А тому що сам всю республіку використовує для своїх потреб, побоюється дуже, щоб хтось йому не став на дорозі; і коли спільників (не для оборони республіки, а для шкоди) собі добирає, то передусім дбає, щоб уміли тримати язик за зубами.

Старанно пильнує, щоб видатні чимось в його державі люди не зростали ні в благородстві, ні в науці, ні в доброчесності. І тоді лише вважає себе щасливим, коли відважних, шляхетних, розумних, вчених чи багатих мужів не вижене зі своєї держави.

Навпаки, король (оскільки не сам по собі, але з ласки своїх підданих правителем у республіці стає), щоб більше державі прислужитися, обирає собі в спільники найкращих, найвидатніших з-поміж громадян і з допомогою їхнього авторитету, порад і думок оберігає республіку і в час війни, і в час миру.

Саме тому талановитих і вчених оточує він увагою – цінує їхню працю і певен, що і в майбутньому ці мужі знадобляться для республіки. Без них жодне зібрання людей, жодна республіка не зможе довго утриматися. А коли вже так воно є, найбільше потурбуйся про добирання сенату, щоб в обраному тобою сенаті всі люди зрозуміли, що ти справжній король, а не тиран.

Остерігайся зажерливих і не довіряй їм керівних посад в республіці. Адже і Святе Письмо забороняє вірити захланцям. Апостол Павло, наприклад, каже: «Коренем усіх гріхів є жадібність». До цієї вади найближча розкіш. Якщо її нема, не буде місця і для пожадливості. Треба, щоб ніхто на чуже не зазіхав, хто своє витратив. Інакше з’являться в республіці хитрощі, обман, зрада, грабунки, чвари, на-

силля над слабшими. Тому коли від цього зла державу свою увільниш, підбери до сенату людей стриманих, які задовольнятимуться тим, що мають, – навіть малим.

Мудрі не допустять до державної служби також людину незнатну за походженням або заплямовану, бо за великий скарб свободи вважають доблесть вільного батька. І навпаки, життя незнатного батька виховує (на їх думку) ницого сина. Ти ж, маючи таку чудесну раду, добирай, скільки змога, мужів знатних і народжених славними батьками: почасти тому, що вони є ніби колонами якимись твоєї держави, почасти ж, що інші мешканці королівства з діда-прадіда вже звикли дослухатись авторитету таких родин. Це ти постійно відчуваєш. (Жодне ім'я в твоїй державі, наприклад, не важить більше, ніж прізвища Тарновський, Кміта[35] чи Тенчинський[36]).

Але не забувай, однак, що авторитет є нагородою за славу, доблесть, а не за породу. Тому якби хтось (так само Тарновський за прізвищем, але несхожий на цього вельми славного і великого каштеляна) був би, наприклад, ненажерою, гультіпакою, розтринькувачем, обманщиком, в той же час якийсь Крібовський життям і звичаями був би йому протилежний, та ще й мужем добрим, – чи не подумав би тоді ти, що саме цей є справжнім Тарновським, а того негідника велів би палицею прогнати геть зі своєї держави. Отож таку трилику породу людей мудрі не допускають до республіки.

І в нашій республіці також, коли добірних мужів залучатимеш до сенату, ні про що так не дбай, як щоб між сенаторами була належна згода. Бо ніщо так швидко не руйнує держави, як чвари в сенаті. Від сварки Цезаря[37] з Помпеєм[38] Рим занепав. Із-за внутрішнього ворогування в сенаті небавом Угорщина вкрай занепала. Останній випадок і нас повинен настрашити. Про це я вже раніше говорив, коли домагався від наших сенаторів, щоб ласкаво дозволили вільно говорити правду тобі в вічі.

Заради любові до батьківщини і віри єдиної я звертаюся до тебе, мого короля, який, бачу, не може міцно тримати кормило держави при найвищій незгоді між сенаторами. Особливо прикро, що це становище не хвилює мужів нижчого стану. Але коли таке відбувається між вищими урядовцями, годі й казати (особливо, коли туди проникла ненависть), що вони почнуть думати про щось інше, окрім

[35] Кміта Петро (1477-1553) – маршалок, краківський воєвода, прихильник королеви Бони.

[36] Тенчинський Станіслав (?–1563) – сандомирський воєвода.

[37] Цезар Гай Юлій (101–15.03.44 до н. е.) – римський полководець, політик і письменник. Пов'язаний із партією популярів; член І тріумвірату (60 р. до н. е.). У 57-56 рр. до н. е. повністю завоював Ґаллію; після перемоги у громадянській війні – диктатор; блискавично підкорив Віфінію. Здійснив календарну реформу (звідти назва календаря – юліанський). Убитий на березневі іди (УСЕ. – К., 1999. – С. 1468).

[38] Помпей Гней (106-48 до н. е.) – римський полководець і політичний діяч. У 60 р. до н. е. уклав тріумвірат з Юлієм Цезарем і Крассом. У 48 р. до н. е. війська Помпея були розбиті військом Цезаря і він утік до Єгипту, де незабаром був убитий.

того, як знайти спосіб обідрати один одного, а партії – щоб знурити супротивників образами, приниженнями, плітками.

І для цього вони тримають тисячі судочинців, тисячі адвокатів-крутіїв. Тому якби ти наблизився до деяких, то побачив би їх немов оточених юрбою судочинців, дорадників, які підказують, чому треба обирати цього, яким чином слід вигнати когось з держави або затаврувати іншого. Я нікого в цьому місці не називаю поіменно, нагадую лише про похибки. Бо хто знайдеться настільки відважним, що міг би сказати: люди найвищого авторитету покинули напризволяще республіку в такий небезпечний час і ні про що інше не думають, як тільки про згубні позови до суду, тільки про вигнання та про потрійні грошові застави? Який же з цих звичаїв, – якби утвердився, – зміг би принести нам користь, а не найпевніший загин твоєї держави?

Тому якщо ти не зважаєш і якщо не турбуєшся, яким чином прихилити собі дружніх і придатних тобі сенаторів, або правити будеш зле або взагалі не правитимеш: із-за чварів з-поміж видатними в одну мить буде згублено все, що залишив тобі батько. А причина ж появи цієї мовчазної ненависті і розбрату, чув од мудрих, одна – саме про неї і буду говорити.

«Моє» і «твоє» – два джерела всякої незгоди в суспільстві. Із-за них спочатку й виникають суперечки та судові позови, з яких народжується ненависть. З ненависті потім постають заколоти, а після заколотів наступає вже неминучий кінець державі.

Отож аби королівство було здоровим, твої сенатори не повинні застановлятись над «моє» і «твоє». Хай цього ні обговорюють, ні вирішують: це інших суддів стосується. Хай сенатори стануть отцями держави, далекими од чвар, дружніми, лагідними. Хай душу мають, не затуманену ворожістю, не обплутану ненавистю, не сліпу від заздрощів. Хай щиро і чистосердо бачать, що шкодить, а що корисне державі.

Цього не може статися, доки вони самі будуть суддями власних справ. І потім, якби колись те рішення попереднього сейму ти прийняв, те, в якому сказано, що треба встановити в державі суд з виборних суддів і туди передати всі суперечки з приводу приватних справ, щоб ти не міг оскаржити їх. Хай їхня ухвала буде остаточною, що б вони не вирішили.

Це моє міркування, не мудріше й не корисніше за інші, слід прийняти до уваги, бо стосується воно добробуту нашого короля. В такий спосіб жила колись щасливо Греція, маючи обраних від найзначніших міст мужів, що вирішували спірні питання; їх греки називали амфіктіонами. Подібного звичаю дотримувався й Рим, після того, як було встановлено прилюдний суд, званий рота. Саме завдяки цим судам, здається, запанувала між громадянами не тільки справедливість, а також мир і злагода.

Таким чином і Галлія за подобою тих встановила парламент і надала йому такі повноваження, що своїм рішенням він прирік короля вирішувати лише приватні справи. І Германія також вирішила встановити у всій своїй імперії один

суд подібним способом і його авторитетові підкорятися: германці називають його просто «камерний закон».

Коли ми маємо, отже, стільки зразків, як утримати мир і згоду серед громадян, і коли вже бачимо, що цей самий закон подано на розгляд сейму, нема причини, чому б за найвищим бажанням і заради блага цієї республіки не встановити б тобі такий суд у Польщі. Так ти забезпечив би своєму королівству мир, спокій і відпочинок.

Що ж до сенаторів, то коли у них буде забрано право вирішення в суді справ «моє» і «твоє», старанніше почнуть піклуватися про республіку, і ти матимеш таким чином у сеймі пристойних отців своєї держави.

Але ти повинен не тільки закликати сенаторів, щоб у мирі між собою жили, але також вельми турбуватися, щоб у провінціях, де за твоїм дорученням правлять, вони справедливо і пристойно з провінціалами поводились. Бо їхня пихатість (як ніщо інше) доходить доти (про це я вже говорив), що більших утисків од них у провінціях годі й чекати.

Не один є, повір мені, в твоєму королівстві такий: їх багато, є навіть гірші за нього. Вони у підданих твоїх не тільки гроші, але маєтки, поля, луки, а також ліси віднімають.

Відкрий же вуха і нагостри їх: звідусіль почуєш жалібний плач і стогін своїх підданих, у яких відібрано також свободу – їхню силу, тому й не наважуються навіть поскаржитися своєму королеві про нещастя. Якщо ж поскаржаться коли, приниженими в різний спосіб повертаються додому.

Всюди чатують на твоїх підданих смерть і жах, бо стряпчий, розглядаючи за позиванням начальника виклики до суду, рахують спочатку вигоду і вже тоді, якщо малий хабар, хитрим чином виключають того з числа добрих громадян.

І ще можу додати: недавно з мого маєтку було забрано багато добра, поле моє захоплене і худоба викрадена, тому я не можу нині користуватися своїм добром. Не кажу вже про погрози і незліченні образи, що гірше всякої неволі турецької.

Таке становище, як ти бачиш, не можна терпіти у вільній державі, бо громадяни стануть зле думати про республіку. Отож звільни свою державу від такого рабства і нікому не дозволяй, як-то кажуть, сваволити, бо охочих до цього багато.

Так, наприклад, нещодавно цілком чесно поставились до найганебнішої і вельми жадібної людини (Чосновського?)[39], коли до нього було послано слідчих. Такими слідчими, я б хотів, щоб були мужі суворі і вірні, які про правопорушення у провінціях тобі повідомляли б. Знаючи це, злочинці боятимуться твоєї справедливості. В такий спосіб, отже, вибирай і направляй сенат і урядовців стримуй.

На твоїх нарадах сидять також найсвятіші єпископи (на зразок старших). Їх ти шануй як отців, бо вони до твого сенату призначені і виступають авторами всіх

[39] Чосновський Михайло – магнат з Холмщини.

твоїх рішень. Але завів ти це правило, певно, випадково, тому що воно чуже для релігії Господа Христа.

Таких людей завжди біля себе тримай, як дід твій Казимир мав Збігнева, Болеслав – Станіслава[40], а його наступник – Прандоту[41]. Ти їх повинен не тільки добирати, а й виховувати. Увіруй, що вся гідність єпископа полягає в тому, щоб жодна справа на землі і на небі після Бога не виявлялася б, яка б з цією гідністю не урівнювалася. Бог-бо перший має ключі для закривання і відкривання небес, він посилає нам Святий Дух, церкви; його владі підкоряються королі, принци, знатні, незнатні, багаті й бідні.

Послухай, куди веду: ці всі, яких перелічив, творять одну кошару, в якій усі рівні: «ні раб», як каже Павло[42], «ні вільний», тобто становище одного не є кращим, ані гіршим за іншого, бо всіх одним іменем «святі» названо і всіх зараховано до підданих єпископа. А якщо так є (а воно, певно, так і є), то прошу, чи тобі не буде здаватися дивним, коли запитаю у твоєї величності: за яким правом король у Церкві вибирає єпископа? Чим ти кращий за мене, чи будь-кого іншого? Адже при однакових правах у всіх однакова сила.

Що скажеш, о королю, або чим гадаєш виправдати? Може, Письмом? Але ж воно цілком проти тебе, бо вчить, що диякон Стефан[43] був вибраний не переважним правом когось одного, а волею всіх тих, які були скликані до Єрусалима

---

[40] Станіслав Щепановський (?–1079) – один із впливових діячів в Польщі.

[41] Прандота (Бялачевський (?–1266) – польський державний діяч.

[42] Павло (поч. I ст. – між 63 і 67) – мандрівний апостол часів первісного християнства. Походив з єврейської глибокорелігійної родини, мав спочатку ім'я Савло, належав до коліна Веніамінового, народився в місті Тарсі (Кілікія) у Малій Азії, яке тоді славилося грецькою академією й освіченістю своїх мешканців. Подальшу освіту здобув в Єрусалимі. Незважаючи на належність до партії фарисеїв, був людиною вільнодумною і шанувальником грецької мудрості. За єврейським звичаєм молодий Савло вивчив мистецтво робити намети, яке потім допомогло йому заробляти на прожиток власною працею. Успадкував від свого батька римське громадянство, був ревним гонителем ранніх християн. Але під час своєї подорожі до Дамаска (з метою переслідування християн) мав видіння Христа, після чого став невтомним апостолом християнства. Спочатку проповідував в Аравії, а потім у сирійській Антіохії. На апостольському соборі у 48-49 рр. висловив рішуче переконання, що для навернення язичників у християнство вирішальною є віра в Христа, а не належність до юдейської релігії. В наступні роки проповідував у Малій Азії, Македонії, Греції, всюди засновуючи християнські громади. В кінці 50-х років у Єрусалимі був заарештований. Після дворічного ув'язнення в Кесарії Аґрипа відправив Павла до Рима на суд кесаря, де апостол знайшов мученицьку смерть – його засудили на смерть і стратили усікновенням голови (через рік після страти апостола Петра). Про це пише і папа Климент I у своєму першому листі, що апостоли Павло та Петро померли смертю мучеників. Сучасна історико-релігійна думка підтверджує, що апостол Павло – реальна історична особа. (Докладніше див.: Никифор, архимандрит. Библейская энциклопедия. – М., 1991. – С. 542; http://uk.wikipedia.org/wiki/Павло_(апостол)).

[43] Стефан-диякон – один з перших мучеників у християнській історії (докладніше див.: http://days.pravoslavie.ru/ Life/life6858.htm).

апостолами. Довідуємося, що Матвій[44] також був обраний на посаду єпископа всіма апостолами.

Таким чином, Письмо не можеш назвати свідком твоєї правоти. Але, можливо, закон якийсь назовеш? Тоді скажи, що він з себе є? Де виданий? Невже на радах, які доручають канонікам як членам капітул обирати єпископа? Адже вони на виборах репрезентують ту Церкву, яка потребує єпископа. Таке, досі бачимо, ведеться в Римі, Зальцбурзі, Памберзі, Магдебурзі, Бреслау і по багатьох інших містах. Отож ти не навів жодного закону, де було б тобі це дозволено.

Але, може, тобі відомо якийсь приклад? Старого в усякому разі не знаю, бо аж до Казимира, діда твого, вибір єпископів у Польщі залишався виключно в руках Церкви. Розгорни, прошу, старі літописи, поглянь також на історію діянь свого діда: легко збагнеш, що найстаріший звичай Церкви від діда твого в Польщі лишився незмінним.

Якщо, отже, тобі не можна призначати єпископів ні за Письмом, ні за законом, ні за прикладом чиїмось, слід визнати, що королі велику силу надали Церкві. І тому миряни із Святим Духом відверто воюють, коли єпископа, якого хочуть, в Церкві наставляють. Ще більший гріх, коли при виборах єпископа виголошують такі слова: «Королівська величність за твоє вірне низькопоклонство дарує тобі сан єпископа».

Нещодавно, коли наступав час канонічного вибору, казали трохи інакше: «Угодний Святому Духу і нам, будь єпископом цієї Церкви». Тепер же в багатьох випадках ніби само собою зрозуміло, що обрання того чи того єпископа угодне Святому Духу, хоч раніше про це говорилось відверто; відверто і чітко заявлялося також, що цей [претендент] тридцять років віддав службі єпископату, перш ніж заслужив право бути обраним.

І невтямки цьому доброму мужу, що єпископський сан він одержав від короля як винагороду і не чув Христа, який сказав: «Не ви мене обрали, але я вас вибрав». І потім усіх апостолів, тобто єпископів, Христос покликав слідувати за ним. Тих же, які самі себе запропонували Христові, відверто прогнав геть.

Отож це запровадження, як бачиш, не від Отця небесного і поза сумнівом буде знищене, якщо Церква знову не одержить своє старе право вибору єпископів. З цього ти також матимеш численні блага, – передусім, справжні єпископи будуть обиратися не одною людиною, а багатьма. Далі, перестане простолюд скаржитися на згубні звичаї кліриків, бо єпископом у них буде не призначена їм чужа людина, а багатьом відома і звичаєм своїм, і приватним життям; такий не страждатиме, що підлеглі його ордену не схожі на нього. Тому якщо ти це зробиш, знову одержить через тебе свою давню гідність Церква, і глибоко усвідомиш

[44] Левій Матей – апостол і євангеліст, автор першого Євангелія, син Алфея. Про покликання Господом Матея із митарів до апостольського служіння згадується як у його власному Євангелії (9, 9), так і у Марка (2, 14) і у Луки (5, 27). Був одним із 12 учнів Христа, яких він послав проповідувати християнство по іудейських містах (Никифор, архимандрит. Библейская энциклопедия. – С. 461; http://ru.wikipedia.org/wiki/Левий_Матфей).

провину, що з Богом відверту війну забажав вести. І віддаси тоді себе всього до лона Церкви Бога.

Я про цю справу не говорив би тут і слова, якби саме сумління не турбувало мене, коли я побачив, що немає проповідника, який прилюдно повчав би вас, королів. За такий порядок, за вашу до Церкви Бога несправедливість ви повинні потерпіти від Бога. Але чому ми, пеньки, повинні біля Євангелія кричати, коли учені всі мовчать? Нагадую тобі про свої помилки тому, щоб у день Страшного суду я не картав себе, що тебе не застеріг. В цій книжці пропоную тобі певні зразки чи елементи королівського життя. Решта буде, коли розглядатимемо по порядку всю діяльність короля.

Українська література XIV–XVI ст. / Під ред. В. Микитася. – К., 1988. – С. 113-131.

№ 6

1573 р., грудня 7. – Рішення міської ради про дозвіл друкареві Івану Федорову[45] прийняти на півроку столярського підмайстра для роботи в друкарні із забороною виконувати столярські роботи поза друкарнею

Постанова [в справі спору] між столярами і друкарем русином.

Доводимо до відома і т. д., що до декрету нашого уряду даний раніше декрет у справі спору між обачним Іваном русином, друкарем, і славетними майстрами

[45] Федоров, Федорович Іван (?–5(15).12.1583) – друкар та книговидавець. 1550 року працював у найстаршій московській т. зв. анонімній друкарні. Разом з П. Мстиславцем керував державною друкарнею, де вийшли перші у Москві точно датовані книги – «Апостол» (1564) і два видання «Часовника» (1565). У 1569-1570 рр. видав дві книги в друкарні білоруського магната Г. Ходкевича у м. Заблудів (тепер Польща). В останні роки працював в Україні: бл. 1572-1575 і 1583 рр. – у Львові, в 1575-1576 рр. – у с. Дермань (тепер Рівненська обл.), у 1577-1582 рр. – в Острозі. З допомогою львівських ремісників видав перші в Україні друковані книжки: «Апостол» (25.02.1573–15.02.1574) і «Буквар» (1574) – перший у Східній Європі підручник. Заснував Острозьку друкарню, де під його керівництвом надруковано греко-слов’янський буквар (1578), «Книгу Нового Заповіту» і покажчик до неї (1580), «Хронологію» А. Римші (1581), Острозьку Біблію (1581). Брав участь у редагуванні та оформленні книг, писав післямови тощо. Після смерті І. Федорова його друкарське обладнання перейшло до львівської братської друкарні. Похований в Онуфріївському монастирі у Львові (Довідник з історії України / За ред. І. Підкови, Р. Шуста. – К., 2001. – С. 990; див. також: Ісаєвич Я. Першодрукар Іван Федоров і виникнення друкарства на Україні. – Львів, 1983. – С. 26-116). Правда, дехто з дослідників появу книгодрукування в Україні відсуває на два десятиліття назад і пов’язує її не з іменем Івана Федорова, який начебто лише відновив занедбану справу, а з фундацією львівського міщанина Степана Дропана та з анонімною друкарнею, що діяла у Львові між 1550 і 1554 (за іншими даними, проіснувала до 1559) рр. (Фрис В. Історія кириличної рукописної книги в Україні. – Львів, 2003. – С. 98-99). Однак Я. Ісаєвич скептично ставився до таких тверджень, які базуються на не надто вірогідних джерелах XVIII ст. і не верифікуються іншими джерелами (див.: Ісаєвич Я. Українське книговидання: витоки, розвиток, проблеми. – Львів, 2002. – С. 9).

столярами, львівськими міщанами, повинен залишатися в належній силі, тобто якщо б той Іван-друкар хотів дістати для свого друкарського верстата товариша[46] столярського ремесла, він повинен просити його у цеху або в якогось столяра, цехового майстра. Оскільки він склав у цій справі подібну просьбу до тих же майстрів столярів, щоб з їхньої ласки міг мати такого товариша, хоч би тільки на деякий час, у зв'язку з гострою потребою в своєму друкарському верстаті, і тому, що майстри йому такої ласки відмовляють, ми, ставлячись з належною увагою до пришельця і дбаючи про те, щоб він, не завершивши початої своєї роботи, не зазнав з тої причини якоїсь шкоди, одночасно не порушуючи ні в чому прав і привілеїв згаданих столярів цього міста і цеху, знайшли середню дорогу і постановили, що той же вищезгаданий Іван-друкар, згідно з своєю просьбою, повинен собі покликати будь-звідкіля і спровадити до Львова досвідченого товариша столярського ремесла. Як той товариш прибуде, [Іван-друкар повинен] зголосити його майстром у цеху столярів. За згодою цеху насамперед буде даний і приділений для того товариша будь-хто з-поміж цих столярських майстрів. Щойно тоді через руки згаданого майстра повинен той товариш дістатися або бути відступлений з ласки згаданому друкареві Іванові, як говориться вище, тільки на півроку, та не до іншої, лише до тієї роботи, яка дійсно потрібна в друкарському верстаті чи буде визнана потрібною.

Товаришеві, який працюватиме в Івана, не вільно буде виробляти ні для мешканців міста, ні для чужих тих речей, що належать до столярської роботи, – столів, лавок, шаф, скринь, дверей, ліжок і подібних речей – під пенею і порукою 100 гривень грішми, які без застережень повинен заплатити Іван-друкар, якщо йому або його товаришеві доведуть столярську роботу поза його друкарським верстатом.

Цю постанову той Іван прийняв, а згадані майстри столяри протестували проти кривди і порушення своїх прав і привілеїв. Діялось, як вище.

Соціальна боротьба в місті Львові в XVI–XVIII ст.: Зб. док. / Під ред. Я. Кіся. – Львів, 1961. – С. 33-36.

№ 7

1574 р. – З післяслова до львівського видання «Апостола»[47], надрукованого Іваном Федоровим, в якому говориться про організацію друкування книг у Львові

[…] І коли ми подорожували, великі скорботи і нещастя зустріли мене, не тільки з причини того, що дорога була тривала, але й тому, що люди хворіли чу-

[46] Підмайстра.

[47] «Апостол» – перша друкована книга в Україні, яку друкував у Львові Іван Федоров від 25 лютого 1573 р. до 15 лютого 1574 р. Вона вийшла без титульного аркуша, але за

мою і в дорозі моїй це заважало мені, і просто сказати, все лихо і найгірше з гіршого супроводило мене. Отже, з ласки Божої до богоспасенного міста, що називається Львів, прийшов і все, що в дорозі мені траплялося, ні в що поставив, щоб тільки до Христа ближче стати. Все, про що я розповів, подібне до сновидінь і тіні, все воно минає, як дим на повітрі, і добре, і недобре розходиться. Як апостол хвалиться в скорботах, тому що скорботи породжують терпіння, а терпіння – надію, надія ж не посоромить тому, що любов Божа запалилась у серці моєму Духом Святим, даним мені.

І розмірковуючи я втихомирився. І коли я поселився в славнозвісному місті Львові і став ходити по слідах, протоптаних одним богообраним мужем, я почав собі проказувати таку молитву […]. І помолившись, я почав присвячене Богові діло до налагодження навертати, щоб боговдохновенні догмати поширювати. І пообходив я багатих і благородних серед мирян, помочі просячи від них, і падав на коліна перед ними і припадав лицем до землі, я сльозами своїми, які серце моє викликало, ноги їх обмивав, і це не раз, і не два, але багато разів робив я.

змістом це «Діяння і послання апостольські», що їх скорочено називали «Апостолом». Формат цього видання – фоліо, приблизно 18х20 см. Починається книга аркушем із зображенням на звороті герба Г. Ходкевича, далі йдуть 14 ненумерованих аркушів і 264 аркуші, нумеровані кириличними літерами в правому нижньому кутку з лицевого боку. Деякі з непагінованих аркушів позначено справа знизу похиленими рисками. Над літерами, які нумерують сторінку, над титлом поставлено знак наголосу, т. зв. оксію, але тільки тоді, коли цифра позначається двома і більше буквами. Такі відмітки Іван Федоров почав використовувати під час роботи в Заблудові (приблизно від середини Учительного Євангелія). Вони застосовувалися також в українських та молдавських рукописних книгах, а згодом у стрятинських і ранніх київських друках. Повні сторінки мають по 25 рядків тексту; крім них, на багатьох сторінках є надруковані цинoброю (червоною фарбою) покажчики читань: один рядок над текстом, один-два – під текстом. Текст львівського «Апостола» повторює московський першодрук, лише на початку вміщено три додаткові пояснювальні статті (арк. 1-9), а московська післямова замінена новою – талановитим автобіографічно-публіцистичним твором самого Іана Федорова. Ю. Лабинцев навіть вважає це післяслово, яке самим автором назване «Повістю», окремим цілісним документом, що «розкриває перед нами багато характерних особливостей книжкової культури цієї епохи» (Лабынцев Ю. Книжная культура украинских земель в XVI–XVII вв. // Очерки по истории Украины: Пособие к курсу лекций. – М., 1993. – Вып. 1. – С. 112). Хоч у XVI ст. вже існували переклади «Апостола» на тогочасну українську книжну мову (наприклад, крехівський «Апостол»), але цей друк виконано церковнослов'янською, котра, як зазначав Я. Ісаєвич, вживалася не тільки в літургійній практиці, але і в літературі східнослов'янських та південнослов'янських народів, а також молдаванами і волохами. Саме у «Апостолі» (на звороті останнього задрукованого аркуша) Іван Федоров уперше використав свій друкарський знак (сиґнет). Ідея прикрасити свої видання таким знаком виникла у друкаря, вочевидь, під впливом знайомства із знаками західноєвропейських друкарень, зокрема німецьких та італійських, а деякі елементи були запозичені з друків Фіоля (Ісаєвич Я. Першодрукар Іван Федоров і виникнення друкарства на Україні. – Львів, 1983. – С. 52-60; Його ж. Українське книговидання: витоки, розвиток, проблеми. – Львів, 2002. – С. 112-115).

І просив священика, щоб він у церкві всіх публічно голосно оповістив про це. І не випросив я нічого благаючими словами, не вимолив своїми слізними риданнями, не виклопотав ніякого пожертвування з допомогою священиків. І заплакав я гіркими сльозами, що не знайшов ні любителя, ні помічника не тільки серед руського народу [львівських українців], але й серед греків [що проживали у Львові].

Але знайшовся дехто з нижчого духовенства і з простих мирян, що подали мені допомогу. Не думаю, що вони це зробили від надлишків своїх, скоріше, мабуть, як та убога вдовиця, що два останні гроші свої пожертвувала. Всім же, що на цьому світі перебувають, вони повернуться до них, а в майбутньому посмертному житті від багатодавця Бога сторицею відплатиться.

[…] А почала ця книга, названа «Апостол», друкуватися в Богом береженому місті Львові, в якій діяння апостольські і послання соборні, і послання святого апостола Павла після втілення Господа Бога нашого Ісуса Христа [після народження І. Х.] року 1573, лютого в 25 день, і завершилось [друкуванням] року 74-го того, того ж місяця 15 день. Просимо ж вас, всі раби благословенного Бога нашого, любов'ю духа Господа нашого Ісуса Христа, що віддав себе [на розп'яття] за наші гріхи. Якщо доведеться кому-небудь [із вас] [коли-небудь] у цю корисну для душі апостольську книгу заглянути, то перш за все першопричині всього доброго, що є на світі, – творцеві життя нашого, Богові, подяку хай складе, а також його милості панові Григорію Олександровичу Ходкевичу[48] – панові підстолому[49] Великого князівства Литовського, старості могилівському, а також його милості Олександрові Григоровичу Ходкевичу, старості гродненському, державцеві мінському, хай просить спасіння душі і багаторічного здоров'я, тому що вони спричинились до такої користі.

А для нас же непотрібних, що дерзнули почати [видання книги «Апостол»], прощення і позбавлення гріхів хай просить. Хай же і ви благословіння і прощення гріхів сподобитися і як щось з огріхами [з помилками] знайдете [в цій книзі], то ради Бога виправляйте, благословіть [нашу працю], а не проклинайте, як і інші непокарані.

Видрукував я цю корисну для душі книгу «Апостол» в славнозвісному місті Львові на славу Всемогутньої і Живоначальної Тройці Отця і Сина і Святого Духа, амінь.

Хрестоматія з історії Української РСР: У 2 т. – К., 1959. – Т. 1: З найдавніших часів до кінця 50-х рр. XIX ст. / Упоряд. О. Бевзо та ін. – С. 174-175. Див. також: Ісаєвич Я. Літературна спадщина Івана Федорова. – Львів, 1989. – С. 91-99.

[48] Григорій Ходкевич – білоруський магнат (про родину Ходкевичів див.: Лабынцев Ю., Щавинская Л. Православная Академия Ходкевичей и ее издания. – Минск, 1996).

[49] Підстолій великий – посада при королівському дворі; підстолій земський – почесний дворянський титул, не пов'язаний із жодними обов'язками.

№ 8

1576 р., 7 липня. – Лист брацлавської шляхти королеві Стефану Баторію про те, щоб королівські укази писали їм не польською, а руською мовою

Наяснѣйшій, милостивый королю, пане а пане нашъ милостивый! Даны суть листы, черезъ дворянина вашей королевской милости пана Оршевского, братыи нашой, найменшимъ слугамъ и подданнымъ вашой королевской милости, писмомъ Польским писаные, позываючи ихъ передъ маестатъ вашей королевской милости, нашого милостивого пана. Хотяжъ, наяснѣйшій милостивый королю, за постановленьемъ унъи, листы съ канцлерыи вашой королевской милости не инакимъ, одно Рускимъ писмомъ маютъ быти выдаваны: мы теды, наяснѣйшій милостивый королю, ни въ чомъ не будучи есмо о тые позваные братыя наши спротивны воли и росказанью вашой королевской милости, вже на тое росказанье вашой милости господарское ѣхати къ вашой королевской милости были готовы. Нижли, будучи есмо подъ тотъ часъ у великомъ затревоженью и небезпеченьстви отъ непріятеля отъ Татаръ, отъ себе есмо ихъ не пустили; а вшакожъ мы предься послали къ вашой королевской милости брата нашого, пана Яцковского, и покорными нашими королевской милости, нашого милостивого пана, просимо, абы ваша королевская милость, зъ милостивой ласки своей королевской, тыхъ братыю нашу позваныхъ отъ року й отъ позвовъ вольными учинити и заховати росказати рачилъ: кгдыжъ, наяснѣйшій милостивый королю, то ся намъ диетъ надъ право й вольности наши, ижъ листы съ канцлерыи вашой королевской милости до насъ писмомъ Польскимъ выдаваютъ. За што и впродъ вашой королевской милости, нашого милостивого пана, покорными нашими прозбами просимо, абы ваша королевская милость при привилею и свободахъ нашихъ насъ заховати и до насъ листы съ канцлереи вашой королевской милости Рускимъ писмомъ выдавати росказати рачилъ; а напотомъ, кгды хто въ чомъ виненъ зостанетъ, справоватися муситъ. А за тымъ найнизшые службы наши милостивой ласцѣ вашой королевской милости, господарю нашому, залецаемъ.

Писанъ въ Браславли, мѣсяца Іюля 7 дня. – «Найнизшые слуги и вѣрные подданные в. к. м., вся шляхта, рыцерство воеводства Браславского покорно низко чоломъ бьютъ».

Акты ЗР. – СПб., 1848. – Т. 3. – С. 187.

№ 9

Іван Федоров (Федорович)

Передмова до Острозької азбуки 1578 р. [50]

Всесилною десницею вышняго Бога, умышленіем промышленіем, благочестиваго князя Констянтина Константиновича Острозскаго, воєводы кієвскаго, маршалка земли волынскоє, старосты володимерскаго, повелѣвшу єму устроити дом на дѣло книг печатных. К тому же єще дом и дѣтем к научению в своєм отчизном и славном градѣ Острозѣ, єже єсть лежащій в земли волыньской. И избравши мужей, в божественном писаніи искусных, в греческом языцѣ и в латинском, паче же в руском и пристави их дѣтищному училищу. И сея ради вины напечатана сія книжка, по грецкіи альфавита, а по рускіи азбуки, перваго ради наученія дѣтскаго многогрѣшным Іоанном Феодоровичем в лѣто от созданія миру 1578, а от воплощенія Господа нашего Исуса Христа 1578, месяца июня, 18 дня.

Українська література XIV–XVI ст. / Під ред В. Микитася. – К., 1988. – С. 199; див також переклад: Ісаєвич Я. Літературна спадщина Івана Федорова. – Львів, 1989. – С. 111.

---

[50] Передмову надруковано на титульному аркуші шкільної читанки, яка містить грецько-слов'янські молитовні тексти. Передмова вперше подає відомості про те, коли український магнат-меценат, культурно-освітній діяч Василь-Костянтин Костянтинович Острозький (1526-1608) заснував друкарню і школу в Острозі. Навколо друкарні та школи згуртувалися «вчені мужі», які згодом увійшли в історію духовного життя України як діячі Острозького науково-літературного гуртка, що займався педагогічною та видавничою діяльністю. Іноді цей гурток ще називають «Острозькою академією» (про освітню, наукову і видавничу діяльність цього гуртка див.: Мицько І. Острозька слов'яно-греко-латинська академія. – К., 1990. – С. 31-46).

Уперше примірник Острозької азбуки 1578 р. був виявлений у 1961 р. серед слов'янських книг крайової бібліотеки тюрінзького міста Гота (Німеччина), де зберігається і тепер. Другий примірник знайдено в копенгаґенській Королівській бібліотеці, але зберігся він фрагментарно. Окремі аркуші цього видання є в колишній Державній бібліотеці СРСР ім. Леніна (нині це Російська державна бібліотека у Москві), їх виявив у 1984 р. Ю. Лабинцев (Ісаєвич Я. Українське книговидання: витоки, розвиток, проблеми. – Львів, 2002. – С. 121).

№ 10

Андрій Римша[51]

На герб ясновельможного пана, пана Остафея Воловича, пана виленского и прочих[52]

Што двѣ стрѣлы, што врубы, что лелеи значать,
то вси люди мудрыє вельми горазд бачать,
Которых зацный тот дом за герб уживаєт,
вѣр мнѣ, иж там Господу цнота свою маєт.

Українська література XIV–XVI ст. / Під ред. В. Микитася. – К., 1988. – С. 465.

№ 11

Даміан Наливайко[53]

На герб яснеосвецоных их милости княжат Острозских

Герб кождый цноты дому выражаєт,
звлаща, кгды ся в чом Бог не ображаєт.
На кони рыцер з мечем значит мезство,
а крест, мѣсяць и звѣзді – набоженство.
То обоє в дому кождый бачить,
Мудрый признаєт, глупый – яко рачить.

Українська література XIV–XVI ст. / Під ред. В. Микитася. – К., 1988. – С. 516.

---

[51] Римша Андрій (бл. 1550, с. Пеньчинь біля Новогрудка – після 1595) – поет, шляхтич за походженням. Здобув добру освіту, знав кілька мов. Служив при дворах литовсько-білоруських магнатів – Миколая Радзивілла (Сирітки), а потім Христофора Радзивілла. Мав зв'язки з Острозькою школою. Брав участь у військових походах. З 1585 р. жив у Вільні. Крім Острога, видавав свої твори в друкарні Мамоничів (Українська література XIV–XVI ст. / Під ред. В. Микитася. – К., 1988. – С. 574).

[52] Уперше видано у Вільні, в друкарні Мамоничів 1585 р.

[53] Наливайко Даміан (Дем'ян) (?–1627) – походив із міщанського ремісничого роду. За переказами, батько його – кушнір із м. Гусятин на Тернопільщині. Освіту отримав в Острозькій школі. Брав участь у козацькому повстанні 1594-1596 рр., яке очолював його брат Северин. Був настоятелем церкви Св. Миколая в Острозі. Авторитетний діяч Острозького гуртка, учасник Берестейського православного антиунійного собору 1596 р., співробітник острозької та дерманської друкарень, редактор, перекладач, автор передмов та післямов до виданих у Дермані книжок (Українська література XIV–XVI ст. / Під ред. В. Микитася. – К., 1988. – С. 578).

№ 12

Авраам Білобородський[54]

Нынѣ веселый нам день настал…

Нынѣ веселый нам день настал,
Иж Христос єсть от мертвых встал.
Веселимся, христіанскыи людіє,
Иж нам пришло избавленіє.
Вызнаваємо сотворителя,
Пеклу побидителя.
Стер врата пекелныя,
А нас просвѣтил, темныя.
Отец наш свободитель,
А нас, грѣшных, откупитель,
Сын Божій а сын Давыдов,
Посланник зосланный,
А нам от вѣка изготованный,
Отвернул нас от невѣрных жидов.
А наш правдивый Христос,
Тройце святая, слава тобѣ.

Українська література XIV–XVI ст. / Під ред. В. Микитася. – К., 1988. – С. 519.

№ 13

Анонім

Як лев срокгій над всѣми звѣряти пануєт,
Так Львов над всѣ мѣста в князтвѣ Русском продкуєт,
В котром то ся братство милости закрѣсльнуло
И на герб свій вежу тую так выстрыхнуло[55].

[54] Авраам Іванович Білобородський у 1604 р. переписав «Учительне Євангеліє», що й засвідчив у післямові до рукопису, який нині зберігається у ЦНБ ім. В. Вернадського НАН України (Українська література XIV–XVI ст. / Під ред. В. Микитася. – К., 1988. – С. 579).

[55] Автором цього вірша Михайло Возняк вважав Івана (Йоана) Борецького, в майбутньому київського митрополита Йова (Возняк М. Письменницька діяльність Івана Борецького на Волині і у Львові. – Львів, 1954. – С. 8-11).

№ 14

О науцѣ[56]

Звлаща над все тоє хотячи уважати,
Жебы вас зараз в науку заправовати,
З котрои, яко з жродла, все доброє походить,
И през ню человѣк человѣком ся находить,
Котрую так наддер святыє поважають,
Же злотым уроженям єи называють.
Той то родзай нѣгды нехай ся зводить,
Але ся завше в народѣ людском находить.
О котруй цный народ русскій занедбаваєт
И за подлѣйшую реч собѣ покладаєт,
За чим всякій неряд и все злоє походить
И до погоршеня цный тот народ приходить,
Же для простоты много ся их уругають
И не наукою очи замыдляють.
Прето тыж за барзо слушную ся нам рѣч здало,
Абы ся о вас до отцув ваших подало,
Якобы преднѣйшим тым добрым не возгоржали
И в прод всего о науце ся вам старали.
Сконт им же самым от вас з лѣпшим венц бываєт,
Же кождый сын з науки отца поважаєт,
До котрои ся вы охоту тылко, о дѣти, мѣйте
И, що єст вам з пожитком, сами зрозумѣйте.
На Златоустого радѣ полѣгаючи
И єго злотым словом цѣло уфаючи,
Же ведлуг котрих з обох сторон учинивши
И за повинность ся свою дуже уймивши,
Потѣхи с сынов, отцеве, дочекаєте
И онде маєстат Божій оглядаєте,
З цнотливе выховаными сынами ставши
И талантом прироблок на лѣчбѣ отдавши.
В радости панской оной абысте зостали
[Зычимо вам] и со святыми опочивали.

***

Конец с Богом, вся дающем нам благая[57],
Єму же ничтоже успѣєт зависть злая.

---

[56] Уперше надруковано в: Иже во святых отца нашего Іоанна Златоустаго. Бесѣда избранная о воспитании чад. – Львів, 1609.

[57] Вперше надруковано в: Иже во святых отца нашего Іоанна Златоустаго. Бесѣда избранная о воспитании чад. – Львів, 1609.

И ниже не дающу труд что успѣваєт,
Яко и дающу зависть в чем запиваєт.

Українська література XIV–XVI ст. / Під ред. В. Микитася. – К., 1988. – С. 520-521.

№ 15

Афанасій Селецький[58]

Утверди нас, Господи…

Утверди нас, Господи, у вѣри стояти
а от Востока к Западу не отступати.
Мы єсмо твои раби убогии,
бо вже ся прельстили христіяне многии.
Отцы и братіа, сію святую книгу почитайте.
а и мене в молитвах не забывайте.

Українська література XIV–XVI ст. / Під ред. В. Микитася. – К., 1988. – С. 522.

№ 16

1585 р., жовтня 2. – Свідчення війта Альберта Педіана та лавників Станіслава Смєшка, Каспара Гулинського і Станіслава Ансеріна в уряді ради міста Львова про майно Івана Федорова, що зберігається у будинку Івана Білдаги у Львові

Оцінка руської друкарні покійного Івана Москвитина

З'явившись особисто до приміщення нашої ради, чесні пани магістр Альберт Педіан, війт, а також присяжні лавники міста Львова Станіслав Смєшек, Каспар Гулинський і Станіслав Ансерін своїм офіційним свідченням зізнали, що на наполегливе клопотання аптекаря Єроніма, львівського міщанина, і чесного Сенька Корунки, русина, вони зійшли в погріб кам'яного будинку львівського, своїм офіційним свідченням зізнали, що на наполегливе клопотання аптекаря Єроніма, міщанина, обачного Івана Білдаги, де знайшли і списали книги, надруковані руською мовою, та необхідні інструменти для друкування книг, власність покійного

[58] Афанасій Селецький (походив із священичої родини) на початку XVII ст. був дяком, про що залишив згадку в рукописному збірнику, який власноручно переписав 1610 р. в Супральському монастирі. Як свідчить вірш «Утверди нас, Господи…» Афанасій не прийняв унії й закликав до цього своїх читачів.

Івана Москвитина, друкаря руських книг. Вартість їх [книг] разом з інструментами була оцінена і визначена запрошеними для оцінки всечеснішим Григорієм, намісником церкви Успення Пресвятої Діви Марії у місті Львові, і Йосипом, священиком церкви святого Федора у львівському передмісті, а згодом – також запрошеними для оцінки інструментів Томою Сикстом і Іваном Кавкою, майстрами столярного ремесла, так:

Насамперед, вся столярська робота, тобто друкарський прес з усіма приналежностями лише з дерева – 90 польських злотих. Далі великий відлитий мідний гвинт з нагвинтником і пластинкою, якою притискають літери, і рама, в яку вставляють літери, – всього 5 мідних речей, які важать 8 каменів, і 7 безмінів[59]. Якщо рахувати за камінь з роботою по 6 золотих, вся сума становить 52 польських золотих і 6 грошів. Далі 120 повних Біблій, в зошитах [вартістю] кожна по 4 польських золотих, та 80 неповних Біблій по 2 золотих 15 грошів. Олов'яних літер не знайдено, крім закладених у раму на один друкарський аркуш, які не оцінювалися.

Це свідчення панів лавників було дане в присутності чесних Сацька, сідляра, і Сенька Корунки.

Діялось і т. д., як вище.

Історія Львова в документах і матеріалах: Зб. док. і матеріалів / Упоряд. У. Я. Єдлінська, Я. Д. Ісаєвич та ін. – К., 1986. – С. 45.

№ 17

1586 р., січня 11 (1). – Грамота антіохійського патріарха про затвердження статуту братства українських міщан при Успенській церкві

Іоаким, Божією милостию патріарх великіа Антіохіа і Киликіа, Иверіа, Сіріа і по всему востоку солнца[60]. І пришедшу ми во град Ілвов во єпископію галицкую лвовскую і Каменца Подолского за єпископства Гедеона Болобана, в літо от созданія миру 7094, а по рожестві Господа нашего Ісуса Христа 1586 місяця генуарія в перший ден. В то время пришли перед нас і пред наше право духовноє

[59] Як бачимо, Іван Федоров користувався друкарським верстатом, що мав ряд металевих деталей і, отже, був на рівні кращих досягнень тогочасної поліграфічної техніки. Після смерті Федорова його обладнання протягом тривалого часу використовувала друкарня Львівського братства (Исаевич Я. Приемники первопечатника. – М., 1981. Про видавничу діяльність цієї та інших львівських друкарень див.: Запаско Я., Ісаєвич Я. Пам'ятки книжкового мистецтва: Каталог стародруків, виданих на Україні – Львів, 1981. – Кн. 1; Ісаєвич Я. Українське книговидання: витоки, розвиток, проблеми. – Львів, 2002. – С. 139-147, 211-221). Безмін – ручна важільна або пружинна вага (http://uk.wiktionary.org/wiki/безмін).

[60] Пропущена частина титулу патріарха.

мещане львовскіє, всі посполе, критори храма успенія Пречистия Божия матере в граді Лвові, хосячи братство устроїти[61] […], смиренії по дару светого Духа повеленієм Господа нашего Іісуса Христа світом богодухновених їх на сиє братство духовноє утвержающе їх євангелски жити по апостолским і светих отец правилом і учєнієм[62] […]. Сие богоугодноє законноє братство вишшеї писаноє і нижеї реченния обичая повинни так держати: […]. А мают ся сходити за обсиланем знамене братского в четири неділи, іли як потреба і час прилучится. І повинен кождиї брат в четири неділи пол гроша дати до скриньки братскоє. А хто би хотел вступити в сіє братство, іли мещанє, іли шляхтич, іли предмещанин, іли посполитих людеї вшелякого стану, як тутешнії, так сторонніі, маєт дати вступного грошей шест. А которії би брат мешканє мел далекоє от сего братства, тогда в рок по шести грошей маєт давати до скринки братскоє. А братя спольнє кождого року мают вибирати змежи себе старших четири брати, поручаючи їм все старійшинство церковного братства. Скринка братская маєт бити у старшого брата, а ключ – в молодшого. Лічбу мают чинити старшиї братя перед всіми, в рок отдаючи уряди свої, а єстли хто хочет старії бити, да будет всіи слуга по Христову Євангелію. А кого би братя вибирали на старійшинство, а би ся зборонял без причини слушноє, винен дати три безміни воску. А браття старшиї мают пилне перестерегати повинности своєї, проклят бо всяк творящи діла Господня с небреженієм. Казнь всім посполитая на звонниці сидіти. А єстли би брат брата словом в братстві наганьбив, маєт бити карань сідяням а вини камень воску маєт дати, і брата перепросити не отходячи і все братство перепросити. Слова непотребниї корчемниї хто би мовил в братствє, вини фульт воску, всяко слово гнило да не ісходит із уст ваших і пребивая всує словиих ваших і глумлени іх душею і тілом блудник єст. Сходячи ся до сего братства в справах упорожнившися книги законниє почитати і друг другу с послушанієм віщати. Которії би брат відал брата виступьного, не маєт єго таїти, але маєт оповісти єго в братстві, жеби бил каран, а хто би таїл злости, має бити при винном каран, як брати знайдуть[63] […].

---

[61] Грамота антіохійського патріарха Йоакима містить офіційне визнання ним статуту Львівського Успенського братства, розробленого українськими міщанами центральної частини Львова. Найдавніші документи про конфратернії в Україні – статути братств, що діяли на передмістях Львова – Благовіщенського (1542) і Миколаївського (1544), а також братства при Успенській церкві у центрі міста – об’єднання опікунів церковного майна (1586). Із середини 80-х рр. XVI ст. Успенське братство розгорнуло широку громадську діяльність, поступово перетворюючись у суспільно-політичну організацію міщан-українців. Воно відіграло велику роль у розвитку української культури та у боротьбі проти унії. Впродовж тривалого періоду при братстві функціонували друкарня і школа – один з найважливіших на той час навчальних закладів у місті (Історія Львова в документах і матеріалах: Зб. док. і матеріалів / Упоряд. У. Я. Єдлінська, Я. Д. Ісаєвич та ін. – К., 1986. – С. 372).

[62] Пропущена вставка з переказом Святого Письма.

[63] Пропущено правила поведінки братчиків і види покарання у разі їх порушення.

І теж єстли би где в которомколвек місте било братство, а не справовалибися, водле права сего церковного братского, котороє ми першеє ве Львове старійшинство законне подаєм. І да неспротивляються єму никтоже, ниже отпирається лавними братстви несовершено от нікоїх єпископ уставленими. Повеліваєм же да сему братству лвовскому всі повсюдю (!)[64] […]. Благословениє […][65] Іоакима, патриарха великия Аньтиохія, о Христі Ісусі Господе нашем, єму же слава в віки віком, амінь.

Історія Львова в документах і матеріалах: Зб. док. і матеріалів / Упоряд. У. Я. Єдлінська, Я. Д. Ісаєвич та ін. – К., 1986. – С. 47-48.

№ 18

1586 р., січня 25 (15). – Послання антіохійського патріарха Йоакима V до українського населення із закликом допомогти в будівництві церкви, школи, друкарні та шпиталю у Львові

Иоаким, Божією милостію патріарх великія Антіохія и Киликі, Іверія, Сирія і по всему востоку солнца.

Преосвєщенним і в бозе велебним архієпископом і єпископом, честним архімандритом, ігуменом, протопопом, священником і всему причту церковному, ясне велможним їх милостям княжятом, паном воєводам и кашталяном, старостам, зацне урожоним паном подстаростим і всякому вряду належачому. Также всему стану рицерскому, славетним паном войтом, бурмистром, радцам і всім повсюду православним християном.

Ознаймуєм сим нашим листом, їж ве Лвове в місте християнская церков строєнієм поновлятися, то єст наукою писма светого і хотят с помочю Божею панове мещане, лвовскіє школу закладати для наученья дітем християнским вшелякого стану, которие би міли учитися писма светого грецкого і словенского, да не будет род їх християнский, аки бесловесен ненаучения ради. І теж купили друкарню писма словенского і греческого ку тойже школе потребную, в полтори тисячи золотих заставленую. І теж церков хотят муровати новую і дом на школу і дом на друкарню і дом на шпитал просто все поновляючи законное строєніє.

Протож тую справу до відомости ваших милостей всім доносим, вдаючися с покорною прозьбою до ласки вашех милостей благочестивих и христолюбивих православних християн, просячи о споможене богоугодних сил діл для розмноженія хвалити Бога во тройци єдиного і ко вашей посполитой потребі вам і дітем вашим, понеже ненаученія ради умалісте всіх благ небреженія ради закона Бо-

[64] Пропущено розповідь про обов'язки членів братств, заснованих в інших містах.

[65] Пропущено частину титулу патріарха.

жия, забил єси закона Бога твого, забуду тебе, і аз рече Господ, і спитайте, рече писанія, да поживете богоугодно о Христе Ісусе, Господе нашем, Благословеніє Божиє і благодат светого Духа буди со всіми вами, і благословеніє Іоакима, патріарха великія Антиохія. Амінь.

Писан ве Львов[е], місяця ген[варя] 25, рок[у] Бож[ого] 1586.

Історія Львова в документах і матеріалах: Зб. док. і матеріалів / Упоряд. У. Я. Єдлінська, Я. Д. Ісаєвич та ін. – К., 1986. – С. 48.

№ 19

1587 р., жовтня 8. – Статут новоутвореної школи Успенського братства у Львові з програмою шкільного навчання

Волею Божією, совітом і повелініем святійшаго Іоакима, патріарха великий Антиохія, і благословеніем Гедиона Болобана, єпископа галицкого, лвовского і Каменца подолского, в місті Лвові при церкві Успенія Пречистия Божія матере составися школа грецкая і русская, ведле стародавних обичаєв і порядков святих отець закону греческого, великим стараньєм і накладом, і пилностю мещан лвовских руского народу, святого закону грецкого, і милостинями всіх православних християн, як стану духовного, также особ княжецких (!), панских, шляхетских і всего посполитого народу, даже і до убогих вдовиц, промишляючи о всяком недостатку законноє науки[66]. Нерадивих чоловек подвизающе, противних же уста заграждающе, даби отсюду злобі ізмінившеся, благих начало восприяти і по всей братії спасенію распространитися. Изміненіє бо злоби начаток єсть во спасеніє. Близ біди спасеніє.

Даскал, ілі учител, сея школи мает бити благочестив, разумен, смиреномудрий, кроток, воздержливий, не піяница, не блудник, не лихоімець, не гнівлив, не завистник, не сміхостроітель, не срамословник, не чародій, не басносказатель, не

[66] Статут Львівської братської школи був розроблений львівськими міщанами Ю. та І. Рогатинцями, І. Красовським, Д. Красовським, Л. Маленьким та іншими не пізніше 1585 р. Скориставшись із перебування на Галичині наприкінці 1585 – на початку 1586 р. антіохійського патріарха Йоакима V, а в 1589 р. – константинопольського патріарха Єремії II Траноса, львівські братчики домоглися від них грамот з підтвердженням статуту братства і визнанням за ним права контролю за діяльністю єпископа (Ісаєвич Я. Братства та їх роль в розвитку української культури XVI–XVIII ст. – К., 1966. – С. 34-35; Його ж. Успенське Ставропігійське братство та передміські братства. Громадсько-політична діяльність братств // Історія Львова: У 3 т. / Під ред. Я. Ісаєвича, М. Литвина, Ф. Стеблія. – Львів, 2006. – Т. 1: 1256-1772. – С. 141-147; Капраль М. Історіографія Львівського Успенського братства // Україна в минулому. – К.; Львів, 1992. – Вип. 1. – С. 54-71; Його ж. Брати Рогатинці – старійшини Львівського Успенського братства // Україна в минулому. – Львів, 1992. – Вип. 2. – С. 50-60; та ін.).

пособитель єресем, но благочестію поспішитель, образ благих во всем себе предпоставляюще, і всицевих добродітелех да будут і ученіци, якоже учитель їх.

Таковому учителю кождий приводячи і даючи сина і приятеля, і прочих на науку, маєт взяти з собою сусіда єдинаго ілі двох, да при устіх двою і трієх свідителеи станет всяк чоловек. І чинити з даскалом постановеня о науці і о всем порядку, ведле реїстру сего нижеписаного. І маєт ему найпервіє той реєстр прочитатися, аби відал, яковим способом будуть сина єго учити. І яко би міл ему в том порядку не прешкажати, але помагати всяким способом дітину ку науці і послушенству даскаловому приводячи, як правдивий отець, хотячи потіху і по праци благий плод видіти. І маеть в реєстр по обичаю вписатися.

І даскал, взявши порученоє ему дітище, маєть єго учити с промислом доброє науки. За непослушенство карати, не тиранский, но учителский, не вишше, но по силі, не роспустне, но покорне і смиренне, не толико мирский, но і вишше мирских. Аби тиж непилностю своєю ілі заздростю, ілі лукавством не зостал винен ні за єдиного Богу вседержителю і потом родичом єго і єму самому, кгдиби час ему зволок, а єго от іного чого забавил. Писано бо єст: злий, лукавий, лінивий рабе, почто не отда сребро моє торжником, да пришел аз взял бих со лихвою. І паки шадяй жезла ненавидит сина. І аще без наказаній били бихом, убо любодійчища бисте били, а не синове.

Сідати мают каждий на містци своєм певном, назначеном ведле науки, который болше уміет, сідіти будет вишше, би і барзо нищ бил. Который менше уміти будет, на подлійшим містци сідити маєть. Речено бо: імящему везді дано будет.

Богатий над убогих в школі ничим вишший немают бити, толко самою наукою, плотію ж равно вси. Вси бо єсми о Христі братія, Христа глави єдиної уди. Ні єдин же уд – око руці і рука нозі речи может: не требі ми єси.

Учити даскал і любити маєть діти вси заровно, як синов богатих, так і сирот убогих, і коториї ходят по улицам, живности просячи, як который ведле сили научитис может, толко не пилній єдиного, ниж другого, учити. Писано бо: всякому просящему у тебе – дай і хотящому у тебе взяти – не возбрани, хощу бо всім спастис і в разум істинний прийти.

Сходитися мают хлопята до школи на годину певную, то єсть дня великаго на 9-ю годину, аби вси стали. Также тиж і інших дней менших, яко постановит даскал. І пущати їх по науці додому в певную годину. Писано бо: все да дійствуєм во славу Божїю і в подобноє время.

В каждий поранок маєть пилне смотріти даскал, єсли которого би хлопца не било, маєть по него послати зараз і довідатис причини, для котороє не пришол. Єсли б не забавил інде ігранєм, ілі дома ся обленил, ілі над потребу спал і затим би до школи не пришол, довідатися всего і привести єго мают. Бо писано: і іних страхом і нуждею спасай.

Рано ся зшедши всі на годину назначеную, не мают почати ся учити, аж молитви і предсловіє обични проговорять. Речено бо: в началі діла твоєго Бога поминай.

В школі мают бити діти розделени на троє. Єдини, коториї ся будут учити слов познавати і складати, другиї, коториї ся будут учити читати і напамять многих річий ся учити. Третії будуть ся учити читаючи викладати, розсужати і розуміти. Рече бо Павел святий: єгда бих младенец, младенческая мудроствовах и смишлях, єгда же достигох во муж совершен, млека не потребую.

Порану напервіє по молитвах мают мовити кождий вчерашнюю науку свою і писмо своє, што дома писал, виклад науки своєї показовати мают. І потом учитися мают друбли, псалтири ілі граматики з розвязованьєм єї і іним многим потребним наукам, яко обачить на тот час ведле потреби.

По обіді мают хлопци писати собі самі на таблиці кождий свою науку, виданую їм от даскала, кромі малих, которим сам винен будет даскал писати. А в школі научившися о трудних словіх спитовати мает єдин другого, додому отходячи ілі до школи приходячи. А увечер, з школи пришедши додому, діти мают пред родичми своїми ілі посторонії діти всякого стану, живучи у господах, пред господарем своїм науку тую, што в школі учили, прочитати повинни з викладом, по обичаю науки школьноє. А што учили того дне, мают увечер дома написати і до школи принести порану, показати пред даскалом своїм, даби всякий плод науки познавался. Всяко бо древо от плода познавати подобаєть.

Повинен будет даскал учити і на письмі їм подавати от Святого Євангелія, от книг апостольских, от пророков всіх, от отець святих ученія, от философов, от поетов, от гисториков і прочая. Вся бо єлика аще писана суть, і нашему наказанію писана суть.

В суботу мают поновляти всіх річий, котрих ся учили през тиждень, і учити ся мают пасхалій і луннаго теченія, і личби, і рахованя ілі мусик церковного пінія, вся бо писанія богодухновенна і полезна суть к наученію.

По обіді в суботу мает даскал з дітьми намовлятися час немалий болше, нижли во дни иниє, учачи їх страху Божієму, і обичаєм встидливим младенческим, яко мают бити во церкви против Богу, дома против родичом своїм і інде іним цноту і встид заховивати, Богу мовно і єго святим – честь и страх, родичом і даскалови – послушенство, посполите против всім – покору і уважене, собі самому – встид і цноту. І тиє річи знову вливани в дітинку мают бити. На што їм памятного мает не боронити по чаши школной іспити. Писано бо єсть: любяй сина прилежніє наказуєть, а не любяй щадить жезла. І паки отрочатю безуміє на сердци привязано, жезлом же ізженеши є. Новоє бо вино во міхи новиє вливают, і обоє соблюдется.

В неділю і в праздники Господськія со всіми маєть даскал, поки пойдуть до литоргії, розмовляти і їх учити о святі і празднику том. І увити їх волі Божії. А по обіді Євангелію і апостолу праздника того мает всіх научити. Блажен бо, рече, поучаяйся закону Господню день і нощь.

Двох ілі чотирьох хлопцов, на кождий тиждень іншій, порядком, мают на сохраненіє виставляти, з чогося ні єдин вимовляти может, кгди на него черга прийдеть. Діло їх будет раній до школи прийти, школу помести, в печі затопити і у дверей сідіти, а которії виходять і входят, о всіх відати. І которийся би не учили,

пустовали ілі в церкві нерядне стояли, ілі, додому йдучи, обичайне би ся не заховали, написовати і оповідати їх мают. Речено бо: блюдітеся, како да опасно ходите. Не яко немудри, но яко премудри, іскупующе врімя, яко дніє лукави сут.

Кгди би тиж хлопец во єдин день до школи ходил, а другий день занедбавал, і так єдно час би собі тратил в речи при школі, таког болще не приймати, бо і барвір[67] кгдиби хорог[о] во єдин день лічил, а в другий занедбал, місто зліченя в болшую би хоробу єго приправил. Рече бо: всякого брата, не по чину ходяща, отрицайся.

Отцеве о дітех їх ілі господареве о порученних їм і дітех сторонніх мают міти упоминаня от даскала, і от братей строїтелей школних, аби діти в доміх ведле порядку науки школное справовалися, цвиченє і людскост повинную часов своїх показуючи всякому стану. А єсли би нішто науці спротивного в дітех ся найдовало, досвітчено маєть бити. Єсли би даскал непилностю якою ж ілі родича, ілі господаря непорядком своїм в навці і обичаєх добрих би прешкажали, маєт то бити повинному присужено.

Кгди би тих кто хотіл от даскала сина своєго на потребу іную взяти, теди не безочне, ані през кого іного, толко сам своєю особою і притом же чловеку єдином ілі двох, при которих єго отдал на науку, взяти єго маєт, аби ся тим уближеня не діяло учню і ему самому за непорядноє поступованіє, так тиж і даскалови, от которого би неотповідне учня взял, кгди ж тот порядок всі иниї ремесници мают, кгди при людех і порядне не толко сина, але і слугу до ремесника приказують. І потом, кгди ся чого научить, тим барзей занехати того не хотят, многих зобравши, статечност і терпливость родичої і єго залецают, охколя і містрови великая потіха, кгди видить учня не подлійшаго, што далеко болше в школах і людей християнских міти потреба. Писано бо: всяк, делаяй злая, не приходить ко світу, творяй же істинну грядет ко світу, да явятся діла єго яко о бозі суть соділанна.

Єсли би і сам учитель ілі от ученик єго нікто бил творцем річей тих, їх же закон не повелівает, но обаче і претит, сирічь блудник, піяница, тать, кощунник, нерадив, сребролюбец, клеветник, величавий, таковаго не толико учителем, но ниже жителем зді отинюдь да не будет. Да не соблазните, рече, ні єдинаг[о] от малих сих вірующих во імя моє. Поне сам сопротивен сий заповідем Господним, како иніх у ціломудрити і на ползу наставити может. Сам бо Господь рек: не можете добрі глаголити злиї суще. І паки, всяку лозу, не творящу плода добра, посікают і во огнь вомітають.

Школи лвовскоє наука починаєтся. Напервей научившися складов литер, потом к грамматики учать, при том же і церковному чину учать, читанью, спеванью. Также учать на кождий день, аби діти єдин другого питал по-грецку, аби ему отповідал по-словенску. І тижь питаются по-словенску, аби їм отповідано по простой мові. І тиж не мают із собою мовити простою мовою, єдно словенскою і грецкою. А так нині тому учатся, до болших наук приступуючи, ко диалек-

[67] Йдеться про цирульника, який займався лікуванням людей.

тице і реторице, коториє науки по-словенску переведениє, винайдено в школі Львовской, руским язиком списано, диалектику і реторику, і иниє философскиє писма, школе належачиє. А обичає всея школи і порядки всі в сем листе много би писати.

Волею Божією вси купно братіа о Христі храма Успеніа Пречистия Божіа матере, гражане львовскиї, желающе іміти строєніє ізрядноє во училищи сем, в нем же учащим писанію словенску і руску. Вдахом к сим от братіа нашея мужа два ради всякого бреженіа і всяко не по узаконенію строєніа сего безчиніє іспрavляти. Творен ми же і гласен ми, да достовірно будеть всякому, хотящу испитно відіти, училища сего строєніє, ілі отрока своєго ко наученїю отдати.

В літо от созданіа миру 7096, а от воплощенїа Господа нашег[о] Ісуса Христа 1587, месяца октевріа 8 дня.

Історія Львова в документах і матеріалах: Зб. док. і матеріалів / Упоряд. У. Я. Єдлінська, Я. Д. Ісаєвич та ін. – К., 1986. – С. 50-53.

№ 20

1588 р., Вільно. – Лист братчиків міста Вільно Львівському братству про культурні зв'язки між ними

Прислали ви нам початок, зразок святого писання граматичного мов грецької і слов'янської[68], повчаючи нас, щоб ми прийняли з благорозумністю, щоб і інші [книги Львівського братства] достойні були [одержати], як сказано в Євангелії. Розглянувши їх уважно, просимо спасителя нашого, щоб він, яку вже почав, таку нехай і докінчить у вас благодать оцю. Якщо ж він сподобить вас благодарственний і спасительний початок цей завершити, просимо вас, хай залишок благодаті їх буде і в нас з залишком. Простіше кажучи, сто або двісті книг пошліть нам, виставивши за них відповідну ціну; а ми з подякою вашій любові вказану [ціну] вам перешлемо. При книгах і дяка [вчителя] або навіть двох, що зможуть достойно роз'яснити і інших навчити, просимо, пошліть, яким тут життя і всякий достаток для задоволення тілесних потреб буде достойний. Про це і про інше просимо, тому що у вас всього багато – і в вірі, і в слові, і в розумі, і в усякому старанні й любові до нас, – хай і в цій доброчинності багатими будете, щоб у всьому була рівність, як є писано: «Чого багато – не примножив, чого мало – не зменшив». А щоб ми стали одностайними і благопотрібними одні одним, посилаємо вашому братолюбству тридцять книг порядків, тобто чину братства нашого, з яких одну, просимо, прочитайте перед усією братією. І ще

[68] Мовиться про видану Львівським братством граматику грецької та слов'янської мов, під назвою «Адельфотіс».

книгу «Маргарит»[69], в якій є і про вірменську єресь, посилаємо вашій благорозумності, яку прийміть любовно.

Історія України: Хрестоматія: У 2 ч. – К., 2004. – Ч. 1 / Упоряд. Б. І. Білик та ін. – С. 292-293.

№ 21

1592 р., жовтня 11, Варшава. – Привілей Сиґізмунда III берестейським православним жителям з підтвердженням заснування братства при церкві Св. Миколая

Во имя Божое станься, ку вѣчной памети и змоцненью речи нижей описаное. Мы, Жикгимонтъ третій, Божью милостью король Полской. Ознаймуемъ симъ нашимъ листомъ, кому то вѣдати будеть належало, нинѣшнимъ и напотомъ будучимъ: што жъ мы господаръ, щастливѣ пануючи надъ людомъ народовъ хрестіяньскихъ въ паньствахъ нашихъ, не толко стародавныхъ правъ, свободъ и вольностей сторожомъ и оборонцею будучи, але завжды при надаванью и примноженью вхъ обывателемъ панствъ нашихъ ласкавѣ ставечися, и тымъ болшою хутью надо все помноженья хвалы Божее и порадковъ слушныхъ захованья зычачи, за донесеньемъ намъ прозбъ отъ становъ многихъ и на чоломбитье мѣщань мѣста нашого Берестейского, людей народу Руского закону Греческого, братьи церковного братства, церкви заложенья светого Николы предѣла Богоявленья, прозываемого Глеба и Бориса, зъ ласки нашое господарьское позволяемь имъ для свободного и спокойного уживанья всякихъ обыходовъ церковныхь и розширенья хвалы Божое набоженства ихъ, водлугъ порадку мѣсть нашихъ столечныхъ, Виленьского церкви светое Троицы, а и Лвовского церкви светое Пречистое, и волностей отъ насъ господара братству мѣста Виленского в Львовского наданыхъ; также водлугъ благословенства и листу пастыра ихъ, въ Бозѣ велебного Мелентея Хребтовича Литаворовича Богуринского, епископа Володимерского и Берестейского, архимандрита Кіевского манастыра Печерского, который отъ нихъ и передъ нами покладанъ былъ подъ датою року тисеча пять сотъ деветдесятъ первого, мѣсеца октября двадцать шостого дня, съ подписью руки […], то есть: напервей, братство церковное, которое собѣ; злюбили для справъ побожныхъ, водлугъ застановенья своего, мають мѣти и во всемъ ся въ немъ

[69] Марґари́т (греч. Μαργαρίται – перлини) – візантійські та руські збірники Слів Йоана Златоуста. Вони не мали чітко визначеного змісту. В найбільших грецьких списках число Слів доходило до 70-80, у слов'янських списках їх зазвичай налічувалося бл. 20. «Марґарит» був виданий в Острозі (1595-1596), у Москві (1641 і 1698) та, за деякими даними, у Вільні (не пізніше 1588). Перу князя А. Курбського належить «Новий Марґарит» – авторський переклад вибраних Слів Йоана Златоуста з різними додатками. Ця праця на сьогодні збереглася у двох списках (http://ru.wikipedia.org/wiki/Маргарит).

рядити и справовати порадкомь и прикладомъ мѣсть нашихъ Виленского и Львовского вечными часы, и домъ ихъ братской, въ которомъ справы братства церковного отправовати будуть, отъ всякихъ платовъ и повинностей нашихъ господарьскихъ в мѣстскихь, и отъ стоянья въ нихъ гостей всякого стану, такъ пры бытности, яко в въ небытности нашой господарьской, вызволяемъ и волнымъ чинимъ вѣчне, такъ тежъ олтаръ, въ которомъ попъ ихъ братской служити будеть водлугъ листу волности, отъ владыки Берестейского имъ на то даного, ихъ заховуемъ, и нихто имъ въ томъ переказы жадное до пределу Глеба и Борыса становъ духовныхъ и свѣтскихь чинити и входу волного церковного забороняти не маеть. А для науки дѣтей народу хрестьянского всякого стану, ку оздобѣі и пожитку Речи Посполитое, позваляемъ мѣти школу Греческого, Латинского, Полского и Руского языка, и людей учоныхъ въ тыхъ школахъ вольно ховати духовного в світского стану братскимъ имъ самымъ; церковъю, олтаромъ, попами, школами и всею челедью братскою, также и грунтами, до братства и олтара належачими, не маеть нихто справовати, только они сами братство вышъпомененое зоставуючи, во всемъ цалѣ зь звирхности пастырства владыки Володимерского и Берестейского. А хто бы тежъ зъ доброе воли своее на тое братство ихъ церковное што надалъ, албо тестаментомъ отписалъ, и потомъ хотя што и безъ тестаменту надасть, албо отпишеть, такъ речи рухомые, яко и лежачіе, то на вси потомные часы при ономъ братствѣ ихъ церковномъ вѣчне зоставати маетъ; чого имъ никоторый врадъ таковыхъ речей отъ того братства отдаляти и одыймовати не маеть. И на то дали есмо братству церковному Берестейскому сесь нашь листъ, съ подписомъ руки нашое господарьское и зъ нашою печатью.

Писанъ у Варшавѣ, на соймѣ валномъ, лѣта Божого Нароженья тисеча пять сотъ деветдесятъ второго, мѣсеца октебра первогонадцатого дня. – Подпись руки господарьское. Матей Война, писаръ.

Акты ЮЗР. – СПб., 1863. – Т. 1. – С. 243.

№ 22

1592 р., жовтня 15, Варшава. – Сиґізмунд ІІІ, на прохання київського воєводи князя Костянтина Острозького та новогрудського воєводи Федора Скумина, підтверджує всі права та привілеї Львівського Ставропігійського братства, дозволяє заснувати школу та друкарню з умовою, що дані права не суперечитимуть правам міста та Римо-католицької церкви

Сиґізмунд, Божою ласкою король (*титулатура*). Повідомляємо даною нашою грамотою всім та кожному, кому це потрібно. Що під час вального сейму королівства щасливої нашої коронації, який відбувся в Кракові, ми схвалили всі права, привілеї, вільності, свободи і прерогативи як духовних, так і світських будь-якого стану і становища людей у будь-яких місцях і обіцяли під присягою, про це складе-

ною, оберігати усі їхні і кожне [право] зокрема, свято і непорушно, а також, зважаючи на нашу побожність, бажаємо поширення і зміцнення усіх релігійних постанов, особливо тих, які підносять похвалу тричі найкращому та наймогутнішому Богу і [віддають] честь Богородиці Діві, ми на клопотання ясновельможних Костянтина, князя з Острога, київського воєводи, маршалка Волині і володимирського, і Федора Скумина, новогрудського воєводи, гродненського й олитського наших старост, з предків фундаторів і опікунів церкви грецького обряду Успіння Пречистої Діви Марії, які від імені наших міщан – українців при тій самій церкві, що міститься в межах мурів Львова, [просили] нас, щоби братству тієї церкви під титулом Успіння Пречистої Діви Марії, заснованому спочатку Йоакимом, патріархом великої Антіохії, а підтвердженої Ієремією, константинопольським патріархом, і врешті на їхньому руському, грецького обряду, соборі в Бересті, визнаному, ствердженому та схваленому, а також правила, канони, статті, права, якими це братство забезпечене і які записані в його статуті на зразок Віленського братства цього ж грецького обряду[70], що й ми нашим спеціальним привілеєм підтвердили, разом з будь-якими свободами, вільностями, гарантіями, постановами, декретами, правами, привілеями, обрядами, володіннями, фундаціями, даруваннями, записами, які були надані цьому братству як нашими найяснішими предками, так і будь-ким іншим, а особливо надані, записані, здійснені, подаровані на довічний вжиток та постійне користуваня і згідно зі звичаєм досі збережені, і яких дотримуються, зокрема ж [привілеї] на встановленя школи, де б навчалися вільних наук, і друкарні для друкування книг, яка була здавна при цій церкві встановлена і введена, й кілька років тому зреформована. Ми вважали нашою королівською повагою схвалити і підтвердити усе це, що описане і міститься у власних привілеях та інших документах згаданої церкви та братства, чим вони користуються [й] що їхні старші і провізори тримають, чим володіють і управляють, не інакше, як тільки усе разом і кожне зокрема – увесь дослівно переписаний і наведений їх зміст. І так [не порушуючи цією нашою спеціальною грамотою публічних прав і привілеїв нашого міста Львова та Римо-католицької церкви, а залишаючи [їх] недоторканими], схвалюємо, скріпляємо, ратифікуємо, підтверджуємо і хочемо, щоб це все отримало силу постійної міцності і щоб усі й окремі [люди] цього дотримувалися і зберігали. Для більшого довір'я до справи та очевиднішого засвідчення ми підписали цю [грамоту] нашою рукою і наказали підвісити до неї печатку нашого королівства.

Дано у Варшаві на вальному сеймі королівства 15 жовтня, року Божого 1592, нашого панування 5 року.

Сигізмунд, король.

Альберт Сенковський [писар].

Привілеї національних громад міста Львова (XIV–XVIII ст.) / Упоряд. М. Капраль. – Львів, 2000. – С. 57-59.

[70] Насправді ж статут Львівського братства від 1 січня 1586 р. став взірцем для Віленського братства, а не навпаки.

№ 23

1604 р., Львів. – Запис у книзі протоколів Львівського Ставропігійського братства про прийняття до братської школи викладачами І. Борецького та Ф. Сидоровича

Прийнятий бил от всего братства до школи за ректора Іоан Борецький, которому братя подали в моц школу, также и порядки школниє. І поступили му на каждий квартал давати по золотих полских 10. За що он подяковавши братіям, таковую контентацію завдячне принял і офіровался дітей кгрецкого і латинского язика учити.

Тимже теж обичаєм приняли братія Феодора Сидоровича так до церковноє праци, як теж до ученія дітей язика словенскаго. За що му контентацію наменили на каждий квартал по золотих полских – 5. Так же теж і тот от братій таковую контентацію завдячне принял.

Історія Львова в документах і матеріалах: Зб. док. і матеріалів / Упоряд. У. Я. Єдлінська, Я. Д. Ісаєвич та ін. – К., 1986. – С. 66.

№ 24

1604 р., січня 29, Львів. – Скарга друкаря Симона Будзини на Львівського владику за невиплату йому заробітку, неповернення друкарського знаряддя та ув'язнення

Чесний Симон Будзина, друкар руських книг, з'явився особисто перед урядом та цими гродськими старостинськими книгами і запротестував урочисто проти благочестивого Гедеона Балабана, львівського владики, з того приводу, що він [Балабан] у найближчу суботу після Богоявлення [9.01] подав причину, зв'язану з кривдою позивача, якої він доходить судовим шляхом з тим же благочестивим владикою Балабаном, за загарбання його інструментів для друкування книг, а також неповернення певної грошової суми та деяких харчових продуктів, належних Будзині від згаданого владики на підставі договору, в справі якої [кривди] ведеться судовий процес. Щоб приспати чуйність Будзини [цей же владика] подружньому запропонував Будзині арбітраж та запросив його до свого дому біля церкви Св. Юрія грецького обряду у Львові. Коли Будзина, довіряючи проханню і не підозрюючи ніякого лиха, прийшов туди, насамперед почув від розгніваного Балабана зневажливі слова, що ображали його честь, потім за наказом владики замкнено його у в'язницю під вартою. Так у цій в'язниці згаданий Балабан переслідував його то погрозами, то фальшивими обіцянками та примушував підписати таку угоду, яка подобалася Балабану, але цілком заперечувала кривду. Він

[Будзина] був приневолений до того, якби не допоміг собі втечею з в'язниці та з-під сторожі. Тепер він перебуває під наглядом осіб, підвладних благочестивому владиці; з приводу того, що вище вказано, він протестував і вніс та урочисто пред'явив свою скаргу проти вищезгаданого владики.

Соціальна боротьба в місті Львові в XVI–XVIII ст.: Зб. док. / Під ред. Я. Кіся. – Львів, 1961. – С. 117-118.

№ 25

1605 р., січня 22 (12), Сочава. – Лист молдавського господаря Єремії Могили[71] Львівському Ставропігійському братству з проханням допомогти купити папір і підшукати дяків для переписування книг

Єримія Могила воєвода, Божиєю милостиєю господар земли Молдавскоє.

Славетним паном братству Лвовскому здоровє і всего доброго от Господа Бога зичимо.

Ознаймуємо вашим милостям, иже смо послали до Лвова дяка нашего Андрея для купованя папіру на писанє книг, так тиж и для дяков до писаня книг на потребу нашу. Прето жадаємо ваших милостей, иже бисте єму ваша милост били помочни яко купованє того папіру, так тиж и для одшуканє дяков до писаня книг.

Сторони справи вашей до короля его милости, теди єсмо через посли наши в конструкції до єго королевскоє милости подали, так тиж и устноє мовенє до короля его милости послом нашим єсмо злицили. При том здоровє і всего доброго от Господа Бога вашим милостям зичимо.

Дат з Сочави, 12 генвара року 1605.

Єремій воєвода, господар.

Також и лист наш посилали черес посли наше до его королевское милости, причинии за вами усими.

Історія Львова в документах і матеріалах: Зб. док. і матеріалів / Упоряд. У. Я. Єдлінська, Я. Д. Ісаєвич та ін. – К., 1986. – С. 66.

[71] Могила Єремія – господар Молдавського князівства в 1595-1606 рр., батько Петра Могили.

№ 26.

1615 р., січня 3, травня 18, Львів. – Записи у рахунковій книзі Ставропігійського братства про спробу унійного митрополита Велямина Рутського захопити Онуфріївський монастир, в якому була друкарня, і рішення міського суду з цього приводу

Року 1615, генваря 3.

Пан Руцкій з Мурохувским кгди до монастира кгвалтом нашедши, где сталася битва і дзвонили на кгвалт, котрого кгвалту правнє на нас доходил і коштуєт то немало.

Напрод пану старості далисмо злотих 7 і грош дєсят.

Прокураторови[72] Сухорабському – чирвоних злотих 2.

Прокураторови в замку другому – копу і грош 5.

Пану гетманови чирвоних злотих – 5.

Пану Руцкому самому коберец і за колоду овса грош – 80.

Слугам пана Морохувского басарунку далисмо злот – 40.

От квіту в замку далем грош – десят.

Тогож року, мая 18.

Староста посажал предмещан, а мещан на ратуш позивал, повідаючи жесте гвалт учинили, откуповатися і видалисмо:

Напрод посполитих пінязій, котриє зложены били на оборону правную до Варшави на сейм злотих – 92.

Еще до тоїж суми приложилисмо власних братских пінязій з скарбу містцкого злотих – 18.

і далисмо всего старості чирвоних злот – пятдєсят.

Історія Львова в документах і матеріалах: Зб. док. і матеріалів / Упоряд. У. Я. Єдлінська, Я. Д. Ісаєвич та ін. – К., 1986. – С. 71.

72 Прокуратор – повірений у суді, адвокат.

№ 27

Мелетій Смотрицький

ΘΡΗΝΟΣ
ТОБТО ПЛАЧ ЄДИНОЇ СВЯТОЇ ВСЕЛЕНСЬКОЇ АПОСТОЛЬСЬКОЇ СХІДНОЇ ЦЕРКВИ, З ПОЯСНЕННЯМ ДОГМАТІВ ВІРИ. ПЕРШЕ З ГРЕЦЬКОЇ МОВИ НА СЛОВ'ЯНСЬКУ, А ТЕПЕР ІЗ СЛОВ'ЯНСЬКОЇ НА ПОЛЬСЬКУ ПЕРЕКЛАДЕНИЙ ФЕОФІЛОМ ОРТОЛОГОМ, ТІЄЇ Ж СВЯТОЇ СХІДНОЇ ЦЕРКВИ СИНОМ

(Фрагмент у перекладі зі старопольської мови)

РОЗДІЛ 1,

в якому міститься плач або нарікання Церкви Святої Східної на злочинних синів.

Горе мені, злиденній, ой леле, нещасній, звідусіль в добрах моїх обідраній, ой леле, на ганьбу тіла мого перед світом із шат роздягненій! Біда мені, незносними ладунками обтяженій! Руки в оковах, ярмо на шиї, пута на ногах, ланцюг на стегнах, меч над головою двосічний, вода під ногами глибока, огонь з боків невгасимий, звідусіль волання, звідусіль страх, звідусіль переслідування. Біда в містах і в селах, біда в полях і дібровах, біда в горах і в земних безоднях. Немає жодного місця спокійного, ані житла безпечного. День у болістях і ранах, ніч у стогнанні й зітханні. Влітку спека до млості, взимку мороз до смерті: бо ж гола-голісінька і аж на смерть гнана буваю. Колись гарна й багата, тепер споганіла й убога. Колись королева, всьому світові люба, тепер усіма зневажена і спечалена.

Приступіть до мене, усі живі, всі народи, всі жителі землі! Послухайте голосіння мого і дізнайтесь, якою я була колись, і подивуйтеся.

Перша оздоба Східної церкви

Посміховищем тепер світові стала, а колись була дивом дивним і людям, і ангелам. Оздобленою була перед усіма, принадною і милою, гарною, як вранішня зоря удосвіта, красною, як місяць, чарівною, як сонце, одиначкою у матері своєї, вибраною неньці моїй рідній за єдину чисту голубицю непорочну, ані жодної близни і зморшки або чогось такого не маючи. Олія розлита – ім'я моє; криниця води живої – назвисько.

Вгледівши мене, дочки сіонські[73] найблагословеннішою королевою проголосили. Коротше кажучи, тим я була між дочками сіонськими, що Єрусалим між усіма містами жидівськими; що лілія між терням, тим я була між дівицями.

Через ту красу зажадав король, кращий з-поміж синів людських, вроди моєї, а полюбивши мене, вічним шлюбом з собою з'єднав.

---

[73] Сіон – пагорб в Єрусалимі, на якому, згідно зі Святим Письмом, була резиденція царя Давида, а також храм Бога Ягве. У Біблії Сіон називається містом Давидовим, святою горою, житлом і домом Божим, царственним містом Божим; у переносному значенні – царство Боже на землі і на небі, місце перебування Бога на небесах.

Церква Східна од власних синів своїх терпить

Діток народила і зростила, а вони зреклися мене, стали мені посміховиськом і глумом. Бо роздягли мене з шат моїх і голою з дому мого вигнали: одняли оздобу тіла мого і голови моєї окрасу забрали. Що більше! Вдень і вночі зазіхають на бідну душу мою і про згубу мою постійно мислять.

О ви, котрі стоїте передо мною, ви, котрі дивитесь на мене! Послухайте і зважте, де є болість, подібна до болісті моєї? Де є туга і жаль, подібні до гризот моїх? Діток вродила, пильно їх ростила, а вони мене зреклися і привели до упадку.

І тому сиджу зараз, як одна із удів розплаканих[74]. Колись пані сходу і заходу сонця, півдня і північних країв, удень і вночі плачу. І сльози по щоках моїх, як потоки річкові, течуть: всі мене покинули, всі мною згордували. Рідні мої далеко од мене; приятелі мої неприятелями мені стали; сини мої, ящуриному позаздрившi племені, плоть мою отруйними жалами жалять.

Слухайте жалісної моєї повісті всі народи, беріть у вуха всі, що живете в окрузі світу!

Сини і дочки мої, котрих зродила і зростила, зоставивши мене, пішли за тою, котра ними не боліла, аби з набутком із дорідності її насититись. Священиків моїх осліпило, пастирі мої (не хотячи знати, що про душу йдеться) оніміли, старші мої одуріли, молодь моя здичавіла, дочки мої до розпусти вдались. І всі одним намислом, Бога і правду його занедбавши, на душу мою заповзялися. Роззявили пащеки свої, шиплять та скрегочуть на мене зубами своїми, мовлячи:

– Настав уже день той, на який ми чекали. Ходімо і позбудемось її, і викорчуємо із землі пам’ять про неї!

Що б любити, так паплюжать мене, і добро моє злом мені оддають, і ненавистю за любов мою віддячують. Дали мені, замість коштовних шат моїх, зітліле лахміття. І стала я їм кісткою поперек горла.

О болісте душі моєї! Ой леле мені, обшарпаній, біда мені, погордженій!

Притупилася від безупинних сліз бистрість очей моїх, розтривожилось усе всередині у мене: завмерло в стражданні життя моє, і літа мої в зітханні застигли, розвіялись, як дим, дні мої, а кості мої, як вижарені, висохли. Посічено мене, як сіно. І зав’яло серце моє од голосного плачу мого. Присохло тіло моє до костей моїх.

Роздерли на мене пащеки свої, як пащеки неприятельські, словами зрадливими і облудними наповнені. Взяли сокири в руки свої і шукають душу мою, аби її погубити.

Звідусіль сіті, скрізь ями, звідусіль отруйні жала. Там вовки драпіжні, а там леви розлючені. Звідси дракони ядовиті, а звідси василиски люті. Не бачу, куди повернутись, не знаю, куди податись, до кого голову свою прихилити, кому себе в оборону дати.

---

[74] Відповідно до закону Мойсея, вдови повинні перебувати під особливим захистом: вони можуть збирати колоски, що залишилися на полях, їхню худобу чи одяг не можна брати в заставу, їх потрібно запрошувати на бенкети, супроводжувані жертвами. Християнська Церква також декларувала опіку над вдовами.

Чи не є се, о небо і земле, нова болість і нечуваний жаль, що синів породила і виходила, а вони мене зреклися?

Одному мужеві панною була пошлюблена, одному в заміжжя була віддана, з одним зачала, в однім лоні носила, одним молоком живила, та різних, однак, звичаїв (ой леле!) синів на сором і болість свої бачу. Немає нікого серед них, хто б вітця наслідував. Немає жодного, котрий би йшов за матір'ю. Що більше! Виродкам і підозрілим позаздривши, язики свої супроти родичів нагострили. Вітця соромлять, матір оббріхують. Вітцівською наукою згордували. Материнське старання зневажили. Всі разом одпали і непотребними зостали. Немає з-поміж багатьох жодного, котрий чинив би добре.

Біда неплідній, біда безпотомній, як закон мовить: «Проклят кожний, хто потомства в Ізраїлі не зоставить!» О, наскільки ж більша біда і глибше зло злих звичаїв, з підступністю і сваволею, з непокірністю нащадків зоставити, з яких вітцю сором і матері наруга буває! Тим-бо мовиться: «Жити будете, аби люди, бачачи ваші добрі вчинки, хвалили вітця вашого». Се кажу, бачачи, що мене зганьбили. Родича разом з родичкою. Як сказано: «Син мудрий і слухняний честю є вітцеві, а дурний і непокірний в ганьбу матір свою ввергає».

Багато разів за життя мого різних од синів прикростей зазнавала, багатьма способами од дочок непоштивостей перед законом і в законі терпіти мала, та, однак, теперішніх прикростей і зневаг ні з чим порівняти не можу.

Старозаконної і новозаконної Церкви відмінність

Бо ж під законом гріха живучи, полуду на серцях своїх носили, а тому відмінність не могли ані волі Божої достатньо знати, ані її досконало сповняти.

А тепер, зазнавши ласки моєї, що їм ту полуду з очей зняла і всі їхні злі вчинки на себе прийняла, сама понесла і Богу-Вітцю досить за них учинила, вибрала їх, од позову звільнила, виправдала і посвятила, за жодне із тих великих подань добродійці оддачі не оддаються, і жодною подякою не оддячується. А що ж? Замість оддачі і дяки – невдячність і погорда.

Що про се сказати? Що про те мовити маю? Що інше, як не те, що краще мені воістину умерти безпотомною було, аніж дітей в непослусі й безбожності бачити. Вони ж бо що більше дарів набирали, то більше подяк світові виставляли, і що тіснішу спілку із ним укладали, то сталіше у ній тривали.

Що ж із того вийшло? Куди подалися? Яку собі дорогу обрали? Ваалову[75] скорше волю сповняти, аніж Божу, зволили. Валаамовою[76] дорогою поспішніше, аніж вірного пророка Божого, іти зважились. Зняту із сердець полуду знову на себе наклали, неправду полюбили і з часом у ще гіршому злі погрузли. Осто-

---

[75] Ваал (Баал) – давнє семітське божество плодючості, вод, війни.

[76] Валаам – старозавітний персонаж (Чис., 22-24), маг і віщун, родом з Месопотамії. Під час переходу стародавніх євреїв через пустелю він мав прокляти їх, на вимогу моавитян, але натомість, з волі Божої, благословив їх. Про Варлаама згадує св. апостол Петро в II Посланні (2, 15-16) (Никифор, архимандрит. Библейская энциклопедия. – М., 1991. – С. 105-106).

рог не слухають, обраністю нехтують, виправдання і посвячення отвергають, а, коротше кажучи, злом за добро оддають.

Такої цноти синів у дому своїм кормила, такої людськості діток на лоні своїм пестувала, що тепер повсякчас утробу мою гризуть і смерть мені завдати силкуються.

Під опікунами і наставниками колись пробуваючи, про повеління їхні не дбали. І не дивно, бо такі серця їхні затверділі були, що бачити не бачили і чути не чули.

Тепер сам опікунів тих надавець стоїть, старання докладає, упоминає, руку помочі простягає, слух до слухання одтворяє і зіниці до бачення розкриває. Та не тільки його не слухають і йому не скоряються, а ще й свавільно очі одвернувши і вуха заткнувши, перед добрістю пана свого хороняться і у безвихідні прірви тікають.

Ох, тяжко мені воістину із тим непокірним потомством, із тим ядовитим ящуриним кодлом, тяжко! І хто ж страждання ті зі мною розділить? Хто мені плакати допоможе? Синів зродила і зростила, а ті зле мене зреклися і отруйними язиків своїх жалами в мене вп'ялися.

Перше посланців і слуг слухати не хотіли, а тепер сам пан Бог прийшов, сам взиває і вчить, аби, вагою гріхів обтяжені, в нім охолод шукали і в нім перепочивали. Тому тим охочіш послух чинений бути мав би, що панський голос від голосу слуг вагоміший. Що ж на те виродки? За єгипетськими казанами і часником[77] швидше уганятися воліли, ніж на вишукану вечерю гостинного пана свого поспішати.

Первородні синове Східної церкви

Де тепер ті часи, в які мучеників я родила? Де ті літа, в які справедливо і побожно я в дому своїм пробувала? Де благословенні ті всього світу докторове, апостолове? Де їхні необлудні послідовники – пастирі і вчителі?

Вас тепер потребую, милі і вірні синове мої. Вас виславляю, вами пишаюсь, улюбленцями Вітця вашого, вами тішуся, котрі душі свої за мене оддавали. Справедливо ви до Вітця приступили і статечно при ньому тривали. Пізнали ви, що парость не може сама із себе овочу давати, якщо не буде у виноградній матиці тривати. Вас ані смерть, ані життя, ані ангели, ані зверхництва, ані потуги, ані меч, ані вогонь, ані теперішні справи, ані майбутні, ані височини, ані глибини, ані інші будь-які напасті од любові до Бога одлучити не могли. Ви, сказати б, виявили старанність Ілії супроти Ваалових жерців[78], котрі служили

[77] Переходячи через пустелю з Єгипту, євреї нарікали на Мойсея та Арона: «О, коли б ми були повмирали від руки Господньої в Єгипетській землі, сидівши, було, круг казанів з м'ясом та ївши хліба досхочу! А то вивели ви нас у цю пустиню, щоб голодом поморити всю громаду» (Вих., 16, 3). І згодом: «… хто, мовляв, дасть нам м'яса їсти? Пригадуємо собі рибу, що задарма їли в Єгипті, огірки, дині, пір, цибулю, часник; а тепер душа наша прагне: нема нічогісінько, сама лише манна перед нашими очима» (Чис., 11, 4-6).

[78] Біблійний пророк Ілля вперше згадується у І Книзі Царів (17, 1), був родом з поселення Тішбе у Гілеаді. Він сміливо виступив проти поганства, яке за часів царя Аахава почало

череву свого бога і Мамоні[79] і вовками замість пастухів, над вівцями поставлених, показали себе.

Ви б диких овець приборкали, ви б запаршивлених баранів од овець одлучили; ви б зраненим, як самаритянин, олією і вином скропивши, рани перев'язали.

У вас на стани і зверхності в каранні погляд однаковий. У вас невільник і вільний в Христі-спасителі і щодо науки, щодо направи та поправи, і в справедливості однакову вагу має. За вашого життя Церква Бога живого, люд вибраний, царське священство непокаляні і непорушні зоставались. Ваші, Богом натхненні, писання не зів'януть духовної мудрості лілеєю. І по сьогодні про вас пам'ятають, чим ви були і куди одійшли.

Ви єресіархів з-посеред вірних Божих вигнали, ви кукіль блудів з-поміж пшениці випололи. Ви світ сей і все, що на нім, звитяжили, ви побожного життя зразкові вчителі, ви безбожного проживання запеклі гонителі, ви словом і ділом пастирі, бо відали, що святі не стільки словами, скільки ділами зверхників на добро навертаються.

«Бо почав, – Лука святий мовить, – Христос-Бог чинити і вчити». По слідах стіп його йдучи, і ви чинили і вчили. Адже для того до вас Христос прийшов, аби ви ішли вслід за ним.

О гідні похвали за віру вашу, за велемисльні в любові серця!

Де тепер Василій[80], котрого за особливу про стадо Христове дбайливість і пильність великим названо? Де Амвросій[81], медіоланський єпископ? Де Іоан святий, що його за злотоплинні струмені небесної його про покуту науки Злато-

---

поширюватися між євреями. За це зазнав переслідувань. У Новому Завіті під іменем Іллі часто виступає Йоан Хреститель (наприклад, у Євангелії від Матея читаємо: «Істинно кажу вам, що між народженими від жінок не було більшого від Йоана Хрестителя; однак найменший у Небеснім Царстві більший від нього… Усі бо пророки і закон пророкували до Йоана. І коли хочете знати – він є Ілля, що має прийти» (Мт., 11, 11-14); «Учні його тоді спитали його: «Чому то книжники кажуть, що спершу Ілля має прибути?» Він відповів їм: «Ілля прийде й усе приведе до ладу. Проте, кажу вам, що Ілля вже прийшов, та вони його не пізнали, а вчинили з ним, що хотіли. Так і Син Чоловічий має від них постраждати». І збагнули тоді учні, що він їм говорив про Йоана Хрестителя» (Мт., 17, 9-13). Подібне див.: Мр., 9, 11-13; Лк., 1, 17). Про пророка Іллю, який разом з пророком Енохом, має стати передвісником Страшного Суду (Од., 11, 9-12), з великою похвалою в Корані відгукувався Магомет (Никифор, архимандрит. Библейская энциклопедия. – С. 294-296).

[79] Мамона – у давніх семітів бог багатства; переносно – багатство, земні блага.

[80] Василій Великий (бл. 329-379) – християнський богослов, проповідник, єпископ Кесарії Каппадокійської, один з отців Церкви (див. розділ 8, прим. 77).

[81] Амвросій Медіоланський (Міланський; бл. 340-397) – один з отців християнської Церкви. Був намісником північної Італії з резиденцією в Мілані. Прийнявши християнство, став єпископом. Дбав про зміцнення Церкви, про чистоту догматів, боровся з єресями, зокрема аріанством. Змагався за незалежність Церкви від держави. Автор богословських трактатів, листів, проповідей, духовних пісень. Упорядкував церковний спів (Українська література XVII ст. / За ред. О. Мишанича. – К., 1987. – С. 523).

устом найменовано? Де Ієронім[82], Богом даних письмен тлумач досконалий? Де Кіпріан[83], де Августин[84] – старанні єретичних плевел полільники.

Той-бо безбожного Ноуата[85], а той – облудного Пелагія[86], кривотлумачів Письма Святого, стрілами пронизані, прокляттю піддали. Де Афанасій[87] і Кири-

---

[82] Ієронім Празький (бл. 1380 (1375?) – 30.05.1416) – чеський реформатор, учений, оратор, сподвижник Яна Гуса. Виступав проти надуживань католицького духовенства, проти індульгенцій та німецького засилля в Чехії. 1409 року сформулював чинники «найсвятішої спільноти чеської – кров, мова і віра», що об’єднувала всіх людей – від короля та архиєпископа до міщанства та селян. Засуджений Констанцьким собором як єретик і спалений. Див.: Балабушевич Т. Етнічні процеси у Центрально-Східній Європі X–XV ст. // Наукові записки НАУКМА. – К., 2001. – Т. 19: Історичні науки. – С. 26; Шевченко В. Словник-довідник з релігієзнавства. – К., 2004. – С. 158; Биографии. Истории великих людей // http://www.tonnel.ru/?l=gzl&uid=609).

[83] Кіпріан (?–258) – карфагенський єпископ, письменник-богослов, проповідник, автор послань і трактатів.

[84] Авґустин Аврелій (13.11.354–28.08.430) – християнський теолог і церковний діяч, головний представник західної патристики, єпископ міста Гіппон (сучасна Аннаба, Алжир), родоначальник християнської філософії історії. Розробив учення про Св. Трійцю і про ставлення людини до божественної благодаті, справив істотний вплив на розвиток католицизму і на всю середньовічну філософію, а згодом на ідеї протестантизму. Створив онтологічне вчення про Бога як абстрактне буття, наслідував неоплатоністську онтологію, виходив не з об’єкта, а від суб’єкта, від самодостатності людського мислення. Буття Бога, згідно з вченням Авґустина, можна вивести безпосередньо із самопізнання людини, а буття речей – ні. Психологізм найбільше проявився у його вченні про час як сутність, що не може існувати без душі, яка пам’ятає, чекає, споглядає дійсність. У полеміці з пелагіанами розробив теорію спасіння. Головні його твори – «Про місто Боже» і «Сповідь». Бертран Рассел, оцінюючи діяльність Авґустина, писав, що деякі його твори, особливо ті, що стосувалися пелагіанства, зберегли своє практичне значення аж до новітніх часів. Августинізм – течія в християнській філософії, що розвиває уявлення про віру як внутрішнє спілкування людини з Богом, про пізнання Бога ірраціональним шляхом (див.: Рассел Б. Історія західної філософії. – К., 1995. – С. 302-314; Шевченко В. Словник-довідник з релігієзнавства… – С. 12; Кремень В., Ільїн В. Філософія: мислителі, ідеї, концепції: Підручник. – К., 2005. – С. 134-136).

[85] Ноуат (Новат, III ст.) – карфагенський священик, противник Кіпріана, призвідець церковного розколу. На Карфагенському соборі 251 р. Ноуата та його партію було засуджено.

[86] Пелагій (бл. 360 – після 418) – християнський чернець, який започаткував релігійне вчення, що стверджувало спасенність морально-аскетичних зусиль людини і заперечувало спадкову силу гріха (було визнане єрессю. Церква осудила Пелагія на Африканському соборі (у Мілеві) 416 р. (за папи Іннокентія I), а вже на Карфагенському соборі 418 р. (за папи Зосима), Пелагій був реабілітований. Однак його противники продовжили боротьбу і добилися засудження його римською владою. Пелагіанство було засуджене на соборі в Оранжі 528 р. (Онлайн Энциклопедия Кругосвет // http://www.krugosvet.ru/enc/kultura_i_obrazovanie/religiya/PELAGIANSTVO.html?page=0,1).

[87] Афанасій Великий (296–2.05.373) – олександрійський патріарх, один з отців християнської Церкви, борець проти аріанства, автор апологетичних, полемічних, догматико-історичних богословських творів, послань і повчань. Саме в його посланні, написаному в 367 р., вперше викладено список книг Нового Завіту, який збігається із сучасним каноном

ло[88], александрійські патріархи, і Григорій[89], назіанський єпископ, мужні Вітця свого лицарі і чуйні мої заступники, трьох перших святих вселенських соборів ясносвітні лампи, котрі Арія[90], Македонія[91] і Несторія[92], клятих єресіархів, із їх-

---

(St. Ahanasius // Catholic Encyclopaedia // http://www.newadvent.org/cathen/02035a.htm; Лінч Дж. Середньовічна Церква. Коротка історія. – К., 1992. – С. 24; Шевченко В. Словник-довідник з релігієзнавства.... – С. 40).

[88] Кирило Александрійський (бл. 376-448 (444 ?) – александрійський архиєпископ і патріарх (412-444), автор трактатів і послань догматичного та полемічного змісту. В юності Кирило вступив у скит Св. Макарія в Нітрійських горах, де пробув шість років. Патріарх александрійський Теофіл (385-412) висвятив його на диякона, зарахував до клиру і, заваживши обдарованість нововисвяченого, доручив йому виголошувати проповіді. По смерті патріарха Теофіла св. Кирило одностайно був вибраний на патріарший престол Александрійської церкви. Він узгодив пасхальні рішення Нікейського собору зі свідченнями євангелістів. Першим викрив монофізичну єресь патріарха константинопольського Несторія, скликав 431 р. в Ефесі III Вселенський собор, на засіданнях якого головував. Від імені всього собору прокляв монофізитство, а Несторія позбавив сану й відлучив від Церкви. Залишив багато творів, серед яких особливо слід відзначити Тлумачення на Євангелія від Луки, від Йоана, Послання апостола Павла до Коринтян і Євреїв, а також апологію на захист християнства проти імператора Юліана Відступника (361–363). Величезне значення мають п’ять книг проти Несторія, праця про Пресвяту Трійцю, під назвою «Скарб», написана проти Арія та Евномія, і два догматичні твори про Св. Трійцю, у яких подано точний виклад вчення Церкви про походження Св. Духа. Але при тому Св. Кирило фанатично боровся з відступниками. Саме за його каденції було довершено руйнацію Александрійської бібліотеки та по-звірячому вбито фанатиками-християнами Гіпатію – жінку-філософа, математика і астронома, дочку александрійського математика Теона, послідовницю неоплатонівської школи Ямвліха. (http://www.ugcc.org.ua/1632.0.html?&type=98; Кирилл, архиепископ александрийский // Энциклопедический словарь Брокгауза и Ефрона: В 86 т. (82 т. и 4 доп.) // http://gatchina3000.ru/brockhaus-and-efron-encyclopedic-dictionary/051/51356.htm).

[89] Григорій Назіанський (Назіанзин, або Григорій Богослов; бл. 330 – бл. 390) – один з отців християнської Церкви, константинопольський архиєпископ, представник патристики, візантійський письменник. Противник аріанства. Автор проповідей, складених у традиціях античної риторики. Намагався описати ступінь пізнання Бога у філософських термінах. Після смерті тіло святителя Григорія було поховане в Назіанзі. У 950 р. святі мощі перевезені до Константинополя до церкви Святих Апостолів. Згодом частина їх була доправлена до Рима (http://days.pravoslavie.ru/Life/life304.htm; Шевченко В. Словник-довідник з релігієзнавства… – С. 106).

[90] Арій (?–336) – александрійський священик родом з Лівії, який стверджував, що Христос – не істинний Бог, а «лише найдосконаліше творіння» Бога-Отця. Основоположник аріанства (Шевченко В. Словник-довідник з релігієзнавства… – С. 33; Arianism // Catholic Encyclopedia // http://www.newadvent.org/cathen/01707c.htm). На I Нікейському соборі 325 р. його вчення визначено як єресь. Цей собор примітний з кількох причин, і насамперед тому, що скликаний він був з ініціативи імператора Константина і, як слушно зауважив Дж. Лінч, започаткував низку важливих прецедентів. Імператор тоді «уперше створив умови для того, щоб уся Церква зібралася на собор для залагодження серйозної справи. Він особисто взяв у ньому активну участь, скликавши єпископів і взявши на себе всі видатки. Він не тільки був присутній на засіданнях, а й виступав там від свого імені. Він проявив інтерес до церковної доктрини і використав свою імператорську владу для підтримки того

німи сектаторами, євангельським мечем посікли [і] за єретичне їхнє блюзнірство проклятих у владу дияволові віддали? Коли б кожний із них, не лякаючись обличчя людського і не зважаючи на особи і стани, правду свою сьогоднішнім єретикам, які матір їхню, що за неї вони душі свої мужнє поклали, день і ніч тривожать, сміливо обміркувавши, прорекли:

– Наказує вам Дух Святий проклясти Арієвих сектярів-новохрещенців, аби ви більше Сина Божого, котрий сидить праворуч од Бога-Вітця, предвічної єдиноісності слави не ганьбили, наклепи на нього зводячи, що був час, коли його не було, щоб ви до страшного по заслугам витікання нутрощів з Арієм, патроном вашим, не прийшли і одразу ж у дочасному тіла вашого смороді безбожне душі ваші у вічний сморід не ввергли.

Наказує і вам Христос-Бог, Церінтові[93] послідовники і Македонієві заступники, що, добровільно і відкрито духові Божому противлячись, йому цілком у владі над Письмом Святим відмовляєте і, поважність віри підірвавши, до сумнівів і легковаження стало віковічну його науку призводите, називаючи Письмо Святе носом восковим, традиції і мандати смертні і Церкви вашої голови над ним підносите.

чи того рішення. Результатом Константинової ініціативи, підтриманої його наступниками, було те, що екуменічні вселенські собори стали ототожнювати з імператорською владою: усі сім уселенських соборів аж до II Нікейського (787) скликалися римськими або візантійськими імператорами» (Лінч Дж. Середньовічна Церква. Коротка історія. – К., 1992. – С. 34-35). У період Реформації ідеї Арія підхопили деякі протестанські секти, близькі їм були соцініани, очолювані італійцем Фаустом Социном (Вселенские соборы // http://azbyka.ru/dictionary/03/vselenkie-sobory.shtml; Арианство // Онлайн Энциклопедия Кругосвет // http://www.krugosvet.ru/enc/kultura_i_obrazovanie/religiya/ARIANSTVO.html?page=0,1).

[91] Несторій (? – після 450) – константинопольський патріарх, засновник несторіанства – течії в християнстві, згідно з ученням якої Ісус Христос народився людиною і лише згодом став Сином Божим (Месією). Несторіанство було засуджено як єресь на III Вселенському соборі 431 р. у Ефесі, сам Несторій був позбавлений патріаршого престолу і висланий до Єгипту (Карташев А. В. Вселенские Соборы. – М., 2002. // http://www.magister.msk.ru/library/bible/history/kartsh01.htm#04; Шевченко В. Словник-довідник з релігієзнавства… – С. 247; Вселенские соборы // http://azbyka.ru/dictionary/03/vselenkie-sobory.shtml).

[92] Македоній – константинопольський єпископ (355-359), напіваріанин, його вчення було засуджене II Вселенським собором, що відбувся у Константинополі 381 р. На цьому ж соборі було утверджено догмат про рівність і єдиносущність Бога Духа Святого з Богом Отцем і Богом Сином (Шевченко В. Словник-довідник з релігієзнавства… – С. 216; Вселенские соборы // http://azbyka.ru/dictionary/03/vselenkie-sobory.shtml).

[93] Церінт (Керінф; I ст.) – іудейсько-християнський філософ в Єгипті, прихильник гностицизму. Народився у Малій Азії, освіту здобув в Александрії. Йому приписують авторство книги «Одкровення Йоана Богослова». Заснував єретичну секту, члени якої стверджували, що старозавітний і новозавітний Бог не одне і те саме, що Ісус Христос – смертна людина, мудрець і правдолюб, що народився він від Йосифа і Марії і тільки після хрещення в Йордані, пізнавши Бога-Отця, набув дар чудотворіння (http://ecclesiopedia.com).

Де ж і те преславне Христове воїнство, яке на всіх вселенських[94] і помісних соборах[95] стало за правду святу душі свої покладало, правдиві, мовлю, правдиві Письма Божого тлумачі, аби нинішнім самовпевненим мудрагелям, тобто несторіанської єресі послідовникам, а також стоїкам[96], котрі *fatalem euentuum necessitatem*[97] у Церкву Божу впроваджують і по-блюзнірському твердять, що Бог є причиною гріха й погибелі людської, з євангельським мечем дорогу до овець Христових заступило?

Де ж і ті яскраві Західної церкви лампи – Гелазій[98] і Лев[99], превелебні римські єпископи, аби, з висоти маєстату свого у справи церковні втрутившись, нинішніх єпископів, котрі, престоли їхні посівши, Христові закони і повеління в пінявій писі ламають, карати наказали?

Хай вам уста замкне Ісус-Бог, о люди гріха, сини погибелі, ви, котрі противитесь Богові і виноситесь над усім, що зовуть Богом або що за Бога хвалять, котрі,

---

[94] Вселенські собори – зібрання ієрархів християнської Церкви з усього світу, які обговорюють і ухвалюють догмати віри та правила поведінки вірян. Православна церква визнає сім вселенських соборів: 1-й – 325 р. в Нікеї; 2-й – 381 р. в Константинополі; 3-й – 431 р. в Ефесі; 4-й – 451 р. в Халцедоні; 5-й – 553 р. в Константинополі; 6-й – у 680-691 рр. у Константинополі; 7-й – у 783-787 рр. у Нікеї (Карташев А. В. Вселенские Соборы. – М., 2002 // http://www.magister.msk.ru/library/bible/history/kartsh01.htm#04; Вселенские соборы // http://azbyka.ru/dictionary/03/vselenkie-sobory.shtml).

[95] Помісні собори – з’їзди самостійних (автокефальних) християнських Церков, на яких обговорювалися проблеми віровчення, обрядовості, церковного урядування тощо.

[96] Стоїки – прихильники філософського вчення, яке виникло в IV ст. до н. е. в Афінах. Вищим благом вони вважали доброчесність, що досягається подоланням пристрастей, життям, згідно з природою, з розумом; підносили мужність, здатність протистояти життєвим труднощам (Рассел Б. Історія західної філософії. – К.. 1995. – С. 221-236).

[97] *Fatalem euentuum necessitatem* – фатальну необхідність випадків.

[98] Гелазій I (лат. Gelasius; ?–21.11.496) – сорок дев’ятий папа римський (1.03.492–21.11.496), третій папа африканського походження. Вже при його попередникові Феліксові II мав великий церковно-політичний вплив, особливо у творенні папських послань. Після Льва I був найвпливовішим папою V ст. Змагався за зверхність Римської церкви проти константинопольських патріархів; установив розрізнення канонічних і апокрифічних, ортодоксальних і гетеродоксальних книг; богослов-полеміст. Багато з його приписів, що стосуються церковної дисципліни, увійшли пізніше до церковно-правових канонічних збірників. Гедазій I є автором ряду літургійних текстів. Збереглися приблизно 60 його послань і 6 теологічних трактатів. (Kelly J. N. D. The Oxford Dictionary of Popes. – Oxford; New York, 1986. – S. 42-49; http://www.christusimperat.org/uk/node/4255).

[99] Лев I Великий (Leo I Magnus; бл. 390, Тоскана, Італія – 10.11.461) – сорок п’ятий папа римський (29.09.440–10.11.461). Обраний папою під час виконання функцій легата у Ґаллії. Автор полемічних творів (відомі 96 проповідей і 143 послання), зокрема послання до константинопольського архієпископа Флавіана проти єресі євтихіан (монофізитів), які вважали, що Ісус Христос мав лише одну, божественну природу. (Лінч Дж. Середньовічна Церква. Коротка історія. – К., 1992. – С. 169-170; Kelly J. N. D. The Oxford Dictionary of Popes. – Oxford; New York, 1986. – S. 43-45;Православный календарь // http://days.pravoslavie.ru/Life/life465.htm; http://uk.wikipedia.org/wiki/Лев_I).

засівши в Церкві Божій, як боги, на святість тайної вечері Божої безбожно посягаючи, келих найдорожчої крові його, а отже, вічного життя спадок у невинних душ людських одіймаєте і Аристотелевого вашого крутійського розуму[100] духом Христові-Богу противитесь, який, подаючи хліб, мовив:

– Се тіло моє!

А подаючи келих:

– Се кров моя!

Ви ж, самі дурними будучи, самий тільки хліб у руки взявши, супротивним способом навчаєте, начебто не мудро той учинив, [бо мав би мовити]:

– Се і тіло і кров мої!

Невже не знаєте, що в тій справі не ваше плохе розуміння, а неухильне Христове веління дотримане бути має, і що однієї і тієї ж святості порушення, нічим, окрім великого і значного святотатства бути не може, і що за цією ознакою єретиків та облудників вірні Божі розпізнають, і що коли в тому не опам'ятаєтесь, то вічного вогню кара до тями вас приведе.

Де нарешті і останнього віку мого сини, котрі нарівні з іншими душі свої за мене на смерть давали, – Максим преподобний[101], Іоан із Дамаска[102] і Феофілакт[103],

---

[100] Йдеться про схоластичну діалектичність тогочасного західноєвропейського філософського мислення, яке набувало дедалі більшої популярності в Україні.

[101] Максим Преподобний (Сповідник; бл. 580-662) – візантійський богослов, головний опонент монофенітів, коментатор «Ареопагітик». Завдання людини вбачав у відновленні цілісності своєї природи і космосу. Справив уплив на середньовічну містику. До догматичних праць преподобного належать: виклад його диспуту з Пірром, кілька трактатів і листи до різних осіб. У них міститься виклад православного вчення про Божественну сутність та іпостась, про Боговтілення та про обожнення людської природи. Богослов'я Максима Сповідника, що ґрунтується на духовному досвідному знанні великих отців-пустельників і використовує мистецтво діалектики, вироблене дохристиянською філософією, було продовжене й розвинене у творах Симеона Нового Богослова (?–1021) та святителя Григорія Палами (? – бл. 1360). Пам'ять Максима Преподобного – 3 лютого, а 26 серпня – перенесення мощей (Житіє Преподобного Максима Сповідника // http://hram.lviv.ua/life-of-saints/752-zhitiye-prepodobnogo-maksima-spovidnika.html).

[102] Йоан з Дамаска (Дамаскін; бл. 675 – бл. 754) – візантійський письменник, богослов, філософ і поет; родом із Дамаска. Обстоював перевагу церковної влади над світською. Завершив і систематизував грецьку патристику. Послідовний противник іконоборства. Творець основ схоластичного методу. Вважав, що філософія має підпорядковуватися теології. Дослідник історії єресей. Виступав проти маніхейства і несторіанства. Автор твору «Джерело знання». (Шевченко В. Словник-довідник з релігієзнавства… – С. 164; Православный календарь // http://days.pravoslavie.ru/Life/life3062.htm).

[103] Феофілакт Болгарський – архієпископ у візантійській провінції Болгарії Охриді (1078-1107). Візантійський письменник-богослов, коментатор Нового Завіту; в боротьбі між Західною та Східною християнськими церквами займав примирливу позицію. Автор листів і «Царської настанови», адресованої його учневі візантійському царевичу Константинові (Феофилакт Болгарский // Энциклопедический словарь Брокгауза и Ефрона: В 86 т. (82 т. и 4 доп.) // http://www.vehi.net/brokgauz/all/106/106572.shtml).

єпископ болгарський, Марко Ефеський[104] і Ніл Фессалонікійський[105] – аби зо всім поважним зацних тих старовинних теологів хором ставши, нинішнім матеологам[106] роззявлені на правду пащеки заткнули, мовлячи:

– Хай вам повелить Бог-Отець через єдинородного Сина свого, Савелієвого[107] проклятого блюзнірства розсіювачі і маніхейської незбож-

---

[104] Марк Ефеський (Євгенік; 1391 (1392?), Константинополь – 1457, Константинополь) – архієпископ ефеський, захисник православ'я на Ферраро-Флорентійському соборі (лише Марк Ефеський і Віссаріон Нікейський були уповноважені вести тут дискусії з латинянами). Мав повноваження у Феррарі та Флоренції представляти Александрійський і Антіохійський патріархати. Після тривалих дебатів Марк Ефеський став єдиним учасником собору, який не поставив свого підпису під актом Ферраро-Флорентійської унії 5 липня 1439 р. Разом з імператором та іншими представниками Православної церкви на соборі повернувся в Константинополь 1 лютого 1440 р., але вже 15 травня таємно переїхав до Ефеса, який перебував під владою турків. Тут Марк цілком зайнявся творчістю і в своїх писаннях продовжував різко виступати проти ідеї унії. Особливо примітним в цьому плані є його Окружне послання до православних Сходу, написане в липні 1440 р. Воно викликало гнів імператора і богослов був заарештований під час подорожі на Афон. Звільнений тільки через два роки. Повернувся у Константинополь, де й прожив до своєї смерті. (Православный календарь // http://days.pravoslavie.ru/Life/life256.htm; Святитель Марк Евгеник, архиепископ Ефесский // http://www.stjohndc.org/Russian/saints/r_0902_mark.htm; Сильвестр Сиропул. Воспоминания о Ферраро-Флорентийском Соборе (1438-1439): В 12 ч. – М., 2010).

[105] Ніл Кавасила (1322, Фессалоніки – 1397 (1390?)) – фессалонікійський (солунський) архієпископ (бл. 1340 р.); противник латинян і поборник православ'я; автор полемічних творів «Про причини розділення Церкви» і «Про першість папи». Складовою його вчення стала також сократівська проблема спроможності людини пізнати світ і осягнути об'єктивну істину, що започаткувало візантійський, а відтак і всеєвропейський гуманізм. (Нил Кавасила // Энциклопедический словарь Брокгауза и Ефрона: В 86 т. (82 т. и 4 доп.) // http://vseslova.com/brokgauz_efron4/page/nil_kavasila.112791; Nicholas Cabasilas // Encyclopædia Britannica // http://www.britannica.com/EBchecked/topic/87486/Nicholas-Cabasilas; Николай Кавасила. Христос, Церковь, Богородица. – М., 2002).

[106] Гра слів «теологи» і «матеола»: mateola – різновид молота (лат.); отже, «матеологи» – «молотологи».

[107] Савелій Птолемаїдський (III ст.) – богослов, родом з Птолемаїди Лівійської, був пресвітером у Пентаполісі. З 200 р. жив у Римі. Мав великий вплив на римського єпископа Зеферіна (посідав кафедру в 199-216 рр.) та його наступника Каллісту (був папою в 217-222 рр.). Останній на вимогу клиру змушений був відлучити Савелія від Церкви. Про подальшу його долю нічого не відомо. Савелій Птолемаїдський розвинув ідеї монархіанства, теоретиком якого був Праксей, у результаті чого утворилася нова єритична течія савеліан, прихильники котрої переосмислювали догмат Трійці. Вищою їхньою ідеєю була ідея Бога, якого вони називали Монадою (Синотцем). Сотворення світу, за вченням савеліан, починається з того, що в силу внутрішньої потреби до саморозвитку Монада розширюється, мовчазний Бог стає мовлячим, Синотець (Монада) відкривається світу як Логос (Слово). Проте Логос ще не Син і не Отець, а єдина сутність, яка проявляється в трьох «особах»: в Отці, Сині й Дусі. Вчення савеліан мало багато прихильників, особливо в Лівії. Цю єресь було засуджено на Александрійському 261 р. і Римському 262 р. соборах. Але секта савеліан продовжувала існувати до V ст. (Рыжов К. Монархиане. Савелий Птолемаидский // http://www.proza.ru/2011/01/03/311; http://prisnis.narod.ru/proroki/savelii.html).

ності[108] проповідники, котрі всупереч науці Письма Божого навчаєте, що Дух Святий і од Вітцівської і од Синівської персони як від однієї особи походить, і з того одну каузу ζατιχῶσ Вітця і Сина Духові Святому інтродукуючи, двох осіб, у суті самій роздільних, гвалтом в одну персону зливаєте, хоч і зберігаючи загалом персональне осіб розділення (одну каузу божества Вітця самого знаючи, котрий *sine communicatione*[109] іншим персонам властивості свої в собі має), дві в божество каузи вносите? За те блюзнірство, якщо його надалі з пригани моєї, матері вашої, Східної церкви, не облишите, у вогонь Чистця[110], дияволу і ангелам його наготований, у майбутньому віці для очищення на муки видані будете.

Таких синів Церква Східна нині потребує

Таких у нинішні часи потребую я синів, які незважаючи на особи, тих, що безбожне на Бога блюзнять, карали, які б, до рідних братів суворе лице своє обернувши, непорядне поводження їхнє сміливо карали. До тих, хто не прислухається, вам мовлю, о розумного стада Христового пастирі і вчителі, чиїй пильності й вірності улюбленицю Сина Божого доручено, котрі по імені пастирями бути маєте, а насправді драпіжниками єсте, котрі і самі зле живете, і довіреним вам непорядно жити дозволяєте. На спадщині розп'ятого розжирівши і розтовстівши, не болієте нещасним по всіх сектах розпорошенням синів Божих, а отож вовками єсте, а не пастирями. Христом титулуєтесь, а насправді антихристів на землі уряд виконуєте. Дай же, Боже, аби ви молоком удовольнилися, бо ж прагнете крові.

Таких, кажу, потребую тепер синів, на таких під сей страждання мого час діток важусь, котрі б не тільки блюзнірцям розпусні уста замкнули, але й своїх,

---

[108] Маніхейство – найвпливовіша з дуалістичних релігій, заснована пророком Мані. Він народився в 216 р. у Месопотамії, в общині, що складалася з іудеїв і християн. Поступово Мані відійшов від них, увірувавши, що він – Святий Дух, про якого сповістив Христос, і проголосив себе посланцем істинного Одкровення, покликаного замінити всі інші релігії. Маніхейство поширилося на Захід до Рима та Франції, де його сповідували катари, і, попри переслідування, існувало до VI ст., на Сході досягнуло Китаю. У державі тюрків-уйгурів навіть було державною релігією (763-840) Маніхейство характеризується радикальним дуалізмом, притаманною тільки йому ідеєю про світ як про «суміш» Світла і Темряви, та суворим аскетизмом. Бог сотворив людину світлою духовною істотою. Однак дух зла помістив її в морок матеріального. А відтак, усе матеріальне, зокрема й плоть, джерело зла, і лише душа зберігає іскру божественного світла. Людина зобов'язана відмовитися від усього, що поєднує її з матеріальним світом, якщо вона хоче повернути втрачений рай. Релігія повинна їй у цьому допомогти. Маніхейство вплинуло на середньовічні дуалістичні єресі. Сучасні маніхеї сповідують учення про те, що в основі світобудови лежать два протилежні первні – добро і зло (Релігії світу / Координатор видання Ж. Валлон. – К., 2005. – С. 91; Шевченко В. Словник-довідник з релігієзнавства… – С. 217-218).

[109] *Sine communicatione* – без повідомлення.

[110] Чистець (чистилище) – за католицьким віровченням, місце, де душі померлих грішників очищаються від не спокутуваних ними за життя гріхів. Догмат про чистилище введено в 1439 р. і підтверджено 1562 р.

од найвищого до найнижчого, од архієреїв до всіх тих ієреїв, що під владою їхньою перебувають, разом з повіреними урядуванню їхньому людьми, достатньо і відповідно до гідності заслуг їхніх, картали, карали і направляли.

Та де ж таких знайду? Чи з неба, тріумфуючих вже, покличу? Се неможливо. Чи у рідних сторонах пошукаю?

Немає жодного. Усі проти мене, як проти тої, котра б ними ніколи не боліла, повстали. Усі озброєні, наче на головного неприятеля збунтувалися, і шукають душі моєї, аби вигнати.

Нещасна ж я мати! Що такого вчинила? За що незносні переслідування од власних своїх синів терплю? Що я смерті гідного скоїла? За що в здоров'ї своїм не чуюсь безпечна?

Одні мені недбальством шкодять, інші тяжкого глуму завдають. Ті переслідують незносно, а ті зрікаються вороже. У глибокому злі погрязнувши і його природі скорившись, мене занедбали.

Українська література XVII ст. / За ред. О. Мишанича. – К., 1987. – С. 67-74.

№ 28

1620 р. – З листа Сиґізмунда III луцьким урядникам і міщанам про заборону будувати братську церкву та школу

[…] Славетные, верне нам милые! Дано нам справу, иж найдуютсе межи вами некоторые особы, которые, выламуючисе з юрысдикции владыки луцкого, на зневагу его, без жодного позволения его, яко на пастера там того местца и старшего преложоного религии кгрецкое и овшем упорне и свавольне церковь и школу якуюсь новую, называючи то Брацтвом милосердя, в том же месте нашом Луцку заложили. Которым заложенем тое церкви унию, през антецесоров помененого велебного отца владыки луцкого, за позволенем всего духовенства, в том панстве нашом будучего, принятую и до панств наших святобливе внесеную, а за тым зверхность пастырскую помененого отца владыки луцкого, за сполную на то радою и помочю вашою, затлумити усилуют. Што иж се диет мимо ведомость нашу, на уйму юриздиций помеленого владыки луцкого, противко правом и вшелякой слушности, на знесене тое светобливое едности, про то мы, зичечи, абы в местах наших ничого за приватными чиими замыслами, без ведомости и позволения нашего, се не деяло, хотечи, абы тая справа, которая есть владзы и зверхности пастыра тамтого местца уближаючая и вшелякой слушности противная, далей се не ширила. Расказуемо конечне, как мети хотечи, абысте таким своволным юрыздициом, которые не могут быти, одно з великим помешанем и уближенем юрыздиций нашое и помененого велебного отца владыки луцкого, множитисе не

допусчали, и ремесником местским под строкгим каранем нашим будуванья тамтое церкви и школы занехати рассказали […].

Історія України: Хрестоматія: У 2 ч. – К., 2004. – Ч. 1 / Упоряд. Б. І. Білик та ін. – С. 255.

№ 29

Захарія Копистенський[111]

ПАЛІНОДІЯ, ІЛИ «КНИГА ОБОРОНИ» КАФОЛИЧЕСЬКОЇ СВЯТОЇ АПОСТОЛЬСЬКОЇ ВСХОДНЬОЇ ЦЕРКВИ І СВЯТИХ ПАТРІАРХОВ, І О ГРЕКАХ, І О РОССОХ ХРИСТІАНЄХ, В ЛАСЦІ БОЖОЙ, ЗА БЛАГОСЛОВЕНІЄМ СТАРШИХ, ПРЕЗ АРХІМАНДРИТА ЗАХАРІЮ КОПИСТЕНСЬКОГО НАПИСАНА І З РЕВІЗІЄЮ УЧИТЕЛЕЙ ВИДАНА, А ПОД РОЗСУДОК ПОДДАНА СВЯТИХ ВСХОДНІХ ПАТРІАРХОВ РОКУ РОЖДЕСТВА БОГА СЛОВА ІЇСУСА ХРИСТА 1621-ГО, МІСЯЦЯ НОЕМВРІЯ 26

(Фрагменти)

ПРЕДМОВА
НА «КНИГУ ОБОРОНИ» ЦЕРКВИ ВСХОДНЬОЇ І ПАТРІАРХОВ

Нехай вас нікто не зводить жадним способом.
Друге послання апостола Павла
до фессалонікійців (солунян), гл. 2, ст. 3

Пришли, приходять і виповняються, любомудрий чительнику, онії дні і літа, о которих Господь Бог наш Іісус Христос оповидів, мовячи: «Повстануть лжехристи і лжепророці, не вірте їм, о то впрод рекл-єм вам».

А святий Павел, апостол, тими оповідаєт слови: «Дух теди явне мовить, іж в посліднії часи отступять нікоторії од віри, внемлюще духовом лестним […] со-

[111] Копистенський Захарія (псевдонім – Азарія; ?, Перемишль–21.03.1627) – письменник-полеміст, проповідник, культурно-громадський і церковний діяч. Навчався у Львівській братській школі. Вільно володів грецькою й латинською мовами. З 1616 р. перебував у Києві, тоді ж записався у київське братство і, будучи ченцем Печерського монастиря, брав активну участь у діяльності вченого гуртка тодішнього печерського архимандрита Єлисея Плетенецького. У 1616 р. написав передмову до «Часослова» – першої книги, виданої 20 грудня 1616 р. друкарнею Києво-Печерського монастиря. По смерті Єлисея (1624) обраний архимандритом Києво-Печерської лаври. У літературному доробку Захарії

жженні своїм сумнінієм». Єще той же тоє: «Теди відай, іж в послідніяя дні наста-нуть часи лютия, будуть бовім чловікове самолюбці, сребролюбці, надуті, горді, блюзнірці». І нижей: «маючі образ благочестія, а сили його одметучіся, і тих от-вертайся», і нижей: «завше учачіїся і ніколи в розум правдивий прийти могучії».

Апостол зась Петр оповідаєт тими слови: «Були і лживії пророці в людєх, яко і в вас будуть лживі учителі, которії внесуть єретицтва затрачення». І нижей: «І многії пойдуть вслід їх нечистот, през которих дорога істинная блюзнитися будет, і в преумноженію лестних слов вас уловять, которих суд спочатку не омішкиваєт, і затраченнє їх не дремлет».

А Іоанн Богослов в Апокаліпсисі написав: «А гди скончиться 1000 літ, роз-вязаний будет сатана од темниці своєї, і вийдет прельстити народи будучих на чотирьох углах землі».

І так, по тисячном од рождества Ісуса Христа віку, той непріятель многих пре-льстив і прельщаєт, і шкодливоє розерваннє учинив. І нині од істинної православної віри одводити не устаєт, а ім далій, тим барзій, особливе, коли, по тисячном року, лічба шестсотних літ докончевалася, а шестдесят і шестая до виповнення свойого зближається, тогди явно ся стало і помножаєт одступленіє і прельщеніє.

Єсли бовім коли тисяща літ доходило й виповнилося, межи всходньою цер-квою і заходнім костьолом розервання ся стало: *каі̇ δυτικής έκκλησίαζ περιώνυμον άθροισμα*[112] од ортодоксії одвернулася. Снат подобно горшей якоєсь злоє пока-жеться, коли 1660 і 6 будет ся писати. Тая бовім єст оного антихриста чоловіча лічба, которая, хто відаєт, єсли в тих то літіх, 1666, явній тих предитечов його іли того самого не укажет. А той антихрист чловік будет али беззаконія син, але затрачення, одміняючи чловіки і права.

Леч анім он великий прийдет, інії пред ним оповідені будуть і показані суть, і пришли, і прийдуть. Яко Іоанн Богослов написав: «Синачкове, послідняя година

Копистенського – полемічні твори «Книга о вірі» (1619-1621), «Палінодія» (1621-1622), «Книга о правдивой єдності» (1623), дві проповіді пам’яті Єлисея Плетенецького (1625), переклади творів грецьких богословів та передмови до них. Імовірно, він є також укла-дачем Густинського літопису. «Палінодія» – полемічний трактат, який складається з пе-редмови і чотирьох частин. Твір оскаржує кривди й утиски, що їх зазнають православні від католицьких світських і духовних можновладців (побори, відбирання храмів, штра-фи, арешти, фізичні розправи), пророкує загибель шляхетській державі, яка пригноблює об’єднані у ній народи. Ці твердження аргументовано численними документами і покли-каннями на різних авторів. Спокійний витриманий тон трактату поєднується з патетикою похвал (панегірична характеристика князя Костянтина (Василя) Костянтиновича Острозь-кого), сатиричними фрагментами, що рясніють народними порівняннями і прислів’ями. Цей твір написано З. Копистенським у 1621-1622 рр. (за іншими даними – 1619-1622 рр.), але виданий він був уперше лише 1878 р. Хоча «Палінодія» не виходила друком аж до XIX ст., її знали і вона впливала на письменників XVII ст. (Довідник з історії України / За ред. І. Підкови, Р. Шуста. – К., 2001. – С. 350).

[112] *καί δυτικής έκκλησίαζ περιώνυμον άθροισμα* – і Західної церкви часто згадувана громада.

єст, якосте слишали, іж антихрист ідет, і тепер антихристове многії настали, од сього зрозуміваєм, іж послідняя година єст».

А тії антихристове не самі істії діаволи суть і будуть, але чловіці. А тії – не ледаякії, але стану не посліднього, за вірнії ся удаючи і благочестія показуючії образ, і о добрих вістях. Яко Іоанн мовить: «Од нас вишли, але не були з нас; єсли би з нас були, пребули з нами, але нас одбігли, аби ся оказали, іж не суть всі з нас».

А таковії виникли і од нас, особливе і гди по тисячном шестсотний рок доходив. Также і нинішніх часов апостольскії онії слова виповняються. Нікоторії бовім од роського роду, себе самих і славу любячи, а зопсованії і попаленії од беззаконій і невірностей, маючи своє сумніннє, од святої апостольської кафоличеської всходньої церкви і од святих чотирьох патріархов одступили. Где виповняється і то, яко апостол мовить, іж впред одступленіє будет, тож антихрист прийдет.

На чом недосить маючи, през свіцькую зверхность розмаїтих видов утраплення і мордування заживають і винайдують. К тому, церков святую всходнюю і святих патріархов, в Константинополю, в Александрії, в Антіохії і в Ієрусалимі живучих і сидячих, также правовірних і сталих христіан, шкалюють, і книжки таковії видають, в которих, правди і справедливості не пишучи, єдно вимисли і вивороти, і небилиці змишляючи, над то і до урядов потягають невинне і уставичне нещадно на нас волають. Вєнц нам потрясують, задаючи глупства і неумієткость. Ач в церкві нашой любомудрці і богословове находяться, в правді-т, не всі видають і книги, зичачи собі в богомислії і в покою жити.

А зась, коли хто з наших, особливе против латинников, видасть книгу, теди такового преслідувати і през зверхность свіцькую спрямувати не встидаються. Нельзі теди, єно за таковими задатками, одступником, називаючимся «унеятом», одповісти і іоправитися правди своєї і вивод о собі дати, чого і право всіх народов допущаєт. Заїсте і нам, словесним і разумним і вольної кондиції будучим, на таковії злії язики не пристоїть бути німими, ані в оном найдоватися прислов'ю: *οι'απαίδβυτοι ως ίχυύες έλκόμενοι σιωπώσι* – «нецвічонії, яко риби влекомі, мовчать».

Яко ж я, найменший од духовних і свіцьких зацних особ, о то многокрот уживаний, а праве як примушоний будучи, за помоччю Божією, склонив-ємся к написанню тоєї книги. Іначей не пристояло, єно ся покорити волі і жаданню правовірних. Особливе, аби-м у нікоторих не зоставав в ніяком вніманню, але аби-м освідчив ортодоксію свою, а судіям і преложоним показав, іж нас – правовірних – од них зле односять. А за тим, аби ласкавими ся і богобоязнійшими к народові роському ставити могли, а гріху того больш не помагали оскаржатєлєм нашим. К тому, аби ся противниці наші обачили, як апостол Петр мовить, аби в том, «в чом вас помовляють, якоби злочинцьов, постидалися злословящії ваше доброє в Христі житіє».

Повторе мовлю, іж тоє немалоє діло, надіючися на благодать Духа пресвятаго, пред себе взяв-єм з любве і зичливості збавення так своїм правовірним братіям, яко тиж і к одступником і противником нашим, і всіх бовім збавенню словом і письмом повинні-сьми чинити стараннє.

Взяв-єм ся єще з побудки самого сумніння, не менше хотячи противних і тих всіх, которії їм потугою і зверхностю свіцькою помогають, остеречи сумніння, аби не мнимали о собі, же службу приносять Богу, росов зводячи і тяжко іних суптельностю, а других і явне тралячи. Біда мні, яко апостол мовить, єсли не благовіствую! Біда мні, єсли був мовчав і правду утаївав! Біда і тим, которії, правди не знаючи, мучать і утискують! Не только то єст гріх, відаючи, грішити, але, гди і з невідомості грішимо. І «за гріх, в невідомості поповнений, карання придам»: і то «принос офіри буваєт», яко в книгах 4-х Моісея, главі 15, і Луки, главі 2, читаємо.

Аби нас кто за упорних не виймав, освідчити віру і правду свою повиннііхми. У нас, старої правовірної Росії, німаш упору, єдно статечность діаментовая. Не єст то упор при таковой вірі, которая як трваєт юж тому тисячний шестсотий і двадцятий ся пишет рок стати, але то єст сталость і статечность живая. Живими бовім єсте-хми, гди [в] церкві Христовой тіло його святоє поживаємо і кров його правдиве п'ємо.

Задавали оних часов святим мучеником упор і шаленство, а неправо то на них волокли. Яко і на нас нині волокуть і змишляють. Не єсте-хми упорними, кгди так віруєм, яко апостоли учили, яко теологове вірили, а мяновите: Діонісій Ареопагіт[113], Афанасій, Василій Великий, Григорій Назіанській, Іоанн Златоустий, Кириллове[114], Іоанн Дамаскін і Феофілакт; ку тому, яко синоди визнали і ухвалили, і запечатували. Упорними суть жидове, туркове і всі єретикове, гди ся церкві правдивой і догматом святих отцов і каноном синодальним не покаряють.

---

[113] Діонісій Ареопагіт (тобто член афінського ареопагу, I ст.) – згідно з «Діяннями апостолів» (17; 34), під впливом проповіді апостола Павла прийняв християнство, перший афінський єпископ; за деякими даними, вивчав філософію у Афінах та Єгипті, був замучений в Афінах 96 р. Протягом тривалого часу Діонісію приписувався богословський твір «Ареопагітики», який насправді з'явився в другій половині V ст., істотно вплинувши на європейську середньовічну філософію (Українська література XVII ст. / За ред. О. Мишанича. – К., 1987. – С. 526; Никифор, архимандрит. Библейская энциклопедия. – М., 1991. – С. 194; Шевченко В. Словник-довідник з релігієзнавства. – К., 2004. – С. 122).

[114] Мовиться про східних патріархів християнської Церкви і видатних теологів Кирила Єрусалимського (317–387) і Кирила Александрійського (бл. 370–після 448 (444?)). Останній був автором великої кількості творів, присвячених тлумаченню Євангелія, послань апостолів, трактуванню догматів про Св. Трійцю. Боровся проти єресей новатіан, несторіан, євноміан (Шевченко В. Словник-довідник з релігієзнавства… – С. 185; ЕУ / Під ред. В. Кубійовича. – Львів, 1994. – Т. 3. – С. 1031. Див.: розділ 9, прим. 88).

Св. Кирило Єрусалимський (317, Єрусалим – 387) – християнський святий, єрусалимський патріарх. Був рукоположений на священика єрусалимським патріархом св. Максимом, який призначив його наставником катехуменів, що готувалися до Св. Хрещення. Кирило виголошував свої науки усно; 27 з них були записані і збереглися донині. 351 року Кирила висвятили на єрусалимського патріарха. Перший рік його патріархату пам'ятний тим, що на небі над Єрусалимом з'явився знак Господнього Хреста. Кирило був ревним оборонцем віри від єресей, за що його за наказом імператора тричі проганяли з патріаршого престолу. Брав участь у II Вселенському соборі в Царгороді 381 р. Зачислений до Отців Церкви. Закінчив своє праведне життя у 70 років, з яких 35 був архиєпископом, а 16 – карався на засланнях. (http://uk.wikipedia.org/wiki/Святий_Кирило_Єрусалимський).

К тому реку і то, іж не єст то милость, ані єдность – одступити віри, оддалитися того, що-хми з початку увірили, що нам подано, що нам приказано. Але то єст істинная милость і єдность – заховати то, що з початку приказано і подано. Яко Іоанн святий Богослов мовить «Тая бовім єст любов Божія, аби приказання його заховалисьми». Той же во второй епістолії: «Тая єст любов, аби-хми ходили ведлуг приказання його, то єст приказаннє, яко есте слишали од початку, аби-сте в нем ходили».

Ви теди що-сьте слишали од початку, нехай в вас пребиваєт, а єсли в вас пребудет, що-сьте слишали од початку, і ви в сині і в отці пребудете. А Павел, святий апостол, упоминаєт, мовячи: «Которих речей научили-сьте ся, і приняли-сьте, і слишали-сьте, і виділи-сьте во мні, тії речі творіте, і Бог покоя будет з вами». Що і декретом страшним Павел святий запечатував, анафему покладаючи на тих, которії би сміли проповідати і учити іначей і над то, що-хми юж приняли. До чоловіков неповинні-хми міти люби большей і з ними ся єдночити, але больше правость віри і догмата святих отцов і синодальнії канони любити маєм і в таковой трвати єдності. Анафеми ся теж боїмо за то, гди бихми над то, [що] юж подано і синодами приказано, міли приймати.

А єсли би ся хто одступником став, теди под декрет страшний анафеми мусить таковий подпадати. Зачим до тих, которії нас, росов православних, одбігли і святого патріарха вселенського, архієпископа константинопольського, одступили, склонятися не можно, і оних одпаденнєм не погоршатися, ані ослабівати нам пристоїть, хоть би і вибранії були. Оповідив бовім сам Ісус Христос одпаденнє такових, мовячи: «Абовім повстануть лжехристи і фальшивії пророці і дадуть знаменія великії і чюда, так, іж би звели, би то могло бути, і вибраних, се предрекох вам».

Або і то малая. Оповідено, іж звізди з неба спадуть; тії разуміються – так світнії, в славі, в могутстві вельможі, яко тиж і знаменитії духовнії в церкві, которая єст небом земним. О которих то таковых упалих звіздах і о муці їх апостол оповідив тими слови: «Звізди прелестния, которим хмура темності на віки єст захована».

А так теди таковий о написанню тої книги давши рахунок, і науку описую вкротці, іж в собі замикаєт: оборону православної віри святої кафоличеської всходньої апостольської церкви; другую оборону достоїнства канонов і привиліїв святих чотирьох всходніх – константинопольського, александрійського, антіохійського, ієрусалимського – патріархов; при том одповіді одступним, глаголемим «уніатом», і іним противником нашим; і о біскупах старого Риму; ку тому о тепершнєм положенню греков і о [у]віренню народу російського, і о митрополитах київських, і о іних тому приличних. Над то доводиться і то показуєт, іж побожнійшая і слушнійшая реч костьолові латино-римському до церкви всходньої і до святих чотирьох патріархов, і до греков склонитись і з оними в вірі і догматєх святих з'єдночитись. І інії при том потребнії положені суть виводи. Наконець, і о ісхожденню пресвятого Духа од самаго Бога і Отця вкротці предложилося.

То так одправивши о той Книзі, відай чительнику, же в благодаті Божой з працею великою написана єст, доводячи з Письма Святого, старого і нового тестаменту, і з поважних теологов, і з певних авторов і істориков речі[й]ісправній виражених.

Которая то книга през мудрих і в письмі святом біглих, которим подавана була, читана, пробувана і поправлена була. А над то под розсудок совершеннійших святой апостольськой церкві подається.

А то юж к православним замикаю тую предмову учительними апостольськими слови тими: «ви теди возлюбленнії, святою вашою вірою буду[ю]чи себе, в дусі святом молячися, самі себе в любві Божей заховайте, очекиваючи милосердія Господа нашого Іїсуса Христа в живот вічний».

Ієромонах Захарія Копистенський

О НОВИХ ДОКТОРАХ, ТО ЄСТ УЧИТЕЛЄХ ЦЕРКВИ ВСХОДНЬОЇ

(Із часті II, розділу XII, артикула 4)

Єсли при том хотять одступникове наші відати і о нових учителєх святої церкви всходньої, которії, юж по одорванню ся заходніх од неї, жили і книги писали, особливе против блудом папеським і одмінам костьола заходнього, тих по імені їх, значнійших покладаю: Євстафій[115]; Никола[116], єпископ мефонський; Микита Пектократ[117]; Никита, філософ константинопольський[118]; Євстратій[119], митрополит нікейський; Іоанн Ксифілін[120]; Михаїл Кируларій[121], Каліст[122] і Філофей[123], патріархове константинопольскії; Леон, ахридонський архиєпископ; Ніл Ка-

[115] Євстафій – константинопольський патріарх (1019-1025). Відрядив послів до папи Йоана XIX з пропозицією дати добру плату за те, щоб визнали його вселенським патріархом (Тут і далі, крім окремо зазначених випадків, примітки до документа за: Українська література XVII ст. / За ред. О. Мишанича. – К., 1987. – С. 526-532).

[116] Никола (Миколай; ?–1156) – візантійський богослов і філософ, автор «Спростування настанов Прокла Платоніка» і «Викриття латинян за пунктами». Був єпископом міста Мефона (Медона) в Парнаській митрополії. На соборах 1156 і 1157 рр. відстоював сувору ортодоксію проти неоплатонічних тенденцій Західної церкви.

[117] Никита Пектократ (Стіфат) – чернець Студійського монастиря у Константинополі, прихильник константинопольського патріарха Михаїла Керуларія під час розриву його з Римом у 1053 р., автор антикатолицького трактату.

[118] Очевидно, це або Никита Пафлагон – візантійський філософ кінця IX – початку X ст., який діяв у Константинополі та бл. 880 р. уклав життєпис константинопольського патріарха Ігнатія (йому ж приписують церковні піснеспіви та вірші), або Никита Акомінат (Хоніат; ?–1213) – візантійський хроніст.

[119] Євстратій (? – після 1117) – візантійський богослов, автор творів, спрямованих проти католиків і вірмен.

[120] Йоан III Ксифілін (1006-1075) – константинопольський патріарх (1064-1075).

[121] Михаїл I Керуларій (?–1058) – константинопольський патріарх (1043-1058), один з призвідців поділу християнської Церкви на Східну і Західну.

[122] Вочевидь, Никифор Калліст I, візантійський історик і поет, укладач віршованої бібліографії літургійної поезії; у 1350-1353 і в 1355-1363 рр. – константинопольський патріарх.

[123] Йдеться про Філофея Коккіна, константинопольського патріарха в 1353-1354 і 1364-1376 рр.

васіл, который писав противко Фомі Аквінату[124] (тая книга висоце єст мудрая, в Путенськом монастиру[125], в Волосіх по-словенську находиться); Константин Арменопул[126]; Генадій, архієпископ болгарський; Єпіфаній[127], патріарха константинопольський; Петр[128] і Іоанн[129], і Феодор Бальсамон[130], патріархове антіохій-

---

[124] Тома Аквінат (Аквінський; (лат. Thomas Aquinas, нім. Thomas von Aquin, іт. Tommaso d'Aquino, 1225, замок Роккасекка поблизу Аквіно, Італія – 7.03.1274, абатство Фоссанова, Італія) – один з найвизначніших та найвпливовіших філософів і теологів в історії, засновник теологічної школи томізму, святий Католицької церкви. Монах-домініканець. Очевидно, ще в дитячому віці був відданий батьками до бенедиктинського монастиря в Монте-Касіно. Коли Фрідріх II вигнав звідти бенедиктинців, Тома вступив до Неапольського університету і проти волі батьків – до новоствореного ордену домініканців (1243). Через два роки керівництво ордену послало його до Парижа навчатися в Альберта Великого, за яким він попрямував до Кельна, але у 1252 р. повернувся до Парижа і почав викладацьку діяльність, яку пізніше продовжив у Орв'єто, Вітебро і Римі, а потім знову в Парижі. 1272 року переїхав до Неаполя, проте невдовзі помер (по дорозі на II Ліонський собор). Головними зусиллями його теологічної діяльності були намагання поєднати раціоналізм Аристотеля з християнськими одкровеннями. З-поміж творів Томи виділяються два універсальні компендії – «Сума теології» і «Сума проти поган», коментарі до текстів Біблії та творів Аристотеля. У 1323 р. Римо-католицька церква проголосила його святим, а у 1567 р. включила до складу Отців Церкви (Рассел Б. Історія західної філософії. – К., 1995. – С. 383-393; http://uk.wikipedia.org/wiki/Тома_Аквінський; Від витоків до середини XIX століття. Короткий довідник з історії філософії / Під ред. Т. Пікашової, Л. Чуйки // http://www.philsci.univ.kiev.ua/biblio/dovi3.html#3.8; Ільїн В., Кулагін Ю. Філософія: Підручник: У 2 ч. – К., 2002. – Ч. 1: Історія філософської думки. – С. 141-143).

[125] Монастир у Молдавії, у якому певний час жив Захарія Копистенський.

[126] Константин Гарменопул (Арменопул; 1320-1382) – візантійський письменник і державний діяч, верховний суддя у Фессалоніках (Солуні), автор «Підручної книги законів» («Шестикнижжя»).

[127] Єпіфаній – константинопольський патріарх (520-535), проводив політику примирення з римськими папами.

[128] Петро – антіохійський патріарх у XI ст., автор антикатолицької статті «Одпис венеціанському архиєпископові Доменіку», відомої в східнослов'янських списках XVI ст.

[129] Йоан – антіохійський патріарх (1092-1103), християнський письменник і оратор. Можливо також, що Захарія Копистенський мав на увазі Йоана Малалу (бл. 491-578), візантійського хроніста, очевидно, сирійця за походженням, якого в час написання «Палінодії» нерідко ототожнювали з константинопольським патріархом Йоаном Антіохійцем.

[130] Теодор Бальсамон (Вальсамон) (?–після 1195, Константинополь) – християнський письменник, антіохійський патріарх (обраний між 1185 і 1191). Автор тлумачень до Номоканона в 14 титулах, які мали на меті усунути протиріччя між церковним правом і Василіками, а також між окремими церковними канонами. Тлумачення включають ряд важливих документів, які до нас не дійшли. Теодорові Бальсамону належать інші юридичні твори, листи, епіграми. Був ідеологом сильної імператорської влади, захищав особливі привілеї константинопольського патріарха, прихильно ставився до ідеї підпорядкування монашества єпископату (БСЭ // http://dic.academic.ru/dic.nsf/bse/144291/Феодор; Нарбеков В. Номоканон константинопольского патриарха Фотия с толкованием Вальсамона. – Казань, 1899. – Т. 1-2; Stevens G. P. De Theodore Balsamone. – Roma, 1969).

ської; преподобний Никон в Чорной Горі[131] (в літа Іоанна, патріархи антіохійського, написав книгу); Никита Хоніятес; Євфимій Зигавен[132], монах; Михаїл Сиггел[133]; Іов, монах[134]; Андронік Севастій; Ніл, архієпископ фессалоницький; Іоанн Кантакузен[135], цар (который, зоставши монахом, написав книгу); Никифор[136]; Каліст; Ксанфопул; Максим Плянудес[137], монах; Никифор Грегорас[138]; Марко, митрополит ефеський (той писав много, а особливе «Вызнаннє віри до всіх християн», «Діалог гречина з латинником» о оном придатку до символу «і од сина», і «Главизни силоічеські против латинником», книга «О посвяченню євхаристії» і прочая); святий Григорій[139], архієпископ фессалоницький; Палямас;

[131] Мовиться про Никона Чорногорця, християнського письменника XI ст., ченця Чорної Гори поблизу Антіохії, укладача «Пандектів» і «Тактикона» – збірників правил і пояснень чернечих обов'язків та відомостей з історії християнства. Його твори відомі на Русі з XII ст.

[132] Євфимій Зигавен (Зігабен; ?–1118) – візантійський письменник-богослов, коментатор Біблії, зокрема соборних послань апостолів і послань апостола Павла, автор твору «Догматичне всеозброєння православної віри».

[133] Михаїл Сиггел (Сингелл, Синкелл; ? – бл. 835) – християнський письменник-богослов, автор полемічного трактату «Виклад про православну віру», перекладеного з грецької на церковнослов'янську мову і включеного у збірник Святослава 1073 р. (трактат також став джерелом для літописної статті, спрямованої проти латинян). Михаїл був священиком, синкелом і протосинкелом єрусалимським.

[134] Очевидно, Іов (Йоан, Єзекиїл) Княгиницький (?–1621), український церковний діяч, який обновив і пожвавив православне чернецтво в межах Речі Посполитої.

[135] Йоан VI Кантакузен (?–1383) – візантійський імператор (1347-1354). 1355 року постригся в ченці під іменем Йоасафа. У монастирі написав «Історію», в якій зробив огляд візантійських та деяких світових подій 1320-1356 рр.

[136] Йдеться або про Никифора, константинопольського патріарха (792-828), автора памфлетів, гімнів, історичних праць, або про Никифора II, константинопольського патріарха в 1260 р.

[137] Максим Плянудес (бл. 1260 – бл. 1330) – візантійський письменник-богослов, граматик і ритор; знавець античної культури, один із попередників гуманізму доби Відродження. Переклав грецькою мовою твори Катона Старшого, Цезаря, Цицерона, Овідія, Боеція та ін.; коментував твори Аристотеля, Платона; бл. 1300 р. уклав збірку байок Езопа та його життєпис.

[138] Никифор Грегорас (1295-1360) – візантійський письменник-богослов і вчений-гуманіст, автор проекту реформи календаря. Полемізував із філософом-гуманістом Варлаамом Калабрійським, боровся проти містики Григорія Палами. У 1351 р. відлучений від Церкви та ув'язнений у монастирі. Його «Римська історія» охоплює період 1204-1359 рр. і висвітлює переважно церковно-богословську боротьбу у Візантії.

[139] Тобто Григорій Палама (Палямас; 1296-1359) – християнський письменник-богослов, полеміст, автор «Бесідування» з євреями і турками та «Відповідей», що увійшли до «Книги, глаголемої Рушка, сиречь разрушающая догматы и богословіе латиньское», списки якої були поширені серед східнослов'янських книжників XV–XVII ст. У 1351 р. вчення Григорія Палами визнано офіційною доктриною Візантійської церкви, а його самого 1368 р. оголошено святим (Шевченко В. Словник-довідник з релігієзнавства… – С. 106).

Ніл Кавасил, архієпископ фессалоницький; Варлаам Калаврійський[140], Михаїл, патріарха константинопольський («О преждеосвященних»); Герман[141], патріарха константинопольський; Митрофан, архієпископ смирненський; Іоанн, патріарха ієрусалимський; Максим, монах, котрий в Москві скончався[142]; Ієремія, патріарх константинопольський («О ісхожденії Св. Духа од самого отця до лютеранов»); Іоанн Китріос; Іоанн Зонарас[143]; Максим Маргуній, єпископ кіфірський; Мелетій[144], александрійський патріарха; і ініі многії, которії всі з грунту аргумента латинськії знесли і покопали їх во всем. Феодосій Зігомала, протонотарій церкве

---

[140] Варлаам Калаврійський (XIV ст.) – чернець, родом із міста Семінарія в італійській провінції Калабрії, візантійський проповідник і письменник-богослов. Започаткував релігійно-філософський рух, що вилився у тривалу боротьбу між його послідовниками (варламітами) і послідовниками Григорія Палами (паламітами).

[141] Очевидно, Герман II, візантійський проповідник і богослов-полеміст, константинопольський патріарх у 1222-1240 рр. Вів рішучу боротьбу з папським престолом, зокрема з ідеєю унії між Західною та Східною християнськими церквами.

[142] Вочевидь мовиться про Максима Грека (Михаїла Триволіста; 1475–21.01.1555), письменника-богослова, перекладача. Він вчився в Італії, 1518 р. приїхав з Афону до Москви перекладати церковні книги, 1525 р. був ув'язнений у монастирі, де й помер. Свою літературну діяльність в Московії почав з перекладу «Толкової Псалтирі». Перекладав також книги Святого Письма і тлумачення до них, твори візантійських богословів – Василія Великого, Григорія Богослова, Йоана Златоуста, житія з агіографічного збірника Симеона Метафраста, фрагменти з візантійської енциклопедії X в. – Лексикона Світи. Займався також виправленням уже існуючих перекладів і в спеціальних творах обґрунтував свої перекладацькі принципи, що дозволило чеській дослідниці С. Матхаузеровій пов'язати з іменем цього богослова граматичну теорію перекладу. Максимові Греку належить також твір «Тлумачення імен за алфавітом», який було використано укладачами Азбуковників. Серед оригінальних праць письменника – публіцистичні твори, що доводять, зокрема, недопустимість монастирського землеволодіння («Стязание о извістном иноческом жительстве», «Слово душеполізно зіло внимающим ему» та ін.). В інших роботах Максим Грек розкриває свої погляди на державну владу («Главы поучительны начальствующим правовірно», «Слово, пространно излагающе с жалостию нестроения и безчиния царей и властей последнего жития», написане в період Смути після смерті Василія III: Московську державу символізує тут дружина, що сидить при шляху в чорному одязі вдовиці й оточена дикими звірами). У низці творів він виступає проти астрології і всілякого марновірства («Слово противу тщащихся звездозрением предрицати о будущих...») і проти апокрифічної літератури, зокрема проти апокрифічного «Сказання Афродитіана». Твори Максима Грека вплинули на культуру Московії. Його гарячим шанувальником був князь-вигнанець А. М. Курбський. Сам Максим Грек був оголошений преподобним, а як наслідок, з'являються «Сказання про Максима Грека», найдавніше з яких, як вважають, належить Курбському, котрий навіть називав себе його учнем (Нариси історії Росії / За ред. О. Чубар'яна. – К., 2007. – С. 296; http://uk.wikipedia.org/wiki/Максим_Грек).

[143] Йоан Зонара (Зонарас; ? – після 1159) – візантійський хроніст, автор огляду всесвітньої історії від створення світу до вступу на престол візантійського імператора Йоана Комніна 1118 р. Його хроніка була популярною в середні віки та в епоху Відродження, зокрема у південних та східних слов'ян.

[144] Мелетій Пігас (див. розділ 8, прим. 43).

константинопольської, в листі, до Мартина Крузія[145] писаном, відати дає̄т, іж дидаскалов мудрих його віку живих больш семдесяти находиться (в книзі «Турко-Греція», книга 3, а лист 216, і в книзі 7, лист 506). […]

Учителєв нових показав би-м єще і в народі російськом, которих благодать Божія даровала і житієм і наукою церков Христову прославляючих і книгами наповняючих. За ласкою Божою маємо їх з потребу; а єсли не збытком, не дивуйся; во многом Ізраїлю єдин Мойсей, єден Веселеїл[146], один Давид[147], один і Соломон[148]. Сильних немного, як Самсон[149], Давид і Авісай[150]. Один межи діакони мудрий і мужній архідіакон Стефан[151]. Як камень дорогий рідко находиться, так і правая мудрость, і правая теологія не лацно ся в многих находити может.

---

[145] Мартин Крузій (XVI ст.) – німецький богослов, учасник Тюбінгенського гуртка протестантських теологів. Приїхавши в Константинополь за викликом патріарха Єремії Траноса, домагався, щоб Православна церква або визнала протестантизм, або допустила з’єднання православ’я і протестантизму на певних умовах. Автор твору «Вісім книг про Турко-Грецію» (Базель, 1584).

[146] Веселеїл (євр. Бецалел) – старозавітний персонаж, художник і будівничий часів Мойсея, «син Урі, син Хура, з коліна Юди», якого покликав Господь «і сповнив його духом Божим, мудрістю і розумом та хистом у всякім ділі; щоб продумував мистецькі задуми, виконавши у золоті, сріблі і міді; і щоб обточував дорогоцінне каміння для вправи у гнізда, а й у різьбі дерева, щоб викінчити всяке діло». Тобто в час поневіряння євреїв у пустелі після виходу з Єгипту, Веселеїл був очільником майстрів, створив скинію, Ковчег Завіту і священну утвар та одяг для священиків (Вих., 31; 1-11, 36-39; див. також: Никифор, архимандрит. Библейская энциклопедия. – С. 117-118; Электронная еврейская энциклопедия // http://www.eleven.co.il/article/10617).

[147] Давид – напівлегендарний іудейський цар і поет, життя якого відносять на 1055-1015 рр. до н. е. Йому приписується авторство псалмів, що складають біблійну книгу «Псалмів». У Святому Письмі Давид зображений сміливцем, котрий переміг гіганта Голіафа, джурою, а згодом зятем царя Саула, батьком царя Соломона. У християнській традиції Давид – благочестивий псалмоспівець (Никифор, архимандрит. Библейская энциклопедия. – С. 179-181).

[148] Соломон – напівлегендарний іудейський цар, життя якого відносять на Х ст. до н. е., син царя Давида. Відзначався мудрістю, йому приписується авторство кількох біблійних книг, зокрема «Книги приповідок», «Проповідника», «Пісні пісень», «Книги премудрості». Герой багатьох апокрифічних легенд (Докладніше див.: Никифор, архимандрит. Библейская энциклопедия. – С. 667-672).

[149] Самсон – старозавітний персонаж, давньоєврейський герой, син Маноаха,обставини його чудесного народження описані в Книзі Суддів (13; 8-25). Був ізраїльським суддею протягом 20 років. Наділений надзвичайною силою, що таїлася в його довгому волоссі. Зраджений своєю коханкою Далілою, котра, обстригши Самсона уві сні, видала його філістимлянам, з якими він провадив війну. Біблійні перекази про Самсона здавна використовуються у світовому мистецтві, були вони популярні і в Україні (Докладніше див.: Никифор, архимандрит. Библейская энциклопедия. – С. 619-620).

[150] Авісай (Авесса, Авішуем) – старозавітний персонаж, іудейський полководець, племінник і соратник Давида, один з його улюблених героїв (http://logosenc.org/nustrem/avessa.html).

[151] Стефан (грец. Πρωτομάρτυρας Στέφανος) – перший із семи дияконів, поставлених апостолами, християнський первомученик. Був притягнутий до суду синедріону і побитий

Єднак же і в том большую похвалу всходняя церков односить, ніж заходний костьол, гди ж як за часу семи соборов і нижей по них, так і в літах по тисячном року, аж і до сих наших дній в церкві всходньой патріархов, архієпископов і єпископов єст много височе учоних, мудрих учителей, которії і устне поважне учили, і письм своїх книги зоставили; а латинникове не покажуть нам так много папежов, которії би книги зоставити міли, опроч Леона і Григорія Діалога[152], і то в оних первих святих віках, а в тисячі літ папежов учителей і книг писателей не найдуємо.

Било теж і в Росії нашей дидаскалов много, а которії письма зоставили, не вспоминаючи старих, нових мяную пару якую: преподобного Артемія-інока[153], который, споспішествующу єму Господу, в Литві од єресі аріанської і лютеранської многих одвернув, і през нього Бог справив, же ся весь народ руський в Литві в єресі тії не перевернув; монах Стефан Зизаній, в грецьком і словенськом язику муж учоний вельце; блаженний Леонтій Карпович[154], архімандрит віленський,

камінням за проповідування християнства в Єрусалимі. Історію його життя викладено в Діяннях апостолів (6, 1-15; 7, 1-60). Св. Стефан вшановується християнською Церквою як первомученик, архидиякон і апостол. (див. також: Никифор, архимандрит. Библейская энциклопедия. – С. 676).

[152] Григорій Діалог (Двоєслов, або Григорій Великий; лат. Gregorius; бл. 540 – 12.04.604), шістдесят четвертий папа римський (3.09.590–12.04.604), християнський теолог. У Православній церкві відомий як Григорій Діалогіст. Визнаний доктором Церкви, є одним з чотирьох великих латинських отців Церкви (поряд з Амвросієм, Авґустином і Ієронімом). З усіх пап Григорій справив найбільший вплив на Церкву раннього середньовіччя. Був ревним архипастирем та видатним державним і суспільним діячем. У 602 р. отримав визнання верховенства Рима над всією Західною церквою. Св. Григорій склав латинською мовою чин Літургії Напередосвячених Дарів, яка до нього була відома лише в усному переказі. Цей чин затверджений на VI Вселенському соборі в 680 р. і прийнятий всією християнською Церквою. Ствердив претензії римських пап на верховну владу в Церкві. Переслідував світську науку, нищив пам'ятки античної культури. Автор кількох богословських творів та листів. Мощі його зберігпються в соборі Св. апостола Петра у Ватикані. (Kelly J. N. D. The Oxford Dictionary of Popes. – Oxford; New York, 1986. – S. 65-68; http://cerkva.in.ua/istoria/538-grygoriysymeon.html; http://uk.wikipedia.org/wiki/Григорій_I).

[153] Мовиться про Артемія (? – поч. 1570-х), російського церковного письменника XVI ст. Був звинувачений у вільнодумстві, відлучений від Церкви і засланий у Соловецький монастир; бл. 1554-1555 рр. утік до Литви (Білорусії). Живучи при дворі слуцького князя, полемізував з католиками і протестантами (аріанами й лютеранами). Залишив 14 послань на захист православ'я, проповідував моральне самовдосконалення, гуманне ставлення до єресей, осуджував монастирське землеволодіння і багатство Церкви.

[154] Леонтій (у миру – Лонгин Федорович Карпович; 8.04.1580?, Пінський повіт – 24.09.1620, Вільно) – архимандрит Київської митрополії, білоруський і український публіцист і богослов, письменник, проповідник. Народився у сім'ї священика, вчився в Острозі, де й познайомився з Мелетієм Смотрицьким. Був ченцем у Києво-Печерській лаврі та Троїцькому монастирі у Вільні. Працював коректором у братській друкарні, за видання творів Смотрицького був заарештований. Після виходу з тюрми став архимандритом, керував братською школою. Боровся проти унії. У 1620 р. обраний єпископом у Володимир-Волинський, але помер ще до хіротонії. На його смерть М. Смотрицький написав поему (Левшун Л. В. Леонтий Карпович. Жизнь и творчество. Минск, 2001. –

муж богодухновенний, в язику гречеськом і латинськом знамените біглий, оборонця благочестія; пречестной Віталій[155], архідіакон, учитель і любомудрець. А живих благодатією Божією маємо з потребу.

В Москві теж суть люде мудрії і богословове православнії, язик гречеський знаючії, о чом наш святий отець патріарха ієрусалимський кир Феофан повідав, который в Москві на столиці був., завітавши од Ієрусалима, для навіження духовного і спасенія народов многих.

ПАПЕЖЕВЕ ДАВАЛИ ЦАРЄМ ПОДАЧКИ, І О СИМОНІЇ

(Із часті II, розділу XII, артикула 6)

А же патріархове дають упоминки і дарунки вмісто чиншу турчинові, не єст то див. Закон бовім ласки не виймує нас од владзи і подачок. Іасон[156] і другії учениці за Павла і Силу[157] окупувалися од напасті. Відати єднак одступникові належить, іж не за святиню дають, але покой церкве, і безпеченство віри собі варуючи, і зверхность, од Бога допущеную, чтячи, ведлуг приказанія апостольського, царя чтять і ведлуг самим Господем Христом реченого, оддають царськоє цареві, а Божеє Богові.

Давали такії ж подачки і папежеве царєм поганським, которії, през літ немаль 300, до крещенія Константина Великого панували в Римі; давали і кролєм єретицьким, гди готфове[158] і лонгобардове[159] в Римі і во Влошєх през літ также

288 с.; http://ru.wikipedia.org/wiki/Леонтий_(Карпович); http://www.biografija.ru/show_bio.aspx?id=76484).

[155] Віталій (? – бл. 1640) – український письменник, перекладач, богослов і проповідник, ігумен. Дубенського монастиря на Волині. 1612 року в Єв'ї, у друкарні віденського братства, вийшла книжка «Діоптра, альбо Зерцало і вираженнє живота людського на том світі...», укладена Віталієм за грецькими джерелами (Докладніше див.: Українська поезія, кінець XVI – середина XVII ст. / Упоряд. В. Колосова, В. Крекотень, М. Сулима. – К., 1992 // http://izbornyk.org.ua/ukrpoetry/anto23.htm).

[156] Іасон (Ясон) – новозавітний персонаж, згадується у Діяннях апостолів (17, 5-10) та у Посланні апостола Павла до Римлян (16, 21). У його домі знайшли притулок апостол Павло та його сподвижники, проповідуючи у Фессалоніках (Солуні). Очевидно, йдеться про епізод, коли їх було схоплено, але «міські начальники», «взявши від Ясона й інших запоруку», відпустили арештованих. Сам Яасон був апостолом в Коринфі і Тарсі, де й помер смертю мученика (Никифор, архимандрит. Библейская энциклопедия. – С. 315-316).

[157] Сила – новозавітний персонаж, один із сімдесяти апостолів; разом з апостолом Павлом активно поширював християнство. У Діяннях апостолів (15, 32) його названо пророком. Сила став апостолом у Коринфі, де й помер, здійснивши чимало чудес (Никифор, архимандрит. Библейская энциклопедия. – С. 642).

[158] Тобто готи – група германських племен. Тут автор має на увазі західне відгалуження готів, т. зв. вестготів, які в 70-х рр. IV ст. вторглися на Італійський півострів і заснували в південно-західній Ґаллії королівство, що проіснувало до VI ст.

[159] Тобто лонгобарди (буквально: «довгобороді») – германське плем'я, що жило у поріччі Ельби. 568 року перейшли Альпи і завоювали більшу частину північної та середньої Італії. Королівство лонгобардів проіснувало до 744 р. Серед лонгобардів прищепилося християнство в аріанській версії.

около трьох сот панували; давали і царям константинопольським православним, вступуючи на папество.

Що і Бароніуш-кардинал[160] в року 590 «Рочних дій» своїх призначаєт, мовячи: «Папеж, хоть слушне обраний, засісти на папестві не могл, аж би цар призволив, который од папежов пінязі на оном вступі витягав». І нижей: «Був, – мовить, – обичай в костелі римськом, нім вибраний папеж уряд свой одправувати почав, то єст, нім йому подтверженнє од царя пришло, чотири їх всім костьолом рядили: настарший каплан архіпресвітер, і нововибраний папеж, і два другії з духовенства, до них придані». І єще нижей: «А іж цареві звиклії пінязі слати мусив (Григорій-папеж[161]), на которії готфове папежев нових зневолили, гріху в том жадного не мів, бо кромі тих пінязей папежем юж власним був, виконаннє толко уряду своєго і клопоти а трудності з царем окупував». Поти Бароніуш.

Тим же способом поступують і патріархове з царем турецьким: клопоти і трудності у царей поганських о[д]купують, аби в покою могли пребывати.

Обернім же ся еще і до царев західніх і костьолов християнських, яко много оним самим і секретаром їх дають золота і сребра тії, которії біскупства, опатства і канониства беруть; вступімо ж єще в самий той Рим, як много до нього посилають тії, которії там по сакру шлють, як много тії, которії за сакрами приїждають, одбирають. Відомо то, заїсте, кождому, хто ся єно во дворах цесарей, кролей и княжат находить.

Уважай, одступнику, если ж то не симонія над симоніями – вольним у вольних і ровним у ровних в релії купувати уряди духовнії?! Зачим запевне відати маєш, іж нігди за всі літа патріархове турчинові не дали так много, як за один рок папежеві твоєму і його дворові дають зо всіх кролевств чиншу і дані біскупове, арцібіскупове, примасове і тим подобнії! Ну ж, за юбілеуша, за одпусти, за молоти посвяченії, за мечі такії ж, і за рожі (дальших ташованій не споминаючи), за індульгенції і за диспенсації!

Що ж і о вас, одступниках наших, речемо! Заж апостатове наші, а ваші владикове при посвячанню своїх попов не витягають плати піняжної? Оно той, що в Перемишлю сидить, Шишка Крупецький[162], од десяти літ витягав на попах по-

[160] Йдеться про Цезаря Баронія (31.10.1538–30.06.1607, Рим), історика Католицької церкви, кардинала, директора Ватиканської бібліотеки (1597), автора двотомної праці «Церковні аннали» (1588-1607), яка була написана на противагу протестантській 13-томній церковно-історичній компіляції «Магдебурзькі центурії», а також трактату «Слово про походження русів та їхній чудотворний перехід в іншу віру», в якому описані причини проголошення Берестейської унії 1596 р. Баронія справедливо називають «батьком церковної історії». Також був дипломованим юристом, духівником папи Климента VIII. У 1595 р. обраний кардиналом, і вибору його папою у 1605 р. завадило лише вето Іспанії, чия політика в Італії була предметом його різкої критики (http://www.slovopedia.com/2/193/209371.html).

[161] Очевидно, мовиться про Григорія Великого Діалога (Двоєслова).

[162] Вочевидь, Копистенський сплутав дві постаті, які мали дотичність до Перемишльської єпархії. Атанасій Крупецький (?–1652) – перемишльський унійний єпископ на почат-

дачки, заживаючи до того помочі урядов свіцьких! О котороє драпество великий плач і нареканнє на уряди і на тих мучителєв владиков.

Що ж і о аннатах, которії з Польськи до Риму ідуть, также і о поборах, которії духовенство руськоє, а засобна паном своїм, чинші дають і повози одправують.

Чому всьому присмотрівшися, уважте, же ви, христіане будучи, на христіан духовних накладаєте таковії тяжкості! Укаряєте греков, іж турком дають подачки! Завстиждайте ж ся, а рачей Бога убойтеся: ви христіане а од духовних руських поборов, чиншов і повозов не витягайте!

Укаряєт єще нас противник утисненєм турецьким і же в малой церкві патріарха сидить. Уважте ж, єсли і ми того ж не терпимо, маючи права і вольності і уживаннє їх довголітноє.

Барзій нас тоє болить, же що трекове од поган, тоє ми, русь, од вас, христіан костьола римського, терпимо!

ку XVII ст., василіанин. Довший час був королівським писарем, згодом керував королівською канцелярією. З 1610 р. – перемишльський владика, висвячений Іпатієм Потієм. Уся його єпископська діяльність пройшла в боротьбі з православними за утримання Перемишльської єпархії. Іван Шишка-Хлопецький (?–1611) – православний перемишльський владика, попередник Атанасія, до смерті не мав єпископських свячень. Про їхнє протистояння і про події початку XVII ст. у Перемишльській єпархії сучасний історик Юрій Стецик пише: «Перемишльський уніатський владика Атанасій Крупецький (1610-1652) провадив боротьбу проти тогочасного православного владики Івана Шишки-Хлопецького, який помер 1611 р., що й полегшило Крупецькому зайняття перемишльської кафедри, однак за умови, що він позбудеться думки про унію. Проте Крупецький уже в 1612 р. заговорив про унію і цим одразу ж викликав невдоволення серед своїх вірних. Тому вже 1620 р. його легко вигнав із Перемишля Ісайя Копинський, висвячений у Києві на православного перемишльського владику. Після цього Крупецький осів у Спаському монастирі, де місцевий ігумен Йосиф визнавав унію. Отже, не маючи змоги утримати за собою Перемишль, він намагався контролювати Спас, який тоді протистояв православному Лаврову. Однак коли королівська комісія визнала Перемишль резиденцією православних владик, Копинський прогнав Крупецького зі Спаса. Тим часом Крупецький правив Смоленською єпархією, тоді як Перемишльською єпископією управляюли православні владики Іван Попель, Сильвестр Гулевич. Так, зокрема, Гулевич двічі проганяв Крупецького зі Спаського монастиря, поки його не засуджено на інфамію і не позбавлено єпископства, яке тепер зайняв Крупецький. Затвердивши «Пункти заспокоєння руського народу», сейм 1632 р. вніс суттєві зміни у суспільно-релігійну ситуацію в країні. Держава на офіційному рівні остаточно визнавала існування на теренах України двох законних і рівноправних церков східного обряду. Виходячи з документа, православні отримували Київську, Львівську, Луцьку, Перемишльську та Мстиславську єпархії. Уніатська митрополія обіймала 7 єпископств: Київське, Володимирське, Пінське, Холмське, Полоцьке, Смоленське та Перемишльське. Таким чином, три єпархії одночасно посідали як православні, так і уніатські владики. Перемишльський православний владика отримав Спаський, Лаврівський та Смільницький монастирі, тоді як управління єпархією залишалося до смерті за уніатським єпископом А. Крупецьким» (Стецик Ю. Становище монастирських маєтностей у період міжконфесійного протистояння православних та уніатів Перемишльської єпархії (XVII століття) // Лаврський альманах. Києво-Печерська лавра в контексті української історії та культури. – К., 2008. – Вип. 22. – С. 42-43; див. також: ЕУ – Т. 3. – С. 1194; http://sdepress.blogspot.com).

Присмотрітеся, яко-сте православних християн віленських, мінських, перемисльських, могильовських, биховських, пінських, берестійських, полоцьких, вітебських і по іних містах, з великих церквій вигнаних, в малії церковки втиснули!

Присмотрітеся, як по многих повітах біднії міщане, же їм поодбирано в містіх церкви, в домах, полях і лісах набоженство своє християнськоє одправують!

Присмотрітеся єще і в том справедливості і сумнінню людій религії римської, которії, од нас обіма руками гойнії упоминки і дари беручи, обіцують покой і вольності захованнє, а єднак вмісто уїщення ся в обітниці приреченой, барзій на нас інстигують і декрета суровії, якоби з найму, ферують.

Мають то грекове над нас, ркомо вольних і прави обварованих, же в вірі і в набожестві своєм вольность мають. Хто був в Константинополю і по інших містах в Греції на урочитії свята, обачив би свободу і вольность, і веселлє, і строй, і безпеченство християн таковоє, же рекл би кождий, іж тії там християне царствують, і же в так великом їх згромаженню, і в так світлой їх оказалості только їм цара не доставаєт, і которії на то гляділи, мовили в себі, же царство Константиново[163] і царство Юстиніаново[164] нині видимо, в котором пресвітлом видоку і веселлю, єно їм діадиму носячого не доставало.

А у нас в свято, як у попа, у міщанина і у хлопка обачено світлоє що на хребті, так довго около того ходити будет пан, пані і урядник, же аж мусить збути убогий худак! Але то меншая!

Гди нам вольность віри захована будет на свободі, як захована єст греком в неволі, которії, ведлуг давніх своїх християнських прав, мають єпископов, архієпископов, примасов, патріархов і весь нижший причет церковний, – о подачки і о чинші стояти не будемо. Дав за себе і за Петра, а в особі його за церков свою, чинш Іїсус Христос, будемо давати і ми, только віри свобода нехай нам зоставаєт, якая зоставаєт братії нашей греком.

О ПРЕСВІТЛОМ І ПРЕСЛАВНОМ ВАСИЛІЇ, КНЯЖАТІ ОСТРОЗЬКОМ, ВОЄВОДІ КИЇВСЬКОМ

(Часті IV, розділу II, артикула 3)

Тут, гди мі о пресвітлом і православном Василії Костянтиновичу Острозьком, воєводі Київськом приходить писати, з ласки Божеї познаваю в собі, же не кроткословним, але з достопохвальним пристоїть мі показати словом.

Солодкая бовім завжди того зацного княжати маєт бути у нас пам'ять! І то, що о Іосії[165], царі ізраїльським, написано, безпечне і ми о том преславутом кня-

---

[163] Тобто держава Константина Великого, римського імператора (306-337). Під своєю владою об'єднав усю Римську імперію, переніс столицю у Константинополь (Візантій) і визнав християнство панівною релігією. Перед смертю сам прийняв християнство.

[164] Держава Юстиніана І, візантійського імператора (527-565). Розширивши свої володіння та зруйнувавши держави вандалів та остготів в Італії, уклав кодекс римських законів та упорядкував державне управління.

жаті мовити можемо: «Пам'ять Василія, православного княжати Острозького, як приправа вонности, сотворенноє миро од аптикаря, в устіх кождого, яко мед, осолодієт пам'ятка його, і як музика при бесіді вина!»

Солодкая, правдива, пам'ять і вдячная вонность зо всіх сторон! І вшеляко рожай той виславляти прислушаєт, як Давид мовить: «Род праведних благословиться».

Княжа Острозькоє, Василій Костянтинович, рожай свой з благословенного яфето-роського покоління провадить: пресловутого Володимира[166], в святом крещенії Василія, монархи великого, і Даніїла[167], княжат роських, власний потомок,

---

[165] Йосія – старозавітний персонаж; син Амона, шістнадцятий цар Іудеї (640-609 до н. е.), який боровся з ідолопоклонством. Відзначився праведним життям і благочестям. На 18-му році його правління під час реставрації єрусалимського храму первосвященик Халкія знайшов книгу Закону Мойсея. Йосія видав указ про зачитування її перед всім народом, реорганізував культ Єдиного Бога, запровадив пишне святкування Пасхи. Єрусалим став місцем культу Бога Ягве, а Тора вперше набула державного статусу. 609 року до н. е. в битві з фараоном Нехо II у районі Мехіодд Йосія був важко поранений стрілою в горло і помер по дорозі в Єрусалим. Після його смерті Іудея змушена була визнати себе васалом Єгипту (Никифор, архимандрит. Библейская энциклопедия. – С. 367; Шевченко В. Словник-довідник з релігієзнавства… – С. 166).

[166] Володимир (Василій) Святославич (?–15.07.1015) – великий князь київський, за якого було завершено об'єднання всіх східнослов'янських земель у складі Київської Русі і запроваджено християнство (про дату хрещення Русі науковці сперечаються досі – чи то 988, чи 989, чи 990 р. Див. розділ 8, прим. 74) Найдавніші відомості про поминання його в церквах відносяться до XI ст., але в сонмі руських святих числиться офіційно з XIII ст., хоч, як підкреслює М. Брайчевський, формальної канонізації князя так і не відбулося, і перша Володимирівська церква збудована в Києві лише в XIX ст., а іконописного образу св. Володимира не виникло взагалі (Докладніше див.: Поппэ А. Митрополиты и князья Киевской Руси // Подскальски Г. Христианство и богословская литература в Киевской Руси (988-1237 гг.). – СПб., 1996. – С. 479-480; Брайчевський М. Утвердження християнства на Русі. – К., 1988. – С. 166-205).

[167] Данило Романович (1201-1264) – волинський та галицький князь, король з 1253 р., син засновника Галицько-Волинської держави Романа Мстиславича. Спільно з іншими руськими князями у 1223 р. Данило Романович брав участь у битві на р. Калка. 1238 року остаточно здобув Галицьке князівство, а 1239 р. поширив свою владу на Київ, де залишив воєводою тисяцького Дмитра Єйковича, який керував обороною міста від орд хана Батия у грудні 1240 р. У 1243-1244 рр. очолив походи на Польщу, під час яких підкорив Люблінську землю. Успішно воював з Угорщиною. Наприкінці 1245 р. здійснив поїздку до столиці Золотої Орди, де зустрівся з ханом Батиєм і добився підтвердження своїх прав на князювання в Галичині та на Волині. У 1254-1255 рр. підкорив литовські племена ятвягів, уклав договір з Тевтонським орденом. Сподіваючись отримати допомогу в боротьбі з Ордою, погодився на унію з Римським престолом. Прийняв від папи Інокентія IV королівську корону. (Питання коронації Данила Романовича досі обговорюється в науковій літературі. Див.: Дашкевич Я. Проблема державності на Галицько-Волинських землях (кінець X – середина XIV ст.) // Король Данило Романович і його місце в українській історії: Матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (Львів, 29-30 листопада 2001 р.). – Львів, 2003. – С. 8-23; Бадяк В. Реалії і міфи коронації Данила Галицького та доля корони // Доба короля Данила в

син пресвітлого Костянтина, княжати Острозького[168] а великого гетьмана Великого Князства Литовського, воєводи Троцького, в обоєм височе преславний в дільності і правовірії[169], первий межи княжати роськими, великий заступ і потіха всього народу роського, мур желізний на украйнах, страх і трепет татаром, слава і свіча ясносвітлая кролевства Польського, оздоба і окраса сеймовая, всіх публічних з'їздов око і сила потужная; притомность двору і люду його наповняла дороги і міста: многополчний бовім світлий і стройний поїзд одправувати був звикл; урода Гекторова, красота лиця і особи Іосифа Прекрасного, постава вспанялая; муж обичаїв царських, ласкавості і цнот побожних повний.

Двор світлий і дородний: Гетфейом[170] і гігантом[171] подобнії мужеве, сильнії такії около нього, як нікогда у діда Херева і Фелефофії[172], то єст одражаючії і уті-

---

науці, мистецтві, літературі: Матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (Львів, 29-30 листопада 2007 р.). – Львів, 2008. – С. 236-259; Паславський І. Коронація Данила Галицького в контексті політичних і церковних відносин XIII ст. – Львів, 2003; Dąbrowski D. Koronacja Daniela Romanowicza w relacjach Jana Długosza i jego szesnastowiecznych polskich kontynuatoryw // Княжа доба: історія і культура: Зб. наук. праць. – Львів, 2008. – Вип. 2. – С. 109-122; та ін.). Та сподівання на допомогу західних держав і папи не справдились. У внутрішній політиці князь Данило займався розбудовою міст. Переніс столицю держави зі зруйнованого татарами Галича до Холма, де і був похований 1264 р. (Крип'якевич І. Галицько-Волинське князівство. – Львів, 1999; Котляр М. Галицько-Волинська Русь. – К., 1998. – (Україна крізь віки. – Т. 5); Його ж. Данило Галицький. – К., 1979; Його ж. Історія дипломатії Південно-Західної Русі. – К., 2002; Його ж. Данило Романович як людина та державний діяч // Княжа доба: історія та культура: Зб. наук. праць. – Львів, 2008. – Вип. 2. – С. 85-92; Бабенко Р. Взаємовідносини Золотої Орди і Південно-Західної Русі в XIII ст.: Автореф. дис. ... канд. іст. наук. – К., 2004; Войтович Л. Король Данило Романович: політик і полководець // Доба короля Данила в науці, мистецтві, літературі: Матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (Львів, 29-30 листопада 2007 р.). – Львів, 2008. – С. 22-97; Котляр М. Двір Данила Романовича // Там само. – С. 13-21; та ін.).

[168] Острозький Костянтин Іванович (бл. 1460-1530) – брацлавський староста, великий литовський гетьман, троїцький воєвода (див. розділ 1, прим. 102).

[169] Князь Костянтин (Василь) Костянтинович Острозький був одним із провідних діячів православ'я, матеріально і політично підтримував Православну церкву. Князі Острозькі виводили свій рід від Володимира Святого і Данила Романовича (див. розділ 1, прим. 150).

[170] Йдеться, мабуть, про Гефеста, у грецькій міфології бога вогню, покровителя ковальства (зображався потворним і кульгавим, але дужим). Давні римляни називали його Вулканом і вважали покровителем металообробного виробництва (Мифологический словарь / Под ред. Е. Мелетинского. – М., 1991. – С. 152-153). Захарія Копистенський цим порівнянням підкреслює господарсько-організаційні здібності князя Костянтина Острозького.

[171] Гіганти – у грецькій міфології велетні, народжені богинею землі Геєю з крапель крові бога неба Урана, що всмокталася у землю-матір. За іншою версією, Гея народила їх від Урана після того, як титани були скинуті Зевсом у Тартар. Докладно історію народження гігантів та їхню загибель описав грецький поет Аполлодор. За його описом гіганти мали жахливий вигляд – густе волосся і бороди, а нижня частина тіла у них була, як у змій. Аполлодор згадує імена 13 гігантів, а загалом їх налічувалося 150. За легендою, гіганти повстали проти олімпійських богів, були переможені з допомогою циклопів і Геракла та ввергнуті

шаючії; Авраамськії і Іаковлі й Ісаакові почестнії особи, пред обличностю його предходячії й послідуючії, як би хто од старих оних віков хотів видіти на востоку пресловутого монарху.

Подобен в дільності, в мужестві, як Авенір[173] і Самаія[174], Аннибалеві[175] і Помпеушом[176]. Ровен радою і розсудком Іафорові[177], Фемістоклесові[178], Артабанові[179] і Велисарію[180] з Нарсесом[181] і іним подобним. Згола – муж словом, силою і ділом, цнотами і добродійстви преславний!

Найдовалися на дворі його і мовці, оному Демосфенесові[182] Ировнії, і Сафанове[183] і інії розличнії любомудрці. Найдовалися і докторове славнії, в грецьском, славенськом і латинськом язиках вицвічонії. Найдовалися і математикове і астрологове превиборнії, межи которими он презацний математик, філософ і астролог, Ян Лятос, который календар новий славне зганив і пером доводне през друк показав, же єст омильний.

в глибину землі. Гігантомахія (битва богів з гігантами) – популярний сюжет європейського мистецтва (Мифологический словарь / Под ред. Е. Мелетинского. – М., 1991. – С. 154).

[172] Херев і Фелефофій – іудейські воєначальники, згадувані в Біблії.

[173] Авенір – старозавітний персонаж, син Ніра, дядько Саула, вірний воєначальник його війська. Син Авеніра при Давиді був головним начальником коліна Веніамінового. Вперше згадується в І Книзі Самуїла (17, 55-57) у сцені повернення Давида після перемоги над Голіафом – саме Авенір привів його до Саула (Никифор, архимандрит. Библейская энциклопедия. – С. 13-14).

[174] Самаія – старозавітний персонаж.

[175] Ганнібал (247-183 до н. е.) – карфагенський державний діяч і полководець, який прославився у війнах з римлянами.

[176] Див. розділ 9, прим. 38.

[177] Іафор (фігурує в Біблії під різними іменами) – старозавітний персонаж, мідіянський священик, походив з роду Авраама від Хеттури. Мав сім дочок, одну з яких – Сепфору (Ціппору) видав заміж за Мойсея. В цьому шлюбі народилося двоє дітей. Мойсей прожив у мідіян 40 років, пас овець свого тестя. Саме тоді йому з'явився ангел Господній. Уперше згадується в Книзі Виходу (2, 18) (Никифор, архимандрит. Библейская энциклопедия. – С. 369).

[178] Фемістокл (бл. 527-460 до н. е.) – афінський державний діяч і полководець.

[179] Артабан – начальник тілоохоронців перського царя Ксеркса; вбив Ксеркса в 485 р. до н. е.

[180] Велізарій (505-565) – візантійський полководець за імператора Юстиніана, зруйнував державу вандалів, завоював Рим, нижню Італію, Равенну, віднявши їх в остготів, розбив болгар під стінами Константинополя.

[181] Нарзес (бл. 478-568) – візантійський полководець і політичний діяч. У 555 р. підкорив Італію. Зрадивши візантійців, сприяв завоюванню Італії лонгобардами.

[182] Демосфен (384-322 до н. е.) – давньогрецький оратор і політичний діяч. Боровся за незалежність Афін і за об'єднання грецьких полісів проти Македонії.

[183] Мабуть, від імені Сафо (Сапфо), давньогрецької поетеси VII ст. до н. е., яка за свої вірші була прозвана десятою музою; тут – видатні поети.

Пойдем же єще і до другої, вишшеї в богодухновенних, похвали – в православной кафоличеськой вірі і набоженстві продкуючий, церков велегласная і различним сіянієм світлая: церкви і двір того княжати – повнії православних учителей євангельських і апостольських, повнії богословов істинних, од богословов Діонісія[184], Афанасія, Василія[185], Григорія Назіанського і Ніссенського[186], Іоанна Златоустого, Кирила Александрійського, Іоанна Дамаскіна і Феофілакта, і іних многих, і од соборов і од патріархов всходніх, знаючих богословію і віру правую. Був архієреєв і священиков вельце шануючий, оборонця віри і церквій Божиїх; сильний мур мідяний, од Бога благочестю нашому поставлений в Росії; в вірі отчистой адамантоза статечность.

І то знаменитеє добродійство церквам показав і учинив, же през магістерство типографії книг богословських видав немало, през що церков Христова будується не только ту, в Росії, але і по іних країнах споввірних нам народов.

Що ж єще речем?

Речем і оно, що Сірах о Іосії-царі мовить: «Управив пред Богом серце своє; в дні беззаконник укріпив благовіріє». Воістину, в день прелесті од єретик обернув серце своє ко Богу і за дній беззаконних одступников укріпив правую церквє всходньой віру в Росії! Написано о трьох: «Разві Давида, і Ієзекії, і Іосії, всі прегрішиша прегрішенієм». Речем і ми: «Опроч Костянтина, і Василія, і Александра, княжата в Росії згрішили і віри одступили». Але пресвітлий княжа Василій з сином своїм Александром, который так му любезний був, як Іаковові он Веніамин[187], «во всем дому Божом найвірнійший», як вторий Мойсей, зна[й]шовся і світлим і многополчним і сильним в Берестю станув, а в раду нечестивих не пошов і на дорозі беззаконников-апостатов не станув і на кафедрі зарази їх не седів, але, в законі Божом вдень і вночі розмишляючи, в православном сів соборі[188] із патріаршими ексархами і з єпископи, архімандрити, ігумени і священики і пресвітери православними [бути] соблаговолив, а на унію з папежом і костьолом латино-римським не зезволив, і апостатов владиков, од віри і од патріархи Константинопольського, пастиря свойого, оступивших і одбігших, проклинав, і до конця живота свойого з ними не сполковав, і до себе не припутав, як зверженних і проклятих.

---

[184] Діонісій Ареопагіт (див. розділ 9, прим. 113).

[185] Василій Великий (див. розділ 8, прим. 77).

[186] Григорій Ніссенський (Нісський; бл. 328-389) – ритор, єпископ каппадокійського міста Ніссы (Мала Азія), один з отців Церкви, автор догматичних, екзегетичних, полемічних, моралістичних, філософських творів, проповідей, листів.

[187] Веніамин – старозавітний персонаж, молодший син патріарха Якова від улюбленої його жінки Рахілі (померла під час пологів. Мати, помираючи, назвала його Беноні («Син скорботи»), але батько дав йому інше ім'я – «Веніамин», тобто «Син десниці моєї». (Див.: Бут. 35, 16-20). Коліно Веніамінове відзначалося войовничістю і хоробрістю, з нього вийшов перший ізраїльський цар Саул, а згодом Савл (апостол Павло) (Никифор, архимандрит. Библейская энциклопедия. – С. 113).

[188] Тобто взяв участь у Берестейському православному антиунійному соборі 1596 р.

Подобен [он] в благочестії монарсі роському Василью-Володимиру: той народ роський крестив, а той благочестія і віри під час апостасії оборонив. Подобен і Василію Македоніанину[189], цару греческому, который посполу з блаженним Фотієм-патріархою[190], в Константинополі вселенський собор собрали і віру седми соборов утвердили. На котором тих, которії би до символу віри «і од Сина» прикладали, проклинано. Подобен і оному благочестивому цару Андроніку[191], который, также собравши великий собор, віру тую ж укріпив, а апостатов і папежников з Греції вигнав.

Ну ж, єще, гди пойдем до побожного його живота, до милосердних учинков, до щедробливості надавання на церкви і монастирі – виписати всього нині не єст місце. Кротко рекши: овшеки, на всем цнот всіх повний був і всім любезний, так правовірним, яко і посторонні́м.

І душа моя блаженную і боголюбезную його душу зіло любить, і в духу богомисльном оной наслаждається. Істаяла душа моя к так цному і побожному княжаті а реку з серця онії у Іова[192] слова: «Кто убо видав нам од плоті його насититися?»

О, трещасливії ви, которих очі виділи того пресвітлого деспота, которії слов уст його слухали, которії у столу єдиного з оним сиділи і поживали, і інії всі, которії-сте добродійства оного сподобилися!

Ачкольвек і я за велице щасливого почитав би-м себе був, гди би ласка Божая притомності моїй дарувала насладитися єще в живих так пресвітлого княжати. Але того там віку будучи мал в братії моїй, і на всем недозрілостю об'ят, не удостоїв-єм ся. А вет же і нині не за щасливого ся почитаю, гди мі ласка пресвятого Духа дарувала пером такую народу роському описувати славу?

О КНЯЖАТІ ОСТРОЗЬКОМ, КАШТЕЛЯНІ КРАКОВСЬКОМ

(Із часті IV, розділу II, артикула 3)

Заїсте, не годить мі ся ту мимо іти і пресвітлого княжати Іоанна Острозького[193], каштеляна краковського, которого нехай будет ім'я на всі сторони світа

[189] Василій Македоніянин – візантійський імператор (866-886), засновник македонської династії.

[190] Фотій (бл. 820 – бл. 891) – константинопольський патріарх (858-867, 877-886). Його церковно-політична програма визначила протиборство Східної та Західної християнських церков. Фотій залишив кілька видатних творів богословського (догматичного й полемічного) та історико-літературного змісту, зокрема «Амфілохії», «Словник» і «Міріобібліон» («Бібліотеку») – своєрідну бібліографію з елементами літературної критики. Про багатьох авторів античного світу відомості збереглися тільки у викладі Фотія.

[191] Андронік II Палеолог (1260-1332) – візантійський імператор (1282-1328). Відстоював православ'я у його протиборстві з католицизмом.

[192] Йдеться про старозавітну книгу Іова, яка отримала свою назву від імені персонажа, про якого в ній розповідається – праведного чоловіка, котрий терпляче зносить випробування, послані йому Богом (Никифор, архимандрит. Библейская энциклопедия. – С. 349).

[193] Острозький Йоан (Януш; 1554–1620) – син Костянтина (Василя) Костянтиновича Острозького (див. розділ 6, прим. 19).

славно: бовім народ свой роський любив, православную віру отцев своїх величав, і за то на нем отцевськоє одпочило благословеніє.

Тестамент пресвітлого родителя свойого [он] сохранив, віру благочестія нашого побожне поважаючи, во вшеляком покої заховував до смерті, утисков і ґвалтов жадних не чинив. Гроб православного отця свойого, яко Ісаак і Іаков печеру Авраамову[194], почитав і упоминав, аби пініє і набоженство звиклоє не уставало.

Хоть з Риму і од біскупов многокрот був жаданий, аби княжство своє под унію біскупа римського поддав, леч он, яко сенатор розтропний і зрительний, маючи розум а шануючи віру отцев своїх, а многородний свой народ російський любячи, жадним не дав ся звести покусам.

Сам рачей зезволив що пострадати, нежели отчистому набоженству і духовенству російському насильство і ґвалт в вірі і набоженстві чинити: Фемістоклеса в том наслідував, котрий отчизні своїй, хотя ж од рода свойого афінейчиков був укорений, од кроля Ксерксеса[195] з войськом будучи посланий, згуби оним навести не хотів, рачей своїм обрав запечатати здоров'ям.

Пристоїть ту того пресвітлого княжати а сенатора найвишшого і премудрого припом'янути слова, памяті годнії, которії частокроть мовляв: «Гди би-м, – мовить, – пред тим в молодих літах о релігії грецькой і о церкві всходньой відав то, що тепер в том моїм віку вижу і знаю, теди нікгди би-м не був сполечником костьола заходнього». Єст много свідков живих, которії частокроть слова тії слихавали.

Міл теж єще тот пан тую цноту побожную, іж монахов-святогорцов релігії гречеської[196] почесне приймував, і прикладом отця свойого ялмужну [їм] давав.

О, Боже, в тройці єдиний! Тих, которії дідицтво княженія Острозького приняли, такоє ж в них ко благочестію всходньому і народові російському рач зрядити серце, яковоє предреченнії княжата міли! І так в довготу дній щасливе дідичити будуть[197].

Що ж ту кто обрати схочет виславуваннє і дяк чиненнє од рода роського, заїсте, повиннійшая єст реч – ласку і добродійство народові роському показувати. І слава од них праведная, і молитва спасенная! А унеятом не повинна ласка, і од них слава як небивалая, так і неправдивая, і згола прожная єст, а над то ненависть, гріх, зло, удаваннє і турбацію родячая.

---

[194] Це печера, куплена Авраамом для родового склепу. У ній було поховано Авраама і його синів – Ісаака та Якова.

[195] Ксерксес (Ксеркс) – перський цар (485-465 до н. е.) з династії Ахеменідів, син царя Дарія Гістапса. Зазнав поразки у битві з греками при Саламіні 480 р. Загинув внаслідок змови.

[196] Мовиться про ченців монастирів Афону (Святої Гори), півострова в Греції (східного відгалуження Халцидонського півострова). З ранньохристиянських часів Афон був осідком пустельників; з VII ст. став власністю ченців (дар візантійського імператора Константина Погоната); з X ст. тут виникали грецькі та слов'янські православні монастирі, які утворили своєрідну чернечу республіку – визначний релігійний і культурний осередок.

[197] Це побажання Захарії Копистенського не збулося: нащадки і спадкоємці князя Костянтина (Василя) Костянтиновича Острозького стали католиками.

РОЗМОВА СТЕФАНА-КОРОЛЯ[198] З КНЯЖАТЕМ ОСТРОЗЬКИМ, ВОЄВОДОЮ КИЇВСЬКИМ

(Із часті IV, розділу II, артикула 5)

Од зацної а віри годної особи, в розумі і в літіх дозрілої, слишав-єм тую певную повість. А то в той способ:

Трафилося, мовить, княжаті його милості пану воєводі київському святої пам'яті короля Стефана навідити в Городні, где, по третєм на покою буттю, король його милость, гди на пана воєводу пильне поглядав, надіючися, же розмову якуюсь вносити хочет, тогди пан воєвода рекл:

– Найяснійший милостивий королю! Ваша кролевськая милость на мене поглядати рачиш, розуміючи, же потребу і мову якую до вашої кролевської милості маю. Вправді, жадної потреби моєї не маю. Єдно то, же мі тескно було, же-м вашу кролевськую милость, пана мойого милостивого давно видів: умислне приїхав-єм вашу кролевськую милость пана мойого милостивого навідити і утішитися з притомності вашої королевської милості.

А король його милость, любезним лицем ку пану воєводі смотрячи і оного голову руками своїми обнявши, мовив:

– Дякуємо вам вельце за то, і вдячні ест-ехмо таковой ку нам милості вашой.

По том король його милость, взявши лист, почав мовити:

– Папеж пишет до нас, жадаючи нас, аби-сьмо народ роський до нового календаря приводили.

А пан воєвода, як муж благочестивий і розтропний, станув статечне і дільне в своїй розмові і, межи іними важними і пам'яті годними слови повідів, іж о той речі в головах з патріархами всходніми належить трактовати.

На то кроль його милость, як пан мудрий і розсудний і зрительного на пришлиї речі будучи ума, вічне достойної пам'яті вимовив слова тії:

– Пане воєводо! Хвалімо пана Бога, же, наїхавши нам на кролевство Польськоє, видімо народ роський, многій і можний, з народом польським і литовським в згоді і в милості живучий і повиноватцтво з собою маючий. Спольний межи ними о речі посполитой промисл, на войні згода і ровность і пошанованнє вшелякоє. Розорвання і неприязні межи тими народами не видімо. А над то, яко в костьолах римських, так і в церквах роських набожество спокойне без вшелякої перешкоди і турбації одправується. Досить маємо на той таковой згоді. А до календаря нового і до з'єдночення росов з костьолом і папежем римським приводити – не здається нам. Бовім знаємося ми на тих речах і що за тим урости может. Уважаємо і упатруємо, іж, вмісто єдності і згоди, незгоду, мерзячку і турбацію і неприязнь учинили би-хмо. Але ми того вщинати не хочемо. Яко-хмо тії народи застали, так з оними жити хочемо.

---

[198] Йдеться про польського короля Стефана Баторія (див. розділ 6, прим. 48).

То король його милость святої пам'яті Стефан мовив. А увіряють тую короля його милості Стефана мову і волю овії листи, которії писав до урядов міських, розказуючи, аби росове набоженства свойого безпечне ведлуг старожитності заживали, а до календаря нового примушані не були, докладаючи, «іж ся росом од звиклого бігу одміняти без патріархов позволення, бинамній не годиться». І нижей: «аж первій о уживанню календаря і порядку спор межи римським папежем і патріархами гречеського визвання скончен і розтрихнен будет». Читай тії листи в книжці, «Апокрисис» названой, през Христофора Філалета виданой[199], в первой части, а в розділі четвертом […].

[ПІСЛЯМОВА]

Правовірний і православний християнине! На замьоти, вимисли і потвари противников і ненависников церкви святої всходньої і блаженних патріархов, з ласкою і помоччю Божією одправилося і одписало, звлаща найбольшії й труднійшії артикули. І ту он Самуїлов[200] віри моєї покладаю камень, ту онії мовлю слова Самуїлеві: *και λέγων όΣ αμουήλ: μέχρι τοϋδε έβοήν θησεν ημάς ό Κύριος*: «і рече Самуїл: аж до сього місця помагав мі Господь».

Зосталися меншії і лацнійшії одробини. Тих, за наступленієм многих і розличних трудностей, не скончив-єм. Леч зоставуються останки тії сином правовірним. Єсли старшії і дидаскалове не подвигнуться, ви, малії і од премудрих презиранії, потщітеся докончити і одписати. А о святом Духу многії юж давно право одповіділи.

Наконець замикаю і печатаю тую книгу упоминеннєм таковим:

В пильной а уважной ховайся, правовірний, осторожності, аби ся яко не захвіяти в вірі, венц і о правді, ту в той книзі описаной, не вонпити. А то, гди противниці свої якії, которії не могуть бути правдивими, только в словіх позорнії ставити будуть виводи, любо єсли би хто по том против моєї книги видав письма якії, не вірити їм і не трвожитися.

Нігди чинили против Мойсея і Аарона чуда і онії фараонові магове. Вергли бовім і оні свої палиці, і сталися змії. Леч Ааронов жезл їли палиця перемогла[201]

---

[199] «Апокрисис» – полемічний антикатолицький й антиунійний трактат, був виданий польською мовою у Кракові в друкарні Родецького (1597) та українською мовою в Острозі (1598, або за припущенням Я. Ісаєвича – 1599 р.). На думку більшості дослідників, за псевдонімом його автора (Христофор Філалет) приховався шляхтич з Великопольщі Мартин Броневський (Бронський), який жив у другій половині XVI – першій половині XVII ст. (Докладніше див.: Возняк М. Історія української літератури: У 2 кн. – Львів, 1992. – Кн. 1. – С. 469-475; Ісаєвич Я. Українське книговидання: витоки, розвиток, проблеми. – Львів, 2002. – С. 131-133).

[200] Самуїл – старозавітний персонаж, останній із ізраїльських суддів. Надихнув ізраїльтян на опір філістимлянам, внаслідок чого тих було переможено, а їхня влада скинута. Як суддя, виявляв мудрість і справедливість. Самуїлові приписується авторство Книги Суддів (див. початкові глави Першої книги Царств).

[201] Під час мандрів через пустиню коліна євреїв пересварилися за право служіння Богові. Було ухвалено звернутися до Божого суду, тож жезли всіх вождів колін поклали на

і пожерла онії, яко пишет: «і пожре жезл Ааронов оних жезли»[202]: *και κατέπιεν ή ράβδος του Ααρών τάς εκείνων ράβδους*. Певне і тая в той книзі правда, сильнійшою будучи, звитяжає і пожираєт, як до сього часу, так і по том. Єсли би які противнії виданії похотілися указати письма, [треба] не дивуватися і не соблазнятися, гди нікоторії заблуждають і розумками своїми ся уносять. Рекл о такових апостол: «Але не о всіх єст розум»[203]. «Буди теди вірен аж до смерті, і дам ті корону живота»[204].

Амінь.

Українська література XVII ст. / За ред. О. Мишанича. – К., 1987. – С. 93-107.

№ 30

1623 р., липня 10 (червня 30), Київ. – Лист київського митрополита Йова Борецького до Криштофа II Радзивілла з проханням фінансової допомоги для підготовки освічених людей для добра Православної церкви

Найясніший вельможний милостивий князю.

Мою найяснішу покору з недостойними молитвами милостивій ласці в. кн. м. якнайпокірливіше віддавши. Побачивши світло яскравіше південного сонця, проти мого, досить низького і незаслуженого, як і мій рід, сану, [порівнюю його] з видатним здоровим глуздом панським і батьківським в. кн. м., пана мого милостивого. Милістю найвищого Господа, котрий з висоти свого Божественного маєстату, вливши Духом своїм Святим, зволив впустити в серце ясної вельможності, добродія нашого, співчуття до знедолених і меценатське покровительство в усьому до нас, нужденних. З недостойним поклоном, віддаючи найщирішу подяку, схиляємося перед нашим наймилостивішим добродієм. Не що інше, лише ця сама, з глибоким незнанням слуг церкви Божої в народі нашому російському непристойність і затверділа грубість, під час висвячення руської церкви через відступництво наших старших примусила нас, нинішніх єпископів, узятися за працю, що є понад наші сили. Хоч сатана вдарив своєю звичною хитрістю, через що ми мусили затриматися в межах нашого жительства, однак скільки ж сил і помислів [витрачено], щоб вилікувати таку тяжку церковну рану, заподіяну непристойною попівською грубістю, насамперед до послуху через призначення протопопського дозору, і лагідно повелися з ними. Що було довірено і в орендах

ніч у скинію (похідний храм). На ранок з'ясувалося, що один із жезлів – Аарона, з коліна Лівіїного, пустив паростки і розцвів, після чого він став святинею.

[202] З другої книги П'ятикнижжя – Вихід (7, 12).

[203] З Першого послання апостола Павла до коринтян (8, 7).

[204] Апокаліпсис (2, 10).

в. кн. м. слуцьких отцю Андрієві Мужиловському, спаському слуцькому, людині, добре мені відомій, яку і з якою все це покірним проханням я рекомендував в. кн. м., пану своєму милостивому, як милостиво доброчинному патронові й оборонцю, як бачу, не помилився. Вашій панській вельможності, своєму і всього свого народу милостивому добродію, щиро дякую і всіми силами смиренно прошу не відмовлятися від того. Прошу і про підготовку вченими людьми до шкіл, де і нам зволиш подати старання про людину гідну, котра за цим же разом при трьох магістрах коштом в. кн. м. [підготовлених] могла б послужити народові нашому у збереженні релігії нашої і підняттю людей Східної церкви. Порада в. кн. м., пана нашого милостивого, як вельми корисна, так і незмінно авторитетові вельможності в. кн. м., гідна і стосовно незначних [людей] зичлива, за що добродієві своєму чиниму безсмертну подяку. А охоче схиляючись до неї, хочемо об'єднати наше старання, наскільки можливо з волею, батьківським помислом в. кн. м., нашого милостивого пана. За подальші вельми блискучі поради неоціненної і взятої із сердечної скарбниці людяності і непрославленому добродійству нашого милостивого пана ми з убогим своїм народом зможемо якось відплатити такою ж ціною. Якнайпокірніш вірно і зичливо свої послуги з усією незначною громадою нашої церкви віддаємо. Решту священику Андрію, своєму протопопу, вірно зичливому богомольцю в. кн. м. доручивши самого себе і вірність недостойних моїх молитв, віддаю якнайпокірніш милостивій ласці в. кн. м.

З монастиря Михайлівського церкви Золотоверхої під Києвом д. 30 червня 1623 р.

В. кн. м., пана свого м. найнижчий слуга і богомолець вірно зичливий Йов Борецький, київський митрополит м[ану] п[ропря].

Адреса: «Найяснішому його князівській мості пану, пану Криштофорові Радзивіллові, князю на Біржах і Дубинках, Слуцьку, Копилю, гетьманові Великого князівства Литовського, бистрицькому, жижморському і т. д., і т. д., і т. д., старості, пану, пану і добродієві, до мене вельми милостивому, віддати».

Мицик Ю. Із листування українських письменників-полемістів 1621-1624 років // ЗНТШ. – Львів, 1993. – Т. CCXXV: Праці історично-філософської секції. – С. 332-335.

№ 31

1631 р., червня 15. – З обітниці печерського архимандрита Петра Могили про створення школи у Києві

Я, Петро Могила, милістю Божою архімандрит Києвопечерський, спостерігаючи велику втрату для душ людських від неуцтва і неосвіченості юнацької, бажаючи, з Божою допомогою, з власної волі, відновити втрати, а також повернути до православ'я тих, хто від нього відійшов, бажаю заснувати школу […]

для юнацтва в добрих намірах і вільних науках, не для слави своєї і прибутку, а виключно во славу світлої Троїці, Отця і Сина і Святого Духа, на користь і утіху православного люду.

На цю Божу справу я зібрав братію […], на харч, одяг і інші потреби призначаю кошти з власності моєї навічно за фундушевим записом […].

Історія України: Хрестоматія: У 2 ч. – К., 2004. – Ч. 1 / Упоряд. Б. І. Білик та ін. – С. 284.

№ 32

1631 р. – Повідомлення печерського архимандрита Петра Могили про відкриття у Києві школи

[…] Школа вже відкрита 18 листопада 1631 року при Троїцькій церкві Києво-Печерської лаври, для викладання наук на грецькій, слов'янській і латинській мовах, зі збереженням християнської віри східного провослав'я, і завжди буде отримувати від Лаври повне забезпечення […].

Історія України: Хрестоматія: У 2 ч. – К., 2004. – Ч. 1 / Упоряд. Б. І. Білик та ін. – С. 284.

№ 33

1632 р., Канів. – Лист гетьмана Івана Петрижицького і Війська Запорозького про доцільність об'єднання Києво-Печерської школи з Братською школою в колегіум

Ми, Іван Петрижицький – гетьман, осавули, полковники і все військо його королівської милості запорозьке, бачачи, що їх милості панове отці і пастирі наші, все духовенство православне разом із старшим і зверхнішим своїм його милістю паном отцем митрополитом кір[205] Ісаєм Копинським, а також їх милості панове шляхта, громадяни воєводства Київського і всі інші, вписані до братства Київського православного, що підлягає святійшому архієпископові константинопольському патріархові вселенському, при церкві святого Богоявлення в Києві уфундованого, однодушно і одностайно просили превелебного його милість пана отця кір Петра Могилу, воєводича[206] земель Молдавських, що в цей час є архі-

[205] Духовний сан.

[206] Сина воєводи молдавського.

мандритом Печерського Київського [монастиря], щоб школи, які його милість у монастирі Печерському Київському на підтримку всього православ'я східного заснував, і вчителів, що в них є, також братію цього монастиря Печерського Київського перемістити зволив до Києва на місце при церкві святого Богоявлення братській київській і там їх разом з учителями навіки уфундувати, як при ставропігії[207] святійшого архієпископа константинопольського, патріарха вселенського, і як на місці, більш придатному для виховання учнів, визнали також і ми, все вищеназване його королівської милості Військо Запорізьке, що це була б святолюбива справа і для всієї церкви православної дуже потрібна і корисна, якби відповідно до прохання вищеназваних їх милостей обох станів людей[208] школи ті на місці вищеназваному при церкві братській київській були засновані. Отже ми, Військо Запорізьке, донесли до його милості вищеназваного пана отця архімандрита прохання наше, щоб він погодився на те, про що вищеназвані їх милості духовенство і шляхта жадали і просили його милість. На яке всіх нас, вищеназваних духовного і світського стану шляхетського і Війська Запорозького людей, однодушне і для Церкви святої Східної корисне прохання і бажання його милість отець архімандрит добровільно згодився, але з такою умовою, щоб він сам на названому місці при церкві святого Богоявлення братській київській, уфундувавши з своїх власних батьківських і дідівських добр [маєтків] школи з їх учителями та братією монастиря Печерського Київського […] всього цього місця – церкви, монастиря і шкіл, як старший цього братства нашого брат вписаний, довічним дозорцем, опікуном і оборонцем був і всіма на цю церкву, монастир, школи і шпиталь наданими, а також тими, що будуть ким-небудь надані фундаціями і доходами завідував і шафуфав[209] спільно із старостами щорічними, від усього братства обраними, і з відома та за спільною радою всього братства православного, до цієї церкви вписаного, дбаючи пильно про те, щоб братія з монастиря його милості Печерського Київського туди для управління церквою і монастирем, а також для розмноження наук шкільних була переміщена, під послушенством і благословінням святійшого архієпископа константинопольського, патріарха вселенського перебуваючи, побожно і самі жили і інших науками своїми до богобоязливого життя приводили, і щоб пильну спостережливість мали і якнайкраще спостерігали, щоб нічого ніким вірі нашій православній і канонам семи святих вселенських і місцевих соборів, а також стародавнім святобливим церкви святої східної звичаям противного і непристойного не діялося. Що ми, вищезгаданий гетьман, осавули, полковники і все Військо його королівської милості Запорозьке, при вищезгаданих від нас до його милості пана отця архімандрита із згаданими обох станів і кондицій[210]

[207] Безпосередня підлеглість братства патріархові.

[208] Духовного та світського.

[209] Витрачав, розпоряджався.

[210] Умов.

людьми принесених проханнях наших, легко і охоче дозволили його милості, як старшому братові, до цього вищезгаданого братства вписаному, тільки ж з такою умовою, щоб це вищеназване управління, нагляд і опікунство, і ведення справ церкви, монастиря, шкіл і шпиталю, а також до них наданими добрами і фундаціями, шафунок[211] і довічне завідування не на уряд архімандритства печерського, а тільки виключно на саму його милості вищеназваного кіра Петра Могили, воєводича земель Молдавських, особу поширювалося і розумілося. А після смерті його милості все це в силі і волі вищезгаданої братії монастиря Печерського Київського, в братстві нашому Київському уфундованої, з відома і за рішенням усього братства залишатися має, щоб кого вони самі для цього придатного, благочестивого і до Церкви Православної зичливого, чи духовного, чи світського стану чоловіка за старшого свого на місце вищезгаданого його милості пана отця архімандрита на якийсь час обрали, то щоб їм ні від кого перешкод і заборон не було, але щоб це у владі їх самих залишалося. Котрим-то братіям законникам[212] монастиря Печерського, при церкві братській Київській навіки заснованим, ми, все вищезгадане Військо його королівської милості Запорозьке, заявляємо і обіцяємо в обороні своїй так їх самих, як і церкву, монастир, школи, шпиталь і все, що до них належить, від всіляких неприємностей, противників і перешкод міцно боронити, заступатися і за них до смерті своєї заставлятися. На потвердження чого для ліпшої в цьому певності і міцності ми дали його милості панові отцю архімандритові і згаданій братії цей наш військовий лист з печаттю нашою військовою і підписами рук наших.

Діялося в Каневі, місяця березня, 12 дня, року 1632.

Хрестоматія з історії Української РСР: У 2 т. – К., 1959. – Т. 1: З найдавніших часів до кінця 50-х рр. XIX ст. / Упоряд. О. Бевзо та ін. – С. 237-239.

№ 34

1639 р., листопада 20, Варшава. – Владислав IV підтверджує грамоту Сигізмунда III від 15 жовтня 1592 р. не наводячи її, в якій міститься дозвіл Львівському Ставропігійському братству видавати книги кириличним друком

Владислав IV, Божою ласкою (*титулатура*). Повідомляємо даною нашою грамотою всім та кожному, кому потрібно, Представлено перед нами грамоту найяснішого покійного, блаженної пам’яті нашого найдорожчого батька, з

[211] Господарювання, витрачання, порядкування.

[212] Монахам, учням школи.

датою – у Варшаві 1592 р. За цим привілеєм [надано] всі права руській церкві грецького обряду під титулом Успіння Пречистої Діви Марії, і далі надання чи можливість здавна друкування книг рукописними літерами у друкарні там [у Львові], з дозволу найясніших наших попередників; у згаданій церкві [друкування] встановлене й у володіння передане, зміцнене та підтверджене, як те все ширше міститься у привілеях божественної пам'яті наших попередників та інших дипломах тієї церкви та братства, введеного до тієї церкви. І просили нас, щоб ми вважали за гідне погодитися як щодо нашого підтвердження і цією даною [грамотою] щодо вищезгаданої друкарні для вибивання [літер] та друкування, продажу і виставлення книг руськими літерами, як недавно, так і давніше друкованих, щоб ми дали наш дозвіл, і щоб ніхто тут частково не перешкоджав у нашому місті Львові сучасним власникам згаданої друкарні. Таким чином, ми, обстоюючи привілеї божественної пам'яті наших попередників та бажаючи зберегти цілими і непорушними права, імунітети, ласкаво надані нашими попередниками нашим вірним підданим, хочемо зберегти і зберігаємо вищезгадану друкарню-типографію згаданої церкви та братства, встановленого біля неї, у виконанні своєї роботи справно стосовно вільності і можливості друкувати українські книжки та писання як світські, так і духовні, що слугують здійсненню божественних обов'язків; однак так, щоб нічого в тій друкарні не друкувалося, що було б проти гідності нашого королівського маєстату та святої Римо-католицької церкви. Таке додаючи, що під карами, визначеними нашим рішенням, нарешті разом з тим уточненням, щоб тільки однією українською [мовою] друкували і з такою нашою забороною, щоб ніхто з типографів у нашому місті Львові не друкував будь-якої книжки або писання українськими літерами або під приводом якого-небудь свого привілею для друкування польськими чи латинськими літерами, видобутого від нас, наважився б на їхню шкоду собі привласнити та приписати – під [карою] такої втрати надрукованих книг, за якою половина штрафу припаде нашій скарбниці, а інша половина – потерпілій стороні. Що [до відома] доводячи всім та кожному уряду королівства та наших провінцій, особливо, до уряду як львівського гродського, так і міського, наказуємо, щоб стосовно користування згаданою друкарнею і можливості друкування книжок та імунітетів вищеподаних для згаданої церкви грецького обряду та встановлення там братства, потім і щодо володіння тією друкарнею хай [уряди] зберігають та дбають, щоб [інші] зберігали задля нашої ласки. Для довір'я до справи дану [грамоту], підписану нашою рукою, наказали скріпити печаткою королівства.

Дано у Варшаві 20 листопала, року Божого 1639, наших панувань у Польші та Швеції 7 року.

Владислав, король.

Андрій Буяльський, секретар священного королівського маєстату.

Привілеї національних громад міста Львова (XIV–XVIII ст.) / Упоряд. М. Капраль. – Львів, 2000. – С. 60-62.

ДОДАТКИ

Додаток 1

Нумізматично-метрологічний словник

1. Нумізматичні терміни

В'ярдунок (віардунок) – польська срібна монета, чеканилась у XV–XVII ст. Становив чверть гривні, або 12 грошів, або 6 шкойців. Те саме, що фертон.

Гривня (польська) – марка – вагово-грошова і лічильно-грошова одиниця. У Польщі назва «гривня» з'явилась у XIV ст., замінивши термін «марка». Як вагово-грошова одиниця виникла приблизно в 1070 р. і дорівнювала 210 г, що відповідало 240 денаріям. Поряд з тим існували інші локальні гривні. Вже у XIII ст. польська гривня була рівна гривні краківській. Польська гривня ділилася на менші частини – в'ярдунки (фертони), шкойці: 1 гривня = 4 в'ярдунки = 24 шкойці = 96 кварти. Коли в XIV ст. вага польської гривні стала дорівнювати приблизно 200 г і панівне місце в обігу зайняли празькі гроші, виникло поняття польської лічильної гривні в 48 грошів.

Гріш (празький) – срібна монета, яка карбувалась у Чехії в 1300-1547 р. (за іншими даними – до 1544 р.). З XIV до початку XVI ст. незважаючи на погіршення якості за Вацлава IV, – головна монета в обігу на руських землях.; з 1329 р. гріш випускала Угорщина, бл. 1338-1346 (за іншими даними – 1367 р.) – Польща (**краківський грош**). Середня вага краківського гроша дорівнювала 3,1 г, а сучасного йому празького – 3,4 г, за майже однакової якості металу (бл. 775 проби, хоча спершу празький гріш карбували вагою 3,7 г при 938 пробі срібла, тобто згодом проба знизилася на 40 %).

Динар (денарій) – дрібна монета, у Польщі її карбували з X ст. до початку XVII ст. (з перервами). З часом вартість денарія змінювалася. Вага монети бл. 1,5 г знизилася наприкінці XIII ст. до 0,15 г. Останній денарій – це вже майже мідна монета (0,03 г чистого срібла при вазі 0,36 г); 18 денаріїв = 1 гріш. У ВКЛ денарії карбували з другої половини XIV ст., називаючи їх «пенязі»: 10 пенязів = 1 литовський грош. За якістю вони були на $^1/_5$ кращі від польських денаріїв (1 польський грош – 8 пенязів). У 70-х рр. XVI ст. їх випуск припинили. Мідні денарії випускали у Львові з 1350 до 1382 р., а за іншими даними – до 1414 р.

Дукат – золота монета, яку почали карбувати у Венеції 1284 р. Приблизно в цей же час з'являються золоті монети у Ґенуї (геновіно) і Флоренції (флорин). Спершу золоті венеціанські монети мали більшу вагу від флорентійських, але згодом стали важити стільки ж, як і флорин – 3,5 г при пробі 23,5 каратів. Майже у всій Європі золоті монети називали дукатами (цей термін замінив назву «флорин»). За зразком дуката карбували золоті монети у ряді країн Європи. Майже одночасно з дукатом з'явилися золоті монети у Франції (екю). У Чехії й Угорщині випуск золотих монет почався у 1325-1326 рр., а в Німеччині – у середині XIV ст. У Польщі перший дукат був викарбуваний 1320 р., але пізніше, аж до 1528 р., власні польські дукати не карбувалися – в обігу тут був дукат зарубіжно-

го, угорського або чеського, виробництва. 1528 року налагоджено випуск польських дукатів, останній з яких датується 1831 р.

Екю – старовинна французька золота монета із зображенням щита, яка карбувалася від часів Людовика IX з 1266 р. Початкова вага золотого екю була вища від ваги флорина, і становила бл. 4 г, а з 1290 р. вже приблизно дорівнювала їй – 3,54 г. Випуск срібних екю розпочався 1641 р. Їхня вага була 125,98 г (23,7 г чистого срібла). З часом вміст срібла в монеті мінявся. У 30-х рр. XIX ст. екю демонетизовано, але його назва протягом XIX ст. зберігалася за 5-франковою монетою. За зразком екю карбували монети ряд європейських держав.

Злотий польський – польська грошова одиниця, назва золотої, згодом срібної монети, а також грошово-лічильний термін. У середньовічній Польщі еквівалентом дуката в срібних монетах була сума 12-14 грошів. Із погіршенням якості гроша ця сума поступово збільшувалась і близько середини XV ст. досягла 30 грошів за 1 дукат. І хоча вартість дуката і надалі змінювалася (вже на початку XVI ст. дукат відповідав 32, далі 34, а в середині того ж століття – 50 грошам), за сумою 30 срібних грошів закріпилася назва «польський злотий». Це поняття стало означати грошово-лічильну одиницю і поступово витіснило з цієї ролі гривню. На відміну від польського злотого (30 грошів), золотий дукат було названо червоним злотим (актовою латиною – florenus rubeus, florenus in auro). В результаті грошової реформи 1526-1528 рр. у Польщі введено злотову грошову систему, хоча номінали, виражені в польських злотих, ще не карбувалися. Монетами з цієї системи були: шостак, трояк, грош, півгрош, шеляг і денар. 1 злотий польський = 5 шостаків = 10 трояків = 30 грошів; грош = 2 півгроші = 3 шеляги = 6 тернарів = 18 денарів. Реальною срібною монетою злотий став 1564 р. – у вигляді «півкопи» з цифрою XXX (грошів), випущеної монетним двором у м. Вільно, далі 30-грошового, так званого «легкого таляра» Сиґізмунда III в 1620-1666 рр.

Квартник (кварта) – срібна польська монета – j шкойца, або $^{1}/_{96}$ польської гривні. Її почали карбувати в 1337-1338 рр., і випускали до 1403 р. Спершу квартник мав вартість S гроша, пізніше – j гроша, а в кінці XIV ст. – $^{1}/_{6}$ гроша. Оскільки в XIV ст. 3 денарії становили квартник, то його почали називати третяком, або тернаром. Квартник також карбувався у Львові до 1379 р, пізніше на зміну йому прийшов львівський півгріш.

Копа грошей – одиниця грошової лічби в Україні XIV–XVIII ст. Використовувалася при рахунку празьких грошей, 60 шт. яких дорівнювали празькій ваговій гривні срібла (253 г). Згодом це поняття стало лише лічильним. На західноукраїнських землях, що входили до складу Польщі, лічба монет на копи велася дуже рідко. Натомість на українських землях, які перебували у складі Великого князівства Литовського, облік монет протягом XV–XVII ст. вівся переважно на копи. Литовська копа дорівнювала 60 литовським грошам або 600 пенязям (денаріям).

Лівр – грошово-лічильна одиниця Франції та золота монета, карбування якої почалося в IX ст. і тривало до 1795 р. (до запровадження метричної системи, коли грошовою одиницею Франції став франк). Лівр ділився на 20 су. Спершу

грошово-лічильний лівр щодо вартості дорівнював ваговому фунтові. Пізніше вартість його зменшувалась, однак поділ лівра на 20 су зберігався – без огляду на те, чи карбувалася повноцінна монета, чи низькопробна. 1364 року (за іншими даними – 1360 р.) до обігу запровадили відповідник лівра – золотий франк, який випускали паралельно з лівром (до 1380 р., а в 1575-1641 рр. карбування франка відновили, але як срібної монети, яка також мала вартість 20 су). Срібний лівр карбували тільки в 1656 р.

Пенязі – назва литовських денаріїв, карбування яких у ВКЛ велося від другої половини XIV ст. і тривало (з перервами) до першої половини XVII ст. Припускають, що окремі ранні типи цих монет карбувались у Луцьку. Литовські монети за якістю були кращі від польських: один литовський гріш складався з 10 пенязів, а один польський – з восьми. Початкова вага пенязя 0,35 г (0,085 г чистого срібла), згодом вона зменшилася до 0,3 г (0,07 г чистого срібла). У XIV–XVII ст. термін «пенязі» на українських землях часто вживався у значенні «гроші».

Полугрошок (півгріш) – чеська, польська, литовська срібна, а з XV ст. білонна монета, що дорівнювала S гроша. Півгроші вартістю 5 динаріїв, які карбувалися в Литві у 1492-1566 рр., були головною монетою в українському обігу майже до кінця XVI ст.

Реал – португальська й іспанська монета XIV–XIX ст., а також грошово-лічильна одиниця. Карбування реалів в Іспанії почалося за зразком французьких грошів (турноз) у середині XIV ст. вагою 3,48 г (3,24 г чистого срібла). З появою іспанського таляра – песо – за Фердинанда та Ізабелли (1479-1516) його вартість становила 8 реалів, проте з часом вона знизилась, і на XVIII ст. один песо вже дорівнював 20 реалів. Останній реал, викарбуваний у 1864 р., важив усього 1,3 г. Одночасно з іспанським з'явився португальський реал (рейс), спершу зі стабільною вагою та пробою, який за Альфонса V (1438-1481) важив 3,22 г (2,96 г чистого срібла). З 1543 р. випускали мідні реали. У результаті знецінення їх стали використовувати як грошово-лічильну одиницю. Своєрідні реали карбували і в Нідерландах.

Рубль – грошова одиниця. Термін виник у XIII ст. у Новгороді, де став назвою новгородської гривні вагою 204,7 г. До початку XVI ст. рубль був лічильною грошовою одиницею, що дорівнювала 200 деньгам. Після грошової реформи Олени Глинської (1534 р.) і проведення уніфікації грошової системи Московської держави рубль став лічильною одиницею, що складалася зі 100 монет – копійок. У XVI–XVII ст. його реальна вартість постійно зменшувалася: 1534 р. вага 100 копійок дорівнювала 68 г срібла, на початку XVII ст. – 48 г, а на початку XVIII ст. – 28 г. У 1654 р., за царя Олексія Михайловича, вперше випущено реальні срібні монети – рублі, перекарбовані з талерів (на монеті вперше подано напис «рубль»). Проте в 1654 р. він не був повноцінною монетою, бо вміщував менше срібла, ніж 100 срібних копійок. Фактично його вартість становила 64 копійки. У 1655 р. уряд відмовився від випуску неповноцінного рубля і продовжував карбувати срібні копійки попередньої ваги.

Фертон – грошово-лічильна одиниця, що дорівнювала $^1/_4$ лічильної гривні, або 6 шкойців. У Польщі фертон відомий з першої половини XIII ст. Як грошово-лічильна одиниця в XIV–XVI ст. становив еквівалент 12 грошів.

Флорин (флорен) – золота монета вагою бл. 3,5 г чистого золота, карбована у Флоренції з 1252 р. Дорівнював $^1/_{96}$ флорентійського фунта (приблизно 339 г). За вартістю був тотожний флорентійській лірі, на яку йшло 240 тогочасних малих денаріїв (пікколі). З XIV ст. використовувався і в інших європейських країнах. Флорини угорські та чеські карбували з 1325 р., спершу за зразком флорентійських, а потім – зміненого типу. Угорські флорини (угорські злоті) були особливо розповсюджені у Польщі, в т. ч. і в Галичині. У середині XV ст. флорином стали називати срібні монети, вартість яких відповідала золотій монеті. Від того часу справді золотий флорин (дукат) іменувався червоним злотим (florenus rubeus), а сума 30 грошів – флорином, або польським злотим. Так виникла нова грошово-лічильна одиниця – польський злотий (30 грошів), за допомогою якої рахували срібні гроші протягом багатьох століть у Польщі, зокрема й у Галичині, незважаючи на те, що співвідношення між золотою та срібною монетами змінювалося. Інколи одночасно використовували флорин і злотий. У Німеччині золотий флорин називали гульденом.

Фунт – грошова одиниця, заснована на каролінзькому фунті (бл. 408 г), відповідала 480 оболам, або 240 денаріям, або 20 солідам, з яких реальними монетами були лише обол і денарій, а фунт (240 денаріїв) і солід (12 денаріїв) становили грошово-лічильні одиниці. В ужитку в Західній Європі від VIII ст. У новий період історії фунт за метричною системою став дорівнювати в Західній Європі 500 г, російський фунт – 409,5 г. Тепер фунт – грошова одиниця багатьох країн.

Цехин – венеційська золота монета високої проби. Карбувалась з 1284 р.; протягом кількох століть була в обігу в Європі, на Близькому Сході, «доходила» навіть до Індії. Відома під назвою «дукат».

Шкойц (скойц) – правдоподібно, що цей термін спершу частіше використовувався як одиниця ваги ($^1/_{48}$ фунта), а потім означав польську лічильно-грошову одиницю, яка складала $^1/_{24}$ гривні, або 10 денаріїв. Коли в XIV ст. почалося карбування гроша, шкойц становив 2 гроша.

2. Метрологічні терміни

Бочка – тара місткістю від 36 до 122 гарнців. Дорівнювала половині куфи.

Буасо (boisseau) – старовинна французька і бельгійська міра збіжжя, яка дорівнює 13 л.

Волока – земельна ділянка, приблизно від 16,8 до 21,8 га (в залежності від місцевості), що лягла в основу єдиної системи оподаткування, відповідно до «Устави на волоки», затвердженої польським королем Сиґізмундом II Авґустом 1 квітня 1557 р.

Гарнець – міра об’єму сипких тіл і рідин місткістю бл. 4 л (у Львові – 3,84 л). Поділявся на 4 кварти.

Камінь – одиниця маси, що дорівнювала 32-50 фунтам, відповідала пуду. Для зважування коштовних товарів, зокрема прянощів, уживався камінь меншої маси – 11 фунтів.

Кварта – міра об'єму сипких тіл і рідин у неметричній системі мір. У XVI–XVIII ст. введена в Україні як міра рідин, що становила близько 1 л[1].

Корець – міра об'єму сипких тіл, що дорівнювала 20-32 гарнцям, або ј бочки. Була поширена в Україні в XV–XVIII ст. Корцями часто міряли рідини (зокрема мед). В Україні корець був також побутовою міркою збіжжя і становив собою мішок (або мірку відповідного розміру), яка містила 6 пудів (бл. 100 кг) зернового хліба – жита чи пшениці.

Куфа – одиниця виміру рідин, головним чином напоїв. Дорівнювала двом бочкам, або бл. 40 відрам, або ж 368 л чи за іншими даними – 460 л.

Лан – міра землі, яка мала різний вимір. Найбільш поширений франконський лан, що дорівнював 43 моргам (бл. 24,2 га), хелмінський лан мав 30 моргів (бл. 16,8 га). З 1315 р. саме франконський лан став використовуватися при локуванні міст.

Лікоть (локоть) – міра довжини антропометричного походження, що дорівнювала 38-50 см. Лікоть львівський мав довжину 73,2 см.

Лот (лут) – міра маси, що вживалася до зважування коштовностей і становила $^{1}/_{32}$ частину фунта, або 12-13 г.

Миля – одиниця виміру довжини, бл. 8 км. У стародавньому світі дорівнювала 1000 пасусам (крокам) і становила 1481,5 м, австрійська поштова миля – 7606 м, французька миля – 4452 м.. Англійська миля – 1,609344 км. – і тепер використовується в англосаксонських країнах.

Морг – одиниця вимірювання поверхні ґрунту, що вживалася з XIII ст., здебільшого неофіційно. У Польщі XVI ст. використовувався морг хелмінський (0,56 га), у Королівстві Польському – морг новопольський (0,559 га); існував також морг великий прусський (0,5673 га) та морг малий прусський (0,2553 га).

Пуд – одиниця виміру маси, що застосовувалася в Україні з часів Київської Русі. Приблизно дорівнював давньогрецькому золотому таланту і становив 40 фунтів (бл. 16,38 кг).

Стопа – міра довжини антропометричного походження, що дорівнювала половині ліктя.

Фунт – одиниця маси, яка в Росії була скасована 1918 р. У торгівлі 1 фунт = $^{1}/_{40}$ пуда = 32 лоти = 96 золотників = 9216 доль = 0,409512 кг. Фунт львівський дорівнював 405,2 г.

---

[1] Квартою у XVI–XVIII ст. називали у Речі Посполитій також прямий податок, який сплачували у розмірі четвертини від прибутків королівських (державних і «столових») маєтків і який використовувався на утримання кварцяного (постійного найманого) війська (у період війни стягувалась подвійна кварта) (Довідник з історії України / За ред. І. Підкови, Р. Шуста. – К., 2001. – С. 293).

Література

Ададуров В. Історія Франції. Королівська держава та створення нації (від початків до кінця XVIII століття). – Львів, 2002.

Голиш Г. Основи нумізматики. – Черкаси, 2006.

Довідник з історії України / За ред. І. Підкови, Р. Шуста. – К., 2001.

Економічні привілеї міста Львова XV–XVIII ст.: привілеї та статути ремісничих цехів і купецьких корпорацій / Упоряд. М. Капраль. – Львів, 2007.

Каталог пергаментних документів Центрального державного історичного архіву УРСР у Львові. 1233-1799 рр. / Упоряд. О. Купчинський, Е. Ружицький. – К., 1972.

Коментарі // Боплан Ґійом Левассер де. Опис України, кількох провінцій Королівства Польського, що тягнуться від кордонів Московії до границь Трансільванії, разом з їхніми звичаями, способом життя і ведення воєн. – К., 1990.

Нумізматичний словник / Автор-укладач В. Зварич. – Львів, 1972.

Подградская Е. Торговые связи Молдавии со Львовом в XVI–XVII вв. – Кишинёв, 1968.

Привілеї міста Львова (XIV–XVIII ст.) / Упоряд. М. Капраль. – Львів, 1998.

Торгівля на Україні, XIV – середина XVII століття: Волинь і Наддніпрянщина / Упоряд. В. Кравченко, Н. Яковенко. – К., 1990.

УСЕ. – К., 1999.

Berdecka A. Lokacje miast małopolskich za Władyslawa Łocietka (1306-1333). Problematyka i stan badań // KHKM. – Warszawa, 1983. – R. XXXI. – № 3. – S. 336.

MIL. – Warszawa, 1997.

Додаток 2

Польські та литовські уряди

Центральні уряди:

Канцлер – відав королівською канцелярією, котра готувала документацію, що набирала чинності після підпису її королем та скріплення королівською печаткою, яка й зберігалася у канцлера. Саме він провадив зовнішню політику держави. Посада вперше виникла у IX ст. у Франкській імперії. Канцлерами від 1507 р. почергово ставали особи духовні та світські, хоча до того ці функції переважно виконували представники духовного стану, як найбільш освічені у тогочасному суспільстві. У Литві, на відміну від Польщі, цього принципу не дотримувались. Однак після прийняття на Пйотркувському сеймі в січні 1504 р. принципу *incompatibilitas* ні посаду канцлера, ні підканцлера не могли займати ґнєзненський архієпископ та єпископи: краківський, куявський, вармінський, познанський і полоцький. (У Гетьманщині в XVII–XVIII ст. обов'язки цього вищого урядника виконував генеральний писар, якого в листуванні іноземні посли часто титулували канцлером).

Підканцлер – формально помічник і заступник канцлера, насправді – особа процесуально незалежна, керівник окремої «меншої» королівської канцелярії, котра діяла на тих самих засадах, що й канцлерська.

Підскарбій (великий, коронний) – вищий посадовець, який практично виконував функції міністра фінансів: дбав про грошові надходження до скарбу (казни) від податків, мит, державних (королівських) маєтків, від збуту видобутої солі, вироблення олова тощо та відповідав за видатки в державі. Згадується в документах з 1224 р., вищим посадовцем визнаний у часи Казимира III. За короля Александра (на початку XVI ст.) став членом сенату. Статутом Александра (1504 р.) в обов'язки підскарбія було введено піклування про королівську корону (в XVII ст. ця функція перейшла до коронного кустода). У часи Сиґізмунда Авґуста така посада виникла і в Литві. Підскарбій повинен був складати фінансовий звіт на кожному сеймі. У разі смерті підскарбія звітувати на сеймі мав його наступник.

Надвірний підскарбій – посада, яка виділилася від посади підскарбія. Перша згадка датується 1368 р., хоч офіційно цей уряд був затверджений Статутом Александра 1504 р. Надвірний підскарбій завідував доходами і видатками королівського двору. Згідно з цим же статутом, підскарбій коронний мав приймати рішення, враховуючи поради підскарбія надвірного. Сенатором цей урядник став лише в 1775 р.

Великий маршалок – вищий посадовець, який виконував функції міністра внутрішніх справ (за угорським та чеським зразком). До його обов'язків, як церемонімейстра королівського двору, входило забезпечення громадського спокою в місцях перебування короля і здійснення суду над порушниками цього спокою (від такої функції супроводу короля був звільнений тільки в 1766 р.). Він також від-

повідав за організацію роботи сенату та сейму загалом і виборів монарха, оголошував про те, хто став обраним королем. У джерелах вперше згадується з 1271 р., за правління Казимира III став центральним урядовцем, а в 1409 р. отримав титул ***коронного***. Свого часу існували також: ***маршалок Волинської землі*** – намісник Волинської землі до створення Волинського воєводства (1566 р.); ***маршалок земський*** – сановник у Великому князівстві Литовському з функціями міністра внутрішніх справ і юстиції (посада встановлена за часів Владислава Ягайла; формально був рівний з маршалком коронним, але за ієрархією фактично йому поступався; у 1569 р. став членом сенату).

Надвірний маршалок – вищий сановник, який виконував обов'язки помічника великого маршалка коронного, був управителем двірських служб, міг виступати як самостійний урядовець тільки під час відсутності свого патрона. Посада виникла після 1409 р.

Усі ці шість посад займали особи, призначені королем довічно. Вони автоматично входили до складу королівської ради, яка розглядала державні питання і приймала рішення рекомендаційно-зобов'язуючого характеру. Після укладення Люблінської унії до складу сенату – вищої палати сейму Речі Посполитої, крім римо-католицьких (ґнєзненського і львівського) архиєпископів та єпископів, увійшли й 10 вищих посадових осіб (коронні і литовські канцлери, підканцлери, великі й надвірні маршалки, великі підскарбії), а також усі воєводи, жмудський староста, всі каштеляни. Сенатори призначалися на свої посади королем довічно і мали забезпечене місце в сенаті. Вищим серед духовних сенаторів уважався ґнєзненський архиєпископ, а серед світських – краківський каштелян, серед державних посадових осіб – великий маршалок коронний.

Земські уряди:

Воєвода – вища посадова особа у воєводстві (адміністративній одиниці Польської Корони), яка призначалася королем довічно; посада успадкована від доби роздробленості, коли цей урядник очолював адміністрацію при удільному князеві. Воєвода керував шляхетським ополченням (посполитим рушенням) підлеглої йому території, на заклик короля збирав і приводив його до призначеного збірного пункту; головував на елекційних сеймиках шляхти, що скликалися ним для обрання чотирьох кандидатів на вакантні земські уряди – судді, підсудка, писаря, згодом і підкоморія, та подавав список обраних королеві для призначення по одному з них на відповідний уряд; здійснював нагляд за цінами, вагами і мірами в державних (королівських, від 1764 р. й у приватних) містах; чинив юрисдикцію щодо євреїв; до утворення в 1578 р. коронного трибуналу як вищої шляхетської судової інстанції очолював т. зв. вічевий суд, до якого, крім нього, входили й інші земські урядники воєводства. Воєводський суд, а потім і трибунал у масштабах Польського Королівства були апеляційними інстанціями щодо рішень (декретів) земського і гродського, а згодом і підкоморського судів. ***Підвоєвода*** – заступник воєводи.

Каштелян – провідна посадова особа землі (адміністративної одиниці, на які поділялося воєводство). Він призначався королем пожиттєво, відповідав за збір посполитого рушення і приведення його до воєводи; у разі відсутності воєводи виконував деякі його цивільні функції. (***каштелянова*** – дружина каштеляна).

Підкоморій – земський урядовець, який очолював підкоморський суд. До його обов'язків входило розмежування спірних земель шляхетських маєтків – як за декретами та дорученнями земського суду, куди зверталися з відповідними скаргами зацікавлені особи, так і в разі відсутності гострих поземельних незгод (коли справа в основі своїй не була судовою). Якщо сам підкоморій виступав однією зі сторін у суді, то цю справу розглядав підкоморій із сусідньої землі або повіту. Від 1374 р. підкоморій мав бути осілим у тій землі, де виконував свої функції. За постановою Яна Ольбрахта, ці урядовці мали отримувати по 3 гривні від кожної справи, але з часом вони самі встановлювали рівень оплати своєї праці. У підкоморському суді велися спеціальні книги, з яких за потреби підкоморій робив виписки. Після смерті підкоморія ці книги переходили до канцелярії земського суду, і витяги з них уже видавав земський писар або й суддя. Підкоморій мусив мати при собі карту своєї землі чи повіту, яка надавалася королівською канцелярією й була засвідчена королівською печаткою. При ньому могли бути помічники – ***комірники граничні (лімітанти)*** та ***граничні писарі*** (у деяких повітах), котрих призначав сам підкоморій.

Гродський (судовий) староста – посадова особа повіту (адміністративної одиниці, на які поділялися землі). Він призначався королем довічно, обов'язково мав бути вихідцем з осілої шляхти воєводства, до якого належав його повіт. Староста очолював шляхетський гродський суд, призначав склад цього суду (з осілої шляхти цього ж воєводства): суддю та писаря. Гродський суд вирішував будь-які справи щодо неосілої шляхти та тільки кримінальні – щодо осілої. Обов'язком гродського старости було також стежити за виконанням вироків власного й інших суддів. Староста міг застосовувати силу, включно зі збройною, і навіть скликати шляхту з усього повіту зі зброєю в руках проти тих, які чинили опір адміністративній владі. До компетенції старост належали також контроль за виконанням повинностей та стягнення податків для королівської скарбниці, що часом виносилося на розгляд гродських судів. Інститут гродського старости (як і гродського суду) виник у XV ст., тоді ж посада старости трансформувалась у посаду **генерального старости** – головного гродського старости провінції або воєводства. Уряд старости став земським лише в 1611 р. З 1454 р. гродський староста не міг бути одночасно воєводою або каштеляном у своїй землі чи воєводстві (за винятком краківського), а також не міг займати посаду земського судді. Закон не дозволяв одній особі обіймати відразу кілька староств (під карою 200 гривень і втрати майна). Однак це положення досить часто порушувалося.

Хорунжий – охоронець хоругви відповідного адміністративного округу. Мав виступати під хоругвою у двох випадках: у разі похорону короля і в разі війни, при скликанні посполитого рушення. У воєводствах Ленчинському та Сєрадзькому було по два хорунжих, яких називали більшим і меншим, натомість у

Сандомирській землі хорунжого іменували великим, хоч цей титул мав уживатися тільки при королівському дворі. У ВКЛ уряд великого хорунжого виник у 1432 р. при дворі Свидриґайла Ольґердовича, але постійним став з кінця XV ст.

Земський суддя – суддя земського суду, який обирався з осілої шляхти землі. Він складав присягу перед вступом на посаду, отримував оплату за домовленістю від сторін провадженого ним судового процесу і не міг займати гродські уряди. Йому підпорядковувалися ***підсудок земський***, який, на відміну від судді, не був пов'язаний *incompatibilia*, та ***земський писар***.

Стольник – почесний земський титул. При королівському дворі існувала реальна посада стольника, який був підпорядкований, як і інші урядники королівського столу, кухмістерові. До його обов'язків входило сервірування столу і керування подаванням страв під час бенкету. За Генріха Валуа при королівському дворі було кілька стольників.

Підчаший – почесний земський титул. Подібна посада існувала при королівському дворі і передбачала виконання конкретних обов'язків. Спершу підчаший був помічником чашника, стежив за достатком напоїв при королівському столі та розливав вино по келихах. Оскільки його функції були більш значущими, ніж функції чашника, то в XV ст. він став самостійним посадовцем, і відтоді його деколи називали *pocillator*. Підчаший керував напоями при королівському столі, дбаючи про те, щоб їх подавали вчасно і вдосталь, щоб вчасно наповнені були кубки, підносив кубок королеві, попередньо куштуючи з нього вино (звичай походив з Угорщини). З часом у відання підчашого перейшли пивниці (погреби) з вином, а також нагляд за всіма службами, пов'язаними з напоями. Під час королівських бенкетів підчаший також дбав про подання десерту.

Підсудок – помічник земського судді. У Литві цю посаду було ліквідовано 1764 р., натомість розширено склад суду до чотирьох суддів і писаря.

Підстолій земський – почесний титул, не обтяжений конкретними обов'язками. Був ще підстолій – посадовець при королівському дворі, який, виступаючи заступником стольника, мав іти перед ним і нести символічний жезл.

Чашник – почесний титул для земських урядників. Реальна посада чашника існувала при королівському дворі, де він відігравав чималу роль. Уперше згадується в джерелах з XIII ст. Чашник подавав вино королеві. Його заступником спершу був підчаший, але згодом той став незалежним і через більшу значущість своїх функцій зайняв в ієрархії вищу від чашника позицію.

Ловчий – почесний земський титул. Зберігся з удільного періоду і після ліквідації удільних князівств став практично почесним. При королівському дворі – урядник, який відав мисливськими угіддями, керував ***сокольниками*** і ***ястребничими***, відповідав за королівську псарню. Помічником його був ***підловчий***, який уперше нотується в документах 1398 р.

Більший войський – під час війни, за відсутності воєводи, каштеляна і хорунжого, стежив за збереженням спокою та порядку у своїй землі. Спершу мав досить широкі повноваження, але із формуванням інституту гродського старости

у XV ст. позиції войського погіршали, бо староста, який не ходив на війну, перебрав на себе основні адміністративні функції. Проте посада войського залишалася в ієрархії земських урядників, і формально саме він відповідав за спокій у землі у воєнні часи.

Земський писар – провадив канцелярію земського суду, вписував справи до актових книг, писав вироки й одночасно, як і суддя та підсудок, брав участь у прийнятті судових рішень. Отримував оплату від сторін судових процесів та за витяги з актових книг. Мав бути світською особою і не міг (за винятком Мазовії) займати посаду писаря гродського. Від земського писаря, як і судді та підсудка, не вимагалася правнича освіта, однак він мусив добре орієнтуватися в чинних актах та у праві загалом.

Мечник – земський почесний уряд. При королівському дворі також був мечник, котрий, як і хорунжий, виконував репрезентаційну функцію: він носив перед королем меч, піднятий лезом догори, як ознаку військової влади монарха. При похованні короля меч опускався. У разі смерті останнього представника королівського роду мечник повинен був зламати королівський меч.

Менший войський – виконував ті ж функції, що і більший войський, але на теренах гроду або замку.

Скарбник (кустош) – почесний земський титул, який не передбачав жодних обов'язків. При королівському дворі зберігалася посада ***коронного кустоша***, який опікувався королівськими інсигніями (від XVII ст. і короною) та найважливішими коронними документами.

У Великому князівстві Литовському також:

Тіун – управитель у волостях державного домену у ВКЛ; земський урядник, який займав найвищий щабель у литовській урядовій ієрархії, однак це було почесне становище, бо до його обов'язків належало лише скликання земських сеймиків. Він не міг одночасно бути суддею гродським чи земським.

Городничий – наглядач за станом укріплень і постачання державних замків у ВКЛ.

Мостовничий – наглядач за станом доріг, мостів і гребель у маєтках державного домену у ВКЛ.

Будівничий – урядовець, який наглядав за всіма громадськими будівництвами. У великих містах часто трактувався як міський урядник.

Лісничий – урядник, який опікувався князівськими лісовими угіддями. Часом розглядається як земський титул. Посада зникає вже на межі XVI–XVII ст.

Обозний – військовий урядник, який опікувався розташуванням військового табору і рухом обозу; почесний титул.

Крайчий (кравчий) – почесний титул, що зберігся від часів удільних князівств. Мав відповідник у придворних титулах.

Конюший – посадовець, який відав стайнями і князівськими конями. У Короні ця посада була ліквідована у XV ст. (тільки у Перемишльській землі вона

зберігалась аж до XVII ст.). Оскільки ця посада була досить високою, то конюший сам не виконував своїх функцій – він мав помічників, якими виступали ***підконюші*** (вони вже не належали до державних урядників) та інші дрібніші слуги.

Придворні служби (королівські, великокнязівські), які не мали своїх відповідників у місцевих урядах:

Підкоморій надвірний – дбав про особисту безпеку короля, про порядок та інтер'єр королівських апартаментів; мав значний вплив на монарха, перебував при ньому під час подорожей і в час війни, асистував королеві на сеймі та в судах (у ВКЛ входив до складу Ради). Призначався з числа магнатів.

Шафар – відповідав за задоволення щоденних потреб королівського двору та за справи господарчі; видавав кошти на винні погреби, кухню, стайні тощо; звітував перед надвірним підскарбієм, або перед скарбовим писарем.

Кухмістер – очолював урядників королівського столу.

Пивничий – керував винними погребами у королівському дворі. Спершу таку функцію виконував надвірний підчаший, але згодом ця посада стала самостійною. За Генріха Валуа і Стефана Баторія у Речі Посполитій при королівському дворі було двоє пивничних: один завідував винами, а інший – пивом.

Крайчий – на обідах завідував нарізанням хліба, м'яса, сала, ковбас тощо.

Обрусний – наглядав за обрусами (столовою білизною). З XVI ст. ця посада стала почесною.

Ложничий – відповідав за білизну і підтримання у чистоті королівських покоїв.

Возничий – дбав про карети, про утримання їх у порядку, керував ремісниками, які займалися ремонтом карет, закуповував потрібні для цього матеріали.

Капелан – духівник королівської родини. Сідаючи разом з нею до столу, розпочинав молитвою кожну королівську трапезу. Мав безперешкодний доступ до монарха і значний вплив на нього. Також керував музикантами та співаками, які перебували при дворі. Помічником капелана був ***вікарій.***

Уряди при дворі королеви[2]***,*** які не мали аналогів при дворі короля:

Охмістр – маршалок, очільник двору королеви, завжди сенатор; його обов'язки були подібними до тих, які при королівському дворі виконував маршалок і підкоморій. Також він виступав посередником між королевою й державними чиновниками, здійснював керівництво всіма чоловіками, які служили при королеві. Уряд цей був досить почесним, однак у народі охмістра часто глузливо називали «ахмістром».

Охмістриня – придворна дама, котра керувала жіночою службою при королеві. Це єдиний уряд у державі, який могла посісти жінка (як правило, дружина одного з сенаторів). У найважливіших справах підпорядковувалась охмістрові.

[2] Королева мала своїх урядників, аналоги яких здебільшого існували при дворі короля. Однак урядники королеви були менш важливими і впливовими.

Канцлер королеви – духовна особа, переважно прелат. Він вів кореспонденцію (готував листи, котрі переписували секретарі або ж сама королева, якщо справа була приватна), зберігав печатку королеви, під час аудієнції промовляв від імені монархині, через нього проходили всі справи до королеви від підданих.

Вищі військові посади:

Гетьман – посада з'явилась у другій половині XV ст. (за чеським зразком). Спершу король призначав гетьмана на час військової кампанії, та вже в 1503 р. гетьман став називатися «великим коронним» (у ВКЛ – «литовським») і був обраний на постійно. Найвищим військовим урядом його визнано в 1527 р., коли й окреслено гетьманські обов'язки. Попри високий державний статус, гетьмани посадово не були представлені у сенаті (тільки у 1768 р. великий коронний гетьман отримав там місце), проте особисто вони входили до складу сенаторів як такі, що займали водночас посади воєводи, каштеляна, канцлера, підканцлера, маршалка великого, маршалка надвірного. З 1581 р. посада гетьмана стала довічною. При гетьманові діяли призначені королем польний писар, обозний і великий стражник.

Польний гетьман – помічник гетьмана коронного (литовського). Посада з'явилась у Польщі 1539 р., у ВКЛ – дещо раніше. Польний гетьман займався організацією постачання війська, керував найманими військами тощо. Його булава давала шанс на здобуття уряду великого гетьмана, хоч це не було узаконено. Постійною посада стала за Сиґізмунда III Вази. Першим на постійно обраним польним гетьманом став у 1588 р. Станіслав Жолкевський, з 1613 р. – великий гетьман.

Регіментар – керівник окремих великих військових з'єднань, за відсутності гетьмана займав його місце.

Міські уряди:

Радники (райці, консули) – члени міської ради (адміністративного органу магістрату в містах на німецькому праві). Радник не отримував грошової платні безпосередньо за виконання своїх обов'язків, проте він і не платив податків від свого нерухомого майна, крім того, мав великі офіційні й неофіційні прибутки від судових оплат, від оренди міського майна, шляхом хабарів та подарунків тощо. Так, львівські радники в XVI ст. одержували серед іншого ще й 300 злотих з доходів війтівства і третину від податку на кожну штуку товарів чи на вино, що привозилися до міста. Фінансові преференції уряду радника в окремих містах, як правило, регламентувалися міськими привілеями.

Бурмистр (проконсул, президент) – очолював міську раду в містах з маґдебурзьким правом. Часто у містах було кілька (здебільшого 3-4) бурмистрів, які почергово виконували свої функції. Деколи обов'язки бурмистра покладали по черзі на всіх радників міста. Проконсули мали право самі вирішувати дрібні некримінальні справи, які не потребували окремого судового слідства, а також ті, які

стосувалися міського порядку (наприклад, справи між перекупниками, ремісниками, справи про погане виконання роботи тощо), і чинити суд, іноді в себе вдома. Покарання в цих справах не могло перевищувати певної незначної суми (для Львова – це 100 польських злотих). Тож у документах часто фігурує суд проконсульський (на відміну від суду радників). Апеляція на його рішення подавалася до суду ради. Бурмистр мав читати і реферувати перед радою всі листи від судів вищої інстанції та від державних урядників і короля. Він був репрезентантом ради перед королем та вищими сановниками держави.

Лавники – присяжні, члени лави (судового органу в містах на німецькому праві, що розглядав цивільні та кримінальні справи міщан). Посада лавника була виборною, він отримував не платню, а лише частку від доходів міських сіл та від проведених судових процесів. Відсутність лавника на засіданні суду каралася штрафом.

Війт – голова міського та сільського суду. У містах з маґдебурзьким правом очолював лаву (судовий орган). До ліквідації спадкового війтівства шляхом викупу посади містом та інкорпорації її до складу магістрату (така тенденція у містах Корони фіксується з XIV ст., натомість у ВКЛ вона не набула значного поширення) – найвища посадова особа у місті. Репрезентував місто у зв'язках з іншими містами та з владою. Спершу йому належала адміністративна, поліційна і судова влада, згодом, після створення міської ради, за ним залишилися тільки судові функції (у містах з повним маґдебурзьким правом). Таким чином, у містах з неповним маґдебурзьким правом (особливо це стосується міст ВКЛ) війт продовжував займати чільні позиції в системі самоврядування. Після ліквідації спадкового війтівства і викупу радою міста посада стала виборною. Війт не отримував спеціальної платні, лише брав частину із судових вироків. У Львові з середини XV ст. він обирався з числа лавників, від 1591 р. – почергово щорічно з числа лавників та радників, а від 1642 р., відповідно до привілею Владислава IV, – виключно з числа новообраних радників – як правило, колишніх лавників (тоді ж запроваджено посаду лендвійта, якого обирали серед старших радників). У 1650 р. постановою ради Львова у місті було скасовано вибори війта і його стали призначати виключно з числа радників, по черзі – від найстаршого до наймолодшого – терміном на один рік. Однак ці приписи часто порушувались. У деяких містах ВКЛ війтівство поєднувалось із посадою старости (Лисянці, Стародуб, Бар та ін.).

Лендвійт (лантвойт) – заступник війта, який обирався міською радою (у Львові – зі старших радників) і виконував обов'язки війта у разі смерті останнього. У Львові ця посада запроваджена на прохання радників привілеєм Владислава IV Вази у 1642 р. Проте у містах з повним маґдебурзьким правом лендвійт не відігравав особливої ролі. Натомість на передмістях його посада була більш значуща.

Сеньйор – один з річних проконсулів (бурмистрів), якого призначали на цілий рік, таким чином забезпечуючи постійність авторитету в магістраті за змінності бурмистрів протягом року. Це був найстарший за віком райця, котрий власне і відкривав засідання ради в день її виборів. Він був представником міста перед вищою державною владою й перед королем, саме через нього подавалися прохан-

ня й апеляції до королівської канцелярії. У магістраті сеньйор мав перевагу при рівності голосів під час голосування (його голос вважався подвійним).

Писар – міський канцелярист, один з найвищих міських урядовців. Здебільшого у місті були окремі писарі для ради і лави, іноді ці функції поєднувала одна особа. Писар мав бути присутній на судових засіданнях, він реєстрував скарги потерпілих, покази свідків, висновки експертів, редагував тексти вироків. Писар ради вів записи у книгах прийняття до міського права. Разом із двома лавниками писар лави брав участь у допитах обвинувачуваних і фіксував їх. Він також видавав і засвідчував копії та витяги із міських книг. Писар ніс високу відповідальність за правопорушення: за хибний запис йому відрубували руку, а за свідоме фальшування міських книг карали вогнем. Цей урядник виконував і представницькі функції: був серед делегатів міста на сеймах, сеймиках, королівських судах.

Синдик – уповноважений радою міста юрист для ведення судових справ. Часто займався стягненням податків, також представляв місто за його межами – захищав інтереси міста на сеймах, сеймиках у королівському суді тощо. Зобов'язаний був добре знати право і латину.

Інстигатор – судовий обвинувачувач, прокурор. Висував звинувачення від імені потерпілої сторони, якщо та з певних причин не могла подати позов до суду. Був зобов'язаний не допускати галасу під час судів у ратуші, видавати позови, збирати судові штрафи, забезпечувати присутність сторін на судовому процесі (де мав бути присутній і сам). Міг висувати пропозиції щодо покарання підсудного. Щотижня у визначений день повинен був пред'являти суддям реєстр судових рішень.

Прокуратор – адвокат, повірений, представник однієї зі сторін у суді.

Возний – судовий службовець, який виконував функції вручення судових викликів, обов'язки слідчого та судового виконавця, підтримував контакт зі сторонами, стверджував злочин або порушення на місці, провадив виконання цивільних вироків та стежив за порядком під час процесу, виголошував вироки.

Лонгер (люнар, льонар, шафар, господар) – член комісії міського фінансово-економічного господарства (лонгерії). Опікувався фінансами міста, контролював доходи і видатки. Також дбав про комунальну власність – будинки, дороги, мости, мури, криниці й водотяги; піклувався про порядок на торгових площах, керував важниками, які обслуговували міську вагу. Повноваження лонгера часто збігалися з повноваженням гутмана. Лонгера обирала рада на час своєї каденції, і перед радою він мав щорічно звітувати. У його підпорядкуванні були помічники-слуги та окремий писар-мануаліст.

Гутман (гутман ратушний, одвірний) – урядовець, який дбав про міську ратушу і формально мав там постійно перебувати. До його обов'язків належало забезпечення порядку і безпеки в місті. За допомогою ключників він закривав міські брами; міг застосовувати зброю до тих, хто виявляв непослух.

Тлумачі (перекладачі) – перекладачі, здебільшого зі східних мов, були посередниками між міською владою та іноземними купцями; контролювали сплату

мит; виконували функції поліційні – дбали, щоб до міста не проникали ворожі шпигуни. У Львові грамотою Владислава III від 16 червня 1441 р. було дозволено райцям та міщанам «за їх волею вибирати та розміщувати перекладачів будь-якої мови, до цієї справи вмілих, для їхньої [міщан] і міста вигоди, зручності і необхідності»[3]. Тлумачами ставали переважно вірмени або греки, котрі добре знали східні мови і торгові правила, а також могли заплатити квоту до міської каси за оренду цього уряду. Деколи у місті могло бути кілька перекладачів.

Пахолки (ціпаки) – міська поліція.

Література

Гошко Т. Нариси з історії магдебурзького права в Україні XIV – поч. XVII ст. – Львів, 2002. – С. 139-194.

Захарчишина П. Писарі й архівісти земських і гродських канцелярій на західноукраїнських землях в XV–XVIII ст. // Архіви України. – 1969. – № 1. – С. 15-16.

Зашкільняк Л., Крикун М. Історія Польщі. – Львів, 2002. – С. 68-174.

Каталог пергаментних документів Центрального державного історичного архіву УРСР у Львові. 1233-1799 / Упоряд. О. Купчинський, Е. Ружицький. – К., 1972. – С. 658-663.

Кобилецький М. Магдебурзьке право в Україні (XIV – перша половина XIX ст.). – Львів, 2008. – С. 187-225, 259-279.

Крикун М. Земські уряди на українських землях у XV–XVIII століттях // ЗНТШ. – Львів, 1994. – Т . CCXXVIII: Праці Історико-філософської секції. – С. 65-122.

Купчинський О. Земські та гродські судово-адміністративні документальні фонди Львова. – К., 1998. – С. 13-35.

Нариси з історії архівної справи в Україні / Під ред. І. Матяш, К. Климової. – К., 2002. – С. 68-88.

Папакін Г. Історія державних установ України: Урядуючі інституції та державні установи IX – початку XX ст.: Лекції. – К., 2010. – С. 67-88.

Привілеї міста Львова (XIV–XVIII ст.) / Упоряд. М. Капраль. – Львів, 1998.

Савуляк Р. Виникнення та розвиток посади інстигатора (прокурора) на території Правобережної України за часів Речі Посполитої // Вісник Львівського університету. Серія юридична. – Львів, 2008. – Вип. 46. – С. 52-58.

Смолік А., Сымон Б. Органы ўлады і кіравання ў Вялікім княстве Літоўскім (XV–XVI ст.) // Беларускі гістарычны часопис. – Мн., 1995. – № 4. – С. 161-175.

Торгівля на Україні, XIV – середина XVII століття: Волинь і Наддніпрянщина / Упоряд. В. Кравченко, Н. Яковенко. – К., 1990. – С. 357-370.

Czołowski A. Pogląd na organizację i działalność dawnych władz miasta Lwowa do r. 1848. – Lwów, 1896.

Góralski Z. Urzędy i godności w dawnej Polsce. – Warszawa, 1998.

Groicki B. Artykuły prawa majdeburskiego które zowią Speculum Saxonum z łacińskiego języka na polski przełożone i znowu drukowane roku pańskiego 1629. – Warszawa, 1954.

Groicki B. Porządek sądów i spraw miejskich prawa majdeburskiego w Koronie Polskiej. – Warszawa, 1953.

Kapral M. Urzędnicy miasta Lwowa XIII–XVIII wieku. – Toruń, 2008. – S. 7-36.

---

[3] Привілеї міста Львова (XIV–XVIII ст.) / Упоряд. М. Капраль. – Львів, 1998. – С. 88.

Додаток 3

Судова влада в Речі Посполитій

Земський суд (official terrestrial) – суд, який діяв у межах землі (адміністративної одиниці воєводства) і вирішував усі цивільні та менш значні карні справи осілої шляхти землі (таку шляхту називали *terrigeni*). Складався із суддів, підсудка, земського писаря, а згодом і підкоморія – судових урядовців, призначених великим князем з числа чотирьох кандидатів на кожну посаду, обраних шляхтою зі свого середовища на повітових сеймиках. Вони виконували судові функції тричі (в окремих повітах чотири або шість разів) на рік, сесіями тривалістю по два тижні. Сесії земського суду називалися роками*,* або ж земськими рочками. Такий порядок було встановлено у XV – на початку XVI ст., що істотно обмежувало роль земського суду в державі, бо доступ до земських книг був дозволений лише в час судових засідань. У результаті заявники та прохачі щораз частіше почали звертатися до гродського суду навіть у тих справах, які не належали до його компетенції. Від 1533 р. земські суди стають постійно діючими, у зв'язку з чим заяви від громадян приймаються щоденно. Цей порядок зберігався до 1783 р. Земський суд також санкціонував угоди, які стосувалися нерухомого майна шляхти. Він від початку свого існування користувався правом «вічності», яке поширювалося на кожний документ, що виходив з його канцелярії, тобто доказова сила документу, записаного у земські книги, затверджувалася «на вічні часи». До XVI ст. у земських судах для надання документові юридичної сили засвідчувались і акти, видані гродськими судами. Апеляційною інстанцією для земського суду спершу був воєводський (вічевий) суд, а потім трибунал.

Гродський суд (officia castrensia) – займався карними справами осілої шляхти та всіма справами неосілої шляхти й іноземців, великими карними справами міщан маґдебурзьких міст, селян і міщан приватновласницьких сіл і містечок. Водночас у його справах трапляються відомості про державних селян і міщан непривілейованих вільних міст. Суд мав і адміністративні функції – доведення вироків до контрагентів, виконання присудів тощо. До складу суду входили староста, підстароста, замковий суддя, котрий стежив за відповідністю розгляду справи правовим нормам, судовий писар, який вів книги записів судових справ, позовів, вироків. Гродські суди збиралися кожні 6 тижнів і діяли сесіями, які називали рочками. При судах існувала постійно діюча канцелярія, урядники котрої виконували судові функції у дрібних кримінальних і цивільних справах між сесіями. Чіткого розмежування компетенції гродських і земських судів не було від самого їх виникнення. Спершу документи, які виходили з канцелярії гродського суду, мали затверджуватися земськими судами. Від XVI ст. гродські суди одержали право «вічності», аналогічне до того, яким раніше користувалися тільки земські суди, тобто було встановлено, що записи в гродських книгах матимуть таку саму юридичну силу, як і записані в книгах земських, і не потребуватимуть

додаткового засвідчення. Це зблизило функції гродських і земських судів, зробивши їх конкурентами. Спеціальні урядові постанови 1493 та 1496 рр. мали на меті розмежувати функції цих судів. Але на практиці цього не відбулося і поступово гродський суд стає установою першої категорії.

Підкоморський суд – діяв на терені воєводства і здійснювався його підкоморієм (суд був одноосібним). У його обов'язки входило розмежування спірних земель шляхетських маєтків – як за декретами та дорученнями земського суду, куди зверталися з відповідними скаргами зацікавлені особи, так і в тих випадках, коли не було гострих поземельних суперечок (тобто справа в основі своїй не була судовою). У ВКЛ такий суд було введено Литовським статутом 1566 р., до цього функції розмежування земельних володінь тут за дорученням князя виконували спеціальні комісари (межники). У Галичині такий суд діяв з 1434 р.

Вічевий суд – діяв у межах воєводства до 1578 р. (до часу створення Коронного трибуналу), у складі воєводи, каштеляна (каштелянів), підкоморія та кількох інших земських посадовців. Був апеляційною інстанцією щодо рішень гродських, земських та підкоморських судів.

Воєводський суд – провадив його воєвода або призначений ним чиновник. До його компетенції належало судочинство над євреями і возними, а також розгляд справ про міри і ваги. Доходи від нього йшли воєводі, але іноді той віддавав на відкуп ці свої судові функції земському судові. Воєводський суд не мав великого значення.

Сеймовий суд – діяв почергово з реляційним, який під час вальних сеймів не функціонував; утворився з королівського суду. В ньому засідали найвищі державні достойники, котрі репрезентували світських і духовних можновладців. Його юрисдикції підлягали кримінальні справи, що могли закінчитись ухвалою смертної кари, інфамії (безчестя) і конфіскації майна, а також цивільні справи, які стосувалися королівського скарбу (несплати кварти, кадуків та ін.). У компетенцію суду входив розгляд справ, що надходили з Коронного і Литовського трибуналів, і справ про надуживання суддів, незаконні дії вищих посадових осіб, а також пов'язані з образою королівської гідності (маєстату) й державною зрадою. Вироки сеймового суду зберігали силу навіть у разі зірвання сейму і не підлягали апеляції. Якщо спершу справи на сеймовому суді розглядав король разом із сенаторами, то після 1588 р. права голосу тут добилася шляхта – спочатку тільки у справах щодо образи короля та державної зради (8, а згодом 12 депутатів Посольської Ізби, обраних на сеймі), а з кінця XVII ст. – в усіх справах без винятку. Засідання сеймового суду зазвичай відбувалися у королівській резиденції під час сеймових сесій. У другій половині XVII та у XVIII ст. поступово роль цього суду занепала.

Надвірний (королівський) суд (in curia) – суд, в якому справи розглядалися здебільшого не безпосередньо королем, а призначеними ним чиновниками, тобто за присутності сенаторів-асесорів (засідателів) і двох референдаріїв. Суд судив від імені короля і завжди відбувався на королівському дворі (in curia regis). На-

прикінці XVI ст. з нього виділилися суди ***референдарський*** та ***асесорський***, після чого він через деякий час перестав діяти.

Реляційний суд – особистий суд польського короля, одна з кількох вищих судових та апеляційних інстанцій Королівства Польського (згодом – Речі Посполитої). Виділився у період між XV і XVI ст. з т. зв. надвірного суду. Засідання проходили під безпосереднім головуванням короля за участю сенаторів, міністрів та референдарія. Реляційний суд розглядав справи, перенесені з асесорського суду, а також був апеляційною інстанцією для ленних територій Корони – Пруссії й Курляндії, та вищою інстанцією в системі судочинства міст з маґдебурзьким і хелмінським правом. Від 1641 р. розглядав суперечки між уніатами і православними у справах захоплення церков та церковного майна. Після реформи 1764 р. асесорського суду, який фактично перебрав на себе функції вищої апеляційної та касаційної інстанції, реляційний суд поступово втратив своє значення.

Комісарський суд – діяв поза місцем перебування короля, але для розгляду справ, які мали передаватися в суд королівський. Його здійснювали двоє або більше делегованих королем світських дигнітаріїв, а якщо справа стосувалася міст, то ще й один або кілька міських радників. Суд діяв лише в час розгляду тієї справи, для якої був скликаний, потім припиняв роботу. Вироки цього суду вступали в силу тільки після затвердження королем.

Асесорський суд – вища судова інстанція для королівських міст; виділився з королівського (надвірного) суду. Головою його був король, а з 1680 р. – коронний канцлер. З 1578 р., після створення Коронного трибуналу, асесорський суд розглядав тільки апеляції на вироки міських судів, спори між міськими громадами та магістратами, тлумачив правові аспекти королівських привілеїв щодо міст. До 1578 р. асесорський суд був також апеляційною інстанцією щодо вироків нижчих шляхетських судів. Члени асесорського суду іменувались асесорами.

Референдарський суд – розглядав скарги селян королівських маєтків на надуживання магнатів і шляхти, а також відав розмежуванням королівських та приватних (шляхетських і духовних) маєтків за посередництвом делегованих ним комісарів.

Солтиський суд – суд солтиса-локатора, який здійснювався над селянами у незначних справах (у значніших справах судочинство провадив власник села). Солтис судив разом із обраними в селі лавниками. За це він отримував третину судових доходів, решта йшла господареві села. (У ВКЛ діяли **копні суди** – збиралися у заздалегідь визначеному місці (копищі) у складі обраних населенням копного округу суддів (копних мужів). В основі цього судочинства було звичаєве право. Копні мужі поєднували слідчі та судові функції, зокрема розглядали справи про земельні межі, лісові й польові шкоди тощо (у важливіших справах могли тільки проводити слідство). Принципи діяльності копних судів визначав Литовський статут. Апеляційною інстанцією щодо їхніх рішень були суди гродські. Копні суди в документах фігурують до XVIII ст.).

Каптурові суди (фактично: конфедератські) – створені у 1572 р., розглядали переважно кримінальні справи шляхти і духовенства в період безкоролів'я, коли звичайні суди тимчасово припиняли свою діяльність. Суддів каптурових судів обирали на конфедератських сеймах.

Кагальний суд – орган виборного єврейського судочинства, юрисдикція якого поширювалася на територію кагалу (звичаєвої територіальної одиниці, що охоплювала єврейське населення міста з прилеглими селами чи містечками). Розглядав справи, в яких сторонами виступали євреї.

Коронний трибунал – найвищий апеляційний суд для всіх станових шляхетських судів у Польському Королівстві, який розглядав скарги щодо рішень судів нижчої інстанції – гродських, земських і підкоморських; був створений 1578 р. за рішенням Варшавського сейму. Члени Коронного трибуналу, яких було 27, називалися депутатами й обиралися воєводськими сеймиками на рік по 1-2 особи від воєводства. З-поміж депутатів визначався маршалок, який і вів засідання трибуналу. Групу духовних осіб (депутатів), обраних капітулами, очолював один із них – президент. Коронний трибунал на своїх сесіях розглядав цивільні та кримінальні справи, причому справи, де однією зі сторін були духовні особи або установи, вирішувалися спільно однаковою кількістю світських і духовних депутатів (по 6 суддів від кожного стану). Рішення мало бути прийнято одностайно. Та, якщо після двох голосувань цього не вдавалося досягти, то рішення приймалося більшістю голосів. У разі рівності голосів справу відсилали до сеймового суду. Коронний трибунал підтверджував або відхиляв рішення судів нижчої інстанції, вносив певні зміни, і його рішення було остаточним. Розгляд справи іноді переносився на інше засідання. На вимогу української шляхти, для Брацлавського, Волинського і Київського воєводств одночасно з Коронним був утворений Луцький трибунал. Однак, через протести польської шляхти і католицького духівництва, з 1589 р. справи воєводств Волинського і Брацлавського, з 1590 р. – Київського воєводства знову перейшли у відання Коронного трибуналу. Сесії Коронного трибуналу проводилися почергово у Пйотркуві та Познані – для Великої Польщі, Мазовії, Підляшшя та Королівської Пруссії, та у Любліні – для Малої Польщі й українських воєводств. Люблінські сесії (каденції) відбувалися навесні і влітку; пьотровські сесії – взимку і восени. На зразок Коронного трибуналу, для литовських земель у 1581 р. було засновано Головний луцький трибунал. 1764 року Варшавський сейм замість Коронного трибуналу створив два трибунали: один – для провінції Малопольщі (з резиденцією в Любліні, Люблінський трибунал), другий – для провінції Великопольщі (з резиденцією у Пйотркуві).

Луцький трибунал – створений на вимогу української шляхти у 1578 р. одночасно з Коронним трибуналом і за його зразком найвищий апеляційний суд для Брацлавського, Волинського і Київського воєводств; діяв у Луцьку. Складався з 13 суддів (депутатів), яких обирали на один рік з шляхти на воєводських сеймиках (5 депутатів від Волинського і по 4 – від Брацлавського і Київського воєводств). Канцелярія трибуналу велася руською мовою. Був апеляційною інстанцією для

земських, гродських і підкоморських судів (на підставі Литовського статуту 1566 р.). У 1589 р., на вимогу польської шляхти і католицького духовенства, приєднаний до Коронного трибуналу. З 1764 р. справи з українських земель розглядав Люблінський трибунал.

Люблінський трибунал – у 1764 р. виділився з Коронного трибуналу як найвищий апеляційний суд щодо судів земських, гродських та підкоморських для Малої Польщі (південна частина Польської держави, що охоплювала Брацлавське, Волинське, Київське, Подільське, Руське, Чернігівське воєводства). Складався з 21 світського судді (депутата), який обирався на один рік із шляхти на воєводських сеймиках і 9 духовних суддів, котрі обиралися на капітулах (єпископських радах). Цей трибунал по черзі засідав у Любліні та Львові. Розглядав справи на основі Литовського статуту.

Міські суди:

Великий бурграфський суд – вирішував найважливіші справи, що були в компетенції міської влади: напади на дорогах, наїзди, грабежі, узаконення купівлі та продажу майна, боргові й майнові позови, проступки проти релігії та Церкви тощо. У Маґдебурзі цей суд очолював бурграф, а у Львові та Кракові – бурмистр або призначений ним уповноважений радник, а в деяких містах, де війтівство залишалося спадковим, – війт. Це був спільний суд ради і лави – до його складу входили і радники і лавники з війтом. Саме цей суд розглядав скарги про порушення закону війтом. Збирався тричі на рік. За два тижні до початку суду його оголошували, і щонайменше за три дні до нього судді мали ознайомитися зі справою. Суд відбувався урочисто і за відповідною процедурою. Міг накладати високі штрафи і приймати суворі рішення, аж до вигнання злочинця з міста.

Війтівський суд – суд війта, на якому розглядалися дрібні майнові справи. Відбувався щодня у приміщенні ратуші або у війта вдома.

Радецький суд – засідав у складі бурмистрів і радників міста. Розглядав справи, що стосувалися торгівлі, ремесла і виникали при порушенні міських вількежів, а також справи, пов’язані з порушенням порядку в місті.

Гайний виложоний суд – відбувався за участі війта і лавників. Розглядав справи про успадкування майна, борги, майнові кривди, суперечки про рухоме і нерухоме майно, затверджував дарчі записи тощо. Засідав тричі на рік по два тижні.

Гайний карний суд – відбувався за участі війта, лавників та радників. У його компетенції були кримінальні справи людей одного стану (справи осіб, котрі належали до різних станів, розглядав гродський суд у присутності міських лавників).

Гайний поточний суд – відбувався за участі війта і 2-3 лавників. Розглядав немайнові справи та справи, пов’язані із заповітами. За необхідності міг засідати навіть у будинку спадкоємця. У Львові та інших великих містах скликався тричі на тиждень – понеділок, четвер і суботу, а в малих містах (деколи й у великих) – у разі потреби.

Гайний гостинний суд – відбувався за участі війта і щонайменше трьох лавників. Судив справи приїжджих (тих, які впродовж дня не могли дістатися до свого місця проживання, здебільшого іноземців). До його компетенції належали торговельні та боргові справи, справи про правопорушення, пов'язані з іногородцями, їх майнові суперечки тощо. В окремих містах цей суд отримав назву ярмаркового. Розглядав справи невідкладно та негайно виносив рішення, виконання якого не могло бути відкладено більш як на три дні.

Гайний гарячий суд – діяв у складі війта і лавників. Скликався у разі скоєння кримінального злочину, якщо злочинця було спіймано «на гарячому», тобто на місці злочину. Суд міг відбутися, якщо затриманий зізнався або факт кримінальної дії підтвердили сім свідків. Суд відбувався не пізніше як за 24 години після злочину (засідання на інший термін не переносилося) і проходив за скороченою процедурою. Покараний злочинець не мав права на апеляцію; він також не міг бути відпущений під заставу чи переданий на поруки. Якщо термін гарячого суду минув, то справа передавалася до бурграфського або карного суду.

Вищий суд німецького права на Краківському замку – створений за привілеєм Казимира III у 1356 р. на Краківському замку як апеляційна інстанція для судів міст на німецькому праві, також видавав ортилі для міст Малопольщі. Складався з двох інстанцій. До першої, нижчої, входили 7 лавників, котрі обирались із війтів і солтисів міст і сіл Малопольщі. Очолював суд лендвійт, якого засідателі обирали з-поміж себе; ця посада була ротаційною, тобто кожний лавник почергово ставав лендвійтом. Тут судили війтів і солтисів, виробляли на основі цього судові норми і приймали апеляції на вироки судів нижчої інстанції. Вища палата, яку Ю. Бардах вважає окремим судом, називалася судом шести міст, оскільки тут засідали лавники від шести міст – Кракова, Казімєжа, Бохні, Вєлички, Сонча, Олькуші (по два від кожного). Цей суд збирався тричі на рік і діяв виключно як апеляційна інстанція.

Література

Гошко Т. З історії магдебурзького права у Львові (XIII–XVII ст.) // Нариси з історії Львова. – Львів, 1996. – С. 45-60.

Гошко Т. Нариси з історії магдебурзького права в Україні XIV – поч. XVII ст. – Львів, 2002. – С. 139-194.

Гошко Т. Самоврядування і адміністрація міста // Історія Львова: У 3 т. – Львів, 2006. – Т. 1: 1256-1772. – С. 110-118.

Зашкільняк Л., Крикун М. Історія Польщі. – Львів, 2002. – С. 68-174.

Кобилецький М. Магдебурзьке право в Україні (XIV – перша половина XIX ст.). – Львів, 2008. – С. 187-225, 259-279.

Нариси з історії архівної справи в Україні / Під ред. І. Матяш, К. Климової. – К., 2002. – С. 68-88.

Папакін Г. Історія державних установ України: Урядуючі інституції та державні установи IX – початку XX ст.: Лекції. – К., 2010. – С. 67-88.

Смолік А., Сымон Б. Органы ўлады і кіравання ў Вялікім княстве Літоўскім (XV–XVI ст.) // Беларускі гістарычны часопис. – Мн., 1995. – № 4. – С. 161-175.

Торгівля на Україні, XIV – середина XVII століття: Волинь і Наддніпрянщина / Упоряд. В. Кравченко, Н. Яковенко. – К., 1990. – С. 357-370.

Bardach J. Historja państwa i prawa Polski. – Warszawa, 1965. – T. 1. – S. 474-486.

Bardach J., Lesnodorski B., Pietrzak M. Historia ustroju i prawa polskiego. – Warszawa, 1996.

Czołowski A. Pogląd na organizację i działalność dawnych władz miasta Lwowa do r. 1848. – Lwów, 1896.

Góralski Z. Urzędy i godności w dawnej Polsce. – Warszawa, 1998.

Łysiak L. Sąd wyższy prawa niemieckiego na zamku krakowskim a inne sądy wyższe z terenu Małopolski // Sobytka. – 1993. – № 2-3. – S. 113-122.

Ortyle sądów wyższych miast Wielkopolskich z XV i XVI wieku / Oprac. W. Maisel. – Wrocław, 1959. – S. XIII–XLVII.

Woźniakowa M. Sąd asesorski koronny (1537-1795), jego organizacja, fynkcjonowanie i rola w dziejach prawa chełmińskiego i magdeburskiego w Polsce. – Warszawa, 1990.

Додаток 4

Адміністративно-територіальний поділ Речі Посполитої (1569-1647 рр.)[4]

I. ВЕЛИКОПОЛЬЩА

ВОЄВОДСТВА

1. Бжеське
повіти:
– Бжеський
– Ковальський
– Крушвіцький
– Пшедецький
– Радзєйовський

2. Іноврацлавське
повіти:
– Бидґощський
– Іноврацлавський

3. Каліське
повіти:
– Ґнєзненський
– Каліський
– Кенійський
– Кцинський
– Накєльський
– Пиздрський

4. Ленчицьке
повіти:
– Бжезінський
– Ленчицький

5. Познанське
повіти:
– Валєцький
– Всховський
– Косцянський
– Познанський

6. Сєрадзьке
повіти:
– Пйотркувський
– Радомський
– Сєрадзький
– Шадковський

ЗЕМЛІ (на правах воєводств)

1. Вєлюнська
повіти:
– Вєлюнський
– Остжешувський

2. Добжинська
повіти:
– Добжинський
– Ліпновський
– Рипінський

[4] Подано за: Селянський рух на Україні 1569-1647 рр.: Зб. док. і матеріалів / Упоряд. Г. Боряк, К. Віслобоков, Т. Гирич та ін. – К., 1993. – С. 363-365.

II. МАЛОПОЛЬЩА

ВОЄВОДСТВА

1. Белзьке
повіти:
– Белзький
– Буський
– Городельський
– Грабовецький
– Любачівський

2. Брацлавське
повіти:
– Брацлавський
– Вінницький

3. Волинське
повіти:
– Володимирський
– Кременецький
– Луцький

4. Київське
повіти:
– Житомирський
– Київський
– Овруцький

5. Краківське
повіти:
– Бецький
– Краківський
– Ксєнський
– Лєлювський
– Прошовський
– Сондецький
– Щежецький
– Шльонський

6. Люблінське
повіти:
– Лукувський
– Люблінський
– Ужендувський

7. Підляське
повіти:
– Бєльський
– Дрогичинський
– Мельницький

8. Подільське
повіти:
– Кам'янецький
– Летичівський
– Червоногродський

9. Руське
Галицька земля
повіти:
– Галицький
– Коломийський
– Теребовельський
Львівська земля
повіти:
– Жидачівський
– Львівський
Перемишльська земля
повіти:
– Переворський
– Перемишльський
Сяноцька земля
повіти:
– Сяноцький
Холмська земля
повіти:
– Красноставський
– Холмський

10. Сандомирське
повіти:
– Вісліцький
– Пільзенський
– Опочинський
– Радомський
– Сандомирський
– Стенжицький
– Хенцінський

11. Чернігівське (юридично у складі Речі Посполитої з 1618 р.; статус воєводства отримало в 1635 р.).
повіти:
– Новгород-Сіверський
– Чернігівський

III. МАЗОВІЯ

ВОЄВОДСТВА

1. Мазовецьке

Варшавська земля

повіти:
– Варшавський

Вишогродська земля

повіти:
– Вишогродський

Віська земля

повіти:
– Віський
– Вонсовський

Закрочимська земля

повіти:
– Закрочимський
– Новомейський

Лівська земля

повіти:
– Лівський

Ломжинська земля

повіти:
– Замбрувський
– Кольненський
– Ломжинський
– Остроленський

Макувська земля

повіти:
– Макувський
– Рожанський

Нурська земля

повіти:
– Камєнєцький
– Нурський
– Островський

Цеханувська земля

повіти:
– Пшасниський
– Сонхоцький
– Цєханувський

Черська земля

повіти:
– Варецький
– Гроєцький
– Черський

2. Плоцьке

повіти:
– Бельський
– Млавський
– Нєдзборський
– Плонський
– Плоцький
– Рацьонзький
– Сєрпський
– Шренський

3. Равське

повіти:
– Гостинський
– Равський
– Сохачевський

IV. ПРУССІЯ КОРОЛІВСЬКА

ВОЄВОДСТВА

1. Мальборкське
повіти:
– Мальборкський
– Штумський

2. Поморське
повіти:
– Ґданський
– Міраховський
– Новєнський
– Пуцький
– Свєцінський
– Тухольський
– Тчевський
– Члуховський

3. Хелмінське
повіти:
– Ґрудзьондзький
– Ковалевський
– Радзинський
– Торунський
– Хелмінський

Міхалувська земля

ВАРМІНСЬКЕ ЄПИСКОПСТВО

V. КУРЛЯНДСЬКЕ ГЕРЦОГСТВО

VI. ВЕЛИКЕ КНЯЗІВСТВО ЛИТОВСЬКЕ

ВОЄВОДСТВА

1. Берестейське
повіти:
– Берестейський
– Пінський

2. Віденське
повіти:
– Браславський
– Віленський
– Вількомирський
– Лідський
– Ошмянський

3. Вітебське
повіти:
– Вітебський
– Оршанський

4. Мстиславське
повіти:
– Мстиславський

5. Новогродське
повіти:
– Волковиський
– Новогродський
– Слонімський

6. Мінське
повіти:
– Мінський
– Мозирський
– Рєчицький

7. Полоцьке
повіти:
– Полоцький

8. Смоленське (з 1611 р.)
повіти:
– Смоленський
– Стародубський

9. Троцьке
повіти:
– Ґродненський
– Ковенський
– Троцький
– Упітський

Жмудська земля (на правах воєводства)

Додаток 5

Єпархії Київської митрополії

На початку XIV ст., після того, як більшість українських земель, у т. ч. й Київ, увійшли до складу Великого князівства Литовського, Руського і Жемайтійського – особливо гостро стало питання окремої митрополії. 1300 року тодішній київський митрополит Максим (грек за походженням) переїхав з Києва до Владимира-на-Клязьмі – столиці підтримуваного татарами Великого князівства Владимиро-Суздальського, і таким чином офіційно здійснив те, що до нього неофіційно практикували деякі його попередники. Перенесення митрополичої катедри (при цьому, залишивши за собою титул «київського», митрополити підтримували політику північних князів) викликало великі ускладнення в житті православних на литовсько-руських землях.

Литовські правителі, особливо ще до їхнього навернення на римо-католицизм, намагалися вплинути на царгородських патріархів, добиваючись призначення окремих київських митрополитів з осідком у ВКЛ. На певний час, видається, їм вдалося досягнути успіху. Так, І. Шевченко наполягає на тому, що бл. 1300 р. була заснована не лише Галицька, а й окрема Литовська митрополія, вже за тридцять років скасована митрополитом Теогностом, греком за походженням, який хоч інколи й відвідував Галичину та Волинь, але перебував переважно на півночі (див.: Шевченко І. Політика Візантійського патріархату у Східній Європі в XIV ст. // Його ж. Україна між Сходом і Заходом. Нариси з історії культури до початку XVIII століття. – Львів, 2001. – С. 81). Щоправда, в цьому питанні в історіографії немає одностайності. Незаперечним визнається тільки те, що успіх Гедиміновичів був тимчасовим, і вони виявилися неспроможними забезпечити тяглість посідання митрополичого престолу в межах своїх володінь. Москва користувалася прихильністю Константинополя, а патріархат загалом провадив політику єдиної митрополії для всіх православних східних слов’ян.

Протягом XIV – початку XV ст. у Києві та Москві періодично виникали ситуації, коли одночасно діяло два (а то й три) «митрополити київські», котрі іменували себе митрополитами всієї Русі. І все ж Православна церква на території ВКЛ номінально підпорядковувалася митрополитові в Московщині, що вдаряло по литовських політичних амбіціях і викликало невдоволення у церковних колах.

Після Флорентійської унії, ще до падіння Константинополя 1453 р., Московська церква, яка перебувала в юрисдикції Царгородської патріархії в складі Київської митрополії, відокремилася. 1458 року константинопольським патріархом було проведено реорганізацію Київської митрополії. Тепер до митрополії входило 11 єпархій: Київська, Брянська, Смоленська, Полоцька, Турівська, Луцька, Володимир-Волинська, Берестейська, Перемишльська, Галицька та Холмська. А новому митрополитові Григорію II Болгариновичу патріарх надав новий титул – митрополит київський, галицький та всієї Русі. Цей титул глави Київської

митрополії носили аж до приєднання Української церкви до Московського патріархату 1686 р., а сама Київська митрополія діяла як автономна Церква Константинопольського патріархату.

Митрополит Йона, котрий помер у 1461 р., був останнім митрополитом у Москві, що титулувався «київським і всія Русі». Його наступник на катедрі іменується вже митрополитом «московським і всія Русі». Московська митрополія перебувала у стані невизнаної аж до перетворення її в Московську патріархію в 1589 р., тобто 141 рік.

(Див.: http://uk.wikipedia.org/wiki/Литовська_митрополія; http://uk.wikipedia.org/wiki/Українська_Православна_Церква_(1458-1596); http://uk.wikipedia.org/wiki/Митрополит_Київський,_Галицький_та_всієї_Руси; Ґудзяк Б. Криза і реформа: Київська митрополія, Царгородський патріархат і генеза Берестейської унії. – Львів, 2000. – С. 1-10).

Склад самої Київської митрополії не був сталим. Ще папська булла від 3 вересня 1458 р. окреслила межі цієї церковної провінції, до якої входили єпархії: Брянська (незабаром перейшла під юрисдикцію московського митрополита), Володимирська, Галицька, Київська митрополича, Луцька, Перемишльська, Полоцька, Смоленська, Турівська і Холмська.

Чернігівська єпархія організована у 988-990 рр. (кафедральним був Спасо-Преображенський собор). У 1060-1085 рр. була титулярною митрополією. У 1246 р. чернігівські єпископи перенесли свій осідок у Брянськ, відтак іменувалися чернігівськими і брянськими. Чернігово-Сіверщина перебувала у складі ВКЛ від 1320 до 1500 р., до того часу, коли Іван ІІІ Васильович приєднав її до Московщини. До 1415 р. єпархія підпорядковувалася московському митрополитові, а згодом увійшла до Київської митрополії в межах ВКЛ. Після 1500 р. Чернігівська єпископія знову перейшла під управління московського митрополита, а в 1515 р. була об'єднана зі Смоленською (тоді її єпископи стали титулуватися смоленськими і брянськими).

Смоленська єпархія утворена, згідно з А. Поппе, у 1134-1136 рр., за Скочилясом – 1136 р. в результаті відокремлення від Переяславської (кафедральним був собор Успення Богоматері). Смоленська земля в 1404-1514 рр. залишалась у складі ВКЛ. У цей час смоленський єпископ перебував у канонічному підпорядкуванні спочатку єдиного з Московією, а потім окремого київського митрополита. У жовтні 1514 р. великий князь московський Василій Іванович відвоював Смоленськ, і вже від 1515 р. єпископів тут призначав московський митрополит. У 1611-1654 рр., коли Смоленськ знову входив до Речі Посполитої, на цій території були засновані унійна єпархія та єзуїтська колегія. Та вже з 1654 р. Смоленська єпархія назавжди перейшла під владу московського патріарха. (Див.: Ульяновський В. Історія церкви та релігійної думки в Україні. – К., 1994. – Кн. 1: Середина XV – кінець XVI століття. – С. 79, 82-84; Поппэ А. Митрополиты и князья Киевской Руси // Подскальски Г. Христианство и богословская литература в Киевской Руси (988-1237 гг.). – СПб., 1996. – С. 443-444; Скочиляс І. Галицька (Львівська)

єпархія XII–XVII ст.: організаційна структура та правовий статус. – Львів, 2010. – С. 158; Senyk S. A History of the Church in Ukraine. – Roma, 1993. – Vol. 1: To the End of the Thirteenth Century. – P. 95-97).

До **митрополичої єпархії** в кінці XV – на початку XVI ст. належали Віленське, Трокське, Новогрудське й Київське воєводства, а також Галичина і Поділля – у ті часи, коли там не було свого (галицького) єпископа (Галицька митрополія підпорядкована Київській на початку XV ст.). Головний осідок митрополитів розташовувався у столиці ВКЛ – місті Вільно, хоч митрополити здебільшого жили в Новогрудку, маючи у Вільні намісників (як правило, настоятелів кафедрального Преображенського собору). Митрополити київські не резидували у Києві від початку поділу митрополії аж до кінця XVI ст. (Див.: Ульяновський В. Історія церкви та релігійної думки в Україні. – Кн. 1. – С. 80-81). З 1596 до 1620 рр. у Києві існувала лише унійна митрополія (1596 р. митрополит М. Рогоза, який перейшов на бік унії, оголосив Київську митрополію унійною).

Полоцька і Пінська єпархії розташовувались у межах етнічних білоруських земель. За даними А. Поппе, Полоцька єпархія утворена або у 988 р., або ж у 1015-1024 рр. Від 1563 до 1579 рр. частина Полоцької єпархії з м. Полоцьк перебувала під владою російського царя і підпорядковувалася московському митрополиту, котрий і висвячував полоцьких єпископів. Натомість у ВКЛ призначали своїх архієпископів полоцьких, вітебських і мстиславських, які мали резиденцію у Мстиславі чи Могилеві (Див.: Ульяновський В. Історія церкви та релігійної думки в Україні. – Кн. 1. – С. 79; про початки Полоцької єпархії див.: Poppe A. L'organisation diocйsaine de la Russie aux IX–XII siиcle // Byzantion. – 1970. – Vol. 40. – P. 184-189; Поппэ А. Митрополиты и князья Киевской Руси... – С. 443).

Думки істориків про початки **єпархії у Володимирі-Волинському** розходяться. Так, А. Поппе називає дату 1078-1085 рр., Г. Подскальський – до 1086 р., І. Скочиляс – 1070-ті рр., а Є. Голубінський стверджує, що єпархія була заснована Володимиром Святославичем, тобто не пізніше 1015 р. (Див.: Поппэ А. Митрополиты и князья Киевской Руси… – С. 445; Poppe A. L'organisation diocésaine de la Russie aux IX–XII siècle // Byzantion. – 1970. – Vol. 40. – P. 189-192; Подскальски Г. Христианство и богословская литература в Киевской Руси (988-1237 гг.) – СПб., 1996. – С. 56-57; Скочиляс І. Галицька (Львівська) єпархія XII-XVIII ст… – С. 133, 189; Голубинский Е. История русской церкви. – М., 1997. – Т. 1. – Ч. 1. – С. 336-340, 669-671, 698-700. Див. також: Солнцев Н. «История русской церкви» Е. Е. Голубинского: теоретические основы и историографическое значение. – Нижний Новгород, 2010). З 1404 р. Володимирська (Володимиро-Берестейська) єпархія охоплювала Володимирське і Берестейське воєводства й Підляшшя (на північ від Берестя, між Бугом і Наревом). Головним осідком єпископів був Володимир із кафедральним Свято-Успенським собором і Спаським монастирем. Загалом Володимиро-Берестейська єпархія в XV–XVI ст. була чи не найбагатшою. (Див.: Ульяновський В. Історія церкви та релігійної думки в Україні. – Кн. 1. – С. 90-91).

Луцька (Луцько-Острозька) єпархія займала територію з містами Луцьк, Острог, Дубно, Дермань, Заславль, Кременець. Єпископським осідком був Луцьк. У коментарі до книги Мацєя Мєховського (Матвей Меховский. Трактат о двух Сарматиях / Введ. и пер. С. Аннинского. – М.; Л., 1936) помилково вказано як дату заснування Луцької єпископії 1257 р. Очевидно, це зумовлено тим, що саме в XIII ст. було створено православну єпископію в місті. Принаймні Галицько-Волинський літопис фіксує, що на 1288 р. вона вже існувала («…в луцьку єпископію дав він (князь Володимир-Іван Василькович. – *Т. Г.*) хреста великого срібного позолоченого, з чесним древом» (Галицько-Волинський літопис // Літопис Руський за Іпатським списком / Пер. Л. Махновця. – К., 1989. – С. 447)). Є припущення, що Луцька єпархія заснована молодшим братом Данила Романовича, волинським князем Васильком Романовичем. (Див.: http://www.orthvoldiocese.lutsk.ua/jeparhija/istorija1). Зокрема, польський історик Анджей Поппе зазначає, що єпархія з центром у Лучеську виникла між 1235 і 1250 рр. у результаті відділення від Володимиро-Волинської єпархії (Див.: Поппэ А. Митрополиты и князья Киевской Руси… – С. 445). Детальніший огляд історіографії питання початків Луцької єпархії див: Скочиляс І. Галицька (Львівська) єпархія XII–XVIII ст. – С. 189-190.

Холмська єпархія, на думку більшості дослідників, була створена в першій половині XIII ст. галицьким князем Данилом в Угрівську (єпископом був монах Йоасаф), згодом – перенесена до Холма. Але точна дата заснування єпархії залишається нез’ясованою. Галицький літопис згадує її під 1223 р., коли вона начебто була перенесена до Холма («У рік 1223 […] Данило звів город, на йменнях Холм, […] і з божою волею єпископом князь Данило вибрав і поставив Іоанна, із кліру великої церкви святої Богородиці володимирської. Бо перед тим був єпископ Іоасаф у [городі] Угровську, – який скочив на митрополичий престол і за те звергнутий був зі стола свого, – і переведена була єпископія у Холм» (Літопис руський за Іпатським списком / Пер. Л. Махновця. – К., 1989. – С. 379)). А. Ґіль, приймаючи аргументи А. Поппе, відносить початки Угрівської єпархії не до 1223 р., а на кілька років пізніше, пов’язуючи її виникнення із консолідаційною політикою Данила Романовича, його планами перенесення столиці із Галича до нового міста. Перенесення єпископської катедри з Угровська до Холма, що відбулося в кінці 30-х рр. XIII ст., можна пояснити ймовірним занепадом Угровська, а безпосереднім приводом до зміни осідку катедри була монголо-татарська загроза. (Див.: Gil A. Prawosławna eparchia chełmska do 1596 roku. – Lublin; Chełm, 1999. – S. 60-66; Поппэ А. Митрополиты и князья Киевской Руси… – С. 445). Натомість С. Сеник вважає, що єпископія в Угрові була відкрита невдовзі після 1219 р. (Див.: Senyk S. History of the Church in Ukraine. – Rome, 1993. – Vol. 1: To the End of the Thirteenth Ctntury. – P. 143). Спершу Холмська єпархія обіймала територію між Західним Бугом і Віслою, включаючи Краківську землю аж до Опатова (на півночі). Потім її кордони звузилися, бо частина земель потрапила під владу Польщі. У 1377-1473 рр. у Холмі мав свою резиденцію і католицький єпископ, а православний владика поступово втрачав свої позиції. 20 жовтня

1533 р. привілеєм Сигізмунда I у православної єпархії, під приводом масового переходу шляхти в католицизм, були відібрані й передані католикам давні володіння – Чешин, Стрижовець, Скурдеєве. Проте православна єпархія в Холмі продовжувала своє існування. За влучним висловом І. Скочиляса: «Це православне (з 1596 р. – також унійне) владицтво видається класичним дослідницьким тереном для міждисциплінарного конструювання дискурсу зустрічі, конфронтації та взаємопроникнення двох культурних моделей – *Slavia Latina* та *Slavia Orhodoxa*, що домінували в Речі Посполитій упродовж багатьох століть і визначали її обличчя» (Скочиляс І. Києвохристиянський етос, руський регіональний партикуляризм та латинська культура Речі Посполитої (Історіографічні перспективи студіювання релігійної програми Унійної Церкви нового часу на прикладі Холмської єпархії) // Kościoły wschodnie w Rzeczypospolitej XVI-XVII wieku. Zbiyr studiyw / Red. A. Gil. – Lublin, 2005. – S. 183; див. також: Скочиляс І. Галицька (Львівська) єпархія XII–XVIII ст. – С. 189; Ульяновський В. Історія церкви та релігійної думки в Україні. – Кн. 1. – С. 102-105).

Перемишльська єпархія охоплювала землі Перемишльську, Самбірську, Сяноцьку, частину Любачівської та Завіслянську Русь до Кракова. Час заснування обговорюється в науковій літературі. Я. Щапов датує початки цього владицтва 1117-1128 рр., але ця позиція наразі не верифікується достатньо вірогідними джерелами. І. Паславський обґрунтовує заснування Перемишльської єпархії часом між 1086 р. (закріплення у Перемишлі Ростиславичів) та 1124 р. (смертю Володаря Ростиславича). Історик у такий спосіб намагається підтвердити думку М.Грушевського: «Катедра (в Перемишлі. – *Т. Г.*) мусіла появити ся значно скорше – коли ще не в перших часах християнської проповіди, то найдальше за перших Ростиславичів, перед підвищеннєм Галича на першу столицю» (Див.: Грушевський М. Історія України-Руси. – К., 1992. – Т. II. – С. 462). При цьому І. Паславський вважає, що ще в кінці IX ст. у Перемишлі могло існувати єпископство святомефодіївської традиції, встановлене папою Йоаном IX бл. 900 р. «Що стосується єпархії святоволодимирівської традиції, то вона, найправдоподібніше, була заснована там у час піднесення Перемишльського князівства за перших Ростиславичів, в пору їхнього змагання до політичної і церковної самостійності (1086-1124)». Історик пише, що «після піднесення Галича як столиці окремого однойменного князівства та входження до його складу Перемиської землі (1141-1144 рр.), єпископська резиденція разом із князівською була перенесена до Галича (перед 1156 р.). Таким чином, у другій половині XII ст. настає перерва в існуванні Перемиської єпархії, що підтверджує відсутність згадки про неї у візантійському каталозі руських єпископств 1160-х рр. та в руському списку єпархій середини XII ст. (так зв. Замойський збірник). Допіру в кінці XII ст. або на самому початку XIII ст. Перемиська єпархія була відновлена. Це, відповідно, могло статися або відразу після смерті Ярослава Осмомисла (1 жовтня 1187 р.), коли, за словами літописця «бысть мятежъ велик в Галичкой земли», а його старший син Володимир, згідно з батьківським заповітом, саме облаштовувався у

Перемишлі, або на самому початку XIII ст., коли після смерті Романа Мстиславича (19 червня 1205 р.) Перемишлем заволоділи амбітні внуки Ярослава Осмомисла – Володимирко і Святослав Ігоревич. В кожному разі 1220 рік не може вважатися роком заснування чи відновлення Перемиської єпархії, бо […] Перемишль мав свого єпископа вже перед 1215 роком» (Див.: Паславський І. Коли виникло єпископство в Перемишлі? // Історія релігій в Україні. Науковий щорічник. 2009. – Львів, 2009. – С. 553). Однак, на думку А. Поппе та І. Скочиляса, це владицтво утворилося в 1219-1220 рр., відділившись від Галицької єпархії. Спочатку єпископським містом був Перемишль із церквою Св. Йоана Предтечі. У 1412 р. кафедральний собор передано католицькому єпископові, тому центром православної єпархії став Самбір (єпископи іменувалися перемишльськими та самбірськими). 1421 року центр єпархії знову було перенесено до Перемишля. (Див.: Скочиляс. І. Початки християнства у Прикарпатському реґіоні та заснування Галицької єпархії в середині XII століття // Княжа доба: історія та культура: Зб. наук. праць. – Львів, 2010. – Вип. 3. – С. 45-49; Ульяновський В. Історія церкви та релігійної думки в Україні. – Кн. 1. – С. 99-102; Поппэ А. Митрополиты и князья Киевской Руси // ПодскальскиГ. Христианство и богословская литература в Киевской Руси (988-1237 гг.). – СПб., 1996. – С. 445; Подскальски Г. Христианство и богословская литература в Киевской Руси (988-1237 гг.). – СПб., 1996. – С. 60). Огляд історіографії питання початків Перемишльської єпархії див.: Скочиляс І. Галицька (Львівська) єпархія XII–XVIII ст…– С. 152).

Львівська (Галицька) єпархія виникла, на переконання А. Поппе, в 1147-1156 рр., виокремившись із Володимирської. (Див.: Поппэ А. Митрополиты и князья Киевской Руси... – С. 445). Проте більшість дослідників наполягає, що Галицька єпархія утворилася між 40-ми та другою половиною 50-х рр. XII ст. (Огляд дискусій до теми див.: Скочиляс І. Галицька (Львівська) єпархія XII–XVIII ст…– С. 134-135).

Перший період існування православної **Галицької митрополії** – 1303-1347 рр. Згодом була ліквідована «золотою буллою» візантійського імператора Йоана VI Кантакузена, на вимогу московського князя Симеона Гордого (ліквідацію підтверджено патріаршим синодом). (Про передісторію Галицької митрополії та про заснування Галицької єпархії див.: Паславський І. Заснування Галицької митрополії 1303 року: причини та наслідки // Доба короля Данила в науці, мистецтві, літературі: Матеріали Міжнар. Наук. конф. (29-30 листопада 2007 р., Львів). – Львів, 2008. – С. 203-227; Скочиляс І. Початки християнства у Прикарпатському реґіоні та заснування Галицької єпархії в середині XII століття // Княжа доба: історія та культура: Зб. наук. праць. – Львів, 2010. – Вип. 3. – С. 9-59). Галицька православна митрополія була відновлена патріархом Філофеєм 9 травня 1371 р., на прохання Казимира III (Філофей обґрунтовував своє рішення відсутністю належної пастирської опіки з боку митрополита Алексія, який переважно резидував у Москві і протягом багатьох років не відвідував Малої Русі й не дбав про її інтереси. Але насправді таке рішення було прийнято у відповідь на

відвертий шантаж з боку Казимира III, який погрожував – у разі відмови патріарха поставити в Галичі митрополита – навернути населення Малої Русі в латинство). Крім Галицької архиєпископії, нова митрополія включала Володимирське, Холмське та Перемишльське владицтва, тобто підконтрольні Короні території (за її межами виявилися Луцька та Турівська єпархії, котрі перебували під владою Литви). (Див.: Скочиляс І. Галицька (Львівська) єпархія XII-XVIII ст. – Львів, 2010. – С. 209-210). Галицьким митрополитом став єпископ Антоній, який і їздив до константинопольського патріарха з листом Казимира III (митрополича каденція – 1371-1389 рр.). За словами В. Ульяновського, «після смерті Антонія Ягайло передав Галицьку митрополію луцькому єпископові Івану. Остання звістка про "Івана галицького" належить до 1415 р.» (Ульяновський В. Історія церкви і релігійної думки в Україні – Кн. 1. – К., 1994. – С. 26-27). Річ у тім, що 1415 р. в містечку Новогрудок, що на русько-литовському пограниччі, відбувся церковний синод, на якому 15 листопада владики білорусько-українських єпархій обрали нового київського митрополита Григорія Цамблака (каденція – 1415-1419 рр.), котрий був незалежним від Москви. У цьому зібранні брали участь єпископи колишньої Галицької митрополії: володимирський – Герасим, перемишльський – Павло, холмський – Харитон. Никонівський літопис згадує про присутність на ньому й галицького владики Йоана, але інші джерела про це мовчать. Питання про наступників Антонія в історіографії відкрите. І. Скочиляс вважає дані Никонівського літопису помилковими. Історик стверджує, що київський митрополит Кипріан (1375-1406) «об'єднав під своїм омофором дві церковні провінції – Галицьку та Київську, не пізніше 1404-1405 рр.». Більше того, заходи київського митрополита щодо встановлення безпосереднього адміністративного контролю над владичими престолами стосувалося не тільки Галича, а й деяких інших єпархій Малої Русі. (Скочиляс І. Галицька (Львівська) єпархія XII–XVIII ст. – С. 165-166, 211-212). Остання ж достовірна звістка про владику Івана (Йону) нібито належить до 1398 р., коли він з-за меж Русі звертається до Ягайла з проханням про фінансову підтримку у справі збереження Галицької митрополії. За іншими свідченнями, про які згадує дослідник, владика бл. 1401 р. був викликаний Кипріаном до митрополичого суду, відсторонений від луцького владицтва і навіть ув'язнений у Москві. (Там само – С. 514). Натомість І.Паславський зазначає: «Хоч немає окремого канонічного акту про скасування цієї, вдруге поновленої, митрополії, на 1415 рік вона фактично перестала існувати» (Паславський І. Заснування Галицької митрополії 1303 року… – С. 225). У кожному разі на початку XV ст. митрополія перетворилася на намісництво київського митрополита, який відтоді став іменуватися «митрополитом Києва і Галича». (Див. також: Грушевський М. Історія України-Руси. – К., 1994. – Т. V. – С. 390-397; Ульяновський В. Історія церкви і релігійної думки в Україні – Кн. 1. – С. 26-27, 84-85). Щоправда, Б. Ґудзяк у своїй монографії досить скептично оцінює відновлення Галицької митрополії: «Є дані, що в другій половині XIV ст. цю церковну провінцію (Галицьку митрополію. – *Т. Г.*) було відновлено, але існування її залишається непевним, оскільки на той час

спочатку сам Царгород, а згодом і київський митрополит у Москві заявили, що Православна Церква в Короні Польській підлягає їхній безпосередній юрисдикції. На зламі століть Галицька митрополія щезла з церковної карти Русі аж до початку XIX ст., коли її відновив єпископ Риму (1807 р. – *Т. Г.*)» (Ґудзяк Б. Криза і реформа: Київська митрополія, Царгородський патріархат і генеза Берестейської унії. – Львів, 2000. – С. 8).

У 1539 р. **Галицька (Львівська) єпархія відновлена** королем Сигізмундом I у відповідь на вимоги руського клиру і шляхти (з початку XV ст. Галич мав лише митрополичих намісників). Єпископом номіновано Макарія Тучапського, якого 1540 р. висвятив київський митрополит Макарій. Після Тучапського (1540-1549) Львівська єпархія існувала безперервно. З цього приводу Д. Зубрицький пише: «Львів зазнав нової слави й нової почесті. Як відомо, це єдине місто християнського світу, де є три архієпископські столиці: латинська, руська й вірменська. На той час, в 1539 році, тут вже був латинський і, здається, вірменський єпископ, а цього року з'явився перший руський єпископ в особі Макарія Тучапського» (Зубрицький Д. Хроніка міста Львова / Пер. І. Сварник – Львів, 2002. – С. 144; детальніше про цю подію див.: Крип'якевич І. Львівська Русь в першій половині XVI віку // Його ж. Львівська Русь в першій половині XVI ст.: дослідження і матеріали. – Львів, 1994. – С. 86; М. Історія України-Руси –К., 1994. – Т. V. – С. 436-440; Скочиляс І. Галицька (Львівська) єпархія XII–XVIII ст. – С. 165-220).

Турівська єпископія виникла, ймовірно, в останній чверті XI ст., відділившись від Володимирської. За А. Поппе, що це сталося бл. 1088 р., коли з'явилося Турівське удільне князівство. Натомість С. Сеник найранішу згадку про єпископію в Турові датує 1114 р., хоча й припускає, що вона могла бути заснована раніше. (Див.: Поппэ А. Митрополиты и князья Киевской Руси... – С. 444; Poppe A. L'organisation diocйsaine de la Russie… – P. 197-201; Senyk S. A History of the Church in Ukraine. – Roma, 1993. – Vol. 1. – P. 138). Огляд історіографії про початки Турівської єпархії див.: Скочиляс І. Галицька (Львівська) єпархія XII – XVIII ст. – Львів, 2010. – С. 199; Паславський І. До питання про початкову історію Турівської єпархії // Християнська сакральна традиція: віра, духовність, мистецтво: Матеріали I Міжнар. Наук. конфер. (Львів, 23-24 листопада 2009 р.). – Львів, 2009. – С. 29-30.

Митрополити київські і всієї Русі – предстоятелі Київської митрополії (у складі Константинопольської православної церкви), які мали осідок у Володимирі-на-Клязьмі та Москві й перебували під владою Владимиро-Суздальського, а згодом Московського князівства:

Кирило III (1247-1281)

Максим (1283-1305)

Петро (Ратенський) (1308-1326)

Феогност (1328-1353)

Алексій (Бяконт) (1354-1378)

Михаїл (Митяй) (1378-1380) (архимандрит, номінований митрополитом Великої Русі, (намісник))

Кипріан (1378-1382)

Пимен (1382-1383)

Діонисій (1384-1385)

Кипріан (1390-1406)

Фотій (1409-1431)

Ісидор (1436-1458)

Йона (Одноушев) (1442-1461) (не затверджений Константинопольською православною церквою)

Галицькі митрополити:

Нифонт (1302-1305)

Петро (1305-1326) (одночасно – митрополит київський)

Гавриїл (1326-1329)

Теодор (1337-1347)

Антоній (1371-1389)

Митрополити київські і всієї Русі (київські і литовські) – предстоятелі Київської (Литовсько-Руської) митрополії (у складі Константинопольської православної церкви), поставлені для західноруських земель, що перебували під владою Великого князівства Литовського:

Теофіл (?–1329/30)

Теодорит (1352–?) (не визнавався Константинопольською православною церквою, висвячений у Болгарії)

Роман (1354-1362) (митрополит київський і литовський)

Кипріан (1375-1406) (у 1375-1378 та 1382-1390 рр. (митрополит київський і литовський)

Григорій (Цамблак) (1414-1419) (митрополит київський і литовський, не затверджений Константинопольською православною церквою)

Герасим (Смоленський) (1432-1435)

Митрополити київські, галицькі і всієї Русі – предстоятелі Київської митрополії (у складі Константинопольської православної церкви), утвореної в 1458 р. після відокремлення Московської митрополії від Константинопольської церкви:

Григорій II (Болгаринович) (1458-1473)

Мисаїл (Пструч) (1474-1480) (не затверджений Константинопольською православною церквою)

Спиридон (1475-1481) (затверджений Константинопольською православною церквою, проте реально не управляв митрополією через спротив Мисаїла Пструча)

Симеон (1481-1488)

Йона (Глезна) (1489-1494)

Макарій I (1495-1497)

Йосиф I (Болгаринович) (1498-1501)
Йона II (1502-1507)
Йосиф II (Солтан) (1507-1521)
Йосиф III (Русин) (1522-1534)
Макарій II (Московитянин) (1534-1556)
Сильвестр (Бількевич) (1556-1567)
Йона III (Протасевич) (1568-1577)
Ілія (Куча) (1577-1579)
Онисифор (Дівочка) (1579-1589)
Михайло (Рогоза) (1589-1596)

Унійні київські митрополити:
Михайло (Рогоза) (1596-1599)
Іпатій (Потій) (1600-1613)
Велямин Йосип (Рутський) (1613-1637)
Рафаїл (Корсак) (1637-1642)
Антоній (Селява) (1642-1655)

Митрополити київські, галицькі і всієї Русі – предстоятелі Київської митрополії (у складі Константинопольської православної церкви), відновленої у 1620 році:
Іов (Борецький) (1620-1631)
Ісая (Копинський) (1631-1633)
Петро (Могила) (1633-1647)
Сильвестр (Косів) (1647-1657)
Лазар (Баранович) (1657) (архієпископ чернігівський і новгород-сіверський, місцеблюститель Київської митрополії)
Діонісій (Балабан) (1657-1663)
Мефодій (Филимонович) (1661-1663) (єпископ мстиславський, місценаглядач Київської митрополії; висвячений у Москві, не визнавався Константинопольською церквою, проте де-факто управляв лівобережними єпархіями митрополії)
Лазар (Баранович) (1659-1661) (архієпископ чернігівський і новгород-сіверський, місценаглядач Київської митрополії)
Йосиф (Нелюбович-Тукальський) (1663-1676)
Антоній (Винницький) (1676-1679)
Лазар (Баранович) (1680-1681) (архієпископ чернігівський і новгород-сіверський, місценаглядач Київської митрополії)
Панкратій (1681)

(Див.: http://uk.wikipedia.org/wiki/Митрополит_Київський,_Галицький_та_всієї_Руси; http://uk.wikipedia.org/wiki/Митрополит_Галицький; Ґудзяк Б. Криза і реформа: Київська митрополія, Царгородський патріархат і генеза Берестейської унії. – Львів, 2000. – С. 353-354).

Бібліографія

Ададуров В. Історія Франції. Королівська держава та створення нації (від початків до кінця XVIII століття). – Львів, 2002.

Акты ЗР. – СПб., 1846. – Т. 1; 1848. – Т. 2, 3.

Акты ЮЗР. – СПб., 1863. – Т. 1; 1865. – Т. 2.

Александрович В., Ричков П. Собор Святого Юра у Львові. – К., 2008.

Алферова Г., Харламов В. Киев во второй половине XVII в. – К., 1982.

Антонович В. Лекції з джерелознавства. – Острог; Нью-Йорк, 2003. – С. 128.

Антонович В. Предисловие // Сборник летописей, относящихся к истории Южной и Западной Руси, изданный Комиссиею для разбора древних актов, состоящей при Киевском, Подольском и Волынском Генерал-Губернаторе. – К., 1888. – С. I–LIX.

Арианство // Онлайн Энциклопедия Кругосвет // http://www.krugosvet.ru/enc/kultura_i_obrazovanie/religiya/ARIANSTVO.html?page=0,1.

Артюх Л. Ф. Українська народна кулінарія. – К., 1977.

Архив ЮЗР. – К., 1859. – Ч. 1. – Т. I; 1869. – Ч. 5. – Т. I; 1886. – Ч. 7. – Т. I; 1904. – Ч. 1. – Т. XII.

Бабенко Р. Взаємовідносини Золотої Орди і Південно-Західної Русі в XIII ст.: Автореф. дис. ... канд. іст. наук. – К., 2004.

Бабич С. Мелетій Смотрицький у контексті раннього українського бароко. – Львів, 2008.

Бадяк В. Реалії і міфи коронації Данила Галицького та доля корони // Доба короля Данила в науці, мистецтві, літературі: Матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (Львів, 29-30 листопада 2007 р.). – Львів, 2008. – С. 236-259.

Балабушевич Т. Етнічні процеси у Центрально-Східній Європі X–XV ст. // Наукові записки НАУКМА. – К., 2001. – Т. 19: Історичні науки. – С. 21-27.

Бевзо О. Львівський літопис і Острозький літописець. – К., 1971.

Бєняк Я. Вигасання галицько-волинської княжої династії // Галичина та Волинь у добу Середньовіччя: До 800-річчя з дня народження Данила Галицького. – Львів, 2001. – С. 79-85.

Биографии. Истории великих людей // http://www.tonnel.ru/?l=gzl&uid=609).

Білоус Н. Київ наприкінці XV – у першій половині XVII століття: Міська влада і самоврядування. – К., 2008.

Бойко І. Органи влади і право в Галичині у складі Польського Королівства (1349-1569 рр.). – Львів, 2009.

Болеслав-Юрий II, князь всей Малой Руси. Сборник материалов и исследований, собранных О. Гонсиоровским, А. Куником, А. Лаппо-Данилевским, И. Линниченком, С. Пташицким, И. Режабком. – СПб., 1907.

Болтарович З. Народне лікування українців Карпат кінця XIX – початку XX ст. – К., 1980.

Боплан Ґійом Левассер де. Опис України, кількох провінцій Королівства Польського, що тягнуться від кордонів Московії до границь Трансільванії, разом з їхніми звичаями, способом життя і ведення воєн. – К., 1990.

Боротьба Південно-Західної Русі і України проти експансії Ватікану та унії (X – початок XVII ст.): Зб. док. і матеріалів / Упоряд. Є. А. Гринів та ін. – К., 1988.

Брайчевський М. Народ мій завжди буде // Його ж. Вибрані твори. – К., 2002. – С. 552-566.

Брайчевський М. Утвердження християнства на Русі. – К., 1988.

БСЭ. – М., 1973. – Т. 12. – Стб. 1832.

БСЭ // http://dic.academic.ru/dic.nsf/bse/144291/Феодор.

Василенко В. Політична історія Великого князівства Литовського в східнослов'янських історіографіях XIX – першої третини XX ст. – Дніпропетровськ, 2006.

Василенко В. Східнослов'янська литуаністика: від «практичної історії» до критичних студій // УГО. – К., 2006. – Вип. 12. – С. 9-36.

Ващук Д. Документ з історії міста Луцька та Луцького повіту початку XVI ст. // Український історичний збірник. – К., 2007. – Вип. 10. – С. 387-392.

Виноградов А. Крымские ханы в XVI в. // Отечественная история. – 1999. – № 2. – С. 58-69.

Від витоків до середини XIX століття. Короткий довідник з історії філософії / Під ред. Т. Пікашової, Л. Чуйки // http://www.philsci.univ.kiev.ua/biblio/dovi3.html#3.8.

Владимирский-Буданов М. Хрестоматия по истории русского права. – СПб., 1901. – Вып. II.

Возняк М. Історія української літератури: У 2 кн. – К., 1992. – Кн. 1.

Возняк М. Письменницька діяльність Івана Борецького на Волині і у Львові. – Львів, 1954.

Войтович Л. Видатний дослідник княжої доби // Княжа доба: історія та культура: Зб. наук. праць. – Львів, 2010. – Вип. 3. – С. 5-8.

Войтович Л. Етапи політичної історії Волині XIV–XV ст. Державність. Васалітет. Інкорпорація // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. – Львів, 1998. – Вип. 5. – С. 153-168.

Войтович Л. Князівські династії Східної Європи (кінець IX – початок XVI ст.): склад, суспільна і політична роль. – Львів, 2000.

Войтович Л. Король Данило Романович: політик і полководець // Доба короля Данила в науці, мистецтві, літературі: Матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (Львів, 29-30 листопада 2007 р.). – Львів, 2008. – С. 22-97.

Войтович Л. Середні віки в Україні: хронологія, проблеми, періодизація // УІЖ. – 2003. – № 4. – С. 134-139.

42. Войтович Л. Удільні князівства Рюриковичів і Ґедиміновичів у XII–XVI ст. – Львів, 1996. – Ч. 1.

Войтович Л. Часи старости Дмитра Детька і князя Любарта // Історія Львова: У 3 т. / Під ред. Я. Ісаєвича, М. Литвина, Ф. Стеблія. – Львів, 2006. – Т. 1: 1256-1772. – С. 60-62.

Вселенские соборы // http://azbyka.ru/dictionary/03/vselenkie-sobory.shtml.

Вуйцик В. Львівський державний історико-архітектурний заповідник. – Львів, 1979.

Гайворонский А. Созвездие Гераев. – Симферополь, 2003 // http://www.cidct.org.ua/ru/publications/Giray/index.html.

Гайворонский О. Повелители двух материков. – К.; Бахчисарай, 2007. – Т. 1: Крымские ханы XV–XVI столетий в борьбе за наследство Великой Орды.

Галицький літопис // Літопис Руський за Іпатським списком / Пер. Л. Махновця. – К., 1989. – С. 368-452.

Гваньїні Олександр. Хроніка Європейської Сарматії / Упоряд. Ю. Мицик. – К., 2007.

Герберштейн Сигизмунд. Записки о Московских делах. Новокомский Павел Иовий. Книга о московском посольстве / Пер. А. Маленко. – СПб., 1908.

Голиш Г. Основи нумізматики. – Черкаси, 2006.

Голубев С. Киевский митрополит Петр Могила и его сподвижники: Опыт церковно-исторического исследования: У 2 т. – К., 1883-1898.

Голубинский Е. История русской церкви. – М., 1997. – Т. 1. – Ч. 1.

Гошко Т. До історіографії німецького права в Україні (1920–1940-ві рр.) // Маґдебурзькому праву у місті Дубні – 500 років: Матеріали Міжнар. наук.-теор. конф. – Дубно, 2007. – С. 54-64.

Гошко Т. З історії магдебурзького права у Львові (XIII–XVII ст.) // Нариси з історії Львова. – Львів, 1996. – С. 45-60.

Гошко Т. Магдебурзьке право Центрально-Східної Європи XIII–XVIII ст. в українській та польській історіографії: Автореф. дис. … канд. іст. наук. – К., 1999.

Гошко Т. Нариси з історії магдебурзького права в Україні XIV – поч. XVII ст. – Львів, 2002.

Гошко Т. Самоврядування і адміністрація міста // Історія Львова: У 3 т. / Під ред. Я. Ісаєвича, М. Литвина, Ф. Стеблія. – Львів, 2006. – Т. 1: 1256-1772. – С. 110-118.

Грамоти XIV ст. / Упоряд. М. Пещак. – К., 1974.

Грамоты великих князей литовских с 1390 по 1569 год / Под ред. В. Антоновича и К. Козловского. – К., 1868.

Грушевський М. Виїмки з жерел до історії України-Руси: до половини XI віку. – Львів, 1895.

Грушевський М. Виїмки з жерел до історії України-Руси: до половини XI віку // Його ж. Твори: У 50 т. – Львів, 2004. – Т. 6: Серія «Історичні студії та розвідки (1895-1900)». – С. 3-143.

Грушевський М. Історія України-Руси. – К., 1991. – Т. 1; 1993. – Т. IV; 1994. – Т. V; 1995. – Т. VI–VIII.

Грушевський М. Матеріали до історії козацьких рухів в 1590-х рр. // ЗНТШ. – Львів, 1899. – Т. XXXI–XXXII. – С. 1-30.

Гурбик А. Аграрна реформа в Україні XVI ст. – К., 1997.

Гурбик А. Волочна поміра на українських землях у складі Великого князівства Литовського в XVI ст. // УІЖ. – 1996. – № 4. – С. 49-61.

Гурбик А. Економічне життя українських земель у XIII–XVI ст. // Економічна історія України. Історико-економічне дослідження: У 2 т. / Під ред. В. Смолія. – К., 2011. – Т.1. – С. 323-374.

Густинський літопис // Українська література XVII ст. / За ред. О. Мишанича. – К., 1987. – С. 146-166.

Ґаладза П. о. Літургічне питання і розвиток богослужінь напередодні Берестейської унії аж до кінця XVII ст. // Берестейська унія та внутрішнє життя Церкви в XVII столітті: Матеріали Четвертих «Берестейських читань» (Львів, Луцьк, Київ, 2-6 жовтня 1995 р.). – Львів, 1997. – С. 1-29.

Ґудзяк Б. Грецький Схід, Київська митрополія і Флорентійська унія // ЗНТШ. – Львів, 1994. – Т. CCXXVIII: Праці Історико-філософської секції. – С. 48-64.

Ґудзяк Б. Історія відокремлення: Київська митрополія, царгородський патріарх і ґенеза Берестейської унії // Ковчег: Зб. ст. з церковної історії. – Львів, 1993. – Ч. 1. – С. 1-23.

Ґудзяк Б. Криза і реформа: Київська митрополія, Царгородський патріархат і генеза Берестейської унії. – Львів, 2000.

Даневич О. Протестантське питання на елекційному сеймі у Варшаві 1632 р. // Наукові записки НАУКМА. – К., 2003. – Т. 22. – Ч. 1: Гуманітарні науки. – С. 164-170.

Дашкевич Я. Боплан в українській та російській історіографії (до 1990 р.) // Боплан і Україна: Зб. наук. праць. – Львів, 1998. – С. 46-77.

Дашкевич Я. Ґійом Ле Вассер де Боплан. Перспективи досліджень // Боплан і Україна: Зб. наук. праць. – Львів, 1998. – С. 7-14.

Дашкевич Я. Проблема державності на Галицько-Волинських землях (кінець Х – середина XIV ст.) // Король Данило Романович і його місце в українській історії: Матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (Львів, 29-30 листопада 2001 р.). – Львів, 2003. – С. 8-23.

Дашкевич Я. Русь і Сирія: взаємозв'язки XIII–XIV ст. // ЗНТШ. – Львів, 1994. – Т. CCXXVIII: Праці Історико-філософської секції. – С. 7-47.

Дзира Я. Межигірський козацький літопис // Енциклопедія історії України / Під ред. В. Литвина. – К., 2009. – Т. 6. – С. 585.

Диба Ю. Невикористані писемні свідчення про початки церкви Св. Юра у Львові // Вісник Львівського університету. Серія: Мистецтвознавство. – Львів, 2005. – Вип. 5. – С. 151-159.

Диба Ю. Про результати археологічних досліджень 1933 року в соборі Св. Юра у Львові // Давні обителі України. Архітектура: Темат. зб. Святопокровського монастиря Студійського уставу. – Львів, 2002. – Вип. 13. – С. 38-43.

Дискусія // Берестейська унія та внутрішнє життя Церкви в XVII столітті: Матеріали Четвертих «Берестейських читань» (Львів, Луцьк, Київ, 2-6 жовтня 1995 р.). – Львів, 1997. – С. 67-77.

Дмитриев М., Старостина И., Хорошкевич А. Михалон Литвин и его трактат // Литвин Михалон. О нравах татар, литовцев и москвитян. – М., 1994 // http//litopys.org.ua/mlytvyn/mlyt02.htm.

Дневник Люблинского сейма. – СПб., 1869.

Довідник з історії України / За ред. І. Підкови, Р. Шуста. – К., 2001.

Древняя Русь в свете зарубежных источников / Под ред. Е. Мельниковой. – М., 1999.

Дячок О. Використання «Хроніки Європейської Сарматії» як джерела українськими авторами XVII–XVIII ст. // Історіографічні та джерелознавчі проблеми історії України. – Дніпропетровськ, 2003. – С. 224-241.

Дячок О. «Хроніка Європейської Сарматії» Алессандро Гваньїні як джерело з історії України XV–XVII ст.: Автореф. дис. … канд. іст. наук. – Дніпропетровськ, 1992.

88. Економічні привілеї міста Львова (XV–XVIII ст.): привілеї та статути ремісничих цехів і купецьких корпорацій / Упоряд. М. Капраль. – Львів, 2007.

ЕУ / Під ред. В. Кубійовича. – Львів, 1993. – Т. 2; 1994. – Т. 3, 4.

Єфремова Н. Розробка Судебника Казимира IV 1468 р. та проблеми визначення його джерельної бази // Вісник Львівського університету. Серія юридична. – Львів, 2007. – Вип. 44. – С. 83-89.

Жеребцова Л. Структура таможенной системы Великого княжества Литовского в конце XV – середине XVI вв. // Ukraina Lithuanica. – К., 2009. – Т. 1. – С. 144-162.

Жерела до історії України-Руси. – Львів, 1908. – Т. VIII: Матеріали до історії козаччини по 1631 р. / Зібрав і видав І. Крип'якевич.

Житіє Преподобного Максима Сповідника // http://hram.lviv.ua/life-of-saints/752-zhitiye-prepodobnogo-maksima-spovidnika.html.

Жук М. Характер влади Володислава Опольського у Галичині 1372-1378, 1385-1387 рр.: нумізматико-історіографічний аспект проблеми // Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Історичні науки». – Острог, 2009. – Вип. 14. – С. 210-220.

Жуковський А. Петро Могила й питання єдности церков. – Париж, 1969.

Запаско Я., Ісаєвич Я. Пам'ятки книжкового мистецтва: Каталог стародруків, виданих на Україні. – Львів, 1981. – Кн. 1.

Захарчишина П. Писарі й архівісти земських і гродських канцелярій на західноукраїнських землях в XV–XVIII ст. // Архіви України. – 1969. – № 1. – С. 15-26.

Зашкільняк Л., Крикун М. Історія Польщі. – Львів, 2002.

Зема В. Флорентійська унія та автокефалія церкви // УІЖ. – 2003. – № 1. – С. 53-67.

Зіморович Б. Потрійний Львів. Leopolis Triplex / Пер. Н. Царьової. – Львів, 2002.

Зубрицький Д. Хроніка міста Львова / Пер. І. Сварника. – Львів, 2002.

Исаевич Я. Приемники первопечатника. – М., 1981.

История Беларуси IX–XVIII веков. Первоисточники // http://starbel.narod.ru/sapeh1.htm.

История Беларуси IX–XVIII веков. Первоисточники // http://starbel.narod.ru/sapeh2.htm.

История Беларуси IX–XVIII веков. Первоисточники // http://starbel.narod.ru/statut1588_pryv2.htm.

Ільїн В., Кулагін Ю. Філософія: Підручник: У 2 ч. – К., 2002. – Ч. 1: Історія філософської думки.

Ісаєвич Я. «Альтана посеред раю»: Львів у 1582-1602 рр. // Львів: Історичні нариси. – Львів, 1996. – С. 29-44

Ісаєвич Я. Братства та їх роль в розвитку української культури XVI–XVIII ст. – К., 1966.

Ісаєвич Я. Ґруневеґ Мартин // http://www.history.org.ua/?l=EHU&verbvar=Gruneveg_Martyn.

Ісаєвич Я. Літературна спадщина Івана Федорова. – Львів, 1989.

Ісаєвич Я. Мартин Груневег і його опис Києва // Всесвіт. – 1981. – № 5. – С. 204-211.

Ісаєвич Я. Найдавніший історичний опис Львова // Жовтень. – 1980. – № 10. – С. 105-114;

Ісаєвич Я. Найдавніший історичний опис Львова // Його ж. Україна давня і нова: народ, релігія, культура. – Львів, 1996. – С. 132-153.

Ісаєвич Я. Невідома пам'ятка української історіографії другої половини XVII ст. // УІЖ. – 1970. – № 2. – С. 66-72.

Ісаєвич Я. Нове джерело про історичну топографію та архітектурні пам'ятники стародавнього Києва // Київська Русь: культура, традиції. – К., 1982. – С. 113-129.

Ісаєвич Я. Першодрукар Іван Федоров і виникнення друкарства на Україні. – Львів, 1983.

Ісаєвич Я. Середньовіччя загальноєвропейське і українське: визначення і періодизація // Княжа доба: історія та культура: Зб. наук. праць. – Львів, 2005. – Вип. 1. – С. 3-12.

Ісаєвич Я. Українське книговидання: витоки, розвиток, проблеми. – Львів, 2002.

Ісаєвич Я. Успенське Ставропігійське братство та передміські братства. Громадсько-політична діяльність братств // Історія Львова: У 3 т. / Під ред. Я. Ісаєвича, М. Литвина, Ф. Стеблія. – Львів, 2006. – Т. 1: 1256-1772. – С. 141-147.

Ісаєвич Я. Чисельність, соціальна структура і національний склад населення Дрогобича в XVI–XVIII ст. // Дрогобицький краєзнавчий збірник. – Дрогобич, 2006. – Вип. X. – С. 241-251.

Ісаєвич Я., Войтович Л. Перехідний час: 1349-1387 // Історія Львова: У 3 т. / Під ред. Я. Ісаєвича, М. Литвина, Ф. Стеблія. – Львів, 2006. – Т. 1. – С. 63-72.

Історія західних і південних слов’ян (з давніх часів до XX ст.) / Під ред. В. Ярового. – К., 2003.

Історія Львова в документах і матеріалах: Зб. док. і матеріалів / Упоряд. У. Я. Єдлінська, Я. Д. Ісаєвич та ін. – К., 1986.

Історія релігії в Україні. – К., 2001. – Т. 4: Католицизм.

Історія України / Під ред. Ю. Сливки. – Львів, 2005.

Історія України в документах і матеріалах. – К., 1946. – Т. 1.

Історія України: Хрестоматія: У 2 ч. – К., 2004. – Ч. 1 / Упоряд. Б. І. Білик та ін.

Історія української культури: У 5 т. – К., 2001. – Т. 2.

Капраль М. Актові матеріали до біографії Івана Красовського за 1574-1619 рр. // Україна в минулому. – К.; Львів, 1993. – Вип. 4. – С. 90-131.

Капраль М. Брати Рогатинці – старійшини Львівського Успенського братства // Україна в минулому. – Львів, 1992. – Вип. 2. – С. 50-60.

Капраль М. Історіографія Львівського Успенського братства // Україна в минулому. – К.; Львів, 1992. – Вип. 1. – С. 54-71.

Карташев А. В. Вселенские Соборы. – М., 2002 // http://www.magister.msk.ru/library/bible/history/kartsh01.htm#04.

Каталог документів з історії Києва XV–XIX ст. / Упоряд. Г. Боряк, Н. Яковенко. – К., 1982.

Каталог пергаментних документів Центрального державного історичного архіву УРСР у Львові. 1233-1799 / Упоряд. О. Купчинський, Е. Ружицький. – К., 1972.

Київський літопис першої чверті XVII ст. // УІЖ. – 1989. – № 2. – С. 107-120; № 5. – С. 103-114.

Кирилл, архиепископ александрийский // Энциклопедический словарь Брокгауза и Ефрона: В 86 т. (82 т. и 4 доп.) // http://gatchina3000.ru/brockhaus-and-efron-encyclopedic-dictionary/051/51356.htm.

Кобилецький М. Магдебурзьке право в Україні (XIV – перша половина XIX ст.). – Львів, 2008.

Ковальова С. Судебник великого князя Казимира Ягайловича 1468 року. – Миколаїв, 2009.

Корпус магдебурзьких грамот українським містам: два проекти видань 20-х – 40-х років XX століття / Автори-упоряд. В. Андрейцев, В. Ульяновський, В. Короткий. – К., 2000.

Котляр М. Галицько-Волинська Русь. – К., 1998. – (Україна крізь віки. – Т. 5).

Котляр М. Данило Галицький. – К., 1979.

Котляр М. Данило Романович як людина та державний діяч // Княжа доба: історія та культура: Зб. наук. праць. – Львів, 2008. – Вип. 2. – С. 85-92.

Котляр М. Двір Данила Романовича // Доба короля Данила в науці, мистецтві, літературі: Матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (Львів, 29-30 листопада 2007 р.). – Львів, 2008. – С. 13-21.

Котляр М. Історія дипломатії Південно-Західної Русі. – К., 2002.

Котляр М. Шляхи християнства на Русь (легендарні і реальні) // УІЖ. – 2008. – № 5. – С. 4-15.

Кремень В., Ільїн В. Філософія: мислителі, ідеї, концепції: Підручник. – К., 2005.

Кривонос В. Торгівля левантійським вином у Львові в середині XVI – першій половині XVII ст. // Львів: місто – суспільство – культура: Зб. наук. праць. – Львів, 1999. – С. 126-136.

Кривонос В. Участь купецького дому Бернатовичів у торгівлі Львова зі Сходом наприкінці XVI – початку XVII ст. // Вісник Львівського університету. Серія історична. – Львів, 1988. – Вип. 24: З історії стародавності і середньовіччя. – С. 91-98.

Крикун М. Земські уряди на українських землях у XV–XVIII ст. // ЗНТШ. – Львів, 1994. – Т. CCXXVIII: Праці Історико-філософської секції. – С. 65-122.

Крип'якевич І. Богдан Хмельницький. – К., 1954.

Крип'якевич І. Галицько-Волинське князівство. – Львів, 1999.

Крип'якевич І. Львівська Русь в першій половині XVI віку // Його ж. Львівська Русь в першій половині XVI ст.: дослідження і матеріали. – Львів, 1994. – С. 1-101.

Крип'якевич І. Львівська Русь в першій половині XVI ст.: дослідження і матеріали. – Львів, 1994.

Кром М. Князь Михаил Львович Глинский: штрихи к портрету авантюриста // КС. – 2003. – № 3. – С. 147-158.

Круглова Т. Магдебургское право в Киеве: поиск точки отсчета. – К., 1999.

Купчинський О. Акти та документи Галицько-Волинського князівства XIII – першої половини XIV століть. Дослідження. Тексти. – Львів, 2004.

Купчинський О. Земські та гродські судово-адміністративні документальні фонди Львова. – К., 1998.

Курочкін О. До історії сватання на Україні // Народна творчість та етнографія. – 1971. – № 4. – С. 76-81.

Лабынцев Ю. Книжная культура украинских земель в XVI-XVII вв. // Очерки по истории Украины: Пособие к курсу лекций. – М., 1993. – Вип. 1. – С. 105-120.

Лабынцев Ю., Щавинская Л. Православная Академия Ходкевичей и ее издания. – Минск, 1996.

Лаппо И. Великое княжество Литовское во второй половине XVI столетия. Литовско-русский повет и его сеймики. – Юрьев, 1911.

Лаппо И. Судебник Казимира Ягайловича // Записки руського научного института в Белграде. – Белград, 1939. – Вып. 17. – С. 23-36.

Ле Гофф Жак. За довге середньовіччя // Середньовічна уява / Пер. з фр. Я. Кравця. – Львів, 2007. – С. 25-30.

Левшун Л. В. Леонтий Карпович. Жизнь и творчество. – Минск, 2001.

Леонтович Ф. Древнее хорвато-далмацкое законодательство. – Одесса, 1868.

Лисяк-Рудницький І. Проблеми термінології та періодизації в українській історії // Його ж. Історичні есе. – К., 1984. – Т. 1. – С. 41-52.

Литвин Михалон. О нравах татар, литовцев и москвитян. – М., 1994.

Лікарські та господарські порадники XVIII ст. / Підг. В. Передрієнко. – К., 1984.

Лінч Дж. Середньовічна Церква. Коротка історія. – К., 1994.

Літопис руський за Іпатським списком / Пер. Л. Махновця. – К., 1989.

ЛННБУ ім. В. Стефаника. Відділ рукописів. – Архів Івана Крип'якевича. – Спр. 298: Хрестоматії з історії України XIV–XVIII ст.

Любавский М. Очерк истории Литовско-Русского государства до Люблинской унии включительно. – М., 1910.

Малий словник історії України / Під ред. В. Смолія, В. Верстюка та ін. – К., 1997.

Малышевский И. Александрийский патриарх Мелетий Пигас и его участие в делах русской церкви. – К., 1872. – Т. II.

Марисюк К. Нав'язка як вид майнового покарання за Литовськими Статутами // Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. – Львів, 2010. – № 3. – С. 30-36.

Мацюк О. Папір та філіграні на українських землях (XVI – початок XX ст.). – К., 1974.

Мемуары, относящиеся к истории Южной Руси. – К., 1890. – Т. 1.

Меховский Матвей. Трактат о двух Сарматиях / Введ. и пер. С. Аннинского. – М.; Л., 1936.

Мисак Н., Адамчук М. Становище уніатської церкви у 20-х роках XVII століття // Історія релігій в Україні. Науковий щорічник. 2009. – Львів, 2009. – Кн. 1. – С. 497-503.

Михед О. Два твори, представлені на захист православних на сеймах 1632-1633 рр.: основні ідеї та проблематика // Kościoły wschodnie w Rzeczypospolitej XVI–XVII wieku: Zbiór studiów / Red. A. Gil. – Lublin, 2005. – S. 123-139.

Мицик Ю. Відомості про Україну XIV ст. в хроніці Яна з Чарнкова // Маґістеріум: Зб. наук. праць. – К., 2004. – Вип. 17: Історичні студії. – С. 92-97.

Мицик Ю. Вступ // Гваньїні Олександр. Хроніка Європейської Сарматії / Упоряд. Ю. Мицик. – К., 2007.

Мицик Ю. Із листування українських письменників-полемістів 1621-1624 років // ЗНТШ. – Львів, 1993. – Т. CCXXV: Праці Історико-філософської секції. – С. 310-347.

Мицик Ю. Київський патріархат у проектах Петра Могили // УІЖ. – 2007. – № 1. – С. 61-69.

Мицик Ю. Коментарі // Гваньїні Олександр. Хроніка Європейської Сарматії. – К., 2007.

Мицько І. Острозька слов'яно-греко-латинська академія. – К., 1990.

Мыцык Ю. А. Украинские летописи XVII века. – Днепропетровск, 1978.

Нагаєвський І. Об'єднання Церкви й ідея патріархату в Києві. – Торонто, 1961.

Нарбеков В. Номоканон константинопольского патриарха Фотия с толкованием Вальсамона. – Казань, 1899. – Т. 1-2.

Нариси з історії архівної справи в Україні / Під ред. І. Матяш, К. Климової. – К., 2002.

Нариси історії Росії / За ред. О. Чубар’яна. – К., 2007.

Насонов А. Монголы и Русь. История татарской политики на Руси. – СПб., 2002.

Никифор, архимандрит. Библейская энциклопедия. – М., 1991 (репринт: Никифор, архимандрит. Иллюстрированая полная популярная библейская энциклопедия. – М., 1891).

Николай Кавасила. Христос, Церковь, Богородица. – М., 2002.

Нил Кавасила // Энциклопедический словарь Брокгауза и Ефрона: В 86 т. (82 т. и 4 доп.) // http://vseslova.com/brokgauz_efron4/page/nil_kavasila.112791.

Нікітенко Н. Свята Софія Київська: історія в мистецтві. – К., 2003.

Нумізматичний словник / Автор-упоряд. В. Зварич. – Львів, 1972.

Падох Я. Нариси з історії українського карного права. – Мюнхен, 1951.

Памятники русского права / Под ред. С. Юшкова. – М., 1952. – Вып. 1.

Папакін Г. Історія державних установ України: Урядуючі інституції та державні установи IX – початку XX ст.: Лекції. – К., 2010.

Паславський І. До питання про початкову історію Турівської єпархії // Християнська сакральна традиція: віра, духовність, мистецтво: Матеріали І Міжнар. наук. конф. (Львів, 23-24 листопада 2009 р.). – Львів, 2009. – С. 29-30.

Паславський І. Заснування Галицької митрополії 1303 року: причини та наслідки // Доба короля Данила в науці, мистецтві, літературі: Матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (Львів, 29-30 листопада 2007 р.). – Львів, 2008. – С. 203-227.

Паславський І. Коли виникло єпископство в Перемишлі? // Історія релігій в Україні. Науковий щорічник. 2009. – Львів, 2009. – С. 548-556.

Паславський І. Коронація Данила Галицького в контексті політичних і церковних відносин XIII ст. – Львів, 2003.

Перналь А., Ессар Д. Ґійом Ле Вассер де Боплан – військовий інженер, картограф, автор // Боплан і Україна: Зб. наук. праць. – Львів, 1998. – С. 14-45.

Петр из Дусбурга. Хроника земли Прусской / Издание подготовила В. Матузова. – М., 1997.

Плохій С. Наливайкова віра: Козацтво та релігія в ранньомодерній Україні. – К., 2005.

Повість минулих літ // Літопис Руський за Іпатським списком / Пер. Л. Махновця. – К., 1989. – С. 2-178.

Подградская Е. Торговые связи Молдавии со Львовом в XVI–XVII вв. – Кишинёв, 1968.

Подскальски Г. Христианство и богословская литература в Киевской Руси (988-1237 гг.). – СПб., 1996.

Поппэ А. Митрополиты и князья Киевской Руси // Подскальски Г. Христианство и богословская литература в Киевской Руси (988-1237 гг.). – СПб., 1996. – С. 443-506.

Поспішіл В. Д. Східне католицьке церковне право: згідно з Кодексом Канонів Східних Церков. – Львів, 2006.

Права по которым судится малороссийский народ / Под ред. А. Кистяковского. – К., 1879.

Правовий звичай як джерело українського права IX–XIX ст. / Під ред. І. Усенка. – К., 2006.

Православный календарь // http://days.pravoslavie.ru/Life/life256.htm.

Православный календарь // http://days.pravoslavie.ru/Life/life465.htm.

Привілеї міста Львова (XIV–XVIII ст.) / Упоряд. М. Капраль. – Львів, 1998.

Привілеї національних громад міста Львова (XIV–XVIII ст.) / Упоряд. М. Капраль. – Львів, 2000.

Ранние русские источники по истории Ферраро-Флорентийской унии и ее восприятие в православним мире / Сост. А. Турилов // Флоря Б. Исследования по истории Церкви. Древнерусское и славянское средневековье. – М., 2007. – С. 443-468.

Рапов О. О дате принятия християнства князем Владимиром и киевлянами // ВИ. – 1984. – № 6. – С. 44-45.

Рапов О. Русская Церковь в IX – первой трети XII в. Принятие християнства. – М., 1988.

Рассел Б. Історія західної філософії. – К., 1995.

Релігії світу / Координатор видання Ж. Валлон. – К., 2005.

Ричка В. Хрещення Русі 988 р.: ідейний зміст літописного сюжету // Ruthenica. – К., 2004. – Вип. 3. – С. 93-102.

Русина О. До проблеми початків київської магдебургії // Самоврядування в Києві: історія та сучасність. – К., 2000. – С. 88-101.

Русина О. Україна під татарами і Литвою. – К., 1998. – (Україна крізь віки. – Т. 6).

Рыжов К. Монархиане. Савелий Птолемаидский // http://www.proza.ru/2011/01/03/311.

Рясная Т. З історії поповнення втрат на мозаїчних композиціях Софії Київської // Софіївські читання: Матеріали IV Міжнар. наук.-практ. конф. «Пам’ятки Національного заповідника “Софія Київська”: культурний діалог поколінь» (Київ, 25-26 жовтня 2007 р.). – К., 2009. – Вип. 4. – С. 507-515.

Савуляк Р. Виникнення та розвиток посади інстигатора (прокурора) на території Правобережної України за часів Речі Посполитої // Вісник Львівського університету. Серія юридична. – Львів, 2008. – Вип. 46. – С. 52-58.

Сборник летописей, относящихся к истории Южной и Западной Руси, изданный Комиссиею для разбора древних актов, состоящей при Киевском, Подольском и Волынском Генерал-Губернаторе. – К., 1888.

Святитель Марк Евгеник, архиепископ Ефесский // http://www.stjohndc.org/Russian/saints/r_0902_mark.htm.

Селянський рух на Україні 1569-1647 рр.: Зб. док. і матеріалів / Упоряд. Г. Боряк, К. Віслобоков, Т. Гирич та ін. – К., 1993.

Сеник С. Берестейська унія і світське духовенство: наслідки унії у перших десятиліттях // Берестейська унія та внутрішнє життя Церкви в XVII столітті: Матеріали Четвертих «Берестейських читань» (Львів, Луцьк, Київ, 2-6 жовтня 1995 р.). – Львів, 1997. – С. 65-66.

Сеник С. Українська церква в XVII столітті // Ковчег: Зб. ст. з церковної історії. – Львів, 1993. – Ч. 1. – С. 25-71.

Сеньків Ю. Судебник 1468 року, його структура, зміст та значення // Вісник Львівського університету. Серія юридична. – Львів, 2008 – Вип. 46. – С. 59-64.

Сильвестр Сиропул. Воспоминание о Ферраро-Флорентийском соборе (1438-1439): В 12 ч. – СПб., 2010.

Скальковский А. История Новой Сечи или последнего коша Запорожского. На основании подлинных документов Запорожского Сечевого Архива. – Одесса, 1885. – Ч. 1.

Скочиляс І. Аспрокастрон-Білгород – кафедра Галицької митрополії у XIV ст. // Ruthenica. – К., 2009. – Вип. 8. – С. 120-137.

Скочиляс І. Галицька (Львівська) єпархія XII–XVIII ст.: організаційна структура та правовий статус. – Львів, 2010.

Скочиляс І. Києвохристиянський етос, руський регіональний партикуляризм та латинська культура Речі Посполитої (Історіографічні перспективи студіювання релігійної програми Унійної Церкви нового часу на прикладі Холмської єпархії // Kościoły wschodnie w Rzeczypospolitej XVI–XVII wieku: Zbiór studiów / Red. A. Gil. – Lublin, 2005. – S.177-196.

Скочиляс І. Початки християнства у Прикарпатському реґіоні та заснування Галицької єпархії в середині XII століття // Княжа доба: історія та культура: Зб. наук. праць. – Львів, 2010. – Вип. 3. – С. 9-59.

Скрынников Р. Г. История Российская IX–XVII вв. – М., 1997.

Смолік А., Сымон Б. Органы ўлады і кіравання ў Вялікім княствє Літоўскім (XV–XVI ст.) // Беларускі гістарычны часопис. – 1995. – № 4. – С. 161-175.

Солнцев Н. «История русской церкви» Е. Е. Голубинского: теоретические основы и историографическое значение. – Нижний Новгород, 2010.

Софонович Ф. Хроніка з літописців стародавніх. – К., 1992.

Соціальна боротьба в місті Львові в XVI–XVIII ст.: Зб. док. / Під ред. Я. Кіся. – Львів, 1961.

Сочиненіе іеродіакона Печерского монастыря Леонтія о ересях в Юго-Западной Руси и в Православіи, по поводу явленія Уніи, или соединенія Православія с Римской церковію (1608 года) // Акты ЮЗР. – СПб., 1865. – Т. 2. – С. 271-287.

Старостина И. Судебник Казимира IV // Древнейшие государства на территории СССР: Материалы и исследования, 1988-1989. – М., 1991. – С. 170-344.

Статут Вялікага князства Літоўскага 1566 года / Под ред. Т. Доўнара, У. Сатоліна, Я. Юхо. – Мінск, 2003.

Статут Вялікага князства Літоўскага 1588. Тэксты. Даведнік. Каментарыі / Под. ред. І. Шамякіна. – Мінск, 1989.

Статути Великого князівства Литовського: У 3 т. / За ред. С. Ківалова, П. Музиченка, А. Панькова. – Одеса, 2003. – Т. II: Статут Великого князівства Литовського 1566 р.

Стецик Ю. Становище монастирських маєтностей у період міжконфесійного протистояння православних та уніатів Перемишльської єпархії (XVII століття) // Лаврський альманах. Києво-Печерська лавра в контексті української історії та культури. – К., 2008. – Вип. 22. – С. 42-47.

Стрийковський М. Хроніка Польська, Литовська, Жмудська і всієї Русі Київської, Московської, Сіверської, Волинської, Подільської, Підгірської, Підліської та ін. (Уривки) // Всесвіт. – 2004. – № 9-10. – С. 111-121.

Сумцов Н. Культурные переживания // КС. – 1889. – Т. 27. – № 11. – С. 303-305.

Супрасльская летопись // ПСРЛ – Т. 35: Летописи белорусско-литовские. – М., 1980. – С. 36-67.

Табак Ю. Православ'я і католицтво: Основні догматичні та обрядові розбіжності (Короткі нариси). – Львів, 2007.

Творения иже во святых отца нашего Василия Великаго, Архиепископа Кесарии Каппадокийския. – М., 1891. – Ч. 1. – С. 5-149 // http://www.orthlib.ru/Basil/sixday.html.

Тельвак В. Творча спадщина Михайла Грушевського в оцінці сучасників (кінець XIX – 30-ті роки XX століття). – К.; Дрогобич, 2008.

Тельвак В. Теоретико-методологічні підстави історичних поглядів Михайла Грушевського (кінець XIX – початок XX століття). – Нью-Йорк; Дрогобич, 2002.

Термінологічно-правописний порадник // http://www.ucu.edu.ua/poradnyk/theological.comments/clergyman/.

Тимошенко Л. Берестейські церковні собори у жовтні 1596 р.: підготовка, склад учасників та провідники // Україна в Центрально-Східній Європі (з найдавніших часів до кінця XVIII ст.). – К., 2007. – Вип. 7. – С. 141-166.

Тимошенко Л. Виняткова роль князя В.-К. Острозького в православній церкві (формування уявлень, східна еклезіальна ідентичність та магнатська протекція в умовах річпосполитівського права патронату // Дрогобицький краєзнавчий збірник. – Дрогобич, 2009. – Вип. XIII. – С. 53-77.

Тимошенко Л. Діяльність єпископа Кирила Терлецького на уряді Луцько-Острозької кафедри // Studia z dziejów i tradycji metropolii Kijowskiej XII–XIX wieku / Red. A. Gil. – Lublin, 2009. – S. 193-211.

Тимошенко Л. Кирило Терлецький: родовід і початок кар’єри // Дрогобицький краєзнавчий збірник. – Дрогобич, 2005. – Вип. IX. – С. 202-213.

Тимошенко Л. Ставропігія церковних братств в контексті Берестейської унії. Історіографічний аспект // Confraternitas: Ювіл. зб. на пошану Ярослава Ісаєвича. – Львів, 2006-2007. – С. 250-267. – (Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність: Зб. наук. праць. – Вип. 15).

Тимошенко Л. Ставропігія церковних братств і ґенеза Берестейської унії // Kościoły wschodnie w Rzeczypospolitej XVI–XVII wieku: Zbiór studiów / Red. A. Gil. – Lublin, 2005. – S. 237-250.

Толочко О. Так званий «напис Петра Могили» у Софії Київській та дата заснування собору // УІЖ. – 2010. – № 5. – С. 4-25.

Толочко О., Толочко П. Київська Русь. – К., 1998. – (Україна крізь віки. – Т. 4).

Толочко П. Русь – Мала Русь – руський народ у другій половині XIII – XVII ст. // КС. – 1993. – № 3. – С. 3-14.

Торгівля на Україні, XIV – середина XVII століття: Волинь і Наддніпрянщина / Упоряд. В. Кравченко, Н. Яковенко. – К., 1990.

Турилов А. К истории древнерусской летописной традиции сочинений, связанных с Ферраро-Флорентийской унией // Флоря Б. Исследования по истории Церкви. Древнерусское и славянское средневековье. – М., 2007. – С. 437-442.

Українська література XIV–XVI ст. / Під ред. В. Микитася. – К., 1988.

Українська література XVII ст. / За ред. О. Мишанича. – К., 1987.

Українська поезія, кінець XVI – середина XVII ст. / Упор. В. Колосова, В. Крекотень, М. Сулима. – К., 1992 // http://izbornyk.org.ua/ukrpoetry/anto23.htm.

Улащик Н. Предисловие // ПСРЛ – Т. 35: Летописи белорусско-литовские. – М., 1980. – С. 3-18.

Улащик Н. Введение в изучение белорусско-литовского летописания. – М., 1985.

Ульяновський В. Історія Церкви і релігійної думки в Україні. – К., 1994. – Кн. 1-2.

Уния в документах: Сб. / Сост. В. Теплова, З. Зуева. – Минск, 1997.

УСЕ: Універсальний словник-енциклопедія. – К., 1999.

Федорів Ю. о. д-р. Пояснення церковних богослужінь і святих тайн. – Львів, 2004.

Феофилакт Болгарский // Энциклопедический словарь Брокгауза и Ефрона: В 86 т. (82 т. и 4 доп.) // http://www.vehi.net/brokgauz/all/106/106572.shtml.

Флоря Б. Брестская уния и некоторые вопросы конфессиональных отношений на Украине и в Белоруссии в 1-й половине XVII в. // Его же. Исследования по истории Церкви. Древнерусское и славянское средневековье. – М., 2007. – С. 483-499.

Флоря Б. Польско-литовская интервенция в России и русское общество. – М., 2005.

Флоря Б. Попытка осуществления церковной унии в Великом Княжестве Литовском (последняя четверть XV–XVI в.) // Его же. Исследования по истории Церкви. Древнерусское и славянское средневековье. – М., 2007. – С. 233-285.

Флоря Б. Православный мир Восточной Европы перед историческим выбором (XIV–XV вв.). // Его же. Исследования по истории Церкви. Древнерусское и славянское средневековье. – М., 2007. – С. 301-434.

Фрис В. Історія кириличної рукописної книги в Україні. – Львів, 2003.

Хорошкевич А. Михалон Литвин и Иван Пересветов // Mappa Mundi: Зб. наук. праць на пошану Ярослава Дашкевича з нагоди 70-річчя. – Львів; К.; Нью-Йорк, 1996. – С. 207-211.

Хрестоматія з історії держави і права України / Під ред. В. Гончаренка. – К., 2003.

Хрестоматія з історії Української РСР: У 2 т. – К., 1959. – Т. 1: З найдавніших часів до кінця 50-х рр. XIX ст. / Упоряд. О. Бевзо та ін.

ЦДІАУ у м. Львові. – Ф. 52 (Магістрат міста Львова). – Оп. 1. – Спр. 41.

Шевальє П'єр. Історія війни козаків проти Польщі з розвідкою про їхнє походження, країну, звичаї, спосіб правління та релігію і другою розвідкою про перекопських татар. – К., 1993.

Шевельов Ю. До питання періодизації історії української мови // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. – Львів, 1998. – Вип. 5. – С. 689-692.

Шевченко В. Словник-довідник з релігієзнавства. – К., 2004.

Шевченко І. Багатоликий світ Петра Могили // Його ж. Україна між Сходом і Заходом. Нариси з історії культури до початку XVIII століття. – Львів, 2001. – С. 175-198.

Шевченко І. Політика Візантійського патріархату у Східній Європі в XIV ст. // Його ж. Україна між Сходом і Заходом. Нариси з історії культури до початку XVIII століття. – Львів, 2001. – С. 75-98.

Шевченко І. Хрещення Київської Русі // Його ж. Україна між Сходом і Заходом. Нариси з історії культури до початку XVIII століття. – Львів, 2001. – С. 50-60.

Шиян Р. Торгівля міст Руського і Белзького воєводств у XVI – першій половині XVII століття // ЗНТШ. – Львів, 1994. – Т. CCXXVIII: Праці історико-філософської секції. – С. 123-159.

Электронная еврейская энциклопедия // http://www.eleven.co.il/article/10617.

Яковенко Н. Вибір імені versus вибір шляху (назви української території між кінцем XVI – кінцем XVII ст.) // Міжкультурний діалог. – К., 2009. – Т. 1: Ідентичність. – С. 57-95.

Яковенко Н. Нарис історії середньовічної та ранньомодерної України. – К., 2005.

Яковенко Н. О языковом составе гродских и земских книг Правобережной Украины на протяжении XVII ст. // Исторические и историковедческие проблемы отечественной истории: Сб. науч. трудов. – Днепропетровск, 1983. – С. 64-72.

Яковенко Н. Теорія уявлень і стереотипів // Паралельний світ. Дослідження з історії уявлень та ідей в Україні XVI–XVII ст. – К., 2002. – С. 11-153.

Яковенко Н. Українська шляхта з кінця XIV до середини XVII ст. (Волинь і Центральна Україна). – К., 1993.

Яковлів А. Про копні суди на Україні. – Прага, 1930.

Яковлів А. Український кодекс 1743 року «Права по которым судится малороссийский народ», його історія, джерела та систематичний виклад змісту. – Мюнхен, 1949.

AGZ. – Lwów, 1872. – T. III.

Arianism // Catholic Encyclopedia // http://www.newadvent.org/cathen/01707c.htm.

Balzer O. Sądownictwo ormiańńskie w średniowicznim Lwowie. – Lwów, 1909.

Bardach J. Historja państwa i prawa Polski. – Warszawa, 1965. – T. 1.

Bardach J. Sok, soczenie, prosoka. – Warszawa; Poznań, 1973.

Bardach J., Lesnodorski B., Pietrzak M. Historia ustroju i prawa polskiego. – Warszawa, 1996.

Berdecka A. Lokacje i zagospodarowanie miast królewskich w Małopolsce za Kazimierza Wielkiego (1333-1370). – Wrocław, 1982.

Bieniak J. Fragment 1333-1341 w twórczości dziejopisarskiej Janka z Czarnkowa // ZH. – 1983. – Z. 4. – S. 5-29; 1984. – Z. 1. – S. 5-30.

Bogucka M. Bona Sforza. – Wrocław, 2009.

Bogucka M. Women in Early Modern Polish Society, Against the European Background. – Birkenhead, 2003.

Charewiczowa Ł. Kobieta w dawnej Polsce. Do okresu rozbiorów. – Poznań, 2002.

Czamańska I. Mołdawia i Wołoszczyzna wobec Polski, Węgier i Turcij w XIV i XV wieku. – Poznań, 1996.

Czołowski A. Pogląd na organizację i działalność dawnych władz miasta Lwowa do r. 1848. – Lwów, 1896.

Dąbrowski D. Koronacja Daniela Romanowicza w relacjach Jana Długosza i jego szesnastowiecznych polskich kontynuatorów // Княжа доба: історія і культура: Зб. наук. праць. – Львів, 2008. – Вип. 2. – С. 109-122.

Dąbrowski J. Dawne dziejopisarstwo polskie (do roku 1480). – Wrocław, 1964.

Długosz Jan. Roczniki czyli kroniki sławnego Królestwa Polskiego. – Warszawa, 1975. – Ks. 9.

Gil A. Prawosławna eparchia chełmska do 1596 roku. – Lublin; Chełm, 1999.

Gilewicz A. Stanowisko i działalność gospodarcza Władysława Opolczyka na Rusi w latach 1372-1378. – Lwów, 1929.

Gill J. The Council of Florence. – Cambridge, 1959.

Góralski Z. Urzędy i godności w dawnej Polsce. – Warszawa, 1998.

Groicki B. Artykuły prawa majdeburskiego które zowią Speculum Saxonum z łacińskiego języka na polski przełożone i znowu drukowane roku pańskiego 1629. – Warszawa, 1954.

Groicki B. Porządek sądów i spraw miejskich prawa majdeburskiego w Koronie Polskiej. – Warszawa, 1953.

Kamińska K. Lokacje miast na prawe magdeburskim na ziemiach polskich do 1370 r. (Studium historycznoprawne). – Toruń, 1990.

Kapral M. Urzędnicy miasta Lwowa XIII–XVIII wieku. – Toruń, 2008.

Kelly J. N. D. The Oxford Dictionary of Popes. – Oxford; New-York, 1986.

Kempa T. Ku jedności między unitami a prawosławnymi w Rzeczypospolitej – rozmowy w Kijowie w 1623 roku // Studia z dziejów i tradycji metropolii Kijowskiej XII–XIX wieku / Red. A. Gil. – Lublin, 2009. – S. 105-119.

Kolankowski L. [Рец. на:] Hruzewski M. Istorija Ukrainy-Rusi, t. IV, V, VI // KH. – Lwów, 1913. – R. XXVII. – Z. 3/4. – S. 348-365.

Kolankowski L. Kilka uwag o Prof. M. Hruszewskiego Historyi Ukrainy-Rusi. – Lwów, 1913.

Koranyi K., Patkaniowski M. Groicki Bartolomiej // PSB. – Wrocław; Kraków; Warszawa, 1959. – T. VIII. – S. 628-629.

Koranyi K. Przywileje dla miasta Krakowa i miasta Lwowa z r. 1444 (z dziejów wikariatu karnego miasta w średniowieczu). – Lwów, 1936.

Kronika Jana z Czarnkowa. – Kraków, 2001.

Kutrzeba S. Handel Polski ze Wschodem w wiekach średnich. – Kraków, 1903.

Kutrzeba S. Historia ustroju Polski w zarysie. – Lwów, 1914. – T. 1.

Kutrzeba S. Pojedynki w Polsce // Przegląd Polski. – Kraków, 1909. – T. 171. – S. 403-430.

Luciński J. Lokacje wsi i miast monarszych w Małopolsce do 1385 r. // CPH. – 1965. – T. XVII. – Z. 2. – S. 93-122.

Łoziński W. Patrycyat i mieszczaństwo lwowskie w XVI i XVII wieku. – Lwów, 1892.

Łysiak L. Sąd wyższy prawa niemieckiego na zamku krakowskim a inne sądy wyższe z terenu Małopolski // Sobótka. – 1993. – № 2-3. – S. 113-122.

MIL. – Warszawa, 1997.

Nicholas Cabasilas // Encyclopedia Britannica // http://www.britannica.com/EBchecked/topic/87486/Nicholas-Cabasilas.

Ortyle sądów wyższych miast Wielkopolskich z XV i XVI wieku / Oprac. W. Maisel. – Wrocław, 1959. – S. XIII–XLVII.

Piekarczyk S. Studia z dziejów miast polskich w XIII–XIV w. Rola miast w walce o zjednoczenie ziem polskich i we wcześniejszym okresie monarchii stanowej do 1370 r. – Warszawa, 1955.

Poppe A. L'organisation diocésaine de la Russie aux IX–XII siècle // Byzantion. – 1970. – Vol. 40. – P. 165-217.

Poppe A. Państwo i kościol w XI wieku. – Warszawa, 1968.

Protasevičius-Šuškovskis Valerijonas // Lietuvių dvasinikai kūrėjai. Kūriniai. Gyvenimai / Sudarytojas Ričardas Jakutis, vyr. red. kun. Vaclovas Aliulis. – Vilnius, 2000.

Ptaśnik J. Dokumenty objaśniające quadragintavirat w Krakowie i Lwowie // KH. – Lwów, 1925. – R. XXXIX. – S. 315-317.

Ptaśnik J. Walki o demokratyzacja Lwowa od XVI do XVIII w. // KH. – Lwów, 1925. – R. XXXIX. – S. 228-257.

Rafacz J. Sąd referendarski koronny: z dziejów obrony prawnej chlopów w dawnej Polsce. – Poznań, 1948.

Rymar E. Rodowód książąt pomorskich. – Szczecin, 2005.

Sejm elekcyjny Piotrkowski 1501 r. // VC. – Warszawa, 1996. – T. 1: 1493-1549. – Vol. 1: 1493-1526 / Do druku przygotowali S. Grodziski, I. Dwornicka, W. Uruszczak. – S. 100-113.

Senyk S. A History of the Church in Ukraine. – Roma, 1993. – Vol. 1: To the End of the Thirteenth Century.

SHP. – Warszawa, 1994.

St. Ahanasius // Catholic Encyclopaedia // http://www.newadvent.org/cathen/02035a.htm/.

Stevens G. P. De Theodore Balsamone. – Roma, 1969.

VL. – СПб., 1859. – Т. II, III.

Walczak W. Powstanie i funkcionowanie prawosławnej eparchii Turowsko-Pińskiej // Україна крізь віки: Зб. наук. праць на пошану академіка НАН України професора Валерія Смолія. – К., 2010. – С. 291-305.

Wiek V–XV w źródłach: Wybór tekstów źródłowych z propozycjami metodycznymi dla nauczycieli historii, studentów i uczniów / Oprac. M. Sobańska-Bondaruk, S. B. Lenard. – Warszawa, 1999.

Wiek XVI–XVIII w źródłach: Wybór tekstów źródłowych z propozycjami metodycznymi dla nauczycieli historii, studentów i uczniów / Oprac. M. Sobańska-Bondaruk, S. B. Lenard. – Warszawa, 1999.

Wojciechowski Z. Zygmunt Stary (1506-1548). – Warszawa, 1979.

Woźniakowa M. Sąd asesorski koronny (1537-1795), jego organizacja, fynkcjonowanie i rola w dziejach prawa chełmińskiego i magdeburskiego w Polsce. – Warszawa, 1990.

Інтернет-ресурси

http://bie.slovarnik.ru/html/v/venjik.html.

http://cerkva.in.ua/istoria/538-grygoriysymeon.html.

http://days.pravoslavie.ru/Life/life304.htm.

http://days.pravoslavie.ru/Life/life6858.htm.

http://dic.academic.ru/dic.nsf/ruwiki/880655.

http://ecclesiopedia.com.

http://en.wikipedia.org/wiki/Albrecht_Goštautas.

http://encyklopedia.pwn.pl/haslo.php?id=3952020.

http://histans.com/index.php?termin=Gazi_Girej_II.

http://krugosvet.ru/enc/istoriya/VLADISLAV_II_YAGELLON.html.

http://litopys.org.ua/mlytvyn/mlyt02.htm.

http://logosenc.org/nustrem/avessa.html.

http://newadvent.org/cathen/02430a.htm.

http://orthvoldiocese.lutsk.ua/jeparhija/istorija1.

http://pl.wikipedia.org/wiki/ Diecezja_łucka.

http://pl.wikipedia.org/wiki/Bartłomiej_Groicki.

http://pl.wikipedia.org/wiki/KazimierzIV.

http://pl.wikipedia.org/wiki/Zbigniev_Oleśnicki_(kardynał)).

http://pl.wikipedia.org/wiki/Zbigniev_Oleśnicki_(prymas)).

http://portalwiedzy.onet.pl/ 56341,,,,ortyle,haslo.html.

http://prisnis.narod.ru/proroki/savelii.html.

http://ru. wikipedia. org/ wiki/ Мелетий_Пигас.

http://ru.wikipedia.org/wiki/Василий_III.
http://ru.wikipedia.org/wiki/Девлет_I_Герай.
http://ru.wikipedia.org/wiki/Левий_Матфей.
http://ru.wikipedia.org/wiki/Леонтий_(Карпович).
http://ru.wikipedia.org/wiki/Маргарит.
http://ru.wikipedia.org/wiki/Сапега,_Лев_Иванович.
http://ru.wikipedia.org/wiki/Сигизмунд_I.
http://ru.wikipedia.org/wiki/Сигизмунд_III.
http://ru.wikipedia.org/wiki/Стефан_Баторий.
http://ru.wikipedia.org/wiki/Султан_Мухаммед_Узбек_хан.
http://ru.wikipedia.org/wiki/Ягайло.
http://scholar.su/content/ugolovnoe-pravo-1588?page=0,11.
http://sdepress.blogspot.com.
http://uk.wikipedia.org/wiki/Manu_propria.
http://uk.wikipedia.org/wiki/Белзьке_воєводство.
http://uk.wikipedia.org/wiki/Вітовт.
http://uk.wikipedia.org/wiki/Владислав_II_Ягайло.
http://uk.wikipedia.org/wiki/Гази_II_Ґерай.
http://uk.wikipedia.org/wiki/Григорій_I.
http://uk.wikipedia.org/wiki/Комяга.
http://uk.wikipedia.org/wiki/Лев_I.
http://uk.wikipedia.org/wiki/Литовська_митрополія.
http://uk.wikipedia.org/wiki/Максим_Грек.
http://uk.wikipedia.org/wiki/Митрополит_Київський,_Галицький_та_всієї_Руси.
http://uk.wikipedia.org/wiki/Митрополит_Галицький.
http://uk.wikipedia.org/wiki/Павло_(апостол).
http://uk.wikipedia.org/wiki/Святий_Кирило_Єрусалимський.
http://uk.wikipedia.org/wiki/Тома_Аквінський.
http://uk.wikipedia.org/wiki/Феод.
http://uk.wiktionary.org/wiki/безмін.
http://uk.wikipedia.org/wiki/Безмін.
http://uk.wikipedia.org/wiki/Руська_система_мір.
http://wikiznanie.ru/ru-wz/index.php/Рецес.
http://www.biografija.ru/show_bio.aspx?id=76484.
http://www.christusimperat.org/uk/node/4255.
http://www.sapega.org/biography.html.
http://www.slovopedia.com/2/193/209371.html.
http://www.ugcc.org.ua/1632.0.html?&type=98.
http://uk.wikipedia.org/wiki/Українська_Православна_Церква_(1458-1596).

ІМЕННИЙ ПОКАЖЧИК

Ґ

Д

Е

Є

І

Ї

Й

К

Л

М

Н

Т

ПЕРЕЛІК ДОКУМЕНТІВ

На обкладинці зображено герби руських воєводств Речі Посполитої:

Верхній ряд (зліва направо):
Руського (утв. 1434 р.),
Подільського (утв. (1433) 1434 р.),
Брацлавського (утв. за реформою 1564-1566 (1566) р.; сеймовою конституцією 1589 р. герб доповнено зображенням хреста),
Белзького (утв. 1462 р.).

Нижній ряд (зліва направо):
Волинського (утв. за реформою 1564-1566 (1566) р.; герб змінено сеймовою конституцією 1589 р. – додано зображення білого орла, елемент герба Корони Польської),
Чернігівського (утв. 1635 р.),
Київського (утв. 1471 р.).

Про герби воєводств, їх зміни та перелік воєвод див.:

Herbarz Polski Kaspra Niesieckiego S.J. powiększony dodatkami z poźniejszych autorów, rękopismów, dowodów urzędowych i wydany przez Jana Nep. Bobrowicza. – T. 1. – Lipsk, 1839 (wyd. 2-e, fotooffset. Warszawa, 1979). – S. 171-176, 178-181, 219-222, 189-192, 176-178, 229-231, 163-168.

У художньому оформленні книжки використано фрагменти зі стародруків Івана Федорова:

заставки до його «Апостолів» – московського видання 1564 р. та львівського видання 1574 р.
Див.: Логвин Г. Н. З глибин. Гравюри українських стародруків XVI–XVIII ст. – К., 1990.

Літургійний текст «Апостола», виданого у Львові, з невеликими відмінностями повторює московський «Апостол» І. Федорова – П. Мстиславця.
На початку львівського «Апостола» 1574 р. вміщено три додаткові пояснювальні статті, яких не було в московському першодруці, та додано велику за обсягом післямову від імені першодрукаря (див. розділ 9, док. № 7). Львівський «Апостол» 1574 р. відзначається широкою різноманітністю та продуманістю художнього оформлення. Примірники Апостола є практично в усіх найбільших книгозбірнях України: у Києві, Львові, Харкові, Дніпропетровську тощо, а також у збірках Росії, Білорусії, Польщі, Болгарії, США та багатьох інших країн.

Літературу див. у розділі 9, прим. 47 (с. 522-523); відсканований стародрук див. на сайті: http://www.nbuv.gov.ua/books/rarity/apostol/.

Навчальний посібник

ХРЕСТОМАТІЯ З ІСТОРІЇ УКРАЇНИ ЛИТОВСЬКО-ПОЛЬСЬКОЇ ДОБИ

Упорядник Тетяна Гошко

Науковий редактор
Мирон Капраль

Літературний редактор
Наталія Кіт

Коректори
Рената Кивелюк, Галина Ференц

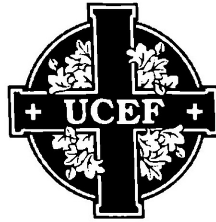
Комп'ютерна верстка
Ростислав Рибчанський

Художнє оформлення
Юрій Симотюк

Видавництво Українського Католицького Університету
вул. І Свєнціцького 17, 79011, Львів
факс (0322) 409496
e-mail: ucupress@ucu.edu.ua
www.press.edu.ua
Свідоцтво пр реєстрацію ДК 1657 від 20.01.2004

Підписано до друку 20.07.2011. Формат 70x100/16.
Папір офс. Офс. друк. Гарнітура Times New Roman.
Ум.-друк. арк. 55,4. Ум. фарбовідб. 55,9.
Обл.-вид арк. 45,4. Наклад 300 прим.

Видруковано з готових діапозитивів
у книжковій друкарні „Коло"
(Свідоцтво серії ДК № 498 від 20.06.2001 року)
вул. Бориславська, 8, м. Дрогобич, Україна, 82100,
тел. +380 3244 2-90-60, 3-87-32; ел. пошта: kolodruk@gmail.com

Ukrainian Catholic Education Foundation
Українська Католицька Освітня Фундація
263 Bering Avenue
Toronto, ON M8Z 3A5
Phone: 416.239.2495
Fax: 416.239.2496
Email: ucef@ucef.ca
www.ucef.ca

Ukrainian Catholic University gratefully acknowledges the support of the Wolodymyr and Stefania Lech Endowment Fund at the Ukrainian Catholic Education Foundation in Canada in the publication of this book.

ISBN 978-966-8197-78-9

